

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 81 (4)

Кіровоград – 2009

ББК 83.34 УКР 6
Н 34

Наукові записки. – Випуск 81 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – 430 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 7 від 23.02.2009 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Олег Поляруш	– к філологічних наук, професор.
10. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
11. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор.
12. Інна Демешко	– кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2009**

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ (ПРОДОВЖЕННЯ)

ПОБУТОВО-РОЗМОВНА МОВА ТА ЇЇ СТАТУС У СИСТЕМІ НІМЕЦЬКИХ СОЦІОЛЕКТІВ

Тетяна РУДІЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто найважливіші концепції сучасної теорії мовознавства, особливості і внутрішній механізм соціального змісту побутово-розмовної мови, функціональний діапазон діалектного мовлення, порівняно думки німецьких вчених, які намагаються надати певний статус побутово-розмовній мові у системі німецьких соціолектів.

It is described in the article the important conceptions of the modern theory of linguistics, the peculiarities and inner mechanism of the social content of the spoken language and functional range of dialogical language; also there were compared the thoughts of some German linguistics, who try to add a certain status to the spoken language in the system of Germans sociolects.

Мовна формація «побутово-розмовна мова» (відповідність традиційному німецькому терміну “Umgangssprache”) постійно знаходиться в центрі уваги лінгвістів-діалектологів, соціолінгвістів, стилістів. Дотепер не затихають суперечки відносно визначення побутово-розмовної мови, її позначення, меж, критеріїв, статусу і так далі, які відображають як її складний, різноплановий і суперечливий характер та широкий діапазон, так і її актуальність у сучасних умовах розвитку німецької мови.

На даний момент досить чітко намітилась концепція, згідно якої система Umgangssprache є одночасно об'єктом усіх 3-х варіацій мови: діатопічної, діастратичної та діафазичної. З одного боку, виступаючи сукупністю діатопічних утворень – регіолектами, різновиди побутово-розмовної мови є одним з типів діастратичних утворень, водночас будучи соціальними варіантами – соціолектами. З іншого боку, в стилістичному (діафазичному) аспекті – побутово-розмовна мова – розглядається як різновид функціонального стилю і входить до класифікації стилістичних типів (Stiltypen).

При цьому, часто відбувається ототожнення побутово-розмовної мови Umgangssprache і побутової комунікації (Alltagsrede, Alltagsverkehr), а також і розмовного стилю (Alltagsstil). У зв'язку з цим можна говорити про переплетіння (Verquickung) соціального розшарування, де під побутово-розмовною мовою (Umgangssprache) позначається перехідна зона між діалектами та літературним стандартом, і функціонально-стилістичною диференціацією.

При цьому на відміну від діатопічного і діастратичного напрямів інтерпретації побутово-розмовної мови, де дана формація складає опозицію літературній мові, під час розгляду діафазичних груп побутово-розмовна мова залишається переважно у межах літературної мови.

Х. Е. Віганд констатує єдність думок лінгвістів у останні роки про те, що побутово-розмовні форми є розмовними мовами (Sprechsprachen), найчастіше їх тлумачать у новітній германістичній традиції як варіанти основані на інтерференції (Interferenzvarietäten), які на всіх мовних рівнях приймають (черпають) елементи з інших варіантів (таких як спеціальні, професійні мови, спеціальні групові мови і діалекти) і з відповідного базового варіанту (Leitvarietät) [9: 2202].

У своїй монографії, яку присвячено проблемам національної варіативності німецької мови, У. Аммон називає поряд з регіональним, стилістичним і функціонально-прагматичним напрямками вичленення побутово-розмовної мови також і соціальне, – таке, що розглядає поняття Umgangssprache у опозиції до поняття «Стандартний різновид» («Standardvarietät») [2: 82-83].

Розглядаючи соціальні форми мови (групи німецьких соціолектів),

Н. Дітмар відносить до них, в першу чергу, саме так звану наддіалектну форму мови – побутово-розмовну мову (Umgangssprache) і підкреслює при цьому її зв'язок із територіальними діалектами [4: 195].

Підтримуючи цю думку, А. І. Домашнев також зазнає, що формації системи побутово-розмовної мови потрібно відносити до найбільш соціально детермінованих структур німецької національної мови, що дозволяє інтерпретувати їх як соціальні варіанти, тобто один із типів діастратичних утворень – соціолекти [1: 130].

Спочатку термін *Umgangssprache* був пов'язаний із соціальною верствою носіїв мови, а саме, з верствою еліти (вищого суспільства) з її «піднесеним» (*gehoben*) рівнем спілкування [Nabrings 1981: 73]. Надалі під соціальним шаром носіїв *Umgangssprache* почали мати на увазі «буржуазію в містах» («*Bürgerklasse in den Städten*») [Bichel 1973:209; Nabrings 1981: 73]. Таке трактування було пов'язане з уявленням про те, що за мовними критеріями *Umgangssprache* (завдяки вищому рівню спілкування) є літературною мовою, «яка згладжена» (*verschliffen*) усною формою мови. При такому підході побутово-розмовну мову *Umgangssprache* було детерміновано як таку, якою говорять, або соціальну.

Діастратичний (соціальний) напрям трактування терміну “побутово-розмовна мова” (“*Umgangssprache*”) ґрунтується на опозиції даного поняття поняттям “літературний стандарт”, “літературна кодифікована норма”. Такому протиставленню відповідають певні мовні засоби, вибір яких визначається належністю до соціальної групи і які використовуються даною групою в неофіційних ситуаціях спілкування. Під *Umgangssprache* мається на увазі у даному випадку мовна освіта, яка не входить до сфери літературного стандарту (*Standardsprache*) і є «субстандартним елементом із власними системними ознаками». Тим самим шар побутово-розмовної мови умовно протиставляється літературному стандарту в межах формації загальноживаної мови, що відображає його складну і в багатьох аспектах суперечливу сутність і є спробою визначити її місце в системі діастратичних утворень.

Термін “побутово-розмовна мова” є узагальнюючим найменуванням різного роду соціолектів: «урбанолектів», міського просторіччя, сленгу, жаргонів, аргю та ін., основу яких складають нестандартні елементи мови. Зокрема, У. Біхель визначає побутово-розмовну мову як “комплекс мовних форм” або як “континуум групових мов”, що знаходяться в різних взаємовідносинах [3].

Межі між окремими формаціями побутово – розмовної мови дуже хиткі, текучі, нестійкі і визначаються значною мірою умовами розвитку діалекту у його співвідношенні до літературної мови. Структурна і функціональна невиразність мовного шару *Umgangssprache*, яка посилюється широким діапазоном варіювання, викликає питання, чи має він взагалі статус системи або є лише різноманітними комбінаціями двох самостійних систем – літературної мови і діалекту. В даний час це питання вирішується більшістю лінгвістів на користь системності даної форми існування мови, не зважаючи на такі характерні ознаки і явища, як нестабільність реалізацій, варіативність різних мовних ознак, слабка автономність систем, які функціонують паралельно та взаємо проникають.

У структурному плані побутово-розмовна мова є не просто комбінацією системних ознак, а утворює власну систему на основі нових явищ і структур [3: 78]. Виступаючи генетично продуктом взаємодії літературної мови і діалекту, побутово-розмовна мова не є простим спонтанним мовним “сплавом” елементів двох основоположних форм існування мови, а різним чином об'єднує і перетворює у своїй системі діалектні і літературні елементи і структури. У той же час, побутово-розмовна мова містить більшу або меншу кількість структур і елементів, які не належать ані відповідного діалекту, ані до відповідного літературному стандарту, а створюють власну норму. Особливу роль як у формуванні, так і у розповсюдженні побутово-розмовних форм мови відіграють великі міста як центри мовної іррадіації, в яких під впливом кодифікованих структур літературної мови в процесі міждіалектного вирівнювання формуються міські напівдіалекти або койне. Як відомо, термін «напівдіалект» був запропонований В. М. Жирмунським, на погляд якого, напівдіалект відрізняється від діалекту у мовному відношенні більш менш послідовним усуненням примарних ознак діалекту і збереженням секундарних ознак [1: 389].

Німецький лінгвіст Х. Мозер бере за основу розширення функціонального діапазону даної мовної формації і вважає за більш правильне використовувати для позначення сукупності міських мовних форм замість терміну “міські діалекти” (“*Stadtmundarten*”) (зважаючи на їх внутрішнє розшарування) термін “міські мови” (“*Stadtsprachen*”),

підкреслюючи, що вони завжди сильно впливали на сільські діалекти. Ці утворення розташовані на нижньому рівні ієрархічної вертикалі формацій побутово-розмовної мови і отримали в сучасній німецькій соціолінгвістиці назву «урбанолекти» (Urbanolekte) [4: 193].

Саме у міських центрах у результаті ситуативної і соціальної варіативності і різного ступеню участі діалектних елементів розвиваються різноманітні стилістичні прошарки побутово-розмовної мови; її приватні (регіональні) реалізації менше кореспондують з широкими діалектними зонами, ніж з регіонами навколо великих міських культурних і економічних центрів.

У деяких місцевостях, наприклад, в саксонській, баварській і швабській областях утворилися так звані великі надрегіональні групові мови (“überregionale Großgruppensprachen”) тобто наближені до літературного стандарту мовні різновиди, які виникли в результаті орієнтації вживання мови у центральних містах (наприклад, Штутгарт) і більшою чи меншою мірою у письмовій нормі [3: 382-383]. Носіями таких мовних форм є перш за все ті верстви населення, які користуються особливою пошаною, тобто належать до так званих Honoratioren, на що вказують позначення Honoratiorenschwäbisch (“швабський поважаних осіб”) і Honoratiorenbayerisch (“баварський поважаних осіб”) або Bayerisches Hochdeutsch. Зокрема, мова швабських поважаних осіб (Honoratiorenschwäbisch) є швабським міським напівдіалектом, у якому нівельовано примарні ознаки місцевого діалекту під впливом літературного стандарту.

Сукупність різних локальних типів побутово-розмовної мови виступає як субстандартна освіта, що приєднується до нормованої стандартної форми німецької літературної мови і використовується в різних ситуаціях, які виникають під час усного спілкування.

У своїх роботах, які присвячено діастратичним утворенням, А.І. Домашнев звертає особливу увагу на існування страта літературної побутово-розмовної мови (hochdeutsche Umgangssprache) або, за визначенням П. Кречмера, «утворену побутово-розмовну мову» (gebildete Umgangssprache) [6: 10]. Для цього рівня характерне витіснення місцевих діалектів, він найбільш наближений до форми реалізації літературної мови, але зберігає риси місцевої вимови і певне число лексичних одиниць місцевого характеру. Необхідно також додати, що мовний матеріал побутово-розмовних варіантів за своїми емотивними властивостями тяжіє до нейтральних або слабко експресивних оцінок. Спираючись на даний факт, деякі стилісти вважають побутову мову освічених складовою частиною прошарку нейтральної лексики літературної мови, тоді як для складу інших соціальних варіантів – різних жаргонів, аргю – характерна деяка стилістична заниженість: недбалість (salopp), грубість (derb), вульгарність (vulgär) і ін. Проте і побутову мову освічених не слід так прямолінійно пов'язувати з рівнем нейтральної норми літературної мови. За загальним визнанням (Й. Радтке, У. Біхель, Н. Діттмар), ця форма мови все ж таки є утворенням субстандартного порядку [1: 131].

Побутово-розмовна мова, в першу чергу побутово-розмовна мова освічених, близька до рівня реалізації норми і орієнтується на неї [4: 198]. Займаючи простір між рівнем літературної німецької мови і рівнем діалекту, але не зливаючись з ними, всі яруси побутово-розмовної мови відрізняються характерним чином від інших стратів, оскільки ніяк не пов'язані ні з професійними різновидами, ні, тим більше, з деякими різновидами спеціальних утворень (Sondersprachen) з їх завуальованою і «таємною» лексикою (Kontrasprachen, Geheimsprachen). Мова, яка в першу чергу, природно використовується в умовах побутового спілкування, протиставляється багатьма авторами іншим соціолектам німецької мови, таким як професійні мови, які використовуються лише в певних умовах (на роботі, на офіційних заходах, у науковій літературі), або як деякі спеціальні мови, що нагадують штучно створену формацію, метою якої є мовне відокремлення від оточення, протиставлення себе іншим, а також ізоляція від зовнішнього оточення і «засекречування» наявної інформації (наприклад, Gaunersprache). Молодіжна мова не має такого на меті, проте дуже сильно відрізняється від побутово-розмовної мови, оскільки передбачає певні вікові обмеження.

Іншим групам мов (Gruppensprachen) також характерні або вікові обмеження (Schülersprache), або професійні (Juristensprache, Jägersprache), або обмеження за родом занять та інтересами (Studentensprache). Водночас побутово-розмовна мова використовується усіма соціальними групами, незалежно від віку, професійної приналежності, і визначається як соціальна форма мови [4: 195]. Цікаво, що, на думку деяких лінгвістів, зокрема, Е.-

Г. Гейла, побутово-розмовна мова детермінована більшою мірою певними мовними ситуаціями, ніж соціальними верствами, а саме, є мовою невимушеного спілкування з сусідами („Nachbarschaftssprache“), на відміну від літературної мови, яку призначено для спілкування з „чужими“ (mit „Fremden“) [5: 4].

Без сумніву, має рацію Х. Льюфлер у своєму твердженні, що конкретна мовна реалізація побутово-розмовної мови Umgangssprache різна в національних, територіальних, регіональних і соціальних відносинах. Не існує загальноживаної побутово-розмовної мови, яку можна було б вивчити [7: 110]. Одні і ті ж слова і вирази в різних місцевостях і контекстах можуть мати різний соціальний (діастратичний) і стилістичний (діафазичний) статус, який значною мірою зумовлений специфікою співвідношення всіх форм існування мови і положенням діалекту.

Недоцільним здається в цілому розглядати мовну формацію побутово-розмовної мови дуже вузько, як явище або діастратичного, або діатопічного, або діафазичного порядку (якщо, звичайно, ми не маємо на меті підкреслити в даний момент будь-який певний аспект даного явища), тому найбільш логічною видається точка зору, згідно якої характер побутово-розмовної мови визначається водночас регіональними, соціальними і ситуативними чинниками, які взаємопов'язані і доповнюють один одного.

Таким чином, будучи сукупністю діатопічних утворень різновиди побутово-розмовної мови є одним з типів соціальних варіантів, – соціолектів, а з іншого боку, співвідносяться з діафазичними різновидами системи мови. Конкретна реалізація даної мови диференціюється залежно від національних, територіальних, регіональних і групових особливостей, а одні і ті ж слова і вирази можуть мати в різних регіонах різний статус, який значною мірою зумовлений специфікою співвідношення всіх форм існування мови і положенням діалекту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жирмунский В. М. Проблема социальной дифференциации языков // Избр. труды. Общее и германское языкознание. – Л., 1976. – 187 с.
2. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. – Berlin; New York: de Gruyter, 1995. – 90 с.
3. Bichel U. Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung. Tübingen: Max Niemeyer, 1973. – 115 с.
4. Bichel U. Umgangssprache // Lexikon der germanistischen Linguistik / H.P. Domaschnev A. Umgangssprache / Slang / Jargon // Sociolinguistics. Soziolinguistik / U. Ammon, N. Dittmar, K.J. Mattheier (Hrsg.). Erster Halbband. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987. – 280 с.
5. Geyl E.-G. „Sprache als Brücke und Schranke. Über die sogenannten Sprachbarrieren“ // Muttersprache. 1974. – 65 с.
6. Kretschmer P. Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache. 2. durchges. u. erg. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. – 75 с.
7. Löffler H. Germanistische Soziolinguistik. Berlin: Schmidt, 1985. – 450 с.
8. Moser H. Mundart und Hochsprache im neuzeitlichen Deutsch // Dialekt: Texte und Materialien zur sozialen und regionalen Sprachdifferenzierung / Hrsg. von H.-R. Fluck. Frankfurt a.M.; Berlin; München: Verlag Moritz Diesterweg, 1981. – 290 с.
9. Nabrings K. Sprachliche Varietäten. Tübingen: Narr, 1981. – 79 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Рудіч – старший викладач кафедри мовознавства та перекладу Приватного вищого навчального закладу „Соціально – педагогічний інститут Педагогічна академія”, викладає дисципліну „Практика німецької мови”.
Наукові інтереси: германська філологія.

ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА ТА ТЕОРІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ У ДОСЛІДЖЕННІ СПЕНГОВИХ ВТОРИННИХ НОМІНАЦІЙ СОМАТИЗМІВ

Тетяна РУСАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто два підходи до аналізу тематичних пластів лексики: теорії ЛСП та фреймової семантики, визначено об'єм поняття „соматизми” та побудовано модель його когнітивної структури, проаналізовано лексичну наповненість загального фрейму „соматизми” вторинними номінаціями у сленгу української та німецької мов.

In the article two approaches to the analysis of the language thematic layers are considered: lexical-semantic field theory and frame semantics theory, the scope of the term „somatics” is defined and the model of its cognitive structure is built, lexical filling of the general frame „somatics” by secondary nominations in Ukrainian and German slang are analysed.

Когнітивна парадигма лінгвістичного дослідження, розроблена сучасними вітчизняними та зарубіжними вченими (О.С. Кубрякова, С.А. Жаботинська, О.А. Селіванова, Р. Ленекер,

Дж. Лакоф, Ч. Філмор, Т.А. ван Дейк та ін.), ставить за мету виявлення ментальних структур, що існують у свідомості носіїв мови та представлені відповідним мовним знаком. Виділення структур ментального простору (фреймів, сценаріїв, блоків і под.), що “приховуються” за лексичною одиницею дає змогу досліджувати не лише окремі мовні одиниці, а й корпуси лексики. Тоді фреймова семантика має точки дотику з дослідженням лексико-семантичного поля.

Предметом нашого дослідження є вторинні номінації (далі ВН) соматизмів у сленгу української та німецької мов. Метою даної розвідки є аналіз двох підходів до дослідження тематичних корпусів лексики: теорії лексико-семантичного поля та фреймової семантики та визначення можливостей їх застосування у дослідженні сленгових вторинних номінацій соматизмів.

За І. Тріром, основоположником теорії ЛСП, для розуміння значення окремого терміна необхідно усвідомити позицію слова в полі та поряд з іншими словами, що “змагаються” з даним. Розуміння значення слова зводиться до розуміння структури, в якій це слово функціонує. Концептуальні складові поля утворюють між собою структуроване ціле, тобто таку конфігурацію, яку можна назвати словесним полем чи полем лінгвістичного знака. Метафорично І. Трір представив ЛСП як зірку, промені якої сягають центрів інших полів. Л. Вітгенштейн, який визначив, що поля не обов’язково мають єдину інтегральну основу, а можуть існувати два і більше інтегральних центрів з все більш згасаючою інтегральною силою [5: 5].

Таким чином, вихідним положенням у теорії ЛСП є концепція того, що саме лексичне поле структурує і упорядковує концептуальне поле, яке саме по собі без відповідного вираження в ЛО не має структури. Ця думка була заперечена Ч. Філмором тим аргументом, що якщо існує ЛО, то вона обов’язково повинна відповідати певній частині концептуальної схеми, тобто існувати як частина фрейма. Тож фреймова семантика пішла далі теорії ЛСП і визначила основною метою дослідження ментальних структур, застосовуючи для цього крім власне семантичного знання також енциклопедичне та концептуальне. Лексичне поле відрізняється від семантики фрейму “своїм прагненням до дослідження груп лексем заради них самих та інтерпретації лексико-семантичних сфер як власне мовних феноменів” [8: 61].

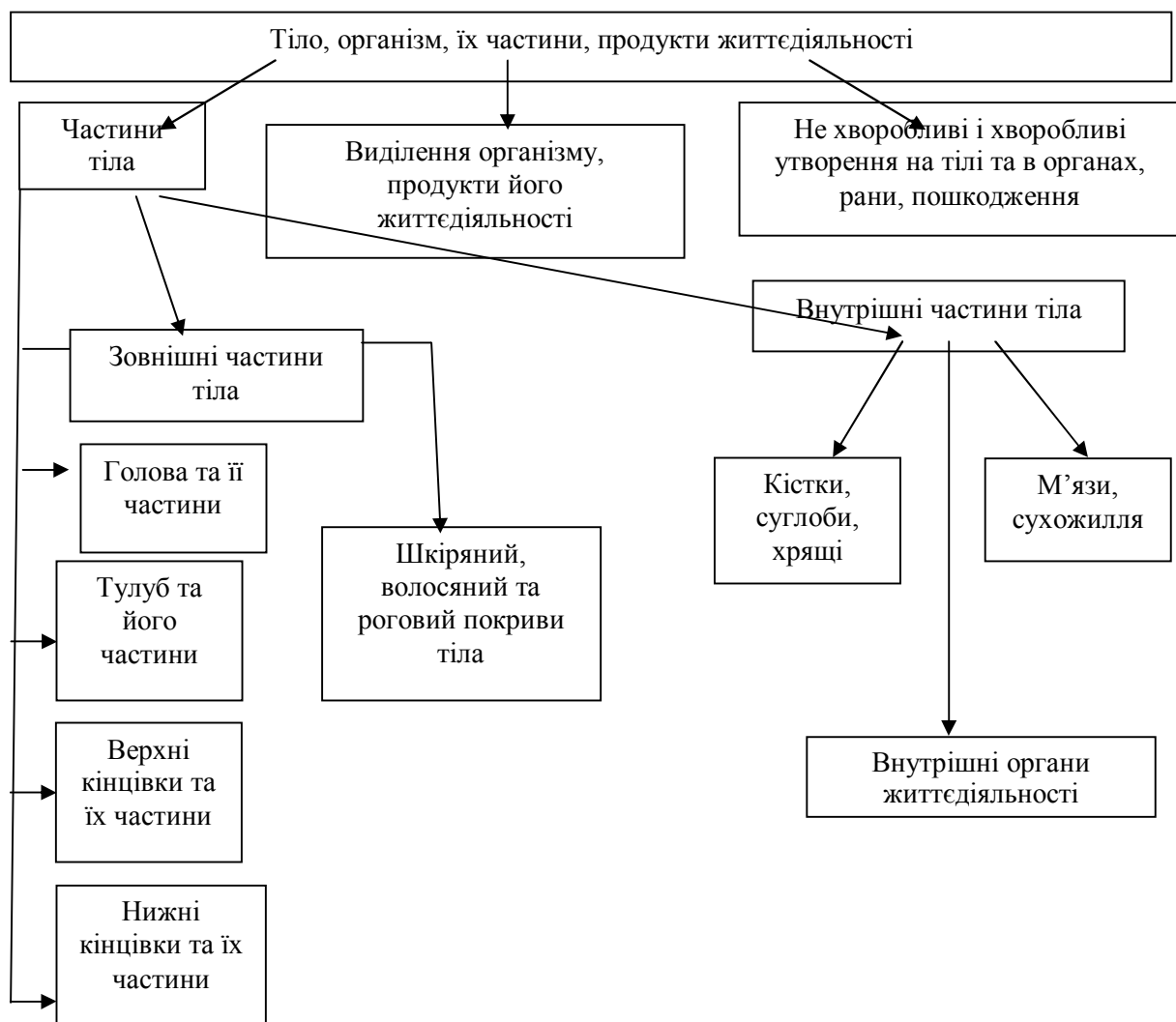
Семантика фреймів допускає, що мовець може володіти значенням одного слова і взагалі не знати інших слів в цій сфері. Різниця полягає в пошуку структури – у мовній системі чи поза нею. У фреймовій семантиці значення слів співвідносні з певним когнітивним контекстом – когнітивною структурою, яка стоїть за цими значеннями і забезпечує їх розуміння. Ці когнітивні структури (сфери, контексти, “cognitive domains”) визначені як “блоки знання” (Р. Ленкер), “ментальні простори” (Дж. Лакофф), фрейми (Ч. Філмор). Ці теорії відкрили можливість дослідження будь-якого мовного матеріалу як в плані вираження, так і в плані змісту. “Теорія семантичного поля та продукт її подальшого розвитку – теорія семантичних фреймів та концептуальних схем створили хороші передумови для вивчення будь-яких груп лексичних та нелексичних одиниць” [5: 9].

Таким чином, фреймова семантика, на відміну від теорії ЛСП, не просто дає змогу побудувати ієрархію тематично пов’язаних між собою ЛО окремої мови, а дозволяє відтворити модель даної частини досвіду (знань) людини, її відображення у мові та способи активації тих загальних (“фонових”) знань, які забезпечують розуміння у комунікації. Щоб методами фреймової семантики проаналізувати значення ЛО, “необхідно встановити когнітивний контекст, або сферу знання, яка лежить в основі значення даного слова, і певним чином структурувати її, показавши, які частини цієї сфери і яким чином (за допомогою якої схеми) “схоплені” знаком, тобто змодельовати фрейм, який визначає дане значення” [1: 65].

На основі вище наведених методів змодельовано структуру загального фрейму “частини тіла людини”. Соматична лексика є універсальною і представлена у різноманітті в кожній мові, адже усвідомлення людиною себе в оточуючому середовищі починалось через призму відчуттів, що виникали безпосередньо через органи чуття та частини власного тіла. Тому, як зазначають дослідники, соматичний культурний код, який співвідноситься з архетипними уявленнями представників даної культури, є одним із найдревніших [6].

Центром сленгової та арготичної мов є власне тіло людини, інша інформація про оточуючий світ актуалізується лише в міру співвіднесеності її до тілесного життя людини. Сленг, так само як і арго – це “іманентна проба світу в призмі людського тіла, мовна спроба зробити весь світ великим людським тілом” [2: 627]

У народному сприйнятті людського тіла виявляються елементи системи. Тіло існує як дещо цілісне, його частини і органи – елементи цього цілого. Така системність сягає корінням міфологічної картини світу. Людина ототожнює своє тіло зі Всесвітом. Елементи частин тіла мають свої відповідники в макрокосмі і визначаються як тотожні їм: наприклад, *кров – вода, плоть – земля, голова – небо, очі – світила* і под. У багатьох народів вертикальне членування тіла уподібнюється до будови світу: *голова* співвідноситься з *небом*, *ноги* – з *землею*, *пуп* (центр тіла) – з *центром Всесвіту*. Крім того людина усвідомлює себе як природний об’єкт серед інших природних об’єктів, тобто людина (мікрокосм) – елемент більшої системи (макрокосму).

До соматичної лексики ми відносимо номінації на позначення тіла, організму, їх частин та продуктів життєдіяльності. Залежно від характеру номінованого об’єкта соматичну лексику прийнято поділяти на групи:

1. Сомонімічна лексика, яка слугує для позначення частин людського тіла (гр. *soma* – тіло, *opita* – ім’я, назва).
2. Остеонімічна лексика, яка позначає кістки людського тіла і їх з’єднання (гр. *osteon* – кістка).
3. Спланхонімічна лексика – номінації внутрішніх органів (гр. *splanchna* – нутроші).

4. Ангїонїмїчна лексика – номїнації кровоносної системи (гр. *angeion* – судина).
5. Сенсонїмїчна лексика, яка називає органи чуття (лат. *sensus* - почуття).
6. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського органїзму.

У лексичній системї рїзних мов (в тому числї порївнюваних) можуть бути представленї не всї елементи даного фрейму внаслїдок неактуальностї (нерелативностї) їх для даного мовного континууму. Нижче наведена структура, детермїнована лише природою людського органїзму і не залежить вїд кїлькїсного чи якїсного складу вїдповїдних номїнативних одиниць будь-якої мови. Вона мїстить розташованї у послїдовностї згори до низу елементи, що вїдтворює вертикальне членування тїла.

Такий загальний фрейм – це модель структури знань, що їснує у свїдомостї людини, не залежно вїд її мовної приналежностї, так як вїн включає лише об’єктивне знання про тїло людини та його частини. Натомїсть вербальна наповненїсть даної структури є нерївномїрною, адже найбїльше номїнацій в обох дослїджуваних мовах, зокрема у їх сленговїй лексичцї, мають зовнїшнї частини тїла (див. Таблицю 1.), так як їх функціонування є очевидним для людини.

Таблиця 1.

Частотнїсть сленгових вторинних номїнацій соматизмїв

	Український сленг		Нїмецький сленг	
	Кїлькїсть МО	Спїввїдношення у %	Кїлькїсть МО	Спїввїдноше ння у %
Зовнїшнї частини тїла	269	87,5	386	83
Внутрїшнї частини тїла	15	5	31	6,7
Видїлення органїзму, продукти його життєдїяльностї	20	6,5	37	8
Не хворобливї і хворобливї утворення на тїлї та в органах, рани, пошкодження	3	1	11	2,3
Всього	307	100	465	100

Як видно з таблицї, тенденція ВН соматизмїв людини в обох порївнюваних мовах однакова. Найбїльше ВН (понад 80%) мають зовнїшнї частини тїла людини, друге мїсце хоча зї значним вїдривом (понад 70%) займають видїлення органїзму та продукти його життєдїяльностї, ще меншу частотнїсть мають сленговї ВН внутрїшнїх частин тїла та не хворобливї і хворобливї утворення на тїлї та в органах людини. Серед зовнїшнїх частин тїла найбїльше сленгових ВН в обох мовах має тулуб та його частини (див. Таблицю 2). До цїєї групи належать ВН живота (*бункер, курдюк, кендюх, балик, барило, балон, мозоль, авторитет* – укр.; *der Brauereitumor, das Becksgeschwür, die Paulanerplautze, die Senkbrust, das Hühnerfriedhof, der Kampfranzen* – нїм.), грудей (*шланги, буфера, молокозавод. вим’я, бїдони, вїдра, силїкони, балони, прищ(ї)* – укр.; *die Milchtüten, die Melonen, die Apfeltaschen, die Fleischsäcke, die Schaumglocken, das Euter, die Dickmanns, der Flachbremser, die Quarktaschen* – нїм.) та їн. Хоча, як засвїдчує Таблиця 2, в цїлому тенденція щодо частотї ВН в обох мовах спївпадає, однак, наприклад, рїзниця в кїлькостї ВН голови та її частин ї покривїв тїла людини у нїмецькому сленгу перебуває в межах похибки.

Таблиця 2.

Частотнїсть сленгових вторинних номїнацій зовнїшнїх частин тїла

	Український сленг		Нїмецький сленг	
	Кїлькїсть МО	Спїввїдношення у %	Кїлькїсть МО	Спїввїдношення у %
Голова та її частини	109	40,5	84	21,8
Тулуб та його	112	41,6	188	48,7

частини				
Верхні кінцівки та їх частини	17	6,4	7	1,8
Нижні кінцівки та їх частини	20	7,5	24	6,2
Шкіряний, волосяний та роговий покриви тіла	11	4	83	21,5
Всього	269	100	386	100

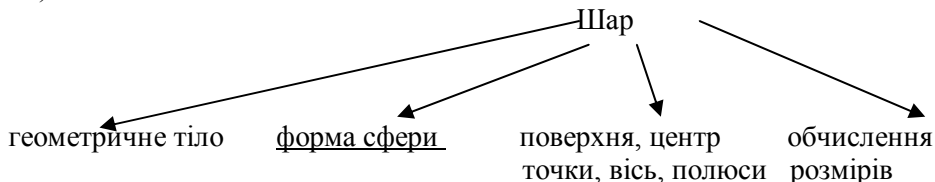
У мовленнєвій ситуації, у певному дискурсі весь загальний фрейм “соматизми” безперечно не актуалізується, значущою стає лише його частина, подібно до спостереження ландшафту у бінокль, коли приближуються лише потрібні в даний момент його елементи. Інформацію про концептосферу, до якої належить використаний у даному дискурсі концепт, можна визначити, виділивши в його структурі п'ять базових фреймів [3: 83]. Модель міжфреймової мережі первинної та вторинної номінацій виявляє спільні слоти (частини фреймів), на основі яких стала можливою семантична трансформація.

Так, наприклад, *очі* у сленгу української мови отримали ВН *шари* (від рос. *шар* – куля). *Око* – “1. Орган зору у людини, всіх хребетних та деяких безхребетних тварин.” [7]. *Шар* (куля) – “1. Геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра. 2. Предмет, що має таку форму.” [7].

Предметний фрейм: ДЕЩО (*око*) є СТИЛЬКИ (*пара*), існує ТАК (*є*), існує ТАМ (у верхній частині обличчя, в кістяній очниці). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (*око*) є ДЕЩО-рід (частина обличчя людини). Компаративний фрейм: ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референту (*ока*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-кореляту (*кулі, сфера*). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (*око*) має ДЕЩО-частини (*зінниця, райдужна оболонка, рогівка, кристалик та ін.*) та ДЕЩО-ціле (*обличчя людини*) має ДЕЩО-частину (*око*). Акціональний фрейм: ДЕХТО-агенс (*око*) виконує дію (*є органом зору, фокусує зображення зовнішніх об'єктів і передає сигнали в мозок*).

Предметний фрейм: ДЕЩО (*шар*) є СТИЛЬКИ (*один*), існує ТАК (*є*). Таксономічний фрейм: ДЕЩО-вид (*шар*) є ДЕЩО-рід (*геометричне тіло*). Компаративний фрейм: ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референту (*шару*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-кореляту (*сфери*). Посесивний фрейм: ДЕЩО-ціле (*шар*) має ДЕЩО-частини (*поверхня, центр, точки, вісь, полюси*) та ДЕЩО-ціле (*геометрична фігура*) має ДЕЩО-частину (*шар*). Акціональний фрейм: ДЕХТО-агенс (*шар*) виконує дію (*служує зразком для обчислення розмірів тіл подібної форми*).

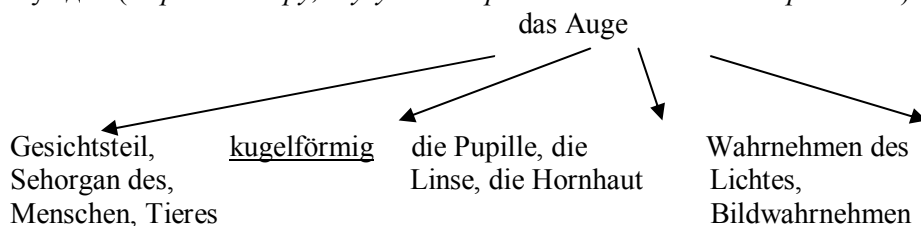

Сутності, що належать до різних понятійних сфер уподібнюються одна одній на основі наявності у них спільних слотів у межах компаративного фрейму (схожість за формою). Подібне переосмислення відбувається також і у сленгу німецької мови, де *die Augen/ochi* отримали ВН *die (Glutz)korken/корки*.

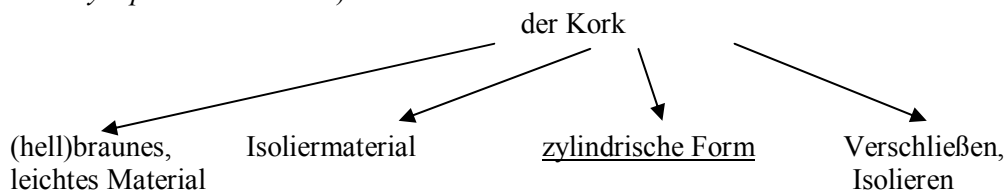
Die Auge (око) – „Sehorgan des Menschen und vieler Tiere“ (*орган зору людей та тварин*) [9]. *Der Kork* (корок) – „Aus der Rinde der Korkeiche gewonnenes, [hell]braunes, sehr leichtes, auf Wasser schwimmendes Material, das zum Verschließen von Flaschen o.ä. und als

Isoliermaterial verwendet wird“ ((світло)коричневий, дуже легкий та водостійкий матеріал, що видобувається із кори пробкового дуба і застосовується для закупорювання пляшок та як ізолюючий матеріал) [9].

Предметний фрейм: ДЕЩО (*das Auge/око*) є СТИЛЬКИ (*пара*), існує ТАК (*є*), існує ТАМ (*у верхній частині обличчя, в кістяній очниці*). **Таксономічний фрейм:** ДЕЩО-вид (*око*) є ДЕЩО-рід (*частина обличчя людини*). **Компаративний фрейм:** ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референту (*ока*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-кореляту (*кулі, сфера*). **Посесивний фрейм:** ДЕЩО-ціле (*око*) має ДЕЩО-частини (*зрачок, кришталик, зінниця та ін.*) та ДЕЩО-ціле (*обличчя людини*) має ДЕЩО-частину (*око*). **Акціональний фрейм:** ДЕХТО-агенс (*око*) виконує дію (*є органом зору, слугує для сприймання світла та зображення*).

Предметний фрейм: ДЕЩО (*der Kork/корок*) є СТИЛЬКИ (*один*), є ТАКИМ ((світло)коричневий, дуже легкий, плаваючий на воді), існує ТАК (*є*). **Таксономічний фрейм:** ДЕЩО-вид (*корок*) є ДЕЩО-рід (*ізолюючий матеріал*). **Компаративний фрейм:** ТАКЕ (*форма*) ДЕЧОГО-референту (*корку*) є ніби ТАКЕ-форма ДЕЧОГО-кореляту (*циліндра*). **Акціональний фрейм:** ДЕХТО-агенс (*корок*) виконує дію (*служить ізолюючим матеріалом та для закупорювання пляшок*).

Уподібнення реалій за формою (*форма сфери, кулі – циліндрична форма*) спричинило семантичну трансформацію і в даних одиницях німецького сленгу

Таким чином, фреймова семантика є перспективним напрямком дослідження ВН як на рівні зіставлення окремих ЛО, так і тематичних корпусів лексики порівнюваних мов, адже крім інформації про власне лексико-семантичні розбіжності чи подібність вона дає змогу на основі зіставлення моделей ментальних структур виявити спільне та подібне на якісно іншому рівні – когнітивному.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Изд. 2-е, стер.– Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2001. – 123 с.
2. Елистратов В.С. Словарь русского арго. – М.: Русские словари, 2000. – 694 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 81-92.
4. Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 81-92.
5. Лазарев В.В., Плавикова Л.В. Теория фрейма: интердисциплинарный подход//Когнитивная парадигма: фреймовая семантика. С. 3-19.
6. Стоянова Е. Соматический код культуры в языковой картине мира (фразеологический аспект)// www.russian.slavistika.org.
7. Український тлумачний словник//www.slovnuk.net.
8. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания.//Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М.: Радуга, 1988. С. 52 – 94.
9. Duden „Das große Wörterbuch der deutschen Sprache“ in 6 Bd. – Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 1976-1981.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Русановська – асистент кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми когнітивного аналізу вторинних номінацій

**ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІЇ
ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ****Маргарита РЯЗАНЦЕВА (Київ, Україна)**

У статті проаналізовано основні позамовні чинники, які впливають на формування ойконімії Дніпропетровської області. До них належать такі чинники: фізико-географічний (рельєф, розташування, наявність річок, ландшафт місцевості, ґрунт та ін.); людська діяльність; релігійний та суспільно-економічний. Місцеві назви поселень подано в порівнянні з подібними ойконімами інших регіонів.

Basic non-language factors that affect Dnepropetrovsk area oiconimic forming are analyzed in this article. There are such factors as: physical and geographical (relief, location, presence of the rivers, landscape of locality, soil etc.); human activity; religious and social-economic. The local names of settlements are compared to similar oiconimics of other regions.

Ойконіми – це своєрідні пам'ятки історії та культури народу певної території, адже вони акумулюють і зберігають протягом століть важливу мовну і позамовну інформацію, а іноді проливають світло на такі процеси і явища, про які не збереглося інших свідчень. «Будь яке народження топоніма зумовлюється історичними умовами, географічним середовищем і здійснюється засобами мови: через топоніміку можна виявити деякі фізико-географічні особливості території, характер розселення, специфіку формування населених пунктів, тощо» - писав Е.М. Мурзаєв [9: 5]. Географічні назви – важливий елемент карти, свідки історичних епох, народне поетичне оформлення держави.

Одним з найважливіших завдань сучасної ономастики є вивчення ойконімів з погляду кількісної й територіальної репрезентації їх найдавніших і найбільш значущих словотвірних структурних моделей у різні історичні періоди

[1: 68] з метою подальшого детального вивчення для укладання словника назв поселень України (з виявленням специфіки ойконімної лексики, фонетичних, граматичних та словотвірних явищ у топонімії держави).

Регіональну ойконімію в Україні досліджували мовознавці: Д. Бучко (Покуття), І. Гонца (Черкащина), О. Іваненко (Сумщина), Ю. Карпенко (Буковина, Одещина), В. Котович (Опілля), В. Лобода (Дніпро-Бузьке межиріччя), Я. Пура (Рівненщина), Є. Черняхівська (Львівщина), В. Шульгач (Волинь) та ін. ономасти.

Ойконімія Дніпропетровщини привертала увагу місцевих краєзнавців (М. Богомаза, В. Мороза, Л. Зеленської та ін.), але досі не була об'єктом спеціального мовознавчого дослідження, тому вивчення назв поселень цього регіону залишається актуальним.

Метою статті є дослідження основних позамовних чинників, які вплинули на формування ойконімів сучасної Дніпропетровщини, зафіксованих на топографічній карті Дніпропетровської області станом на 2007 р.

Кожен населений пункт по-своєму неповторний, завдячуючи різним чинникам: специфічному розташуванню, складу й роду занять населення, оригінальній або, навпаки, характерній загалом певному регіону чи епосі архітектурі, насиченій різноманітними подіями регіональної, національної, а інколи й світової історії тощо [6: 33]. Взаємодія поселень з іншими об'єктами та їх відношення до людей формують те середовище, історико-культурні, соціальні та географічні характеристики якого знайшли відображення в ойконімії краю як органічній частині місцевого онімного простору.

Географічне розташування та характер місцевості – це один з основних чинників формування місцевої ойконімії, адже географічна орієнтація неминуче відбивається у географічних назвах. [9: 3]. Такі назви поселень Дніпропетровщини указують на географічне знаходження об'єктів: річки, гори, природні зони, ландшафт та ін.: *Балка, Барвінок, Весела Гірка, Вільногірськ, Водяне, Гай, Гірки, Дібрівка, Дніпрові Хвилі, Дніпропетровськ, Заріччя, Західне, Зелений Гай, Зелений Яр, Ингулець, Кринички, Крутий Берег, Озерне, Підгірне, Південне, Піщане, Польове, Поляна, Сад, Степове, Солонці, Східне, Тернівка* та ін. Деякі дослідники-ономасти схильні розглядати ойконіми, які виникли від назв тих чи інших властивостей місцевого ландшафту, фізико-географічних особливостей території як найдавніші за походженням. Зокрема, ця думка знайшла своє відображення у працях В. Ташицького. Думку В. Ташицького поділяв і інший визначний польський ономаст С. Роспанд, який писав: «Адже первісний поселенець, незалежно ким був і де чи коли

мешкав, називав (свою місцевість) просто – так і сьогодні народ називає землю, гору чи річку: *Біла Гора, Низовина, Холм, Міст, Потік, Вода* і т.п.». [12: 31]. Отже, народ природно називає різні місцевості, зокрема поселення, насамперед, за їх фізикогеографічними особливостями.

З метою дослідження основних позамовних чинників формування ойконімного простору області розглянемо основні характеристики рельєфу та місцевості сучасної Дніпропетровщини, які мотивують появу ойконімів з географічною семантикою основ. Ці ознаки відбиті в назвах поселень регіону: *Дніпровокам'янка, Дніпровське, Дніпропетровськ, Верхньодніпровськ, Кринички, Межова, Рівне, Степ, Степове* та ін. Географічні ознаки повторюються у багатьох інших регіонах, разом з ними повторюються і власні географічні назви. Пор. ойконіми з компонентом *Гора*: *Гора, Горка, Горное, Красная Гора* [9: 23], *Горбівка, Загора* [2: 60, 89], *Горбова* [13: 60], *Гора, Горы* [4: 5, 165], *Магнітогорськ*, польськ. *Зелена Гура; Горная Купланга* [10: 106].

Сучасна Дніпропетровська область утворена в 1932 році. Вона лежить у степовій зоні по обох берегах середньої течії Дніпра, займаючи площу 31,9 тис. км² (5,3% площі території України). На півночі межує з Полтавською і Харківською, на заході – з Кіровоградською та Миколаївською, на півдні – з Херсонською та Запорізькою і на сході – з Донецькою областями. [8: 9]. Ця ознака відбита в окремих назвах поселень. Зокрема, ойконім *Межова* – яскравий приклад номінації за місцем розташування. Вважають, що він виник «від *межова* – границі між колишньою *Катеринославською губернією* і *Областю Війська Донського*, де була побудована залізнична станція» [14: 225], а вже звідти назва перенесена на карту сучасної Дніпропетровської області.

З півночі на південь Дніпропетровщину перетинає річка *Дніпро*, до басейну якого належать і інші річки, що протікають по території області. Це найбільші його притоки – *Оріль* та її притока (північ Магдалинівського, Новомосковського, Юр'ївського, Царичанського районів), *Бик* і *Солона* басейну *Вовчої* (Межівський район), *Самара, Вовча* (південь Межівського і схід Покровського), *Базавлук, Мокра Сура, Інгулець* із *Саксаганню*, *Верхня Терса* (Васильківський), *Осокорівка* (південь Синельниківського), *Інгулець* і *Вербова* (південь Широківського району) тощо. Гідронімія – найбільш консервативна частина лексики, назви водних об'єктів не змінюються протягом століть, утворюють навколо себе групи назв населених пунктів гідронімічного походження. Отже, у зв'язку з густою сіткою річок, виникла велика кількість ойконімів гідронімічного походження. На карті Дніпропетровщини назви від гідронімічної основи *Дніпр-* відображені групою ойконімів: *Дніпрельстан, Дніпровське, Дніпропетровськ, Васильківка-на-Дніпрі, Верхньодніпровськ, Дніпровка, Дніпрове, Дніпровокам'янка, Микільське-на-Дніпрі, Придніпровське, Стародніпровське*.

Гідронімічні ойконіми, похідні від назв інших річок, представляють на Дніпропетровщині такі назви: *Водяне, Вовчанське, Вовче, Привовчанське, Базавлук, Інгулець, Заорілля, Орілька, Червона Орілька, Зарічне, Кам'янка, Самарське, Сурське, Сурсько-Клевцеве, Сурсько-Михайлівка, Терса, Новотерсянське, Чаплине* та ін.

Саме за наявністю води у степових просторах України обирали місця для заселення перші поселенці. Отак і виникли назви найрізноманітні за формою: *Криниця, Криничне, Кринички, Біла Криниця, Золота Криниця* та ін. На території Дніпропетровської області це зафіксовано в ойконімах: *Криничувате, Криничне, Кринички* – назва села походить від джерел у балці, котрі тут називають криничками. Пор. *кринички* – похідне від географічного терміну (надалі ГТ) *криничка* 'джерело', 'яма, наповнена водою', 'яма в болоті з джерельною водою' [7: 60].

Дніпропетровська область розташована на південному заході Східноєвропейської платформи і являє собою хвилясту рівнину висотою 100 – 200 м над рівнем моря. [5: 56]. У південно-східному напрямі височина поступово знижується і обривається до долини Дніпра крутим уступом. Загалом поверхня височини дуже розчленована глибокими долинами річок, балками і ярами, особливо у центральній частині області поблизу Дніпра [5: 60]. Ця особливість рельєфу Дніпропетровщини передається назвами: *Лиса Балка, Пашена Балка,*

Красна Балка, Червона Балка, Сухарева Балка, Балкове, Запорізька Балка, Мотина Балка, Широка Балка, Зелена Балка, Зелений Яр, Крутоярка, Червоний Яр.

Лівобережна частина Дніпропетровщини являє собою стародавню долину Дніпра з численними надзаплавними терасами. Цей чинник відображають такі ойконіми: *Заплавка, Долинське, Долина, Зелена Долина, Зелений Луг, Луг* та ін.

На території Дніпропетровщини багато назв, які вказують на форму й розміри об'єкта за географічною ознакою: *Мала Костромка, Велика Костромка, Великомихайлівка, Довге, Довгівка, Кивобокове, Широке, Широкополе, Широкосмоленка, Широка Долина, Широка Дача, Широка Балка*. Пор. *Широка* – протока в *Базавлузі* – назва вказує на ширину гідрооб'єкта [13: 255].

Один з наступних позамовних чинників формування ойконімного простору – ландшафт місцевості, який утворюють на Дніпропетровщині понад 1700 видів вищих (судинних) рослин, що складає 34% від флори України..

Ліси у Дніпропетровській області займають лише 3,5% і представлені двома типами – заплавні та байрачні. *Заплавні ліси* – у заплавах Дніпра, Орелі, Самари, Вовчої; тут розташовані й найбільш південні бори в Україні; найбільші масиви – *Самарський бір, Дібрівський ліс, Новомосковський бір, Червоний бір*. Основні породи: дуб, в'яз, липа, ясен, берест, ільм, клен, вільха, сосна. *Байрачні ліси* зростають по схилах ярів і балок. Основні деревні породи тут – берест, дуб, груша, ясен, сосна, липа тощо. До лісів також відносяться полежахисні лісосмуги й насадження вздовж шляхів сполучення. Вони складаються з дуба, клена, білої й жовтої акацій, польового клена, липи тощо [5: 80].

Зв'язок з ландшафтом відбивають ойконіми: *Вербове, Нові Вербки, Грушеве, Грушувато-Криничне, Грушівка, Грушуватка, Грушки, Дібрівка, Зелений Гай, Зелена Роца, Зелене, Липове, Соснівка, Яблунівка* та ін.

В останні роки природну рослинність Дніпропетровщини заступає культурна, яка займає понад 80% земельних угідь, тобто переважають орні землі. Для яружно-балкових та схилових місцевостей правобережжя характерні щепеністі та змиті чорноземні ґрунти на крутих (іноді до 15°) схилах, на яких зростають сухолюбні та камнелюбні степові рослини, байрачні ліси із дубу, клена *гостролистого й татарського, в'яза, ясеня, дикої груші, яблуні, ліщини; чагарники, що включають терен, бересклет, бузину, шипшину, степову вишню* та ін. Відповідно до цього ландшафт області сформував чітку систему фітопонімів. За назвами диких рослин виникли ойконіми: *Барвінок, Тополя* та ін., за назвами культурних рослин *Вишневе, Грушівка, Виноградівка, Гарбузівка, Пшеничне, Малинове* та ін.

Пор. *Вишневе* – с-ще Сумської області. Кваліт. дер. (субстант. відфлоремний прикм.), пор. *вишневий* <вишня – «плодове дерево (іноді кущ) звичайно з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям» [2: 44]. Аналогічний за характером мотивації ойконім *Барвінок* на Черкащині – с., відфлоролексемна н., пор. апел. *барвінок* – «травяниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами» [2: 16]. На Сумщині назва с. *Тополя* – похідна від (мікро)топоніма **Тополя* < дендроніма *тополя* або від ГТ **тополя* 'зарості тополі'; *Ясенюк* – похідна від ГТ *ясенюк*, пор. діал. *ясен* 'зарості ясеня' [7: 37].

Ойконіми, похідні від ГТ з *флоролексемною* основою – в їх основі *географічний термін* на позначення місця, де фіксується той чи інший денотат, позначуваний відповідним фітоапелятивом [7: 67]. Як приклади моделі *онімізованого* ГТ → *ойконім* наведемо: *Вишеньки* <онімізованого ГТ **вишеньки* 'зарості вишні' у формі множини.

На лівобережжі Дніпропетровщини ґрунтовий покрив утворюють середньо- та малогумусні звичайні чорноземи, що сформувались під пирійно-ковиловою та різнотравною рослинністю, а зараз інтенсивно використовуються (орні землі становлять близько 90%). Простежимо цей фактор впливу на місцеву ойконімію: *Глююватка, Солонці, Піщанка*.

З наведених прикладів, на основі порівнянь назв з інших областей, чітко простежується яскравий зв'язок виникнення ойконімів за однією з основних мотиваційних ознак – *рельєфоутворення*, яке може бути не лише природним.

Важливим фактором сучасного *рельєфотворення є людська діяльність*, що спричиняє формування антропогенних ландшафтів – гірничопромислових, та сільськогосподарських, які займають у теперішній час значні території

Дніпропетровська область є унікальною за розмаїттям і запасами корисних копалин. Мінерально-сировинна база характеризується широкою палітрою видів і значними запасами деяких корисних копалин. В області виявлено близько 300 родовищ та значні запаси паливно-енергетичної сировини – [вугілля](#), [нафти](#), [газу](#) і [газоконденсату](#), а також [талькомагнезитової](#), [каолінової](#), будівельної та ін. [5: 63]. Безумовно, людська діяльність у цьому напрямі впливала на формування ойконімів. Назви, етимологія яких пов'язана з промисловою діяльністю: *Гранітне, Кривбас, Марганець, Мінеральні Води, Рудничне* та ін.

Значна група ойконімів Дніпропетровщини пов'язана з іншими видами людської діяльності:

- *Весела Дача, Нова Дача, Широка Дача* в основі яких *дача* – ойконімізація АГТ, пор. *дача* – «літній будинок для відпочинку» [2: 71].

- *Лісопитомник, Охотниче, Пахар, Рибалки, Шахтар, Шахтарське*. Пор. *Рыбачье* – м. у Киргизії. Названо за родом занять поселенців, які заснували село [10: 361]. *Рыбник, Рыбница* – назви озер та населених пунктів біля них у Польщі, Чехії, Словачії; у чеській мові *ručník* «пруд», аналогічно в себрськохорватській та словенській [10: 361].

Визначальною при ойконімній номінації є роль соціальних факторів: характер суспільної формації, вага культурно-історичних традицій і цінностей у певний період, визначальні соціально-психологічні критерії при іменуванні об'єктів, що саме діють на окремих територіях у визначені історичні періоди. Вибір відповідного критерію іменування географічних об'єктів значною мірою пов'язаний також з рівнем духовної та соціально-політичної культури номінаторів [11: 18].

В ойконімії певного регіону репрезентуються різні принципи номінації населених пунктів [11: 20]. Велику роль у формуванні регіональної ойконімії Дніпропетровської області відіграли релігійні суспільно-політичні та економічні умови.

Під впливом релігії на території Дніпропетровщини виникло багато ойконімів: *Благовіщенка, Благословенна, Воскресенівка, Нововоскресенівка, Преображенське, Преображенка, Покровка, Новопокровка, Мала Покровка, Покровське, Всесвятське, Новотроїцьке, Троїцьке, Мечетне, Гапоно-Мечетне.Гапоно-Мечетне*. Пор. *Благовіщенка* – село Запорізької області одержало назву за храмовим святом *Благовіщення* [13: 27].

Значну частину становлять меморіальні та ідеологічно забарвлені йоконіми, які були утворені за радянської влади від слів суспільно-політичної лексики: *Дружби, Звізда, Зоря, Зоря комунізму, Інтернаціональне, Карла Маркса, Кіровське, Кіровська, Кірове, Кіровка, Комсомольське, Ленінське, Леніна, Пам'ять Ілліча, Перше Травня, Першотравневе, Первомайське, Новомайське, Маївка, Пролетарське, Новопролетарське, Червоний Прапор, Червоний Промінь*. Пор. *Перше Травня, Першотравневе, Первомайське* – ідеологічно забарвлені назви [2: 196, 197].

Усі вищевикладені позамовні чинники важливо враховувати при докладному вивченні ойконімії Дніпропетровської області.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко Д.Г. Продуктивність і локалізація основних словотвірних-структурних моделей в ойконімії України / Наукові записки ТДПУ. Серія: Мовознавство. Вип. 1 (IX), част.1. – Тернопіль, 2003. – С. 68-73.
2. Гонца І. С. Ойконімія Черкащини: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 242арк.+ дод. : 324арк. – Дві кн. одиниці. – Бібліогр.: арк. 217-242, арк. 302-324. – 242арк.+ дод. : 324арк.
3. Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопоніми утворення Інгуло-Бузького межиріччя. - К.: Наукова думка, 1977. – 191 с.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Желєзняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С. - К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.
5. Зеленська Л.І., Афанасьєв О.С. Географія рідного краю. Дніпропетровщина: Навчальний посібник для 9 кл. загальноосвітніх шкіл. – Дніпропетровськ: ВАТ “Дніпрокнига”, 2006. – 247 с.
6. Зозуля С. До питання походження й етимології історичного районування міста Ніжина. / Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. - С. 33-40.
7. Іваненко О. В. Походження назв населених пунктів Сумської області: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. – К., 2006. – 199арк.+ 261арк. (дод.) – Дві кн. одиниці. – Бібліогр.: арк. 187-199. – 199арк.+ 261арк. (дод.)
8. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1972. – 958.

9. Мурзаев Э.М. География в названиях. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
10. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. М.: Мысль, 1966. – 509 с.
11. Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Желєзняк / Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 1997. – 258 с.
12. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). – К.: Наук. думка, 1991. – 268 с.
13. Чабаненко В. А. Великий Луг Запорозький: Історико- топонімічний словник / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 331с.
14. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник – К.: Знання, 1998. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Рязанцева – здобувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Кислово-Могиланська академія».

Наукові інтереси: мовознавство, ойконімія.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КАРТИНИ СВІТУ

Ольга САЛАМАТІНА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми взаємодії процесів мислення людини і мови, а також розкриттю поняття “мовна картина світу” в рамках сучасної антропоцентричної парадигми.

The article is devoted to analyzing of the problem of cooperation of language and human mental processes. This paper also focuses on the explanation of the term “ the language picture of the world” according to the modern anthropocentrism-oriented science.

У мовних поняттях та категоріях закріплено результати пізнання людиною світу, усвідомлення надбань цивілізаційного завоювання простору і часових параметрів нашого буття. Людина усвідомлює себе в закономірних вимірах і в оточенні. Саме антропоцентричність мови, ідею якої заклав іще В. фон Гумбольдт [1], стала закономірним результатом вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником. Мова як об'єкт пізнання, абстрактна система зі структурними відношеннями елементів у рівневій організації перетворилася на об'єкт пізнання через суб'єкта-людину, коли важливими постали соціально-індивідуальні чинники впливу на її розвиток, функціонування людини в мові і мови в людському суспільстві. Ось чому у мовознавстві актуальною залишається проблема взаємодії процесів мислення людини і мови, яка і визначає функціонально-когнітивну домінанту лінгвістичних досліджень.

Когнітивний підхід до мовних досліджень повністю відповідає сучасній лінгвістичній науковій парадигмі, зосереджуючи увагу на суб'єкті (мовці). Цей підхід створює можливості визначити й відокремити одну від одної структури збереження мовної й немовної інформації у загальній структурі пам'яті, розмежувати індивідуальні та системні характеристики мовної компетенції індивіда й пояснити конкретні прояви в мовленнєвих актах індивідуальних особливостей структур збереження позамовної інформації в пам'яті мовця зв'язком і залежністю вербальної форми їх текстового представлення від системи певної мови й культурологічних особливостей її використання в окремих актах комунікації. Тим самим когнітивний підхід до мовних досліджень характеризується не тільки новими настановчо-пізнавальними принципами, а й „*новою реальністю*” для відображення й пояснення картини світу [5: 82-83].

Цей підхід представляє науковий інтерес не тільки тому, що він широко й різнобічно охоплює мовні явища, але й тому, що він здатний проникнути в суть цих явищ і виявити їх „*зсередини*” з точки зору окремого індивіда, тобто враховуючи людський фактор у мові.

Останнім часом все більше лінгвістів (О.В. Кравченко [5], Є.С. Кубрякова[6-8], М.М. Полужин [10-11], А.М. Шахнарович [13] та ін.) пов'язують вирішення різноманітних питань лінгвістичної теорії і практики з вивченням особливостей представлення знань у мові, а, отже, з когнітивною діяльністю людини, під якою мають на увазі „*схоплення*” і встановлення змісту. Це своєрідний процес прояву когнітивної значущості мовного вираження, його інформативності: зміст вираження вважається в такому разі об'єктом когнітивної діяльності та когнітивних настанов. Результати когнітивної діяльності можуть пов'язуватися з утворенням системи змістів (концептів), які стосуються інформації щодо актуального або можливого розташування у світі, тобто того, що індивід знає, припускає, думає і/або уявляє про об'єкти дійсності та можливі світи і що входить у концептуальну

систему людини. Когнітивна діяльність як складова частина свідомості людини проявляється в певному культурному контексті, сильно обмежуючи набір допустимих „можливих світів”. На процедурах і результатах когнітивної діяльності можуть відбитися такі компоненти культури, як зміст міфів, етичні норми, політичні настанови, релігія тощо. Звідси й уява про когнітивну діяльність як про набір процедур, що переводять одну реальність людини в іншу [11: 105].

У широкому розумінні когнітивна діяльність – це діяльність, у результаті якої людина приходиться до певного вирішення або знання, тобто розумова діяльність, що веде до усвідомлення (інтерпретації) чого-небудь [10: 4]. Тому інколи когнітивна діяльність безпосередньо співвідноситься з поняттям лінгвокреативного мислення людини, виявляючи суть глибинного механізму розвитку мови, й перш за все з процесами, які супроводжують обробку інформації, спрямованої на утворення особливих структур свідомості. Зважаючи на те, що в когнітивній діяльності беруть участь різні системи переробки інформації, структури свідомості, що утворюються при цьому, нетотожні і залежать від каналу, по якому прийшла до людини інформація [11: 105].

У сучасній лінгвістичній ужиток міцно ввійшли такі кардинальні поняття, як „мовна картина світу”, „мовне бачення світу”, „наївна модель світу” і т.п., що беруть початок з антропологічних ідей В. Гумбольдта про мову як особливе бачення світу. Суть цього бачення полягає у тому, що у всій системі мови, її лексичному складі та граматичній будові відображається те, як людина бачить навколишній реальний світ і своє місце в ньому [1: 320]. Дослідниками неодноразово підкреслювався той незаперечний факт, що умови природного середовища проживання окремої мовної спільноти відіграють важливу роль у формуванні концептуальної системи тієї чи іншої мови [4; 5; 12].

Мовна картина світу, з одного боку, виступає, в кожній окремий момент свого історичного розвитку в функції, яка реєструє та інвентаризує все, що накопичено носієм тієї чи іншої мови. З когнітивної точки зору в мові позначається все те, що було осмислено й інтерпретовано при взаємодії людей або в актах пізнання світу. З іншого боку, оскільки свідомість людини з самого початку її виникнення орієнтована на спілкування і взаємодію з іншими представниками мовної спільноти, а тому і на передавання інформації назовні, мовна картина світу стає з моменту народження дитини вихідним комунікативним ресурсом для кожного мовця, базою, з якої в міру необхідності добувається матеріал для здійснення мовної діяльності. З цього випливає, що мовна картина світу – своєрідний підсумок розвитку мови і її майбутнє. Зберігаючи свою основу, вона водночас реагує на постійні зміни в житті суспільства. Інколи новий зміст вливається у старі форми, змінюючи при цьому співвідношення між позначуваним і означальним. Як справедливо вважає О.С. Кубрякова, наукова і наївна картини світу повинні знайти своє відображення, тому що вони вигадливо сплітають, формуючи цілісний погляд на світ [6: 35].

Напрямок у науці, об'єктом вивчення якого вважається людський розум, мислення та ті ментальні процеси і стани, що з ними пов'язані, отримав назву „когнітивізм”. Це наука про знання та пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей. Згідно з когнітивізмом, людина повинна вивчатися як система переробки інформації, а поведінка людини – описуватися та пояснюватися в термінах її внутрішніх станів. Ці стани фізично проявляються, спостерігаються та інтерпретуються як отримання, переробка, зберігання, а потім і мобілізація інформації для раціонального вирішення завдань. Оскільки вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з використанням мови, природно, що мова виявилася в центрі уваги когнітивістів. В когнітивістиці головна увага приділяється людській когніції, досліджуються не просто спостережувані дії, а їх ментальні репрезентації (внутрішні уявлення, моделі), символи, стратегії людини, які і породжують дії на основі знань; тобто когнітивний світ людини вивчається за її поведінкою і діяльністю, що відбуваються за активною участю мови, яка створює мовленнєво-мисленнєву основу будь-якої людської діяльності – формуючи її мотиви та настанови, прогножуючи результат [9: 7].

Переорієнтація наукових інтересів у сучасній лінгвістиці проявляється не тільки в перенесенні уваги від об'єкта до суб'єкта, але й у переході до вивчення одиниць, які відрізняються високим ступенем складності. Їх успішне вивчення вже стає не під силу

наявним раніше методам лінгвістичних досліджень. Щоб впоратися з назрілими завданнями, необхідно було перейти від одиниці поняття до виявлення всієї структури пізнавальних процесів. Так виникла когнітивна лінгвістика – наука про способи пізнання навколишнього світу і роль мови у їх застосуванні. Мова у цьому випадку розглядається як невелика частина того цілісного явища, яке ми намагаємося пізнати. Інакше кажучи, когнітивна лінгвістика – це новий лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого знаходиться мова як когнітивний механізм, задіяний в репрезентації (кодуванні) та передачі інформації, при цьому когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [11: 109].

Когнітивна лінгвістика входить до інтегральної міждисциплінарної галузі досліджень, яка отримала назву “*cognitive science*” – когнітивної науки, когнітології, або когнітології. Вона розвиває успадковану від лінгвістики, філософії, психології класичну проблему зв’язків між мовою та мисленням, яка традиційно вирішувалася у лінгвістиці через лінгвістичний аналіз понять, суджень та умовиведення. Тепер ці кореляції розглядатимуться у дещо іншому плані, а саме у таких категоріях когнітивної та лінгвокогнітивної природи, як знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знанням, ментальні структури та процеси у свідомості (пам’ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо) [12: 111].

Існують дві точки зору на співвідношення між структурами свідомості та структурами мови. Одна з них виражена у гіпотезі про те, що у свідомості людини функціонують дві цілком автономні зони, два різних механізми мозку – власне свідомість, тобто сукупність знань про навколишній світ, та внутрішній лексикон, де сконцентровані знання про мову (С.Д. Канцельсон) [3]. Згідно з іншою точкою зору на взаємодію свідомості та мови, принципових розбіжностей між ними не існує, і навпаки, знання про світ є опосередковані знаннями про мову та втілені у мовних формах. Наприклад, Р. Віленські [16], Ф. Клікс [14] та інші пропонують таку концепцію репрезентації знань людини, де „*когнітивна структура речення*” ототожнюється з його змістом, а структури значень слів та інших мовних одиниць, виразів та категорій – із структурами репрезентації знань. Подібна модель знань у пам’яті людини інтегрує мовні та позамовні знання.

За будь-якого розуміння кореляцій між знанням про світ та знанням мови неодмінно постає питання про характер зв’язку між ними, і тут розрізняють два напрями пошуку відповіді (О.С. Кубрякова [7]). Один з таких напрямів має своєю метою визначити структури свідомості та структури знання через мовні дані, а інший, навпаки, орієнтований на пізнання структур мови через їх концептуальний аналіз. У першому випадку відомими вважаються лінгвістичні чинники, на базі яких робляться висновки про структуру знань взагалі; у другому випадку – певні концептуальні структури, аналіз яких полягає в з’ясуванні тих мовних форм, що втілюють такі концептуальні структури [7: 36].

Когніція – основне поняття когнітивної лінгвістики, яке охоплює знання та мислення в їхньому мовному втіленні, а тому когніція, когнітивізм виявилися тісно пов’язаними з лінгвістикою. Зараз стало аксіомою те, що в усьому комплексі наук про людину стикаються, в першу чергу, відношення між мовою та іншими видами людської діяльності. Мова навіть в більшій мірі, ніж культура і суспільство, дає когнівістам ключ до розуміння людської поведінки. Саме мова забезпечує найприродніший доступ до свідомості та мисленневих процесів, при чому зовсім не тому, що багато результатів мисленневої діяльності виявляються вербалізованими, а тому що ми знаємо про структуру свідомості лише завдяки мові, яка дозволяє повідомити про ці структури та описати їх будь-якою природною мовою [9: 115].

Формуючись як нова галузь теоретичного й прикладного мовознавства, когнітивна лінгвістика, з одного боку, тісно пов’язана з вивченням когніції в лінгвістичних аспектах і проявах, а з іншого – з дослідженням когнітивних аспектів лексичних, граматичних та інших явищ. У цьому розумінні вона займається репрезентацією власних мовних знань у голові людини і стикується з когнітивною психологією в процесі аналізу словесної або вербальної пам’яті, внутрішнього лексикона, а також породження, сприйняття й розуміння мовлення. У коло її центральних завдань входить також вивчення шляхів і способів вербалізації структур знань, що можуть формуватися людиною у вигляді авторських концептів. Тим самим

когнітивна лінгвістика втручається у дуже складну галузь дослідження, яка безпосередньо стосується опису світу й утворення засобів такого опису [6: 34-47].

Основне завдання когнітивної лінгвістики полягає в описі та поясненні мовної здатності і/або знань мови як внутрішньої когнітивної структури й динаміки того, хто говорить і слухає, яка виступає системою переробки інформації, що складається зі скінченного числа самостійних модулів і співвідносить мовну інформацію на різних рівнях. Кінцева мета лінгвістичного дослідження, що ґрунтується на такій теорії, полягає в тому, щоб охарактеризувати мову як когнітивну сутність [15: 364].

З викладеного вище стає очевидним, що до компетенції когнітивної теорії в лінгвістиці входять питання щодо виникнення інформації про світ, її оцінки, місця в мовній оболонці, збереження пам'яті та перетворення в знання і впливу останніх на поведінку носіїв мови. Перед когнітологами сьогодні стоять надзвичайно широкі завдання, що випливають з необхідності дослідити та описати все багатство психічного життя людини. На відміну від античних філософів, які робили спробу осягнути розумом всі основи людського життя, сучасні когнітологи ставлять своєю метою дослідити сам розум і притаманні йому операції, що породжують здатність комунікації, визначають сприйняття, категоризацію дійсності та її інтерпретацію. Вони вивчають концептуалізацію і категоризацію не тільки статичного предметного світу, але й того, що розвивається, у сукупності його динаміки, зміни в часі та просторі.

Отже, когнітивна лінгвістика виникає на базі когнітивізму в рамках сучасної антропоцентристської парадигми, що суттєво розширює обрії лінгвістичних досліджень. Наприкінці ХХ ст. з'явилася необхідність поглянути на мову з боку її участі в пізнавальній діяльності людини. Інформація, отримана в ході предметно-пізнавальної діяльності, надходить до людини через різні канали, але предметом розгляду в когнітивній лінгвістиці є лише та її частина, яка відбивається і фіксується в мовних формах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
2. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
3. Кацнельсон С.Д. Речемысленные процессы // Вопр. языкознания. – 1984. – №4. – С. 20-36.
4. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
5. Кравченко А.В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Изд-во Иркутского ун-та, 1996. – 159 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34 – 47.
7. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 34 – 41.
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
10. Полложин М.М. Сучасні парадигми лінгвістичних досліджень // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: УжДУ, 1998. – С. 3-15.
11. Полложин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія.–Ужгород: Закарпаття, 1999.– 240с.
12. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-112.
13. Шахнарович А.М., Арама Б.Е. Когнитивный аспект категории модальности // Когнитивная лингвистика конца ХХ века: Материалы международной научной конференции. – Ч.І. – Минск, 1997. – С. 85-89.
14. Klix F. On the Role of Knowledge in Science Comprehension // Vorabdruck der Plenarvorträge. – Preprints of the plenary session papers of 14 Intern. Linguistenkongr. – Berlin, 10-15 Aug. 1978. - Berlin, 1978.
15. Langacker R.W. Cognitive Grammar // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to the Cognitivists / Ed. by E.F.K. Koener and R.E. Asher. Pergamon, Cambridge University Press, 1995. – P. 364-368.
16. Wilensky R. Meaning and Knowledge Representation // Vorabdruck der Plenarvorträge. – Preprints of the plenary session papers of 14 Intern. Linguistenkongr. – Berlin, 10-15 Aug. 1978. - Berlin, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Саламатіна – здобувач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивні та функціонально-прагматичні особливості сучасної німецькомовної преси.

АНТИНОМІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРА ЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ КАРЛА КРАУСА (НА МАТЕРІАЛІ АФОРИЗМІВ)

Яна САХАРЧУК (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто основні принципи антиномічності структури афоризмів австрійського письменника Карла Крауса, проаналізовано показники конфлікту в афоризмі та їх роль у визначенні індивідуального стилю письменника і, як наслідок, його мовної картини світу.

The article deals with the main principles of the aphorism's antynomic structure (on material of the aphorisms by an Austrian writer Karl Kraus). The aphorisms are analyzed by their conflict indices that help define the writer's individual style and, consequently, his linguistic world picture.

Не викликає сумніву факт, що дослідження індивідуальних проявів мови допомагає виявити в ній загальнонаціональні тенденції. Це дає можливість описати мовну картину світу не тільки письменника, стиль якого досліджується, але й усього етносу в цілому. В науці недостатньо дослідженою є мовна картина світу австрійського письменника Карла Крауса. Схильність до афоризації – вміння втілювати результати своїх спостережень у формі афоризму – властива далеко не кожному автору. Незважаючи на те, що творчість письменника викликає інтерес, цей інтерес в основному літературознавчий, а не лінгвістичний. Подібні досліди творчості Крауса робили Х. Цон, Г. Карр, Е. Канетті, В. Бен'ямін, Х.М. Джонсон, А. Вальдфогель, П. Райттер. До афористичної спадщини Карла Крауса звернулася у 1961 році дослідниця Петра Кіппхофф, у 1986 році Крістіан Вагенкнехт видав повну збірку афоризмів письменника. Проте, ці досліди так і залишилися єдиними у сфері афоризмів Крауса, що є досить дивним, оскільки дослідження афоризмів допомагає зрозуміти масштаби людського мислення, ті критерії та міру, з якими автор підходить до сучасної йому реальності. Саме в афоризмах (і тут вони не поступаються більш об'ємним літературним жанрам) знаходить яскраве відображення мовна картина світу автора.

Почнемо з визначення поняття афоризму. Це досить актуальне питання для сучасних лінгвістів [4: 3]. Так, дослідниця А.П. Антипова зазначає: «Незважаючи на давнє походження афористики, до теперішнього часу немає повної ясності у цьому питанні» [1: 135]. Але аналізуючи різні визначення афоризму, можна побачити, що в їх основі лежить те, що афоризм – це авторський текст, який містить у собі узагальнену, глибоку, іноді парадоксальну думку [5: 8].

Наведемо лише декілька з цих визначень. У словнику Ожегова під афоризмом розуміється коротке виразне висловлювання, що містить узагальнену думку [3: 45]. Тлумачний словник Єфремової говорить наступне: «Афоризм – це короткий вислів, який з граничною лаконічністю та точністю виражає певну думку [2: 23]. Інше джерело окреслює більш чіткий образ: «Афоризм – оригінальна закінчена думка, виражена або записана в лаконічній текстовій формі, що запам'ятовується і згодом неодноразово відтворюється. В афоризмі досягається гранична концентрація безпосереднього повідомлення і того контексту, в якому думка сприймається оточуючими слухачами або читачем» [7]. Треба відмітити, що тільки це визначення підкреслює зміст поняття «афоризм» – граничну концентрацію думки в малому обсязі тексту.

Що стосується етимології слова, то воно походить від давньогрецького αφορισμός «фраза, що містить головну істину, визначення», далі від ἀφ- (ἀπό-) + ὄριζω «межую, відмежую».

Жанр афоризму відрізняється від інших у першу чергу конфліктом між змістом та формою. Змістом афоризму є мовне кліше, стереотип мислення. Форма ж афоризму покликана відображати невідповідність цього кліше дійсності, підтверджувати помилковість змісту. Кожен афоризм є верифікацією даного кліше. Це певного роду експеримент, який дозволяє набути нового життєвого досвіду. Афоризм демонструє, що автор не довіряє мові, але й відмовитися від неї не може.

Афоризм як жанр відрізняється тим, що містить відношення конфлікту. Ці відношення можна розглядати з точки зору літературознавчих категорій. Проте ми ставимо собі на меті проаналізувати афоризм дещо з іншого боку, а саме визначити лінгвістичні та екстралінгвістичні показники конфлікту в афоризмі.

Конфлікт може бути виражений різними лексичним засобами. Він припускає наявність антиномічних відношень – відношень протиставлення. В афоризмах Карла Крауса представлені як мовні антоніми, семантична протилежність яких виявляється регулярно і не залежить від вживання, так і антоніми як явище оказіональне, обмежене рамками контексту.

Антиномія – це протиріччя між двома положеннями, кожне з яких можна логічно довести [2; 16]. Ідея антиномічної природи мови, поза сумнівом, є сьогодні однією з центральних у мовознавстві. Існують різновиди антиномій (суперечностей) у розвитку мовної системи: антиномія того, хто говорить, і того, хто слухає; антиномія узусу та можливостей мови; антиномія коду і тексту; антиномія асиметричності мовного знаку; антиномія інформаційної та експресивної функції мови. Ще Ф. де Соссюр розглядав проблему лінгвістичної антиномії – мови та мовлення. В афоризмі ж антиномія виражається як єдність двох контрастуючих, але в той же самий час однаково обґрунтованих понять.

Антиномія в афоризмах Карла Крауса виконує функції зіставлення, взаємовиключення, перетворення однієї протилежності на іншу, поєднання протилежних начал, часткового зіставлення. Нерідкі випадки, коли в афоризмі зустрічається не одна пара, а дві (рідше три) пари антонімів.

Поняття антонімії в афоризмах стає гранично широким, оскільки в мові практично не існує слів, які не могли б не стати (за певних умов) антонімами. В останньому випадку, згідно дуалізму мовного знаку, його асиметричності, в афоризмах може відбуватися руйнування граматичної антиномії. Зустрічається не тільки бінарне, але й потрійне зіставлення. Воно, як правило, виявляється на контекстуальному рівні. Наприклад, паралельне потрійне зіставлення:

„*Die Finnen sagen: Ohne uns gäb's keinen Schinken,*
Die Journalisten sagen: Ohne uns gäb's keine Kultur,
Die Maden sagen: " Ohne uns gäb's keinen Leichnam "“ [6: 212].

Або ж бінарне зіставлення:

„*Gut und Blut fürs Vaterland! Aber die Nerven?*“ [6: 63]

Конфлікт в афоризмах Крауса можна побачити на різних мовних рівнях – фонетичному, лексичному, морфологічному, фразеологічному, словотворчому, синтаксичному, семантичному, контекстуальному, дискурсивно-текстовому, а також на структурному, семіотичному та стилістичному. При створенні конфлікту в афоризмі звичайно буває задіяний не один, а декілька мовних рівнів.

На фонетичному рівні найбільш поширеним є прийом алітерації, на просодичному – віршований такт, ритм. Взяти хоча б афоризм Крауса, що наводився вище: „*Gut und Blut fürs Vaterland! Aber die Nerven?*“ [6: 63]. У даному випадку римуються іменники «Gut» та «Blut», а віршований такт створюється за рахунок однакової кількості складів. Фонетичний рівень, як правило, не є самостійним «творцем» афоризмів-конфліктів, тут практично не зустрічається маркерів конфлікту. Процеси, що відбуваються, лише супроводжують явища інших рівнів – лексичного, синтаксичного і т.д. Найбільш поширений на фонетичному рівні прийом алітерації (повторення однакових приголосних звуків з метою посилення виразності). Наприклад:

„*Lebt sie am Tag mit der Last, flieht sie des Nachts zu der List*“ [6: 54]

„*Sie richten, damit sie nicht gerichtet werden*“ [6: 45]

„*Frauenkunst: Je besser das Gedicht, desto schlechter das Gesicht*“ [6: 31]

Вербалізованими маркерами конфлікту, закладеного в афоризмі Карла Крауса, звичайно бувають лексичні бінарні зіставлення, антоніми, синоніми, метафоричні та метонімічні перенесення значень. На цьому рівні поширені також омонімія, оксюмори, синоніми-антоніми, еліптичні парадокси, тавтологія. Наведемо приклади:

„*Talent haben – Talent sein: das wird immer verwechselt*“ [6: 91]

Тут обіграються значення словосполучень «*Talent haben*» і «*Talent sein*», які виступають як контекстуальні антоніми (мати талант ще не означає бути талановитою людиною).

„*Frauenkunst: Je besser das Gedicht, desto schlechter das Gesicht*“ [6: 31]

В афоризмі наявні метонімічні відношення перенесення назви одного об'єкту на інший на основі їх суміжності: під «*Gedicht*» мається на увазі жіноча поезія, а «*Gesicht*» репрезентує зовнішній вигляд жінки.

„*Was die Lehrer verdauen, das essen die Schüler*“ [6: 227] (бінарні антонімічні відношення).

Лексичний і морфологічний рівні в плані засобів створення мовних зіставлень універсальні: в афоризмах практично будь-яке слово і будь-яка частина мови можуть створювати конфлікт, суперечність.

На морфологічному рівні маркерами конфлікту можуть бути прийменники, порівняльна форма частин мови; окремі морфеми у складі слів, як правило, складних; зіставлення збірного іменника і однинного, наприклад:

„*Ich möchte mein Dasein von ihrem Dabeisein sodern*“ [6: 268] (зіставлення окремих частин складних слів).

„*Der Nachmacher ist oft besser als der Vormacher*“ [6: 241] (префікси з протилежним значенням)

В афоризмах Крауса присутня і гра слів, оскільки деякі слова можуть реалізовуватися в переносному значенні:

„*Die Küche: Gemüse und Gehirne mit Mehl zubereitet*“ [6: 138]

В даному афоризмі контекстуальне значення посилюється і стилістичним перепадом: один іменник є нейтральним, інший – набуває принизливого значення у контексті, а отже має негативну конотацію і стилістично нейтральним не є. Завдяки цьому досягається стилістичний ефект оксюмору – незвичного сполучення «*Gemüse und Gehirne*».)

На синтаксичному рівні всі складові елементи в афоризмі Крауса композиційно взаємопов'язані і взаємозумовлені та утворюють цілісний синтаксично завершений твір. Показниками конфлікту тут звичайно бувають відношення зіставлення між частинами афоризму, наприклад:

„*Die deutsche Sprache ist die tiefste, die deutsche Rede ist die seichteste*“ [6: 413] (між «*tief*» та «*seicht*» – відношення протиставлення, а «*Sprache*» та «*Rede*» – це «вічна» антиномія, виявлена ще Фердінандом де Соссюром)

Ще один класичний приклад: „*Je näher man ein Wort ansieht, desto ferner sieht er zurück*“ [6: 291]. Тут конфлікт виявляється за допомогою сполучників «*Je ... desto*» та антонімів «*nah*» та «*fern*».

В афоризмах можуть бути наявними складносурядні безсполучникові речення однорідного і неоднорідного складу. У складносурядних реченнях неоднорідного складу виражаються нетипові синтаксичні відношення. Такі конструкції передають підвищений інтелектуально-емоційний стан автора афоризму. Дуже часто предикативні частини багаточленних складносурядних і безсполучникових речень неоднорідного складу об'єднуються і утворюють структурно-семантичні блоки. Підрядні зв'язки предикативних одиниць у складі багаточленних речень визначають конструкції зі сполучниками та сполучниковими словами. Такі речення характерні для афоризмів, оскільки їм властива композиційна двоаспектність. Виразність і мелодійність афоризмів досягається завдяки широкому застосуванню однорідної, неоднорідної та комбінованої підрядності додаткових частин. Конфліктна суперечність в афоризмі може виражатися і парадоксальними відношеннями рівноправності, незвичайного порівняння протилежних речей, наприклад:

„*Talent ist oft ein Charakterdefekt*“ [6: 95]

„*Tugend und Laster sind verwandt wie Kohle und Diamant*“ [6: 41]

Одна з найяскравіших рис афоризму Карла Крауса на текстовому рівні – наявність додаткового значення, незвичайна сполучуваність, актуалізація одночасно декількох значень мовної одиниці. Саме антиномічні відношення формують естетичний потенціал художнього мовлення письменника, це одна з основних рис його індивідуального стилю. Афоризм Крауса – спроба вираження основної людської ментальної установки, певного типу

мислення, властивого народу в цілому. Цей тип мислення припускає безпосередню увагу до цілісності світу або до його частини, він направлений на те, щоб самому шукати правду, самому думати, досліджувати, незалежно від того, що говорять авторитети, школи і системи, а часто і прямо суперечити звичайним, стереотипним думкам.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипова А.П. К вопросу об определении афоризма // Риторика-лингвистика. – Смоленск, 2001. – 3. – С. 135 – 143.
2. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словарь русского языка. – М.: АСТ, 2005. – 1168с.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. 26-е издание. – М.: Оникс, 2008. – 736с.
4. Успенский Л. Коротко об афоризмах // Афоризмы: Избранные изречения деятелей литературы и искусства.–Л., 1964.– С.3-14.
5. Шумакова А.П. Французский афоризм как текст : дис. ... канд. филол. наук / Шумакова А.П. – Смоленск, 2006. – 241 с.
6. Kraus Karl. Aphorismen Sprüche und Widersprüche. Pro domo et mundo. Nachts. – Suhrkamp, 1986. – 544 S.
7. ru.wikipedia.org/wiki/Афоризм

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Сахарчук – аспірант кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: лексикологія та стилістика германських мов.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ: ПОНЯТІЙНА СКЛАДОВА (на основі аналізу лексикографічних джерел)

Тетяна СЕМЕГІН (Кременець, Україна)

У статті розглянуто понятійну складову структури концептів прекрасне/потворне в англійській та українській мовах. Дослідження семантизації концептів здійснювалося на основі аналізу дефініцій лексикографічних та філософських джерел порівнюваних мов.

The article is devoted to the investigation of the conceptual component of the concepts beauty/ugliness in the English and Ukrainian languages. The semantic maintenance of the concepts is defined on the basis of the definitions of the explanatory dictionaries and the results of philosophical sources.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасна лінгвоконцептологія продовжує пошуки відповіді на питання щодо структури концепту [8: 104-115; 10; 9: 55-62], яке, на думку більшості науковців (З.Д. Попова, А.М. Приходько), є таким же суперечливим і багатозначним, як і сам термін концепт [8: 29-31; 3: 13-22]. Дослідники (С.Г. Воркачев, А.М. Приходько та ін.) пояснюють це складністю концепту як об'єкта дослідження, його абстрагованістю, динамічністю, багатогранністю, фантомністю та суб'єктивністю [5; 9: 49].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У лінгвістиці сформувалися 3 основні напрями, представники яких розглядають дещо по-різному структуру концепту. Згідно з першим підходом (С.Г. Воркачев), структура концепту містить три складові: 1) понятійну (відображає якісну й дефініційну структуру концепту), 2) образну (фіксує когнітивні метафори) та 3) ціннісну (визначає місце концепту в мовній системі) складові [4: 79-80]. Близьким до цієї позиції є другий напрям, в якому власне бачення структури концепту запропонував представник Волгоградської наукової школи В.І. Карасик [7: 118]. Учений виокремлює 1) фактуальний (зберігається в свідомості у вербально вираженій формі), 2) образний (невербальний і піддається лише описові) та 3) ціннісний елементи у структурі концепту. Крім того, дослідник особливу увагу приділяє ціннісному компоненту, вважаючи його центральним елементом концепту і, навіть, пропонує термін *ціннісна картина світу* [7]. Також три шари у структурі концепту 1) основну, актуальну ознаку, 2) додаткову, пасивну ознаку та 3) внутрішню форму концепту виділяє прибічник Московської школи концептологів – Ю.С. Степанов: [11: 41-42]. Про формування четвертого підходу свідчать праці інших дослідників, зокрема Ю.Ю. Шамаєвої, яка при моделюванні структури концепту найбільш доцільним та виправданим бачить використання так званої польової моделі, розрізняючи в ній 1) чуттєво-образне ядро, 2) базовий шар і 3) периферію [12].

Решта підходів до структури концепту можна розглядати як похідні від згаданих. Так, наприклад, Н.Ф. Венжинович у структурі концепту теж виокремлює понятійну, образну і національно-культурну складові [2: 357-358].

Узагальнюючи й підсумовуючи наявні підходи, А.М. Приходько у структурі концепту розрізняє такі складові: понятійну, перцептивно-образну та ціннісну (валоративну) [9: 55]. За спостереженнями дослідника, понятійний субстрат концепту є значеннєвим мінімумом його змісту, який фіксується лексикографічними джерелами [там само: 56-57]. Перцептивно-образний субстрат – це ті знання, образи та асоціації, що постають у свідомості в зв'язку з тим чи іншим денотатом [там само: 57]. Ціннісний епістрат – найголовніша іпостась концепту, яка зумовлюється ставленням до нього [там само: 61] і реалізується в єдності його етнопсихологічного, соціодискурсивного і лінгвокультурного начала [там само: 62].

Метою статті є зіставна характеристика понятійної складової структури концептів *beauty/ugliness* в англійській мові та їхніх відповідників *прекрасне/потворне* в українській мові на основі аналізу лексикографічних джерел.

Завдання статті:

– проаналізувати дефініції бінарних концептів *beauty/ugliness* і *прекрасне/потворне* у словниках зіставлених мов;

– виявити семантичний потенціал концептів *beauty/ugliness* і *прекрасне/потворне* на основі інтегральних і диференційних ознак в їхній структурі.

Наукові результати. Поділяючи думку більшості дослідників [5; 9], у структурі концептів *beauty/ugliness* і *прекрасне/потворне* вирізняємо понятійну, перцептивно-образну та ціннісну складові, передусім на основі аналізу лексикографічних джерел. Щодо власне образної складової цих концептів, то, як зазначає А.М. Приходько, для деяких абстрактних концептів характерна послаблена образність [9: 60]. Це, на нашу думку, певною мірою, стосується і вищезгаданих концептів. Ціннісна складова є насамперед важливим елементом телеономних концептів (щастя, правда, успіх, дружба) [9: 89], що найяскравіше виявляється у процесі функціонування бінарних концептів, адже вони перебувають на двох діаметрально протилежних аксіологічних полюсах. Особливістю більшості бінарних концептів є те, що вони вважаються аксіологічними за своєю природою, а тому ціннісний компонент перебуває в ядрі таких концептів, пронизує всі його рівні й важко диференціюється.

Концепти *beauty/ugliness* і *прекрасне/потворне* є перш за все категоріями естетики й філософії. Це пояснює той факт, що понятійна складова цих концептів відображена у визначеннях, які становлять наукові картини світу англійської та української мов. Так, у словниках [18-23] *beauty* визначається як “the characteristic feature of things that arouse pleasure or delight, especially to the senses of a human observer” [24]. *Ugliness* designates aesthetic disvalue as *beauty* designates positive aesthetic value [17]. В українській філософській картині світу *прекрасне* розуміють як метакатегорію естетики, що характеризує явища дійсності в аспекті їхньої довершеності і, відповідно, такими, що становлять найвищу цінність для людини [16: 516]. *Потворне* ж виступає антиподом *прекрасного*, відображаючи негативну естетичну цінність [там само: 503]. Як видно, розуміння *прекрасного* і *потворного* в наукових картинах світу англійської та української мов є майже тотожним. Первинною, спільною ознакою вищезгаданих концептів у зіставлених мовах виступає ознака “цінність” (“антицінність”). Водночас в англійських визначеннях акцентується ще одна важлива семантична ознака концепту *beauty* – “задоволення” (“pleasure or delight”). Цю тенденцію можна пояснити тим, що ще на початку становлення візантійської естетики, краса пов'язувалася з насолодою [1]. У дефініціях, наявних у філософських та естетичних джерелах української мови, наголошується інша важлива концептуальна ознака, яка відображена в концепті *прекрасне* – “довершеність”, “досконалість” [6; 16].

Морфологічне представлення концептів *прекрасне/потворне* в англійських та українських тлумачних словниках здебільшого реалізується через ад'єктиви. Так, зокрема, лексема *ugliness* майже відсутня у всіх словниках, замість якої наводиться ад'єктив *ugly*. У тому разі, коли навіть лексема *ugliness* і є в словнику, то вона пояснюється за допомогою ад'єктива *ugly* (the state or quality of being ugly) [22: 1069].

Виняток становить лексема *beauty*, яка може передавати більше значень, ніж її похідний ад'єктив *beautiful*. В англійських словниках лексема *beauty* може мати від 4-х до 6-и значень та їхніх відтінків. Так, у New Webster's dictionary лексема *beauty* здатна виражати такі основні значення: 1) that which delights the senses or exalts the mind; 2) physical loveliness; 3) qualities

pleasing the moral sense; 4) a particular good example or specimen of a thing [22: 85]. Крім того, в окремих словниках виділяються ще й такі: 5) a particular advantage [23: 121; 19; 21: 101]; 6) approval (Austr. E.) [19; 21: 101]; 7) light-hearted and affectionate term of address [19].

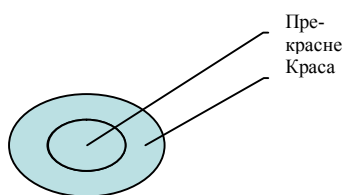
На основі аналізу англійської лексикографії, можна виділити такі семи, що реалізуються в лексемі *beauty*: ‘дуже гарний’; ‘красивий’, ‘привабливий’; ‘досконалий’; ‘неперевершений’; ‘схвальний’; ‘моральний’; ‘форма звертання’.

У тлумачних словниках української мови [14: 921; 15 (7: 534–535)] *прекрасне* визначається як “те, що є втіленням краси, що відповідає її ідеалам, викликає у людини найвищу естетичну насолоду”. Оскільки об’єктивація концепту *прекрасне* в мовній картині світу відбувається здебільшого за допомогою ад’єктивних лексем, зокрема за допомогою лексеми *прекрасний*, то слід розглянути і її значення: 1) який характеризується надзвичайною красою, милує око гармонією барв, ліній і т. ін.; ‘дуже гарний’; – який має дуже привабливий вигляд; який справляє надзвичайно приємне, сильне враження; – надзвичайно приємний для слуху; ‘милозвучний’; 2) який має надзвичайно позитивні риси, моральні якості і т. ін.; – наділений надзвичайним умінням робити що-небудь; 3) довершений за формою і змістом, ‘досконалий’; – який вирізняється з-поміж інших подібних явищ, предметів тощо своїми надзвичайними якостями, особливостями і т. ін. – дуже ясний, теплий, сонячний (про погоду, день, пору року і т. ін.; – який є сприятливим, корисним для кого-небудь, чого-небудь; ‘доцільний’, ‘ефективний’; – надзвичайно вдалий, ‘влучний’; 4) сповнений високого значення, глибокого змісту, пов’язаний з благородними ідеалами, високою метою; – дуже сприятливий для кого-небудь, чого-небудь; ‘щасливий’; – пов’язаний з радісними, приємними почуттями, переживаннями, подіями і т. ін. [15 (7: 534-535)]. Отже, до концептуальних ознак, які конструюють лексему *прекрасне* в науковій картині світу українців відносимо такі: ‘дуже гарний’; ‘моральний’; ‘досконалий’; ‘доцільний’, ‘ефективний’; ‘вдалий’, ‘влучний’; ‘щасливий’.

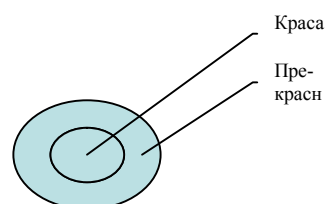
Як бачимо, перші чотири значення в англійській лексикографії (які були зафіксовані майже у всіх досліджуваних словникових статтях) в основному збігаються з першими трьома в українських джерелах. Хоча у визначеннях в англійських лексикографічних джерелах важливою диференційною семантичною ознакою є акцентування впливу не лише на органи чуттів, а й на розум людини: *deep satisfaction to the mind* [25: 121]; *exalts the mind* [22: 85]; *delights the mind* [18: 67]; *lift up the mind* [20: 103-104]. Щодо органів чуттів, то основну увагу приділено перш за все зоровому та слуховому сприйняттю в зіставлюваних мовах: *pleasure to the senses (esp. to the eye or ear)* [23: 92]; милує око гармонією барв; надзвичайно приємний для слуху [14: 921; 15 (7: 534-535)]. Інші значення, які були зафіксовані лише в окремих словниках англійської мови, становлять диференційні ознаки: в англійській мові – ‘перевага’; ‘схвалення’; ‘форма звертання’, тимчасом в українській – ‘доцільний’, ‘ефективний’; ‘сприятливий’; ‘щасливий’. Ще однією диференційною ознакою зіставлюваних концептів є наявність дієслівної форми у англійській лексемі *beauty*.

Семантичний компонент “задоволення” простежується в дефініціях тлумачних словників обох мов, проте домінує все ж таки в лексикографії англійської мови.

При цьому варто зазначити, що в українській мові є два категоріальні поняття: *прекрасне* і *краса*, що перебувають в гіперо-гіпонімічних відношеннях і можуть взаємозамінюватися в певних контекстах; щодо лексеми *beauty*, то вона може перекладатися українською мовою як: 1. Краса; привабливість; прекрасне [13: 146]. На основі цих попередніх спостережень співвідношення сем *прекрасне* і *краса* графічно можна зобразити у такий спосіб:

Мал. 1. Співвідношення сем ‘прекрасне’ і ‘краса’ в англійському концепті *beauty*

Мал. 2. Співвідношення сем ‘прекрасне’ і ‘краса’ в українському концепті *прекрасне*

Виходячи зі сказаного вище, можемо говорити про характерну тенденцію розвитку семантики українського концепту прекрасне в лексикографічних статтях, яка демонструє перевагу значення емоційності, інтенсивності у понятійній складовій цього концепту, а домінуючим компонентом є сема “досконалий”.

Як уже зазначалось, об’єктивація концепту *потворне* в англійських тлумачних словниках відбувається через ад’єктивну форму *ugly*, яка може мати від 2-х до 5-и значень та їхніх відтінків. Так, Random House Webster's College Dictionary пропонує наступні значення в структурі лексеми *ugly*: 1) very unattractive or displeasing in appearance; 2) disagreeable, objectionable; 3) morally revolting; 4) threatening trouble or danger; 5) hostile; quarrelsome [25: 1444].

Перше значення лексеми *ugly* (‘дуже непривабливий’, ‘потворний’) в проаналізованих лексикографічних джерелах англійської мови майже збігається і завжди займає перше місце. Друга ж сема варіюється; в одних словниках актуалізується сема ‘аморальний’ [22: 1069]; в інших – ‘неприємний’ [18; 20: 1499], в третій – ‘ворожий’, ‘загрозливий’ [19]. Крім того, ця лексема може передавати ще такі значення, як ‘сварливий’, ‘непривітний’, ‘небезпечний’, ‘злий’, ‘похмурий’, ‘огидний’, ‘нервовий’.

У тлумачному словнику української мови *потворне* визначається як “те, що викликає огиду, осуд” [14: 902; 15 (7: 399-440)]. Морфологічне вираження здебільшого здійснюється через ад’єктивну форму. Лексема *потворний* у тлумачних словниках української мови може передавати такі значення: 1) який має дуже непривабливе, негарне обличчя, непропорційну будову тіла, фізичні вади тощо; – ‘поганий’, ‘страхотливий’; 2) який є порушенням загальнолюдських моральних принципів, норм громадської поведінки; – який не є нормальним, природним; ‘протиприродний’; – який викликає огиду, осуд [15 (7: 399-440)].

Як бачимо, сема ‘дуже непривабливий’ наявна також в українських тлумачних словниках і посідає перше місце. До інтегральних сем можна віднести ще й такі: ‘аморальний’, ‘непривітливий’, ‘огидний’. Диференційними семами є: ‘ворожий’, ‘сварливий’, ‘злий’, ‘нервовий’, наявні в статтях тлумачних словників англійської мови.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи, зазначимо, що понятійна складова концептів *beauty/ugliness* і прекрасне/потворне містить як інтегральні, так і диференціальні ознаки у своїй структурі. До інтегральних ознак концептів *beauty/прекрасне* в зіставлюваних мовах відносимо: дуже гарний; ‘красивий’, ‘привабливий’; ‘досконалий’; ‘неперевершений’. Диференційні ознаки представлені в англійській мові такими семами, як ‘перевага’; ‘схвалення’; ‘форма звертання’, тимчасом в українській – ‘доцільний’, ‘ефективний’; ‘сприятливий’; ‘щасливий’. В структурі концептів *ugliness /потворне* теж є як інтегральні семи (‘дуже непривабливий’, ‘аморальний’, ‘непривітливий’, ‘огидний’), так і диференційні: ‘ворожий’, ‘сварливий’, ‘злий’, ‘нервовий’, що наявні в статтях тлумачних словників англійської мови. В порівнюваних мовах аналізовані лексеми характеризуються багатозначністю, зокрема ад’єктивні лексеми, чітко простежується позитивна (лексеми *beauty/прекрасний*) або негативна маркованість (лексеми *ugly/потворний*).

Перспективою подальших розвідок є моделювання образної та ціннісної складової концептів *beauty/ugliness* і прекрасне/потворне.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики / Бычков В. В. – К.: “Путь к истине”, 1991. – 406 с.
2. Венжинович Н. Ф. Лингвокультурный феномен концепту (на матеріалі фразеологізмів англійської та української мов) / Н. Ф. Венжинович // Науковий вісник Волинського державного національного університету імені Лесі Українки. Розділ XI. Лингвокультурологія. Етнолінгвістика. – 2007. – № 3. – С. 357 – 362.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы / С. Г. Воркачев // Изв. РАН. Сер. Л.–рызыка. – 2007. – Т. 66. – №2. – С. 13-22.
4. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. – С. 79-95.
5. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов “любовь” и “счастье” (русско-английские параллели): [Монография] / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Перемена, 2003. – 164 с.
6. Эстетика / [М. П. Колесніков, Ю. С. Колеснікова, В. О. Лозовой та ін.]; За ред. В. О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 208 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З.Д.Попова, И.А.Стернин– М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).

9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А.М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Русина Е. В. Бинарные концепты “Glory” и “Disgrace” в американской лингвокультуре: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Е. В. Русина – Волгоград, 2008.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Степанов Ю. С. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
12. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту “радість” (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю. Ю. Шамаева, – Харків, 2004. – 20 с.
13. Англо-український словник [уклад. Гороть Є. І. та ін.]. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 1700 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: “Перун”, 2004.– 1440 с.
15. Словник української мови: В 11-ти томах. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1976. – 723 с.
16. Філософський енциклопедичний словник. / [Е. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та ін.]; Голова редколегії В.І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742с.
17. Encyclopedia of philosophy. Ugliness Summary and Analysis Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bookrags.com/ugliness>.
18. Collins English Dictionary. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – 1040 p.
19. Collins English Dictionary and Thesaurus online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.dictionary.reverso.net/English-definitions/index14.html>.
20. Longman Dictionary of English language and Culture. – England: Pearson Education Limited, 2006. – 1620 p.
21. Longman Dictionary of Contemporary English. – England: Pearson Education Limited, 1995 – 1668 p.
22. New Webster's dictionary and the sources of the English language. – Danbury: Lexicon publications, 1993. – 1248 p.
23. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [Hornby A., Cowie A., Gimson A.]. — Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
24. Philosophical dictionary. Beauty – Blanshard [Електронний ресурс]. Режим доступу до словника: <http://www.philosophypages.com/dy/b2.htm>.
25. Random House Webster's College Dictionary. – New York, 1991. – 1568 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Семегин – асистент кафедри іноземної філології Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: концепти в мовних і концептуальних картинах світу.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК СКЛАДОВІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Катерина СКІДАНОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто поняття стереотипу, різноманітні погляди на його природу, психологічне обґрунтування сутності стереотипів та їх класифікація, подано визначення етнофобізмів як засобів вербалізації етнокультурних стереотипів, висвітлено чинники, які зумовлюють появу етнічних прізвиськ.

The notion of stereotype, different views of its nature, psychological grounds of its essence and the classification of stereotypes are investigated in this paper. The definition of ethnophobisms as the means of ethnocultural stereotypes verbalization is given. The factors causing ethnic stereotypes appearance are highlighted.

Мова – явище соціальне, і в ній звичайним і зрозумілим є відображення диференціації соціальних ролей та соціально-групових симпатій та антипатій. Імплікація етносоціальних відносин простежується перш за все на семантичному рівні через систему значень, які організуються в побутові уявлення, етносоціальні стереотипи свідомості та знаходять відображення в лексиці певної мови.

Комплекс етнічних стереотипів, що існує у пізнанні, створює своєрідний етнокультурний образ світу. Ця етносоціальна картина світосприйняття містить знання та погляди представників певного етносу про себе та про інші національно-расові угруповання людей. Стереотипізація уявлень про світ ґрунтується на стабільних та структурно упорядкованих настановах (attitudes), що містять три компоненти: *когнітивний* як знання про щось, *емоційний (оцінний)* як ставлення до чого-небудь та компонент *поведінки* як готовність діяти певним чином.

Мета цієї статті полягає у розкритті поняття етнічного стереотипу як складової мовної картини світу. Для досягнення мети необхідно уточнити зміст поняття „етнічний стереотип” з урахуванням когнітивного підходу до англійської картини світу, психологічно обґрунтувати сутність стереотипів та їх класифікацію, подати визначення етнофобізмів як засобів вербалізації етнокультурних стереотипів, висвітлити чинники, які зумовлюють появу етнічних прізвиськ.

Саме поняття "стереотип" розглядається не лише в працях лінгвістів, але й соціологів, етнографів, когнітологів, психологів, етнопсихологів (Апресян Ю.Д., Бартминський Е., Ж.Коллен, Кон І.С., Красних В.В., У. Ліппман, Рижков В.А., Сорокін Ю.А., та інші).

Представники різних галузей знань виокремлюють у стереотипі ті його властивості, які вони помічають з позиції свого аспекту дослідження, а тому виокремлюються соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні стереотипи, етнокультурні стереотипи тощо. Наприклад, соціальні стереотипи проявляють себе як стереотипи мислення і поведінки особистості [10: 36]. Етнокультурні стереотипи – це узагальнене уявлення про типові риси, що характеризують якийсь народ [6]. Німецька акуратність, російське "авось", китайські церемонії, африканський темперамент, запальність італійців, впертість фінів, повільність естонців, польська галантність – стереотипні уявлення про цілий народ, які розповсюджуються на кожного його представника [9: 164]. На врахуванні стереотипних уявлень заснована більшість анекдотів про національний характер.

Спеціалісти з етнічної психології, які вивчають етнокультурні стереотипи, відзначають, що нації, які знаходяться на високому рівні економічного розвитку, підкреслюють у себе такі якості, як розум, діловитість, спритність, а нації з більш відсталою економікою – доброту, сердечність, гостинність [3: 275]. Підтвердженням цього може слугувати дослідження Тер-Мінасової С.Г., згідно її результатів, в англійському суспільстві найбільш цінуються професіоналізм, працелюбність, відповідальність тощо, а в російському – гостинність, комунікабельність, справедливість [3: 276].

Уфимцева Н.В. диференціює етнічні стереотипи і культурні стереотипи: етнічні стереотипи недоступні саморефлексії "наївного", члену етносу і є фактами поведінки і колективного несвідомого, їх не можна спеціально вивчити, а культурні стереотипи доступні саморефлексії і є фактами поведінки, індивідуального несвідомого і свідомості, їх можна вивчити [9: 126].

Уперше поняття стереотипу використав У. Ліппман ще у 1922 році, який вважав, що ці впорядковані, схематичні, детерміновані культурою "картинки світу" в голові людини, які економлять її зусилля при сприйнятті складних об'єктів світу [12: 31]. При такому розумінні стереотипу виділяються дві його важливі риси – детермінованість культурою і бути засобом економії трудових зусиль, і відповідно, мовних засобів. Якщо алгоритми вирішення математичних задач економлять мислення людини, то стереотипи "економлять" саму особистість [12: 32].

У когнітивній лінгвістиці і етнолінгвістиці термін стереотип відноситься до змістової сторони мови і культури, тобто розуміється як ментальний (мисленневий) стереотип, який корелює з "наївною картиною світу" [9: 36]. Таке розуміння стереотипу зустрічаємо в працях Є. Бартминського і його школи, мовна картина світу і мовний стереотип співвідносяться у нього як частина і ціле, при цьому мовний стереотип розуміється як судження чи декілька суджень, що відносяться до певного об'єкту світу, суб'єктивно детерміноване уявлення предмету, в якому співіснують описові та оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в рамках соціально вироблених пізнавальних моделей [9: 37]. Ми ж вважаємо мовним стереотипом не лише судження чи декілька суджень, але й будь-який стійкий вираз, що складається з декількох слів, наприклад, стійке порівняння, кліше. Вживання таких стереотипів спрощує і полегшує спілкування, економлячи сили комунікантів.

Сорокін Ю.А. визначає стереотип як деякий процес і результат спілкування (поведінки) відповідно певних семіотичних моделей, список яких є закритим в силу тих чи інших семіотико-технологічних принципів, прийнятих в певному соціумі [9: 37]. При цьому семіотична модель реалізується на соціальному, соціально-психологічному рівнях (стандарт) чи на мовному, психологічному рівнях (норма). Стандарт і норма існують у двох видах: як штамп (надлишково експлікований складний знак) чи як кліше (недостатньо експлікований складний знак).

Красних В.В. поділяє стереотипи на два види – стереотипи-образи і стереотипи-ситуації. Приклади стереотипів-образів – *бджола – трудівниця*, *баран – упертий*, а стереотипів-ситуацій – *білет – компостер*, *лелека – капуста* [7: 112]. Стереотипи завжди національні, а якщо зустрічаються аналоги в інших культурах, то це квазістереотипи, адже, співпадаючи в цілому, вони відрізняються нюансами, деталями, що мають принципове значення. Наприклад, феномени і ситуація черги в різних культурах відмінні, а відповідно, різною буде і стереотипна поведінка: в Росії питають "Хто останній?" чи просто стають у чергу, у ряді

європейських країн відривають квиток у спеціальному апараті і після чого слідкують за цифрами, які загоряються над віконцем, наприклад, на пошті [7: 113].

Отже, стереотип – це деякий фрагмент концептуальної картини світу, ментальна "картинка", стійке культурно-національне уявлення (за Прохоровим Ю.Є., "надстійке" і суперфіксоване") про предмет чи ситуацію. Він являє собою деяке культурно-детерміноване уявлення про предмет, явище, ситуацію [2: 19]. Але це не лише ментальний образ, але й його вербальна оболонка. Приналежність до конкретної культури визначається саме наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється в процесі соціалізації особистості в даному суспільстві, тому стереотипи вважаються преценетними (важливими, представницькими) іменами в культурі. Стереотип – це таке явище мови і мовлення, який стабілізуючий фактор, який дозволяє, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складові даної культури, а з іншого – проявити себе серед "своїх" і одночасно впізнати "свого" [9: 165].

В основі формування етнічної свідомості і культури у якості регуляторів поведінки людини лежать як вродженні, так і набуті в процесі соціалізації фактори – культурні стереотипи, які засвоюються з того моменту, як тільки людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою і усвідомлювати себе їх елементом [7: 166].

Механізмом формування стереотипів є багато когнітивних процесів, тому що стереотипи виконують ряд когнітивних функцій – функцію схематизації і спрощення, функцію формування і збереження групової ідеології тощо [2: 23].

Уважається, що стереотипна класифікація нівелює характеристики індивідів, які входять до класу. Стереотип, як топографічне кліше, створює ідентичне враження про будь-якого представника певної соціальної групи, певно, необхідні для визначення нашого ставлення до неї, нашого способу поведінки по відношенню до неї, нашого способу адаптації до навколишнього соціального середовища, що складається з окремих індивідів [6]. В якійсь мірі людиною керує певний страх і безпорадність перед безмежністю оточуючого світу. Стереотипізація своїх реакцій, своєї поведінки економить зусилля, знижує невизначеність існування, дозволяє людській істоті адаптуватися до середовища [12: 95].

Виокремлюють чотири різновиди етнокультурної стереотипізації:

- 1) прості автостереотипи і гетеростереотипи (що ми думаємо про себе і про "чужих");
- 2) переносні (projected) автостереотипи і гетеростереотипи (що, як ми допускаємо, "чужі" думають про нас і самих себе) [13: 316].

Не дивлячись на багаторівневість відображення, у всіх різновидах стереотипізації ставлення і поведінки відчувається єдиний стрижень. Навіть описуючи іншу націю, народ, за принципом бінарної опозиції, має на увазі самого себе, свої особисті характеристики, свої межі у поведінковому континуумі [9: 148]. Якщо "ВОНИ" – ледарі, то "МИ" майже напевно – працелюбні (і навпаки, автостереотип далеко не обов'язково позитивний).

Загальні стереотипи, в основному, пов'язані з історичними помилками і образами [9: 149]. Стереотип проявляє і свою історичну змінюваність. Гетеростереотип, не дивлячись на наявність інваріантної зони конотації, проявляє себе як географічно мінливе явище.

"Культура організує себе у формі певного часопростору і поза такою організацією існувати не може. Така організація реалізується як семіосфера і, одночасно, за допомогою семіосфери" [8: 178]. Інтертекстуальні події, пов'язані зі створенням прецедентних текстів і розповсюдженням їх перлокутивного ефекту у комунікативному середовищі, нагадують ефект хвилі від кинутого у рідке середовище каменя. Прикордонні події (у прямому і переносному значенні: від війни до контактів дипломатів і "народної дипломатії") також нагадують хвилю, що затихає по мірі віддалення від кордонів [8: 179].

Людина проходить дві основні стадії самоідентифікації в житті. Перша – відокремлення себе як індивіда від соціального середовища, яке складається з інших індивідів [9: 184]. Друга – відокремлення себе як виду та підвиду (нації, народу, соціуму, спільноти) від інших соціальних груп. Ім'я людини і ім'я народу (антропонім і етніонім) є двома центрами міфологічної системи, що організує життя і виживання індивіда, співпрацю і спільне виживання сукупності індивідів. *Це я і Це ми* – первинні елементи соціального дискурсу, що визначають межі внутрішнього і зовнішнього мікросвіту, середовища існування людської

істоти. В цьому смислі делімітативна і констатуюча функція етноніма (і націоналістичного дискурсу) нічим не відрізняються від дискурсу, наприклад, підліткових угруповань чи вболівальників футбольної команди [9: 185].

Суспільні стереотипи – це продукт складної взаємодії колективної свідомості і підсвідомості, тобто „ідеології” (в найширшому розумінні) та „колективного підсвідомого” (в інтерпретації К. Юнга) [6]. Етнічні стереотипи мають, таким чином, два основні аспекти: ідеологічний, з більшим чи меншим елементом інтелектуальної рефлексії та пропагандистської маніпуляції, і – міфологічний, тобто наївний, інстинктивний, спонтанний, неререфлективний [6].

Кожен народ має певні стереотипні уявлення не лише про „інших” (передусім про сусідів), а й про самого себе. Цей автостереотип (self-image) ніколи не буває точним хоча б тому, що „реальний” образ народу – це теж певна абстракція, доволі невизначена, мінлива і непіддатлива на дослідження прецизійними методами. Але він не буває також абсолютно хибним хоча б тому, що справляє зворотний вплив на поведінку, на „реальний” образ народу, котрий свідомо чи підсвідомо достосовується до свого уявного self-image [6].

Як правило, автостереотип кожного народу у поміркованих дозах поєднує позитивні і негативні риси, зрозуміло, з переважанням позитивних. Європейці можуть вважати американців пихатими й зарозумілими, тимчасом як подібні риси у себе трактують як гордість і почуття гідності; українці вважають росіян неробами й брехунами тимчасом, як себе просто повільними, вайлуватими і хитруватими; англійці називають ірландців гіркими п’яницями, себе – просто любителями випити тощо. У здорової нації позитивні риси ніколи не абсолютизуються й не доводяться до беззастережної самозакоханості, але й негативні ніколи не поширюються на „смертні гріхи”, обмежуючись лише дрібними і загалом вибачливими „грішками” [9: 174].

Поява представників іншої нації, що відрізняється у мовному, релігійному, культурному, етнографічному відношенні, створює діючий національний критерій зіставлення. Психологічно важливі не самі відмінності (на чому звичайно й акцентується увага). Саме міжнаціональне порівняння у багато чому є тією психологічною основою і механізмом, за допомогою яких формуються інші нації [9: 175].

Коригуючий вплив засобів масової інформації на національні стереотипи досить утруднений, оскільки людям властиво уникати інформації, яка вносить дисонанс у систему стереотипів і настанов. У той же час вони активно шукають інформацію, що підтверджує їх погляди. Навіть у випадках невідповідності чи слабкої відповідності реаліям людина може зберегти впевненість в правильності своєї думки і намагатися переконати в цьому інших. Оскільки в цьому суперечливому світі інформація з багатьох питань неоднозначна, люди в таких випадках схильні тлумачити її в основному як таку, що підтверджує особисту позицію [7: 136].

Національні стереотипи засвоюються людиною ще в дитинстві, а значить, несвідомо і некритично. І згодом вони функціонують загалом на підсвідомому рівні. Особливості несвідомого – емоційність, аналогічність, символізм і, отже, слабка схильність до раціонального переконання і свідомого контролю – в тій чи іншій мірі притаманні структурам національної психіки. (У зв’язку з цим при вивченні особливостей національної психіки може бути перспективним поняття колективного, несвідомого, що входять до ідей К. Юнга) [9: 142].

Під етнофобізмами розуміємо ономастичні одиниці, що є принизливими, образливими позначеннями тих чи інших етнічних груп, тобто етноніми з негативною аксіологічною оцінкою [1: 96].

Етнічні упередження діють як найбільш впливовий чинник, що стимулює появу етнофобізмів [4: 174]. За визначенням ван Дейка, етнічні упередження – це "негативні установки, що панують у суспільстві щодо етнічних меншин у цілому, або окремих їх представників" [4: 175-176]. В етнофобізмах віддзеркалюються етнічні упередження, що виникають за умов як загальних, так і окремих етнічних ситуацій під впливом попереднього досвіду і загальних стереотипних соціальних установок. Моделі етнічних ситуацій містять особливий структурний параметр – опозицію "МИ – ВОНИ" (або "СВІЙ – ЧУЖИЙ"), що

відтворює конфлікт між групами етнічної більшості та меншості і в той же час визначає різну оцінку ситуацій ("точок зору") [4: 183].

Етнофобізми переважають за чисельністю серед слів-прізвиськ і разом з етнонімами належать до експресивних найменувань, оскільки вони поєднані зі сприйняттям образної основи, образно-асоціативних зв'язків, які існують у свідомості, як свого роду "гештальти" [1: 97]. Внутрішня форма таких ономастичних одиниць відтворює увесь складний асоціативний механізм, що працює на створення етнічних стереотипів.

Практично всі етнофобізми належать до субстандартного рівня: розмовного та сленгового прошарків мови, її соціально-територіальних та соціально-етнічних діалектів [5: 97]. Словниковий суб'єкт мовлення, тобто типова особа, що використовує етнофобізми, – це обмежена, нерозумна людина із юрби [5: 256]. Але факти свідчать про поширеність стереотипного мислення, стійкість соціальних настанов та підтверджують існування етносоціальних стосунків, та актуалізацію цих одиниць за певних прагматичних умов. Етносоціальна стереотипізація суспільної свідомості зумовлює використання етнофобізмів у повсякденній комунікації, а також у засобах масової інформації, які мають тенденцію до експресивності, ідеологічного впливу, зумовленого певними пропагандистськими настановами [1: 102].

Ми живемо у світі стереотипів, нав'язаних нам культурою. Сукупність ментальних стереотипів етносу відома кожному з його представників. Отже, стереотип характерний для свідомості і мови представника культури, він свого роду стрижень культури, її яскравий представник, а тому опора особистості в діалозі культур. Таким чином, подальші розвідки у напрямку семантичних та функціональних особливостей етнофобізмів в американському варіанті сучасної англійської мови ми розглядаємо як перспективні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонченко Т.М. Лінгвопрагматичні особливості функціонування етнонімів та етнофобізмів (на матеріалі амер. варіанта англійської мови) // Вісник Київськ. Лінгвіст. унів-ту. Сер. Філологія. – 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 95-103.
2. Баронин А.С. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
4. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 261с.
5. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Ин-т языкознан. РАН, 1992. – 259 с.
6. Кашкин В.Б. Этноним в наивной философии языка и картине мира. – Online. – <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/KachkineIdentity2002.htm>.
7. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: ЯРК, 1996. – 264 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2001. – 208 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Прогресс, 1997. – 128 с.
11. Lehtonen J. Cultural stereotypes as a projection of national self-consciousness // Proceedings of the 9th Annual Intercultural and International Communication Conference. Miami: University of Miami, 1992. – P. 144-146.
12. Lippmann W. Public Opinion. – New York: Harcourt, Brace, 1992. – 204 p.
13. Triandis H., Vassiliou V. Frequency of contact and stereotyping // Journal of Personality and Social Psychology. – 1967. – № 7. – P. 316-328.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Скіданова – аспірантка кафедри перекладу і загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: етнолінгвістика та лінгвокультурологія.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ

Яна СНИСАРЕНКО (Черкаси, Україна)

У статті розглядаються основні проблеми вивчення походження поняття "суспільно-політична лексика". Аналізуються відмінності між суспільно-політичною лексикою та суспільно-політичною термінологією.

The article deals with the problem of investigation the origin of the notion "socio-political lexicon". The difference between socio-political lexicon and socio-political terminology is analyzed.

Однією зі сфер мовлення, активною в сучасній комунікації, є політична. Життя сучасної людини тісно пов'язане з цією сферою мовлення, що характеризується особливими інтенціями, прагматичним ефектом, уживанням мовних засобів, побудовою тексту. У зв'язку

з підвищеним інтересом до дослідження політичної комунікації, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності, на сьогоднішній день зростає увага до вивчення політичної лексики. Проблемами дослідження поняття “суспільно-політична лексика” займалися такі відомі мовознавці як В.І. Акімова, А.С. Бєлая, А.А. Бурячок, Н.К. Гарбовський, Л.О. Жданова, С.Г. Капралова, Т.Б. Крючкова, І.Ф. Протченко.

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін розглянута ще недостатньо. Вивчення семантичних процесів, що виникають у цій групі лексики, завжди актуальне, тому що аналіз закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова. Дослідження такої активної категорії, як суспільно-політична лексика, сприяє розумінню мовних явищ, зумовлених еволюцією семантики лексичних одиниць в українській мові [12: 8].

Мета нашої статті – проаналізувати основні погляди українських та російських науковців на склад, структуру та сферу функціонування суспільно-політичної лексики, визначити перспективні напрямки її вивчення.

Мова не існує поза суспільством, а обслуговує його комунікативні потреби, при цьому суспільно-політична лексика не лише віддзеркалює “картину світу” та є вираженням суспільної свідомості, але й, маючи відносну самостійність, здатна впливати на виникнення суспільних уявлень і поглядів людини, формувати її суспільну свідомість. У функціональному плані комунікативна роль суспільно-політичної лексики полягає у впливі на свідомість членів соціуму, у формуванні бажаної суспільної думки.

Питання про існування політичної мови як особливої знакової підсистеми в структурі мови є дискусійним. А.Н. Баранов та Ю.М. Караулов вважають, що “політична мова – це особлива знакова система, яка призначена саме для політичної комунікації” [1: 18]. Зміст політичної мови визначає використання в ній спеціальної групи слів (а також фразеологізмів, складних найменувань) – політичної лексики.

Суспільно-політична лексика (*депутат, президент, виборець, мер* і т.ін.) – це частина лексичної системи мови, в якій особливо виразно відображені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, в якій функціонує мова, а також інших держав. Функціонування та розвиток цієї підсистеми іноді прямо, а частіше опосередковано виражають широкий спектр суспільних процесів. У деякі періоди життя суспільства тут в історично короткі проміжки часу відбуваються такі зміни, які в інших лексико-семантичних підсистемах розтягуються на століття. Але навіть у відносно стабільні періоди життя соціуму суспільно-політична лексика постійно розвивається та поновлюється [9: 4].

У лінгвістичній літературі існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Найбільш розгорнуте визначення суспільно-політичної лексики дає І.Ф. Протченко, який тлумачить дану лексику як „частину словника, яку складають назви явищ та понять зі сфери суспільно-політичного життя, тобто зі сфери політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської” [11: 103]. Та все ж деякі лінгвісти пропонують уточнити це визначення, зазначивши, що мова йде про лексику в тому вигляді, у якому вона функціонує поза науковими текстами та сферою спілкування вузького кола фахівців [5: 126].

Деякі мовознавці під суспільно-політичною лексикою розуміють більш широке коло лексем, включаючи до її складу всі слова суспільно-політичних текстів. Так, на думку В.М. Лейчика до суспільно-політичної лексики відносяться терміни суспільних та політичних наук, професіоналізми та загальнолітературні слова й вислови, номенклатурні одиниці, власні назви. За умов такого підходу межі суспільно-політичної лексики стають надто розмитими, а її склад надто неоднорідним, що унеможлиблює виявлення тих чи інших спільних ознак, які характеризують всю цю групу в цілому [8: 43].

У наукових дослідженнях зустрічаються й інші спроби створення дефініції поняття “суспільно-політична лексика”. Так, у визначенні, запропонованому Т.Д. Савенко, відображено склад лексики суспільно-політичного змісту з погляду його структури:

“Суспільно-політична лексика – це велика лексико-семантична єдність, неоднорідна за складом, яка являє собою макроструктуру, що складається з власне суспільно-політичної лексики та потенційно суспільно-політичної лексики, характерними ознаками яких є їх відносна автономність і наявність термінів та нетермінів, однослівних та неоднослівних номінативних одиниць” [10: 15].

І.В. Холявко пропонує дещо розширене та узагальнене визначення („суспільно-політична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму”) і вважає доцільним при віднесенні слова до суспільно-політичної лексики враховувати такі критерії: 1) наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках; 2) наявність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках; 3) частотність використання, функціональне навантаження лексеми (при відповідній поняттєвій співвіднесеності); 4) урахування контекстуальних значень мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників, а також характеру їхніх суспільно-політичних ілюстрацій [12: 6-7].

Переважну більшість визначень суспільно-політичної лексики об’єднує, по-перше, те, що вони є соціологічно спрямованими; по-друге, те, що основним вважають систему понятійно-сміслових сфер, на яких вона базується (А.А. Бурячок, І.Ф. Протченко, Т.Б. Крючкова, Ю.А. Бельчиков та ін.).

Суспільно-політичній лексиці властиві такі ознаки: 1) особливості асоціативного мислення як чинник семантичного розвитку слів роблять суспільно-політичну лексику відкритою системою, яка постійно поповнюється одиницями інших лексичних розрядів; 2) соціально-ідеологічна оцінність яка є інтегральною характеристикою досліджуваного шару лексики; 3) поняттєво-смістова співвіднесеність із суспільно-політичною сферою [4: 26].

Підсумовуючи проблеми дослідження змісту та обсягу поняття “суспільно-політична лексика”, необхідно виділити риси, що вирізняють її серед інших груп лексики: 1) нестабільний характер, пов’язаний з динамічним характером суспільно-політичного життя; 2) наявність у складі суспільно-політичної лексики загальноживаних, книжних, просторічних слів, елементів “нестандартної мови”. Особливу увагу при цьому слід звертати на роль контексту; 3) здатність до семантичного переосмислення слів і словосполучень спеціальної лексики [12: 41].

Для того, щоб визначити місце суспільно-політичної лексики в системній організації мови, необхідно розмежовувати поняття “лексика суспільно-політичного дискурсу”, “публіцистична лексика”, “суспільно-політична лексика”. Критеріями віднесення лексичної одиниці до одного з названих вище лексичних розрядів є: уживання в суспільно-політичному дискурсі (лексика суспільно-політичного дискурсу); часте й переважне вживання в дискурсі суспільно-політичного характеру (публіцистична лексика); позначення словом поняття з галузі політичного або соціального життя (суспільно-політична лексика) [10: 15].

Досить часто мовознавці вважають суспільно-політичну лексику абсолютним синонімом суспільно-політичній термінології. Але це є не зовсім правильно, оскільки суспільно-політична термінологія є лише частиною суспільно-політичної лексики. Ототожнення цих понять відбувається за рахунок того, що в більшості праць відсутнє чітке розмежування термінологічної та нетермінологічної лексики.

Розглянемо визначення суспільно-політичної термінології, які відрізняються різними тлумаченнями. Деякі автори основною ознакою суспільно-політичних термінів вважають їхню приналежність до термінології однієї із суспільних наук – філософії, права, історії, економіки, політології тощо. Проте дискусійним залишається питання щодо визначення поняттєвої сфери, яку охоплює поняття “суспільно-політична термінологія”: це термінологія в традиційному розумінні цього слова чи досить широка тематична група слів. Отже, з метою уникнення недиференційованого використання понять “суспільно-політична лексика” і

“суспільно-політична термінологія” видається необхідним з’ясувати специфічні ознаки суспільно-політичної термінології.

На нашу думку, найбільш точним є визначення Т.Б. Крючкової, яка вважає, що суспільно-політична термінологія – це частина термінології суспільних наук, якій притаманна властивість ідеологізованості [7: 15].

А.А. Бурячок пропонує таке визначення поняття “суспільно-політична термінологія”: “Соціально-політична термінологія – це особливий шар термінологічної лексики, що займає проміжне місце між функціонально обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, і загальноживаною літературною лексикою, з якою постійно інтерферує, що робить диференційну межу між ними мінливою, рухливою” [2: 22-23]. Наведена дефініція акцентує увагу на складності чіткого визначення меж суспільно-політичної термінології.

У своїх дослідженнях В.М. Лейчик вказує на те, що для визначення меж суспільно-політичної термінології слід враховувати два основні моменти: 1) політичні науки (політологія, теорія держави й права) відносяться до суспільних наук, відповідно до цього політичні терміни входять до корпусу суспільних термінів; 2) усі ці терміни позначають наукові поняття так само, як науково-технічні терміни, тільки перші, на відміну від других, виражають поняття суспільних, а не природничих та технічних наук. За словами дослідника, „...варто вести мову про терміни та термінологію суспільних наук, а не про суспільно-політичну термінологію” [8: 45].

Суспільно-політична лексика та суспільно-політична термінологія мають ряд відмінностей, на які необхідно зважати, щоб зрозуміти характер взаємодії цих лексичних підсистем. Однією з таких відмінностей є ступінь мобільності (динамічний потенціал). Суспільно-політична лексика відзначається значною динамічністю, причому особлива рухомість характерна для політичних ідіом масової комунікації. Суспільно-політична термінологія своєю семантикою пов’язана з широким колом понять, які відображають знання про різні галузі життя суспільства, і містить значний шар слів, тематично пов’язаних зі специфічними сферами ідеологічного, політичного, соціально-економічного життя соціуму. Об’єктом її є суспільство або людина як певна соціальна одиниця [3: 36].

Більшість суспільно-політичної термінології є загальновідомою, загальнозрозумілою, доступною читачам періодичної преси, досить поширеною в повсякденному мовленні й тому не відповідає вимогам, що висуваються до термінів, такими своїми властивостями, як соціальна оцінність і загальнодоступність [12: 34]. Велика кількість суспільно-політичних термінів динамічно екстраполюється в засоби масової комунікації (*громадянське суспільство, правова держава, лобізм* та ін.), адже соціум є об’єктом вивчення не лише суспільних наук, але й публіцистики.

Т.С. Коготкова вважає, що мовознавці не випадково, розглядаючи корпус суспільно-політичних одиниць, надають перевагу визначенню суспільно-політичній лексиці, а не суспільно-політичній термінології. Це зумовлено тим, що більшість суспільно-політичних термінів є загальнозрозумілими, що пояснюється їхнім використанням у мові масової пропаганди та агітації, а також їхньою наявністю в розмовному мовленні [6: 115]. Дійсно, багато лексичних одиниць, які позначають предмети, процеси та особливості життя суспільства, є загальнозрозумілими або видаються такими. Однак поряд з ними є достатня кількість лексем, які є зрозумілими лише вузькому колу фахівців (*law, perpetrator of a criminal, politology, acceptance*).

Основною сферою функціонування суспільно-політичної лексики та термінології є публіцистичний стиль. Публіцистичний стиль містить численні елементи суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології, оскільки він описує категорії, поняття та явища суспільного життя. Твори публіцистичного стилю розраховані на сприйняття широкими верствами носіїв певної мови, тому лексичний склад цих творів має бути зрозумілим [10: 23].

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що суспільно-політична лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється новими одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається не лише за рахунок появи нових слів

відповідного змісту, а й унаслідок переосмислення значень уже існуючих у мові лексем. Суспільно-політична лексика становить таку частину словника, яка особливо гостро реагує на зміни, що відбуваються у світі реалій. Зміни в соціальному житті суспільства відразу знаходять своє відображення в суспільно-політичній лексиці. Особливої актуальності останнім часом мають набути порівняльні дослідження суспільно-політичної лексики різних мов, завданням яких буде виявлення національних специфік у відображенні суспільної сфери засобами мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора. – Москва, 1991. – 193с.
2. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. – Київ, 1983. – 225 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – Москва, 2002. – 227 с.
4. Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной устной и письменной речи. – Архангельск, 2000. – 120 с.
5. Воробьева О.И. Политический язык: семантика, таксономия, функции. – М., 2000. – 382 с.
6. Коготкова Т.С. Из истории формирования общественно-политической терминологии. Исследования по русской терминологии. – Москва, 1971.
7. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – Москва, 1989. – 151 с.
8. Лейчик В. М. Особенности терминологии общественных наук и сферы ее использования. – Москва, 1983.
9. Ли Йонг Хи Отражение общественно-политических изменений в лексике русского и корейского языков: Автореф. дис. ... к-та филол. наук. – Москва, 2003. – 18 с.
10. Мороз О.О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка: Автореф. дис. ... к-та філол. наук. – Київ, 2005. – 20 с.
11. Протченко И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. – Москва, 1975. – 351 с.
12. Холявко І.В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-их років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз): Дис. ... к-та филол. наук. – Кіровоград, 2004. – 229 ст.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Снісаренко – пошукач кафедри загального мовознавства та перекладу КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лексико-семантичні системи англійської та української мов, контрастивна лексикологія.

ZUM PROBLEM DER KLASSIFIKATION DES POLITISCHEN VOKABULARS

Дмитро СОКОЛОВ (Горлівка, Україна)

У статті розглядаються сучасні проблеми класифікації політичної лексики в межах німецького політичного дискурсу. На основі аналізу спроб класифікації політичних понять, запропонованих В. Дікманом та Й. Кляйном, робиться спроба подати узагальнену семантичну характеристику політично релевантної лексики.

This article covers the current aspects of classification of political notions in the contemporary German political discourse. Taking into consideration the classifications of political vocabulary proposed by Walther Dieckmann and Josef Klein it represents a generalized semantic description of political vocabulary.

"Im Gegensatz zur Medizin oder Physik ist die Politik nämlich kein Sachgebiet mit einem klar abgrenzbaren Fachlexikon. <...> Selbst Wörter, die heute niemand dem politischen Lexikon zurechnen würde, können unter bestimmten gesellschaftlichen Bedingungen "politisch" werden" [6: 47]. Der politische Wortschatz ist einer der wichtigsten Aspekte der Forschung von Sprache in der Politik. Um die politisch relevanten Wörter als eine Schicht des gesamten Wortschatzes einer Sprache analysieren zu können, muss man sie zuerst von den anderen abgrenzen. Die Frage der Klassifikation des politischen Vokabulars ist daher nicht einmal von mehreren Forschern, wie Dieckmann, Klein, Bachem oder Ballnuss, berührt worden. Unter den muttersprachlichen Autoren, die sich mit diesem Thema beschäftigt haben, sind vor allem die Werke von N.A. Reznikova zu erwähnen. Bis heute kann man aber nicht behaupten, dass sie gelöst und beantwortet worden ist. Es entstehen auch die weiteren Fragen hinsichtlich der Gliederung und Analyse des politischen Wortschatzes. Dieser Artikel hat vor, die zentralen Klassifikationen des politischen Vokabulars zu erläutern. Es wird angenommen, dass die semantischen Prozesse, die im politischen Diskurs verlaufen, als Grundlage einer verallgemeinernden Klassifikation des politischen Vokabulars betrachtet werden können.

"Allen Versuchen gemeinsam ist der Hinweis auf die Schwierigkeit, das politische Lexikon von der Alltagssprache als auch von den Fachsprachen anderer Sachgebiete deutlich abzugrenzen" [6: 47]. Politik ist ein "Handlungs- und Funktionskomplex", der alle Bereiche des gesellschaftlichen Lebens erfassen kann. Hinzu kommt, dass das politische Lexikon gleichzeitig auch von

Fachwörtern anderer Sachgebiete durchdrungen ist. Es bestehen somit große Abgrenzungsschwierigkeiten nicht nur zwischen der Alltagssprache und dem Lexikon der Politik, sondern auch zwischen dem Fachlexikon der Politik und den Fachlexika der einzelnen Sachgebiete [5: 47-48].

Die bisherigen Klassifikationen des politischen Vokabulars von Dieckmann und Klein gründen sich auch auf der Semantik. Josef Klein z.B. versteht den politischen Wortschatz als "eine Mischung aus vier Hauptingredienzien:

- dem Institutionsvokabular
- dem Ressortvokabular
- dem allgemeinen Interaktionsvokabular und
- dem Ideologievokabular" [7: 4].

Die erste Gruppe bezieht sich auf die Ausdrücke der Fachsprache: "Eigene fachsprachliche Züge enthält das politische Institutionsvokabular". Die zweite Gruppe fasst den Wortschatz aus den verschiedenen Fachsprachen der zahlreichen Sachbereiche um (von den auswärtigen Beziehungen bis zum Bildungswesen). Interaktionsvokabular konzentriert sich auf die "allgemeinsprachlichen Beziehungen <...>", "dazu gehört auch ein umfangreiches Vokabular zur Bezeichnung sprachlicher Handlungen". "Das Ideologievokabular umfasst die Wörter, in denen politische Gruppierungen ihre Deutungen und Bewertungen der politisch-sozialen Welt, ihre Prinzipien und Prioritäten formulieren" [7: 5-7].

Ein wichtiger und in der Forschung immer wieder zitierter Vorschlag zur Gliederung des politischen Lexikons stammt von Dieckmann, der zwischen Institutionssprache, Fachsprache des verwalteten Sachgebietes und Ideologiesprache unterscheidet [5: 41-52]. Die Institutionssprache setzt sich nach Dieckmann zusammen "aus den Bezeichnungen für die einzelnen Institutionen und Organisationen eines Gemeinwesens, ihre interne Gliederung, die Aufgaben, die sie erfüllen und die Prozesse, in denen sie funktionieren <...>" [5: 50]. Innerhalb der Institutionssprache unterscheidet Dieckmann zwischen der Organisationssprache und der Verfahrenssprache. Zur Organisationssprache gehören Ausdrücke für die Institutionen (z. B. Bundesrat, Parlament, Partei), ihre Gliederungen (z. B. Fraktion, Parteivorstand, Ausschuss), ihre Aufgaben (z. B. Verfassungsschutz, Finanzpolitik, Entwicklungshilfe) und Amtsbezeichnungen (z. B. Bundeskanzler, Minister, Fraktionsmitglied). Die Verfahrenssprache umfasst Ausdrücke, mit denen formale Praktiken in der Politik bezeichnet werden (z. B. Abstimmung, Hammelsprung, konstruktives Misstrauensvotum). Die Fachsprache des verwalteten Sachgebietes besteht „aus den politikeigenen Sprachformen, die sich mit der staatlichen Verwaltung der verschiedenen Sachgebiete ergeben" [5: 59]. Sie wird vor allem von den politischen Experten des jeweiligen Sachgebietes verwendet. Hierzu gehören beispielsweise die verschiedenen Bereiche der Wirtschaftspolitik, der Sozialpolitik, der Bildungspolitik usw. So finden etwa fachsprachliche Ausdrücke der Wirtschaft, die zunächst außerhalb des politischen Lexikons stehen, Eingang in die Wirtschaftspolitik. Hierzu zählen beispielsweise Ausdrücke wie Bruttosozialprodukt, Konjunktur, und soziale Marktwirtschaft. Insbesondere das letztere Beispiel zeigt die Dynamik des politischen Lexikons. So können Ausdrücke der Institutionssprache das Merkmal der Ideologiegebundenheit erhalten und zu Einheiten der Ideologiesprache werden.

Auf solche Weise gilt für diese Klassifikation das Prinzip, *was* die Begriffe bezeichnen. Die Außenseite ihrer Semantik steht also im Kern der Klassifikation. Versuchen wir jetzt, die innere semantische Struktur der politisch relevanten Begriffe für die Grundlage der Charakteristik zu nehmen, und dabei die Ansätze der zwei Richtungen in der semantischen Forschung (Merkmal- und Stereotypensemantik) zu berücksichtigen. "Der Unterschied [zwischen diesen Richtungen] liegt <...> darin, dass die Merkmalsemantik mit der Annahme der Vollständigkeit und Abgrenzbarkeit von Merkmalkomplexen orientiert, während die Stereotypensemantik den Umgang mit Merkmalen auf "typische" Merkmale, die zu "Stereotypen" oder "Prototypen" als "Normaltypen" agglomerieren, beschränken mochte" [3: 43]. Die Stereotypensemantik geht davon aus, dass im Bewusstsein (im Kognitionssystem) jedes Menschen bestimmte Sprachstrukturen verankert sind, die sich aufgrund der externen Beobachtungen entwickelt haben. Die Bedeutung von Wörtern wie Freiheit, Sicherheit und Lüge ist im Bewusstsein der Muttersprachler (historisch) fixiert, deshalb kann man sie als konventionelle Bedeutung wahrnehmen. Im Gegenteil, der merkmalsemantische

Forschungsansatz behauptet, dass jeder Begriff über eine reiche, aber definierbare Menge der Seme verfügt, die über die prototypische Vorstellung eines Sprechers/Rezipienten hinausgeht. Manche Komponente des Merkmalkomplexes können je nach der kommunikativen Situation auch variieren.

Wenn die Beziehungen zwischen den merkmalsemantischen und stereotypensemantischen Komponenten der Begriffe für den Ausgangspunkt genommen werden (die Letzten im Sinn der beständigen, "konstanten", allgemein bekannten und akzeptierten Bedeutung), kann man das politische Lexikon in **zwei Gruppen** teilen.

Politische Kommunikation geschieht im Rahmen eines politischen Systems (in unserem Fall – des deutschen politischen Systems). Der Staat seinerseits setzt bestimmte Normen fest, z.B. indem das Parlament entsprechende Gesetze verabschiedet. Deshalb gibt es auch politische Begriffe, die unabhängig von allen Faktoren, unter denen jede Rede gehalten wird (*Sprecher, Adressat und Redesituation*), semantisch "stabil" bleiben. Solche Wörter, wie *Bundeskanzler, Bundestagsfraktion, Ministerpräsident, Verfassung, freie, gleiche und geheime Wahlen, Parteitag, Wahlkampf* gehören in **die erste Gruppe**. Die Bedeutung dieser Begriffe bleibt fest, unabhängig davon, ob der Bundespräsident, ein Abgeordneter oder ein Mitglied einer Partei darüber spricht, weil sie (Bedeutung) staatlich verankert ist. Sie können "*Begriffe mit "konventioneller" Dominanz in Semantik*" genannt werden. Diese umfangreiche Gruppe enthält unter anderem normalerweise auch Begriffe, die allgemeine politische Handlungen, Prozesse, Nominierungen, Rollen usw. definieren. Die meisten davon können von einem durchschnittlichen Rezipienten relativ leicht verstanden werden. Die anderen (wie z.B. Fachbegriffe) werden zwar im politischen Alltag verwendet, aber verlangen zusätzliche Kenntnisse auf einem konkreten Gebiet, um richtig verstanden werden zu können (dazu gehören, beispielsweise, spezifische Wirtschafts- und Justizbegriffe).

Für das Verständnis der Begriffe der **zweiten Gruppe** reichen dem Rezipienten die Kenntnisse der "festen" Bedeutung nicht. Die Semantik dieser Begriffe ergibt sich aus dem Kontext, und zwar daraus, was von der kommunikativen Intension (und auch kommunikativen Taktik und Strategie) des Sprechers bestimmt wird. Für den semantischen Komplex dieser Begriffe ist nicht das, was gesellschaftlich oder staatlich bestimmt ist, sondern in erster Linie das, was der *Sprecher* für nötig hält zu bezeichnen. Es ist natürlich unmöglich, die stereotypische Seite der Semantik ganz außer Betracht zu lassen, aber die kontextuell erworbenen Seme sind für Begriffe der zweiten Gruppe viel wichtiger. Als Beispiel ist ein Abschnitt des Gesprächs von Joschka Fischer mit der Korrespondentin von Deutschlandradio anzuführen. So antwortet er auf die Frage, ob es eine Option für die Grünen ist, mit der CDU zusammen zu gehen.

Fischer: <...> Nein, ich bin Rot-Grüner. In Hamburg regiert die Grüne Partei mit der CDU. In einem Fünf-Parteien-Parlament werden andere Konstellationen notwendig sein. Das war einer der Gründe, nicht der Hauptgrund, der einer der Gründe, warum ich aufhören wollte. Ich bin Rot-Grüner und ich bin zu alt, um mich da nochmals zu ändern. Es wird nicht einfach werden mit der Union auf Landesebene. <...> Das musste dann jetzt die strategische Debatte in der Partei zeigen, in welche Richtung sie geht. Aber das ist nicht mehr meine Aufgabe. Und meine Haltung dazu ist klar: Für mich galt Rot-Grün, und das sehe ich auf absehbare Zeit nicht, dass das eine echte Machtperspektive ist.

Im substantivierten Adjektiv "Rot-Grüner", das hier als stark politisch belasteter Begriff auftritt, dominiert die merkmalsemantische Seite. Die stereotypensemantische Seite dieses Wortes weist nur auf die Farbe hin, die in dieser kommunikativen Situation wenig bedeutet. Es gilt erst seit 1998, dass die Zusammensetzung "Rot-Grün" für den deutschen politischen Diskurs aktuell geworden ist. Und im gegebenen Kontext sind die Seme wichtig, die den Begriff "politisieren": rot ist SPD, grün ist der Block Bündnis 90/Die Grünen, daher tritt dieser Begriff als Schlagwort auf und bezeichnet die politische Stellung, nicht die Farbe, seine Bedeutung ist also kontextuell bedingt.

Schlag- und Symbolwörter sind auch für die Sprache-und-Politik-Forschung von besonderem Interesse. "Das Symbolwort teilt seine Funktion, die komplexe Wirklichkeit zu reduzieren und emotional zu wirken, mit dem Schlagwort". Die grundlegenden Unterschiede dazwischen bestehen eher in der Semantik. Ein Symbolwort stellt "einen historisch gewachsenen Orientierungspunkt" dar, es ist "fest in das ideologische Wertsystem einer Gemeinschaft eingebunden" [6: 52]. Die leitenden Seme eines Symbolwortes sind also gesellschaftlich bestimmt: *Freiheit, Solidarität, Demokratie, Gerechtigkeit*.

In Schlagwörtern werden dagegen die "Programme kondensiert". Sie sind also nicht konventionell, sondern kontextuell bedingt und bekommen daher "abhängig von der politischen Aktualität und Sachverhalt, auf den sie Bezug nehmen" [5: 103] positive bzw. negative Konnotation: *soziale Kälte*, *Sozialabbau* (Stigmawörter – negative Einschätzung: SPD, Bundeswahlkampf 1994) oder *die nette Mitte* (Fahnenwort – positive Einschätzung: SPD, 1998) und *Politik der ruhigen Hand* (Fahnenwort, positive Einschätzung: – Gerhard Schröder, 2001).

Da ein Wort nie von der Natur aus ein Schlagwort ist, sondern immer als solches gebraucht wird, sind alle Wörter des politischen Vokabulars als Schlagwörter verwendbar – und auch die Symbolwörter. Semantisch (und kontextuell) werden sie in diesem Fall "*neu gebildet*". Was der Politiker darunter versteht, weichen Inhalt und welche Bedeutung er dem Begriff beibringt, hängt ausschließlich von ihm ab. Darüber hinaus werden die Schlagwörter in der Regel nur von einer bestimmten politischen Macht verwendet.

Tritt ein Symbolwort als Schlagwort auf, so geschieht die inhaltliche Charakterisierung des Sachverhaltes hauptsächlich im Rahmen der ursprünglichen Semantik des Wortes, weil ein Symbolwort mit bestimmten Konzepten in der Gesellschaft assoziiert wird. "Mit Begriffen häufig verbundene Urteile pflegen <...> mit in die Konzepte der Sprachbenutzer einzugehen und werden dann automatisch mit den Wörtern assoziiert. Sie bestimmen also die sozialen Entscheidungen des Sprachbenutzers <...> starker als rationale und voll bewusste Denkvorgänge" [1: 44]. Im Gegensatz zu den Begriffen mit relativ "konstanter" Semantik können die Begriffe aus der zweiten Gruppe ganz verschiedene semantische Schattierungen annehmen, wenn sie in unterschiedlichen Situationen auftauchen, von verschiedenen Öffentlichkeitsakteuren verwendet werden und auf bestimmte Adressaten gezielt sind. Anders gesagt: der Begriff kann zwar seine allgemeine Bedeutung mit den wichtigsten Semen bewahren, aber er bekommt neue Seme, die die allgemein akzeptierte Bedeutung ergänzen. Der Begriff kann als Resultat nicht immer das bezeichnen, was von der konventionellen Semantik bestimmt ist, sondern das, was von dem Sprecher vermutet wird. Die kommunikative Situation beeinflusst ihrerseits diesen Vorgang, und der Sprecher richtet sich nach seinen Vorstellungen über den Adressaten. So, zum Beispiel, spricht Herr Fischer über die "Versöhnung" mit den USA, deren Politik er in den letzten acht Jahren stark kritisiert hat.

Fischer: <...> Ich hatte mir gewünscht. Bush hätte mehr Einsehen gehabt. Und selbst, nachdem der Krieg stattgefunden hat im Irak, haben wir ja versucht, alles in unseren Kräften Stehende zu tun, sie zu überzeugen, dass mehr auf "UN-Grundlage" dann zu managen und die UN viel starker hineinzuziehen. Das alles galt als "altes Denken", das wollte man nicht mehr (Deutschlandradio, 09.11.2008).

Die Wortverbindung *altes Denken* wird hier als Schlagwort verwendet. Sie bezeichnet eine konkrete politische Position (oder eher einen Komplex der politischen Maßnahmen), für die Deutschland, Frankreich und Russland nach dem militärischen Eingriff im Irak geworben haben. Um einen abstrakten politisch/ideologisch belasteten Begriff möglichst präzise zu definieren, sind die anderen Begriffe notwendig, die ihrerseits über mehr oder weniger "konstante" Semantik verfügen sollten, sonst konnte die Konkretisierung des primären Begriffes erschwert werden, weil selbst die präzisierenden Begriffe dem Adressaten semantisch unklar vorkommen können. Deswegen kann es auch misslingen, das kommunikative

Ziel zu erreichen. Deshalb präzisiert Herr Fischer unter anderem das, was unter dem Schlagwort verstanden wird, nämlich die "UN-Grundlage" in der Politik der internationalen Gemeinschaft. Darüber hinaus bekommt der Begriff eine pejorative Konnotation, welche einem rein neutralen Wort "Denken" nicht eigen ist

So ist es nochmals zu erwähnen, dass der politische Wortschatz getrennt von dem Diskurs nicht analysiert werden kann. D.h.: die Vormerkung von Saussure, die entscheidende semantische These bestehe darin, dass das einzelne Zeichen seine Bedeutung aus dem Wert entnehme (aus seiner Stellung innerhalb des Systems), gilt auch in Bezug auf die politischen Begriffe. Es wäre falsch, den einzelnen Begriff zu betrachten und danach festzustellen, er gehöre in die erste oder in die zweite Gruppe (Begriffe mit "konventioneller" oder mit "kontextueller" Dominanz in Semantik), ohne die konkrete kommunikative Situation, in der er auftaucht, die Intention des Sprechers, den Adressaten und die außersprachliche Realität, auf die sich der Begriff bezieht, zu berücksichtigen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Bachem R. Einführung in die Analyse politischer Texte. – München: Oldenburg, 1979-186 S.
2. Ballnuss P. Begriffsbesetzung in den Grundsatzprogrammen von CDU und SPD. In: Diekmannshenke, Hans-Joachim: Wörter in der Politik. – Opladen: Westdt. VerL, 1996. – 221 S.
3. Busse D. Textinterpretation. Sprachtheoretische Grundlagen einer explikativen Semantik. – Opladen: Westdt. Verl., 1992. – 261 S.
4. Deutschlandradio. Fischer kritisiert Merkels Krisenmanagement m: http://www.dradio.de/dlr7sendungen/idw_dh7873049/ (09. i 1.2008)
5. Dieckmann W. Sprache in der Politik. – 2. Aufl. – Heidelberg: Winter, 1975. –147 S.
6. Girth K Sprache und Sprachverwendung in der Politik. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 127 S.
7. Klein J. Politische Semantik. Bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung. – Opladen: Westdt. Veil, 1989. –328 S.
8. TAZ. Ich war einer der letzten Rock'n'Roller der deutschen Politik (Interview mit Joschka Fischer). In: <http://www.taz.de/index.php?id=archivseite&dig=2005/09/23/a0142> (23.09.2005)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Соколов – здобувач кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
 Наукові інтереси: семантичні аспекти політичного дискурсу Німеччини.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ БАЗОВОЇ ЦІННОСТІ «ПОРЯДОК» В БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Ольга СУШКЕВИЧ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена порівнянню способів вираження аксіологічної модальності щодо цінності «порядок» в британській та українській лінгвокультурах. Аналіз проводиться на рівні діалогічної єдності інтерв'ю з представниками творчих професій.

The article focuses on contrasting the means of expression of axiological modality as to the value « order » in British and Ukrainian lingvocultures. The analysis is conducted at the level of a dialogic unity within an interview with creative personalities.

Аксіологічний підхід розглядає мову як дзеркало базової системи цінностей соціума (з урахуванням її варіювання та динаміки в різних соціальних, ідеологічних, професійних та інших сферах). Він дає широку інформацію для розуміння, порівняння та інтерпретації лінгвокультурних явищ через аналіз смислового, формального та функціонального вираження основоположних цінностей, які фіксують на рівні мови та культури «людське» в людині. Порядок як цінність, що характеризує організацію будь-яких явищ та процесів, лежить в основі устрою життя людини [8]. Осмислення такої проблеми знаходить своє мовне втілення в британській та українській лінгвокультурах по-своєму. На різних рівнях мовної тканини фіксуються національно специфічний суспільний устрій, соціальні, економічні, моральні принципи та засади організації діяльності та ін.

Лінгвоаксіологічна проблема мовного втілення окремих базових цінностей знайшла відображення в ряді загальновідомих праць Н.Д Арутюнової (функції категорії цінності в мові) [2], В.І. Карасика (інтерпретація ціннісних концептів) [9], О.Н. Вольф (вираження мовних оцінок) [3], Л.П. Дронової (порівняльно-історичне дослідження становлення базових цінностей в слав'янських лінгвокультурах) [4] та ін.

Мовна реалізація базових цінностей приваблює науковців своєю універсальністю, з одного боку, та індивідуальним позиціонуванням окремим мовцем, з іншого. Так, інтерв'ю з творчими особистостями, об'єкт нашого дослідження, мають різнопланову ціннісну наповненість (суспільноприйняту з позиції інтерв'юера та індивідуальну, творчу – креативної особистості). Дослідження такого взаємоперетину аксіологічних вимірів в дискурсі інтерв'ю дає можливість впроваджувати глибоке зіставне лінгвокультурне дослідження, що й зумовлює актуальність обраної проблематики. Інтерв'ю як продукт взаємодії журналіста та творчої особистості постає як індивідуально-авторський текст, який має можливість акумулювати екстралінгвістичну інформацію.

В основі багатьох розмов, що розгортаються в інтерв'ю лежить базова цінність [5: 115; 1: 76-79] та вираження ставлення до неї творчою особистістю (аксіологічна модальність). З огляду на це, модальність вже не просто «певна семантична даність (аспект семантики), а керований і здійснюваний мовцем процес добору наявних у розпорядженні мови засобів, модусне аранжування мовцем своїх мовленнєвих вчинків з метою регулювання власних та чужих інтенцій» [7: 60]. За допомогою аксіологічної модальності порядок як одна із

основоположних складових людського буття характеризує ставлення мовця до потреби організації простору навколо себе. Разом з тим, явище модальності діалогу має більш складну структуру та, часом, непередбачуваний характер, що зумовлює постійну зацікавленість лінгвістів [1: 67].

Відповідно, метою даної статті є визначення засобів оформлення аксіологічної модальності щодо аксіологеми ПОРЯДОК на рівні фрагменту інтерв'ю з творчими особистостями (уривок в рамках діалогічної єдності, який охоплює питання інтерв'юера та відповідь креативної особистості) на тлі британської та української лінгвокультур. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: осмислити та порівняти втілення базової цінності ПОРЯДОК в англійській та українській лінгвокультурах; визначити мовні та дискурсивні засоби її аксіологічної модальної реалізації; обґрунтувати ізоморфні та аломорфні риси.

Слід зазначити, що на структурно-композиційному, смисловому та функціональному рівнях інтерв'ю базова цінність забезпечує цілісність діалогічних єдностей. Принцип «стимул-реакція» генерує нові суміжні репліки співрозмовників, між якими існує «імплікативний» зв'язок [1: 68]. Забезпечення такого зв'язку значною мірою базується на вираженні базових цінностей, зрозумілих та прийнятних не лише для співрозмовників (журналіста та творчої особистості), а й для широкого загалу, який знайомиться зі змістом інтерв'ю.

Певна річ, цілісність обопільного спілкування на всіх рівнях визначається намірами партнерів по комунікації, їхнім досвідом, наявністю спільних знань, коду і т.д. Відповідно, смислове наповнення базових цінностей інтерв'ю з представниками творчих професій має подвійний характер. З одного боку, нас цікавить вираження журналістом типової та притаманної для української чи британської лінгвокультури ціннісної позиції, з іншого боку, неординарне та свіже, індивідуальне тлумачення базових цінностей творчими особистостями, а також кореляція таких позицій з огляду на реципієнта інтерв'ю. Так, суб'єктивно-об'єктивні ціннісні смисли розгортаються у діалозі між журналістом та творчою особистістю та споглядаються у дистантній формі глобальним адресатом. При цьому ціннісна позиція журналіста здебільшого типова, співвідносна з позицією орієнтовного кола читачів. Аксіологічна модальність дискурсу креативної особистості миттєво приваблює читача, порівняно з «узвичаєними» поглядами мільйонів, представлених журналістом. Така взаємодія ціннісних витоків природньо призводить до дискусивної ситуації, що відповідає природі суджень про цінності. Таким чином, позиція креативної особистості опосередковано вступає у взаємодію з масами через журналіста, який бере інтерв'ю.

Необхідно також зупинитися на рівнях взаємодії реплік учасників інтерв'ю. Останні роботи з інтерв'ю на матеріалі різних мов аналізують взаємодію співбесідників на всіх рівнях діалогічної єдності (ДЄ): лексико-семантичному, синтаксичному, комунікативно-прагматичному [5]. Так, на всіх зазначених рівнях цінність порядку в обох лінгвокультурах відбиває наступні елементи: *об'єкти порядку* \leftrightarrow *діяльність* \leftrightarrow *суб'єкти порядку*. Об'єктами порядку виступає все те, що потрібно організувати, змінити, систематизувати (наприклад, суспільний лад, творчі проекти, взаємини з оточенням і т.д.). Суб'єктами порядку виступають ті особи, процеси, організації, які задіяні у наведенні порядку.

Так як категорія порядку асоціюється з діяльністю по її встановленню, то у інтерв'ю основну роль у передачі ставлення відіграє динаміка дієслів, дієслівних словосполучень, конструкцій із емотивним контекстуальним, часом, авторським семантичним та формальним вираженням: *итовхати до заглиблення, потерпати від незнання, «итовхати» ідею в маси, забов'язати провести, допомогти, нарешті працювати; to be halfway through, to have that guilty feeling like, to be a part of, move on etc.* Як на формальному, так і на смисловому рівнях українські творчі особистості у 62% випадків осмислення проблеми порядку кодують «важкість», «складність» та «непідйомність» тієї роботи, яку потрібно зробити для наведення ладу. В той же час британська сторона констатує практичне виконання, отримання задоволення від роботи та співпраці з колегами. Пояснення такого неспівпадіння коріняться як в суспільно-історичному устрою культур, що порівнюються, так і в менталітеті

(англомовна традиція тяжіє до експлікації позитиву, що нівелює негатив, українська – навпаки).

Вираження ставлення до об'єктів порядку в українській та британській лінгвокультурах відбувається за рахунок номінацій, представлених іменниками, іменниковими словосполученнями, поширеними означеннями: *постанова, знахідки, заборонена тема, велика, гідна здобутків наших пращурів колекція*; *acting career, high profile, close up, preliminary work etc.*

Суб'єкти порядку набувають мовного втілення за рахунок тих же засобів, що й об'єкти порядку, проте з яскравим вираженням домінування егоцентризму в українській лінгвокультурі та колективізму в британській. Для українського дискурсу характерна стратегія представлення ролі суб'єкта в наведені порядку по схемі: *ми успішні, тому що я ... / вони заважають (не працюють), але я ...* Британська традиція значно відрізняється щодо позиціонування суб'єкта: у випадку колективної роботи підкреслюється значимість співпраці, на основі якої досягається власний успіх. Це закріплюється такими номінаціями та характеристиками: *team work, a friend, a network of them; we spent quite an exiting time together etc.* Таким чином, британська мовна традиція закріплює етикетну норму вираження поваги до партнера, а також створення ефекту «поглажування», що знімає напругу [10: 25-27].

Окрім того, необхідно зазначити, що ДЄ виступає формально-структурною одиницею інтерв'ю як дискурсу. У даній статті ми прослідкуємо як спаяність реплік ДЄ забезпечується лінгвістичним та тематичним (осмисленням проблеми ПОРЯДОК) зв'язком і яка роль при цьому відводиться аксіологічній модальності. В тексті інтерв'ю узагальнено ці зв'язки представлені структурними, лексичними, семантичними та модальними типами [5: 108]. Взаємодія цих типів співвідношень дає можливість читачеві отримати від представника творчої професії великий обсяг інформації щодо організації дійсності та творчої діяльності.

Проаналізований корпус фрагментів інтерв'ю (200 англійською та українською мовами) дозволив виділити основні тематичні плани осмислення творчими особистостями порядку в українській та британській лінгвокультурах. Виокремилися наступні модальні фокуси: *вербалізація ставлення до світового порядку, улаштування суспільства, країни, різних об'єднань людей*, а також *мовне вираження ставлення до самоорганізації, втілення творчого проекту та творчого процесу взагалі*. Характерним є те, що у проаналізованих фрагментах інтерв'ю практично неможливо вичленити першу модальну групу в чистому вигляді: суспільний порядок осмислюється здебільшого в контексті творчої діяльності. І це зрозуміло, адже в подібних інтерв'ю акцент робиться саме на творчості, інші питання підіймаються у зв'язку з цим.

В українській лінгвокультурі незначним виявився відсоток текстів інтерв'ю (2%), в яких проблема базової цінності ПОРЯДОК не осмислювалася взагалі. Разом з тим, у 13 % інтерв'ю з британськими творчими особистостями аналогічне питання не піднімається щодо першої модальної групи. Така розбіжність пояснює багатоміковою стабільністю британського суспільства та високим ступенем організованості суспільства на всіх ланках навіть за умов останніх економічних та політичних світових подій. Навпаки, фрагменти інтерв'ю з україномовними представниками творчих професій відбивають гостроту та багатоаспектність проблеми порядку, що закріплюється як на лексико-семантичному, синтансичному рівнях реалізації аксіологічної модальності, так і на рівні модальної рамки цілого фрагменту інтерв'ю.

Проілюструємо способи мовного втілення аксіологічної модальності щодо цінності ПОРЯДОК в британській та українській лінгвокультурах. Розглянемо *вербалізацію ставлення до світового порядку, улаштування суспільства, країни, різних об'єднань людей з огляду на творчі проекти* британського винахідника Джеймса Дайсона та українського шеф-редактора проекту «Статус» Вадима Войтика:

<p>C77: And your efforts in design education? JD: We try to work at all levels (1). <i>There's a very good course (2) called Design Technology in our primary and secondary education – up to the age of 15 – that Margaret Thatcher made compulsory (3).</i></p>	<p>– Вам вдалося зробити проект прибутковим (1)? – Хороше запитання (1.1). Відповідаючи на нього, не хотіли би нагадувати Юлію Тимошенко, яка <i>весь час хоче (2)</i>, але їй постійно</p>
---	---

<p>It's now, by the latest administration (3.1), been made <i>non-compulsory</i> – as a result of which a lot of girls are not taking it, which is <i>a real shame</i> (3.1). And so by supporting this program (1) we hope to show that it's <i>an intelligent subject</i> (2) that uses <i>lots of skills--physics, math, and creative skills</i> (2). And indeed, that it's probably <i>one of the only truly creative subjects</i>, where children can <i>really express themselves and not just learn by rote</i> (2). So we <u>try to be supportive</u>(1) of it, <u>fight the government</u>, and <u>badger the government</u> when it tries to stop it (3.1) [11]. (Виділення та позначки наші – О.С.)</p>	<p>заважають (2.1). Загальний інвестиційний план <i>передбачав вихід у нуль</i> у наступному році (2). І ми, <i>переконаний</i>, зробили б це (2.1). <i>Просто треба менше революцій</i> (2.1), <i>потрібна стабільність виконання зобов'язань власником; треба, аби структура управління допомагала</i> (1), а не використовувала проекти як <i>транзитери для здобуття коштів на своє утримання</i>(2.1) [6]. (Виділення та позначки наші – О.С.)</p>
--	---

Наведений фрагмент інтерв'ю з британським винахідником демонструє характерний для англomовного дискурсу порядок викладу інформації (цифрові позначки), принципи фокусування на головному, вербалізації контрасту та виразності (виділення). Так, натяк на проблему ПОРЯДКУ вже закладений у репліці інтерв'юера: компонент значення слова *efforts*, що актуалізується в даному контексті, натякає на *a lot of hard work or determination* [12: 503], що підтверджується вже першим реченням творчої особистості. Правильність обраного напрямку діяльності постулюється наскрізним підкресленням важливості та позитивності навчальної дисципліни як на лексико-семантичному, синтаксичному так і комунікативно-прагматичному рівнях уривку (2). Таким чином забезпечується когезія. Важливість боротьби з протидіючим урядом підкріплюється категорією авторитетності (3), а також створенням контрасту – неавторитетності останнього уряду (3.1). Звернімо також увагу на динаміку смислового, емоційного та модального навантаження дієслівних форм: від стриманих і навіть пасивних відтінків значень напочатку та у середині до агресивно-рішучих наприкінці. Реалізується так званий *the end-weight principle* [13: 336-338].

Приклад, наведений українською мовою, вказує на те, що осмислення проблеми порядку пов'язаний із боротьбою, проте вже перші фрази інтерв'юера та креативної особистості вказують на сумнівність успіху (1; 1.1; 2), що далі аргументується браком порядку (2.1). Принцип розгортання інформації відрізняється від фрагмента англійською мовою: одразу констатується провал та наводиться низка виправдань. Емоційне та модальне навантаження неуспішності, як і в попередньому уривку передають дієслівні форми у поєднанні з прислівниками, що підсилюють значення (*вдалося зробит, весь час хоче; постійно заважають, передбачав вихід у нуль*). Використання умовного способу також створює ефект нереальності досягнення успіху за усталеного порядку. Експліцитно засобами паралелізму та градації підсилюються бажані риси порядку і виражається контраст між ідеальним устроєм, який уможливило успіх (1) та реальним (2.1).

Таким чином, проаналізувавши фрагменти інтерв'ю з українськими та британським творчими особистостями, в яких виражалась цінність ПОРЯДОК, ми прийшли до висновків, що в основі мовного вираження базової цінності лежать суспільно-історичні, ментальні, традиційні передумови. Де в межах інтерв'ю уособлюють перетин ціннісних уявлень орієнтовного кола читачів та індивідуально-авторської позиції творчої особистості відповідних лінгвокультур. Аксиологічна модальність як вираження особистістю ставлення до ПОРЯДКУ може втілюватися засобами різних мовних рівнів: лексико-семантичними, синтаксичними, комунікативно-прагматичними. Разом з тим, характерним для британської лінгвокультури є добір засобів вербалізації позитиву та значення спільної роботи щодо порядку та способів його досягнення, українська мовна традиція тяжіє до песимізму та егоцентризму; протиставленню ідеалу реальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агапова С.Г. Основы межличностной и межкультурной коммуникации (английский язык) / Серия «Высшее образование». – Ростов Н/Д.: Феникс, 2004. – 288с.
2. Арупонова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1982. – С. 5-23.
3. Вольф Е.М. Оценка и "странность" как виды модальности // Язык и логическая теория. – М.: Наука, 1987. – С. 178 – 186.

4. Дронова Л.П. Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Томский гос. ун-т. – Томск, 2007. – 46с.
5. Заигрина Н.А. Языковая оценка и ее особенности в СМИ/ на материале текстов интервью/; «Студенты и учебный процесс: иностранные языки в высшей школе». – М.: Центр по изучению взаимодействия культур ФИЯ МГУ им Ломоносова, 2005. – 336 с.
6. *Вадим Войтик: «Ти не знаси, із ким зв'язався. Звільняйся, або тебе в асфальт закатають»...* // Інша література. Архів інтерв'ю. – Online: – <http://inlit.com.ua/intervyyu>
7. Коношкевич М.И. Модальность в свете прагматики // Вопросы функциональной грамматики: Сб. научн. тр. Вып. 4 / Под ред. М.И. Коношкевич. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 58-78.
8. Кошелева Н. Человек в 16 измерениях www.hr-director.ru/11-21k
9. Научно-исследовательская лаборатория «Аксиологическая лингвистика», 2006. – Online: <http://www.vspu.ru/axiology/index.htm>
10. Формановская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!» (Речевой этикет в нашем общении). Изд. 3-е. – М.: Знание, 1989. – 160 с.
11. James Dyson. Interview archive – Online: http://www.core77.com/reactor/dyson_interview3.asp
12. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: La Tipografica Varese, 2006. – 1950 p.
13. Mark Foley, Diane Hall. Longman advanced learners' grammar. A self-study reference & practice book with answers. – Edinburgh: Pearson Education Limited, 2003. – 384 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сушкевич – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.
 Наукові інтереси: аксіологічна та комунікативна лінгвістика.

**ТИПИ МІЖМОВНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ
 ЗНАЧЕННЯМ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
 НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ**

Тетяна ТАРАНУХА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена виділенню типів міжмовних співвідношень фразеологізмів на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах.

The article dwells on the distinguishing of the main types of interlanguage phraseological correlation denoting human character traits in the Ukrainian and German languages.

Сучасна лінгвістична наука характеризується антропоцентричною спрямованістю, об'єктом дослідження мовознавців стає людина, при цьому надзвичайно важливим є аналіз особливостей мови і особливостей національної культури із врахуванням психічного складу носіїв мови, оскільки носії іншої національної мови є також носіями не тільки іншої національної культури, а й іншої національної психології, іншого менталітету [1: 239].

Особливого значення в цьому відношенні мають фразеологічні одиниці, які, на відміну від лексичних мовних засобів, в більш яскравій образній формі виражають дух народу, його менталітет. Вивченню особливостей фразеологічних одиниць приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Р.П. Зорівчак, М.П. Кочерган, О.О. Селіванова, Я.А. Баран, М.Ф. Алефіренко, О.Ф. Арсентьєва, В.М. Телія, А.Ш. Трахова, Р.Х. Хайрулліна та ін.

Завданням статті є виділення типів міжмовних співвідношень фразеологізмів з метою встановлення національно-мовної специфіки фразеологічних одиниць (далі – ФО) на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах. Вивчення культурно-національної семантики мови дає багатий матеріал для опису національної картини світу, оскільки акцентує увагу на особливостях національного світосприйняття та його закріплення в мові [8: 26].

Матеріалом дослідження є фразеологізми української та німецької мов, дібрані шляхом суцільної вибірки із фразеологічних словників порівнюваних мов.

В кожній конкретній мові фразеологізми називають, на відміну від лексики, лише окремі, актуальні для людини та її життєдіяльності фрагменти світу, причому, те, що є актуальним для одного народу, може бути неактуальним для іншого. Тому фразеологічна картина світу, яка є специфічною для кожної конкретної мови, носить фрагментарний характер: не кожне явище оточуючого світу має вираження у мові у вигляді фразеологічної одиниці. [8: 13]. У фразеологічній картині світу кожної національної мови виділяються як загальнолюдські, так і ідіотнічні ціннісні концепти, що обумовлено онтологічними факторами, з одного боку, та культурними традиціями народу, з іншого. Світ є єдиним для всіх народів, але досвід його пізнання є різним, життя кожного народу протікає в певних природних умовах, в певному соціальному мікрокліматі, у кожного народу є свої традиції та

норми поведінки. Вивчення культурно-національної семантики мови дає багатий матеріал для опису національної картини світу, оскільки акцентує увагу на особливостях національного світосприйняття та його закріплення в мові [8: 26].

З огляду на значення фразеологізмів, розрізняють такі типи міжмовних спів відношень:

1) повна еквівалентність. Про повні фразеологічні еквіваленти можна говорити лише тоді, коли ФО перекладу адекватна ФО оригіналу щодо образності, всіх компонентів змісту – предметно-логічного, експресивно-емоційного й функціонально-стилістичного – та щодо форми вислову – в структурно-граматичному плані [2: 50]. Серед українсько-німецьких різномовних пар повних фразеологічних еквівалентів майже немає. Пояснення знаходимо і в окремо мовних і позамовних чинниках. Ці мови мають різну граматичну будову, лексичний склад, засоби образності. У своєму історичному розвитку кожна з них зазнавала інших позамовних впливів. Це мови, які практично ніколи не вступали в безпосередні контакти, а тому не могли безпосередньо впливати одна на одну. У контрастивній лінгвістиці для різномовних ФО, які збігаються за всіма ознаками компарабельності, запропоновано термін фразеологічні конгруенти. [2: 50]. Наприклад, нім. *man empfängt den Mann nach dem Gewand und entlässt ihn nach dem Verstand; nach der Kleidung wird man epfangen und nach dem Verstan verabschieden* присл. – укр. *По одезі стрічають, а по уму випроводжають*; нім. *des Narren Unfall ist des Weisen Warnung* – укр. *дурному пригода, мудрому – наука*; нім. *die Narren werden nie alle (die Narren sterben nie aus)* – укр. *дурням нема переводу*; нім. *ein Narr kann mehr fragen als sieben (zehn) Weise beantworten können* – укр. *один дурень може поставити стільки запитань, що й десятеро розумних не зможуть відповісти*; нім. *für den Dummkopf gibt es keine Gesetze* – укр. *дурням закон не писаний*; нім. *nicht über die eigene (über seine) Nase hinaussehen (nicht weiter sehen als seine Nase reicht; nicht über seine (die eigene) Nasenspitze (hinweg) sehen)* – укр. *Не бачити далі свого носа*.

Р.П. Зорівчак зазначає, що безпосередньою причиною існування фразеологічних еквівалентів є певна універсальність категорій людського мислення, наявність семантичних універсалій і певна спільність людського досвіду [8: 60].

Між термінами «повні фразеологічні еквіваленти» та «фразеологічні конгруенти» є деяка розбіжність. Вони – явища різного лінгвістичного статусу. З погляду контрастивістики, між різномовними фразеологічними конгруентами немає жодних відмінностей. З погляду перекладознавства, між різномовними повними фразеологічними еквівалентами цілком можливі окремі маленькі граматичні чи лексичні розбіжності, зумовлені своєрідністю кожної з мов, які, проте, не перешкоджають цим висловам забезпечувати повну адекватність взаємного відтворення [8: 51]. Найчастіше в українсько-німецькому бінарному зіставленні спостерігаються такі граматичні розбіжності: різний порядок слів, вживання артиклів у німецькій мові, переважне використання складних слів у німецькій мові тощо.

2) неповна еквівалентність. Тут виділяються такі підгрупи:

а) фразеологізми з однаковим значенням, але різною образною основою (мотивацією). Інколи різні за своїм компонентним складом і, отже, за денотативною образністю, ФО мають однакове предметно-логічне значення, рівноцінні емоційно-експресивні характеристики та функціонально-стилістичні конотації. Оскільки компонентний склад має певний вплив на загальне значення ФО, такі вислови перебувають у відношеннях часткових різнообразних фразеологічних еквівалентів, що забезпечують повну адекватність відтворення [2: 54]: нім. *süße Reden, falsches (kaltes) Herz* – укр. *голос, як сурмонька, але ж чортова думонька*; нім. *j-d hat einen Sparren (im Kopf)* – укр. *кому-н. клепки однієї бракує*; нім. *j-d hat ein Spatzenhirn* – укр. *у кого-н. короткий розум, курячий мозок*; нім. *j-d ist von Stahl und Eisen* – укр. *хто-н. людина залізної волі, залізного здоров'я*; нім. *lass dich den Teufel bei einem Haar fassen, und du bist sein auf ewig (gib dem Teufel einen Finger, und er greift nach der ganzen Hand; je mehr der Teufel hat, je mehr will er haben)* – укр. *дай йому палець, то він і руку відкусить; пуссти чорта в хату, то він і на ніч залізе*; нім. *den Toren erkennt man an der Rede* – укр. *осла пізнати по вухах, ведмедя по кігтях, а дурня по балачках*; нім. *Torheit und Stolz wachsen auf einem Holz (Hoffart macht närrisch)* – укр. *ниха і глупство живуть по сусідству*; нім. *anderer Torheit ist deine Weisheit* – укр. *на чужих помилках вчаться*; нім. *wer daheim ein halbes Vieh, wird auch in Jena kein Genie* – укр. *дурний і в Києві не купить розуму*; нім. *Bär bleibt Bär, führt man ihn*

auch übers Meer (es flog ein Gänschen über Rhein und kam als Gickgack wieder heim; reist eine Katze nach Frankreich, so kommt ein Mausfänger wieder; wer weit reist, verändert wohl das Gestirn, aber nicht das Gehirn) – укр. *ворона й за море літала, та все чорна вертала*;

б) фразеологізми, однакові за денотативно-сигніфікативним значенням, але різні за емоційно-оцінним компонентом. Подібні фразеологізми, навіть однакові за структурою і лексичним наповненням, можуть мати в різних мовах неоднакове значення [3: 340]. Наприклад, нім. *eine wandelnde Chronik* (1. ірон. *Ходяча газета (про людину, яка завжди в курсі всіх подій)*); 2. пліткарка) – укр. *усна (ходяча) газета* (1. *Новини і чутки, які передаються з уст в уста*. 2. ірон. *Той, хто поширює різні чутки, новини*).

3) безеквівалентні (в одній мові є фразеологізм, в іншій – фразеологізму з таким значенням немає). За умови безеквівалентності можливі два типи співвідношень:

1) співвідношення фраземи в одній мові і слова в іншій. У багатьох випадках еквівалент-слово має достатньо високий рівень внутрішньої експресії, яка компенсує відсутність фразеологічного сполучення того самого значення [3: 340]. Наприклад, німецькому фразеологічному звороту *lockerer (loser) Vogel* відповідають українські слова, що мають виразну внутрішню форму - *вітрогон, шалапут*; нім. *ein stilles Wasser* – укр. *тишко, тихоня*; нім. *sich wichtig machen* – укр. *бундючитися*; нім. *ein lockerer Zeisig* – укр. *вітрогон*; нім. *eine dumme Ziege* – укр. *дурена*; нім. *jemand hat eine Elefantenhaut* – укр. *хто-н. товстошкірий*; нім. *Kleber und Streber* – укр. *кар'єристи*; нім. *jemand ist schwach im Kopf* – укр. *недоумкуватий*; нім. *eine freche Kruke* – укр. *нахаба*, нім. *der dumme August* – укр. *блazenь*. Українському фразеологічному звороту *не бачити смаленого вовка* відповідає німецьке слово *unerfahren*; укр. *з вареної крашанки курча висидить* – нім. *schlau*; укр. *без царя в голові* – нім. *beschränkt*; укр. *душа не з лопуцька* – нім. *kühn*.

У творах художньої літератури зустрічаємо наступні приклади такого співвідношення: Наприклад, у драмі Ф.Шіллера «Підступність і кохання» Софі каже: «Aber den Fürsten werden Sie doch ausnehmen, Lady? Den schönsten Mann – den feurigsten Liebhaber – den witzigsten Kopf in seinem ganzen Lande!» [10: 36]. Автор використав фразеологічний зворот *der witzige Kopf*. Оскільки в українській мові немає еквіваленту цій ФО, то перекладач замінює його словом: «Але ж князя ви до них не зараховуєте, міледі? Найвродливішого чоловіка, найпалкішого коханця, *найдомпнішу* людину в усій його країні!» [6: 280]

2) співвідношення фраземи в одній мові і вільного сполучення в іншій. Наприклад, нім. *ein fauler Kunde* – укр. *ненадійна людина*; нім. *jemand bohrt den Kümmel aus dem Käse* – укр. *хто-н. скнара, дріб'язкова людина*; нім. *den Kopf auf dem richtigen Fleck haben* – укр. *мати розумну голову, бути розумним*; нім. *einen raschen Kopf haben* – укр. *добре мізкувати; бути кмітливим*; нім. *einen unklaren Kopf haben* – укр. *погано мізкувати*; нім. *nicht auf den Kopf gefallen sein* – укр. *бути кмітливим; знати що до чого*; нім. *der Hecht im Karpfenteich* – укр. *енергійна людина, що спонукає інших до діяльності, підганяє інертних*; нім. *jemand hat das Herz auf dem rechten Fleck* – укр. *хто-н. справжня людина (добра, чесна, смілива тощо)*; нім. *es fehlt jemandem an Herzensbildung* – укр. *хто-н. нетактовна людина*; нім. *neugierige Ziege* – укр. *надміру цікава людина*; нім. *nicht bis drei (bis vier, fünf) zählen können* – укр. *бути цілковитим неуголом, невігласом*; нім. *jemand meint, er hat die Weisheit mit Löffeln gegessen (gefressen), jemand meint, er hat die Weisheit gepachtet (für sich gepachtet)* – укр. *хто-н. вважає себе дуже розумним*; нім. *bescheiden wie ein Veilchen* – укр. *дуже скромний, сама скромність*.

У творах художньої літератури зустрічаємо наступні приклади такого співвідношення: «Ein Schriftsteller, ... ein befremdender Kauz, ... verfärbte sich ...» [9: 25] – «Письменник, ... чудний тип, ... аж зблід ...» [4: 23]; «Ein Kauz, ein ganz wunderlicher Kauz!» [9: 34] – «Дивак, хтозна який дивак!» [4: 33].

Специфіка фразеологізмів може виявлятися:

1) у вживанні безеквівалентних слів і слів із національно-культурним семантичним компонентом. Специфічні для кожної мови фраземи характеризуються наявністю в них слів на позначення предметів традиційного національного побуту [3: 342]. Наприклад, український фразеологічний звороти як *дурень з печі (перев. зі сл. лягнути, бовкнути і т. ін. зневажл. недоречно)*, *макітра розуму (в кого, жарт. хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін.)*, *казанок (баняк, макітра) варить (у кого, чий (чия), фам. хто-небудь*

розумний, кмітливий і т. ін., добре орієнтується в чомусь), *мати порожню макітру на плечах* (зневажл. бути нерозумним, нерозсудливим і т. ін.), *роззубити обручі від макітри* (жарт. втратити здатність правильно думати, діяти), *розсохлися клепки* (у кого, зневажл. хтось поводить себе нерозумно, видається розумово обмеженим).

2) у використанні національних власних назв: нім. *Hans Quast* (розм. дурень), *eine Berliner Pflanze!* (Вона берлінської закваски! (про енергійну, спритні дівчину)), *aus Schilda stammen* (ірон. бути роззявою, йолопом), *Hans Sorgenfrei* (розм. безтурботна людина), *jemand ist mit Spreewasser getauft* (хто-н. справжній берлінець (його не обдуриш)), *Hans Dumm* (розм. дурник), *Hans Feigling (Hasenfuß)* (розм. боягуз), *Hans Liederlich (Hans Unbedacht)* (розм. вітрогон); *so (et)was lebt, und Schiller musste sterben* (розм. жарт. І як такого дурня земля носить!, от дурень царя небесного!); укр. *дурень до Києва, дурень із Києва*. Як бачимо, більшість ФО німецької мови, специфіка яких виявляється у використанні національних назв, містять антропонім *Hans*, що є підтвердженням того, що це ім'я є дуже поширеним у німців.

3) у використанні певних слів у співвідносних компаративних фразеологізмах. Компаративні фразеологізми завжди є специфічно національними [3: 343]. Пор.: укр. *впертий, як осел, уперся як баран у сін, вредний як собака, злий як вовк, злий як собака, простий як свиня, а лукавий, як гадюка, лютий як гадина, лютий як собака, сердита як оса, сердитий як гадюка, сердитий як квочка, сердитий як собака, слизький як в'юн, гнучкий як шельюг, де й не сіє, скрізь поспіє, слизький як риба, хитрий як лис, хитрий як чорт, дурний як ворона, впертий як свиня*, нім. *der Mensch ist wie eine Kuh, er lernt immer noch zu* (*man wird alt wie 'ne Kuh und lernt noch immer was (da)zu*) (Вік живи – вік учись); *eitel (gespreizt) wie ein Pfau* (пихатий як павич), *wie ein Pfau (ein) Rad schlagen* (розпустити хвіст як павич; величатися, бундючитися), *dumm wie ein Ochse* (розм. фам. дурний як пень), *stur wie ein Ochse* (розм. фам. упертий як осел), *frech wie Oskar* (розм. фам. нахаба з нахаб), *stur wie ein Panzer* (розм. фам. упертий як осел), *schweigsam wie ein Stockfisch* (німий як риба), *j-d ist veränderlich wie das Wetter* (у кого-н. сім п'ятниць на тиждень), *brummig wie ein Bär* (розм. буркотун), *kalt (kühl, gleichgültig) wie eine Hundeschнауze* (холодний, бездушний, нечулий), *diebisch wie eine Katze, furchtsam wie ein Hase* (лякливий як заєць, а шкідливий як кішка), *sie ist listig (falsch) wie eine Schlange* (вона підступна як змія), *jemand ist klug wie eine Schlange* (хтось мудрий як змія).

В результаті аналізу були виявлені такі типи міжмовних співвідношень фразеологізмів у німецькій та українській мовах: повна еквівалентність, неповна еквівалентність, безеквівалентність. Специфіка фразеологізмів виявляється у вживанні безеквівалентних слів із національно-культурним семантичним компонентом, у використанні національних власних назв, у використанні певних слів у співвідносних компаративних фразеологізмах.

Отже, фразеологічна картина світу є специфічною для кожної мови, оскільки те, що є актуальним для однієї лінгвокультури, не може бути актуальним в іншій лінгвокультурі. Вивчаючи культурно-національну семантику мови особлива увага приділяється особливостям національного світосприйняття та його відображення у мові. Таким чином, у фразеологічній картині світу досліджуваних мов виявляються як універсальні властивості, так і національні особливості, які проявляються в плані змісту та в плані вираження, що є основою для зіставного дослідження фразеологічних систем різних мов.

Перспективою подальшого розвитку проблеми може бути дослідження типів міжмовних співвідношень інших груп фразеологізмів, що сприятиме виявленню особливостей національного світосприйняття та його відображення у мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гукасова Э.М. Ценносно-нормативная картина мира греческой и русской национальных личностей // Язык и национальные образы мира. – Майкоп, 2001. – С.239-240
2. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Л.: Вища школа, 1983. – 174 с.
3. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006 – 424с.
4. Манн Т. Трістан. Новели. Переклав з німецької Євген Попович. – К.: Дніпро, 1975. – 292 с.
5. Німецько-український фразеологічний словник / В 2 т. / Гавриш В.І., Пророченко О.П. – К.: Рад. Школа, 1981.
6. Підступність і кохання. Пер. Юрія Назаренка / Фрідріх Шіллер. Лірика. Драми: Пер. з нім. – Харків: Фоліо, 2004. – 503 с.
7. Фразеологічний словник української мови / в 2 тт. / Білоноженко В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С., Горобець В.І. та ін.. К., «Наукова думка», 1999.

8. Хайруллина Р. Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию. – Уфа, Издательство БГПУ, 2001. – 285 с.
9. Mann Thomas. Tristan / Es geht um den Menschen ... Prosa aus fünf Jahrzehnten. Verlag Progress. Moskau 1976. 343 S.
10. Schiller F. Kabale und Liebe. Insel – Verlag – Leipzig, 1971, 159 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Тарануха – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: порівняльна лексикологія, лінгвокультурологія.

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМНОЇ ЗАЯВИ

Оксана ТКАЧЕНКО (Сімферополь, Україна)

У статті розглянуто ключові концепти політичної програмної заяви та лінгвокультурні особливості їх функціонування на сильних позиціях тексту у зіставному аспекті на матеріалі американської та британської лінгвокультурних традицій.

The article deals with the analysis of key concepts in the texts of political programme statement. The linguistic-cultural peculiarities of their functioning on the strong positions of the texts of American and British cultures regarding comparative analysis were focused on.

Становлення антропоцентричної парадигми в мовознавстві переорієнтувало інтереси дослідників із вивчення «мови в собі» на вивчення людського чинника в мові й культурі. Ця проблематика є центром досліджень нової галузі мовознавства – лінгвокультурології. Однією з базових одиниць цієї науки є концепт, вивчення функціонування якого в текстах культури дозволяє досягнути етнічну мовну картину світу, створює уявлення про ментальність і менталітет народу й відображає особистість концептоносія [1: 4; 2: 9; 3: 33; 4: 24; 5: 132].

Володіючи ціннісною складовою [6: 77; 2: 9; 7: 347-349; 8: 133; 3: 33], концепт набуває додаткової значущості у вивченні прагматично орієнтованих типів текстів політичного дискурсу, оскільки «політичні аргументи й політичні факти лише тоді набувають сили переконливості й достовірності для індивіда, коли вони стосуються не лише його розуму, але й почуттів» [9: 108].

Однією з найважливіших особливостей існування концептів є їх «співвіднесеність» із певною дискурсивною сферою [10:163, 5: 237, 11: 14]. У межах вивчення політичного дискурсу визнається існування концептів ВЛАДА, ПОЛІТИК [12: 69], ПАРТІЯ, УРЯД, ПАРЛАМЕНТ, ДЕМОКРАТИЯ, СВОБОДА, ЗАКОН, СВРОІНТЕГРАЦІЯ, ВИБОРИ тощо [5: 240-241]. Вивчення текст-типологічних особливостей функціонування концептів у текстах політичного дискурсу на сучасному етапі належить до маргінесу наукових студій, хоча на думку А.Н.Приходько, текст, який належить до того чи іншого дискурсу, може розглядатися як сукупність апеляцій до різних концептів [5: 238].

Актуальність статті визначається необхідністю вивчення особливостей функціонування ключових концептів ППЗ, які формують текст-типологічні ознаки аналізованого типу тексту.

Метою статті є вичленування ключових концептів політичної програмної заяви.

Матеріалом дослідження слугував цикл текстів політичних програмних заяв президента США Дж. Буша, колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Т. Блера та Ч. Кеннеді – лідера ліберально-демократичної партії Великобританії.

Одним із найпоширеніших методів вивчення концептів є фреймовий аналіз. В.І. Маслова зазначає, що «... багато концептів згорнуто у фрейм. Фрейм – це узагальнена модель організації культурного знання навколо певного концепту» [13: 36]. Застосовуючи фреймовий аналіз до прагматичних типів тексту, варто враховувати такі аспекти, визначені Ч. Філмором: «1) множинність засвідчених і можливих мовних форм; 2) контексти або оточення, в яких ці форми реально представлені чи можуть бути представлені; 3) множинність інтуїтивних суджень про ці форми, реалізовані у відповідних контекстах» [цит. по 4: 43].

Стосовно дослідження ППЗ, до першого пункту належать зафіксовані в словниках вербальні форми реалізації концептів, а контекстами реалізації концептів постають аналізовані тексти ППЗ, що також відображають інтуїтивні судження.

В ініціальній позиції текстів ППЗ американської традиції домінують концепти ELECTION/ВИБОРИ й AMERICA/АМЕРИКА.

Тлумачний словник української мови детермінує концепт ВИБОРИ лексемами «обрання», «голосування», «представницькі органи держави» [14: 104], тлумачний словник Collins – “electing”, “choosing”, “voting”, “political office” [15: 166]. На підставі зіставлення словникових дефініцій одержуємо семантичні константи, що реалізують концепт ELECTION/ВИБОРИ: selection/вибір, vote/голосування, candidate/кандидат, political office/державні органи, організація. У тестах ППЗ Дж.Буша концепт ELECTION/ВИБОРИ реалізується таким чином: *“I'm here to ask for your **vote**. I'm here to ask for your help: I need you to go to your friends and neighbors and remind them we have a duty in this great democracy **to vote**. Don't overlook discerning Democrats when you get people going to the polls, by the way – people like Senator Zell Miller. Remind your friends and neighbors if they want a safer country, a stronger country and a better country, to put me and Dick Cheney back in **office**”* [16]. Як бачимо з наведеного прикладу, ключовими лексемами, які реалізують поле концепту ELECTION/ВИБОРИ є “vote” і “(political) office” з одночасним нівелюванням лексеми “selection (choice)”, що свідчить про агресивну спрямованість тексту ППЗ, котрий диктує виборцям «правильний» вибір.

Ініціальна позиція текстів ППЗ американської традиції також характеризується розгортанням концепту AMERICA/АМЕРИКА. У словникових дефініціях лексемами, що реалізують цей концепт є поняття «держава/країна/state/country», «нація/nation», «американська мрія/American Dream». Крім зазначених понять, концепт AMERICA/АМЕРИКА реалізується лексемами: liberation, purity, novelty [17: 15], які, проте, нівелюються на ініціальній позиції. Домінантними лексемами, що репрезентують концепт AMERICA/АМЕРИКА в ініціальній позиції є “country”, “nation”, які сприяють згуртуванню аудиторії: *“It's good to be in a part of the world where people believe in their family and their faith and their **country**”* [18].

Ініціальній позиції текстів ППЗ британських політиків також домінує концепт ELECTION/ВИБОРИ, який реалізується так: *“Every **vote** in this **election** is precious. No-one's support should ever be assumed. That is the strength of our democracy”* [19], *“Today we return to the **election campaign**. There is a fundamental truth in any general **election** and the democratic process involved. It gives us all an opportunity to reflect on the nature of our society and to **decide the future course of our country**”* [20].

У медіальній позиції текстів ППЗ політик переходить до викладу основних положень своєї передвиборчої програми, що передбачає, oprich інших концептів, і реалізацію концепту PROGRESS/ПРОГРЕС. Ключовими лексемами, які реалізують цей концепт у тлумачному словнику української мови є: «розвиток», «удосконалення» [14: 568], а в словнику Collins – moving forward, advancement, development [15: 385]. У текстах ППЗ Дж. Буша концепт PROGRESS/ПРОГРЕС реалізується так: *“We're making **progress**, and we're not turning back”, “Our economy is strong and it is getting stronger. Our economy has been **growing** at rates as fast as any in nearly 20 years”* [21]. Аналогічним чином концепт PROGRESS/ПРОГРЕС реалізується в британській традиції: *“...there are also the foundations laid for a **brighter future, real progress, beacons lit showing us a better way**”* [19].

Функціонування зазначеного концепту зумовлено формування позитивного іміджу політика й асоціювання з ним надій на добробут у майбутньому. Відповідно, закономірним убачається виникнення «антиконцепту» REGRESS/РЕГРЕС, що покликаний асоціюватися з іміджем і політикою суперника на виборах. Ключовими лексемами, які реалізують концепт REGRESS/РЕГРЕС у тлумачному словнику української мови є: спадний, зворотний рух [14: 591]; у словнику Collins: “passage back”, “go or fall back” [15: 406]. У текстах ППЗ американської традиції функціонування концепту REGRESS/РЕГРЕС співвідноситься з оцінкою дій політичного конкурента: *“Senator Kerry has been a part of the Washington crowd that has **obstructed** legal reform again and again”, “... Senator Kerry is proposing policies and doctrines that would **weaken** America and make the world more dangerous”* [22].

Аналогічним убачається реалізація цього концепту в текстах ППЗ британської традиції: *“For we know today's Conservative party would take us **back, back** to negative equity, high mortgage rates and boom and bust; **back** to cuts in public services; **back** to social division; **back to the margins** of influence in Europe and the wider world”* [19]

Одним із ключових концептів, що маркують медіальну позицію текстів ППЗ американської традиції є TERROR(ISM)/ТЕРОР(ІЗМ). Аналіз словникових дефініцій надає нам можливість виокремити ключові лексеми, що реалізують зазначений концепт: тлумачний словник української мови «найгостріша форма боротьби, насильство, знищення» [14: 685]; Collins: “extreme fear”, “violent dread” [15: 498]; Oxford Dictionary of Politics: “life-threatening actions” [17: 532]; Safire’s Political Dictionary: “fear, intimidation, murder of innocents” [23: 728]. У текстах ППЗ американської традиції простежуються такі способи реалізації концепту TERROR(ISM)/ТЕРОР(ІЗМ): “*We confront an even greater **danger**, that the prospect of **terrorists** getting **weapons of mass destruction** would inflict great **harm** on America. We had to take a hard look at everyplace where **terrorists** might get those **weapons**. And one regime stood out: the dictatorship of Saddam Hussein. We knew his record of **aggression** and support for **terror**. We knew he **hated** America. We knew he had **weapons of mass destruction**. We know that after September the 11th, we must take **threats** seriously before they fully materialize. In Saddam we saw a **threat***” [24]. Розгортання концепту TERROR(ISM)/ТЕРОР(ІЗМ) є актуальним і в британській традиції, де воно супроводжується превалюванням лексеми “war”: “*Nor will people forgive the fact that Tony Blair lined up with George Bush and we were misled into the Iraq war*” [20].

Окрім зазначених концептів, у медіальній позиції реалізується концепт AMERICA/АМЕРИКА, що співвідноситься з лексемами opportunity, freedom, liberty: “*I believe strongly in **freedom**. **Freedom** is not America's gift to the world; freedom is the Almighty God's gift to each man and woman in this world*” [25]. Характерною особливістю американських ППЗ є також використання концепту «American Dream», із указівкою на унікальну можливість самореалізації для кожного громадянина, чим так пишається американський народ: “*Every time a small business is started, someone is achieving **the American Dream***” [26]. У реалізації концепту AMERICA/АМЕРИКА беруть участь і такі поняття як homeland, motherland, що сприяють об’єднанню аудиторії: “*Our strategy is clear: We're defending the **homeland***” [27].

У текстах ППЗ британської традиції також простежується розгортання концепту BRITAIN/БРИТАНІЯ у медіальній позиції. При цьому інваріантно акцентуються можливості, що надаються людям у вільному британському суспільстві: “*A Britain that celebrates **diversity** and provides the **opportunities** for each individual to make the best of their talents*” [28].

Подібне використання концептів AMERICA/АМЕРИКА й BRITAIN/БРИТАНІЯ покликано згуртувати народ з метою досягнення добробуту нації, а добробут нації має залежати від успіху на виборах саме того політичного діяча, який представляє ППЗ.

Логічним у цьому аспекті вбачається розширення сфери функціонування концептів AMERICA/АМЕРИКА та BRITAIN/БРИТАНІЯ у фінальних позиціях текстів ППЗ відповідних традицій. Саме у фінальній позиції здійснюється співвіднесення добробуту й процвітання з перемогою політичного лідера, що представляє ППЗ. Відповідно, фінальна позиція ППЗ також маркується лексемами, які реалізують концепт ELECTION/ВИБОРИ: “*I'm talking about the day that's coming – a better day for all Americans, a prosperous **America**, an educated **America**, a compassionate **America**, and a peaceful world that we all want. You know, when I **campaign**ed across your state four years ago, I made you this pledge, that if I got **elected**, I would uphold the honor and the integrity of the **office***” [29].

За підсумками аналізу функціонування концептів у текстах ППЗ американської та британської лінгвокультурних традицій, доходимо висновку, що в ініціальній позиції текстів ППЗ інваріантно реалізуються концепти ELECTION/ВИБОРИ, AMERICA/АМЕРИКА та BRITAIN/БРИТАНІЯ. Використання концептів-імен держав виконує в ініціальній позиції фатичну функцію, об’єднуючи аудиторію в єдину націю зі спільними інтересами. Функціонування концепту ELECTION/ВИБОРИ створює загальну спрямованість ППЗ.

У медіальній позиції текстів ППЗ зіставлюваних традицій простежуємо функціонування концептів PROGRESS/ПРОГРЕС і REGRESS/РЕГРЕС. Ці концепти маркують викладення основних пунктів ППЗ, де успішний розвиток держави (прогрес) має асоціюватися з перемогою політика, що представляє свій ППЗ, а спад (регрес) – з перемогою політичного

супротивника. Одним із домінуючих у медіальній позиції є концепт **TERROR(ISM)/ТЕРОР(ИЗМ)**, як маркер соціально-історичної ситуації в суспільстві.

Фінальна позиція маркована концептами **AMERICA/АМЕРИКА** та **BRITAIN/БРИТАНІЯ** відповідних лінгвокультур і концептом **ELECTION/ВИБОРИ**. Функціонування концептів **AMERICA/АМЕРИКА** та **BRITAIN/БРИТАНІЯ** у фінальній позиції має на меті об'єднання аудиторії з політиком, як народ, що наділений спільними цінностями й прагненням покращити добробут країни, прийнявши «вірне» рішення на виборах.

Перспективи подальших досліджень цього напрямку вбачаються у вивченні інших прагматичних типів текстів, що формують політичний дискурс.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН: Серия литературы и языка. – 1993. – Том 52. – №1. – С. 3-9.
2. Грабарова Э.В. Культурный концепт как окно к изучению этнокультурных особенностей менталитета // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Материалы междунар. симпозиума (Волгоград, 22–24 мая 2003 г.): в 2ч. – Ч.2. Тезисы докладов. – Волгоград: Перемена, 2003. – С. 9-10.
3. Кудрявцева Н.Г. О термине "концепт" в лингвокультурологии // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №54. – С. 31-35. Режим доступа до статті: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp54/knp54_31-35.pdf.
4. Карпенко-Иванова Ульяна Фрейм "Вооруженное пртивоостояние" в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2006. – 232с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 322 с.
6. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание/ Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2001. – стр. 75-81.
7. Приходько А.Н. Концептология дискурса, или дискурсология концепта // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского, серия "Филология". – Симферополь: 2005 г.– №2: Том 18(57). – стр. 347-351.
8. Сегал Н.А. Концепт как базовая категория когнитивной парадигмы // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского, серия "Филология". – Симферополь: 2006 г.– №2 : Том 19(58). – стр. 133-138.
9. Демская В.А. Динамика функционирования концепта "политика" в политической речи: интралингвистическая адаптация // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского, серия "Филология". – Симферополь: 2006 г.– стр. 108-111.
10. Радзівська Т.В. Здоров'я в світі людини: цінність vs. ресурс (на матеріалі української художньої прози) // Мова. Людина. Світ: До70-річчя проф. М. Кочергана 36. н. ст. – К.: ВЦ КНЛУ, 2006. – С. 163-170.
11. Василюк Л.Е. Концептосфера публіцистичного дискурсу: теоретичний аспект// Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского, серия "Филология". – Симферополь: 2006 г.– №5 : Том 19(58). – стр. 14-17.
12. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ун-т.- Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
13. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия». – 2001. – 208с.
14. Глумачний словник сучасної української мови [Уклад. Л.П. Коврига та ін.] – Харків: Белкар-книга, 2005 – 800с.
15. Collins Contemporary Dictionary: Collins: London and Glasgow. – 1966. – 608p.
16. George Bush' Remarks in Davenport, Iowa. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041025-9.html>
17. Oxford Concise Dictionary of Politics by Iain McLean and Alistar McMillan. –OUP – 2008. – 606p.
18. George Bush' Remarks at Victory 2004 Rally in Hobbs, New Mexico. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041011-2.html>
19. Text of Tony Blair's speech. Доступно з: <http://politics.guardian.co.uk/election2001/story/0,9029,487681,00.html>
20. Text of Kennedy's election speech. Доступно з: http://news.bbc.co.uk/2/low/uk_news/politics/vote_2005/frontpage/4430563.stm
21. George Bush' Remarks at Victory 2004 Rally in Bangor, Maine. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/09/20040923-10.html>
22. George Bush' Remarks at a Victory 2004 Rally in Farmington Hills, Michigan. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041006-16.html>
23. Safire's Political Dictionary by William Safire. – OUP. – 2008. – 862p.
24. George Bush' Remarks at Victory 2004 Rally in Hobbs, New Mexico. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041011-2.html>
25. George Bush' Remarks in Ft. Myers, Florida. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041023-3.html>
26. George Bush' Remarks in Mason City, Iowa. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041020-7.html>
27. George Bush' Remarks at Victory 2004 Rally in Waterloo, Iowa. Доступно з: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041009-6.html>
28. Charles Kennedy General Election Manifesto Launch. Доступно з: http://www.charleskennedy.org.uk/html/content.php?type/as/id/205/article/general_election_manifesto_launch.html
29. George Bush' Remarks in Westlake, Ohio. Доступно з: www.whitehouse.gov/news/releases/2004/10/20041028-14.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Ткаченко – аспірантка кафедри перекладу з англійської мови Херсонського державного університету.
Наукові інтереси: лінгвістика мови, лінгвокультурологія, прагмалінгвістика.

КОНЦЕПТ ТА ВНУТРІШНЯ ФОРМА У СВІТЛІ ПРОБЛЕМИ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

Кирило ТОКАРЕВ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто проблему концепту як основи для співставлення слів за внутрішньою формою слова, проаналізовано існуючі погляди на мовні картини світу та зроблена спроба визначення оптимального лексичного простору для вибору матеріалу, що застосовується при аналізі семантики слова та визначенні її зв'язку з внутрішньою формою.

The term concept is observed here as the basis for the analysis of the inner form of the word. The article also deals with the basic views on the question of language world images. An optimal linguistic space for picking up the material of inner form and semantics language research is advised.

Дослідження поняття внутрішньої форми є складним процесом, який обумовлений різноманітністю підходів до трактування явища та його важливістю для багатьох розділів науки про мову. Окрім вивчення даного поняття у межах лексикології та контрастивного мовознавства, внутрішня форма розглядається під кутом зору когнітивної лінгвістики.

Мета нашої статті – окреслити основні спільності та відмінності між внутрішньою формою слова та концептом як основним поняттям когнітивної лінгвістики, визначити відношення цього явища до теорії мовних картин світу.

Перш за все, зазначимо, що ми розуміємо під внутрішньою формою слова. За основу беремо визначення, запропоноване О.О. Потебнею, який розглядав внутрішню форму як відношення змісту думки до свідомості [4: 83]. Зрозуміло, що це тлумачення не є єдиним, але саме воно дозволяє розкрити справжній когнітивний потенціал даного поняття.

Внутрішня форма є своєрідним набором інструментів, який дозволяє вибудувати зміст слова, виходячи з основних лексичних елементів, що знаходяться „на поверхні” лексичної одиниці. Наприклад, англ. *lighter* (< light 'світло' + er) // укр. *запальничка* (< запалювати < полум'я), англ. *mirror* (< mireor 'скло, що відбиває' < miradoir < mirer 'дивитись на') // укр. *оглядало* (< оглядати < дивитись), англ. *free-thinker* (< free 'вільний' + think 'думати') // укр. *вільнодумець* (< вільно + думати), англ. *golden-eye* (< golden 'золотий' + eye 'око') // укр. *золотоочка* (< золото + очі), англ. *house-keeping* (< house 'домівка' + keep 'зберігати, управляти') // укр. *домогосподарство* (< домівка < дім + господарство).

Проблема полягає у тому, що зв'язок внутрішньої форми зі значенням не завжди є прямим. В багатьох випадках лексичні компоненти (частини складеного слова, корені, суфікси, префікси) лише опосередковано пов'язані зі значенням: англ. *imbalance* (< im + balance 'рівновага') // укр. *несстійкість* (< не + стійкість), англ. *gas-mask* (< gas 'газ' + mask 'маска') // укр. *протигаз* (< проти + газ), англ. *gimlet-eye* (< gimlet 'свердлити, буравити' + eye) // укр. *косоокість* (< косий + очі), англ. *fancywork* (< fancy 'орнаментальний, прикрашений, модний, вишуканий' + work 'рукоділья, шитво, вишивання') // укр. *вишивка* (< вишивати, шити), англ. *workout* (< work 'працювати, рухатися' + out 'з') // укр. *тренування* (< тренуватися) та ін. Це дещо ускладнює зіставне дослідження слів подібного типу. Остаточо не визначеною є відправна семантична точка, від якої маємо розпочинати сортування слів по бінарним групам. На нашу думку, в таких випадках для створення пар, що порівнюється, доречно відштовхуватись від концепту.

Як відомо, цей термін не належить лише до сфери лінгвістики, а має значно ширший вжиток. У мові закріплюється лише частина концептів. Вони називаються *вербалізованими*. В.М. Манакін визначає цей термін як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [3: 22-23].

Зазвичай концепт розглядають у так званих парах з суміжними поняттями: концепт та символ, концепт та поняття, концепт та образ. Проте слід розуміти, що незважаючи на спільні риси, ці терміни мають вживатися для позначення різних явищ.

Справді, концепт одночасно є індивідуальним та загальним уявленням про дійсність, що зближує його з образом, бо він охоплює одразу ж й узагальнюючі та конкретно-чутеві моменти [6: 107].

Внутрішня форма також має багато спільного з образом. Вона власно побудована на основі образного переосмислення дійсності. Проте, не слід ставити знак рівняння між цими двома поняттями. На думку Н.В. Таценко, образ є *прямим* відбитком дійсності, в той час як

концепт – узагальнений, абстрагований відбиток, опосередкований розумовою діяльністю [88: 107]. Він є неподільним відображенням цілого, а концепт представляє собою розчленоване відображення характеристик сутності предмета. Отже, концепт спочатку справді народжується як чуттєвий образ, але потім перетворюється у образ розумовий [6: 105]. Власно схожий розвиток спостерігається й у внутрішній формі слова.

При аналізі концепта та внутрішньої форми необхідно говорити не про тотожність цих понять, а скоріше про їх взаємозв'язок. Саме тому Ю.С. Степанов при дослідженні першого поняття виділяв у його структурі такі складники [5: 43]:

- „Буквальний смисл” чи „внутрішня форма слова”;
- „Пасивний”, „історичний” шар;
- „Активний” шар.

Подібне розділення має багато спільного власно з самою структурою внутрішньої форми слова, яка, на нашу думку, представляє собою синтез декількох компонентів: етимологічного значення (діахронія), словотворчої структури та первинної ідентифікуючої ознаки, що використовується для розуміння номінації (синхронія).

Говорячи про концепт, маємо розуміти, що він позначає більш загальне уявлення про предмет, в той час, як внутрішня форма — більш конкретне, вербалізоване. Саме тому різні мовні відображення одного й того ж концепту можуть серйозно відрізнятись. Наприклад, в англійській для позначення *людина-сніговик* вживається іменник *snow-man*, де основна асоціація створюється з *man* 'чоловік'. В українській мові, навпаки, основу складає концепт ЖІНКА, як у словосполученню *снігова баба*.

Вибір концептів для проведення міжмовного зіставлення внутрішньої форми не є довільним. Він залежить від *мовної картини світу* (МКС), а саме від *національної мовної картини світу* (НМКС).

Як зазначає І.А. Чернишенко, НМКС — „де зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю [7: 158]. Різниця між МКС та НМКС полягає у типі понять, що лексикалізуються. У першому випадку говоримо про фундаментальні концепти, що притаманні усім мовам світу, у другому — про специфічні для певної культури поняття [1: 321-322]. Так до НМКС відносимо наступні випадку незбіг внутрішньої форми в словах з різних мов: англ. *go-to-bed* (<go 'йти'+ to + bed 'ліжко') // укр. *сонна людина*; англ. *grog-blossom* (<grog 'грог, алкогольний напій' + blossom 'цвітіння') // укр. *червоний ніс*, нгл. *joy-stick* (<joy 'радість' + stick 'паличка') // укр. *ручка керування*, англ. *kingston* (<Kingston (місто)) // укр. *морський янгол*; англ. *goodwife* (<good 'добра' + wife 'жінка') // укр. *господиня дому*. До МКС доречно відносити випадки повного чи часткового збігу внутрішньої форми в порівнюваних словах: англ. *fore-word* (<fore + word) // укр. *передмова* (<перед + мова); англ. *flag-man* (<flag + man) // укр. *сигнальник* (<сигнал + ник); англ. *undercoat* (under + coat) // укр. *підшерстя* (під + шерсть); англ. *wonderworker* (<wonder + work) // укр. *чудотворець* (<чудо + творець), англ. *grass-mover* (<grass + mover) // укр. *газонокосарка* (<газон + косити).

В межах нашого дослідження доречніше оперувати словами з МКС. Це мовні універсалії, котрі вказують на спільну понятійну основу, на якій ґрунтується людська мова, мислення і культура” [1: 321-322]. На нашу думку, саме такі поняття, що притаманні багатьом мовним картинам, навіть дуже віддаленим, і становлять великий інтерес для порівняльного зіставлення, адже у будь-якому випадку універсалія буде по-своєму деталізуватися. Ці національно-специфічні показники і відбиватимуться у внутрішній формі слова.

Через дослідження лексики, а саме первинної номінації, що власно і складає внутрішню форму слова, можемо отримати уявлення про національну логіку та опосередковано про національний характер. Слід пам'ятати, що дослідження подібного плану не дають права транспортувати певні особливості номінації, знайдені у конкретному слові на цілу націю. Як відмічав М.П. Кочерган, інтерпретуючи внутрішню форму слів у аспекті мовних картин світу, слід мати на увазі, що немає прямої кореляції між нею і світобаченням носіїв мови [2: 336].

Отже, розглядаючи внутрішню мову та її вплив на значення, семантичну природу цього явища, ми неодмінно маємо розглядати його разом з поняттями 'концепт' та 'мовна картина світу'. В першому випадку говоримо про ментальну вербалізовану універсалію, що вживається як змістовна основа для зіставлення слів з різних мов. В другому – про загальний шар лексики та відмінності при номінації одних й тих самих понять у різних мовах.

Концепт – є відправною точкою для створення семантичних пар слів з різних мов для порівняння особливостей внутрішньої форми слова. З огляду на те, що значення часто не збігається, ми змушені звертатися саме до концептів як до основи міжмовного зіставлення. Самі ж концепти необхідно брати з МКС, адже до цієї групи відносять більшість узагальнених вербалізованих відбитків дійсності, що не забарвлені ніяким специфічним народним баченням, характерним для лексики з НМКС. У вивченні методологічних особливостей вибору лексики з прозорою внутрішньою формою з НМКС та МКС ми вбачаємо подальшу перспективу нашого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006. – 423 с.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. – Одесса: Государственное издательства Украины, 1922. – 185 с.
5. Степанов: «Константи: словник російської культури». – М.: Вища школа 2004. – 189 с.
6. Таценко Н.В. „Концепт” як ключове поняття когнітивної лінгвістики // Вісник СумДУ. Серія 'Філологія' №1 2008. – С. 105 – 110 // [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/1\(112\)/20_Tats.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2008/1(112)/20_Tats.pdf)
7. Чернишенко І.А. Фактори формування національних мовних картин світу // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Науковий Журнал – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету, 2007, – Вип 32. – С. 158-162

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирило Токарев – викладач кафедри перекладу КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: внутрішня форма слова, мотивація, етимологія, мовні картини світу.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ольга ТУПАХІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття наводить лінгвокультурологічний аналіз неологізмів німецької мови кінця ХХ – початку ХХІ століття, які відбивають зміни ціннісних пріоритетів німецькомовного суспільства, та надає загальну класифікацію неогенних галузей на сучасному етапі розвитку даного соціуму.

This article gives a linguocultural analysis of German neologisms since the end of XX- to the beginning of XXI century, which reflect the changes of the valued priorities of Germanspeaking society and give general classification of neogeneous branches at the present stage of its development.

Слова (як єдність матеріальної форми, ідеального змісту та суспільного вживання) існують у просторі, суспільстві і часі, динамічно характеризуючи той чи інший період в історії мови та суспільства [6: 8].

Вивчення нових слів є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики, яке вже давно притягує увагу мовознавців Росії (Г.О. Вінокур, С.С. Волков, О.Г. Горнфельд, О.О. Потебня, Є.В. Розен, О.В. Сенько, М.М. Покровский, О.І. Смирницький, Л.В. Щерба, В.П. Березинський, З.М. Галімуліна, В.І. Заботкіна), України (Ю.А. Зацний, О.Д. Огуй, О.О. Федоренко, М.В. Белозьоров, О.М. Турчак, Я.О. Конопацька, Е.Г. Валюта), Німеччини (І. Барц, М. Кінне, Л. Лемнітцер, В. Фляйшер, Д. Херберг, Б. Шедер, А. Шенфельд, Д. Штеффенс, Х. Ельзен, Х. Еманн) і багатьох інших країн. Проте недостатньо вивченим залишається питання акумуляції новою лексикою культурологічної інформації, чим і обумовлена актуальність даного дослідження, метою якого є систематизація неологізмів, що відображають зміни базових культурних цінностей сучасного німецького суспільства.

Під терміном «культурологічний простір» ми розуміємо сукупність соціально-економічних і культурно-історичних умов існування мови як засобу спілкування певної мовної спільноти [4: 48]. Так, нова лексика віддзеркалює всі інновації як соціальної, економічної, політичної, так і культурної, духовної галузей життя.

В свою чергу лінгвістичним простором є комплекс явищ та факторів, які обумовлюють специфіку тієї чи іншої мови як системного утворення, яке функціонує в реальних умовах культурологічного простору [3: 2].

Взаємодія лінгвістичного та культурологічного аспектів найбільш яскраво виражена у новій лексиці, бо у семантиці неологізмів закріплене сучасне бачення світу в безпосередньому зв'язку з традиціями національної культури.

У рамках антропоцентричної дослідної парадигми сучасної лінгвістики представляється важливим виявлення тих неогенних сфер, що пов'язані з людиною та її життєдіяльністю.

У зв'язку з цим слід відмітити, що за останні десятиріччя німецька мова зазнала значних змін, які обумовлені перетвореннями у суспільно-політичній сфері.

Аналізуючи неологізми даного періоду можна констатувати такі фактори трансформацій та їхні наслідки:

1. Виникнення культурно-поведінкової та мовної тенденцій до загальнонаціональної нетерпимості до іммігрантів та нетолерантності до іноземців, яка не є властивою для німців (якщо не брати до уваги повосенні часи).

Так, про існування проблеми міжнаціонального спілкування у Німеччині та негативного ставлення до іноземців свідчить поява таких номінативних одиниць: *durchrasste Gesellschaft, ausländerfrei* (котре побудовано за аналогією до *judenfrei*); *auf-/abklatschen; aufenthaltsbeendende Massnahmen; Asylantenflut, -springflut, -strom, -zustrom, -schwemme; die Türkenflut; die Ausländerschwemme; die Flüchtlingswelle; die Einwandererwelle; Armut-, Elends-, Kontingent-, Wirtschafts-, Wohlstands-, Gesundheits-, Schein-, sozialer Asylant* тощо. Наприклад:

Eine Expertenkommission soll die Asylantenflut eindämmen. Das ist laut Landeshauptmann Jörg Haider (FPÖ) das Ergebnis eines Gesprächs zwischen Innenminister Ernst Strasser (ÖVP) und dem Wiener Bürgermeister Michael Häupl (SPÖ) [12].

Und tatsächlich: Die Hetze gegen die Asylantenschwemme und die Ausländerkriminalität bekamen die Bürger damals von Peter Gauweiler (CSU) genauso demagogisch präsentiert wie von Franz Schönhuber von den Reps; die christlich-soziale Demagogie aber schien demokratisch legitimiert zu sein [12].

2. Стрімке зростання кількості номінацій професій у сфері промислового виробництва (у порівнянні із науковою галуззю), який є показником пріоритетних видів діяльності у державі та ознакою актуальних проблем у сучасному суспільстві, на які вона спрямована: *der Umweltgutachter, der Ökologe, der Gewässer-, Immissionsschutzbeauftragte, der Umweltauditor, der Abfallbeauftragte* тощо.

На сайтах з працевлаштування надані такі характеристики даних спеціальностей:

Gewässerschutzbeauftragte kontrollieren und überwachen die Abwasseranlagen und stellen sicher, dass die Vorschriften und Auflagen des Gewässerschutzes eingehalten werden [8].

Immissionsschutzbeauftragte beraten unter Berücksichtigung der jeweiligen betrieblichen Gegebenheiten Anlagenbetreiber bzw. deren Beauftragte in allen für den Immissionsschutz bedeutsamen Fragen. Sie sind auch Ansprechpartner für die Überwachungsbehörden [8].

Проте велика кількість запозичень з англійської мови у назвах професій, які з'явилися в зазначений період, свідчать про необхідність розвитку науки саме в тих галузях, що потребують сучасних технологій та високорозвиненої техніки: *E-Logistik-Entwickler, der E-Mail-Agent, Bioethiker, Cyber-Gnostiker, Cybermediziner, Cyberberater* тощо.

3. Зміна соціального статусу жінки, яка яскраво відображена у трансформації складових знаменитого лозунгу «*Kinder, Küche, Kirche*» на той, що все більш частіше зустрічається на обкладинках газет та журналів, ставши постулатом сучасних феміністок Німеччини – «*Kinder, Karriere, Kontrolle*» або „*Körper, Kohle, Konsum*”.

Наслідком такої зміни парадигми є утворення цілої низки спеціальностей, пов'язаних з технікою та інформаційними технологіями. Дані найменування являють собою іменники жіночого роду, які утворилися від детермінованого автохтонного композиту із додаванням суфіксу *-in*: *IT-Konfigurationskoordinatorin* – координатор процесу розвитку програмного забезпечення у сфері інформаційних технологій (ІТ), *IT-Ökonomin* – економіст у сфері ІТ, *IT-Projektkoordinatorin* – проектна координаторка у сфері ІТ, *IT-Qualitätssicherungskoordinatorin*

– координаторка якості безпеки інформаційних систем, *IT-Systemplanerin* – співпрацівниця системного планового відділку ІТ тощо. Наведемо приклади:

IT-Systemplanerinnen entwerfen IT-Systeme, definieren Anforderungen an die Systemkomponenten und begleiten deren Konstruktion und Prüfung... IT-Systemplanerin ist eine Weiterbildung in Form eines Selbststudiums, die mit einem Zertifizierungsverfahren abschließt [8].

IT-Projektkoordinatoren und -koordinatorinnen leiten IT-spezifische Projekte oder Teilprojekte mit vorgegebenen Zielsetzungen und Ressourcenrahmen. IT-Projektkoordinatoren und -koordinatorinnen arbeiten in Firmen der IT-Branche [8].

У феміністичній літературі можна зустріти такі новотвори, як заміну займенника *man*, *jedermann* на *frau*, *jedefrau* [7: 122].

4. Події у внутрішньополітичному житті Німеччини надали імпульсу для створення цілої низки нових слів, утворених від позначень законопроектів, програм та реформ: *die Agenda-Kündigungsfrist*, *das Agenda-Kündigungsschreiben* (*Agenda 2010* – реформа на ринку праці, що стосується звільнень з роботи та тривалості трудового дня), *der Hartzinfarkt*, *der Hartz-IV-Empfänger*, *der Hartz-IV-Simulant* (*Hartz IV* – четвертий закон про підвищення соціальної допомоги безробітнім), *der Riester-Rentner* (*die Riester-Rente* – закон про приватне пенсійне страхування) тощо. Наприклад:

Eine warme Jacke im November – für Hartz-IV-Empfänger ist das offensichtlich nicht drin [13].

5. Хвиля безробіття у Німеччині спричинила появу таких неологізмів: *der Einmaljob*, *die Minijobs*, *die McJobs*, *die Schlankheitskur*, *die Billigstjobs*, *der Minijobber*, *die Klickarbeit*, *die Arbeitsmangelgesellschaft*, *das Klickproletariat*, *der Ein-Euro-Dienst*. Порівняймо:

Ein McJob nämlich gilt inzwischen als der Inbegriff für Hungerlöhne und stressige Arbeit [10].

Dann gab es in Deutschland 5,2 Millionen Arbeitslose, Hartz IV, Montagsdemos, Mini-Jobs und die Frage, ob das Super nicht vielleicht ironisch gemeint war [11].

Zum einen ist das Niveau staatlicher Unterstützungsleistungen trotz aller Einschränkungen noch immer hoch genug, dass es sich für viele Arbeitslose kaum lohnt, einen Billigstjob anzutreten [9].

Таким чином, за результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що розвиток соціуму відображається у багатьох лексичних одиницях, які визначають суспільні відносини, зміни та обумовлюють виникнення лексичних інновацій у мові. Подібне дослідження неологізмів дозволяє констатувати трансформації в усіх сферах життєдіяльності людини (представника певного етносу) та визначити її ціннісні орієнтації.

Проведений аналіз не претендує на вичерпність з питання лінгвокультурологічного аспекту неологізмів німецької мови кінця ХХ – початку ХХІ століття, проте є спробою класифікації неогенних галузей та факторів утворення нових слів, релевантних для даного соціуму на сучасному етапі його розвитку.

У зв'язку з цим, доволі перспективними напрямками подальшої наукової діяльності можна вважати проведення зіставних і порівняльних аналізів неологізмів у різних лінгвокультурних середовищах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гринюкова Р.А. Неологізми німецької мови: назви професій в науці та промисловості // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур: Матеріали Другої міжвузівської конференції молодих учених. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С 95–97.
2. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. – 396 с
3. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: Збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 243 с
4. Кравченко Я.Ю. Лексико-стилистические и соціально-прагматические особенности неформального речевого общения: Автореф. канд. філол. наук. – Майкоп, 2008. – 14 с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 208 с.
6. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
7. Огуй О.Д. Слова в часі (неологізми, архаїзми та історизми): особливості їх перекладу з німецької мови // Мова і культура. – 2004. – №7 – С 8–13.
8. Розен Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
9. www.berufenet.de
10. Britta Buchholz, Frank Hornig, Michael Sauga und Janko Tietz // Der Spiegel. – №2. – 09.01.2006. <http://wissen.spiegel.de/wissen/dokument.html>
11. Gregor Klaudius. Einen McBachelor mit Pommes, bitte. – 27.07.2008. – <http://www.spiegel.de/unispiegel/jobundberuf.html>
12. Juan Moreno. Clements Mini-Jobs // Der Spiegel. – №6. – 02.02.2008. – <http://wissen.spiegel.de/wissen/dokument/>

13. Martin Orth. Willkommensfest für Asylwerber. – 22.06.2004. – <http://www.wno.org/newpages.html>
14. Nicola Holzapfel. Die Hartz-IV-Simulanten. – 09.12.05. – <http://www.sueddeutsche.de/jobkarriere/berufstudium/artikel/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Тупахіна – магістрант кафедри німецької філології та перекладу ЗНУ.

Наукові інтереси: зіставне вивчення мовних картин світу, словотворчі та семантичні процеси у німецькій неології кінця ХХ – початку ХХІ століття.

СТРУКТУРУВАННЯ ТА ІННОВАЦІЙНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЄВИХ ВУЗЛІВ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ГАЛУЗІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Юлія ФЕДОРОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглянуті основні тенденції поповнення та змінювання англomовної картини світу у галузі комп'ютерних технологій. Автор досліджує структуру та інновації вербалізації основних вузлів у сучасній англійській мові у сфері комп'ютерних технологій.

This article is devoted to the main tendencies of filling up and changes of language world's picture in the field of computing technologies. The author is also examined the structure and innovation of the verbalization of the main knots in modern English in the sphere of computer technologies.

На початку нового тисячоліття лексика англійської мови перебуває у стані зростання та змін. У зв'язку з поширенням різних сфер діяльності людини словниковий склад постійно змінюється. До загальноживаних слів та словосполучень додаються нові елементи або змінюються на новоутворення.

Такі галузі життя як Інтернет-технологія, економіка, політичні та соціальні обставини змушують мову знаходитись у постійному русі. На цьому підґрунті вважаємо важливим розглянути та проаналізувати лінгвальні новоутворення англійської мови, які були відібрані з різних лексикографічних реєстрів і які складають 1000 одиниць активного об'єму новоутворень та 1476 потенційного об'єму словникового складу англійської мови. Структурно-семантичний аналіз допоможе нам виявити основні тенденції словоутворення, а комплексний аналіз дасть нам змогу прослідити приналежність неологізмів до того чи іншого сектора мовної картини світу (МКС) та розповсюдження цього новоутворення на інші сектори МКС.

Інформаційна сфера та сфера економіки та бізнесу й надалі залишаються найвпливовішими галузями постачання лінгвальних інновацій. Прикладом цього може слугувати лексема *information* за допомогою якої було створено парадигму інновацій таких як *information broker, information environmentalism, information fatigue syndrome, information food chain, information foraging, information pollution, information scent, information superiority, information tamer, information warfare*. Усі ці словосполучення у своїй семантиці залучають змістовні компоненти, що несе в собі семантичний неологізм *information* – належність до сучасних комп'ютерних комунікаційних технологій. *"In today's world, yoga is much more pertinent," says Nakon, who directs Northwest Yoga in Des Plaines and teaches at several other locations, including Eight Limbs in Chicago. "It's very stressful to live in today's world bombarded constantly with noise pollution, information pollution. Yoga is a refuge. It allows a deep, still, silent place we can access through movement and breath."* (Julie Deardorff, "Yoga's new incarnations," Chicago Tribune, April 21, 2002).

Відзначимо також, що продуктивність префіксоїда *cyber-* не тільки не зменшилась, а навіть збільшилась у декілька разів за останні десятиліття. Доказом цього існує багато нововведень, які за своєю семантикою відносяться до різних сфер діяльності людини, але це все одно пов'язано із комп'ютерними технологіями та мережею Інтернет. Сьогодні до картинування світу залучено такі поняття як «електронна економіка» (*e-commerce*) та «електронні гроші» (*e-money*), до складу яких відносяться десятки нових слів *cybershopping, cybecurrency, e-money, etc.* А якщо існують поняття «електронна економіка та електронні гроші», то відповідний сегмент МКС розбудовується за рахунок вербалізації таких понять як *electronic shop, E-mall, cybershop etc.* „*This year we will see the arrival of E-commerce or television commerce. Merge the ease of use of the television commerce with the immediacy and e-commerce capabilities of the personal computer*” (The Irish Times, Jan.7, 2000).

За допомогою префіксоїда *cyber-* було створено багато лінгвальних одиниць, які позначають не тільки економічні та комп'ютерні технології, а навіть стан людини. Наприклад, *cyberchondriac*, позначає людину, яка уявляє собі, що в неї існує деяка хвороба, тому що її синдроми співпадають із низькою, заявлених в Інтернет-лісті. „*Doctors have complained of being cornered into carrying out dozens of tests for obscure, nonexistent infections, because the cyberchondriac has memorised an impressive set of symptoms*” (Lois Rogers, "The internet addicts who give their GP a headache," Sunday Times, April 2, 2000).

Сучасні електронні інновації зробили не тільки позитивний, але й негативний внесок у розвиток людства. Мається на увазі те, що на даний момент існують великі технічні можливості для різних злочинів та правопорушень, а також з'явилися нові варіанти злочинів, так називаємих «кібернетичних»: *cyberpiracy*, *cybervigilantism*, *cybercrime*, *cyberbuglary*.

" 'A big company doesn't want to find out a 12-year-old kid has already registered its name,' Ms. Bailey says. This was pretty much the case for Apple Computer Inc. when it discovered 16-year-old Calgary student Abdul Traya held title for the domain name *appleimac.com*, which he registered two months after Apple announced the iMac computer launch. Mr. Traya received a letter from Apple's lawyer saying he committed an act of 'blatant **cyberpiracy**.' " (Margret Brady, ".com before the storm," The National Post).

Одночасно із появою поняттєвого вузла „кіберзлочин” (*cybercrime*), *cyberpiracy* та *cybercrime* з'являються такі неологізми та відповідні їм поняття як *cyberterrorism* та *cybersabotage*, що практично функціонують як часткові синоніми. Для позначення актантної складової даного поняттєвого вузла використовується неологізм *cyberterrorist*. „*It was not a crippling cyberterrorist attack that doomsayers have long predicted...*” (The Economist, Febr.1, 2003).

Такі поняття як «кіберзахист» (*cybersecurity*), «кібератака» (*cyberattack*), «кіберзброя» (*cyberweapon*), «кіберзахист» (*cyberdefence*) співвідносяться та протиставляють з ключовими поняттями «кібертероризм» *cyberterrorism*, але застосування методів та засобів «кібертероризму» може призвести до того, що терористи матимуть доступ до систем контролю міськими комунікаціями, енергетикою, атомними електростанціями або повітряним транспортом. Тому, щоб створити систему «кібербезпеки» проти кібертероризму, у США було сформовано окремий департамент, який очолює «шеф кібербезпеки» (*cybersecurity czar*) [Зацний, с.30].

Сьогодні розповсюдженням є вторучання в комп'ютери та викрадання різного типу інформації. Таке незаконне втручання до основної бази даних так називаємих «хакерами» прийняло масштаб глобальної проблеми. Для номінації цього, так би мовити, «хакерного руху» з'являється новий неологізм *hactivism* – вторгнення в чужі коп'ютери для проведення своєї агітації щодо певного руху або нападу на людину чи організацію. Треба зазначити, що вік хакера не має ніякого значення, тобу дуже часто з'являється в мові таке нововведення як *script kiddie* – малий, злобливий хакер, який достатньо досвідчений. Хакери використовують всілякі програми, приладдя тощо для вторгнення до чужого комп'ютера для власних цілей. Серед таких засобів існує навіть «бомба» – *logic bomb*. Слід звернути увагу на трансформацію семантики одиниці *logic* з огляду на інтеграцію до планозначення компонентів „належність до сучасних комп'ютерних технологій”. Це комп'ютерний вірус, який запрограмован як детонатор, який «вибухає» у певний час і навмисно підриває, модифікує чи зовсім знижчує жорсткий диск. „*Well, it takes a whole spectrum of problems, all the way from what I refer to as data diddling where you're merely changing the date before it goes into the computer, and after it comes out of the computer, all the way to the other extreme of very sophisticated crimes, using Trojan horses, logic bombs, salamis, data leakage*” (Computer Crime," The MacNeil-Lehrer Report, April 11, 1979).

Напротивагу вербалізації поняттєвого вузла „комп'ютерний зламанник”, вибудовується антитегичний поняттєвий вузол „шляхетний зламанник”, який вербалізується неологізмом *ethical hackers*, що позначає хакера, який проникає у надійно захищену систему комп'ютера та виявляє «слабки місця» системи в цілому, а також може навіть вдосконалювати її. Такий, що виявляє хиби в системі захисту попереджає продавців системи про певну помилку та засоби її усунування – *white hat hacker*. *Patriot hackers* – «хакери-патріоти», знаходять доступ

до комп'ютерних систем тих персон або організацій, що, на їхню думку, пов'язані з тероризмом або ставляться вороже до США: *"In an advisory posted on an FBI Web site, officials warned Internet service providers worldwide to be on the lookout for "self-described 'patriot' hackers [targeting] those perceived to be responsible for the terrorist attacks" of the Pentagon and World Trade Center"* (Eric Lichtblau, James Gerstenzang, "After the Attack," Los Angeles Times, September 18, 2001). *„Last year, a group of West German computer hobbyists successfully entered an international computer network belonging to the U.S. National Aeronautics and Space Administration. They were "ethical" hackers and didn't break anything. But still, they had the run of the place for at least three months.* (Michael Tucker, "A healthy paranoia"(Computerworld, April 6, 1988).

Всесвітня мережа Інтернет дала можливість для створення багатьох неологізмів англійської мови, які розширюють та змінюють у своє значення, а продуктивний формант *web* допоміг з'явитись парадигми таких інновацій як *web bug*, *webcast wedding*, *web cramming*, *web-isode*, *weblish*, *webmail*, *webology*, *web rage*, *webrarian* тощо. З поданих одиниць можна побачити, що в деяких випадках елемент *web* має потенцію до денотативної та формотворчої абсорбції *web-isode*, *weblish*. Тобто частово акцентує елементи форманта змісту сполучуваних з ним одиниць загальноновживаної лексики.

Захоплюючі моменти весілля тепер можна транслювати через Інтернет. Для номінації такого неологізму з'являється таке нововведення як *webcast wedding*: *The couple, from Waterloo, Ont., will say their vows in a Las Vegas chapel with 10 of their closest friends and family on hand. But another 40 or 50 people will be at home, watching the wedding live on the Internet after Ms. Dickinson, 28, and Mr. Reiser, 30, sent out e-mail invitations for the Webcast wedding to family and friends in British Columbia, Calgary and Manitoba* (Melanie Seal, "Honeymoon in Vegas: Tying the knot on the Net," The Globe and Mail, February 4, 2002).

Прогрес сягнув так далеко, що зараз існує навіть ціла наука, що займається всесвітньою павутиною – *webology*. Дана лексична одиниця на структурному рівні утворена шляхом телескопії, тобто злиття двох лексем *web* та *logy*.

Мовні одиниці *web rage* та *webrarian* позначають характер людини та її взагалі. Наприклад, неологізм *web range* позначає нестерпну злість, спричинену розладом праці всесвітньої павутини. В свою чергу, поняття *webrarian* визначає людину, яка є експертом не тільки в знаходженні інформації, але її зберіганні, трансформованні та сортуванні. *"Stress-management consultants have identified a new phenomenon as more people using the net become angry and exasperated as they find it too busy or too slow. Now, the first on-line counselling service to offer practical advice on dealing with "web rage" has been set up. In a survey of 500 internet users, more than one-third said that they felt tense and annoyed after an on-line session."* (Paul Dinsdale, "Internet surfers discover web rage," The Independent, July 19, 1998).

Most Web pages are not indexed or retrieved by major search engines. This places a premium on the ability to ferret out resources buried in remote areas of the Web. An in-house "Webrarian" may be quite adept at such techniques. (Brett Lockwood, "Web-savvy lawyers are taking care of business," The National Law Journal, July 26, 1999).

Здобуття освіти або підвищення кваліфікації зараз стало не так проблематично як це було раніше. Поняття «віртуальна освіта» (через Інтернет), яке раніше відображали лексеми *cybereducation*, *e-education*, *teleeducation*, почало також позначатися неологізмами *webucation* (*web+education*), *on-line learning*, а процес навчання – неологізм *digital learning* [Зацний, с.15]. Також слід зазначити, що ще на початку століття в американських коледжах та університетах дуже активно пропонували «віртуальні курси», які користувались достатньо великою популярністю. Більш цього, розрив між методикою викладання за старою та новою схемами призвело до незадоволення системою навчання чималою кількістю учнів старших класів та студентів вищих навчальних закладів. Це пояснювалось тим, що інтренет-грамотні (*cyberready*, *cyberliterate*) студенти та учні вважають використання Інтернету для пошуку інформації більш ефективним та цікавим ніж методику, яку використовує вчитель або викладач в класі.

A good webucation. Children from different backgrounds are using the Ne to learn from each other (New Statesman, July 21, 2003). *But some rivals say Bush's role in Ignite could help the firm*

cash in on a booming new market in digital learning (Newsweek, Febr. 4, 2002). *Whether on-line learning – “webucation” – is the way to supply that need is coming under sharper security from both academics and business investors* (Guardian Weekly, May 1-7, 2003) [Зацний с.15].

Отже, XXI сторіччя можна дійсно вважати «віком комп'ютерних технологій та Інтернет». Завдяки розповсюдженню всесвітньої Інтернет-мережі допомогла з'явилися такі продуктивним одиниці як *information, cyber, hacker, web* та їх похідні. Слід зазначити, що на даний момент постійним постачальником лінгвальних одиниць залишається Інтернет та фактором трансформації відповідного сегменту англомовної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М.: Высш.шк., 1989. – 126с.
2. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ. – Л.: ПІАС, 2007. – с.15-30

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Федорова – асистент кафедри англійської філології Маріупольського державного гуманітарного університету, здобувач Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: неологія та поповнення словникового складу англійської мови.

ОБРЯДОВІ НОМІНАТЕМИ ВЕСІЛЬНОГО ЦИКЛУ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИДАНОГО ТА ВЕСІЛЬНИХ ДАРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Оксана ЧАЙКА (Дрогобич, Україна)

У статті проводиться зіставно-типологічний аналіз обрядових номінацій весільного циклу на позначення посагу, даризни та весільних подарунків в українській, англійській і португальській мовах; характеризуються спільності та відмінності їх семантики, структури й функціонування.

The article deals with wedding rites nominal units in the Ukrainian, English and Portuguese languages, presents the analysis of the semantics, structure and functioning of the rites nominal units with focus on their similarities and peculiarities.

Однією з домінуючих діяльностей людини, як члена етносу, поряд з мовленнєвою, побутовою та іншими є її пізнавальна діяльність. Закріплення результатів цієї діяльності відбувається через вербалізацію кодів культури у мовні категорії й поняття, що пояснюється семіотичним і структурним ізоморфізмом мови та культури (М.І. Толстой, С.М. Толстая, Ю.С. Степанов, О.В. Тищенко).

Численні етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні праці привертають до себе увагу науковців архетипно-символічною основою слов'янської, германської та романської культур, проте структурно-семантичні й функціональні особливості мовних одиниць на позначення весільних обрядодій в українській, англійській і португальській мовах ще не були об'єктом комплексного зіставного дослідження. Так, взаємодія мови й культури, архетипна символіка й вербалізація етнокультурних кодів можуть пояснюватися за допомогою методів семантичної реконструкції. Значно полегшує аналіз урахування належності обрядових номінатем до певних концептосфер, наприклад, таких як: ДОЛЯ, ЩАСТЯ, РІД, ШЛЯХ ін. (О.Тищенко, Т. Цив'ян).

Концепт ДАР в українській, англійській і португальській мовах, перш за все, семантизується як: а) наділення нареченої посагом; б) обдаровування наречених; в) весільні подарунки; г) побажання щастя молодим і народження дітей у майбутньому, – та репрезентується у мові групою обрядових номінатем весільного циклу (далі у тексті – ОН) на позначення відповідних обрядодій, ритуалів і поведінки мовців.

Українська, англійська і португальська культури характеризуються великою кількістю назв на позначення майна, виділеного з боку батьків нареченої. Так, серед основних і найширших за змістом найменувань посагу в українській мові існують ОН: *посаг* 'майно, гроші, які дають батьки або родичі наречених'; 'придане, у яке входить лише земля, гроші, худоба, вівці; придане, у яке входить лише одяг' [20: 108]; пор. також *живий посаг* 'частина приданого, яка складається з домашньої худоби' [10: 39; 20: 108]; *придане* 'посаг' [20: 107; 10: 39], *приданки* 'т.с.' [16: 146], пор. також *посажна корова* 'корова, подарована батьками дочці при виданні її заміж' [8: 169; 20: 108]; *даризна, дароване, дари* мн. 'речі, предмети особистого користування, які молода одержує як посаг' [10: 39, 125; 20: 108] – від *дарувати*;

діал. *виправа, виправка* ‘т.с.’ [13 (1: 458-459); 6 (1: 82-83)], ‘спорядження дочки (крім посагу)’ [6 (1: 82-83)], ‘власність, яка дається дочці під час виходу заміж і яка складається з білизни, одягу, посуду та ін. домашніх речей’ [14 (1: 178-179)] – від діал. *виправляти* ‘виряджати кого-небудь кудись’ [13 (1: 460)]; *взяток* ‘посаг’ [9 (1: 95)], пов’язана з *узяти/взяти; дівизна, дівозицина, дівизнина* ‘майно, придбане за час дівування’ [14 (1: 387); 16: 150; 20: 109] – від *дів, дівочий*. Кілька укр. ОН мають вихідне предметне значення: *скриня* ‘посаг, до складу якого входить одяг’ [10: 39; 20: 110; 19: 429] – від *скриня* ‘великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т.ін.’; *лада* ‘скриня з посагом’ [4 (3: 387)], ‘посаг’ [16: 45] – запозичення з німецької: нім. *Lade* ‘рундук, скриня, шухляда’ [5 (3: 181)]. Особливої уваги заслуговують укр. ОН *худоба* ‘майно, скарб’ [13 (11: 167)], ‘скриня з усім надбанням для дівчини, що виходить заміж’ [8: 226; 20: 110] і *худовий продукт* ‘посаг, до складу якого входять худоба, одяг, взуття’ [9 (2: 348)]. ОН *худоба* тут не слід сприймати в її прямому значенні, тому що вживається вона в обрядовому значенні як евфемістичне позначення власності взагалі, а не лише корів та інших тварин (від *худий* ‘поганий’ як евфемізм з огляду на нечисту силу, яку нібито потрібно ввести в оману). Пор. також рос. *худоба* ‘майно, скарб’ і польськ. *chudoba* ‘убогий скарб’ [17 (4: 282; 26: 186; 18 (2: 359)]. Іншими ОН цієї групи є: *кубло* ‘постіль, що дарується дівчині як посаг’ [8: 109]; *подушка* ‘клунок з особистими речами, які молода бере з собою до дому молодого’ [9 (2: 96)] – від *подушка* як одна із складових частин цілого цього майна; *рубаття* ‘білизна’; ірон. жарт. ‘посаг’; ‘лахміття’ [9 (2: 194); 20: 111] – імовірно, від *рубати* ‘розділяти щось на шматки, ударяючи чимось гострим з розмаху’.

В англійській мові ОН аналогічного змісту відомі як *brideprice* ‘посаг’ [25: 36] – букв. ‘ціна за наречену’; *dower, dowry* ‘посаг’; ‘посаг, до якого входять корови, речі побуту й т.ін.’ [25: 36]; *portion, dot* ‘посаг’; ‘дари, предмети побуту, гроші, зібрані серед людей нареченою для її посагу’ [25: 38]; *dry money* ‘посаг’; ‘посаг, який видається грошми в еквіваленті за домовлену худобу’ (букв. ‘сухі гроші’) [25: 36]; *endowment* ‘посаг’ – віддієслівний дериват (див. нижче); *a blanket* ‘посаг, який видається всіма предметами побуту, необхідними на господарстві’ – букв. ‘покривало’ [25: 36]; *trousseau* ‘постільна білизна, одяг, предмети побуту, які наречена приносить до нового дому після одруження’; ‘часткова компенсація посагу’ [25: 40-41] – від фр. *trousse* ‘1) клунок; торба; 2) пакунок; оберемок’ [23: 740-741]; низка ОН з компонентом ‘скриня (ящик, комод)’: *marriage chest* ‘посаг, до складу якого входить одяг і постільна білизна’ [25: 41], *hope chest* ‘т.с.’ (букв. ‘скриня надії’) [25: 41], *bride’s box* ‘т.с.’ (букв. ‘скриня, коробка нареченої’) [25: 41], *a bottom drawer* (букв. ‘нижня шухляда в комоді, де зберігається посаг’), шотл. *kist* ‘скриня; посаг нареченої’ [25: 45] (наведені англ. ОН з компонентом ‘скриня’ є повними відповідниками та культурно-семантичними аналогами до укр. *скриня, лада* на міжмовному рівні, а англ. *a bottom drawer, trousseau* – культурними еквівалентами; в англійській мові вони лише характеризуються більш поширеною з формального боку номінацією за рахунок атрибутивних іменників для уточнення семантики ключового атрибута). Якщо наречена походила з бідної сім’ї й не мала посагу, вона збирала його серед родичів, сусідів, друзів і знайомих. Ціла низка англ. ОН позначає посаг, який дають дівчині не її батьки, а друзі. Наприклад, *a bridal shower* ‘обдаровування нареченої подарунками’ (букв. ‘злива нареченої’), *a kitchen shower* ‘т.с.’: такі подарунки, як горщики, кухонне начиння, столові прибори і т.д.’; *a bar shower* ‘т.с.’: подарунки нареченій у вигляді склянок, шейкерів і т.д. (сучасніша інтерпретація весіль); *a closet shower* ‘т.с.’: подарунки: вішалки для одягу, сумки для одягу, підставки для взуття [25: 44]. Згідно з американськими традиціями, тепер і наречений може отримати подарунки у вигляді „злив нареченого”: англ. ОН *a ‘honey do’ shower* ‘обдаровування нареченого фартушками, щітками для одягу та іншими речами, які знадобляться в господарстві’ [25: 44] (передбачаючи майбутні обов’язки нареченого в сім’ї, наречена в такий спосіб жартівливо націлює наперед нареченого на роботу, а не на відпочинок після одруження: *‘honey, do this, honey, do that’* – букв. ‘коханий, зроби це; коханий, зроби те’ [25: 44]).

У португальській мові це віддієслівні (див. нижче) обрядові номінативи *dote* ‘посаг’ [27: 238], *dote de casamento* ‘т.с.’ [27: 844] – від *dotar* ‘давати посаг; наділяти посагом’, *doação* ‘т.с.’ [27: 238], а також *enxoval* ‘посаг (білизна, плаття та інші речі нареченої)’. До дієслівних

конструкції на позначення виділення / одержання посагу належать такі ОН, як укр. *давати / дати посаг* або *придане (на придане)* ‘виділяти певне майно, гроші як посаг нареченої’; *брати / взяти посаг* або *придане (приданого)* ‘одружившись, ставати співвласником майна, грошей нареченої’ (субстантиват середнього роду *придане* – від дієприкметника *приданий* – походить від дієслова *придавати* ‘давати додатково, понад що-небудь’ [20: 107]); *спосажати, спосагувати* ‘давати / дати посаг’ [9 (2: 244); 20: 108]; англ. *to endow* ‘забезпечувати наречену певним майном’ і похідні від нього ОН: *endowment* ‘посаг’, *endower* ‘той, хто забезпечує наречену майном і грошми’ [25: 45; 22: 356]; порт. ОН *dotar, doar* ‘виділяти певне майно і гроші як посаг нареченої; дарувати’ та їхні похідні *doador* ‘той, хто забезпечує наречену майном і грошми’, *dote* ‘майно і гроші як посаг нареченої’ [24: 234; 28: 117], *doação* ‘посаг’, *dozes* ‘збір майна і грошей у посаг нареченої’ [27: 238]. В українській і англійській мовах від основних найменувань посагу були утворені найменування дівчини, яка вже досягла шлюбного віку, але не має посагу для одруження (із заперечним префіксом *без-* в українській мові та суфіксом *-less* в англійській): укр. *безприданка* ‘дівчина, що не має посагу’ [20: 84], *безприданниця, безпосажна дівка* ‘т.с.’ [14 (1: 44)] – від *придане, посаг*; англ. *portionless* ‘без посагу (про наречену)’ [27] – від *portion* ‘1) частка, доля; 2) посаг’. Ці ОН у двох мовах є культурними еквівалентами.

Щодо походження основних одиниць наведеного розряду ОН, то укр. *посаг* пов’язана з друс. *posagъ* – первісно ‘зв’язок, дотик’, а згодом і ‘шлюб; придане’ – від *posagati* ‘намагатися захопити, привласнити що-небудь, зазіхати; сватати; виходити заміж’ [10: 87; 17 (3: 338); 5 (4: 534); 20: 108]. Етимологія англ. і порт. ОН сягає кореня **do-*, пор. грецьк. *dōs* (*δός*), *dōron* (*δωρον*), *dōreá* (*δωρεά*), *dōsis* (*δόσις*), *dōtíne* (*δοτίνη*) із загальним значенням ‘дар’ [2: 62]. У латинській мові слово отримало спеціальне значення – ‘посаг’, тобто дар, який приносить при заміжжі дружина, іноді навіть дар майбутнього чоловіка для викупу нареченої [2: 62]. Англ. *dowager, dower, dowry*, а також *endow, endowment* походять з одного джерела: *dowager* утворилося з сер.-фр. *douagiere*, агентива від *doage, douage* ‘шлюбна частка жінки’ (пор. лат. *dotāre* від *dos* ‘шлюбний пай; шлюбна частка’); *dower* (спершу у формі іменника, а потім і дієслова) та *dowery* → *dowry* – від сер.-фр. *douaire*; *endower* і *endowment* – від сер.-фр./фр. *douer* (остання характеризується такими похідними, як сер.-фр. *endouer*, де *en-* виступає префіксом для лат. *in* ‘в, всередину’, звідки й утворюється англ. *to endow*). Англ. *endowment* із субстантивним суфіксом *-ment* запозичена з англ.-фр. *endow(e)ment*, сер.-фр. *endouement* [23: 165].

Зі свого боку наречений повинен був формально забезпечити посаг нареченої віном. Псл. **věno* [5 (1: 400-401)] своїм вихідним значенням мало ‘плата, викуп за наречену’, пор. рос. заст. *вено* ‘посаг; плата за наречену’, польськ. *wiano* ‘посаг’, але діал. ‘кошти, майно, що їх відбирає вдова від родичів чоловіка’, польськ. заст. *wino* ‘викуп молодого, що дається за дружину її родичам та їй самій’, *wian, wianowanie* ‘т.с.’, чеськ. *věno* ‘посаг’, слц. *vepo*, в.-луж. *wěno* ‘т.с.’ [5 (1: 401)]. У давньоруських пам’ятках ця номінація часто згадується: *вѣно* ‘плата, викуп за наречену; подарунок молодого наречений; посаг, який дає батько нареченої нареченому’ [11 (2: 294)], ‘плата; те, що заплачено’; ‘плата за наречену’; ‘посаг нареченої’ [15 (1: 487)]. Отже, ОН *віно* є давнім слов’янським терміном шлюбного народного права, що сягає звичаю купівлі-продажу нареченої в епоху матриархату. Молодий також, крім віна, записував наречений *привінок* – ‘подвоєння суми віна’ [20: 111; 7: 5]. Згодом звичай давати віно й привінок перевівся, хоча ОН на позначення посагу збереглися. Пор. ОН *калим* ‘у деяких тюркських народів викуп, який дає наречений батькам нареченої за їх згоду на одруження з дочкою’ [5 (2: 350)]. Слов’янське *віно* в його первісному значенні плати за наречену можна зіставити з порт. *arras* ‘посаг нареченого’ – від значення ‘завдаток; застава’ [23]; це, таким чином, лише культурні еквіваленти у двох порівнюваних мовах.

Однак у сучасній українській мові значення ‘плата, викуп за наречену’ для слова *віно* є застарілим або діалектним; це слово з часом стало ширше вживатися у значенні ‘посаг’ – з боку нареченої, але і з цією семантикою воно вже також застаріло. Це – ОН: *віно* ‘майно, гроші, які дають батьки або родичі наречений, коли вона виходить заміж’; діал. ‘рухоме майно, одержане від батьків дівчиною, яка вийшла заміж’ [20: 112]; *велике віно* ‘посаг, до якого входять земля, гроші, дві корови, двоє телят і дві вівці’ і *мале віно* ‘посаг, до якого

входить невелика сума грошей, одна корова, одна вівця' [9 (1: 129)]; дієслова та дієслівні конструкції: *сплатити віно, вложити віно* 'дати посаг' [9 (1: 129); 20: 112]; *вивінувати, обвінувати, відвінувати* 'т.с.' [9 (1: 118)]; *звінуватися* 'позбавитися посагу' [14 (2: 132)]; *відвінувати* 'оженити або видати заміж'; 'загубити що-небудь' [9 (1: 118)], що, ймовірно, пояснюється втратою молодості й дівування, а також передачею батьківської влади (тобто її втратою) над донькою в руки чоловіка / нареченого.

Ще однією ОН з амбівалентною семантикою 'викуп за наречену' і 'посаг нареченої' є українська безеквівалентна номінативна одиниця *куна* [16: 144; 20: 110], а також субстантивований прикметник середнього роду *кунне* – від значення 'плата князеві, поміщикаві за шлюб, за викуплену наречену (первісно у вигляді хутра куниці)' [5 (3: 140-141); 14 (2: 325)].

Усе те, про що домовлялися на „змовинах”, фіксувалося в особливих документах. Серед українських назв на позначення таких документів можна вказати на ОН: *інтерциза* 'договір, який укладався між батьками наречених' [20: 143], 'передшлюбний запис, що обумовлює угоду щодо посагу' [16], *передшлюбна інтерциза* [7: 6], ймовірно, пов'язані з лат. *intercession*, від *intercede* 'втручаюся, поручаюся', а також з *інтерцесія* 'в цивільному праві прийняття на себе чужого боргу, поручительства' [12: 291]; *віновний лист, шлюбний лист* [7: 6], пов'язані з *віно, шлюб і лист; змовний лист* 'офіційний документ, який указував на склад посагу' [21: 306], пов'язана зі *змовлятися та лист; поручне, обручне* 'викуп за молоду, гроші, які складає молодий як запоруку', *давати за руки* 'давати домовлену суму одному із сватів як запоруку на випадок, коли одна зі сторін односторонньо відступить від одруження, яку він мав заплатити другій стороні, що хоче додержати згоди' [9 (1: 202)], пов'язані з *поручатися* 'давати поруку за когось-небудь, що-небудь'; *кавіця, кавційний заклад*, пов'язані з польськ. *kaucja* 'грошова застава' [9 (2: 334)]; *запона* [9 (1: 282)] 'т.с.', пов'язана з псл. **zapona*, основа якого пов'язана чергуванням голосних із **zapęti (<*zapęnti)*. Сучасна ОН *шлюбний контракт* 'письмова угода, договір, за яким сторони, що його уклали, мають взаємні зобов'язання щодо шлюбу' має відповідники в обох зіставлюваних мовах: англ. *a marriage settlement* 'т.с.' [1: 660], порт. *acordo de casamento* 'т.с.' (букв. 'згода на шлюб') [27: 666]. Ці ОН у трьох зіставлюваних мовах є культурно-семантичними аналогами.

На весіллі прийнято дарувати подарунки – як молодим, так і їхнім батькам і родичам та іншим учасникам весілля. ОН на їх позначення в зіставлюваних мовах є в основному безеквівалентними, рідше – мають певні відповідники. На позначення весільних подарунків в українській мові використовуються такі ОН, як: *дари* мн. 'подарунки, отримані молодими від гостей' [10: 40]; *подароване* [10: 40]; *чесний подарунок* [19: 361, 359]; *перепійне* [10: 40] 'т.с.'; *марципан* 'подарунок від наречених у вигляді цукерок, пряників, насіння та інших ласощів весільним гостям' [10: 88] – від *марципан* 'тісто з товченого мигдалю або горіхів; кондитерський виріб з нього' (запозичення з італійської через посередництво німецької мови [5 (3: 403)]). В Англії і Португалії особливу роль у весільному обряді відіграє мигдаль. Англ. ОН *to get an almond treat* 'побажати щастя молодим' [25: 56-58], порт. *amêndoa recepção* 'весільна забава' [27: 44] ототожнюють щастя молодих з родючістю горіха. Інші безеквівалентні ОН на позначення весільних подарунків в англійській і португальській весільній обрядовості: амер. англ. *shower* 'прийняття гостей для вручення подарунків (нареченій)' [25: 56], *wedding keepsakes* пестл. 'весільні подарунки, дари'; порт. *corbelha* 'місце для весільних подарунків; подарунки' [24: 313; 3: 238] – від *corbelha* 'кошик', *pinha* розм. 'весільний подарунок' [24] – від *pinha* 'соснова шишка', *vedalhas* мн. розм. 'весільні подарунки (нареченій)' [24: 314; 3: 832]. Укр. і англ. ОН на позначення весільних подарунків є культурно-семантичними аналогами, а у зіставленні з португальськими – культурно-семантичними відповідниками: укр. *весільні подарунки*, англ. *wedding presents / gifts* 'т.с.' [22], пестл. *wedding pressie* 'весільний подарунок' [22], порт. *presentes de núpcias* [24: 312]. Укр. ОН *відклінне* 'прощальний подарунок' [14 (1: 215); 20: 146] пов'язана з *відкланятися* 'кланяючись, попрощатися'.

Таким чином, на основі аналізу внутрішньої форми номінатем і їх семантичної реконструкції можна окреслити наступне: весільні обрядові номінатем на позначення приданого нареченої в англійській і португальській мовах сягають праіндоевропейського

кореня, а українські – старослов'янського походження. Діалектні назви позначень обдаровувань наречених у зіставлених мовах відзначаються у більшості випадків запозиченнями, а номінативи новішого походження указують на відмінність структури й форми, що пояснюється етнічно-культурною специфікою мовних одиниць і відображається у процесах номінації при утворенні національно-маркованих номінативів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т.Баранцев. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э.Бенвенист. – М.: Прогресс – Универс, 1995. – 456 с.
3. Большой португальско-русский словарь / Сост. Е. Н. Феерштейн, С.М. Старец. – М.: Живой язык, 2001. – 936 с.
4. Головацкий Я.Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Я.Ф.Головацкий. – М., 1878. – Ч. 2 – 3.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.
6. Желеховський С. Малорусько-німецький словар : в 2 т. / Є.Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886.
7. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси/ О.Левицкий // Киевская старина. – 1900. – № 1. – С. 1 – 15.
8. Лисенко П.С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : в 2 ч. / Михайло Йосипович Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984.
10. Романюк П.Ф. Лексика некалендарних обрядов Правобережного Полесья (на матеріалі свадобного обряду) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / П.Ф.Романюк. – К., 1984. – 294 с.
11. Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : в 10 т. / Под ред. Р.И.Аванесова. – М.: Русский язык, 1988 – 1991. – Т. 1 – 4.
12. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1974. – 776 с.
13. Словник української мови : в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
14. Словарь української мови / Упоряд. Борис Грінченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958 – 1959. – Т. 1 – 4.
15. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3т. / И. И. Срезневский. – СПб., 1893 – 1912.
16. Тищенко О.В. Типологічна характеристика обрядової лексики в російській та українській мовах (на матеріалі весільних номінацій) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / Олег Володимирович Тищенко. – К., 1994. – 186 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М.Фасмер. – М.: Прогресс, 1964 – 1973.
18. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1993.
19. Чубинський П.П. Мудрість віків : Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : в 2 кн. / П.П. Чубинський. – К.: Мистецтво, 1995.
20. Шевченко В.Т. Походження та семантичний розвиток української лексики, пов'язаної з весіллям : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вікторія Тарасівна Шевченко. – К., 1998. – 186 с.
21. Яворницький Д.І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав : Слово, 1920. – 411 с.
22. A Dictionary of Superstitions / Ed. by Iona Opie. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 973 p.
23. A Short Etymological Dictionary of Modern English / Comp. by Eric Partridge. – L., N.Y. : Routledge, Taylor & Francis Group, 2002. – 2370 p.
24. Almeida G. Obras Completas de Almeida Garrett / G. Almeida. – 2 Vols. – Rio de Janeiro ; Lisboa ; H. Antunes : Livraria Editora, 1904.
25. Baker M. Wedding Customs and Folklore / Margaret Baker. – London : David and Charles, 1977. – 342 p.
26. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A.Brückner. – Kraków : Kraków. spółki wyd., 1927. – 684 s.
27. Ferreira J.A. Dicionário Inglês – Português / J. A. Ferreira. – Porto : Editorial Domingos Barreira, 1994. – 888 p.
28. Sousa J. Obra Etnográfica: Costumes de Povo Português / J. Sousa. – Lisboa : Publicações Dom Quixote, 1999. – 754 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Чайка – викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: етнолінгвістика.

ГЕНДЕРНЫЕ УСТАНОВКИ В ВЫРАЖЕНИИ СВОБОДЫ В АНГЛИЙСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Людмила ЧЕТЫРЕШНИКОВА (Горловка, Украина)

В статье представлен концепт СВОБОДА с точки зрения гендерной семантики на материале художественного твору The Sacred and Profane Love Machine (1974), (I. Murdoch). Стаття містить аналіз спільних та відмінних понять свободи/несвободи для чоловіків та жінок. Також розглянуто ставлення жінок до "чоловічої свободи" і ставлення чоловіків до "жіночої свободи".

The article presents the concept FREEDOM within the framework of gender semantics. It describes common and diverse notions of freedom/non-freedom for men and women. The paper also looks at the attitude of women to "man's freedom" and the attitude of men to "woman's freedom". The novel The Sacred and Profane Love Machine (1974), (I. Murdoch) is used as source material for the research.

Доминантой лингвистических исследовательских парадигм последних десятилетий стал принцип антропоцентризма. Важное значение при этом приобретают индивидуальные характеристики языковой личности, к одной из которых относится и гендер, во многом определяющий социальную, культурную и когнитивную ориентацию индивида в мире. Ценности и представления, касающиеся роли и места женщины и мужчины в обществе,

связанные с ними гендерные стереотипы и социальные установки регулируются на глубинном (ментальном) уровне общественного сознания [9: 203].

Актуальным представляется рассмотрение концепта СВОБОДА с точки зрения гендерной семантики на материале художественного произведения. Термин “гендер” обобщил оба термина (грамматический род и биологический пол) и вобрал в себя понятия социально–политические, культурные, социолингвистические и др. [5: 222]. Гендер – социокультурная категория, которая регулярно создается / воссоздается в структурах языкового сознания индивида во время реального дискурсивного и интерактивного межличностного взаимоотношения, обусловленного метаконтекстом картины мира определенной лингвоэтнокультуры, макроконтекстом социокультурных норм и непосредственно микроконтекстом конкретного межличностного взаимоотношения [6: 9].

Целью данного исследования является выявление гендерных установок в выражении СВОБОДЫ в английском художественном произведении (А. Мердок (I. Murdoch) *The Sacred and Profane Love Machine* (1974)).

Цель работы определила необходимость решить следующие **задачи**:

- определить общие для мужчин и женщин представления о понятии “свобода \ несвобода”;
- продемонстрировать различие позиций при понимании исследуемого концепта;
- описать отношение женщин к “мужской свободе” и, соответственно, отношение мужчин к “женской свободе”.

Научная новизна исследования состоит в обращении к абстрактному концепту, объективированному в художественном произведении, в свете гендерной лингвистики.

Необходимо отметить, что анализ абстрактных концептов представляет особую сложность для исследователей. Их сущность расплывчата, мало поддается определению, субъективна по своему характеру, носители языка владеют ими бессознательно, толковые словари фиксируют самые общие их признаки [2: 331]. Так на личностном уровне проявляется особенность абстрактных имен, заключающаяся в том, что инвариантное, общее для всех говорящих содержание такого слова составляет лишь часть его смысла. Другая, большая часть производна а) от характера эпохи, б) от опыта личности. Эти слова – лишь контейнеры смысла, откуда каждый может взять ровно столько, сколько он туда положит.

В тексте (говорящего) абстрактное имя только отсылает слушающего к суженной контекстом (или конситуацией) зоне референции, из которой слушающий сам извлекает содержание, производное не только от ситуации общения, но и от его когнитивного опыта [11: 134]. Когда говорящие употребляют слово *свобода*, то они очерчивают то семантическое пространство, которое стоит за этим именем, а не за другим. Эта актуализируемое пространство не однородно. Внутри него действуют разные векторы, создающие высокое внутрипространственное семантическое напряжение. К именам таких пространств в первую очередь и приложимо гумбольдтовское определение: слово “не служит оболочкой для законченного понятия, но просто пробуждает слушающего образовать понятие собственными силами, определяя лишь как это сделать” [4: 165].

Если же иметь в виду широту семантических связей слова *свобода*, то следует отметить, что это такая “клавиша духовного инструмента”, которая приводит к вибрации целого, и “вместе с понятием, всплывающим в душе, согласно звучит все соседствующее с этим отдельным звеном, вплоть до самого далекого окружения” [4: 166]. Как справедливо отмечает Н.Н. Болдырев, чем абстрактнее концепт, тем сложнее и неопределеннее его образная составляющая, представляющая собой, скорее, не оперативную единицу мышления, а фон (когнитивный контекст) концепта. И в этом смысле абстрактные концепты по своей сути неисчерпаемы и до конца непознаваемы [7: 293]. Тем не менее, рассматриваемый концепт ограничен рамками художественного произведения и личностным опытом автора. Выбор данного автора был обусловлен непрекращающимся интересом к творчеству Айрис Мердок со стороны исследователей, как литературоведов, так и лингвистов, активно использующих материал ее произведений для решения различных исследовательских задач.

Матеріалом дослідження послужили 418 одиниць (слово-імя концепта (freedom), його деривати, метафорическі вираження, слова, що містять в собі ключову сему), які репрезентують концепт СВОБОДА в художественному свіданні А. Мердок.

Основними *методами дослідження* є метод семантико-когнітивного аналізу, використання елементів компонентного, дефініційного, контекстуального і концептуального аналізу.

Концепт, як правило, існує як данність, маюча свого протилежного: такі опозиції прослідковуються в усіх цих сферах, по яким сам мову розподілив основні концепти і те множини, які навколо них об'єднуються; такі сфери завжди включають в себе концепти, понятійно протилежні одні одні. Це перш за все стосується до концептів, що належать до ментальної, духовної і соціальної життя [12: 507-508]. Концепт СВОБОДА по суті бінарний і існує в взаємодії своїх двох полюсів – свободи і несвободи [8].

Досліджуємі концепт розуміється окремо з позицій чоловіків і окремо з позицій жінок, з сукупності мнень яких нами були виділені загальні. В наведеному нижче таблиці представимо поняття “свободи \ несвободи”, якими виявилися загальні. В якості наглядності ми вважаємо цілесобразним продемонструвати яким чином відбувалося віднесення того чи іншого слова, словосполучення, виражень в асоціативно-семантичне поле концепта СВОБОДА. Для цього ми використовуємо семантичні ланки, побудовані з допомогою лексикографічних джерел (словарів, тезаурусів).

СВОБОДА

Мужчина	Женщина
<p>Увольнение, уход с работы <i>(...nor did he (B) * feel this resignation as a failure of science [18: 21].)</i></p>	<p>Увольнение, уход с работы <i>(What on earth possessed her to give up her job [18: 101]?)</i></p>
<p>to resign – to give up – to abandon – freedom [15; 17]</p>	
<p>Принятие решений, решительность Герои каждый день сталкиваются с ситуациями, когда им надо принимать решения. Они могут касаться как обыденных проблем, так и важных жизненных ситуаций. <i>(The torment which he tried to spare his patients he could not escape from himself: the pain of irrevocable decisions taken in the old-fashioned blindfolded responsible way [18: 22], “Shall I ask M about....lending us money?”... “Nothing’s decided yet.”, H to Edgar: Can’t you just decide to give it (smoking)up [18: 116]?)</i></p>	<p>Принятие решений, решительность <i>(H was determined to stay upright now[18: 151], H to M: I’m determined not to go mad with it...save them all...it’s like being bankrupt but determined to pay [18: 172], The fierce decision-making “Hood House is finished”[18: 266].)</i></p>
<p>to determine – to decide – to make choice – freedom [15; 17]</p>	
<p>Любовь Однополая любовь В произведениях не встречается прямого указания на однополую любовь, но наличие лексических единиц “homosexuals, love for men” и употребление их в речи героев позволяет нам выделить эту категорию. В произведениях можно наблюдать проявление такой любви <i>(I (M) want to kiss a boy’s arm [18: 115], ...his love for men undeclared [18: 354].)</i></p>	<p>Любовь Однополая любовь В тексте неоднократно представлены описания желания, мечты, одной девушки к другой, мнения других людей об отношениях между ними. <i>(Pinn seemed to be developing a nasty little friendship with Kiki... “Since when have you started to adore her”[18: 64], ...that’s my special</i></p>

	<i>crony...isn't she a peach</i> [18: 237], <i>...she was never sure till now that she wanted a man at all</i> [18: 238], <i>your little playmate is here</i> [18: 274].)
<p>Преодоление зависимостей Освобождение автора от героев своих произведений (плодов творческого воображения) Очень часто писатели попадают в зависимость от своих придуманных героев, когда личность их героев становится выше их собственной, когда им трудно избавиться от них. Нередко у автора появляется чувство, что он и его герой – это один и тот же человек, и, избавляясь от героя он может избавиться от себя. Таким образом, избавление от зависимости своих героев становится для авторов их свободой (<i>M had wanted to rid himself of Milo</i> [18: 38], <i>Can I now get rid of Milo</i> [18: 39], <i>If only he felt, he had not had to be so jealous, he could have got rid of Milo</i> [18: 113], <i>...as a feeling of freedom. Milo was dead, Magnus was dead...M felt better</i> [18: 308].) От себя самого <i>(Later he [M] felt he wanted to rid himself of himself, so huge had this growth become which had seemed at first so liberating</i> [18: 38], <i>The question of getting rid of himself</i> [18: 39].) От других людей: От людей, замешанных во лжи (<i>He had a desire to get rid of Pinn</i> [18: 99], <i>B tried to elude his relentless agent</i> [18: 99].)</p>	<p>Преодоление зависимостей От других людей: <i>(H left Hood House) ...the flight symbolized her surprising determination not to forgive her husband</i> [18: 264].)</p>
To elude – to escape – freedom [15; 17]	

НЕСВОБОДА

Мужчина	Женщина
<p>Фатум <i>(He (B) felt rather ... a recognition of fate... How can we not be doomed to each other?</i> [18: 260], <i>Could her (S) dreaming mind somehow doom him</i> [18: 32]?)</p>	<p>Фатум <i>(...tickets... like authentic messages from fate</i> [18: 333].)</p>
Doom – to cause to suffer something unavoidable and terrible [13] Doom -Not to avoid – not to escape – non-freedom [15; 17] Fate – the power of force which is supposed to be the cause if and in control of all events, in a way which is beyond human control [13] Fate –control – constrain – non-freedom [15; 17]	
<p>Дом Для подростка его собственный дом становится невыносимым, он хочет как можно меньше в нем находиться (<i>If only he (D) had gone to a boarding school, then home might have been a treat</i> [18: 25].)</p>	<p>Дом Проживание в доме в качестве любовницы Клеткой становится собственная квартира, когда людям приходится прятаться в ней от лишних взглядов. (<i>E: Why do we have to be shut up all the time in this cage? (flat)</i> [18: 95].)</p>
<p>Дилемма Жена или любовница <i>(He led a double life...And his (B) dilemma now</i></p>	<p>Дилемма Любовь к детям, которые становятся взрослыми (как любить дальше) В</p>

<p><i>sometimes expressed itself the feeling that he could only end it by ending himself [18: 81], Sometimes, reviewing his dilemma, B felt that the thing he resented most of was the loss of his virtue [18: 68], M: I admit I am fascinated by your dilemma. Are you not now simply being forced to do what you ought to do [18: 127]?)</i></p>	<p>произведениях А. Мердок это дилемма матери по отношению к сыну-подростку: она его очень сильно любит, но уже не может проявлять свою любовь как прежде (обнимать, целовать, ласкать), потому что он становится взрослым человеком (<i>H was in a dilemma [18: 16], This was the pattern of so many of her dilemmas about her (H's) son [18: 24].</i>)</p>
<p>Dilemma is a situation in which one has to make a difficult choice between two courses of action, both perhaps equally undesirable [13]</p>	
<p>Зависимость От соучастника во лжи Зависимость от человека, который не только знает о твоей лжи, но и помогает тебе ее изобретать (<i>This dependence on M irked B [18: 77], He (B) had begun to feel “involved” with her (Pinn)...He had a desire to get rid of Pinn [18: 99].</i>)</p>	<p>Зависимость От детей (<i>She (E) complained about her lack of independence.... “L is my (E) iron ball tied to my foot, L is my iron foot...” [18: 81], L, conceived as a burdensome problem [18: 341].</i>) Зависимость от поведения человека (<i>All these people now depended upon her (H) [18: 166].</i>)</p>
<p>Долг, обязанность (<i>B to E: I do care for her (H), it's not just duty, though there is duty, absolute duty to both of you. So I am caught and held [18: 175], B noticed the return of the idea of simple obligation into his life...he felt no urge to immolate himself upon this altar [18: 185].</i>)</p>	<p>Долг, обязанность (<i>A firm sense of duty to her husband [18: 191], ...she (H) 'll see it as her duty [18: 329], ... It's like having been free all one's life, and suddenly being conscripted [18: 172].</i>)</p>

Исследуя социокультурные концепты, к которым относится и концепт СВОБОДА, ученые пришли к выводу, что во многих случаях коллективное сознание предусматривает их полное или частичное различие в мужском и женском мирах [1: 47], поэтому представим идеи о свободе, которые не совпадают у мужчин и женщин.

Свобода для мужчин: Взросление (от подростка – к мужчине). Вот что говорит девушка юному Дэвиду, предлагая себя в качестве его первой женщины: “ ...*I am the messenger of your fate. ...I will set you free...*” [18: 320].

Освобождение от прошлого. Монти хочет освободить дом от всех вещей, которые ему напоминают о покойной жене Софии, он охотно раздает их своим соседям и знакомым: ...*as if he (M) wanted to strip Locketts and deprive it of all memory [18: 14], Could not the survivor....set at liberty the frenzied ghost [18: 32]? (to strip, deprive of – remove – eliminate – get rid of – freedom [15; 17])*

Избавление от вины. Герои А. Мердок не привыкли нести бремя вины. (*Get rid of it (guilt) (E to B) [18: 94].*)

Правда. Человек становится свободным, когда он освобождается от груза лжи и недомолвок и вместе со свободой он приобретает счастье. (*The thing he (B) had dreaded for nine years had happened...he was released, he was free, he was free at last to be sane , ordinary, happy, good [18: 147], B to E: This new truthfulness may help us all. I feel suddenly free. I feel better, I don't feel afraid, I can say what I think [18: 175], What did he (B) now want? Truth, freedom? [18: 217], Truthfulness was its own reward...and freedom was its own reward too [18: 261].*)

Уединение. Стремление к privacy (уединение, уединенность, право на частную жизнь) – одна из основных характеристик англичанина [3: 13]. Следует подчеркнуть, что в английском обществе потребность в privacy возведена в культ – *The English dream is privacy without loneliness [14: 118]. (B felt that he courageously sorted out his life and should have the reward of continued privacy [18: 185].)*

Свобода для женщин: Право. Акцент на права женщин “выдает” в авторе борца за эти права (*I am tired of waiting for my (E) rights, p.93, E to B: (whether he was afraid of) The possibility of my fighting for my rights [18: 175]?*).

Отсутствие брачных уз. (*She (E) had remained free [18: 72].*)

Несвобода для мужчин: Ложь. Герои очень часто попадают в ловушку собственной лжи, по причине чего становятся несвободными. (*This bloody lie has ruined everything...I am trapped [18: 68], We (E and B) are simply trapped, caught [18: 94].*) (**to trap** – to hold with no possibility to escape – non-freedom [15; 17])

Нарушение границ частной собственности. Для мужчины огромную важность играет его личностное пространство и собственная территория, вторжение на которые является не только физическим, но и психологическим фактом. (*A primitive awful sense of sacrilege and sheer trespass swelled his (D) chest...(when L was in his garden) [18: 165], M to Edgar: I have put up with this fantastic invasion of my privacy [18: 289].*)

Брачные узы. Брак для мужчины становится несвободой, когда появляется желание развестись. (*I am (B) not free any more than you are [18: 90], He (B) was married and had not yet managed to set himself free [18: 99], He (M)and Sophie, bound together for ever, married for ever [18: 125].*)

Несвобода для женщин: Женщина ощущает себя рабыней во взаимоотношениях с людьми, которые ждут от нее помощи или поддержки. (*H: I could never be an accepting slave [18: 313], ...I will not be B's slave. I will not be their slave [18: 332].*) В качестве репрезентанта несвободы для женщины выступает образ тюрьмы. Женщина является заключенной своих эмоций, чувств и переживаний. (*H (waiting for B to come) was sitting stiffly like a prisoner who has been pinioned in some tormenting way and who sits still, wondering just how bad the pain is [18: 145], She (H) thought of him (B) blankly and with absolute love and suffered her prisoner's pain [18: 146], She (H) sat like a stunned condemned prisoner before him (M) (when he told her about Magnus's suicide) [18: 307].*)

Представляется интересным также описать отношение женщин к “мужской свободе” и, соответственно, отношение мужчин к “женской свободе”, приведем несколько примеров. Из контекста (*Your father wanted to live in this freeway [18: 151]*) становится ясно, что женщина считает проявлением свободы со стороны мужчины иметь и жену, и любовницу. Следующий пример свидетельствует о том, что женщина воспринимает мужчину как свободного после развода \ ухода от женщины, тогда как сам мужчина в этом не уверен: *He could not so easily set himself “free” (a word with which E was constantly beating him). But why after all should he be expected to go through the disagreeable and murderous business of becoming “free” if that was what the state was rightly called? [18: 80], ...Fear that B might abandon her (E) for a younger woman [18: 64].* Работу мужчины женщины склонны относить к несвободе: *He (B) would be a hospital slave [18: 22].*

Выводы. В данной работе мы осуществили попытку представить концепт СВОБОДА в гендерном аспекте на примере произведения А. Мердок (I. Murdoch) *The Sacred and Profane Love Machine* (1974). В результате было выявлено, что для мужчин и женщин свободой является уход с работы, принятие решений, однополая любовь и преодоление зависимостей, тогда как несвободой – фатум, дилемма, зависимость и обязанность. Исключительно мужчинами свобода мыслится как взросление, освобождение от прошлого, избавление от вины, правда, уединение, а несвобода – как ложь, нарушение границ частной собственности, брачные узы. Для женщин свобода – право и отсутствие брачных уз, в качестве несвободы женщины ощущают давление эмоций. По мнению женщин, мужчина – раб своей работы, а наличие жены и любовницы говорит о его свободе. **Перспективным** представляется провести полный анализ художественных произведений А.Мердок для исследования концепта СВОБОДА в русле гендерной лингвистики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н., Серова И.Г. К лингвистическому обоснованию понятия гендерной интерпретанты // Филологические науки. – 2007. – №5. – С. 41-49.
2. Бондарева Е.П. Мысль // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Волгоград: Парадигма, 2006. – Т.3. – С. 331-344.
3. Городецька О.В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу 20 ст. – Автореф. канд. філ. наук. – Київ: КНУ ім.Т.Шевченка, 2003. – 21с.

4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 160-170.
 5. Кузнецова А.И. "Гендер" как категория социолингвистики // Гендер: язык, культура, коммуникация. Мат-лы первой Междунар.конференции. – М.: МГЛУ, 2001. – С. 221-233.
 6. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англономному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с. (Бібліографія. – С. 256 – 288.)
 7. Сергеева Е.Н. Судьба // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Волгоград: Парадигма, 2006. – Т.3. – С. 279-293.
 8. Солохина А.С. Концепт "свобода" в английской и русской лингвокультурах. – Автореф.дис.канд.фил.наук. – Волгоград: ВГПУ, 2004. – 26с.
 9. Тупахина О. Отражение индивидуальных стереотипов в немецком языке // Нова філологія. Збірник наукових праць. – 2008. – №29. – С. 203 – 206.
 10. Фатыхова Л.А. Гендерная асимметрия речевого поведения коммуникантов // Гендер: язык, культура, коммуникация. Мат-лы первой Междунар.конференции. – М.: МГЛУ, 2001. – С. 342-347.
 11. Чернейко Л.О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. – М.: [б.и.], 1997. – 319 с.
 12. Шведова Н.Ю. К определению концепта как предмета языкознания // Языковая личность: текст, словарь, образ мира. К 70-летию чл.-корр.РАН Ю.Н. Караулова, Сб.Ст. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – С. 506-510.
 13. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow: Addison Wesley Longman, 1999. – 1568p.
 14. Paxman J. The English: A Portrait of a People. – London: Penguin Books, 1999.
 15. Roget's International Thesaurus. – London: Penguin Books, 1966. – 1258p.
 16. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. — N.Y.: W.Morrow, 1990.
 17. The Penguin A-Z Thesaurus. – London: Penguin Books Ltd, 2001. – 442p.
- Иллюстративный материал:
18. Murdoch I. The Sacred and Profane Love Machine. – London: Penguin Books Ltd, 1974. – 366p.
- * В нашей работе мы используем следующие сокращения личных имен: В – Blaise, Н – Harriet, D – David, L – Luca, E – Emily, M – Monty, S – Sophie.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Четиреннікова – аспірант кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: тендерна лінгвістика.

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ПОНЯТТЯ "ЕКЗОТИЗМ" ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ФРАГМЕНТУ ІНШОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (на прикладі французьких екзотизмів в англійській мові)

Наталія ЧУМАК (Хмельницький, Україна)

У статті розглянуто основні характерні ознаки екзотизмів, визначено їх статус серед інших видів іноземної лексики, подано класифікацію французьких екзотизмів в англійській мові за основними тематичними групами.

The article deals with the main characteristic features of the exotic words and phrases as well as the determination of their status among the other types of the foreign vocabulary. The French exotic words and phrases in English are classified by the main thematic groups.

В період бурхливих сучасних соціальних змін можна спостерігати те, як мови тісно контактують між собою. Термін "мовний контакт" вперше був запропонований А. Мартіне, а пізніше дістав подальшого розвитку в роботах У. Вайнрайха. Неабияку увагу проблемі мовних контактів приділяв А.І. Бодуен де Куртене, стверджуючи, що при контактуванні мов відбувається запозичення тих чи інших елементів (лексичних, фонетичних, граматичних, семантичних тощо) [12]. Власне, мова, контактуючи з іншою мовою, поповнює свій лексичний склад за рахунок останньої, взаємодіючи з нею не лише безпосередньо через спілкування їх представників, але й опосередковано – через телебачення, відеопродукцію, торговельні зв'язки тощо [7: 8-11].

Одним з джерел цього поповнення виступає і художня література, що відображає духовні цінності та скарби того чи іншого суспільства, а також преса, яка є одним з основних шляхів появи в мові нових найменувань, явищ, що характеризують національний колорит, побут, культуру, є притаманними лише одному народу і не характерні для іншого. Процес контакту та своєрідного взаємовпливу мов є невід'ємною частиною життя будь-якого суспільства. В результаті спілкування, обміну інформацією відбувається запозичення оригінальних ідей, понять, предметів, що неunikно призводить до запозичення їх лексичних одиниць – появи нових слів, оскільки головний і основний закон мови – це те, що кожне явище, кожен предмет чи поняття повинні мати назву, тобто повинні бути названі словом [8: 134]. Таким чином, вступаючи між собою в контакти, народи не лише збагачують свій лексичний потенціал, а й розширюють діапазон власної культури, привносячи до неї нові аспекти, незнані, а часом не до кінця зрозумілі носіям мови, що запозичує.

Хоча не завжди при потраплянні слова до лексичної системи потрапляє і предмет, який позначається цим словом. Лексичні одиниці можуть потрапляти в мову без запозичень речей та предметів до іншомовної культури. Так, вони залишаються "екзотичними" для носіїв мови-джерела. Цей процес так званої екзотизації мови є часто несвідомим і не залежить від самих її носіїв, хоча чинить на них неопосередкований вплив, змушуючи їх сприймати і приймати чужі їхньому сприйняттю слова, екзотизми, які позначають незрозумілі, специфічні поняття, предмети та явища іншомовної картини світу.

Питання екзотичної лексики неодноразово розглядалися у працях таких вчених, як К. Богданов [1], С. Тіміна [7; 8], І. Воронкова [4], Н. Rheingold [10] та інших, проте ще й досі екзотизми не вивчалися монографічно, відсутнє чітке і повне визначення поняття "екзотизм", немає однастайності щодо статусу екзотизмів в лексичній системі мови, нерідко погляди лінгвістів дуже різняться між собою та іноді суперечать один одному. Тому, з огляду на те, що це питання потребує подальшого розгляду, **актуальність** дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення екзотизмів як особливого класу іншомовної лексики.

Метою даного дослідження є встановлення диференційних ознак поняття "екзотизм" як відображення фрагменту іншомовної картини світу. Окреслена мета дослідження передбачає вирішення таких **завдань**: встановити характерні ознаки екзотизмів, визначити статус екзотичної лексики серед інших видів іншомовної лексики, класифікувати французькі екзотизми в англійській мові за основними тематичними групами.

У складі іншомовної лексики екзотизми займають особливе місце, оскільки це слова, що відображають специфічні реалії іншомовної картини світу, характеризуються яскраво вираженим національним і локальним забарвленням та не мають точного еквівалента в мові-реципієнті, оскільки відсутні реалії, які позначаються цими словами. Тому екзотизми займають особливе місце в мові між власне запозиченнями, які повністю асимілювались мовою-реципієнтом, та іншомовними вкрапленнями, ступінь асимілюваності яких мінімальний або нульовий.

Рейнольд розглядає їх як "проміжну категорію" між засвоєними запозиченнями та іншомовними вкрапленнями, щось на зразок "зали очікування" [10: 4-9]. Багато таких слів доволі часто вживаються в мові-реципієнті, тому їх не можна вважати незасвоєними, але водночас відчувається, що вони іншомовні, тому їх не можна кваліфікувати як повністю асимілювані запозичення [6: 138-140]. Проте різниця між екзотизмами та іншими класами іншомовної лексики досить нечітка, по-перше, тому що різні вчені неоднозначно розцінюють ті чи інші підвиди іншомовної лексики, а по-друге, у сучасній лінгвістиці ще й досі не склалося стійкої термінології щодо цієї категорії лексичних одиниць [3: 90-93].

Ця проблема залишається гострою і дискусійною в світлі сучасних лінгвістичних досліджень ще й тому, що немає чітких критеріїв розподілу між різними класами іншомовної лексики, до якої належать екзотизми. В результаті своєрідної "рухливості" екзотизмів і, як наслідок, – потреби описати і розмежувати поняття суміжні з ними, одне за одним з'являлись дослідження, в яких слова, що називають особливості життя і побуту інших народів, отримують назви: безеквівалентна лексика (Н.Г. Михайловська, О.Н. Усачова), культурно-маркована лексика (І.Г. Авер'янова), фонові лексика тощо. В інших роботах екзотизми виділяються в особливу категорію слів і термінуються, як: екзотична лексика, культурно-екзотичні слова, екзотизми-вкраплення, іншомовні включення, іншомовні елементи, безеквівалентна маркована лексика, ксенізми, локалізми, алієнізми, регіоналізми, етнографізми та інші [12].

Та чи справді доцільно говорити про взаємозамінність понять "екзотизм" і "етнографізм", "екзотизм" і "локалізм", "екзотизм" та "регіоналізм"? Перш за все, слід наголосити, що термін "екзотизм" визначає сам лексичний матеріал, термінами "етнографізм", "регіоналізм", "локалізм" позначають саме матеріальні предмети та абстрактні поняття, тому ці терміни не можуть бути взаємозамінними, оскільки належать до різних сфер дослідження: лінгвістики та етнографії [2:135-138]. Хоча, якщо мова йде про реалії на позначення таких лексико-тематичних груп етнонімів, як племена, народності, свята тощо, розмежувати терміни "екзотизм" і "етнографізм" досить нелегко. Завдання ускладнюється ще й тим, що немає чіткого визначення терміну "екзотизм". Вважається, що до екзотичної

лексики відносяться слова, які позначають специфічні явища із життя інших народів, відсутні в житті народу мови-реципієнта. Л.Н. Новиков в основу розмежування екзотичних і неекзотичних слів кладе зовнішньо-системну ознаку, тобто безпосередню віднесеність іншомовного слова до реалії народу [9 (2: 3)].

Типовими ж ознаками екзотизмів є унікальність референта, відсутність синонімів в мові-реципієнті та високий ступінь зв'язаності з національно-культурною своєрідністю змісту повідомлення. Не можна не погодитись з думками В.Ю. Мартинек щодо недостатності зовнішньо-системної ознаки для відмежування екзотизмів від неекзотичних лексичних одиниць, оскільки їх варто розглядати у протиставленні екзотизми – засвоєні запозичення. З іншого боку, слово не може бути запозичене перш, ніж буде запозичена річ, яку воно позначає, і воно буде залишатись чужим для носіїв даної мови до тих пір, поки екзотичною буде здаватись реалія, що позначається цим словом [12].

Тому нерідко в лінгвістичній літературі замість терміну "екзотизм" вживаються поняття "етнографізм" або "регіоналізм" як синонімічні. Це недивно, тому що за своєю функцією передачі місцевого колориту, національних особливостей ці поняття дуже близькі. Однак етнографізми і регіоналізми позначають реалії, специфічні лише для певної місцевості, тобто являють собою діалектні слова, а отже залишаються за межами літературної мови [1: 11-19]. Екзотизми навпаки входять до літературної мови і займають особливе місце в його лексичній системі – з огляду на екстралінгвістичну своєрідність (відсутність денотату), вони знаходяться ніби "на периферії лексики, становлячи її пасивний запас" [5: 140-142]. Це так звані "пасивні" екзотизми, наприклад:

1) назви свят та святкових атрибутів: *le réveillon* (англ. *Christmas supper in France*) – різдвяна вечеря у Франції; *le Père Noël* (англ. *French Santa Claus*) – Дід Морозу Франції; *la bûche de Noël* (англ. 1) *log burnt on the eve of Christmas*, англ. 2) *cake in the form of a log*) – 1) різдвяне поліно, спалене напередодні Різдва за традицією, 2) різдвяний торт у формі поліна; *le 14 juillet* (*the 14th of July, national holiday in France, the day of the Bastille downfall*) – національне свято у Франції, День взяття Бастилії тощо; *le Beaujolais* (англ. 1) *holiday of the new wine in France*, англ. 2) *sort of the French wine*) – 1) свято молодого вина у Франції, 2) сорт французького вина.

2) слова та словосполучення, що мають історично-національну окраску: *les Bourbons* (англ. *dynasty of French kings*) – династія Бурбонів; *la Bastille* (англ. *prison in Paris*) – Бастилія, в'язниця в Парижі; *Saint Louis* (англ. *French king who was famous for the erecting of many churches*) – король Франції Людовік IX Святий; *Louis Le Gros, l'Eveillé, Le Batailleur* (англ. *French king who was famous*

for his obesity) – король Франції Людовік VI Товстий; *Phillipe le Bel* (англ. *French king who was famous of his beauty*) – король Франції Філіп IV Красивий; *le Querelleur* (англ. *French king who was famous for his quarrelsomeness*) – король Франції Людовік X Сварливий тощо.

3) назви національних транспортних засобів: *TGV/скор. від le train à grand vitesse* (англ. *high speed train in France*) – високошвидкісний потяг у Франції, *TER/скор. від le train express regional* (англ. *regional express train in France*) – регіональний експрес тощо;

4) окремі слова і вислови, насичені специфічним національним забарвленням, які попри те, що мають синонім у мові-реципієнті, вживаються в ній для надання мовленню більшого колориту і екзотичності, так звані стилістичні екзотизми: *merci beaucoup* (англ. *thank you very much*) – дуже дякую, *c'est la vie* (англ. *this is life*) – це життя тощо.

Проте деякі так звані "регулярні" екзотизми, маючи довгу історію вживання в мовленні, стають загальнозрозумілими, наприклад:

1) звертання до осіб жіночої та чоловічої статі: *monsieur* (англ. *mister*) – месьє; *madame* (*missis*) – мадам, пані; *mademoiselle* (*miss*) – мадемузель, неодружена пані тощо;

2) назви національних страв: *le foie gras* (англ. *pâté of goose liver*) – паітет із гусячої печінки; *le beaufort* (англ. *a kind of Savoyard cheese*) – бофор, савойський сир, близький до швейцарського сирю грюйєр; *le camembert, le brie, le roquefort* (англ. *sorts of cheese covered with mouldiness*) – камамбер, бри, рокфор (види сирів з пліснявою); *le cassoulet* (англ. *ragout of beans and fowl baked in the pottery*) – рагу з бобів і м'яса птиці, запечене в глиняній мисці; *le croque-monsieur* (англ. *hot sandwich with cheese and ham*) – гарячий сандвіч з сиром і шинкою;

le croque-madame (англ. *hot sandwich with cheese and ham covered with fried eggs*) – гарячий сандвіч з сиром, шинкою, покритий яєчною; *la choucroute garnie* (англ. *pork with potatoes and sauerkraut*) – свинина з картоплею і кислою капустаю; *la quiche lorraine* (англ. *baked pudding with small pieces of leaf lard*) – запіканка з мілко нарізаними шматочками сала; *le pot-au-feu* (англ. *stewed beef with vegetables*) – тушкова яловичина з овочами, *le hachis Parmentier* (англ. *potato and meat baked pudding*) – картопляна запіканка з м'ясом; *la bouillabaisse* (англ. *fish soup with garlic and spices*) – рибна юшка з часником і прянощами, поширена на півдні Франції; *la brandade* (англ. *chopped cod with butter or cream and garlic*) – тріска по-провансальськи, рублена тріска з маслом чи вершками і часником; *la fondue bourguignonne* (англ. *pieces of meat sopping in the boiling oil*) – фондю по-бургундськи, страва із шматочків м'яса, які вмочуються в розігріту до кипіння олію тощо;

3) назви національних закладів та визначних місць: *le Quartier Latin* (англ. *students' city block in Paris*) – Латинський Квартал, студентський, університетський квартал у Парижі, *le Théâtre Français* (англ. *famous theatre in Paris*) – славнозвісний театр Комеді-Франсез у Парижі, *le Montmartre* (англ. *Paris street where there are a lot of cafes famous for their remarkable visitors*) – Монмартр, вулиця у Парижі, де розміщено багато кафе, що славляться своїми визначними відвідувачами, *le Palais Bourbon* (англ. *the official residence of the National Assembly in France*) – офіційна резиденція Національної Асамблеї Франції, *le Palais de Luxembourg* (англ. *the official residence of the Senate in France*) – офіційна резиденція Сенату Франції, *l'Hôtel Matignon* (англ. *the official residence of the French Prime minister*) – офіційна резиденція прем'єр-міністра Франції, *l'Elysée* (англ. *the official residence of the French President*) – офіційна резиденція президента Франції тощо.

В лексикології екзотизми відносять до безеквівалентної лексики з огляду на те, що у них немає однослівних еквівалентів у мові-реципієнті. Однак, не слід забувати, що безеквівалентна іншомовна лексика не обмежується лише екзотичними словами [5: 32-35]. До неї входять також лексичні неологізми, які також не мають прямих еквівалентів у мові-реципієнті, хоча відрізняються між собою наявністю / відсутністю денотата в мові-реципієнті. Водночас екзотизми як особливий тип іншомовної лексики відзначаються строго номінативним характером значень і пов'язаною з цим їх стійкою морфологічною однорідністю: екзотизми являють собою переважно конкретні іменники, тоді як іншомовні слова інших типів можуть бути не лише іменниками і прикметниками (*vin ordinaire* – *cheap table wine* – *дешеве столове вино*, *enfant terrible* – *a person given to unconventional conduct* – *людина з неадекватною поведінкою*), а й прислівниками (*en fête* – *dressed for or engaged in festival* – *по-святковому*, *en famille* – *with one's family* – *в сімейному колі*) і навіть прийменниками (*à la* – *а-ля*) [11; 6: 139].

Ще однією притаманною рисою екзотизмів є практично нульова словотворча продуктивність та відсутність дериватів у більшості екзотичних слів. Іншою характерною особливістю екзотизмів є їх нездатність до семантичного варіювання, полісемії, тобто появи у них лексико-семантичних варіантів. Екзотизми у своїй більшості моносемні, багатозначність притаманна лише тим словам, які "перенесли" її з мови-джерела, хоча їхня кількість невелика [4: 125-128].

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що екзотизми це лексичні одиниці, які належать до іншомовної лексики, означають унікальні, специфічні реалії, поняття, концепти, відображають фрагменти іншомовної картини світу і, не маючи денотатів у мові-реципієнті, несуть у собі певне смислове навантаження, колорит культури мови-джерела, виконуючи функцію атракції, інтригуючи читачів/слухачів своєю новизною, незвичайністю та екзотичністю. На відміну від інших класів іншомовної лексики, таких, наприклад, як лексичні неологізми, екзотизми являють собою переважно конкретні іменники, тоді як іншомовні слова інших типів можуть бути не лише іменниками, а й прикметниками, прислівниками, прийменниками тощо. На відміну від етнографізмів і регіоналізмів, які позначають реалії, специфічні лише для певної місцевості, тобто являють собою діалектні слова, екзотизми входять до літературної мови, хоча й знаходяться "на периферії лексики, становлячи її пасивний запас". Перспективою подальших розвідок даного дослідження є аналіз екзотизмів французького походження в англійській мові за структурно-семантичними

характеристиками та встановлення механізмів їх лексико-семантичної та граматичної асиміляції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богданов К.А. О крокодилах в России. Очерки из истории заимствований и экзотизмов. - М.: Новое литературное обозрение, 2006. – С. 11–19.
2. Виноградова Е.В., Феоклистова В.М. Сопоставление семантических структур экзотизмов (на материале русского, английского, французского и немецкого языков) / Язык образования и образование языка: Материалы международной научной конференции. – В.Новгород, 2000. – с. 135–138.
3. Ворожейкин В.В. Французские заимствования в английском языке // Иностран. яз. в шк. – 2004. – № 2. – С. 90–93.
4. Воронкова И.С. О понятиях "экзотизм" и "варваризм". - Вестник Воронежского государственного университета, серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 2. – С. 125–128.
5. Конечная, В.П. Семантические типы слов (на материале английского языка) / В. П. Конечная. // Ambiguity, vagueness, polysemy: readings in modern English lexicology. – Киров, 1997. – С. 32–35.
6. Маринова Е.В. Экзотическая лексика как лингвистический феномен. –Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – Н.Новгород: Изд. ННГУ, 2003. – С. 138–142.
7. Тимина С.А. Семантические характеристики экзотической лексики (на материале современной англоязычной прессы). – Вестник ВятГГУ, серия: филология. – 2008. – №1 (2). – С. 8–11.
8. Тимина С.А. Экзотизмы в современной англоязычной прессе: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Киров, 2003. – 161 с.
9. Черкасова М. Культурно-маркированная лексика в составе современного русского языка // Творчество и коммуникативный процес. – 1999. – Вып. 4, том II. – С. 3.
10. Rheingold H. They have a word for it / H. Rheingold. – Los Angeles, 1988. – P.4-9.
11. Varchaver M, Moore F.L. The Browser's Dictionary of Foreign Words and Phrases. – New York, 2001. – 280 p.
12. <http://www.nicomant.filis.us.edu.pl/irn/1999/i6/pril/cherkl.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Чумак – аспірантка кафедри германських мов КиМУ.
Наукові інтереси: етнолінгвістика, лінгвокультуролягія.

СЕМАНТИКА ТА НОМІНАЦІЯ АНТРОПОМОРФНОЇ ФІГУРИ Й ДЕРЕВЦЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІЙ КУПАЛЬСЬКІЙ ОБРЯДОВОСТІ

Марина ШАРАПА (Житомир, Україна)

У статті розглянуто семантику купальських обрядових предметів (антропоморфної фігури та дерева), подано їх номінацію в середньополіських говірках, вказано які основні теми плану змісту репрезентують ці предмети в обрядових текстах.

The article is devoted to the semantics of Kupalo rite subjects (anthropomorphic figures and rite tree) and its nominations in Polissya dialects. The main themes of the plan of content that represent these subjects in the rite texts are defined in the article.

Свято *Івана Купала* відзначають майже всі європейські народи, його вважають одним із найважливіших річних свят. Це свято припадає на досить важливе за народними уявленнями явище – літній сонцеворот, або сонцестояння, тому базується на великій кількості архаїчних вірувань та складається з багатьох ритуалів [8: 328; 11: 228; 15: 391].

У європейських народів, які займаються хліборобством, весняно-літні календарні обряди були спрямовані на реалізацію однієї основної мети: магічне забезпечення врожаю полів. Закономірно, що в часи обожнювання природи та поклоніння сонцю в народній свідомості літнє сонцестояння закарбувалось як важливе явище, яке може сприяти забезпеченню врожаю, що було основною метою господарської діяльності хлібороба.

Семантика та зміст купальського свята, на думку дослідників, були зумовлені важливістю в хліборобському календарі періоду літнього сонцестояння та пов'язаними з ним культами сонця, води, рослинності [1: 108; 6: 152].

Культ рослинності знайшов своє відображення зокрема в купальських ритуалах приготування, використання та знищення антропоморфної фігури та дерева. Ці ритуальні предмети могли функціонувати паралельно в обряді або взаємозамінюватися. Те саме стосується їх назв. Так, назва *Купало* в середньополіських купальських обрядових текстах поширена на позначення як антропоморфної фігури, так і купальського дерева.

Семантична структура української назви *Купало* включає такі значення: 1) 'свято Різдва Іоанна Хрестителя', 2) 'передень свята Івана Купала', 3) 'міфічна істота', 4) 'ритуальний предмет: факел, гілка, прикрашене деревце тощо', 5) 'жіночий міфологічний персонаж, дівчина, яка роздає квіти під час ворожіння купальської ночі', 6) 'опудало – атрибут свята', 7) 'вогнище в ніч на Івана Купала', 8) 'всі учасники обряду', 9) 'спеціальна квітка',

10) 'купальська пісня' [2: 217; 13: 130-132; 14: 37-39]. Семантична структура середньополіської назви *Купало* вужча, включає три основні значення: 1) 'свято Різдва Іоанна Хрестителя', 2) 'ритуальний предмет: прикрашене деревце або гілка', 3) 'опудало – атрибут свята'.

Одними із основних ритуальних предметів купальської обрядовості досліджуваних населених пунктів були антропоморфні фігури, які найчастіше мали назву *Ку\найло* (н.п. 4, 9) або *Лван Ку\найло* (н.п. 8). Ззовні ці ритуальні предмети були схожі на людину і мали вигляд:

– солом'яного опудала: *На Ку\найла ро\б'ілі со\лом'яника, ку\л'а, \чу\чало – Ку\найло са\мейе, смо\лоуу \ц'ого со\лом'яни\ка обли\вали, шоб де\р\жалас'а со\лома, \наче"бто со\лом'яни\ д'ед* (н.п. 4);

– жердки, обв'язаної солом'ю та прикрашеної квітками: *У нас на перех\рес'ц'і до\рог с\тав'іл'і та\ку в'ісоку \жердку – Ку\найло, об\йазувал'і й\йе ку\л'ам'і, со\лом'ю та\ко\юу, к\в'етками' с\тиркал'і, а на верх \те\йе \жердк'і – ма\зуту, шоб го\р'ела \до\уго, бо со\лома \хутко зго\рит'* (н.п. 9);

– хреста, прикрашеного вінками та квітками: *На \р'ец':і ро\б'ілі та\кого хре"ста, так йак чо\ло\й\ека – Лвана Ку\найла, \б'і\рали у в'ен\к'і, у к\в'етк'і* (н.п. 8).

У деяких населених пунктах антропоморфні фігури не мали власної назви, лише загальну: *Уб'і\рали \ц'в'ети хри"ста* (н.п. 3). *Ро\били хре"ста, вен\ка поче\пили на \його* (н.п. 5). *Ро\б'ілі та\ке \чу\чело, \ж'іта ку\л', прикра\шали, д'е\чата в'ен\к'і накла\дали* (н.п. 6). *Хре"ста ро\б'ілі, об\матували да к\в'етками' обв\йазували* (н.п. 7). *Ро\б'ілі та\ке \чу\чело, прикра\шали \зелен':у* (н.п. 10).

Паралельно з антропоморфною фігурою або замість неї в обряді часто використовували інший ритуальний предмет – купальське деревце, яке мало назву *Ку\найло* (н.п. 1, 11, 12) або *\в'іл'це* (н.п. 2), *\й\е\це* (н.п. 4, 5, 7): *\й\е\рали \сосну, з бе\рези \бере"стом на\тичут' на ту \сосну, на ти гол':ачки, за\пал'ат', \дут' да сп'е\вайут', до ре\к'і не\сут'. Ку\найло во\но називалос'* (н.п. 1). *Вер\бове \в'іл'це брали, бе\резу \уби\рали г'іл':ам, к\в'іточками', \л'ентами'* (н.п. 2). *Приб'і\рали' бу\ли \й\е\це \ц'ак'іми к\в'іточками', д'е\чата прикра\шали'* (н.п. 4). *\й\е\це з\робимо да к\й\еткам'і [прикрашали]* (н.п. 5). *Зби\ралис' д'і\чата, шу\кали \л'іс'і \г'ілку, \й\е\це. На \ц'у \г'ілку уб'і\рали бук'ети. С\к'ілі ки д'і\чат – [стільки гілок і букетів]* (н.п. 7). *Ку\найло – та\ка з\р'ізана со\сонка, \уби\райут' \л'енточ'кам'і й\йі* (н.п. 11). *Зби\ралис' \хлопці, де\чата, \уби\рали го\л':у з \в'іши\і. Бу\мажк'і, ст\ружк'і, к\в'еточ'к'і, йак'і йе, ту\ди ч'е\п\йали. Ка\зали Ку\найло* (н.п. 12).

Відомо, що ритуальний предмет, який має назву *вільце*, використовують також і у весільній обрядовості. Семантична подібність календарного й весільного атрибута, часто закріплена спільною номінацією (*вільце, гільце*), має глибоке генетичне коріння і сягає тих часів, коли свято Купала знаменувало початок шлюбного сезону, коли молодь збиралася на ігрища, які мали яскраво виражений любовно-еротичний характер [3: 66-67; 6: 152-153].

Так, мотив шлюбно-статевих відносин знайшов своє відображення в таких обрядових діях хлопців та дівчат з купальським деревцем: *\хлопці і нам з\ломл'ат' ве"р\ха [деревця], а ми ту\ди кроп\ву* (н.п. 5). *\хлопці і ста\ралис'а в'ід'ібрат' у д'і\чат [гілку], д'і\чата одби\вайуца* (н.п. 7). *Во\ни [дівчата] \дут' по се"лі і, мо\ло\дийе \хлопци би\жат' да \хочут' з\ломат', \хочут' зор\ват' \того ве"р\ха. \Пос'л'е дес' \його с\пал'уйут'* (н.п. 11). *\хлопці' закра\дайуца, шоб з\ломат', ук\расти це Ку\найло. Де\чата ше нар\вут' кро\п'іви', да йак \хлопці' ло\майут', шоб \ч'алит' йіх кро\п'іво\юу* (н.п. 12).

Як бачимо, головними персонажами цих обрядових дій були представники обох статей – хлопці та дівчата. Виготовляли й прикрашали купальське деревце, плели вінки лише дівчата. Вони оберігали деревце від хлопців, які намагалися його знищити. Схожий за семантикою купальський звичай існує в білорусів: хлопці намагалися зловити вінки, які кидали дівчата, і розірвати їх [11: 233-234]. Купальське деревце, як і вінок, можна розглядати не лише як символ рослинності, але і як символ дівочої цнотливості, а знищення цих ритуальних атрибутів символізує її закінчення. Так, наприклад, М. Костомаров розглядає кинутий у воду вінок наприкінці купальських святкувань як символ закінчення дівочої цнотливості [4: 246].

Мотиви кохання, сватання відбито і втілено також і в купальських піснях, які виконувала молодь, проходячи селом із купальським деревцем та під час обрядових дій.

На Гвана Купала
там \д`іўчина к`в`іточк`і зби`рала (2)
та ў ну`ч`еч`к`і скла`дала-віа`зала, (2)
на `бистройу во`диц`у ки`дала.
“З`іїди, з`іїди, `сонечко, таї не гр`ії,
ої шчоб м`ії в`іночок та не зго`р`іў.
Ої шчоб м`ії же в`іночок не з`ів`іаў,
шчоб мо`йему `милому ў`руки по`паў.
Пли`ви-пли`ви, в`іночку, по`хвил`і
таї до`тойі ха`тінк`і, де `милиї”.
Ої поп`лиў же в`іночок за во`дойу,
зоб`раў \д`іўки `серден`ко с:о`бойу (н.п. 2).
Ої йак с`о`год`н`і Купаїле`чко,
там у ста`вочку купалас`а,
на бере`жечку су`ши`лас`а, (2)
моло`да На`талка жу`ри`лас`а,
бо шче по`даркоў не`напрала,
а ўже хлоп`ч`іка по`добала.
А по`даркоў не`ў`б`єлила,
а ўже хлопч`іка пол`у`б`іла (н.п. 3).

Часто купальські пісні мали гумористичний характер, у цих піснях дівчата глузували з парубків:

\Баба \в`ід`ма на дуб \л`єзла,
на дуб \л`єзла, `кору з`ризла. (2)
З`дуба ў`пала, `корен`а ко`пала,
з`дуба ў`пала (2), `корен`а ко`пала.
Тим `корен`ем хлопц`іў напу`вала (н.п. 2).

\Горит`наше \в`ілечко, пала`йє,
за`н`аў чорт хлопц`іў, ган`а`йє.
\Горит`наше \в`ілечко аж тр`іш`чїт`,
за`н`аў чорт хлопц`іў таї таїш`чїт` (н.п. 2).

Здавна весільне прикрашене дерево символізувало *дерево життя*, уособлювало продукуючу силу природи, до якої долучалися молодята. Відоме також спостереження, що найбільш чітко у весільних обрядах простежується така функція *вільця*, як сприяння плодючості та захисту від нечистої сили [10: 72].

В обрядах, пов’язаних із купальським деревцем, можна також спостерігати реалізацію концепту *світового дерева*, яке поряд зі значенням світової вертикалі має значення “животворного начала”. Вчені зауважували, що обрядові дії з деревом, гілкою тощо присвячені вегетативному божеству, в основі цих дій закладено інкарнацію плодючості. Сила плодючості, яка зосереджена в дереві, щороку помирає і поновлюється, а дерево є “одночасно божеством неба, води і смерті”, смерті як нового народження [5: 23].

Існує думка, що міфологічний образ *світового дерева* вживається зі значення світової вертикалі і ніякого відношення до речової обрядової рослинності, яка фігурує у календарних обрядах, не має. Дереву увійшли в цикл календарного ритуалізму завдяки властивості щорічного оновлення та оживлення, на яку, зокрема, спирається ідея “дерева життя”, тобто дерева – носія життєдайних сил [12: 159].

В обрядах, пов’язаних з рослинністю, В. Пропп першочергово або навіть винятково вбачав аграрну магію: намагання передати землі плодючу силу дерева. Одночасно вчений розглядав дерево або зелену гілку і як уособлення померлого предка [12: 156].

Купальське дерево, опудало, які підлягають знищенню, він трактує як “втільнення, інкарнацію, зосередження родючої сили землі”. На його думку, в доннауковому мисленні поховання рослинного атрибута асоціювалося із зануренням у землю хлібного зерна, яке

здатне завдяки магічній взаємодії вплинути на успіх урожаю. У цих уявленнях знайшли відображення тісні генетичні зв'язки культу померлих та культу рослин [6: 156].

Функція плодючості купальського деревця зосереджена в таких обрядових діях: *Йак ц'у \уи'лочку \у'раде'ш, із Ку'пайла одло'майеш, то \несли ду'дому, с'тавили у го'род, де гур'ки', де ци'бул'а. Уст'роми'ш там \уи'лочку \у'уїу \убрану – \буде \гарне \у те'бе \у го'род'і рос'ти. Це так на'рошне к'рали* (н.п. 12).

Важливими для з'ясування семантики антропоморфної фігури та купальського деревця є обрядові дії, спрямовані на знищення цих ритуальних предметів: потоплення, спалення, розривання. У досліджуваних населених пунктах зафіксовано такі відомості про використання та знищення купальських ритуальних предметів: *Кру'гом його* [Купайла] *гу'л'али', танцо'вали', с'п'евали', \пот ім па'л'ілі' \у'ого ку'л'а* (н.п. 4). *Де \у'чата с'п'евали* [біля Купайла] (н.п. 5). *В'ен'к'і* [якими прикрашали опудало] *\к'ідали на \воду, \чучало с'пал'ували* (н.п. 6). *Пус'кали Івана Ку'пайла на \воду* (н.п. 8). *З'н'ізу за'пал'уїут' кру'гом [хреста], \д'е'к'і в осно'у'ном, [потім] моло'д'ож бе'руца за \рук'і да тан'ц'уїут. Йак зго'р'ет', то тим \попелом пересі'пал'і до'рогу по \ус'іх бо'ках. Й'ака ко'рова п'ри'де да с'тан'е р'і'кат' – з'нач'іт' то \в'ед'ма, то вода заб'і'райе моло'ко у \ус'ех ко'ро'у* (н.п. 9). *Д'е'чата в'ен'к'і* [якими прикрашали опудало] *накла'дали [на голову], [потім] \к'ідали на \воду, \чучело с'пал'ували* (н.п. 11).

Кинут' у \р'ечку, да хаї пли'ве. Во'но [купальське деревце] *пли'ве даї го'рит', во'ни [дівчата та хлопці] там тан'ц'уїут', сп'евайут'* (н.п. 1). *В'і'елце* [кляли] *на \лодку, на це в'і'елце шче пр'і'кол'ували' с'в'ечк'і, ц'і с'в'ечк'і за'пал'ували' на \лоц'і, і по ста'ву \ї'ездили' с' цим в'і'елце'м. Де його \д'ели йа не' з'най'у* (н.п. 4). *Г'і'лки* [з купальського деревця] *с'пал'ували. Д'і'чата дол'ж'ни одс'п'іват' п'іс'н'і. У дв'єдна'цат' ча'со'у \ноч'і і'дут' на \р'ечку, на мост* (н.п. 7). *Во'ни [дівчата] би'ж'ат з ці'м Ку'пайлом, про'ход'ат' по се'л'і. Спе'вайут' д'і'чата. Огон' к'ляли, Ку'пайло па'ли'ли* (н.п. 11). *Д'е'чата зби'рай'уца, \ход'ат' [з Купайлом], с'п'евайут'. Не' \їедне Ку'пайло ро'б'і'ли. \ї'едне т'реба, шоб розде'лили його, по'несли по \уи'лоц'і: і ду'дому, а д'руге – зби'ралис'а на \ві'гоні, с'таві'ет' посе'редин'і \дирку, Ку'пайло це с'та'ї'ят', под'пал'уїут' і пли'га'їут', ше і \ч'ерез о'гон' пере'п'ли'г'уїут'* (н.п. 12).

Ритуальний вогонь купальських та інших календарних свят часто використовували для спалювання антропоморфних образів та їх елементів. За давніми свідченнями, спалювали ритуальний символ, наприклад, втілення міфологічного персонажа. Обряд спалювання ритуальних символів часто побутував паралельно з обрядом потоплення у воді, іноді ці обряди взаємозамінювалися [2: 220, 222; 8: 382; 9: 531-533].

Описуючи купальський ритуал розпалювання вогнища, С. Толстая дійшла висновку, що сталим для всіх варіантів цього ритуалу є мотив знищення (спалювання, рідше – потоплення) відьми. Цей мотив може бути реалізований у конкретній ритуальній дії кидання у вогонь або у воду якого-небудь предмета, що зображує або символізує відьму [13: 435-436].

Обряд потоплення антропоморфної фігури та обрядового дерева можна пояснити тим, що ці ритуальні предмети уособлювали рослинність у пору розквіту, яка потребувала вологи для гарного врожаю. Водночас це могло бути спогадом про давнє жертвопринесення воді, з метою забезпечення необхідної кількості вологи. Поширені в окремих ареалах заборони купатися в день купальського святкування могли бути пов'язані із жертвопринесеннями водоймам. Очевидно, коріння цього явища сягає тих давніх часів, коли, за народними уявленнями, вода в день Івана Купала потребувала жертв, тому її вважали небезпечною [3: 48-49; 11: 232].

В. Пропп справедливо трактує ляльку або опудало як “антропоморфний еквівалент” купальського дерева, зважаючи на однакові основні обрядові функції цих ритуальних предметів [6: 154; 13: 437].

В обрядах із антропоморфним зображенням й купальським деревцем можна простежити схожість, ідентичність виконуваних з ними дій, що дало підставу вченим говорити про функціональну співвіднесеність, ритуальну еквівалентність обох денотатів.

Отже, виникає очевидна суперечність, яку з позиції люстральної теорії пояснити неможливо, особливо якщо взяти до уваги той факт, що уявлення про відьом та русалок як

про злих істот, ворожих людині, могли й не бути споконвічними. Цілком імовірно, що антропоморфна лялька чи купальське деревце – символ людини, яку приносили в жертву [3: 60-61].

Можливо, підтвердженням цього припущення може бути той факт, що в селі Заньки Радомишльського району купальські обрядові дії виконували не з антропоморфним зображенням, як в інших середньополіських населених пунктах, а з рядженою людиною: *На Ку\паїла зби\райуц`а гу\л`ат`, \коло р`ечк`і накла\дут` о\гон`, \уби\райут` х\лопц`а та\кого, шоб ви`н не бо\йа\с`а о\гн`у – ре`човик, во\д`аник. На\д`али й\ому \кучму \с`аку \з`іл`а, на \го\лову на\д`ели, роз\маху\йт` \ц`ого х\лопц`а і \к`ідайут` у во\гон`, але на йем \мокре у\се. \с`і д`е\у\чата с`н`е\вайут`* (н.п. 5).

З'ясування семантики антропоморфних зображень – складне та суперечливе питання. Деякі вчені трактували ритуальну купальську ляльку як антропоморфне втілення ідола певного божества Купала. Думку про Купала як язичницького бога одним із перших заперечив М. Костомаров, який вказав на те, що ім'я Купала, збережене впродовж століть, у ближчі до язичництва часи було б настільки поширеним і відомим, що літописці епохи Київської Русі не змогли б пропустити його у переліку давньоруських язичницьких богів [3: 55-57].

М. Максимович також вважав безпідставним розглядати Купала як бога достатку і врожаю, бога плодів земних, оскільки перед початком жнив такого міфологічного персонажа логічно було б вшановувати, а не віддавати йому прощальну честь, тим більше не топити і не спалювати. Натомість *Купалою* вчений називає богиню вод, символічне купання і потоплення якої є головною подією купальського свята чи ігрищ. В обрядах міфічна Купала представлена вербою, що підтверджує її жіночу стать [7: 106-107, 115].

Отже, звертаючись до питання встановлення семантичного змісту купальських ритуальних предметів, необхідно зважати на те, що важливою ознакою їх семантичного змісту є багатозначність.

Антропоморфна фігура та купальське деревце в середньополіських обрядових текстах репрезентують тему плодючості (мотиви рослинності та врожаю), оскільки одним із семантичних значень цих ритуальних предметів є 'втілення, зосередження родючої сили землі', а обрядові дії з цими предметами можна розглядати як елементи імітативної магії, спрямованої на забезпечення плодючості землі; тему очищення (мотив нечистої сили), тому що обрядові дії приготування та знищення антропоморфної фігури, купальського деревця можна трактувати як дії, спрямовані на позбавлення від нечистої сили, уособленої в обрядових предметах. Купальське деревце репрезентує також тему міжстатевих відносин (мотив одруження, сватання, залицяння) оскільки є символом дівочої цнотливості, який хлопці намагаються зруйнувати, та має семантичну подібність з весільним обрядовим деревцем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградова Л.Н. Фольклор как источник для реконструкции древней славянской духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. – М.: Индрик, 1989. – С. 101-121.
2. Иванов В.В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. – М.: Наука, 1974. – 344 с.
3. Климец Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
4. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
5. Круть І.Ю. Відбиття найважливіших індоевропейських концептів у лексиці календарно-обрядової поезії // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Випуск 3. Рівне, 2003. – С. 22-26.
6. Курочкин А.В. Растительная символика календарной обрядности украинцев // Обряды и обрядовый фольклор. – М.: Наука, 1982. – С. 138-163.
7. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
8. Нидерле Л. Славянские древности. – М.: Алетея, 2001. – 592 с.
9. Потебня А.А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 530-552.
10. Романюк П.Ф. Лексика некалендарных обрядов Правобережного Полесья / Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Спец.: 10.02.02. – Київ, 1984. – 294 с.
11. Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX вв. – М.: Наука, 1979. – 287с.
12. Токарев С.А., Филимонова Т.Д. Обряды и обычаи, связанные с растительностью // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 145-160.
13. Толстая С.М. Полесский народный календарь. – М.: Индрик, 2005. – 600 с.
14. Чубинський П. Мудрість віків. (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2-х кн. – Кн. 2. – К.: Мистецтво, 1995. – 224 с.

15. Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / Отв. ред. К.В.Чистов. – М.: Наука, 1987. – 557 с.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ:

1. Курчиця Новоград-Волинського району Житомирської області.
2. Рижани Володарськ-Волинського району Житомирської області.
3. Рудня-Жеревці Лугинського району Житомирської області.
4. Межиричка Рамишльського району Житомирської області.
5. Заньки Радомишльського району Житомирської області.
6. Ноздрище Народицького району Житомирської області.
7. Старе Шарне Народицького району Житомирської області.
8. Селець Народицького району Житомирської області.
9. Виступовичі Овруцького району Житомирської області.
10. Піхоцьке Овруцького району Житомирської області.
11. Заровенка Ємільчинського району Житомирської області.
12. Куліші Ємільчинського району Житомирської області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Шарапа – асистент кафедри української мови ЖДУ ім. І. Франка.
Наукові інтереси: етнолінгвістика.

МОВЛЕННЕВИЙ ЖАНР ЗВИНУВАЧЕННЯ У СИСТЕМІ СПОРІДНЕНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ЖАНРІВ

Оксана ШЕВЧУК (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню місця мовленнєвого жанру звинувачення у системі споріднених комунікативних жанрів. Проведений порівняльний аналіз мовленнєвих жанрів звинувачення, осуду, докору та визначені їхні основні диференційні семантико-прагматичні ознаки.

The article deals with study of speech act "accusation" among acts, which are synonymous to it. Comparative analysis of speech acts „accusation”, „condemnation”, „reproach” was done, and main distinguishing semantic and pragmatic features were determined.

Вже у другій половині 20-го століття лінгвісти починають звертатися до вивчення природи та функціонування мовленнєвих жанрів. Із цього часу поняття мовленнєвого жанру (далі – МЖ) перетворилося на одне з найбільш досліджуваних у когнітивній та функціонально-комунікативній лінгвістиці. У сучасному українському мовознавстві проблема МЖ залишається мало опрацьованою, у той час як у російській та польській мовознавчій традиції вивчення МЖ визнається одним із найактуальніших напрямів сучасної лінгвістики. Незаперечною роль МЖ у людському спілкуванні зазначає А. Вежицька: „...суспільне життя можна уявити як величезну сітку актів мови. Сама історія, як видається, ґрунтується на мовленнєвих актах (погрозах, засудженнях, пропозиціях, вимогах, переговорах, умовах тощо). Але й приватне людське життя складається значною мірою з мовленнєвих актів. З ранку до вечора запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємося, докоряємо, робимо зауваження тощо. Одночасно, з ранку до вечора намагаємося зінтерпретувати те, що нам кажуть інші, тобто зрозуміти, яких мовленнєвих актів уживають. Власне кожен раз, коли хтось починає говорити у нашій присутності, намагаємося класифікувати сказане як той або інший тип мовленнєвого акту” [2: 253].

Засновником сучасної теорії МЖ вважається М.М. Бахтін, який ще у 50-х роках у своїй праці „Проблема мовленнєвих жанрів” визначає останні як „стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань” [6:112]. За підрахунками Т.В. Шмельової, М.М. Бахтін у своїх працях називає близько 30 МЖ, зокрема, таких як бесіда (салонна, застільна, інтимно-дружня, інтимно-сімейна), лайка, побутове оповідання, військова команда, заперечення, висловлення захоплення, схвалення, ділові документи, щоденник, відповідь, лист, прислів'я, побажання, привітання, осуд, похвала, поздоровлення, наказ, протокол, прощання, публіцистичний виступ, промова, роман, згода, співчуття, жарт, науковий трактат, інтимні жарти, питання. Отже, з праць М.М. Бахтіна стає зрозумілим, що мовленнєвий жанр – це складна єдність змісту, стилю і композиції, а також низки позамовних чинників (передусім соціальних).

Метою нашого дослідження є вивчення мовленнєвого жанру звинувачення у системі близьких за інтенціональною спрямованістю жанрових форм, що ставить перед нами необхідність вирішення таких завдань: 1) визначити групу МЖ, що межують із

звинуваченням за семантичними критеріями; 2) виділити диференційні ознаки, що дають можливість розмежувати суміжні жанри.

На нашу думку, найпродуктивнішим способом визначення суміжних із звинуваченням МЖ є аналіз парадигматичних відношень, у які вступає лексема, що визначає жанр. Дослідження різноманітних словників української мови свідчать про те, що дієслово *звинувачувати* знаходиться у одному синонімічному ряду з такими дієсловами, як *засуджувати, докоряти, винуватити, інкримінувати, ганьбити*. Усі ці лексеми об'єднані спільним значенням: 'вважати кого-небудь винним у порушенні певних норм поведінки, законності, якихось правил і т. ін., вказувати на щось як на ваду, дорікати за що-небудь'.

Якщо у словникових визначеннях відображені семантичні компоненти, які визначають сутність відповідного мовленнєвого жанру, то синонімічна близькість лексичних одиниць свідчить про семантико-функціональну синонімічність МЖ, що визначаються цими дієслівними лексемами. Отже, мовленнєвий жанр звинувачення межує з такими жанрами, як осуд, докір, ганьба, інкримінація. Усі виділені суміжні жанри об'єднані спільним інтенціональним значенням – вплив на поведінку адресата шляхом висловлення негативної оцінки, хоча при цьому кожен із них має свою семантичну та комунікативну специфіку.

Дослідження функціонування зазначених жанрів дають нам можливість встановити такі семантичні та прагматичні відмінності між ними:

1. Значення, покладене в основу кваліфікації жанру. Так, у звинуваченні підґрунтям для визнання чиєїсь провини є скоєння певної дії або злочину, тобто порушення певних норм та законів, як встановлених у суспільстві. У звинуваченні мовець виражає своє негативне ставлення до вчиненої дії, роблячи акцент на відповідальності адресата: *Міжнародний благодійний фонд імені рабина Нахмана звинувачує українського депутата в шахрайстві. Предмет конфлікту – будівництво синагоги в духовному центрі хасидизму, українському місті Умань* (Газета „24“, 27.09.2007).

Російські мовознавці Т.В. Дубровська та А.М. Корміліцина вважають, що мотив засудження майже завжди присутній у звинуваченні, і, навпаки, при засудженні як аргументи щодо справедливості оцінки мовця наводяться звинувачення [7: 273]. Проілюструємо цю тезу прикладом із зібраного нами матеріалу: – *Ну, які погані! – вона робить ображену гримаску. – А з твого боку, тату, так навіть негарно. Я розумію: звичайно, можуть бути всякі родинні непорозуміння, але так закинути своїх дітей, як ти це робиш, це, вибач мені, дуже негарно.* (В. Винниченко, „Записки кирпатого Мефістофеля“). У цьому прикладі в першій частині наявність негативної оцінки („Ну, які погані!“) може свідчити про осуд, але вже продовження висловлювання („Я розумію: звичайно, можуть бути всякі родинні непорозуміння, але так закинути своїх дітей, як ти це робиш, це, вибач мені, дуже негарно“) вказує на ненормативність поведінки адресата, тобто на звинувачення.

В основі докору лежить вираження незадоволення з певного приводу, обмануті очікування суб'єкту. Докоряючи, мовець уважає, що адресат навмисне порушив домовленість, яка між ними існувала, або не врахував у своїй поведінці певні норми, які існують у суспільстві. Розглянемо приклад: *Що це ти, сину, робиш? – з плачем докоряє Мотря, а серце в неї аж як не розірветься від горя. – другі кривавим потом заробляють, а ти... Сину, сину! Бога побійся, коли людей не страшно* (Панас Мирний, „Хіба ревуть...“).

Цей фрагмент свідчить, що висловлювання докору також можна трактувати і з боку звинувачення. Так, звертання матері до сина („Що це ти, сину, робиш?“) вказує на обмануті сподівання першої, тобто на докір, а наступна оцінка дій („...другі кривавим потом заробляють, а ти... Сину, сину! Бога побійся, коли людей не страшно“), на нашу думку, свідчить про звинувачення адресата, що є доказом того, що висловлювання, які містять негативну, оцінку можуть мати подвійне семантичне навантаження.

Отже, всі мовленнєві жанри, визначені нами як споріднені мають різне семантичне навантаження: у звинуваченні головною є ідея відповідальності особи за вчинену дію, в осуді – вияв негативного, несхвального ставлення, у докорі – вираження незадоволення з певного приводу. Хоча, як видно з прикладів, інколи дуже важко виокремити один мовленнєвий жанр у певному висловлюванні, оскільки всі вони взаємопов'язані та об'єднані негативною оцінкою дій.

2. Підгрунття оцінки. Є.В. Лаврентьева зазначає, що стандартна ситуація звинувачення зазвичай містить три обов'язкові компоненти: 1) потерпілий, якому була завдана шкода, у типовій ситуації він є суб'єктом звинувачення, автором висловлювання; 2) особа, яка завдала шкоди, яка є об'єктом звинувачення, адресатом висловлювання; 3) власне шкода, тобто підгрунття для звинувачення [7: 85].

Підгрунттям для звинувачення можуть бути не лише вчинки або дії, а також і результати цих дій: *Ви були там з одною...женициною, жінкою якогось архітектора. Ви Ті звели з розуму, викрали з дитиною від чоловіка, завезли, а коли вона надокучила вам, ви покинули її саму там, без усяких засобів, хвору, з дитиною від вас. Вона хотіла стратити собі життя, але ви не зволили навіть відповісти на телеграми, які посилала вам її сестра. Так?* (В.Винниченко, „Записки кирпатого Мефістофеля”). В наведеному прикладі підгрунттям для звинувачення є аморальна поведінка адресата, а автором звинувачувального висловлювання є людина, яка сама не постраждала в цій ситуації.

Будь-яка дія, яка заслуговує у певному суспільстві негативної оцінки може стати підгрунттям для докору, засудження, ганьби, але лише у випадку, коли внаслідок певної дії хтось постраждав, комусь завдано значної шкоди, мова йде про звинувачення. Отже, МЖ звинувачення відрізняється від синонімічних йому жанрів нормативно-юридичним та соціально-правовим забарвленням.

3. Характер підгрунття оцінки. Одним із параметрів, що зближує звинувачення з осудом та докором, є усвідомлення особою вчинення певної дії. Т.А. Графова зазначає, що засуджуються лише усвідомлені дії. Не можна засуджувати людей за вроджені вади, які від них не залежать [5:83]. Т.М. Стексова у визначенні сутності докору як МЖ наголошує на усвідомленому порушенні певної домовленості [8: 394].

4. Образ автора. Розмежувати досліджувані жанри також можна виходячи із суб'єктивності, категоричності, суворості висловлювання автора. Так, особа, яка засуджує, – це мораліст, це людина, яка з власного досвіду знає, що є добро, а що зло. Висловлювання осуду, докору відрізняються меншою категоричністю порівняно із звинуваченням: – *Що це ти, мамо, завела собі коханця і не просто коханця, а ще й злодія. І не соромно в твої роки шури-мури крутити з оцим Іваном? Він же хоче обкрутити тебе і видурити хату і гроші, які ти склала, як кажеш, на чорний день. Зостанешся одна, обманута. Хто тебе догляне, і за що хоронити тебе будемо, – пік словами і злістю син* („Українське слово", 07.01.2007). Це висловлювання є яскравим прикладом суб'єктивності автора, який, засуджуючи поведінку матері, сам є аморальною особою, яка думає лише про своє матеріальне становище і про кошти, які доведеться витратити на похорон власної матері.

У висуненні звинувачення мовець орієнтується на суспільно важливі норми, які існують у певному суспільстві, таким чином відповідному мовленнєвому жанру притаманна найменша суб'єктивність, оскільки адресант бере на себе відповідальність за достовірність інформації, що стосується факту звинувачення.

5. Розмежування об'єкту оцінки та адресата. З цієї точки зору можна виокремити МЖ докору, для якого властивим є обов'язковий збіг об'єкта та адресата оцінки. Хоча й докір, і звинувачення, і осуд завжди комусь адресовані, звинувачувати та засуджувати можна також „позаочі", а докір висловлюється безпосередньо особі, яка слухає.

6. Обґрунтованість мовленнєвих дій. Для будь-якого звинувачувального вердикту необхідні незаперечні докази, що підтверджують факт відповідальності звинувачуваного, у будь-якому іншому випадку звинувачення може бути визнане фальсифікованим. У випадку із осудом та докором обґрунтованість не відіграє таку важливу роль, як у звинуваченні. Розглянемо приклад: *Народний депутат, член фракції Партії регіонів Нестор Шуфрич в інтерв'ю тижневика "События и люди" заявив, що голова Секретаріату президента Віктор Балога, очолюючи Міністерство з надзвичайних ситуацій, використовував службові літаки для приватних польотів у Закарпаття. "Це були приватні рейси на літаку, що належить МНС. За рік перебування на міністерській посаді Балога близько двадцяти разів літав на ньому в Закарпаття. Поки я йому не сказав: "Вітя, тобі не соромно на військовому літаку кожної п'ятниці літати додому? Не хочу робити офіційних заяв як народний депутат, але*

припини це робити, у тебе є можливість оплачувати приватні рейси! А це непристойно!", – сказав "регіонал" (Новини NEWSru.ua).

У наведеному фрагменті можна виділити два мовленнєві жанри – звинувачення *Ще були приватні рейси на літаку, що належить МНС. За рік перебування на міністерській посаді Балого близько двадцяти разів літав на ньому в Закарпаття*) та осуд (*Вітя, тобі не соромно на військовому літаку кожної п'ятниці літати додому?*).

Отже, досліджуючи синонімічні жанри звинувачення, осуду, докору, ми встановили, що ступінь їх синонімії настільки високий, що інколи неможлива їх однозначна інтерпретація. Проведений порівняльний аналіз трьох мовленнєвих жанрів засвідчив, що кожен з них має диференційні семантико-прагматичні ознаки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Вежицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика / Общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Рус. Словари, 1996. – 416 с.
4. Гловинская М.Я. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект / Отв. ред. Земская Е.А., Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1993. – С. 158 – 218.
5. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1991. – С. 67 – 93.
6. Дементьев В.В. Изучение речевых жанров: обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1997. – №1. – С. 109–121.
7. Дубровская Т.В. Речевые жанры «обвинение» и «осуждение» в русском и английском речевом общении. Диссертация на соискание учен. степени канд. филол. наук. – Саратов, 2003. – 233 с.
8. Лаврентьева Е.В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве. Диссертация на соискание учен. степени канд. филол. наук. – Новосибирск, 2006. – 250 с.
9. Стеклова Т.И. Обвинение // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 394–395.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Шевчук – здобувач кафедри української філології Київського славистичного університету, викладач кафедри іноземної філології Київського славистичного університету.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ШАНОВАНИХ ДНІВ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ (на матеріалі говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя)

Тетяна ШКАРОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті проаналізовано назви шанованих днів у говірках окремої порубіжної діалектної зони, описано лексеми на позначення шанованих днів та подано їхнє вживання у вербалізованих конструкціях.

In this article the following subjects have been explored : the particular words denoted honorari day in the dialects of the border region between the middle-Polissya and upper-Dnipro in the contest have been analysed; the phenomenon of the diffuson and superimposition of the meaning of the particular honorari day in the verbal patterns of the dialect speakers have been traced.

Лексика народного календаря середньополісько-наддніпрянського порубіжжя є невід'ємним елементом лексичної системи мови, компоненти цієї ТГЛ мають неоднорідний характер щодо місця в лексичній системі мови.

У пропонованій статті подається етнолінгвістична семантична характеристика груп шанованих днів у річному циклі народного календаря середньополісько-наддніпрянського порубіжжя.

Проблема семантичної структури лексики та лексико-семантичних процесів постійно перебуває в колі інтересів дослідників. Вивченню питань семантики лексики присвятили свої праці Г. Пауль, Д. Шмельов, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, П.Плющ, О. Тараненко, В.Вашенко, М. Кочерган та ін.

Зважаючи на відсутність говірок старожитніх, лексичний склад яких активно функціонує в окремих говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя, схилиємось до думки, що пасивною така лексика не може бути визнана, бо нею послуговується народна номенклатура, яка позначає існуючі в говірці назви реалій. Підтвердженням цьому є думка

етнолінгвістів, які доводять, що реалії, зафіксовані мовною свідомістю, фіксуються водночас і мовною пам'яттю народу, перетворюючись у мовну традицію [7:401; 3:35]. Саме недостатня вивченість багатьох питань, що стосуються дослідження духовної культури діалектоносіїв та говіркових особливостей окремих порубіжних зон, зумовлює актуальність статті.

Народний календар як хронологічна система являє собою річний цикл, навколо якого зосереджені найважливіші свята і сезонні роботи.

У структурі народного календаря середньополісько-наддніпрянського суміжжя можна виділити окремі групи шанованих днів, які подібні за значенням та культурологічною функцією. Об'єктом дослідження стали об'єднання лексем на позначення: **а) народних хрононімів, що окреслюють певні відрізки часу – добу, тиждень, місяць; б) назви шанованих днів, пов'язані з антропонімами; в) християнські та народні свята, зокрема й ті, що демонструють накладання християнського і народного календарів.** Через те, що систематизація та опис шанованих днів народного календаря є актуальними питаннями сучасної етнолінгвістики та діалектології, то є необхідність проаналізувати ці лексико-семантичні групи.

Окрему ЛСГ утворюють локативи на позначення проміжків між найбільш шанованими днями народного календаря – **хрононіми**, які складаючи пропріальні назви відрізків часу ще не стали предметом активного вивчення в українській ономастиці. Основними референтами для хрононімів є одиниці, які окреслюють певні відрізки часу – добу, тиждень, місяць. Окремі шановані дні народного календаря середньополісько-наддніпрянського порубіжжя у назві мають слово, що вказує на частину доби : вечір, ніч, наприклад, *Різдвяний вечір* (6.01), *ніч на Івана Купала*, *ніч на Паску*, *Щедрий вечір* [у ^ніч на ку^пала дере^уцє ставили/об^ті^енали ^зіл^ками/й^ак в'ін^ки ^уже пус^кат' ^ді^учатам/то са^м'і сп'івали/ш^чоб ^бо^ут^уха (нечистоти – авт.) не^у кинули/са^м'і по^черз'і б'іжи^мо/то ^хлопц'і і не^у кинут' //] (Фср.). У обстежуваних говірках зустрічаються назви тижнів, в основі номінації яких лежить церковна або народна обрядовість, наприклад, *Білий тиждень*, *Вербна неділя* (тиждень перед Великоднем), *Русальний (Зелений) тиждень* (перший тиждень після Трійці), *Середохресна неділя* (четвертий тиждень після Великодня): [у ^білий ^ти^жден' не^у са^ди ^квочки на ^посні ^йайц'а/бо не^у буде ^виводку//] (Озр.).

Окрему групу складають назви шанованих днів, у яких наявні елементи обрядовості. За певними днями народного календаря закріплені цілі періоди, які встановлюють обмеження вживання їжі та називаються постами. Кожен з них має свою назву та тривалість. Так рухомим можна назвати *Великий піст*, початок якого залежить від дня свята – *Великодня*, а тривалість його стала – 7 тижнів [не^ре^д вели^коднем мас^ниц'а/до мас^ниц'і тре^ба на ве^рстат ви^робит'/не^ре^д постом ост^ан':і й ден' з^би^рат' ^сир/а то^ді ^піст/у ^ти^жден' мас^ниц'і мас^тит' у ха^тах/ш^чоб ^чисто //] (Фср.). Обрядові дії під час посту вмотивовували назви днів тижня: перший понеділок Великого посту в говірках носить назву *Чистий* [чи^стого ^ти^жна тре^ба пере^мити ^усе чере^пяне/посуд та/п овис^т'іруват' о^дежу//] (Сдр.). За офіційною назвою *Петрівський піст* у мовленні діалектоносіїв порубіжжя закріпилася назва *Петрівка*, цей піст припадає на другий після Трійці тиждень і триває до Петра (12.07) [ко^ли ^йак при^епа^де/не^тр'і^ука а бо ^до^уша/або ко^ротша/це ^йак там ви^паде ^зелена не^уд'і л'а//] (Пуст.). В основі назви посту *Спасівка* (14.08 – 29.08) лежить назва одноіменного свята – *Спаса* (14.08), зустрічається також назва *Успенський піст* (Мтш., Бкл., Фср.), в основі номінації якого назва однойменного свята Успіння Пресвятої Богородиці (28.08) [на ^спас'і^уку ^жали ^ветку - та^кий з ^руку ^сніп/з^верху ^уби^рал и ^кв'ітами/ц'у ^ветку ^устав'лали ^у ^йаблука/й^ак'і ^уруш^ник у ^несли ^хре^стити до ^церкви//] (Плпч.). Народна назва у обстежуваних говірках Різдвяного поста (28.11-06.01.) – *Пилитівка*, основою для такої номінації стало свято

Пилипа, з яким розпочинається піст (27.11) [до пи|лип'і|ўки по|п|расти і пот|кати ўсе //] (Глб.).

Назви шанованих днів, пов'язаних з антропонімами. Власні особові імена – це група лексики, яка є важливою базою для творення одиниць народного календаря на основі антропонімів, що становлять джерело розуміння семантики шанованих у народі днів.

Розкриттю ролі власних імен у творенні назв поліського народного календаря присвятила свої праці С. Толстая, яка доводить, що в основу номінації шанованих днів народного календаря, пов'язаної з антропонімами, покладений принцип номінації календарних одиниць на основі імен святих, вшанування пам'яті яких випадає на відповідні дати [13: 378].

Отже, безпосереднім джерелом народної календарної номенклатури стали церковні назви свят. Процес трансформації назв свят із канонічних у народні, очевидно, відбувся шляхом перетворення антропоніма, який означає конкретну особу в складі канонічної календарної формули, у квазі-антропонім (*Ілля, Олекса, Петро і Павло тощо*). У говірках ця численна група назв шанованих днів представлена хрононімами отагійного походження на зразок *Андрій Первозванний (13 січня), Микола Чудотворець (22 травня, 19 грудня), Варвара (17 грудня), Євдокія (14 березня)*: [на ва|р|ва|ри ви|ши|е|вай|ут' / а м'і|си|т' |глину не" |можна не" |прасти і не| б'і|лити у |цей |ден' //] (Блш.).

У народному календарі говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя початкові церковні хрононіми зазнали трансформації як на рівні формальному так і на рівні змістовому. Такий процес позначений кількома явищами: 1) у склад хрононіма вводиться прикладка, яка вказує на стан навколишнього середовища у відповідний період або на господарську спеціалізацію дня, наприклад: *Зосим-бджільник (30.03), Степан-сінокіс (15.08)*: [на |зосима про|в'і|р'али на|сі|ку ви|ста|ў|ла|ли роз|не" |ча|ту|ва|т' |ву|ли|ки //] (Плпч.); 2) у складі хрононіма з'являється прикметник, в семантичній структурі якого наявна сема «час»: теплий, холодний, весняний, зимовий: *Лука осінній (18/31.10), теплий Олекса (30.04), Юрій весняний (6.05), Микола зимовий (19.12), Антон-перезимник (17/30 січня)* [на |те|плого о|лексу ви|но|си|є|ли |б|джо|ли|на|с|та|ў|ла|ли на|сі|ку // як О|лекса |те|плий // то|у|сі| у |на|с|ко|ли|с|ха|ти роз|е|ту|ла|ли] (Щрб.); 3) від агоніма утворюється присвійний прикметник, який сполучається з іменником *день*, наприклад, *Михайлів день (21.11), Мануїлів день (30.06), день Василя (14.01), Борисів день (6 серпня), Власів день (11/24.02)*, але найчастіше в говірках зустрічається форма без слова *день*: *Василя, Варвари, Івана, Миколи, Власа* [на ва|си|ла по|си|пай|у |ци|е|бу|лу |со|лу / ди|вл|ус|а|чи |бу|де |до|ш|ч //] (Озрн.); [скотину на |ў|ласа об|да|вали |ла|даном |ба|ту|шка |с|ва|ти|т' ко|р'ів / у|сі| да|ї|ут' на |це|ркву мо|ло|ко //] (Сркт.) Слова, які уточнюють хрононім, семантично пов'язані з різноманітними станами природного середовища в його динаміці, обумовленій зміною пір року, а також деталізацією циклу сільськогосподарських робіт теж пов'язаною зі зміною пір року і розвитком вегетаційного циклу.

Список однослівних хрононімів-антропонімів, зафіксованих у говірках порубіжжя складають назви таких шанованих днів: *Андрія (30.11/13.12) [Блш., Пуст., Сдр, Фрс.]*, *Варвари (4/17.12), [Мти., Фрс., Ксв., Три.]* *Ганни (9/22.12) [Вільш, Озрн., Бкл.]*, *Петра (29.06) [Фурс., Мти., Озрн.]*, *Горпини (6.07) [Трушк., Фрс, Сдр., Мти.]*, *Катерини (24.11/7.12) [Чмр., Хрп., Щрб.]*, *Килини (20.04) [Блш., Пуст., Сдр, Фрс]*, *Маковей (14.08) [Фрс, Сдр., Мти]*, *Микити (10.06) [Мти., Фрс., Ксв., Три]*, *Михайла (8/21.11) [Вільш, Озрн., Бкл]*, *Наума (1/15.12) [Фурс., Мти., Озрн]*, *Никона (24.12) [Чмр., Хрп., Щрб]* *Оксани (6.02) [Озрн., Щерб., Мти.]*, *Охріма (10.02) [Фурс., Вільш.]*, *Параски (14/27.10) [Бкл., Ябл., Глб.]*, *Сави (5/18.12), [Ксв., Сдр., Щрб.]*, *Степана (15.08) [Вільш., Мти, Хрп., Глб.]*, *Євдокії (14.03) [Сдр., Ябл., Пуст., Чмр.]*. Зафіксовані номени шанованих днів засвідчують, що в говірках поряд з формами однини існують однослівні хрононіми в формі множини (*Савки, Ганни, Варки та ін.*)

Кожен із шанованих днів має своє обрядове наповнення та пов'язану з ним систему дозволів/заборон на виконання певних видів господарської діяльності, що в свою чергу, регламентує господарський календар мешканців порубіжжя. Наприклад, [по ве^сні по читували йе^удо^к'і^йу / ви^та^гали кар^топ^лу у цей ден^і //] (Фср.); [на ме^ланки хлоп^ці^й са^жейу ма^зали / по ма^жут^т бувал о так / шо ну вим^ева^т //] [Бкл.]; [поки ту^ди до пе^тра чи до гор^пини / то гла^ді^ли / шоб коро^ви у ш^код^і (деросте пшениця – авт.) не^пасти / бо збиток / не^можна)]; [на сте^пана с^ін о^косника жа^ли / моло^тили ці^пами / ку^лі тру^сили / у^йа^зали сно^пи ха^ти ук^риват^т / сно^пками та дру^чками ха^ти об па^лали //] (Бкл.) [на ма^ланки воро^ж'ін:а у^сак'і / ді^учата з ні^майут^т з хлоп^ців ша^пки / а ті ви^куп^лайут^т //] (Хрп.); [на га ндрей^а чере^з три ме^ж'і пе^ре^сі^йували коно^плу / ді^уча та при ц^ому ка^зали / андр^ійу / андр^ійу / че^рез тебе ко^но плу / с^ійу / пріс^{ні}с^ь у с^{ні} / з ким ме^ні бра^т на ве^сні //] (Трш.).

Найменування релігійних свят: серед значної кількості слів означеної семантики своєрідну групу становлять назви свят – «днів, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати» [12: IX,104-105]. У межах цієї макрогрупи виокремлюємо назви народних і релігійних свят, які нерідко демонструють накладання релігійного та народного календарів.

Назви релігійних свят як одиниці номінації належать до такого різновиду ідеонімів, як геортоніми. Показником поєднання цих мовних одиниць є семантичні ознаки 'свято', 'релігійне', які, принаймні перша, завжди експліковані у повній назві цих ідеонімів лексемами *свято, свята*. Наприклад, *свято Різдва Христового, Русальні свята* [чере^з т и ж ден^і ніс^ла тр^ійці^на ру^сал^ні св^ята пле^ли з бур^йа на до^угих в^інк[']ів // над^івали ма^лим ді^учатам / а ті хо^дили з ни ми до^вечора / то ді^клали той в^інок на м[']іс^це / де по^саже^н а ка^пуста / шоб за^уйа^залис^ь кача^ни //] (Чапел.). Форма множини *свята* (в говірках вар. - празники) є дериваційно-корелюючим за числом іменником. Форма множини вказує на те, що це свято виконує функцію гіпероніма стосовно інших, які наслідують його, наприклад, у говірках три свята, які йдуть одне за одним – *Варки*(4\17.12), *Савки* (5\18.12), *Миколи* (6\19.12) – об'єднують назвою *Миколині свята*: [й^ак ми бу^ли ма^лі / то зна^ходили на ми^коли у се^бе чи пр^іаника чи там гор^ішки / а бу^ва да^дут //] (Блш.).

Народний календар говірок середньополісько-наддніпряньського порубіжжя послуговується розмовними еквівалентами офіційних релігійних назв: *Паска, Кутя, Купало, Покрова*, де поширена назва замінюється антропоморфізованим агонімом: *Лазарева субота – Лазар, Собор архангела Гавриїла – Гавриїл, Собор предтечі та Хрестителя Господнього – Предтеча* [на ла^зара у^церк^в'і ве^лика сл^жба пр^ави^ц:а //] (Пуст.), [на па^ску й^ак по^нак^рашу^йу тих кра^шанок / то у^сігда по^вно //] (М. Влш.), [по по^кров'і топ^лу г^рубу / бо зна^йу й^ак по^крова / то хо^лодно / зи^ма //] (Ябл.); [на по^крову у нас у се^лі у^сігда х^ра м / то й^ак по^на^гото^ула^йемо у^сого / на^че на ве^сі^л:а //] (Ксв.).

Народна номенклатура послуговується скороченими назвами на зразок Благовіщення, Воздвиження, Пасха: [на воз^движе^н:а не^можна най^б'і^лш ру^бат^т / бо і ско^тина і ді^ти ма^лі і все во^но по^ра на по^рі не^сто^й іт^т //] (Сдр.); [до воз^не^сен[']і^йа не^закла^дали фун^даме^нта / не^можна горо^дит^т шта^хету до воз^не^сен[']і^йа / бо тог^ді дош^чу не^{ма} // ка^жут^т / на^шчо ти за^горо^ди^у / те^пер дош^чу не^{ма} у^с е лі^то //] (Мтш.).

Народні варіанти шанованих днів релігійного походження у мовленні діалектоносіїв порубіжжя вживаються зі словом *день* у значенні «календарна дата, встановлена для чогонебудь, свято» (*День Георгія Побідоносця, День Івана Купала* тощо): [на ден^і ку^пала

ж'інки на могилах рвали в'інки /йакшчо котрийс' вйав/ то пре^удсказували смерт' //] (Сдр.).

У народному календарі порубіжжя назви шанованих днів, що становлять християнські свята, певним чином пов'язані з дохристиянськими святами, наприклад, *Параскева П'ятниця*. Ще до появи християнства слов'яни святкували П'ятницю, яку дослідник В. Войтович ототожнював з язичницьким божеством Мокошею [2: 319]. З упровадженням християнства п'ятницю почали вшановувати і як день Христової муки й смерті. Народний календар відкидає церковні тлумачення святих Параскев, зазначеної у святцях (Параскева Сербська – 14.10/ 27.10; Параскева, наречена П'ятниці – 28.10/10.11), головною у номінації свята стала орієнтація на мовний чинник – значення атропоніма Параскева (від гр. *paraskeue* – п'ятниця, приготування) [йак'раз на параскеву п'ятницюу приходил а су'сідка\ просила підкласти на квочку//] Щрб.); [на параски т'іл'ки шчос' ле^е х'ке робили/хтоу цей ден пра'ц'уйе/ той не^е перене^е се б'іду//]. В основу збігу церковного та народного календарів могла бути покладена подібність біографії християнського святого і атрибутики язичницького божества. Вагомою умовою накладання календарів могло бути співзвуччя власних імен. Наприклад, свято Георгія Побідоносця (23.04/6.05) в говірках зафіксовано як *Юрія*. Цілком ймовірно, що «господарські» функції св. Юрія (сторож поля, врожаю, медозбору; опікується всіма тваринами свійськими і дикими) [2: 608] певною мірою зумовлені буквальним значенням його імені (грецьк. «георгос», або «георгіс» (у лат. *Georgius*) – «землероб»): [на йур'ій а заўж'ди с'ійу гарбузи і г'ір'ки можна//](Чмр.).

Назва *Трійця* (*Тройця*) 'християнське свято на честь триєдинства Бога (Бог-отець, Бог-син, Бог-дух святий), яке святкують на 50-й день після Великодня; 'Зелені свята' [11: III, 284]. Лексема *Трійця* може також виступати зі значенням 'християнський, триєдиний бог': *Пресвятая Тройця* [8:31]: [на трой'ц'у рвали г'іл'ки липи /пайур (болотана трава - авт). кидали на дол'іуку на три дн'і/нісла ц'ого г'іл'ки палили ў неч'і\а пайур остаў'лали дла пле'т'ін':а ци'е бул'і //] (Блш.). Народна говіркова назва свята *Зелені свята* зберігає мовну пам'ять про архаїчну, до співвіднесення з церковною *Трійцею*, семантику 'святкування, присвячені пробудженню сил природи', коли все навколо зеленіє. Ритуали, що в загальних рисах збереглися до сьогоднішніх днів, так само належать ще дохристиянській культурі. Синонімічна, нецерковна назва *Клечальний тиждень*, зафіксована в говірках середньополісько-наддніпряньського порубіжжя (Озрн., Мтш., Фср., Ябл., Блш., Трш.), походить від *клечати* 'убирати, прикрашати зеленню', *клечання* – 'зелене гілля як окраса житла в час зелених свят', пов'язане з російськими словами *клёк* 'щось затверділе', *клёкнуть* 'в'янути, зморщуватись, висихати', *кльч* 'стеблина льону, хмелю'; первісне значення могло бути 'зелень для висихання' [4: II, 459] [на кле^еч'ан':а в'ішайемо бере^ест'ок зе'лений/ тар'зіл':а засте^елайемо/покил' у'су хату засте^елили //] (Фср.).

Отже, вивчення номенклатури шанованих днів зумовлене їх роллю в процесі вербального оформлення уявлення діалектоносців про календар. Дослідження показало, що у говірках середньополісько-наддніпряньського порубіжжя поширені народні хрононіми, в основі яких лежить церковний календар, події християнської історії, антропоніми та традиційне господарювання. Народний календар перехідних говірок суміжжя демонструє культурологічну функцію шанованих днів, які є складовою духовної культури населення порубіжжя.

Подальший аналіз репрезентантів на позначення народного календаря дасть змогу повно встановити зв'язок між словами і тими явищами, що вони позначають, виявити об'єм значення слів народної номенклатури, їх вживання та етнолінгвістичне значення.

Об'єктом окремої уваги діалектологів у подальшому можуть стати питання систематизації шанованих днів та вивчення їх лексико – семантичної структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних віруваннях та поглядах. – К.: Довіра, 1993. – 414с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – Київ.: Либідь, 2002. – 663с.

3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры: Пер. с нем./Сост., общ. ред. и вступ. ст. А. Гулыш, Г. Ромигавили. – М.: Прогресс, 1985. – 451с.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. т.3. – К., 1982. – 632с.
5. Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. – К., 1989.
6. Костомаров М. Славянская мифология // Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930. – 114с.
7. Общее языкознание : Внутренняя структура языка / Под ред. Б. Серебряникова. – М.: Наука, 1989. – 243с.
8. Оріон Я. Бог і релігія. – Гамільтон, 1984.
9. Пропп В. Русские аграрные праздники. – Ленинград, 1963. – 230с.
10. Павленко Ю. Дохристиянські вірування давнього населення України. – К.: Либідь, 2000. – 328с.
11. Словарь української мови . Упорядник Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1–4.
12. Словник української мови: В 11-ти томах. – Київ, 1970–1980. – Т. 1–XI.
13. Толстая С. Полесский календарь. – М., 2005. – 600с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ :

Бкл. – с. Бакали, Білоцерківського р-ну, Блш. – с. Блошинці, Білоцерківського р-ну, Влш. – с. Вільшанка Білоцерківського р-ну, В. Плів. – с. Велико Половецьке, Білоцерківського р-ну, Глб. – с. Глибичка, Білоцерківського р-ну, Ксв. – с. Ксаверівка, Васильківського р-ну, Мтш. – с. Матюші, Білоцерківського р-ну, Озрн. – с. Озріно, Білоцерківського р-ну, Пуст. – с. Пустоварівка, Білоцерківського р-ну, Плпч. – с. Пилипча, Білоцерківського р-ну, Сдр. – с. Сидори, Білоцерківського р-ну, Трш. – с. Трушки, Білоцерківського р-ну, Фурс. – с. Фурси, Білоцерківського р-ну, Фср.- с. Фесюри, Білоцерківського р-ну, Хрп. – с. Храпачі, Білоцерківського р-ну, Чмр. – с. Чмирівка, Білоцерківського р-ну, Щрб. - с. Щербакі, Білоцерківського р-ну, Ябл. – с. Яблунівка, Білоцерківського р-ну.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Шкаровська – аспірант кафедри української мови УДПУ ім. М.П. Драгоманова.
Наукові інтереси: етнолінгвістика, діалектна лексикологія.

ЕПТОНИМИ Й.В. ГЕТЕ В НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Світлана ШКВАРЧУК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто особливості лексикографічної фіксації крилатих слів Й.В. Гете, сформовано корпус крилатих одиниць, які є найчастотнішими у фразеологічних словниках і увійшли у ядро німецької фразеологічної картини світу.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of J. W. Goethe's popular quotations lexicographic representation, there being formed the number of the popular units, which are the most frequent in phraseological dictionaries and entered the core of the german phraseological world outlook.

Звернення сучасних лінгвістів до проблем інтертекстуальності та національно-культурної специфіки мови викликало інтерес до такого явища як крилаті слова, цитати та афоризми. З позицій лінгвокультурології та етнолінгвістики ці одиниці виступають “прецедентними текстами / висловлюваннями” певної лінгвокультурної традиції (Ю.Н. Караулов, В.І. Карасик, В.В. Красних, А.Н. Приходько, Г.Г. Слишкін та ін.).

На противагу ідіомам, що складають ядро фразеологічного рівня та постійно привертають до себе увагу лінгвістів, крилаті слова, відомі цитати та афоризми знаходяться на її периферії, а тому є менш дослідженими. Хоч сам термін «крилате слово» був уведений у лінгвістичний обіг Г. Бюхманом ще у 1864р., робота у цьому плані велася, здебільшого, у напрямку лексикографічного опрацювання, а не теоретичної розробки даного питання. На входженні крилатих одиниць до системи мови наполягає С. Г. Шулежкова – автор першої в історії мовознавства монографії про КВ (1995 р.). В українському мовознавстві системно-функціональний та лексикографічний аспекти крилатих слів, їх лінгвістична природа, розглянуті у докторському дослідженні Л.П. Дядечко (2002), де обґрунтовано використання терміну “ептонім” для усіх типів крилатих одиниць. Автор вважає його кращим також через те, що він “вільно включається у дериваційні зв’язки, стаючи вершиною словотвірного гнізда, члени якого призначені задовольнити потреби лінгвістів у галузі вивчення КС (в)” [1: 139]. Проте й надалі залишаються невивченими КС (в) окремих авторів.

Наша стаття розглядає ептоніми Й.В. Гете як частину німецької фразеологічної картини світу. Метою є окреслити корпус тих КС(в), які увійшли в ядро фразеології та є найчастотнішими у словниках, і встановити особливості їх лексикографічної фіксації.

Саме Й.В. Гете поряд з Ф. Шиллером [див. таблицю 1] є автором найбільшої кількості ептонімів у різних лексикографічних джерелах, збірниках цитат та афоризмів, його афористична спадщина – найбагатша серед інших письменників та видатних діячів німецького народу.

Таблиця 1

Ептоніми Й. В. Гете у спеціалізованих лексикографічних джерелах

№	Лексикографічне джерело	Заг. к-сть у лексикогр. джерелі	К-сть КС (в)	
			Й.В. Гете	Ф. Шиллер
1.	DUD 12	7 500	385	329
2.	DUD Z/R	15 000	317	324
3.	SK	25 000	423	111
4.	wickiquote	7 260	490	193
5.	ZW	13 000	1652	1388

Для визначення тих крилатих виразів, частин цитат та афоризмів, які вже увійшли в ядро німецької фразеологічної картини світу, ми відкинули лексикографічні джерела, де широко висвітлено весь афористично-цитатний масив авторства Гете (DUD 12, SK, збірники цитат і афоризмів) та скористались тільки фразеологічними одно- та двомовними (німецько-українськими та німецько-російськими) фразеологічними словниками. Здебільшого вони тільки в незначній кількості, або й взагалі не включають авторських цитат та афоризмів, а містять основні найуживаніші фразеологічні одиниці (ФО). Результати опрацювання семи таких словників подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Ептоніми Й. В. Гете у фразеологічних словниках

	ГП	DUD 11	DUD Z/R	НРФС	ОС	PAF	WW
	1	2	3	4	5	6	7
К-сть знайдених КС (в) Й. В. Гете	32	35	86*	79	13	4	13
Загальна к-сть ФО у словнику (~)	30 000	10 000	15 000	14 000	15 000	10 000 Stichw.	8 000 Stichw.

У фразеологічних словниках нами знайдено всього 93 крилаті одиниці авторства Гете. Проте, як висвітлено в таблиці, їхня кількість у різних лексикографічних джерелах дуже відрізняється і не залежить від загального об'єму ФО у словнику. Вважаємо, що визначальним фактором тут є те, як автор відповідного тезаурусу визначає межі фразеології та які цілі переслідує. Так, у словнику Л.Е. Біновіча та Н.Н. Грішина включено значну кількість ептонімів (79 із 93 знайдених), оскільки автори при визначенні складу словника керувалися класифікацією фразеологічних одиниць німецької мови, яка розроблена І.І. Чернишовою, де КС (в) належать до групи фразеологічних висловлювань. Представлення майже всіх КС (в) у DUD Z/R (Das große Buch der Zitate und Redewendungen) (86 із 93), пояснюється його специфікою, адже він включає як традиційні ідіоми, так і велику кількість відомих цитат. Всього в даному словнику міститься 316 цитат Гете, проте тільки 86* з них зафіксовані й у інших досліджуваних лексикографічних джерелах.

Зважаючи на вищезазначене та на певну авторську суб'єктивність при відборі КС (в), включатимемо до нашого корпусу КС (в) Й.В. Гете, що увійшли до ядра фразеології та є найуживанішими (за даними словників), тільки ті ептоніми, що зустрічаються не менш як у чотирьох фразеологічних одно- та двомовних словниках. Всього таких КС (в) виявлено 20 [таблиця 3].

У таблиці позначки + / - вказують наявність чи відсутність даного крилатого вислову, його варіату чи похідної ФО у словнику. Цифрою позначено, яка саме форма зафіксована у відповідному джерелі. Крім того, вказуємо, чи для даного варіанту КС (в) у словниковій статті згадується авторство Гете. Позначку * мають ті ФО, авторство для яких не є точно визначеним, існують тексти й інших авторів, що можуть служити дериваційною базою для даного фразеологічного звороту. Проте ми включали такі ФО в таблицю, якщо в довідковій

літературі вказано, що саме Й.В. Гете сприяв їх популяризації та закріпленню у мовній системі, як, наприклад, “*Jeder Tag hat seine Plage*“. Вперше подібні слова зустрічаються у “Євангеліє від Матвея”: “*Es ist genug, dass ein jeglicher Tag seine eigene Plage habe*“, проте форма, у якій вони цитуються на даний час завдячує своїм існуванням Гете, та є усіченням віршованого рядка “*Jeder Tag hat seine Plage, / Und die Nacht hat ihre Lust*“ (“*Wilhelm Meisters Lehrjahre*“) [5: 430] (DUD Z/R).

Усічений ептонім “*Warum in die Ferne schweifen?*“, на противагу своїй повній формі, зустрічається у словникових статтях ГП та НРФС вже без вказівки на авторство. Як видно з таблиці, чим віддаленішим від першоформи є певний ептонім, тим рідше вказується його авторство у лексикографічному джерелі, а КС переходить у популярну ФО: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum* [НРФС] → *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie* [DUD Z/R] → *graue Theorie sein* [DUD 11; DUD Z/R; НРФС; WW].

Функціонування у загальнонародній мові сприяє також структурно-семантичним змінам: *Wer nie sein Brot mit Tränen aß (geh.)* → *Wer nie sein Brot im Bette aß, weiß nicht, wie Krümel piken (ugs., scherzh)*.

Принагідно, втрата авторства підтверджується й нашим опитуванням носіїв мови, які вказують на загальнонародне, а не літературне походження деяких КС (в) Й.В. Гете.

Отже, ептоніми Гете є важливою складовою німецької фразеологічної картини світу. Це вже не просто думки та слова окремого геніального автора – крилаті слова, вирази, афоризми та цитати з відомих творів органічно влилися у національну скарбницю німецької культури, зазнали як структурних, так і семантичних змін, стали частиною лексико-фразеологічної системи, прецедентним феноменом німецької лінгвокультури.

Оскільки фразеологічний пласт мови є динамічною системою, в якій можуть час від часу актуалізуватись ті чи інші КС (в), вважаємо доцільним та перспективним розглянути цитатно-афористичний фонд Й.В. Гете у діахронічно-синхронічному зрізі, встановити динаміку дериваційних процесів з метою виявлення варіативності та коригування корпусу найпопулярніших КС (в), враховуючи результати проведення психолінгвістичного експерименту серед носіїв мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 293 с.
2. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). Монография. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
3. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
4. Шулежкова С. Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. – Челябинск: Факел, 1995. – 223 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

1. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с. [НРФС]
2. Німецько-український фразеологічний словник / Уклали В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – т. 1. – 416 с. – т. 2 – 382 с. [ГП]
3. Осовецька Л.С., Сільвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови. – К.: Радянська школа, 1964. – 715 с. [ОС]
4. Paffén K.A. Deutsch-Russisches Satzlexikon. – Leipzig.: VEB Verlag Enzyklopädie, 1970. – 1469 s. [PAF]
5. Das große Handbuch der Zitate : 25000 treffende Aussprüche und Sprichwörter von A - Z / gesammelt und hrsg. von Hans-Horst Skury. – München: Bassermann Verlag, 2004. – 1136 s. [SK]
6. Duden. Das große Buch der Zitate und Redewendungen. – 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2007. – 896 s. [DUD Z/R]
7. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten: Wörterbuch der deutschen Idiomatik / bearb. Von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. – Nach den Regeln der neuen dt. Rechtschreibung überarb. Nachdr. der 1. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1998. – 864 s. [DUD 11]
8. Duden. Zitate und Aussprüche. Band 12. – 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – 960 s. [DUD 12]
9. Wikiquote. Zitate mit Quellenangabe – Режим доступу: <<http://de.wikiquote.org/wiki/Goethe>>
10. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch / Hrsg. von Dr. Erhard Agricola unter Mitwirkung von H. Görner und R. Küfner. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1962. – 792 s. [WW]
11. Zoozmann R. Der Zitatenschatz der Weltliteratur. – Köln: Anaconda Verlag GmbH, 2007. – 864 s. [ZW]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шкварчук – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, прецедентні феномени.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ ЛІНГВОКОНЦЕПТІВ

Владислава ДЕМЕЦЬКА (Херсон, Україна)

У статті обґрунтовується необхідність застосування адаптивних перекладацьких стратегій до прагматичних типів текстів і зокрема словникової статті політичного дискурсу з огляду на різницю міжкультурних текст-типологічних стереотипів.

The article proves that the main purpose of adaptive translational strategies lies in both the transference of pragmatic potential of the text and the orientation to the linguistic and cultural stereotypes of the recipient in translation. 120

Переклад культурно зумовлених типів текстів, а саме прагматичних типів текстів, належить до найактуальніших проблем сучасного перекладознавства та міжкультурної комунікації. Процес перекладу ускладнюється тим фактом, що адекватне сприйняття тексту перекладу залежить від того, наскільки він відповідає стереотипам очікування цільової аудиторії. Зрозуміло, що тут йдеться про текст-типологічні стереотипи очікування, які в обох культурах мають певні конвергентні та дивергентні ознаки.

Виокремлення конвергентних та дивергентних ознак типів текстів в зіставлюваних культурах убачається необхідним саме для практики перекладу, оскільки впливає на вибір перекладацьких тактик у процесі роботи з текстами. Домінування конвергентних ознак свідчить на користь збігу в текст-типологічних стереотипах очікування аудиторій відправника й одержувача, і навпаки, вищість дивергентних ознак заздалегідь доводить, що стереотипи очікування розходяться і чим більше таких ознак, тим більше відчутним є культурно зумовлене текст-типологічне розходження у сприйнятті зазначених аудиторій.

Таким чином, домінування конвергентних чи дивергентних ознак впливає на вибір перекладачем між репродуктивною та адаптивною стратегією у процесі перекладу того чи іншого прагматичного типу тексту.

Для перекладача це означає, що у випадку, коли на всіх рівнях тексту дивергентні ознаки наращуються, переклад передбачає застосування менш формалізованих і більше креативних засобів перекладу. Так, з огляду структури тексту, його обсяг може розширюватись / скорочуватись, що відповідно прогнозує застосування редукції / ампліфікації / елімінації. Послідовність інформації також може підлягати транспозиції, включаючи реверс сильних позицій тексту. З точки зору лексико-семантичної специфіки тексту можна говорити про застосування лексико-семантичних трансформацій різного рівня складності. Наприклад, збільшення кількості синонімічних відповідників, у тому числі контекстуальних синонімів, що призведе до залучення таких «складних» трансформацій, як розвиток значення, цілісна заміна висловлення.

Специфіка функціонування лінгвоконцептів в оригінальному тексті у першу чергу маніфестується в кількісному / якісному наповненні слотів. Застосування фреймової методики до аналізу текстів культури (термін Ю.М. Лотмана) є виправданим з двох причин. По-перше, когнітологічний аналіз за фреймами експлікує специфіку інформації на двох рівнях – ментальному й вербальному, а по-друге, демонструє загальні закономірності організації вербалізованої інформації. Фреймова методика дозволяє диференціювати якісну інформацію в текстах. Якісна інформація, або семантичний комунікативно-ціннісний простір тексту культури, диференціюється за трьома критеріями: універсального / загального, специфічного / особливого й унікального / одиничного.

Об'єднання знань у складі фрейму обумовлено тим, що в сукупності вони висвітлюють певний стандартний стереотипний набір. Зрозуміло, що йдеться про культурно зумовлений стереотип, який залежить не лише від мови. Порівняння стереотипів, властивих культури

оригіналу, з тими, що функціонують у культурі перекладної мови, демонструє всі типи опозицій картин світу: етнічної та індивідуальної, загальнонародської та індивідуальної, узагальненої загальнонародської та національно-етнічної. Остання опозиція вбачається актуальною, оскільки найбільш виразно виявляється в прагматичних текстах, що належать до такого апелювативного дискурсу як політичний.

До парадигми прагматичних текстів політичного дискурсу належать словникові статті тлумачного й енциклопедичного словників, перекладознавчий аналіз яких і становить об'єкт даної статті. Матеріалом аналізу слугували словникові статті тлумачного й енциклопедичного словників політологічного характеру двох лінгвокультурних традицій – східнослов'янської та атлантичної (США).

Структурно-композиційний і фреймовий аналіз словникових статей тлумачного словника в порівнюваних лінгвокультурних традиціях дозволяє нам говорити про те, що з огляду інтерлінгвістичного перекладу домінуюча кількість лексико-семантичних одиниць вихідного тексту знаходиться в діапазоні однозначних і варіантних еквівалентних відповідностей [1: 155], представлених арсеналом мовних засобів мови перекладу.

Архітектоніка словникових статей політологічних словників цих традицій характеризується наявністю диференційних ознак. Так, інваріантність коментувальної частини відзначається варіативністю її реалізації. Основною метою коментувальної частини є конкретизація політичних аспектів функціонування аналізованого поняття або концепту.

Варіативність реалізації виявляється в тому, що в одних випадках указуються історичні етапи становлення й розвитку даного поняття, явища або концепту в умовах світової політичної системи в цілому, в інших - конкретизуються аспекти функціонування поняття, концепту в умовах розвитку політичної системи США. У відомому нам російському перекладі деяких статей даного словника термін "*Significance*" перекладається як «*Реальное значение*» [2]. Наявність російського перекладного варіанту політологічного словника Д. Плейно потребує свого коментарю. Автори перекладу у передмові зазначають, що «на сьогодні» в Росії існує ряд добротних довідникових перекладних видань із, наприклад, соціології, що ж до перекладних науково-довідникових джерел з політології, вони вказують на відчутний брак таких видань і справедливо зазначають, «що вочевидь і політологам необхідно, скоординувавши зусилля, добитися скорішого створення системи довідників, словників, навчальних посібників свого профілю. Запроваджуючи в широкий обіг апробовані досягнення політології, основні поняття, концепції, а також і сталі проблемні комплекси, доцільно при цьому використовувати досвід країн із багатою енциклопедичною традицією» [2: 77]. Але переклад відомого в США словника Д. Плейно має фрагментарний характер і представляє собою тільки добірку ряду словникових статей «пілотного» варіанту. Цікаво, що в добірку ввійшли тільки загально-політологічні концепти універсального значення, тобто такого, яке має усталений та загальновідомий характер, де майже зовсім не реалізується лінгвокультурологічна специфіка вихідної культури.

У перекладі надаються наступні словникові статті: *Political Anthropology, Political Psychology, Political Sociology, Political Theory, Political Philosophy, Political Ecology, Political Science, Political System, Political Community, Political Polity, Political Communication* [2]. Що ж до словникових статей, що розкривають розглядувані нами політичні концепти, ми змушені констатувати, що в російському перекладі вони не представлені. Пізнавальна функція словника, на яку саме і посилаються автори перекладу, визначила і домінування репродуктивного перекладу над адаптивним. Так, у перекладі поряд із російським варіантом-відповідником надається також і англійський варіант, наприклад: «*сравнительный или межстрановой (cross-national) анализ*» [2: 79]; «*публично-административная деятельность (public administration)*» [2: 78]; «*В политике субъект действия (политический актор – Так! – В.Д.), как в театре, "играет роль" (actor – актер. — Прим. перев.)*» [2: 81]. Застосування репродуктивного перекладу більш ніж очевидне та невиправдане, особливо в наступному прикладі: «*многодисциплинарный поход (multidisciplinary approach)*» [2: 78].

Проаналізуємо приклад зі словникової статті «Политика (Politics)»: «*В практическом обиходе политика получила название «искусства возможного», «искусства управлять», определена как попечение о том, «кому что, когда и как получают». Ее обычно*

отождествляют с оказанием влияния, борьбой за власть и конкуренцией между индивидами и группами по поводу распределения внутри общества вознаграждений и «благ» [2: 79]. У вихідному тексті ця ідея подана в одному реченні: *“Political scientists have defined politics in a variety ways, including “the art of the possible”, “who gets what, when, and how”, and “the competition among individuals and groups over the allocation of values and rewards”* [4: 22].

Зрозуміло, що прагматичність підходу до опису концептів в атлантичній традиції виявляється через переважне використання «простих», доступних розмовних висловів як-от *“who gets what, when, and how”*, однак, для словників східнослов'янських традицій цей вислів сприймається як недоречний і незрозумілий особливо, коли поруч з ним використовується стилістично забарвлена лексема *«попечение»*. У вихідному тексті обґрунтованим із функціонально-стилістичної точки зору є використання словникового кліше *“Political scientists have defined politics...”*. Перекладач не використовує відповідник, але трансформує вислів у *«В практическом обиходе политика...»*, що призводить до послаблення політичної семантики всього фрагменту. Разом з цим застосування репродуктивних стратегій при перекладі словосполучень *“the art of the possible”, “who gets what, when, and how”* сприяє сприйняттю тексту перекладу як такого, що не відповідає текст-типологічній традиції словникової статті політологічного словника. Наступне речення важко зрозуміти саме тому, що основною перекладацькою стратегією перекладачами було обрано репродуктивну: *«Вместе с тем его (власти – В.Д.) полезность как инструмента анализа ограничена ввиду его нечеткости, а также ввиду затруднительности отыскания общеприемлемых мер для определения степени властного могущества»* [2: 79]. У вихідному тексті це речення побудовано згідно зі стилістикою словника атлантичної традиції у той час, як російський варіант структурно ускладнено, що робить його тяжким для сприйняття. Порівняйте: *«Although vague and elusive, the concept of power remains the key analytical tool for understanding the operations of government and the nature of society»* [4: 22].

Аналіз причин, які призводять до перекладацьких труднощів, що виникають під час перекладу політологічних словників доводить, що вони в першу чергу пов'язані не стільки з мовними, як культурними розбіжностями вихідного та перекладного текстів.

Політологічний словник східнослов'янських традицій успадковує свої традиційні принципи побудови словникової статті, відмінні від словника атлантичної традиції. Текст словникової статті поділяється на абзаци, перший з яких передбачає власне дефініцію даного поняття, явища або концепту. Фінальна позиція інваріантно маркується антропонімом: ім'ям автора статті з обов'язковими внутрісловниковими посиланнями в словникових статтях на концепти.

З огляду структурно-композиційних особливостей текстів словникових статей за умов перекладу-адаптації зі східнослов'янських культур в атлантичну перекладачеві необхідно вдатися до деяких транспозицій, відповідальних за якісний перерозподіл текстової інформації. Для збереження й передачі лінгвокультурної традиції східнослов'янських словників за умов трансляції в атлантичну традицію перекладачеві необхідно вдатися до ампліфікації ознак політичної термінології, що відповідає прийомам власне перекладу.

Інформаційний блок за специфікою функціонування концепту в умовах політичної культури США в термінах перекладознавства виражено за допомогою прийому аналогії, конкретизації й дескриптивного перифраза. Щодо транспонування словникових статей східнослов'янських традицій в атлантичну, з урахуванням збереження лінгвокультурних особливостей тексту, можливість елімінації цього блоку зумовить наступні результати, по-перше, збереження цілісності опису політичного концепту й, по-друге, адекватне сприйняття типу тексту в умовах іншої культури. Інша справа з гіпонімами до політичних концептів.

Перекладознавчі прийоми на рівні еквівалентності варіантів відповідностей спричиняють інформаційну перенасиченість тексту, що для семантичної концептуальності словникових статей атлантичної традиції є нерелевантним, однак, повністю відповідає лінгвокультурним традиціям східнослов'янських політологічних словників.

Ще однією інваріантною особливістю словників східнослов'янських традицій є актуалізація в медіальній позиції фактуальної інформації про концепт (а саме - його ознаки, види, функції), що подається у вигляді каталогу або простого переліку, але в атлантичній

традиції дана ознака інваріантно відсутня. Це пояснюється тим фактом, що в атлантичній традиції тлумачення концепту носить загальний характер і не передбачає вузькополітологічної специфікації. Закони сприйняття знань учнями певного ступеня диктують і дозування фактів; для атлантичної традиції «перенасиченість фактами не сприяє позитивним результатам» [3: 178].

Отже, логічним є висновок про те, що у випадку безпосередньої передачі й збереження цього виду інформації в атлантичній традиції перекладений текст не буде сприйматися як словниковий тип тексту. Або, інакше кажучи, збереження додаткової специфічно політологічної інформації спричинить внутрідискурсивне «зрушення» від словникового типу тексту до навчального, у такому випадку адекватність сприйняття того самого типу тексту в рамках обох культур неможлива.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический фак. СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 352с.
2. 26 основных понятий политического анализа: Ст. из англо-американского «Словаря политического анализа» Д.Плейно, Р.Риггса и Х.Робина // ПОЛИС: Политические исследования. – М., 1993. – №1. – С.77-91.
3. Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Проф. Н.М.Сикорского. – М.: «Книга», 1987. – 380с.
4. Plano C. Jack/ The American Political Dictionary. – 11th Edition. – Wadsworth: Thomson Learning; Belmont, CA, 2002. – 759p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владислава Демецька – доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, міжкультурна комунікація, контрастивна стилістика, лінгвістика тексту, дискурсологія.

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ „НІЧНОЇ ПІСНІ МАНДРІВНИКА” Й.В. ГЕТЕ (КІЛЬКІСНІ ОЦІНКИ ЯКОСТІ)

Тарас КИЯК (Київ, Україна)

У статті пропонується порівняльний аналіз оригінального тексту вірша та його українських перекладів на основі кількісних показників адекватності перекладу відтворення змісту оригіналу.

The article proposes the comparative analysis of the original text of the verse and its Ukrainian translations based on the quantitative measures of translation's adequacy to the transmission of the original text's sense.

Якщо під еквівалентністю перекладу розуміти структурно-семантичну близькість тексту-оригіналу та цільового тексту, то така еквівалентність у науково-технічному перекладі проглядається значно чіткіше. Це особливо характерно для фахових мов з високим рівнем абстрактності. Це одна з причин того, що вузькогалузеві тексти більш однозначні, легше препаруються, піддаються автоматичному обробленню, машинному перекладу, дають об'єктивніші статистичні оцінки. Це ніскільки не означає, що до оцінок якості художнього перекладу не можна застосовувати кількісні оцінки. Звісно, дані оцінки не можуть претендувати на повну об'єктивність, але вони спроможні суттєво доповнити масив критеріїв таких якостей, зробити загальний портрет перекладу масштабнішим, аргументованішим. Саме це спробую довести в пропонованій статті.

Слід зауважити, що аналогічні спроби робилися вже досить давно. Одним із піонерів концепції кількісних оцінок перекладу був відомий харківський перекладознавець Олександр Фінкель [5]. Вчений зробив доволі успішну спробу застосування статистичних вимірів навіть для поезії. В даній статті об'єктом його аналізу слугував всесвітньовідомий вірш Й.В. Гете „Нічна пісня мандрівника” та його переклади російською мовою. Запропоную тут застосування подібної методики на матеріалі українських перекладів даного вірша, зосередивши більше увагу на їх порівняльному аналізі.

О. Фінкель слушно вважає, що не слід постійно ховатися за суб'єктивними поняттями, як „дух твору”, „перемога духу над буквою”, забуваючи при тому, що цей „дух” не безтілесний, а знаходить своє втілення в конкретних, раціональних складниках – в лексиці, семантиці, синтаксисі і т.п. [5: 327]. Отже, суб'єктивною і дуже спрощеною буде оцінка перекладу, яка базується лише на емоційно заповнених словах без конкретизації у лінгвістичних та

літературних факторах. Так само не можна оцінювати переклад чи порівнювати різні переклади лише за їх внутрішніми літературними вартостями без „накладання” на оригінал.

Вірш „Нічна пісня мандрівника” написано в 1780 р. неподалік від Ільменау в мисливській хижині на вершині гори, де зупинився перепочити Й.В. Гете. Вірш перекладено близько 130 мовами світу, йому періодично присвячуються конференції. Дехто з читачів та перекладачів уявляють собі з вірша глибокого старця. Хибна думка, оскільки поетові йшов лише 31-й рік. Наведу тут короткий, але насичений образами цей невеличкий твір:

Wanderers Nachtlid

1. Über allen Gipfeln
2. ist Ruh,
3. in allen Wipfeln
4. spürest du
5. kaum einen Hauch.
6. Die Vöglein schweigen im Walde.
7. Warte nur, balde
8. ruhest du auch.

Дослівний переклад

1. Над всіма вершинами
2. спокій,
3. у всіх верхів'ях (дерев)
4. ти не відчуваєш
5. жодного подуву (вітру).
6. Пташки мовчать у лісі.
7. Зачекай лишень, скоро
8. ти теж відпочинеш.

За спогадами очевидців, Й.В. Гете дійсно знову приїздив на це саме місце, але вже у віці 80 років, за рік до смерті, з сумом оглянув той самий краєвид і мовив „balde ruhest du auch”.

Цікаво, що даний вірш було перекладено у XIX ст. японською мовою. В 1903 році французький дослідник японської поезії виявив текст перекладу і, не впізнавши в ньому гетевського оригіналу французькою, сприйняв як зразок японської лірики. В 1911 році німецький перекладач японської літератури наштовхнувся на цей французький текст і, сприйнявши його як переклад японської мініатюри, переклав його німецькою мовою:

Stille im Pavillon aus Jade.

Krähen fliegen stumm zu beschneiten Kirschbäumen

Im Mondlicht.

Ich sitze und weine.

Для порівняння з оригіналом „Нічної пісні мандрівника” наведу тут буквальний переклад „японського” варіанту:

Тихо в альтанці з нефриту.

Ворони летять онімло до засніжених черешень

у місячному сяйві.

Я сиджу і плачу.

Отже, ми отримали чудову ілюстрацію того, що повне ігнорування передачі в процесі перекладу лексичних складників привело до втрати того самого „духу твору”.

Слід зазначити, що мотив глибокого сну природи зустрічаємо у багатьох поетів різних епох, починаючи від давньогрецького поета Алкмана (VII ст. до н.е.), далі надibuємо спроби у Вергілія, Овідія, Аріосто, Тассо, Мільтона та багатьох інших, але ні в кого іншого цей сон не набув такого глибокого філософського звучання, як у Й.В. Гете. Російський дослідник С.В. Тураєв дав об'ємну оцінку творові: „Вірш досить характерний для ваймарського періоду творчості: він поєднує конкретність образу, майстерність деталей з філософським узагальненням. Це і картина нічної природи, і вираз заспокійливості, замирення, душевної рівноваги” [4, 497-498].

Філософію вірша зумів блискуче відтворити в російській поезії М. Лермонтов і настільки, що багатьом він видався як самостійний твір:

„Горные вершины
Спят во тьме ночной,
Тихие долины
Полны свежей мглой.
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного
Отдохнешь и ты”.

Яскравим прикладом відступу від оригіналу й схилення перед наведеним перекладом став варіант, запропонований для українського читача драматургом М. Старицьким наприкінці XIX ст.:

„Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.
Не курить за ставом,
Не тремтять листи...
Почекай – небавом
Одітхнеш і ти!”.

Напрошується протилежний висновок: пересадне намагання відтворити лексичні складники перекладу М. Лермонтова результувало в кількох місцях відхід від норм української літературної мови, хоча „дух оригіналу” (ad hoc: перекладу російською мовою) більш-менш збережено.

Знайомлячись зі структурою „Нічної пісні мандрівника”, можна виявити, що в ньому вжито двадцять повнозначних слів та чотири службові слова (артиклі та зв’язки не враховуються). У творі відсутня підкреслена емотивність, мало метафор, епітетів.

Поетичність та філософська глибина досягаються іншими чинниками – динамікою, думкою, інтонацією, ритмікою, мелодикою. Все це намагалися передати автори українських перекладів вірша. Наведемо головні з тих, які сьогодні належать до вітчизняного літературного фонду [3: 282-295].

1. М. Бажан, 1968

*На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, -
Лиш зачекай.*

2. П. Тимочка, 1981

*Над горами зорі
Зійшли,
Все замовкло в борі,
Навкруги
Тиша без меж;
Ніч в гаї приспала пташину, -
Жди ще хвилину –
Й спочинеш теж.*

3. П. Тимочка, 1997

*Над горами зорі
Зійшли,
Ні звуку у зворі,
Лиш ти
Стомлено йдеш.*

*Ніч в гаї колише пташину.
Жди. За хвилину
І ти заснеш.*

4. Ю. Шкробинець

*Тиша над верхами
Вже лежить:
Подих між вітками
Чуєш в кожну мить.
Птаство задрімало
В гущі сусти.
Зачекай ще мало,
То заснеш і ти.*

5. І. Дамар'їн, 1988

*Гори смирились,
Крони затихли,
Птиці сумели заснуть.
Путаник-путник,
Скоро уж, скоро,
Мир снизойдет в твою грудь.*

6. І. Дамар'їн, 1999

*Над верховинами вже спокій,
І жоден лист не шелестить;
Замовкли всі птахи у лісі.
Зажди – і спокій маєш ти.*

7. М. Губко, 2003

*На гірських вершинах
Спить сніг.
Вітерець в долинах
Затих.
Тиша без краю, без меж.
Змовкнув пташиний галас.
Почекай – зараз
Ти заснеш теж.*

Окремо звернемо увагу на два варіанти перекладу, здійснені Г. Кочуром [1: 162-163]:

I варіант:

Нічна пісня подорожнього

*Гори огортає
Спокій.
Тиша безкрая
У млі глибокій,
Ніби покров густий.
Не чути ані пташини.
Діждись хвилини –
Стихнеш і ти.*

II варіант:

Нічний спів подорожнього

*Гори всі повиті
В спокій.
У верховітті
Сон глибокий,
Наче покров густий.
Пташки занімали в гіллі.
Зажди-но хвилі –*

Затихнеш і ти.

До показників точності перекладу О. Фінкель відносить наступні:

- а) скільки слів у перекладі співпадають з оригіналом;
- б) скільки слів перекладу синонімічні з оригіналом;
- в) скільки слів перекладу внесені перекладачем від себе [5: 337].

Принагідно зіставимо два наведені переклади М. Лермонтова та М. Старицького. Загальна кількість слів в росіянина – 20, в українця – 21; в обох в обох випадках однакова кількість складів – 44; 15 слів однакових, два синонімічні, лише 4 введені М. Старицьким від себе; кількість наголошених слів також однакова – 18, цілком збережено метричність. Отже, не зважаючи на дивовижну наближеність до перекладу М. Лермонтова, варіант М. Старицького від того лише програв.

Спробуємо тепер у зведеній таблиці №1 навести запропоновані параметри точності в інших українських перекладах аналізованого вірша, додавши також порівняльну кількість складів та кількість наголошених слів, що також характеризує переклад за формою та метричністю.

Таблиця №1

	К-ть повно-значних слів	К-ть однакових слів	К-ть слів-синонімів	Нові слова перекладача	К-ть наголошених слів	К-ть складів	К-ть складів I рядку	К-ть складів II рядку	К-ть складів III рядку	К-ть складів IV рядку	К-ть складів V рядку	К-ть складів VI рядку	К-ть складів VII рядку	К-ть складів VIII рядку
Дослівний переклад „Нічної пісні мандрівника” М. Бажан	22				14	37	6	2	5	3	4	7	5	4
П. Тимочка 1981	24	12	4	8	18	37	5	4	5	4	6	7	7	4
П. Тимочка 1997	22	8	3	11	16	39	6	2	6	3	4	9	5	4
Ю. Шкробинець	21	10	4	7	15	42	6	3	6	5	6	5	6	5
І. Дамар’їн 1999	17	9	2	6	12	34	9	8	9	8				
І. Дамар’їн 1988	16	6	3	7	14	34	5	5	7	5	5	7		
М. Губко 2003	22	8	4	10	16	41	6	2	6	2	7	7	5	4
Г. Кочур /I варіант/	19	6	4	9	17	41	6	2	5	5	6	8	5	4
Г. Кочур /II варіант/	20	9	3	8	17	41	6	2	5	4	6	8	5	5

Окремо звертаю увагу на авторську множинність перекладів П. Тимочка (1981 та 1997 роки) і варіанти російською та українською мовами перекладів І. Дамар’їна. Вже перші зіставлення дають право твердити, що один і той же автор перекладу „ментально”

прив'язаний до свого бачення твору, й тому параметри оцінки їхніх різних перекладів збігаються (див. таб. №1).

Акцентую увагу на перекладах Г. Кочура. До речі, вірш у його інтерпретації називається „Нічний спів подорожнього”. Знову знаходить підтвердження теза про те, що різні переклади одного і того ж виконавця дуже наближені. Отже, маємо справу з уніфікованою інтерпретацією твору одним перекладачем (див. статистику в таблиці). В обох варіантах до передостаннього рядка блискуче передано образність вірша, щоправда, наприкінці автор живає дещо фатальний штрих „спочинеш” і „затихнеш” замість „відпочинеш” в оригіналі.

Близьким до настрою та ритміки вірша можна вважати переклад Ю. Шкробинця, хоча його вжитий фрагмент „ще мало” видає закарпатську говірку, оскільки норма вимагає лексичної одиниці „трохи”.

Найвіддаленішим (заразом не зовсім вдалим) виявився за пропонованими критеріями переклад І. Дамар'їна (як російський, так і український), не кажучи вже про суттєво зменшену кількість рядків.

Якщо ж взяти за досить наближений показник адекватності перекладу відтворення змісту оригіналу, то до непоганих варіантів за пропонованою статистикою можна віднести переклади П. Тимочка (в обох випадках він намагається наблизитися до форми оригіналу – збіг за 8 показниками). Непогано поєднала дух твору з його структурою М. Губко (6 відповідників). На третьому місці фігурують постаті М. Бажана і Г. Кочура (по 4 повні збіги за пропонованими показниками).

Певен, це не гола статистика, не констатація фрагментів творчості і перекладу. Звісно, можна навести й інші параметри оцінки якості перекладів. З іншого боку, неможливо і небажано вкладати дану проблему в ложе Прокруста, бо статистика – явище дуже відносне. Крім того, до наведених тут критеріїв можна (і варто!) додавати ще інші чинники. Не кажучи вже про лінгвістичну, мистецьку та літературознавчу складові [2]. Певен, що разом вони можуть себе суттєво доповнювати. Можна недооцінювати запропоновану методичку, але в іншому разі критерії оцінки перекладів будуть недостатніми, неповними, неконкретними, суб'єктивно-емотивними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кочур Г.М. Друге відлуння, Переклади. – К.: Дніпро, 1991 – с. 162-163.
2. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія і практика перекладу. Німецька мова. – Вінниця: Нова книга, 2005.
3. Науменко А.М. переклад лінгвістичний та концептуальний// Новітня філологія, №9. – Миколаїв, вид-во МДУ імені Петра Могили, 2008 р.
4. Тураєв С.В. Комментарии//Гете И.В.Избранное. – М.: Детгиз, 1963.
5. Фінкель А.М. Ночная песнь странника Гете в русских переводах /цит. за: Черноватий Л.М., Карабан В.І., Подміногін В.О., Калениченко О.А., Радчук В.Д.
6. Фінкель О.М. – забутий теоретик українського перекладознавства: Збірка вибраних праць. – Вінниця: Нова книга, 2007. – с. 326-354.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Кияк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької мови та перекладу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство.

РОСІЙСЬКОМОВНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАНКОВОГО ВІРША: АННА АХМАТОВА

Анатолій МОЙСІЄНКО (Київ, Україна)

У статті подано аналіз сонетів І.Франка у перекладах Анни Ахматової, простежено особливості російськомовних інтерпретацій Франкового вірша.

The article presents the analysis of Ivan Franko's sonnets in the translations of Anna Akhmatova, the peculiarities of the Russian-language interpretations of Franko's poetry.

Переклади творів Івана Франка російською мовою вперше з'являються на початку 80-х років XIX ст. Наприкінці XIX – в перші роки XX ст., крім російських авторів (Ф. Гаврилов, Ф. Білоусов, В. Смирнов та ін.), російськомовні інтерпретації Франкової прози й поезії здійснюють такі відомі українські письменники, як П. Грабовський, Х. Алчевська,

білорус М. Богданович. Переклад цього періоду досить повно оглянуто в працях Ф. Погребенника [7: 166-207], І. Купріянова [5].

У двадцятому столітті ціла плеяда талановитих російських літераторів працює над інтерпретаціями Франкових творів, а саме: Вс. Рощинський, М. Ісаковський, О. Твардовський, О. Прокоф'єв, М. Браун, Б. Турганов, М. Ушаков, М. Комісарова, А. Ахматова. Перу останньої належать переклади всіх трьох “жмутків” ліричної драми “Зів'яле листя”, зокрема сонетів “За що, красавице, я так тебе люблю”, “Не раз у сні являється мені”, а також “Вольних сонетів”, сонетів із книги “Із літ моєї молодості” – “Дві дороги”, “Наука”, “Народна пісня”. Власне, останній є авторською переробкою однойменного твору з циклу “Вольні сонети”, де, на відміну від попередньої редакції, маємо вже не шестистопний, а п'ятистопний ямб. А. Ахматова, працюючи над всіма сімнадцятьма творами циклу “Вольні сонети”, при публікації їх переклад “Народної пісні” подає за варіантом зі збірки “Із літ моєї молодості”, відповідно дотримуючися п'ятистопного розміру і у власній версії. Однак том поетеси, який побачив світ свого часу у видавництві “Дніпро” паралельно російською і українською мовами (без зазначення упорядника, редактор Н. Мельник) [2], поряд з російською версією подає авторський варіант з шестистопним ямбом, що, звичайно ж, не є оригіналом стосовно конкретного перекладу.

Інтерпретуючи Франкові сонети, Анна Ахматова намагається бути суголосною букві і духу оригіналу. Лише в поодиноких випадках в її перекладах видозмінюється (жіноча/чоловіча) рима (“Незрячі голови наш вік кленуть”); замість вкороченого восьмого рядка в сонеті “За що, красавице, я так тебе люблю” маємо наскрізний шестистопний ямб; замість терцетів на дві рими в вірші “Коли в сонетах Данте і Петрарка” кожні два рядки в заключній частині зберігають власне римування. Певне ж, перекладачеві не було потреби зберігати окремі лексичні галицизми, численні діалектні граматизми, що не несуть смислового чи стилістичного навантаження. І. Франко і сам писав у передмові до другого видання збірки “З вершин і низин”: “Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступені розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре ще змалку було в мене сильно розвите. На мені в міньятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови” [9 (10: 441)]. А в статті “Літературна мова і діалекти” І. Франко обстоює думку про те, що кожен, хто покликаний до письменницької праці, зокрема в Галичині, за зразок має взяти мову Івана Котляревського і Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка і Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, бо “тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців. І от кожний, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників” [9 (16: 337)]. І цілком резонно зазначав поет у вже згадуваній передмові до збірки “З вершин і низин”, що “вироблення до ступеня мови літературної за останніх 20 літ все ж таки значно просунулось наперед, може, й не без моєї скромної підмоги” [9 (10: 441)]. І все це, безперечно, має враховувати перекладач Франкових творів.

М. Новикова в книзі “Прекрасен наш союз. Література – переводчик – жизнь”, друкуючи відповіді на запитання про перекладацькі вподобання багатьох відомих майстрів слова, наводить, зокрема, висловлювання Дмитра Павличка: “Перекладаю і за принципом близькості, і за принципом протилежності. Все, що сказане іншими в моєму перекладі, сказане і мною. Штовхає до перекладу і несхоже. Перекладаю речі, які мене здивували, яких – схожих – у нас немає. До котрих сам, здається, ніколи б не дійшов” [6: 86-87].

Зрештою, думається, в багатьох випадках справжньою притягальною силою оригіналу для перекладача стає єдність типологічно спорідненого і відмінного для його творчості в письменницькому доробку, який є першотвором для перекладача.

При всіх відмінностях індивідуально-авторської поетики, і тих зокрема, що позначені виразною діалектною стихією у Франковому вірші, для А. Ахматової, безперечно, в

творчості українського поета визначальним є новаторські пошуки в царині художнього слова, той вільнолюбний дух, який і сама вона сповідувала протягом усього творчого життя, який так зримо постає і з її власних сонетів, – дух Психеї “з піснним факелом свободи” (“Напис на книжці “Подорожник”, перекл. М. Москаленка).

Говорячи про традиційний вірш у творчості Бехера, В. Адмоні зауважував, що строга форма сонета слугує своєрідним засобом підкорити силі духу множинність вражень, які отримує поет при зіткненні з навколишньою дійсністю, “і разом з тим у цій своїй строго організованій формі сонет має слугувати знаряддям для боротьби за утвердження нового світу” [1: 281]. Думається, таке спостереження В. Адмоні цілком адекватно накладається на все те, що постає зі скрижалей Франкової творчості. Усталений образ Каменяра (“лупайте сю скалу”) в особі Франка-поета ніколи не заступав голосу духовної нескорі в борні за високі людські ідеали, серця “огню святого”, “думки, що світи нові будує” (у перекладі А. Ахматової: “А разве пламя ваших юных лет И мысль, миры творящая доньне, Не сила?”). І фінальні рядки цього сонета:

*А волі залізні крила,
А переконань, правди блиск яркий –
Чи ж се не також непропаща сила?
(“Незрячі голови наш вік кленуть”),
А волі вашей светлые ветрила,
А непреложной правды яркий свет, –
Скажите прямо – это ли не сила?
(“Слепцы клянут наш век напрасно, веря”).*

Віра в будучину свого народу зовсім не нівелюється поетовим жалем з того, що доживемо до тієї пори “не ми, не ми”. Таке осягнення проблеми у вірші “Пісня будучини” ще з більшою переконаністю свідчить про правдивість і природність поетових помислів. Не менш органічно передано це і в перекладі А. Ахматової, пор.:

*Знов час прийде, коли з погорди пилу
Ти отрясеши й ясною зіркою
Засяєш людям, і підуть з тобою,
Серця твоєю почують давню силу.*

*Знов час прийде, до найтяжчого бою,
Остатнього, за правду й волю милу
Ти проведеш народи і прогнилу
Стару будову розвалиш собою.*

*І над оновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми
Ти завітеш новим, пречудним цвітом.*

*Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід його поза собою,
Та доживем його – не ми... не ми!*

ПЕСНЯ БУДУЩЕГО

*Настанет час – стряхнешь ты, негодую,
Презренный прах, чтоб засиять звездой,
И люди устремятся за тобою,
Почуя сердцем правду вековую.*

*Настанет час решающего боя,
Когда в борьбе за волю дорогую
Ты поведешь народы и, ликую,*

Разрушишь ветхий храм живой грозою.

*И в обновленном мире этом,
Над чистым братством, что возникнет там,
Ты разгоришься новым дивным светом.*

*Настанет час – мы им живем и дышим,
Его шаги мы за спиной слышим,
Дождаться же его – не нам, не нам.*

За заголовним образом пісні будучини бачиться образ народу, народу, який має все для того, щоб гідно означити цю будучину: це і “давня сила” (“правда вековая”), і вже визріле чуття “істотою цілою” ходи майбутнього (“мы им живем и дышим, Его шаги мы за спиной слышим”), і розуміння місії – оновлення старого світу: “И в обновленном вольном мире этом, Над чистым братством, что возникнет там, Ты разгоришься новым дивным светом”. “Прогнила стара будова” під пером А. Ахматової набуває обрисів “ветхого храма”, де лексичний оксиморон цілком узгоджується з загальною семантикою образу, в якому лексема “храм” мислиться на рівні узагальненого поняття прогнилої суспільної дійсності.

Перекладачкою в цілому добре відтворений ритміко-інтонаційний малюнок сонета, повністю збережено анафоричність перших двох строф, важливий алітеративний ряд у вступній частині (*прийде – з погорди – отрясешься, стряхнешь – презренный – прах*), паузність заключного рядка (“Дождаться же его – не нам, не нам”), хоч на місці коми цілком могло бути залишено три крапки.

Образна динаміка сонета “Смішний сей світ! Смішніший ще поет” розгортається у зіставленні ціннісних парадигм буття, де своєрідно ревізується світоглядна позиція поета. А. Ахматова протягом усього вірша зберігає повторюваний принцип зіставлення (“Смешен мне этот мир. Еще смешней поэт”), зберігає емоційну експресію твору, створювану іронією та рефреном, “який маркує в уявленні суб’єкта паралельні сигніфікати “смішного світу” і “смішного поета”, що хотів би, “окрім зла, в тім світі правди й розуму глядіти” [7: 89]. У перекладі, правда, втрачено ще одну, внутрішньокомпозиційну, паралель “світу” – коли “Неробів горсть мала Себе вважає світом” (“где малое число Бездельников хозяевами стало”). В іншому сонеті (“Як те залізо з силою дивною”) важливою, як нам видається, є вказівка на те, що саме *безділля* вкриває іржею залізну силу (чого, на жаль, не збережено в перекладі), образ в подальшому знаходить логічне продовження в антитезному паралелізмі – “Лиш праця ржу зотре, що грудь з’їдає” (“Лишь труд сгоняет ржавчину, что гложет Нам сердце”). В перекладі втрачено також привабу варіативного повтору в заключному рядку, власне Франкового афористичного трактування сенсу життя, що в А. Ахматової набуло дещо спрощеної сентейційності, пор.:

*Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить
і
И лишь в труде мы силу обретаем,
Трудом творится мир, где обитаем,
Лишь для труда на свете стоит жить.*

На образному зіставленні перших двох строф (*сонети – се раби і сонети – се пани*), цілком адекватно відтворених у перекладі, побудовано вірш, який започатковує цикл “Вольні сонети”. Проте вже в першому триверсі І. Франко синтезує образ, відповідно проектуючи на одну площину номінативного речення антагонічні поняття (*Раби й пани!*), щоб потім, у фінальних рядках розв’язки, продемонструвати закон єдності протилежного – тут на коні злотованість того, що зветься формальною і змістовою, духовною основою будь-якої справжньої творчості. Звичайно ж, рядок “Две крайности встречаются несмело” без цього вузлового *Раби й пани* не підтримує тої загальної енергетики, яка в цілому збережена в структурі перекладу на образно-смысловому, композиційному рівнях.

Певне, і в ряді інших прикладів можна говорити про окремі неточності у відтворенні того чи того образу, образної динаміки вірша. Так, наприклад, при перекладі сонета “Вам страшно тої огняної хвилі” навряд чи виправданим є вживання епітета *священный* до словосполучення *ваш дом*, чого немає в оригіналі і що не “вписується” в інвективний контекст твору, пор.:

*Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?*

*Боитесь вы, что, кровью налитые,
Затопят волны ваш священный дом,
Что уничтожат вихри огневые
Движенья мысли в бешенстве слепом?*

Або в іншому сонеті, де замість стилістично зниженого *поетичні закамарки* подибуємо явно не відповідне *поэтические арки*, що, зрештою, дисонує з загальною семантикою катрена: “Ты от борьбы с царями отказался, Уйдя под поэтические арки, Несчастный, ты с поэзией спознался, Как с чаркою хмельною у шинкарки!”

І все ж, можна переконливо сказати, що в перекладах Анни Ахматової сонети Франка зберегли чистоту помислів поета-трибуна і поета-лірика, той франківський дух, що не лише “тіло рве до бою”, а й наснажує думку, живить почуття “огнем святим” творчості, любові; поетика Франкового сонета отримала належне прочитання практично на всіх рівнях – від граматичного до власне поетичного.

Г. Вервес, говорячи з іншого приводу про українські поетичні інтерпретації, зазначив, що “читати іншомовного поета в перекладі – це те саме, що дивитися на предмет через скло; чим воно чистіше, тим ми краще бачимо і розуміємо поета” [3: 21]. Мовлено про “чистоту” праці перекладача, що не мислима без глибинного входження в авторський текст, розуміння найменших його нюансів, аби забезпечити читачеві прозорість бачення художнього твору, де “прозорість” зовсім не означає можливості його полегшеного сприйняття. На це свого часу звернув увагу О. Кундзіч, пишучи “про щоденні безнастанні зусилля перекладачів, скромна творчість яких нічого не додає до первотвору і нічого не віднімає від нього”. І далі: “Саме в цьому її висока якість, але це й робить її такою непомітною, що не тільки критики, а й читачі часто забувають, що перед ними національний варіант твору іншої мови – результат мистецького перевтілення і досконалого відтворення” [4: 190-191]. Переклади Франкових творів, зокрема сонетних, Анною Ахматової до сьогодні лишаються поза увагою дослідників, натомість вони становлять значний інтерес щодо іншомовного освоєння мистецької спадщини великого українського поета, важливою віхою в творчій долі видатної російської поетеси.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Поэтика и действительность.– Ленинград: Сов. писатель, 1975.– 311 с.
2. Ахматова А. Поезії.– К.: Дніпро, 1989.– 390 с.
3. Вервес Г. Лірика Адама Міцкевича // Міцкевич А. Лірика.– К., 1968.– С. 21.
4. Кундзіч О. Слово і образ.– К., 1976.– 332 с.
5. Куприянов И. Поэзия И. Франко в русских переводах конца XIX– начала XX в.– Запорожье, 2006.– 56 с.
6. Новикова М. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь.– К.: Рад. письменник, 1986.– 223 с.
7. Погребенник Ф. П. Иван Франко в украинско-российских литературных взаимодействиях.– К.: Дніпро, 1986.– 301 с.
8. Ткачук М. Лірика Івана Франка.– К.: Світ Знань, 2006.– 296 с.
9. Франко І. Твори в двадцяти томах.– К.: Держвидав України.– Т. 10. – 1954. – 518 с.; Т. 16.– 1955.– 468 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Мойсієнко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство.

**ПЕРЕВОД КАК ДИДАКТИКА И КАК НАУКА, ИЛИ ПЕРЕВОД
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ****Анатолий НАУМЕНКО (Николаев, Украина)**

В статті аналізуються сучасні лінгвістичні, культурологічні та філософські аргументи проти лінгвістичного перекладу за концептуальний.

This article is devoted to the analysis of linguistical, culturological and philosophical arguments against linguistical translation and for conceptual one.

Когда сравниваешь перевод (в любом функциональном стиле!) с оригиналом, то практически всегда видишь, как далеко отстоят они один от другого и по содержанию, и по форме, и по – как принято считать многими переводоведами прошлого и современности, начиная с англичанина А. Тайтлера далекого от нас конца XVIII ст. – тому впечатлению, которое порождают они у читателя. И хотя многие практики перевода и даже некоторые из его теоретиков часто обращали внимание своих современников на объективную невозможность сохранить оригинал для иноязычного читателя, творческий переводоведческий процесс в области его лингвистической практики и теории шел неустанно вперед, не обращая внимания, как лирические персонажи светловской «Гренады» на «потерю бойца», т.е. на убийственно огромные и неизбежные расхождения между оригиналом и переводом.

Именно поэтому существует сегодня между теорией и практикой перевода глубокая и широкая пропасть: теоретики аргументировано доказывают возможность сохранения оригинала для иноязычного читателя, а практики перевода наглядно показывают, что перевести невозможно практически ничего. Более того: дидактика перевода во всем мире успешно рапортует студенту, что лингвистически точный перевод возможен, хотя сами студенты постоянно во время своей производственной практики ощущают его невозможность, но, вымуштрованные преподавателями, ошибочно считают, что это они еще не накопили достаточного профессионального опыта и - в результате получают комплекс собственной профессиональной непригодности.

Именно поэтому к переводу (как процессу и как результату) необходимо подходить сегодня совсем с иной стороны: с концептуальной, а не с лингвистической, приверженцы которой ошибочно считают, что при наличии двуязычных словарей точный перевод объективно, а значит и постоянно возможен. Такое логическое заблуждение покоится на христианской доктрине монизма земного Бытия: один Господь, одно его подобие-человек, один единственный космос, одна его история, одно его будущее, один праязык и т.п.

Именно поэтому лингвистический перевод следует назвать микропереводом, который действительно может быть точным, если исходить из того мнения, что лексема всегда указывает на один денотат и поэтому имеет только одно значение. Но семантическая структура слова значительно богаче и сложнее: кроме денотативной сферы, она имеет еще и коннотативную, и контекстуальную, и авторскую, которые чаще всего остаются за пределами лингвистического перевода.

Именно поэтому необходим совершенно иной подход к переводу: философский, плюралистический, концептуальный, национально окрашенный, т.е. макроперевод, чтобы передать не форму, не содержание, не впечатление и т.п., а прагматику оригинала, т.е. замысел творца, его концепцию. К слову: многие переводоведы шли всегда именно этим путем (достаточно вспомнить хотя бы римского Цицерона из I ст. до н.э. с его максимой переводить не слово, а мысли), а крупнейшие из них, отказываясь воспринимать термин «адекватный перевод» как перевод точный, вводили новые по смыслу термины: «эквивалентный», «динамичный», «прагматичный», «функциональный» и др.

Так, например, Американское Библийское Общество, возникшее в середине XX ст., решило обновить все предыдущие переводы Святого Письма христиан и перевести его на новые, даже малоупотребительные языки. Оно обратилось к ведущим филологам и переводоведам мира с предложением разработать новую теорию перевода, ибо старая, т.е. лингвистическая (микроперевод на словарном уровне), не позволяла иноязычному читателю понять слово христианского Бога из-за отсутствия в мировосприятии этого читателя соответствий и аналогов христианской ментальности.

Именно тогда всемирно известный американский филолог Ю.Найда не без влияния «отца» трансформационной грамматики Н.Хомского предложил переводить Библию по принципу национального, логического подобия: если, например, у этноса, на язык которого переводится Библия, нет понятия «*море*», то морские странствия ее персонажей можно легко заменить путешествием к болоту, представление о котором у данного народа есть. Прав ли Найда в этом конкретном случае – дело спорное, но нельзя не приветствовать его теоретической платформы: переводить не содержание, не его лингвистическую форму, а всего лишь намерение автора. Это и есть методологическая база концептуального перевода.

Вот всего лишь частичка суждений теоретиков и практиков европейского перевода о тотальной невозможности перевода лингвистического:

- Эриугена, Ирландия, первая половина IX в.; переводя латынью произведения древнегреческого философа Дионисия Ареопагита, он акцентировал невозможность уравнивать языковые системы оригинала и перевода, отмечая, что греческий язык имеет более точную терминологию для выражения богословских и философских понятий, чем латынь, на которую они не всегда могут быть переведены с той же самой точностью;

- Эльфрик, Англия, конец X-начало XI ст.; переводя Пятикнижие Моисея, он утверждал, что для содержательной прозрачности перевода обязательно надо как можно дальше отходить от оригинала, имея в виду прежде всего язык и понимание своего читателя – чем проще, обыденнее перевод, тем он доступнее для широкого читателя;

- Р.Бэкон, Англия, XIII ст.: *«Невозможно особые качества одного языка сохранить в языке ином. Именно поэтому прекрасное произведение одного языка нельзя перевести на язык другой»;*

- Данте, Италия, XIV в.: *«Перевод разрушает все красоты оригинала, потому что его гармонию и музыкальность невозможно передать иным языком»;*

- Сервантес, Испания, XVII ст.: *«Перевод подобен фламандским гобеленам, но только с их обратной стороны: фигуры те же самые, но перенасыщены нитями, которые разрушают эти фигуры и не показывают их настоящую красоту и завершенность»;*

- Ж.Б.Дюбо, Франция, XVIII ст.; оценивая перевод одного сегодня малоизвестного произведения, он заявил, что оценивать оригинал по переводу – *«Это то же самое, что и оценивать картину великого художника по ее эстампу, в котором, естественно, разрушен не только колорит, но и рисунок»;*

- Дидро, Франция, конец XVIII в.: *«Все поэтические особенности оригинала неизбежно исчезают в переводе»;*

- А.Тайтлер, Англия, конец XVIII ст.: *«Всякий язык – это неповторимая система, и поэтому невозможно перевести ни содержание, ни форму. Надо переводить впечатление»;*

- Ф.Шляйермахер, Германия, конец XVIII в.: *«Есть только две возможности перевести оригинал: или переводчик, забывая про автора, ведет читателя к нему, или же наоборот: переводчик забывает про читателя и ведет к нему автора оригинала»;*

- В. фон Гумбольдт, Германия, начало XIX в.: *«Любой перевод оказывается всего лишь неудачной попыткой решить нерешаемый вопрос»;*

- П.Мериме, Франция, начало XIX ст.: *«Что я должен переводить: сюжет пьесы 'Ревизор' или же язык Гоголя?!»;*

- А.А.Потебня, Россия, конец XIX в.: *«Мысль, которую передают другим языком, получает новые нюансы, которые несущественны только с точки зрения ее первичной формы, но не ее содержания»;*

- Д.Петров, Россия, конец XIX в.: *«Когда думаешь о переводах некоторых поэтических произведений, то приходит в голову парадоксальная мысль: а не проще было бы их вообще не делать?! И эта мысль глупа только на первый взгляд. Работа переводчика невероятно трудна, требует огромного количества сведений и влюбленного проникновения в предмет перевода. И как же часто эта работа не удается! (...), так как труд переводчика даже в наилучшем случае рождает всего лишь неточную копию»;*

- В.Брюсов, Россия, начало XX в.: *«Передать создание поэта с одного языка на другой невозможно»;*

- Н.Кимура, Япония, конец XX ст.; сравнив все японские переводы «Фауста» Гете, он пришел к выводу: «*Лучше читать «Фауста» Гете в оригинале.*»

Итак, процитированные мною мысли свидетельствуют о том, что концептуальный перевод как понятие, противопоставляющее себя переводу лингвистическому, существовал всегда, но как термин возник совсем недавно: в 1995-ом году я выступил на одной из региональных конференций с докладом на эту тему, в последующие 2-3 года опубликовал несколько статей о концептуальном переводе, а в 1999-ом издал о нем целую монографию, в которой на большом фактографическом материале обосновал суть этого понятия [2]. Сегодня я творчески продолжаю принципы той монографии и показываю уже пути достижения концептуального перевода.

В качестве иллюстрации сказанного о концептуальном переводе я приведу всего лишь два содержательно полновесных примера, один из которых будет весьма серьезным по форме, а другой – весьма курьезным. Но вначале – пример бессмысленности, т.е. тупиковости лингвистического перевода.

Сейчас я приведу бессмысленный набор лексем, морфем, синтагм и моделей словообразования из несуществующего в современном мире языка, придуманного мною специально для данного сообщения, который я шутливо назвал БЯЛиПе с французским ударением на последнем слоге, чтобы слегка запутать сторонников лингвистического перевода; нетрудно увидеть в этом термине аббревиатуру из слов «Б-есмысленный Я-зык Ли-нгвистического Пе-ревода. Более того: я выбрал для этого фантастического языка графику латиницы, но с фонетикой русского языка, чтобы еще более запутать приверженцев лингвоперевода.

Я мог бы, как некогда Л.В. Щерба в своей знаменитой на весь мир «*глокой куздре*», привести десятки указаний на морфологические и синтаксические категории использованных мною слов, но, думаю, что это будет ясно и без моей подсказки, а во-вторых, не они играют в моем тексте решающую роль. И поэтому я ничуть не сомневаюсь, что все уровни моего придуманного текста лексический (повторяемость), морфологический (падеж, род, число, аффиксация при словообразовании), синтаксический (длина и тип предложения, его члены), фонетический (ритм и размер синтагм) позволят вам сделать объективный вывод о том, какой существующий оригинал будет сейчас процитирован мною на несуществующем в мире языке.

ЛАКА

Nodabruk gul laku. Robasluk laka don-gudon. Tapuk gul warun laku: warut-nowarut, slo rowarun ki purut. Baduk gul dulu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk dula kodu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk koda tobu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk tob lotu. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu, lota bi toba: warum-nowarum, slo rowarun ki purum. Baduk lota miku. Gul bi laku, dula bi gula, koda bi dulu, tob bi kodu, lota bi toba, mika bi lotu: warum-nowarum - rowaruki laku.

ЛАКА

(фонетическая транскрипция кириллицей)

Нодабрук гул лаку. Робаслук лака дон-гудон. Тапук гул варун лаку: варут-новарут, сло роварун ки пурут. Бадук гул дулу. Гул би лаку, дула би гула: варум-новарум, сло роварун ки пурум. Бадук дула коду. Гул би лаку, дула би гула, кода би дулу: варум-новарум, сло роварун ки пурум. Бадук кода тобу. Гул би лаку, дула би гула, кода би дулу, тоб би коду: варум-новарум, сло роварун ки пурум. Бадук тоб лоту. Гул би лаку, дула би гула, кода би дулу, тоб би коду, лота би тоба: варум-новарум, сло роварун ки пурум. Бадук лота мику. Гул би лаку, дула би гула, кода би дулу, тоб би коду, лота би тоба, мика би лоту: варум-новарум - роваруки лаку.

Думаю, все вы догадались, что я цитировал на несуществующем языке сюжет известной русской сказки «**Репка**». Так как же может лингвистический перевод быть точным, если он позволяет себе даже в семантически нелепой *глокой куздре* обнаружить шедевр какого-нибудь народного гения?!

А теперь мною обещанные два примера истинно концептуального перевода.

В начале сентября 1780-го года уже тогда европейски известный немецкий писатель Й.В. фон Гете, отдыхая в захудалой таверне после вечернего восхождения на гору Кикельган, записал небрежно карандашом на деревянной стене таверны свое восьмистрочное стихотворное восхищение от увиденного: природа, умиротворенно затихающая на ночь. Он и не подозревал, что через несколько лет его лирическая миниатюра под названием «**Ночная песнь странника**» обойдет весь мир в сотнях и тысячах переводов не только на разные языки, но даже на один язык. Так, например, только на русский ее переводили более 30 раз. Вот великолепный лингвистический, почти дословный перевод И. Анненского (1923):

*Над высью горной –
Тишь.
В листве уж черной
Не ощутишь
Ни дуновенья.
В чаще затих полет.
О подожди! Мгновенье –
Тишь и тебя возьмет.*

Когда шедевр Гете был переведен на японский язык, я, к сожалению, установить не смог, но в 1903-ем году французский исследователь японской поэзии обнаружил текст японского перевода и, не узнав в нем гетевского оригинала, перевел его на французский как образчик японской лирики. В 1911-ом году немецкий исследователь японской поэзии натолкнулся на этот французский текст и, восприняв его как перевод японской миниатюры, а не гетевского оригинала, перевел его на немецкий. Таким образом, гетевский шедевр вернулся на родину в японско-французско-немецком одеянии. Весьма переводоведчески интересно, а можно ли узнать в нем первоисточник.

Я сейчас процитирую подстрочный перевод этого поэтического странника, а вы попытайтесь ответить на очень важный вопрос: есть ли этот текст переводом гетевского оригинала или это уже совершенно иное произведение. Но вначале я процитирую еще раз дословный перевод И. Анненского для понимания вами поверхностной семантики гетевского оригинала:

*Над высью горной –
Тишь.
В листве уж черной
Не ощутишь
Ни дуновенья.
В чаще затих полет.
О подожди! Мгновенье –
Тишь и тебя возьмет.*

А теперь – подстрочник японско-французско-немецкого текста:

*Тишина в павильоне из нефрита.
Вордны летят молча к заснеженным вишневым деревьям
В лунном свете.
Я сижусь и плачу.*

Я уверен на все 100%, что все вы ответили на мой вопрос единогласно: это не перевод гетевского шедевра, это даже не его обработка, это просто совершенно иное стихотворение. И такой ваш ответ есть глубочайшая философская ошибка, потому что только что процитированный мною текст есть гениальное, но японское воплощение гетевского замысла, т.е. это есть великолепный образчик концептуального перевода.

Чтобы аргументировать это мое суждение, необходимо лингвопоэтически, т.е. целостно проанализировать концепцию гетевского шедевра. О чем, в сущности, ведет речь его автор? Да о том, что, восхищаясь умиротворенной красотой затухающей на ночь природы, он не смог не оценить и великолепного замысла ее Творца. Именно поэтому все ее компоненты – от космоса через Землю и ее обитателей (мир растений и мир животных) к венцу творения (человеку) Гете воспринимает как единство, целостность, из которой только человек почему-то жаждет вырваться, чтобы себя, венца творения, сделать не ее частью, а вторым Творцом.

Именно поэтому, будучи субъективно не христианином, а пантеистом, Гете все же объективно не смог уйти от христианской теософии и заложил в свою лирическую миниатюру намеки-реминисценции на ее мифологию, на известную притчу о шести днях творения Вселенной: вначале создал Господь *Космос* (у Гете его воплощает лексема «*über*» – «*над*»), затем *Земную твердь* (у Гете – «*Gipfel*», «*горы*»), потом – *Растительный мир* (у Гете – «*Wipfel*», «*кроны деревьев*») и *Мир животных* (у Гете – «*Vögelein*», «*птички*»), завершив процесс творения созданием *Человека* (у Гете – «*du*», «*ты*»).

При этом все компоненты гетевской Вселенной, кроме *Человека*, умиротворены, связаны в единство (это выражается в форме контекстуальной синонимии: *покой* царит над Землей и на поверхности ее тверди, нет ни *дуновенья* в кронах, *спят* даже маленькие пташки), и только Человек почему-то бунтует. Именно к нему и обращается лирический герой: «*О подожди! Мгновенье – Тишь и тебя возьмет.*»

Нетрудно понять, что концепция гетевской миниатюры заключается в решении проблемы соотношения целого и части. К слову: ее художественному воплощению в текст своего и сегодня не всегда понятного «*Фауста*» Гете посвятил более 60 лет зрелой творческой жизни. И насколько легко, образно, наглядно, прозрачно, гениально решена она в восьми строках «*Ночной песни странника*»!

Я уверен, что, если бы Гете ничего больше, кроме этого шедевра, не написал, он все равно остался бы гениальным поэтом Германии, Европы и мира.

А реализовал он концепцию своего стихотворения чисто по-европейски, по принципам христианского монизма: один замысел, одна возможность его прочтения, одно текстовое значение каждого слова, плюс изображение конкретного явления как всеобщего понятия. Так, горы у него не конкретны, а горы вообще, хотя в реальности он взбирался на одну из вершин старых гор под названием **Тюрингский Лес**; кроны у Гете не конкретного дерева, а дерева вообще; птицы не конкретного вида, а птицы вообще и т.д.

Теперь посмотрим на японскую миниатюру:

Тишина в павильоне из нефрита.

Вордны летят молча к заснеженным вишневым деревьям

В лунном свете.

Я сижусь и плачу.

Во-первых, тут совершенно иная стилистика: *павильон из нефрита* может быть действительно сооружением из благородного камня зеленого цвета, но может означать и беседку в саду под покровом зеленой листвы; *заснеженные вишневые деревья* могут быть действительно присыпаны снегом, а могут означать их цветение белыми лепестками. Как видим, для японца важен не факт, а намек на него, чтобы все остальное дофантазировать самому.

Во-вторых, японскому читателю очень нужна символика, но в весьма конкретной форме. Поэтому птицы в этом лирическом шедевре стают *ворднами*, олицетворяющими в японской мифологии мудрость и вечность, а деревья превращаются в конкретный символ японского счастья – *сакуру*, да еще и *цветущую*. И ночь должна быть для японца *полнолунной*, а не просто темной порою суток.

После уяснения названной стилистики и символики нетрудно понять и концепцию японской миниатюры: умиротворение распростерло свои крыла над великолепием природы и все ее обитатели – растительный и животный мир – тоже умиротворены. И только *Человек* сидит перед своим садом из песка и камней и ощущает себя отделенным от всего этого благолепия и потому плачет в надежде, что скоро и сам станет частью этого умиротворенного целого.

Вам не кажется, что я только что выудил из японской миниатюры гетевскую концепцию? А ведь какая разная поэтика, национально окрашенная, но сотворяющая то же самое чудо – философскую концепцию оригинала?!

Вот теперь я могу ответить на, несомненно, крутящийся у вас на языке вопрос, почему я для перевода гетевского стихотворения на русский язык использовал мало кому известный текст И.Анненского, а не весьма популярный текст М.Ю.Лермонтова. Да потому, что перевод И.Анненского есть наилучший образец лингвистического убийства концепции

оригинала, тогда как текст М.Ю.Лермонтова – это гениальное свидетельство перевода концептуального:

*Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листья...
Подожди немного, -
Отдохнешь и ты!*

Если этот перевод оценивать лингвистически, то необходимо вспомнить, что он был создан в год гибели М.Ю.Лермонтова (1841), когда он уже давно стал, как и предрекал В.Г.Белинский, «поэтом с Ивана Великого», т.е. самой высокой колокольни в тогдашней России. И почему-то этот европейски известный поэт, едва ли не лучший стилист русского языка, смог втиснуть в восемь строк своего перевода уйму, на первый, лингвистический взгляд, лишнего слов, как самый отпетый графоман! Ну, разве ночь не есть тьмою? Тогда зачем же писать «во тьме ночной»? А разве ночью не спят? Тогда зачем же писать «спят во тьме ночной»? Разве ночью мгла не свежая? Тогда зачем же писать «полны свежей мглой»? И откуда взялась у него *дорога*, да еще и *непыльная*, если ничего подобного в немецком оригинале нет? И почему за строкой «*Не дрожат листья*» следует многоточие, даже намек на которое нет в оригинале? И еще много разных «Почему»?

Лет 20 назад, когда я еще не додумался до моей сегодняшней теории концептуального перевода, я написал об этом переводе М.Ю.Лермонтова разгромную статью, и спасибо редакции киевского журнала «Теория и практика перевода» за то, что статья не была напечатана. Лишь теперь я понимаю, что разгром лермонтовского шедевра можно осуществить только с позиций лингвистического перевода, потому что в действительности перевод М.Ю.Лермонтова есть гениальный образчик перевода концептуального.

Русский поэт прекрасно осознавал, что гетевская отсылка-реминисценция к библейскому мифу творения не сработает в голове русского читателя, который, как утверждает народная мудрость, начинает верить в Бога, когда жизнь становится невыносимо трудной («Гром не грянет – мужик не перекрестится»), а икону почитает только в церкви («Годится – молиться, не годится – горшки накрывать»), да и к отцам церкви относится весьма скептически, приучая своих детей распевать о священнослужителях сатирические куплеты («У попа была собака...»). Именно поэтому М.Ю.Лермонтову надо было найти восточнославянский, точнее: чисто российский символ для воплощения проблемы части и целого, и он гениально разрешил эту задачу: он начал свой перевод с перечисления того, что российский путешественник видит из окна своей кибитки (тут и горы, и долины, и, конечно, святая-святых российской жизни – дорога как символ российской шири, и кусты по ее бокам, и еще многое другое, которое он мог бы еще долго перечислять. Но зачем? Необъятная ширь России уже нарисована, поэтому перечисление можно и оборвать, заменив его многоточием и поставив *Человека* в центр этой шири, задав ему, раз он хочет повелевать этой необузданной ширью, два традиционно российских и одновременно общечеловеческих вопроса: «Что делать?» и «Кто виноват?» А ответ на них автору уже давно известен: подожди немного – и ты станешь частью этой целостной шири.

Разве это – не концепция гетевского оригинала?! А какая мощь совершенно иной стилистики?!

А вот украинский перевод гетевского шедевра (1883). Его автор – М.Старыцький, крупнейший украинский драматург второй половины XIX ст.

*Темна ніч вершини
Сном оповила,
По німій долині
Морем стала мла.
Не курить за ставом,
Не тремтять листи...*

*Почекай – небавом
Одітхнеш і ти!*

Даю подстрочный перевод на русский язык:

*Темная ночь вершины
Сном объяла,
По немой долине
Морем стала тьма.
Не пылит за прудом,
Не дрожат листья...
Подожди – скоро
Отдохнешь и ты!*

Не трудно понять, что Старыцкий переводил не Гете, а Лермонтова, позаимствовав у него и дорогу, и ее пыль, и дрожание листьев, и отказ от христианских реминисценций, и многое другое. Но как великолепно уловил он концептуальный подход Лермонтова к немецкому оригиналу: передать не содержание, а замысел, воплотив его в национальную стилистику! Именно поэтому появляются у Старыцкого украинский пруд (*ставок*), и, конечно, *море*, пусть даже *море тьмы*, но украинская символика уже воплощена, и украинскому читателю нетрудно до нее додуматься: море, куда чумаки ездили за солью, ставок, у которого они располагались на ночлег-отдых, созерцая блестящую на небе звездную плеяду – Млечный Путь.

И снова, как у японского переводчика и как у российского, возникает национальный символ целостности – бескрайняя украинская степь с ее вечностью и незыблемостью, а в ее центре – *Человек*, полагающий себя, а не ее центром Вселенной.

И последний пример концептуального перевода гетевской миниатюры. В 1959-ом году немец Л.Энглерт переложил ее на латинский язык:

*Dormiunt montes, minime moventur
arbores summae, volucres silesunt
per nemus, perfer! paritet guies te
tox recreabit.*

Подстрочный перевод на русский язык:

*Спят горные цепи, очень мало движения
в деревьях вершинах, летающие умолкли
в лесу. Потерпи! Постепенно покой в тебе
скоро восстановится.*

Нельзя не обратить внимания на стилистику перевода: его автор восемь строк оригинала передал только четырьмя, отказавшись от рифмы, стихотворного размера и заменив ломанный гетевский хорей на античный гекзаметр, а почти разговорный гетевский ритм – на возвышенную ораторскую речь. Зачем? Да затем, чтобы вписать шедевр Гете в извечный поэтический мотив затухания ночной природы, предложенный еще в VII в. до н.э. древнегреческим поэтом Алкманом:

*Спят вершины высокие гор и бездны провалы,
спят утесы и ущелья,
змеи, сколько их черная всех земля ни кормит,
густые рои пчел,
звери гор высоких
и чудища в багровой глубине морской,
сладко спит и племя
быстро летающих птиц*

(перевод В.В. Вересаева).

Мотив глубокого сна природы встречается после Алкмана у многих до Гете (на что и намекает перевод Л.Энглера): у Вергилия, Овидия, Ариосто, Тассо, Мильтона и др., но ни у кого он не приобрел такой философской глубины, как у Гете.

Завершить свое сообщение я хочу вторым, внешне шутивным примером, но который по своей сути есть даже более эффективным, чем гетевский.

В середине 1990-х годов российский майор милиции Александр Сидоров перевел на язык блатных, т.е. на феню почти всю русскую классику [1: 23]. Я сейчас процитирую кое-что из его переводов, а вы попытайтесь отгадать оригинал.

*Пахан и шобла – это ж два братана –
Кому из них шестерить пошел бы?
Мы говорим – шобла. Подразумеваем пахана,
Мы говорим – пахан, подразумеваем шоблу!*

Это – конечно, В.В.Маяковский, его поэма «Ленин».

Мой дядя, падла, вор в законе...

А это – разумеется, А.С. Пушкин, «Евгений Онегин».

Без конвоя выломлюсь по трассе...

Несомненно, – это М.Ю. Лермонтов, «Выхожу один я на дорогу...»

*Уж если ты готовишь мне кидняк,
Свали теперь, когда мне всё не в жилу.
Пусть это будет мой глухой форшмак,
Но уж во всяком случае не вилы!*

А это – малоизвестный сонет Шекспира, озвученный пару лет назад Аллой Пугачевой:

*Стань самой горькой из моих потерь,
Но только не последней каплей горя.*

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ладный, Владимир. «Мой дядя, падла, вор в законе» // Комсомольская правда в Украине. – 1997. - № 18. – С. 23.
2. Naumanko A.M. Das konzeptuelle Übersetzen. - Zaporizz'а, 1999. – 133. S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Науменко – доктор філологічних наук, професор, зав.кафедри теорії та практики перекладу Миколаївського державного гуманітарного університету ім.Петра Могили.

Наукові інтереси: лінгвопоетичний аналіз тексту, концептуальний переклад, національна специфіка літератур, белетристичний тип підручника з німецької мови для германістів, мова і культура.

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ВУЗЬКОСПЕЦІАЛЬНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ, Віра ШЕХ (Харків, Україна)

Виходячи з аналізу способів передачі англomовних біомедичних термінів українською мовою, автори формулюють дидактичні висновки, головним з яких є теза про суттєву питому вагу транскодування в цьому процесі і необхідність врахування низки чинників при виборі виду транскодування у кожному конкретному випадку.

Basing upon the results of the analysis of rendering English biomedical terminology into Ukrainian, the authors suggest a number of translator-relevant conclusions, presenting arguments for an essential role of transcoding in the process and advocating the necessity of taking into account a number of factors while choosing a relevant type of transcoding in each particular case.

Проблема, винесена у заголовок статті, є важливою як для України, що лише розбудовує усі атрибути власної державності, так і для української мови, яка з об'єктивних причин протягом тривалого часу мала дуже обмежені можливості розвитку наукової терміносистеми, оскільки переважна більшість наукових публікацій здійснювалася російською мовою. З точки зору глобального процесу, основним джерелом термінотворення у наш час є англomовні джерела, а тому питання вивчення шляхів передачі нових вузькоспеціальних англomовних термінів українською мовою є, безумовно, актуальним. Перекладачі мають знайти “золоту середину”, яка, з одного боку, попереджувала б неконтрольоване утворення значної кількості дублетних термінів, а з іншого – не ускладнювала би процес комунікації українських вчених зі своїми закордонними колегами в межах вузькоспеціальних наукових тем.

Згадані теми характеризуються значною питомою вагою термінів, утворених з використанням мовних елементів латинського або давньогрецького походження, передача яких українською мовою здійснюється переважно шляхом транскодування [5]. З іншого

боку, існують різні види цього способу перекладу, застосування яких спричинює різні результати в тексті перекладу, а отже критерії їх вживання потребують спеціальних досліджень. Таким чином, об'єктом нашого дослідження ми обрали способи передачі вузькоспеціальної англійської термінології українською мовою, а предметом – особливості застосування різних видів транскодування у цьому процесі.

Матеріалом дослідження була визначена біомедицина, оскільки вона є вузькоспеціальною міждисциплінарною галуззю, що бурхливо розвивається, інтенсивно породжуючи нові терміни, а отже, може розглядатися як репрезентативна з точки зору цілей нашого дослідження.

Відповідно, метою роботи було визначення питомої ваги транскодування при передачі англійських біомедичних термінів українською мовою, співвідношення окремих його видів та критеріїв їх вибору.

Як відомо, транскодування визначається як спосіб перекладу, при якому звукова та/або графічна форма слова вихідної мови повністю або частково передається засобами абетки мови перекладу [5]. При цьому розрізняють, як мінімум, чотири види транскодування: 1) транскрибування (передача літерами мови перекладу звукової форми слова вихідної мови: *action* – екшн); 2) транслітерування (форма слова вихідної мови передається так, як би вона читалася латиною: *London* – Лондон); 3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування з елементами транслітерування: *altimeter* – альтиметр); 4) адаптивне транскодування (форма слова вихідної мови певним чином адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу: *corporation* – корпорація) [5, с. 21].

Проблема співвідношення різних видів транскодування при передачі іноземних слів не є новою. Наприклад, у XVIII - XIX століттях панівною була тенденція передавати власні імена через транслітерацію (*Newton* - Невтон, *Robinson Crusoe* - Робінзон Крузоє) [4]. Пізніше, починаючи приблизно з середини XX століття, перевагу почали віддавати транскрибуванню. І хоча дослідники [3] звертали увагу на зловживання транслітерацією при передачі іноземних слів ще у середині XX століття, проте й досі не існує однозначного підходу і чітких критеріїв стосовно вибору різних видів транскодування.

В процесі розгляду цієї проблеми більшість авторів обмежуються аналізом лише транскрибування та/або транслітерування [3, 6, 7]. При цьому деякі дослідники [10] пропонують ще й власні терміни, що є симптоматичним саме для проблеми, що розглядається, наприклад, транскрипти (*singleton* - сінглетон), транслітеранти (*wef* - веф), напівтранскрипти (*algorithm* - алгоритм), напівтранслітеранти (*denotate* - денотат), кореневі інтернаціоналізми (*transitivity* - транзитивність) і квазіінтернаціоналізми (*ranks* - ранги), що позначають розбіжності в засобах транскодування. Інші [8] розрізняють транскрипцію та транслітерацію з вилученням, або додаванням окремих літер, згадують про розбіжності в морфологічній структурі транскодованих слів у вихідній та цільовій мовах, але не виділяють ці засоби як окремі.

Виходячи із змісту проблеми, яка стисло викладена вище, ми спробували дослідити її на матеріалі перекладу біомедичних термінологічних одиниць. З цією метою ми переклали і проаналізували уривок з англійського підручника з нормальної фізіології [12], розділ "*The Cerebral Cortex and Intellectual Functions of the Brain*", обсягом близько 33000 знаків, який включав 547 термінів. Результати аналізу подано на рис. 1.

За результатами аналізу, по-перше, встановлено, що майже третина термінологічних одиниць (29,6%) передаються українською мовою за допомогою транскодування. Це лише на 10% менше, ніж питома вага термінів, які передаються за допомогою найпоширенішого способу перекладу – словниковими відповідниками (див. рис. 1).

Результати аналізу співвідношення різних видів транскодування показані на рис. 2. Як впливає з нього, транскрибування у чистому вигляді (наприклад, *dendrite* [den'drit] - дендрит) при перекладі текстів даного типу майже не трапляється. Даний спосіб перекладу складає лише 0,8% від загальної кількості транскодованих термінів (див. рис. 2). Це можна пояснити суттєвими розбіжностями у фонетичній та граматичній структурах англійської й української мови.

З іншого боку, в нашому тексті певну частку (близько 4%) випадків транскодування можна одночасно інтерпретувати і як транскрибування, і як транслітерування, оскільки їх вимова англійською мовою збігається з вимовою латиною, наприклад, *bit* ['bit] – біт, *complex* ['kɒmpleks] – комплекс, *dyslexia* [dis'leksiə] – дислексія, *sex* ['seks] – секс, *shock* ['ʃɒk] – шок.

Проте навіть якщо вважати усі випадки, розглянуті вище (чисте транскрибування та таке, що за формою збігається з транслітерацією), транскрибуванням, все одно питома вага транслітерації є суттєво більшою. Частка випадків транслітерації складає 13% від загальної кількості транскодованих термінів, що більш ніж у п'ятнадцять разів перевищує відсоток чистої транслітерації (див. рис. 2). Цікаво, що в спеціальній літературі наводяться дані, які свідчать про зворотну тенденцію, тобто про більшу питому вагу транскрибованих слів, порівняно з транслітерованими [6; 7; 8]. Можливо, це пов'язане з тим, що у згаданих роботах переважно розглядалася передача власних імен і назв, які більш традиційно транскрибуються, а в науковій письмовій мові, в усякому разі, в текстах, що були об'єктом нашого аналізу, цей спосіб вживається рідше.

Що стосується випадків застосування змішаного транскодування, то всупереч очікуванню, питома вага таких термінів відносно невелика, їхня частка складає близько 5,1%, що ненабагато більше питомої ваги транскрибованих термінів обох типів (див. рис. 2). Зазвичай, за допомогою цього засобу перекладаються похідні (афікс та корінь перекладається різними засобами) або складні терміни: одна коренева морфема складного терміна перекладається транскрибуванням, а інша – транслітеруванням.

Адаптивне транскодування є найпоширенішим типом цього способу перекладу. Це можна пояснити розбіжністю у фонетичній та граматичній структурах мов: англійська – переважно аналітична, українська – переважно синтетична. Тому, у деяких випадках переклад адаптується до фонетичної, а в інших – до граматичної структури української мови [5]. Питома вага цього способу перекладу біомедичних термінів складає 77,1%, з них на фонетичну адаптацію припадає 4,5%, а на граматичну – 72,6% (див. рис. 2). У першому випадку адаптація відбувається на рівні окремих фонем, а у другому – на рівні морфем: суфіксів та флексій.

У випадку фонетичної адаптації за основу перекладу береться транскрибування або транслітерування (частіше) та відбувається додавання та/або заміна однієї фонемі і відповідної графемі на іншу. На відміну від змішаного типу транскодування, “німе” е транслітерується і замінюється на літеру *a*. Поява ознаки жіночого роду в українських відповідниках термінологічних одиниць може бути приводом для віднесення цієї групи термінів також до адаптивного граматичного транскодування. Прикладом додавання та заміна літери може бути *vesicle* – везикула

Цікава закономірність виявилася за даними аналізу взаємозв'язку роду транскодованого терміну, частин мови та способу транскодування, що застосовувався у кожному конкретному випадку. Результати такого аналізу показані на рис. 3-5.

Стосовно транскрибування доцільно відзначити, що транскрибуються переважно іменники чоловічого роду (винятком є лише іменники жіночого роду, що закінчуються на –*xia*). Ця тенденція добре ілюструється гістограмою, поданою на рис. 3.

Схожа тенденція помічена й відносно транслітерації: транслітеруються також виключно іменники, переважно чоловічого роду, а також іменники жіночого роду, що закінчуються на –*sia* й –*al* (див. рис. 3). В таблиці 1 поданий перелік транслітерованих термінів.

Таблиця 1.

Перелік термінів, що передавалися українською мовою за допомогою транслітерування

Номер	Термін	Переклад
1.	Amnesia [æm'ni:zjə]	Амнезія
2.	Anesthesia ['ænis'θi:zjə]	Анестезія
3.	Aphasia [æ'feizjə]	Афазія
4.	Aspect ['æspekt]	Аспект
5.	Centre* ['sentə]	Центр
6.	Effect [i'fekt]	Ефект

7.	Experiment [iks'perimənt]	Експеримент
8.	Hypothalamus ['haipəu'θeləməs]	Гіпоталамус
9.	Ion ['aiən]	Іон
10.	Mechanism ['mekənizəm]	Механізм
11.	Moral** ['mɔr(ə)l]	Мораль
12.	Organ ['o:gən]	Орган
13.	Pattern ['pætən]	Паттерн
14.	Potential [pəu'tenʃ(ə)l]	Потенціал
15.	Process ['prəuses]	Процес
16.	Protein ['prəuti:n]	Протеїн
17.	Reflex ['ri:fleks]	Рефлекс
18.	Reticulum [ri'tikjuləm]	Ретикулум
19.	Serotonin	Серотонін
20.	Signal ['signl]	Сигнал
21.	Terminal** ['tə:mi:nl]	Терміналь
22.	Thalamus ['θeləməs]	Таламус

*- “німе” *e* не транслітерується

** - приголосний *l* наприкінці слова пом'якшується

В таблиці 2 подані терміни, що передавалися за допомогою змішаного транскодування. Як неважко помітити, їхньою спільною ознакою є, по-перше, наявність наприкінці усіх цих слів “німого” *e*, яке не транслітерується, а по-друге, належність усіх цих слів до категорії іменників чоловічого роду. Загалом слід зробити висновок (див. рис. 3), що змішане транскодування застосовується майже виключно для передачі іменників чоловічого роду (винятком є іменники жіночого роду, що закінчуються на *-le*).

Таблиця 2.

**Перелік термінів, що передавалися українською мовою
за допомогою змішаного транскодування**

Номер	Термін	Переклад
1.	Adenylate ['ædəni'leit]	Аденілат
2.	Adenosine ['ædənə'zain]	Аденозин
3.	Electrode [i'lektərəud]	Електрод
4.	Enzyme ['enzaim]	Ензим
5.	Monophosphate ['monə'fosfeit]	Монофосфат
6.	Nerve ['nə:v]	Нерв
7.	Role ['rəul]	Роль
8.	Synapse ['sainæps]	Синапс

У таблиці 4 наведені терміни, що передані засобом адаптивного фонетичного транскодування. Цікаво, що в даному випадку застосування цього прийому, як і в попередніх випадках, поширюється на іменники, але цього разу виключно жіночого роду (див. стовпці гістограми, що розташовані праворуч на рис. 3).

Таблиця 3.

**Перелік термінів, що передавалися українською мовою
за допомогою адаптивного фонетичного транскодування**

Номер	Термін	Переклад
1.	Cyclase	Циклаза
2.	Kinase	Кіназа
3.	Membrane	Мембрана
4.	Pore	Пора
5.	Procedure	Процедура

6.	Structure	Структура
7.	Vesicle	Везикула

Граматична адаптація є домінуючою серед усіх засобів транскодування (див. рис. 2). Аналіз термінів, що передавалися за допомогою адаптивного граматичного транскодування, показав, що більшість з них є прикметниками (близько 47%). Частка іменників складає 41%, дієслів – 10%, а прислівників – лише 2% (див. рис. 4). Розглянемо адаптивне граматичне транскодування окремо за частинами мови.

Іменники. Хоча адаптивне граматичне транскодування достатньо широко застосовується при передачі іменників, однак, на відміну від попередніх способів перекладу, тут переважно вживаються похідні терміни (суфіксальні). Більшість термінів у даній вибірці утворені за допомогою суфіксів *-ness, -tion, -ty (-ity), -y, -ssion, -ance (-ence), -ion, -ing, -um, -is, -on, -us*. Зазвичай відбувається трансформація англійських суфіксів в українські (*abstractness* – абстрактність). У більшості випадків до суфікса додається закінчення: *anatomy* – анатомія, *intonation* – інтонація, *depression* – депресія, *formation* – формування. Цікаво, що деякі терміни греко-латинського походження в англійській мові мають більш складну структуру, ніж в українській, що є досить незвичним для цієї пари мов: *analysis* – аналіз, *hippocampus* – гіпокамп, *phenomenon* – феномен. Це відбувається завдяки вилученню грецьких суфіксів *-is, -on* та латинського суфікса *-us*.

Граматичне адаптивне транскодування поширюється переважно на іменники жіночого роду – 74%. Цікавим є те, що всі іменники чоловічого роду, передані цим способом, мають простішу структуру, ніж аналогічні терміни в англійській мові. Особливістю граматичного адаптивного транскодування є також наявність серед транскодованих термінів невеликої частки іменників середнього роду (близько 11%) (див. рис. 3). Відсотки, що припадають на іменники чоловічого роду складають близько 15%.

Прикметники. З причини розбіжностей граматичних структур англійської та української мов адаптивно транскодовані прикметники мають морфологічну структуру, яка є відмінною від термінів вихідної мови. Українські прикметники завжди мають складнішу морфологічну структуру, ніж англійські. Деякі англійські прикметники не мають суфіксів: *intact, fusiform*. Більшість наявних у вибірці англійських прикметників є суфіксальними (*-al, -ic, -ive, -y, -ant, -ent, -ar*): *dorsal* – дорсальний, *cyclic* – циклічний, *receptive* – рецептивний, *sensory* – сенсорний, *dominant* – домігантний, *efferent* – еферентний, *reticular* – ретикулярний, але, не мають закінчень. Українські прикметники прибирають суфікс *-н-* та закінчення *-ий*. Англійські суфікси можуть відкидатися: *neuronal* – нейронний; *sensory* – сенсорний, а можуть і залишатися: *cortical* – кортикальний; *dominant* – домігантний.

Дієслова. У нашій вибірці присутні як прості, так і похідні дієслова. Більшість похідних дієслів утворюються за допомогою суфікса *-ate*. При перекладі українською мовою відбувається додавання українського суфікса до транскрибованої або транслітерованої кореневої морфеми (для простих дієслів) або трансформація англійського суфікса в український (для похідних дієслів). Приклади передачі простих дієслів: *absorb* – абсорбувати, *block* – блокувати, *convert* – конвертувати; похідних: *activate* – активувати, *consolidate* – консолідувати, *demonstrate* – демонструвати, *formulate* – формулювати, *initiate* – ініціювати, *potentiate* – потенціювати.

Прислівники. Основною ознакою наведених прислівників є суфікс *-ly*, що трансформується у відповідний український суфікс *-но*: *physiologically* – фізіологічно, *visually* – візуально.

Таким чином, за допомогою граматичного адаптивного транскодування українською мовою передаються іменники, прикметники, дієслова і прислівники на відміну від інших видів транскодування, які застосовуються виключно при передачі іменників. Аналіз питомої ваги різних частин мови при транскодуванні, показав, що більшість термінологічних одиниць є іменниками (56,4%), прикметники складають 34,6%, на дієслова припадає 7,7%, а на прислівники – лише 1,3% (див. рис. 5).

Дублетні терміни. Перш ніж застосовувати спосіб транскодування, перекладач має переконатися, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник слова, що

перекладається, інакше через транскодування в мові перекладу можуть виникнути дублетні (синонімічні) терміни [5]. Незважаючи на це застереження, в сучасній біомедичній літературі співіснує велика кількість дублетних термінів, які виникли внаслідок відсутності авторитетних стандартів наукової термінології в українській мові. Про це свідчить і наша вибірка, близько 16% усіх транскодованих термінів якої є дублетними (див. табл. 5).

Таблиця 5.

Перелік дублетних термінів, виявлених у вибірці

Номер	Термін	Транскодований термін	Перекладний відповідник
р			
1.	Afferent	Аферентний	Чуттєвий
2.	Commissure	Комісура	Спайка
3.	Convert	Конвертувати	Перетворювати
4.	Destruction	Деструкція	Руйнування
5.	Efferent	Еферентний	Руховий
6.	Enzyme	Ензим	Фермент
7.	Frontal	Фронтальний	Лобовий
8.	Ganglion	Ганглії	Вузол
9.	Granular	Гранулярний	Зернистий
10.	Intellectual	Інтелектуальний	Розумовий
11.	Lateral	Латеральний	Боковий
12.	Pattern	Паттерн	Модель
13.	Permanent	Перманентний	Тривалий
14.	Phenomenon	Феномен	Явище
15.	Protein	Протеїн	Білок
16.	Respiratory	Респіраторний	Дихальний
17.	Reticulum	Ретикулум	Сітка
18.	Secretion	Секреція	Виділення
19.	Sensitivity	Сенситивність	Чутливість
20.	Sensory	Сенсорний	Чуттєвий
21.	Specific	Специфічний	Визначений
22.	Terminal	Терміналь	Закінчення
23.	Transmission	Трансмісія	Передавання
24.	Transmitter	Трансмітер	Нейромедіатор, медіатор
25.	Vocalization	Вокалізація	Проголошення

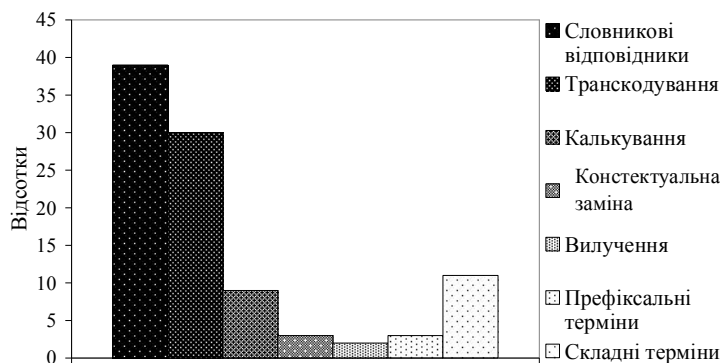

Рис. 1. Відсоткове співвідношення основних засобів перекладу термінів

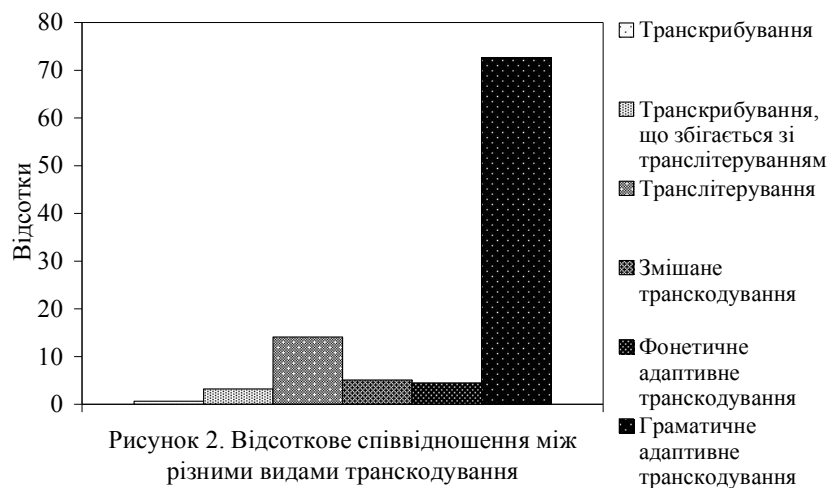

Рисунок 2. Відсоткове співвідношення між різними видами транскодування

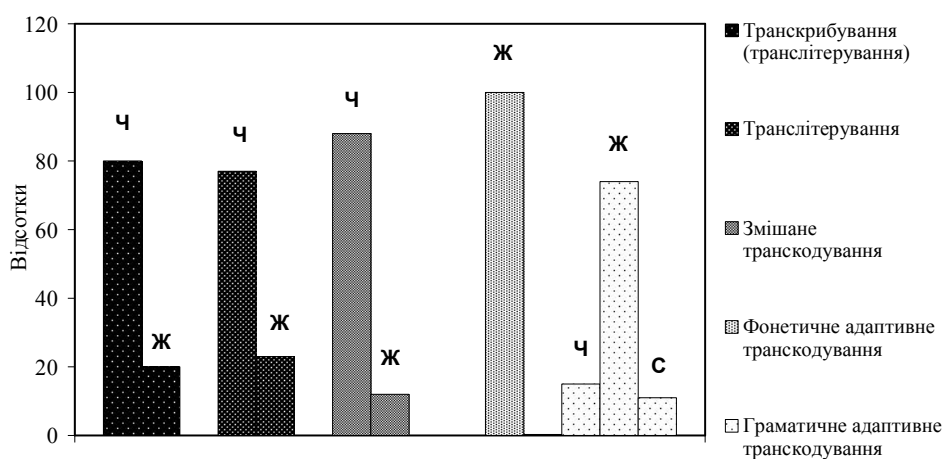

Рисунок 3. Відсоткове співвідношення транскодованих іменників чоловічого (Ч), жіночого (Ж), середнього (С) роду

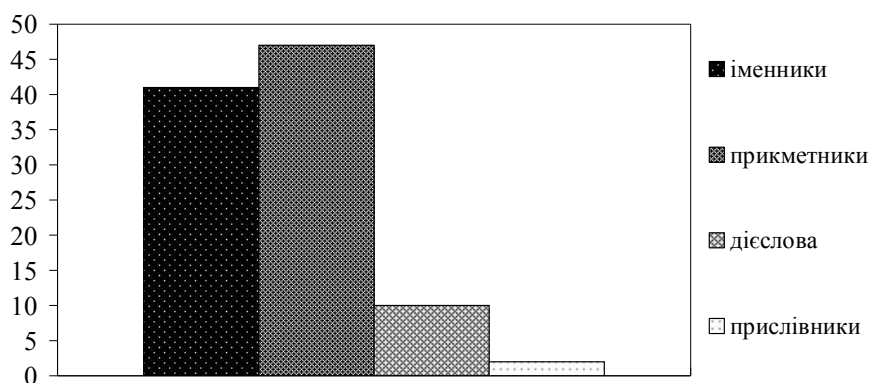

Рисунок 4. Відсоткове співвідношення між різними частинами мови при адаптивному граматичному транскодуванні

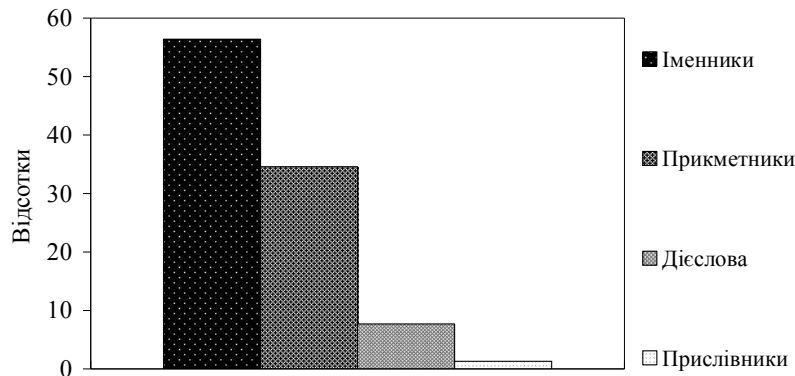

Рисунок 5. Відсоткове співвідношення між різними частинами мови при транскодуванні

Таким чином, проведений нами аналіз показав, що питома вага транскодованих термінів складає 29,6% від загальної кількості усіх термінів. Більшість транскодованих термінів передається засобом граматичного адаптивного транскодування – 72,6% від загальної кількості транскодованих термінів. Іменники передаються усіма видами транскодування, при цьому іменники жіночого роду – переважно адаптивним транскодуванням. При передачі іменників чоловічого роду віддають перевагу транскрибуванню, транслітеруванню та змішаному транскодуванню. Усі іменники чоловічого роду, що передаються українською мовою шляхом граматичного адаптивного транскодування, при перекладі редукуються. Прикметники, дієслова та прислівники передаються українською мовою виключно за допомогою адаптивного граматичного транскодування. Близько 16% усіх транскодованих термінів є дублетними (синонімічними). Результати аналізу показують також потребу більш жорсткого запровадження термінологічних стандартів української мови, аби запобігти неконтрольованому збільшенню дублетних термінів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский биологический словарь / Сост. О. И. Чибисова, Н. Н. Смирнов, С. Г. Васецкий и др. – М.: Рус. яз., 1993. – 736 с.
2. Англо-русский и русско-английский словарь (краткий) / Сост. О. С. Ахманова, Е. А. М. Уилсон. – М.: Рус. яз., 1991. – 663 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів прози). Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.
6. Коваленко А. Я. Загальний курс науково - технічного перекладу. К.: ІНКОС, 2002. – 320 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с.
9. Русско-украинско-английский медицинский словарь / Сост. Е. И. Шапкин, В. В. Никонов, В. Е. Шапкин / Под ред. В. В. Никонова. – Х.: Консум, 1998. – 640 с.
10. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). Львов: Вища школа, 1988. – 158 с.
11. ABBYY Lingvo10.
12. Guyton A. C., Hall J. E. Human physiology and mechanisms of disease. Philadelphia, London, Toronto, Montreal, Sydney, Tokyo: W. B. Saunders Company, 1997. – 738 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леонід Черноватий – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та англійської мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

Наукові інтереси: методика викладання перекладу у ВНЗ, теорія і практика перекладу.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЗАГАДОК

Світлана ШВАЧКО (Суми, Україна)

У статті розглядається феномен загадок (об'єкт дослідження), їх поверхнева та глибинна структури (предмет дослідження), фокусується увага на онтології зазначених текстів, їх основних категоріях та спільних рисах з іншими малими нетиповими текстами.

The article in question deals with the phenomenon of riddles, their surface and inner structures, attention is being paid to their ontology and features inherent to the untypical small texts.

Тексти вивчаються у руслі агностичних, конструктивних, комунікативних і навчальних параметрів. Різноманітність текстів проявляється в наявності атрибутів – великих і малих форм, інформативних і неінформативних, емоційних і неемоційних, усних і письмових, вербальних і невербальних. Текст як елемент культури виступає важливим інгредієнтом конвенційних канонів і традицій. Як об'єкт літератури текст корелює із грою за змістом, з ритуалом – за формою. У текстах репрезентуються реальні та ірреальні події, зберігаються традиції минулого, у домислах і фантазіях створюються нові моделі картин світу. Змістові опозиції дане :: нове, відоме :: невідоме, важливе :: неважливе, тривіальне :: нетривіальне, серйозне:: несерйозне по-різному матеріалізуються в текстах. Типові тексти на відміну від нетипових характеризуються наявністю логічної зв'язності, ригористичної форми і структурно-композиційної даності. У нетипових текстах формальні зв'язки превалують над змістовними, тому тут не реалізуються такі категорії, як заголовок, сюжет, зачин, кінцівка. Тексти з невідзначеними категоріями (прислів'я, загадки, висловлювання) розміщуються в антологіях за тематичним принципом [7].

Все аномальне сприймається на фоні певного стандарту, норми. Нормою художнього тексту (ХТ) є наявність фабули, образної системи та специфічної композиції. Ідейно-образна система ХТ реалізується у його змісті, якому підпорядковані поверхнева структура та композиція.

Серед текстів виділяються художні та нехудожні, типові та нетипові, тексти-артефакти та мента-тексти. Розмаїтість текстів обумовлюється просторовою позицією, з якої автор спостерігає і коментує факти. Спільною рисою для всіх текстів є наявність семіозису – адресанта, самого тексту та адресата. Вихідну позицію посідає адресант: «Говорящий пробивається в чужой кругозор, строит свое высказывание на чужой территории. На его, слушателя, апперцептивном фоне» (Бахтін). Бажання реалізувати прагматичні інтенції примушує мовця бути особливо уважним до матеріалізації думок. Автор тексту стимулює читача (слухача) до розумових операцій, створює основу для референційного акту, встановлює відповідність із екстралінгвістичною дійсністю. Соціальний та лінгвістичний досвід допомагають реципієнту розпізнати референта і осмислити те, що подається у тексті. Важливу роль при побудові текстів відіграє адекватне співвідношення теми і реми, пресупозиції і фокуса. Навмисне порушення відношень зазначених категорій, некоректне вживання вербалізаторів залишає сліди на характері текстів, на їх стандартності або типовості. Текст відзначається структурною, композиційною та семантичною єдністю. До основних належать категорії інформативності, зв'язності та повторюваності. Текст – це острівце організованої, впорядкованої комунікації. Наявність основних категорій тексту об'єктивує дійову силу термінів “стандартний” або “типовий”. Відсутність певних категорій обумовлює його віднесення до нестандартних або нетипових. До типових текстів належать завершені інформативні тексти – функціонально орієнтовані, структурно-змістовні, прагматико-комунікативні, відкриті до осмислення, дискретні за формою та змістом. Кожній групі текстів притаманні певні прерогативи. Так, для художнього тексту показовою є реалізація естетичної функції, а для наукових текстів – когнітивної. Інформативність – облігаторна категорія як для художніх, так і для наукових текстів. Тексти реалізують фактуальну або концептуальну інформацію, причому концептуальна інформація переважно належить художнім текстам [7].

У парадигмі текстових одиниць виокремлюються „малі форми”, які мають гетерогенну низку позначень: рос. *малые формы, малый жанр*, англ. *small genre, little stories, tall talks, nonsense, funny stories*, etc. У термінопозначеннях реалізуються атрибути реальні, нереальні,

серйозні, несерйозні, усні, писемні, практичні, непрактичні, логічні, алогічні. Форма та зміст малих текстів детермінуються дією стилевих та жанрових чинників. Пор.: лімерики, анекдоти, примовки, прислів'я, математичні задачі, юридичні кодекси, тощо. Спільні риси зазначених текстів простежуються в їх обсягових характеристиках (малі форми), у лінійному представленні (сукцесивність), на ризоматичних вертикалях (у ситуативній релевантності), в посиланнях на досвід (соціальний і лінгвістичний), у трансполяції на майбутнє буття, дії та переваженні. Малі тексти виокремлюються своїми призначеннями: фатичне / інформативне, практичне / непрактичне, банальне / вагоме, семантичне / несемантичне, комунікативне / некомунікативне, пізнавальне / емоційне і т.д. Загадки – це семіотичні знаки специфічної синтактики, семантики та прагматики [3]. Вони реалізують питальність вербальними та невербальними засобами за допомогою слів та просодики. Нетиповість є прозорою у подачі блоків теми та реми, їх реверсії. Тема імплікується, залежить від пошуків з боку адресатів, їх креативного менталітету. Блок реми подається у пролонгованій формі, в препозиції до імплікованої теми, яка знаходиться за межами першої частини загадки. У цих текстах відсутні заголовки, фабула, наявна реверсія базових блоків. Невеликі за розміром загадки та курйозні, каверзні питання тяжіють до стилістичних маркерів емоційності, експресивності та еволютивності. За формою загадки – це комунікативні одиниці, за значенням – вони актуалізують сему питальності, за прагматикою – це креативний пошук імплікованої теми. Поверхнева та глибинна структури загадок інтегрують та категоризують певний концепт. Перерозподіл тривіальне / нове об'єктивує статус загадок як реверсивів. Фокус загадки детермінується інтенціями адресанта, його зацікавленістю у денотаті пошуку. Адресат не є автором питання, але він комплементує діалог, включається в словесну гру, веде її за правилами, знімає ситуативну енігматичність, використовуючи при цьому соціальний та індивідуальний досвід. Бісемія є прозорою у „хитрощах” таких текстів:

- *What flies and has two legs?*
- *Two birds.*
- *The longest word?*
- *S-mile-s.*
- *What animal can jump higher than a house?*
- *Any. House doesn't jump.*
- *What letter surrounds the British Isles?*
- *Letter C.*

Питальне напруження у цих текстах генерується цілою низкою чинників: інакомовленневою дескрипцією, паузацією, умовчанням, омонімією, полісемією, зміщенням фокусу, порушенням логічної сукцесивності [7].

Тексти малої форми гнучкі, здатні до модифікації, репродукції, семантичних зсувів та текстової деривації. Вивчення природи текстів різних типів препарує вирішення цілої низки проблем теоретичного та прикладного перекладознавства. Загадки – найяскравіші, найбільш характерні зразки народної творчості, які засвідчують різноманітність тематичних парадигм, багатство форм поетичного вислову та фразеологічне розмаїття. Загадки позначені давністю походження, приналежністю до художнього жанру, специфікою поверхневої та глибинної структур. У стислій завуальованій формі, навмисно прихованій, ці мудрі сентенції – запитання зображають феномени на основі дескрипції певної близької або віддаленої спорідненості, подібності (часто – ледве вловимої або далекої). Загадки, що дійшли до нас, є творчістю пізнього походження, але їх корпус відкритий до сьогоденного утворення за чинними та традиційно успадкованими моделями конструювання [2]. Актуальність загадок об'єктивується їх онтологічним буттям, функціонуванням як засобів кмітливості, розваги, випробування розумових здібностей, мудрості, зрілості, здатності людини орієнтуватися у природному оточенні. Повсякденний життєвий досвід закріплюється у загадках з давніх-давен, вони зберігають свою первісну функцію як атрибута соціалізації людини [5].

Загадки як засіб стимулювання уваги в когнітивному процесі зберігають виховну функцію, змінюючи свої форми буття та зосереджуючись на фокусах „Що? Де? Коли?” Дескрипції денотатів у нетипових текстах позначені яскравістю, конкретністю, а це препарує адекватні відгадки. Елементи словесної гри є захоплюючим компонентом текстів загадок.

Запам'ятовуванню сприяє поетична римована форма, яка є відголосом минулого дописемного, поетичного буття мови. Загадки – це здобутки трудової діяльності, народного досвіду та поетичного витвору, що не могло не позначитись на художній формі витвору. Загадки належать до вторинної дериваційної когнітивної зони. Їх поява препарується облігаторним досвідом порівнювати, аналізувати та абстрагувати. Загадки в основному базуються на метафорі, мають форми запитання (графічного або еліптованого), шаради, головоломки. Пор.: *Без дров, без вогня, а світить та гріє щодня. (Сонце); Хто ходить по миру без ніг, без торби. (Місяць)*. І. Франко вважав, що загадки про будову всесвіту є найдавнішими за походженням. Нові теми та форми об'єктивуються розвитком цивілізації, здобутками людської діяльності. У загадках знаходять вияв спостереження над природою, тваринним та рослинним світом. Пор.: *Чорна корова всіх людей поборолла, а білий віл всіх людей підвів. (Ніч і день); Хто найраніше встає? (Півень); Повна діжка жита п'ятчком накрита (Маківка)*.

І. Франко зазначав, що значні зрушення в історії насамперед відчуються у матеріальному житті трудящих і відбиваються у жанрі загадок [6]. У загадках знаходять відображення минулі епохи розвитку суспільства. Пор.: загадки про соху, сокиру, веретено, ціп, млин, вітряк, жорно, засоби пересування, кореспонденції, комунікації, тощо. Пор.: *Мовчить, а розуму навчить. (Книга); Грамоти не знаю, а цілий вік пишу. (Олівець)*.

Про вік загадок свідчить лексичне наповнення цих текстів, їх домінантні слова. Серед шарад, головоломок виокремлюються зразки елементарної арифметики, задачі на кмітливість та уважність. Пор.: загадки про родинні зв'язки. Нарочите ускладнення референта здійснюється шляхом використання омонімів, що загострюють креативну увагу пошукача відповіді. Пор.: *Від чого качка пливе? (Від берега); Від чого ворона чорна? (Від хвоста до дзьоба); За чим у козака шабля? (За паском)*.

Виразно проявляється загадка у казковому просторі. Відгадування цих енігматичних вкраплень – своєрідний поєдинок у ментальному бутті персонажів. Загадки виникають у різних доменах, інколи мають характер анаграм. Пор.: *Яка річка складається з префікса і числівника? (При-п'ять); Який півострів скаржиться на свою величину? (Я-мал) Яке місто літає? (Орел); Я спереду і ззаду, посередині – порода коня, разом буде назва країни. (Я-понія)*. Специфіка загадок – конкретність теми, лаконізм, конденсованість думки, стійкість традиції, усталеність образності. За І.Франком, загадки найменш підлягають змінам стереотипних форм, але докладніше зберігають, переховують сліди далекої старини.

Безпосереднє схрещення притаманне загадкам (а) та прислів'ям (б). Пор.:

а) *У вогні не горить, у воді не тоне.*

б) *Правда і в вогні не горить, і в воді не тоне.*

Кого лихо красить?

Лише рака лихо красить.

Близькість цих жанрів зумовлюється спільним походженням та взаємовпливом [4]. Деякі вчені вважають, що загадка виникла раніше за приказку з огляду на позначення останньою результатів пошуків та досвіду. Але взаємопроникнення змісту і форми цих жанрів, їх тяжіння до народної поезії не викликає сумніву (Потебня). Загадування та відгадування як перевірка менталітету має місце в казках (епічному жанрі великої форми), піснях, весільних обрядах (порівняй мову сватів про порошу та куницю) та дипломатичних дискурсах. Жанр загадки представлений у творах В.Жуковського, О.Пушкіна, М.Некрасова, І.Франка, Ю.Федьковича, М.Костомарова, Л.Глібова та інших. Спроби літературної обробки народних витворів здійснюється у креативних майстернях письменників, студіях тлумачів інтралінгвальних та інтерлінгвальних тенденцій.

В ословленні загадок чільне місце посідають такі стилістичні засоби як: метафора, метонімія, оксюморон. Вторинне конструювання загадок (деривація від первинних умовиводів, від здобутого досвіду, від узагальнення), стилістичне навантаження об'єктивує статус декора, їх поліаспектного, полімодального та поліфункціонального буття. Загадкам як семіотичним знакам притаманна тріада, а саме: семантика, синтактика та прагматика, яка пронизує поверхневу та глибинну структури аналізованих текстів.

Розкрити теми, що препаруються в рематичному блоці загадки, допомагає механізм послідовного виключення окремого із загального типу *Круглий, та не місяць. Зелен, та не*

діврова. З хвостом, та не миша (Кавун); Білий, а не сніг, твердий, а не камінь, солодкий, а не мед. (Цукор).

Художня установка на тему загадки зумовлюється відсутністю, прихованістю об'єкта, з одного боку, підказкою (словесною), з іншого. Загадки творяться адресантом, відгадуються адресатом, якому допомагає творець витвору (в основному – колективний). У поверхневій структурі діалогічна інтеракція представлена двома реченнями. Факультативно – другим. Ритмічна організація та симетричність загадки нагадує про дитячі короткі віршики. Таким чином, малі форми загадок, прислів'їв, віршиків, моделюють парадигму малого жанру за обсягом і художньою за образністю.

В ословленні текстів загадок виокремлюються синонімічні рядки, синтаксичні паралелі, оксиморони, повтори, звуконаслідування – художні засоби творчого конструювання енігматичних ситуацій. Загадки не зникають: вони міняють форми свого буття, але семантична загадковість, прагматична адресованість залишаються інваріантними, діючими та актуальними чинниками. Текстова деривація загадок не зациклюється, вона слугує платформою подальшої генерації художніх форм, яких інтегрує образність, стислість обсягу та топікові вектори.

До парадигми, що включають загадки тяжіють епіграми, шаржі, карикатури, народні усмішки, вербальні та невербальні витвори. Труднощі двомовного перекладу загадок пов'язані з багатьма факторами, але при цьому інтерлінгвальний переклад уможливується лексичними вкрапленнями оригіналу, дискурсивним буттям тексту та імплікацією фонових знань, досвіду та аналогій. Відгадки препаруються словами, словосполученнями, що подаються у дужках або через тире. Пор.: *Сухой Мартын далеко плюет. (Ружьє); В лесу выросло, из лесу вынесли, на руках плачет, а на полу скачет – балалайка* (В. Даль). Референти загадок не завжди знаходять передбачувану відповідь адресата. Різноманітне бачення адресата етимологізується у висловах англ. *to read a riddle (відгадати загадку), to read one's mind прочитати / зрозуміти чиясь думку*). Двомовний механізм перекладу загадок препарується підготовчими, операційними та креативними вправами. Перші інтралінгвальні вправи стосуються ідентифікації жанру / стилю текстів оригіналу, їх поверхневої та скритої структур. У фокусі операційних вправ (інтерлінгвальних) знаходяться засоби адекватної подачі глобального смислу. Цільові вправи є коригувальними та завершальними. Інтерлінгвальні вправи з перекладу є вельми релевантними з огляду на препаратію розуміння онтології корелюючих текстів, випробування механізму транскодування міжкультурних феноменів.

Як показує контрастивний аналіз корелюючих текстів, спільність рематичних блоків не передбачає ідентичності тематичних секторів.

- 1 “What is without hands and without head or body, but can open a door?” „Без рук, без ніг – хату одчиняє” (*вітер*)
- 2 “What goes quicker than the wind and the rain?” „Що в світі найшвидше?” (*думка*)
- 3 “What has a bed, but never lies down in it?” „Біжу прудко, ні вдень ні вночі не стою, хоч ніколи з ліжка не встаю” (*річка*)

Референти *вітер*, *думка*, *річка* представлені когурентно по-різному на відміну від українського аналога. Англійська загадка (1) має форму питального речення, лексичний перелік включає більше денотатів у рематичному блоці, ніж в українському відповіднику. Англійська загадка (2) також лексично відрізняється від корелюючого аналога. Англійська загадка (3) також зближається з відповідником стосовно глибинної структури, але поверхневі структури відмічені девіацією.

Зв'язки загадок та прислів'їв проявляються у їх тематичній інтеграції, в компресованій композиції, в імпліцитному представленні комунікантів, їх ролей в образному порівнянні базових референтів, а також в облігаторних посиланнях на соціальний та лінгвістичний досвід мовців, в можливих інтертекстуальних дискурсивних вкрапленнях. Вивчення цих питань є вельми актуальним та перспективним.

Таким чином, загадки – це не тільки міфічна творчість давнини, відгомін первісної доби, реліктове явище, але й об'єкт наукового дослідження у руслі теорії тексту та дискурсології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В. Даль. Пословицы русского народа / Сборник – М.: Госиздательство ХЛ, 1957. – 991 с.
2. Загадки / Упорядкування, вступна стаття та примітки кандидата філологічних наук І.П.Березовського. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.
3. Мамедова А.И. Немецкая народная загадка как мультидисциплинарный феномен // Нова філологія. Зб.наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. - №1(21) – С.82-88.
4. А.Потебня. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. – Харьков, 1914.
5. Е.Тейлор. Первобытная культура. – М.: Соцэкгиз, 1939.
6. І.Франко. Журнал „Зоря” – Львів, 1884. – С.154-168.
7. Швачко С.О. „Навчити вчитися!” Навчальний посібник – Вінниця: Нова книга, 2004. – 133 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Швачко – доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри перекладу Сумського державного університету.
 Наукові інтереси: мовознавство, текстологія, дискурсологія.

DIE ELEKTRONISCHEN HILFSMITTEL DES ÜBERSETZERS

Олександр БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

У статті даються методичні рекомендації щодо необхідності використання перекладачами електронних словників, лексиконів, глосаріїв (особливо, з фахових мов) в Інтернет, які слугують як безпечно дієві і цінні засоби досягнення повноцінного перекладу.

The paper presents recommendations on the use of the Internet sources – electronic dictionaries, lexicons and glossaries (especially of translators' target languages) which can serve as effective and valuable professional tools for adequate translation.

Konkreter **Gegenstand** unserer Forschung sind Wörterbücher und Glossare im Internet. Bei genauerer Betrachtung dieser Wörterbücher und Glossare bzw. auf der Suche nach gewissen Termini unter Zuhilfenahme von Internetwörterbüchern und -glossaren bleibt häufig ein Gefühl der Unsicherheit und der Unbefriedigtheit, terminologische Fragen scheinen sich damit selten so problemlos beantworten zu lassen, wie manchmal propagiert wird. Des Öfteren wurden wir von Bekannten auf „wahnsinnig tolle“ Internetwörterbücher aufmerksam gemacht, die sich für unsere Zwecke als wenig brauchbar erwiesen. Gründe hierfür zu erörtern und an konkreten Beispielen darzustellen sowie Verbesserungsmöglichkeiten für die zukünftige Erstellung von Internetwörterbüchern aufzuzeigen, war uns somit ein Anliegen.

Ausgangspunkt dieser Forschung ist die Hypothese, dass der Großteil der derzeit kostenlos im Internet verfügbaren Wörterbücher und Glossare den Bedürfnissen von Übersetzern nicht gerecht wird. **Ziel der Arbeit** ist, Bedürfnisse von Übersetzern in Bezug auf Wörterbücher herauszuarbeiten und aufzuzeigen, mit welchen Möglichkeiten die Internetlexikographie diesen Bedürfnissen gerecht werden könnte.

„Der rechnergestützte Übersetzerarbeitsplatz im Wandel“, „New Tools for Human Translators“, „Elektronische Hilfsmittel in Übersetzungsdiensten“, „Der Einfluss von Computern- und Kommunikationstechnologien auf das professionelle Übersetzen und Dolmetschen“, „Terminologie und WWW: Fischen im Netz“, „Translators Online“, „Der Translator im Dschungel des Internet...“, „Using the Internet as your Ally in Translation“, „Übersetzer auf der Datenautobahn“...

Solche und ähnliche Titel lassen darauf schließen, dass die durch Computer- und Kommunikationstechnologien ausgelöste Revolution auch an Übersetzern und Dolmetschern nicht spurlos vorbeigegangen ist. Mit Beginn der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts hielt der Computer Einzug in nahezu alle Bereiche der Arbeitswelt und revolutionierte die Arbeitsbedingungen eines Großteils aller Berufstätigen. In den vergangenen zehn Jahren kam es mit der Erfindung des WWW und der dadurch bedingten rasanten Entwicklung des Internets zu einem weiteren radikalen Wandel, einem Wandel, der häufig sogar als die größte Revolution seit der Erfindung des Buchdrucks bezeichnet wird. Aufgrund dieses Wandels erfuhr, wie bereits angedeutet, auch die Arbeitsweise von Übersetzern und Dolmetschern grundlegende Veränderungen.

Stellt man nun die etwas banal anmutende Frage, worin eigentlich der Sinn im Einsatz von Hilfsmitteln oder tools liegt, so kommt man bei einer Recherche in diversen Nachschlagewerken zu folgenden Ergebnissen: Laut Webster's ist ein tool ein „instrument or apparatus used in performing an operation or necessary in the practice of a vocation or profession (a scholar's books are tools)” [17, 45], oder, kürzer, „a means to an end“. Tools als Mittel zum Zweck, in diese Richtung sieht auch der Duden die deutschen Hilfsmittel: „Mittel zur Arbeitserleichterung oder zur Erreichung eines bestimmten Zwecks“ [8]. Was bedeutet dies für die Situation von Übersetzern? Eine amüsante

Antwort auf diese Frage gibt die zweite Duden-Definition, wo Hilfsmittel definiert werden als: „Finanzielle oder materielle Mittel, die jmdm. eine Notlage überwinden helfen sollen“ [8]. Das zu erstellende Translat als Notlage, die mit finanziellen Mitteln (Bezahlung eines anderen Übersetzers für die Anfertigung des Translats) oder materiellen Mitteln (Einsatz von Übersetzungshilfsmitteln) überwunden werden kann? Eine etwas seriösere Betrachtung, wobei im Folgenden die intellektuellen Hilfsmittel des Übersetzers, ohne die auch die besten materiellen Hilfsmittel nicht viel ausrichten werden können, außer Acht gelassen werden, führt zu folgender Überlegung: Wenn Hilfsmittel Arbeitserleichterung bringen, d.h. wenn das Ziel, das zu erstellende Translat, durch den Einsatz von Hilfsmitteln leichter erreicht werden kann, dann scheint es nur allzu logisch, dass sich Übersetzer mit den ihnen zur Verfügung stehenden Hilfsmitteln auseinander setzen sollten. Bieten (elektronische) Hilfsmittel nun aber lediglich Arbeitserleichterung oder sind sie wirklich „necessary“ beim Ausüben translatorischer Handlungen? Antworten hierauf geben Reinke und Austermühl. Reinke meinte bereits: „Der Übersetzungsmarkt hat sich in den vergangenen Jahren zunehmend verändert: Immer komplexere Industrieprodukte, immer kürzere Produktzyklen, eine zunehmende internationale Verflechtung der Wirtschafts- und Finanzmärkte, neue Produkthaftungsgesetze sowie die wachsende Zahl der Amtssprachen in internationalen Organisationen erhöhen das Volumen der zu übersetzenden Texte. Diese Aufgabe ist ohne sinnvolle Automation nicht mehr im Rahmen bestimmter Zeit- und Kostenvorgaben zu bewältigen“ [13, 169]. Austermühl drückt dies so aus: „Exposure to the right approaches in using electronic tools will lead to a bottom-up automation of the translator's workplace, enabling translators to increase significantly their professional translation service quality and efficiency. These two effects – the improvement of quality and increased productivity will clearly strengthen the position of any freelance translator in a rapidly changing and increasingly competitive global language market“ [2, 7].

Die Antwort scheint also in Marktzwängen und in der Wettbewerbsfähigkeit des Übersetzers zu liegen. Verbesserte Leistungen bei einer reduzierten Arbeitszeit sind natürlich Idealvoraussetzungen für den freien Markt. Besteht für (freiberuflich arbeitende) Übersetzer also tatsächlich die Möglichkeit, durch den Einsatz von Hilfsmitteln ihre Übersetzungsleistung zu verbessern und dadurch in einer globalisierten und automatisierten Wirtschaft mit immer engeren Zeit- und Kostenvorgaben ihre Wettbewerbsfähigkeit zu steigern, so tun sie gut daran, alle ihnen zur Verfügung stehenden Hilfsmittel einzusetzen. Grundlegende Voraussetzung für einen erfolgreichen Einsatz von Hilfsmitteln ist allerdings ein fundiertes Wissen über den effizienten Gebrauch dieser Mittel. Hierzu gehört z.B. das Wissen, zu welchem Zeitpunkt welches Hilfsmittel auf welche Art den größten Nutzen bringt. Dies gilt natürlich auch für Übersetzer. Das reine Wissen um die Existenz von Hilfsmitteln reicht noch nicht für eine kompetente Entscheidung über Art und Weise des Einsatzes. Fehlt dieses Wissen, kann die erhoffte Arbeitserleichterung ausbleiben.

Ein weiterer Grund, warum Übersetzer über eine fundierte Hilfsmittelkompetenz verfügen sollten, liegt in ihrem Auftreten als Experten. Wenn translatorisches Handeln Expertenhandeln ist, wenn Übersetzer also Experten sind und sie als Experten „sich ein Bild von dem ihnen übertragenen Problem machen und Lösungsmöglichkeiten kritisch gegeneinander abwägen“ [14,108] sollen, dann können Bedarfsträger auch erwarten, dass Übersetzer sie über den Einsatz von Hilfsmitteln beraten, wenn dadurch eine Optimierung des Translationsprozesses zu erreichen ist. Teil des Expertenwissens des Übersetzers sollte also das Wissen um optimalen Einsatz und Nutzung von Hilfsmitteln sein sowie die Fähigkeit, sich rasch über neue Tools informieren, sich in diese einzuarbeiten und Tools auf ihre Brauchbarkeit hin prüfen zu können.

Ein Argument, das in Bezug auf elektronische Hilfsmittel, insbesondere auf das Internet, immer wieder vorgebracht wird, ist die Tatsache, dass diese Hilfsmittel die Informationsbeschaffung erleichtern, was angesichts des heutigen rasanten Wissensanstiegs von größter Bedeutung ist: „Global Computer networks and the Internet make information available any time and any place. Information has become a decisive factor for economic success, equalling or even surpassing the importance of the classical resources of labour and capital.“ [2, 6].

In einer Zeit, in der Information ein ausschlaggebender Wettbewerbsfaktor ist, sollte jeder, der eine wissensbasierte Tätigkeit wie das Übersetzen oder Dolmetschen ausübt, bestrebt sein, alle bestehenden Informationsquellen anzuzapfen, um die benötigten Informationen zu erhalten und somit den Anschluss nicht zu verlieren. Doch auch der Umgang mit dem Internet will gelernt sein,

denn die spezifischen Eigenschaften des Internets, seine Schnelllebigkeit, Unkontrolliertheit und Unstrukturiertheit können zu Problemen im Umgang damit führen. Häufig wird das Internet als das Eldorado des heutigen Übersetzers dargestellt: „Ob nun die französische Fassung des Maastrichter Vertrags, Textexemplare englischer Patentbeschreibungen, Broschüren des Weinmarketings in Kalifornien oder Anleitungstete zu Fassreinigungsmaschinen Gegenstand der Suche sind, der kundige Übersetzer wird fündig, er eruiert einschlägige kultur-, sprach- und sachspezifische Informationen, er findet Texte, Glossare, Sprach- und Fachdatenbanken, er tritt über E-Mail-Adressen in einen persönlichen Kontakt zu Institutionen, Organisationen, Herstellern und repräsentativen Einzelpersonen“ [2, 27].

Doch dieses Eldorado wird nur dann eintreten, wenn sich kundige Übersetzer des Internets bedienen, denn: „Auch hier gilt: selbst nach einer gründlichen Einarbeitung dauert es seine Zeit, bis der Anwender ein gewisses Maß an Routine zu entwickeln vermag“ [2,34]. Eine fundierte Internetkompetenz sollte somit Teil der Recherche- und Hilfsmittelkompetenz des Übersetzers sein. Auch darf nicht vergessen werden, dass manche Dinge auf traditionellen Wegen noch immer schneller und einfacher erledigt werden können. Am Anfang jeder Internetrecherche sollte somit die Überlegung stehen, ob und wie der Einsatz dieses Hilfsmittels im spezifischen Fall zum Ziel führt.

Wenn nun das Wissen um die Existenz von Hilfsmitteln und die Fähigkeit des effizienten Umgangs damit als Bestandteile der translatorischen Kompetenz anerkannt werden, sollte der nächste Schritt darin liegen, dieses Wissen im Rahmen der Ausbildung von Übersetzern als Teilgebiet translatorischer Arbeitstechniken zu vermitteln, um zukünftige Übersetzer effizient auf die Bedürfnisse des Marktes vorzubereiten. Darauf wird auch in der Literatur häufig verwiesen. Ahrens meint hierzu: „Die Fähigkeit, mit Hilfsmitteln umzugehen, ist ein wesentlicher Bestandteil der translatorischen Kompetenz. Ein Schwerpunkt der Ausbildung liegt somit in der Vermittlung translatorischer Arbeitstechniken“ [1, 25]. Austermühl drückt sich so aus: „Für die Studierenden in diesen Studiengängen [Übersetzungs- und Dolmetschwissenschaft] wird daher der Nachweis einer gehobenen Benutzungskompetenz im Bereich digitaler Medien und Hilfsmittel unumgänglich“ [2, 1]. In der Praxis zeigt sich dieses Bewusstsein in der Änderung von Studiengängen.

Zusammenfassend lässt sich über den Einsatz von Hilfsmitteln durch den Übersetzer sagen: „There is no such thing as a computer-aided cure-all that will make a poor translator into a good one. However, used properly, the right tools can help good translators improve efficiency and quality of their work“ [2, 1].

Zu Beginn des 3. Jahrtausends sind Computer und elektronische Hilfsmittel also integrale Bestandteile des Übersetzerarbeitsplatzes. Schon 1997 meinte Schwanke: „Inzwischen kann es jedoch nicht mehr darum gehen, die Vor- und Nachteile des Computers für den Berufsstand zu erörtern. Viel schneller als erwartet ist der PC zum selbstverständlichen Werkzeug geworden“ [15,184]. Als selbstverständliches Werkzeug empfinden den Computer heute auch Studierende, sodass die Arbeitsweise von Übersetzern vor dem Computerzeitalter für sie schon fast nicht mehr vorstellbar ist. Auf die Frage nach dem Beginn des Siegeszuges des Computers in der Welt der Übersetzer lautet die überraschende Antwort: „Der Einsatz des Computers als Transferwerkzeug, d.h. zum Übersetzen im engeren Sinne (die maschinelle Übersetzung), war die erste Verwendung der elektronischen Datenverarbeitung im Übersetzungswesen...“ [16, 192]. Überraschend ist auch die Tatsache, dass „...automatisches Übersetzen oder Maschinelle Übersetzung (MÜ)... eine der allerersten Computeranwendungen überhaupt“ war [16, 133].

Wendet man das Schmitt'sche Modell über den Zusammenhang zwischen dem maschinellen Anteil am Transferprozess und der Translationsgeschwindigkeit [16, 187] auf die historische Entwicklung technischer Hilfsmittel für Übersetzer an, so ergibt sich die interessante Feststellung, dass bald nach der Erfindung des Computers das radikale Ziel verfolgt wurde, die Extremposition links unten im Modell, geringen Technikanteil und hohen Zeitaufwand bei der Verwendung von Stift und Papier, durch die Extremposition rechts oben, hohen Technikanteil bei geringem Zeitaufwand durch den Einsatz von FAHQMT, zu ersetzen. Dieses hochgesteckte Ziel der FAHQMT wurde jedoch nicht lange verfolgt. Nur siebzehn Jahre, nimmt man als Geburtsstunde der MÜ-Forschung das Weaver Memorandum von 1949 und als Endpunkt den 1966 publizierten ALPAC-Report, dauerte die erste Phase intensiver Forschung im Bereich Computer und Translation.

Mit dem ALPAC-Report wird jedoch auch ein neuer Weg aufgezeigt: Computer sollen Übersetzer nicht mehr ersetzen, sondern in ihrer Arbeit unterstützen: „The writers of the ALPAC Report... recommended that research on fully automatic Systems should cease and that attention should be directed to lower-level aids for translators” [9, 2]. Neben der Forschung im Bereich MÜ, die sich nach dem ALPAC-Report in den USA aufgrund versiegender öffentlicher Quellen vorerst von den Universitäten in die Privatwirtschaft [16, 577] und nach Europa, Kanada und Japan [12, 6] verlegte, begann somit auch die Entwicklung des rechnergestützten Übersetzerarbeitsplatzes wie wir ihn heute kennen, auch wenn es noch einige Jahre dauern sollte, bis die Entwicklung spezifischer Übersetzungshilfsmittel in Angriff genommen wurde.

Mit Hilfe des Schmitt'schen Modell lässt sich die Entwicklung des rechner- bzw. technikgestützten Übersetzerarbeitsplatzes in der Diagonale von links unten nach rechts oben beschreiben. Die ersten von Übersetzern eingesetzten technischen Hilfsmittel waren nicht spezifisch für deren Bedürfnisse entwickelt, sondern, meist unter heftiger Diskussion der Pros und Cons, aus der Büroautomation übernommen und zur Erleichterung und Beschleunigung des Übersetzungsprozesses eingesetzt worden. Dieser Prozess der Automation begann mit dem Übergang von Stift und Papier zur mechanischen und dann zur elektrischen Schreibmaschine, bei der Speichermedium und Möglichkeiten zur Textkorrektur Erleichterungen brachten. Weiter ging es mit der Erfindung von Kopierer, Fax und Diktiergerät, bis schließlich PCs und Textverarbeitungs- und -archivierungsprogramme in die Büros Einzug hielten. Dazu kamen Peripheriegeräte wie (Farb)drucker oder Scanner. Rezentere Entwicklungen brachten dann schließlich CD-Brenner, Laptops, Notebooks, Palmtops zur Terminverwaltung, Spracherkennungssoftware und DTP-Programme. All diese Hilfsmittel unterstützen Übersetzer in ihrer Arbeit und können, falls optimal eingesetzt, deren Wettbewerbsfähigkeit steigern.

Ab den 70er Jahren lässt sich beobachten, dass Computer, nach der Einteilung von Schmitt [16, 189], von Übersetzern nicht mehr nur als Schreibwerkzeug, sondern auch als Recherchewerkzeug eingesetzt wurden. Die Entwicklung begann mit dem Entstehen der ersten großen Terminologiedatenbanken auf Großrechnern wie Lexis, Termium, Team oder Eurodicautom [13, 173]. Aufschwung erhielt die computergestützte Terminologieverwaltung mit der Entwicklung leistungsstarker PCs ab Mitte der 80er Jahre, wodurch die Entwicklung speicherintensiver Software möglich und vermarktbar wurde. Während anfangs vorwiegend die Tabellenfunktion von Textverarbeitungsprogrammen zur Terminologieverwaltung eingesetzt wurde, folgten alsbald allgemeine Datenbankprogramme und schließlich PC-basierte Terminologieverwaltungssysteme. Doch nicht nur zur eigenen Terminologieverwaltung, auch zur Verwendung externer Terminologiebestände (elektronische Nachschlagewerke wie Enzyklopädien, Wörterbücher oder Terminologiesammlungen auf CD-Rom) können Computer eingesetzt werden. Weitere Schritte in Richtung spezifische Übersetzungssoftware wurden in den 80ern und besonders in den 90ern mit der Entwicklung von Translation Memories, Lokalisierungssoftware, Corpora mit Konkordanzprogrammen, Terminologieextraktionsprogrammen und mit der Integration von Textverarbeitung, Terminologieverwaltung, Translation Memories und MÜ in die Integrierten Übersetzungssysteme gemacht [16; 3 ;13; 9]. Die Weiterentwicklung bestehender und die Entwicklung neuer, translationsspezifischer Software ist erstrebenswert, so steckt z.B. die Entwicklung von Programmen zur übersetzungsvorbereitenden Textanalyse noch in den Kinderschuhen [2]. Laufend aktualisierte Listen translationsrelevanter Software finden sich auch im Internet [2].

Eine weitere Entwicklung der 90er, welche Übersetzer für ihre Zwecke entdeckten, war die anfangs lokale, dann weltweite Vernetzung von Computern und die dadurch ermöglichte schnelle Datenübertragung. Mit der Entwicklung des WWW am CERN in Genf durch Tim Berners-Lee und Robert Cailliau Anfang der 90er Jahre gelang dem Internet der endgültige Durchbruch, ein Übersetzerarbeitsplatz des 3. Jahrtausends ohne Anschluss an das Internet ist nicht mehr vorstellbar.

Neben einer historischen Klassifizierung von elektronischen Hilfsmitteln sind natürlich auch andere Klassifikationen denkbar. Will der Übersetzer seine Hilfsmittel wie ein Experte zur Optimierung des Übersetzungsprozesses einsetzen, so muss er über das Wissen verfügen, zu welchem Zeitpunkt im Übersetzungsprozess er welche Hilfsmittel wie am effizientesten einsetzen kann. Aus dieser Sicht scheint eine prozessorientierte Klassifizierung von Hilfsmitteln sinnvoll.

Eine solche prozessorientierte Klassifizierung elektronischer Übersetzungshilfsmittel unternimmt Austermühl [2, 1-36]. Den übergeordneten Rahmen seiner Klassifizierung bildet ein „translation business model“ [2, 12], das von der translatorischen Teilhandlung Übergabe des Ausgangstextes (AT) an den Translator bis zur Teilhandlung Übergabe des Zieltextes (ZT) an den Auftraggeber reicht. Nicht abgebildet im Modell [2, 19], aber diskutiert im Text werden im Rahmen dieses translation business modell auch die Teilhandlungen Übergabe von Informationsmaterialien vom Auftraggeber an den Übersetzer, Kooperation zwischen Auftraggeber und Übersetzer im Laufe des Auftrages sowie Kooperation zwischen Übersetzer und Kollegen. Teil dieses translation business modell ist ein auf Holmes basierendes Modell des „core process of a translation project“ [2, 12], des Übersetzens im engeren Sinn“. In der Folge zeigt Austermühl auf, durch welche elektronischen Hilfsmittel die drei Hauptphasen dieses core process, Rezeption, Transfer und Produktion, und die dabei zu aktivierenden Teilkompetenzen und -handlungen des Übersetzers unterstützt werden können.

Soll nun spezifisch die Position des Hilfsmittels Internet in diesem Modell aufgezeigt werden, so wird klar, dass es sich hier um ein Hilfsmittel handelt, dessen Anwendungsmöglichkeiten sich über alle Phasen des Übersetzungsprozesses ziehen. In der Literatur kann bei der Diskussion von translationsrelevanten Einsatzmöglichkeiten des Internets unterschieden werden zwischen allgemeinen Überblicken, in denen nach verschiedenen Klassifikationen unterschiedliche Einsatzmöglichkeiten des Internets diskutiert werden [1;2;5;15], und zwischen Artikeln, in denen eine spezifische Einsatzmöglichkeit herausgegriffen und eingehender diskutiert wird [4;6;7;10;11]. Ohne genauer auf die diversen Möglichkeiten einzugehen, soll im Folgenden nach den drei von Ahrens identifizierten Bereichen, in denen das Internet für die translatorische Tätigkeit relevant ist [1,33], ein kurzer Überblick über verschiedene Einsatzmöglichkeiten des Internets gegeben werden. Dabei wird eine Trennung in berufsspezifische und auftragsspezifische Nutzungsmöglichkeiten versucht.

1) *Auftragsabwicklung und Kommunikation*

Die Auftragsabwicklung erfolgt heute fast ausschließlich über elektronische Medien. Als Möglichkeiten bieten sich hier u.a. das Verschicken von Dateien per E-Mail, der Einsatz von FTP oder das Abgeben des Ausgangstextes auf Diskette oder CD-Rom an. Auftragspezifische Kommunikation umfasst z.B. jede Art von Kommunikation zwischen Übersetzer und Auftraggeber oder Kommunikation mit Kollegen oder Fachleuten über spezifische Übersetzungsprobleme via E-Mail, Mailing-Listen, Newsgroups oder Chats. Zur berufsspezifischen Kommunikation im Internet können Kontaktaufnahme- und -pflege mit Kunden oder potentiellen neuen Auftraggebern sowie Kommunikation mit Berufsverbänden, Aus- und Fortbildungsinstitutionen, Forschungseinrichtungen, Kongressorganisatoren u.a. gezählt werden.

2) *Informationsbeschaffung*

Zur auftragsspezifischen Informationsbeschaffung gehört natürlich jede Art von Fach- und Sprachrecherche. Möglich sind im Internet z.B. die Suche nach Paralleltextrn mit Hilfe von Suchmaschinen, Katalogen oder auf relevanten Homepages, Terminologierecherchen in Online-Wörterbüchern und Terminologiedatenbanken, Recherchen in Volltextdatenbanken, Bibliotheks- und Literaturdatenbanken, Enzyklopädien, Corpora oder in Zeitungen und Zeitschriften sowie in deren Archiven. Informationen zu einem Auftrag können aber auch durch Kontaktaufnahme bzw. Diskussion mit (muttersprachlichen) Kollegen oder Fachleuten mittels E-Mail, Newsgroups, Mailing-Listen oder Chat beschaffen werden. Beispiele für translationsrelevante Newsgroups und Mailing-Listen sind LANTRA-L (vgl. LAN), sei.lang.translation (vgl. SC1L) und Termlist (vgl. TERML).

Zur berufsspezifischen Informationsbeschaffung gehört das Einholen von Informationen über Berufsverbände, Konferenzen und Behörden, über Änderungen in Bezug auf Gesetze oder Vorschriften oder über translatorische und fachliche Fortbildungsmöglichkeiten. Zur Fortbildung kann natürlich auch das Internet selbst genutzt werden. Dies ist u.a. durch die Teilnahme an Fachdiskussionen in z.B. Newsgroups oder Mailing-Lists oder durch das Abonnieren von fachlichen Newsletters möglich. Berufsspezifische Recherche kann auch die Suche nach downloadbarer Software, Shareware und Freeware beinhalten, die auch für Übersetzer von Nutzen sein kann.

3) *Öffentlichkeitsarbeit*

Immer mehr Übersetzer und Übersetzungsbüros haben mehr oder weniger umfangreiche Homepages, auf denen sie ihre Dienste anbieten. Möglich wird dadurch eine globale Präsenz, ein Vordringen in lokale Märkte, Information über und Marketing der gebotenen Serviceleistungen. Für Auftraggeber bzw. Übersetzungsbüros wird es dadurch leichter, ihren Bedürfnissen entsprechende Übersetzer zu suchen und Aufträge nach der Muttersprache der Übersetzer zu vergeben.

Zusammenfassend lässt sich also sagen, dass elektronische Hilfsmittel zum heutigen Zeitpunkt fester Bestandteil des Übersetzungsarbeitsplatzes sind und dass das Wissen über den effizienten Umgang mit diesen Hilfsmitteln Teil der translatorischen Kompetenz von Übersetzern sein sollte. Dies gilt auch für das Internet als heute nicht mehr wegdenkbares Hilfsmittel. Zur Nutzung des Internets als Übersetzungshilfsmittel meint Ahrens: „Lässt man sich ziel- und orientierungslos auf das Abenteuer Internet ein, so mag man vielleicht anfangs über die Menge und Vielfalt der Informationen staunen. Doch wird auch bald die Lust daran vergehen. Denn genauso vielfältig wie die Informationen sind die möglichen Suchstrategien. Nur die Beachtung bestimmter Regeln bei der Recherche führt zum Erfolg. Kenntnisse über Art und Weise möglicher Recherchestrategien und Möglichkeiten der Telekommunikation sind Voraussetzung für eine effiziente Nutzung des Internets. Der Translator kann sich diesem neuen Medium nicht verschließen, wenn er – wie bereits erwähnt – konkurrenzfähig bleiben will“ [1,32]. Austermühl meint zur Verwendung digitaler Hilfsmittel: „Eine umfassende und gründliche Evaluation digitaler Hilfsmittel des Übersetzers ist in jedem Falle zwingend geboten, die ungeprüfte, unkritische Anwendung endet für den Anwender im Missvergnügen. ... Ist die Einsicht in die Notwendigkeit von eingehenden fachwissenschaftlich situierten Evaluationen von übersetzungsbezogenen elektronischen Hilfsmitteln gegeben und werden diese Untersuchungen regelmäßig durchgeführt, so eröffnet sich über eine vergleichende Betrachtung evaluierter Hilfsmittel die Möglichkeit, die verfügbaren digitalen Medien zu typologisieren und weitgehend spezielle übersetzungsbezogene Anforderungsprofile zu erarbeiten, die die Entwicklung neuer digitaler Hilfsmittel leiten“ [2,3].

In Sinne dieser beider Autoren ist unsere Forschung zu verstehen. Sie soll einen Beitrag leisten zur Evaluierung und dadurch zu einem verbesserten Einsatz übersetzungsbezogener elektronischer Hilfsmittel, wobei es im Rahmen dieser Forschung konkret um derzeit im Internet verfügbare Wörterbücher, Terminologiedatenbanken und Glossare (IWB) geht. In Bezug auf die prozessorientierte Klassifizierung elektronischer Hilfsmittel kann gesagt werden, dass der Einsatz von IWB in die Teilphase der Terminologierecherche fällt, die in bereits erarbeiteten Terminologiebeständen, durch Extraktion von Termini aus Paralleltexten oder durch Expertenbefragung erfolgen kann.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Ahrens, Helga „Der Computereinsatz in der Ausbildung von Übersetzern und Dolmetschern unter Berücksichtigung translationsrelevanter Aspekte“, in: Fleischmann, Eberhard (Hrsg.) *Translationsdidaktik: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. – Tübingen: Narr, 1997.
2. Austermühl, Frank „Elektronic tools for translators“.– Manchester: St. Jerome Publishing (*Translation practices explained 2*), 2001.
3. Balkan, Lorna „Translation Tools“, in *Meta* 37.3.
4. Bergeron, Manon/ Larsson, Susan „Internet Search Strategies for Translators“, in: *ATA Chronicle* 28.7, 1999.
5. Carter-Sigglow, Janet „The Internet and the Single Translator, Vortrag: Translating and the computer: proceedings of the 21st International Conference on translating and the Computer. – London, November 10/11, 1999.
6. Dietz, Frank „Ladies an Gentlemen, Start Your Search Engines“, in: *ATA Chronicle* 26.4, 1997.
7. Dohler, Per N. „A Web Presence for Indepennt Translators (Part II), in: *ATA Chronicle* 26.11, 1997b.
8. Duden. *Deutsches Universalwörterbuch A-Z*.– Mannheim: Bibliographisches Institut F.A. Brockhaus AG, 1989.
9. Hutchins, John „Retrospect and prospect in computer-based translation. Paper presented at the MT Summit.– Singapore, 1999.
10. Lutes, Barbara „Using Online Databases for Terminology Searching“, in: *Terminology. International Journal of Theretical and Applied Issues in Specializet Communication* 2.2, 1995.
11. Mayer, Felix/Sandrini, Peter „Terminologie und WWW: Neue Möglichkeiten der Terminologierecherche und des Terminologiemanagements. Fischen im Netz, URL, in: *tekom Nachrichten* 3.99, 1999.
12. Prunc, Erich „Maschinelle Übersetzung und computergestützte Übersetzungshilfen“.– Graz: Eigenverlag (*Graz Translation Studies* 1), 1994.
13. Reinke, Uwe „Der rechnergestützte Übersetzungsarbeitsplatz im Wandel“. – Tübingen: Narr, 1996.
14. Risku, Hanna „Translatorisches Handeln“.– Tübingen: Stauffenburg, 1998.
15. Schwanke, Martina „Übersetzen in einer digitalen Wirtschaft“, in: *TextconText* 11.3, 1997.
16. Schmitt, Peter Axel „Xlatio. Übersetzen und Dolmetschen. Software, URL (30.04.2002), 2002.
17. Webster's. *New Encyclopedic Dictionary*.– New York: Black Dog&Leventhal Publishers Inc., 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства, декан факультету іноземних мов КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

**ПЕРЕКЛАД ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК
ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУР**

Олександр БІЛОУС, Ольга БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про засвоєння літературного досвіду, трансформації справжніх цінностей національної культури, що за допомогою мови мети (перекладу) набуває міжнародної значимості.

The research paper runs about the acquisition of literary experience and the transformation of authentic values of national culture which obtain international importance due to the target language(language of translation).

Об'єктом нашого дослідження є розкриття плodотворності впливу на художній процес таких важливих факторів, як літературні зв'язки, рецепція й переклад. У цьому контексті показовими є численні факти з історії українсько-німецької літературної взаємодії 40-х – 90-х рр. ХІХ-го століття. Йдеться про засвоєння літературного досвіду, трансформації справжніх цінностей національної культури, що за допомогою мови мети (перекладу) набуває міжнародної значимості, що і визначає **актуальність** нашої розвідки. Підтвердженням такої взаємодії є процес входження імені автора “Кобзаря” у свідомість громадськості Німеччини та Австрії. Вивчаючи форми літературних зв'язків, складний процес „вторгнення“ твору однієї літератури за допомогою перекладу в історію іншої національної літератури, слід мати на увазі ще один аспект проблеми взаємин літератур: життя перекладеного твору на новому ґрунті, в інших суспільних і національних умовах (**предмет** дослідження). У такому випадку він переймає нові, своєрідні риси, зберігаючи або ж втрачаючи при цьому внутрішні координати національної специфіки. Останнє характерне для особливо вдалих інтерпретацій окремих оригінальних літературних творів та народних пісень. Вони поширюють сферу рецепційного впливу на мову мети. Переконаливий приклад – історія рецепції української народної пісні літературного походження „Іхав козак за Дунай“ у багатьох країнах Західної Європи [1]. Ця пісня, автором якої прийнято вважати харківського поета Семена Климовського, ще на початку ХІХ-го століття ввійшла у вжиток німецького народу. Так, І. Кулжинський писав у 1827 році, що пісню „Іхав козак за Дунай“ в обробці німецькою мовою можна почути в різних куточках Німеччини. Про популярність цієї пісні, що в 60-х рр. ХІХ-го століття стала відомою „всій освіченій Європі“, писали, крім М.Закревського, також А.Копининський та І.Вагилевич. Саме І.Вагилевич, член „Руської трійці“, висловив версію про приналежність перекладу української пісні німецькою мовою Т.Кернеру, відомому німецькому поету свого часу. Ще один варіант перекладу пісні „Іхав козак за Дунай“ німецькою мовою здійснив Хрістоф Август Тідге (1752 – 1841), автор популярного на початку ХІХ століття в Німеччині збірника „Taschenbuch zum geselligen Vergnügen“ (1809). На його сторінках Тідге надрукував зокрема свій переклад української пісні під назвою „Der Kosak und sein Mädchen“. Її підзаголовок „Olis und Minka“ певним чином був своєрідним коментарем змісту твору. Щоправда, як свідчать наші спостереження, особливого резонансу набули початкові слова пісні: „Schöne Minka, ich muss scheiden“. На це однозначно вказував І.Коль, який 1873 року відвідав Росію, Україну й Польщу. Його перу належить книжка спогадів „Подорож у Росію та Польщу“. Її автор акцентував увагу на широкій популярності української народної пісні серед німецького народу [22: 87].

Цей приклад ілюструє адекватне вираження художнього матеріалу, повне засвоєння архетипу, що становить внутрішній зміст „колективного підсвідомого“ та його реалізацію мовою мети. Адже першооснова української народної пісні літературного походження адаптувалася за *природних умов* в іноземному середовищі, набувши іманентної здатності до автономного звучання українського символу німецькою мовою. У своїй новій ролі твір репрезентує німецький фольклор у багатьох збірниках і антологіях німецьких пісень. Це засвідчує таке авторитетне фольклорне видання, як антологія „Музична скарбниця німців“, що вперше побачила світ 1843 року і згодом перевидавалася десятки разів. Дослідники слушно характеризують її як енциклопедію німецької пісенної культури. Пісня „Іхав козак за Дунай“ набула значного розголосу на землях Німеччини. Проте вона не втратила

прихованого смислу, заданого контекстом первинної структури. У збірнику Франца Боме твір віднесений до найбільш розповсюджених німецьких народних пісень XVIII – XIX століть. Варто віддати належне ерудиції укладача, оскільки він одним із перших звернув увагу німецького читача на походження цього мелосу. Окремо упорядник наголошує, що текст „Der Kosak und sein Mädchen“ – це насправді адаптована в Німеччині українська пісня, екстрасемантичний зміст якої був привнесений її природними носіями – вихідцями з України, учасниками французько-російської війни 1812 року. При цьому вона виразно диференціює колективні уявлення про ритуальні ознаки німецького національного колориту, а водночас і свідчить про витіснення архетипного образу зі свідомості реципієнта. Таким чином можна зрозуміти причину цього отождолення архетипу й образу, віднайти відповідь на питання, чому українська пісня „Іхав козак за Дунай“ стала універсальним джерелом культурної творчості, а завдяки варіаціям Л.Бетховена набула загальноєвропейського поширення, передусім у Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині. На чужомовному ґрунті фольклорний досвід українського народу став певним виразником його духовності, хоча перекладна інтерпретація призвела до тенденційно природної зміни попереднього коду.

Відмінність художнього перекладу від оригінальної творчості складається насамперед у прямій залежності від об'єкта перекладу. Перекладач дає творові нове життя з тим, щоб його інтерпретація адаптувалася в іншому соціально-історичному й національному середовищі незалежно від часу створення оригіналу. Ця риса художніх явищ полягає не в стилі, не в історичному тлумаченні, а радше в можливості проникнення досвіду в свідомість реципієнта за рахунок універсальної організації семантико-символічної структури. Звідси – специфічне розуміння природи осмислюваного феномену, завдяки якому батько трагедії Есхіл, коли зображує “священний жах, що приголомшує душу”, і досі впливає на сучасників, незважаючи на відстань у часі [12].

Переклад, за словами В.Белінського, дозволяє певною мірою перевтілити оригінал для того, кому він „недосяжний через незнання мови“, даючи „можливість насолоджуватися ним, а також оцінювати його“ [5: 407]. Подібне трактування майже цілковито заперечує тезу про принципову неперекладність або ж перекладність. Як стверджує П.Топер, таке питання на рівні концепції перекладності важко обґрунтувати. Йдеться тільки про характеристику усталеної межі перекладного щодо знакових понять у кожному конкретному випадку [15: 665]. Водночас інтуїтивний підхід до закономірностей художнього перекладу на перше місце висуває аспект неперекладності, оскільки архетипна природа мистецтва втілює складний феномен, що нерідко не піддається адаптації в нових умовах. Практика конгеніальних прочитань багатьох оригінальних текстів з різних літературних систем значною мірою спростувала подібну тезу. Слід розглядати основоположну внутрішню самодостатність на рівні можливості перекладності з будь-якої мови на мову іншого народу як норми. Вона – одна з передумов розвитку світової культури [3: 28].

Це формулювання орієнтує на генералізований розгляд інтерпретації спеціалізованої мови. І.Брагінський, загалом не відкидаючи тези про всеохоплюючу перекладність, стверджує: „Принципово всі тексти можуть бути перекладені, але не всі твори вдається перекласти“ [16: 206]. Йдеться про внутрішню лінгвопоетичну структуру твору, символіки, значущості умовностей. О.Довженко підкреслював той факт, що твір мистецтва не можна адекватно передати іншими образотворчими засобами. Проте майстер слова писав не про якість відтворення, а про її різновид, що більшою чи меншою мірою віддзеркалює сутність ідентичного художнього задуму мовою мети. З погляду на психологію творчості художній переклад можна розглядати як індивідуалізований акт, коли відбувається взаємобмін на рівні „об'єкт – об'єкт“. Таким чином певна національна література як реципієнт привласнює конкретику досвіду, що засвоюється. Цей ракурс залежності від підходу оцінки субривнів інтерпретації – глядач – читач – слухач – зберігає чин автономності в системі зворотного зв'язку з урахуванням відмінностей першотвору.

Повноцінний переклад, за слушним твердженням А.Федорова, „втілює єдність протилежностей, які впливають на вирішення завдання, що з погляду формальної упорядкованості не піддається розв'язанню“ [17: 225]. В основі такого трактування –

діалектична концепція єдності загального й одиничного. При цьому одиничне у процесі взаємодії літературних явищ окреслює естетичну специфіку, зображальне й комунікативне багатство, національно-конкретне переломлення в певній культурі, своєрідність якого необхідно об'єктивно передати й відтворити мовою перекладу. Тому „переклад більшою мірою, ніж будь-яка інша праця (курсив наш – О.Б.), наголошує на взаємній залежності одиничного й загального, глибокому взаємозв'язку усіх елементів мистецтва слова, їхній взаємозумовленості і підтверджує на практиці неможливість механічно відокремити їх одне від одного“ [1: 233].

Дослідження таких питань, як передача мовних реалій оригіналу (одиничне), досягнення ідейно-художньої й смислової адекватності першотвору (загальне), має передусім практичну значимість. Адже ще Аристотель віднайшов переконливе підтвердження, коли протидіяв розмежуванню одиничного від загального, заперечуючи цим думку Платона про відтворення так званих настанов Сократа в діалозі „Федон“: „...Чи можуть ідеї, будучи сутністю речей, існувати окремо від них?“ [10: 17].

Безпосередньою підставою для такої структурованої критичної інтерпретації названих завдань може послужити сполука загального й одиничного в перекладі, її обмежена семантична виразність, наприклад, у діалекті, де вона набуває об'єктивно екстрапольованої визначеності. Спираючись на єдність загального й одиничного, перекладач повинен прагнути досягнути комплексної мети, адже збагачення сучасної культури без перекладацьких змагань неможливе. У зв'язку з цим аргументовано видається винятково багата рецепція творчості Вільяма Шекспіра в Україні, де твори великого англійського драматурга знайшли благодатний ґрунт. Ще в 1872 – 1874 рр. відомий український письменник Ю.Федькович (1834 – 1888) здійснив інтерпретацію п'єс „Гамлет“ і „Макбет“. Щоправда, ці твори Ю.Федькович переклав не з англійського оригіналу, а з допомогою посередника – німецькомовної версії. Окрім того, переклад виконаний не літературною українською мовою, а гуцульським діалектом, скарбницю якого, як слушно зауважив І.Франко, перекладач вичерпав сповна і віднайшов новаторські ходи. Вони з перекладацького погляду коректні, хоч і мають діалектну основу. Використовуючи німецькомовне джерело, Ю.Федькович максимально наблизив своєю інтерпретацією реципієнта – гуцульського читача – до народного розуміння згаданих творів В.Шекспіра.

Аналогічна ідентифікація наявна в ілюстрації, що пов'язана з виданням „Справжньої історії маленького голодранця“ (1866) англійського письменника Джеймса Грінвуда (1833 – 1929). Відомо, що на його батьківщині названий твір не викликав жодних відгуків. Проте „Справжня історія ...“ Д.Грінвуда ще в 60-х рр. XIX століття увійшла у свідомість читацького загалу в Росії завдяки перекладацькому концепту. 1868 року Марко Вовчок опублікувала на сторінках „Вітчизняних записок“ повний переклад твору англійського автора. Важливо, що Марко Вовчок (1833 – 1907) виступила не тільки в ролі перекладача, але й критика творчості Д.Грінвуда, типологічно спорідненого з її творчими устремліннями. Слово, що є своєрідним тлумаченням „голосу народу“ (Ф.Гельдерлін), має диференціюючі ознаки. На них звернула увагу Марко Вовчок, критично оцінюючи й пропагуючи творчість Д.Грінвуда на сторінках її праці „Похмурі картини“, опублікованої у чотирьох книгах „Вітчизняних записок“ (1868 – 1869).

Органічне входження перекладного здобутку з однієї літератури в іншу наштовхує на висновок, який виявляється у зв'язку з виданням французькомовної версії повісті „Маруся“ Марка Вовчка. Під час перебування письменниці в Німеччині (1859 – 1860) визначився головний напрямок її творчих зацікавлень. Він формувався упродовж восьми років, прожитих за кордоном (1859 – 1867) в активному прагненні всебічно популяризувати українську літературу в Німеччині, Франції, Англії, Бельгії та Італії. Повість „Маруся“ було спочатку написана українською мовою [9: 17]. Але надрукувати її за умов переслідування українського слова в царській Росії (циркуляр Валуєва, Емський указ) було неможливо. Тому Марко Вовчок переклала „Марусю“ російською мовою й на початку 1871 р. надрукувала в додатку „Для дитячого читання“ в журналі „Переклади кращих іноземних письменників“, що видавався за її редакцією в Петербурзі. Наступного року твір з'явився окремою книгою („Маруся. Переклад з малоросійського з малюнками Башилова і барона Клода“) у

видавництві С.Звонарьова [13: 42]. Її акцентуаційні компоненти достатньою мірою слугували розкриттю образу Марусі крізь призму духовної автохарактеристики Марка Вовчка.

Відомі дослідники життя й творчості Марка Вовчка Б.Лобач-Жученко та Є.Брандіс у 1975 році вперше ввели до наукового вжитку цінні факти про участь І.Тургенева (1818 – 1883) в справі видання твору французькою мовою. Саме завдяки його зусиллям Париж перетворився у 70-х рр. XIX століття на один із екстериторіальних центрів, покликаних поширювати передусім російську культуру, а також стати на захист українського слова в координатах діаспори. У квітні 1873 року зі змістом повісті „Маруся“ ознайомився французький письменник і видавець П.-Ж.Сталь. На його прохання Марко Вовчок здійснила переклад твору французькою мовою й 7 липня 1873 року відіслала рукопис до Парижа. На думку П.-Ж.Сталю, над французькою інтерпретацією працював також її син – Богдан Маркович (1853 – 1915). У такому припущенні прихована його оцінка – з художнього боку – недосконалого перекладу. Проте, незважаючи на його низьку якість, твір справив на французького письменника позитивне враження. Про це свідчать його окремі листи до Марка Вовчка.

П'єр-Жуль Сталь (справжнє прізвище Етцель, 1814 – 1886) не тільки творчо відредагував переклад, але й істотно переробив низку епізодів, наблизивши риси героїв повісті та її зміст до реалій французької історії. Як слушно зауважив І.Денисюк, Етцель „був щирим другом України“, виявивши проникливе розуміння визвольних змагань українського народу [7: 15]. У його французькомовній версії повість була надрукована двічі в 1873 році на сторінках „Журналу виховання і розваг“, а також окремим виданням. Відгуки, опубліковані на шпальтах французької періодики, засвідчили значний успіх повісті серед французьких читачів. Ідеться про сенс універсалізації цінностей цього художнього твору, що десять разів виходив у світ упродовж 1875 – 1879 рр., поглиблюючи зацікавленість Україною. Примітно, що до одного з видань повісті „*Marusia. Dapres la legende de Marko Vovzog par Stahl*“ (Paris, 1878) П.-Ж.Сталь написав вступне слово, датоване 26 грудня 1878 року. Ця передмова розкриває погляди автора на з'ясування сутності мистецтва слова, яке є мовою письменника, логіку його художніх образів, зокрема, легендарної Марусі. Окреслюючи питання про ступінь якості сприймання твору „Маруся“ французьким читачем, на перший план висуваємо емоційно-образну діяльність реципієнта, для якого відмінність між оригінальним твором та його перекладом міститься в комунікативних координатах. Тому повість Марка Вовчка була, за слушною оцінкою І.Денисюка, для багатьох поколінь у Франції „підручником українознавства“, а також важливим документом на користь взаємодії літератур неспоріднених народів.

Зважаючи на широкий резонанс твору Марка Вовчка у Франції, П.-Ж.Сталь у кореспонденції з українською письменницею висловив бажання полегшити „входження“ української письменниці у свідомість наукових і читацьких кіл. Про це він писав у листі від 28 липня 1865 року: „Я маю найпалкіше бажання, дорога пані, шукати Вам у нас читачів і знайти їх, але допоможіть мені, дайте мені все, що маєте перекладене, – я виберу те краще, що нам підійде, ніж Ви самі... Я напевно зможу видати перший том Ваших творів, але я хочу скласти його з найкращих Ваших творів, які не видавалися у Франції. Відберіть з усього, написаного Вами, найліпше, маючи на увазі французьких читачів“ [6: 196].

Характер цих тверджень французького дослідника української літератури зумовлюється розкриттям суб'єктності, що має реальну взаємодію з об'єктом – твором мистецтва. Якщо говорити про співвідношення новаторського (П.-Ж.Сталь) й запозиченого (Марко Вовчок), то обробка Сталю є інтерпретацією зі зворотним зв'язком причинно-наслідкової моделі; концептуальне освоєння дійсності та логіка художньої побудови композиційних елементів повісті – все це не зруйноване. Натомість виразно змінився коефіцієнт її художньої довершеності, національної своєрідності: українська дівчина з берегів Дніпра нагадує національну героїню французького народу Жанну д'Арк. Тому праця Етцеля не є перекладом у функціональному значенні цього слова. Тут сама ідея аранжування протидіє завданню, щоб досягти адекватності художнього перекладу. Трансформація художніх образів відбулася завдяки П.-Ж.Сталю, його конгеніальному проникненню в тканину іншомовного тексту. Повість „Маруся“ виявилася в нових умовах зрозумілою для сучасників Марка Вовчка не

тільки у Франції, але й у багатьох інших країнах Західної Європи. Адже з'явилися переклади твору німецькою, англійською, італійською мовами, здійснені в 70 – 90-х рр. XIX ст. із французькомовної версії. Слід відзначити, що російською мовою твір виходив протягом 1871 – 1907 рр. вісім разів, а в 1904 р. побачив світ українськомовний переклад В.Доманицького (1877 – 1910).

Порівняльний аналіз згаданих текстів показує, що різні перекладачі, за винятком В.Доманицького, свідомо змінювали образну систему повісті, „підтягуючи“, тобто, роздвоюючи її сюжетну канву з орієнтацією на читацьку аудиторію відповідних країн. У результаті подібних операцій, що впливали на рівень інтерпретації, послаблювалося розуміння єдності, оскільки був наявний переклад через мову-посередника („суб’єкт – суб’єкт“). За такого відхилення важливість перекладу може „або наблизитися до значення перекладної одиниці оригіналу, або віддалятися від нього“ [4: 4].

Саме останнє відбулося з повістю „Маруся“, що справедливо принесла визнання Марку Вовчку як носієві активної взаємодії української, російської, французької, німецької, англійської літератур. На цей факт однозначно вказав Іван Франко у статті „Метод і задача історії літератури“ (1890), виокремивши французькомовну „переробку рукописної повісті Марка Вовчка „Maroussia“, котра у Франції заведена майже як підручник у школах народних“ [18: 21].

У цій же праці дослідник дійшов висновку: „Шевченка і Марка Вовчка я вважаю найбільшими талантами нашої дотеперішньої літератури, найбільшими майстрами нашого слова“ [18: 18].

Збірка „Народні оповідання Марка Вовчка“ (1858) мала антикріпосницьку спрямованість. Їхнє значення полягало не тільки в тому, що вони об’єктивно змалювали життя селян, містили відповіді на запитання, але й у тому, що завдяки перекладним інтерпретаціям пробуджували в читачів поза межами України глибоке співчуття до народних страждань. Слід наголосити: ще в першій половині XIX століття, наприклад, у Німеччині поширювалися неправдиві відомості про соціальний стан українського селянства. Так, Август Гакстгаузен, побувавши 1843 року в Україні, в нотатках про свою подорож виправдовував кріпосницьку систему. Його спогади містять хибну картину народного життя в Україні. На помилкові суб’єктивні оцінки Гакстгаузена опиралися згодом багато німецьких критиків, у тому числі анонімний рецензент – оглядач літературної газети „Morgenblatt für gebildete Leser“. У цій газеті, що видавалася в 1848 року В.Менцелем, критик стверджував: „Дуже помиляється той, хто думає, начебто селянам (в Україні – О.Б.) живеться незатишно в умовах кріпосного права. Їхні будинки побудовані доладно, вони прикрашені мистецьким різьбленням, одяг селян красивий, а їхнє життя безтурботне, бо їм завжди властивий соковитий гумор“ [20: 25].

Подібним вигадкам протистояли сповнені драматизму реалістичні твори Марка Вовчка, а також об’єктивні нариси К.Е.Францоza (1848 – 1904), який високо оцінював самобутність творчості української письменниці. К.Е.Француз акцентував увагу на її умінні створити художній світ ідей і образів, розкрити життя народу у всіх його проявах, реалістично змальовуючи панорамну картину селянського буття. Німецькомовного письменника з Австрії полонили сила й розмах художніх узагальнень, що містяться в „Народних оповіданнях“. У його статті про українську літературу, написаній 1887 року, К.Е.Француз назвав Марка Вовчка „видатним представником української прози“. Критик зробив спробу окреслити значення „Народних оповідань“ у контексті світового літературного процесу. З цього боку він наголошував на їхній актуальності, обґрунтовуючи потребу перекладу творів Марка Вовчка іноземними мовами. Те, що вони заслуговують всебічної рецепції, за переконанням дослідника, не підлягає сумніву. Свій висновок він підсилює фактом появи „Народних оповідань“ у російськомовних перекладах І.Тургенєва відразу ж після їхньої публікації. К.Е.Француз акцентував на гуманістичних началах, вбачаючи в них сукупність зовнішніх і внутрішніх, фізичних і духовних, інтелектуальних і моральних рис, з якими ототожнювалося відображення життя селян як визначального змісту „Народних оповідань“. Австрійський критик вбачав у прозі Марка Вовчка сконцентрований вираз народності, де українська письменниця досягнула досконалості у художній моделі вираження національної

думки. У її основі лежить важлива передумова – утвердження народності крізь призму фольклорних образів.

Трактування К.Е.Францоza перегукується з позитивними оцінками творчості Марка Вовчка, які належали М.Добролюбову, Д.Писареву, М.Чернишевському, А.Герцену, І.Тургенєву, а також Т.Шевченку. Автор „Гайдамаків“ порівняв творця „Народних оповідань“ з В.Шекспіром. „Шевченко після кожної розповіді кричав: „Шекспір, Шекспір!“ – повідомляла В.Карташевська (1832 – 1902) брату М.Макарову в листі від 14 квітня 1858 року.

І.Тургенєв відіграв значну роль у справі популяризації творчості Марка Вовчка, надавши своє авторство перекладам „Народних оповідань“. Ці російськомовні інтерпретації спричинили активне входження української тематики у свідомість чужомовного реципієнта.

Існує достатньо підстав розглядати перекладацький досвід І.Тургенєва як своєрідну вихідну „модель“ тих умов, за яких у 70 – 90-х рр. розгорталося визнання Марка Вовчка поза межами України. Це стосується й інших представників українського письменства, зокрема, Т.Шевченка, Ю.Федьковича, М.Драгоманова та особливо – І.Франка. Так, наприклад, у листі до М.Драгоманова від 21/9 березня 1876 року І.Тургенєв писав: „Я одержав в один день і Ваш лист, і оповідання п. Федьковича. Щиро дякую Вам за такий відрадний знак уваги. Не докладаючи надмірних зусиль, я встиг прочитати Вашу передмову й можу сказати, що цілком поділяю напрямок Ваших думок... Як тільки я прочитаю оповідання п. Федьковича, то дозволю собі висловити Вам цілком відверту думку. Заздалегідь відчуваю, що в цих творах нуртує джерело живої води“ [8: 110].

Такого висновку І.Тургенєв дійшов не тільки завдяки М.Драгоманову. Адже автор „Записок мисливця“ був добре знайомий із творчістю Ю.Федьковича ще з початку 60-х рр. Про це свідчить лист Г.М.Цехановецького з Гейдельберга від 1 листопада 1862 року, адресований Ф.Заревичу, редакторові львівського журналу „Вечорниці“: „...Знаєте, я в захопленні від Федьковича, це – великий поет. Я читав дещо з його творів Іванові Тургенєву – і він мав радість; я передав йому прочитати Марка Вовчка, – note bene, вони щонабудьнапишуть про Федьковича чи з нього перекладуть“ [13: 49].

У процесі перекладу особливу роль відіграє мистецтво „відчувати“ природу оригіналу, його цілісну побудову. Воно служить перекладачеві вихідною точкою для орієнтації, аналізу матеріалу, сприяючи розкриттю ідеї, образу, картини. На це звернув увагу ще 1809 року В.Жуковський, обстоюючи у статті „Про байку і байки Крилова“ таку деталь: перекладач повинен мати адекватну з автором оригіналу уяву [14: 87].

З художнього боку – це складна вимога. Адже перекладач має визначити характер оригіналу, згодом створити „для себе“ уявну модель, враховуючи її можливий вплив на читача. Цьому сприяє поетичне почуття, що, за словами М.Добролюбова, збуджує в читача саме той настрій, який повідомляється в оригіналі. У рецензії на видання творів Г.Гайне в перекладах М. Михайлова знаходимо висновок про природу інтерпретації: „Відчувати, а не тільки розуміти думку Гайне... Перекладаючи, необхідно проинятися враженням від поезії Гайне“ [14: 403].

Переклад слід розглядати як визначальний чинник взаємодії національних літератур. Цій проблемі властиве розмаїття і водночас складність завдань щодо пересемності художнього досвіду. Конкретні факти засвідчують: перекладацька діяльність І.Тургенєва була плідною й багатогранною. Будучи особисто знайомим з М. Драгомановим, він сприяв популяризації української літератури не тільки в Росії, але й у Франції, Німеччині та Чехії. За його активного сприяння 1876 року вийшло перше повне видання творів Т. Шевченка в Празі [19: 414].

Ім'я Марка Вовчка з часу появи її творів у російськомовній інтерпретації І.Тургенєва постійно пов'язувалося з постаттю перекладача. Так, Карл Еміль Француз відзначає значимість ролі І.Тургенєва, висловлюючи при цьому жаль, що Марко Вовчок, як і Тарас Шевченко „майже невідомі в Німеччині...“. Критик вбачає вагомий аргумент у потребі перекладати творчість Марка Вовчка хоча б тому, що посередником популяризації „Народних оповідань“ в Росії та Франції став „не хто інший, як Іван Тургенєв“ [21: 317]. Австрійський дослідник прагнув виявити на тлі російської й української літератур специфіку

такого літературного феномена, як Марко Вовчок. Тому не можна не відстежити закономірність, що виявляє причинний взаємозв'язок між названими перекладами української письменниці російською, польською, болгарською, сербською, хорватською, естонською, угорською, французькою та німецькою мовами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абызов Ю. Престиж переводчика // Дружба народов. – 1978. – № 4. – С. 230 – 238.
2. Ажнюк М.Т. Стиль “Гамлета” В.Шекспира как проблема перевода // Дис. канд. филол. наук. – Ужгород, 1978. – 216 с.
3. Актуальные проблемы теории художественного перевода. – М., 1967. – Т. I.– 369 с.
4. Бакаева М. Проблемы перевода английской поэзии на узбекский язык (на материале переводов произведений Байрона): // Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1980.– 20 с.
5. Белинский В.Г. Речь о критике // Белинский В.Г. Собр. Соч. в 3 томах. – М., 1948. – Т. 2.– С. 344 – 412.
6. Брандіс С., Лобач-Жученко Б.Б. Історія однієї дружби. Марко Вовчок та П.-Ж.Етцель // Всесвіт. – 1975. – №2.– С. 193– 209.
7. Денисюк І. Повернення легендарної „Марусі“ // Марко Вовчок. Маруся. – Львів, 1993. – С. 3 – 19.
8. Драгоманов М. Листи до Івана Франка і інших. 1881-1886. Видав Іван Франко. – Львів, 1906. – 146 с.
9. Засенко О. Марко Вовчок і зарубіжні літератури. – К., 1959.– 180 с.
10. Зимомря М., Білоус О. Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка. – Дрогобич: Коло, 2003.– 280 с.
11. Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. – Кн.1. – Львів, 1997. – 424 с. – Кн.2. – Львів, 1998. – 512 с.;
12. Пеленський О. Українська пісня в світі. – Львів, 1933. – 167 с.
13. Огурцов А.П. Этапы интерпретации системности научного знания. /Античность и его время) // Системное исследование. Ежегодник. 1974. – М., 1974. – С. 154–186.
14. Писання Осипа Юрія Федьковича. – Львів. – 1910. – Т.4.– 234 с.
15. Русские писатели о переводе. – М., 1960.– 567 с.
16. Топер П.М. Перевод художественный // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1968. – Т.5.– С. 655 – 665.
17. Федоров А.В. О художественном переводе. – Л., 1941.– 260 с.
18. Федоров А. Искусство перевода и жизнь литературы. – Л., 1983. – 352 с.
19. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194 – 470.
20. Шевченко Т.Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонського. – Прага, 1876. – 414 с.
21. Morgenblatt für gebildete Leser. – 1848. – Nr.7.
22. Franzos K.E. Vom Don zur Donau, Bd. 1, 3. Aufl. – Stuttgart und Berlin, 1912. – 412 S.
23. Symonrja M. Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von Anfängen bis 1917. Ein Beitrag zur Geschichte der ukrainisch-russisch-deutschen Literaturbeziehungen. – Berlin: Humboldt-Universität, 1972.– 640 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства, декан факультету іноземних мов КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: українсько-німецькі літературні зв'язки, теорія та практика перекладу.

**ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ:
ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

Виктор БЕЛОУС (Кировоград, Украина)

У статті розглядаються проблеми інтерпретації військових термінів при перекладі російською сучасної англійської прози (на прикладі роману Тома Кленсі "Борг честі").

Interpretation of military terms has always presented certain difficulties. The author intends to point out and analyse some of the most characteristic mistakes, made in the Russian translation of Tom Clancy's "Debt of Honor"

События последней трети XX столетия окончательно разрушили замкнутость так ревностно оберегавшегося в период существования СССР социально-экономического и культурно-идеологического пространства. Мы стали свидетелями активного проникновения на эту территорию продуктов других лингвокультур. Освоение чужого лингвокультурного пространства возможно лишь при доскональном владении иностранными языками и/или при наличии адекватных переводов текстов (в широком понимании этого термина).

Знакомство с литературой народов мира помогает лучше понять не только их менталитет, но и особенности исторического развития отдельной страны, пути становления её языка и культуры. Семенов О.А. замечает, что "тексты произведений несут в себе объёмную информацию о лингвистических и экстралингвистических особенностях исторического периода. Именно в текстах художественных произведений наиболее ярко проявляются "следы" давления внеязыковых факторов" [4: 8].

В принципе, любое литературное произведение есть сочетание компонентов содержания и формы. Подход, по мнению Клочака Г. Д., пусть и упрощённый, но удобный для анализа произведения [1: 8]. Сложным является взаимодействие этих компонентов в структуре литературно-художественного произведения, и "сложность эта обнаруживается, прежде

всего, в том, что помимо обычной для любого словесного произведения событийной информации, здесь имеется в виду ещё и специфическое образное содержание, также неоднородное по своей природе. Здесь различаются сведения о принадлежности субъекта к определённой культурной, профессиональной или территориальной среде и, с другой стороны, сведения об отношении автора и персонажей к окружающему миру, то есть, строй их мыслей и чувств" [2: 151]. Адекватный перевод текста с иностранного языка невозможен без глубинного проникновения именно в эти среды, без сопереживания автору в его отношении к персонажам, к окружающему миру, без разделения его мыслей и чувств.

Проблемами, имеющими отношение к переводу, многие века интересовались лингвисты, философы, психологи. Наши современники Арнольд И.В., Гальперин И.Р., Даниленко В.П., Жайворонок В.В., Караулов Ю.Н., Костомаров В.Г., Крысин Л.П., Мороховский А.Н., Наумова И.О., Рудяков Н.А., Телия В.Н. занимались, в частности, вопросами стилистики, особенностями функционирования терминов, спецификой адекватной передачи тропов и т.д.

Не секрет, что подлежащие переводу тексты могут иметь различную степень сложности, однако практическому переводчику следует постоянно иметь в виду мнение Семенец Е.А. о двух типах контекстов: экстенциональных (референтно прозрачного использования языковых выражений), которые непосредственно связаны с миром и верифицируются эмпирически, путём обращения к реальной действительности, – интенциональных, пропущенных через призму субъективного модуса. Интенциональные контексты репрезентуют референтно непрозрачное, затенённое использование имён собственных и дескрипций, при этом является невозможной подстановка однореферентных выражений (разных описаний одного и того же предмета) [3: 101].

В своём исследовании анализируем некоторые неточности перевода англоязычных военных терминов на русский язык. В качестве иллюстративного материала избран роман "Долг чести" современного американского писателя Тома Клэнси, творчество которого может нравиться не всем, но чья популярность стала непреложным фактом. Большинству наших читателей его романы знакомы только в переводе, качество которого и хотелось бы обсудить. Сразу же отметим общее положительное впечатление от перевода на русский язык романа "Долг чести" (в оригинале "Debt of Honor"): хорошо переданы динамизм действия, язык персонажей, обстановка эпохи.

По сюжету в силу действия различных (в том числе и случайных) факторов между США и Японией возникает конфликт, переходящий в военное противостояние с использованием боевой авиации, сил ВМФ и, частично, подразделений сухопутных войск. Увлечённый читатель скорее всего не заметит отдельные погрешности русскоязычного текста, а заметив – простит ради интриги. Приведенные ниже критические замечания есть результат сравнения переводного текста с текстом на языке оригинала, они не бесспорны, носят характер рассуждательный и направлены на решение проблем общего повышения качества перевода с английского. При их составлении мы старались придерживаться применявшегося ранее принципа "критикуешь – предлагай!", популярность которого ныне частично утрачена. Основное внимание уделено анализу адекватности передачи терминов военного характера, которых в тексте достаточно. От правильности их интерпретации зависит и качество текста, и доверие к качеству работы переводчика, то есть, в конечном итоге, финансовый успех книги. Выбранные нами примеры лексических единиц сгруппированы по степени неточности и/или неправильности их передачи.

Выражая признательность лицам, помогавшим в работе над книгой, автор благодарит "Сэнди – за всё остальное", что на языке оригинала "And Sandy for one hell of a ride in a snake" [9]. На жаргоне ВВС США "snake", "змея, змея" – боевой вертолёт, который может скрытно проникнуть на территорию врага и нанести смертельный удар.

Более простым, хотя и ёмким термином есть "backseater" [5: 83, и др.]: член экипажа боевого вертолёта, самолёта, сидящий сзади пилота. Как правило, в его функции входит работа с навигационным оборудованием, системами связи и управления огнём. Это не совсем "радист" или "стрелок-радист", это никак не "второй пилот", более предпочтительным кажется термин "штурман-оператор", хотя настаивать на этом не будем. Одной из самых важных на авианосце есть должность CAG, commander of air group, которого подчинённые

могут в шутку называть "Air Boss", но командующий палубной авиацией – никак не "начальник палубной службы" ("The Air Boss chuckled" [5: 325], "усмехнулся начальник палубной службы"). При передаче термина "yeoman" следовало учитывать контекст и не переводить его как "писарь", лучше "вестовой", "сигнальщик", "радист", "шифровальщик": "Message from SubPac, sir," a yeoman said, handing over a clipboard" [5: 543], "Радиограмма от командующего подводными силами Тихоокеанского флота, сэр", – доложил писарь, передавая листок бумаги". Реалию "clipboard" правильнее было бы перевести как "папка", а не "листок бумаги".

Нежелание или неумение понять широту спектра значений слова "gun" с основным значением "оружие", "то, что убивает" приводит к серьёзному искажению смысла текста:

"Corp took one more look at the GPS locator...It was their only handgun, and not a large one [5: 32]; "Внутри находился их единственный пистолет и к тому же небольшой". Русскоязычный контекст это убедительно подтверждает: "–Что это? – поинтересовался генерал. – Локатор GPS, Глобальной навигационной спутниковой системы, – объяснил Чавез. – Он помогает нам определить место, где мы находимся, сэр. Нажмите кнопку – вот эту, на резиновом чехле.

Корп нажал кнопку, поднял большую плоскую коробку из зелёного пластика и уставился на экран дисплея. Сначала там появилось точное время, затем прибор принялся определять координаты, демонстрируя, что уже замкнулся сначала на один, затем на три и, наконец, на четыре космических спутника Системы глобальных координат.

–Удивительный прибор,— пробормотал он, даже не подозревая, что определение координат являлось меньше чем половиной предназначения прибора. Нажав на кнопку, Корп тем самым послал радиосигнал. Ему и в голову не пришло, что они находятся всего в сотне миль от Индийского океана и что за пределами видимого горизонта может плыть корабль с вертолётами на палубе. В данный момент палуба была почти пустой, потому что вертолёты улетели час назад и сейчас ожидали сигнала в тридцати пяти милях к югу, в надёжном укрытии.

Корп ещё раз взглянул на дисплей и передал прибор Чавезу.

–Что там дребезжит?— спросил он.

–Плохо закреплены батареи, сэр,— с улыбкой объяснил Динг. Внутри находился их единственный пистолет и к тому же небольшой. Генерал понимающе кивнул и повернулся к Кларку." Разумеется, собственно этот многофункциональный электронный прибор и был оружием, которое помогло захватить генерала-преступника, обеспечить над ним суд, вынесение и исполнение смертного приговора. Прятать же настоящий пистолет в электронном устройстве наивно и глупо по соображениям веса, размеров и возможности боевого применения.

Русский текст романа оставляет впечатление, что переводчик вообще слабо ориентируется в различных видах оружия, например, в ракетном: "for the moment a total of 10 one-megaton warheads would have to do" [5: 250], "а пока хватит и десяти ракет с одной ядерной боеголовкой на каждой" (не переведена информация о мощности каждой боеголовки – 10 мегатонн); "electronic tests on the fourteen Type 89-Mod C torpedoes and six Nagroon missiles" [5: 212], "занимался электронным тестированием четырнадцати торпед типа 89 модификации С и шести ракетных снарядов "гарпун" (Nagroon missile – это ракета, но не "ракетный снаряд"); "the weapons engineer didn't lose his temper as the flight-controle officer had..he was a weapons engineer, anyway" [5: 78], "японский инженер-ракетчик, в отличие от оператора, следившего за полётом ракеты, не потерял самообладания...японский инженер занимался военным ракетостроением" (flight-controle officer – баллистик, отвечающий за параметры полёта ракеты; weapons engineer – вооруженец, отвечающий за поведение и результаты срабатывания боеголовок ракеты: ещё один пример размывания смысла текста оригинала); в торпедном: "A canister was ejected from the decoy-launcher compartment, called the five-inch room for the diameter of the launcher" [5: 331], "Из отсека, оборудованного устройством для запуска противоторпедных приманок, носившего название отсека пятидюймовок из-за диаметра пускового устройства, вылетела канистра" (слово "канистра", в нашем обиходе обозначающее прямоугольную ёмкость для горючего, лучше

бы перевести как "цилиндр", "металлическая сигара" например); в стрелковом: "selected the cannon and strafed the air-defence radar site on the way out" [5: 682], "он развернул вертолёт, прицелился и на обратном пути обстрелял радиолокационную станцию ПВО из автоматической пушки" (скорострельность и мощность огня этой самой 20-мм автоматической пушки таковы, что "strafed" вместо "обстрелял" следовало бы перевести как "расстрелял". Такой вариант перевода стал бы более уместным и в общем контексте главы). Словосочетание "боевые консоли" напоминает "боевые слоны", "боевые колесницы". В приведенном примере это просто "пульта (пусть консоли!) управления системами оружия": "only the most experienced men...would occupy the weapons consoles" [5: 707], "места у боевых консолей заняли лучшие специалисты".

Неправильное использование терминов придаёт тексту внешнюю наукообразность, однако искажает смысл. В тексте перевода достаточно тому примеров: "a huge solid-state sonar system" [5: 715], "Торпеды ADCAP – «additional capability» — новейшая модификация прежней торпеды Mk-48, обладающие большой скоростью и дальностью стрельбы, имели мощные гидролокаторы, в которых использовались последние достижения физики твёрдого тела", хотя "solid-state" означает "на интегральных схемах"; формальное восприятие термина "conscript soldier" привело к утрате существенной коннотации: "rough handling by poorly trained conscript soldiers" [5: 118], "грубое обращение плохо подготовленных новобранцев" (не "новобранцев", а солдат срочной службы, уровень подготовки и сознательности которых ниже, чем у солдат-контрактников армии США и др. стран). Нежелание представить себе ситуацию, халатность переводчика приводят к неточностям: "The inbound E-767 had turned on its inboard recognition lights...the outboard landing lights came on next" [5: 601], "Приближающийся к аэродрому E-767 включил посадочные огни уже на высоте десять тысяч футов и теперь выпустил шасси. Вспыхнул яркий луч посадочного прожектора" (recognition lights - аэронавигационные огни, outboard landing lights – выдвижные посадочные фары), а часто и к несуразицам: "Tennessee's sail had just broken the surface, and he was standing by the ladder to the top of the sail" [5: 723], "Парус «Теннесси» только что показался над поверхностью, и капитан стоял у трапа, ведущего к верхнему люку паруса" (sail – рубка подлодки).

Отсутствие чёткого представления о технике, знаний о функционировании отдельных механизмов прослеживается в таких примерах перевода: "a thousand feet off the ground, wheels and flaps up" [5: 230], "в тысяче футов от земли с убранными шасси и поднятыми закрылками" (закрылки в авиации выпускают и убирают); "Let's slow her down., turns for five knots" [5: 275], "уменьшить скорость, снизить обороты до пяти узлов" (обороты и узлы – разные единицы измерения. Лучше "установить обороты для скорости пять узлов"); "Emergency surface!" .. "Full rise on the planes!" [5: 730], "–Всплываем! Экстренное всплытие! Поднять вертикальные рули!" (лучше "установить на рулях глубины максимальный угол всплытия"); "Some used hand-held 7*50 marine binoculars,..others leaned on far more massive 20*120 "Big Eyes",..which were mounted on pedestals all around the bridge...Cindy had only hand-holds" [5: 326-327], "Некоторые вперёдсмотрящие пользовались морскими биноклями 7*20,..некоторые вели наблюдение с помощью более массивных стационарных "больших глаз" 20*120, установленных по всему мостику...Ему поручили присматривать за Синди" (hand-holds – бинокль, который держат в руках, но ни в коем случае не необходимость присматривать за другим членом экипажа). Переводчик может не знать, что heads-up display размещён над приборной доской кабины пилота, на уровне его глаз ("the airspeed indicator in his heads-up display" [5: 230], "указатель воздушной скорости на дисплее над головой"), не понимать, что кораблю проще покинуть гавань с отливом ("It was not yet dawn, and they would sail on the tide", [5: 210], "Рассвет ещё не наступил, а они уходили в море с приливом"), но называть позывной сигналом вызова, а то даже и кличкой непростительно: "Roger, Kami," the pilot replied on keying his radio. Kami, the call sign for the orbiting surveillance aircraft, was a word with many meanings, most of them supernatural like "soul" or "spirit", [5: 451], "Ками, сигнал вызова самолётов раннего обнаружения"; "We don't have names for them yet", [5: 763], "и – черт, у нас нет ещё даже кличек для них — и с детьми все в порядке".

Такого же порядку промахи с переводом простых, казалось бы, вещей: "Kami-Three on final, runway in sight" [5: 602], "Ками-три, зашёл на посадку, вижу дорожку" (имеется в виду взлётно-посадочная полоса, ВПП); "Chavez was fiddling with the GPS device, watching the LCD display. At the upper-right hand corner, a block went from clear to black" [5: 33], ... "верхний правый угол прямоугольного экрана сделался чёрным" (речь идёт о хорошо знакомых нам по компьютерам и мобильным телефонам диаграммам из серии квадратиков); "the pilot was sipping coffee. It was different from the Army brew, far more civilized" [5: 725], "Ещё через тридцать секунд пилот сделал первый глоток кофе. По вкусу он отличался от армейского и казался намного более гражданским" (пилот пил кофе, заваренный на совсем не гражданской подводной лодке ВМФ США, просто вкус напитка был более утончённым, изысканным); "The kid's a natural. He's learning to fit in" [5: 102], "Очень хорош. Это у него от природы. Сейчас он быстро учиться тому, как влиться в японское общество" (natural – житель страны. В данном случае речь идёт о внедрённом ЦРУ в Японию офицере, японце по национальности).

Больше внимания следовало бы уделить выбору написания отдельных слов в русскоязычном варианте романа. Например, английское "hawk", "Black Hawk" (ястреб, чёрный ястреб) написано как "хоук", "блэк хоук". В то же время "Hawk Eye" (ястребиный глаз, название американского самолёта) написано "хокай" и это напоминает нечто японское. Звуковой образ слова "eagle", орёл, сохранён как "игл", при этом двусмысленно читается фраза: "And my son is a fighter pilot. He flies the Eagle" [5: 625], "А мой сын – лётчик-стребитель, летает на "игле".

Довольно часто переводчик вводит в текст знакомые ему термины без особой на то потребности. Одним из примеров есть несколько устаревшее для современного узуса слово "кокпит" (кабина): "locked on to the target and he triggered off fifty rounds, most of which found the nose of the approaching gray helicopter" [5: 723], "Он нажал на кнопку и выпустил пятьдесят снарядов, большинство которых попало в носовой кокпит приближающегося вертолётка. Результат был мгновенным"; "the body had burned as he sat trapped in his wrecked fighter" [5: 737], "Когда капитан закрыл глаза, его внутреннему зрению представилось страшное зрелище – его единственный сын корчился в пылающем кокпите".

Изложенное выше даёт основания для выводов о том, что перевод военной терминологии – дело далеко не простое. Для достижения успеха переводчику необходимо прежде всего "вжиться" в лингвокультурный контекст произведения, прочувствовать авторские интенции, его симпатии и приоритеты. Следующая составляющая успеха – глубокое знание технической стороны (оружие и боеприпасы, боевая и специальная техника), понимание особенностей функционирования отдельных структур вооружённых сил и спецподразделений и умение адекватно и доступно для читателя отразить эти реалии в тексте перевода. Особо сложные термины, реалии, не имеющие аналогов в отечественной практике, целесообразно группировать в разделе "Примечания". Изучение специализированной литературы (на обоих языках), периодические консультации со специалистами также помогут избежать досадных промахов при переводе.

Именно переводчикам мы обязаны возможностью быстро знакомиться с новинками современной иностранной литературы. К сожалению, издательства экономят на работе научно-технических консультантов и редакторов, что, как мы попытались продемонстрировать, заметно снижает уровень переводных произведений.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ключек Г.Д. У світлі вічних критеріїв (Про систему критеріїв оцінки літературного твору). – К.: Дніпро, 1989. – 221 с.
2. Рудяков Н.А. Основы анализа художественного текста. – К.: Наукова думка, 1989. – 151 с.
3. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛДТ, 2004. – 338 с.
4. Семенюк О.А. Язык и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кіровоград: РИЦ КГРУ им. В.К. Винниченко, 2001. – 368 с.
5. CLANCY, Tom Debt of Honor, G.P. Putnam's Sons. – New York, 1994. – 766 p.
6. Том Клэнси. Долг чести. Книги 1,2. – Москва: Мир, 1997 – OCR Альдебаран <http://www.aldebaran.ru> ISBN 5-03-003201-0, 0-399-13954-0

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віктор Білоус – кандидат філологічних наук, старший викладач Кіровоградського факультету менеджменту і бізнесу Київського інституту культури.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мовне програмування, практичні аспекти перекладу.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ**Оксана БЕЛИХ (Львів, Україна)**

У статті розглянуто та описано загальні лінгвістичні основи перекладу німецьких науково-технічних текстів. Вказано, які особливості мовленнєвих систем та закономірності функціонування німецької мови лежать в основі перекладацького процесу, роблять цей процес можливим і визначають його характер та межі.

The general linguistic bases of translation of the German scientific-technical texts are investigated in this paper. It is determined what peculiarities of the language systems and the consistent patterns of functioning of languages make this process possible and distinguish its character and limits.

XXI століття – це століття наукових відкриттів, нових технологій, контактів і, відповідно, перекладів, які допомагають взаєморозумінню та спілкуванню між людьми. Переклад як процес полягає у творчому відтворенні оригіналу засобами іншої мови, результатом чого стає паралельний перекладений текст [4: 516]. Теорією перекладу, проблемами мікро- та макроперекладу, перекладом як творчістю займається чимало науковців як України [2; 3; 4], так і зарубіжжя [1; 5].

Актуальність представленої статті визначається необхідністю з'ясування лінгвістичної суті процесу перекладу, в якій мірі він визначається лінгвістичними факторами, в яких межах такі фактори забезпечують точність передачі інформації.

Мета статті полягає в представленні особливостей мовленнєвої системи та закономірностей функціонування німецької мови, які лежать в основі перекладацького процесу і роблять цей процес можливим.

Розкриваючи специфіку окремого підвиду перекладу, теорія перекладу вивчає три ряди факторів, які повинні враховуватись при описі перекладів цього типу. По-перше, сама по собі належність оригіналу до особливого функціонального стилю може мати вплив на характер перекладацького процесу і вимагати від перекладача застосування особливих методів і засобів. По-друге, орієнтування на подібний оригінал може передбачити стилістичні характеристики тексту перекладу, а, відповідно і необхідність вибору таких мовленнєвих засобів, які характеризують аналогічний функціональний стиль в мові, з якої перекладають. По-третє, в результаті взаємодії цих двох факторів можуть проявлятися перекладацькі особливості, пов'язані як із спільними та відмінними рисами мовленнєвих ознак аналогічних функціональних стилів двох мов, так і з особливими умовами та завданнями перекладацького процесу цього типу.

В рамках кожного функціонального стилю можна виділити деякі мовленнєві особливості, вплив яких на хід та результат процесу перекладу є дуже значним. Наприклад, в науково-технічному стилі це лексико-граматичні особливості науково-технічних матеріалів, і, в першу чергу, провідна роль термінології і спеціальної лексики. Характерними рисами науково-технічного стилю є його інформативність, логічність (чітка послідовність та зв'язок між основною ідеєю та деталями), точність та об'єктивність, ясність та зрозумілість. Окремі тексти, які належать до цього стилю, можуть мати названі риси в більшій чи меншій мірі. Однак, у всіх таких текстах є використання мовленнєвих засобів, які сприяють задоволенню потреб цієї сфери спілкування.

В галузі лексики це, перш за все, використання науково-технічної термінології і спеціальної лексики. Під **терміном** розуміють слово (групу слів), яке має в межах окремої галузі чи спеціалізації конкретний і єдиний смисл, який виключає будь-яку можливість іншого розуміння чи тлумачення, яке б відрізнялося від розуміння, передбаченого автором [5: 23].

Так, наприклад, наведені нижче слова і групи слів є термінами:

1. *die Diskette* — дискета
2. *die Solarenergie* - сонячна енергія
3. *die Zollinhaltsklärung* - декларація на митниці
4. *die Lebensdauervergroflerung* - збільшення експлуатаційної тривалості
5. *IBWZ (Internationale Bank fur wirtschaftliche Zusammenarbeit)* - МБЕС (міжнародний банк економічного співробітництва).

Із вищенаведених прикладів бачимо, що термін може бути однослівним і складатися з одного ключового слова (1), або представляти термінологічну групу, до складу якої входить

ключове слово і ядро групи, одне (2) чи декілька (3), (4) лівих означень, і одне чи декілька правих означень (5), які уточнюють чи модифікують суть терміна.

Кількість лівих означень, які приєднуються до ядра терміна в процесі його розвитку може сягати до 5-6, однак з ростом кількості приєднаних лівих означень термін стає громіздким і починає проявляти тенденцію перетворення в скорочення. Так, термін 3 може зустрічатися в фахових текстах як в розгорнутій, так і в скороченій формі *ZI*. Термін 5 як в німецькій, так і в українській мові – лише в скороченій формі.

Процес побудови складного терміна можна представити таким чином:

1. *der Stopp* – затримка, припинення
2. *der Stoppkurs* — твердий біржовий курс
3. *der Stoppkurspreis* – ціна за твердим курсом
4. *die Stoppzahlungsorder* – наказ про припинення платежу

Переклад складної термінологічної групи являє собою ряд логічно обумовлених операцій, які виконуються в наступній послідовності:

1. Ідентифікація термінологічної групи, яка проявляється у виявленні ключового слова та визначення меж зліва та справа, тобто крайнього лівого означення та крайнього правого означення.

2. Переклад ключового слова як первинного значущого елемента групи. При перекладі ключове слово переходить з характерного для німецької мови крайнього правого положення на ліве чи крайнє ліве положення, характерне для структури українських термінологічних груп.

3. Переклад ключового слова разом із першим уточнюючим, тобто найближчим до базового слова лівим означенням. Якщо базовим словом групи є широкий термін „ціна” (4), то для спільного перекладу до нього потрібно поставити запитання „Яка ціна?”, а відповідь буде „Ціна за курсом”.

4. Переклад уточненого значення ключового слова спільно із другим уточнюючим лівим означенням. Для цього ставиться запитання: „Ціна за яким курсом?”, а відповідь буде „Ціна за стабільним курсом”.

5. Переклад двічі уточненого ключового слова разом із третім уточнюючим означенням і т.д.

Таким чином, переклад німецької термінологічної групи відбувається в порядку її побудови, тобто справа наліво. Переклад простих термінів, які входять до складу групи повинен бути адекватним і відповідати значенням, які прийняті спеціалістами галузі. Транслітераційний переклад деяких термінів є одиничним виключенням в практиці технічного перекладу. В курсах граматики розглядається група слів і термінів, які мають назву „фальшиві друзі перекладача” (таких як *der Akademiker, die Ambition, das Kotellet, der Lektor* та ін.), транслітераційний переклад яких призводить до грубих помилок при перекладі.

Терміни повинні забезпечувати чітку і точну вказівку на реальні об'єкти і явища, створювати однозначне розуміння спеціалістами інформації, яка передається. Тому до такого типу слів пред'являються особливі вимоги. Перш за все термін повинен бути точним, тобто мати чітко визначене значення, яке можна розкрити шляхом логічного визначення, яке дозволить визначити місце поняття, позначеного терміном. Якщо терміном *das Umkoppen* позначають межу надзвичайної евтрофікації водойми, то ніякі інші прилади чи частини водойми цим терміном не можна називати.

В ролі термінів можуть використовуватися як слова, які вживаються лише в межах конкретної галузі, так і спеціальні значення загальноприйнятих слів. Такі, наприклад, лексичні одиниці, як *die Software, die Deponie, das Nitrat, saurer Regen*, які часто вживаються в текстах з інформатики і екології, важко зустріти за межами науково-технічних матеріалів. В той же час в цих текстах зустрічаються і такі терміни, які всім добре відомі і мають загальноновживані значення: *der Empfänger, der Schaden, raumlich begrenzte Objekte*.

Велика увага приділяється систематичності новостворених термінів. У багатьох галузях розроблені спеціальні правила утворення термінів для понять чи об'єктів визначеного класу. Так, деякі слова, які вживаються як перша частина складних іменників, набувають нових значень. Наприклад:

Ist – *der Istwert* — фактичне значення, *der Istquerschnitt* — дійсний переріз;

Soll – *der Sollwert* — задане значення, *der Sollmaß* - заданий розмір;

Mehr – *die Mehrstufenrakete* – багатоступінчаста ракета, *der Mehrgewicht* - зайва вага;

Nenn – *die Nennwert*— номінальне значення, *die Nennleistung* - номінальна потужність;

Selbst – *die Selbstregelung* — автоматичне регулювання, *die Selbstbedienung* – самообслуговування;

Au – *die Allzweckwand* - універсальний екран, *der Allgasbrenner* – універсальний газовий пальник.

Широке використання дієслівних термінів-словосполучень є характерним для німецької науково-технічної літератури. У таких словосполученнях дієслово втрачає самостійне значення і разом з іменником набуває іншого значення, наприклад: дієслово *bringen* означає „принести”, а в словосполученні *zum Einbau bringen*, яке перекладається „встановлювати” дієслово втрачає своє первісне лексичне значення. При перекладі таких словосполучень потрібно звертати увагу на значення іменника.

zur Anwendung kommen – вживатися

von Wichtigkeit sein – бути важливим

von Bedeutung sein – мати значення

die Schlüsse Ziehen – робити підсумок

Значною мірою впливає на взаєморозуміння спеціалістів широке вживання загальноприйнятих англійських скорочень, які не мають еквівалентів у німецькій мові. Наприклад:

DNS – *Domain Name System* – *die Umwandlung der Namen der Webserver in eine Zahlenfolge*;

ISDN — *Integrated Services Digital Network* – *eine permanente schnelle Verbindung zum Provider und somit ins Netz*;

WAP – *Wireless Application Protocol* – *Damit können Internetseiten per Handy abgerufen werden*;

WWW – *World Wide Web* — *Internet*.

Скорочення в німецькій мові вимовляються, як правило, у відповідності з алфавітним читанням букв, які входять у їхній склад. Наголос зазвичай падає на останній склад.

Очевидно, що в науково-технічних матеріалах використовується не лише термінологічна і спеціальна лексика. В них зустрічається велика кількість загальноновживаних слів, які використовуються в інших функціональних стилях. При перекладі таких лексичних одиниць перекладач науково-технічної літератури стикається з такими ж труднощами, для подолання яких застосовує такі ж прийоми, як і інші перекладачі, які працюють в цих галузях. В науково-технічних матеріалах зустрічаються лексичні елементи, які характерні розмовному стилю, при перекладі яких перекладач повинен зробити вибір експресивно-стилістичних варіантів. В таких випадках науково-технічний переклад не є нейтрально-об'єктивним.

1. *Beim Farbenfernsehen muß Farbe in elektrische Signale umgewandelt und dasfarbige Bild in ein rotes, ein blaues und ein grünes Bild aufgespalten werden.*

2. *Die Schädlichkeit der Eutrophierung ist also eine Frage des Maßes.*

3. *Klicken Sie sich in die faszinierende Welt des Internets ein, nutzen Sie das unermessliche Angebot des weltweiten Netzes und wir sagen Ihnen, was sie alles brauchen, und erklären Ihnen Schrittfür Schritt den Weg ins Netz.*

Очевидно, що для розуміння та перекладу подібних фраз перекладачеві науково-технічної літератури недостатньо мати знання в галузі термінології і спеціальної лексики. Він повинен добре володіти всім багатством мови, з якою працює.

Нами відмічено, що науково-технічним текстам характерні визначення понять та опис реальних об'єктів шляхом вказівки на їхні властивості. Це передбачає широке використання структур типу „А є Б”, тобто простих двоскладових речень із складним присудком, який складається із дієслова-зв'язки та іменної частини (предикатива):

Amine sind basische, mit Sauren Sake bildende Verbindungen.

В ролі предикатива може виступати прикметник:

Kohlenstoff ist vierbindig, Wasserstoff einbindig.

Скритими означеннями є численні атрибутивні групи, які використовуються в науково-технічних матеріалах у великій кількості. Адже назвати конструкцію як *ein zusammengesetztes und aus Funktionselementen aufgebautes Funktionssystem* - це все одно, що визначити її як *eine Funktionssystem, die zusammengesetzt und aus Funktionselementen aufgebaut ist*. Подібні означення дають змогу вказати на найрізноманітніші ознаки об'єкта чи явища.

Отже, термін повинен бути однозначним і незалежним від контексту. Він повинен мати своє точне значення у всіх випадках його вживання в будь-якому тексті, щоб користувачам терміна не приходилося вибирати із можливих значень його вживання. Відповідно, термін не повинен мати синонімів і бути частиною чіткої логічної системи. Термін повинен бути лише об'єктивним найменуванням, без будь-яких побічних смислів, які б відволікали увагу спеціаліста і вносили елемент суб'єктивності. Терміну „протипоказані" емоційність, метафоричність, наявність будь-яких асоціацій.

Описані вище лексико-граматичні особливості науково-технічних текстів безпосередньо впливають на комунікативний характер таких матеріалів, який потрібно передати при перекладі. Виявлення мовленнєвої специфіки того чи іншого типу мови або функціонального стилю відбувається в рамках спеціальної теорії перекладу для визначення впливу цієї специфіки на процес перекладу, на характер і способи досягнення еквівалентності при перекладі матеріалів конкретного виду. Ступінь такого впливу залежить не лише від лексико-граматичних особливостей оригіналу, але й від їх співвідношення з аналогічними явищами в мові перекладу. Хід і результат перекладацького процесу багато в чому визначається тим, якими загальними і відмінними мовленнєвими рисами володіють аналогічні види матеріалів двох мов. Тому за описом характерних особливостей матеріалів науково-технічного стилю в сучасній німецькій мові потрібно досліджувати особливості мовної специфіки в порівнянні з українськими текстами, які належать до цього стилю, що є предметом подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вопросы теории и практики перевода научно-технической литературы. – Пенза: Дом НТП, 1991.
2. Карабан В.І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. – Част. 1: Граматичні труднощі. – К., 1999.
3. Карабан В.І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. – Част. 2: Термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. – К.: Кременчук, 1999.
4. Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с
5. Пыриков Е.Г. Коммуникативные аспекты перевода и терминологии. – Методическое пособие. - М.: ВГЦ - Всероссийский центр переводов, 1992. – С. 23.
6. Цвиллинг М.Я. О двойной функции родного языка при обучении чтению и переводу иноязычного текста / Иностраный язык для научных работников. Теория и практика преподавания. – М., 1978. – С. 34.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Бєлих – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: міжкультурні проблеми перекладу.

СПІВВІДНОШЕННЯ СЛЕНГОВОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті визначено деякі особливості співвідношення сленгової лексики української та англійської мов, з'ясовано принципи добору еквівалентів у субстандарти досліджуваних мов.

The article identifies Ukrainian and English slang correlations, it finds out equivalents matching principles in substandard lexical systems of the languages under investigation.

Активізація використання лексичного субстандарту в публіцистиці, мас-медійному просторі, політичному дискурсі тощо робить нагальною проблему лексикографічної фіксації сленгових лексичних одиниць (далі СЛЮ).

За мету дослідження поставлено з'ясування особливостей співвідношення сленгової лексики української та англійської мов, що може стати у пригоді перекладачам-практикам, а

в перспективі дозволить виокремити принципи укладання двомовних словників українського й англійського сленгу.

На проблемі відсутності саме такого типу словників наголошують, зокрема, професіонали, для яких це питання не є теоретичною, відірваною від життя проблемою, як-от Валентина Левицька, літредактор відділу дубляжу на каналі “1+1”: “Передусім намагаємося подати адекватний (живий) переклад – такий, щоб глядач не звертав уваги, якою мовою говорять герої фільму (серіалу)... Майже всі на початку роботи мали однакові проблеми: жаргонна (в нашому розумінні суб (нон)стандартна. – прим. наша – К.Б) – жива – мова... Щоправда, нерідко нам закидають, мовляв, наш переклад надзвичайно делікатний, навіть цнотливий. Працюємо над цією вадою: вивчаємо всі можливі засоби, якими можна влучно передати дух фільмів, бо словники завжди відстають від життя. Все рухається вперед шаленими темпами, і нам часом доводиться послугоуватися словами й поняттями, які ще не ввійшли у словники” [2].

Найочевиднішою з причин відсутності такого типу лексикографічних видань є, на наш погляд, нерівномірний розвиток британської та української лексикографії взагалі та “сленгографії” зокрема. Звичайно, це пов’язано з певними екстралінгвальними факторами, які докладно розкриваються в працях В.М. Мокієнка, Л.О. Ставицької та інших дослідників [7; 12]. Радянська доктрина, яка реалізовувалась, зокрема, й у лінгвістиці, виключала сленг з поля зору дослідників як об’єкт, властивий виключно англійській (значно меншою мірою французькій та німецькій) мовам. Надзвичайно показовими в цьому контексті виступають спостереження В.М. Крупнова щодо прагнень упорядників “*The Oxford English-Russian Dictionary*” надати російський еквівалент англійському висловлюванню “*I copped him over the head*” фразою “*Я трахнул его разок по башке*”: “Досить ризикованою виглядає спроба укладачів цього словника передати англійський сленг та жаргон відповідними російськими варіантами, що робиться не завжди зважено та коректно. Результатом цього стає надуманість деяких перекладів” [6, с. 45].

Зауважимо, що, за браком вітчизняних лексикографічних видань, перекладачі та редактори звертаються до відповідних словників спорідненими мовами, що пояснює залучення до аналізу і російських словників. На перший погляд, значно полегшити працю перекладача міг би “*Англо-Русский словарь американского сленга*” за редакцією Т.Ротенберга та В.Іванова [9]. Однак насправді він виявляється одномовним словником з перекладеними російською визначеннями англійських сленгових лексичних одиниць (СЛЮ). На сучасному етапі значну користь для перекладача може становити “*Англо-руско-английский словарь "Разговорная лексика и сленг"*” під загальною редакцією А. Федіної. Зазначений словник, як і попередній, містить переклад російською дефініції вихідної лексеми, наприклад, *coffee cooler* ‘*нерадивый солдат*’, але при цьому наводиться приблизний стандартний еквівалент ‘*симулянт*’ і лексема з російського субстандарту ‘*сачок*’ [1]. Як бачимо, з трьох тлумачень сленгізмом виявляється лише останнє, тобто, екстраполюючи це спостереження на вихідну СЛЮ, робимо висновок, що англійській лексемі *coffee cooler* може відповідати лише сленгізм *сачок*. Насправді ж, навіть українські словники субстандарту (набагато менші за обсягом, аніж російські) фіксують щонайменше 4 СЛЮ, тотожні за семним складом: *косар* мол., крим., жарт.-ірон. ‘*той, хто намагається уникнути служби в армії*, *косяк* мол. ‘*людина, яка уникає виконання певних обов’язків, прикидаючись немічною, хворою, роботи*’, *філон*, *сачок* [5].

Суттєвим кроком у вирішенні проблеми перекладу сленгової лексики можна вважати вихід словника “*Дополнение к русско-английским словарям*” (упорядники О.Л. Буряк, М. Берді, В.С. Єлістратов) [3]. В зазначеному лексикографічному виданні, окрім спроб підбору еквівалентів науковій термінології, яка стрімко входить до корпусу загальнорозмовної мови (*вебсайт*, *овердрафт* тощо), лексем з неосемами (*знаковий*, *фігурант* тощо), аббревіатур (типу *ДНД*), міститься значна кількість сленгових лексичних одиниць на кшталт *тормоз* ‘*дурак, человек с замедленной реакцией*’, *ужастик* ‘*фильм ужасов*’, *фазенда* ‘*дача*’, *фшишка* ‘*шутка, что-то веселое, озорное*’ тощо. Автори зазначеного словника справедливо відзначають, що “випадки повного збігу (еквівалентності) лексичних одиниць у всьому обсязі їхніх значень у вихідній мові та мові перекладу є надзвичайно рідкими” [3, с. 6]. Саме

тому у пошуках відповідника перекладач має вдаватися до “семантичної інженерії перекладу”, тобто, конструюванню, генеруванню як денотативних, так і конотативних змістів.

На засадах аналізу біля 650 лексико-семантичних варіантів російської мови авторами було виділено наступні види перекладацьких відповідностей:

1) близькі відповідники (еквіваленти): *монтировка* = *a tire iron*;

2) практичні відповідники (умовні еквіваленти з відсутністю збігу у конотативних значеннях та /або деяких аспектах денотативного значення): *кинуть кого-л.* = *to stiff sb*;

3) функціонально-комунікативні аналоги (результат власне контекстуальної “інженерії” змістів або “семантичної інженерії перекладу”: *авось* = *blind trust in sheer luck / divine providence / faith in serendipity*;

4) тлумачення або описи-дефініції (при неможливості підбору або створення перекладацьких відповідників): *голубой огонёк* = *a popular New Year's Eve show*;

5) переклади-кальки: *новые русские* = *new Russians*;

6) переклади-транскрипції / транслітерації: *Дума* = *the Duma*.

Незважаючи на безумовну цінність проаналізованого лексикографічного видання, яка виявляється як у підборі матеріалу, так і в намаганні визначення певних теоретичних засад підбору відповідників а відтак і принципів укладання словників субстандартної лексики, останні, у проекції на сленг, потребують певної корекції. Найбільший інтерес для сленгової лексикографії становлять перша та друга відповідності, адже вибір з решти до певної міри можна назвати “капітуляцією” перекладача як носія певної мови. При цьому відсутність у мові перекладу еквівалента або практичного відповідника не означає автоматичного зниження якості перекладу, але вибір стратегії стає суб’єктивним фактором, зумовленим особистістю та майстерністю перекладача. Прикладом цього може бути залучений нами для подальшого аналізу переклад анімаційної стрічки “Cars”, здійснений Олексією Негребецьким і схвально оцінений як критиками, так і пересічними глядачами [4; 8; 13; 14].

Сленг є універсальним феноменом, наявним тією чи іншою мірою в усіх природних мовах світу, що не заперечує його лінгвокультурну зумовленість. Універсалією є не лише його присутність у корпусі тієї чи іншої мови, але й тенденції до вияву в тій чи іншій сфері буття людини (наприклад, активізації при неформальному спілкуванні), а також (що є чи не найважливішим в контексті нашого дослідження) актуалізація у номінуванні певних фрагментів дійсності (йдеться про надлишкову лексикалізацію частин людського тіла, особливостей поведінки, характеру тощо). Враховуючи останнє, можна припустити, що, якщо фрагменти дійсності, які активно номінуються сленгом загалом є тотожними, підбір еквівалентів не виглядає настільки неможливим, хоча й потребує врахування певних аспектів.

Найважливішим, напевно, є **тотожність семного складу СЛЮ** порівнюваних мов. Так, наприклад, українські лексеми *диня*, *гарбуз*, *качан*, *кавун* ‘голова’ можуть вважатися відповідниками англійській СЛЮ *bean* ‘голова’, але при цьому за семним складом не є тотожними лексемі *onion*, яка, окрім значення ‘голова’, містить додаткові значення ‘мізки, здоровий глузд’, а відтак, імовірно, виступатиме відповідником до українських СЛЮ *криша* мол., жерм. жарт.-ірон. ‘голова, мізки, здоровий глузд’ або *дах* мол., жарт. ‘голова, мізки, здоровий глузд’.

Інколи, щоправда, у процесі перекладу стовідсотково тотожний варіант поступається місцем неповному відповіднику з більшим експресивним потенціалом. Так, при перекладі діалогу героїв анімаційної стрічки “Cars” англійському: “ – *How 'bout some organic fuel? - That **freak juice**?*” відповідає: “ – *А домашнього бензину? – Отої **бормотухи**?*”. Англійська СЛЮ *freak juice* є варіантом сленгізмів *torpedo juice* ‘міцний самогон’ та *jungle juice* ‘алкогольний напій, особливо дуже міцний або вироблений нелегально’. Натомість *бормотуха*, згідно зі словником Л.О.Ставицької, – це ‘дешеве вино низької якості’, а еквівалентами зазначених англійських СЛЮ є *самограй* жерм. ‘самогон’, *смердогон* жерм. ‘самогон’, можливо, *коньяк* “*Три гички*” жерм. ‘самогон гарної якості’ [5] тощо.

В питанні визначення співвідношення компонентів семантичного комплексу, безумовно, слід враховувати й відтінки значення, тобто **конотативний компонент (конотеми)** [10]. В

такому випадку лексеми типу *хліборізка*, *хлібальник*, *гризло* у значенні 'рот' не можуть уважатися еквівалентними англійській СЛЮ *tush* 'рот' (вірогідно від діалектизму "кришити, давити"), навіть незважаючи на спільність денотату та схожість мотивів номінації. Йдеться про те, що наведені українські сленгізми, на противагу синонімічним *бульбоїд* мол., жарт. 'рот', *жувальник* мол., жарт. 'рот', *гиготальник* мол., жарт. 'рот' в українському неформальному дискурсі вважаються вульгарними, а відтак такими, конотативний відтінок значення яких не є співвідносним зі значенням англійських відповідників.

Показовим у цьому контексті є діалог героїв стрічки "Cars": " – *You need a little R and R. Recharge the old batteries. But you know, after a while, why didn't you go back? - I fell in love. - Oh. - Yep. - Corvette? - No. I fell in love with this*" та його переклад українською: "Іноді треба спинитись, підзарядити акумулятори. Але з часом? Чого ти не вернулась? – Я закохалась. - О! – Так. – Якийсь *мерс*? Ні. Я закохалась в ось це". Лексична одиниця *мерс*, використана в якості відповідника лексемі *Corvette*, незважаючи на те, що, на відміну від англійської, є сленгізмом, містить схожу конотацію – "високої якості, гідне захоплення (а відтак і ревности з боку головного героя! – прим. наша – К.Б.)". Натомість марка "Corvette" на українських теренах є маловідомою, а відтак такою, що не несе конотативного навантаження, а отже, не спроможною виконувати відповідну експресивну функцію.

Наступним аспектом, який безумовно, має братися до уваги при доборі відповідників є, звичайно **часовий аспект**, адже, наприклад, російська лексема *ништяк* на сьогодні вважається застарілою, характерною для покоління, яке "хіпувало" в 70-80-ті роки ХХ століття. Тому відповідником для неї могла б стати також застаріла СЛЮ американських хіпі *groovy*. Як правило, британські словники фіксують застарілі сленгові лексеми, супроводжуючи їх примітками *dated*. На жаль, за відсутності в українській лексикографії усталених традицій фіксації сленгових одиниць, при доборі українських СЛЮ перекладачеві доводиться спиратися на майже виключно на власний досвід. Інколи при доборі відповідника перекладачу доводиться вдаватися до навмисного залучення застарілого сленгу задля відтворення відповідної атмосфери. Так, намагаючись передати колорит провінційного містечка, консервативність його мешканців, при відтворенні анімаційної стрічки "Cars" Олекса Негребецький передає репліку "*The sixties weren't good to you, were they?*" українським "То ти, мабуть, обкурився, *хінак*", залучаючи лексему *хінак*, яка вже стала архаїзмом не лише в Америці та Європі, звідки поширився рух хіпі, але й на теренах колишнього Радянського Союзу.

Однією з визначальних характеристик сленгізму є його експресивно-емотивна та евалюативна семантика, яка, не в останню чергу, зумовлена **походженням** СЛЮ. Загальноновизнано, що за своїм походженням більшість сленгових лексичних одиниць - це колишні жаргонізми та арготизми, що часто-густо є причиною не лише термінологічної, але й фактичної плутанини з визначенням особливостей зазначених мовних феноменів. Звичайно, коли йдеться про етимологію лексичних одиниць взагалі, та сленгових одиниць зокрема, дуже складно безпомилково виявити весь ланцюжок міграції з однієї лексичної підсистеми до іншої, що й виявляється, зокрема, в примітках, які подаються Л.О. Ставицькою до субстандартних лексем в "Короткому словнику жаргонної лексики української мови": *шнобель* крим., мол., жерм., жарт. 'ніс', *кегля* крим., мол. 'руки, пальці', *хавало*, *хава*, *хавальник*, *хавло*, *хайло* крим., мол., зруб. 'рот', *амбразура* крим., мол. 'рот'. Так, примітки крим. означає, що лексема походить з жаргону кримінальних злочинців, мол – з загальномолодіжного жаргону тощо. Звичайно, "кримінальне", "військове" або "наркоманське" походження лексеми не може не впливати на її функціонування в загальному вжитку, що відбивається насамперед у конотативних відтінках значення, необхідність врахування яких при доборі відповідників розглядалася нами вище.

У вже згаданому нами перекладі Олекси Негребецького еквівалентом англійській лексемі *show-off* стає СЛЮ *фраєр*, яка і в сучасному українському сленгу містить відчутне кримінальне забарвлення, оскільки походить від кримінального арготизму, що позначає 1) жертву злодія, шулера; 2) людину, яку легко надурити; 3) **відповідального працівника**, а в сучасному сленгу має, вочевидь, пов'язане з останнім значення 'людина, яка багато з себе вдає і дуже себе любить' [5]. Незважаючи на "кримінальне минуле" і неповну відповідність

оригіналу зазначеного сленгізму, в контексті мультфільму він виглядає досить природно, оскільки використовується у сцені судового засідання, в якому головний герой виступає в якості звинувачуваного.

Ще одним важливим аспектом, який має братися до уваги перекладачем, є **внутрішня форма сленгізму, шляхи його формування**. З урахуванням цього аспекту, близькими відповідниками можуть вважатися СЛЮ *сливи* 'ніс алкоголіка' *strawberry* 'червоний ніс, особливо в алкоголіка', *кавуни/ кавунцята* 'жіночі груди', *melons* 'жіночі груди, особливо великі за розміром', *амбразура* крим., мол. 'пот', *ніддувайло* 'пот', *gate* 'пот', *hole* 'пот', *хрюндель* мол., жарт. 'ніс' - *snorer* 'ніс', *сопатка* жрм. 'ніс' - *sniffer* 'ніс'.

Врахування цього фактору, звичайно, відбувається не завжди, але інколи є конче необхідним, особливо у випадках з перекладом художніх стрічок або анімаційних фільмів, де звуковий ряд супроводжується зображенням або малюнком. Надзвичайно показовою у цьому контексті є наступна репліка з мультфільму "Cars": "But remember, all that salt and grime... Can rust your **bolts** and freeze your..." та її український відповідник: "Та повно на трасах солі І можна **болта** приморозити". При перекладі автору вдалося зберегти і зв'язок з автомобільною тематикою (що зумовлено характером стрічки), і "перчинку", яку англійською було передано за допомогою трикрапки (напевно, на увазі малися певні частини тіла, що зазвичай номінуються табуйованою лексикою) і навіть тотожність артикуляції, що зазвичай досягається за допомогою так званого "ліпсінгу", тобто, синхронного вкладення тексту задля отримання повного враження, що персонаж насправді говорить рідною для глядача мовою. СЛЮ *болт*, використана О.Негребецьким, по-перше, означає ту частину тіла, яку можна приморозити (*болт* 'чоловічий статевий орган' [11]), по-друге, лексема утворена від назви технічної деталі (а відтак, пов'язана з автомобільною справою), по-третє, незважаючи на те, що англійську лексему *bolt* було використано у прямому значенні, а українське *болт* у переносному, у кінцевому рахунку це покращує якість вихідного тексту, адже відповідає принципам "ліпсінгу", які, зрештою, спрямовані на досягнення комунікативної мети творців стрічки.

Як бачимо, добір сленгізмів-еквівалентів не є принципово неможливим. Оптимізувати цей процес і покликані двомовні словники, але такі, в яких окрім власне тлумачення сленгової одиниці, фіксування наявного синоніму стандарту, має подаватися (і це, напевно, найголовніше!) максимально широкий перелік еквівалентів або практичних відповідників мовою перекладу. При цьому, на наш погляд, процес формування "правої" та "лівої" частин словника має відбуватися незалежно одне від одного, що дозволить уникнути штучного дорівнювання компонентів. Моделлю для формування такого словника має стати незалежна від зіставлених мов, інтернаціональна система, що містить сукупність знань про дійсність, тобто, певний синопсис, змодельований за семантико-ідеографічним принципом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-руско-англійський словарь "Разговорная лексика и сленг" [Електронний ресурс] / А. Федина и др. – Polyglossum. – Назва з контейнера.
2. Бондарчук Л. Мовне питання – з ранку до ночі. Про "внутрішню кухню" українського кіноперекладу / Л. Бондарчук // Дзеркало тижня. – 2008. – № 8 (687).
3. Бурак А.Л. Дополнение к русско-английским словарям / А.Л. Бурак, М.Берди, В.С. Елистратов. – М.: ООО «Издательство Астрель»: «Издательство АСТ», 2003. – 96 с.
4. Десятерик Д. "Тачки" з Олексою Негребецьким // Режим доступу: <http://observer.sd.org.ua/news.php?id=9823> 07:30 4.07.2006
5. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Л.О.Ставицька.– К.: Критика, 2003. – 336 с.
6. Крупнов В.Н. Лексикографические аспекты перевода / В.Н. Крупнов. – М.: Высш. шк., 1987. – 190 с.
7. Мокиенко В.М. Украинские источники русского жаргона / В.М. Мокиенко // Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Й.Дзедзельського. – Ужгород, 2001. – С. 365 – 378.
8. Пиркало С. Олекса Негребецький: інтерв'ю для Бі-Бі-Сі // Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2007/07/070728_negrebetskiy_interactive_ak.shtml
9. Ротенберг Т.А., Иванов В. Англо-русский словарь американского сленга / Т.А. Ротенберг, В. Иванов. – М.: "Инфосерв", 1994. – 543 с.
10. Слова, с которыми мы все встречались: Толковый словарь русского общего жаргона: Ок. 450 слов / [под общим руководством Р.И. Розиной]. – М.: Азбуковник, 1999. – 320 с.
11. Словник сучасного українського сленгу [упорядник Т.М. Кондратюк]. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
12. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
13. Тачки / Cars / Режим доступу: <http://www.litforum.net.ua/archive/index.php/t-593.html>

14. Ященко А. Перекладач Негребецький: І де ж в Україні російськомовній душечці вдовольнити культурні запити? // Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-229105.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Бондаренко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, соціолінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТАХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

Наталя ВОЗНЕНКО (Херсон, Україна)

У статті розглянуто особливості функціонування термінологічних одиниць у художньому тексті, визначено основні прийоми перекладу таких термінів у залежності від їх семантичної значущості щодо тексту твору та від стилістичної функції, яку вони виконують.

The functional peculiarities of terms in fiction texts are examined and the basic methods of translation of such terms depending on their semantic significance in the text and the stylistic function they serve are determined in the article.

Фахові мови та їхні термінологічні системи все частіше потрапляють до кола питань, якими цікавляться сучасні філологи. Наука і техніка набувають значення у всіх галузях життя, і це впливає вже не тільки на фахову комунікацію, а й на повсякденне спілкування в усіх його формах, і на загальнолітературну мову. Поряд із цим, інтенсивне й всебічне вивчення питань термінології призводить до того, що деякі поширені серед лінгвістів думки набувають нового сенсу, а іноді й втрачають колишніх прихильників. Це стосується, наприклад, відомого вже в 60-70-ті роки минулого століття твердження про те, що термін є незалежним від контексту номенклатурним знаком, який при перекладі має замінюватись без жодних проблем відповідним за змістом знаком у мові перекладу, й тлумачення спеціальних текстів у найближчому майбутньому можна буде цілком надати комп'ютерам [13: 159]. Сьогодні ж більш популярною стає думка про те, що точність та однозначність термінів (навіть у межах однієї терміносистеми), як і існування повних термінів-еквівалентів в інших мовах, становить собою не правило, а, скоріш, виняток з нього [11: 1].

Особливий статус термінології поступово нівелюється, оскільки дедалі все важче стає відмежовувати спеціальну лексику від загальноповсякденної. Це пояснюється зокрема й тим, що, хоча кожна термінологія є особливим, зорієнтованим на точність та однозначність словником певної фахової мови, та кожна фахова мова завжди лишається складовою частиною відповідної загальнолітературної мови.

Слід зазначити, що проблемам термінології взагалі та перекладу термінів зокрема присвячено низку праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких: Белогуб А.Л., Дрозд О.М., Дружбяк С.В., Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б., Квітко І.С., Костенко Л.М., Кузнєцова Н.А., Ракшанова Г.Ф., Сологор І.М., Arntz R., Mounin G. та ін.) [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. Але питання про особливості функціонування термінів у художньому тексті та про специфіку їх перекладу належить до числа мало вивчених, хоча і розглядалось деякими вченими, зокрема С. Влаховим та С. Флориним [2: 273-313].

Натомість актуальність цього питання зумовлена, з одного боку, розповсюдженістю термінологічної лексики майже в усіх мовних стилях та жанрах: терміни зустрічаються не тільки в своєму природному середовищі – науково-технічних текстах, а й у науково-популярних та науково-фантастичних творах, у суспільно-публіцистичній літературі, в белетристиці й, навіть, у поезії. З іншого боку, терміни в художньому тексті суттєво відрізняються від термінів у науково-технічних текстах, оскільки виступають насамперед стилістичними засобами, тобто виконують різноманітні художні функції, передбачені автором твору, хоча й не втрачають при цьому своєї номінативної ролі. Цим пояснюються і відмінності при перекладі таких термінів, коли подекуди перекладач вимушений відступати від головного правила – перекладати термін терміном, й вдаватися до різного роду перекладацьких трансформацій, а іноді й до нульового перекладу.

Отже, дана стаття присвячена особливостям функціонування та перекладу термінологічних одиниць у белетристичних творах.

Якщо термін з тексту оригіналу має термін-еквівалент у мові перекладу, то в цьому випадку, зазвичай, не виникає труднощів. Хоча перекладач і тут має бути обережним і

обов'язково брати до уваги деякі фактори. Насамперед йдеться про стилістичну функцію та семантичну значущість кожної конкретної термінологічної одиниці щодо контексту. Найчастіше ця функція полягає в створенні певної виробничо-професійної або наукової атмосфери в творі.

Так, існують художні твори певної виробничої тематики, в яких розповідається про події на якомусь підприємстві, на кораблі, в лікарні тощо, наприклад, романи А. Хейлі «Аеропорт», «Готель», «Заключний діагноз» та ін. Тексти таких творів насичені термінологією відповідної галузі, але терміни є тут не чужорідним елементом, а цілком виправданою складовою частиною загального шару лексики. Їхня головна стилістична функція полягає в утворенні колориту „професійності“ або „науковості“, а також у наданні розповіді реалістичності та правдивості. В такому випадку часто немає потреби перекладати всі терміни термінами, особливо якщо вони є вузько галузевими, бо це може привести до „переобтяження“ тексту твору.

Іноді при перекладі слід звертати увагу й на вірогідний ступінь обізнаності потенційних читачів. Скажімо, в країнах, де розташовані гірські курорти, місцеві жителі добре знаються на термінах гірськолижних видів спорту та зимового туризму, тоді як для жителів морського узбережжя ці терміни є переважно незнайомими, на відміну від термінології рибальства та судноплавства. Отже, цілком можливо, що для створення в тексті атмосфери гірськолижного курорту достатньо буде перекласти лише декілька найбільш розповсюджених термінів, адже тут важливим буде не власне переклад термінологічних одиниць, а відтворення термінологічності оригінального тексту. Але при цьому перекладач має стежити за тим, щоб зберегти рівень „професійності“, створений автором – не перевищити, але й не втратити його.

Наприклад, у романі П.Зюскінда «Парфуми» вжито велику кількість термінів з галузі парфумерного мистецтва: *бовтанка, помада, есенція, цибетин, репелент, ароматизація, мацерація, холодний анфлераж, дистилляція, ректифікація* тощо. Більшість із них, скоріш за все, невідома широкому загалу читачів, й перекладач мусить вирішувати, яким чином діяти в кожному окремому випадку.

Слід одразу ж зазначити, що семантична значимість та стилістичні функції термінологічних одиниць у тексті даного роману різноманітні й заслуговують на окреме філологічне дослідження. Але можна стверджувати, що найважливіші з точки зору загальної семантики та сюжетної лінії твору терміни автор, зважаючи на вірогідну необізнаність читача, сам розтлумачує в тексті. Так, спочатку він детально описує процес виготовлення парфумерної помади, а вже потім вводить термін, яким цей процес позначається в парфумерії: *Am kommenden Tag wurde die Mazeration, wie man diese Prozedur nannte, fortgesetzt (...) – Наступного дня мацерація, як називали цю процедуру, тривала (...) [17: 199]*; те ж саме спостерігаємо і з появою у тексті терміну *kalte Enfleurage – холодний анфлераж [17: 204]*.

Отже, переклад цих термінів з тексту оригіналу українськими термінами-еквівалентами є в даному випадку цілком виправданим і правильним прийомом, який забезпечує збереження і стилістичної функції, яка полягає у демонстрації зростаючої майстерності й, тим самим, підготовленості до вбивств головного героя; і семантичної значущості цих двох термінів, адже вони називають процеси, якими Гренуй видобував аромат з убитих ним дівчат.

Інакше, на наш погляд, слід було поводитися з перекладом термінів *destillieren (дистилювати)* та *rektifizieren (ректифікувати)* в реченні: *Und Wein, von dem Grenouille einen Teil zu Alkohol destillierte und rektifizierte*, яке в українському перекладі має вигляд: *Було це вино, частину якого Гренуй дистилював та ректифікував у спирт [17: 206]*. Переклад обох термінів через українські терміни-еквіваленти, який був би цілком доцільним у тексті наукового стилю, є тут дещо зайвим, оскільки „переобтяжує“ текст роману. До того ж, значення цих термінів для нефахівця з хімії доволі близькі, порівняймо: *дистилювати* – це „очищати рідину перегонкою“ [14: 224], а *ректифікувати* означає „очищати спирт (...) у спеціальних перегінних апаратах“ [14: 1024]. Тому більш вдалим (у цьому випадку – більш зрозумілим для широкого кола читачів) можна визнати варіант російської перекладачки Е.В.Венгерової, а саме: (...) *и вино, часть котрого Гренуй перегонял в очищенный спирт*

[16: 227]. У цьому реченні, як бачимо, збережено й певну термінологічність, й не порушено рівня „професійності“, передбаченого автором.

Розглянемо інший приклад, коли перекладач вдається до різних прийомів передачі німецьких термінів українською мовою, використовуючи в тому числі і прийом лексичних трансформацій (насамперед, лексичних додавань), коли перекладає загальноновживані одиниці термінами.

У відомій новелі С. Цвейга «Амок» [18: 36-143] дія розпочинається на великому океанському пароплаві і автор, щоб створити у читача уявлення про подорож на кораблі, використовує певну кількість морської термінології, переважно відомої широкому колу читачів, наприклад: *палуба, каюта, трап, ніс корабля* тощо. Підкреслимо, що головна стилістична функція наведених та більшості інших термінологічних одиниць корабельної тематики в цьому творі полягає в створенні атмосфери морської подорожі, і лише подекуди вони використані для характеристики оповідача, коли вказують на його обізнаність в морських термінах і змальовують його як людину, що не вперше подорожує морем. З огляду на це подивимось, які прийоми було вжито Василем Бобинським при перекладі новели українською мовою (для демонстрації розглянемо третій абзац новели).

При перекладі термінів перекладач керувався законами художнього перекладу, а не науково-технічного, що є цілком виправданим у випадку з літературним твором, хоча більшість термінів перекладено згідно основного правила, тобто термінами-еквівалентами, наприклад: *die Kabine* – *каюта*, *das Schiff* – *корабель*, *der elektrische Ventilator* – *електричний вентилятор*, *die Maschine* – *машина*, *das Deck* – *палуба*. У випадку з терміном *die Dampfmaschine* перекладач вдався до генералізації значення, вживши замість українського еквівалента *парова машина / паровий двигун* інший термін – *машинне відділення*. Такий прийом зумовлений насамперед семантичною сполучуваністю слів в українській мові: адже каюта не може знаходитися „*поблизу парового двигуна*“ (дослівний переклад словосполучення „*in der Nähe der Dampfmaschine*“), більш правильно сказати „*поблизу машинного відділення*“, як це і зробив В.Бобинський [18: 38-39].

Демонструючи власну обізнаність у морській термінології, перекладач використав термін *ілюмінатор*, конкретизувавши тим самим німецьке словосполучення *kreisrunde Glasscheibe* (дослівно: *кругле віконне скло / кругле вікно*) [18: 39]. Прийом конкретизації загальноновживаної одиниці через термін виявляється тут цілком доцільним, оскільки дослівний переклад через словосполучення „*кругле вікно*“ розрушив би враження про обізнаність оповідача, адже морський термін *ілюмінатор* належить до числа загальновідомих і не ускладнює сприйняття та розуміння тексту.

Можливо, з тих самих міркувань В.Бобинський переклав дісприкметниковий зворот *aufsteigend aus der Tiefe* (дослівний переклад: *підіймаючись з глибини*) як *підіймаючись трапом*, хоча терміна *трап* у німецькому варіанті взагалі немає [18: 38-39]. Можна сперечатись про доцільність такого лексичного додавання в даному випадку, але гадаймо, що цей „зайвий“ термін, який насправді є зрозумілим більшості українських читачів, цілком природно вписався в загальний контекст і не перебільшив рівня „професійності“, створеного автором в оригіналі.

Й навпаки, переклад терміна *die Traverse* українським вузько галузевим терміном *шпангоут*, який до того ж є не еквівалентом, а, скоріш, синонімом до німецького, не можна вважати вдалим, оскільки цей термін не несе жодного смислового навантаження в тексті, а лише ускладнює сприйняття його читачем. Порівняймо: нім. *So flüchtete ich, kaum ich den Koffer in das muffige Grab aus grauen Traversen verstaubt hatte, wieder zurück auf Deck (...)*. – укр. *Тож я, тільки-но засунувши свою валізу в ту затхлу труну між сірими шпангоутами, втік назад на палубу (...)* [18: 38-39].

Отже, недотримання головного правила перекладу термінологічних одиниць може бути цілком виправданим у художньому тексті (особливо за умови відсутності терміна-еквівалента в мові перекладу), а вибір того чи іншого прийому перекладу термінів визначається при цьому контекстом і стилістичною роллю кожної з цих одиниць.

Але цілком справедливим є твердження С. Влахова та С. Флорина про те, що за умови відсутності в мові перекладу терміна-еквівалента найменш бажаними є ті прийоми, які

притаманні термінологічному перекладу. Уведення в художній текст нового, не існуючого у відповідній галузі науки на мові перекладу терміна – вельми ризикована справа. Словотворчість у галузі термінології слід цілком залишити фахівцям – науковим працівникам у співпраці з філологами, а перекладачеві белетристики можна порадити звертатися до цього лише в крайніх випадках й лише за умови консультування з фахівцями [2: 280-281].

Нерідко труднощі перекладу термінів у художньому творі виникають ще на етапі розпізнавання термінів у тексті, на що також вказують С. Влахов та С. Флорин [2: 275-276]. Передусім це стосується не запозичених термінів, які достатньо чітко вирізняються на тлі загальноновживаної лексики, а тих, які є рідними щодо мови оригіналу. Частіше за все це відбувається через омонімію або досить прозору внутрішню форму таких одиниць, яка здатна ввести перекладача в оману.

У технічному тексті слова *зуб, палець, плече, кулак*, а тим більш *щічка, кулачок, голівка* тощо навряд чи будуть перекладені в значенні частин тіла, та ще й при цьому з пестливим відтінком [2: 276]. Тож, зустрівши термін *контактна голівка* в українському тексті з електротехніки перекладач не буде перекладати її на німецьку як „*Kontaktköpfchen*“ (нім. *Köpfchen* – голівка) за аналогією, скажімо, з „дитячою голівкою“, а відшукає термін-еквівалент – *Kontaktkrone*, в якому елемент *-krone* (від іменника *die Krone*), в свою чергу, не означатиме ані „королівську корону“, ані „грошову одиницю деяких країн“ (дослівний переклад) тощо; або, наприклад, німецькі терміни *Kopfschmierung* та *Kopfloch* в німецькому тексті з паливодобувної тематики не будуть сприйматися технічним перекладачем як „мастило для голови“ та „дірка в голові“ (дослівний переклад) відповідно, а будуть перекладені за спеціальним словником як „*мастило для верхньої частини циліндра*“ (щодо *Kopfschmierung*) та „*заглиблення (в траншеї) в місцях з'єднання труб*“ (щодо *Kopfloch*) [15: 242].

У художньому ж тексті, навпаки, нім. *der Kopf* означатиме, в першу чергу, частину тіла людини – *голову*, а вже потім, можливо, *шанку* (газетний заголовок великими літерами), *шлянку цвяха, голову потяга* та ін. [14: 188]. Тож перекладачеві слід бути дуже уважним, щоб розгледіти в загальноновживаній лексемі термін і обрати серед омонімів єдино вірний варіант перекладу, щоб не з'явилося, наприклад, виразу „*шия скрипки*“, бо нім. *der Hals*, поряд з основним (для художнього тексту) значенням *шия, горло*, має ще й спеціальне, термінологічне – *гриф струнних інструментів*. Отже, з розпізнаванням термінів у тексті літературного твору можуть бути пов'язані перші труднощі перекладача.

Дана стаття, звичайно, не висвітлює всі проблеми, пов'язані з перекладом термінів у художньому тексті. Вона є лише спробою привернути увагу фахівців до цього питання й зазначити, що переклад термінологічних одиниць у белетристичних творах суттєво відрізняється від перекладу цих одиниць у науково-технічних текстах, а специфіка їх перекладу потребує більш детального вивчення з позицій сучасного перекладознавства, з урахуванням лінгвокультурних, соціокультурних та міжкультурних аспектів перекладу .

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белогуб А.Л. Терминологика как выразитель культуры своей страны (на материале немецкого языка) // Нові підходи до філології у вищій школі: Зб. наук. пр. – Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – С.9-10.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. Дрозд О.М. Нормативна фахова термінологія та діяльність міжнародних інформаційних центрів термінологічної стандартизації // Проблеми української науково-технічної термінології: Праці 3-ої Міжнар. наук. конф. – Львів. – 1994. – С.191-192.
4. Дружб'як С.В. Основні шляхи сучасного термінотворення у німецькій мові // Німецька мова і література в європейському контексті: Праці XIV Міжнар. конф. Асоціації українських германістів. – Донецьк: ДонНУ. – 2007. – С.159-161.
5. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
6. Квитко І.С. Термін в научному документі. – Львов: Вища школа, 1976. – 128 с.
7. Костенко Л.М. Вмотивованість терміна // Нова філологія. – 2002. – № 1 (12). – С.380-382.
8. Кузнецова Н.А. Термінологія в галузі освіти: деякі проблеми перекладу наукового тексту (на матеріалі підмови медицини) // Нова філологія. – 2002. – № 1 (12). – С.398-400.
9. Ракшанова Г.Ф. Когнітивні процеси у сучасному словотворенні (на матеріалі української природничої та технічної термінології) // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧПТІ, 2001. – Число п'яте. – С.204-206.
10. Сологор І.М. Структура віддієслівного словотвірного гнізда у німецькій медичній термінології // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧПТІ, 2001. – Число п'яте. – С.222-225.

11. Arntz R. Terminologien als Spiegel der Sprachkultur // Quo vadis Translatologie? – Berlin: Frank&Time, 2007. – S.1-16.
12. Kujak T.R. Die Besonderheiten der Fachsprachentranslation // Німецька мова і література в європейському контексті: Праці XIV Міжнар. конф. Асоціації українських германістів. – Донецьк: ДонНУ. – 2007. – С.29-31.
13. Mounin G. Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung. – München: Nymphenburger Verlagsgesellschaft, 1967. – 426 S.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред.: В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
15. Deutsch-Russisches Wörterbuch für Kraftstoffe und Öle. – Moskau: Sowjetskaja Enzyklopedija, 1969. – 494 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Зюскінд П. Парфюмер: Історія одного убийці: Роман / Пер. с нем. Э.В. Венгеровой. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 320 с.
17. Зюскінд П. Парфуми: Історія одного вбивці: Роман / Пер. з нім. І.С.Фрідріх. – Харків: Фоліо, 2006. – 287 с.
18. Цвейг С. Новели: Нім. та укр. мовами. – Харків: Фоліо, 2006. – 223 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Возненко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: теоретичні та практичні аспекти перекладу.

МЕТАФОРИЧНІ НОВОТВОРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ПІДХОДИ ДО ЇХ ВІДТВОРЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі статей на економічну тематику)

Марія ІВАНИЦЬКА, Мар'яна КІСЕЛЬОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто характерні риси сучасної української та німецької публіцистики, виділено домінуючі стилістичні засоби, серед яких провідну роль відіграють метафоричні новотвори. Проаналізовано приклади вживання та підходи до перекладу авторських оказіоналізмів.

The article deals with the characteristic of modern Ukrainian and German economic essays. The dominant stylistically marked unit are singled out, particularly the – metaphorical neologisms. The peculiarities of translation are analyzed.

Розвиток лексико-стилістичного рівня мови проявляється, насамперед, у пресі, оскільки остання найшвидше реагує на будь-які зміни суспільної дійсності. Мова преси дуже швидко витісняє зі вжитку старі моделі і постійно пропонує щось нове, вправляючись, таким чином, у тому, хто з журналістів справить найбільше враження на читача. Особливо бурхливо реагує публіцистика на політико-економічні зміни у суспільстві; щоб переконати читача у своїй точці зору на ту чи іншу ситуацію, автори статей прагнуть до максимальної мовленнєвої виразності. Вона реалізується в стилістичному ефекті новизни, у прагненні до незвичайних формулювань, свіжості словосполучень.

Вживання стилістично маркованої лексики у публіцистичних текстах економічної тематики ставить перекладача перед досить непростим завданням – відтворити зміст поняття, яке передане метафорою, неологізмом чи грою слів, не втративши образності висловлювання, іноді – неочікувано нової точки зору на денотат або емоційності висловлювання.

За нашими спостереженнями, сучасна німецька і українська публіцистика тяжіють до – можна навіть сказати – надмірного вживання стилістичних засобів. І якщо раніше це проявлялося лише у певних жанрах, як от, коментар, репортаж чи фейлетон, то тепер разом зі зростанням обсягів економічних рубрик газет і журналів, разом із поширенням впливу суто економічних видань, змінюється стилістика як аналітичних, так і передових статей, навіть інформаційних повідомлень. Вони втрачають риси офіційно-ділового стилю та набувають рис публіцистичного. Наприклад, доволі популярне серед українських економістів видання "Бухгалтер" відзначається своєю схильністю до нестандартного, не зовсім офіційно-ділового підходу до написання статей. Головний редактор веде рубрику "від шефа", що схиляється до сатиричності, а журнальні статті поділяються на дві категорії: для "сміливих" та для "обережних зайців", тобто тих, хто, наприклад, не боїться трактувати неточності у податковому законодавстві на свою користь, і навпаки. Звичайно, автори статей послуговуються різноманітними тропами, порівняннями, особливо охоче – метафорами та модифікованими фразеологізмами. Подібні явища зустрічаємо і в німецькій пресі економічного спрямування.

Оскільки сьогодні інформація з неофіційних джерел береться до уваги і вивчається не менш уважно, ніж інформація з офіційних джерел, що зумовлено, з одного боку,

розширенням економічних контактів між країнами, та, з іншого боку, нестабільністю політико-економічної ситуації в Україні, то бізнесмени та консалтингові компанії прагнуть отримати доступ до усіх таких джерел. Статті з економічних газет та журналів перекладаються, часто публікуються у повному чи скороченому вигляді за кордоном і часто стають основою для прийняття тих чи інших рішень.

Звідси і випливає **актуальність** теми нашого дослідження: проблема можливості перекладу стилістично маркованої лексики у сучасній економічній пресі в німецько-українському контексті. Ускладнення стилю статей з економічної тематики є викликом для перекладача, і наша стаття ставить за мету дати відповідь на цей виклик, виконавши наступні **завдання**: 1) встановити доміпантні стилістичні засоби сучасної публіцистики на економічну тематику, 2) визначити роль метафори у публіцистичному тексті, 3) розглянути оказіональні новотвори в сучасній українській та німецькій публіцистиці з економічною тематикою, 4) запропонувати підходи до відтворення цих стилістичних засобів.

Матеріалом для дослідження слугують німецькі та українські спеціалізовані видання та економічні рубрики відомих періодичних видань (напр., укр. "Контракти", "Бухгалтер", нім. "Markt", "Wirtschaftswoche", "FAZ", "Spiegel" та ін.)

Звичайно, проблема функціонування стилістичних засобів у публіцистичних текстах була предметом досліджень ряду науковців. Так, М.Дудник відзначає, що вони сприяють акцентуації і виділенню окремих повідомлень, надають їм виразності і привертають увагу реципієнта до певної інформації [1: 65]. Особливо багато робіт присвячено метафорі, котра, будучи сама за природою новою назвою, націлює увесь контекст на новизну, що принципово важливо для преси. Е. Різель та Є. Шендельс називають метафору "засобом напруження", при якому розгадується "метафорична загадка" [2: 219]. Цікавою у цьому плані є робота О.Сербенської, М.Волощак [3], у якій автори наводять приклади метафор-оказіоналізмів, вжитих у публіцистичних творах, на кшталт "кучмономіка", "депутати тузляться" та ін.

Що стосується відтворення стилістичних засобів сучасної публіцистики при перекладі, і особливо у парі німецька-українська мови, то тут є ще **незаповнені лакуни**. Г. Вайнріх вважав, що всередині певних культурних спільнот можна перекласти будь-яку метафору [5: 508.] На жаль, Україна та Німеччина не належать на даному етапі історичного розвитку до однієї культурної спільноти, тому із відтворенням метафор / оказіоналізмів, виникає цілий ряд труднощів. Про деякі аспекти перекладу метафор у журналістських текстах йдеться у цікавій розвідці В.Вальтер [4], можна подати чималий список зарубіжних робіт, присвячених відтворенню метафор з різних аспектів, але переклад українською чи з української тут не фігуруватиме. **Новизна** нашого дослідження якраз і полягає у спробі продемонструвати яскраві явища стилістики сучасної української та німецької публіцистики та запропонувати шляхи їх відтворення.

При перекладі стилістично маркованої лексики гостро постає проблема одночасного збереження двох аспектів: форми та змісту висловлювання. З огляду на лексико-граматичні та фонетичні відмінності між мовами, а також різницю у мовній картині світу й фоновими знаннями реципієнтів іноді це завдання майже недосяжне. Тому перекладач часто стоїть перед питанням, який з аспектів домінує у висловлюванні, тобто є визначальним при відтворенні тексту. Саме тут слід спиратися на жанрову приналежність тексту і – відповідно – його прагматико-комунікативну мету. Для публіцистичного тексту – це передача інформації та, особливо, здійснення впливу на реципієнта. Для передачі інформації слід повністю відтворити зміст, для здійснення впливу на реципієнта – відтворити функцію стилістичних засобів. Коли ж відтворення обох аспектів одночасно є проблематичним, перекладач вирішує у кожному конкретному випадку, який з аспектів домінує у певному висловлюванні, і на які жертви стосовно іншого аспекту він може піти. У випадку вимушених втрат розглядаються такі можливі способи перекладу: описовий (збереження змісту) та різноманітні трансформації з метою збереження стилю (коли стиль несе у собі більше релевантної інформації, ніж буквальний зміст висловлювання).

Розглянемо приклади.

"Сумнівна слава нашумілих свого часу фіктивних фірм і трастів, що вміли буквальню з нічого зробити шалені гроші й вчасно накивати п'ятами, тьмяніє перед

"любителями застрахуватися", які останнім часом коли-не-коли дають про себе знати" (forINSURER.com – журнал про страхування від 17.12.2002). Бачимо, що в одному реченні автор вживає оцінні епітети, метафори, стійкі вирази, в тому числі ідіоми. Не до всіх із них є відповідники в німецькій мові. Пропонуємо такий переклад: *"Das Schmuddelimage der Strohmännfirmen und Trusts, die früher viel Staub aufgewirbelten, indem sie eine Null ins dicke Geld umsetzten und sich rechtzeitig aus dem Staube machen konnten, verblaßt im Vergleich zu "Sich-versichern-lassen-süchtigen", die in der letzten Zeit immer wieder von sich hören lassen"*. Епітет "сумнівна" можемо відтворити за допомогою наближеного перекладу, зберігши функцію стилістичного засобу – негативну оцінку і частково форму – перша частина складного іменника *"Schmuddelimage"* також виконує роль епітета. Епітет "нашумілі (фірми)" передаємо описово за допомогою фразеологізму, зберігши значення. Поняття *"фіктивні фірми"* має у німецькій мові яскравий відповідник *"Strohmännfirmen"*, котре стилістично вписується у метафоричний контекст. Якщо ідіома *"накивати п'ятами"* має еквівалент у німецькій мові, який ми використовуємо, то новий фразеологізм "зробити з нічого гроші" такого не має, ми створюємо метафоричний аналог, беручи за основу метафоричний епітет *"dickes Geld"*. Метафора "любителі застрахуватися" є у цьому контексті центральною назвою-оказіоналізмом, що вводить нове поняття. Навіть без контексту зрозуміло, що ці "любителі" отримують від страхових фірм надприбутки, провокуючи страхові випадки. Тобто, метафора має глибоке імпліцитне значення. Її відтворення – найскладніше завдання у реченні. Жоден зі словникових еквівалентів до слова "любителі" не може бути використаним, тому що не матиме й натяку на це додаткове імпліцитне значення. На нашу думку, фонові знання українського читача про можливі махінації на ринку страхових послуг дозволяють йому зрозуміти іронічний зміст метафори. Для німецького читача вважаємо за потрібне дати невеличку підказку до розуміння. Варіант, запропонований нами – композит із цілих слів (нім. – *Zusammengückung*), остання складова котрого *"süchtig"* має значення хворобливої прихильності до чогось, надаючи негативної оцінності складному іменникові. Таким чином, відтворюється експресивність висловлювання: негативна оцінка домінує як у реченні оригіналу, так і в перекладі. Оказіональна метафора, створена при перекладі, відповідає загальній стилістиці вихідного речення та тенденціям до таких новотворів у сучасній німецькомовній публіцистиці. Додатковий ефект, що виник завдяки подвійному вживанню слова *"Staub"* (спочатку зняти кураву, а потім – вислизнути звідти), створив гру слів і, таким чином, посилив емоційність та образність висловлювання.

Іноді автори статей послуговуються алюзіями, промовистими іменами, римою. Часто використовуються стилістично занижені елементи, професійні жаргонізми, сленг. Цікавий приклад з фігурою замовчування знаходимо в журналі "Бухгалтер" (№ 8, 2008):

"Запитайте в Мазаракі, ну а воно.... незрозуміло".

У статті мається на увазі ректор КНТЕУ (голова профільного комітету стандартизації). Автор статті навмисне надає реченню віршованої форми, ритм провокує очікування рими до незвичайного прізвища. При перекладі намагаємося створити подібний ефект:

"Masaraki hat es geil, uns ist's aber ... nicht so klar".

Очікування рими "-egal" робить другу частину висловлювання адекватною до висловлювання оригіналу. І незважаючи на те, що у першій частині змінено зміст, загалом переклад виконує таку ж комунікативну функцію, як оригінал.

У пошуках оригінальних та ефективних слів журналісти часто створюють нові лексеми, котрі складаються із частин відомих слів і/або є модифікаціями слів активної лексики певної мови. Індивідуально-авторські новотвори становлять окрему групу неологізмів і є, за нашими спостереженнями, маркерами саме актуальної публіцистики. Вони зустрічаються у статтях, що відображають болючі проблеми суспільства, і частота їх вживаності прямо-пропорційна критичності висловлювання. Візьмемо, наприклад, лексему *"надепутатити"*, яка має в контексті українських реалій яскраво виражене стилістичне забарвлення. Підхід до перекладу такої лексеми можна розглядати навіть поза мовним контекстом, тобто, лексема має у сьогоднішній ситуації абсолютне стилістичне значення. Достатньо знати екстралінгвістичний контекст. А він підказує нам, що автор новотвору критично ставиться до

роботи депутатів. Сама будова слова, префіксально-суфіксальний спосіб творення, аналогічний до дієслів такого ж типу (наробити, накоїти, нашити, назносити і т.д.) вказує на довготривалу чи повторювану, але малоефективну дію. Ці дві семи і слід мати на увазі при перекладі. Крім того, дієслово з префіксом на- має доконаний вид. Оскільки категорія доконаності-недоконаності у німецькій мові відсутня, та екстралінгвістичні знання німецьких реципієнтів можуть відрізнитися, то таку лексему ми можемо передати лише у контексті, вживши перфект. Можливі варіанти перекладу: "*Sie haben verabgeordnet*", де префікс *ver-* може розглядатися як вказівка на негативний результат (порівн.: *verlernen*, *s.verrechnen*); можливе також формулювання речення з іменником "*Abgeordneterei*", де суфікс *-erei* вказуватиме на непродуктивність повторюваної дії (порівн.: *Lauferei*) та негативне ставлення мовця до денотату.

Такі і подібні метафоричні новотвори поєднують у собі цілий ряд функцій: від номінативної (коли автор за допомогою місткої метафори дає назву процесові, емоції, події) і міжособистісної/експресивної/оцінкової до текстоформуючої та функції компресії (коли метафора передає зміст цілої ситуації). Крім того, свіжа метафора-неологізм виконує сигналізуючу функцію, привертаючи увагу читача.

За нашими даними, метафоричні новотвори зустрічаються найчастіше у заголовках. Це пояснюється тим, що заголовок є однією із найсильніших позицій тексту, квінтесенцією думок та ідей. Саме він безпосередньо пов'язаний із аксіологічною функцією преси. Незвичний заголовок може зацікавити читача, стандартний не викличе бажання прочитати статтю. Саме тому функція заголовку (частіше кілька вище названих функцій у сукупності) повинна при перекладі зберегтися.

Так, розглянемо заголовок статті з журналу "Контракти", що претендує на новизну та багатозначність. Стаття називається "*Росія на ПЕРЕПУТІНІ*". Для того, щоби відтворити такий заголовок при перекладі, потрібно зрозуміти, що хоче передати автор цим okazіоналізмом. Для вирішення цього питання спробуємо розбити словосполучення на семи. Авторський новотвір можна вважати грою слів, яка базується на співзвучності кореня *путь* у словах "*Путін*" - "*перепуття*". Сема "*роздоріжжя*" (тобто "*перепуття*") вказує на невизначеність ситуації. Час написання статті співвідносить цю невизначеність із виборами президента в Росії. Авторський okazіоналізм пов'язує цю невизначеність із іменем Путіна. Тобто у "*Перепутіні*" реалізуються одразу два значення кореня, тобто, дві семи. Крім того, виникає конотативне значення негативної оцінки. Зрозуміло, перекласти таку гру слів неможливо хоча б з тієї причини, що німецькою мовою "*роздоріжжя*" (*Scheideweg*, *Kreuzung*) та "*Путін*" не мають спільної основи. Але дві домінуючі семи та стилістичне маркування "*невизначеності ситуації*" мають бути відтворені. Пропонуємо такий шлях перекладу: замінюємо прізвище "*Путін*" іменем, котре у німецькому варіанті читається як "*Waldemar*" і до якого знаходимо співзвучність у німецькому слові "*вибори*" – "*Wahl*". Хоча орфографічно німецькі корені відрізняють, але фонетично створюється база для гри слів – "*Wahl*"- "*Waldemar*". Звідси такий варіант перекладу заголовку: "*Erlebt Russland WiederWAHLdemar?*" Цей заголовок відтворює натяк на Володимира, якщо знову ж таки взяти до уваги час написання статті та Росію, то уважний німецький читач вловить в цьому імені натяк на Путіна. Новотвір перекладача *WiederWAHLdemar* відтворює і другу сему, але експлікує те, що в оригіналі було імпліцитним – це сема нових виборів. Образ невизначеності ситуації ("*перепуття*") доповнюється за допомогою питального речення.

Методом розкладення на семи можемо відтворити і okazіональні неологізми у заголовку німецької статті "*Spurnünftig oder kaufsüchtig?*". Як бачимо, перше слово є стягненням із двох прикметників: "*spar(sam)*" + "*(ver)nünftig*", а друге створене за популярною зараз моделлю "*корінь*" + "*süchtig*". Подібні словотворчі моделі дуже поширені у сучасній німецькомовній пресі. Можна було б створити подібний до першого прикметника неологізм і в українській мові, сполучивши два слова "*заощадливий*" / "*економний*" та "*поміркований*" / "*розумний*" / "*тверезий*" в одне, але моделі стягнення ще не набули в українській мові такої поширеності, як у німецькій, тому пропонуємо такий варіант перекладу: "*Заощадливо-поміркований чи купівельно-залежний?*" Звичайно, при перекладі ми втратили стилістичний засіб – okazіональний неологізм незвичної форми та фонетичний повтор і –

відповідно – частину експресії. Але отримані складені слова також є певною мірою неологізмами і, що важливо в контексті статті, передають семантику заголовку.

Схильність німецьких журналістів до неологізмів-комполітів пояснюється багатими потенціями німецького словотвору. І якщо українська мова легше може впоратися зі складними прикметниками, то складені іменники потребують ретельнішого та креативного підходу до перекладу. Речення "*Beamtendeutsch, Wirtschaftskauderwelsch und Phrasendrescherei: Unverständliche Sprache begegnet einem allerorts*" (Markt, Nr.40, 2008) можемо перекласти таким чином: "*Канцелярщина, англосуржиканство та пустослів'я: незрозуміла мова підстерігає скрізь*". Три композити, котрі складають в оригіналі триєдине перерахування, варто відтворити подібним перерахуванням і в перекладі. Це складно з тієї причини, що не всі вони можуть бути передані одним словом. Композит "Beamtendeutsch" перекладаємо як "канцелярщина", застосувавши генералізацію; словникове "канцелярська німецька" звучало б недоречно. Найбільше питань викликає відтворення другого композиту. Якщо "Kauderwelsch" означає мову, засмічену іноземними словами, то "Wirtschaftskauderwelsch" – засмічену запозиченнями мову економіки. Знаючи, що німецька мова економіки потерпає в першу чергу через засилля англо-американізмів (це також характерна риса публіцистики, особливо з економічною тематикою, але ця проблема висвітлюється науковцями доволі часто, тому у межах нашої статті вона не розглядається), ми створили оказіоналізм "англосуржиканство". Чому не просто "суржик"? Тому що суржик викликає асоціацію російсько-українського покручу. Цього ми хотіли уникнути. Афікс "-анство" додали з таких міркувань: усі іменники отримують в оригіналі негативне конотативне значення, яке ми передаємо в першому та другому слові за допомогою стилістично маркованих суфіксів.

Отже, як бачимо, українська та німецька економічна преса активно послуговується стилістично маркованою лексикою, серед якої домінують різного роду метафори. Метафори виконують у публіцистиці не лише називну й аксіологічну функцію, але й експресивну, текстотворюючу, сигналізуючу та функцію компресії. Особливо популярними стають оказіональні метафори, деякі з них є авторськими неологізмами. Вони базуються на грі слів чи авторських варіантах деривації або словоскладання. Переклад цих новотворів підпорядковується вимозі відтворення їхньої домінуючої функції в оригіналі. **Подальші дослідження** розглянутого питання бачаться нам у ширшому зборі фактичного матеріалу, систематизації можливих способів відтворення оказіональних метафор та виробленню стратегій і тактик роботи із такою перекладацькою проблемою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дудник М.М. Стилістичні фігури як засоби вираження конотативної інформації та їх відтворення при перекладі (на матеріалі текстів публіцистичного стилю) // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Вип. 31. – Київ: 2001. С. 65 – 68.
2. Ризель Э.Г., Шендельс Е.И. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 315 с.
3. Сербенська О.А., Волощак М.Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – Київ: Просвіта, 2001. – 108 с.
4. Walther W. Neue Aspekte der Übersetzung von Metaphern in journalistischen Texten. // Fremdsprachen, Nr. 30, 1986. – S. 162-166.
5. Weinrich H. Münze und Wort. Untersuchungen an einem Bildfeld // Band Romanica.- Halle, 1958 – S. 508 – 521.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Марія Іваницька – доцент кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови КНУ ім. Т.Шевченка.

Наукові інтереси: стилістика, художній переклад, німецькомовна література Буковини.

Мар'яна Кісельова – магістр, випускниця КНУ ім. Т. Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство.

АВТОПЕРЕКЛАД ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Олександр КАЛЬНИЧЕНКО, Наталія КАЛЬНИЧЕНКО (Харків, Україна)

У статті розглянуто явище автоперекладу порівняно з просто перекладом, вказано на значення цього явища для теорії перекладу, наведено типи автоперекладу з огляду на мовні пари.

The paper deals with the phenomenon of self-translation in comparison with translation proper, its significance for translation theory and the types of auto-translation depending upon the languages involved.

Донедавна явищу автоперекладу, або самоперекладу, що позначає процес перекладання автором власного твору, або результат такої дії [6: 17], і притаманного, зокрема, таким авторам як Й. Бродський, В. Набоков, С. Бекет, В. Биков, П. Куліш, В. Коротич, Р. Тагор,

Х. Борхес, С. Гейм, Е. Тріоле та багатьом іншим, перекладознавці приділяли надто мало уваги; можливо, внаслідок того, що відносили його радше до феномена білінгвізму, аніж до власне перекладу. Проте останнім часом це явище стало привертати увагу численних дослідників (Б. Фітч, Е.К. Божур, Р. Грутман, Ж. Ріссе, Р. Браун, Ж. Грін, Ж. де Паласіо, М. Перрі, Ж. Ламбер, Д. Лампінг, Л. Куре-Йенсен, Дж. Мак-Гуїр, К. Юнг, С. Нестеров, Н. Сребрянська, Л. Ласенко та інші), хоча практично у всіх відомих дослідженнях автоперекладу він розглядається з точки зору авторських змін у тексті іншою мовою (без зосередження на проблемах двокультурності). Зауважимо, однак, що майже у всіх працях про автопереклад з боку самоперекладача відзначаються більш сміливі зміни, аніж ті, що їх дозволяють собі звичайні перекладачі. Коли ці зміни носять систематичний характер, то вони служать могутніми показниками дії перекладацьких норм, дослідження яких стало однією з основних тем перекладознавства початку ХХІ ст. І справді, якщо важко виокремити конкретний чинник, що став причиною змін у тексті автоперекладу, то при розгляді групи письменників, чию двомовність можливо пояснити соціокультурними обставинами, зазвичай вимальовується певна модель чи система. Тому проблему автоперекладу слід розглядати не як периферійну для перекладознавства, а як центральну, тим більше, що усвідомлення погляду на культуру як механізм, що саморегулюється, призводить нас до висновку про невідповідність появи текстів, які обумовлені взаємодією двох культур у одній творчій свідомості, в літературах різних народів у ті чи інші періоди їх розвитку.

Вперше в світі зацікавленість у проблемі самоперекладу виявив проф. Харківського університету О. М. Фінкель у 1928 році у статті «Г. Ф. Квітка – перекладач власних творів» [1], у якій він стверджує, що ігнорування цієї проблеми не є правомірним і що думка, що «жодної різниці поміж автором-перекладачем та перекладачем звичайним взагалі нема» є спрощенням питання. «Єдиної, загальнообов'язкової норми перекладу нема... ці норми хитаються – залежно від загальних літературних поглядів певної доби... Нема жодного об'єктивного критерію, щоб відрізнити переклад од художньої переробки, нема об'єктивного критерію, щоб визначити якісні градації, і те, що іноді видають за такий критерій, є звичайно викладом особистого смаку рецензента, і ані об'єктивності, ані категоричності це не має. Завдяки усім цим умовам – хоч і маловтішним, але реально-існуючим – авторське розв'язання проблеми перекладу несподівано набуває особливо гострого інтересу та значення. ... Для нас безперечною є теза, що найкращим знавцем морфології та функції твору є його автор: високе мистецтво завжди є свідоме, і тільки школярі творять сліпо, гадаючи, що неучтво можна компенсувати благими намірами. Але в цьому разі найкращим перекладачем повинен бути сам автор: бо хто краще його знає, де саме треба зробити наголос, що саме домінує у творі по всіх його частинах.» [1: 400–01]. До проблеми самоперекладу О. М. Фінкель звертався час від часу протягом всього життя. Так, у кандидатській дисертації «Г. Ф. Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів» (1939 року) [2] О. М. Фінкель досліджує особливості перекладацького методу Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, сприйняття ним свого завдання, а також важливість самоперекладу для теорії перекладу. У статті від 1962 року, присвяченій автоперекладу, [3] Фінкель пише що, хоча перед перекладачем взагалі і перед перекладачем-автором, стоять, здавалось би, одні й ті самі завдання й труднощі, в автоперекладі вирішення їх набуває дещо іншого характеру, іншого змісту, аніж у звичайному перекладі. І якщо перекладач переосмислює твір, який перекладає, акцентуючи одні елементи, приглушуючи інші, в силу своєї ідейної, естетичної, етичної і т.п. нетотожності з автором з одного боку, та в наслідок перенесення твору в інше читацьке середовище, з іншого, для перекладача-автора причини першого порядку, природно, відпадають. А причини другого порядку залишаються, хоча це переосмислення здійснюється не для себе, а для інших. Середовище іншої мови та іншої культури змушують його йти на такі зміни, які для оригіналу він не допустив би, спонукає до перестворення свого твору, що не може не вплинути на мову та на стиль перекладу. І якщо ті зміни, що автор-перекладач вносить в текст перекладу, істотно відрізняють його від оригіналу, то для звичайного перекладу це було б мінусом й вважалось б прикладом наслідування, то чи існують такі самі співвідношення між джерельним текстом та текстом перекладу для автора-перекладача? [3: 300–1].

Коли розглядати самопереклад в історичному аспекті, то можна дійти висновку, що самі себе перекладали, зазвичай, ті автори, які не просто вільно володіли кількома мовами, але й творили на них. Тому авторське усвідомлення такого вибору важко переоцінити: на відміну від практики Середніх віків, коли вибір мови перекладу визначався перш за все жанровою належністю твору, то з часів романтиків багатомовний чи двомовний автор має свідомо вирішувати, яку саме мову обрати у даному конкретному випадку.» [4: 38]. Ось чому на додаток до реального використання автором мов, якими він творить, варто розглядати також і відношення та почуття автора до них.

Якщо говорити про вибір мови, то для того, щоб змалювати портрет конкретного перекладача своїх творів чи групи таких перекладачів, у нагоді можуть стати кілька наступних запитань. 1) Чи носить практика автоперекладу систематичний характер? 2) Чи автори є постійними у виборі джерельної та цільової мов (як це буває у випадку з «регіональними» авторами, які перекладають власні твори для того, щоб зробити їх надбанням значно ширшої аудиторії)? 3) Чи рідна мова використовується як цільова чи навпаки саме рідна мова використовується для створення джерельних текстів? 4) Чи встановлюється «розподіл праці» між мовами, коли одна з них переважно використовується для «високої літератури», а інша – для масових жанрів? 5) На якому етапі свого творчого шляху звертаються письменники до того, щоб перекладати власні твори? 6) Чи через значний проміжок часу після створення першої версії створюється версія другою мовою? 7) Чому певні автори повторюють другою мовою те, що вони вже висловили першою мовою? [6: 18].

І навряд чи одним незадоволенням існуючими перекладами можна пояснити явище автоперекладу. Крім матеріальних умов та чинників (на кшталт вигнання, заміжжя, грошей) має існувати якийсь більш високий мотив, що допомагає авторам перебороти небажання повторюватися [4: 90]. Двомовні автори, які займаються автоперекладом, мають справу не лише з абстрактними мовними системами, вони часто намагаються використовувати дві традиції і саме тому є також джерелом для створення літературної норми. Оскільки автор сам себе перекладач, то він може собі дозволити сміливі зміни у джерельному тексті, які, якби це зробив інший перекладач, мабуть, не вважалися б за адекватний переклад. Такі сміливі систематичні зміни добре можуть продемонструвати дії перекладацьких норм [8: 181]. І справді, коли важко виокремити конкретний чинник, то при розгляді групи письменників, чию двомовність можливо пояснити соціокультурними обставинами, зазвичай вимальовується певна модель чи система. Так, у Європі XVI ст. поети нерідко перекладали свої власні латинські твори для вправ. Отримавши освіту латиною, вони досягли в ній такого рівня компетенції, який переважав їхній рівень володіння живою рідною мовою, тому вони потребували спершу написання твору латиною, а вже потім «створювали поетичний твір живою мовою». Зміну напрямків між джерельною та цільовою мовами можна пов'язати із значними суспільно-політичними змінами.

У самоперекладі можливо виділити наступні типи: 1) переклад з однієї національної мови іншою (скажімо, франко-голландські та голландсько-французькі самопереклади бельгійських письменників XX ст., таких як Каміль Мелой або Марнік Гійсен; автопереклади англійською російських письменників-емігрантів); 2) переклад з «регіональних» мов на мови із більшою кількістю мовців (прикладом чого можуть служити твори спершу створені автором-шотландцем гаельською мовою, а пізніше перекладені ним же шотландським варіантом англійської мови, як це притаманно творчості Ш. МакЛіна); 3) переклад з діалектів на загальнонаціональну літературну мову (скажімо, самопереклади італійських «діалектних» поетів літературною італійською мовою, прикладом чого може бути поезія Джана Маріо Віальти).

Яким же чином самопереклад відноситься як текст до «просто» перекладу? Чи можна сказати, що автопереклад має свій власний відчутний характер? В есеї про власний переклад Дж. Джойсом двох фрагментів з *Work in Progress* (майбутнього *Finnegan Wake*) італійською мовою Ж. Ріссе відповідає ствердно [9]. На відміну від перекладів «у звичному сенсі слова» [9: 3] тексти Джойса не є «прагненням до гіпотетичної еквівалентності оригінальному тексту як даного, певного, а радше є пізніше доопрацювання, свого роду розширення, новий етап, більш смілива варіація на текст в процесі». Що тут є важливим, так це застаріле поняття

авторитету першоджерела стосовно перекладу: оскільки сам Джойс написав ці вторинні версії ідіоматичною та творчою італійською мовою, то вони набувають такого авторитету, що його неможливо порівняти навіть з «авторизованим» перекладом різних майстрів. Преференція аудиторією авторського перекладу не так будується на широкому вивченні його внутрішніх якостей, як на високій оцінці процесу, що породив його. У поняттях творення тексту автоперекладач також відрізняється від звичайного перекладача уже тому, що це скоріше процес подвійного переписування, аніж двостадійна діяльність «читання – писання». У результаті першість оригіналу більше не є справою статусу авторитету, а стає «за своїм характером виключно часовою». Відмінність між оригіналом та (само)перекладом таким чином зводиться нанівець, поступаючись більш гнучкій термінології, за якою обидва тексти називаються «варіантами» або «версіями» з рівним статусом [5: 131].

Хоча двомовність, поза всяким сумнівом, є найбільш очевидною передумовою можливості здійснення автоперекладу, вона не є єдиною. Оскільки перекладачі власних творів є не лише мовцями на двох мовах, але й авторами, які творять двома мовами, то це означає, що вони мають досягти статусу культурної людини в обох культурних спільнотах, мати доступ до двох літератур та двох культур. Найважливішим виміром, який слід додати, є відповідність мети джерельного та цільового текстів, яку не можна просто віднести до контексту культури, хоча такий зв'язок існує. Як було продемонстровано у дослідженні В. Юнг автоперекладів німецьких авторів С. Гейма, К. Манна, Р. Арнгейма та Х. Арендт, які у вигнанні писали англійською мовою, а потім самі себе перекладали німецькою, не можна механічно припускати, що німецька читацька аудиторія матиме ту ж саму базу знань що й автор [7]. Новий контекст культури тексту-автоперекладу вимагає переосмислення праці, яку автор перекладає. Проте це переосмислення не так ґрунтується на творчості автора, як на його відчутті того, як буде цей текст розумітися в іншій культурі. Отже, так звана вільність автоперекладу значною мірою укорінюється не у авторському відчутті влади над власним текстом, а в чутливості автора до культур, у вмінні здійснювати прагматичну адаптацію. Автоперекладач не завжди може служити взірцем для наслідування, але поняття двох оригіналів, які відрізняються не статусом, а контекстом культур, дозволяє до певної міри проникнути у доречність пристосування текстів до нової культури та пристосування їх до нової читацької аудиторії, якщо автори сподіваються на бажаний вплив. А культурні посередники дають можливість проникнути у свої наміри у даному тексті через зміни, що вони їх вважають за необхідні, для того, щоб стати зрозумілими. Не вважаючи, що аналіз автоперекладацької діяльності лише одного автора дозволяє дати відповідь на всі питання, гадаємо, що розгляд спадку багатьох автоперекладачів є в цьому плані перспективним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Фінкель О. М. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів // Квітка-Основ'яненко: 36. на 150-річчя народження. – Х., 1929. – С.107–132. Див. також: Фінкель О. М. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів // Протей: Перекладацький альманах. – Х., Вид-во НУА, 2006. – Вип. 1. – С. 400–38.
2. Фінкель О. М. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко як перекладач власних творів: Дис. на надб. вчен. ступ. кандидат. філол. наук. – Х., 1939. – 109 с.
3. Фінкель А. М. Об автопереводе // Теория и критика перевода. – Л., 1962. – С. 104–125. Див. також: Фінкель А. М. Об автопереводе // Черноватий Л.М., Карабан В.І., Подміногін В.О., Кальниченко О.А., Радчук В.Д. О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: Зб. вибраних праць. – Вінниця: Нова книга, 2007. С. 299–325.
4. Beaujour E. K. Alien Tongues: Bilingual Russian Writers of the “First” Emigration. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
5. Fitch B. The Status of Self-translation // Texte, 1985, #4. – P. 111–25.
6. Grutman R. Autotranslation // Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – L. and N. Y.: Routledge, 1998. – P. 17–20.
7. Jung V. Writing Germany in Exile – the Bilingual author as Cultural Mediator: Klaus Mann, Stefan Heym, Rudolf Arnheim and Hannah Arendt // Journal of Multilingual and Multicultural Development, 2004, vol. 25, #5–6. – P. 529–46.
8. Perry M. Thematic and Structural Shifts in Autotranslation by Bilingual Hebrew-Yiddish Writers // Poetics Today, 1982, # 2. – P. 181–92.
9. Risset J. Joice Translates Joice // Comparative Criticism, 1984, #6. – P. 3–21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олександр Кальниченко – доцент кафедри теорії та практики перекладу ХГУ «НУА» та доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: історія та теорія перекладу.

Наталія Кальниченко – ст. викладач кафедри філології Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Наукові інтереси: культурологічні аспекти семантики художнього тексту.

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ
У СФЕРІ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Алла КАПУШ (Київ, Україна)

У статті розглянуто типові проблеми при подоланні лінгвоетнічного бар'єру у сфері фахової комунікації. Аналізується обумовленість соціальними та культурними чинниками інформації, яку можуть містити окремі мовні одиниці у спеціальних текстах.

The article concerns the typical linguistic ethnic barrier problems in the sphere of profession communication. It points at the definite language units in the specialized texts and their social and cultural information peculiarity dependence.

Проблема детермінованості мовних явищ особливостями певного етносу як носія певної культури традиційно належить до ключових напрямів лінгвістичних досліджень. Сучасне трактування поняття «культура» є досить широким, оскільки під культурою сьогодні прийнято розуміти не лише сукупність матеріальних та духовних досягнень цивілізації, але і характерні ознаки явищ, притаманних всім сторонам буття та свідомості етнічної спільноти. Культура – це сукупність усіх форм діяльності суб'єкта у світі, заснована на системі установок та приписів, цінностей і норм, зразків та ідеалів, це спадкова пам'ять колективу, яка «живе» лише в діалозі з іншими культурами [4: 17]. Мова як знаряддя вербальної комунікації є найважливішою частиною культури, тому всі особливості її структури та функціонування можуть вважатися проявами культури відповідного мовного (або етнічного) колективу [1: 69]. Такі особливості можуть мати місце на різних рівнях мовної системи та у різних комунікативних ситуаціях.

Результати лінгвокультурологічних та соціолінгвістичних досліджень є важливим внеском у створення теоретичних засад сучасного перекладознавства та формування професійної компетенції перекладача-практика, оскільки перекладач, як відомо, є посередником не лише між носіями різних мов, але і представниками різних культур. Діяльність перекладача спрямована на подолання *лінгвоетнічного бар'єру*, по обидві сторони якого комуніканти розділяє не лише відсутність спільної мови, але і те, що пов'язують з поняттям етносу: відмінності в культурах та національній психології, недостатня поінформованість у питаннях поточного життя чужої країни тощо [2: 12].

Прояви лінгвоетнічного бар'єру присутні і у процесі фахової комунікації, оскільки, незважаючи на те, що основними її ознаками є використання термінології відповідної галузі та оформлення текстів у відповідності до норм певної мови, такі тексти є тісно пов'язаними з історією, соціальним та культурним контекстом життя комунікантив. Не існує жодної галузі спеціальних знань, яка не визначалася, хоча б частково, специфікою культури відповідного етносу.

Писемна та усна фахова комунікація у надсучасному та глобально зорієнтованому індустріальному суспільстві спрямована на організацію набутих знань та обмін ними. Швидкий технологічний розвиток, соціальні та економічні зміни, внаслідок яких відбувається глобальний обмін знаннями та інформацією, послугами, у тому числі економічного характеру, технологіями в галузі освіти, досягненнями науки і техніки, соціальними завоюваннями та знаннями, зумовлюють інтенсивний контакт та взаємодію культур, які поряд із специфічними, унікальними особливостями можуть мати і спільні риси, що їх об'єднують. Одним із найважливіших каналів взаємозв'язку між культурами є переклад, тому вивчення культурної обумовленості вербальної комунікації у професійній діяльності сприяє в кінцевому результаті вирішенню таких практичних завдань як уникнення або ж усунення конфліктів у фаховому середовищі, недопущення невдач при реалізації спільних проєктів, ліквідація упереджень та стереотипів у міжкультурному спілкуванні.

До перекладацьких проблем у процесі фахової комунікації потрібно віднести такі особливо «культурноносі» явища як безеквівалентна лексика, лакуни, фразеологічні одиниці, символи, метафори, мовленнєва поведінка, мовленнєвий етикет тощо. У лінгвокультурології виділяють, зокрема, такі поняття, за допомогою яких у мовних одиницях може бути представлена культурна інформація: культурні семи, культурний фон, культурні концепти та культурні конотації [4: 48].

Перекладачу відведена роль «посередника» між двома соціокультурними спільнотами: він повинен виявити значення національно-маркованих лексичних одиниць, сформоване у

свідомості носіїв однієї мови і детерміноване національними особливостями однієї культурної традиції, і представити його в тлумаченні, розрахованому на сприйняття іншомовним комунікантом, “обтяжене” іншою національною традицією [5: 407].

Перекладач повинен, таким чином, крім знання спеціальної лексики, володіти знаннями про соціокультурний фон партнерів по комунікації, автора та адресата тексту, який має бути перекладений, оскільки без цього можуть виникати непорозуміння та втрати на рівні змісту висловлювання. Так, автори сучасних німецьких текстів часто експліцитно чи імпліцитно включають до них фонову інформацію про новітню історію Німеччини, яка відзначалася радикальними змінами в суспільній дійсності країни – об’єднання Німеччини у жовтні 1990 року, досягнення економіки, вдосконалення соціальної системи, членство в ЄС, міграційна політика.

Соціокультурні чинники відіграють вирішальну роль при формуванні фонових знань, які роблять можливим правильну інтерпретацію образних висловлювань у спеціальних текстах. Так, заголовок газетної статті “*Kranich in Absturzgefahr*” (досл.: журавель у небезпеці падіння) можна правильно зрозуміти і перекласти тільки володіючи фоновією інформацією про те, що логотипом авіакомпанії «Люфтганза» є журавель.

Активність жіночого руху за гендерну рівність у німецькому суспільстві спричинила виникнення слів – нейтральних та термінологічних, іноді частково емоційно забарвлених та експресивних. Потрібно враховувати, що значення таких термінів як *die Emanzipation* та *der Feminismus* дещо відрізняються в німецькій та українській мовах, оскільки відміними були і соціальні передумови виникнення цих явищ в обох суспільствах, а відносно новий термін *der Sexismus* перекладається як «дискримінація за статевою приналежністю», «гендеризм». В результаті феміністичного руху офіційна номенклатура поповнилася жіночими відповідниками ряду назв професій та посад: *die Analytistin, die Managerin, die Dekanin*. Встановлюється симетрія і у словах з фінальним компонентом *-frau*, пор., напр.: *der Fachmann/die Fachfrau, der Staatsmann/die Staatsfrau, der Kaufmann/die Kauffrau*. Вимога щодо обов’язкового вживання форм жіночого роду у німецькому офіційному слововжитку закріплена законодавчо. Якщо говорити про фахову комунікацію, такі назви можна умовно вважати **безеквівалентною лексикою**, оскільки їхні відповідники жіночого роду в українській мові відсутні і замість них вживаються або форми чоловічого роду, або форми типу *жінка-міністр, жінка-дипломат*. Винятком, мабуть, є лише запозичені і вже поширені іменники *бізнесвумен* та *бізнес-леді*. Українські ж іменники типу *вчителька, лікарка* мають відтінок розмовної мови.

Важливим для перекладача є володіння інформацією про, так звані, **прецедентні імена**, пов’язані із загальновідомими для представників даної нації текстами, ситуаціями та ключовими концептами культури, напр., Мартін Лютер, Йоганн Гутенберг, Альбрехт Дюрер та ін. Для сфери фахової комунікації в економіці та політиці до таких імен належать Конрад Аденауер, Людвіг Ерхард, Гельмут Коль та ін.

Імена відомих особистостей входять і до складу фразеологізмів, переклад яких без наявності соціокультурних знань є неможливим, напр.: *nach Adam Riese* – за всіма правилами арифметики; абсолютно точно; *букв.* за Адамом Різе (Адам Різе – відомий в XVI ст. в Німеччині укладач підручників з арифметики); *frei nach Knigge* – за правилами хорошого тону (А. фон Кнігге – письменник XVIII ст., автор широко відомої свого часу в Німеччині книги “Über den Umgang mit Menschen”, у якій викладалися правила хорошого тону) та ін. [3: 116]. Дана власна назва зустрічається у складі сучасних композитів: *Manager-Knigge* – збірка правил професійної поведінки менеджера. Національно-культурний компонент семантики властивий також деяким антропонімам, напр.: *Otto Normalverbraucher, Monika Musterfrau, Tante-Emma-(Laden)*.

До складу спеціальної лексики різних галузей знань входять **метафори**, які є своєрідним інструментом осмислення і мовного освоєння оточуючого світу, засобом оформлення реальності. Метафора відображає фундаментальні культурні цінності, ґрунтуючись на культурно-національному світобаченні. В основі образної номінації метафори лежать асоціативні зв’язки, що відображаються в конотативних ознаках і несуть дані про побутово-практичний досвід та культурно-історичні знання даного мовного колективу. Тому такі

метафори належать до лексичних одиниць, переклад та інтерпретація яких потребує спеціальних фонових знань, напр.: *Persilschein* (*Persil* – назва миючого засобу) – виправдальний документ.

Кожен етнос має свою, так звану, «*кольорову картину світу*», у якій кольори, їх відтінки або комбінації можуть мати певні символічні значення, напр., кольори національного прапора, священні кольори, колір жалоби тощо. Ця культурно обумовлена специфіка значення кольорів також може бути проблемою при перекладі. Поряд із виразами, у яких кольорова семантика є зрозумілою для представників різних культур (пор.: *blauer Helm, Rotes Buch, die Grünen, gelbe Seiten*) існує достатньо прикладів, у тому числі і в спеціальній лексиці, коли символіка якогось кольору є характерною лише для однієї з культур, які вступають у контакт. Наприклад, у німецькій мові: *in den roten Zahlen sein, rote Zahlen schreiben* – мати фінансові втрати, збитки; *schwarz arbeiten* – працювати нелегально; *blauer Brief* – лист від роботодавця із повідомленням про звільнення.

Кольорова символіка, як відомо, набула особливого значення у новітньому українському історичному, політичному та соціокультурному контексті: прикметники *помаранчевий, біло-блакитний* або *біло-синій, біло-червоний* набули інших семантичних та конотативних відтінків. Пор.: у німецькому культурному просторі прикметник *біло-блакитний* може асоціюватися з кольорами баварського прапора.

Для кожної мови та культури характерне виникнення специфічних *конотацій* – закріплення асоціативних ознак у значенні слова. Культура проникає у мовні знаки через асоціативно-образні основи їх семантики та інтерпретується через виявлення зв'язку образів із стереотипами, еталонами, символами, міфологемами, прототиповими ситуаціями та іншими знаками національної культури. Саме система образів, закріплених у семантиці національної мови, є зоною зосередження культурної інформації у природній мові. Співвіднесення з тим чи іншим культурним кодом складає зміст культурно-національної конотації [4: 56]. Культурна конотація окремих мовних одиниць може надавати культурнозначиму маркованість усьому тексту, в якому вони вживаються. Цей процес культурно-національний, тому у різних народів одні й ті ж назви можуть мати дуже відмінні конотації. При перекладі таких одиниць тексту може виникати ситуація семантичної неконгруентності, оскільки культурно-національні або ідеологічні конотації при, наприклад, дослівному перекладі можуть викликати у адресатів неправильні або небажані асоціації, що призведе до спотворення змісту висловлювання.

Вибір мовних засобів під час фахової комунікації може залежати від ситуації спілкування та її учасників. Якщо у писемному мовленні використовуються головним чином нормативні одиниці фахової лексики, іншомовні відповідники яких можна знайти у спеціальних словниках, то при усному спілкуванні фахівців часто використовується лексика, що належить до професійних *жаргонів*. Напр.: *Doku* замість (*technische*) *Dokumentation*, *Spritzer* замість *Spritzgußmaschine* тощо. Для вирішення свого завдання перекладачу, таким чином, бажано мати також знання цієї частини спеціальної лексики в обох мовах.

Невід'ємною складовою ділової комунікації є *мовленнєвий етикет*. Картина світу, як відомо, не лише відображається у мові, але й, впливаючи на мовців, диктує правила та особливості мовленнєвої поведінки. Так, порівнюючи традиції українського та німецького мовленнєвого етикету, потрібно відмітити, що в українській мові деякі типові кліше, що використовуються, наприклад, при привітаннях та побажаннях, є значно поширенішими, ніж в німецькій мові. Тому при перекладі це може викликати здивування або запитання, оскільки текст перекладу є значно довшим або, навпаки, коротшим – в залежності від того, на яку мову здійснюється переклад, ніж текст оригіналу. (У даному випадку ми не говоримо про необхідні у багатьох ситуаціях пояснення реалій, які вимушений робити перекладач, щоб досягти адекватності перекладу).

Окремим важливим моментом є дотримання прийнятих офіційних норм по оформленню ділової кореспонденції. Політично коректним є також вживання форм типу *StudentInnen, KollegInnen*, якщо це відповідає очікуванням адресатів тексту перекладу.

Відмінності у використанні мовних засобів носіями мови можуть бути пов'язані і з впливом *територіального чинника* – проживанням носіїв однієї і тієї ж мови у різних

країнах, що призводить до утворення її національних варіантів, або у різних регіонах однієї країни. Відмінності можуть бути зумовлені і впливом традицій офіційної риторики у державах з відмінним суспільно-політичним устроєм. Як показує практика, традиції стилю написання науково-технічних текстів у країнах Східної Європи, тобто, у країнах колишнього соціалістичного табору, і сьогодні помітно відрізняються тенденцією до числених пояснень, подробиць та громіздких формулювань. На противагу цьому німецькі тексти є значно простішими, конкретнішими та коротшими [7: 215].

Спеціальні мови використовують можливості одиниць загальнонародної літературної мови, у тому числі й концепти, які мають культурно обумовлену специфіку. Одночасно з цим лінгвісти називають вплив спеціальних мов на загальноживану частину словникового складу сучасної німецької мови однією з визначальних рис розвитку лексико-семантичної системи. Притік спеціальних термінів, метафор, запозиченої лексики у загальноживану частину словника, насамперед зі сфери техніки, спорту та військової справи, дозволяють критикам говорити про технізацію, мілітаризацію та тенденцію до домінування спортивної тематики у мові. Цікавим у цьому відношенні є той факт, що взаємовпливи спеціальних мов та національної літературної мови виявляються у специфічно регіональному домінуванні у слововжитку мовців лексики з певної галузі знань, що обумовлено впливом екстралінгвістичних чинників. Так, наприклад, у Рюссельсхаймі та Вольфсбурзі переважає лексика автомобілебудування, а в Людвігсхафені, Франкфурт-Хехсті та Леверкузені дуже поширеною є термінологія хімічної промисловості.

Актуальні події у житті мовного колективу, напр., світова фінансова криза, газовий конфлікт між країнами, чемпіонат Європи з футболу викликають тимчасове домінування певної фахової лексики у слововжитку мовного колективу, яке з психологічних, економічних та політичних причин постійно змінюється у зв'язку із переміщенням інтересів суспільства на інші теми. Таким чином, цю лексику можна розглядати як своєрідний соціокультурний документ про психологічний стан та цивілізаційний рівень розвитку мовної спільноти на певному етапі [6: 165].

Культурна компетенція перекладача не повинна обмежуватися знанням окремих фактів, важливо розуміти вплив однієї культури на іншу та враховувати цей чинник при перекладі. Це стосується і впливу на його власну культуру. Лише знаючи з власного досвіду, як культурні особливості одного етносу можуть сприйматися і впливати на представників інших культур, можна навчитися враховувати міжкультурні особливості у процесі фахової комунікації та обирати правильну стратегію перекладу.

Дана проблематика видається актуальною для сучасного українського суспільства, яке перебуває на етапі свого становлення, створення нової культури, відродження традицій, інтеграції у світові глобальні процеси. Не зважаючи на процеси глобалізації, питання соціокультурних та лінгвокультурних чинників завжди є актуальним, оскільки в межах однієї держави може існувати кілька різних культур, а для будь-якої мовної спільноти до того ж характерна стратифікація за рядом ознак: віковою, гендерною, професійною тощо. Тому кожен з описаних аспектів перекладу спеціальних текстів потребує подальшого дослідження та уваги з боку лінгвістів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
2. Латышев Л.К. Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.). – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 278 с.
3. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку. – М: Высшая школа, 1991. – 172 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Муравлёва Н.В. Австрия. Лингвострановедческий словарь. – М.: Метатекст, 1997. – 415 с.
6. Fluck H.-R. Fachsprachen: Einführung und Bibliographie. – Tübingen; Basel: Francke, 1996. – 361 S.
7. Stolze R. Die Fachübersetzung. Eine Einführung. – Tübingen: Narr, 1999. – 278 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Капуш – доцент кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: лексикологія сучасної німецької мови, перекладознавство, соціолінгвістика, лінгвокультурологія.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ**Марина КИРИЛЛОВА, Людмила ЯРОВЕНКО (Одесса, Украина)**

Трансформації складного речення складають органічний елемент процесу перекладу художнього тексту з англійської мови на російську. Заміна типу зв'язку у перекладному реченні завжди значуща і призводить до змін логіко-інформаційного, емоційно-оцінного та експресивного планів. Великі синтаксичні одиниці, що містять велику кількість інформації, відрізняються складною внутрішньою інтеграцією. Об'єднані перекладні пропозиції повністю відповідають цьому спостереженню.

Transformations of sentence structure are basis of translation process from English into Russian, including transformations of a complex sentence. Change of connection type in a translated sentence is always important and leads to modifications of informational, emotional and expressive aspects. Large syntactic units containing a great amount of information are characterized by complex inner structure. Combined translated sentences fully correspond to this conclusion.

Сложное предложение не есть арифметическая сумма простых. Только в тесной связи предикативных единиц друг с другом образуется единство сложного предложения. Именно рассмотрение сложного предложения с двух сторон: структурной и коммуникативной обеспечивает его понимание как единого, диалектически связанного целого, а не соположения двух и более предикативных единиц.

Конституирующим признаком сложного предложения является "показатель связи частей, в первую очередь, коннектор или конъюнктор" [4: 83]. Мотивированность выбора связи кладется в основу классификации сложных предложений на сложноподчиненные и сложносочиненные. Сочинительные союзы устанавливают между частями сложных предложений "отношения аналогичности и неаналогичности" [2: 78]. Подчинительные союзы, выражая как содержание синтаксической связи, так и направление ее развития, способствуют тому, что придаточное предложение органически входит в общее целое, будучи тесно связанным с главным предложением. Кроме того, подчинительные союзы имеют определенное «лексическое значение, состоящее в эксплицировании существующих между явлениями экстралингвистической действительности отношений» [3: 102].

Разграничение союзов становятся существенным при изучении способов формальной репрезентации тех или иных комбинаций компонентов смысла. Характер союзной связи входит в состав стиле – различительных признаков, ибо в различных функциональных стилях "части сложного предложения по-разному соединяются между собой: в научном, деловом, публицистическом стилях, в авторской речи большей части литературных произведений преобладает гипотаксис, в разговорной и народнопоэтической речи – паратаксис" [1: 64]. Таким образом, союзные средства, служащие орудием выражения смысловых отношений в сложном предложении, не могут игнорироваться при рассмотрении сложносочиненных и сложноподчиненных предложений как в одном языке, так и при контрастивном анализе.

Приведенные соображения представляются достаточными для утверждения, во-первых, наличия, кардинальных различий между сочинительной связью; непосредственной включенности союзов в эти отношения, во-вторых, исследовательско-неизбежности изменений, вносимых в сложное предложение в связи с изменением организующих его связей, в-третьих. Последнее предложение является непосредственным и естественным средством первых двух и именно оно дает основание для вывода, существенного для теории и практики художественного перевода: замена типа связи в переводном предложении всегда значима и ведет к изменениям логико-информационного, эмоционально-оценного и экспресивного планов. Обратимся к примерам.

Перевод сложносочиненного предложения в сложноподчиненное всегда сопряжен с перераспределением последовательности совершаемых действий и / или переакцентацией их важности в описываемой ситуации – равноправные, равнозначные действия представляются как иерархически организованные. Например, содержательная и синтаксическая равнозначность двух действий и приписанных им субъектов заменяется их подчиненностью.

My eyes fluttered, and I could feel the blood warm in my face [8: 141]

Я не знала, куда смотреть, чувствуя, как горячий румянец заликает мои щеки.

They are an old council of clowns, and they are listened to. [8: 164]

Они будто ночной совет шутов-хитрецов, к чьему мнению прислушиваются.

Замена сочинительного союза противительным (или наоборот) ведет к соответствующему противопоставлению (аналогии), возникающим только в переводном

предложении, и к полному нарушению причинно-следственных отношений, имеющих в оригинале:

She combined a masculine intelligence with a feminine perversity, and the novels she wrote were original and disconcerting. [8: 95]

Мужской ум соединялся в ней с женским своеобразием, а романы, выходившие из-под ее пера, смущали читателей своей оригинальностью.

He did not want to return to studio teaching but he went back to lecturing part-time. [8: 203]

Преподавать снова в студии он не захотел и стал лектором с неполной нагрузкой.

Еще более очевидные изменения происходят в содержании переводного предложения в связи с заменой подчинительной связи на сочинительную (безсоюзную).

It grew in the old man's vision until he looked away and limped around in a vague circle. [8: 232]

Автобус приближался по равнине, рос в размерах, и, отвернувшись, старик заковылял взад – вперед.

His gathering fright, which she could scent, insulted her. [8: 117]

Нараставший у Джерри страх, - а Салли чувствовала его запах – оскорблял ее.

Замены последнего примера особенно характерны: местоимения оригинала предложения, делающие его коммуникативно зависимым, заменены именами собственными, и переводное предложение выходит из СФЕ, образуя автосемантическую, самодостаточную единицу.

Индивидуально обусловленный характер трансформаций особенно очевиден в случаях объединения двух (нескольких) предложений оригинала в одно переводное.

There was another thing I liked in Mrs Strickland. She managed her surroundings with elegance. [7: 53]

В миссис Стрикленд мне нравилась еще одна черта – ее умение элегантно жить.

The hiding place was mine. I had selected it. [7: 77]

Укрытие было выбрано по моему совету.

Тот факт, что объединение двух и более предложений в одно зависит от индивидуальных воззрений переводчика, подкрепляется сравнением двух переводов, в одном из которых ранний перевод (пер. Е.Гуро) позиции оригинала сохранены, в другом позднем (пер. Р.Гальперина) – нет.

After that, one of the things will happen: either the Bishop will see the error of his way and return from his vacation a well man in whose eyes there are no more visions, or else he will persist in his madness, and then you may expect to see in the papers, couched pathetically and tenderly, the announcement of his insanity. After that, he will be left to gibber his visions to padded walls. [6: 47]

А затем возможны два варианта: либо епископ поймет свою ошибку и вернется из отпуска здоровым человеком, не знаящим, что такое видения среди бела дня; либо он утвердится в своем безумии, и тогда в газетах промелькнет участливое сообщение о его помешательстве, после чего ему останется только лепетать о своих видениях звуконепроницаемым стенам сумасшедшего дома. (ранний)

Потом случится что-нибудь из двух: либо епископ признает свою ошибку и вернется из отпуска, обыкновенным здоровым человеком, без всяких видений и иллюзий, или же он будет упорствовать и тогда вы, пожалуй, прочтете в газетах весьма сочувственно и даже нежно составленную заметку о том, что он сошел с ума. После этого ему предоставят, по всей вероятности, излагать свои теории мягко обитым стенам сумасшедшего дома. (поздний)

Несмотря на развернутость первого предложения, Р.Гальперина считает возможным объединить его с последующим, что вносит изменения содержательные (результат объединяется с посылкой), интонационные (нет ритмико-мелодичного перепада, организуемого несоответствием длин контактных предложений), акцентные (позиционно выделенное начало второй фразы получает служебное – союзное – ударение).

По данным П. Сгалла, 60% межфразовых связей можно трансформировать в сочинительную связь, 10% – в аппозитивную и только 4% – в подчинительную (20%

представляют собой границы между повествовательными и иными коммуникативными типами предложений). Использование сочинительных связей приводит к тому, что отражаемая в двух предложениях ситуация предстает в виде перечисления составляющих ее событий, фактов, явлений. Сочинение, как правило, передает подетальное добавление к основному высказыванию, структуры в данном случае нанизываются на один тематический стержень.

Even in the darkened room, I could not help seeing that Mrs Strickland's face was all swollen with tears. Her skin, never very good, was earthy. [7: 112].

Даже в полутемной комнате я разглядел, что глаза миссис Стрикленд опухли от слез, а лицо ее, всегда несколько бледное, было землисто-серого цвета.

Сравнительная легкость сочинительного объединения в значительной степени объясняется общностью субъектов (формальных и/или логических). Объединяясь, они совмещаются в одном субъектном выражении, что позволяет избежать информационных потерь, по крайней мере, при выражении тем объединяемых предложений:

We were glad to see each other. We sat down in a relatively secluded corner and tried to bring each other up to date. [8: 84]

Мы обрадовались друг другу и, устроившись в относительно уединенном уголке, начали вводить друг друга в курс.

As soon as they had disappeared, she moved into the old man's chair at the head of the table. She poured David more coffee. [8: 31]

Как только они исчезли из виду, она пересела на стул старика и налила Дэвиду еще кофе.

Информационный состав приведенных выше оригинальных предложений, объединяемых в одно переводное, в основном сохраняется. Но не следует думать, что операция изменения автосемантической структуры в синсемантическую проходит бесследно, уничтожается фразовая пауза, нормативно следующая за точкой, обеспечивавшая самостоятельное фразовое ударение второго предложения и интонационную завершенность первого. Нарушается тема-рематическая цикличность – стяжение двух тем в одну лишает самостоятельности ("равноправия") вторую рему. Полностью изменяется интонационный рисунок высказывания. Все это ведет к неизбежным сдвигам содержательного и эмоционально-экспрессивного планов – отсекается часть информации, уходит повтор и параллелизм.

Наряду с сочинительной связью, объединение двух английских предложений в одно при переводе на русский язык может осуществляться по линии экспликации причинно-следственных, пространственно-временных, условно-уступительных и прочих отношений зависимости. При подчинительном типе связи одно из предложений полностью утрачивает свою самостоятельность, приобретает подчинительный союз и становится синсемантической частью нового образования. Соответственно, изменение структуры влечет за собой и семантические сдвиги. Если в одном или обоих исходных предложениях уже имела место подчинительная связь, вновь организуемые в переводном объединении подчинительные отношения существенно углубляются и разворачиваются на глубину нескольких ярусов: чем более развернуто дерево подчинений, тем глубже структура предложения. Смысл такого развертывания заключается в объединении фактов или действий в единую картину, выдвигании на передний план их взаимозависимости и взаимообусловленности. Отличительной чертой объединительного подчинения является усиление логизации повествования.

One morning Mrs Strickland sent me round a note to say that she was giving a dinner-party that evening, and one of her guests had failed her. She asked me to stop the gap. [7: 138]

Однажды утром мне принесли письмецо миссис Стрикленд, в котором говорилось, что сегодня вечером она ждет гостей к обеду, и так как один из ранее приглашенных не может прийти, она предлагает мне занять его место.

Bishop Morehouse hesitated. Like Dr Hammerfield, he was unused to this fierce "infighting" as Ernest called it. [6: 53]

Епископ колебался, так як он не привык к тактике "лобовой атаки", как называл ее Эрнест.

Сравнительный анализ исследуемых произведений показал, что в подавляющем большинстве случаев перераспределение межфразовых связей при переводе отличается от ситуации, характерной для одного языка, и идет по линии выражения паратактических отношений. С помощью объединения ранее разрозненные явления объединяются в одну группу, в один вид, в одно целое. В одном случае "явления сливаются в одно целое, в другом же случае при таком объединении выясняется, что целое состоит из частей или из объединяющихся двух разнородных явлений" [5: 98]. Соответственно, предложения перевода строятся по принципу большей дозировки информации, при которой отдельные явления действительности получают признаки многогранного и многомерного целого. Переводчик стремится использовать широко развернутые синтаксические периоды с эксплицитным выражением смысловых связей их составных частей, выдвигая на первый план именно аспект взаимосвязи. Становится очевидным, что крупные синтаксические единицы, содержащие большое количество информации, отличаются сложной внутренней интеграцией и иерархизацией. Объединенные переводные предложения полностью соответствуют этому наблюдению.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). – М., 1990. – 388 с.
2. Белашапкина В.А. Современный русский язык. Синтаксис. – М., 1977. – 248 с.
3. Москальская С.И. Проблемы системного описания синтаксиса. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 478 с.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – К.: Ваклер, 1996. – 319 с.
5. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М.: Наука, 1981. – 205 с.
6. London J. The Iron Heel. – Moscow, 1948. – 237 p.
- (П) - Лондон Дж. Железная пята // Собр. соч. – Т. 6. – 1961. – С. 93 – 331. Перевод Р.Гальпериной.
- (Р) - Лондон Дж. Железная пята. – М.: Л., 1930. – 299 с. Перевод Е.Гуро.
7. Maugham S. The Moon and Sixpence. – Moscow: Progress Publishers, 1972. – 222 p.
- Мозм С. Луна и грош. – Л.: Худож. лит-ра, 1970. – 190 с. Перевод с англ. Н.Ман
8. Urdike J. Marry Me. – New York: Alfred a Knoff, 1976. – 303 p.
- Апдайк Дж. Давай поженимся // ИЛ., 1980. – Вып. 7-8. – 120 с. Перевод с англ. Т.Кудрявцева.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Марина Кириллова – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета им. И.И.Мечникова.

Научные интересы: переводоведение.

Людмила Яровенко – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета им. И.И.Мечникова.

Научные интересы: переводоведение.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ

Ірина КОБЯКОВА (Суми, Україна)

Стаття присвячується проблемам текстового перекладу, його статусу, вправам підготовчого, операційного та творчого характеру.

The article in question deals with the status of text translation and relevant exercises in terms of preparation, operation and creation nature.

Переклад – реакція світової спільноти на велике розмаїття мов і культур, спроба дійти універсальності в розумінні змісту витворів. Науковці-перекладачі живуть думкою про статус перекладу, його міждисциплінарне буття та призначення [3; 10; 17; 24; 26; 28; 30].

- Переклад поезії – найвища, найскладніша форма, а перекладач – це „божевільний геній” (за Платоном).

- Поезія – це функція почуття, уяви, мова богів; її переклади – справа умовності, розуміння – справа випадку (за Арістотелем).

- Мислення є інтернаціональним явищем, а мова – національним.

- Поетичному перекладу притаманна поліфонія. Зміст має бути об’єктивним, а мовні засоби – суб’єктивними. Зміст перетікає з одного джерела до іншого. Мова забарвлює концептуальну модель світу в національно-культурні відтінки (М.П. Кочерган).

- Переклад – це збереження концепції першотвору.

- Переклад – це не новий твір на старий сюжет.

- Переклад – це контрастивний аналіз творів, віддалених в часі.

- Розбіжності між оригіналом і перекладом є наслідком дії лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

- Ганьба – за хиби, а подяка – за збереження у перекладі концепцій (А.М. Науменко).

- Переклад – надзвичайно різноманітна царина, щораз своєрідне й унікальне творче диво.

- Переклад – це процес і продукт.

- Переклад може мати вартості, які годі шукати в першотворі. Може зняти павутину віків з першотвору. Може вивищитися над ним силою виразності, залишаючись вірним йому і правдивим.

- Сама мова розкриває обійми назустріч вже оформленій думці, надаючи перекладачеві вигоди, яких не міг мати автор (В.Д.Радчук).

- Переклад у жодному разі не може бути тотожним оригіналові.

- Перекладацькі трансформації – імітативні, селективні, редуційні, комплементарні.

- Компресія і декомпресія – наслідок казуальних відносин між елементами текстів мови оригіналу та мови перекладу.

- Переклад – процес імплантації компонентів змісту оригіналу в перекладі.

- Не існує „останнього перекладу”.

- Переклад – це поклик до самовираження, самоствердження.

- Переклад – це вічний двигун, поклик до альтернативної культури та творчої наснаги.

- Езотеричний переклад – глибинний, внутрішній, таємний, прихований. Екзотеричний зрозумілий кожному перекладачеві.

- Переклад – як найважливіший канал загально-інформаційного обміну - набуває глобального характеру.

- Переклад – це засіб еволюції, експансії національної культури.

- Переклад виник у формі інтелектуальної діяльності як засіб герменевтики, інтерпретації священних текстів Біблії (В.В. Мірошніченко).

Об'єктом статті є текстовий переклад, предметом – вправи на трансформування тексту-оригіналу в транслятор.

Правомірним у цій парадигмі є контрастивний аналіз текстів-кореляторів [1; 2; 4; 6; 7; 8; 11; 12], їх осмислення за зразком:

Поверхнева структура текстів

1 Наявність / відсутність лексичних / граматичних еквівалентів

2 Композиційна представленість основних блоків

3 Лінійна ідентичність текстових компонентів

4 Експліцитна представленість текстових категорій

5 Розширення та згортання текстових одиниць

Глибинна структура текстів

1 Спільність тематичних та рематичних блоків у текстах оригіналу та транслятора

2 Явище реверсії у текстах кореляторів

3 Динаміка сюжету в текстових представленнях

4 Імпліцитна представленість текстових категорій

5 Модуляція текстових категорій

6 Наявність вербальних стилістичних засобів

6 Наявність невербалізованих стилістичних засобів

7 Пошуки еквівалентних поверхневих структур

7 Висновки щодо відповідності глибинних структур текстів-кореляторів

Формування компетенції майбутнього перекладача передбачає вироблення фонових (предметних), мовних (лексичних та граматичних), професійно-технічних (фахових) умінь та навичок у різних сферах діяльності. Підготовка фахівців здійснюється у ВНЗ через систему вправ згідно дидактичних настанов, правил та планів. Вибір та система вправ обумовлюється дією різних чинників. Серед них – векторами аспектного або текстового перекладу. Текстовий переклад займає все більше місце у фокусі дослідних та навчальних парадигм. При цьому об'єктами перекладу є тексти різних дискурсів – політичного, юридичного,

художнього, науково-технічного, рекламного тощо [2; 4; 5; 6; 9; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 25; 27; 29].

Робота над текстами є об'ємною: передбачає низку вправ, серед них вельми релевантною та валідною є робота над поверхневою та глибинною структурою, виявлення тематичних, рематичних блоків, прагматичних інтенцій та їх омовлення у корелюючих текстах оригіналу та транслятора. У перекладацькій практиці, як відомо, об'єктами є тексти, уривки та ситуації. Осмислення вихідних одиниць, що є значущим для адекватного вторинного конструювання одиниць, здійснюється шляхом конкретного аналізу поверхневих та глибинних структур корелюючих текстів, виконання низки вправ підготовчого, операційного та креаційно-пошукового характеру.

Робота над оригіналом включає розуміння параметрів останнього – його смислу (концепції), тема-рематичних блоків та омовлення. Ці базові одиниці є стартовими для пошуку операційного механізму трансформації у текст-транслятор. Збереження глибинної структури вихідного тексту (семантики та прагматики) є прерогативою вторинного утворення транслятора.

Девіації є облігаторними в лексичному новоутворенні: тут діють закони нової мовної системи. На часі перевага надається концептуальній подачі перекладацьких текстів, їх смислової адекватності, відповідності, конгруентності стосовно текстів-оригіналів. З огляду на це вагомими є вправи на коментування, анотації, резюме текстів, їх контрастивний аналіз та концептуальне сприйняття. Доречними є підготовчі вправи інтралінгвального характеру з огляду на характер вихідного тексту. Вони (вправи) поступаються у перекладацькому процесі вправам інтерлінгвального характеру. Філологізація цих процесів є очевидною. Способи перекладу залежать від характеру його одиниць: слів, текстів, ситуацій – їхніх основних номінативних, комунікативних та регулюючих функцій.

Вихідні тексти є облігаторною платформою для підготовчих завдань та перекладацького механізму типу:

1) Знайдіть провідну думку оригіналу; розбийте тексти на тематичні блоки; зробіть анований переклад тексту; як омовлюється прагматичні інтенції тексти; порівняйте концепцію оригіналу та перекладу; виокреміть засоби їх омовлення (категоризації); чи свідчить концептуальний переклад про його еквівалентність, вербальне переоформлення, релевантну трансформацію, інтертекстуальний процес?; чи є текст-опис витвором вільного перекладу, обробка за сюжетом і стильовою манерою?; напишіть рецензію на корелюючі тексти; зробіть їх контрастивний аналіз; визначте провідну функцію текстів; як трансформувати інформативні лакуни у перекладацькому процесі?; чи допомагає компресованість текстів-оригіналів їх адекватній трансляції?; як представлені у текстах рематичні блоки – експресивно чи імпліцитно?

2) Оцініть ваше ставлення до таких перекладацьких способів, як: скорочення, пролонгація, гіперсемантизація; визначте чинні функції порівнюваних глобальних структур; чи визначають домінантні слова тематичну спрямованість текстів; які лексичні, граматичні труднощі притаманні корелюючим текстам?; чи є тексти-запозичення дослівним перенесенням тексту оригіналу у мову перекладу? Чи ви погоджуєтесь із думкою М.В.Ломоносова, що не мова пасує перед мовцем, а мовець виказує своє недостатнє володіння нею?; Який статус вторинних номінативних та комунікативних конструювань?; Як збігаються домінантні слова у парадигмі споріднених текстів?

Логічна структура текстів встановлюється на базі лексико-графічних тлумачень, а сублогічна – на базі асоціативних векторів текстових одиниць. Концептуальний аналіз має два напрямки – від мови до думки з метою реконструювання структури мислення, та від думки до мови – концептуально досліджується мова. Таким чином, відбувається чергування семасіологічного та ономасіологічного підходів [4]. Концепти не є ізольованими „атомами” мислення, а розуміються в контексті структур фонових знань. Це повітря, яким дихають всі, а воно не належить нікому, його форми, архетипи є передконцептуальною структурою людської свідомості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Астрал, 1997. – 310 с.
3. Бехта І. Дискурс наратора в англомовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
4. Белехова Л.І. Словесно-поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). – Херсон: Атлант, 2000. – 368 с.
5. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
6. Воробьева О.Н. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
8. Гак В.Г. Языковое преобразование – М.: Языки русской культуры. – 1998. – 763 с.
9. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М.: Наука, 1992.
10. Зорівчак Р. Боліти болем слова нашого...-Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2005. – 294 с.
11. Каменская О.Л. Текст коммуникации. – М.: ВШ, 1990. – 151 с.
12. Карабан В.Н. Сложные речевые единицы. Прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. – Киев: Вища школа, 1989. – 132 с.
13. Карасик В. Н. Язык социального статуса. – М.: Наука, 1980. – 329 с.
14. Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации. – М.: Гнозис, 2001. – 270 с.
15. Кобякова И.К. Функции языка в отношении к мышлению // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. - №3 (36), 2002. – С. 41-47.
16. Кагановська О.М. Текстові концепції художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). – К.: КНЛУ, 2002. – 292 с.
17. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с.
18. Кочерган М.Н. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 2003. – 463 с.
19. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
20. Лихачев Д.С. Текстология. – СПб.: Алетенія, 2001. – 759 с.
21. Мірошніченко В.В. Авторська концепція художнього твору: онтогенезис і експансія (на матеріалі англомовної та французької україністики): Монографія. – Запоріжжя: ЗУ. – 2003. – 383 с.
22. Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки (німецька віршована байка ХІІІ – ХХ ст.). – Харків: Бізнес-Інформ, 1999. – 220 с.
23. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-коммуникативной парадигмы // Вісник Харківського нац.ун-та ім. В.Н.Каразіна. - №609. – Харків: Константа, 2003. – С.84-89.
24. Радчук В.Д. Перекладацька проба // Вісник СумДУ. Серія Філологічні науки, 2004. - №4(63). – С.149-154.
25. Тураева З.Я. Лінгвістика тексту (Текст: структура і семантика). – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
26. Черноватий Л.М. Особливості навчальних матеріалів для підготовки перекладачів // Вісник СумДУ. – 2002. – №4(37). – С.184-188.
27. Шевченко І.С. Историческая динамика предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.
28. Швачко С.О. Навчити вчитися!: Посібник. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 133 с.
29. Швачко С.О., Кобякова І.К. Вступ до мовознавства: Посібник. – Вінниця: Фоліант, 2005. – 221 с.
30. Швачко С.О., Кобякова І.К. Нові технології вивчення квантитативних одиниць англійської мови // 36. Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Матеріали міжнародної наукової конференції (24-25 листопада 2004 р.) – Чернівці: Рута, 2004. – С.297-298.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Кобякова – кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри германської філології Сумського державного університету

Наукові інтереси: мовознавство, текстологія, дискурсологія.

ГИПОТЕЗА ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ КАК ОСНОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ НЕПЕРЕВОДИМОСТИ

Наталья КУДРЯВЦЕВА (Херсон, Украина)

У статті розглянуто гіпотезу лінгвальної відносності Сепіра – Уорфа стосовно проблеми перекладності. Проаналізовано статус гіпотези як однієї з засад концепції неперекладності, а також виявлено труднощі перекладу, пов'язані з існуванням різних мовних картин світу.

The paper investigates Sapir – Whorf's hypothesis of linguistic relativity in reference to the problem of translatability. The status of the hypothesis as one of the grounds of the conception of untranslatability is analyzed and the difficulties of translation provoked by different language pictures of the world are manifested.

В современной теории перевода взгляды на проблему переводимости представлены в виде трех концепций: концепции полной переводимости, концепции неполной переводимости и концепции непереводимости [6: 112-121]. Как можно заключить из их названий, сторонники концепции полной переводимости выдвигают положение о принципиальной возможности перевода применительно к любым двум языкам; приверженцы концепции неполной, или ограниченной, переводимости, в свою очередь, признают относительный характер переводимости, опираясь в числе прочих на утверждение о частичной передаче информации в процессе коммуникации. Концепция непереводимости, соответственно, воплощает воззрение на перевод как на неразрешимую задачу, провозглашая тезис о принципиальной невозможности перевода.

На наш взгляд, именно эта последняя концепция, дающая отрицательный ответ на один из ключевых вопросов переводоведения, является наиболее спорной, но в то же время вызывает и наибольший интерес. Действительно, кажется сомнительным столь категоричное отрицание возможности перевода, когда, пусть и с ограничениями, но переводы все-таки осуществляются, что уже само по себе противоречит тезису о принципиальной непереводаемости. В настоящей статье мы попытаемся рассмотреть этот вопрос, исследовав основания концепции непереводаемости, одним из которых выступает гипотеза лингвистической относительности.

Гипотеза лингвистической относительности, известная также как гипотеза Сепира – Уорфа, представляет собой утверждение о том, что существующие в сознании человека системы понятий, а, следовательно, и существенные особенности его мышления определяются тем конкретным языком, носителем которого этот человек является. Отстаивая идею о внутреннем единстве языка и мышления, американский лингвист Эдвард Сепир приходит к выводу о том, что «мы видим, слышим и вообще воспринимаем окружающий мир именно так, а не иначе, главным образом благодаря тому, что наш выбор при его интерпретации предопределяется языковыми привычками нашего общества» [7: 131]. Развивая идеи Э. Сепира и основываясь на изучении «экзотических» языков индейцев Северной Америки, Бенджамин Уорф формулирует принцип лингвистической относительности в виде следующих двух положений: 1) наши представления (например, времени и пространства) неодинаковы для всех людей, а обусловлены категориями данного языка; 2) существует связь между нормами культуры и структурой языка [9: 164]. А поэтому «формирование мыслей – это не независимый процесс, строго рациональный в старом смысле этого слова, но часть грамматики того или иного языка и различается у различных народов в одних случаях незначительно, в других – весьма значительно, так же, как грамматический строй соответствующих языков» [10: 209].

Исходя из соображений Э. Сепира и Б. Уорфа, можно сделать вывод, что особенности каждого конкретного языка структурируют мышление конкретного сообщества людей, пользующихся этим языком в процессе общения, в результате чего мысль, выраженная средствами одного языка, в принципе не может быть адекватно передана средствами другого языка. Принятие подобной перспективы в рассмотрении вопроса о соотношении языка и мышления подталкивает американских лингвистов к логическому заключению о невозможности перевода [6: 115].

Гипотеза лингвистической относительности стала предметом изучения многих российских и украинских лингвистов, а также специалистов по переводоведению. Среди них П.В. Чесноков, В.А. Звезгинцев, А.Е. Кибрик, В.П. Даниленко, И.Е. Подолян и др. [11; 2; 3; 1; 5]. Лингвистическая относительность представляет собой центральное понятие этнолингвистики, изучающей язык в его взаимоотношении с культурой. Релятивизм в лингвистике трансформировался в предположение о том, что чувственное восприятие действительности определяется ментальными представлениями человека, которые находятся и могут изменяться под влиянием языковых и культурных систем. Поскольку в конкретном языке и, шире, в конкретной культуре, концентрируется исторический опыт их носителей, ментальные представления носителей различных языков могут и не совпадать.

Отсюда вытекает положение о том, что разные языки по-разному членят, т.е. концептуализируют, внеязыковую реальность. Хрестоматийными в данном случае являются примеры наличия в английском языке слова «hand» («рука ниже запястья», «кисть»), используемого в таких выражениях как «to shake hands» («пожать руку») и «to take by hand» («взять за руку»), и слова «arm» («рука выше запястья» или «рука от пальцев до плеча»), используемого в выражениях типа «arm in arm» («рука об руку») и «to take in one's arms» («взять на руки») в противоположность универсальному русскому слову «рука», а также наличие в русском двух отдельных слов «синий» и «голубой» в противоположность единственному английскому «blue».

Представление о том, что для одного и того же фрагмента действительности естественные языки могут предоставить несколько адекватных, но несовпадающих концептуальных схем, было сформулировано еще в начале XIX в. В. фон Гумбольдтом,

взгляды которого на перевод как на «невыполнимую задачу» послужили источником и предпосылкой развития рассматриваемой нами гипотезы лингвистической относительности Сепира – Уорфа. «Два разных языка никогда не бывают столь схожими, чтобы их можно было считать средством выражения одной и той же социальной действительности», – утверждает Э. Сепир [7: 131]. «Мы расчлняем природу в направлении, подсказанном нашим родным языком», – продолжает его мысль Б. Уорф [10: 209].

В разные периоды истории лингвистики проблемы различий в языковой концептуализации мира ставились, в первую очередь, в связи с частными теоретическими и практическими задачами перевода с одного языка на другой, а также в рамках философской и филологической герменевтики. Принципиальная возможность перевода с одного языка на другой базируется на предположении о том, что существует некоторая система представлений, универсальных для носителей всех человеческих языков и культур или, по крайней мере, разделяемая носителями той пары языков, с которого и на который осуществляется перевод. Чем ближе языковые и культурные системы, тем больше шансов адекватно передать на языке перевода то, что было уложено в концептуальные схемы языка оригинала. И наоборот, существенные культурные и языковые различия позволяют увидеть, в каких случаях выбор языкового выражения определяется не столько объективными свойствами обозначаемой ими внеязыковой действительности, сколько рамками внутриязыковой конвенции; именно такие случаи не поддаются или плохо поддаются переводу.

Представление о различной концептуализации внеязыковой реальности в разных языках составляет основу «главного детища» авторов гипотезы лингвистической относительности – понятия языковой картины мира [1]. Термин «языковая картина мира» (*sprachliches Weltbild*) принадлежит Лео Вайсгерберу, который утверждал, что из предпосылок реального мира и человеческого духа язык образует мыслительный промежуточный мир, который, являясь результатом сознательного человеческого действия, воспринимается как единственная картина мира, доступная говорящим на данном языке [11: 11]. Однако не вызывает сомнений тот факт, что понятие языковой картины мира сложилось именно в результате исследований Э. Сепира и Б. Уорфа. Так, оно отчетливо проступает в следующем отрывке из работы Э. Сепира «Грамматист и его язык» (1924): «Переход от одного языка к другому психологически подобен переходу от одной геометрической системы отсчета к другой. Окружающий мир, подлежащий выражению посредством языка, один и тот же для любого языка; мир точек пространства один и тот же для любой системы отсчета. Однако формальные способы обозначения того или иного элемента опыта, равно как и той или иной точки пространства, столь различны, что возникающее на их основе ощущение ориентации не может быть тождественно ни для произвольной пары языков, ни для произвольной пары систем отсчета» [8: 145-146].

Таким образом, можно согласиться с мнением П. Чеснокова, что авторы гипотезы лингвистической относительности, подобно Канту, признают существование объективного мира, не зависящего от сознания человека и воздействующего на его сферу чувственного восприятия действительности, но результатом этого воздействия признается не стройная, целостная картина отраженного мира, а хаотический набор опытных данных о механической совокупности разрозненных явлений [11: 20]. Упорядочивание этих чувственных данных происходит в силу творческой активности языка, вследствие чего конструируется мир как связанное целое. Так, целостная картина мира являет собой продукт человеческого сознания, созданный им при помощи языка, который (продукт) не обязательно есть точным отражением объективной реальности.

Здесь, однако, следует принять во внимание замечание Л. Макеевой, которая указывает на важное отличие гипотезы Сепира – Уорфа от кантовского подхода: у И. Канта априорные формы чувственного созерцания и категории рассудка, налагающие определенную структуру на мир, являются универсальными для всего человечества, тогда как Э. Сепир и Б. Уорф подчеркивают множественность упорядочивающих мир лингвистических структур [4: 15]. Таким образом, различные языки создают разные миры. В данном случае главенствующей функцией языка признается его *репрезентативная* функция. Под репрезентативной функцией языка понимается

то, что язык позволяет нам говорить о внелингвистической «реальности», описывать вещи и положения дел в мире [4: 15].

Свои общетеоретические выводы о различной концептуализации действительности в разных языках авторы гипотезы лингвистической относительности делают на основании реальных языковых фактов, которые представляют собой случаи так называемого семантического расхождения между языками. Когда лексическим единицам и грамматическим формам одного языка, имеющим вполне определенное значение, в другом языке соответствуют слова и грамматические формы с отличающимся содержанием, и нет лексических единиц и грамматических форм с таким же значением, имеют место случаи семантического расхождения между этими двумя языками; иногда же семантическое соответствие между разными языками вообще не может быть установлено.

Инструментом концептуализации по Б. Уорфу являются не только выделяемые в тексте формальные единицы – лексические единицы и грамматические формы – но и избирательность языковых правил, т.е. то, как те или иные единицы могут сочетаться между собой, какой класс единиц возможен в той или иной грамматической конструкции и т.д. На этом основании Б. Уорф предложил различать открытые и скрытые грамматические категории: одно то же значение может в одном языке выражаться регулярно с помощью фиксированного набора грамматических показателей, т.е. быть представленным открытой грамматической категорией, а в другом языке обнаруживаться лишь косвенно, по наличию тех или иных запретов, и в этом случае, как считает Б. Уорф, можно говорить о скрытой категории. Так, в английском языке категория определенности/неопределенности существительного является открытой и выражается с помощью определенного или неопределенного артикля, употребленного с этим существительным. Можно рассматривать наличие артикля и, соответственно, наличие открытой категории определенности в языке как свидетельство того, что представление об определенности является важным элементом картины мира для носителей данного языка. Однако неверно было бы полагать, что отсутствие данной категории в другом, так сказать «неартиклевым», языке может препятствовать осуществлению перевода на «артиклевым» язык. Так, русское предложение «Женщина вошла в комнату» следует перевести на английский как «*The woman came into the room*», так как именно начальная безударная позиция, занимаемая существительным «женщина» в этом предложении, свидетельствует о необходимости употребления определенного артикля в его английском эквиваленте. В то же время русское предложение «В комнату вошла женщина» может быть передано в английском языке двумя способами: «*The woman came into the room*» и «*A woman came into the room*», так как в русском языке существительное в конечной ударной позиции может быть понято как определенное, и как неопределенное. Соответственно, в переводе данного предложения на «артиклевым» язык определяющее значение будет иметь контекст.

П. Чесноков справедливо отмечает, что от случаев семантического расхождения между языками следует отличать случаи, когда различие касается лишь лексических объемов слов. Такое различие состоит в том, что в одном языке какое-либо слово в силу его многозначности выражает несколько понятий, а соответствующее слово другого языка воспроизводит только одно понятие (или меньшее количество понятий), так как другие понятия воссоздаются иными словами [11: 32]. К примеру, русское слово «дерево» обозначает как растение, так и материал, т.е. древесину, из которого производят различные деревянные предметы. В английском языке первое значение этого слова (растение) передается словом «*trees*», в то время как для передачи второго значения (материал) необходимо использовать совершенно иное слово «*wood*». Очевидно, что такое различие в лексических объемах слов не может рассматриваться как случай различной языковой концептуализации действительности в сконструированной картине мира и, соответственно, не может свидетельствовать в пользу концепции непереводаемости.

Умение выявлять случаи семантического расхождения между языками важно для переводчика как в теоретическом, так и в практическом отношении. Имея дело с несколькими, по меньшей мере, с двумя языками, переводчик должен быть способен преодолевать существующие между ними семантические различия, что невозможно без

знания самих различий. Выявление авторами гипотезы лингвистической относительности семантического расхождения между языками вследствие исследования ими смысловой стороны языка можно определенно считать результатом, имеющим большое значение для теории и практики перевода.

Однако можно ли считать рассматриваемую нами гипотезу лингвистической относительности достаточным основанием для утверждения о невозможности перевода? Трудно отрицать ту важную роль, которую язык играет в концептуализации внеязыковой реальности, однако признавать эту роль главенствующей в процессе нашего восприятия действительности, на наш взгляд, было бы ошибочно. Познавательная деятельность человека может осуществляться и без помощи языка, в частности через непосредственное наблюдение, результаты которого могут быть в дальнейшем описаны посредством языковых форм. К тому же, для носителей разных языков реальная действительность в принципе едина и, следовательно, более или менее полно отражается во всех языках.

По нашему мнению, скорее следует говорить о наличии определенных трудностей, обусловленных существованием различных языковых картин мира, нежели о принципиальной непереводаемости с одного языка на другой. Можно согласиться с мнением У. Куайна, что в условиях «радикально» различающихся языков перевод с одного языка на другой всегда является неопределенным. Это означает, что возможны альтернативные схемы перевода, не совместимые друг с другом, но в равной мере совместимые с вербальным поведением носителей языка, с которого осуществляется перевод [цит. по 4: 19]. Прагматические категории, т.е. такие, правильное употребление которых подчиняется конкретным условиям речевого общения, могут по-разному встраиваться в языковую систему. Например, в русском языке при обращении к собеседнику возможны две формы вежливости «Вы» и «ты», выбор которых осуществляется в соответствии с социальным положением говорящих. В английском языке такое различие вообще отсутствует, так как в нем существует единственная форма множественного числа «you». В японском языке, в отличие от русского, в котором противопоставление «Вы» и «ты» имеет гораздо более частный характер и не представляет особой трудности при переводе, специальные грамматические формы вежливости имеют даже глаголы, и чтобы правильно их употребить, нужно знать, каково относительное положение собеседников в социальной иерархии. Эта грамматическая категория является обязательной, т.е. каждый глагол должен быть оформлен либо как «нейтральный», либо как «скромный», либо как «почтительный». Осознание говорящими такого рода различий происходит носителями разных языков по-своему и тем самым подчиняется принципу лингвистической относительности. Таким образом становится очевидным то, как указанная У. Куайном неопределенность перевода возрастает по мере нарастания различий между двумя языками.

Выдвинутая более шестидесяти лет назад, гипотеза лингвистической относительности и поныне сохраняет статус именно гипотезы. Ее сторонники нередко утверждают, что она ни в каких доказательствах не нуждается, ибо зафиксированное в ней утверждение является очевидным фактом; противники же склонны полагать, что она не может быть ни доказана, ни опровергнута. На наш взгляд, истинное значение гипотезы лингвистической относительности для переводоведения открывается в выработанном ее авторами понятии языковой картины мира, а также в результатах, достигнутых ими при изучении смысловой стороны языка. Что же касается статуса рассматриваемой гипотезы как основания концепции непереводаемости, проведенное исследование позволяет нам утверждать, что подобная характеристика данной гипотезы не может быть признана удовлетворительной, а сама концепция, равно как и ее основания, должна быть пересмотрена.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Даниленко В.П. Языковая картина мира в гипотезе Сепира – Уорфа // [Электронный ресурс]. Режим доступа к журн.: <http://www.islu.ru/danilenko/articles.htm>
2. Звегинцев В.А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира – Уорфа // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1.
3. Кибрик А.Е. Сепир и современное языкознание // Э. Сепир. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
4. Макеева Л. Язык и реальность // Логос. – № 6 (57). – 2006. – С. 3 – 20.

5. Подолян І.Є. Ідея лінгвальної відносності в сучасному науковому контексті // Вісник КНЛУ. Серія: Філологія. – 2001. – Т. 4. – №2.
6. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода. – М.: «Восток. Запад», 2006. – 448 с.
7. Сепир Э. Статус лингвистики как науки // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2003. – С. 127 – 138.
8. Сепир Э. Грамматист и его язык // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2003. – С. 139 – 156.
9. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2003. – С. 157 – 201.
10. Уорф Б. Наука и языкознание // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2003. – С. 202 – 219.
11. Чесноков П.В. Неогумбольдтианство // Философские основы зарубежных направлений в языкознании. – М., 1977. – С. 7– 62.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Кудрявцева – кандидат філософських наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: теорія перекладу, етнолінгвістика, філософія мови.

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Інна ЛІВИЦЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена теоретичному розгляду проблеми визначення реалій в художньому тексті та основним способам перекладу їх мовою реципієнта.

The article is devoted to the problems of the theoretical outline and of rendering the background elements of national and cultural information of the literary text.

Художній текст є надзвичайно складною структурою. Переклад художнього тексту передбачає не лише трансформацію однієї мови в іншу, але й „обмін двома культурами та двома соціумами, що включає обмін емоціями, асоціаціями та ідеями” [7: 11]. Перекладачеві необхідно звертати особливу увагу на культурно-соціальні цінності тексту, або як його називає А.Д.Райхштейн, на „національно-культурний аспект тексту” [8: 10-14] та намагатися передати його у перекладі. Цей аспект передбачає відтворення національно-специфічних елементів вихідного тексту, в якості одного з яких виступає *реалія* національної культури.

У перекладознавчих працях слово “реалія” вперше вжив відомий фахівець А.В. Федоров у своїй праці “О художественном переводе” (1941). Дослідженню реалій також присвячені роботи: “Перекладацька думка та перекладацька вигадка” (1954) О. Кундзіча, “Лексичні питання художньої прози” (1975) В.С. Віноградова, “Неперекладне у перекладі” (1980) С. Влахова та С. Флоріна, в яких глибоко та точно досліджено реалії. Дослідженню реалій присвячено праці О.Ф. Бурбака, Р.П. Зорівчак, А.В. Суперанської, Я.Й. Рецкера, В. Россельса, А.В. Федорова, А.Д. Швейцера та інших.

Що стосується змісту поняття реалії, існує декілька визначень, тому що різні фахівці зараховують до реалій різне коло слів. Так, наприклад, Л.Н. Соболев вважає, що “реалія – це побутові і специфічні національні слова й звороти, що не мають еквівалентів у побуті, а отже, і в мовах інших народів” [11: 290]. С. Ковганюк вважає, що “реалії – це назви предметів і явищ матеріальної і духовної культури певного народу, які в перекладі залишаються незмінними.” [4: 106]. Вл. Россельс вважає, що “реалія – це предмет, поняття, явище, характерне для історії, культури, побуту і життя того чи іншого народу, країни, яке не зустрічається в інших народів” [10: 169]. С. Влахов і С. Флорин дають таке визначення: “реалії – це слова і словосполучення народної мови, які являють собою найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племен і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей в інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені “на загальних підставах”, тому що вимагають особливого підходу” [2: 438].

Реалії, як поняття тлумачаться Р.П. Зорівчак, як „моно- та полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об’єктивної дійсності мови-сприймача” [4: 69]. Отже, реалії належать до безеквівалентної лексики, тож і мають розглядатися відповідно до особливостей останньої.

Однак зіставлення мовного складу іноземної та рідної мови з’ясує, що в іноземній мові поряд з мовними одиницями, що мають одиничні, або численні еквіваленти в перекладацькій мові, є такі лексичні і граматичні одиниці, для яких не існує прямих відповідників у мові

перекладу. Саме такі одиниці іноземної мови, які не мають відповідників у мові перекладу, мають назву безеквівалентних одиниць, тобто поряд з поняттям „перекладності” (translatability) [5: 217] існує таке явище як „неперекладність” (untranslatability).

Безеквівалентна лексика, на думку А.В. Суперанської, головним чином, виявляється серед “неологізмів, серед слів, які називають специфічні поняття і реалії, і серед маловідомих імен і назв, для яких треба створювати оказіональні відповідності в процесі перекладу” [12: 468]. А.В. Суперанська також відносить до безеквівалентної лексики “імена людей, прізвиська тварин, географічні назви, назви рослин, історичних подій, документів, організацій, партій, символів, транспортних засобів та ін.” [12: 472-476]. С.Влахов та С.Флорин вважають, що до складу безеквівалентної лексики входять, окрім реалій, терміни, вигуки, звукоімітації, екзотизми, абрєвіатури, звернення, фразеологізми [3: 43].

Відомий перекладознавець І.Корунець в одній із останніх своїх розвідок подав структурований перелік безеквівалентної лексики, які підпадають під поняття „неперекладності”. До цього переліку увійшли більшість жіночих та чоловічих імен, для перекладу котрих вживається прийом транслітерації (Vira – Vira), національні прізвища (Tailor, Brown), абсолютна більшість географічних назв (Chicago, Salt Lake City), реалії суспільно-політичного життя кожного народу (назви національних грошових одиниць, національні здобутки (лорд, містер, сер, джентльмен, поридж, кутя, кожух), які спочатку транскодуються, а потім розтлумачуються. До неперекладних мовних одиниць (безеквівалентної лексики) належать і національні ідіоми, прислів'я, приказки, неологізми та архаїзми національних мов, значення котрих можливо передати лише описово (Tommy Atkins – англійський солдат).

Особливе місце в класифікації неперекладної лексики, за І.Корунцем, посідають архаїзми та неологізми. Багато з неологізмів через свою неперекладність так і увійшли у перекладну мову без описового перекладу (фітнес, кікбоксинг, провайдер, саунд-трек тощо). [5: 221-222]. Як пояснює сучаний перекладознавець О.Чередниченко, „Абсолютна кількість англійських слів запозичувалася для номінації нових понять та предметів, які раніше не фіксувалися французькою мовою... Аналогічну ситуацію стостерігаємо і в українському медіадискурсі, який дедалі більше тяжіє до використання англіцизмів.” [14: 74-76].

Безеквівалентними граматичними одиницями, з точки зору Т.Р.Левицької та А.М. Фітермана, “можуть бути як окремі морфологічні форми (наприклад, герундій) і частини мови (наприклад, артикль), так і синтаксичні структури (наприклад, абсолютні конструкції).” [6: 148] Як і відповідності, безеквівалентні одиниці виявляються лише у відношенні до однієї з двох мов, які аналізуються. Ми зазначаємо це, тому що одиниці іноземної мови, безеквівалентні у відношенні до даної перекладацької мови, можуть мати регулярні відповідності в інших мовах.

На думку І. Корунця, неперекладними граматичними структурами англійської мови є деякі віддієслівні форми (інфінітив форми Continuous, Perfect Continuous чи пасивні та перфектні форми герундія) [5: 222].

У межах безеквівалентної лексики *реалії* виділяються в окрему перекладознавчу категорію і належать до найменш вивчених лінгвістичних одиниць. Аналіз існуючих визначень реалії дозволяє виділити *дві основні точки зору* на розуміння цього явища – *екстралінгвістичну* та *лінгвістичну*. Прихильники екстралінгвістичного підходу розглядають реалію як “суто позамовне явище, визначаючи її як факти, пов’язані з подіями суспільного та культурного життя країни, особливостями її державного ладу, історією її народу” [1: 68]. У працях представників лінгвістичної течії критерієм виокремлення реалії вважається її “яскраво виражений національно-культурний колорит, співвіднесенність із об’єктивною реальністю, відображеною в свідомості конкретної лінгвокультурної спільності і, як наслідок цього, відсутність відповідників в інших мовах” [1: 69].

Очевидно, всі реалії входять до складу безеквівалентної лексики певного бінарного зіставлення [4: 107]. Але ж до її складу входить також частина прислів'їв та приказок, окремі лексеми надзвичайно місткого семантичного наповнення, та інші випадки лексико-семантичної безеквівалентності.

Дослідники С. Влахов та С. Флорин вважають, що “реалії формують самостійне коло слів безеквівалентної лексики. Частково підпадають під коло реалій, але з цим частково виходять за межі безеквівалентної лексики терміни, вигуки, екзотизми, абрєвіатури, звернення, відступлення від літературної норми; із реаліями співвідносяться власні імена і фразеологізми... В тих же межах безеквівалентної лексики значне місце займають слова, які б ми назвали власне безеквівалентною лексикою – це одиниці, які не мають лексичних відповідностей в перекладацькій мові” [3: 43].

Ці болгарські вчені визначають ще один момент, який відрізняє реалію від безеквівалентного слова: “в загальних рисах слово може бути реалією у відношенні до всіх або більшості мов, а безеквівалентним – переважно в рамках даної пари мов, тобто, як правило, список реалій даної мови буде більш або менш постійний, який не залежить від перекладацької мови, в той же час, як словник безеквівалентної лексики, опиниться різним для різних пар мов” [3: 43].

Таким чином, ми вже можемо скласти більш або менш чітку думку про своєрідну категорію слів і словосполучень, які називаються реаліями. Тепер можна перейти до аналізу структури реалій.

Щодо структури реалій, то у перекладознавців також немає щодо цього єдиної думки. В результаті оглядового аналізу висловів фахівців стосовно структури реалій, можемо зробити висновок, що реаліями можуть бути як окремі слова, так і словосполучення, як речення, так і скорочення (абрєвіатури) а, інколи, навіть фразеологічні звороти.

Багато вчених-перекладознавців намагалися розробити свої класифікації реалій, але найбільш відомою є класифікація С. Влахова та С. Флорина. Вони класифікували реалії *за предметною ознакою*, виокремивши наступні підтипи (1. Географічні, 2. Етнографічні (побут, праця, мистецтво і культура, етнічні об'єкти), 3. Суспільно-політичні (адміністративно-територіальний устрій, органи та носії влади, суспільно-політичне життя, військові реалії)) [7: 65-67]; та *за місцевою ознакою* (1. В площині однієї мови (свої та чужі реалії), 2. В площині пари мов (зовнішні та внутрішні реалії)) [3: 68].

Щодо засобів перекладу реалій, то дослідники висловлюють схожі точки зору та виокремлюють наступні засоби:

I. Транскрипція (транслітерація);

II. Переклад (заміни): 1. Неологізми (калька, напівкалька, засвоєння, семантичний неологізм), 2. Приблизний переклад (відповідність за родом та видом, функціональний аналог, опис, пояснення, тлумачення), 3. Контекстуальний переклад [3: 87].

Як же повинен поводитися з реаліями перекладач? Застосування засобів перекладу залежить від характеру тексту та від важливості реалії в контексті, від характеру реалії та від іноземної і перекладацької мов, а також від читача перекладу [3: 92-93].

Якщо даний предмет чи явище незнайомі народу, якщо в його мові немає найменування даного предмету, поняття, явища, чи означає це, що слово не можна перекласти? А якщо воно перекладне, то як знайти найбільш вдалу відповідність? Л.Н.Соболев вважає так: “якщо говорити про неперекладність, то саме реалії, як правило, і неможливо перекласти” [11: 270]. Проте “немає такого слова, яке не могло би бути перекладеним на іншу мову, принаймні описово, тобто поширеним сполученням слів даної мови” [13: 182]. Таким чином вважаємо, що питання зводиться не до того, чи можливо чи неможливо перекласти реалію, а до того, як її перекласти.

При перекладі реалій існує дві групи труднощів:

Відсутність в перекладацькій мові відповідності (еквівалента, аналога) через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає.

Необхідність, передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також і її колорит (конотацію) – її національне та історичне забарвлення.

Ця справа ускладнюється ще й необхідністю враховувати цілий ряд обставин, які заважають дати одну на всі випадки життя відповідь. Безумовним є лише одне: “рецептів” тут, як і в перекладі загалом, немає, і перекладач, враховуючи загальні теоретичні положення і спираючись на володіння мовою, на свій досвід, чуття і картотеку, а, в першу чергу, на

“контекстуальні обставини”, в кожному окремому випадку вибирає шлях, який підходить більш всього, а інколи є одним можливим.

За С. Флориним та С. Влаховим у практиці перекладу зустрічаються такі засоби передачі реалій:

1. Транскрипція (транслітерація)
2. Переклад (заміни):
3. Неологізми:
 - 3.1. калька
 - 3.2. напівкалька
 - 3.3. освоєння
 - 3.4. семантичний неологізм
4. Приблизний переклад:
 - 4.1. відповідність за родом та видом
 - 4.2. функціональний аналог
 - 4.3. опис, пояснення, тлумачення
5. Контекстуальний переклад [3: 87].

Розглянемо ці засоби перекладу більш докладно:

1. Транскрипція реалії передбачає механічне перенесення реалії з іноземної мови в перекладацьку графічними засобами останньої із максимальним наближенням до вихідної форми [2: 440]: Whig – віг; Utah – Юта.

Бажання застосування транскрипції при передачі реалій зумовлена тим, що, таким чином, перекладач може одержати можливість перебороти дві згадані вище групи труднощів, але, якщо вибір між транскрипцією зроблений невдало, це може дуже ускладнити розуміння перекладу читачем. Транслітерація реалії передбачає передачу літер, які складають англійське слово, літерами перекладацької мови [3: 88]: Waterloo – Ватерлоо, Murray – Муррей.

2. Переклад реалії (або заміна, субституція) як засіб передачі її перекладацькою мовою живають у тих випадках, коли транскрипція (транслітерація) за тих чи інших умов неможлива або небажана:

3. Запровадження неологізма – найбільш придатний шлях збереження змісту та колориту перекладної реалії. Шляхом створення нового слова (або словосполучення) інколи вдається добитися такого самого ефекту. Такими новими словами, в першу чергу, можуть бути кальки та напівкальки [3: 89]:

3.1. Кальки – це запозичення шляхом буквального перекладу (дуже часто частинами) слова або звороту із наступним складанням перекладених частин без будь-яких змін [3: 89]. Класичний приклад – це слова: *misleader* – лжекерівник, *skyscraper* – хмарочос;

3.2. Напівкальки – це свого роду часткові запозичення, також нові слова або усталені словосполучення, але “складені частково із свого власного матеріалу, а частково з матеріалу іншомовного слова” [3: 89]: *carpet-bagger* – північанин, який досяг визначного становища на Півдні США).

Процес калькування породжує небезпеку появи у перекладі буквализму, який зовсім недоречний. Перекладач повинен використовувати цей засіб перекладу лише тоді, коли в українській мові дійсно відсутнє відповідне слово або словосполучення.

3.3. Освоєння – це адаптація іншомовної реалії; тобто надання їй на основі іншомовного матеріалу вигляду рідного слова [3: 89]: фр. *consierge* – консьєржка.

3.4. Семантичний неологізм – це нове слово або словосполучення, “вигадане” перекладачем, яке дозволяє передати зміст реалії. Від кальки його відрізняє відсутність етимологічного зв’язку з оригінальним словом [3: 90]: *Seven-league boots* – чоботи-швидкоходи. Цей засіб перекладу реалій найменш розповсюджений, адже, як правильно помітили дослідники С. Влахов та С. Флорин, причиною цього є те, що “(...) творцем мови є народ і дуже рідко – окремий автор” [3: 90].

4. Приблизний переклад реалій застосовується частіше, ніж будь-який інший спосіб. Завдяки цьому способу вдається, хоч й не досить точно, але все-таки передати предметний зміст реалії, проте колорит часто-густо втрачається, через заміну бажаного еквівалента на

більш нейтральний за стилем (з нульовою конотацією) [15: 250]. Як інваріанти цього засобу виступають наступні принципи, подані нижче.

4.1. Принцип заміни мовною одиницею відповідного роду та виду дозволяє перекласти зміст реалії мовною одиницею з ширшим (рідко – вужчим) значенням, відбувається заміна родового поняття видовим. Таким чином, заміна виду родом, часткового поняття більш загальним є відомою у теорії перекладу під назвою „прийому генералізації” [15: 250]: cottage – будинок. Такий переклад можливий лише у тих випадках, коли це дозволяє контекст.

4.2. Функціональний аналог – це елемент вислову, який викликає подібну реакцію у читача-адресата [15: 251]. Цей шлях перекладу реалій дозволяє, наприклад, одну гру, незнайому читачу перекладу, замінити іншою, знайомою, або, наприклад, замінити один музичний інструмент іншим, позбавленим національних шат вихідної мови перекладу. Головною передумовою є те, що аналог дійсно повинен відображати функціональну заміну реалії, яка перекладається: baseball – лапта, cricket – лапта.

Функціональний аналог є зручним для передачі реалій-мір, як ось, наприклад, сто пудів – дуже важкий, пара фунтів – небагато

4.3. Опис, пояснення, тлумачення, як спосіб приблизного перекладу може використовуватися тоді, коли поняття не може бути передане транскрипцією. Тоді доводиться просто пояснювати [2: 454]: The boys were playing fly up – хлопчики грали у м'яча; армяк – одяг із товстої тканини.

Необхідно однак визнати, що приблизний переклад реалій не може претендувати на адекватність, адже він, судячи з його назви, передає зміст відповідної одиниці не повністю. Щодо перекладу національного та історичного колориту, то про нього читач може здогадатися, тільки якщо перекладач зумів підказати це вибором відповідних засобів вираження” [2: 454].

5. Контекстуальний переклад зазвичай є протиположним до „словникового перекладу”. На думку Я.Й. Рецкера, цей засіб перекладу “полягає у заміні в процесі перекладу словникового відповідника контекстуальним, логічно пов'язаним з ним (еквівалентом)” [9: 45]. Скільки коштує путівка на курорт? – How much are accommodations at health resorts?

Таким чином, розглянувши основні засоби перекладу реалій, можемо зазначити наступне. Типи перекладу реалій залежать від багатьох факторів.

По-перше, від характеру тексту. Наприклад, у науковому тексті реалії є термінами, отже, перекладаються вони як терміни; в науково-популярному творі можна надати коментарі відповідно до напрямків твору; у пригодницькому творі часто використовується транскрипція як елемент екзотики тощо.

По-друге, перекладач художнього твору постійно повинен пам'ятати про важливість реалії у контексті. Вирішальним у виборі перекладацької стратегії (як ось, наприклад, між транскрипцією та описовим перекладом реалії) є та роль, яку реалія відіграє у змісті всього художнього тексту, яскравість її колориту, тобто міра її висвітлення у дискурсі.

Перекладачеві реалії в художньому тексті слід враховувати ряд її особливостей як мовної одиниці, тобто, так би мовити, характер реалії (наскільки вона є відомою, її пов'язаність із літературною та мовною традиціями, її співвіднесеність з одним чи іншим класом предметів, часу, місця тощо).

Всі засоби передачі реалій в перекладі необхідно пов'язувати з установкою на читача, тобто в якій мірі слова-реалії знайомі читачу. Необхідно, аби враження від перекладеної реалії у читачів перекладу було таким самим, як і у носіїв вихідної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бурбак О.Ф. Реалія та способи визначення її лінгвістичного статусу. // Іноземна філологія, 1985. – С. 68-69.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе (реалии). // Мастерство перевода. – М., 1970. – С. 433-454.
3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – С. 18-93.
4. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англословних перекладів укр. прози). – Львів: Видавництво при Львів. держуніверситеті, 1989. – 216 с.
5. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
6. Левицька Т.Р., Фитерман А.М. Проблемы перевода. – М.: Международные отношения, 1976. – С. 148-150.
7. Некряч Т.Ю., Чала Ю.П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 200 с.

8. Райхштейн А.Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации // Иностранные языки в школе. – 1986. – №5. – С.10-14.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – С. 45.
10. Россельс Вл. Перевод и национальное своеобразие подлинника. // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 169-178.
11. Соболев Л.Н. О переводе образа образом. // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 270-290.
12. Суперанская А.В. Принципы передачи безэквивалентной лексики // Великобритания, лингвострановедческий словарь. – М., 1978. – С. 468-476.
13. Федоров А.В. Введение в теорию перевода. – М.: Изд-во на иностр. яз., 1958. – С. 182 -186.
14. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
15. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат, 1973. – С. 250-251.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Лівичка – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми художнього перекладу та психологізму, методичні аспекти фахової підготовки викладача та перекладача.

ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРИСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У ПЕРЕКЛАДІ

Марина ЛІТВИНОВА (Луганськ, Україна)

У статті аналізуються труднощі відтворення семантики німецьких фразеологізмів з колористичним компонентом у перекладі, розглядаються шляхи їх подолання, визначаються чинники, що впливають на адекватність перекладу німецьких фразеологізмів українською мовою.

The article deals with difficulties of semantic representation of German phraseological units with colour component in translation into Ukrainian, the ways of their overcoming, and factors which influence the preciseness of translation.

У рамках сучасної парадигми теорії перекладу особлива увага дослідників зосереджена на семантичних властивостях мовних одиниць, аналіз яких уможлиблює виявлення характерних рис взаємодії різних мов і культур. Важливими для розвитку перекладознавчого аналізу лексичного рівня мови, його семантичних характеристик є розробки методики дослідження реалії (А.В. Федоров, С. Влахов, С. Флорин, Р.П. Зорівчак), лінгвокультурологічного фону слова (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров), відтворення словесного образу в перекладі (О.І. Чередниченко, В.І. Карабан, Р.П. Зорівчак), національно-культурної своєрідності семантики фразеологізмів з колористичним компонентом (О.А. Зубач), відтворення семантики кольороназв у художньому перекладі (І.В. Ковальська).

Значна кількість наукових розвідок останніх років присвячена вивченню ролі мовних одиниць у створенні мовних картин світу. Кольороназви позначають вагомий елемент мовної картини світу, адже зорова інформація переважає у сприйнятті дійсності. Попри універсальність колірної характеристики як такої, трактування окремих колірних концептів у різних культурах виявляють як конвергентні, так і дивергентні ознаки. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів, зумовлена наявністю в їх складі компонентів-кольороназв, семантика яких вміщує інформацію про національно специфічну інтерпретацію об'єктивної дійсності (матеріальної та ідеальної), викликає особливий інтерес лінгвістів.

Попри широкий спектр дослідження колористики, проблеми її перекладознавчого аналізу залишаються на периферії наукових пошуків. Специфіці відтворення колористики в художньому тексті дотепер присвячено лише окремі наукові розвідки (Л.Р. Калинович, В.В. Мірошниченко, І.В. Ковальська). Вивчення особливої ролі кольоропозначень у створенні словесних образів та їх функціонування у складі фразеологізмів з урахуванням активності колірної компоненти при формуванні фразеологічної семантики дає змогу повніше осмислити способи розв'язання лінгвокультурологічних проблем перекладу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному перекладознавстві виразно відчувається тенденція до максимальної експлікації аналізу перекладу різномовних лексичних мікросистем.

Метою наукової розвідки є виявлення особливостей перекладу німецьких фразеологізмів з колористичним компонентом українською мовою з позицій лінгвокультурологічного підходу. Окреслена мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати чинники, що впливають на відтворення семантики фразеологізмів з колористичним компонентом у перекладі; виявити труднощі, які виникають при перекладі аналізованих

фразеологізмів; конкретизувати шляхи подолання труднощів, які виникають при відтворенні семантики німецьких фразеологізмів з колористичним компонентом у перекладі. Об'єкт дослідження – фразеологічні одиниці з колористичним компонентом (ФОКК) сучасної німецької мови. Предмет дослідження – особливості відтворення семантики німецьких фразеологізмів з колористичним компонентом (КК) при перекладі українською мовою.

Переклад ФОКК, що характеризуються місткою семантичною структурою та значною стильовою активністю, часто є складною проблемою. При відтворенні їхньої семантики дуже важливим є врахування специфіки образності, асоціативного поля, символізму кольорів у різних мовах, дивергентність переносних значень колірних лексем, їхня етнокультурна маркованість [4]. Проблеми перекладу фразеології в цілому досліджують багато лінгвістів (В.С. Виноградов, М.Л. Шадрін, С. Флорин, О.Ф. Арсентьева, А.В. Федоров, В.Н. Комісаров та ін.), найбільш докладно труднощі, які пов'язані з перекладом фразеологічних одиниць (ФО) розглядаються у розвідках Ю.П. Солодуба, Л.Ф. Дмитрієвої, О.О. Мартинкевич, Н.Ф. Смирнової.

Образні вирази потребують значно більшої уваги з боку перекладача, тому що на відміну від необразних фразеологізмів, які найчастіше мають сталі варіанти перекладу українською мовою, вони являють собою, з погляду семантики, набагато складніші утворення. Переклад крилатих фраз, прислів'їв, приказок, порівнянь та інших образних засобів мови є важким завданням; при його виконанні перекладача підстерігає ряд небезпек, незнання яких може привести до істотних перекручувань змісту перекладної ФО [1: 213].

Певні труднощі при перекладі викликає подібність фразеологізму до вільного сполучення, наприклад: *die weißen Hunde* – “баранці (на хвилях)”; *roter Teppich* – “зустріч когось як гостя (з великими почестями)”; *den grauen Rock anziehen* – “іти в солдати”. Приймаючи фразеологізм за вільне сполучення, перекладач припускається грубих помилок.

При повному збігу форм німецького та українського фразеологізмів їх значення можуть не збігатися. Так, німецька ФОКК *weiß werden wie die (eine gekalkte) Wand* на відміну від української *бути блідим як стіна* зі значенням “мати блідий вигляд” має ще значення “бути чистим”; фразеологізм *die weiße Fahne zeigen (aufziehen)* відрізняється від українського *викинути білий стяг* – “капітулювати” своїм другим значенням “припинити дії”. Образний вираз може бути невірно витлумаченим через його асоціативну схожість з відповідним фразеологізмом мови перекладу, наприклад: ФО *schwarze Messe* під впливом української мови може бути інтерпретована як *чорна меса* – “меса сатаністів”, замість “збіговище чорних сил”, фразеологізм *der grüne Tisch* може бути перекладеним через українську ФО *зелений стіл* зі значенням “стіл для більярду” замість “канцелярський стіл”, українським відповідником німецької ФОКК *goldene Worte* може бути помилково вибраний вираз *золоті слова* зі значенням “хороші, влучні слова” замість “напутні слова”, “напуття промова”, “напутні побажання”. При перекладі варто враховувати, що багато німецьких фразеологізмів при всій схожості з українськими мають відмінне від них значення.

Основною проблемою при відтворенні семантики німецьких ФОКК українською мовою є необхідність за змогою передати поєднання денотативних сем, які слугують основою для активізації асоціацій, та конотативного макрокомпонента, котрий вміщує багатоаспектну національно-культурну інформацію. У семантичній структурі ФОКК простежується значна залежність конотативного макрокомпонента стійкого мікротексту від денотативних сем КК. Дивергентність найчастіше простежується на рівні емоційно-експресивних, асоціативних та символічних конотацій німецьких та українських кольороназв. Дослідники виділяють моделі колірних словесних образів: 1) такі, що виникли внаслідок яскравих колірних вражень, при цьому колірний компонент активізує цілу низку візуальних асоціацій; напр.: *über grüne Seife reden* – “глупо висловлюватися, незрозуміло висловлюватися”; 2) образи, в яких візуальні денотативні семи КК рівноцінні з конотаціями, а іноді й поступаються їм, слугуючи ланкою для поєднання або співвіднесення сутностей різної природи на асоціативній основі, напр.: *nicht einen roten Penny für etw kriegen* – “не отримати ані гроша” [4].

Проблема відтворення семантичних властивостей фразеологізмів на іншомовному ґрунті тісно пов'язана з розумінням адекватності відтворення. Одним з головних досягнень перекладознавства є нове розуміння адекватності перекладу як функціональної

точності, що є суттєвим при перекладі. Суть адекватності полягає в тому, що оригінал потрібно розглядати як систему, а не як суму елементів, як органічне ціле, а не як механічне сполучення складових частин [2: 17]. Завданням перекладу є не копіювання елементів і структур оригіналу, а розуміння їх функцій та відтворення їх засобами рідної мови.

Відтворення фразеологічних засобів оригіналу з урахуванням образності та експресії, багатозначності й часто алогічності – одна з найскладніших проблем художнього перекладу [5]. Адекватний переклад є таким, що забезпечує прагматичні завдання перекладацького акту на максимально можливому рівні еквівалентності, відповідає суспільно визнаній конвенціональній нормі. При такому виді перекладу не допускається порушення норм мови, дотримуються стилістичні вимоги до мікротекстів даного типу. Таким чином, аналізуючи адекватність фразеологічних засобів перекладу, необхідно враховувати не тільки змістовну точність, але й стилістичну та експресивно-емоційну відповідність вибраних перекладачем засобів.

Досить велика площа перетину колористичних мовних картин світу німецької та української лінгвокультурних спільнот, яка зумовлена універсальністю колірної характеристики як такої, створює умови для пошуку ФО з відповідним КК. Вилучення колірної лексики при перекладі супроводжується втратою комплексу візуальних асоціацій, які несуть важливе смислове навантаження. Так, напевно чи відповідником німецької ФОКК *Roter Bart, Teufelsart* в українській мові можна вважати приказку *зовнішність оманлива* [3]. Вибраний перекладачем відповідник не містить КК, не експлікує еквівалентних сем денотативного, мотиваційно-образного, емотивного, національно-культурного, функціонально-стилістичного макрокомпонентів значення. В німецькій культурній традиції, як і в українській, людина з рудим волоссям вважалася недоброю, пов'язаною з нечистою силою. Слово *rot* має значення “червоний”, “рудоволосий” (*rothaarig*), а також може вживатися у значенні “неправдивий”, “хитрий” (*falsch, listig*). Отже, на наш погляд, доречно було в цьому випадку використати калькування і дати відповідник *руда борода – ознака чорта*.

Специфіка кольоронайменування як компонента фразеологізмів фіксується як в обсязі предметно-логічного складника їхньої семантичної структури, так і в характері конотативних відтінків та національно-своєрідних колірних асоціацій, за рахунок чого й продукується весь комплекс неколірних значень даного кольору. Власне вторинність кольору зумовлена такими причинами: 1) “аксіомами дійсності”, тобто об'єктивною картиною світу; 2) соціокультурними уявленнями; 3) глибинно-психологічними закономірностями [3].

Дивергентний КК порушує смислову єдність образу при невідповідності емотивності кольоропозначення мови оригіналу та мови перекладу, при неоднаковому рівні інтенсивності емотивності, відмінності функціонально-стилістичних якостей та символічного навантаження колірних лексем, наприклад: до фразеологізма, що виник в межах вторинного фразотворчого процесу, *der weiße Traum* зі значенням “нездійснена мрія” можна знайти ФОКК зі схожим значенням в українській мові *блакитна мрія – “заповітна, часто нездійснена мрія”*; проте, різниця між значеннями ФОКК полягає у відмінності частини сем денотативного, емотивного компонентів, а також у невідповідності мотиваційно-образного, національно-культурного компонентів. КК німецької ФО *weiß* є стимулом певних асоціативних та експресивно-емоційних реакцій лінгвокультурної спільноти. Формування нової ФОКК базується на метафоричному переосмисленні виразу *der weiße Traum – весільна сукня*.

При перекладі ФОКК *gelber Neid* – “зздрість, яку дуже видно” українською ФО *чорна зздрість* - “зздрість найвищого ступеня” компонент кольоропозначення експлікує національно-культурну специфіку символів, які лежать в основі переосмислення словосполучень-основ для створення ФО. КК *gelb* пов'язаний з кольором жовчі, що розливається, коли людина щось дуже емоційно переживає. Символіка кольору *чорний* в українському фразеологізмі імплікує асоціативний зв'язок з недобрими думками щодо об'єкту зздрощів. Конвергентність кольоропозначення у фразеологізмах *Kind goldenes* – “наївна (довірлива) дитина” та *золота дитина* – “слухняна, хороша дитина” не дає збігу значень, розходження спостерігаємо у всіх компонентах семантичної структури ФО.

Переклад німецьких ФОКК українською мовою наштовхується на значні труднощі, які пов'язані з відносинами між цими мовами як різноструктурними, що перебувають у далекому генетичному зв'язку. Чим віддаленіші мови за особливостями своєї будови, тим більшими є втрати при перекладі, і семантичні особливості вимагають тоді турботливого зберігання. При відтворенні змістовно-стилістичних та експресивно-емоційних функцій ФОКК потрібно мати на увазі, що мови (німецька та українська) відрізняються не тільки словниковим складом, граматичною і фонетичною будовою, а й внутрішніми законами організації. Слід також враховувати рівень співвідношення експресії, різний для зазначених мов, що має велике практичне значення для лінгвістичної відповідності перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский. – М.: Новое издание, 2004. – 287с.
2. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1983. – 176с.
3. Зубач О.А. Національно-культурна своєрідність семантики фразеологічних одиниць з колористичним компонентом у сучасній німецькій мові: Автореф.... канд. філол. наук: 10.02.04. – Д., 2007. – 20 с.
4. Ковальська І.В. Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англійських текстів): Автореф.... канд. філол. наук: 10.02.16/ ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2001. – 20 с.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. – М.: «Р. Валент», 2006. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Літвінова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики германських і романських мов Східноукраїнського національного університету.

Наукові інтереси: особливості формування, організації та функціонування фразеологічної семантики, її відтворення при перекладі.

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА, ГРАММАТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА

Семен ЛИТВАК (Запорожье, Украина)

Стаття присвячена з'ясуванню ролі граматичної семантики в структурі мовної картини світу і пов'язаними з цим проблемами перекладу.

The article deals with elucidation of grammatical semantics in the structure of language world view and some problems of translation.

Возрастающий интерес современной лингвистики к изучению человеческого фактора в языке вызвал появление целого ряда работ, посвященных исследованию различных аспектов языковых картин мира и проблем языкового релятивизма [20; 10; 13; 25; 19; 11; 8; 15].

Однако вопросы об этнической специфичности грамматического уровня языка и о сопоставительном анализе семантики одноименных грамматических категорий разных языков продолжают оставаться недостаточно разработанными.

Целью нашей работы является освещение указанных вопросов на материале нескольких языков. Эта цель обусловила решение следующих задач:

- 1) обосновать этнический характер грамматической семантики;
- 2) описать примеры изменений в языковой картине мира (ЯКМ), вызванных изменениями в грамматическом строе языка;
- 3) охарактеризовать семантические расхождения между языками на грамматическом уровне в связи с проблемами перевода;
- 4) дать классификацию одноименных грамматических категорий разных языков в связи с особенностями их семантики.

1. В наше время общепринятым является положение о том, что каждый естественный язык по-своему членит действительность, имеет свой специфический способ ее концептуализации. Как подчеркивал еще В. Гумбольдт, различие языков состоит не только в отличиях звуков и знаков, но и различиях самих мировидений [6: 139]. Особое мировидение – это и есть специфическая языковая картина мира.

Существует много определений ЯКМ. На наш взгляд, наиболее удачным является следующее: ЯКМ – это способ отражения внеязыковой действительности в содержательной стороне языка [14: 405].

ЯКМ принято протипоставлять концептуальной или научной картине мира (НКМ). Под концептуальной картиной мира понимают глобальный образ мира, существующий в сознании какого-либо социума в определенный период его истории [23: 56]. НКМ представляет собой разновидность концептуальной картины мира, ее высшую стадию, которая создается в результате научного познания действительности [23: 70].

В противоположность НКМ ЯКМ многие исследователи называют "наивной". В качестве хрестоматийных примеров, иллюстрирующих отличие НКМ от ЯКМ, приводят различные дефиниции таких понятий, как "время", "воздух", "прямая линия" и т.п., содержащиеся в энциклопедических и лингвистических словарях.

Из подобных примеров напрашивается вывод о том, что ЯКМ запечатлена только в лексико-семантической стороне языка. Поэтому неудивительно, что, анализируя картину мира какого-либо языка, лингвисты обращаются главным образом к его лексико-семантической системе. Однако некоторые ученые очень четко говорят о роли грамматического уровня языка в представлении ЯКМ. Так, Е. В. Урысон указывает, что "специфичная языковая картина мира закреплена в грамматике, а именно в семантически значимых грамматических категориях, и в лексической системе языка" [25: 79]. О.В. Бережная, вслед за Б.В. Касевичем, считает, что ЯКМ – это семантика словарного состава языка плюс семантика его грамматического строя [2: 12]. В. В. Красных, ссылаясь на В.А. Маслову, указывает, что ЯКМ – это совокупность знаний о мире, заключенных в лексике, фразеологии и грамматике [11: 71].

Блестящий анализ этнического характера грамматической семантики разных языков дан в работе А. Вежбицкой "Семантические универсалии и описание языков". А. Вежбицкая подчеркивает, что "грамматика на самом деле составляет концентрированную семантику: она воплощает систему значений, рассматриваемых в данном конкретном языке как особенно важные, действительно сущностно необходимые при интерпретации и концептуализации действительности и человеческой жизни в этой действительности" [4: 44].

2. В большинстве исследований ЯКМ представлена устойчивой и стабильной. Между тем, концептуальная картина мира и ЯКМ формируются исторически, им обоим присущи одновременно и консерватизм и изменчивость [24: 12].

Изменения в ЯКМ могут происходить не только в связи с изменениями в лексической системе, но и в связи с инновациями в грамматическом строе языка. Как известно, в древнеанглийском языке глагол имел только два времени – настоящее и прошедшее. Идея будущности выражалась лексически или контекстуально. Однако уже в древнеанглийском языке в результате грамматикализации модальных глаголов *sculan* и *willan* зарождается грамматический способ выражения будущего действия. Вероятно, в связи с возникновении грамматической формы будущего времени в языковом сознании древних британцев появился грамматический концепт будущности. Небезынтересно отметить, что и в языковом сознании современных носителей английского языка этот концепт ассоциируется прежде всего с грамматической формой будущего времени, несмотря на наличие в современном английском языке различных способов выражения будущего действия. Как подчеркивает Р. Морсбергер, на вопрос, чем выражается будущее действие в английском языке, большинство его носителей ответили бы, что оно выражается будущим временем [27: 105].

Другой пример. До XIII века в языке идиш, как и в других германских языках, не было категории вида. В дальнейшем под влиянием славянских языков в идише развилось чуждое германским языкам последовательное различие несовершенного и совершенного видов [12: 667]. Оно проявляется в видовых парах глаголов типа *leinen* – *iberleinen* (читать – прочесть), *hazern* – *ois hazern* (учить – выучить). Очевидно, с возникновением категории вида в языковом сознании носителей языка идиш возник грамматический концепт незавершенности – завершенности действия.

Разумеется, не всякое изменение в грамматическом строе языка вызывает изменение в ЯКМ. Интересный пример стабильности грамматических концептов приводит Н.А. Кобрин. Хотя английский язык утратил большинство старых форм сослагательного наклонения, это вовсе не означает, что исчез сам концепт гипотетичности или нереальности. Изменился лишь способ его представления в ЯКМ: "категория сослагательного наклонения

превращается из морфологической категории глагола в категорию синтаксическую, или, точнее, сентенциальную" [9: 71].

3. Семантические расхождения на грамматическом (морфологическом) уровне проявляются прежде всего в наличии или отсутствии грамматических категорий "преимущественно отражательного типа" [3: 75], которые в целом адекватно фиксируют компоненты общей концептуальной картины мира [21: 19]. Например, в английском языке есть грамматическая категория определенности-неопределенности, которая отсутствует в большинстве славянских языков, а в русском и украинском языках есть категория одушевленности-неодушевленности, которая отсутствует в английском языке.

Чем дальше языки отстоят друг от друга в генетическом плане, тем более значительными могут быть их различия в области грамматической семантики. Например, в японском языке нет категории числа существительных, а в языке юрок нет категории глагольного времени, которые присущи индоевропейским языкам. Наоборот, индоевропейским языкам абсолютно чужды грамматические категории названий людей, которые свойственны им в языке нутка, грамматический строй которого "вынуждает говорящего, когда он упоминает кого-либо или обращается к кому-либо, указывать, является ли это лицо левшой, лысым, низкорослым, обладает ли оно астигматизмом и большим аппетитом" [1: 39].

Как уже отмечалось, элементы ЯКМ, закодированные в грамматической системе языка, имеют обязательный характер. Следует подчеркнуть, что они оказывают давление на говорящего, вынуждая его к выражению тех характеристик, которые, может быть, и не входили в его первоначальный коммуникативный замысел. Другими словами, если в данном языке есть те или иные грамматические значения, то говорящий не может их не выразить в речи, хотя семантическая информация, содержащаяся в них, может оказаться несущественной для акта общения. В таком случае нет необходимости передавать их в переводе. Примером может служить категория одушевленности-неодушевленности в русском и украинском языках.

При переводе возникают особые трудности в противоположном случае – когда в языке перевода есть грамматические элементы, которые не имеют грамматических соответствий в языке оригинала, но которые непременно должны быть переданы в переводе. Как отмечает Р.О. Якобсон, "труднее точно следовать оригиналу, когда мы переводим на язык, в котором есть грамматическая категория, отсутствующая в языке оригинала" [26: 21]. Р.О. Якобсон иллюстрирует это положение на примере предложения "I hired a worker". Для того, чтобы правильно перевести его на русский язык, необходима дополнительная информация, которая для носителя английского языка несущественна. В частности, необходимо знать, идет ли речь о завершенном или незавершенном действии, о работнике мужского или женского пола. Вне контекста или ситуации ответить на эти вопросы невозможно.

Поскольку указанная информация для носителя английского языка несущественна, ее не требуется передавать в переводе на английский язык. Русские предложения "Я нанимал работника", "Я нанял работника", "Я нанимал работницу", "Я нанял работницу" могут быть переведены на английский язык одинаково: "I hired a worker".

На удивительное своеобразие набора грамматических категорий в разных языках указывал еще О. Есперсен: "...то, что в одном языке выражается с необычайной точностью в каждом предложении, в другом языке остается вообще невыраженным, как будто оно не имеет никакого значения" [7: 50].

4. Не менее своеобразными оказываются и одноименные грамматические категории разных языков. Характеризуя такие категории, А. Вежбицкая отмечает, что, с одной стороны, они могут быть в какой-то степени приравнены друг к другу на основании некоторого общего семантического ядра, а с другой стороны, они не являются тождественными, поскольку "каждый язык располагает своей собственной уникальной системой значений, закодированных в грамматике". "Множественное число" или "прошедшее время" одного языка не полностью соответствуют "множественному числу" или "прошедшему времени" в другом языке [4: 46].

На наш взгляд, с точки зрения сопоставительной семантики одноименные грамматические категории (в частности, в языке оригинала и языке перевода) можно разделить на гомогенные, частично гетерогенные и полностью гетерогенные.

Одноименные грамматические категории разных языков являются гомогенными в том случае, если семантическое содержание конституирующих их форм совпадает. Примером может быть категория числа существительных в английском, немецком, французском, русском, украинском и многих других языках.

Одноименные грамматические категории разных языков являются частично гетерогенными в том случае, если семантическое содержание грамматических форм в каждом из сопоставляемых языков чем-то отличается. Частичная гетерогенность одноименных грамматических категорий обусловлена лингвистическим фактором, который Ф. де Соссюр назвал значимостью языкового знака [22: 115]. В данном случае она зависит от количества членов оппозиции – грамем, которые составляют грамматическую категорию. Так, в тех языках, где категория числа существительных представлена двучленной оппозицией "единственное число – множественное число" (например, в английском, немецком, русском, украинском и многих других языках), форма множественного числа имеет значение "более одного"; в тех же языках, где категория числа существительных представлена трехчленной оппозицией "единственное число – двойственное число – множественное число" (например, в литовском языке, в иврите) форма множественного числа имеет значение "более двух".

Одноименные грамматические категории разных языков являются полностью гетерогенными, если семантическое содержание соответствующих грамем существенно отличается. Полная гетерогенность одноименных грамматических категорий обусловлена различными способами концептуализации действительности разными языками. Примером может служить категория глагольного вида, которая в славянских языках представлена грамматическими значениями совершенного и несовершенного видов, а в английском языке – общего и длительного видов. В то время как в славянских языках категория вида выражает отношение действия к его внутреннему пределу или результату [5: 35], в английском языке категория вида передает характер протекания действия [16: 8]. Поэтому между семантикой видов славянского глагола и английского глагола нет непосредственного соответствия: длительный вид переводится несовершенным видом, но несовершенный вид может переводиться как длительным, так и общим видом. Переводчик должен сделать выбор на основе узкого или широкого контекста.

Полностью гетерогенными могут быть одноименные грамматические значения даже в родственных языках одной подгруппы. Примером может служить семантика перфектной формы в трех западногерманских языках – немецком, английском и идише. Немецкий перфект обозначает прошедшее действие, связанное с настоящим моментом своим результатом; соответствующая аналитическая конструкция английского языка воспринимается его носителями как настоящее время, а внешне совпадающая с ней конструкция языка идиш обозначает прошедшее действие вообще, вовсе необязательно связанное с настоящим моментом:

нем. Ich habe das gemacht (прошедшее время – претерит);

англ. I have done it (наст. время перфектного разряда);

идиш Ix hob gemaxt dos nextn. (общепрошедшее время).

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Каждый язык создает специфическую картину мира, которая представляет собой способ его концептуализации. Этническая специфичность ЯКМ проявляется не только на лексическом уровне, но и на грамматическом уровне – в семантически значимых грамматических категориях.

2. Изменения в ЯКМ могут происходить не только в связи с изменениями в лексической системе, но и в связи с инновациями в грамматическом строе языка.

3. С точки зрения сопоставительной семантики одноименные грамматические категории можно разделить на гомогенные, частично гетерогенные и полностью гетерогенные.

4. Полностью гетерогенными могут оказаться одноименные грамматические значения даже родственных языков одной подгруппы.

5. Элементы ЯКМ, закодированные в грамматической системе определенного языка, должны учитываться в процессе перевода.

Работа по исследованию роли грамматической семантики в представлении ЯКМ может быть продолжена на материале других языков.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 302с.
2. Бережна О. В. Мовна картина світу художнього тексту як відображення концептуальної картини світу автора // Наукова спадщина Ю. О. Жлуктенка та сучасне мовознавство. – К.: КНУ 2000. – С. 12 – 16.
3. Бондарко А. В. Классификация морфологических категорий // Типология грамматических категорий. – М.: Наука, 1975, – С. 56-76.
4. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
5. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 398 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: УРСС, 2002, – 404 с.
8. Кісь Роман. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів: Літопис, 2003. – 303 с.
9. Кобрин Н. А. О способах комбинаторной реализации некоторых категориальных значений // Языки и транснациональные проблемы. – Т.2. – Москва – Тамбов: ТГУ, 2004. – С. 63 – 73.
10. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39 – 46.
11. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: Гнозис, 2001. – 161 с.
12. Краткая Еврейская энциклопедия. – Т.2. – Иерусалим, 1982. – 867 с.
13. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 314 с.
14. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: Нова Книга, 2005. – 512 с.
15. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – М.: Флинта – Наука, 2003. – 312 с.
16. Міліх Н. Г., Перебийніс В. С., Рукіна Е. П. Морфологія англійського дієслова. – К.: Либідь, 1995. – 220 с.
17. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира. – ФН. – 2000. – №1. – С. 40 – 49.
18. Перцов Н. В. Грамматическое и обязательное в языке // ВЯ. – 1996. – №4. – С. 39 – 61.
19. Пирлік Н. В. Категорія часу у мовній картині світу // Семантика часу і тексту. Збірник статей VI міжнародної конференції 26 – 28 вересня 2000 року. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 460 – 464.
20. Радбиль Т. Б. Языковая картина мира как коррелят классической дихотомии "язык – речь" // Лингвистика на исходе XX века. Тезисы международной конференции. – Том II. – М.: Филология, 1995. – С. 434 – 435.
21. Руденко Д. И. Когнитивная наука, лингвофилософские парадигмы и границы культуры // Вопросы языкознания. – 1992. – №6. – С. 19 – 35.
22. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
23. Столярова Л. П., Пристайко Т. С., Попко Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов. – К.: Госакадемия кадров, 2003. – 192 с.
24. Тропина Н. П. Семантические деривации и языковая картина мира // Вісник Черкаського університету. – Випуск 24. – Серія Філологічні науки. – Черкаси, 2001. – С. 12 – 15.
25. Урысон Е. В. Языковая картина мира и лексические заимствования // Вопросы языкознания. – 1999. – №6. – С. 79 – 82.
26. Якобсон Р. О. О лингвистических аспектах перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 16 – 24.
27. Morsberger R. E. Commonsense Grammar and Style. – N.Y.: Thomas Y. Crowell Company, 1975. – 382 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Семен Литвак – доцент кафедри теорії та практики перекладу, кандидат філологічних наук, доцент.
Наукові інтереси: теоретична граматики, порівняльна граматики, теорія перекладу.

СПЕЦИФІКА ФОНОЛОГІЧНИХ І ФОНЕМАТИЧНИХ СУБСТИТУЦІЙ У СПІЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ОНІМНОМУ ПРОСТОРИ

Володимир МОЗГОВИЙ (Донецьк, Україна)

У статті зроблено спробу описати методику передачі спільної українсько-російської онімної системи українською мовою, враховуючи специфіку понять «звук» і «фонема» в ономастиці. Для цього в науковий обіг вводиться поняття «ономафон».

The author of the article has tried to describe the technique of transference of general Ukrainian-Russian onym system by the Ukrainian language considering peculiarities of sounds and phonemes in onomastics. Therefore, the notion "onomaphone" is being introduced in scientific environment.

Обґрунтування теми. Способи передачі власних назв у споріднених мовах, які функціонували юридично за часів СРСР в російській звуковій «оболонці», змінилися в сучасних умовах української незалежності з точністю до протилежного. Українська офіційна доктрина (як, до речі, і білоруська [3]) акцентує «українське» прочитання «російської» пропріальної лексики, забуваючи про спільну природу російських і українських імен і специфічний статус власної назви, пов'язаний із життям і долею конкретної особи або конкретного адміністративного об'єкта.

Ось як про це, наприклад, пише Володимир Михайлов із Білорусії: «В Республике Беларусь, как и в странах Прибалтики, МВД посягают на элементарное право человека – право на свое имя, насильственно изменяя русские имена и фамилии на белорусский манер. Граждане РБ русской национальности не могут записать в официальных документах свои имена и фамилии по-белорусски без искажений их родного звучания. По мнению паспортно-визовой службы (ПВС) МВД, русское имя и фамилию надо обязательно озвучивать с **белорусским произношением / беларускім вымауленнем**, а по другому нельзя. Посему они должны и писаться по-белорусски в документах с изменением, и звучать по другому: *Анна-Ганна, Владимир-Уладзімір, Геннадий-Геннадзь, Григорий-Рыгор, Дмитрий-Дзміцер-Зміцер, Николай-Міколай, Ольга-Вольга, Власов-Уласау, Михайлов-Міхайлау, Путин-Пуцін* и т.п.» [3: 1].

Це призводить до стихійного опору, який шцент руйнує поняття норми в ономастиці. Відтак тепер уже в Луганську на карті з'являються «...суто «регіональні» найменування: провулки *Ленінській, 18-го Партс'езда, 1905 года, імені 1-го Мая, 1-й Белорусській, 1-й Кірпічний, 5-й Садовопроездной, Северозападний, Братьев Серодеденко, Кримській, 1-й Товарищескій, 1-й Пятілеткі, Астрономіческій*; вулиці *Советская, 40-летія Октябрия, 50-летія Образования СССР, Лучістая, Звездная, Самольотова, 2-я Известковая, Тихоокеанская, Каменная, Опытное поле, Александра Невского, Юних Піонеров, Маяковского, Революції, Паріжской Коммуни*; квартали *Дзержинского, 50-летія Октябрия, Героев Бресткой крепості*; тупики *6-й Короткій, Белая Будка*; усадьба (*садиба?* – І.М.) *1-го Треста столовых* тощо» [2: 2].

Невміле поведження державних інституцій з пропріальною лексикою найчастіше зачіпає російськомовні регіони. Незважаючи на те, що в населених пунктах Донбасу, Криму, Слобожанщини більшість тутешніх назв пов'язані з російською мовною культурою, адекватних ономастичних норм при їхній передачі українською мовою практично не існує. Особливо це спостерігається на фонетичному і фонематичному рівнях, які при роботі із антропонімами і топонімами відіграють принципово іншу роль, ніж у загальних назвах.

С т у п і н ь р о з р о б к и т е м и н а с ь о г о д н і ш н ь о м у е т а п і с т а т у ю в а н н я в л а с н и х н а з в я к с о ц і а л ь н о г о я в и щ а [6; 8; 9] залишився на рівні радянських часів, коли українська мова так або інакше існувала в контексті російської і не було нагальної потреби в описанні принципів передачі власних назв іншими мовами, оскільки вони не мали юридичної значимості.

А к т у а л ь н і с т ь п р о б л е м и п о л я г а е в т о м у, щ о с у ч а с н і р о с і й с ь к о - у к р а ї н с ь к і і у к р а ї н с ь к о - р о с і й с ь к і с л о в н и к и н і в е л ю ю т ь н а ц і о н а л ь н о - а д р е с н у і д е н т и ф і к а ц і ю в л а с н и х н а з в, і т о м у в а д м і н і с т р а т и в н о - ю р и д и ч н і й п р а к т и ц і н и м и к о р и с т у в а т и с я н е м о ж н а. У б і л ь о ш т і в и п а д к і в в о н и р е к о м е н д у ю т ь у к р а ї н с ь к і е к в і в а л е н т и р о с і й с ь к и х і м е н (*Анна – Ганна, Николай – Микола, Елена – Олена*), дублюючи узвичаєну практику лексикографічної справи (*Иосиф – Йосип, Филипп – Пилип, Владимир – Володимир*) або революційно змінюючи словникові норми (*Емануїл, Елысэй, Пылып, Зынайида, Райиса, Мыльця* [1]), що в обох випадках не враховує реальний статус української мови у сучасному суспільстві [6; 9]. Держава порушує права людини на власне ім'я, знецінює роль паспорта як документа, що посвідчує конкретну особу конкретної національності (*Нік – американець, Ніколя – француз, Николай – росіянин, Микола – українець*), і, таким чином, провокує суспільство на майнові, внутрішньонаціональні або навіть міжнаціональні непорозуміння і конфлікти.

Ф о р м у л ю в а н н я ц і л е й с т а т т і. Основною метою статті є розкриття понять «звук» і «фонема» стосовно власних назв для подальшого описання способів передачі засобами спорідненої мови соціальної інформації, зосередженої в різних класах онімної лексики.

В и к л а д м а т е р і а л у. Вирішення проблеми адекватної передачі власних назв російського походження українською мовою напряду залежить від, здається, давно сформульованих відповідей на питання про звук і фонему. Зауважимо, що так тільки «здається». Насправді мовознавству треба знову пройти шлях від визначених понять «звук» і «фонема» у звичайних словах до усвідомлення абсолютно іншого їхнього призначення в онімній лексиці. Інакше ми ніколи не вийдемо із глухого кута дискусій про те, чому можна фіксувати варіант *Святогірськ*, але не можна *Вуглегірськ*; чому вживання назви *Горлівка*

помилкове, а *Ворошиловський район* правильне; чи можливі форми *В'ячеслав* і *Вячеслав* і від чого залежать варіанти *Внуково* і *Рівне*, *Крамської* і *Чепурний*, *Тернопіль*, *Костянтинівка* і *Маріуполь*, *Константинополь*, *Ніколай Басков* і *Микола Хвильовий*, *Владимир Путін* (і чому тоді не *Владімір*?) і *Володимир Яворівський*, *Анна Кареніна* і *Ганна Красько*, *Ліфишиц* і *Швець*, *Бєлогуров* і *Білоусенко*, *Дяченко* і *Дьяков*, *Мешков*, *Меркулов* і *Теплов*, *Дементьев* тощо.

Детальний аналіз цих і подібних уживань в російській і українській мовах дозволяють зробити висновок, що фонетичні субститути і фонематичні маркери в апелятивах мають інше призначення в пропріальній лексиці, яке впливає із самої природи і статусу власної назви.

1. Якщо в загальних назвах слово передає значення якогось поняття і тому його переклад іншою мовою органічний і виправданий (*шарик* – *кулька*, *октябрь* – *жовтень*, *огонек* – *вогник*, *советский* – *радянський*, *красный* – *червоний*), то імена і назви втрачають відповідні значення і створюються задля виділення конкретного об'єкта із великої кількості йому подібних: акцентують адресну функцію, вказуючи на власника (*Октябрьська* – «вулиця», *Огоньок* – «журнал», *Советський* – «проспект», *Мукачево* – Україна, *Іваново* – Росія; *Михайл* – росіянин, *Михайло* – українець, *Мішель* – француз, *Міхай* – румун), або затверджують в оригінальній звуко-графічній оболонці його інформативну функцію і соціальний статус (*Шарко* – «собака», *Красне* – «село»).

Ось чому переклад власних назв є лише умовним способом фіксації всесвітньої відомості об'єкта чи події (*ул. Советской Украины* – *вул. Радянської України*, *СНГ* – *СНД*, *Первое мая* – *Перше травня*, *Красная Армия* – *Червона Армія*, *ул. Независимости* – *вул. Незалежності*, *Октябрьская революция* – *Жовтнева революція*, *Северные авиалинии* – *Південні авіалінії*) або регіональної значимості цілком конкретної реалії, яка набуває цієї значимості і «зрозумілості» у споріднених мовах тільки при перекладі (*пр. Освобождения Донбасса* – *пр. Визволення Донбасу*, *ул. 8 Сентября* – *вул. 9 Вересня*, *ул. Железнодорожная* – *вул. Залізнична*, *ул. Преподавателей* – *вул. Викладачів*).

2. Природа фонетичних субститутів в апелятивній і пропріальній лексиці однакова. Вони фіксують лише особливості вимови, не впливаючи на значення слова або інформацію про певну реалію, зафіксовану у власній назві (рос. *пиво*, *тепло*, *писарь* – укр. *пиво*, *тепло*, *писар*; рос. *Пивоваров*, *Теплов*, *Чичиков*, *Писарев*, *Североморск* – укр. *Пивоваров*, *Теплов*, *Чичиков*, *Писарев*, *Североморськ*, *Онега*, *Пріамур'я*).

Як у першому випадку (в апелятивах) не змінюються значення слів, так і в другому (у власних назвах) не змінюється вказівка на національну або територіально-адміністративну належність антропонімів чи топонімів (росіяни, Росія). Ось чому помилки типу *піво*, *тепло*, *пісарь*, *Півоваров*, *Чічіков*, *Пісарєв*, *Североморск*, *Онега*, *Пріамур'я* належать до фонетико-орфоепічних або фонетико-орфографічних. Правда, слід зауважити, що на відміну від апелятивів подібні помилки у власних назвах досить серйозно впливають на асоціативну характеристику самого мовця або власника конкретного імені. Ігнорування субститутів у споріднених мовах або свідомо викривлена вимова чи правопис, навіть, якщо вони начебто передають точне звучання у мові-джерелі (наприклад, *Владімір*, *Пугачьов*, *Тєплов*, *Лєнінскій*, *Пріморск*) перетворюють майже однакові і цілком зрозумілі морфеми у споріднених мовах (*мир* – *мир*, *тепло* – *тепло*, *Лєнин* – *Лєнін*, *-ск-* – *-ськ-*, *при-* – *при-*) у «чужі» (або навіть «ворожі») реалії і свідчать про негативне ставлення українського мовця до представників спорідненої культури.

3. Фонетичні субститути принципово відрізняються від фонематичних. Останні не торкаються проблеми ставлення мовця до певного об'єкта, але руйнують сам об'єкт, адресну і/або інформативну функції власної назви. Фонетичні норми і правила, характерні для звичайного слова (категорії лінгвістики), відходять на другий план, поступаючись соціальній складовій об'єкта, зосередженій у його матеріалізованій частині – топонімі або антропонімі. Помилки у слові охоплюють відтепер юридичну площину кримінальної відповідальності за порушення прав людини або адміністративного об'єкта на власність, історію, сучасність і майбутнє. І ніяке посилання на вимову в розмовному, публіцистичному або художньому стилях, не можуть виправдати її фіксацію в адміністративно-правових документах.

У випадках з назвами міст в російській і українській традиції (*Горловка* і *Горлівка*, *Николаев* і *Миколаїв*, *Узлегорск* і *Вуглегірськ*), як і в «фокустичних перетвореннях» російських імен *Анна*, *Владимир*, *Николай*, *Михаил*, *Елена* на *Ганну*, *Володимира*, *Миколу*, *Михайла*, *Олену* (а не в фонетичні субститути *Анна*, *Владимир*, *Ніколай*, *Михайл*, *Єлена*), йдеться про топонімічні і антропонімічні фонемі – категорію соціальної значимості і відповідальності.

Доречним представляється аналіз ролі деяких фонологічних і фонематичних субститутів при фіксації соціальної значимості власних назв.

[a] > [a], [o]

Сучасні норми передачі російського звука [a] в основах власних назв настільки розхитані і нестабільні, що важко зрозуміти, які з них правильні: місто *Александрія* чи *Олександрія*, і чому тоді *Александрія*, *Александров*, але *Олександр* і *Олександрівка*? Насправді, якщо ми зрозуміємо, що в даному випадку йдеться про фонемі, за допомогою яких треба розрізнити належність власної назви до російської або української культур, стане ясным, що *Александрія*, *Александров*, як і *Александр*, *Александрівка*, *Алексіївка* вписані в російську культуру, а *Олександр*, *Олександренко*, *Олександрівка*, *Олексіївка* – фіксують українське походження власних назв.

[e] > [e], [’e]

Узвичасним і правильним є передача російського звука [e] в основах власних назв буквою «е»: *Нева*, *Онегін*, *Державін*, *Дементьєв*, *Петербург*, *Єлена*. У даному випадку це типові фонетичні субститути, які не впливають на ідентифікацію онімної основи. Проте у прізвиськах *Мешков*, *Меркулов* при їхньому «перенесенні» на мовний ґрунт спорідненої мови звук [e] стає фонемою [’e] і передається буквою «є»: *Мешков*, *Меркулов* (не *Меркулов*, *Мешков* а тим більше *Мішков* чи *Міркулов*). У першому випадку незрозумілими стають словотвірні основи *мешок*, *меркувати*, а в другому російський рід перетворюється у напівукраїнський.

[’o] > [’o], [o]

Значні непорозуміння у практиці нормування власних назв викликає російський звук, що передається буквою *ё*, який виступає в графічному варіанті *е*. Останній графічний «візерунок» автоматично переноситься в українські варіанти російських імен, прізвиськ або географічних назв (рос. *Арте́м*, *Семенов*, *Лазаренок*, *Артемовск*, *Точеная* – укр. *Арте́м*, *Семенов*, *Лазаренок*, *Арте́мівськ*, *Точена*), руйнуючи національну ідентифікацію ономастичних одиниць і порушуючи основний принцип передачі онімної лексики «якнайближче до звучання у мові-джерелі». Між тим у даному випадку ми маємо справу з фонемами, і тому логічними будуть уживання *Артём*, *Семьонов*, *Лазарьонк*, *Артёмівськ* після м’яких і *Точона* після твердих звуків (як і унормовані вживання *Потьомкін* або *Мальований*).

[и] > [i], [и], [й], [йі]

Фонематичні субститути [и] > [i], [и], [й], [йі] ідентифікують конкретну особу або об’єкт з точки зору їхньої належності до російської, слов’янської чи української культур: рос. *Иосиф*, *Михаил*, *Никитин*, *Никитенко*, *Раиса*, *Пикин* – укр. *Йосиф* (не слов’янин), *Йосиф* (росіянин або той, хто вписаний в російський контекст), *Йосип* (українець або той, хто вписаний в український контекст); *Михайл* (росіянин), *Михайло* (українець); *Нікітін* (рід російського походження), *Никитенко* (рід українського походження); *Раїса* (не слов’янка), *Раїса* (слов’янка); *Пікін* (російський рід із донських козаків), *Пикин* (від укр. «пика»).

[o] > [i], [йі], [o]

Від розрізнення фонем [o], [i] в основах власних назв залежить адекватність ідентифікації «слов’янських – неслов’янських» географічних назв і усвідомлення джерел походження і «меморіалізації» особи або об’єкта.

Наприклад, у топонімах *Маріуполь*, *Севастополь*, *Константинополь*, *Вуглегорськ*, *Магнітогорськ*, *Горловка*, *Ворошиловград* заміна [o] на [i] за законом «відкритого – закритого» складу неможлива, оскільки йдеться про грецькі «поліси» (*Маріуполь*, *Севастополь*, *Константинополь*), слов’янські міста (*Вуглегорськ*, *Магнітогорськ* – від рос. *город*) або російські прізвиська (*Горловка*, *Ворошиловград* – від *Горлов*, *Ворошилов*).

І, навпаки, власні назви з фонемами [i] (або [йi]), на місці російського звука [o] ідентифікують історичну основу географічних назв, пов'язану з поняттям «поле» (*Тернопіль, Добропілля*), «гора» (*Святогірськ*) або іменами засновників конкретного населеного пункту (*Авдіївка* – від імені *Авдії*, а не прізвища *Авдєєв; Ніколаїв* – на честь російського імператора *Ніколая I*, а не від прізвища *Ніколаєв* чи імені *Микола*: тоді було б *Ніколаєв* або *Миколаїв*).

[б'], [в'], [м'], [п'] > [б'], [в'], [м'], [п'] // [б], [в], [м], [п]

М'які губні звуки [б'], [в'], [м'], [п'] перетворюються на фонему, якщо вони зберігають інформацію про російське походження власних назв: *Мясоедов* – *Мясоедов*, *Вячеслав* – *Вячеслав*, *Вялов* – *Вялов*, *Пятаков* – *Пятаков*, *Бязов* – *Бязов*, *Вязьма* – *Вязьма*. Проте тверда вимова фіксує належність конкретного об'єкта чи суб'єкта найменування до української мовної культури: *Пом'яловський, Вячеслав*.

[ф] > [ф], [п]

Вряд чи виправданою є заміна російського звука [ф] на [п], оскільки він є фонемою, тобто засобом їхньої національної ідентифікації: *Філіпп* і *Піліп*, *Афанасій* і *Опанас* – абсолютно різні власники відповідних імен. Є доречним останніми варіантами фіксувати українські імена, а російським «власникам» користуватися формами *Філіпп*, *Афанасій* тощо (як і формами *Філіппов*, *Афанасьєв* для російських прізвищ).

[ц] > [ц'], [ц]

У прізвищах на «ц» м'яка або тверда вимова набуває фонематичного навантаження, оскільки від неї залежить ідентифікація особи як представника слов'янського (рос. *Рябец*, *Швец*, *Кравец* – укр. *Рябець*, *Швец*, *Кравець*) чи неслов'янського світу (рос. *Кац*, *Зац*, *Ліфшиц* – укр. *Кац*, *Зац*, *Ліфшиц*).

Висновки і перспективи дослідження.

Методика передачі засобами іншої мови (у даному випадку української) адекватної інформації про об'єкт, зосередженої у власній назві, ще й досі не визначена. Еквівалентність і потенційна небезпека перейменувань, повного або часткового перекладу, багатозначність, фонетичні субститути, характерні для звичайної лексики і безмежної варіативності індивідуального мовлення, абсолютизуються у мовному функціонуванні власних назв, переносяться в юридично-адміністративну площину і державну політику, перетворюються в абстрактне право людини на недоторкану власність.

Проблема специфічного статусу власних назв (передача соціальної інформації про конкретний об'єкт) порівняно із загальними назвами (передача лексичного значення) досягає свого апогею при однаковому трактуванні поняття «звук» і «фонема» в першому і другому розрядах лексики. Проте звукові субститути у власних назвах спорідненої мови на відміну від звичайних слів (сфера фонології) можливі лише за умови, якщо вони не руйнують індивідуальну власність, зосереджену в конкретному онімі (сфера фонематики). При цьому фонема як найменша звукова мовна одиниця, що розрізняє слова за їхнім лексичним значенням, у власних назвах змінює свою функцію принципово – вона перетворюється на засіб розрізнення соціально значимих конкретних об'єктів і збереження їхньої адресної і/або інформативної функцій. Мовна складова слова стає вторинною, а мовленнєва варіативність взагалі втрачає будь-яке значення. Фонема набуває іншого статусу і перетворюється в «ономафон» – найменшу функціональну міжмовну одиницю пропріальної лексики для розрізнення, захисту і збереження засобами фонетики або графіки об'єктів номінації, їхньої соціальної культури й історії.

Подальша робота над виявленням природи міжмовних ономафонів і пов'язана з ними методика передачі власних назв при існуванні спільного онімного простору у споріднених мовах усе гостріше стає на порядку денному сучасної функціональної ономастики. Розроблення відповідної теорії і практики дозволить суспільним наукам і сучасній політиці по-іншому підійти до ролі і призначення власних назв в житті держави, суспільства і нації.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Креч Т.В. Словарь транслитерации русских и украинских имён. Харьков, 2001.
2. Магрицька Ірина. Самоврядування по-луганськи, або Як місцеві можновладці змінили український правопис. – <http://www.dt.ua/3000/3050/61071/>.
3. Михайлов Владимир. Русский вопрос в Белоруссии. // Русская линия. 5.05.2004. – <http://www.rusk.ru/st.php?idar=1001934>.

4. Мозговий В.І. Власні назви і мовна політика. // Загальні питання філології. Зб. наук. праць. У 2-х тт., т.2. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.52-56.
5. Мозговий В.І. Засвоєння чи системна адаптація? До проблеми передачі власних назв іншомовного походження. // Культура народів Причорномор'я. Научн. ж., №82, т.2. – Симферополь: Межвуз. центр "Крым", 2006. – С.33-35.
6. Мозговий В.І. Методологія збереження російської культури засобами україно-російського мовного зв'язку. // Графська пристань. – Севастополь, 2007: www.grafskaya.com.
7. Мозговий В.І. Проблеми формування топонімічної норми (на прикладі офіційної передачі географічних назв Криму засобами української мови). // Культура народів Причорномор'я. Научн. ж. №110. Т.2. – Симферополь: Межвуз. центр "Крым", 2007, с.46-49.
8. Мозговий В.І. Проблеми адекватності перекладу у зв'язку із сучасним статусом мов в Україні. // Вісн. Сумського держуніверситету. Серія "Філологічні науки", №1, т.2. – Суми: СДУ, 2007, с.135-140.
9. Мозговий В.І. Українська мова у професійному спілкуванні. Модульний курс. Видання 3-є, перероблене та доповнене. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с., 43 табл.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Мозговий – професор кафедри менеджменту і господарського права Навчально-наукового інституту «Вища школа економіки і менеджменту» Донецького національного технічного університету, кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, ономастика.

РОЛЬ СТРУКТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЛАСНИХ НАЗВ В ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ НОМІНАЦІЇ

Володимир МОЗГОВИЙ, Ніна МОЗГОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглядаються проблемні ситуації передачі структурних особливостей власних назв, співіснуючих в українсько-російському онімному просторі, від яких залежить національно-культурна ідентифікація об'єктів найменування.

The article deals with some problematic situations about transferring structural peculiarities of proper names, which exist in Ukrainian-Russian onym field and affect national and cultural identification of nomination objects.

Обґрунтування теми. Проблема передачі структурно-граматичних особливостей власних назв набуває в будь-якій мові принципового значення, бо тут головним є не фонетична близькість до оригіналу, а ідентифікація об'єкта з точки зору його інформативності. Особливо це стосується споріднених мов, де інформація, зосереджена в морфемах, прозора і відома обом мовним носіям.

Ступінь розробки теми навіть на сьогоденному етапі вивчення природи власних назв не може задовольнити не тільки теоретиків ономастики [1-4; 6; 11; 12], але й спеціалістів-практиків [5; 7-10], які стикаються з проблемами передачі власних назв російського походження українською мовою. Існує велика кількість методик граматичного оформлення російських власних назв і навіть способів адаптації іншомовної онімії на різних етапах її входження в російську мову, але й досі нема більш-менш повного описання принципів перенесення інформації про конкретний об'єкт, зосередженої в морфемах, в українську мову.

Актуальність проблеми полягає в тому, що сучасні посібники і словники описують граматичні і словотвірні моделі онімної лексики, характерні для «рідної», тобто української мови, забуваючи, що довгі часи українські власні назви існували в контексті російської лексико-граматичної системи. За цих обставин в адміністративній діяльності владних структур і до сьогодні практикується повний або частковий переклад, перейменування, хаотична заміна значимих морфем на українські або, навпаки, фонетичне «збереження» тільки російського звучання, що ускладнює соціальне порозуміння і руйнує матеріальну природу пропріальної лексики.

Формулювання цілей статті. Автори статті ставили за мету якомога повніше описати практичні моменти відмінювання і суфіксального оформлення топонімів і антропонімів, враховуючи їх «подвійне життя» у спільному українсько-російському онімному просторі.

Виклад матеріалу. Найбільшою практичною проблемою у сучасному «онімотворенні» є відмінювання власних назв і вживання закінчень. Закінчення змінюються не тільки тому, що вони вписуються в іншу граматичну систему (*Сороке Ольге – Сороці Ользі, в Кременчуге – у Кременчуку, в Волновахе – у Волновасі*). У цьому випадку вони фіксують вимову, яка не впливає на лексичне значення слова. Така проблема описана в будь-якому підручнику і не є складною для спеціаліста, обізнаного з граматиною української мови.

Є інша проблема, яка лише умовно пов'язана з граматиною. Ідеться про збереження на письмі інформації про соціальну ідентифікацію власної назви: *Енакієво – Єнакієве, к городу Енакієво – до міста Єнакієво* (але: *к господину Енакієву – до пана Єнакієва*). Соціальні мотиви, за яких зміни в закінченнях мають зберегти адресну або інформативну функцію об'єкта номінації, треба знати і враховувати при документальній фіксації різних категорій імені більше, ніж граматику.

1. Закінченнями **-о** або **-е** у власних назвах, які походять від присвійних прикметників, передається **національно-адресна ідентифікація**. Російські населені пункти позначаються у топонімах «маркером» **-о**, а українські – **-е**: *Іваново, Домодєдово, Внуково* (населені пункти Росії) і *Дебальцеве, Ханжонкове, Мукачеве, Рівне* (населені пункти України). При цьому відмінювання назв населених пунктів відрізняється від відмінювання однойменних прізвищ (**класифікаційна ідентифікація**): *поїхав до Єнакієва* («до когось пити каву»), але *поїхав до Єнакієво, був у Єнакієво* («в місті Донецької області»); *Кіров, Пушкін – Кіровим, Пушкіним* (прізвища), але *Кіровом, Пушкіном* (географічні назви). Порівняйте з російським: *до Пушкіна* («до письменника») – *до Пушкіно* («до населеного пункту»).

2. Назви населених пунктів (і, ширше, географічних назв) відмінюються за звичайними моделями першої, другої або третьої відмін, крім випадків, коли рід або складна структура власної назви не дозволяє цього робити при вживанні номенклатурних термінів: *Київ – до міста Києва* (а не *до міста Київ*), *Одеса – в Одесі, Рівне – до міста Рівного, Ханжонкове – у місті Ханжонковому, Прип'ять – на річці Прип'яті*. Це правило не діє, якщо «жіноча природа» власної назви не узгоджується із середнім родом номенклатурного терміна *місто* (*до міста Одеса, у місті Волноваха*), чоловічий рід гідроніма не узгоджується із жіночим родом слова *річка* (*на річці Дон*) або складна географічна назва не узгоджується з номенклатурним терміном (*до міста Кривий Ріг, від міста Красний Лиман*) тощо.

Якщо ж ідеться про залізничні станції, аеродроми або порти, на які переносяться назви відповідних населених пунктів, це фіксується їхньою невідмінюваністю (**класифікаційна ідентифікація**): *до станції Біла Церква, біля станції Житомир, від порту Миколаїв* тощо (ми ж не кажемо *снідав у кафе «Донецька»!*). У цьому контексті, навпаки, не можна загальним назвам кафедр, організацій або комітетів з відповідними функціями надавати статусу власних назв, позбавлених лексичного значення. Ось чому в жодному разі не можна «обзивати» кафедри і факультети кафедрами “*Менеджмент і господарське право*” або факультетами “*Економіка й менеджмент*”. Це майже дитсадок «*Сонечко*», у якому немає сонечка, а значить, і на кафедрі «*Менеджмент і господарське право*» названі проблеми не вивчають.

Таким чином, правильно: *кафедра менеджменту і господарського права, факультет економіки й менеджменту* тощо.

3. Оформлення прізвищ прикметникового походження різниться порівняно із прикметниками-апелативами. Відомо, що для прикметників чоловічого роду в російській мові під наголосом вживається закінчення **-ой** (*большой, золотой*), в українській – завжди **-ий** (*великий, золотий*). Проте така граматична «розбіжність» не може однозначно фіксуватися в онімах. Якщо в російських географічних назвах при їх передачі українською мовою українська граматику «діє» (*Белый Яр – Белий Яр, Великий Устюг – Великий Устюг, Крутой Лог – Крутий Лог*), то при відтворенні російських прізвищ все залежить від **російської або української ідентифікації імені**, тобто його належності до певної національної культури: *Толстой, Крамської* – російські прізвища (як і в російській мові *Толстой, Крамской*), *Чепурний, Бережний* – українські (рос. *Чепурной, Бережной*).

4. При відтворенні власних назв типу *Кравець, Швець, Кролевець* (рос. *Кравец, Швец, Кролевец*) і *Ліфшиць, Клаузевиць, Кац* (рос. *Лифшиц, Кац, Клаузевиц*) слід пам'ятати про **слов'янську або неслов'янську ідентифікацію імені**: слов'янські власні назви відмінюються за м'якою групою з пом'якшеним кінцевим основи [ц'] (*Кравця, Кравцю*), неслов'янські – за твердою (*Каца, Кацу*).

5. При відмінюванні прізвищ слід враховувати **принцип статевої ідентифікації**. Чоловічі прізвища, якщо вони вписуються в граматичну систему української мови, завжди відмінюються: *Терлак Микола – Терлака Миколи; Шевченко Тарас – Шевченка Тараса; Навка*

Ілля – Навці Іллі (але: Олег Чанні – Олегу Чанні; Олексій Толстих – Олексія Толстих; від Живаго, Дурново тощо). При цьому у подвійних прізвищах відмінюються обидві частини на знак рівності родів: *Донецький державний університет економіки і торгівлі імені М.І.Тугана-Барановського; твори І.Нечуя-Левицького* тощо. Але: *виконавчий комітет міста Івано-Франківська*, бо у цьому випадку поєднуються за допомогою інтерфікса *-о-* в одній складній назві ім'я і прізвище.

Що стосується жіночих прізвищ, то вони відмінюються тоді, коли структура слова формально “підходить” під жіночий рід (принцип “гармонії”): *Сорока Тетяна – Сороці Тетяні, Мурза Людмила – Мурзи Людмили* (але: *Красько Ніна – Красько Ніни; Сідаш Олена – Сідаш Олени*).

Така «несправедливість» щодо відмінювання прізвищ пояснюється історично. У давнину прізвища давалися тільки чоловікам, бо вони мали право на спадщину й фіксацію знатного походження. Ось чому всі чоловічі прізвища відмінювалися незалежно від роду слова, до якого вони належали. А в жінок навіть аристократичного походження прізвищ фактично не було: діяв принцип приналежності до батька або чоловіка (ось чому жіночі прізвища змінювалися при зміні «власника»). У цій ситуації відмінювання жіночих прізвищ здійснювалося тільки у випадку, коли власна назва структурно збігалася з жіночим родом.

6. При звертаннях в українській мові вживається тільки кличний відмінок із закінченнями *-у (-ю), -е* в іменниках чоловічого роду другої відміни однини (*Іваненку, Юрію, Іване*) і *-о, -е (-є), -ю* в іменниках жіночого роду першої і третьої відміни (*Варваро, Надіє, Лесю*). Мовний етикет вимагає наступних форм: при звертанні на ім'я і по батькові – *Шановний Євгене Степановичу! Шановна Ольго Петрівно!*; при звертанні зі словом *пан, пані* – *Шановний пане Андрію! Шановна пані Олено!* (тільки ім'я); *Шановний пане Пилипчук! Шановна пані Шевченко!* (тільки прізвище, можна з ініціалами) *Шановний пане професоре! Шановний пане докторе! Шановний пане ректоре!* (за званням, ступенем або першою посадою). І не можна *пане ректоре Іванчук, пані Олено Степанівно, пане слюсарє* тощо.

7. При передачі багатокомпонентних мікротопонімів для уникнення двозначності можлива зміна синтаксису: *Культурно-досуговий центр – Центр культури і дозвілля*. Спроба точного перекладу (*Культурно-дозвільний центр, Культурно-дозвільський центр*) насправді пов'язує значення топоніма із «дозволом» або робить назву штучною.

Отже, варіативність при правописі коренів і афіксів у більшості випадків залежить не стільки від особливостей вимови, скільки від адекватної передачі адресної і соціальної інформації, зосередженої в структурних частинах власної назви. Ось чому орфографічних правил треба дотримуватися лише у випадках, якщо вони не суперечать сформульованим нижче принципам:

А. Принципові національно-адресної ідентифікації, який фіксується:

– при передачі власних назв, утворених від російських прізвищ (у цьому випадку вживаються суфікси *-ов-, -ев-, -єв-*: *Ворошиловськ, Єнакієве, Горловка*, бо в їх основі прізвища *Ворошилов, Єнакієв, Горлов*) або імен (тоді логічним є вживання суфіксів *-ів-, -їв-* при збереженні основи російського імені: *Авдіївка* від *Авдій*, *місто Николаїв* від імені російського імператора *Николая* (а не *Миколаїв* від художньо-поетичного *цар Микола*);

– при варіюванні коренів *-поль-* // *-піль-*: *Севастополь, Маріуполь, Константинополь* (об'єкти, пов'язані з грецькою культурою, де *-поль-* має значення “місто” – *поліс*) і *Тернопіль, Добропіль* (міста, пов'язані зі слов'янською культурою: “тернове поле” – *Тернопіль*, “добре поле” – *Добропіль*) тощо;

– при варіюванні коренів *-гор-* // *-гір-*: *Вуглегорськ* (адресно-інформаційна ідентифікація – «місто в Донбасі, де видобувають вугілля), але *Святогірськ* (населений пункт на Святих Горах);

Б. Принципові сімейної ідентифікації у суфіксах імен по батькові. Цей принцип передбачає зміну російських суфіксів *-ович-, -евич-* (для чоловічих імен по батькові) і *-овн-, -євн-* (для жіночих імен по батькові) на близькі за звучанням українські еквіваленти *-ович- (-йович-)* або *-івн- (-ївн-)*, які зрозумілі в обох мовах і не руйнують інформацію про ім'я батьків: *Юрій – Юрійович, Юрійівна; Ігор – Ігорович, Ігорівна; Євген – Євгенович, Євгенівна; Євгеній – Євгенійович, Євгенійівна, Іван – Іванович, Іванівна*. Головним тут є словотвір, при

якому суфікси мають додаватися тільки до основи імені, щоб точно передати інформацію про батька. У цьому контексті зовсім не зрозумілими є утворення *Миколайович* і *Миколаївна* від *Миколи* (тоді ці діти *Миколая*). Звичайно ж, що правильні варіанти *Миколович* і *Миколівна*.

Винятки становлять тільки імена по батькові типу *Лукич* (і *Лукович*), *Ілліч* (в розмовному стилі *Ількович*), *Савич* (і *Савович*), *Кузьмич* (і *Кузьмович*);

В. Принципові інформативної відповідності власних назв відтопонімічним прикметникам: село *Рівне* – *Рівненська сільська рада* (а не *Рівнівська*), місто *Єнакієве* – *Єнакієвська міська рада* (а не *Єнакіївська*), місто *Часів Яр* – *Часовоярська міська рада* (а не *Часов-Ярівська*). Подібні помилки призводять до повного руйнування юридичної основи документа: якщо рада *Рівнівська*, *Єнакіївська*, *Часов-Ярівська* то село *Рівнове*, а міста *Єнакієве* і *Часов-Ярів*. При утворенні прикметників слід дотримуватися правил словотвору, а не додавати до власної назви неіснуючі елементи у вигляді суфіксів або дефісів.

Висновки і перспективи дослідження. Головний конфлікт між універсальною природою мови і політично обмеженими рамками її функціонування зосереджений у власних назвах. Власні назви лише умовно можна вважати словами. У першу чергу це аналог конкретних об'єктів, який часто не пов'язаний зі значенням слова, але передає найсуттєвішу інформацію про власника (адресну, національну, родову, статеву, територіальну, генеалогічну тощо). Ось чому кількість офіційних варіантів для конкретного власника в різних мовах і мовних культурах обмежена умовами адекватної передачі інформації про об'єкт. При цьому форма має збігатися з оригіналом лише настільки, наскільки вона відображатиме сутність конкретного об'єкта. Інакше соціальна природа імені вступить у протиріччя з мовною інтерпретацією, зруйнує його належність до певного класу, статусу, роду і перенесе на абсолютно інший соціальний ґрунт. Міжкультурний діалог, історичні долі людей, народів, міст і країн стануть нічим і створять ґрунт для виникнення конфліктного антилогу.

Ситуація небезпечна для діалогу української, російської і контактуючих культур. Вона вимагає негайного вирішення проблем міжонімної ідентифікації на рівні державної національно-мовної політики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гиляревский Р.С., Старостин Б.А. Иностранные имена в русском тексте. – М.: Международные отношения, 1978. – 239 с.
2. Граудина Л.К. Современная норма склонения топонимов (в сочетаниях с географическим термином) // Ономастика и грамматика. – М.: Наука, 1981. – С. 122-145.
3. Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – №1. – С. 15-18.
4. Ильин Д.Ю. Тенденции и проблемы формирования орфографии собственных имен в XIX – XX вв. (Прописная буква в топонимии) // Вестник Волгоградского государственного ун-та. – Волгоград, 1998. – Вып. 3 (сер. 2). – С. 45-50.
5. Максимова Л.К. О склонении некоторых групп собственных имен, оканчивающихся на -а // Ономастика. – М.: Наука, 1969. – С. 245-250.
6. Отін Є.С. До питання про псевдосуфікси в топонімії // Избранные работы. – Донецк: Донеччина, 1997. – С. 121-131.
7. Мозговий В.І. Засвоєння чи системна адаптація? До проблеми передачі власних назв іншомовного походження. // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал, №82, т.2. – Симферополь: Межвузовский центр "Крым", 2006. – С. 33-35.
8. Мозговий В.І. Проблеми формування топонімічної норми (на прикладі офіційної передачі географічних назв Криму засобами української мови). // Культура народів Причорномор'я. Научн. журн. №.110. Т.2. – Симферополь: Межвуз. центр "Крым", 2007, С.46-49.
9. Мозговий В.І. Проблеми адекватності перекладу у зв'язку із сучасним статусом мов в Україні. // Вісник Сумського державного університету. Серія "Філологічні науки", №1, т.2. – Суми: вид. Сумського державного університету, 2007, С. 135-140.
10. Мозговий В.І. Макропроблеми двомовної мікротопонімії. З досвіду роботи над мікротопонімією Донецька // Культура народів Причорномор'я. Научн. журн. №.142. Т.2. – Симферополь: Межвуз. центр "Крым", 2008, С. 89-92.
11. Сталтмане В.Э. О двойном морфологическом оформлении иноязычных хоронимов в русском языке // Ономастика и норма. – М.: Наука, 1976. – С. 10-115.
12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Володимир Мозговий – професор кафедри менеджменту і господарського права Навчально-наукового інституту «Вища школа економіки і менеджменту» Донецького національного технічного університету, кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, краєзнавство, порівняльна ономастика, функціональна лінгвістика.

Ніна Мозгова – старший викладач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі.

Наукові інтереси: методика викладання української мови, порівняльна граматики.

ПЕРЕКЛАД ДЛЯ ТЕАТРУ: ПАСТКИ ТА ПРИНАДИ**Тетяна НЕКРЯЧ (Київ, Україна)**

У статті розглядаються специфічні труднощі перекладу драматичних творів, зокрема, ті текстові риси, які викликають необхідність асиметричних рішень. Вводяться поняття системної, ситуативної та експлікативної асиметрії.

The article focuses upon specific difficulties of drama translation, particularly, on the textual features conducive to asymmetric decisions. The notions of systemic, situational and explicative asymmetries are introduced.

Переклад творів для театру, очевидно, належить до найдавніших видів перекладу – ще у Давньому Римі перекладали грецькі комедії та трагедії, пристосовуючи їх до потреб та реалій власної культури. Проте теоретики перекладу протягом довгого часу залишали цей вид літератури на периферії уваги, і тільки порівняно нещодавно як в Україні, так і в світі переклад драматичних творів почав завойовувати пильний інтерес дослідників.

У драматичних творах усі перепетії реалізуються через драматичний діалог, який має позначатися високим ступенем природності мовлення. Переклад драматичного твору, з огляду на його дуалістичну природу – розрахованість на читача і глядача – окрім усіх інших невід'ємних складників, повинен включати так звану вимовляємість, тобто, граничну зрозумілість на слух і смислову прозорість кожного знаку. Це спонукає перекладача творів для театру вдаватися до більш розмаїтої палітри трансформаційних прийомів – до перекладацької *асиметрії*.

Кожний перекладач добре знає, якими міцними є лещата вихідного тексту. Навіть прекрасно пам'ятаючи про *системні* «підводні камені», можна з незграбністю комп'ютера вкладати в уста героїв фрази **Я гадаю, що я це** зробию, **Я вважаю, що я зможу** тощо. Українською так ніхто не говорить, особовий займенник першої особи випускається у переважній більшості випадків у живому мовленні. Те ж саме стосується невиправдано великої кількості займенника **це** у перекладах початківців і непрофесіоналів. Правда, такі стилістичні прорахунки легко виправляються при першому редагуванні тексту. Опущення в подібних випадках утворює *системну асиметрію*.

Дещо складнішою є ситуація з відтворенням особового займенника *you*. Обираючи варіант *ти* чи *ви*, слід враховувати низку соціокультурних і психологічних факторів. Багато залежить від такту перекладача – як знайти золоту середину, не впадаючи ні у надмірну формальність, ні у вульгарну фамільярність. Вважається, що коли в англійському середовищі люди називають один одного по імені, то *you* слід перекладати як *ти*. Це далеко не завжди так, але саме такий вибір було зроблено автором даної статті при перекладі п'єси О. Вайлда *Конче треба бути Ернестом (The Importance of Being Earnest)*, коли Гвендолін, долаючи безліч вікторіанських світських умовностей, прагне встановити дружні стосунки із Сесилі.

GWEDOLEN. I may call you Cecily, may I not?

CECILY. With pleasure!

GWEDOLEN. And you will always call me Gwendolen, won't you?

CECILY. If you wish. [3: 246 – 247].

ГВЕНДОЛІН. Може, перейдімо на ти?

СЕСИЛІ. Залюбки!

ГВЕНДОЛІН. І ти будеш мене називати просто Гвендолін, згода?

СЕСИЛІ. Гарзд. (Тут і далі переклади мої. – Т.Н.)

Дуже скоро юні панянки сваряться і повертаються до офіційних форм *Miss Cardew, Miss Fairfax*, і *you* одразу ж перетворюється на *ви*. Двоє героїв цієї комедії Джон Вордінг та Елджернон Монкріф, які називають один одного зменшувальними Джек і Елджі, не можуть спілкуватися інакше, ніж на *ти*.

Коли у відомій п'єсі Б.Шоу *Пігмаліон* сміттяр Дулітл з притаманною йому відсутністю шанобливості до сильних світу цього починає називати професора Хігінса *Генрі* (у відповідь на те, що Хігінс звертається до нього на ім'я – *Елфред*), то це є сигналом, що між ними встановлюються якісно інші, більш фамільярні стосунки, і було б доцільно підкреслити це у перекладі вживанням займенника *ти*. Подібний хід не лише краще відповідав би зміні у стосунках, але й посилив би комедійність ситуації і поглибив психологічну достовірність

обох персонажів. На жаль, у жодному з наявних перекладів *Пігмаліона* така стратегія не реалізується.

Проте, вживання імені, а не прізвища не завжди виступає вирішальним фактором – вибір диктується загальною ситуацією, підказується контекстом. У драмі В. С. Моема *Священне полум'я* (*The Sacred Flame*) місіс Тебрет називає своїх синів Моріса і Коліна, як і невістку Стеллу на *ти*. Моріс і Колін говорять матері і Стеллі *ти*, а Стелла свекрусі *ви*, хоча й називає її мамою. Майор Ліконда, який знав обох хлопців дітлахами, з ними на *ти*, а до Стелли звертається на *ви*, називаючи її все ж по імені: вона значно молодша за нього, але знайомство їх дуже коротке. Медсестра Вейленд, яка доглядає скаліченого Моріса і є найманою робітницею, пильно стежить за дотриманням соціальної ієрархії: вона говорить усім *ви* і отримує *ви* у відповідь. Більше того, вона підкреслює свій нижчий соціальний статус, що підсилюється у перекладі експлікацією:

MRS. TABRET. She calls the boys Mr. Maurice and Mr. Colin and Stella she calls Mrs. Maurice. She seems to be always on her guard. She certainly doesn't encourage familiarity [2: 114].

МІСІС ТЕБРЕТ. Вона називає хлопців, як служниця, - Містер Моріс і Містер Колін, а Стеллу – Місіс Моріс. У мене таке враження, ніби вона завжди напружена і аж ніяк не заохочує до дружнього зближення. (Т.Н.).

Форми звертання, природність звучання і вірність «запропонованим обставинам» обумовлювала і вибір відповідників для *you* у перекладі трагіфарсу Т. Джонсона *Істерія* (*Hysteria*) і комедії Дж. Кауфмана і М. Харта *Той, що прийшов на вечерю* (*The Man Who Came to Dinner*).

Драматичний діалог позначається високим ступенем ідіолектності, тобто системою індивідуальних мовленнєвих рис, які виступають одним із засобів характеристики персонажів. У талановитих драматургів кожний герой має свій темп, своє дихання, своє манеру говорити. Перекладач мусить відтворювати внутрішні ритми героїв, піклуватися про вірне звучання саме цього неповторного голосу, про специфіку інтонаційного малюнку. При перекладі слід відштовхуватись від цілісного живого образу, знайти точний камертон і добиватися того, щоб кожний персонаж говорив своїм власним голосом. Перекладаючи ідіолектні одиниці, слід пам'ятати про надзавдання: максимально повне розкриття внутрішнього світу героїв і їхніх взаємостосунків.

Ідіолектні одиниці позначаються більш високою частотністю вживання у мовленні людини. Для Моріса Тебрета такою преференцією є *old boy*. Він звертається так до молодшого брата Коліна, до однолітка лікаря Гарвестера і до старшого пана майора Ліконди. В оригінальному тексті ця фраза сприймається просто як дружній вигук, і перекладати її *стариганю* чи *старий* у кожному випадку означало б деформувати психологічний портрет Моріса, людини тонкої і вразливої, та водночас мужньої. При перекладі було вжито **ситуативну асиметрію**, і *old boy* передавався то як *мій любий друже*, то як *хлопче*, то як *малий*, то взагалі вилучався і замінювався на ім'я або звання: *Коліне, майоре, лікарю*. Ідіолектна фраза Шерідана Вайтсайда (*The Man Who Came to Dinner*) “*We won't discuss it*”, якою він обриває неприємні чи невігідні для нього теми, в усіх випадках перекладалися однаково – «*Облишмо*», зберігаючи тим самим свій ідіолектний статус. Отже, ситуативна асиметрія – це вибір того з можливих варіантів перекладу, який у даній конкретній ситуації драматичного твору найліпше розкриває стосунки між персонажами і вірно передає їхні характерні особливості.

Різні типи **експлікативної асиметрії** вживаються при перекладі власних імен у комедії Дж. Кауфмана і М. Харта *Той, що прийшов на вечерю*. Головний герой Шерідан Вайтсайд — драматург, літературний критик, лектор, «улюбленець радіохвиль», знавець найгучніших злочинів є близьким другом усіх світових знаменитостей свого часу. Цей факт має суттєве значення для розвитку драматичного конфлікту, він стає рушійною силою сюжету. Текст рясніє іменами реальних людей, які були загальновідомими у час написання п'єси 1939 року, а надто у Сполучених Штатах. Згадуються державні діячі, політики, письменники, вчені, художники, мандрівники, журналісти, режисери, актори, кінозірки, музиканти і злочинці. Деякі імена і досі викликають цілком адекватний **асоціативний шлейф** (Т.Н.) і не потребують при перекладі змін, – тут існує симетрія, і імена просто транскодуються: *H.G. Wells – Герберт Велс*,

Somerset Maugham – Сомерсет Моєм, Salvador Dali – Сальвадор Далі, Picasso – Пікассо, Walt Disney – Волт Дисней, Matisse – Матісс. Проте низка власних імен, які не є настільки впізнавані, транскодується з додаванням коротких пояснень (експлікацій):

WHITESIDE (to the NURSE). Go in and read the life of Florence Nightingale and learn how unfitted you are for your chosen profession [1: 221].

ВАЙТСАЙД (до МЕДСЕСТРИ). Підіть краще почитайте життєпис славетної медсестри Флоренс Найтінгейл. Тоді ви усвідомите, як схибали, обравши цю професію.(Т.Н.).

WHITESIDE. Send a cable to Arturo Toscanini. Where is he?

MAGGIE. I'll find him [1: 224].

ВАЙТСАЙД. Відправ телеграму Артуро Тосканіні. Де він зараз дирижує?

МЕГГІ. Я з'ясую (Т.Н.).

Експлікативна асиметрія, що виникає внаслідок контекстуальної заміни і узагальнення, зберігає авторську ідею і не руйнує образ у наступному прикладі:

WHITESIDE. Did you see my wonderful Banjo in Hollywood?

BEVERLY. I did. He gave a dinner for me. I arrived in white tie and tails, to be met at the door by two bewigged flunkies, who quietly proceeded to take my trousers off. I was then ushered, in my lemon silk drawers, into a room full of Norma Shearer, Claudette Colbert, and Aldous Huxley, among others. Dear, sweet, incomparable Banjo! [1: 267].

ВАЙТСАЙД. Ти зустрічався у Голівуді з нашим солодятьком Банджо?

*БЕВЕРЛІ. Ще б пак! Він влаштував на мою честь бенкет. Я з'являюся у білому фракку, а на вході мене хапають двоє лакеїв у величезних перуках, мовчки стягають з мене штани, я залишаюся у своїх лимонно-жовтих шовкових кальсонах, і вони мене заводять до зали, де юрмиться **весь цвіт Голівуду!** Добрий, ніжний, незрівняний Банджо!(Т.Н.).*

Якщо ім'я письменника Олдоса Гакслі і знайоме частині публіки, навряд чи це можна стверджувати про Норму Ширер та Клодет Кольбер, і ці імена, якщо передати їх «симетрично», лише відволікали б глядачів. Вони несуть надлишкову інформацію, яка не сприяє сценічності і гальмує розвиток дії, отже, їх вилучення і заміна асиметричним експлікативним узагальненням видається доцільним.

Аналогічну стратегію вжито і у наступних прикладах:

MAGGIE (she calls to the library). Sherry, I'm going out for a few minutes. With Horace Greeley. I won't be long. [1: 249].

МЕГГІ (гукає до бібліотеки). Шері, я вискочу на кілька хвилин. З королем журналістики. Я швиденько.(Т.Н.).

WHITESIDE. You are behaving like a Booth Tarkinton heroine. It's incredible! [1: 242].

ВАЙТСАЙД. Ти поводишся, немов якась слинява героїня сентиментального роману для підлітків. Неймовірно! (Т.Н.).

Меггі жартома називає свого коханого, журналіста Берта Джеферсона, ім'ям відомого у ХІХ ст. журналіста і політика, а розлючений Вайтсайд згадує представника “ніжного реалізму” в американській літературі. Обидва імені подано через *антономасію*, у якій імпліковані асоціації експлікуються.

У п'єсі неодноразово зустрічається ім'я *Catherine (Kit) Cornell*, надзвичайно популярної на той час театральної актриси, яка навряд чи відома нині поза вузьким колом театрознавців. Вайтсайд для здійснення своїх егоїстичних планів м'яко шантажує актрису Лорейн Шелдон, другу з героїнь комедії, тим, що роль у новій п'єсі нібито дуже їй пасує, але на неї зазіхає Корнел, тож Лорейн мусить звабити автора.

WHITESIDE. Now listen, my pet. I've grand news for you. I've discovered a wonderful play with an enchanting part for you. Cornell would give her eye teeth to play it, but I think I can get it for you... Now, now, wait. Let me tell you. The author is a young newspaper man from this town. Of course he wants Cornell. [1: 246].

*ВАЙТСАЙД. А зараз слухай уважно, крихітко. Маю для тебе грандіозну новину. Я натрапив на чудову п'єсу з розкішною роллю для тебе. **Вівьєн Лі** аж зі шкури лізе, щоб зіграти цю роль, та, гадаю, я зумів би видряпати її для тебе. Цить, дай договорити. Автор — молодий журналіст з цього містечка. Звісно, він мріє про **Вівьєн**... (Т.Н.).*

Контекстуальна заміна *Kit Cornell* на *Вівьен Лі* обумовлюється такими факторами: Вівьен Лі добре знайома вітчизняній аудиторії завдяки фільму *Віднесені вітром* (до речі, у іншій сцені комедії згадується партнер Лі по цій стрічці *Кларк Гейбл*, і його ім'я залишається у перекладі "симетричним"); Лі, як і Корнел, була переважно актрисою театру; хоч вона і англіянка, проте довгий час перебувала у Штатах, отже, вірогідність її претензій на роль досить висока. Така заміна не суперечить загальній сюжетній схемі, викликає адекватні асоціації і пояснює авторську ідею, включаючись тим самим до арсеналу **експлікативної асиметрії**.

З аналогічних міркувань *Louella Parsons* замінюється у моєму перекладі на *Мері Пікфорд*, *Ethel Barrymore* на *Грету Гарбо*, а *Mrs. Siddons* – на *Сару Бернар*.

У тих випадках, коли ім'я, згадане у п'єсі, не вдалося знайти в біографічних довідниках, воно просто замінювалося на інше ім'я тогочасної знаменитості, без кореляції зі сферою діяльності. Головним фактором при виборі виступала відомість даної фігури на час сценічної дії і знайомство з нею цільової аудиторії (глядацької і читацької) – *Чарлі Чаплін*, *Жан Габен*, *Агата Крісті*, *Альфред Хічкок* чи *Альберт Ейнштейн*.

Усі розглянуті варіанти експлікативної асиметрії у перекладі власних імен-формантів сюжету: *доповнення/уточнення, описовий переклад, узагальнення і контекстуальна заміна* сприяють створенню українського варіанту п'єси, у якому виникають належні асоціації, закодовані автором, і при цьому не уповільнюється розвиток драматичного конфлікту.

Перекладач драми певним чином «грає» усі ролі в п'єсі (як це, зрештою, робить і драматург). Без відчуття сценічності годі й братися за переклади п'єс. Вірність образу, а не букві при збереженні природності звучання драматичного діалогу, вимагає більше відхилень від мовних моделей оригіналу порівняно з прозовими творами. При будь-якому перекладі ми вдаємося до **системної асиметрії**, яка викликається розбіжностями у мовних системах, але при перекладі драматичних творів крім системної виникають ще **ситуативна та експлікативна асиметрії**, які допомагають глядачеві досягнути авторський задум, нерідко «озвучуючи» імпліковані змістовні параметри.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Kaufman, George, Hart, Moss. *The Man Who Came to Dinner // Three Plays by Kaufman and Hart.* – N.Y.: Grove Press, 1980. – P. 207 – 307.
2. Maugham, W. Somerset. *The Sacred Flame// Maugham, W. Somerset. Selected Plays.* – L.: Penguin Books Ltd., 1999. – P. 107 – 190.
3. Wilde, Oscar. *The Importance of Being Earnest// Five Plays by Oscar Wilde.* – N.Y.: Bantam Books, 2001. – P. 209 – 268.

© Переклади Тетяни Некряч.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Некряч – доцент, канд. філол. наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія і практика художнього перекладу.

ОБ'ЄКТИВНО ОБУМОВЛЕНІ ЗМІНИ СИНТАКСИСУ РЕЧЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Ольга ОБРАЗЦОВА, Олена ОБРАЗЦОВА (Одеса, Україна)

Стаття подає результати зіставного аналізу змін структури простого речення оригіналу при перекладі. Зокрема, досліджено трансформаційні перетворення, спричинені впливом об'єктивного чиннику.

The changes that the syntactic structure of a simple sentence (Source Text) undergoes in translation are considered as a particular result of either objective or subjective factor impact.

Важливим методом дослідження в перекладознавстві виступає зіставний аналіз форми та змісту текстів оригіналу і перекладу під час якого «з'ясовуються шляхи подолання типових складнощів, встановлюються закономірності» [3: 52]. Водночас, через дослідження виявленої нетотожності пізнається і «лінгвістична різносистемність мов, пов'язана з впливом різних факторів (соціально-історичного, культурно-етнічного та інших), в тому числі і з їх різницею в системах національно-художніх традицій літератур та інш.» [2: 21]. Цим визначено роль перекладознавства і як виокремленої галузі зіставного мовознавства [2: 19]. За допомогою перекладу можливо встановити закономірності мов в термінах передачі формально різними засобами одного і того ж самого змісту. Зіставне дослідження дозволяє простежити спільні

та відмінні риси в межах макросистем мов та є засадою лінгвістичних узагальнень в аспекті порівняльної типології [14: 41].

Слід зазначити однак, що закономірності перекладу лексем та словоформ – явище опрацьоване, досліджене, водночас питання відтворення особливостей структури речення оригіналу в перекладі залишаються дискусійними. Структурна композиція речення оригіналу може в тексті перекладу бути відтворена повністю або зазнати певних змін, що стосуватимуться синтаксичної побудови, статусу окремих членів речення, способу їх вираження і, навіть, лексичного наповнення відповідних структур. Відомо, що зміна синтаксису мови оригіналу при перекладі буває спричинена об'єктивним та суб'єктивним чинниками. Однак критерій об'єктивності або суб'єктивності вибору варіанта перекладу стосовно синтаксичної структури речення у теорії залишається не розробленим. Це обумовлено перш за все відсутністю конкретних зіставних досліджень синтаксичної структури речення, зокрема, в російській та англійській мовах. Наявні лише загальні теоретичні положення відносно свободи та фіксованості порядку слів, багатослівності та дискретності в російській та англійській мовах відповідно, деякі дослідження зіставного характеру стосовно вживання інверсії. Існує проте загальний принцип, відповідно до якого об'єктивними вважаються ті зміни, які викликані системними розбіжностями мов, а суб'єктивними ті, що трапляються в результаті суб'єктивного вибору перекладача.

Недостатність вивчення безпосередньо синтаксичних трансформацій в межах граматичних трансформацій в перекладознавстві, а також нерозробленість критеріїв визначення об'єктивного/суб'єктивного вибору варіанта перекладу стосовно синтаксичної структури речення обумовлюють **актуальність** даного дослідження. **Мета** дослідження – проаналізувати випадки неспівпадіння структури простого речення в оригіналі та перекладі тексту художнього твору та визначити, внаслідок домінування якого з факторів – суб'єктивного чи об'єктивного – вони відбуваються. **Завданням** дослідження є з'ясувати відхилення від синтаксичної структури речень оригіналу при перекладі, виокремити та систематизувати основні синтаксичні моделі, типологізувати синтаксичні трансформації (перетворення), які мали місце при перекладі простих повних речень. **Матеріалом** дослідження став оригінал та російськомовний переклад роману «Момент омани» (2001р.) Дена Брауна. Базові висновки було зроблено на основі суцільного дослідження перших 1047 речень тексту оригіналу та відповідно 914 речень тексту російськомовного перекладу. Переважання за кількістю речень оригіналу обумовлено наявністю великої кількості неповних речень, виокремлення речень прямої мови та слів автора в самостійні речення. Дослідження ґрунтується на загальних та лінгвістичних **методах** пізнання дійсності зокрема, методах дистрибутивного аналізу, моделювання, субституції, зіставного аналізу, методі "чорного ящика" [1; 5]. **Новизну** роботи становить дослідження синтаксичних параметрів простого речення оригіналу в тексті перекладу та виявлення ступеню їх трансформування, з'ясування факторів, які це обумовлюють.

Повна відповідність структури – відповідність порядку слів, наявність усіх граматичних та лексичних одиниць в повному обсязі своїх значень – явище дуже рідке. Це явище є наслідком значної спільності синтаксичної організації оригіналу та перекладу. Відносна еквівалентність художнього перекладу викликана не тільки різносистемністю мов або відмінностями соціокультурного середовища, а й своєрідністю сприйняття оригіналу перекладачем. Перекладач, керуючись вже створеною реальністю, пропускає її крізь призму власної свідомості, збагачує оригінал елементами свого власного сприйняття: ставить акценти, вилучає з авторського тексту елементи різних рівнів й текстової структури, розкриває потенційний зміст, у багатьох випадках створюючи новий.

Група чинників **суб'єктивного** характеру складається з особистих індивідуальних характеристик перекладача (приналежність до певної епохи, культури, соціуму, орієнтація на певні традиції, перекладацькі настанови, компетентність, творчій потенціал) Інтерферуючий вплив перекладацького сприйняття – це зміни в перекладі, що обумовлено індивідуальними особливостями, творчим потенціалом перекладача, його соціокультурною, лінгвістичною підготовкою, хронологічною, віковою та історико-географічною дистанційованістю автора оригіналу від автора перекладу [5: 205]. Вплив змінних (суб'єктивних) факторів

простежується у двох напрямках, а саме: в перерозподілі змістової інформації у вигляді утинання (усічення) та в розгортанні [3: 121] і вважається цілком виправданим.

Група чинників **об'єктивного** характеру включає застосування різних перетворень заради передачі змісту оригіналу без порушення норм мови перекладу внаслідок різносистемності мов. Такі розбіжності притаманні усім рівням, в тому числі синтаксичному. Їх обумовлюють численні розходження мовних систем, зокрема російської та англійської мов, у засобах організації та вираження комунікативної одиниці. В джерелах зазначається, зокрема, що вплив простих системних (об'єктивних) факторів простежується в скороченні довжини речення при перекладі [10: 36]. Пояснюють таке скорочення тим, що порівняно з російською мовою англійська є більш «компактною», лаконічною. При цьому не йдеться про синтаксичну структуру речення, а лише про кількість слів у ньому, тобто речення перекладу (при перекладі з англійської на російську мову) може бути поширеним, ускладненим, навіть еліптованим, але не обов'язково складним.

Отже, теоретично можна допустити, що до об'єктивних проявів слід віднести збереження синтаксичної структури простого речення (ідентичність кількісного складу головних членів речення, збереження їх взаємного розташування в перекладі російською, за умови збереження комунікативного типу висловлення та збереження синтаксичного статусу речення оригіналу в перекладі: просте-просте, непоширене – непоширене, поширене – поширене, повне – повне); а також системно закономірні зміни синтаксичної структури простого речення при перекладі російською (зміна взаємного розташування головних членів речення, перехід простого повного речення оригіналу з наявною вторинною структурою предикації у складне без прямої мови). Інші ж зміни синтаксичної структури речення слід віднести до проявів суб'єктивного фактору перекладу.

В теорії перекладу поняття «граматична трансформація» розглядається як: засіб перетворення структури речення в процесі перекладу у відповідності до норм мови перекладу [12: 38]; процес «перевисловлення» змісту [7: 87]; міжмовне перефразування, перебудова будь-якого з елементів вихідного тексту, необхідна для того, аби зберегти специфіку і отримати повноцінний еквівалент в перекладі [9: 27-28]; перетворення, для переходу від одиниць оригіналу до одиниць перекладу; відхід від використання ізоморфних засобів, наявних в обох мовах; [5: 209]; зміна формальних граматичних компонентів вихідного тексту за умови збереження інформації, призначеної для передачі [7: 198]. Поняття конкретизується як: перебудови речення, перестановки, заміни, додавання й опущення [6: 86]; синтаксичне уподіблення, членування/об'єднання речень, заміна форм слова, частин мови або членів речення; перетворення структури речення у відповідності до норм мови перекладу [11: 431]; перетворення, що включають в себе заміну членів речення, частин мови, пасивізацію, членування й об'єднання речень [7: 246]; трансформації заміни, перестановки, додавання, опущення [7: 30], зміна синтаксичних функцій слів та словосполучень, перебудова синтаксичних конструкцій, перестановка частин мови складного речення та зміна типу синтаксичного зв'язку» [9: 178].

Як свідчить аналіз точок зору різних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, єдиного підходу до визначення синтаксичних трансформацій, так само як і єдиної загальної класифікації перекладацьких трансформацій та засобів їх реалізації, на жаль, не існує, оскільки, їх розподіл на види або рівні, класи, відбувається у відповідності до власного суб'єктивного бачення кожного з авторів. Так, Л.С. Бархударов (1975), Л.К. Латишев (1988), Т.Р. Левицька, А.М. Фітерман (1973), В.Н. Комісаров (2002), Я.І. Рецкер (1974), Міньяр-Білоручев Р.К. (1996), В.Є. Щетинкін (2000) вважають, що перекладацькі трансформації слід розглядати як сукупність трьох основних видів трансформаційних перетворень: лексичних, граматичних й стилістичних. А.Д. Швейцер розподіляє трансформації за рівнями (компонентним, референціальним, прагматичним, стилістичним) [15: 45], французькі лінгвісти Жан-Поль Віне та Жан Дарбельє виокремлюють дві групи технічних засобів: безпосереднього перекладу (калька, запозичення, дослівний переклад) та опосередкованого («транспозиція» як заміна частини мови, «модуляція» як зміна точки зору; «еквіваленція» як заміна прислів'їв, ідіом; «адаптація» як заміна зображуваної ситуації) [15: 25].

Трансформації, які породжують основні типи синтаксичних конструкцій різних мов, полягають в додаванні, опущенні (зтиранні), перестановці та заміні символів [10: 49].

В дослідженому перекладі роману спостережено перестановки, заміни, додавання, опущення. Перестановки – зміна розташування головних та другорядних членів речення за умови збереження синтаксичної структури простого речення. Заміни – заміна форм слова, частин мови, членів речення, простого речення складним, складного речення простим, зміна синтаксичного малюнку речення в цілому на рівні одного та декількох речень оригіналу. Додавання – введення перекладачем власних синтаксичних одиниць – самостійних додаткових речень. Опущення – опущення одного або обох головних членів речення при перекладі, перехід повного простого речення в еліпсоване, опущення перекладачем при перекладі синтаксичних єдностей – самостійних повноскладових речень.

Проведене дослідження виявило, що тип «нульової» трансформації зустрічається доволі рідко – 0,43 % від обсягу виборки. За синтаксичною структурою це просте, непоширене неускладнене речення всього з двох слів – підмета та присудка (тут та далі виділено нами – О.О., підмет – **жирним**, S (Subject); та присудок – *курсивом*, P (Predicate): *Rachel frowned*. [10] → *Рейчел нахмурилась* [11].

Синтаксична структура повного простого речення оригіналу залишилась при перекладі простою в 60,32% випадків. У відповідності до порядку слідування головних членів речення, серед них можна виділити наступні підгрупи: прямий порядок слідування головних членів речення із збереженням синтаксичної структури простого речення при перекладі; зміна прямого порядку слідування головних членів речення із збереженням кількісного складу головних членів речення в межах простого речення; зміна прямого порядку слідування головних членів речення із зміною кількісного складу головних членів речення в межах простого речення. Проаналізуємо кожну з підгруп.

Прямий порядок слідування головних членів речення із збереженням синтаксичного малюнку простого речення при перекладі виявлено в 50,43 % прикладів із незмінним кількісним складом та порядком слідування головних членів речень. В межах цієї групи, у відповідності до синтаксичної структури речення оригіналу виокремлено наступні підгрупи: **SP**→ **SP** – 42,24 % (Sexton's **demeanor** thawed instantly [4] → **Поведення** Секстона моментально *изменилось* [4]; The **reporter** beamed [5] → **Репортер** *просиял* [5]), **SP/P**→ **SP/P** – 3,01 % (**Rachel** groaned and took a croissant from the basket on the table [4] → **Рейчел** тихо *застонала* и *взяла* из корзинки на столе круассан [4]); **SP**→ **SP/P** – 2,15% (The **senator** smiled, dabbing his mouth with a napkin [4] → **Сенатор** *улыбнулся* и аккуратно *вытер* рот салфеткою [4]).

Зміна синтаксичного малюнку спостерігається внаслідок трансформації додавання чи опущення (вплив суб'єктивного фактору перекладу) на рівні головних членів речення – утворення груп однорідних підметів чи присудків. Але така трансформація опущення або додавання не впливає на синтаксичний статус речення в цілому – об'єктивно речення залишається простим повним, порядок слідування головних членів речення збережено. В квадратне обрамлення нами виділено слова чи словосполучення, які вводяться (виділено в тексті перекладу) чи опускаються (виділено в тексті оригіналу) на власний художній розсуд перекладача. Above all, **she** understood the rules of the game [15] → Более того, **она** прекрасно *понимала* и *полностью принимала* правила игры [18]. **SP/P**→ **SP** (She *deciphered* the shorthand *instantly and* frowned [6] → **Рейчел** *слегка нахмурилась* [5]). Як бачимо, в останньому з прикладів спостерігається опущення цілої групи присудка, хоча і це речення в цілому об'єктивно залишається простим повним, збережено і порядок слідування головних членів речення.

Зміна прямого порядку слідування головних членів речення із збереженням кількісного складу головних членів речення в межах простого речення (SP)→(PS) – прояв трансформації перестановки в рамках простого речення. Сталий порядок слів в реченні англійською мовою з його тенденцією до підтримки послідовності "підмет-присудок", з необхідністю призводить до чисельних синтаксичних та морфологічних трансформацій при перекладі [4: 49]. Якщо в англійській мові на першому місці знаходиться граматичний фактор, то в російській – морфологічний. Таким чином, при перекладі будуть спостерігатися значні зміни в порядку

слідування членів речення, відповідно до змісту оригіналу. Інверсія з необхідністю призводить і до експресивно-стилістичного зсунення. Через це, для перекладача необхідне суворе дотримання незмінного "семантичного словопорядку", тобто, — логіко-семантичного змісту [13: 98].

Зміни порядку слідування головних членів речення спостережено в 9,48% випадків, з них 8,62% з незмінним кількісним складом (SP)→(PS) та 1,29% із кількісними змінами в межах простого речення. І це не дивно, адже, з одного боку, в перекладі необхідно зберегти синтаксичну інформативність оригіналу, з іншого боку – чітко дотримуватись норм та тенденцій мови перекладу. Трансформації перестановки в рамках простого речення – органічний елемент процесу перекладу художнього тексту з англійської мови на російську або українську. Оскільки англійська – мова аналітичної будови, їй притаманна фіксація місцезнаходження значної кількості елементів речення, розташування слів в цілому керується граматичним принципом. Російська ж – мова синтетичної будови, з яскраво визначеною морфологізацією частин мови та розвинутою системою відмінкових закінчень [16: 412], що зумовлює довільність порядку слів в реченні.

Трансформації типу SP→PS загалом спостерігались у 8,62 % випадків: (The senator glared indignantly at having been interrupted [5] → Зато сенатору явно *не понравилась* внезапная **помеха** [5]; In fifteen seconds she would receive a secure text message [5] → Через п'ятнадцять секунд *появилось* **сообщение** [5]; Her father glared disapprovingly [6] → Во взгляді отця *читалось* **неодобрение** [6]; At the moment, everything looked quiet outside the structure [7] → Вокруг объекта *стояла* полная **тишина** [7]; The pilot stood nearby, checking his watch [11] → Рядом, посматривая на часы, *стоял* **пилот** [13]). Зміну прямого порядку слідування головних членів речення із зміною кількісного складу головних членів речення в межах простого речення спостережено у 1,29% випадків, що змодельовано як: SP→ PS/S (Unfortunately, clarity only made the President's claims seem more outlandish than before [25] → Тепер отчетливее *стали видны* **необоснованность** и **фантастичность** заявления президента [30]; His eyes mirrored sincerity and dignity at all times [19] → А в глазах всегда *отражались* **искренность** и **чувство** собственного достоинства [22]); SP/P→ PS (The transmission was faint, but discernible [12] → Сразу *послышался* слабый, но вполне различимый **звук** [14]).

Зміна прямого порядку слідування другорядних членів речення через необхідність відтворення актуального членування і тема-рематичного складу речення в ході дослідження зустрілась у 3,87 % випадків речень з обставиною місця та часу, які змінили свою постпозитивну позицію на початкову. Це відбулось внаслідок того, що ці обставини виступають у реченні як тема: He scanned the moonlit horizon with infrared binoculars [7] → Подняв к глазам прибор ночного видения, внимательно *изучил* залитый лунным светом горизонт. (еліпт.) [7]. При цьому, варто зауважити, що в той час, коли для російської мови буде типовою кінцева позиція обставини в реченні, в 5,17% випадків автор перекладу зберігає обставину у початковій позиції, відповідно до норм мови оригіналу. Але на відміну від оригіналу, вже не як відокремлений член речення: Four minutes later, Rachel Sexton exited the NRO and climbed into the waiting helicopter [11]→ Спустя четыре минуты Рейчел Секстон вышла из здания и *поднялась* на борт ожидавшего ее вертолета [13]; Lately, in the world of micromechanics, fact seemed to be out-pacing fiction [11]→ В последнее время достижения микромеханики зачастую *оставляли* далеко позади воображение фантастов [13]; High above, the cabin door stood open like a tiny puncture wound on the side of a gargantuan silver whale [14] → Высоко над головой, словно крошечная ранка на громадном теле гигантского серебряного кита, *зияла* открытая **дверь** самолета [16-17]; Instantly, the phone lines at the radio station lit up [17] → Мгновенно *ожили* **телефоны** [21]. Ще в 1,29% випадків як в оригіналі, так і в перекладі обставина на початку речення комами не відокремлювалася. Наприклад: Then something unexpected happened [17] → И тут произошло нечто совершенно неожиданное [21]; In fifteen seconds she would receive a secure text message [5] → Через п'ятнадцять секунд *появилось* **сообщение** [5]. Прикладів з передуючим додатком присудку, а також відриву пояснювального слова від означення, які були б нетиповими для мови оригіналу і виступали б проявом трансформації з огляду на різноманітність мов, в матеріалах вибірки не спостережено.

Розповсюджене в перекладацькій практиці спрощення чи ускладнення структури речення в дослідженому матеріалі мало прояви перетворення простого речення на складне (з прямою мовою та без неї) або еліптоване (неповне); повного опущення відповідного речення при перекладі; зміни синтаксичної структури та статусу в цілому на рівні одного та декількох речень оригіналу. Трансформація перетворення простого речення на складне зустрілась в 39,02 % прикладів виборки. Проте випадки об'єктивно обумовленого переходу простого повного речення оригіналу у складне спостерігались лише в 1,72% від загального обсягу дослідженого тексту. Вони мають, зокрема, наступні синтаксичні структури: **SP→SP+SP** (*Rachel felt the walls of Air Force One closing in around her* [22] → **Агент Секстон почувствовала**, як **стены** «Борта номер 1» **начинают давить** на нее [27]); **SP/P→SP/P+SP** (*Rachel gazed out at the blur of trees beneath her and felt her pulse rising* [11] → **Рейчел посмотрела** на пльвущие под ней деревья и **ощутила**, как **сердце начинает биться** все быстрее и громче [13]). Закономірні зміни спричинено відсутністю в російській мові структур вторинної предикації, які і розгорнуто в прості речення, що є складовими речень складних.

Висновки. Вплив об'єктивного фактору при перекладі простого речення має місце в 62,09% випадків і проявлено в вигляді або збереження структурної композиції, зокрема, нульової трансформації, або зміни синтаксичної структури простого речення, головним чином, переходу простого повного речення у складне, еліптоване або із зміною взаємного розташування головних або другорядних членів речення. Речення зазнають таких трансформацій: зміни розташування головних та/або другорядних членів речення за умови збереження синтаксичної структури простого речення; заміни простого речення складним, складного речення простим; зміни синтаксичного малюнку речення в цілому на рівні одного та декількох речень оригіналу; додавання перекладачем нових синтаксичних одиниць; опущення одного або обох головних членів речення, перехід повного простого речення в еліптоване, опущення перекладачем при перекладі синтаксичних єдностей – самостійних повноскладових речень, тобто замін, перестановок, опущень, додавань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М., «Международ. отношения», 1975.
2. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп.-М.: Изд-во УРАО, 2000. – 208 с.
3. Голикова Ж. А. Перевод с английского языка на русский: Учебное пособие. – М.: Новое знание, 2003. – 287 с.
4. Кириллова М. Д. Длина и структура предложения в оригинале и переводе англоязычного художественного текста : Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. – Одесса, 1987. – 194 с.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.:ЭТС, 2002. – 424 с.
6. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.,1973
7. Миньяр - Белоручев.Р. К. Основы общей теории перевода и устный перевод. – М.: Высшая школа, 1996. – 425 с.
8. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. М., 2005.
9. Проблемы грамматики английского языка. Сб. научн. трудов. – Вып.173. – М.:Просвещение, 1981. – 244 с.
10. Прокопович С. Адекватный перевод или интерпретация текста// ТП. – 1980. –№ 17. – С.34-50.
11. Рецкер А. И. Очерки лингвистической теории перевода – М.: Просвещение, 1974. – 302 с.
12. Рецкер А. И. Теория перевода и переводческая практика – М.: Высшая школа, 1974. – 280 с.
13. Романова С. П., Кораллова А.Л. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.:КДУ, 2004. – 176 с.
14. Структура и семантика простого, сложного и осложненного предложения : Межв. сб. научн. тр. – Л., 1988. – 231 с
15. Структура и функция синтаксических единиц в германских языках: Межв. сб. научн. тр. – Горький: ГГПУ им. М. Горького, 1983. – 221 с.
16. Corunets I. V. Theory and Practice of Translation: Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2000. – 463 с.
17. Dan Brown “Deception Point” <http://greylib.align.ru> 319 Кб (327 232 байт)
18. Дэн Браун. Точка обмана. Роман. – Перевод с англ. Т. Осинной. – М.: АСТ, Транзит книга, 2005. – 508, [4] с. – Интеллектуальный детектив

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Образцова – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету лінгвістики та перекладу, завідувач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету (Одеса).

Наукові інтереси: перекладознавство.

Ольга Образцова – перекладач, викладач англійської мови.

Наукові інтереси: перекладознавство.

герменевтика и психический склад

Владимир ОВСЯННИКОВ (Запорожье, Украина)

Герменевтичний рух спостерігається в перекладі тих жанрів, які потребують нібито орієнтації на максимальну еквівалентність. Цей рух є можливим за умовою присутності єдиного психічного типу адресанта, перекладача і адресата.

The hermeneutic motion is observed in the translation even of those genres that seem to require the maximum use of equivalence. This motion is possible within the framework of the same psychological type shared by the addresser, the translator and the addressee.

В настоящей статье герменевтика (искусство толкования) рассматривается в переводческом контексте. Цель статьи – представить неизбежность герменевтических решений в таком жанре, который, казалось бы, максимально ограничивает выбор переводчика: в цитации.

В качестве иллюстрации предлагается фрагмент из интервью французского министра иностранных дел **Бернара Кушнера** (опубликовано на сайте euronews.net). Исходным текстом, таким образом, является **французский**. Анализируемые тексты перевода – **русский, английский, немецкий и испанский**.

Для целей предлагаемого исследования существенными являются следующие теоретические положения:

1. Герменевтический подход в переводоведении противопоставляется инструментальному. Первый подчёркивает разницу между языками, второй – их сходства. В первом исповедуется стратегия остранения (называемая также стратегией Шлейермахера), во втором – стратегия одомашнивания (называемая также стратегией Горация). Инструментальный подход безраздельно господствовал в переводе до 19 столетия. Противопоставление этих подходов в значительной мере определяет состояние дел в современном переводоведении, интересы которого давно уже вышли за пределы описания собственно лингвистических соответствий:

«When juxtaposed with the Schleiermacher model, the Horace model helps us to ask the fundamental questions in the analysis of translations, questions that deal with the **relative power and prestige** of cultures, with matters of **dominance, submission, and resistance**. It should be stressed that these questions need to be answered in the translating of all kinds of texts and the analysis of all kinds of translations» [2: 8 – выделено мною – В. О.].

2. Под влиянием полевых исследований антропологов (в особенности, американских) сложилась система взглядов, отрицающая возможность перевода между далёкими культурами вообще:

«If we don't really know how to characterize the beliefs of the person from our own culture with odd beliefs about sexuality, how can we be able to say clearly what Tibetans believe about lamas having sex when they say that "all the details of the affair, including the sex act itself, are an illusion; phantom activities of a phantom body in which the true body is not involved"» [3: 56].

Вместо перевода предлагается «контекстуализация» понятия, представляющего непередаваемый концепт. Так, на микронезийском острове Ифалук самой важной эмоцией считается загадочная "фаго", которую можно описать как одновременно сострадание, любовь и печаль. Причем противоположная эмоция, называемая знакомым нам словом "кхер" и являющаяся сочетанием счастья и возбуждения, считается у ифалукцев опасной и антиобщественной. "Кхер" – нехорошая эмоция. Более того, ни "фаго", ни "кхер" нельзя проявлять интенсивно, бурное проявление любых чувств плохо влияет на окружающих и не одобряется. Предлагая богатую выборку примеров контекстуализации "фаго", Кэтрин Лутц добивается «пересадки» концепта на почву европейской культуры [3, 60].

3. Близкие культуры, напротив, имеют массу языковых параллелей, которые обнаруживают тенденцию к увеличению с ростом разнообразных связей народов. Так, общность рассматриваемых в статье языков (английского, русского, французского, немецкого и испанского) объясняется европейским психическим складом:

«Хотя языки народов, отмеченных этой общностью, и различны по происхождению, они всё же обнаруживают явные черты семейного сходства. Объясняется это тем, что сами народы имеют множество точек соприкосновения в повседневном быту, в общественном устройстве, в духовной жизни. Книга и периодическая печать являются живыми символами

и могущественнейшими факторами этого сближения. Сходные вещи не могут быть выражены слишком различными способами: духовная общность отражается в языке и в отношениях между языком и мышлением» [1: 40 – 41].

4. Даже между культурами, связанными европейским психическим складом, языковые контакты носят форму не мирного сотрудничества, а ожесточённой конкуренции дискурсов:

«... even among “equal” languages (выделено мной – В. О.) such as English and French, the current global cultural wars between Anglophone and Francophone worlds of influence and domination is approaching a state of semi-inequality» [6: 38–39].

Французский оригинал: *Vous savez, c'est facile de considérer que c'est un échec surtout (1) quand on ne fait rien. Et la seule qui a fait quelque chose (2), c'est l'Union Européenne et évidemment la Russie et la Géorgie qui ont participé (3). Oui, on peut dire (4) que c'est un demi-succès, on peut dire aussi, quand on est pessimiste, que c'est un demi-échec. Moi, je (5) préfère demi-succès (6).*

Русский перевод: *Вы знаете, очень просто говорить о провалах, когда ничего не делается. И единственный, кто что-то сделал (2) – это Европейский союз, и, конечно, Россия и Грузия, принимавшие в этом участие (3). Да, мы можем назвать (4) это половинным успехом, и, если мы смотрим на это пессимистично – можно назвать полупровалом, но я (5) предпочитаю полууспех (6).*

Английский перевод: *You know, it's easy to consider it a failure, especially (1) when you've done nothing. And the only one who did anything (2) was the European Union, and obviously Russia and Georgia. Yes, you could say (4) it was a semi-success. You could also say, if you're a pessimist, that it was a semi-failure. For me (5), I prefer semi-success (6).*

Немецкий перевод: *Sehen Sie, einen Misserfolg zu konstatieren ist einfach – besonders (1), wenn man selbst nichts tut. Hier hat nur die EU etwas unternommen (2). Ja, man kann sagen (4), das ist ein halber Erfolg. Oder, wenn man Pessimist ist, ein halber Misserfolg. Ich persönlich (5) sehe es als halben Erfolg (6).*

Испанский перевод: *¿Sabe usted? Es fácil considerarla un fracaso, sobre todo (2) para quienes no han hecho nada. El único en actuar ha sido (2) a Unión Europea, y evidentemente, Rusia y Georgia. Sí, podemos decir (4) que es un “semi-éxito” también, siendo pesimistas que es un “semi-fracaso”. Yo (5) prefiero “semi-éxito” (6).*

Комментарий

Выделенные единицы представляют собой, с одной стороны, факультативные отступления от оригинала в текстах перевода, демонстрирующие ту фазу герменевтического акта, которая называется «инкорпорацией» в терминологии Стейнера [5] и влечёт применение стратегии одомашнивания. С другой стороны, среди выделенных единиц есть такие, которые демонстрируют герменевтическую фазу «подчинения».

1. *surtout* - ... - *especially* – *besonders* - *sobre todo*

В русском переводе – факультативное опущение. Все остальные воспроизводят оригинал.

2. *Et la seule qui a fait quelque chose* - *И единственный, кто что-то сделал* - *And the only one who did anything* - *Hier hat nur die EU etwas unternommen* - *El único en actuar ha sido*

Эмфатическую структуру оригинала воспроизводят все языки, но в немецком она проявляется только на лексическом уровне: *nur*. Десемантизированное наречие *hier* вместе с инверсией изменяет актуальное членение оригинала так, что эмфаза приходится на глагол, а не на *EU*.

3. *qui ont participé* - *принимавшие в этом участие* - ... - ... - ...

Английский, немецкий и испанский варианты опускают данную единицу оригинала, рассматривая её, очевидно, как тавтологическую.

4. *on peut dire* - *мы можем назвать* - *you could say* - *man kann sagen* - *podemos decir*

Неопределённо-личная конструкция воспроизводится буквально в немецком переводе. В русском и испанском вместо третьего лица единственного числа возникает первое лицо множественного, в английском – второе лицо с уменьшением вероятности действия: *could* вместо *can*.

5. *Moi, je – я - For me, I - Ich persönlich - Yo*

В русском и испанском переводах наблюдается нейтрализация эмфатической конвергенции местоимений оригинала. В русском существует выражение близкое немецкому *Ich persönlich*: *лично я*. В испанском эмфатическая форма близка французской *Moi, je*. Сравните нейтральное *me gusta el vino* (мне нравится, я люблю это вино) и эмфатическое *a mí me gusta el vino* (мне **лично** нравится, я **лично** люблю это вино).

6. *demi-succès - полууспех - semi-success - halben Erfolg - "semi-éxito"*

Полное совпадение номинативной модели во всех текстах перевода. «Подчинение» объясняется в данном случае тем, что *demi-succès* противопоставляется *demi-échec*. Характер единицы перевода – стилистическая транслема (антитеза) – вынуждает переводчика обратиться к стратегии «подчинения», потому что любые творческие изменения здесь исключаются из-за опасности утраты важной составляющей подтекста: переговоры не были напрасными.

Выводы

1. Роль герменевтики в переводе цитации в виде «одомашнивания» должна приближаться к нулю. Гибридизация текстов перевода цитации транскрипцией, заимствованиями и калькированием (чужой картиной мира) является предсказуемой, логичной и неизбежной в силу стилистических особенностей жанра, требующих максимального уважения к тексту оригинала. Однако, выясняется, что «область вкуса» - *taste area* в терминологии Ньюмарка [4: 68] занимает значительное место в переводах.

2. Факультативные преобразования в цитации из «области вкуса» являются выразительным знаком присутствия личности переводчика в тексте перевода и результатом интерпретации (герменевтических действий переводчика). Такое явление – факультативные преобразования в «области вкуса» – наблюдается между близкородственными языками народов, обладающих одним психическим складом. Один психический склад является тем фактором, который обеспечивает герменевтические движения переводчика в цитации, где, по определению, должен, казалось бы, безраздельно господствовать инструментальный подход. Единство психического склада обозначенных языков объясняет также то обстоятельством, что конкуренция дискурсов в близкородственных языках носит острую форму.

3. Герменевтическая фаза «подчинения» отчётливо проявляется в переводе стилистических единиц (антитезы в нашем случае). Данная фаза является аналогом стратегии контекстуализации, использованной Кэтрин Лутц, но имеет прямо противоположное языковое воплощение: буквализацию, которая является возможной между языками, связанными одним психическим складом.

4. В свете исследований антропологов в области далёких для нас культур можно предположить, что как при переводе с языков «европейского психического склада» на языки неевропейского психического склада, так и при переводе в обратную сторону собственно перевод (т. е. преобразование знаков одного языка в знаки другого) невозможен. В этом случае как герменевтические действия в фазе «подчинения», так и герменевтические действия в фазе «инкорпорации», должны сопровождаться громоздкой техникой контекстуализации, которая позволяет воссоздать чужеродный концепт во всём своеобразии его семантических, стилистических и прагматических зависимостей.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли, Шарль. Французская стилистика (перевод с французского К. А. Долинина). – М.: Иностранная литература, 1961. – 395 с.
2. Bassnett, Susan and Lefevere, Andre. *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. - Clevedon, Philadelphia, Toronto, Sydney, Johannesburg: Multilingual Matters LTD, 1998. – 143 p.
3. Jones, Todd. *Translation and Belief Ascription: Fundamental Barriers* // *Translating Cultures: Perspectives on translation and anthropology*. Ed. by Paula G. Rubel and Abraham Rosman. – Oxford and New York: Berg, 2003. – P. 45 – 73.
4. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. – Longman, 2003. – 292 p.
5. Steiner, George. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1998. – 538 p.
6. Yengoyan, Aram A. *Lyotard and Wittgenstein and the Question of Translation* // *Translating Cultures: Perspectives on translation and anthropology*. Ed. by Paula G. Rubel and Abraham Rosman. – Oxford and New York: Berg, 2003. – P. 25 - 43.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Владимир Овсянников – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода Запорожского национального университета.

Научные интересы: герменевтика.

СКЛАДНОСТІ РОЗУМІННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ РЕКЛАМИ**Людмила ПИШНА (Запоріжжя, Україна)**

У статті розглянуто складності сприйняття німецькомовної реклами не носіями мови. Перш за все звертається увага на плюрицентризм німецької мови, культурні особливості, а також на своєрідність стилю та оформлення реклами, як засобу її впливу на реципієнта.

The article deals with the difficulties of apprehending German advertising by those who are not native speakers. It focuses mainly on the pluricentricity of the German language, cultural particularities as well as the peculiarity of style and advertisements arrangement as the means of their influence on the recipient.

Аналіз рекламних матеріалів вказує на плюрицентризм лексики німецької мови в різних державах і регіонах, що у свою чергу ускладнює розуміння реклами людині, яка не володіє відповідним варіантом німецької мови. Труднощі розуміння німецькомовної реклами та специфіка перекладу її на рідну мову пов'язані також і з іншими особливостями мови реклами, чому і присвячене дане дослідження.

Реклама – відносно нове поняття, яке являє собою об'єкт дослідження багатьох наук: економіки, психології, соціології, філософії. Оскільки домінуюче положення в засобах реклами займає мовна система, вона стала об'єктом вивчення мовознавства.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці мова реклами в стилістиці та в соціолінгвістиці розглядається здебільшого у системі функціональних стилів. Місце реклами ще чітко не визначене. Одні вчені відносять рекламу до підстиля публіцистики, інші – до стиля розмовної мови.

Визнання особливого статусу в лінгвістиці ґрунтується також на вивченні екстралінгвістичної суті та мовних параметрів реклами. У соціолінгвістичному плані реклама являє собою специфічний вид масової комунікації, викликаний розширенням завдань у сфері інформування населення про товари та послуги.

Вибір мовних одиниць залежить від завдань комунікації (інформування та переконання) та від соціального контексту (учасників спілкування та ситуації) [1: 54].

Деякі вчені розглядають мову реклами у рамках публіцистичного стилю, оскільки вони мають багато спільного. Н.Н. Кохтев відмічає, що в рекламі використовуються майже всі публіцистичні жанри: рекламна стаття, рекламна кореспонденція, рекламний репортаж, рекламне інтерв'ю, рекламна рецензія, рекламний звіт, рекламна консультація, рекламний нарис або рекламне оповідання [3: 96]. Мова реклами, як і газетно-публіцистична мова є завжди перш за все емоційною, де образ автора співпадає з особою, яка говорить, що відтворює відчуття своєрідної будови мовлення, для якої характерна відвертість, емоційність, «авторство» [1: 58]. На думку Б.Совінські «різні мовні прошарки, різні мовні регістри обумовлені стилістичною диференціацією [4: 54].

Широко використовуються професійно-орієнтовані тексти, тобто тексти на професійній мові, які підлягають подальшій диференціації, оскільки розрізняють мову спеціалістів і робітників збуту в кожній сфері. Рекламні об'яви такого типу містять безліч термінів та професіоналізмів.

Мову реклами можна розглядати або як професійну підмову рекламодавця, або як груповий тип діалектів, де під групою слід розуміти широку аудиторію споживачів, оскільки рекламні тексти дуже часто створюються колективним автором від імені й особи абстрактного або конкретного споживача.

Складності розуміння реклами пов'язані зі специфікою її складання. Перш за все це пов'язано з лексичним матеріалом. Лексика мови реклами має різноспрямовані вектори транспонування: зі спеціальних мов – у рекламу, а з реклами, як спеціальної мови, – у мову загального користування, національну мову.

Друга, не менш важлива вимога, яка висувається до рекламних текстів, це – максимум інформації при мінімумі слів. Кількість слів у тексті повинно бути таким, щоб покупець без будь-яких труднощів міг охопити його одним поглядом. Виділяються слова з підвищеною рекламною цінністю, великою емоційною силою, що створюють образ, який можна уявити та відчувати.

Німецька мова сьогодні є державною мовою в Німеччині, Австрії і німецькомовній частині Швейцарії. Окрім трьох названих націй німецька відкрито визнана в Ліхтенштейні,

східній частині Бельгії, Люксембурзі, Ельзасі та Лотарингії у Франції і Південному Тиролі в Італії. Виходячи з цього, можна розглядати німецьку на стандартному мовному рівні не стільки регіонально цілісною, скільки диференційованою.

Наприклад, коли йдеться про громадянство, німець має „*Personalausweis*“, австрієць – „*Identitätsausweis*“, а швейцарець – „*Identitätskarte*“.

У рекламі кожної з цих країн вживаються національні варіанти. У випадку з німецькомовною рекламою, слід звернути увагу на те, що споживач повинен знати відмінність деяких назв продуктів у Німеччині та в Австрії. Якщо у Німеччині слово «картопля» перекладається як «*Kartoffel*», то в Австрії – „*Erdapfel*“, тобто дослівно «земляне яблуко». Відповідно *tomatu* – *Tomaten* (Німеччина) та *Paradajser* (Австрія); *абрикос* – *Aprikose* (Німеччина) та *Marille* (Австрія).

Інша трудність розуміння реклами пов'язана з тим, що у її текстах дуже часто вживаються англіцизми та американізми. Якщо мова йде про товар, який дуже популярний в Америці, то він не буде перекладатись в рекламі. Це перш за все стосується товарів побутової техніки та косметики. Німецькомовні реклами можуть містити іншомовні слова, і з метою збереження стилістичного забарвлення оригіналу та прагматичної спрямованості на адресата, наприклад: *kids*, замість *Kinder* (*діти*), *events* замість *Ereignisse* (події) і т.п.

Ми не ставимо перед собою завдання, надання оцінки, добре це для німецької мови чи погано, йдеться перш за все про те, що це вживання слів містить дещо незвичне, що орієнтує на спосіб життя тих чи інших народів або верств населення, але разом з тим може призвести до не вірного розуміння і перекладу реклами.

Текст, як ціле, є невід'ємною частиною більшості рекламних повідомлень. Він, як правило, є головним елементом, який розкриває основний зміст повідомлення. Велике значення має також синтаксична організація рекламного тексту. Для привернення уваги читача дуже часто застосовуються риторичні запитання, окличні речення, питально-відповідна форма початку тексту. Дуже часто текст реклами завершують висловлювання з віддтінком довірливої просьби, поради, нагадування. Споживач (читач) повинен вилучити з фраз тексту рекламний підтекст, асоціативну інформацію, яка отримана від втілення та поєднання раціональної та емоційної інформації.

Якщо в рекламі є заголовок, то його ніколи не слід перекладати, не прочитавши текст до кінця, не вилучивши смислу підтексту. Роль заголовка – привернути увагу споживача, примусити його зацікавитись товаром. Текст містить у своїй основній частині суть комерційної пропозиції. При цьому вказуються основні принади товару чи послуги, його важливість та необхідність, бо саме це є для споживача найважливішим. Він повинен бути переконаним, що це саме те, що йому потрібне, а тому доцільність товару, його винятковість та корисливість, завжди доводиться логічно, на конкретних прикладах. У випадку професійної спрямованості реклами, текст може містити незнайомі слова для перекладача-лінгвіста. У такому випадку може знадобитись консультація зі спеціалістами.

Завершується реклама завжди рекламним слоганом. Хороший слоган підтримує репутацію фірми, віддзеркалює її специфіку, а тому містить ритмічні та фонетичні повтори, контрастність, гру слів, ефект латентного діалогу. Щоб все це правильно відтворити рідною мовою, перекладач повинен засвоїти, що не дослівний переклад від нього вимагається і добрі знання німецької мови, але й знання специфіки фірми, особливості її діяльності, її бажання дотримання національного колориту та регіональних традицій, або навпаки бажання бути інтернаціональною, заохочуючи споживачів з усього світу. Перекладач повинен добре знати імідж фірми, щоб виконуючи переклад її рекламного матеріалу, не поставити його під сумнів.

Слоган потребує найбільшої майстерності, інтуїції, творчості, прозоріння. Фрази, які можуть використовуватись у будь-яких ситуаціях, тут не підходять. Для престижу реклами та підтримки реноме кампанії вживаються влучні, мало знайомі вислови, які не завжди відомі іноземцю.

Як правило, текст реклами насичений грою слів, парадоксами, іронією, алюзіями, історизмами та літературними ремінісценціями. Іншими словами текст реклами стає

специфічним жанром, який поєднує в собі багато риторичних та стилістичних прийомів, тропів, стилістичних фігур. Текст реклами – це симбіоз «думок» та «висловлювань».

Для реклами важливі два шари лексики: позитивно-оцінювальний та нейтральний. Перекладач реклами повинен знати, що слова обох груп об'єднуються у сталі словосполучення – рекламні кліше, а також у модальні звороти з відтінком прохання. Оцінювальна лексика пов'язана з поняттями, які є вираженням позитивних інтересів людей з різних сфер суспільного життя, таких як: мораль та етика, матеріальне забезпечення, побутовий комфорт, що має велику цінність на даному етапі суспільної свідомості. Г.Картон виділяє перш за все оцінювальні слова, які вказують на знайомість, престиж, популярність, доброт, авторитет, надійність, практичність, гармонію [2: 28]. Прикладом такої оцінки можуть бути:

herforragender Schlafkomfort - ідеальний комфорт під час сну; schadenstoffreduzierte Farbe – фарбник з низьким складом шкідливих речовин; perfekte Harmonie - повна гармонія

Розуміння та переклад реклами ускладнюється ще й тим, що реклама використовує джерела народної творчості та художньої літератури. Образи з цих сфер в ній дуже широко представлені. Прийоми їх використання сягають від повного цитування контексту твору до введення всього однієї фрази або імені казкового героя або героя роману, повісті. Ці незначні деталі, однак, дуже змістовні і настільки пустили коріння у свідомість слухачів, що дають найкращу можливість для лаконічного та чіткого формулювання ставлення до товару.

Не слід забувати і те, що текст реклами розрахований на масового споживача, а тому має за мету встановлення контакту з аудиторією. Він може у широкій мірі залучати елементи лексики різностильового забарвлення: від розмовно-невимушеного до високо художнього та виключно наукового стилю. Наприклад:

mega-coole Kollektion - надзвичайно приголомшлива колекція;

tolle Trends - приголомшливі тенденції;

zickiger Rock - фортова спідниця;

energiesparende Produktionstechniken - енергозберігаючі технології виробництва.

Для реклами характерна компресія, яка досягається комбінуванням мовних та немовних засобів. У сфері номінації компактність засобів вираження досягається шляхом використання широкого спектру складних слів, термінологічної лексики, професіоналізмів. Ця мовна компресія викликана необхідністю концентрації реклами і залежить від потреби ущільнення потоку інформації, яка надходить в умовах науково-технічного прогресу.

У зв'язку з тим, що завданням текстів реклами є поєднання інформації про відмінні риси якості продукції та відповідного виробника з персуазивною (переконуючою) дією тексту на реципієнта, рекламодавці використовують як побутові елементи, так і наукові, літературні та інші елементи кодування, які особливо важливі для створення іміджу і додають складнощів перекладачу.

Найефективнішу дію має реклама, яка апелює до позитивного, старається справити приємні враження, такі як: радість, комфортність, спокій, оптимізм.

Для правильності відтворення реклами іншою мовою, перекладач повинен знати також і специфіку вживання різних частин мови у тексті оригіналу.

З точки зору морфології, можна зазначити, що ключовими у рекламі стають не обов'язково іменники. Це можуть бути як дієслова, так і прикметники з прислівниками. Дієслова, як правило, стоять у теперішньому часі і називають лише ті дії, які приносять позитивні результати.

Наприклад: *hilft* 'допомагає', *heilt* 'лікує', *festigt* 'укріплює', *schützt* 'захисає', *garantiert* 'гарантує', *verbessert* 'поліпшує' та інші.

Минулий час використовується лише для опису досліджень та констатації отриманих результатів. Майбутній час зустрічається у рекламних текстах для загострення уваги на покращенні стану після прийому відповідних засобів (наприклад: *призупинить процес старіння*).

Характерними для реклами є й відкриті заклики до купівлі товару: *Versuch!* 'Спробуй!', *Gewinn!* 'Виграй', *Kauf!* 'Купи!'.

Перекладач, як правило, не має право змінювати часову форму дієслова, або ігнорувати наказовий спосіб.

Оскільки зміст рекламного тексту має завдання зацікавити покупця, повернути його увагу до товару та націлити його на купівлю товару, тексти німецькомовної реклами пронизані оригінальними, цікавими новоутвореннями, які добре запам'ятовуються. І хоча значну частку складають новоутворення-іменники, кількість новоутворень-прикметників, які характеризують продукцію, також не мала. Новоутворення-прикметники виконують сугестивну функцію, тобто функцію спонування. За допомогою таких прикметників «нав'язуються» принади товару, який рекламується, нав'язується думка, що купівля цього товару просто необхідна. Багато окказіоналізмів набуває широкого вживання після прослуховування реклами. Ці окказіоналізми належать до безеквівалентної лексики і завдають багато складнощів при перекладі, вагаючись, як краще зробити: замінити близьким за значенням словом у рідній мові, чи транслітерувати.

Складність перекладу реклами залежить ще й від того, що вона містить мовне маніпулювання, яке полягає у тому, щоб використати особливості мови і принципи її вживання з метою латентної дії на адресата у напрямку, необхідному для рекламодавця. Воно повинно бути латентним, щоб реципієнт цього не відчував. Ці таємні наміри, які використані за допомогою мовних засобів, мають завдання формування у реципієнта уявлення про дійсність, вироблення до неї такого ставлення та такої реакції, які здебільшого не співпали б з тими, які б він міг сформулювати самостійно. Мова у такому випадку використовується згідно з одним дослідників мовної маніпуляції Р.Блаккара, як «інструмент соціальної влади» [2: 78].

Таким чином, можна зробити висновок, що розуміння та переклад реклами потребує: по-перше, дуже добрих знань лексики та стилістики як мови оригіналу так і перекладу; по-друге, враховувати плюрицентричність німецької мови; по-третє, проникнутись самому емоційною дією реклами, щоб потім вірно передати її на рідну мову; по-четверте, враховувати міжкультурні та міжнаціональні особливості рекламного матеріалу, і, накінець, зберегти прагматичну направленість рекламного повідомлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Каратаева Л.В. Окказиональные словообразования в тексте рекламы. Дисс. ... канд. филол. наук. М.: МГУ, 2003. – 189с.
2. Картон Г. Эффективная реклама. – М.: Прогресс, 1991. – 159с.
3. Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. – М.: МГУ, 1997. – 134с.
4. Sowinski B. Werbung in Deutschland. – Tuebingen: Niemayer, 1998. – 328S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Пишна – доцент, кандидат філологічних наук, зав.кафедрою іноземних мов Запорізької державної інженерної академії.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, переклад.

ТЕРМІН ЯК ПРЕДМЕТ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Світлана РАДЕЦЬКА (Херсон, Україна)

У статті розглянуті актуальні питання сучасного термінотворення, проблеми нормалізації та стандартизації термінологічних одиниць, які зустрічаються в науково-технічній літературі та деякі труднощі, з якими стикаються перекладачі при перекладі термінів.

The article deals with the current problems of termbuilding, standardization of terms, and some difficulties of their translation in scientific and technological texts.

Початок ХХІ століття характеризується глобальними змінами в усіх галузях науки і техніки, процесами їх інтеграції і міжнародного кооперування. Будь-які зміни в соціально-економічній та науково-технічній сферах супроводжуються певними змінами в мовній системі. Науково-технічна революція – одне з найважливіших явищ сучасності, яке вносить істотні зміни в лінгвістичну модель світу. Науково-технічна термінологія – це широкий шар лексики, що інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики [2: 5]. Відмінною рисою нашого часу є те, що нарешті після багатьох років утисків українська мова зайняла відповідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема у науковій галузі. На

запити середньої та вищої освіти починаючи з 1990-х років з'явилася низка термінологічних словників, видано сотні різноманітних термінографічних праць, вийшло кілька посібників та монографій.

Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-вченими, спеціалістами різних галузей та філологами, що відбувається постійно на регіональному, державному та міжнародному рівнях. На сьогодні в Україні є кілька термінологічних центрів, основні з яких знаходяться у Харкові, Києві та Львові. Сучасні українські термінологи глибше, ніж їх попередники, розробляють теорію терміна як мовного знака, теорію термінології як підсистеми загальнолітературної мови.

Серед головних проблем, які стоять перед термінознавцями в Україні, слід зазначити:

- проблему упорядкування існуючої науково-технічної термінології;
- проблему спадщини;
- проблему запозичень;
- проблему перекладу термінів;
- словотворчу проблему;
- правописну проблему;
- проблему транслітерації;
- проблему культури наукової мови.

Однією з найпоширеніших причин поповнення термінологічної лексики є переклад [5: 215], і саме перекладачі, стикаючись з проблематикою виявлення закономірностей утворення нових термінів, їх структури та семантики. Проблемами нормалізації та стандартизації термінології, інтенсифікації перекладацької діяльності, оптимізації навчання перекладу науково-технічної літератури займаються такі провідні фахівці як Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б., Квитко І.С., Білодід О., Нікітіна Ф.О. та інші. В даній статті ми розглянемо питання, які стосуються проблематики надання визначення, характеристик, функціонування та утворення термінів у науково-технічній літературі, та особливості перекладу деяких термінологічних одиниць.

Науково-технічний переклад має справу з:

- термінологічною лексикою;
- загальнонауковою лексикою;
- загальноповсякденною лексикою.

Наповнення термінами є однією з визначальних характеристик науково-технічного тексту. Дослідження вказують, що в науково-технічному тексті частина термінологічної лексики становить 25%, а загальнонаукова та загальноповсякденна – 75% [4: 21].

Через складність та дискусійність питання про надання дефініції такому поняттю як термін, в лінгвістиці існує чимало спроб визначення термінів. В нашій статті ми будемо оперувати визначенням терміну І.С. Квитко, який говорить, що термін – це слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворюють разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, що характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю [3: 21].

Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [2: 11]. Сьогодні під термінологією розуміють: науку про терміни; сукупність термінів, що обслуговують певну сферу знань, пов'язаних з системою понять; розділ лексикології, що займається загальнотеоретичними питаннями терміна (інша назва “термінознавство”).

У сучасній мові науки і техніки виділяють такі характеристики терміна:

- термін однозначний в межах однієї терміносистеми ;
- термін систематичний (деякі вчені вважають систематичність терміна подвійною: як елемента терміносистеми, та як елемента мовної системи);
- термін має чітку дефініцію;
- термін незалежний від контексту;

- термін повинен бути точним;
- термін повинен бути коротким (дана вимога не повинна досягатися за рахунок попередньої - точності, особливо зважаючи на те, що процес диференціації понять науки та техніки є об'єктивною передумовою використання багатослівних термінів з метою якнайточнішого позначення певного поняття).
 - термін експресивно нейтральний;
 - у терміна не повинно бути синонімів чи омонімів, що вочевидь може зашкодити взаєморозумінню;
 - термін повинен бути милозвучним та відповідати правилам і нормам певної мови.

Перерахувавши основні характеристики, які сучасні термінознавці висувують до термінів, необхідно зазначити, що ці характеристики є більш бажаними ніж обов'язковими для великої кількості термінологічних одиниць. Багато вчених вважають, що не можна вважати термінологічну одиницю неповноцінною чи непотрібною лише на тій підставі, що вона не має певної властивості, хоча і застосовується певний час користувачами [2: 13].

Термін, який функціонує в різних сферах науки і техніки може виявитися багатозначним. Перекладач науково-технічної літератури, який має справу з текстами по конкретній тематиці, повинен добре розуміти характер поводження наукових і технічних термінів в текстах. Перед перекладачем стоїть завдання визначити приналежність того чи іншого терміна до певної галузі та знайти відповідний переклад цього терміна. Так, наприклад термін "storage" позначає «пам'ять» в обчислювальній техніці, а в інших сферах активно вживається у значеннях «склад», «сховище» та ін.. Технічний термін "frame" перекладається як: рама (у будь-якому пристрої), станина (у верстаках), каркас (у будівництві), кадр (у кіно та на телебаченні), конструкція, корпус, ферма та ін..

Ще одне явище, яке суперечить основним вимогам що висувуються до термінів, але має місце у сучасній термінології – це явище синонімії. Інколи одне і теж саме поняття (або предмет) може позначатися різними словами. Наприклад: cargo – freight (вантаж), radiation – emission (радіація), subscriber – user (абонент). В таких ситуаціях саме на перекладача покладається відповідальність не припуститися неправильного тлумачення терміна при описі певної предметної ситуації з конкретної науково-технічної сфери.

Але головна проблема яка постає на шляху перекладу науково-технічних текстів це відсутність у мові перекладу відповідних лексичних елементів. Саме тут постає питання про створення нових термінів, які б відповідали як відповідній галузі науки так і стандартам термінології.

Терміни можуть утворюватися в будь-якій мові трьома основними способами:

1. Використання внутрішніх ресурсів мови.
2. Вигадування штучних слів.
3. Пряме запозичення терміноелементів [2: 105].

У переважній більшості розвинених мов світу, таких як англійська, російська та інші, пряме запозичення не є головним способом творення нових термінів, це місце займають різноманітні способи творення нових термінів за рахунок використання внутрішніх ресурсів мови (надання наявним словам нових значень, побудова нових слів за допомогою деривативних афіксів, складання основ, складання словосполучень, утворення абревіатур). Але в українській мові, на нашу думку, відсоток запозичень є дуже вагомим.

Будь-яка мова обов'язково зазнає іншомовного впливу або навіть впливає на інші мови. Запозичення бувають прямі (безпосередньо з мови-продуцента) та непрямі (через посередництво третіх мов). Одним з найбільших джерел поповнення інтернаціональної термінологічної лексики у минулому столітті стала англійська мова (особливо це стосується економічної та комп'ютерної термінології). А однією з найбільших проблем для перекладачів, особливо при технічному перекладі становлять так звані «фальшиві друзі перекладача», які виникають саме при прямому запозиченні іншомовних елементів.

В українській мові такі слова можливо умовно розділити на дві групи:

1. Слова, які мають подібне написання та вимову, але зовсім інше значення.
2. Слова, які лише в одному з значень співпадають з українським еквівалентом, але розрізняються в інших.

Слова, які входять до першої групи становлять меншу «небезпеку» для перекладачів. До таких слів можна віднести наприклад:

actual – дійсний, а не актуальний;
aspirant – претендент, а не аспірант;
decoration – прикраса, а не декорація;
fabric – тканина, а не фабрика;
prospect – перспектива, а не проспект;
rapport – добрі відносини, а не рапорт;
resin – смола, а не гума.

Набагато більші складності виявляються при перекладі слів, які відносяться до другої групи. Тут перекладачеві обов'язково необхідно виявити свою обізнаність не тільки в мовах які використовуються при перекладі, а й в тематиці тексту. До таких слів можна віднести:

balance – сальдо, а не тільки баланс;
cabinet – меблева секція, а якщо «кабінет» то «міністрів»;
element – стихія, а не тільки елемент;
legal – правовий, юридичний, а не тільки легальний;
momentum – інерція, поштовх, а якщо момент, то важливий;
panel – секція (на конференції), а не тільки панель;
session – зустріч, заняття, а не тільки сесія;
speculation – припущення (рідко – спекуляція).

Наявність різного роду семантичних невідповідностей можна пояснити тим, що міжнародний термін, засвоєний носіями тієї чи іншої мови, потрапляє під вплив національної культури, додаючи до вихідної сукупності значень нові значення [1: 77].

З метою позбавлення проблематики перекладу «фальшивих друзів перекладача» протягом останніх років все актуальнішою стає тенденція до зближення значень міжнародних термінів та поступове подолання семантичних розбіжностей. Міжнародна Організація Стандартів (ISO) розробила спеціальний документ – International Unification of Concepts and Terms, в якому зазначається необхідність надання технічним та науковим термінам однакового значення в усіх мовах з метою полегшення комунікації та збільшення контактів у сферах науково-технічної діяльності. Тому хоча і не можливо остаточно позбутися «фальшивих друзів перекладача», через усталеність деяких термінів у терміносистемах багатьох галузей науки і техніки в різних мовах, будувати нові терміни з оглядом на цю проблему цілком реально.

Національна термінологія української мови перебуває на стадії формування, і саме переклад наукової літератури з інших мов служить основним шляхом поповнення фахових терміносистем та їх стандартизації. Перекладачі мають можливість порівнювати та оцінювати вдалість застосування того чи іншого термінологічного елементу у мові оригіналу та перекладу. Крім того, саме від точності та адекватності перекладу залежить успіх науково-технічної комунікації між фахівцями різних країн. Тому, ми вважаємо, що розглядання термінів, як предмету особливої уваги при підготовці і практичній діяльності перекладачів науково-технічної літератури є безперечно актуальним питанням, яке потребує різнобічного дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белодед И.К. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Вища школа, 1980. – 208 с.
2. Д'яков А.С. та ін.. Основи термінотворення: Семант. та соціолінгвіст. аспекти / К.: Вид. Дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
3. Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов: Вища школа, 1976. – 128 с.
4. Марчук Ю.Н. Вычислительная лексикография. – М.: ВЦП, 1976. – 184 с.
5. Galinski Ch., Budin G. New Trends in Translation-Oriented Terminology Management // Wright S.E., Wright L. (eds). Scientific and Technical Translation. – Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1993. – P. 209-215.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Радецька – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, термінологія.

РОЛЬ ИНТУИЦИИ В НАУЧНОМ ТВОРЧЕСТВЕ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

У даній статті досліджується концепт «інтуїція», котрий відіграє суттєву роль у науковій творчості, та позначає інтуїтивний підхід до вирішення певної творчої задачі у трьох аспектах: філософському, психологічному, евристичному; та його аналіз в англійській мові на морфологічному, семантичному та синтаксичному рівнях.

The given paper deals with the investigation of the concept "intuition" which plays an important role in creative process and is associated with the intuitive solution of a definite problem. It is investigated in three fields: philosophical, psychological, heuristic, and is analyzed in the English language of heuristic at morphological, semantic and syntactic levels.

В настоящее время широкое распространение получила эвристика – наука о творческом мышлении. Эвристика является одной из молодых наук в системе современного знания. Она сформировалась на основе обобщения результатов целого ряда наук, которые изучают поведение различных систем и главным образом человека и его творчества.

Исследование творческих возможностей ученых, их потенциала является объектом эвристики как науки. По существу эвристика – наука о науке. Поскольку в создании науки участвует, прежде всего, мыслящий человек, отсюда вытекает, что основными категориями эвристики являются творящая науку творческая личность и сам процесс творчества, его процедуры и методы.

Терминология эвристики представляет собой общелитературную лексику, переосмысленную под углом зрения эвристики, а также включает общенаучную лексику, встречающуюся в разных науках и термины смежных наук, на стыке которых родилась эвристика, в частности, психологии, философии, кибернетики. Большую часть своей терминологии эвристика черпает из психологии, поскольку психология научного творчества – это фундамент, на котором строится эта наука.

Общелитературная лексика выступает в подязыке эвристики в лексико-семантических вариантах (ЛСВ), имеющих эвристическую ориентацию. Отдельные ключевые слова, отражающие основные понятия эвристики, выступают в форме родовых, вокруг которых с помощью различных слов и словосочетаний образуются видовые понятия.

При исследовании терминологии эвристики был применен системно-структурный подход к анализу языковых явлений. Основными категориями системного подхода являются категории системы и структуры. Под системой мы понимаем совокупность взаимосвязанных элементов, под структурой – связь между элементами.

При выделении тематической группы "intuition" был применен логический подход к лексическим единицам, это значит, что мы исходим из понятия и занимаемся исследованием того, как слова обозначают или выражают явления реальной действительности.

Кроме того, при анализе лексических единиц, входящих в тематическую группу (ТГ) "интуиция" были использованы методы дефиниционного, компонентного, дистрибутивного, контекстологического, словообразовательного и гнездового анализа.

В нашем исследовании ТГ объединяет слова по общности денотата и строится на основе ключевого термина, выражающего одно из ключевых понятий научного творчества. Ключевой термин обрастает определителями на синтагматическом уровне. В рамках данной ТГ выделяется лексико-семантическая группа (ЛСГ) как объединение более низкого уровня. В организации ТГ и ЛСГ участвуют внеязыковые и языковые семантические связи, только в ТГ внеязыковые связи являются ведущими. Однако, в данном исследовании ЛСГ не соответствует традиционному определению ЛСГ, как группировки лексем, объединенных общим интегральным или дифференциальным признакам. ЛСГ в нашем материале отражает подчиненность группы лексем (в данном случае прилагательных) одному ключевому слову, формирующему словосочетания с эвристическим смыслом. В пределах условно выделенной ЛСГ обнаруживаются синонимические, антонимические, оппозиционные отношения.

В процессе научного исследования исключительную роль в достижении нового знания играет интуиция. Без нее в ряде случаев получение нового знания оказывается невозможным. Под интуицией обычно понимают такой способ получения нового знания, при котором по неопознанным в данный момент признакам и без осознания пути движения собственных мыслей исследователь делает вывод о сущности изучаемого им явления и достигает нового

для человека знания. Догадка возникает внезапно, неожиданно, сама собой, но не в тот момент, когда ученый усиленно и настойчиво работает над проблемой, а в момент, когда он ею не занят. В его сознание вдруг приходит готовый результат. При этом сам процесс, при наличии которого этот результат получен, сознанием не фиксируется.

Научное открытие – это не случайное озарение, не внезапное проникновение в сущность, не одноактный процесс. Оно не возникает на пустом месте, а опирается на добытое ранее знание и является его продолжением. Ему предшествует длительная подготовительная работа по преобразованию информации, направленная на поиск решения задачи. "Интуитивное знание лишь венчает большую и сложную интеллектуальную деятельность человеческого ума" [2: 135].

Интуиция – составная часть познающего интеллекта. Здесь работают: память, логика, воображение – черты, характеризующие волю, терпение, упорство, трудолюбие. Многие исследователи, так или иначе, связывают интуицию с бессознательной (подсознательной) деятельностью. По их мнению, самые ценные идеи выходят из ложа подсознания. Внезапное (интуитивное) усмотрение истины подготовлено деятельностью ума, а также подсознательными процессами.

Следует отметить многообразие дефиниций термина, как в русском, так и в английском языках, что объясняется сложностью и малой изученностью этого психологического феномена. М. Весткот пишет, что термин "*intuition*" еще не нашел своего окончательного решения, хотя и известен был в далеком прошлом, что подтверждается следующим контекстом:

"The term 'intuition' appears to have fewer meanings in psychology than in philology, but it remains true that the last word of intuition is as far as in the future as the first word in intuition is on the past" [15: 71]. В творческом процессе интуиция играет большую роль, являясь существенным компонентом познавательной деятельности. Роль интуиции в творчестве отмечал французский математик А. Пуанкаре. Он называл интуицию "бессознательной машиной", которая умеет угадывать лучше, чем сознание [5: 135-145].

Веру в гипотезу, интуитивно рожденную, А. Пуанкаре противопоставлял логицизирующему опыту: "Если логика доказывает, то интуиция творит" [7: 93]. Роль интуиции в научном творчестве отмечал также К. Эрберг: "Чистое первоначальное творчество зависит всецело от интуиции. Разум же выступает лишь в дальнейшем течении творческого акта, когда главный толчок уже дан. Повинуясь этому толчку, разум влечет творческую колесницу по своим природным законам, но все же не в ином направлении, чем то, какое дано интуицией" [7: 89].

Следующий контекст раскрывает содержание понятия "интуиция". В нем также отмечается ее значение для творческой деятельности:

"By intuition is frequently understood perception, or the knowledge of actual reality, the apprehension of something as real. A thoroughgoing mystic might challenge all our laws of evidence and insist that only through intuition can we understand the process of creation" [13: 329].

Интуиция представляет собой проекцию познавательного опыта исследователя на новую проблемную ситуацию. З.Д. Попова отмечает: "...человечество пока не знает иного пути отыскания нового научного знания, кроме творческой интуиции, проверяемой затем творческой деятельностью" [6: 32].

"This was an 'intuition'. I was very happy at this moment. I had the feeling: now I see through the matter" [13: 151].

В английском языке термин *intuition* рассматривается в 3х аспектах: 1) философском; 2) психологическом; 3) эвристическом, и отличается большим разнообразием определений.

"The term intuition has a great many different meanings and a very long history of investigation in both philosophy and psychology" [10: 254].

Философия рассматривает интуицию в трех аспектах:

- 1) обычную умственную функцию, основанную на восприятии;
- 2) как функцию, реализующую утверждения «Я - личность»;
- 3) эвристическую функцию, которая реализуется при решении задач.

“Conceptions of intuition within philosophy range from the most primitive of mental functions to the most sublime: 1) intuition as the most primitive of mental function on which all perception and reason depend; 2) intuition as a realization of fundamental truth ‘I am a person’; 3) intuition as a special ‘knack of the mind’ by which some persons arrive at conclusions without formulation of the premises” [10: 252].

Психология рассматривает интуицию как умственную функцию, основанную на сенсорности, при оценке какого-либо явления.

“In psychological types (1921) Carl Jung presented intuition as one of four mental functions – the others being sensation, thinking and feeling possessed by all people, but developed to a greater or lesser degrees in different individuals” [10:124].

С практической точки зрения рассматривается эвристическая функция интуиции: *“most empirical studies involving intuition as a concept have been more concerned with the outcome of decision-making or judgment with the intuitive process itself” [10: 253].*

С эвристической позиции термин intuition определяется как особая способность находить решение задачи при малом количестве исходных данных: *“In the context of general problem-solving intuition is defined as reaching conclusions on the basis of little information which are ordinarily reached on the basis of significantly more information” [14: 71].*

Термин intuition является опорным термином элементом, формирующим ТГ – intuition – “интуиция”.

Согласно словарных дефиниций термин intuition имеет 2 ЛСВ: 1) “immediate apprehension by the mind without reasoning”; 2) “immediate apprehension by a sense”. На наш взгляд, интеллектуальное содержание термина отражает первый ЛСВ, т.к. он связан с интеллектуальной деятельностью мозга, а второй ЛСВ отражает его психологическое значение, связанное с сенсорностью. Противопоставление сенсорности интеллекту заложено в дефиниции термина sense: *“the senses considered as a total function of the bodily organism as distinguished from intellect” [14].*

На основании этого различают два вида интуиции: чувственная и интеллектуальная [13: 127]. В свою очередь, интеллектуальная интуиция имеет своим ярким проявлением творческую (эвристическую) интуицию, которая в английском языке выражается терминологическим словосочетанием – creative intuition. *“My view may be expressed by saying that every discovery contains “an irrational element” or “a creative intuition” in Bergson’s sense” [12: 32].*

Термин intuition имеет сеть дериватов: intuition, intuitionist, intuited, intuitive, intuit, intuitional, intuiiter, intuitionalism. Он также выступает доминантой в синонимическом ряду (СР): intuition, insight, instinct, automatic reaction, light of nature, sixth sense, direct apprehension, immediate perception, knack on the mind. Данный СР передает разные оттенки понятия “интуиция”, его дифференциальным признаком (ДП). “ДП – оттенок значения слова ярче проявляется путем противопоставления в СР” [1: 27]. Словосочетания light of nature, sixth sense, knack on the mind выделяются особой экспрессивностью и смысловыми оттенками, благодаря своей образности. В данной ТГ выделяется группа словосочетаний по модели N+Prep.+N, объединенных значением “проявление интуиции”: power of intuition, sense of intuition, conception of intuition, experience of intuition, feeling of intuition, process of intuition, function of intuition, notion of intuition, mode of intuition, а также многокомпонентные терминологические словосочетания, которые соединены цепочкой и каждый последующий компонент является опорой для предыдущего: *intuitive solution procedure, to be guided by intuition, to have a great power of intuition.* В этих терминологических словосочетаниях фокус задает интуиция в связи с тем, что смысловая ориентация терминологических групп диктуется интуицией.

В ТГ “intuition” интегрируется ЛСГ прилагательных, выступающих в атрибутивной функции к термину intuition, в основе которых лежит семантический признак intellectual – “интеллектуальная”: *intellectual (intuition), creative, productive, effective, unproductive, lucky, developed, undeveloped, experimental, theoretical.* Эта группа характеризует разные виды творческой интуиции.

В пределах этой ЛСГ на основе семантического признака "творческая" – creative формируется класс прилагательных, включающий лексемы: creative, intellectual, productive, effective, lucky, unproductive.

В данной ЛСГ выделяются антонимические пары: productive (intuition) - "продуктивная (интуиция)" – unproductive – "непродуктивная"; experimental (intuition) - "экспериментальная (интуиция)" – theoretical – "теоретическая"; developed (intuition) – "развитая (интуиция)" – undeveloped – "не развитая".

Производный термин intuitive – "интуитивный" отличается лексической сочетаемостью с абстрактными существительными, выражающими умственные процессы: intuitive – power, knowledge, pulsion, thinking, understanding. Выступая в словосочетаниях: intuitive person, intuitive scientist, intuitive mind, intuitive type, этот термин характеризует личность, обладающую творческой интуицией: *"The person who met the definition of "intuitive" could be identified as those who consistently solved problems accurately while requiring significantly less information than was required by others"* [10: 253]. В сочетаниях с method, approach, choice, example, judgment термин intuitive характеризует интуитивный путь решения проблемы. В английских текстах термин intuitive находит отражение как существительное в значении "личность, испытывающая интуицию". В таком значении этот термин употребляется в сочетании successful intuitives – "лица, проявляющие творческую интуицию": *Many of the characteristics of the successful intuitives are similar to the characteristics of highly creative architects"* [10: 253]. В существующих английских толковых словарях термин intuitive как существительное не находит отражения, не зарегистрирован и термин intuitor, который выступает синонимом термина the intuitive. *"...knowledge based on experience and acquired through sensory contact with the subject without the "intuitor" being able to formulate to himself or others how he came to the conclusions"* [8: 205].

Прилагательное intuitive – "интуитивный" включает в свою семантическую структуру компоненты: innate, instinctive, involuntary, spontaneous, unreflecting, untaught [9].

Таким образом, можно сказать, что термин intuition – "интуиция" играет важную роль в научном творчестве, означая интуитивны приход к решению творческой задачи, вызванный "внезапным озарением", "внезапным вдохновением", которому предшествует длительная подготовительная работа.

Следует также отметить, что существует множество определений интуиции, и ни одно не является исчерпывающим в силу чрезвычайной сложности и специфичности этого понятия.

В проведенном лингвистическом исследовании термина intuition показана и его сложность выражения в английском языке, о чем свидетельствует большой деривационный ряд на его основе и наличие производных терминов, опережающих свою регистрацию в словарях.

В исследовании показана его широкая синтагматическая потенция. Для понимания термина и его различных интерпретаций в психологии и философии приводятся английские контексты и дефиниции понятия "интуиция", как в русском, так и в английском языках. В исследуемой нами ТГ показано, что родовое понятие intuition создает видовые понятия на основе сочетаний с прилагательными. В пределах ТГ формируется одна ЛСГ прилагательных на основе интегрального признака "интеллектуальная". Внутри ее выделяется класс прилагательных на основе дифференциального признака "творческая". Данная ТГ представлена словосочетаниями, с помощью которых передаются различные аспекты понятия "интуиция".

Результаты исследования могут представлять интерес для выработки полезных предписаний, адресованных переводчикам, и для более глубокого понимания самого творческого процесса и существенной роли интуиции в процессе решения определенной научной задачи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брагина А.А. Синонимы в литературном языке. – М., 1986.
2. Коршунов А.М. Отражение, деятельность, познание. – М., 1979.
3. Краткий психологический словарь. Под общ. ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. – М., 1985.
4. Психологический словарь. Под общ. ред. Айрапетянц А.П., Альтман Я.А. – М., 1983.
5. Пуанкаре А. Избранные труды в 3х томах. Под ред. Боголюбова Н.Н. – М., 1971.

6. Попова З.Д. Материалы по языку публикации. Воронеж, 1972.
7. Эрберг К. Плен. Цель творчества. Изд-во «Водолей». – Томск, 1997.
8. Berne E. The nature of Intuition Psychiatric Quarterly. N.Y., 1981.
9. Chamber's 20 century treasures. Ed. by M.A. Seaton. Edinburg.
10. Encyclopedia of psychology. Ed. by Raymond J. Corsin. N.Y., 1961.
11. Jung C. Psychological types. N.Y. University Press, 1921.
12. Popper Karl R. The logic of scientific discovery. N.Y., 1961.
13. Rothenberg A. The creativity question. Hausman. Durham, 1976.
14. Webster's New Universal Unabridged Dictionary. N.Y., 1983.
15. Westcott M.R. Toward a contemporary psychology of intuition. N.Y., 1968.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв.

Наукові інтереси: англійська термінологія евристики – науки про творче мислення.

**ВПЛИВ ГРЕЦЬКИХ ТА ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ
НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ**

Ліля ЧЕРНИШ (Львів, Україна)

В статті розглянуто взаємозв'язок та вплив класичних мов на утворення слів та формування лексики європейських мов (на прикладі української та німецької), проаналізовано засоби проникнення словотвірних частин в лексику європейських мов.

This article describes the interconnection and the influence of Classical languages on the word formation and the vocabulary of European languages (Ukrainian and German languages are taken as an example). It also analyzes the penetration of the word formation elements into the vocabulary of European languages.

Існує неймовірна кількість засобів для передачі інформації, але мабуть найважливішим носієм все-таки залишається слово, як сама жива одиниця спілкування. Ми б хотіли здійснити невеликий рекурс в історію та розглянути розвиток спілкування з давніх давен до сьогодення.

Невід'ємним компонентом розвитку спілкування є духовна культура. Українська культура спілкування, наприклад, формувалася й функціонувала у тісному контакті з духовною культурою як Сходу, так і Заходу. Східна ментальність, синтезована Візантійською культурою з сильними античними традиціями, прививалася у Київській Русі завдяки християнству, а контакти з Європейськими державами сприяли засвоєнню прониклого туди арабського раціоналізму, синтезованого з античною мудрістю. Можливо саме це дає сьогодні можливість спостерігати в мовній системі спілкування ту багатогранність можливостей для передачі інформації за допомогою слова. Саме цей синтез Сходу та Заходу збагатив мову великою кількістю слів різноманітного походження, які переплітаються між народами, державами та людьми в кінцевому результаті. Так, наприклад одне зі слів латинського походження (слід зауважити, що це вже Візантійська культура) *autumnus, i, m*, що в перекладі означає «осінь» має саме що не є широке застосування в англійській мові – *autumn, n*, з тим самим значенням – «осінь». Візьмемо знову ж таки, слово латинського походження *natura, ae, f*, що означає «природа», це слово маємо і на Заході, зокрема, в німецькій мові – *die Natur, f*, що теж означає «природа», маємо український аналог натуральний, що означає – природній. Велика кількість термінів, які складаються з грецьких та латинських компонентів, однаково легко утворюються в різних мовах, форма їх побудови як правило однакова (такі терміни називаються інтернаціоналізмами). Таким чином, при лінгвістичному аналізі інтернаціоналізмів (мегаполіс, антонім і т.д.) слід враховувати історичні дані про предмет або явище.

У монографії І.К. Ліндемана «Греческие слова в русском языке. Эскурс в область истории русского языка», яка вийшла в 1895 році, автор встановлює два періоди проникнення грецько-латинських запозичень, наприклад, в російську мову:

1) 865 рік – середина XV століття, коли грецькі слова йдуть або прямо з візантійської або через посередництво церковнослов'янської мови;

2) з середини XV століття відбувалися запозичення слів старогрецької або класичної, і новогрецької мов, а опосередковане запозичення здійснювалось «переважно через латинську мову» [3: 5].

Сюди входять і усні запозичення, появи яких сприяли торгівельні зв'язки між Візантією і її північно-східними сусідами. Частина цих запозичень вийшла із вжитку, а деякі збереглися до сих пір.

Особливу групу складають новітні терміни, створені на основі грецьких слів і коренів починаючи з середини XIX ст., в цю групу також входять інтернаціоналізми, але вже більш пізнього запозичення.

Хоча ми маємо зараз багато запозичень з античності, все-таки слід зауважити, що, наприклад, на Русі антична культура була менш зрозумілою й досяжною, аніж у Візантії чи Західній Європі. Русь прилучалася до античної мови лише опосередковано, через мову перекладача, як не була прямим носієм інформації, що передавалася нею. В свою чергу перекладач, будучи тим посередником, який за допомогою слова пов'язував між собою людей, мав би володіти не лише знанням мов, але й емоційним потенціалом, щоб вміти вдало передати ту чи іншу інформацію. В свій час дуже важливим було уявлення про людину, що мислить, вичленяє мудрість і тлумачить її іншим людям, і саме це привертало увагу до можливостей людини, насамперед її розуму.

В цій статті ми би хотіли показати на прикладі різних слів, їх походження та утворення, взаємозв'язок між мовами різних народів, вплив класичних мов на утворення нових слів.

Стандартна етимологія виводить, наприклад, слово «цар» з латинського *Цезар (Caesar, aris, m)*. Як саме це відбулося, можна було би пояснити дуже просто: відкидається голосна «е» разом із дзвінким «з» і отримуємо «цар». Можна розглянути це з історично-філологічної точки зору. Для прибулих іноземців представляли голову держави як «це – цар», тобто це десь співзвучно зі словом Цезар. Маємо в німецькій мові іменник з тим самим значенням *der Kaiser, m* – імператор.

Візьмемо, наприклад, слово «школа». Фасмер вважає, що це слово походить від грецького *schola*, що буквально означає «заняття у вільний час, читання, лекція». Саме поняття школи має два семантичних гнізда з досить глибокою різницею в значеннях: 1) «дозвілля, заняття у вільний час» 2) «вчення, заняття, звичка» [6: 50]. Маємо в німецькій мові *die Schule* – школа.

Свого роду посередником між самим словом та носієм цього слова була книга, яка витримує всі мови і всі способи передачі інформації.

Habent sua fata libelli – у книжок своя доля.

Це можна показати, наприклад, на створенні та значенні самого цього слова, запозиченні його з інших мов.

Отже, етимологія слова «книга» остаточно не з'ясована. Слов'янські означення книги (українською, російською «книга», сербською «књига», польською «ksiązka», чеською «kniha») виходять із старокитайського «*k'üen*» («сувій, згорток») чи слов'янського «кнея» («ліс») або від слова «къп-», спорідненого з чеським «*kmen*» («стебло, стовбур») і суфікса «*iga*» як слова на позначення дерев'яних дощок для письма [7: 7].

Саме слово «книга» має три значення. Перше – зшиті в один блок аркуші пергаменту чи паперу (тобто формальний образ книги як матеріального предмету). Друге – твір, все що є змістом книги (тобто смислова сторона поняття). Третє – розділ, частина великого твору.

Історично склалося так, що в європейських та передньоазійських мовах зміст терміну (не форма слова, а його поняття, смисл) однаковий. Всі вони трактуються однаково: 1) предмет, 2) твір, 3) частина твору.

Хоча, цікавим є те, що наші предки не скористалися лексикою сусідніх високорозвинутих народів, що на той час їм, напевно була знайома: «біблію» від стагрецького «*to biblio*» – книга, «лібер» від латинського «*liber, ri, m*» – книга, «манускрипт» від латинських слів «*manus, us, f*» – рука та «*scribo, -ere*» – писати.

Так чи інакше, це слово у різних його проявах трактувалося як щось, що несе певне пізнання, щось, що можна або потрібно знати. Не виключено, що цьому слову англійська мова завдячує словом *know* – знати, *knowledge* – знання та німецька мова *die Kenntnis* – знання.

Якщо говорити про переклади, то у великій кількості перекладна література з'являється, наприклад, на Русі починаючи з XI ст. Сучасні дослідники розділили переклади на

найдавніші і більш пізні. Початковий етап розвитку слов'янської перекладної писемності прийнято поділяти на декілька періодів.

Перший, початковий період – поява слов'янських перекладів.

Другий період припадає десь на X ст.

Третій період починається від середини XI ст.

Четвертий період пов'язаний із слов'янським Півднем – Балканським півостровом, слов'янське населення якого у XIII ст. відокремлюється від Візантії і переживає культурне піднесення. В цей час (XIII – XIV ст.) з'являються нові переклади з грецької мови, що в значній мірі вплинуло на появу нових слів, які містять багато префіксів з грецької та латинської мов.

Довготривалі контакти між грецькою та іншими мовами стали власне причиною сильного впливу грецької та латинської мов на інші. Але власне ці цивілізації відіграли велику роль в розвитку європейської культури в цілому. Тому, згідно слів Ю. Романєєва «грецькі запозичення – традиційна тема в дослідженнях історії різних мов» [4: 12].

Один з важливих моментів впливу грецької мови на європейські – процес запозичення, або «процес переміщення різних елементів з одної мови в іншу» [1: 19].

Явище запозичення – одна з характерних сторін розвитку мови, тісно пов'язана з історією народу, з історією культури. Запозичення відбувалися на різних мовних рівнях: можна говорити про запозичення слова (лексичний рівень) – це найбільш частий і типовий випадок запозичення; про запозичення фонем (фонетичний рівень) – самий рідкий випадок запозичення; про запозичення морфем (словотворчий рівень); існують також синтаксичні запозичення (на побудову речень, зворотів в мові впливає синтаксис мови-джерела) – синтаксичний рівень [1: 20].

Серед основних факторів запозичення грецької та латинської термінології, наприклад, німецькою мовою слід враховувати як екстралінгвістичний так і лінгвістичний фактори. До екстралінгвістичного фактора запозичення слід віднести багатовікову традицію використання латинської та грецької мов як міжнародних мов науки і техніки, традицію, яка є вирішальною при міграції слів із латинської і грецької мов в німецьку, наприклад.

У тому, що система запозичуючої мови охоче приймає іншомовні терміни, вирішальну роль грає лінгвістичний фактор – необхідність заповнити відсутні ланки запозичуючої мови. До лінгвістичного фактора слід віднести й те, що слова і словоелементи мертвих мов моносемічні, позбавлені експресивності, що робить їх зручним матеріалом для терміноутворення.

Досліджуючи формування німецьких слів, ми виділяємо два способи поповнення німецької термінології на грецькій та латинській основах: 1) поповнення за рахунок термінів, які можуть бути віднесені до розряду прямих запозичень; 2) приєднання латинських та грецьких морфем до існуючих власне німецьких слів, слів інших германських мов, а також слів романського походження.

Попередній відбір термінологічних одиниць, наприклад, німецької мови, проведено на основі німецьких етимологічних словників, що дозволило виділити терміни, запозичені німецькою мовою у чистому вигляді із грецької та латинської мов. До прямих запозичень, тобто без морфологічних мін словоформ, відносимо, наприклад, такі терміни: *das Aggregat* – агрегат (lat. *aggrego, -are, -atum* – приєднувати, нагромаджувати), *der Agent* – шпiон (lat. *ago, -ere, -persecutivus* – переслідувати), *der Apparat* – апарат, пристрій (lat. *apparatus, -us, m* – майно, матеріальне спорядження), *die Struktur* – структура, побудова (lat. *structura, -ae, f* – будова, споруда) та ін.

Багато з них послужили словотворчою базою для створення нових слів-термінів, шляхом приєднання деривативних суфіксів: *die Agglomeration* – агломерація, скупчення (lat. *agglomeratio, -onis, f* – накопичувати), *die Konstruktion* – конструкція, побудова (lat. *constructio, -onis, f* – складення, побудова).

Таким чином, терміни формують словотворчі ряди, пов'язані парадигматично. У цьому проявляється системність, характерна як для загальнолітературної, так і для термінологічної підсистеми мови.

Сфера запозичених грецьких та латинських термінів не є замкненою, про що свідчить факт взаємопроникнення запозиченого лексичного матеріалу та його взаємозв'язку з лексичними одиницями.

До числа грецьких та латинських запозичень книжного характеру слід віднести і деякі слововорчі елементи – префікси і суфікси.

При визначенні інвентаря словотвірних засобів грецького та латинського походження і класифікації словотвірних морфем залежно від їх функцій в процесі термінотворення необхідно диференціювати морфеми на дві групи:

1. Афікси, що послужили засобом поповнення усєї загальнолітературної лексики німецької мови, у тому числі і термінолексики. До них належать ті деривативні морфеми, які достатньо асимілювалися німецькою мовою, не відчуються запозиченими і морфологічна приналежність яких не викликає сумнівів. Вони достатньо поширені у німецькомовній лексиці (префікси: *a-, ad-, anti-, de-, dis-, extra-, inter-, non-, sub-, super-, sur-, trans-, per-, pos-t, pre-, pro-*; суфікси: *-ant, -ent, -ist, -ite, -or, -ty*).

2. Морфеми, що вживаються переважно в термінології і займають у системі термінотворення на грецькій та латинській основах окреме місце (*auto-, hydro-, hyper-, equi-, ferro-, fibro-, electro-, infra-, iso-, macro-, metre-, mono-, multi-, photo-, poly-, -scope, thermo-*). Термінологічні морфеми цього ряду характеризуються деякою обмеженістю їх використання: вони вживаються в основному в термінології науки і техніки.

Для термінологічних грецьких та латинських морфем характерна переважна взаємодія терміноелементів між собою (тобто відносна замкненість їх словотвірної галузі), специфіка словотвірних способів. В основі створення словотвірних моделей складних одиниць не лежать синтаксичні конструкції. Взагалі словотвірною особливістю грецького та латинського термінотворення є чітка спеціалізація деривативних морфем поряд з конкретністю їх семантики. Грецькі та латинські морфеми можуть належати як до кореневих, афіксальних морфем так і займати особливе місце і не бути віднесеними до жодної із названих категорій. Характеристика тієї чи іншої морфеми як кореневої чи деривативної вказує на її словотвірну функцію: для кореневих морфем типовою є функція лексичного центру (твірної основи), а для афіксальних – функція форманта.

В основі розмежування кореневих і деривативних початкових морфем лежить критерій наявності чи відсутності предметно-логічного значення, а у зв'язку з цим – здатність чи нездатність морфеми виконувати роль лексичного центра в однокореновому простому чи афіксальному утворенні, а також можливість чи неможливість сполучення з суфіксальними морфемами.

Таким чином, описуючи взаємозв'язок грецької, латинської та інших європейських мов, хотілося би зауважити, що основні методи, які використовуються дослідниками, це – порівняльний (синхронне і діахронічне співставлення мовних явищ), описовий (статистичний) і аналітико-теоретичний. Саме ці методи слід враховувати при лінгвокультурних, соціокультурних та міжкультурних проблемах перекладу.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М., 1968. -19-20 с.
2. Лейн Л., Мальцева Д.Г., Зуев А.Н. Немецко-русский словарь. – М., 1992.
3. Линдеман И.К. Греческие слова в русском языке. Экскурс в область истории русского языка. – Спб., 1895. – 5 с.
4. Романеев Ю.А. Структура слов греческого происхождения в русском языке. Канд. диссертация. – М., 1965. - 12 с.
5. Трофимук М., Трофимук О. Латинсько-український словник. – Л., 2001.
6. Фасмер М.Р. Греко-славянские этюды. - Спб., 1906
7. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Л., 2003. – 7с.
8. Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь. – М., 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліля Черниш – кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка».
Наукові інтереси: дослідження розвитку європейських мов на основі класичних (латинської та грецької).

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НЕОЛОГІЗМІВ-АМЕРИКАНІЗМІВ

Лариса ЯРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано особливості лексичних неологізмів – назв осіб в американському варіанті мови та шляхи їхнього перекладу українською мовою.

The peculiarities of lexical neologisms – names of persons in American English and ways of their translation into Ukrainian are considered in the article.

Процес утворення нових слів розглядається у сучасному мовознавстві як форма функціонування мови, необхідна для організації її словникового складу [1:5], а також як конкретний спосіб репрезентації дійсності. Відомо, що кожна ідіоетнічна мова являє собою когнітивну модель світу, що відрізняється від інших мовних моделей конкретним способом витлумачення дійсності [3:5]. До того ж мова не лише пасивно втілює образ світу, властивого певній культурі, але й активно впливає на формування цього образу в різних його елементах, внаслідок чого у процесі своєї теоретичної і практичної діяльності має справу не безпосередньо зі світом, а з його когнітивними моделями.

Всебічне вивчення лексичних неологізмів є актуальним у зв'язку з потребою більш глибокого пізнання відбиття у певній ідіоетнічній мові природного та антропогенного середовища існування її носіїв, визначення відбитого у мові внутрішнього світу носіїв, їхньої ментальності, оскільки мова і, зокрема, її семантична система є найважливішою для людства формою збереження знань.

У теоретичному плані загальні аспекти функціонування неологізмів розглядалися у працях відомих вітчизняних та іноземних науковців: Ю.О.Жлуктенка, Р.П. Зорівчак, Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, Г.Д. Томахіна; Estrin Menus, Gozzi, Gorrell, Flexner, Soukhanov.

Поряд з цим, неологізми як компонент етнокультурного контексту та особливості їхнього перекладу українською мовою недостатньо висвітлені у спеціальній літературі.

Стаття має на меті встановлення структурних та семантичних особливостей лексичної підсистеми новоутворень – назв осіб і специфіки їхнього перекладу українською мовою.

Лексика – сфера мови, яка найбільш безпосередньо пов'язана із зовнішнім світом, що оточує людину. Уся пізнавальна діяльність людини фіксується насамперед у словах, назвах. Процес людського пізнання, досвід людини у зовнішньому світі – необмежені, тому кількість нових назв об'єктів реальної дійсності збільшується з геометричною прогресією. Сучасний розвиток суспільного пізнання, науки, техніки, мистецтва і матеріальної культури, зміни умов життя носіїв мови як наслідок мають постійне збільшення вокабуляру за рахунок нової лексики або лексичних новоутворень, що належать до різних семантичних полів.

У лінгвістичних дослідженнях для позначення всіх нових слів, які поповнюють словниковий склад мови, користуються терміном „неологізм”. Усі нові факти, всі зміни в оточуючому людину світі речей та ідей неодмінно означаються – створюються їх найменування, які мають форму слів та словосполучень. Саме ці назви в момент їхньої появи називають неологізмами – новими словами, новими висловлюваннями [1].

Як відомо, слово здатне зберігати різноманітну інформацію. Зміст інформації кожної лексичної одиниці має два рівні [3:39-40]. Перший рівень – понятійний. Це найбільш важливі, суттєві відомості про предмет, які визначальні для його назви. Перший рівень змісту слова називається лексичним поняттям. Ознаки, критерії, за якими предмет включається або не включається у об'єм лексичного поняття, називаються семантичними долями.

Лексичне поняття може бути міжмовним, тобто властивим для більш етнокультурних і мовних загалів і без втрати інформації здатний передаватися двома або більше мовами [3: 42].

Семантика слова не вичерпується одним лише лексичним поняттям. Другий рівень змісту слова – непотійний, він містить у собі додаткові відомості про предмет. Така інформація віддзеркалює позамовні відомості і визначається як фонова. Сукупність непотійних семантичних долей, які стосуються слова, визначається як його лексичний

фон. Виникає питання, чи еквівалентні фони слів у різних мовах, які є повністю еквівалентними у понятійному плані, наприклад, „студент сільськогосподарського вузу” та „aggie” (a student at an agricultural college or a university with an „ag school tradition”). При співставленні лексичних понять цих двох слів приходимо до висновку, що вони еквівалентні у англійській та українській мовах. Поряд з тим, їх лексичний фон – не повністю еквівалентний: в англійській мові це слово має додаткову інформацію: „the aggie is frequently depicted, on rival non-aggie campuses, as the ultimate numskull”.

Беручи до уваги способи творення сучасних ціннісних орієнтацій у певному контексті, а саме у неологізмах американського варіанту англійської мови, слід зазначити, що новоутворення – назви людей – є своєрідною картою кордонів культурних цінностей та орієнтацій.

НКС (неологічна картина світу) англійськомовного суспільства кінця ХХ століття охоплює 40 когнітивних категорій, їхній номінативний потенціал є досить неоднорідним. Найінтенсивніше поповнюються новою лексикою ті з них, котрі належать до базових і складають підґрунтя концептуальної моделі світу в цілому, а також ті, які виявляються найважливішими для діяльності людини в певний період. Інакше кажучи, утворення нових слів відбувається також у залежності від реального стану екстралінгвальної дійсності. Найбільший пласт нової лексики охоплює категорія ЛЮДИНА, що є свідченням того, що когнітивна діяльність останньої має яскраво виражений антропоцентричний характер.

Дослідження лексичних неологізмів, досліджуваних у статті, дають змогу виокремити певну кількість слів, які співвідносяться зі способом життя американців та різними соціальними, етнічними, інтелектуальними та сексуальними відмінностями певних його представників.

Насамперед, слід відзначити, що дві третини лексем експериментального матеріалу на позначення людей мають негативну конотацію, і відносно невелика група неологізмів – позитивну. Нові слова, утворені в період 60-х – на початку 90-х років зафіксували негативне ставлення американського суспільства до тих його індивідів, які не володіють необхідними інтелектуальними якостями для адекватних дій і функціонування у технотронному суспільстві кінця ХХ ст.: turkey, straight, freak, flake, schmuck, airhead, nerd, rat, rat fink, scumbag. Американська культура виділяє компетенцію і інтелект як визначальні людські якості та засуджує їхню відсутність. У процесі аналізу була створена класифікація неореалій на позначення способу життя та назв осіб за певними семантичними критеріями, що охоплюють 13 лексичних підгруп, а саме: назви осіб, яким не властива соціальна компетенція (incompetent stereotypes); назви представників формальних та неформальних об'єднань; назви осіб, яким властива соціальна компетенція (achievement stereotypes); назви осіб, зумовлені способом життя у технотронному світі (hight-tech life); назви осіб, зумовлені індивідуальними рисами зовнішності, інтелекту, психіки; назви осіб, зумовлені специфічними звичками проведення вільного часу; назви осіб, пов'язані з родинними відносинами та вихованням дітей; назви осіб, зумовлені їх сексуальною орієнтацією; назви осіб, пов'язані із їх ставленням до сучасних тенденцій моди; назви осіб, пов'язані зі специфічними звичками вживання їжі; назви представників певних демографічних груп (demographic generations); назви осіб, що вживають різні види наркотиків, інші назви.

Аналіз неологізмів за семантичним критерієм дає підстави визначити, що серед виділених 13 семантичних груп найчисельнішою є група осіб, яким властива негативна соціальна компетенція, наприклад, loser, dropout. Таких слів у картотеці експериментального матеріалу налічується 51, або 25,5%. Також чисельними є групи назв представників формальних та неформальних об'єднань (animalist, Bircher), яких налічується 35 (17,5%) та назв осіб, яким властива соціальна компетенція (domo, honcho) – 22 одиниці (11%).

Така велика кількість неологізмів з негативним значенням дає підстави для питання: чи є даний факт відображення огрубіння американської культури у період з 1961 по 1999 роки (саме неологізми цього періоду стали матеріалом дослідження). На перший погляд, відповідь повинна бути позитивною. Однак, можна вважати, що це явище сприяє відображенню більшої кількості людських типів та поглядів у мові, ніж це було у минулому. Культура

повинна бути поза межами мовних стереотипів та розпізнавати загальну гуманність на ґрунті порівняння протилежних явищ у суспільстві.

Таким чином, на підставі аналізу експериментального матеріалу із зазначеної проблеми, слід зробити наступні висновки:

1. Мова як суспільне явище виражає національно-специфічні та загальнолюдські особливості культури народу.

2. Найпоширенішими одиницями досліджень є неологізми семантичного поля „Людина”.

3. Ступінь усвідомленості культурних розбіжностей та їхнє значення при порівнянні різних культур можна описати за допомогою схеми зображення взаємозалежності розумових та соціальних процесів у людському середовищі (поведінки, звичаїв, вірувань, цінностей, переконань та ін.)

4. Беручи до уваги цінності як найглибший аспект культури, ціннісну орієнтацію слід визначати як узагальнене поняття природи, місця людини у ній та її відношення до навколишнього середовища.

5. Сучасні ціннісні орієнтації знаходять своє віддзеркалення у мовному контексті, а саме у неологізмах-американізмах, які визначають ставлення суспільства до певних людських типів. Факт значної кількості неологізмів із негативним значенням (25,5%) (51), не свідчить про огрубіння нації, а лише віддзеркалює більшу кількість людських типів та поглядів, ніж це було у минулому.

6. Неологізми – назви осіб є свідчення відбиття у мові культурних орієнтації та цінностей. Наприклад, кількість назв осіб, що мають специфічні звички вживання наркотиків є досить незначною – 2,5% (5). Ця група неологізмів – приклад того, як американська нація ставиться до вживання наркотиків.

Особливістю саме неологізмів є те, що вони здебільшого не фіксуються словниками. Та й саме визначення неологізму є відносним, оскільки тимчасові утворення у мові, які дуже часто бувають ще й оказіональними.

Беручи до уваги ці особливості, матеріал дослідження було перевірено на наявність у словниках. Виявилося, що лише 34 одиниці із 200 були зафіксовані словником. Переклад решти одиниць був здійснений власне нами. Необхідно зазначити, що оскільки переклад виконує функцію міжмовної комунікації, виникає необхідність у з’ясуванні відповідників для усіх новоутворень зіставлюваних мовах. А тому переклад як двомовна комунікація вимагає врахування відмінностей культур. Переклад – це завжди трансформація, а тому під час перекладу проходить адаптація тексту до нового реципієнта, яка є причиною змін в інформації, наявній у вихідному тексті. Це й складає прагматичний компонент перекладу, який при перекладі неологізмів – назв осіб є дуже важливим, особливо, коли у мові мети є лише частковий відповідник.

Дослідження картотеки слів експериментального матеріалу показали, що найбільший відсоток матеріалу складає безеквівалентна лексика, яка є найважчою для перекладу (66%) – наприклад, ambulance chaser, acid head, aggie. Далі йде фонові лексика, відсоток якої від загальної кількості неологізмів семантичного поля „Людина” складає 1/4, наприклад: animalist, nerd, shithhead. А еквівалентна лексика, яка є найлегшою для перекладу, складає лише незначний відсоток (9%) – наприклад, fashion victim. Ці показники свідчать про те, що переклад новоутворень семантичного поля „Людина”, вимагає значної уваги з боку перекладача, оскільки більшість слів цього семантичного поля належать до безеквівалентної лексики, а тому виникають труднощі під час передачі їх українською мовою.

Кількісні підрахунки прийомів передачі англійських назв осіб українською мовою свідчать, що опис та роз’яснювальний переклад – переважний спосіб перекладу новоутворень семантичного поля „Людина”. Саме цим способом перекладу було перекладено 67% новоутворень семантичного поля „Людина”, наприклад: bag lady – визначення цього неологізму є таким – the term refers to the female tramps who wander the streets burdened down by their vast collections of brimming shopping bags, the contents of which are often taken out, picked over and stored, but which have little relevance to anyone but owner; очевидно, що відповідника в українській мові немає. Тому під час перекладу необхідно

вдатися до описового методу для найбільш адекватного відтворення поняття в українській мові – жінка – жебрачка, бездомна, всі речі якої вміщуються у декількох господарських сумках; так само й, наприклад, *groupie – a girl who follows and sleeps with the rock-groups* – молода дівчина (13-15 років), яка шукає сексуального спілкування з членами поп-груп чи зірками спорту; або *right-to-lifter – anyone who rejects the rights of a woman to exercise her rights in having an abortion if she wishes, and who campaigns to reverse the laws that permit it* – той, хто відкидає право жінок на аборт, і виступає за те, щоб відповідний закон було замінено. Саме такий вибір перекладу пояснюється тим, що вся лексика, яка була перекладена за допомогою цього методу належить до безеквівалентної, тобто є реалією.

Наступна за кількістю група – неологізмів, де використано приблизний переклад, сюди здебільшого належить фонова лексика, тобто така, що відрізняється у мові оригіналу і мові перекладу лексичними фонами (тобто значення слів різняться семантичними долями). Це свідчить, що під час перекладу зберігається основне значення слова, проте у мові мети слово відрізняється від мови оригіналу лексичним фоном. Таким способом перекладено 26,5% новоутворень семантичного поля „Людина”. Наприклад, *nerd* – неприємна, неприваблива людина; *buddy* – друг, товариш; *weeb* – нікчема, *scumbag* – покидьок, *shell* – безпритульний, *wimpy* – слабка людина, невдаха. Насправді, такий переклад не відтворює повністю лексичний фон слова, однак є допустовим перекладом. Такий спосіб також повністю не відповідає вимогам перекладу, оскільки втрачаються відтінки значення, конотативні відтінки слова, а з тим втрачається і прагматичний компонент.

Спосіб транслітерації або транскрипції слід використовувати якнайобережніше при перекладі, адже саме він призводить як до втрати цінності слова у мові мети так і до існування у мові декількох перекладів одного і того ж слова, що є небажаним (згадаймо хоча б приклад з авторським неологізмом *escapist*). Відсоток такого способу досліджуваного матеріалу складає 3,5%. Наприклад, *punk* – панк, *ombudsman* – омбудсмен, (тут слід зазначити, що перша частина слова перекладається на рівні графем, а друга – на рівні фонем), *skinhead* – скінхед.

Калькування – це спосіб перекладу, який найчастіше застосовується під час перекладу еквівалентних понять у двох мовах або для називання поняття, яке нещодавно з'явилося у мові. У нашому дослідженні цей спосіб є маловживаним і складає лише 3 % від загальної кількості досліджуваного матеріалу. Це пояснюється тим, що таким способом перекладається переважно еквівалентна лексика. Наприклад, *workaholic* – трудоголік, *antihero* – антигерой, *Bircher* – Берчіст. Два перших приклади не викликають труднощів, оскільки перекладені поморфемно та вже закріплені у розмовній та письмовій українській мові, але ще не зазначені у словниках. Цікавим для перекладацького аналізу є останній приклад. Перша частина слова, тобто корінь, залишається незмінною, транскрибується, а суфікс *-er*, який служить для позначення осіб, замінюється відповідним українським суфіксом *-іст*, що повністю відповідає значенню і формі слова мови оригіналу та є адекватним перекладом. На перший погляд може здатися, що слово перекладено двома способами – транскрипція і калькування, проте при детальнішому аналізі стає зрозумілим, що перша частина слова – це відповідник української мови, оскільки прізвище *Birch*, було перекладено раніше, ніж політичний термін Берчіст.

Отже, за даними дослідження можна зробити висновок про те, що існує співвідношення між типами неологізмів у аспекті міжмовної комунікації та способами їх перекладу. Безеквівалентна лексика перекладається описовим способом; фонова лексика – найчастіше перекладається способом приблизного перекладу; а еквівалентна лексика – способом калькування, якщо існують спільні поняття у мовах, або за допомогою підбору еквівалента. Співвідношення виявляється таким чином: 67% (134) матеріалу дослідження перекладено описовим та роз'яснювальним перекладом, 66% (132) неологізмів – назв осіб, перекладених цим способом належать до групи безеквівалентної лексики. Спосіб приблизного перекладу складає 26,5% (53) від загальної кількості матеріалу дослідження, 25% (50) новоутворень, перекладених у такий спосіб становить частково еквівалентна лексика (фонова). Група еквівалентної лексики – 9% (18) перекладається трьома способами: транскрипція/транслітерація (3,5%); калькування (3%) та пошук відповідника, або його

наявність. А це є надзвичайно важливим при перекладі новоутворень семантичного поля «Людина». Це співвідношення допомагає не лише провести перекладацький аналіз матеріалу, а й допомагає із визначенням шляху передачі неологізмів – назв осіб мовою мети.

Таким чином, сучасні ціннісні орієнтації знаходять своє відображення у мовному контексті, а саме у неологізмах-американізмах семантичного поля «Людина», які виражають ставлення суспільства до певних людських типів. Неологізми на позначення назв осіб є свідченням відображення у мові культурних орієнтацій та цінностей. Контекст-аналіз таких новоутворень-американізмів, проведений у даному дослідженні, повністю підтверджує тезу про специфіку розвитку американської культури у кінці ХХ століття в оцінках багатьох дослідників: американська культура досягла визначного рівня розвитку технологічної могутності, але втратила контроль над способом життя і стала менш комфортною і безпечною для людини.

Основним принципом відбору неологізмів слід вважати їх належність до культурно значимих знань, якими володіє освічений представник даного етнічного колективу; а основними критеріями відбору – реальність, сталість та функціональність, чіткість, системність фонових знань.

Оптимальним способом семантизації новоутворень є використання одиничного, системного, комплексного коментаря. Типовими помилками при коментуванні є: пропуск справжніх неологізмів, заміна одного іншим, коментування несуттєвих ознак. У процесі перекладу найважливішим є його прагматичний аспект; тобто необхідно враховувати екологічні, соціокультурні, національні «відтінки» неологізмів. У процесі перекладу неможливо уникнути трансформації, але не слід забувати, що переключення вихідної інформації або повне уникнення перекладу вважаються небажаними явищами. Найуживанішими способами перекладу є: транслітерація (транскрипція), калькування, описовий та роз'яснювальний приблизний переклад. Жоден із способів передачі іншомовних новоутворень не є досконалим і не забезпечує абсолютно адекватного перекладу. При передачі неологізму – назви особи важливу роль відіграє контекст, який є адекватним фоном для їх розуміння, запам'ятовування.

Поглиблений аналіз особливостей процесу перекладу новоутворень семантичного поля «Людина» є необхідним для підвищення точності та якості перекладу, а також для створення словників неологізмів – назв осіб.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця хх століття як складова мовної картини світу: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – К., 2003. – 15 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 615 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1979. – 75 с.
4. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава английской лексики в 80-90 годы хх столетия: Автореф. дис....доктор філол. наук. – К., 1999. – 24 с.
5. Murthy, Andrew F. Cultural Encounters in the USA. Cross-cultural dialogues and mini-dramas. – Lincoln-wood: National Textbook Company, 1991. – 198 p.
6. New Words and a Changing American Culture / Ed. By Raymond Gozzy, Jr. – University of South Carolina, 1990. – 124 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Ярова – доцент кафедри перекладу та загального мовознавства, кандидат педагогічних наук.
Наукові інтереси: проблеми перекладу художніх текстів, неологізмів.

ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕРЕВОДУ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Наталья АЛЕКСАНДРОВИЧ (Анапа, Российская Федерация)

В статье рассматривается специфика традиционных и современных подходов к переводу художественного текста. Особое внимание уделяется концептуальному подходу как продуктивному подходу, позволяющему сделать текст перевода максимально адекватным тексту оригинала.

The article is devoted to the traditional and modern approaches to literary text translation. The conceptual approach is presented as the most perspective as it makes for maximum adequacy in literary translation.

Художественный перевод как особый вид переводческой деятельности по праву отождествляют с «высоким искусством». Хотя теория перевода в наши дни является относительно разработанной, вопросы художественного перевода, как наименее

подаючого формалізації, розробані в ній слабше. В якості основної складності більшістю дослідників (А.В. Федоров, Т.А. Казакова, Ю.П. Солодуб і др.) відзначається подвійність художественного перекладу, яка пов'язана, з однієї сторони, з вторичною, виробляючою природою перекладу, а з іншої – з необхідністю створення тексту, володіючого здатністю естетичного і емоційного впливу. В українській науці проблемами художественного перекладу цікавилися відомі філологи Н.Я. Галь, М.В. Гаспаров, К.И. Чуковський, А.В. Федоров, В.С. Виноградов і др., їм були запропоновані різні визначення і моделі перекладу, але багато завдань по-прежнему знаходяться в стадії розробки. В межах загальної теорії перекладу вирішувалися наступні основні проблеми перекладу художественного тексту:

- 1) принципіальна перекладність тексту;
- 2) переклад як інтелектуальна творча діяльність, особистість перекладача;
- 3) вибір одиниці перекладу;
- 4) основні критерії оцінки перекладу художественного твору;
- 5) передача предметно-логічного змісту, стилістических, образних аспектів значення і етнокультурної специфіки оригіналу.

При цьому дискусії викликало саме визначення художественного перекладу, яке на практиці частіше отождествлялось з поняттям літературного перекладу, виконаного з урахуванням загальних стилістических норм перекладацької мови. Найбільш адекватним представляється визначення Т.А. Казакової, яка розглядає художественний переклад як «особливий вид інтелектуальної діяльності, в процесі якої перекладач встановлює інформаційну відповідність між мовними одиницями вихідного і перекладацької мови, що дозволяє створити іноземний *аналог* вихідного художественного тексту в формі вторичної знакової системи, що відповідає літературно-комунікативним вимогам і мовним звичкам суспільства на визначеному історичному етапі» [5: 25]. Дане визначення враховує три взаємопов'язаних напрямків художественного перекладу: лінгвістический, інформаційний і психологічний. Кожен з них в різний час ставав основою оригінального підходу до перекладу художественного тексту, однак всіма визнавалася лінгвістическа домінуюча.

Традиційно проблеми перекладу вирішувалися на основі лінгвістического підходу, розробаного А.В. Федоровим. В своїх працях А.В. Федоров висунув лінгвістическу модель перекладу, з урахуванням функціональних відповідностей вихідного і перекладацької мови. Вчений обосновав категорію повноцінності (адекватності) перекладу як одного з критеріїв оцінки його результатів: «Повноцінність перекладу означає виснажливу передачу змістового змісту оригіналу і повноцінне функціонально-стилістическе відповідність йому» [8: 173]. Таким чином, головним в перекладі як результаті діяльності перекладача дослідник вважав збереження єдності форми і змісту оригіналу.

Результати більш пізніх психолінгвістических експериментів Р.Г. Джваршейшвілі показали, що «при успішному художественному перекладі мова йде про такий перенос змісту, який є найкращим виявленням цього змісту; адекватність досягається за рахунок спільного переносу змісту і форми, причому, саме зміст вказує і прагне до відповідної йому форми; при цьому різні мови мають для цього різні можливості – звідси і розходження між оригіналом і перекладом, а також неприємність точних перекладів» [3: 59]. Інакше кажучи, повноцінний («успішний») переклад неможливий без адекватної передачі формальної і змістової сторони художественного тексту, оскільки зміст сам «диктує» адекватну форму його вираження.

Полемічний підхід до вирішення проблеми адекватності перекладу був запропонований М.Л. Гаспаровим в роботі «Брюсов і буквализм» [1]. З античного часу в перекладі художественного тексту протистояли дві тенденції – буквализмського перекладу, що прагнуло передати оригінал слово в слово (проявившись, наприклад, в перекладах Священного писання на всі мови) і «вольного» перекладу, що прагнуло до передачі емоційного і ідейного змісту оригіналу незалежно від передачі його образів, стилістических фігур і окремих слів. Аналізуючи обидві тенденції применливо до

греческим переводам В. Брюсова, М.Л. Гаспаров отмечает в них уход от точности смысла в ранних переводах к «буквализму» в более поздних. Оправдывая лингвистические и смысловые потери поздних редакций переводов, М.Л. Гаспаров объясняет их стремлением поэта подчеркнуть «чуждость и отдаленность» древнегреческой культуры от современной, что возможно было лишь перенеся лексические, грамматические и семантические черты греческого языка в русский. На основе анализа исследователь приходит к выводу, что оба вида перевода имеют право на существование «одновременно и на равных правах».

Современные исследователи Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт и А.Ю. Кузнецов выдвигают эстетическое воздействие на читателей в качестве основной функции художественного текста. Они считают фактор адекватности эстетического воздействия оригинала и перевода одним из важнейших критериев оценки художественного перевода. Транслатологи отмечают, что проблема соотношения перевода художественного текста с его оригиналом, допустимая степень трансформации и оценка качества такого перевода постоянно находится в центре внимания переводоведения. Конечным критерием адекватности в данном случае предлагается считать «не близость лингвистически проявленных смыслов и даже не общность речевых и поэтических приемов, а единство концептуального содержания и сопоставимость эстетического воздействия на читателя» [7: 279].

Однако если лингвистически проявленные смыслы и стилистические приемы поддаются анализу, то гораздо труднее корректно описать концептуальное содержание художественного текста и практически невозможно с достоверностью определить эстетическое воздействие произведения на читателя. Как справедливо замечает В.Н. Комисаров, «понятие «одинаковое воздействие» представляется мало информативным. (...) Часто одинаковая реакция ИР (исходного рецептора – Н.А.) и ПР (рецептора перевода – Н.А.) принципиально невозможна, поскольку это люди иной эпохи, иного мировоззрения и т.п.» [6: 116]. Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт и А.Ю. Кузнецов считают, что «описать и представить эстетическое воздействие оригинального произведения и его перевода на читателей можно только с помощью комплексного анализа всех средств выражения многокомпонентной структуры их содержания» [7: 257].

Аналогичный подход описан и в монографии А.Н. Дармодехиной. Автор отмечает, что в сегодняшней филологии существует множество школ и направлений изучения и интерпретации текста, а всякое выдающееся произведение искусства уникально и самобытно, поэтому задачей исследователя является «отобрать технологии и методики интерпретации текста так, чтобы увидеть и прочесть в нем, опираясь на лингвистические факты, весь явный и скрытый объем информации. Лишь после такого масштабного и многоуровневого анализа художественного текста можно приступить к процессу его перевода» [2: 355]. Обращаясь к современной британской поэзии символистской направленности, А.Н. Дармодехина видит «ключ» к полноценному поэтическому переводу в интерпретации просодической системы произведения наряду с семантической и металингвистическими видами интерпретации.

Перевод поэтического произведения А.Ю. Кузнецов предлагает начать с функционально-семиотической модели исследуемого объекта как особого знакового образования, все уровни организации которого подчинены ряду специфических функций. Исследователь исходит из того, что «стихотворение представляет собой результат отражения переживания, комплексное преобразование которого совершается путем означения и эстетизации в направлении общей переоценки его причины, что влечет за собой эмоциональное разрешение (катарсис)» [7: 282].

Представляется, что это определение вполне обоснованно и для прозаического художественного произведения, поскольку в нем заостряется проблема психической стороны порождения и соответственно восприятия, понимания и интерпретации художественного текста. Концептуальный анализ художественного произведения как раз и способен дать переводчику возможность «проникнуть» в когнитивные и эмотивные «слои» текста, в результате чего подобрать наиболее оптимальные средства его перевода.

Доказательством актуальности указанных проблем служит появление в последние десятилетия новых переводов У. Шекспира, Ч. Диккенса, Д. Фаулза, Ф. Фицджеральда, так

же как и Л.Н. Толстого, А.П. Чехова, М. Цветаевой, Т. Шевченко, что свидетельствует о том, что переводчики увидели в знакомых текстах новые семиотические программы, новые смыслы. Потребность в новом переводе художественного произведения объясняется двумя причинами. С одной стороны, это указывает на изменение критериев эквивалентности переведенного текста. С другой стороны, значительное художественное произведение обречено на множественность переводных версий, ибо каждая из них – неполна и каждая следующая позволяет больше приблизиться к пониманию великого оригинала.

Очевидно, что любое художественное произведение предполагает «индивидуальный» подход в понимании, интерпретации и переводе. В целом позднейшие переводы отличаются большим уважением к оригиналу и стремлением к точной передаче авторских интенций, но с появлением каждого нового перевода известного произведения встает вопрос о том, насколько его автор приблизился к пониманию исходного текста. Представляется, что близкая авторской интерпретации произведения невозможна без исследования его концептуального пространства, его концептосферы.

Как справедливо отмечает А.А. Залевская, «воздействие» текста на концептуальную систему человека проявляется в процессе означивания текста как сложного языкового знака, когда индивид обращается к своему вербальному и невербальному, когнитивному и аффективному опыту (личному, но включенному в социальные взаимодействия) при обязательном сочетании понимания с переживанием понимаемого» [4: 354]. Отсюда можно сделать вывод, что в процессе перевода две концептуальные системы – автора и переводчика – вступают во взаимодействие, поэтому применение концептуального анализа позволяет установить степень такого взаимодействия, или, иначе говоря, установить, насколько адекватно передана концептосфера художественного произведения в переводе.

По существующей традиции предпереводческий анализ текста включает лингвистический, литературоведческий, когнитивный, прагматический, культурологический аспекты. Концептуальный анализ как предпереводческий этап и учитывает, и предполагает включение перечисленных аспектов. Такой анализ направлен на выявление и реконструирование концептосферы художественного текста как индивидуальной авторской картины мира, воплощенной в произведении. В результате анализа создается своеобразная «виртуальная» модель текста в виде сферы, в центре которой находится базовый концепт или концепты, рожденные языковым сознанием автора. Под концептом в художественном тексте понимается индивидуальный образ фрагмента действительности, социокультурно обусловленный и выраженный языковыми средствами. Выбор концепта в качестве единицы исследования, а затем и перевода, обусловлен его лингвоментальной природой, поскольку для создания адекватного перевода необходимо решить проблемы понимания и интерпретации, что становится возможным при моделировании языкового сознания автора.

Первоначальным этапом концептуального анализа служит предтекстовая пресуппозиция, то есть документальные свидетельства, сведения об авторе, истории создания произведения, которые помогают в формировании концептуального пространства текста. Далее проводится анализ лексического состава текста с целью выявления ключевых слов, т.е. слов одной тематической области с разной степенью экспрессивности. Следующим шагом является обобщение всех контекстов, в которых употребляются ключевые слова – носители концептуального смысла, с целью выявления характерных свойств концепта: его атрибутов, предикатов, ассоциаций, в том числе образных. Затем полученные данные сравниваются со словарными дефинициями на предмет выявления общих и специфических черт в репрезентации концепта. На основе всех данных проводится моделирование структуры концептосферы, т.е. выделение в ней ядра (базовой когнитивно-пропозициональной структуры), приядерной и периферийной зон.

В свете полученной модели становится возможным приблизиться к истокам «эстетического впечатления», в результате которого и рождается художественное произведение. Иначе говоря, моделируя концептосферу как концептуальное пространство текста, мы моделируем языковое сознание автора, которое и сформировало это пространство. Это значит, что становится возможным сделать шаг вперед на пути формализации процессов,

скрытых от непосредственного наблюдения, но влияющих на создание и восприятие художественного текста, и следовательно, на его перевод.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Гаспаров М.Л. Брюсов и буквализм // Поэтика перевода. М.: Наука, 1988. – С.29-62.
2. Дармодехина А.Н. Мир поэтической символики: проблемы интерпретации и перевода. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2005. – 372 с.
3. Джваршейшвили Р.Г. Психологическая проблема художественного перевода. – Тбилиси: «Мецниереба», 1984. – 66 с.
4. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст. Избранные труды. – М.: Гнозис. – 2005. – 543 с.
5. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика. – СПб.: ООО «Инъязиздат», 2006. – 544 с.
6. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 176 с.
7. Солодуб Ю.П., Альбрехт Ф.Б., Кузнецов А.Ю. Теория и практика художественного перевода. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 304 с.
8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; 2002. – 416 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Александрович – старший преподаватель, заведующая кафедрой общегуманитарной подготовки Анапского филиала Московского государственного гуманитарного университета имени М.А. Шолохова, соискатель кафедры теории и практики перевода Кубанского государственного университета.

Научные интересы: концептуальный анализ, перевод художественного текста.

PEREKLAD ZOONIMIV DITIAČOJ LITERATURI ŽANRU FENTEZU

Маргарита БЕРЕЖНА (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто особливості відтворення зоонімів, вжитих в романах Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера; проаналізовано інформаційний потенціал онімів в мові оригіналу і мовах перекладів (українській і російській).

The article presents the peculiarities of zoonymes used in J. K. Rowling's Harry Potter books. It also explores informational differences rendered by proper names in the original and translations into Ukrainian and Russian.

Метою статті є дослідження функціонування та особливостей перекладу зоонімів в циклі дитячих оповідань Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера та їх перекладів українською та російською мовами. Мета роботи зумовила постановку дослідницьких задач: встановити об'єм і структуру зономастики творів; показати специфіку зоонімікону твору жанру фентезі; дослідити та систематизувати перекладацькі рішення щодо передачі зоонімів.

Імена власні привертають увагу перекладознавців в тому випадку, коли оніми позиціонуються письменником як частина його авторських стилістичних засобів. Для англійської письменниці Дж. К. Ролінг характерним є використання онімів для розкриття характеру персонажів, для непрямой вказівки на долю чи походження власника імені. Імена тварин, які часто відіграють провідну роль в розвитку сюжетної лінії, в переважній більшості є іменами характеристичними.

Дослідження виконано на матеріалі зоонімів, отриманих методом суцільної вибірки з романів Дж. К. Ролінг (та їх перекладів українською і російською мовами) «Harry Potter and the Philosopher's Stone», «Harry Potter and the Chamber of Secrets», «Harry Potter and the Prisoner of Azkaban», «Harry Potter and the Goblet of Fire», «Harry Potter and the Order of the Phoenix» та «Harry Potter and the Half-Blood Prince».

Результати дослідження підтверджують, що роль зоонімів не зводиться до простої ідентифікації тварин. В ході роботи було виявлено 27 об'єктів прямої номінації. З них 23 не мають зоонімних варіацій, наприклад: Snowy / Білосніжка / Снежинка, Tufty / Марсик / Хохолок, Mrs Norris / Місіс Норріс / миссис Норріс. Чотири мають по два варіанта імені, при цьому в якості другого варіанту використовується пестлива або скорочена форма, наприклад: Buckbeak – Веаку / Бакбик – Бікі / Клювокрыл – Клювик та Pigwidgeon – Ріг / Левконія – Лев / Сычик – Сыч.

Досліджуючи літературну зономастику творів Дж.К. Ролінг, було виявлено її специфіку. По-перше, письменниця широко використовує «готові» (термін, запропонований Михайловим В.Н. [5: 9]) зооніми реального іменника (загалом 13 одиниць), які можна розподілити на дві великі категорії: «реальні» зооніми на позначення тварин-персонажів реального світу і «реальні» зооніми на позначення тварин-персонажів магічного світу.

Перша категорія, що складається з існуючих в мові зоонімів на позначення тварин-персонажів реального світу становить 3 одиниці. Прикладами «реальних» зоонімів є: кролик Binky / Бінкі / Пушистик, папуга Bungy / Бангі / Банги, жаба Trevor / Тревор / Тревор.

Тварини-власники імен – це персонажі епізодичні. Функція їх імен в тексті – підкреслити звичайність тварини. Для передачі зоонімів цієї групи перекладачі, як правило, використовують транскрипцію.

Друга категорія, що складається з «реальних» зоонімів на позначення тварин-персонажів магічного світу становить 12 одиниць, наприклад: Mr Paws / Лапонька / мистер Лапка, Tufty / Марсик / Хохолок. Для передачі зоонімів цієї групи перекладачі використовують калькування та онімну заміну (термін за Єрмоловичем Д. І. [3: 152]).

В цю групу входять, наприклад, клички чотирьох котів, що належать сусідці родичів Гаррі Поттера: Mr Tibbles / Мурчик / -, Mr Paws / Лапонька / мистер Лапка, Snowy / Білосніжка / Снежинка, Tufty / Марсик / Хохолок. Причинна зумовленість цього випадку найменування наступна: по задуму автора, і читач романів, і сам Гаррі Поттер лише в п'ятій книзі циклу дізнається про належність тварин до магічного світу, а до того часу має сприймати їх як звичайних представників реального світу. Перекладачі, які саме так і зрозуміли функцію зоонімів в тексті, використали для їх передачі онімну заміну, кальку і вилучення (в російському перекладі).

Проте в «Гаррі Поттері і Ордені Фенікса» саме Mr Tibbles / Мурчик / - відіграє певну роль в подіях твору. Як виявилось, сусідка була незвичайною бабусею, а її коти – незвичайними котами. Вони розуміли людську мову і могли виконувати різноманітні завдання. Так, в день, коли розпочинається історія, описана в п'ятій книзі, Mr Tibbles саме мав наглядати, щоб нічого поганого не сталося з Гаррі Поттером і сповістити чарівницю у разі потреби. В тексті знаходимо наступні слова власниці кота:

англ. It's just lucky I put Mr Tibbles on the case! [20: 28]

укр. На щастя, хоч містер Тиблз мені допомагав! [13: 25]

рос. Хорошо еще, я мистера Лапку привлекла! [7: 21]

Як бачимо, російський перекладач зрозумів, що мова йде про одного з котів чарівниці, але змушений був замінити його ім'я на ім'я іншого кота, який в першій книзі звався Mr Paws / Лапонька / мистер Лапка. Щодо українського перекладу, то очевидно, перекладач просто забув, що в першій книзі передав котяче ім'я Mr Tibbles функціональним аналогом Мурчик. А перед читачем постає ребус: що то за новий персонаж-чарівник і чому він сам не прийшов Гаррі на допомогу, а побіг кликати стареньку бабусю?

Розглянемо ще один приклад цієї ж групи. Він становить особливу цікавість з огляду на те, що в досліджуваних перекладах зоонім було передано різними методами. Йдеться про ім'я гігантського магічного триголового собаки Fluffy / Флафі / Пушок.

Для правильного сприйняття, а отже і передачі імені, необхідно розуміти образ персонажа, а також його алюзивність. В тексті знаходимо інформацію про те, що власник купив Флафі у якогось грека. Це логічно, оскільки прообраз Флафі – гігантський магічний триголовий пес Цербер походить саме з грецької міфології. В «Гаррі Поттері і філософському камені» Флафі, так само, як Цербер, виконує роль вартового. До того ж, обох істот поєднує і метод приборкання. В міфології Орфей загравав на лірі і приспав Цербера; в «Філософському камені» Квірел зігравав на арфі, а Гаррі, пізніше, – на дудці, і їм обом також вдалося приспати триголового гіганта-охоронця.

Розглянемо цей приклад докладніше в контексті:

англ. 'How do you know about Fluffy?' he said.

'Fluffy?' [21: 141]

укр. - Звідки ви си довідали про Флафі? – запитав він.

- Флафі? [15: 196]

рос. - А вы откуда про Пушка разузнали? – спросил он...

- Про Пушка? [10: 247]

В оригіналі зоонім виділено курсивом для передачі великого подиву Гаррі, коли він почув, що така небезпечна тварина має ім'я, що означає «пухнастий». Власник тварини так назвав істоту через свою любов до жажливих небезпечних істот, в яких він бачив тільки лагідних домашніх тваринок. Російський перекладач, калькувавши внутрішню форму зооніма, допомагає читачеві зрозуміти іронічність, закладену автором в ім'я, а український передає лише зовнішню форму імені транскрипцією.

Велику підгрупу в другій категорії складають алюзивні (термін, запропонований Виноградовим В.С. [1: 59]) імена власні (5 одиниць): Mrs Norris / Місіс Норріс / миссис Норріс, Hermes / Гермеса / Гермес, Nagini / Наджині / Нагайна. Для передачі зоонімів цієї групи перекладачі користуються транскрипцією, калькуванням та онімною заміною.

Розглянемо докладніше приклад: Hedwig / Гедвіґа / Букля – це сова, що належить Гаррі Поттеру. В своєму інтерв'ю [16] Ролінґ пояснила, що Hedwig – це ім'я середньовічної святої, покровительки дітей-сиріт. І в цьому контексті її ім'я сприймається, як характеристичне, оскільки Гаррі – сирота. Тому не зовсім зрозумілим є мотив російського перекладача, який в якості еквівалента обрав онімну заміну. Можна припустити, що він сприймає ім'я, як складене з двох частин: «hed» і «wig», де перша частина – фонетична алюзія до слова head «голова», а друга – це слово wig «перука». Можна було б розглядати такий варіант, якби не контекстуальне пояснення вибору її імені:

англ. He had decided to call her Hedwig, a name he had found in *A History of Magic* [21: 67].

укр. Він вирішив назвати її Гедвіґою, натрапивши на таке ім'я в «Історії магії» [15: 92].

рос. Гарри решил назвать ее Букля, это имя он нашел в «Истории магии» [10: 109].

Неможливо уявити, щоб у серйозному шкільному підручнику з історії магії описувався персонаж на ім'я «Букля». Приймаючи до уваги те, що «...переклад – це операція з розшифровки сенсів повідомлення... однієї мови, і відтворення їх в повідомленні... іншої мови» [2: 211], можна вважати, що до російського читача дійшло зовсім не те повідомлення, яке отримали англо- та україномовні читачі.

Не менш цікавим прикладом цієї ж категорії є ім'я міфічного птаха фенікса, – Fawkes / Фоукс / Фоукс. Ім'я Фоукса пов'язане з одного боку з легендою про феніксів, а з іншого – з історичним персонажем. Очевидно, ім'я птаха у англomовних читачів викликає асоціацію до Гая Фокса (Guy Fawkes), члена відомої групи, що п'ятого листопада 1605 року намагалася підірвати будівлю Британського Парламенту. Тепер п'ятого листопада Британія відзначає День Гая Фоукса. Зазвичай під час святкування цієї події по всій країні запалюють вогнища та феєрверки. Така картина, в свою чергу, нагадує про день смерті (спалення) фенікса та його воскресіння із попелу. Тому не дивно, що читач саме так вперше бачить Фоукса очима Гаррі Поттера:

англ. ...the bird burst into flames... (it) had become a fireball; it gave one loud shriek and next second there was nothing but a smouldering pile of ash on the floor [18: 155].

укр. ...птах зненацька спалахнув вогнем... (він) перетворився на вогняну кулю, голосно скрикнув, і наступної миті від нього не лишилося нічого, окрім жменьки попелу, що курився на підлозі [14: 213].

рос. ...по перьям птицы пробежал огонь, и всю ее охватило пламя... (она) превратилась в огненный шар, издала пронзительный крик, еще мгновение – и от нее ничего не осталось, кроме дымящейся на полу горстки пепла [8: 283].

У читачів українського та російського перекладів подібна історична алюзія не виникає через брак фонової інформації.

Другою специфічною рисою зономастикону письменниці є широке використання зоонімів, утворених okazionalno (загалом 12 одиниць). Всі okazionalni зооніми (термін, запропонований Виноградовим В.С. [1: 59]) використовуються на позначення тварин-персонажів магичного світу, що, як правило, відіграють певну роль в творах, взаємодіють з головними героями, беруть активну участь в подіях, або виступають в якості непрямой додаткової характеристики своїх власників. Okazionalni зооніми Ролінґ можна розподілити на дві категорії.

Перша категорія складається з okazionalnih зоонімів, що використовуються на позначення сутності тварини-носія імені (6 одиниць), наприклад: Snuffles / Сопун / Нюхалз, Errol / Ерола / Стрелка, Mosag / Мосаґ / Мосаґ. Для їх передачі перекладачі використовують калькування, транскрипцію та онімну заміну. Розглянемо один з прикладів більш докладно.

В п'ятій книзі читач знайомиться з новим видом магичних істот – тестралом. А точніше, з одним із представників цього виду, якого звати Tenebrus / Тенебрус / Тенебрус. Це ім'я

походить з латини і означає «темнота», або «сліпота» [4: 605]. Обидва значення надзвичайно характеристичні для цієї істоти, оскільки по-перше вона активна в темний час, а по-друге, пов'язана з темною стороною магії. Крім того, не всі чарівники можуть бачити цю істоту. Вона видима лише для тих, хто бачив смерть.

Для читача оригіналу ім'я істоти доволі прозоре, оскільки в англійській мові є слово *tenebrous*, яке означає те саме, що й латинське. В перекладах «прозорість» імені втрачається, оскільки обидва перекладачі використали транскрибування зооніма.

Друга категорія складається з оказіональних зоонімів, що використовуються на позначення зовнішньої характеристики тварини-носія імені (6 одиниць): Scabbers / Скеберс / Короста, Fang / Іклань / Клык, Aragog / Арагор / Арагог. Для передачі зоонімів перекладачі також використовують калькування, транскрипцію та онімну заміну.

Розглянемо два приклади цієї групи більш докладно: Crookshanks / Криволапик / Живоглот – дуже розумний кіт дуже розумної власниці. За словами Ролінг [16], кіт в неї вийшов аж занадто бездоганим, і вона вирішила компенсувати це смішним зовнішнім виглядом. Crookshanks походить від англійських слів *crook* (кривий) та *shanks* (ноги). В тексті читаємо:

англ. The cat's ginger fur was thick and fluffy, but it was definitely a bit bow-legged... [22: 50]

укр. Руде котяче хутро було густе й пухнасте, але сам кіт був криволапий... [11: 58]

рос. Шерсть у кота и вправду красивая, пушистая-пушистая, но лапы кривые... [9: 72]

Російський перекладач використовує онімну заміну для передачі зооніма, замінивши зовнішню характеристику персонажа рисою характеру; хоча кровожерливість, як згодом стане зрозуміло з книжки, непригаманна котові-власнику імені. Український перекладач калькуванням абсолютно точно передав задум автора.

Розглянемо другий приклад цієї групи: Pigwidgeon (Pig) – надзвичайно цікавий приклад зооніма, утвореного на основі каламбуру. Цитата з тексту:

англ. Harry stared at the word 'Pig', then looked up at the tiny owl... He had never seen anything that looked less like a pig.

'...why are you calling that owl Pig?' Harry asked Ron.

'Because he's being stupid,' said Ginny. 'Its proper name is Pigwidgeon.'

'Yeah, and that's not a stupid name at all,' said Ron... 'Ginny named him... And I tried to change it, but it was too late, he won't answer to anything else. So now he's Pig...' [19: 54]

укр. Гаррі глянув на слово «Лев», а тоді подивився на малесеньку сову... Кого-кого, а лева вона нагадувала якнайменше.

- ...а чому ти називаєш сову Левом? – поцікавився Гаррі.

- Бо Рон дурний, - втрутилася Джіні. – Насправді її звати Левконія.

- Ніби ця кличка не дурна, – ... мовив Рон. – Це Джіні так її назвала... Я намагався змінити, але було вже пізно, сова ні на що вже не реагує. То я скоротив, і тепер вона – Лев [12: 57].

рос. Гарри задержался на слове «сыч», затем поднял глаза на малютку-сову... Меньше всего на свете она походила на сыча.

-...Почему ты называешь свою сову Сычом? – спросил Гарри.

- Глупо получилось, - ответила... Джинни. – Это на самом деле сычик, только карликовый.

- А я для краткости называл его просто Сыч. И теперь он ни на какие другие имена не отзывается [6: 52].

Каламбур виникає тому що Гаррі сприймає ім'я сови Pig зі словарним значенням «свиня», і не розуміє, як можна крихітну сову називати свинею. До речі, в англійському тексті ім'я маленької сови Pigwidgeon – доволі вмотивоване, оскільки в англійському культурному полі, як зазначає в своїй роботі один з дослідників творів Ролінг, «це ім'я маленької феї» [17: 194]. Для Рона ж Pig – просто скорочене ім'я від повного Pigwidgeon. В російському перекладі каламбур втрачається, оскільки різниця між совою і сичем, а особливо для дитини, дуже незначна. Український переклад можна вважати адекватним.

З вищевикладеного можна зробити наступні висновки: 1) зоонімікон творів має двоїсту мотивацію; 2) найменування персонажів зумовлене жанром романів – фентезі, де бачення автором світу відображається не лише в подіях і реаліях твору, але й в іменах персонажів-тварин; 3) всі зооніми творів виступають в опозиції: персонажі реального світу, які, як правило, мають незначущі «звичайні» імена і персонажі магічного світу, які, навпаки, як правило, мають значущі (оказіональні чи алюзивні) імена; 4) зооніми є складовою предмету перекладознавства, оскільки є оказіональними відповідниками; 5) методи, що їх використовують перекладачі для передачі одних і тих самих зоонімів не завжди збігаються: з 28 зоонімних форм 15 (54%) передано однаковими методами, 13 (46%) – різними; 6) для передачі зоонімів український перекладач використовує: транскрипцію (57%), калькування (25%), онімну заміну (18%); 7) для передачі зоонімів російський перекладач послуговується: онімною заміною (37%), калькуванням (33%), транскрипцією (30%).

Аналіз робіт з ономастики свідчить про великі перспективи подальшого дослідження онімного та, зокрема, зоонімного простору художньої літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы: Автореф. дисс. докт. филол. наук. 10.02.04/ МГУ. – М., 1975. – С. 59
2. Гарбовский Н.К. Теория перевода: Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
3. Ермолович Д.И. Имена собственные. Теория и практика межъязыковой передачи на стыке языков и культур.– М.:Валент,2005.-416с.
4. Латино-русский словарь. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 704 с.
5. Михайлов В.Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. - Луцк, 1965. - 56 с.
6. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер и Кубок огня: Пер. с англ. – М.: Росмэн, 2006. – 667 с.
7. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер и Орден Феникса: Пер. с англ. – М.: Росмэн, 2006. – 826 с.
8. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер и Тайная комната: Пер. с англ. – М.: Росмэн, 2006. – 473 с.
9. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер и узник Азкабана: Пер. с англ. – М.: Росмэн, 2006. – 509 с.
10. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер и философский камень: Пер. с англ. – М.: Росмэн, 2006. – 398 с.
11. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і в'язень Азкабана: Пер. з англ. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 381 с.
12. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і келих вогню: Пер. з англ. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2003. – 670 с.
13. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і Орден Фенікса: Пер. з англ. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2003. – 813 с.
14. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і Таємна кімната: Пер. з англ. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 345 с.
15. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і філософський камінь: Пер. з англ. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 315 с.
16. 1999 Accio Quote!, the largest archive of J_K_Rowling interviews on the web. files. – Ел. пецырц: <<http://www.accio-quote.org/articles/list1999.html>>
17. Colbert D. The Magical Worlds of Harry Potter. A Treasury of Myths, Legends and Fascinating Facts. – London: Puffin, 2003. – 287 p.
18. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. – London: Bloomsbury, 1998. – 251 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire. – London: Bloomsbury, 2000. – 636 p.
20. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix. – London: Bloomsbury, 2003. – 956 p.
21. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. – London: Bloomsbury, 1997. – 223 p.
22. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. – London: Bloomsbury, 1999. – 317 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Бережна – декан довузівської підготовки КВП Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій; здобувач кафедри теорії та практики перекладу Запорізького Національного Університету.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу онімів художнього тексту.

ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГНІВУ (НА МАТЕРІАЛІ ЖІНОЧИХ ХАРАКТЕРІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ М. МІТЧЕЛ "GONE WITH THE WIND")

Тетяна БІДНА (Кіровоград, Україна)

У статті йде мова про особливості передачі номінативних одиниць на позначення гніву, використаних для створення фемінних та маскулінних типів жіночих характерів. Дослідження проведено на матеріалі роману М. Мітчел "Gone with the Wind".

The article under consideration focuses on the translation peculiarities of the nominative units denoting anger used for the creation of the feminine and masculine types of women's characters. The research is held on the novel "Gone with the Wind" by M. Mitchell.

Новий поштовх для розвитку світової мовознавчої наукової думки дали гендерні дослідження, які відбуваються в двох напрямках: 1) як жінки (й чоловіки) говорять та 2) як говорять про них [4: 198].

На нашу думку, художній переклад також не може стояти осторонь цієї проблеми, оскільки гендерний аспект досліджень дозволить з'ясувати 1) роль статевих характеристик

мовлення при створенні художніх творів та наявність чи відсутність необхідності враховувати його в процесі перекладу іншими мовами (гендерлект автора та перекладача) та 2) особливості відтворення стереотипів фемінності та маскулінності при реалізації концептів “Жінка” та “Чоловік”. **Актуальність** роботи формується браком академічної уваги до цих проблем.

З огляду на це, дослідження роману М. Мітчел “Gone with the Wind” та його перекладів є цікавим через низку причин: з одного боку автор чітко окреслює вимоги до поведінки леді та джентльменів, а з іншого – представляє уявлення про традиційну фемінність та маскулінність, в результаті чого спостерігаються різноманітні переплетіння цих характеристик. Чотири головні герої роману можуть бути охарактеризовані в межах понять “леді”–“джентльмен” та “фемінність”–“маскулінність”. Так, два жіночі характери Скарлет та Мелані, які ми обрали **матеріалом** цієї розвідки, утворюють полярну опозицію: Мелані – леді, а Скарлет – ні, Мелані є традиційно фемінною, а Скарлет відзначається маскуліним способом мислення та поведінки. **Об’єктом дослідження** є мовні одиниці, що позначають гнів, на матеріалі жіночих характерів в оригіналі та перекладах роману М. Мітчел “Gone with the Wind”, **предметом** – особливості відтворення цих одиниць при представленні фемінного та маскуліного жіночих образів у перекладах роману.

Мелані є леді у повному розумінні цього слова, про що говорять герої роману: “*A very great lady*“ [5: 948]. Для Скарлет справжнім взірцем для наслідування була її мати Еллен: *When there was security in her world again, then she would sit back and fold her hands and be great lady as Ellen had been. She would be helpless and sheltered, as a lady should be, and then everyone would approve of her... Then she could permit herself to be kind and gentle, as Ellen had been, and thoughtful of other people and of the proprieties, too* [5: 631]. І лише під кінець твору вона усвідомлює те, що інші помітили одразу – Мелані була прикладом ідеальної леді-південки, дуже схожою на Еллен. Що стосується самої Скарлет, то, попри всі свої прагнення до жіночності, вона поступово втрачає фемінні риси, які були лише поверховою оболонкою, а не становили її єство, як у випадку з Еллен чи Мелані (*She had ... nothing except the thinnest veneer of her mother’s unselfish and forbearing nature* [5: 76]), та починає відзначатися маскуліним рисами, які, за Л. Ніф, на той час полягали у любові до землі, домівки та родини; фізичній та емоційній силі; незалежності, егоїзму та уміннях “*raising good cotton, riding well, shooting straight, dancing lightly, squiring the ladies with elegance and carrying one’s liquor like a gentleman* [7; 1(1: 26)]. У випадку Скарлет саме вона керує та домінує над чоловіками; збирає власноруч бавовник, вміло їздить верхи (“*at any rate I’ve never been thrown*” [5: 99], *...she could ride horses and climb trees almost as well as they* [5: 35]); влучно стріляє, боронячи дім та родину від янки (“*I’ve done murder*”, *she was vitally alive again, vitally glad with a cool tigerish joy* [5: 419]); не піддається впливу алкоголю (“*inherited the steadiest head in Clayton County*” [5: 394]); ніколи не втрачає свідомості (“*I have never fainted in my life*” [5: 94], відзначається міцним здоров’ям, надзвичайно швидко народжує та видужує після цього, чим викликає незадоволення няньки (“*she carried the child through its time with a minimum of discomfort, bore him with little distress and recovered so quickly that Mammy told her privately it was downright common*”, *...she recovered physically from Wade’s birth in a disgracefully short time...* [5: 143]); зберігає Мелані, дітей та служницю, коли доставляє їх до Тари, а потім несе повну відповідальність за родину, плантацію, замінюючи батька (“*But they were of her blood, part of Tara. No, she could not let them live out their lives in their aunts’ homes as poor relatives*” [5: 399]).

Мелані також попри свою фемінність в екстремні моменти виявляє таку силу духу, яка навряд чи поступається міці Скарлет, і саме їй вдається врятувати свою родину від занепаду *...he (Ashley) is helpless as a turtle on his back. If the Wilkes family pulls through these hard times, it’ll be Melly who pulls them through. Not Ashley* [5: 871].

З огляду на такий суворий розподіл соціальних та гендерних ролей виникає питання, чи є відмінності у використанні автором МО для зображення цих полярних героїнь у схожих ситуаціях, а також чи з’являється така тенденція у перекладах. Зупинимося, зокрема, на емоційній сфері, а саме на МО, що представляють стани гніву.

Скарлет, протагоніст роману, є емоційно найнестійкішою. Майже кожна сцена супроводжується зображенням втрати контролю над собою у найрізноманітніших формах та виявах: *hot anger; sudden, murderous rage; temper of a Tartar and the rages of a wild cat; easily stirred passions; fury; open, silent wrath; furious; infuriated; mad* та ін.

Мелані як одна з найстриманіших діючих осіб втрачає самоконтроль лише тричі за весь роман, але представлена повним спектром базових емоцій, хоча й не таким детальним та варіативним, як Скарлет. Однак М. Мітчел одразу зауважує, що по своїй силі емоції Мелані не поступаються інтенсивності відчуттів протагоніста роману: *Her voice was cool and her words were more close clipped than usual. But the forceful words she uttered were foreign to Melanie who seldom voiced an opinion at all and never an unkind word. Scarlett realized suddenly that the Wilkeses and the Hamiltons were capable of furies equal to and surpassing those of the O'Haras* [5: 878].

Основними МО, використаними для зображення емоційної нестійкості Мелані, є *indignation, anger, fury, rage* та *wrath*. У даній розвідці ми зупинимося на аналізі способів відтворення саме цих МО при зображенні двох головних жіночих характерів.

Центральною та без зазначення ступеню та інтенсивності є МО *anger* – 2: *a strong feeling of displeasure and usually of antagonism* [8(1: 82)]; МО *rage* додає до семантичних ознак *anger* ідею втрати контролю над собою (*1a: violent and uncontrolled anger often accompanied with raving* [8(2: 1874)]); *fury* вказує на всепоглинаючість характеру одиниці *rage* (*usu. indicates extreme overmastering rage* [8 (1: 82)]), *1a: violent anger: extreme wrath: rage* [8 (1: 924)]; *wrath* може означати або лють, або обурення та гнів (*may imply either rage or indignation* [8 (1: 82)]); а МО *indignation* імплікує почуття гніву, яке викликається тим, що вважається безсоромним, негідним, підлим та обурливим (*implies anger of no specified intensity or outward display but provoked by what one considers mean, shameful, unworthy, or outrageous* [8 (1: 82)]).

При зображенні Скарлет прослідковується перемішування всіх емоцій, коли одна переходить в іншу або декілька з'являються одночасно, а характерною для Мелані є МО *indignation*, з якої ми пропонуємо розпочати аналіз. Одразу слід зазначити, що для аналізу Скарлет було обрано лише найяскравіші приклади через велику кількість ілюстративного матеріалу.

Скарлет: *She only felt a furious surge of indignation that he should think her such a fool* [5: 329]. *Was in ihr aufwallte, war nur wütende Empörung darüber, daß er sie für so dumm hielt* [6: 371]. ...таке гостре **обурення** викликала в ній думка, що він вважає її звичайною дуракою [1 (1: 390)].

Мелані: 1) *She could...feel Melanie's indignation...* [5:679] – не відтворено у перекладі німецькою мовою [6: 776] – ...бачачи, як та **обурилася**... [1 (2: 244)]; 2) *Melanie's soft voice, tinged with indignation, went on and on as she told...* [5: 736]. – *Melanies sanfte Stimme verbreitete sich mit leiser Entrüstung über die neuesten Zänkereien bei den Harferinnen* [6: 845]. – Мелані своїм лагідним голосом, в якому пробивалося **обурення**, викладала нескінченну історію про черговий вибрик “Дам-арфісток” [1 (2: 315)]; 3) *“Put him in the chair”, cried Melanie indignantly* [5: 747]. – ...befahl Melanie **entrüstet** [6: 858]. – Гукнула Мелані з нотками **злості** в голосі [1 (2: 327)]; 4) *Her narrow shoulders were squared and her small jaw set indignantly* [5: 863] – не відтворено у перекладі німецькою мовою [6: 1003] – *Вузькі плечі Мелані були випростані, а маленькі щелепи обурено стиснуті* [1 (2: 471)].

У наведених прикладах М. Бехайм-Шварцбах обирає МО *Empörung* для представлення Скарлет, а при зображенні Мелані МО *indignation* або не відтворена (приклади 1, 4; можливо, перекладач обирає цю стратегію, підтримуючи ідею про врівноваженість молодої жінки), або представлена як *Entrüstung* та її похідними. З аналізу семантичних ознак МО *Empörung* та *Entrüstung* доходимо висновку, що *Entrüstung* є м'якшою (має семантичну ознаку *Empörung* [6(2: 705)]), а *Empörung* описує сильнішу емоцію (*1. von starken Emotionen begleitete Entrüstung als Reaktion auf Verstöße gegen moralische Konventionen* [6 (2: 685)]).

Р. Доценко представляє обох героїнь за допомогою МО *обурення*, а також додає до зображення лагідної та привітної Мелані елемент *злості*, що, на нашу думку, є неприпустимим, оскільки імплікує емоцію зовсім іншого характеру: *1. почуття недобррозичливості* [2 (3: 595)].

Наступною МО в аналізі є *anger*: Скарлет: 1) *...when she thought of this, fresh anger rose, the anger of hurt pride* [5: 129]. – *Und als sie daran dachte, stieg neuer Zorn in ihr auf, der Zorn verletzten Stolzes...* [6: 136]. – *...однак думка про це ще дужче розпаліла в ній гнів, гнів уражених жіночих гордоців* [1 (1: 138)]; 2) *...and she checked herself hastily, boiling with anger at herself for falling into his trap* [5: 191]. – *...und schon kochte sie wieder vor Zorn...* [6: 208]. – *...їй урвала мову, люта на себе, що мало не потрапила у підставлену їй пастку* [1 (1: 217)].

Мелані: 1) *Anger wiped out the fear from Melanie's face as she saw comprehension come slowly across Scarlett's face...* [5: 743]. – *Zorn vertrieb die Angst aus Melanies Gesicht, als sie in Scarletts Zügen das Begreifen dämmern sah...* [6: 853]. – *Замість страху на обличчі Мелані проступив гнів, коли вона побачила, що Скарлет почала усвідомлювати...* [1 (2: 322)]; 2) *She was pink with righteous anger, her gentle eyes snapping fire, her nostrils quivering* [5: 801]. – *Ganz rot war sie in ihrem Zorn. Die sanften Augen sprühten Funken, und die Nasenlöcher bebten* [6: 926]. – *Вся спаленіла з праведного обурення, завжди лагідні її очі пламеніли полум'ям, ніздрі тремтіли* [1 (2: 393)]; 3) *...the dark eyes that were flashing with love and anger...* [5: 877]. – *...den dunklen Augen, die vor Liebe und Zorn blitzten...* [6: 1020]. *...темні очі, які горіли любов'ю і гнівом...* [1 (2: 488)].

При відтворенні МО *anger* М. Бехайм-Шварцбах використовує один еквівалент для зображення обох героїнь – *Zorn*. Р. Доценко при представленні Скарлет вживає МО *гнів* у значенні *почуття сильного обурення* [2 (2: 94)] та *люта* із семантичними ознаками *1. дуже сердитий* [2 (4: 574)]. Для Мелані, як і для протагоніста, обрано МО *гнів*, а також *обурення* у значенні *сильне невдоволення, роздратування* [2 (5: 597)]. З вибором останньої МО ми знову не можемо погодитися, якщо розглянути опис стану героїні в той момент (приклад 2) та порівняти його з ситуаціями, в яких Мелані відчувала *indignation*, тобто *обурення*, таким чином виходить, що ця героїня відчувала слабші емоції, ніж Скарлет.

Наступною МО є *rage*. Скарлет: 1) *"He thinks I'm a child," thought Scarlett, grief and rage choking utterance...* [5: 53]. – *"Er hält mich für ein Kind", dachte Scarlett. Wut und Kummer verschlungen ihr die Stimme* [6: 43]. – *"Я для нього досі ще дитя, - промайнуло в голові у Скарлет, яка з люти й жалю не могла й слова з себе видобути* [1 (1: 40)]; 2) *Somewhere in her brain, a slow fire rose and rage began to blot out everything else...* [5: 129]. – *In einem Winkel ihres Hirns flammte ein schwellendes Feuer auf, Wut fing an, alles in ihr zu übertäuben* [6: 135]. – *Десь у глибині її ества повільно зайнявся вогонь, і почав наростати гнів, заступаючи все інше* [1 (1: 137)]; 3) *"You aren't fit to wipe his boots!" she shouted in rage* [5: 131]. – *"Sie sind nicht wert, ihm die Schuhe zu säubern!" schrie sie wütend* [6: 138]. – *Та ви й підметок його не варти! – у нестямі вигукнула Скарлет* [1 (1: 140)]; 4) *"There!" she thought in a hot rage of pleasure* [5: 890]. *"Da!" dachte sie in rasender Freude...* [6: 1035]. *"Ага! – промайнуло у неї з ядуchoю зловтіхою* [1 (2: 504)].

Мелані: 1) *...a posture she would never have assumed had not rage possessed her to the point of forgetting proprieties* [5: 878]. – *...eine Stellung, die sie nie eingenommen hätte, hätte nicht ihr Zorn sie alle Schicklichkeit vergessen lassen* [6: 1020]. – *...вона нізащо не прибрала б такої надто сміливої пози, якби не крайнє збудження* [1 (2: 489)].

Для зображення Скарлет М. Бехайм-Шварцбах використовує МО *Wut*, *wütend* та *rasend*, а при представленні Мелані – *Zorn*, як і у випадку з відтворенням *anger*, не розмежовуючи, таким чином, характер емоцій.

У Р. Доценка Скарлет здатна відчувати *лють*, *гнів*, *нестяму* та *зловтіху*, а Мелані – лише *крайнє збудження*, з чим ми знову не погоджуємося, оскільки йдеться про те, що вона забула правила пристойності, яких має дотримуватися заміжня жінка (!які були надзвичайно суворими), через силу емоції, що заволоділа нею, тому що спробували знеславили двох найдорожчих для неї людей. А *збудження* означає 2. *Стан нервового піднесення, неспокою, хвилювання* [2 (3: 454)].

Наступна МО – це *fury*: Скарлет: 1) *...she turned in fury* [5: 302]. – *...wie eine Rasende* [6: 340]. – *...в нестямі...* [1 (1: 356)]; 2) *...and fear fell away before the overpowering fury* [5: 418]. – не відтворено у перекладі німецькою мовою [6: 467]. – *...ї страхи розвіялися перед нападом шалу* [1 (1: 501)]; 3) *...looking at him in a confusion of joy and important fury...* [5: 486]. – *In*

dem verworrenen Gefühl des Glücks und einer ohnmächtigen **Wut** blickte Scarlett... [6: 546]. – ...безтямна від радості й безсилої **люті**, глянула... [1 (1: 589)].

Мелані: ...a gentle and timid soul nerved by circumstances to the caution and **fury** of a tigress [5: 746]. – Es war der Ausdruck einer sanften, schüchternen Seele, die durch die Umstände zur Tücke und **Wildheit** einer Tigerin gestählt ist [6: 857]. – ...коли під впливом обставин лагідна й боязка істота перетворилася на сторожку й **люту тигрицю** [1 (2: 327)].

Скарлет у М. Бехайм-Шварцбаха відчуває *Wut*, є *rasend*, або **МО fury** перекладачем не відтворюється зовсім. Мелані ж охоплена *Wildheit* від *wild* – 6 b) *erregt, rasend, wütend, tobend* [3 (6: 2882)]. У Р. Доценка протагоніст роману *нестямна*, *люта* та знаходиться під впливом *шалу*, а Мелані постає в образі *розлюченої тигриці*. В обох перекладачів сила емоції Мелані відповідає стану Скарлет.

Останньою в аналізі є **МО wrath**: Скарлет: 1) “Oh, you are impossible!” she cried in **wrath**... [5: 779]. – “Du bist und bleibst unmöglich”, rief sie in hellem **Zorn** aus [6: 899]. – Ох, ви таки неможливі! – **розлючено** скрикнула Скарлет... [1 (2: 369)]; 2) Scarlett swallowed her **wrath** and watched Melanie take the baby [5: 827]. – Scarlett schluckte ihren **Zorn** und sah zu, wie Melanie das Kind auf den Arm nahm [6: 959]. – Скарлет приборкала в собі **гнів** і стала дивитись, як Мелані бере на руки дитину [1 (2: 426)]; 3) He smoothed a grin, as from the corner of his eye he saw her bosom heave with silent **wrath** [5: 302]. – Er verbiß sich das Lachen, als er aus den Augenwinkeln heraus sah, wie ihre Brust sich in stummem **Zorn** hob und senkte [6:339]. – Помітивши краєчком ока, як заходили її груди від ледь стримуваного **обурення**, він приховав іронічний осміх [1(1: 355)]; 4) Frequently she flared into open **wrath**... [5: 220]. – Oft brach bei ihr der offene **Zorn**... [6: 242]. – ...він доводив її до **нестямі** [1 (1: 253)].

Мелані: Not a lady present thought her capable of **wrath** [5:801]. – Keine der anwesenden Damen hielt sie dessen (**Zorn**) überhaupt fähig [6: 926]. – Жодна з цих дам і не уявляла, що вона вміє гніватися [1 (2: 393)].

Стан Скарлет представлений за допомогою **МО Zorn** та *розлучено, гнів, обурення* та *нестяма*. Мелані ж відчуває *Zorn* та *гнівається*.

Отримані результати можемо представити у наступній таблиці:

МО у М. Мітчел	М. Бехайм-Шварцбах		Р.Доценка
indignation	Скарлет Мелані	Empörung Entrüstung, entrüstet	обурення обурення, злість
anger	Скарлет Мелані	Zorn Zorn	гнів, люта гнів, обурення
rage	Скарлет Мелані	Wut, wütend, rasend Zorn	лють, гнів, нестяма, зловтіха збудження
fury	Скарлет Мелані	Rasende, Wut Wildheit	нестяма, лють, шал люта
wrath	Скарлет Мелані	Zorn Zorn	розлучено, гнів, обурення, нестяма гніватись

Таким чином, прослідковуються наступні тенденції:

1) як не дивно, найбільші труднощі виникають при відтворенні станів гніву справжньої леді, а не жінки з маскулінним способом мислення та поведження, хоча саме остання є образом, який конкурує з чоловічими та переважає їх, руйнуючи стереотипи леді та джентльмена;

2) набір **МО**, використаних для передачі образу Мелані, на відміну від оригіналу є одноріднішим та збідненішим за рахунок а) не відтворення їх у певних ситуаціях (у випадку М. Бехайм-Шварцбаха), б) представлення сильнішої емоції слабшою (*rage* як *збудження*, *anger* як *обурення* у Р. Доценка) або в) зрівнювання різних за силою та характером емоцій (*anger* та *rage* відтворено М. Бехайм-Шварцбахом як *Zorn*), що ставить під сумнів здатність

героїні на стани, подібні до емоційних переживань Скарлет, та робить цей образ стереотипно-ідеальним, хоча сама письменниця інколи порушує цей принцип.

Перспективою подальшого дослідження може бути проведення схожого аналізу, але вже в рамках порівняння характеру відтворень емоцій маскулінних чоловіків та маскулінної жінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мітчел М. Розвіяні вітром: Роман: в 2 книгах / Пер. з англ. Р.І. Доценка. – Харків: Фоліо, 2004.
2. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
3. Duden “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache”: in 6 Bd. / hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftl. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günter Drosdowski. – Mannheim; Wien; Zürich: Bibliographisches Institut, 1976–1981. – 2992 S.
4. McConnel-Ginet S. The sexual (re)production of meaning: a discourse-based theory // The feminist critique of language: a reader/ [edited by] Deborah Cameron. – 2nd [rev.] ed. – London and New York: Routledge, 1998. – P. 198-210.
5. Mitchell M. Gone with the Wind. – New York: Scribner, 2007. – 960 p.
6. Mitchell M. Vom Winde verweht / Übers. v. M. Beheim-Schwarzbach. – Berlin: Ullstein, 2006. – 1120 S.
7. Neef L.C. Gentility and Gender in Gone with the Wind // www.dean.sbc.edu/neef.html.
8. Webster’s Third New International Dictionary of the English Language Unabridged with Seven Language Dictionary: in 3 Volumes. – Copyright 1976 by G.&C. Merriam CO. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бідна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства, викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В. Винниченка

Наукові інтереси: художній переклад, гендерні аспекти перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх творів.

ЛАКУНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Тетяна БОСА (Одеса, Україна)

Статтю присвячено особливостям перекладу лакун в українській та німецькій мовах, розглянуто питання перекладу та підкреслено, що теорію перекладу спрямовано на максимально повне відтворення оригіналу в іншомовному середовищі.

The article is devoted features of transfer of lacunas in an Ukrainian language and German languages. In article questions of transfer are considered and on concrete examples is underlined, that all theories of transfer are directed on as much as possible full reconstruction of the original in the environment speaking another language.

Проблема перекладу посідає важливе місце у сучасній лінгвістиці. Переклад є одним з найважливіших видів мовної діяльності (МД), володіння яким необхідно для повноцінної роботи представників найрізноманітніших спеціальностей. Переклад сьогодні є найбільш перспективним засобом подолання існуючих мовних бар’єрів. Професор Л.С. Бархударов визначає переклад як “процес заміни мовленнєвого твору (тексту) однієї мови мовленнєвим твором (текстом) іншою мовою при збереженні незмінного плану змісту” [2]. Це означає, що при перекладі відбувається заміна одиниць мови, але зберігаються незмінним план змісту, тобто передана текстом інформація.

Питання перекладу завжди хвилювало талановитих людей. Перекладознавство як струнка система, що охоплює історію, теорію, літературу, методіку та критику перекладу, сформувалося в окрему комплексну загальнофілологічну дисципліну в 20-30-х рр. ХХ ст. В українській науці чимала заслуга в цьому належить І. Франку, Лесі Українці, М. Коцюбинському, М. Бажану, М. Рильському та ін. Теорією, історією та практикою перекладу займалися О.Федоров, І. Кашкін, Л. Гінзбург, М. Рильський, І. Франко, П. Тичина, В. Коптілов, І. Заславський, П. Топер, В. Іваненко, О. Смирнов та багато інших учених і письменників.

Метою нашої статті є особливості перекладу лакун в українській та німецькій мовах.

Мета зумовила розв’язання таких **завдань**:

- 1) систематизувати й узагальнити поняття лакуни в українському мовознавстві;
- 2) з’ясувати роль лакун при перекладі з німецької мови;
- 3) окреслити межі подальших досліджень.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки існує лише невелика кількість систематизованого теоретичного матеріалу щодо перекладу суспільно-політичної літератури з англійської мови на українську та навпаки. Тому виникає багато проблем, пов’язаних із проблемою відповідності перекладу. У нашій роботі буде зосереджено увагу лише на базових принципах теорії перекладу. По-перше, слід розрізняти переклад і інтерпретацію тексту. Переклад – це досить давній вид людської діяльності, що виконував найважливішу

соціальну функцію, роблячи можливим спілкування людей, які розмовляють різними мовами. Розповсюдження письмових перекладачів дозволило досягнути до культурних надбань інших народів, зробило можливим взаємодію та взаємозбагачення літератур і культур [1: 37].

Як зазначає В.В. Левик, переклад повинен звучати як оригінальні вірші, і це один з елементів точності чи правильності. Але через призму мови-реципієнта повинні відчуватись національний дух та національна форма оригіналу, а також індивідуальний стиль поета [5: 376].

Відмінність принципів граматичної будови української та німецької мов, що виражається в приналежності цих мов до різних граматичних груп, відображається в істотних відмінностях між граматичними властивостями, наприклад, в існуванні несхожих граматичних категорій: артиклі в німецькій мові, дієприслівник в українській мові; повнозначне узгодження в українській мові, фіксований порядок слів у німецькій мові і т.д. При цьому не слід забувати, що як відмінність, так і схожість між граматичними формами, їхніми функціями та значеннями може бути повною і неповною. Повна схожість, як правило, зустрічається рідко, так само як і повна відмінність, що не компенсується.

Різноманітність мов ґрунтується на різноманітності їх походження, а також історії, середовищі, матеріальній та духовній культурі народів, у процесі мовної комунікації. Всі ці чинники визначають особливість кожної мови, яка інколи спричиняє серйозні проблеми у перекладачів, що й змушує говорити про неможливість перекладу окремих виразів, чи змісту текстів, вираженими засобами однієї мови іншою. У зв'язку з цим чільне місце в теорії перекладу посідає проблема лакуарності та переклад безеквівалентної лексики [11: 119].

Останнім часом в центрі уваги вчених знаходиться дослідження національної специфіки конкретної мови, яке відображається в типологічних особливостях засобів вираження подібних об'єктів реальної дійсності та існуванні граматичних форм і категорій. Одним із проявів такої специфіки на лексичному рівні є лакуни.

Вивченням лакун в основному займались на ґрунті російського мовознавства, в українській лінгвістиці проблемою лакуарності цікавляться такі вчені, як: О.А. Крижко, О. Сизова, Т. Баран, Т.Д. Ніколаєва тощо.

Лакуна – базовий елемент національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнює переклад її текстів та сприйняття їх іншопольовими реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення [7: 275]. Сам термін «лакуна» був введений у вітчизняну лінгвістику Ю.С. Степановим, який назвав їх також «прогалинами, білими плямами в семантичній картині мови» [8: 120].

Термін «лакуна» ототожнюється з безеквівалентною лексикою, хоча вони перебувають у відношеннях включення другої до першої (не кожна лакуна є безеквівалентною). Дослідники пропонують розмежовувати когнітивні лакуни як безеквівалентні слова, а відсутність слів і семем ототожнювати із власне лакунами. Р.Брислін називає лакуни також терміном «реалії», проте реалії належать до концептуальних лакун. Лакуарність встановлюється не лише між двома мовами (міжмовні), а й у межах різних форм існування однієї мови за таким самим принципом (внутрішні лакуни) [7: 275]. Реалії, як предмети матеріальної та духовної культури, відображають спосіб життя та спосіб мислення конкретного суспільства і не мають аналогів в іншій культурі, в мові якої відсутні і лексичні одиниці, що позначають невідомі культурні концепти [11: 15]. Але є й одна відмінність: у той час коли реалії означають поняття, пов'язані з національною специфікою побуту колективу вихідної мови, слова, які можна визначити як семантичні лакуни, означають поняття, відсутні в мові перекладу через специфіку національного мовного мислення [4: 53].

Міжмовною безеквівалентністю проблема лакуарності не вичерпується. І.А. Стернін відзначає, що „...у кожній мові існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто пустих, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоча близькі за значенням лексеми можуть бути наявні ” [9: 7]. Наприклад, в українській мові є слово *ковзанка*, проте немає позначення для смуги льоду на асфальті, на якій взимку катаються

діти; є слово *старшокласник*, але немає одиниці на позначення учнів молодших класів; є слово *молодята*, проте немає слова на позначення подружжя, яке має стаж сімейного життя. Не позначені в українській лексико-фразеологічній системі і такі концепти як „говорити у повільному темпі”, „сказати до ладу, своєчасно”, „повідомляти правдиву інформацію”, „говорити розумні речі”, „передавати інформацію прямо без натяків та недомовок”.

Внутрішньомовні лакуни характеризуються високим рівнем латентності, їх дуже важко, а інколи майже неможливо виявити. Особливим різновидом внутрішньомовних лакун В.І. Жельвіс [3: 141] вважає так звані семантичні компресиви, коли поняття може існувати довгий час (або завжди) виражатися більше, ніж одним словом, проте у розмовному мовленні таке сполучення перетворюється на однослівну форму.

При зіставленні лексики німецької та української мов можна виявити лакуни, які виникають у результаті відсутності словесного еквівалента слова з іншої мови. У першу чергу ці проблеми пов'язані зі співвідношенням мови та культури. Говорячи про семантичні лакуни, ми маємо на увазі відсутність у мові перекладу конкретного, певного поняття, що позначається у вихідній мові певною лексичною одиницею (словом чи словосполученням), що пов'язано з особливостями мовного розподілу об'єктивного світу кожною з певної пари мов [2: 52].

Прикладами таких слів у німецькій мові, що позначають певні поняття або повну відсутність в українській мові, чи необхідність багатослівного опису для передачі їх значень, у той час, коли в німецькій мові існує спеціальне слово, можуть бути:

der Kleine – дитина, що починає ходити;

den Besserungsverstoß – виправна установа;

der Verletzer – порушник; той, хто ухиляється від з'явлення до суду;

die Oberstufe – старші класи; старша школа.

В українській мові прикладами лакун відносно німецької мови можуть бути такі слова:

кіп'ятоквий (дуже гарячий);

кептар (вишитий святковий кожух);

пазушник (чоловіча вишивка, якою тимчасово оздоблювали на вихідний день чи на свято буденну сорочку) – які можна перекласти німецькою мовою лише за допомогою описового методу.

Особливий інтерес представляє проблема пошуку засобів, що допомагають інокультурному реципієнтові в реконструкції чужої культури. Заповнення лакун – це процес розкриття сенсу деякого поняття або фрагмента тексту, що належить незнайомій реципієнту культурі. Заповнення лакун може бути різної глибини, що залежить від характеру елімінованої лакуни, від типу тексту, в якому лакуна існує, а також від особливостей реципієнта, якому адресовано текст.

Не викликає особливих труднощів при перекладі й існування у вихідній мові (ВМ) безеквівалентних граматичних одиниць. Вибір граматичної форми при перекладі залежить не стільки від граматичної форми оригіналу, скільки від її лексичного наповнення. Розрізнення в такому оформленні, як правило, не є перешкодою для встановлення відносин еквівалентності між висловлюваннями в оригіналі та в перекладі. Відсутність у мові перекладу (МП) однотипної відповідності для тієї чи іншої форми ВМ означає лише неможливість використовувати у перекладі аналогічну форму або дослівний переклад. Тут можна відзначити три основні випадки:

1. *Нульовий переклад*, тобто відмова від передачі значення граматичної одиниці унаслідок її надмірності. Граматичне значення нерідко дублюється у висловлюванні за допомогою інших лексичних або граматичних засобів. У таких випадках безеквівалентна одиниця отримує в перекладі «нульову відповідність», тобто, опускається: «*Gib mir das Buch, dass du gestern gekauft hast.* – Дай мені книгу, яку ти вчора купив»; «*Zu dieser Zeit ist er aus England schon abgefahren.* – До цього часу він уже виїхав із Англії». У першому з цих пропозицій значення певного артикля дублюється сенсом додаткової пропозиції, в другому – значення передуювання, виражене формою Perfekt, надмірно із-за наявності у висловлюванні лексичних показників передуювання «до цього часу» та «вже».

2. *Наближений переклад* полягає у використанні у перекладі граматичної одиниці МП, яка в певному контексті частково відповідає безеквівалентній граматичній одиниці ВМ. Так, абсолютна конструкція у сучасній німецькій мові не має українських відповідників, якщо її розглядати як одиницю граматичної будови. Вона має комплексне, нерозчленоване значення, яке об'єднує обставинні відносини. Проте в конкретному виразі на перший план може висуватися один або два види таких відносин (тимчасових, причиново-наслідкових, умовних, допустових та ін.), що дозволяє оказіонально дорівняти до абсолютної конструкції в оригіналі відповідну українську структуру. У наступному прикладі абсолютна конструкція має явно тимчасову функцію: «*Wenn mit dieser Sache Schluß gemacht war, hat der Organismus Misters Svivellera daran erinnert, dass die Mittagsstunde schon nah ist. – Коли з цим ділом було покінчено, організм містера Свівеллера нагадав йому, що час уже обідати.*»

3. *Трансформаційний переклад* полягає у передачі значення безеквівалентної одиниці за допомогою однієї з граматичних трансформацій, які разом з лексичними трансформаціями застосовуються при описі процесу перекладу. Наприклад: «*Die alten Wirte und die administrative Führung wurden die Direktoren und die Verwalter der neuen nationalisierten Unternehmen. Außerdem es waren zum Schein etwas rechte Gewerkschaftsbeamten beigefügt. – Старі хазяїва й адміністративне керівництво стали директорами й керівниками нових націоналізованих підприємств. Окрім того, було додано декілька правих профсоюзних чиновників для виду.*»

Проаналізуємо поезію Гете «*Das Göttliche*» та її переклад «*Божественне*»:

Оригінал:	Переклад:
<i>Edel sei der Mensch, Hülfreich und gut! Denn das allein Unterscheidet ihn Von allen Wesen, Die wir kennen. Heil den unbekanntem Höherm Wesen, Die wir ahnen! Ihnen gleiche der Mensch; Sein Beispiel lehr uns Jene glauben... [12: 15]</i>	<i>Благородною будь, Добротворною будь, людино! З-помежи суцього На всій землі Це єдине тебе У житті вирізняє. Слава незнаним Вищим істотам, Що ми прочуваєм! Хай же й людина На них буде схожа: Приклад її Навчить нас віри... [5: 87]</i>

Як бачимо, в оригіналі твору існує безліч артиклів, яких в українській мові немає. Німецький сполучник «*denn*» українською мовою перекладається як «*тому що*», а у вірші Гете – як «*з-поміж*». У цьому випадку ми можемо спостерігати відповідності – лексичні заміни. В оригіналі є рядок «*...Die wir kennen*», який автор перекладає як «*...У житті вирізняє*», а не як «*... які ми знаємо*». Тут перекладається підрядне означальне речення зовсім іншою синтаксичною конструкцією та спостерігається трансформаційний переклад.

Отже, у результаті дослідження ми дійшли таких висновків:

1) переклад відіграє значну роль у культурному розвитку людства. Завдяки перекладу люди однієї країни знайомляться з життям інших народів. Тому завдання перекладача – цілісно і точно передати засобами іншої мови зміст оригіналу, зберігаючи його національну своєрідність. Оскільки переклад виконує функцію засобу міжкультурної комунікації, то на передній план, разом з мовною, виходить компетенція культурологічна. Володіння лише вербальними засобами комунікації, властивими конкретному мовному колективу, виявляється недостатнім з погляду збереження культурної специфіки оригіналу, а відтак постає питання про роль «*фонових знань*» для перекладача;

2) лакуни відіграють значну роль при перекладі, оскільки лакунарним може бути і сам конкретний предмет, і будь-який компонент чи, навіть, окрема сема лексичного значення, та ширше – інформація, яка супроводжує це явище в свідомості носіїв мови;

3) лакуна – це будь-який фрагмент тексту, який сприймається як дещо малозрозуміле, таке, що важко пояснити, незрозуміле, особливо читачеві або слухачеві, що мають інші культурні концепти;

4) у подальшій роботі вважаємо за потрібне розглянути безеквівалентну лексику у перекладі окремо від проблем лакунарності, оскільки не всі вчені відносять безеквівалентну лексику до лакун.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипов А.Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. – М.: Высш. шк., 1991.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975.
3. Жельвис В.И. К вопросу о характере русских и английских лакун //Национально-культурная специфика речевого поведения. – М.: Наука, 1977. – С. 136 – 146.
4. Иванов В.О. Английская безэквивалентная лексика и ее перевод на русский язык. – Л.: ЛГУ, 1995. – 95 с.
5. Левик В.В. О точности и верности // Перевод – средство взаимного сближения народов. М., 1987. – 439 с.
6. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади – К.: Основи, 1995.
7. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716с.
8. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – 2-е изд., перераб. – М., 1965. – 304 с.
9. Стернин И.А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность. – Воронеж, 1997. – 195 с.
10. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике: Языки славянской культуры. – М.: Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 2003. – 224 с.
11. Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка. – Воронеж, ВГУ, 2001. – 140с.
12. Goethe. Ein Lesebuch für unsere Zeit. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1965. – 383 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Боса – аспірант кафедри перекладу та теоретичної і прикладної лінгвістики КДПУ ім. К.Д. Ушинського.
Наукові інтереси: перекладознавство.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Христина ГАЙДИС (Львів, Україна)

У цій статті подано короткий огляд сучасного стану судової лінгвістики і розглянуто окремі аспекти перекладу та міжкультурної комунікації в суді, а також зростання ролі судового лінгвіста і судової лінгвістики у поліцейських розслідуваннях, судових провадженнях та інших сферах, де мова і закон перетинаються.

This paper gives an overview of modern forensic linguistics and discusses certain aspects of court translation/interpretation and cross-cultural communication in courtroom, as well as increasingly important role of linguists and of linguistics in police investigations, courtroom trials, and other areas where language and the law intersect.

При згадуванні судової лінгвістики у більшості людей виникають асоціації із справами, пов'язаними з аналізом почерку чи стилістичним аналізом. Вони насправді є дуже важливими елементами для створення портрету автора при розширенні бази доказів. Серед таких доказів можуть бути передсмертні записки, записки про викуп, письмові свідчення підсудних, що проходять у різноманітних справах та навіть вносять свою лепту до розслідування таких складних злочинів як вбивство.

Зазначаючи це, не можна оминати увагою і таку гучну справу як маніфест Теодора Качинського (добре відомого як “Unabomber” – “UNiversity and Airline BOMber”). Це одне із найдорожчих розслідувань за всю історію ФБР. Воно б так і залишилось нерозкритим, якби брат Теодора – Девід Качинський – не запідозрив його, через неймовірно велику схожість словникового запасу та стилю написання опублікованого на вимогу злочинця маніфесту та листів Теодора, написаних своїй матері. Саме Девід був тією людиною, що віддала свого брата у руки правосуддя. А винагороду в 1 млн. американських доларів, отриману за інформацію, яка допомогла у справі, він пожертвував сім'ям постраждалих від злочинів свого брата [5: 95-142].

Хоча аналіз письмових свідчень має дуже довгу історію, як при розслідуваннях поліції, так і під час розгляду судових справ, але він є тільки одним із напрямків, якими займається судова лінгвістика. Ймовірно, що саме аналіз письмових свідчень і є прототипом того, що сьогодні називають судовою лінгвістикою.

Лінгвісти та фахівці права ще не дійшли згоди, що саме вважати судовою лінгвістикою. Одні з них твердо дотримуються вузького визначення, що «судова лінгвістика – це застосування лінгвістичних технік для розслідування злочинів, у яких лінгвістичні дані виступають частиною доказів» [4]. Інші вважають, що «судова лінгвістика – це наука, що

перебуває на межі мови і права». У такому випадку предметом інтересу судової лінгвістики є:

- Переклад в суді та міжкультурна комунікація
- Сприйняття і виправлення юридичної мови
- Дискурс аналіз в залі судових засідань
- Акустичний аналіз аудіо записів, що виступають доказами у справі.
- Створення мовного портрету автора

У даній статті ми докладніше торкнемося аспектів перекладу в суді та міжкультурної комунікації під час судового провадження.

Австралійський соціолінгвіст Діана Ідз, у своєму дослідженні дискурсу в залі судів Австралії виявила, що загальні питання, відповідь на які в Україні обмежується словами «Так» або «Ні», корінними жителями Австралії сприймаються як заохочення до докладної відповіді чи пояснення [7: 29]. У нас же лаконічної відповіді на таке питання буде цілком достатньо. Різниця в культурному значенні поняття мовчання, також може зумовити порушення спілкування в залі судових засідань. Беручи до уваги міжкультурні відмінності у трактуванні мовчання при відповіді на питання під час дачі свідчень, вона прийшла висновку, що в суді західних англосовітних країн і в судах Австралії цей феномен набуває різного значення. У той час як 23 секундне мовчання є звичним у стінах австралійських судів, воно є неприпустимим для таких самих ситуацій у судах західноєвропейських англосовітних країн [7: 161-195]. Адже будь-який юрист на заході сприйме таку довго мовчанку свідка чи підозрюваного як неможливість дати відповідь на поставлене запитання. А це в свою чергу додасть сумніву до невинності підсудного.

Розділові питання також можуть стати джерелом непорозуміння під час дачі свідчень. У той час як в англійській, так і в українській мові негативне питання вимагає негативної відповіді, щоб заперечити висунуте обвинувачення (*напр., You took the money, didn't you? No, I didn't - Ти взяв гроші, чи не так? –Ні, не так.*), то на такі питання у багатьох інших мовах, включаючи іспанську та багато азійських мов, можна відповісти як заперечно так і ствердно, і це зовсім не впливатиме на його значення [2: 190-201].

Хоча такі питання не викликали жодних суперечностей у справі пані Розі Л. під час розгляду справи про вбивство О.ДЖ. Сімпсона, але було виявлено, що такі суперечності виникли через неправильний переклад модальних дієслів. Запитання під час перехресного допиту на іспанській звучали набагато гостріше, ніж в оригіналі англійською [15: 6, 1, 83-108].

Непорозуміння в суді може виникнути не лише через неточний переклад, культурні розбіжності чи незрозумілу юридичну мову, але і через лінгвістичну необізнаність в залі суду і відсутність судового лінгвіста, уповноваженого свідчити по питаннях, які стосуються мови і пояснювати їх суду. Розглянемо справу, де чоловіка, що говорив англійською з гаїтянським акцентом, засудили на 12 років ув'язнення, нібито за продаж трьох десятків грамів кокаїну переодягненому детективу поліції. Єдиним вагомим доказом на суді був аудіо запис телефонної розмови між детективом і наркоторговцем. Якщо би лінгвіст, а ще краще фонетист, послухав голос на касеті і зразки голосу підсудного (*напр., провів порівняльний аналіз голосу*), він би із повною упевненістю міг заявити присяжним, що ці голоси належали двом різним людям.

Такого висновку прийшов Роберт Родман, до якого звернулись за консультацією під час апеляційного провадження. Цей висновок базувався на слуховому перцептивному аналізі. Р.Родман встановив, що особа на касеті розмовляла широко розповсюдженим діалектом афро-американської англійської, який дуже легко відрізнити від англійської з гаїтянським акцентом. Без залучення до справи лінгвіста-експерта, прокурор легко переконав присяжних, що підсудний міг говорити з акцентом чи без нього коли хотів. Насправді ж, дослідження показує, що людина, яка говорить з іноземним акцентом, не може говорити без нього, чи частково його уникати, коли сама того захоче [17: 203-208]. Крім цього, підозрюваний вивчав англійську вже після того як йому виповнилось 18. Вік 13 років вважається критичним для вивчення іноземної мови. Після цього малоймовірно розмовляти вивченою мовою без акценту, тобто без впливу на неї рідної мови [16].

Скоріш за все чоловіка в цій справі би виправдали, якби суд сприйняв певні дані по розпізнаванню мовця. У такому розпізнаванні завдання вирішується двома основними способами: створення мовного портрету мовця і порівняльний аналіз голосу. Ці два завдання вирішуються такими трьома шляхами:

- слуховий перцептивний аналіз
- акустичний аналіз
- застосування технології автоматичного розпізнавання мовця.

Дослідження в рамках слухового перцептивного аналізу, що в основному складається з експериментів на сприйняття з тренованими і нетренованими слухачами, показує, що мовців з чітким іноземним чи місцевим акцентом найлегше розпізнати [9: 190-198]. Інші помітні мовні характеристики притаманні окремому мовцю також належать до числа позитивних ідентифікаційних маркерів, як для натренованих так і для нетренованих слухачів. При дослідженні однієї справи в Німеччині, виявлення легкої шепелявості в голосі злочинця судовим фонетистом у зразках голосу із телевізійних інтерв'ю, призвело до арешту чоловіка, який був на волі впродовж 13 місяців.

За відсутності будь-якого акценту, судові фонетисти у своїх намаганнях визначити мовця, застосовують метод акустичного аналізу для виявлення унікальних мовних характеристик, або інших відмінностей, що легко сприймаються на слух. Цей метод складається із аналізу спектрограм (так званого мовного відбитку), для визначення зразків, що є унікальними для кожного голосу. Різні голоси будуть створювати різні спектральні зразки, особливо у формантній частоті та пропускну здатності, частоті основного тону голосу та амплітуді. Два голоси, які неможливо відрізнити на слух, будуть мати різну акустику, крім тих випадків, коли це один і той самий голос [18: 22]. Зроблено дуже багато досліджень, що підтверджують провідну роль частоти основного тону у визначенні голосу. Голос із дуже високою чи низькою середньою частотою набагато легше визначити, ніж інші як для тренованого фонетиста, так і для нетренованого слухача [9: 187].

Розвивають нові технології для автоматичного впізнавання мовця, вони аналізують зразки мовлення за різними параметрами. Наприклад, вузько смугове ежкторне фільтрування та методи усування звуків, що використовувались для збільшення чіткості в звуковому аналізі відеокасети із побиттям Родні Кінга (Справа про побиттями поліцейськими темношкірого водія таксі, за перевищення швидкості. Один із свідків зняв це на камеру. Відеозапис облетів усі телеканали Америки, а далі і світу) [1: 217-222].

Висновки після засідання суду: на касеті не було висловлено нічого, щоб свідчило про расову дискримінацію, але частота та спектральний розподіл, які були сумісні із активацією електрошокера (*прилад, який застосовує поліція, що випускає невеликий електричний заряд і паралізує злочинця*) були використані як основа наступного позову до суду.

Багато нерозв'язаних питань у галузі судової лінгвістики належать сфері визначення мовця. Наприклад, наскільки достовірно слухач - не експерт може розпізнати голос зловмисника під час процедури впізнавання свідка? Наскільки дійсним є звуковий аналіз як метод ідентифікації мовця, коли він включає зорову (а тому суб'єктивну) інтерпретацію спектрограм? І чи будуть автоматичні системи розпізнавання мовця кориснішими? Яким чином зміна голосу впливає на судове визначення мовця? І як сильно такі змінні фактори як вплив звичайної застуди на голос, вплинуть на судове визначення мовця?

Законність свідчення лінгвіста як експерта це також питання, над яким дискутують як лінгвісти так і правники. Які саме лінгвістичні свідчення приймати і за яких обставин? Чи можна дозволити лінгвістам пояснювати присяжним складну юридичну мову? Чи вважається лінгвістичний аналіз науково обгрунтованим?

Розширення сфери досліджень судової лінгвістики підтверджує необхідність врахування лінгвістичних знань у юридичній сфері. Зростання співпраці між лінгвістами та правниками, так само як і поглиблення міждисциплінарного дослідження може зробити свій вклад до визначення невинності чи вини підсудного і долучитись до загального покращення в такій недосконалій системі правосуддя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Braun, Angelika, "The Audio Going with the Video--Some Observations on the Rodney King Case," *Forensic Linguistics*, 1994, 217-222.
2. Coates, Linda, Bavelas, Janet Beavin, & Gibson, James, "Anomalous Language in Sexual Assault Trial Judgments," *Discourse & Society*, 1994, 189-206.
3. Cotterill, Janet, "'If it doesn't fit, you must acquit': Metaphor and the O. J. Simpson Criminal Trial," *Forensic Linguistics*, 1998, 141-158.
4. Crystal, David, *The Encyclopedia of Language* (2nd edition), Cambridge, UK: CU Press, 1997.
5. Don Foster, *Author Unknown: Tales of a Literary Detective*, Henry Holt & Co, 2000.
6. Dumas, Bethany K., "US Pattern Jury Instructions: Problems and Proposals," *Forensic Linguistics*, 2000, 49-71.
7. Eades, Diana, "I don't think it's an answer to the question: Silencing Aboriginal Witnesses in Court," *Language in Society*, 2000.
8. For a cogent discussion on the language of jury instructions and an overview of research on the issues of comprehensibility, see Peter Meijes Tiersma, (<http://www.tiersma.com/JURYINST/AAASFULL.HTM>).
9. Foulkes, Paul & Barron, Anthony, "Telephone Speaker Recognition amongst Members of a Close Social Network," *Forensic Linguistics*, 2000, 180-198.
10. Harris, Sandra, "Fragmented Narratives and Multiple Tellers: Witness and Defendant Accounts in Trials," *Discourse Studies*, 2001, 53-74.
11. Hermann J., "Identifying Dr. Schneider's Voice: An Adventure in Forensic Speaker Identification," *Forensic Linguistics*, 1996, 146-154.
12. Langford, Ian, "Forensic Semantics: The Meaning of Murder, Manslaughter and Homicide," *Forensic Linguistics*, 2000, 72-94.
13. Levi, Judith N., "Evaluating Jury Comprehension of Illinois Capital-Sentencing Instructions," *American Speech*, 1993, 20-49.
14. Matoesian, Greg, "Intertextuality, Affect, and Ideology in Legal Discourse," *Text*, 1999, 73-109.
15. Rigney, Azucena C., "Questioning in Interpreted Testimony," *Forensic Linguistics*, 1999.
16. Rodman, R. *An Introduction to Language* (6th edn), FortWorth, Tex.: Harcourt Brace College Publishers, 1998.
17. Rogers, Henry, "Foreign Accent in Voice Discrimination: A Case Study," *Forensic Linguistics*, 1998.
18. Rose, Phil, "Differences and Distinguishability in the Acoustic Characteristics of Hello in Voices of Similar-Sounding Speakers: A Forensic Phonetic Investigation," *Australian Review of Applied Linguistics*, 1999, 1-42.
19. Storey-Whyte, Kate, "KISSing the Jury," *Forensic Linguistics*, 1997, 280-286.
20. Tiersma, Peter, *Legal Language*, Chicago: U Chicago Press, 1999.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Гайдис – аспірант, асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: судова лінгвістика.

**СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ КРАЄЗНАВЧОЇ ЛЕКСИКИ
В ДИДАКТИЧНИХ ТЕКСТАХ**

Валерія ГИЗЕР (Херсон, Україна)

Стаття присвячена перекладознавчому аналізу оригінальної навчальної статті краєзнавчого характеру підручника гуманітарного профілю та її перекладу. Досліджується специфіка реалізації краєзнавчої лексики та її відтворення в перекладі.

The article represents the translational analysis of the source and target texts of the textbook article of humanitarian character. The point is to research the translational specifics of local lore lexicon.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства особливої ваги набуває вивчення нехудожніх типів текстів. Центр тяжіння перекладацької діяльності посунувся у бік вивчення прагматичних текстів, до яких відносяться дидактичні тексти гуманітарного профілю. Дух національно-культурного відродження, прагнення до ствердження національної ідентифікації сприяє вивченню власної історії та поширенню знань про власну країну і свій рідний край.

Отже, мета цієї статті полягає у вирішенні наступних питань: 1) виявити специфіку функціонування краєзнавчої лексики в дидактичному тексті; 2) визначити прийоми та способи відтворення зазначених одиниць в перекладному тексті; 3) дослідити ступінь адекватного та еквівалентного відтворення краєзнавчої лексики, враховуючи специфіку типу тексту.

Матеріалом дослідження обрано фрагмент тексту з книги «Ukraine: A History» by Orest Subtelny та його перекладу з англійської, виконаного Ю. Шевчуком.

Актуальність вивчення краєзнавчої лексики саме в дидактичних текстах пов'язано з тим, що у сучасній прагмалінгвістиці, перекладознавстві та міжкультурній комунікації спостерігається певний брак теоретико-практичних досліджень цієї проблематики. В рамках нашого дослідження поняття дидактичного тексту розглядається як узагальнене для текстів навчального характеру. Найбільш конкретно вивчається навчальна стаття краєзнавчого характеру в текстах гуманітарного профілю, тобто тип тексту, введений до парадигми текстів краєзнавчого характеру.

Підґрунтям для включення цього типу тексту у парадигму слугували певні критерії. По-перше, це врахування умов комунікативної ситуації, тобто налаштування тексту на певну аудиторію. А, по-друге, це облігаторна наявність ознак, за якими формуються тексти краєзнавчого характеру, а саме локоцентризм, культуроцентризм, антропоцентризм. Сукупність цих трьох параметрів в повній мірі розкриває краєзнавчу інформацію, реалізація та актуалізація якої в тексті віддзеркалює сутність базисного лінгвоконцепту «край».

До підручників гуманітарного профілю, які містять певну краєзнавчу інформацію, ми відносимо підручники з історії. Спираючись на результати досліджень в рамках вивчення навчальної літератури гуманітарного профілю, учені дійшли наступних висновків: 1) для підручника з історії характерно найчастотніше використання емоційних та експресивних засобів висловлювання; 2) залежно від прагматичної зорієнтованості навчального тексту зазначений критерій набуває більш менш чіткого вираження оцінності [4: 60; 3: 68]. Крім цього, підручники з історії набувають особливої ваги саме тому, що віддзеркалюють аксіологічні ознаки культури певної нації [2: 60]. З точки зору транслатологічної класифікації типів тексту, запропонованою І.С. Алексєєвою, науково-навчальний тип тексту зараховується до «примарно-когнитивних текстів», тобто текстів для яких характерно групове джерело відправлення повідомлення й група реципієнтів. Згідно з даною класифікацією зазначений тип тексту співвідноситься з I та II групою перекладності (термін І.С. Алексєєвої) [1: 265]. За її класифікацією перша група схарактеризована використанням еквівалентних відповідників та варіативних відповідників з рівноправною варіативністю. Специфіка другої групи полягає у магістральності використання та, відповідно, відтворення таких лексичних одиниць як реалії-міри, екзотизми, власні імена. Почасти прийом міжмовної транскрипції недостатньо розкриває їх значення, тому використовується описовий переклад [1: 270].

Для навчальної статті підручника як типу тексту специфічним є використання краєзнавчих реалій та аксіологем. Оцінність підручника з історії імпліцитно закладена в краєзнавчій лексиці, яка постає фоною для фактуальної інформації. З точки зору композиційної структури краєзнавча тематика має фрагментарний характер і факультативно може бути представлена заголовком або підзаголовком розділу.

Аналізований нами фрагмент тексту має назву *"The Rostyslavychi of Galicia"*. Уже в самій назві підрозділу актуалізується лінгвоконцепт «край», який на лексичному рівні реалізований реаліями *"The Rostyslavychi"* і *"Galicia"*. Обидві реалії співвідносяться з ядреними краєзнавчими категоріями – локоцентризмом та антропоцентризмом. Так, лексема *"The Rostyslavychi"* віддзеркалює ознаку антропоцентричності, оскільки осмислюється як династійний рід, який правив народом протягом певного історичного часу. У свою чергу, реалія *"Galicia"* підкреслює етнічну ідентифікацію правителя з народом, згуртований територіально «своєю» землею. Іншими словами, це історія *"Galicia"*, історія народу *"Galicia"*, історія правителів народу, поєднаних простором, який вони називали *"Galicia"*. Сама ж *"Galicia"* є гіпонімом стосовно лінгвоконцепту «край».

Взагалі для текстів підручника властиво широке використання реалій-онімів, але значення не всіх з них пояснюється або коментується. Наведемо приклад реалії-оніма, який коментується: *"...his gifted son, Iaroslav Osmomysl (1153-87) – the epithet means one possessed of eight senses – extended the ..."* [7: 59]. У даному випадку автор книги – українець за походженням – навмисно вдався до пояснення імені, оскільки викладає історичні події держави іншомовній аудиторії, яка не знайома з історією України. Уведення тлумачення цілком відповідає вимогам підручника як типу тексту. Онім Osmomysl – це промовисте ім'я, в якому закладена певна риса характеру особи і спосіб його перекладу залежить від типу тексту/жанру. Так, наприклад, при перекладі епічної поеми «Слово о полку Ігоревім» «відмова від спроби відтворити в перекладі образність промовистого імені і водночас зберегти його національну форму знижує естетичне значення самого твору» [5: 9]. Тому, деякі перекладачі намагалися зберегти різноманітні аспекти власної назви за допомогою адекватних засобів перекладу – *"Eight-minded Yaroslav of Galich; Galichian eight-thoughted Yaroslav; Halychian eight-sensed Iaroslav"* [5: 9] – дескриптивне відтворення семантики оніма. Доречи, назва епічної поеми, яка з'являється в тексті у зв'язку із цитатою про Ярослава

Осмомисла, має авторський варіант – *“The Tale of the Host of Ihor”* [7:59]. Перекласти назву поеми «надзвичайно складно, враховуючи багатозначність лексичних одиниць (насамперед лексеми «слово»), що входять до їх складу й позбавлені необхідного контексту для зняття полісемії» [5: 8]. Тим не менш існує декілька варіантів перекладу цієї назви. Наведемо декілька: *“The Saga of Ihor's Folk, of Ihor, Son of Sviatoslav, Grandson of Oleh”* (Б.І.Яценко); *“The Tale of Ihor's Campaign”* (Marta Skorupsky). На нашу думку Орест Субтельний надав як нееквівалентний, так і не адекватний варіант перекладу, оскільки лексема “host” не передає ані семантичного, ані контекстуального значення назви.

Оцінна функція підручника реалізується за рахунок уведення імпліцитно/експліцитно виражених аксіологем, які конвоюють реалії. У свою чергу, взаємодія реалій і аксіологем сприяє формуванню лінгвоконцепту «край». Для підручника притаманно використання аксіологем, які імпліцитно/експліцитно характеризують дії реалій-онімів (одиниць, що актуалізують ознаки антропоцентризму): *“wily Volodymyrko; successfully withstood; nurtured cordial relations; laudatory excerpt; strong prince; gifted son, Iaroslav Osmomysl”*[7: 59-60]. Оцінка ж дій антропонімів безпосередньо пов'язана з мотивом і мотивацією подібних вчинків. Треба наголосити, що саме для цього типу тексту найголовнішим є актуалізація слотів «чому?» і «навіщо?», мовна реалізація яких формує лінгвоконцепт «край» (ознака локоцентризму) – для «своєї» землі: *“... to bring the entire land under his control and then successfully withstood the efforts of the Kievan grand princes to dictate the course of the events in Galicia ...; extended the boundaries of his principality south to the mouth of the Dnister River ...; ...maintaining peace and prosperity at home; The fame and prestige that he and his land enjoyed in Rus' was reflected in this laudatory excerpt ...”*[7:59-60]. Свого роду аксіологічною ознакою виступають цитати з відомих літературних та історичних першоджерел: *“... laudatory excerpt from “The Tale of the Host of Ihor”: “O Iaroslav Osmomysl of Galich! You sit tall on your golden throne, propping up the Hungarian [Carpathian] mountains with your iron regiments, blocking the way to its king, closing the gates of the Danube ... your wrath rolls over the earth; ... the last of the Rostyslavychi, “did not like to take council with his muzhi (boyars)”, as the chronicle puts it”*[7: 60].

У тексті перекладу спостерігається адекватне відтворення красномовних ознак у назві тексту *«Галицькі Ростиславичі»*. Особливих труднощів для перекладача цей текст не становить, зокрема в аспекті краєзнавчої лексики, оскільки реалізовані реалії є відомими для перекладача і читачької аудиторії. Слід також зазначити, що у перекладача не виникло проблем з реаліями-онімами: *«Володимирко; Ярослав; Володимир»*. Але все ж таки виникає питання з історичною особою *Осмомислом*. Для українського читача це промовисте ім'я, яке не потребує додаткового коментування, і тому введення цієї інформації в текст видається надлишковим. Перекладач, у свою чергу, не тільки залишив описативну перифразу, а й поставив її в лапках, що привнесло в текст додаткове, не зовсім зрозуміле значення: *«...Ярослав Осмомисл (1153-1187), тобто «людина, що має вісім відчуттів», ...»* [6: 87]. З іншого боку, з огляду на дидактичну функцію навчального типу тексту старовинне ім'я Осмомисл видається для сучасного читача архаїзмом, тому цілком виправданим вважається і розкриття значення цієї лексеми, однак, питання про використання лапок все ж таки залишається.

Розглядаючи переклад аксіологем, можна сказати, що перекладач намагається адекватно відтворити характеристики історичних реалій-онімів. Але у деяких випадках він занадто захоплюється відображенням ознак антропоцентризму за рахунок нівелювання лінгвоконцепту «край». Так, наприклад, у реченні *“While maintaining peace and prosperity at home, ...”* лексема *at home* втрачається при перекладі – *«Забезпечуючи собі мир і процвітання, ...»* [7: 59; 6: 87]. Перекладач сконцентрував увагу на актуалізації особистих і політичних якостей діяча, а не на його вітчизні, адже *home* тут використовується у значенні «свого мікрокосмосу». Речення *“The fame and prestige that he and his land enjoyed in Rus' was reflected in this laudatory excerpt ...”* перекладено як: *«Про славу й авторитет, які мав князь на Русі, говорить в похвалі йому»* [7: 59; 6: 87]. Ситуація така ж сама як і у попередньому прикладі: перекладач вилучає з тексту елемент, який пов'язує князя з його землею і народом. В оригіналі автор відзначив *“he and his land”*, адже цитата з поеми

похваляє як Ярослава Осмомисла, так і його народ «...своїми залізними полками, ...», який «...заступив королеві путь...» на «свою» землю [7: 59; 6: 87].

У результаті аналізу ми дійшли висновку, що перекладач у повній мірі розкрив два з трьох ядерних краєзнавчих ознак – антропоцентризм й оцінність, як компонент культуроцентризму. Посиливши оцінку історичних осіб, перекладач значною мірою редукує відтворення в тексті ознак локоцентризму, а саме відриває події від місця їх здійснення. Таким чином, перекладач перебудовує ієрархію краєзнавчих ознак і навіть переводить деякі з них до зони факультативних ознак.

Перспективним вважається більш детальне дослідження підручника як типу тексту за умов застосування двох методик аналізу, а саме методики символічної інтерпретації, та методики фреймового аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
2. Демецька В.В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми: Монографія. – Херсон: МЧП «Норд», 2006. – 378 с.
3. Перкас С.В. О некоторых особенностях учебных текстов, содержащих страноведческую информацию // Учебный текст в методике преподавания иностранных языков: Межвуз. 36 науч. тр. – Челябинск: ЧГПИ, 1989. – С. 67-74.
4. Рогова М.Д. О некоторых языковых средствах выражения экспрессивности и эмоциональности в учебной литературе (На материале учебников гуманитарного профиля Великобритании и США) // Разновидности и жанры научной прозы: Лингвостиллистические особенности. – М.: Наука, 1989. – С. 59-69.
5. Ситар Р.А. Жанрово-стилістичні особливості епічних поем середньовіччя у перекладі (на матеріалі поеми «Слово о полку Ігоревім» та її англійських перекладів): Автореф. канд. філол. наук. – К., 2006. – С. 21.
6. Субтельний Орест Україна: історія/Пер. з англ. Ю.І.Шевчука; Вст. ст.. С.В.Кульчицького. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720с.
7. Subtelny Orest Ukraine: a history. University of Toronto Press, 1988.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Гизер – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту іноземної філології Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, крос-культурна комунікація, контрастивна стилістика.

ХОРХЕ ЛУЇС БОРХЕС: ПЕРЕКЛАДАЧ, АВТОПЕРЕКЛАДАЧ, ТЕОРЕТИК ПЕРЕКЛАДУ

Марина ГУМЕНЮК (Харків, Україна)

У статті розглянуті чотири напрямки діяльності Хорхе Луїса Борхеса: переклади з англійської та французької мов на іспанську; теоретичні погляди Борхеса на переклад; переклад, як структурний елемент його творів; автопереклади Борхеса у співтворстві з Норманом Томасом Ді Джованні.

The present study deals with four directions of Jorge Luis Borges' activity: his translations from English and French into Spanish; Borges' views on translation; Spanish as a structural element in his writings; Borges' self-translation in collaboration with translator Norman Thomas di Giovanni.

Предметом дослідження є фігура видатного аргентинського письменника ХХ століття Хорхе Луїса Борхеса в чотирьох іпостасях, пов'язаних з перекладом: він був не лише перекладачем, а й широко використовував переклад у своїх творах, перекладав власні твори та писав теоретичні праці про переклад.

Мета статті – розглянути теоретичні погляди Борхеса на переклад, а також його діяльність як перекладача чужих і своїх творів.

Борхес був знавцем багатьох мов і багатьох культур. Завдяки бабусі, що була родом з Великої Британії, та своєму батьку він опанував англійську не гірше ніж іспанською, якої його навчила мати. Пізніше, коли Борхес жив у Європі, він оволодів французькою, німецькою, італійською та латиною. Саме вільне володіння багатьма мовами та особлива пристрасть до англійської мови та літератури значною мірою сприяли успіху творів Борхеса.

Перший переклад Хорхе Луїс Борхес зробив ще в дуже ранньому віці. Це була іспанська версія казки «Щасливий принц» (The Happy Prince) Оскара Уайлда, яку опублікувала газета «El País», однак автором був помилково зазначений батько Хорхе Луїса Борхеса. Борхес перекладав багато поезії і прози. Тексти, які він перекладав, належать до трьох літературних спадщин: французької, британської та північноамериканської. Його переклади часто публікувалися у журналі «Sur». З французьких творів він перекладав «Персефону» (Persephone) Андре Жида, книгу нотаток про Схід «Варвар в Азії» (Une barbare en asie) Анрі

Мішо та кілька окремих поем. Ці переклади публікувалися у різних журналах, за перекладом «Персефони» в Аргентині навіть було здійснено сценічну постановку. З британської літератури Борхес переклав два твори Вірджинії Вулф: оповідання «Своя кімната» (*A room of One's Own*) та роман «Орландо» (*Orlando*). Окрім того, він переклав останні дві сторінки роману «Улісс» (*Ulysses*) Джеймса Джойса, які було опубліковано у 1925 році в Буенос-Айресі. З 1931 до 1969 роки Борхес переклав чимало прозових і поетичних творів північноамериканських письменників. Перекладів з північноамериканської літератури у його творчому доробку найбільше, мабуть тому, що в той час в Аргентині книги американських письменників користувалися досить великим попитом. Борхес перекладав Вільяма Фолкнера, Германа Мелвіла, Ленгстона Хьюза, Карла Сендберга, Делмора Шварца та інших відомих американських письменників. У 1969 році, перебуваючи у США, йому вдалося здійснити одну з своїх мрій: він переклав іспанською вибрані вірші Волта Вітмена і видав їх у збірці «Листя трави» (*Hojas de hierba*) [6]. Перекладаючи, Борхес не просто створював іспанські копії оригінальних творів, він намагався передати зміст, використовуючи стилістичні фігури іспанської мови, змінюючи і вдосконалюючи тексти, намагаючись зробити переклади не гіршими, а іноді й кращими за оригінали. Він не схвалював перекладачів, які занадто міцно тримаються джерельного тексту [7].

Свої теоретичні погляди на переклад Борхес неодноразово висловлював у статтях та інтерв'ю: це його есе «Переклади Гомера» (*Las versiones homericas*) [1], «Перекладачі 1001 ночі» (*Los traductores de las 1001 noches*) [3] та «Загадка Едварда Фітцджеральда» (*El enigma de Fitzgerald*), велике інтерв'ю журналу «*Sur*», а також новела «П'єр Менар, автор Дон Кіхота» (*Pierre Menard, el autor de Don Quijote*) [2]. У цих творах Борхес виділяє два типових методи перекладу: в основі першого – буквалізм, в основі другого – парафраза. Ті, хто перекладає згідно з першим методом, прагнуть донести до читача не твір, а письменника, копіюючи його слова, окремі деталі твору іншою мовою і не пристосовуючи твір до іншої культури. Прихильники ж другого методу, серед яких був і Борхес, в першу чергу думають про твір в цілому, про те, як його вдосконалити, як передати цілісну картину за допомогою засобів цільової мови [5]. В усіх своїх теоретичних роботах, а також під час дискусій з Норманом Томасом Ді Джованні у 1970-х роках, Борхес висловлює думку, що переклад не повинен викривляти оригінал, але й не має йому у всьому підкорюватися. Перекладач не повинен просто копіювати літературний твір, робити його «підробку» іншою мовою, а швидше створити свій власний текст, який би був синонімом оригіналу. Борхес вважав, що перекладач не має прив'язувати себе до дослівного відтворення, він повинен відійти від оригіналу. Саме це він примусив зробити Ді Джованні, коли вони вдвох перекладали роботи Борхеса. Для нього текст оригіналу – це лише пре-текст, текст перед текстом, чернетка, яка надає свободу творчій думці, дозволяє натхненню втілитися у новий текст, який буде написано з використанням інших інструментів мови. Наприклад, при перекладі з іспанської мови на англійську, Борхес пропонує використовувати якомога більше слів англосаксонського походження, уникаючи англійських слів з романськими коренями [7].

Борхес розділяв переклад поезії і переклад прози. Метод, який використовує перекладач, повинен відповідати жанру джерельного тексту. Хоча слід у будь-якому разі намагатися уникати дослівності, цей прийом можна інколи використати у перекладі прозових творів, але він точно не спрацює у поетичному перекладі. Через саму природу поетичної мови, перекладаючи вірші, можна дозволити собі більше свободи, більше творчості, ніж під час перекладу прози. Дуже невелика кількість прозових чи поетичних текстів є справжнім випробуванням для перекладача не через лінгвістичні відмінності в джерельному і цільовому кодах, а саме через унікальність і неповторність мови, якою вони написані. В таких текстах присутні риси, які неодмінно втрачаються при перекладі, бо мова оригіналу неповторна. Борхес доводить цю думку на прикладі роману «Улісс» (*Ulysses*) Джеймса Джойса. Він переклав лише дві останні сторінки книги, бо вважав, що «Улісс» не може бути повністю перекладений. Порівнюючи переклад Борхеса з перекладом Саласа Субірата, який переклав всю книгу іспанською, можна побачити, що Борхес мав на увазі, говорячи про провал буквального перекладу, стверджує Джон Мілтон [6]. Велику кількість сторінок, перекладених Саласом Субіратом неможливо зрозуміти, хоча вони дослівно відповідають

тексту Джойса. Борхесу в його версії вдалося показати майстерність і неповторність оригіналу, бо він використав можливості іспанської мови там, де Джойс використовував фігури англійської. Борхес вважав, що інколи переклад міг навіть перевершити оригінал, якщо перекладачеві вдасться передати ідею оригіналу краще, ніж це зробив сам автор. Також інколи мова перекладу відкриває більше можливостей для творчості, аніж мова оригіналу [6].

Теоретичні погляди Борхеса на переклад можна знайти і в його оповіданнях, де переклад є одним з основних структурних елементів. У багатьох з його творів переклад, перекладання або перекладачі відіграють важливі ролі, які можна розділити на такі групи. У першій категорії розповідь ведеться від імені перекладача, який виступає посередником між читачем і оригінальним текстом, зазвичай втраченим чи невідомим, між двома літературами та двома світами. Тож, в своїх оповіданнях Борхес пропонує читачам переклад інших текстів. Наприклад, у повістях «Повідомлення Броуди» (*El informe de Brodie*) або «Ундр» (*Undr*) текст Борхеса представлений як переклад тексту оригіналу. У повісті «Секта тридцяти» (*La secta de los treinta*) текст Борхеса – нібито переклад іншого перекладу. До другої категорії відносяться твори, в яких головним героєм є перекладач, і найкращим прикладом є есе «Загадка Едварда Фітцджеральда» (*El enigma de Fitzgerald*). У третій категорії переклад є джерелом, з якого походить оповідання. У деяких творах Борхес згадує або навіть цитує інші переклади, як, наприклад, у повісті «Пошуки Аверроеса» (*Busca de Averroes*). В усіх трьох категоріях текстів переклад як структурний елемент сприяє двозначності, яка є характерною рисою усіх творів Борхеса. Якщо саме оповідання подається читачам як переклад, то оригінальний текст завжди має бути загадкою, його копіювали безліч разів, автор не відомий, початок або кінець було втрачено, і головний герой знайшов той текст зовсім випадково. Тобто, Борхес підкреслює, що переклад реальніший, конкретніший, ніж оригінал. Для нього кожне творіння – це перетворення, кожен текст оригінальний. Література народжується з літератури. Існує не один автор, а велика кількість авторів, не один перекладач, а велика кількість перекладачів [6].

Борхес також перекладав свої твори, як сам, так і в співавторстві з Норманом Томасом Ді Джовані. Через те, що останні тридцять років життя він був майже сліпим, багато його творів написано у співавторстві. Автопереклад у співавторстві – дуже цікава сторінка у творчості Борхеса. По-перше, письменники рідко перекладають власні твори самостійно, а ще рідше у співавторстві з професійними перекладачами. А по-друге, якщо сам Борхес дуже рідко коментує цю роботу, то Ді Джовані присвячує багато статей та інтерв'ю цьому перекладу і наводить документальне підтвердження своїх тез [4]. Саме Ді Джовані запропонував Борхесу спільно працювати, коли вони вперше зустрілися у 1969 році в США.

Автопереклад у співавторстві мав два напрямки: переклад поезії та прози. Познайомившись з Борхесом, Ді Джовані запропонував йому зробити англійську версію його вибраних віршів. Борхес не приймав активної участі в цьому проекті. Команда американських поетів, дехто з яких навіть не знав іспанської, працювали під керівництвом Ді Джовані, який приносив Борхесу чернетки англійських версій його віршів, і вони разом їх перевіряли, Борхес роз'яснював, що малося на увазі в оригінальному тексті, коли щось було не зрозуміло, і вносив зміни. Потім Ді Джовані відправляв виправлені чернетки своїй команді поетів, які вже створювали фінальний варіант віршів англійською мовою, зважаючи на коментарі. Хоча Борхес і не приймав безпосередньої участі у написанні англійських текстів, він схвалив і підтримав застосований метод, давши дуже високу оцінку результату. Деякі роботи Борхес навіть вважав кращими за власні оригінали [6]. Працюючи над перекладами своїх власних творів разом з іншими перекладачами, Борхес вимагав, щоб вони якнайменше трималися оригіналу. Автор хотів втратити себе і схожість із джерельною мовою своїх текстів, всупереч перекладачам, які намагалися зберегти її. Бен Белліт, один з перекладачів, які працювали над перекладом поезії Борхеса, писав: «Ми працювали над дуже особливим перекладом. Звісно, Борхес володів англійською краще, ніж усі ми, і при перекладі понад усе жадав замінити романську сутність мови його творів англосаксонською. Він перекладав так, ніби вважав іспанський текст сухим, нудним і намагався переповісти, прикрасити і вдосконалити його англійською мовою. Якщо це було можливо, Борхес замінював слова з багатьох складів односкладними, вимагаючи того самого від своїх співавторів. Перекладачі, які вважали

дослівний переклад взірцевим, були шоковані його бажанням деіспанізувати текст. Борхес ставив перед співавторами завдання спростити, змінити, вдосконалити джерельний текст. Йому подобалася англійська мова, її жорстке звучання, односкладні слова» [7]. Участь Борхеса в перекладі прозових творів була значнішою. Автор сам проводив бесіду з перекладачем, пояснюючи йому основну ідею джерельного тексту. Також Борхес приймав участь у написанні – або швидше диктуванні – фінального варіанту, вказував, що ще потрібно змінити, доки текст його не влаштував повною мірою. Саме ця техніка та якість цільових текстів найкраще відображають погляди Борхеса на переклад. Вони характеризують Борхеса як перекладача не через його роль в процесі цього перекладу, яка, звичайно, була не менш активною, ніж коли він робив переклади самостійно. У цих перекладах ми бачимо, як тісно пов'язане уявлення Борхеса про переклад з його уявленням про створення власної книги. Він був сповнений ентузіазму, його творча енергія, впертість, з якою він наполягав на тому, щоб вони з Ді Джованні абстрагувалися від оригіналу, важать набагато більше, аніж будь-які його теоретичні міркування стосовно перекладу. Борхес був і автором і перекладачем водночас. Як згадує Ді Джованні, Борхес вітав будь-які зміни, навіть одного разу наполягав на виключенні одного абзацу, бо вважав, що він не має жодного сенсу в англійському варіанті. Також він погоджувався додавати елементи, яких не було в оригіналі [5]. У передмові до книги, Борхес і Ді Джованні пишуть, що їхньою метою було створення перекладу, який би читався як оригінал. Борхес залишився дуже задоволений цим перекладом. Для нього переклад власних робіт став можливістю створити їх ще раз, винести натхнення за рамки оригінального іспанського тексту. Англійська мова, яку Борхес вважав кращим лінгвістичним кодом, це інший інструмент, інший засіб вираження думок, і її не потрібно примушувати імітувати іспанський оригінал. У більшості творів Борхеса теми або структура повторюються, і, оскільки двозначність і перетворення є характерними для всіх його робіт, переклад виявляється ще однією творчою людиною. Оригінали не довершені і їх можна безкінечно переписувати.

Переклад Борхесом Борхеса був його останнім акордом: сліпий автор читає свої твори, слухає як їх читають, переписує їх за допомогою інших рук тією мовою, якою він завжди мріяв писати. У цьому літературна магія Борхеса.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Borges, Jorge Luis. Las Versiones Homéricas [Електронний ресурс] / J.L. Borges // Сайт Guía Bibliográfica de Esoterismo. Libros y Publicaciones. – Режим доступу: <http://www.2enero.com/textos/borghom.htm>
2. Borges, Jorge Luis. Pierre Menard, el autor de Don Quixote [Електронний ресурс] / J.L. Borges // Сайт Literatura.us. – Режим доступу: <http://www.literatura.us/borges/pierre.html>
3. Borges, Jorge Luis. The Translators of the Thousand and one nights/ J.L. Borges // The Translation Studies Reader – 2000, p. 34-47.
4. Di Giovanni, Norman Thomas. The Borges Papers [Електронний ресурс] / N. T. Di Giovanni // Сайт Ді Джованні. – Режим доступу: http://www.digiovanni.co.uk/borges_papers.php
5. Louisor, Dominique M. Jorge Luis Borges and translation/ D. Louisor // Babel 41:4 – 1995, 209 pp.
6. Milton, John. “Make me macho, make me gaucho, make me skinny”: Jorge Luis Borges’ desire to lose himself in translation [Електронний ресурс] / John Milton // Сайт Джона Мілттона. – Режим доступу: <http://www.johnmilton.pro.br/artigos/2005-makememachopdf>
7. Дубинин Б. Книга Мира (2001) [Електронний ресурс] / Б. Дубинин // Сайт Електронної Бібліотеки Світової Літератури. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/dubin_borges_worldbook_ru.htm#01

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Гуменюк – студентка 5 курсу (магістрант) факультету Референт-перекладач, Харківського гуманітарного університету Народна українська академія, кафедра теорії та практики перекладу.

Наукові інтереси: теорія перекладу, іспаністика.

ВІДТВОРЕННЯ ЙОРКШИРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (на матеріалі роману Д.Г. Лоуренса “Коханець леді Чатерлей”)

Емілія ДЕНЕЖНА (Київ, Україна)

У статті узагальнюється стратегія перекладу діалектизмів на прикладі роману Д.Г. Лоуренса “Коханець леді Чатерлей” на рівні фонетичних та лексичних особливостей.

The article highlights the strategy of translating dialectisms in D.H. Lawrence’s novel “Lady Chatterley’s Lover” on the phonetic and lexical levels.

Переклад діалектів завжди був і залишається для перекладача художньої літератури завданням цікавим і складним. Враховуючи те, що автор художнього тексту використовує діалектизми із спеціальною метою, і розуміючи, що ігнорування цих елементів художнього

твору чи їх недо-відтворення у перекладі є не лише виявом неповаги до автора, але й викривленням оригіналу, перекладач твору, в якому присутні діалектизми, завжди знаходиться у пошуку прийомів їхнього адекватного відтворення. Зазвичай цілеспрямоване використання діалектних форм автором художнього тексту становить невід'ємну складову ідіостилію цього автора, і без відтворення цих форм у перекладі неможливе відтворення ідіостилію в цілому. Широко користувався для характеристики своїх героїв діалектом англійський письменник-модерніст Д.Г. Лоуренс. Його найвідоміший роман "Lady Chatterley's Lover" двічі перекладався українською – С. Павличко ("Коханець леді Чатерлей") і Д. Радієнком ("Коханець леді Чаттерлі"). Завдання відтворити йоркширський діалект українською мовою постало перед перекладачами в усій повноті, і підійшли вони до його вирішення принципово однаково, хоча і не на рівні кожного окремого речення.

Окремі аспекти перекладу діалектизмів розглядалися у працях таких відомих дослідників, як С. Влахів і С. Флорін, А. Федоров, О. Чердиченко та ін. Багато уваги приділяє цьому питанню у своїх розвідках О. Медвідь. Проте, комплексного дослідження, де б узагальнювалися стратегії відтворення англійських діалектів в українському перекладі, досі немає.

Діалектизми – це слова, вживання яких характеризується територіальною обмеженістю і більш-менш контрастує з прийнятими в літературній мові нормами. Діалект часто ототожнюють із говіркою, проте варто зазначити, що діалект – поняття значно ширше за говірку, адже діалект може включати в себе сукупність однорідних говірок [5: 358]. З точки зору мови, діалектизми поділяються на *фонетичні*, які відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків, *граматичні*, які різняться від літературної норми оформленням певних граматичних форм, і *лексичні*, що в діалекті мають значення, відмінне від загальнономовного.

Автор художнього твору, як правило, вводить розмовні слова в пряму мову своїх персонажів для того, щоб надати їм просторову, часову й соціальну характеристики. Наприклад, лісник Мелорз у романі Д.Г. Лоуренса володіє як нормативною англійською мовою, так і діалектом дербі, і використовує діалект саме тоді, коли бажає підкреслити свій соціальний статус, протиставити себе у такий спосіб господарям маєтку. Діалектне мовлення Мелорза виявляє своєрідність не тільки мовленнєвого, але й психологічного портрету героя.

Сучасні перекладознавці і перекладачі здебільшого погоджуються на тому, що для відтворення діалектизмів необхідно використовувати просторіччя. Саме просторіччя в широкому смислі слова є основним функціональним еквівалентом територіальних та соціальних діалектів у мові перекладу. Діалектизми утворюють неповторну своєрідність художньої тканини, і без них мова героїв позбавляється індивідуальності. У перекладі це вимагає компенсації. Проте, проста заміна діалектизмів першотвору діалектизмами мови перекладу перетворює "місцевий колорит" першотвору на "місцевий колорит" мови перекладу. Відтворення діалектів підкреслено розмовним стилем не переходить меж "одомашнення" і залишає переклад в рамках своєї культури.

І. Левий зазначає, що "...не обов'язково, щоб у народному мовленні кожному розмовному звороту оригіналу відповідало просторіччя в перекладі: воно може бути використаним в іншому місці за умови, щоб загальне враження від мовленнєвої характеристики збереглося незмінним" [1:148]. Саме прийом компенсації часто дозволяє перекладачу досягти не часткової, формальної, а загальної функціональної та стилістичної відповідності: йдеться про переклад окремих елементів тексту з урахуванням комплексу змісту і мовної форми матеріалу, що перекладається.

На думку О. Медвідь, адекватним вважається той переклад, при якому відповідники у цільовій мові побудовані на тих самих прагматичних компонентах значення, що й одиниці англійського діалектного мовлення [4]. Таким чином, стратегією перекладу діалектизмів є передача їх семантичних, емоційно-експресивних та стилістичних рис.

Основними показниками говірки Мелорза у романі «Коханець леді Чатерлей» є фонетичні та лексичні особливості.

До характерних **фонетичних** рис йоркширського діалекту в цілому відносяться такі:

1) вимова короткого звуку <a> замість <o> у таких словах як *long, wrong, strong*; 2) вимова короткого <i> замість дифтонгу <ai> у словах на кшталт *find, blind*; 3) закінчення – *ing*, яке вимовляється як *-in'* (*walkin'*); 4) випущення на початку слова звуку <h> (*'orrible*); 5) «ковтання» звуку <t> (*ge' i' e'en* замість *get it eaten*); 6) вживання особового займенника *Ah* (чи *Aw*) замість *I*; 7) вживання частки *'nut* замість *'not*; 8) вживання архаїчних форм присвійного займенника *'mi* чи *'ma* замість займенника *'my* (*mii*). У тексті роману дві перші риси не спостерігаються.

Передача таких фонетичних особливостей англійських діалектизмів у перекладі є завданням досить складним для перекладача. Найчастіше у романі «Коханець леді Чаттерлей» зустрічаються випущення одного чи декількох звуків, а також усичення і редукації. Фонетичні особливості йоркширського діалекту передаються графічно, шляхом введення графем, які максимально наближаються до реальної вимови. Аналіз перекладів свідчить, що найчастіше перекладачі використовують повні, не усичені, форми українських відповідників. Це, звісно, робить текст перекладу зрозумілим для читача, але водночас, зменшує стилістичне забарвлення тексту. Наприклад:

Shall us go i' th' 'ut? [6: 238]

Пішли до *хижки*? (Радієнко: 218)

Зайдем у *хатину*? (Павличко: 261)

Переклад Д. Радієнка тут видається більш вдалим, оскільки у ньому вжито діалектне слово *хижка*, тоді як С. Павличко звертається до компенсації лише у наступному реченні. Д. Радієнко, в свою чергу, ще й компенсує втрату усиченості у наступному реченні, опускаючи дві літери наприкінці слова «треба»:

Ay, well, then I'll take my things off too. [6 : 239]

То чекай, *тре'* й мені своє зняти. (Радієнко: 218)

А, тоді я *так само* роздягаюся. (Павличко: 262)

Зазвичай компенсація втрат при перекладі фонетичних особливостей діалектизмів відбувається на рівні речення. Проте зустрічаються випадки, коли такі особливості відтворюються на рівні фонетичному. Наприклад, С. Павличко позначає на письмі довжину голосних у словах, що, очевидно, на її погляд, слугує індикатором діалектності; хоча це питання спірне, і, як свідчить опитування, сприймається не як діалектизм, а як особиста мовленнєва вада на кшталт затинання.

Am Ah t' light yer a little fire? [6: 120]

Запалити *вого-онь*? (Павличко: 132)

Sit 'ere then a bit, and warm yer. [6 : 120]

От посидьте тут *хви-илю*, зігрійтеся. (Павличко: 132)

Натомість Д. Радієнко випускає кінцівки слів, таким чином, ніби герой «ковтає» їх, а подекуди просто дає стилістично нейтральний варіант:

Mo' вам вогонь запалити? (Радієнко: 120)

Посидьте трохи, зігрієтесь. (Радієнко: 120)

У тексті оригіналу доволі часто зустрічаються замість *everything* та *never* графем *iverything* та *niver*. Завдяки існуванню просторічних слів «всьо», «всеньке» можна відносно точно передати стилістичне забарвлення слова «*iverething*», тоді як з «*niver*» такої можливості немає, і це слово потребує компенсації.

She carted off iverything as was worth taking from th' 'ouse. [6 : 276]

Вона *всеньке* повитягла з хати, скільки їй рук вистачило. (Радієнко: 250)

Вона виволокла з хати *всьо*, що варто було брати. (Павличко: 302)

Tha'lt niver force thysen to 't. [6 : 241]

Не можна ж себе присилувати. (Радієнко: 220)

Ти себе *ніяк* на неї не наставив. (Павличко: 264)

Фонетичні особливості йоркширського діалекту не можна адекватно відтворити в українському перекладі, вони лише частково замінюються окремими фонетичними відхиленнями українського просторіччя.

До характерних **лексичних** особливостей йоркширського діалекту відносяться:

1) вживання архаїчних форм займенників, наприклад, *tha* (викривлена форма *thou*) замість *ti*, *thee* замість *тобі* та *тебе*, *thy* замість *твій*; 2) вживання архаїчних форм *aye* та *nau* замість *yes* та *no*; 3) вживання архаїчної форми *afooar* замість прислівника *before*; 4) вживання таких діалектних дієслів як *'bahn'* та *'off'ti'* замість *going to*.

Розгляньмо конкретні приклади з архаїчними формами займенників:

*There's no law says as **tha's** got to. Ta'e it for what it is. [6 : 241]*

*Нема такого закону, щоб **тре'** було це зробити. Просто змирися. (Д.Радієнко: 220)*

*Нема такого закону, щоб ти мусила. **Тра** приймати все, як є. (С.Павличко:264)*

В українській мові немає діалектних чи архаїчних форм особових займенників, і тому перекладачі компенсують цю рису вживанням дієслів зі стягнутими закінченнями чи в усічених формах.

*Ay, this is **thy** supper, **tha** nedna look as if **tha** wouldna get it! [6: 274]*

Оце твоя вечеря, і не дивися на мене, ніби я тебе голодом морю. (Д.Радієнко: 249)

*Еге ж, це твоя вечеря, не **тра** на мене так **вилуплюватися**, так наче я тебе не годую! (С.Павличко: 301)*

Перекладаючи це речення, С. Павличко користується просторічними елементами, такими як *еге ж*, вживає дієслова зниженого стилю (*вилуплюватися*), тоді як Д. Радієнко обирає нейтральну лексику і не відтворює говірку Мелорза. Натомість, у наступному реченні перекладачі удаються до прямо протилежних стратегій: Д.Радієнко використовує дієслово *може* в усіченій формі *мо'*, а С.Павличко робить вибір на користь нейтральних, стилістично немаркованих слів. На жаль, через відсутність необхідних ресурсів у мові перекладу, жодному з перекладачів не вдається відтворити в українській мові редуковані форми особових займенників:

*Shall y' eat summat? Shall t'eat a smite o' summat, if I bring it **thee**? [6: 339]*

*Мо', щось з їсте? А ти щось **ноїси**, принести тобі? (Д.Радієнко: 302)*

Щось будете їсти? Ти будеш їсти, щось принести тобі? (С.Павличко: 370)

У наступному прикладі стилістична забарвленість речення підкреслюється граматичною неправильністю: замість *don't* із *tha* використано *doesn't*. Відтворити цю особливість йоркширського діалекту на граматичному рівні неможливо, тому перекладачі удаються до компенсацій на лексичному рівні: Д.Радієнко вживає розмовно-просторічне слово *любка*, С.Павличко – пестливе *любонько*:

*Tha comes o' thine own accord, lass, **doesn't ter**? It's non me as forces thee? [6: 342]*

*Ти ж сама **хміла** до мене прийти, **любка**? Я ж тебе не силував, **не**? (Д.Радієнко: 304)*

*Ти прийшла з власної волі, правда, **любонько**? Я тебе не силував? (С.Павличко: 373)*

Однією з рис йоркширського діалекту є викривлення зворотних займенників: *us-selves* (*ourselves*). Окрім цієї особливості, у наступному прикладі зустрічаємо ще й редуковані сполучники (*an' = and*), а також *ter* замість *to*. Всі ці особливості, не мають відповідників в українській мові і передаються стилістично немаркованими одиницями. Абсолютний баланс у перекладі діалекту неможливий, і єдиною метою, яку має ставити перед собою перекладач, є відтворення тональності художнього твору за допомогою компенсації. У наступному реченні обидва перекладачі майже не відтворили особливості мовлення Мелорза, і лише звернулися до прийому компенсації на лексичному рівні: Д.Радієнко вживає просторічні слова *хазяї* та *прожиття*, С.Павличко – *дещиця*:

*Let's not live **ter** make money, neither for **us-selves** nor for anybody else. Now we're forced to. We're forced to make a bit for **us-selves**, **an'** a fair lot for **th'** bosses. [6 : 305]*

*Давай жити іще для чогось. А не заради того, щоб робити гроші для себе чи когось іншого. Зараз ми змушені жити так. Змушені заробляти собі на прожиття і збагачувати **хазяїв**. (Д.Радієнко: 274)*

*Давай жити не задля того, щоб заробляти гроші – чи то для себе, чи то для когось. Тепер ми змушені до цього. Нас примушують заробляти **дещицю** для себе і значно більше для босів. (С.Павличко: 334)*

Розгляньмо окремо переклад архаїчних форм зворотних займенників:

*Dunna fret **thysen** about lovin' me. Tha'lt niver force **thysen** to 't. [6: 241]*

*Не мучся, що ти мене не кохаєш. Не можна ж **себе** присилувати. (Д.Радієнко: 249)*

Не мордуйся тою любов'ю до мене. Ти себе ніяк на неї не наставив. (С.Павличко: 301)

На морфологічному рівні відтворити цю рису йоркширського діалекту в українській мові не видається можливим. З метою компенсації перекладачі вживають *тою* замість *тією* та розмовний імператив.

Як зазначалося раніше, однією з характерних рис йоркширського діалекту є вживання застарілої форма слова-речення *naу* замість *no*. І Д.Радієнко, і С.Павличко перекладають її просторічним словом *не*, тобто на фонетико-стилістичному рівні.

Naу, naу. Naу, for me it was good, it was good. Was it for you? [6: 163]

Не, не! Не, мені гарно було з тобою, дуже гарно. А тобі як? (Радієнко: 156)

Не, не! Не, мені було добре, добре. А тобі? (Павличко: 179)

У цьому випадку, як і в інших, що ми розглянули раніше, перекладачі прагнуть відтворити саме тональність твору, адже адекватне відтворення діалекту є завданням, що майже неможливо розв'язати. У зв'язку з тим, що власне репліка героя, без коментарів автора чи перекладача, не дає читачу можливості зрозуміти, на якому саме діалекті говорить герой (на йоркширському чи кентському діалекті), саме відтворення тональності є важливим завданням при перекладі діалекту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левый И. Искусство перевода.– М., 1974. – 152 с.
2. Лоуренс Д.Г. Коханець леді Чаттерлей / Пер. С. Павличко – Київ: Основи, 1998. – 461 с. (Павличко)
3. Лоуренс Д.Г. Коханець леді Чаттерлей / Пер. Д. Радієнко – Харків: Фоліо, 2005. – 382с. (Радієнко)
4. Медвідь О. Проблема використання діалектизмів і просторіччя в українському художньому перекладі // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення (Львів, 22-28 серпня 1993 р.). – Львів, 1993. – С.272-277.
5. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За заг. Ред.. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588с.
6. Lawrence D.H. Lady Chatterley's Lover. – СПб.: Антологія КАРО, 2005. – 448 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Емілія Денежна – викладач кафедри комунікації і лінгвокраїнознавства Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Наукові інтереси – перекладознавство, труднощі художнього перекладу.

ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК КОМПОНЕНТ “МОВНОГО СПЕКТРА” Е.ХЕМІНГВЕЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Руслана ДОВГАНЧИНА (Київ, Україна)

У статті аналізуються способи відтворення у перекладі лексичного повтору як компонента “мовного спектра” Е.Хемінгуея. Матеріалом дослідження слугують переклади його оповідань українською та російською мовами.

The article highlights the ways of reproducing the lexical repetition in Ukrainian and Russian translations of E.Hemingway's book stories. The lexical repetition is viewed as a paramount component of author's "language spectrum".

Літературна діяльність Е.Хемінгуея по-справжньому розпочалася в Парижі в 20-х роках, який на той час був Меккою модернізму. Письменники, поети, художники з багатьох країн приїжджали туди, щоб поринути в ту атмосферу, де змінювалися усталені цінності і створювалися нові, породжені ХХ сторіччям, принципи і еталони. В Парижі молодий письменник познайомився з такими знаковими фігурами модерністської літератури, як Джеймс Джойс, Гертруда Стайн, Шервуд Андерсон. Вони були кумирами, безперечними авторитетами для молодих літераторів. І потрібно було керуватися своєю власною інтуїцією письменника, щоб повністю не підпасти під вплив модних ідей міс Г. Стайн, з її суб'єктивізмом, експериментами, які врешті-решт зводилися до суто формальної гри. Безперечно, що молодий Е.Хемінгуей захоплювався ідеями Г. Стайн, уважно вивчав її досвід, зокрема дуже активно застосовував прийом повтору, який сповідувала наставниця. Втім Е.Хемінгуей шукав власний шлях, в його творах форма є невід'ємною частиною змісту, до того ж підпорядкована його художній теорії “айсберга”, що принесло йому Нобелівську премію і зробило улюбленим письменником широкого загалу читачів. В “мовному спектрі” Е.Хемінгуея значна роль відведена саме прийому повтору (більш детально про “мовний спектр” автора див. статтю Некряч Т., Довганчиної Р. [7]).

Актуальність вивчення феномена повтору визначається зростанням чисельності робіт, присвяченим дослідженню повторюваності, що проявляється на всіх рівнях текстової організації і виступає як один із найважливіших принципів, що забезпечує структурно-

змістову єдність, цілісність текстового простору. В теоретичних осмисленнях особлива увага приділяється лексичному повтору, який розглядається як засіб вираження синтаксичних відношень [2; 4; 8], як “стилістичний прийом” [3: 258], як “прийом актуалізації, що забезпечує структурну зв’язність цілого тексту і встановлює ієрархію його елементів” [1: 87], як лексико-синтаксичний засіб мови [5]. Саме лексичний повтор слів виконує у мові функцію основного “будівельного матеріалу” будь-якого тексту, складає його ядро. Під лексичним повтором в даній статті розуміється “повторення слів, словосполучень і речень у складі висловлювання, абзацу, речення” [3: 258] і тексту. Аналізуючи роль лексичного повтору в ідіостилі конкретного автора, слід пам’ятати, що текст створюється автором на основі його життєвого досвіду і є продуктом його естетично-творчої діяльності.

Новизна тематики полягає в запропонованій системі дослідження феномена повторюваності в зіставному аспекті для виявлення специфічних труднощів, які виникають при відтворенні даного параметра ідіостилу автора в перекладі.

Метою статті є дослідження лексичного повтору як засобу створення однозначного мовленнєвого ефекту в ідіостилі Е.Хемінгуей, визначення його семантичних і функціональних особливостей крізь призму текстів перекладу з англійської мови на українську та російську мови.

Художній текст побудований так, що і окремих елементів, і весь текст в цілому включені в різноманітні системи відношень, отримуючи в результаті більше, ніж одне значення. В художньому тексті всі ці значення не відмінюють одне одного, а присутні одночасно, створюють своєрідний ефект, який полягає в тому, що “кожне осмислення утворює окремих синхронний зріз, зберігаючи при цьому пам’ять про попередні значення і усвідомленість можливості майбутніх” [33: 89]. Повтор в ідіостилі Е.Хемінгуей відіграє різноманітні функції, він може мати ефект підсилення, експресивності, асоціативності, а також утворювати підтекстні шари його творів.

В оповіданні “*The End of Something*” (“Кінець чогось” – пер. В.Митрофанова), читач безнастанно передчуває крах стосунків Ніка і Марджорі. Багатозначні репліки Ніка, які містять повтор лексеми “*strike*”, створюють підтекст твору:

“*They aren’t striking,*” he said” (Hemingway, 317) – “– Не бере, – мовив він” (Хемінгуей, 52) – “– Не клюєт, – сказав он” (Хемингуэй, 653).

“*But they won’t strike*” Nick said” (Hemingway, 317) – “– А принади не бере, – озвався Нік” (Хемінгуей, 52) – “– Да, но клева-то нет, – сказал Ник” (Хемингуэй, 653).

Звичайно автор вживає полісемантичне дієслово “*to strike*” в його значенні “*to hook (a fish) by a sudden sharp pull*” [13: 981], тобто саме те значення, що і відтворено в перекладах. Але Present Continuous цього дієслова мимоволі викликає асоціацію із дуже часто вживаним і розмовним значенням прикметника “*striking*” – “*remarkable, impressive, attracting attention*” [13: 981], тобто читач оригіналу розуміє одночасно обидва значення: “*підсікати, брати принаду*” (про рибу) і “*вражати, зачіпати*”. Тобто в оригіналі є певна каламбурна основа, гра слів, яка створює підтекст. І коли Нік говорить про рибу “*They aren’t striking*”, читач, знаючи про його песимістичний настрій з попередніх реплік, чує щось на зразок “*мене це вже не вражає*” (“*меня это уже не впечатляет*”). В російському перекладі Н.Волжиної пропонується часткова компенсація сленгізмом “клево”: “... но клева-то нет”. Напевно саме таке відчуття і у Марджорі, адже раптово вона запитує Ніка:

“*What’s the matter, Nick?*” Marjorie asked” (Hemingway, 318) – “– Що з тобою, Ніку? – спитала Марджорі” (Хемінгуей, 53) – “– Что с тобой Ник? – спросила Марджори” (Хемингуэй, 654).

Передчуття читачів підтверджуються фразою Ніка, яка в їхній свідомості перегукується із попередньою фразою “*they aren’t striking*”:

“*It isn’t fun any more*” (Hemingway, 320) – “– Мене вже ніщо не тішить” (Хемінгуей, 54) – “– Скучно” (Хемингуэй, 655).

Ця фраза повторюється декілька раз:

“*It isn’t fun any more. Not any of it*” (Hemingway, 320) – “– Ніщо не тішить. Анітрохи” (Хемінгуей, 54) – “– Скучно. Все стало скучно” (Хемингуэй, 655).

А далі Марджорі перепитує:

“*Isn't love any fun?*” (Hemingway, 320) – “– *І кохання вже не тішить?*” (Хемінгуей, 54) – “– *І любить скучно?*” (Хемінгуей, 655).

В перекладах також зберігається необхідний повтор, але втрачається асоціація з фразою “*they aren't striking*”, тому що не збережено її багатозначності.

Повтор робить фразу “*it isn't fun any more*” надзвичайно сильною і вирішальною в оповіданні, але читач уже готовий почути це від Ніка, адже його попередні фрази і сама назва оповідання вже підготували читача до цього. Ця фраза мов би стає логічним завершенням і поясненням поведінки Ніка. Жоден з аналізованих перекладів не дає повною мірою цих прихованих змістів.

Наступне оповідання “*The Three-Day Blow*” (“*Триденна буря*” – пер. В.Митрофанова) є своєрідним продовженням попереднього оповідання. Сама назва оповідання таїть у собі натяки на неспокій, відсутність гармонії, хвилювання. Лексема “*blow*” повторюється в оповіданні неодноразово:

“*All of a sudden everything was over,*” Nick said. “*I don't know why it was. I couldn't help it. Just like when the three-day blows come now and rip all the leaves off the trees*” (Hemingway, 329) – “– *Якось враз усе минулося, – пояснив Нік. – Не знаю навіть чому. Я просто не міг інакше. Так само, як оце тепер, – зривається триденна буря і не залишає на деревах жодного листочка*” (Хемінгуей, 62) – “– *Вдруг все кончилось, - сказал Ник. – Почему так получилось, не знаю. Я ничего не мог с собой поделатъ. Все равно как этот ветер: налетит – и в три дня не оставит ни одного листка на деревьях*” (Хемінгуей, 665).

Назва оповідання перегукується саме з цим порівнянням в другій половині тексту. Український переклад назви “*Триденна буря*” точно повторюється в тексті. Російська назва оповідання “*Трехдневная непогода*” відтворюється не повністю, через що втрачається формальний зв'язок між назвою і текстом. Порівняння точно повторює назву оповідання, що і проводить між ними паралель, тому важливо, щоб і у перекладах зберігався такий самий повтор.

Повтор став важливим засобом створення підтексту в цьому оповіданні. Фраза “*I couldn't help it*”, яка звучить у вищенаведеному уривку, повторюється пізніше в теперішньому часі: “*I can't help it*”. Точно в такому вигляді ця фраза звучить і в попередньому оповіданні. І навіть, якщо автор ніде не вказує, що це одна і та сама історія, ці фрази Ніка нагадують, що саме відбувалося в попередньому оповіданні. Е.Хемінгуей не часто вдається до порівнянь, тому це порівняння тут зовсім не випадкове. Наприкінці оповідання Нік знову знаходить собі розраду у природі. Коли він виходить на вулицю все здається не таким безвихідним, мов би сама природа приходить йому на допомогу:

“*Outside now the Marge business was no longer so tragic. It was not even very important. The wind blew everything like that away*” (Hemingway, 331) – “*Тут, на вільному повітрі, та історія з Марж здавалася зовсім не такою трагічною. Та навіть і не дуже важливою. Усе те розвіяв вітер*” (Хемінгуей, 64) – “*На воздухе вся история с Мардж не казалась такой трагической. Это было вовсе не так уж важно. Ветер унес все это с собой*” (Хемінгуей, 666).

І в останньому абзаці автор, майже повторює фразу з попереднього абзацу. Природа виступає певною стабілізуючою константою: духовний світ героя гармонізується з оточуючим світом через усвідомлення себе частиною природи:

“*None of it was important now. The wind blew it out of his head*” (Hemingway, 331) – “*Тепер усе воно нічого не важило. Вітер видув те у нього з голови*” (Хемінгуей, 64) – “*Теперь это было совершенно не важно. Ветер выдул все у него из головы*” (Хемінгуей, 666).

Фрази “*The wind blew everything like that away*” і “*The wind blew it out of his head*” звучать подібно, та якщо в оригіналі повторюється дієслово “*blow*”, то в перекладах воно звучить по-різному в цих двох реченнях, тому що прислівники вжиті у оригіналі змінюють відтінки цього слова. У першому реченні зустрічається фразове дієслово “*blow away*”, а в другому “*blow out*”, а у перекладах не можливо зберегти лексичний повтор.

Отже, попри описану негоду, природа не несе трагічного мотиву в оповіданні. Недарма Нік і Білл говорять про неї як про живу істоту, (про що, зокрема, свідчить займенник жіночого роду “*she*”), при цьому знову повторюється дієслово “*to blow*”:

“*She is blowing, ’ Nick said*” (Hemingway, 321) – “– *Оце дме, - сказав Нік*” (Хемінгвей, 55) – “– *Здорово дуєт, – сказав Нік*” (Хемінгвей, 658).

“*She’ll blow like that for three days, ’ Bill said*” (Hemingway, 321) – “– *Тепер три дні так буде, – докинув Білл*” (Хемінгвей, 55) – “– *Это теперь на три дня, – сказал Билл*” (Хемінгвей, 658).

В перекладах втрачається повтор ключового слова з назви оповідання.

Якщо в попередньому оповіданні Нік розриває стосунки з Марджорі, то в цьому оповіданні він розуміє, що тільки від нього залежить відновлення стосунків. Водночас і опис негоди не має трагічних конотацій на фоні діалогу Ніка з його другом Біллом:

“*It’s good when the fall storms come, isn’t it?’ Nick said.*

“*It’s swell*” (Hemingway, 323) –

“– *Добре, коли настають осінні бурі, правда ж? – сказав Нік.*

– **Розкіш**” (Хемінгвей, 57) –

“– *А хорошо, когда начинается осенняя буря, – сказал Ник.*

– **Замечательно**” (Хемінгвей, 659).

Переклад слова “*swell*” дуже важливий, адже це слово є наскрізним у тексті, а отже несе додаткове семантичне і символічне навантаження.

Вперше це означення зустрічається при описі смаку віскі:

“*It’s got a swell, smoky taste, ’ Nick said...*” (Hemingway, 322) – “– **Приємний** в нього смак: наче димом відгонить, – мовив Нік...” (Хемінгвей, 56) – “– **Приятно** отдаєт дымком, – сказав Нік...” (Хемінгвей, 658).

В українському перекладі слово “*swell*” передається прикметником “*приємний*”, а в російському відповідним прислівником: “*приятно*”.

Та сама лексема повторюється при описі книжки:

“*It’s a swell book...*” (Hemingway, 324) – “– **Книжка чудова...**” (Хемінгвей, 58) – “– **Книга замечательная...**” (Хемінгвей, 660).

Наступного разу в англійському тексті слово “*swell*” стосується батька Білла:

“*He’s a swell guy, ’ Nick said*” (Hemingway, 325) – “– **Він чудовий** чоловіча, – сказав Нік” (Хемінгвей, 59) – “– **Он у тебя молодчина,** – сказав Нік” (Хемінгвей, 662).

В російському перекладі лексичний повтор зовсім не відтворюється.

Потім цим самим прикметником описується поліно:

“*That’s a swell log, ’ Nick said*” (Hemingway, 326) – “– *Оце-то поліняка, – мовив Нік*” (Хемінгвей, 60) – “– *Полено первый сорт, – сказал Ник*” (Хемінгвей, 662).

В обох перекладах означення випущено, в українському тексті з’явилася натомість підсилююча частка “*-то*” і розмовне слово “*поліняка*”, яке вказує на великі розміри. В російському тексті розмовний вираз “*первый сорт*” є семантичним і стилістичним відповідником епітета “*swell*”, але його лейтмотивна складова втрачена. Востаннє цей епітет стосується почуття Білла:

“*How do you feel?’ Nick asked.*

“**Swell, I’ve just got a good edge on**” (Hemingway, 330) –

“– *Як ти себе почуваси? – спитав він Білла.*

– **Розкішно. Саме те, що треба**” (Хемінгвей, 63) –

“– *Ну как ты? – спросил он.*

– **Прекрасно. В самый раз**” (Хемінгвей, 666).

Тлумачний словник вказує, що прикметник “*swell*” означає “*very good*” [11: 1460], а постійний повтор одного й того самого слова в оригіналі надає йому символічного звучання. Складається враження, що у Ніка все буде добре і що його історія не така й трагічна. Це слово звучить лейтмотивом в оригіналі, а в перекладі, через урізноманітнення лексичних варіантів, повтор втрачає напругу і лейтмотив не утворюється.

Втім, перекладачі відчувають потребу компенсації і в наступних реченнях, які теж містять повтор, відтворюють ці оптимістичні ноти:

“*He felt happy now*” (Hemingway, 330) – “*Тепер він чуввав себе чудово*” (Хемінгвей, 63) – “*Ему снова стало хорошо*” (Хемінгвей, 666).

Перекладачі змінюють лексему “happy” – “щасливий” на синонімічні відповідники, і дотримуються своєї методи, коли автор знову вдається до повтору фрази:

“He felt happy” (Hemingway, 330) – “Він почував себе чудово” (Хемінгуей, 63) – “Ему было хорошо” (Хемингуэй, 666).

В українському перекладі слово “чудово” перегукується з перекладом слова “swell”, яке В.Митрофанов двічі перекладає однаково. Таким чином, слово “чудово” певним чином повторює лейтмотивне навантаження слова “swell”.

Отже, якщо повтори є свідомим стилістичним прийомом автора, який утворює лейтмотив твору, і є складником “мовного спектра” автора, то вони вимагають підвищеної уваги і майстерності перекладача. Можна зробити **висновок**, що невідтворення у перекладі цієї важливої формотворної ознаки зміщує смислотворні акценти і спричиняє викривлення авторського задуму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – М.: Наука, 2004. – 383с.
2. Астафьева И.М. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование: Автореф. дис...канд.филол. наук: 10.02.04 /1-й Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. – М.,1964. – 14 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139с.
4. Зиневская Н.А. Лингвистические особенности дистантного повтора и его роль в организации текста: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т им. М. Тореза. – М., 1978. – 25 с.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Высшая школа, 1988. – 192 с.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. М.: Искусство, 1970. – 383 с.
7. Некряч Т.Є., Довганчина Р.Г. Відтворення у перекладі мовного спектру Ернеста Хемінгуея в рамках ідіостилію. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Зб. наук. пр. / – К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка / Від. ред. Н.М.Корбозерова. – К.: Логос, 2008. – Вип.13. – с.420-426.
8. Николаева Т.М. От звука к тексту. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 679с.
9. Хемінгуей Е. Твори в чотирьох томах. Том І. Романи та цикли оповідань – К.: Дніпро, 1979. – 717с.
10. Хемингуэй Э. Фиеста. Прощай, оружие! Праздник, который всегда с тобой. Старик и море: Романы. Рассказы: Пер. с англ./ Э.Хемингуэй. – М.: АСТ, 2004. – 858с.
11. Dictionary of Contemporary English – L., N.Y.: Longman, 2001. – 1668p.
12. Hemingway E. The Essential Hemingway – L.: Arrow Books, 1993. – 522p.
13. New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danury: Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1149p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Довганчина – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: переклад художньої літератури.

РІВНІСТЬ СТАТУСУ АДРЕСАТА-ЗАКОХАНОГО/ЗАКОХАНОЇ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО ТИПУ ІНТЕРАКТИВНОСТІ

Олена ЄМЕЛЬЯНОВА (Суми, Україна)

Стаття присвячена дослідженню мовленнєвого вираження статусу адресата-закоханого/закоханої за умов кооперативного типу мовленнєвої взаємодії. Виокремлено вербальні та невербальні засоби вираження паритету статусу адресата-закоханого/закоханої.

The article deals with the study of speech realization of addressee-lover’s status in cooperative interaction. Verbal and non-verbal means of speech realization of lover’s status (parity) are pointed out.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується утвердженням антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, основи якого були сформульовані в лінгво-філософській концепції В. Гумбольдта [5]. У рамках цього підходу велика увага приділяється вивченню ролі людського фактора в мові. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість [6], творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеоетнічних, вікових чинників.

Мета даної статті полягає у вивченні мовленнєвого вираження статусу адресата-закоханого/закоханої за умов кооперативного типу інтерактивності. Об’єктом даного дослідження виступають діалогічні фрагменти англомовного художнього дискурсу закоханих, в яких реалізовано мовленнєве вираження статусу адресата. Предметом аналізу є засоби вербального та невербального вираження рівності статусу адресата-закоханого/закоханої в сучасному англомовному художньому дискурсі.

Традиційна модель комунікації *адресант – повідомлення – адресат* віддзеркалює суттєвість фактору адресата. Адресат, виступаючи невід'ємною складовою художнього діалогічного дискурсу, постає у спілкуванні як мовна особистість.

Сучасний стан лінгвістичних досліджень мовної особистості характеризується комунікативно-когнітивним спрямуванням [6; 10], теоретичне підґрунтя якого представлено в роботі Ю.Н. Караулова [6]. Згідно до його точки зору, модель мовної особистості трьохмірна та представляє собою ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) [6: 60-62].

Лінгвістика спілкування розглядає особистість комуніканта як цілісне утворення і в той же час виокремлює в його структурі ряд іпостасей (Я фізичне, Я соціальне, Я інтелектуальне, Я психологічне, Я мовомисленнєве), які співвідносяться з соціальними та психологічними ролями, виконуваними комунікантами у діалогічній взаємодії [12: 7]. Відповідно до концепції трансактного аналізу Е. Берна [4], особистість є баготорівневим утворенням, що складається з трьох его-станів/психологічних ролей (“комунікативних позицій” в термінології Ф.С.Бацевича [2]) – Дитини, Дорослого, Батька. Синтез двох моделей (запропоновано О.С. Кіреєвою [7]) – трьохрівневої моделі структури мовної особистості (Ю.М.Караулов) та трьохрівневої моделі особистості (Е.Берн), що дозволяє співвіднести рівні мовної особистості зі складовими моделі множинної структури особистості: (I) асоціативно-семантичний – Дитина, (II) лінгвокогнітивний – Дорослий, (III) мотиваційно-прагматичний – Батько, є релевантним для аналізу мовленнєвого вираження статусу адресата-закоханого/закоханої.

Мовленнєве вираження статусу адресата-закоханого/закоханої як віддзеркалення його комунікативних прав та обов'язків, обумовлених рядом факторів, серед яких найбільш вагомими є рольовий модус адресата, його комунікативна позиція, тип реалізованого адресантом мовленнєвого акту, конвенції, що регулюють процес інтеракції, може характеризуватися рівністю ($A_2=A_1$), зверхністю ($A_2>A_1$) чи підлеглістю ($A_2<A_1$, де A_2 – мовленнєве вираження статусу адресата, A_1 – мовленнєве вираження статусу адресанта).

Базуючись на положеннях трансактного аналізу стосовно того, що его-стани Батька та Дитини містять в собі, що найменше дві іпостасі – “позитивну”[+] та “негативну” [-], та маючи на меті дослідити мовленнєве вираження статусу адресата в умовах кооперативного типу спілкування, вважаємо релевантним розгляд таких комбінацій трьох складових суб'єктного модусу як: [Б(+)-Б(+)], [Ди(+)-Ди(+)], [Д-Д] де Д – Дорослий, Б – Батько, Ди – Дитина.

В сучасному англomовному художньому дискурсі віддзеркалюються основні види соціальних процесів, на яких ґрунтуються міжособистісні контакти: асоціація (співробітництво) та дисоціація (конфлікт). Як зазначає Ф. Хундснуршер [13], діалогі-співробітництва характеризуються однаковою спрямованістю цілей співрозмовників, а діалогі-конфлікти – протилежною. Кооперація (від лат. *cooperato* співробітництво) – одна з основних форм організації міжособистісної взаємодії, яка характеризується об'єднанням зусиль учасників для досягнення спільної мети [9: 177].

Вивчення фактологічного матеріалу дозволяє констатувати, що додаткові трансакції типу [Б(+)-Б(+)], [Ди(+)-Ди(+)], [Д-Д] представляють собою реалізацію асоціативно-спрямованого спілкування та свідчать про рівність статусів закоханих, що знаходить своє відбиття як на вербальному, так і на невербальному рівнях.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закохана (Hella) – закоханий (David)

психологічний рівень/комунікативна позиція: турботливий Батько / слухняна Дитина – турботливий, розуміючий Батько.

Після тривалої розлуки кохана Девіда Гелла повертається з Іспанії до Парижу.

“Let me look at you,” she said. She held me at arm’s length, searching my face. “Ah. You look wonderful. I’m so happy to see you again.”

I kissed her lightly on the nose and felt that I had passed the first inspection. “Did you get a nice trip? And how was Seville? Tell me everything.”

Гелла, ініціюючи процес інтеракції з комунікативної позиції турботливого Батька, вживає реквестив (“*Let me look at you.*”), на який слідує невербальна реакція Девіда (“*I kissed her lightly on the nose*”), підкріплена вербально квеситивами (“*Did you get a nice trip? And how was Seville?*”) та директивом (“*Tell me everything.*”). Маркером комунікативної позиції турботливого Батька Девіда виступає топонім *Seville*. (Під час аналізу ми враховуємо той факт, що в процесі інтеракції комунікативні ролі співрозмовників “інверсуються” (термін О.О. Селіванової [11: 159]). Ініціювавши нову тему та поставивши питання, Девід змінює свою комунікативну роль та виступає адресантом висловлювання. Респонсивне висловлювання Гелли експлікує факт актуалізації комунікативної позиції слухняної Дитини (вербальним маркером виступає: (1) фонова, розмовна лексика (*terrible, hate, wish* і т.і.); (2) використання егоцентричного займенника; невербальний маркер – сміх): *She laughed. “Everything is a very tall order. I had a terrible trip, I hate trains, I wish I’d flown but I’ve been in one Spanish airline and I swore never, never again. It rattled, my dear, and I just sat there, praying and drinking brandy. I was sure I’d never see land again.” We passed through the barrier, into the streets...* з поступовим переходом до комунікативної позиції турботливого Батька, що пов’язано з вводом нової теми:

“*Coming back to Paris,*” she said, after a moment, “*is always so lovely, no matter where you’ve been.*” We got into a cab and our driver made a wide, reckless circle into the stream of traffic. “*I should think that even if you return here in some awful sorrow, you might – well, you might find it possible here to begin to be reconciled.*” Вербальним індикатором актуалізації комунікативної позиції турботливого, розуміючого Батька виступає топонім *Paris*.

Девід, підтримуючи позитивну тональність спілкування, також реагує з позиції турботливого, розуміючого Батька:

“*Let’s hope,*” I said, “*that we never have to put Paris to that test.*”

Гелла приймає адвісив, висловлений коханим, та реагує, уживаючи часткову цитату, яка у даному контексті експлікує духовну близькість закоханих:

Her smile was at once bright and melancholy. “Let’s hope” (J.Baldwin).

Дана мовленнєва взаємодія представляє собою компліментарний діалог-співробітництво [8: 165-166], спрямований на поповнення інформаційного та емоційного дефіциту співрозмовників. Інтеракція між закоханими в аспекті актуалізації однакових комунікативних позицій віддзеркалює симетричне мовленнєве вираження статусу адресата та адресанта-закоханих, що сприяє перебігу комунікації у позитивній тональності.

Трансакція між закоханими на рівні слухняна Дитина₁ – слухняна Дитина₂ [Ди(+)₁ – Ди(+)₂] характеризується паритетом статусу адресата та адресанта, що знаходить віддзеркалення на лексичному та граматичному рівнях.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закоханий (Danny) – закохана (Sandy)

психологічний рівень/комунікативна позиція: слухняна Дитина₁ - слухняна Дитина₂.

Денні невміло освідчується в коханні.

Danny finally turned to face Sandy as he slid closer to her on the bench.

“*Sandy, I don’t really know how to talk about these things, so I might sound like a sap, but I think you’re ...terrific, and wonderful, and ... pretty. You’re the nicest girl I ever met.*”

Danny slipped his hand around Sandy’s.

“*Danny, I’m sorry I got mad at you, and said all those things, because...*” Sandy looked down at her hand in Danny’s “*I really think you’re pretty special yourself.*”

Danny perked up. “Ehey, like me and you, we’re the best! Huh? Nah, better’n that. Me and you, Sandy, we’re the best of the best!”

“*Yeah?*” Sandy was giddy. “*You really think so?*”

“*Baby, just look at us!*”

Sandy squeezed his hand.

“*Danny, you still want to take me to the dance?*”

“*Yooh, after all this, who else, huh? You’re the one, baby. You start my heart, and put thump in my pump.*”

“And, you, Danny, uhh, you put, uhh, zing in my ring, and heat in my sleep.” Sandy giggled loosely (Ron De Christoforo).

На лексичному рівні до показників рівності статусів закоханих належать:

(1) уживання особового займенника першої особи множини у називному та об’єктному відмінках (*we, us*), що експлікує почуття спільної ідентифікації адресата з коханим/коханою (“*Ehey, like me and you, we’re the best! Huh? Nah, better’n that. Me and you, Sandy, we’re the best of the best!*”); (2) обопільне використання звертань, представлених: (а) адресатно-особовим займенником (*you*); (б) вокативами, а саме, особовими іменами (*Danny, Sandy* і т. і.), словами-дескрипторами (*baby* і т.п.); (3) уживання слів зниженої лексичної семантики, жаргонізмів, сленгу (*sap, pump* і т.п.); (4) підхоплення адресатом-закоханим/закоханою цитування рядків відомих пісень, що експлікує внутрішній емоційний стан закоханих (“*You start my heart, and put thump in my pump.*” – “*You put zing in my ring, and heat in my sleep.*”); (5) уживання різноманітних вигуків, які підкреслюють рівність та близькість закоханих (*Yooh, uhh, ehey, huh* і т.і.).

Маркерами ситуацій рівного спілкування між закоханими на граматичному рівні виступають: (1) невеликі за обсягом фрази, що надають інтеракції динамічності та невимушеності (“*You’re the one, baby*” і т.і.); (2) еліптичні речення (“*Yooh, after all this, who else, huh?*” і т.і.); (3) окличні речення (“*Baby, just look at us!*” і т.і.); (4) уживання редукованих конструкцій (“*Nah, better’n that.*” і т.і.); (5) порушення граматичних правил (“*You’re the nicest girl I ever met.*” і т.і.). Це пояснюється наявністю між комунікантами спільного фонду знань та духовною близькістю.

Кооперативне спілкування між закоханими на психологічному рівні слухняна Дитина₁ – слухняна Дитина₂ характеризується підвищеною позитивною емоційністю. Кохання висвітлює жадання емоційного контакту, розуміння, духовної близькості. Це той новий емоційний стан, який характеризується багатством та складністю переживань.

А.Д. Белова [3: 60] зазначає, що роль емоцій під час спілкування в аспекті емоційної поведінки адресата, його реагування в лінгвістиці недооцінювалася. Аналізуючи цю проблему, дослідниця акцентує увагу на тому факті, що емоційний компонент поряд з когнітивним та практичним (регулятивним) формує системотвірний фокус розбіжностей у діяльності особистості. Розглядаючи основні сторони особистості з точки зору моделі его-станів (в нашій термінології “комунікативних позицій”) – Дитини, Дорослого, Батька, А.Д. Белова співвідносить емоційно-комунікативний тип діяльності з роллю Дитини, інтелектуальний – з роллю Дорослого, а регулятивний – з роллю Батька.

Трансакція на рівні Дорослий₁ – Дорослий₂ [Д₁ – Д₂] є додатковою і протікає безконфліктно (психологічний Дорослий виступає медіатором між імпульсивною Дитиною та невдоволеним Батьком). Комуніканти раціонально оцінюють ситуацію, реагують не у відповідності з емоційними імпульсами Дитини чи нескінченими докорами Батька, а керуючись об’єктивними фактами. Це знаходить своє відбиття у симетричному мовленнєвому вираженні статусу адресата-закоханого/закоханої.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закохана (Hella) – закоханий (David)

психологічний рівень/ комунікативна позиція: Дорослий₁ – Дорослий₂

Після випадкової зустрічі з друзями коханого дівчина висловлює свою точку зору на дану ситуацію.

“Well, the fact that you’re going to be married to me doesn’t mean you have to break your word to your friends. It doesn’t even mean,” she added shortly, “that I have to like your friends.”

Адресант-закохана вступає у процес спілкування з комунікативної позиції Дорослого, який за допомогою лексичних повторів [1: 126] (*doesn’t mean, have to, your friends*) висловлює своє бачення подальшого розвитку взаємовідносин між нею та друзями коханого.

Респонсивна репліка з боку адресата-закоханого також представляє собою експлікацію комунікативної позиції Дорослого, який приймає точку зору співрозмовника.

“Hella,” I said, “I am perfectly aware of that” (J. Baldwin).

Для даного унісонного спілкування між закоханими характерним є переважання асертивних мовленнєвих актів констатуючого та коментуючого типу. Актуалізація

комунікативних позицій Дорослий₁ – Дорослий₂ передбачає визнання паритету статусів адресата та адресанта, що в свою чергу експлікується за допомогою раціональних висловлювань та готовності прийняти точку зору партнера.

Аналіз корпусу досліджуваного матеріалу дозволяє констатувати, що мовленнєва взаємодія між закоханими з позиції турботливого Батька, слухняної Дитини, Дорослого, виступаючи маркованою на вербальному та невербальному рівнях, характеризується кооперативною спрямованістю та симетричністю мовленнєвого вираження статусу адресата-закоханого/закоханой. Обопільне використання оцінних та оказіональних звертань з позитивною конотацією; вигуків, що віддзеркалюють піднесений емоційний стан, моральну підтримку, розуміння співрозмовника; невербальні елементи комунікації, що свідчать про позитивний характер перебігу інтеракції, серед яких особливої значущості набуває щира посмішка та сміх, виступають маркерами паритету статусу адресата-закоханого/закоханой.

Перспективним є дослідження мовленнєвого вираження статусу адресата у площині інших типів дискурсів, вивченні соціолінгвістичних особливостей експлікації даного феномена.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования): Учебное пособие по спец. "Иностр. яз". – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Киевск. нац. ун-т им. Т.Шевченко, 1997. – 310 с.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих отношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. – СПб.: Универс. Книга, М.: АСТ, 1998. – 398 с.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: прогресс, 1985. – 450с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
7. Киреева Е.С. Языковые средства реализации ролевого и субъектного модусов в диалоге (на материале американской художественной литературы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ин-т языкознания РАН. – М., 1999. – 40 с.
8. Попова Т.В. Типы полилогических единств в речевом общении коммуникантов, выполняющих относительно равные роли (на материале драматургических произведений современных английских и американских авторов): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – СПб., 1995. – 198 с.
9. ПС Психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского.-М.: Политиздат, 1990. – 494с.
10. Пушкин А.А. Способ организации дискурса и типология языковых личностей // Язык, дискурс и личность. – Тверь: Изд-во Тверск. гос. ун-та. – 1990. – С. 50-60.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К. – ЦУЛ "Фитосоциоцентр", 2002. – 336 с.
12. Тарасова И.П. Смысл предложения-высказывания и коммуникация. - Авто-реф. дис.... д-ра филол. наук. - М.: Ин-т языкознания РАН, 1992. - 44 с.
13. Хундснуршер Ф. Основы, развитие и перспективы анализа диалога // Вопросы языкознания. – 1998. - №2. – С.38-50.
14. Baldwin James. Giovanni's Room. – L.: Penguin Books, 1990. – 159 p.
15. Ron De Christoforo. Grease. – L.: Magnum Books, 1978. – 220 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Ємельянова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ МІЖКУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ДОРОБКУ ЛАСЛА БАЛЛИ

Олена ЗИМОМРЯ (Київ, Україна)

У статті розглядаються українсько-угорські міжкультурні взаємодії у контексті перекладацького доробку угорськомовного письменника Ласла Балли.

The article is devoted to the Ukrainian-Hungarian intercultural dialogue through the prism of the works of Ukrainian writer and interpreter Laszlo Balla, who writes in Hungarian language.

Численні свідчення, які ставить епоха-реципієнт, характерні для художнього доробку Ласла Балли, члена Національної спілки письменників України від 1953 року, лауреата Міжнародної премії імені І.Франка та Національної угорської премії імені Л.Нодя. Зразки його духовних змагань перекладені українською, російською, німецькою, словацькою мовами. Вони неодноразово були предметом дослідницьких зацікавлень з боку таких авторів, як Ю.Балега, В.Баран, Т.Баржо, В.Басараб, В.Басовчик, А.Габор, Є.Гортвай, М.Дочинець, Г.Егреші, Є.Зейкань, М.Зимомря, С.Іваниш, М.Ігнатенко, В.Кеслер, Л.Лавріненко, П.Лизанець, К.Лустіг, І.Мегела, С.Панько, І.Петровцій, І.Руснак, Б.Салаї, М.Сидоряк, В.Фединишинець, І.Хланта, І.Чендей, Е.Чука, А.Швед, К.Шахова, Ю.Шкробинець, М.Юнгер.

Проте досі відсутні концептуально-новаторські спроби системно розглянути моделі художнього мислення Ласла Балли – поета, прозаїка, перекладача, публіциста, журналіста, у першу чергу, з огляду на актуалізацію його спадщини через проекцію на контекстуальну проблематику українсько-угорських літературних взаємодій. Звідси – вагомі акценти, вираз яких органічно поєднує утілення та реалізація у двоїстості образів не стільки протилежних, як спільних трансцендентних, так і відмінних національних вартостей в іпостасях українсько-угорського дискурсу. У цьому аспекті творчість Ласла Балли як майстра угорського слова заслуговує на докладне вивчення з огляду на її дискурсивну та наратологічну природу, ідейно-концептуальні, жанрово-стильові та імагологічні виміри.

Проблема вивчення художнього тексту у контексті типологічних зіставлень зі спорідненими та неспорідненими національними літературами – одна з найактуальніших у сучасній філологічній науці. Як світове, так і українське літературознавство упродовж ХХ століття нагромадило потужний досвід дослідження різноманітних аспектів названої проблеми. Розкриття культурологічного, ментального сприйняття художнього ландшафту пов'язане передусім з осмисленням соціально-психологічних образів у мистецьких здобутках представників національного письменства різних народів. У цьому зв'язку вирізняються докладністю концептуальних підходів ґрунтовні праці О.Астаф'єва, М.Бахтіна, Ю.Борева, Н.Над'ярних, І.Неупокоевої, Є.Гортвай, Л.Грицик, Р.Гром'яка, Т.Гундорової, І.Денисюка, М.Жулинського, М.Ільницького, Н.Копистянської, І.Мегели, М.Наєнка, Л.Оляндер, К.Шахової. З-поміж угорських літературознавців слід виокремити дослідницькі студії таких науковців, як Е.Андял, Е.Бойтар, Й.Вальдапфель, Б.Варга, А.Елек, Ш.Каріг, Д.Лукач, П.Мішлеї, А.Шепфлін. Ідеться про новаторські підступи до з'ясування мистецьких якостей, вивчення сюжетно-образного, семантико-тематичного аспектів у текстових структурах. На них лежить печать певної ретардації, коли закроюємо мову про місце традиційного начала, що відіграє суттєву роль в уповільненні сприйняття генетико-контактних явищ, адекватного розуміння двоїстості з огляду на національне й глобальне значення цієї парадигми. Все це визначає рівень необхідності безпосередньої рецепції художньої спадщини найбільш активних носіїв тієї чи іншої культури. Адже за умов глобалізації інформаційного простору особливо актуального звучання набуває збереження, а відтак – декодування ознак ідентичності з огляду на національні досягнення кожного народу як суб'єктної величини. Цей процес інтеграції культурологічної комунікації, як слушно спостеріг у праці «Діалог задля майбутнього» відомий німецький учений Раймар Люст (1923), передбачає спроможність носіїв цього животворного діалогу «бачити світ очима іншого й залучати його перспективи у власне мислення» [10: 48]. У цьому сенсі творчість Ласла Балли постає своєрідним культурологічним феноменом. Його основу творить міжетнічна діалогічність. Ідеться про сполуку традицій неспоріднених народів – угорського та українського – в Закарпатті, де упродовж тривалого історичного періоду судилося жити спільнотою українцям, угорцям, словакам, чехам, болгарам, полякам, євреям, румунам, ромам. Інтегральною складовою творів Ласла Балли є життя людини в полікультурному середовищі краю, який у ХХ ст. творив своєрідне пограниччя, що в'язало різні державні організми, а з ними і духовні змагання багатьох народів. Тому варто наголосити: український письменник Ласло Балла творить угорською мовою. Він посідає чільне місце у двомовному художньому просторі, утверджуючи множинні національні образи світу в українському та передусім – в угорському літературному процесах. Ідеться про двоїстість такої творчої самореалізації, яка спричиняє не лише проблему вибору оптимальних шляхів взаємодії «Я-особи» у природному середовищі, але й відкриває широкий діапазон можливостей вирішувати різноманітні мистецькі завдання.

Для творів Ласла Балли у різних жанрах (поезія, проза, публіцистика) характерний багатий художній і стилістичний масив. Саме це свідчить на користь виокремлення його художніх здобутків з-поміж багатьох інших представників угорськомовного письменства (Карой Балла, Єва Берницька, Дьєрдь Дупка, Вільмош Ковач, Карло Лустіг, Барбара Салаї, Магда Фюзеші, Деже Ченгері) в Україні. Названі письменники від 1945 року творили й продовжують творити в Закарпатті. Для них властиве жанрове й стильове розмаїття угорської літератури та її традицій на українській землі – Закарпатті. Примітно, що Ласло

Балла зорієнтований на аргументоване сприйняття фактів, а звідси – їхнього художнього втілення на рівні національної самооцінки й самокритики. Чи має тут місце певна двоїстість, якщо вести мову про сприйняття «іншого»? Відповідь на це питання слід шукати в особливій толерантності до традицій, зокрема, українського народу, характерної для його творчої лабораторії. Таким чином, ідеться не так про роздвоєність митця, як про його кут зору на художність, концентрацію уваги на образотворчих засобах.

Світовідчуття героїв, у першу чергу, які діють у зразках великої й малої прози Ласла Балли, значною мірою споріднене з його внутрішньою дикцією, яка ввібрала в себе реальний життєвий досвід письменника на рівні пережитих перипетій, подій і ситуацій післявоєнного часу. Осмислюючи його художній світ, слід звернути особливу увагу на питання активного сприйняття дійсності автором. У цьому зв'язку видається доцільним викласти деякі факти біографічного характеру.

Упродовж усього творчого життя, незалежно від його обставин, Ласло Балла завжди обстоював паритетність зв'язків рідної національної літератури – угорської – з досягненнями носіїв інших культур у широкому міжнародному контексті [9: 2]. Життєвий шлях письменника розпочався неподалік від Ужгорода 23 липня 1927 року у невеликому селі Павловці над Угом (нині Словаччина). Ціннісно-орієнтаційні судження про сутність міжнаціонального діалогу формувалися у стінах трьох гімназій, що функціонували в Кошицях, Ужгороді та Кішварді, які, у свою чергу, були екстериторіальними центрами трьох народів – українського (Ужгород), словацького (Кошиці) й угорського (Кішвард). Пізнання у названих осередках духовних цінностей, що були осердям української, словацької й угорської культур, знайшло згодом своє активне відображення на рівні етико-естетичного бачення світу у художніх творах Ласла Балли. До речі, 1946 року майбутній письменник закінчив навчання на педагогічному відділенні університету у Пейчі (Угорщина). По завершенню студій доля пов'язала його з головним містом Закарпаття – Ужгородом. Тут він захопився образотворчим мистецтвом. Працюючи директором Закарпатського художнього салону (1946–1947), сумлінно вивчав творчість Івана Югасевича-Склярського (1741–1814), Михайла Мункачя (справжнє прізвище Михайло Любий, 1844–1909), Гната Рошковича (1854–1915), Імре Ревеса (1859–1945). Під їхнім впливом гідно продовжив славні традиції закарпатської художньої школи. Його пластичні роботи того часу позначені впливом таких відомих майстрів, як Адальберт Ерделі (1891–1955), Йосип Бокшай (1891–1975), Федір Манайло (1910–1978), Василь Сvida (1913–1989). До слова, Павло Балла (1930–2007), відомий майстер пензля як у Закарпатті, так і поза його межами, неодноразово ілюстрував репродукціями власних картин книжкові видання рідного брата Ласла Балли.

Справжнє покликання Ласло Балла віднайшов у постійному прагненні утверджувати художнім словом концепт духовних змагань угорського народу в органічній взаємодії з іншими національними культурами. Це прагнення він сповна реалізовував в якості перекладача, журналіста й головного редактора (1967–1987) обласної угорськомовної газети «Kárpáti Igaz Szó» (Карпатське слово правди).

В особі Ласла Балли українська культура має упродовж останніх шести десятиліть свого духовного амбасадора з боку України в Угорщині, а також з боку Угорщини в Україні. Його творчий дебют припав на 1950 рік, коли під псевдонімом Ласла Бако світ побачили угорськомовні переклади оповідань Василя Стефаника (1871–1936), а також – у співавторстві з Семеном Паньком (1920–1976) – інтерпретації малої прози Леся Мартовича (1871–1916). Власне, його перекладацький внесок у справу зміцнення українсько-угорських міжкультурних взаємин важко переоцінити. Його перу належать угорськомовні переклади творів цілої плеяди українських авторів, зокрема, Т.Шевченка, І.Франка, Марка Вовчка, Ю.Федьковича, Лесі Українки, М.Коцюбинського, П.Тичини, М.Рильського, В.Сосюри, Л.Первомайського, М.Бажана, В.Малика, Д.Павличка, Б.Олійника, а також О.Пушкіна, М.Некрасова, І.Крилова, М.Лермонтова, В.Маяковського, С.Твардовського, С.Маршака – з російської та О.Рішаві – з німецької. До того ж Ласло Балла брав активну участь в укладанні угорськомовної антології «Українська арфа», що вийшла 1994 року під назвою «Зоряне письмо». Переважна більшість перекладацьких проб Ласла Балли удостоїлися високої оцінки. Це стосується насамперед його інтерпретацій творів Т.Шевченка [13],

М. Коцюбинського [12] та Лесі Українки [11], що з'явилися упродовж 2005–2007 рр. окремими збірками. Ласло Баллі вдалося максимально наблизити реципієнта – угорськомовного читача – до адекватного розуміння національних образів, власне, на рівні інтеркультуральної герменевтики, що містяться у творах цих визначних майстрів українського слова. Доробок Ласла Балли свідчить про наявність визначальних закономірностей, які спричиняють взаємодію і ширше – взаємозбагачення національних літератур шляхом перекладу. З іншого боку, твори Ласла Балли інтерпретували українською мовою А.Арсирій, К.Бібіков, В.Гужва, М.Ігнатенко, Г.Коваль, В.Лагода, В.Ладижець, В.Малишко, П.Осадчук, А.Патрус-Карпатський, Д.Павличко, Ю.Петренко, І.Петровцій, С.Реп'ях, В.Фединишенець, а також такі знавці угорського письменства, як Ю.Шкробинець [4; 5], К.Шахова [3], І.Мегела [1]. Для переважної більшості названих перекладачів стрижневою була спонука викликати аналогічні оригіналові враження в україномовного реципієнта (трактування емоційного стану уродженців угорськомовного середовища Закарпаття, підкреслення стверджувальної інтонації в імперативних висловлюваннях тощо).

Характеризуючи національні образи світу крізь призму проблеми двоїстості, можна дійти висновку: Ласло Балла як перекладач вдало використовує як зовнішні, так і внутрішні ознаки національно-історичної специфіки. Щоправда, він як носій інтерпретації віддає перевагу аспекту внутрішньої своєрідності, заснованої на особливостях, образній структурі, конкретних реаліях, що побутують в угорськомовній традиції. Для нього як мова оригіналу (українська), так і мова мети (угорська) – це не стільки, кажучи словами В.Виноградова, «національний засіб спілкування» [6: 89], як засіб творення *образу носія культури* з усім його духовним і матеріальним арсеналом. Перекладачеві вдається з'ясувати диференційний вододіл між національно-історичним (традиції, звичаї, риси ментальності, прикмети національного побуту – зовнішні ознаки), з одного боку, та найбільш рельєфними специфічними фактами, подіями, явищами стосовно мовних рівнів (внутрішні ознаки) – з іншого. Такого виваженого підходу до закономірностей художнього перекладу, що супроводжується ускладненою адаптацією в нових умовах, Ласло Балла дотримується і щодо перекладних версій власних творів. Тому закономірним видається авторське вступне слово, приміром, до російськомовного видання повісті для дітей шкільного віку «Hidi Pista biciklista» (Їде Пішта на велосипеді, 1965), що з'явилася 1970 року у перекладі Є.Терновської. У цій своєрідній передмові «Від автора», спрямованій на полегшення «входження» найбільш яскравих виразників національної своєрідності твору у свідомість читацького загалу, письменник звертається до свого умовного реципієнта: «Під час читання у вас, імовірно, виникне запитання: чому школярі називають вчительку «пані Пірошка»? Передбачаючи можливий подив, коротко відповім: таким є національний звичай угорців. Угорські діти звертаються до вчителів та інших дорослих не за ім'ям та по-батькові, як це прийнято у вас, а за ім'ям чи прізвиськом, додаючи слова «пані» або ж «пан» [2: 2]. Таким чином, письменник прагне уникнути хибного трактування специфічних елементів першотвору, що, поряд з реаліями, створюють – на рівні національної ідентичності, ментальності угорського народу – не тільки екзотичний, але й змістовий колорит.

Розуміння змісту окремих творів Ласла Балли несе неоднозначність трактування, якщо характеризувати глосарій тих понять, підходів до зображення тогочасної дійсності, які сьогодні – на відстані часу – викликають двозначність у зв'язку з докорінними, а водночас закономірними змінами суспільного характеру. Докладний аналіз творчості Ласла Балли 50-90-х рр. ХХ ст. свідчить: кращі твори письменника, що у «силовому полі» [7: 30] регіонального літературного процесу містять художньо-естетичне осмислення життєвого матеріалу, глибоке проникнення у внутрішній світ людини, зберігають і нині свою актуальність. Адже вони мають суголосне звучання нашій добі з проекцією на природу змістових прийомів, «енергію художнього слова» [8: 31], носіями якого постають визначальні національні образи. Завдяки їм їхні смисли, перебуваючи у художній плоті, набувають у духовних змаганнях Ласла Балли феноменальних виражально-зображувальних проривів щодо сприйняття способу творчого мислення та мистецького бачення ним життєвих обставин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балла Л. Зойк мідної пластинки: Повесть / Пер. з угор. І. Мегели. – К.: Молодь, 1985. – 176 с.
2. Балла Л. Пиште нужен велосипед. Повесть / Перевод с венгерского Е. Терновской. – Москва: Детская литература, 1970. – 144 с.
3. Балла Л. Під кроною віку: Вірші. – К.: Рад. письменник, 1989. – 158 с.
4. Балла Л. Хмари без дощу: Повесть / Пер. Ю. Шкробинець. – К.: Молодь, 1965. – 275 с.
5. Балла Л. Чайки: Оповідання / Пер. Ю. Шкробинець. – К.: Молодь, 1974. – 104 с.
6. Виноградов В. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М.: МГУ, 1978. – 172 с.
7. Грицик Л. Українська компаративістика XIX – поч. XX ст.: напрями, методика досліджень // Літературознавча компаративістика / Упорядники: Р. Гром'як, І. Папуша. – Тернопіль, 2002. – С. 29–33.
8. Ключек Г. Енергія художнього слова: збірник статей. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 447 с.
9. Bobinec S., Zimomrja M. A szép hirdetője // Vörös zászló. – Berehovo, 1977. – Július 23. – Nr 87 (4504). – Old 2.
10. Lüst R. Dialog für die Zukunft – nach außen und nach innen // Internationale Politik. – Berlin, 1996. – Nr. 51. – S. 44–49.
11. Leszja Ukrajinka. Válogatott versei. Леся Українка. Вибрані поезії / Переклади угорською мовою Л. Балли та ін. – Ужгород: Карпати, 2007. – 256 с.
12. Mihajlo Kosjubinszkij. Válogatott művek. Михайло Коцюбинський. Вибрані твори / Переклад угорською мовою Л. Балли, А. Гідаша, Е. Бродські. – Ужгород: Карпати, 2006. – 336 с.
13. Tarasz Sevczenko. Kobzos. Válogatott versek. Тарас Шевченко. Кобзар. Вибране / Переклади угорською мовою Л. Балли, А. Гідаша. – Ужгород: Карпати, 2005. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Зимомря – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: перекладознавство.

**НЕСКОЛЬКО ПЕРЕВОДОВ СТИХОТВОРЕНИЯ 303 Э. ДИКНСОН
(сравнительный анализ)**

Антонина ИВАХНЕНКО (Харьков, Украина)

У статті надається визначення двом видам перекладу за класифікацією авторки, виокремлюються рівні діалогу перекладача з текстом, наводиться порівняльний аналіз оригіналу вірша № 303 Е. Дікінсон і його перекладів, виконаних А. Кудрявицьким і Б. Львовим.

The author of the article suggests two types of translation under the author's classification and three types of the dialogue between the translator and the text, provides a comparative analysis of poem No 303 by E. Dickinson and its translations made by A. Kudryavitsky and B. Lvov.

Объект исследования данной статьи – творчество американской поэтессы XIX века Эмили Дикинсон в восприятии русскоязычных переводчиков, предмет – переводческие стратегии по классификации автора статьи, использованные при работе с оригинальным текстом. Материалом послужило стихотворение № 303 в оригинале и переводах А. Кудрявицкого и Б. Львова. Актуальность исследования подтверждается не иссякающим интересом ученых как к проблемам поэтического перевода, так и к творчеству Э. Дикинсон. Новизна работы заключается, во-первых, в использовании авторской классификации переводческих стратегий; во-вторых, в сопоставительном анализе нескольких русскоязычных вариантов английского произведения на языковом и художественном уровнях. Перспективой может стать исследование передачи образов Э. Дикинсон различными переводчиками.

Прежде чем приступить непосредственно к сравнительному анализу поэтических текстов, хотелось бы остановиться на теоретической базе проводимого исследования. Как известно, работая непосредственно с оригиналом, переводчик вступает с ним в диалог, воспринимая сам текст и все контексты, в которые он вписан, с позиций человека двух культур: целевой и исходной. Уже на этапе первого ознакомления с первичным текстом у переводчика возникает определенное целостное впечатление от него, которое неминуемо будет влиять на процесс создания целевого произведения. И в зависимости от этого впечатления переводчик будет подбирать соответствующие лексические и стилистические эквиваленты и принимать решение по поводу окончательной формы текста на своем языке. При этом на него влияет бесчисленное количество факторов, среди которых знакомство с целевой литературой играет далеко не последнюю роль (не случайно Е. Витковский о своей деятельности говорит следующее: «Я обычно стараюсь найти аналогии в русской культуре. Когда аналогии нет – получаю 15 лет работы над Валери» [4]). А поскольку каждый акт чтения уже представляет собой интерпретацию, не удивительно, что переводчик, собственно говоря, воссоздает не оригинальный текст сам по себе, а свое видение этого текста. Именно это и дает возможность говорить о «диалоге» между текстом и читателем в широком смысле.

Мы предлагаем разбить этот диалог на три уровня: межличностный, межлитературный и межкультурный. На *первом* из них переводчик воспринимает и интерпретирует текст как отдельная личность, со своими предпочтениями и вкусами; его интерпретация отличается от исходного произведения, как правило, на стилистическом уровне, а в своих крайних проявлениях доходит до переработки сюжетной линии. Если изменения внесены в текст из-за разницы в литературных традициях двух стран (напр., использование определенного метра в данном стихотворном жанре), можно говорить о диалоге на *межлитературном* уровне. *Межкультурный* диалог происходит, когда в произведении заменяются некоторые реалии, используются языковые обороты или отражаются архетипы целевой культуры.

Осуществляя диалог с первичным текстом, автор перевода использует одну из двух стратегий – *перекодировку* или *пересоздание*, чаще всего комбинируя их, но доминирует всегда одна. Сравнительный анализ, проведенный с учетом выбранной переводчиком стратегии, более объективен в своих оценках, чем работающий на уровне текстов исходного и целевого произведений и игнорирующий личность интерпретатора. Предлагая разделять модификацию оригинала во вторичный текст на *перекодировку* и *пересоздание*, мы исходим из того, что при переводе неизбежно происходит смена языкового, а иногда – и поэтико-художественного кода. Языковой уровень текста всегда подчиняется смене кода из-за самого акта перевода. Если расхождения первичного и вторичного текстов касаются преимущественно уровня языка, в то время как на поэтико-художественном уровне сохраняется целостность оригинала (неизменными остаются семантико-лексическое наполнение, стилистика, строфика, метрика, рифма и т.п. – т.е. смена кода происходит лишь на уровне языка), мы имеем дело с *перекодировкой*. Но наличие существенных расхождений в композиционной структуре произведения означает *перекодировку* (т.е. смену кода) уже в области поэтического языка. В этом случае имеет место *пересоздание* исходного текста: здесь переводчик старается создать в принимающей культуре не эквивалент, а скорее аналог оригинала, ориентируясь прежде всего на восприятие произведения читателем, его эмоциональное впечатление, ради чего проводит функциональную замену формальных параметров (напр., руководствуясь типичными ожиданиями читателя от того или иного ритма – см. [2]), *заменяя код культуры*.

Как мы увидим ниже, необычность формы стихов Э. Дикинсон в большинстве случаев вынуждает переводчиков прибегать к элементам пересоздания, иногда – в достаточно радикальном виде. Впрочем, сама жизнь американской поэтессы была слишком необычной, чтобы написанные ею стихи вышли «такими, как положено»: по возвращении домой из колледжа она постепенно отдалялась от общества, и наконец полностью укрылась в своей комнате, куда никого не пускала, даже близких, за что получила прозвище «Амхерстская затворница»; другое – «Женщина в белом» – ей дали за привычку всегда одеваться в белое. Выдвигалось много предположений относительно причин такого поведения [3; 5; 11; 12; 13], но единственно верной так и не было найдено. В своем творчестве Эмили стремилась переделать увековеченные законы стихосложения, а именно – его композиционные принципы. Первое, что бросается в глаза, – необычные рифмовка и пунктуация. Стихи Э. Дикинсон очень часто лишены рифмы, а если она встречается, то не на всем поле текста, а лишь в некоторых строках. Или наоборот – в почти целиком рифмованный текст вводится одна или две нерифмованные строки, таким образом выделяя важную для нее идею. Также нуждается во внимании специфическая пунктуация, присущая автору, точнее – ее отсутствие, ведь поэтесса вместо разделительных знаков проставляет тире, а нередко вставляет его даже туда, где никаких разделительных знаков не должно быть. По мысли С. Джимбинова, подобный синтаксис придает произведениям Дикинсон прерывистость дыхания, которая способствует небывалой интенсивности переживаний [1: 27]. Еще один прием, характерный для нее, – написание с больших букв слов, которые на первый взгляд не обладают никаким особым значением, но оформленные таким образом, приобретают его. Вообще, все «необычности» стиля поэтессы, как пишет переводчик ее стихов А. Гаврилов, «на самом деле значатся в арсенале приемов стихосложения и имеют свои названия: гиперметрия и многометрия, анакруза и антианакруза, альтернатива размеров и т.п., хотя она, наверно, этого не знала и писала так, как ей это подсказывало чувство ритма» [3: 201]. Из-за

этих особенностей стихосложения Дикинсон ее произведения, с одной стороны, должны быть очень легкими для перевода (ведь в них чаще всего отсутствует рифма, соблюдение которой всегда ограничивает возможную точность перевода); с другой стороны, ее стихи кажутся такими естественно простыми, на первый взгляд доступными для восприятия любого неопытного читателя, что именно эта простота вызывает огромные трудности: ведь, как известно, все гениальное просто, и сложность состоит именно в воспроизведении неразрывного единства простоты и изысканности, очевидности и скрытой глубины, непосредственности и хорошо организованной красоты поэтического высказывания.

Перейдем непосредственно к сравнительному анализу оригинала стихотворения № 303 [9] и его переводов, выполненных на русский язык А. Кудрявицким [6] и Б. Львовым [10]. Сначала рассмотрим формально-стилевые особенности исходного текста, а затем проверим, какие из них сохранились при воссоздании произведения на русском языке.

The Soul selects her own Society –
Then – shuts the Door –
To her divine Majority –
Present no more –

Unmoved – she notes the Chariots – pausing –
At her low Gate –
Unmoved – an Emperor be kneeling
Upon her Mat –

I've known her – from an ample nation –
Choose One –
Then – close the Valves of her attention –
Like Stone –

1. Форма оригинала. Рифмовка: авав, чередование мужских (четные строки) и женских (нечетные строки) рифм, почти все рифмы неточные; метр: ямб – четырехстопный в нечетных строках и двухстопный – в четных, присутствуют спондеи (2 строка первой строфы и 3 строка третьей строфы). Особая система знаков препинания, характерная для Эмили Дикинсон; в данном стихотворении особенно ярко выраженная – 17 знаков тире, обозначающих цезуры, на 12 строк текста.

2. Содержание. Интересна 1 строка текста: фразу *The Soul selects her own Society* (душа выбирает свое собственное общество) можно понять двояко: 1) речь идет о предпочтении одиночества (*the society of one's own*); 2) душа выбирает узкий круг людей, с которыми ей приятно общаться. И только последняя строфа вносит ясность: *from an ample nation – / Choose One – выбирает одного из огромного количества людей*. Здесь можно увидеть аллюзию на слова Иисуса: «много званых, да мало избранных». В первой строке также чувствуется ирония: это «избранное общество» Дикинсон называет *divine Majority* – то есть, буквально, «божественным Большинством». В предпоследней строке использовано слово *Valves*, обладающее ярко выраженной технической направленностью: это «заслонка», «клапан», «затвор» и так далее. Но в следующей же строке эти задвижки сравниваются с камнем – *Like Stone*. Почему, откуда такое сравнение? По нашему мнению, тут можно предположить следующее: *Valves* – как технический термин – буквально «кричит» о современности описываемых отношений (*закрывает иллюзы своего внимания*), в то время как камень – *Stone* – в роли отгороженности от мира, своеобразной «двери» – напоминает о древности, о тех камнях, которыми закрывали вход в склепы еще во времена Иисуса. Таким образом, возникает интересная аллюзия: во-первых, на неизбывность и актуальность древнего желания «отгородиться», замкнуться от окружающих (вспомним, как сама Эмили в реальности отгородилась от всех дверью своей комнаты, куда не пускала никого); а во-вторых, поскольку камень закрывает склеп, на идею погребения заживо, в данном случае – добровольного. На это же намекают и слова о том, что собой представляет сама дверь – *low*

Gate, то есть «низкая»: чтобы попасть в склеп, нужно спуститься. Не случайно эти слова написаны с большой буквы.

Теперь обратимся к целевым произведениям и посмотрим, какие образы в них были сохранены.

Душа найдет родную душу,
Потом – замкнется изнутри –
Круг Собеседников незримых
Недосягаем с той поры.

Ей безразлично – пусть к подъезду
Слетится рой Карет,
Пусть Император у порога
Колени преклонит.

Она из тысяч избирает
Лишь Одного –
И больше пламенем не вспыхнет
Ни для кого.

(Перевод А. Кудрявицкого)

1. Форма. Система рифм: рифмуются только четные строки по типу авсв, чередование мужских (нечетные строки) и женских (четные строки) окончаний, почти все имеющиеся рифмы неточные. Использованный метр – четырехстопный ямб, двустопный хорямб, пиррихий. Разница в длине строк, ярко выраженная в оригинале, где нечетные строки в два раза длиннее четных, в переводе отсутствует (за исключением третьей строфы). Заметны попытки переводчика воссоздать элементы особой пунктуации Э. Дикинсон (тире присутствует во второй, пятой и десятой строках целевого текста, однако только в первом случае его употребление нельзя объяснить правилами русского языка). Таким образом, на уровне формы А. Кудрявицкий значительно переработал исходное произведение.

2. Содержание. Первая строка русского стихотворения содержит устойчивое словосочетание «родная душа», отсутствующее в английском языке и, соответственно, обозначающее понятие, отсутствующее в американской ментальности. Вторая строка (*Потом – замкнется изнутри*) звучит несколько загадочно: изнутри чего будет запирается душа, из контекста не ясно. Интересной оказывается и вторая строфа перевода, особенно ее первая часть: *пусть к подъезду / Слетится рой Карет*. Во-первых, А. Кудрявицкий предлагает достаточно логичный, если говорить только о поверхностной структуре текста, эквивалент слову *Gate*; однако на фоне скрытых аллюзий, упоминавшихся выше, *подъезд* утрачивает свою эквивалентность лексеме оригинала: у склепов подъездов не бывает, к ним обычно ведет *калитка* или *кованая дверь*, за которыми начинаются ступени. В третьей строке переводчик использует метафору *слетится рой Карет*, отсутствующую в оригинале и придающую тексту некоторую энергичность, в отличие от статики Эмили Дикинсон. Последние две строки целевого текста *И больше пламенем не вспыхнет / Ни для кого* содержат метафору, отсутствующую в оригинале, и не передают значимый элемент сравнения прошлого и настоящего – клапанов и камня как символа запертой двери.

Проведенный анализ позволяет сделать следующий **вывод**: А. Кудрявицкий не передал в своем стихотворении особенностей формы оригинала (иная система рифм, другой метр, обычная пунктуация), не воссоздал аллюзий, скрытых в произведении американского поэта, и внес во вторичный текст две метафоры, отсутствующие в первичном тексте. Диалог с произведением А. Кудрявицкий вел на *межкультурном* (добавление «родной души») и *межличностном* (иное, чем в оригинале, понимание «двери», бóльшая экспрессивность и динамичность действия, отсутствие переключения между настоящим и прошлым) уровне. В результате, его стихотворение можно рассматривать как *пересоздание*.

Перейдем к следующему переводу.
Душа сама выбирает общество,
И дверь закрой!

И больше её высочество
Не беспокой!

Её не волнует столпотворенье
Карет у ворот.
Пусть император сам на коленях
Стоит и ждёт.

К себе одного из всего народа
Пустит она,
Потом у вниманья закроет входы –
Кругом стена.

(Перевод Б. Львова)

1. Форма. Система рифмовки: авав, чередование мужских (четные строки) и женских (нечетные строки) рифм, 2 рифмы неточные (*столпотворенье – коленях* и *народа – входы*); использованный метр: ямб – четырехстопный в нечетных строках и двухстопный – в четных, присутствует хориямб (двухстопный в строках 4 и 10, в строке 8 одна стопа хориямба и две – ямба), пиррихии. Особенность пунктуации и правописания Э. Дикинсон не передана.

2. Содержание. Прежде всего, обращает на себя внимание разница в экспрессии текста: если многочисленные тире американского поэта придают повествованию неспешность, некоторую задумчивость, то в первой строфе перевода мы видим два восклицательных знака, «подкрепленных» повелительным наклонением: *И дверь закрой!*, *Не беспокой!* Очевидно, словосочетание *её высочество* – переводческая трактовка *her divine Majority* оригинала: лексема *Majority*, должно быть, вызвала у Б. Львова ассоциацию с *Majesty*, то есть «Величество», подкрепленную еще и «исключенностью», закрытостью для окружающих лирической героини – души, допускающей к себе лишь избранных. К сожалению, в целевом тексте не была отражена «божественность», «богоданность», «священность» души (у Дикинсон – *divine*), и это опущение можно считать тем более досадным, что для поэтессы характерно частое обращение к Богу, размышления о Нем; вообще, тема Бога – одна из центральных в ее творчестве: «Поэзия Эмили Дикинсон – это глубинно религиозная поэзия. Как по сути своей, так и по терминологической насыщенности Она содержит, практически, весь спектр библейских и религиозных обозначений, включающих Высший Смысл, Персонажи, географическую и религиозную локации, Имена. В целом, по самым грубым оценкам в 1775 стихотворениях Дикинсон содержатся не менее чем 764 терминов из этого направления» [7].

Во второй строфе, желая сохранить принцип рифмы исходного текста, Б. Львов добавил *столпотворенье*, но при этом опустил прилагательное *low* перед воротами души – *Gate*, таким образом сняв аллюзию на склеп, присутствующую в стихотворении Эмили Дикинсон. Также не нашел своего отражения в целевом тексте коврик у ворот дома лирической героини – *Mat*. Интересен следующий переводческий ход: опустив повторение лексем *Unmoved*, но желая передать холодность души, Б. Львов использовал оборот с *пусть*: *Пусть император сам на коленях / Стоит и ждёт*.

В последней, третьей строфе не нашло отражения замечание Э. Дикинсон о ее знакомстве с душой – *I've known her*, а технический термин *Valves* был заменен на *входы*. Интересен выбор Б. Львова в последней строке: подобие «шлюзов внимания» валуну, которым закрывали вход в склеп в библейские времена, в целевом тексте отражен не был – здесь переводчик предпочел провести аналогию в другую область: вход закрывается так плотно, что уже не различить, где он был, вокруг видна лишь сплошная стена, за которую не пробиться, и что происходит в душе – никому не известно. Отгороженность от мира в переводе говорит не о биологической смерти, а о выключенности из социума, то есть – смерти социальной.

Таким образом, Б. Львов не полностью сохранил особенности формы оригинала (присутствие хориямба и пиррихий, рифмы в основном точные, пунктуация и правописание

не переданы), не воссоздал использованных поэтессой аллюзий. Диалог с текстом переводчик вел на следующих уровнях: *межличностном* (большая экспрессивность и динамичность действия, отсутствие переключения между настоящим и прошлым, замена идеи «склепа» на идею «закрытости от окружающих») и *межлитературном* (использование точных рифм, привычная для русского читателя пунктуация). Следовательно, данное стихотворение можно считать *пересозданием*.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Американская поэзия в русских переводах XIX-XX вв. / Сост. С.Б. Джимбинов. – М.: Радуга, 1983. – 672 с.
2. *Гаспаров М.Л.* Метр и смысл: Об одном из механизмов культурной памяти / Рос. гос. гум. ун-т; Ин-т высш. гум. исслед. – М., 2000. – 297 с.
3. *Дьяконова Н.Г.* Поэзия и перевод: Аркадий Гаврилов – истолкователь Эмили Дикинсон // Нева. – 2002. – № 5. – С. 200-202.
4. *Калашиникова Е.* Евгений Витковский: «Точность в переводе невозможна» // <http://www.trworkshop.net/faces/vitkovski.shtml>
5. *Позднякова Л.Р.* История английской и американской литературы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С. 268-271.
6. Сайт Анатолия Кудрявицкого. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: <http://kudrvavitsky.narod.ru/dickinson.html>
7. *Финкель В.* Поэзия Эмили Дикинсон и цензура в бывшем Советском Союзе (1969-1982) // <http://magazines.russ.ru/slovo/2008/58/fi27.html>
8. *Чеснокова Т.В.* Поетичне слово Лесі Українки та Емілі Дікінсон: до проблеми типології // Вісник Дніпропетр. ун-ту. (сер.) Мовознавство. – 2000. – Вип. 5. – С. 161-164.
9. *Эмили Дикинсон.* Стихотворения. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: www.lib.ru/POEZIQ/DIKINSON/stihi.txt
10. *Эмили Дикинсон.* Стихотворения. – {Электронный ресурс}. – Режим доступа: <http://lib.guru.ua/POEZIQ/DIKINSON/stihi3.txt>
11. Literature and Language. American Literature: Annotated Teacher's Ed. / Senior Consultants: A.N. Applebee et al. – Evanston: McDougal: Littell, 1992. – 1066 p.
12. *Loving J.* Dickinson Emily // The World Book Encyclopedia. – V. 5: D. – Chicago: World Book, Inc., 1994. – P. 190-191.
13. The Norton Anthology of American Literature / Ed. Nina Baym et al. – New York: W.W. Norton & Company, 1995. – 272 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Антонина Иващенко – старший преподаватель кафедры теории и практики перевода ХГУ «НУА»

Научные интересы: художественный перевод с английского/немецкого языка на русский/украинский язык

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ІРОНІЯ В РОМАНІ В. НАБОВА «ЛОЛІТА»: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Анжела КАМ'ЯНЕЦЬ (Львів, Україна)

У статті розглянуто механізми створення інтертекстуальної іронії в романі В. Набокова «Лоліта» та проаналізовано стратегії відтворення цієї іронії в російському автоперекладі та українському перекладі роману в контексті відповідної цільової культури.

The article discusses intertextual irony in V. Novokov's novel "Lolita" and analyses strategies used to reproduce this irony in the Russian and Ukrainian translations in respective cultural contexts.

Особенности современной литературы часто змушують переглядати традиційні підходи до перекладу. Сучасна література нерідко має більше, ніж один рівень прочитання, що літературознавці називають „подвійним кодуванням”: такі твори можна читати з одного боку, наївним способом, не вловлюючи інтертекстуальних зв'язків, або ж їх можна читати, повністю усвідомлюючи ці зв'язки чи, принаймні, розуміючи, що вони там є і їх належить розшифрувати. Така література знайомить нас з **інтертекстуальною іронією**, що виникає при зіткненні двох (чи й більше) контекстів, які містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо. Очевидно, що в перекладі бажано зберегти якнайбільше рівнів змісту, що потенційно відчитуються в оригіналі, водночас залишивши можливість „наївного” (за У. Еко) прочитання; з урахуванням цього треба добирати й відповідні перекладацькі стратегії, чим і зумовлюється **актуальність** нашого дослідження. Його **мета** – визначити на конкретному прикладі можливі рівні прочитання оригіналу, що у взаємодії створюють інтертекстуальну іронію, і проаналізувати можливість їх відтворення в перекладі в контексті конкретної цільової культури.

Матеріалом нашого дослідження є роман В. Набокова „Лоліта”, в якому автор використовує інтертекстуальну іронію як домінуючий прийом; цей роман – квінтесенція його освіти, культури, мовних уподобань. Важко знайти інший твір, де б інтертекстуальна іронія використовувалась так широко – і на макро- і на мікро-рівні. Кожна фраза, кожний образ „Лоліти” апелює до глибокої ерудиції, високої культури і розвиненого іронічного інтелекту. Англійською роман „Лоліта” вперше був надрукований у вересні 1955 року в паризькому видавництві „Olympia Press”, а у США вийшов аж у серпні 1958 року,

„переживши драматичні колізії сприйняття та тлумачення тексту: від звинувачень у порнографічності змісту до захоплених філологічних студій і статусу одного з найелітарніших текстів ХХ століття” [1: 403].

Російський переклад з’явився 1967 року. Виконав його сам автор, який прагнув, “щоб його найкраща англійська книжка була правильно перекладена його рідною мовою” [4: 361]. Попри безумовну стилістичну вишуканість російськомовної “Лоліти”, В. Набоков не був задоволений цим перекладом – про це свідчить, зокрема, такий його коментар у “Постскрипті до російського видання”: „Американського читача я так палко переконую в перевагах моєї російської мови над англійською, що якийсь славіст може й справді подумати, ніби мій переклад “Лоліти” в сто разів кращий за оригінал. Мене ж тепер тільки нудить від деренчання моїх іржавих російських струн. Історія цього перекладу – історія розчарування” [4: 358]. Цей коментар, однак, жодним чином не применшує вартості автоперекладу “Лоліти” для перекладознавчого дослідження. Очевидно, незадоволеність В. Набокова своїм перекладом була зумовлена насамперед об’єктивною неспроможністю зберегти численні й різноманітні елементи мовної гри, що присутні в англійському тексті. Текст оригіналу настільки тісно вплетений у контекст європейської літератури й американської культури, що відтворити в російському перекладі всі тонкі натяки, каламбури, паралелі й підтексти, практично, неможливо; для цього, мабуть, довелося б написати новий роман.

Український переклад “Лоліти” вийшов друком у травні 2008 року. Здійснив його П. Тарашук. На вимогу власника авторського права, сина автора “Лоліти” Д. Набокова, український переклад був виконаний з російської версії роману. Він супроводжується примітками П. Бабая [1], де, зокрема, пояснюються деякі алюзії у творі.

Одним із важливих підтекстів “Лоліти”, що надає оповіді іронічного звучання, є новела П. Меріме “Кармен”. Ця алюзія функціонує на макро-рівні – тобто впливає на інтерпретацію змісту роману загалом. Герой П. Меріме Хозе Лісаррабенгоа, нещасний покинутий коханець Кармен, розповідає свою історію з в’язниці, як і герой В. Набокова. У примітках до англійської “Лоліти” зазначено, що алюзія на “Кармен” стосується лише новели П. Меріме й не має нічого спільного з однойменною оперою Ж. Бізе [5: 358]. Паралель з історією Кармен у творі доволі прозора: Гумберт Гумберт – герой В. Набокова – неодноразово називає Лоліту подумки *моя Кармен, Карменсіта*, а також кілька разів цитує слова Хозе, звернені до Кармен.

Розповідаючи про свій останній візит до лікарні (де Лоліта опинилася через “вірусну інфекцію”), під час якого він остаточно зрозумів, що Лоліта його обманює – цього разу змовившись із нянечкою – Гумберт Гумберт каже таке:

Est-ce que tu ne m'aimes plus, ma Carmen? She never had. At the moment I knew my love was as hopeless as ever – and I also knew the two girls were conspirators, plotting in Basque, or Zempfirian, against my hopeless love. [6: 243].

Французький текст (“*Ти мене більше не кохаєш, моя Кармен?*”) – цитата з “Кармен”. У примітці подано її переклад англійською (так само як і переклад усіх наступних цитат з П. Меріме) і сказано, що це запитання Хозе ставить Кармен під час передостанньої сварки [5: 422]. Гумберт Гумберт промовляє його лише подумки, іронічно порівнюючи своє почуття до Лоліти – яка насправді ніколи не відповідала йому взаємністю, і він це чудово знає – з пристрасстю Хозе до Кармен. “*Plotting in Basque*” – теж алюзія на “Кармен”: Кармен і Хозе змовляються баскською мовою у присутності її багатого коханця-англійця, якого Хозе згодом убиває. “*Zempfirian*” – тут означає „по-циганському”; це алюзія на поему А. Пушкіна „*Цигани*” – ще одну своєрідну „історію Кармен”, герой якої – Алеко – вбиває і зрадливо Земфіру, і її коханця.

Під час останньої зустрічі з Лолітою Гумберт Гумберт, зрозумівши, що насправді й досі нестямно кохає “свою Лоліту, цю Лоліту, біду й оскверненню, з чужою дитиною під серцем, але й досі сірооку, й досі з сурм’янистими віями, й досі русу та мигдалеву, й досі Карменсіту” [3: 350], подумки повторює слова Хозе, коли той романтично пропонує Кармен Америку як місце, де вони зможуть жити спокійно:

Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees; Ohio? The wilds of Massachussetts? [6: 278]

(Змінімо життя, моя Кармен, заживімо де-небудь, де ми ніколи не розлучимось...)

Умовляючи Лоліту кинути все й поїхати з ним, Гумберт Гумберт цитує подумки ще одну фразу Хозе:

Carmen, voulez-vous venir avec moi? [6: 278].

(Кармен, хочете поїхати зі мною?)

Це питання в новелі П. Меріме звучить у найдраматичнішу мить у кінці оповіді. Кармен таки їде з Хозе, але щойно вони від'їжджають, каже йому, що ніколи більше з ним не житиме. Благання й сльози не допомагають, і він її вбиває.

Для достатньо ерудованого читача алюзії на "Кармен" служать ще й своєрідною сюжетною пасткою: такий читач може помилково припустити, що Гумберт Гумберт, як і Хозе, уб'є свою зрадливу Кармен, і про це написано в примітках [5: 358]. Однак про можливість такого припущення і водночас про його хибність сказано і в самому тексті роману. Коли Лоліта відмовляється повернутися до Гумберта Гумберт, він із гіркою іронією думає:

Then I pulled out my automatic – I mean, this is the kind of fool thing a reader might suppose I did. It never even occurred to me to do this [6: 280].

Власне в цю мить інтертекстуальна іронія від зіставлення цих двох любовних історій – Хозе й Кармен, Гумберта й Лоліти – стає найочевиднішою.

У російській версії цитати з "Кармен" залишено французькою мовою:

Est-ce que tu ne m'aimes plus, ma Carmen? Никогда не любила. Я теперь не только знал, что моя любовь безнадежна, но знал также, что они вдвоем замышляют что-то, сговариваясь по-баскски или по-земфирски, против моей безнадежной любви [4: 278].

Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees. Огайо? Дебри Массачусетса? [4: 316]

Carmen, voulez-vous venire avec moi? [4: 317].

Жодної додаткової інформації про походження цих цитат ні в тексті, ні в примітках немає. Таку стратегію однозначно належить кваліфікувати як очуження – вона навіть не намагається наблизити читача до культури-джерела, а по суті, змушує "прийняти" цю культуру такою, яка вона є. Можна безпомилково припустити, що цільова російська аудиторія "Лоліти" значно гірше володіла французькою мовою, ніж російська аристократія початку ХХ століття, до якої належав В. Набоков; очевидно, тому переклад французького тексту, подано в примітках, щоправда, без коментарів. Проте вловити паралель з історією Кармен в "Лоліти" доволі просто – для цього достатньо лише знати саму цю історію, хоча б у загальних рисах. На час написання російськомовної "Лоліти" новела "Кармен" уже була перекладена російською – зокрема, її переклав відомий російський перекладач М. Лозинський; отже, російська аудиторія цілком могла зрозуміти цю іронічну алюзію без додаткових пояснень. Крім того, популяризації "історії Кармен" і в західному світі, і в Росії значно посприяла вже згадана опера Ж. Бізе, яка за славою безумовно перевершила новелу П. Меріме. І хоч у примітках чітко зазначено, що алюзія на "Кармен" стосується суто новели П. Меріме, – таке застереження не змусить читача, який має уявлення про Кармен насамперед завдяки опері Ж. Бізе (і, можливо, взагалі не читав П. Меріме), абстрагуватися від відповідних фонових знань. До того ж, у самому тексті В. Набоков жодного разу не посилається чітко саме на новелу П. Меріме – хіба що цитує слова його героїв, які цілком могли бути перенесені і в оперу.

Ж. Бізе запозичив сюжет для своєї опери у П. Меріме, однак дещо змінив зміст та образи. Для нашого дослідження важливо те, що в опері істотно змінено образ головної героїні. Хитрість, злодійкувата діловитість – ці риси Кармен, які домінували в новелі П. Меріме, в опері майже відсутні. Кармен в опері – це уособлення жіночої краси й звабливості, пристрасного волелюбства й сміливості. Ж. Бізе ошляхетнив образ головної героїні, підкресливши передусім прямоту її почуттів і незалежність вчинків.

Опера "Кармен" популярна дотепер і в західному світі, і в Україні. Зокрема, сьогодні це одна з найяскравіших вистав у репертуарі київської Національної опери. Виконують її мовою оригіналу, тобто французькою, тому можна припустити, що українська аудиторія, принаймні її освічена частина, знає історію Кармен, бодай у загальних рисах, якщо не з новели

П. Меріме, то з опери Ж. Бізе. Щобільше, в українській культурі – як і в російській і, мабуть, західній – образ Кармен став уже певною мірою стереотипним, і стереотип сформувався саме на основі опери Ж. Бізе. Кармен асоціюється для нас насамперед із позитивними рисами – волелюбством, пристрасністю тощо; і якщо Гумберт Гумберт, згадуючи Кармен, іронічно натякає передусім на нечесність і невірність Лоліти, то сучасна аудиторія (так само, як і аудиторія середини минулого століття, коли роман “Лоліта” вийшов друком) може зрозуміти цей натяк інакше, адже для неї Кармен – позитивна героїня, яка загинула через кохання і ревності. Очевидно, що В. Набоков, непересічний інтелектуал і ерудит, був свідомий і розбіжності між образами Кармен в новелі та опері, і того, що опера значно перевершила за популярністю своє першоджерело; тож не виключено, що алюзією на Кармен він свідомо розраховував ввести читача в оману не лише щодо розв’язки всієї “love story”, а й щодо характеру героїні.

В українському перекладі “Лоліти” цитати з “Кармен” – як і в російській версії – залишено французькою мовою, а їхній переклад подано в зносках:

Est-ce que tu ne m'aimes plus, ma Carmen? Ніколи не кохала. Я тепер не тільки знав, що моє кохання безнадійне, а знав і те, що вони вдвох щось надумують, змовляються по-баскському або по-земфірському проти мого безнадійного кохання [3: 309].

Зноска: *Невже ти вже не кохаєш мене, моя Кармен?* (Фр.) [3: 309].

„Changeons de vie, ma Carmen, allons vivre quelque part ou nous ne serons jamais separees”. Огайо? Хаці Массачусетсу? [3: 350–351].

Зноска: *„Змінімо життя, моя Кармен, заживімо де-небудь, де ми ніколи не розлучимось”* (фр.; з „Кармен” Меріме) [3: 351].

Carmen, voulez-vous venire avec moi? [... : 317].

Зноска: *„Кармен, хочете поїхати зі мною?”* (Фр.; з „Кармен” Меріме) [3: 351].

Відтворення цитат французькою мовою, навіть попри невисоку імовірність того, що цільова аудиторія зрозуміє їх цією мовою, має одну перевагу: така стратегія дає краще уявлення про самого автора-поліглота та про його очікування щодо потенційних читачів – тобто, певною мірою, снобізм.

В українському перекладі тематичну алюзію на “Кармен” пояснено в примітці після тексту: повість П. Меріме “Кармен” – один з найважливіших підтекстів роману. Гумберт Гумберт неодноразово ототожнює Лоліту з її героїнею, звабливою циганкою, а себе – з її покинутим коханцем Хозе Лісарранбенгоа, що вбив Кармен і, очікуючи страти у в’язниці, розповідає авторові історію свого життя [3: 407]. Така стратегія має на меті наблизити цільового читача до культури-джерела і теж є різновидом очуження. Водночас, у примітці не пояснено, що алюзія на “Кармен” має ще й навести ерудованого читача на хибну думку, що Гумберт Гумберт уб’є Лоліту. Алюзію на О. Пушкіна („по-земфірському”) у примітках до українського перекладу не пояснено, тож імовірно, що для більшості українських читачів вона буде втрачена, а сам вислів „по-земфірському” стане культурним казусом – адже навряд чи можна розраховувати, що серед сучасної української аудиторії є багато таких, хто читав поему “Цигани”, яку не вивчають у межах шкільної програми.

Для нашого дослідження важливо, що новелу П. Меріме “Кармен” перекладено українською. Існує принаймні два переклади – М. Рудницького (1926) та Б. Ткаченка (1930). Порівнянню цих двох перекладів присвячена стаття М. Венгренівської *Множинність чи варіативність перекладів* [2]. Авторка, зокрема, доходить висновку, що “обидва переклади бездоганні, напрочуд близькі до оригіналу. Їм навіть не можна закинути певної архаїчності, бо, налаштувавшись на “код перекладача”, сприймаєш їх цілком по-сучасному” [2: 96]. “Кармен” у перекладі М. Рудницького було перевидано 2004 р. у видавництві “Фоліо”. Це означає, що українськомовна аудиторія має можливість ознайомитися з первинним образом Кармен в українському перекладі. Варто було би в примітках до українськомовної “Лоліти” надавати інформацію про українські переклади відповідних творів-пре-текстів, якщо такі переклади існують, задля їх популяризації.

Отже, з огляду на інтегрованість образу Кармен у цільову культуру – і російську, і українську – “історія Кармен” виявилась одним із небагатьох іронічних підтекстів у романі

В. Набокова “Лоліта”, що значною мірою збереглися в російській версії роману та в українському перекладі.

Цитати мовою оригіналу (тобто французькою) в російській версії і в українському перекладі роману “Лоліта” залишено без перекладу – це очуження, так би мовити, в найвищому ступені: адже загальновідомо, що серед цільової аудиторії – і російської кінця 1960-х років, і сучасної української – зовсім небагато знавців французької мови. Переклад цитат подано або в примітках після тексту (російська версія), або ж у зносках (український переклад). В. Набоков, залишаючи в російській версії “Лоліти” цитати з “Кармен” французькою мовою, очевидно, традиційно орієнтувався на освічену еліту, з якої походив сам, або ж уважав, що недосконале розуміння кількох фраз не перешкодить недостатньо освіченому читачеві стежити за сюжетом. П. Тарашук скопіював стратегію В. Набокова, однак подав переклад цитат у зносках, усвідомлюючи, що більшість українських читачів не знає французької, і не бажаючи залишати в тексті малозрозумілі уривки – хай і не принципові для розуміння змісту. Інтертекстуальна іронія в цьому випадку зумовлена зіставленням двох любовних історій і двох сюжетних ліній, тож для її загального розуміння важливо лише знати “історію Кармен”. Однак, тільки ті “втаємничені”, що знають цю історію детально – у тому числі знають про розбіжності між версією П. Меріме і оперою Ж. Бізе, вловлять усі іронічні натяки й паралелі – і на рівні окремих ситуацій та образів, і на рівні загальної сюжетної лінії. А “невтаємниченим” можуть допомогти в цьому пояснення у примітках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабай П. Примітки // В. Набоков. Лоліта. / Пер. з рос. П. Тарашука. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 401–411.
2. Венгрівська М. Множинність чи варіативність перекладів // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Збірник наукових праць. Випуск 11. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007 р. – С. 93–97.
3. Набоков В. Лоліта / Пер. з англ. П. Тарашука. – Харків: Фоліо, 2008. – 412 с.
4. Набоков В. Лоліта / Пер. с англ. автора. Предисл. В. Ерофеева. – М.: Известия, 1989. – 368 с.
5. Appel A. Notes // The Annotated Lolita / Edited, with preface, introduction and notes by Alfred Appel. – New York: Vintage Books, 1991. – P. 319–457.
6. Nabokov V. The Annotated Lolita / Edited, with preface, introduction and notes by Alfred Appel, – New York: Vintage Books, 1991. – 458 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ангела Кам'янець – здобувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура ЛНУ імені Івана Франка.

Наукові інтереси: інтертекстуальність у перекладі.

КОМІЧНЕ В КОРОТКИХ РОЗПОВІДЯХ КУРТА ТУХОЛЬСЬКОГО ТА СПОСОБИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ (на прикладі розповіді «Frauen sind eitel. Mannen? Nie –!»)

Руслана КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто сатиричну розповідь Курта Тухольського, виокремлено стилістичні засоби та прийоми, які використовував автор для створення ефекту комічного, запропоновані перекладацькі рішення при відтворенні комічного мовою перекладу.

The article highlights one of the problems of modern theory of translation - translation of humor. Analyzed are stylistic devices in short stories of Kurt Tucholskiy, which compose the comical effect. Clarified are methods of humor translation into target language.

Стаття присвячується відомому німецькому письменнику-сатирику, фейлетоністу та поету Курту Тухольському. Його есе, гуморески, короткі сатиричні оповідання, памфлети – це гострі і тонкі спостереження, це критичні аналізи. Паралельно з цим в його творчості була і проза, і вірші, в яких Курт Тухольський – це лірик, поет.

В даній статті ми звернемось до Курта Тухольського як до письменника-сатирика. Вперше він публікується в 1907 році і з того часу його творчість, просякнута сатирою, ідкою іронією, не залишається без уваги, має величезний успіх. Курт Тухольський писав під різними псевдонімами: Теобальд Тигер, Ігнат Врубель, Петер Пантер, Каспар Гаузер. Теми його творчості багатоаспектні: це актуальні політичні події і розгляд історії, це людина з її слабостями, недоліками, судженнями.

В 20-х рр. минулого століття він стає одним з найпопулярніших берлінських літераторів, це була вершина його популярності. А 10 травня 1933 р. його книжки палали у вогнищі під

наглядом нацистів. 23 серпня того ж року його позбавляють німецького громадянства. З 1933 року Курт Тухольський жив у Швеції, де не мав права на політичні висловлювання. Блискучий стиліст, майстер художнього слова з тих пір не написав жодного рядка. Письменник покінчив життя самогубством.

Починаючи з 50-х років його твори багаторазово видавались в оригіналі та були перекладені багатьма мовами. Проте перекладів українською мовою існує не так вже й багато.

Короткі розповіді були основним жанром Курта Тухольського. Саме до них ми і звернемося, щоб визначити, які мовні засоби та стилістичні прийоми використовував автор, щоб так критично відтворювати реальність, змушуючи читачів крізь призму сміху над собою бачити справжні проблеми, що їх оточували.

На даному етапі методика інтерпретації комічних текстів розроблена недостатньо, тому що смисл комічного тексту представлений імпліцитно, що спонукає реципієнта до активної мисленнєвої діяльності, а не до сприйняття «готового» тексту. Недостатнє вивчення проблеми вимагає подальшого дослідження комічного, його складових, оскільки це дозволить перекладачеві правильно підійти до визначення способу перекладу для адекватної передачі комічного в МП (мові перекладу).

Мета статті зумовлює вирішення конкретних завдань:

- розглянути ефект комічного на прикладі однієї з розповідей Курта Тухольського;
- визначити мовні засоби та стилістичні прийоми, які використовував автор для досягнення комічного ефекту;
- запропонувати переклад, який би відтворював ефект комічного в МП;
- встановити способи перекладу, що лежать в основі досягнення комічного ефекту в МП;

Практичним матеріалом слугуватиме розповідь Курта Тухольського «Frauen sind eitel. Männer? Nie - !». Оскільки перекладу цієї розповіді українською мовою не існує, то в статті будуть запропоновані власні перекладацькі рішення.

Вже в першому абзаці розповіді автор створює комічний ефект завдяки повторам прийменника «**vor**» та дієслова «**stehen**» - «Der Spiegel **stand** in einem Hotel, das Hotel **stand vor** der Alster, der Mann **stand vor** dem Spiegel. Die Morgen-Uhr zeigte genau fünf Minuten **vor** einhalb zehn.» Для виникнення ефекту комічного автор використав зевгму як стилістичний засіб. Для створення комічного ефекту в МП необхідно зберегти повтор як стилістичний засіб. Українською мовою можемо сказати, що людина стоїть перед якимсь предметом, але не можемо сказати, що будівля стоїть перед річкою. Узус української мови вимагає прийменника «**на**». В наступному реченні компенсуємо втрату двох з трьох повторів прийменника «**vor**» в МО повторами прийменника «**на**» в МП. Варіант перекладу українською мовою може звучати так: «Дзеркало **стояло** в готелі, готель **стояв на** річці Альстер, чоловік **стояв** перед дзеркалом. Стрілка **на** годиннику чітко **стояла на** двадцяти п'яти хвилинах **на** десяту ранку».

Наступний приклад ефекту комічного утворений на основі контрасту, а точніше на основі невинного очікування. Представником цієї теорії "невинного очікування" є Е. Кант. Він вважав, що «сміх – це афект від раптового перетворення напруженого очікування в ніщо» [6: 19]. Ми очікували зовсім інше, аніж те, що відбулось. Ця невідповідність і викликає комічний ефект. Схожі думки висловлював Г. Спенсер: «Сміх виникає тоді, коли свідомість раптово звертається від великого до незначного» [6: 20]. На початку розповіді мова йде про красиве місто Гамбург. Читач налаштовується на те, що далі дізнається про видатні місця чи пам'ятки, а опиняється... перед трюмо – "**Das war in Hamburg, wo jede vernünftige Reiseroute aufzuhören hat, weil es die schönste Stadt Deutschlands ist** (реципієнт далі очікує опис міста) – **und es war vor dem dreiteiligen Spiegel**" – "**Це було в Гамбурзі, де має завершитися будь-який достойний туристичний маршрут, тому що це найгарніше місто в Німеччині – і це було перед трюмо**". Раптовий перехід від найгарнішого міста в Німеччині до трюмо викликає ефект комічного.

Нарешті читач знайомиться з героєм розповіді: «Der Mann war nur **mit seinem Selbstbewußtsein bekleidet**» – «На чоловікові було лише відчуття власної гідності». Автор

не говорить, що чоловік був голий, а навмисне для створення комічного ефекту вживає евфемізм, поєднуючи при цьому дієслово «bekleiden» («одягати») та іменник «Selbstbewusstsein» («відчуття власної гідності»). Одягти можемо певні речі, які вимірюються матеріальною субстанцією, але ніяк не гідність. Поєднання непоєднуваного – один з прийомів створення комічного ефекту. Це приклад теорії протиріччя. Основоположниками цієї теорії були Г. Гегель та А. Шопенгауер. Г. Гегель визначає комічне як «контраст сутності явища та те, як воно проявляється, контраст мети та засобу, протиріччя, завдяки якому явище знищує себе в самому собі» [6: 25].

У героя розповіді відпустка. І для того, щоб відпочити, він знімає номер в готелі. Ось як описує Курт Тухольський час відпустки: "es war jenes Stadium eines Ferientages, wo man sich überhaupt benimmt wie ein **mittlerer Irrer**: es ist ein **geschäftiges Nichtstun** - це була та стадія відпочинку, коли люди поводяться цілком як **нормальні божевільні**: це **діяльне байдикування**. Розглянемо поняття «божевільний» – 1. який має психічний розлад; 2. нерозсудливий, позбавлений розумного змісту та «нормальний» – який не має відхилень від норми; який відповідає загальноприйнятим нормам, установленим вимогам. Автор поєднує протилежні поняття - вживає оксюморон, досягаючи цим самим ефекту комічного.

В цьому ж реченні авторові вдалось вжити ще один оксюморон: поєднання прикметника «**geschäftig**» («діяльний» - який виявляє енергію, силу, завзяття; сповнений активної діяльності, сповнений бажання практично діяти) та протилежного йому за значенням іменника «**Nichtstun**».

В основі наступного прикладу ефекту комічного лежить протиріччя, що розкривається саме в собі. Герой розповіді стоїть перед дзеркалом, він пишається собою. Автор для підсилення ситуації порівнює його з Антиноем – "Nun sah er sich, **Antinous mit dem Hängebauch**, im dreiteiligen Spiegel". Антиной в міфах Стародавньої Греції - найвідоміший, найнахабніший залицяльник Пенелопи, коли Одісея не було вдома. Отож, для передачі пихатості автор підібрав дуже влучне порівняння. А продовження цього порівняння «**mit dem Hängebauch**» – «з **обвислим черевцем**» й справді створює ефект комічного. Поглянувши на скульптуру Антиноя, впевнено можемо сказати, що проблем з пресом він не мав, і, якщо б жив в наш час, то з успіхом міг би рекламувати спортивні тренажери. Порівняння суперечливе саме в собі – це один з прийомів викликати сміх у читача. Переклад цього стилістичного засобу не буде викликати труднощів, тому що міфи Стародавньої Греції відомі як у Німеччині, так і в Україні, перекладачеві непотрібно вигадувати ім'я героя, притаманного нашій культурі. Отже, переклад українською мовою може звучати так: «І тепер він, **Антиной з обвислим черевцем**, дивився на себе в дзеркало». Проте залишиться небезпека, що у реципієнта не виникне алюзії, він не зіставить нахабного молодого красеня з нашим героєм розповіді, а отже, і ефекту комічного не буде. Залишається лише сподіватись на ерудованість реципієнта.

І раптом наш «Антиной з обвислим черевцем» бачить у вікні в будинку на протилежному боці вулиці жінку, яка, не рухаючись, пильно дивиться на нього. Наш герой розглядає це як комплімент у свій бік. Він поспішив до ванної кімнати, поголився. Поводився так, ніби був на сцені, тому що знав, що за ним спостерігають, але не подавав виду. Він ходив по кімнаті як гладіатор. Лише косив погляд – переконувався, що вона все ще стоїть і спостерігає за ним. І весь цей час вона стояла біля вікна, не рухаючись. Чоловік відчував в собі силу переможця, його самовпевненість зростала. Нарешті, коли він поголився, причесався, стильно вдягнувся, він з гонором і посмішкою підійшов до вікна і, не криючись, подивився на протилежний бік вулиці, в те вікно, біля якого нерухомо стояла жінка. І лише тепер чоловік зрозумів, що жінка була зовсім не жінкою, а просто його уявою, яка над ним жартувала. Це просто стояла дерев'яна підставка з накинутим на неї плащем, а поруч кімнатна пальма і стілець. Через гардини цей силует здався йому жінкою біля вікна. Така раптова розв'язка, коли очікування знайомства з жінкою та перспектива гарного проведення відпустки перетворюється в пальму і дерев'яну підставку, створює ефект комічного. Знову Курт Тухольський використав прийом невинного напруженого очікування, яке перетворилось в ніщо. Хоча під час розповіді автор незначними натяками дає зрозуміти реципієнтові, що щось відбувається не так: жінка постійно стояла не рухаючись, чоловік дивився через гардини і лише похапцем, тому міг і

помилитись. Уважний реципієнт починає здогадуватись, що саме не так, ще не дочитавши розповідь до кінця. У нього з'являється відчуття зверхності над героєм розповіді, його метушливі дії вже викликають посмішку. Про зверхність як один з факторів виникнення ефекту комічного писав Т. Гоббс. Він вважав, що «почуття смішного витікає із раптового відчуття зверхності, яке виникло з неочікуваного усвідомлення відчуття переваги над тим, хто поведився неналежним чином» [6: 13].

Марнославство героя розповіді з'являється і зростає на очах у реципієнта, який буде сміятись над цією негативною рисою. Але чому ж сміється реципієнт? К. Юберхорст вважав, що основа комічного – це негативна риса або недолік. Причому суб'єкт не повинен мати недоліка, який є в об'єкта, в крайньому випадку за його особистими уявленнями (і в такому випадку спрацьовує почуття зверхності як чинник виникнення ефекту комічного). Але існують й ті випадки, коли ми сміємось самі над собою. Адже дуже часто, сміючись над явищем, ситуацією, об'єктом, ми розуміємо, що самі можемо стати цим об'єктом, самі можемо потрапити в комічну ситуацію. І тоді реципієнт не буде виступати просто спостерігачем, він сам приміряє на себе роль героя комічної ситуації.

В розповіді автор повторює одне й те саме речення: «Der Mann stand vor dem Spiegel» (чоловік стояв перед дзеркалом), яке саме по собі не викликає сміху, не створює комічного ефекту до тих пір, аж поки ми не звернемося до назви розповіді «Frauen sind eitel. Männer? Nie –!». Переклад назви розповіді пропонуємо наступний: «Жінки марнославні. Чоловіки – ніколи!». Великий тлумачний словник сучасної української мови роз'яснює слово «марнославний» так: якому притаманна надмірно висока думка про себе, зверхність, погорда, зарозумілість, зазнайство; який внаслідок самовпевненості занадто покладається на свої сили, можливості, здібності; схильний до надмірностей у користуванні оздобами, прикрасами. Значення слова охоплює поведінку героя і розкриває його риси характеру. Але назва розповіді стверджує, що жінки марнославні, читаючи ж розповідь, ми неодноразово бачимо саме чоловіка перед дзеркалом, він розглядає себе, «красується», тобто поводить себе марнославно саме він. Протиріччя назви і змісту розповіді викликає ефект комічного, до того ж ще й підсилюється повторами.

Отже, серед стилістичних засобів, які використовував Курт Тухольський в розповіді для створення комічного, слід виокремити:

- повтори
- зевгму
- оксюморон
- порівняння

Майстерно переплітаючи стилістичні засоби зі структурою розповіді, для досягнення комічного автор використовував такі прийоми:

- негативної якості (розкриття недоліків)
- контрасту (невиправдане очікування)
- протиріччя

В даному випадку для вирішення перекладацьких завдань нам допомогла така характеристика комічного як універсальність - об'єктом висміювання було явище, яке є характерним для загального суспільного розвитку. При відтворенні комічного мовою перекладу застосовувались такі способи перекладу – вживання закономірних відповідників, перекладацькі трансформації, заміни.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боров Ю. Б. О комическом. – М.: Искусство, 1957. – 394 с.
2. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.
3. Брандес М. П. Переводческая стилистика. – М.: Высш. шк., 1988. – 126 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
5. Вулис А. В лаборатории смеха. М.: Художественная литература, 1966. – 142 с.
6. Дземидок Б. О комическом. – М.: Искусство, 1974. – 223 с.
7. Конщина С. Г. Комический текст в аспекте его структурирования и понимания. – автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – М., 2006. – 25 с.
8. Пихтовникова Л. С. Языково-стилистика средства комического в публицистических текстах. – Нова філологія. Запоріжжя, 2002. – №3, с. 186-195

9. Титаренко Е. Ю. Языковые средства выражения юмора. Дисс. канд. филол. наук. – К.: КНУ, 1992. – 25 с.
10. Bedeutungswörterbuch: Band 10 / Herausgegeben von der Dudenredaktion / Dudenverlag, 2003. – 111 S.
11. <http://www.textlog.de/kurt-tucholsky.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Колесник – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови КНУ ім. Т.Шевченка.
Наукові інтереси: комічне у художній літературі та способи його відтворення.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються англійські запозичення суспільно-політичної та економічної сфери, які використовуються в російській та українській пресі, у зв'язку з політичними та економічними перетвореннями останнього десятиліття. Досліджені різні функції іншомовних елементів та їх стилістичні ознаки у газетному тексті, а також відмінності у застосуванні англійських слів українською та російською мовами і неоднакове ставлення до них різних мовних суспільств.

The article deals with English Borrowings of the social, political and economic fields, which are used in Russian and Ukrainian press, connected with political and economic changes of the recent ten years. The different functions of the foreign elements and their stylistic characteristics in the newspaper text, the differences of the usage of English words in the Ukrainian and Russian languages, the different attitude to them, according to the different language societies are researched.

У сучасному світі соціально-політичних та економічних перетворень, а також орієнтуванні пострадянських держав на західні моделі розвитку дуже важко обійтись без запозичених слів. Інтеграційна політика України та Росії, намагання покращити свій економічний потенціал відбиваються на розвитку мовних процесів. Звичайно, перехідні періоди в історії держави завжди мали своє відображення на лексичній системі мови. І це є головною причиною використання великої кількості іншомовних елементів в контексті преси.

Англiцизми займають одне з перших місць серед запозичень в українській та російській мовах. На сьогоднішній день тенденція щодо подальшого розвитку іншомовних елементів в них набуває все більшого і більшого масштабу. Але у контексті преси запозичення набувають нових ознак. Суспільно-політична та економічна лексика займає провідне місце у мові ЗМІ, а англiцизми виконують в ньому дуже багато функцій.

Проблемою використання іншомовних слів у мові мас-медіа займалися багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, а саме: Д.Х. Баранник, Т.І. Панько, О.А. Стишов, Е.Ф. Володарська, Л.П. Крисін, А.І. Дьяков, А.К. Казкенова та інші.

Мета даної роботи – дослідити основні особливості іншомовних елементів в контексті української та російської мов у функціонально-стилістичному аспекті на прикладі їх використання у ЗМІ. Головна увага приділяється суспільно-політичній та економічній лексиці.

По-перше, слід сказати про безперечно велику роль іншомовних слів у процесі найменування нових предметів та явищ, які з'явилися у сучасному світі останнім часом. На початку ХХІ століття життя української та російської держав змінилось завдяки запровадженню нових реалій суспільно-політичного та економічного напрямку. Тяжіння до „західного” стало неодмінною складовою розвитку суспільства за останнє десятиліття. Використання іноземних слів на сьогоднішній день є нормою розвитку української і російської мов. Звичайно, все те, що потрапило у нашу реальність завдяки торгівельним, економічним, культурним контактам України і Росії з західними державами залишило і іншомовні назви. Ми можемо говорити про різні лексичні групи запозичень, які останнім часом стали часто вживаними, а саме: укр. *дилер*, рос. *дилер* (фін. фізична або юридична особа, яка здійснює перепродаж товарів, а також цінних паперів [8: 223]); укр. *брокер*, рос. *брокер* (офіційний посередник під час укладання угод між зацікавленими сторонами на біржі [8: 120]); укр. *дефолт*, рос. *дефолт* (відмова держави, юридичної або фізичної особи від виконання своїх зобов'язань, зокрема фінансових, в односторонньому порядку [8: 217]); укр. *дистриб'ютор*, рос. *дистрибьютор/дистрибутор* (юридична або фізична особа, якій дають виключні права на гуртову купівлю й перепродаж певних товарів або послуг у межах певної території або ринку [8: 231]); укр. *бізнес*, рос. *бизнес* (економічна діяльність, спрямована на

отримання прибутку [8: 105]); укр. *менеджер*, рос. *менеджер* (1) найманий професійний керівник підприємства; спеціаліст у сфері керування виробництвом; 2) підприємець у професійному спорті, у розважальному бізнесі, який організовує виступи спортсменів, артистів [8: 446]); укр. *холдинг*, рос. *холдинг* (придбання контрольних пакетів акцій та створення холдинг-компаній [8: 736]); укр. *лізинг*, рос. *лизинг* (довготермінова оренда машин, обладнання, транспортних засобів, виробничих споруд [8: 413]); укр. *корпорація*, рос. *корпорация* (одна з форм монополії – акціонерне товариство, яким керують менеджери [8: 385]) та інші: „...президент холдинга” [МК в Україні, 2007, №25]), „бывший менеджер компании” [МН, 2007, №9], „...корпорация будет решать все земельные вопросы” [МН, 2007, и №18], „обращайтесь к нашим дилерам” [КП, 2008, №12], „працює дистриб’ютором компанії” [Дзеркало тижня. 2008, №6], „объявили дефолт” [МН, 2005, №4], „корпорация запрашує на роботу” [Дзеркало тижня, 2008, №12] та інші.

Практично в кожній тематичній групі більшу частину запозичених англіцизмів складають лексеми, що з’явилися в мові-реципієнті як результат задоволення необхідності в найменуванні нової речі чи поняття [2: 37].

По-друге, не слід забувати, що багато іншомовних слів вживаються через те, що існують такі явища і предмети, які в російській та українській мові не мають однослівного перекладу, тобто вони замінюють фразове розтлумачення вже давно запозичених слів. Так, в російській і українській мовах з’явилися англіцизми укр. *спікер*, рос. *спикер* (неофіційна назва голови Верховної Ради України [8: 638]); укр. *імпичмент*, рос. *импичмент* (особливий порядок притягання до відповідальності та усунення з посади найвищих посадових осіб [8: 299]); укр. *інаугурація*, рос. *инаугурация* (урочиста церемонія вступу на посаду глави держави та низки інших виборних осіб [8: 300]); укр. *корупція*, рос. *коррупция* (1) підкуп і продажність державних і політичних діячів; 2) зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності [8: 386]); укр. *мітинг*, рос. *митинг* (масові збори для підтримки будь-яких вимог, для вияву солідарності і протесту [8: 460]); укр. *прес-конференція*, рос. *пресс-конференция* (зустріч державних, політичних, громадських, наукових діячів з представниками преси, радіо, телебачення з питань, що цікавлять широку громадськість [8: 558]); укр. *саміт*, рос. *саммит* (зустріч глав держав, урядів [8, с.608]) та інші: „як проголосив спікер” [ГУ, 2006, №12], „саміт на двох” [День, 2007, №16], „собрал пресс-конференцию” [КП, 2005, №5], „побывал на саммите в Грузии” [МН, 2007, №24], „обговаривали проблему коррупции” [День, 2007, №17], „на митингу были присутні” [ГУ, 2006, №42].

Тенденція щодо встановлення співвідносин між неподільністю об’єкта і одноелементністю, однолексемністю простежується в тому випадку, коли відбувається заповнення пустої ячейки, якій відповідає відповідний зміст, але означає – у вигляді окремого слова – відсутнє (замість нього використовується описовий зворот) [3: 59].

Англіцизми у більшості випадків не мають в українській і російській мовах таких відповідників, які б точно передавали їх зміст. Як правило, іншомовні назви і власні мають різні відтінки значення і використовуються у різних сферах: укр. *офіс*, рос. *офис* (Установа; контора, канцелярія якої-небудь фірми, підприємства, службове приміщення [8: 569]), англ. *office* (1) кімната або будівля, де працюють люди якоїсь організації чи установи [9: 982]) – укр. *контора*, рос. *контора* (1) адміністративно-канцелярський відділ підприємства, закладу, установи чи окрема установа з господарськими, фінансовими та ін. функціями. // приміщення, де перебуває такий відділ або установа [1: 383]): „бізнесмена знайшли в офісі” [День, 2007, №25], „офис фирмы находился недалеко” [КП, 2007, №12], „в офис позвонил представитель юридической конторы” [МН, 2007, №18]. Сфера застосування слова *офіс* в українській та російській мовах стосується у більшості випадків приватних установ, власники яких займаються підприємницькою діяльністю, а *контора* використовується для називання приміщень державних установ, а також організацій, які займаються правовою діяльністю.

Укр. *менеджер*, рос. *менеджер* (1) найманий професійний керівник, спеціаліст у сфері керування виробництвом; 2) підприємець у професійному спорті, розважальному бізнесі, який організовує виступи спортсменів [8: 446]), англ. *manager* (той, хто організовує або контролює роботу підприємства, організації чи її частини; той, хто контролює діяльність працівників

сфери розваг або спортсменів [9: 868]). Англійське запозичення дуже близьке до слів укр. *керівник* (той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось [1: 357]), рос. *руководитель* (лицо, которое руководит кем-нибудь, чем-нибудь [5: 597]). Але в українській і російській мовах ці слова не мають семи „найманий працівник”, а по-друге, вони позначають того, хто очолює якусь організацію, до того ж англійське *менеджер* у своєму значенні має сему „керівник якоїсь сфери діяльності”, тому і використовується у більшості випадків у словосполученнях, які конкретизують напрямки діяльності: укр. *бренд-менеджер*, рос. *бренд-менеджер* (начальник відділу продажу конкретної торгової марки, бренду [10: 3]), укр. *менеджер з логістики*, рос. *менеджер по логистике* (*Logistics Manager / Operations Manager*, планування об'ємів закупівель, витрат, здійснення і контроль закупівель [10: 3]), укр. *менеджер на митниці*, рос. *менеджер на таможене* (*Customs Manager* координація роботи з переправки товарів за кордон та із-за кордону [10, с.3]), укр. *менеджер зі страхування*, рос. *менеджер по страхованию* (страхування продукції, матеріалу, транспорту [10: 3]) та інші: „звертайтесь до **менеджерів** з продажу” [День, 2008, №17], „нас зустріч **менеджер** торгового зала” [КП, 2006, №5], „щоб домовитись з **менеджером**” [Дзеркало тижня, 2007, №7], „обратился к **менеджеру** по страхованию” [МН, 2007, №36].

Сьогодні англіцизми витісняють раніше засвоєні запозичення або власні українські чи російські слова, наприклад, *прайс-лист* (замість *прейскурант*), *імідж* (замість *образ*). У цьому випадку точніше говорити не про витіснення, а про перерозподіл змістових ролей. В одних ситуаціях краще використовувати англіцизми (укр. *імідж* працівника, *імідж* банка, *імідж* керівника; рос. *имидж* работника, *имидж* банка, *имидж* руководителя), а в інших (і цих ситуацій поки що більше) – укр. *образ*, рос. *образ* (укр. *образ* Божий, *образ* царя, *образ* вчителя; рос. *образ* Божий, *образ* царя, *образ* учителя та інші). У даному випадку краще використовувати вираз Л.П. Крисіна „необхідність спеціалізації поняття” [3: 60].

Серед запозичених елементів, які виконують функцію економії мовних засобів, можна назвати вживання складних слів, де одна частина є або частиною композиту або іншомовним префіксом, наприклад: „*уніциеровані* *бывшими топ-менеджерами*” [МН, 2007, №13], „*працював топ-менеджером* компанії” [Дзеркало тижня, 2007, №21] де англ. *top* – частина слів, яка має значення „найліпший”, „найвищого гатунку” [677]; „*сейлзменеджер* допоміг” [День, 2008, №12], „*устроюся сейлзменеджером*” [КП, 2008, №4], англ. *sales* – частина складних слів, яка означає „пов'язаний з торгівлею” [9: 1253] та інші.

Відсутність відповідного найменування в українській чи російській мовах програє у конкуренції із запозиченим елементом. М.А. Брейтер відмічає, що близько 15% новітніх англіцизмів запозичуються у зв'язку з відсутністю відповідного найменування в мові-реципієнті [6: 132]. До них відносяться: укр. *top-модель*, рос. *top-модель*; *brand name*; укр. *дайджест*, рос. *дайджест*; укр. *спічрайтер*, рос. *спичрайтер*; укр. *спонсор*, рос. *спонсор* та інші. Грані між цією та попередньою групою дуже розмиті, тому що у багатьох випадках важко стверджувати чи є поняття новим для мови-реципієнта.

У контексті преси фіксуються нові значення запозичень, які ще не відображені у словниках іншомовних слів. Англіцизми можуть набувати нового змісту на основі метафоричного переосмислення. Наприклад, слово укр. *рейдер*, рос. *рейдер* вживається у контексті ЗМІ за іншим призначенням, яке подане у його тлумаченні (військовий чи морський термін, а саме „військовий корабель, що проводить далеко від баз самостійні бойові операції, головним чином пов'язані зі знищенням транспортних суден ворога” [8, с.367] або „військовий корабель або озброєне судно, що виконує самостійні завдання з метою знищення морських транспортних засобів противника” [8, с.645]): „*рейдерські* *напади*” [КВ 2007, №35], „*спасіть* від *рейдерів*” [ГУ 2007, №77], „*чекай* *рейдерів*” [ГУ 2007, №89], „*існує* *програма „Антирейдер”* [„Діловий час”], „*рейдерський* *пасьянс*” [„Підсумки”], „*бережися* *рейдерів*” [Діловий час], „*на що* *спроможні* *рейдери*” [ГУ 2007, №56], „*охороняють* *от* *рейдерів*” [МН, 2007, №4], „*стали* *добычей* *рейдеров*” [КП, 2007, № 5]. Головною лишається сема „актака, захоплення”, але в українській і російській мовах на основі цього виникає абсолютно нове значення, пов'язане з привласненням чужої території. Його поява – це відображення тієї політичної та економічної реальності, в якому сьогодні живе суспільство.

В мові українських і російських ЗМІ виникають словосполучення на основі англіцизмів та власних слів, які часто використовуються і набувають ознак сталих виразів. Наприклад, „*состоялся **черный саммит***” [МН, 2007, №14] (у значенні „зустріч глав держав, яка принесла негативний результат”), „*чорний саміт завершився поразкою*” [Дзеркало тижня, 2007, №5], „*встреча превратилась в **черный саммит***” [МН, 2006, №36]; „*займався **чорним піаром***” [День, 20008, №14] (у значенні „представлення когось, чогось у негативному, непривабливому світі, синонімічне до слова *піар*”), „*вокруг **черный пиар***” [КП, 2007, №7]; „*виставку відвідала **перша леді країни***” [День, 2008, №17] (у значенні „дружина президента”), „*первая леди страны занялась **благотворительностью***” [МН, 2007, №42] та інші.

Запозичення з англійської використовуються в мові українських і російських ЗМІ для того, щоб уникнути тавтології. Наприклад, „*присутні на зустрічі президентів, де **лідери** обох держав обговорювали...*” [День, 2007, №26], „*политическая пропаганда стала раздражать, потому что этот **пиар**...*” [МН, 2007, №24] та інші, але основна функція іншомовних слів в мові преси полягає у їх використанні як стилістичних елементів. У мові ЗМІ завжди відображається намагання донести читачеві власне бачення останніх подій. Експресивність та іронія постійно присутні у текстах, що стосуються економічних та політичних подій держави. У контексті російських ЗМІ простежується тенденція щодо постійного іронічного зображення політичних скандалів з використанням іншомовних елементів, сприйняття західних реалій тлумачиться як негативні явище. Наприклад, „*политический **бизнес** продолжается*” [МН, 2006, №13], „*война **Джипа** и Волги*” [КП, 2007, №15], „*доллар ущемляет рубль*” [МН, 207, №5] та інші.

У мові української преси простежується неоднозначне ставлення до нових соціально-економічних та політичних перетворень в державі. Початок ХХІ століття став остаточним етапом переходу на західні моделі розвитку демократичних відносин. Намагання України стати справжньою демократичною державою відобразилось у мові ЗМІ. Використання іншомовної лексики було відображенням інтеграційних процесів, які відбувались в країні. Набувають актуальності слова *бізнес, маркетинг, дистриб'ютор, спонсор, спікер, саміт, менеджер, лізинг* та інші. Вони передаються у мові преси як такі, які позначають новий етап розвитку держави: „*развиток **маркетингу** в державі*” [ГУ, 2002, №5], „*ціла низка **дистриб'юторських** організацій*” [День, 2004, №18], „*лізингова компанія розпочала свою роботу*” [День, 2004, №12], „*запросили **менеджера** з працевлаштування*” [ГУ, 2002, №14], „*ціни у **доларах***” [Дзеркало тижня, 2005, №2] та інші.

Але на сьогоднішній день у зв'язку з фінансовими кризами та політичними скандалами в державі у мові ЗМІ іншомовні слова стали використовуватись для експресивного та іронічного маркування суспільно-політичних текстів. Тобто у контексті української та російської преси за останній рік англіцизми виконують однакові функції.

По-перше, вони мають іронічно-негативні ознаки, наприклад: „*ті, що на **джипах** ніколи не будуть відповідати за свої дії*” [День, 2008, №16], „*правительство не обращает внимания на политический **дискомфорт***” [МН, 2007, №36], „*переговори з депутатами-**аутсайдерами***” [Дзеркало тижня 2008, №12], „*бизнес любой ценой*” [МН, 2007, №18], „*спонсорам прощают все*” [КП, 2008, №12], „*депутати бились як справжні **файтери***” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „*лизинг или обман*” [КП, 2008, №2] та інші.

Ефект іронічного досягається різними засобами в мові преси, наприклад, використання латиниці в українському чи російському тексті: „***super**депутати нарешті проголосували*” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „***happy end** нового законодательства*” [КП, 2008, №5], „*sex в большой политике*” [МН, 2007, №36], „*це не політик, це **politician***” [День, 2008, №25], „***happy end** в парламентских переговорах*” [МН, 2007, №14] та інші.

Також для цього використовується термінологія іншої тематичної групи. Так, у сфері політики дуже часто вживаються спортивні та біржові терміни, наприклад: „*соревнование лидеров по **масс-рестлингу***” [МН, 2007, №14], „*депутати-**файтери** били один одного*” [Дзеркало тижня, 2008, №12], „*політична криза побила усі **рекорди***” [День, 2008, №24], „*в первом **раунде** политического поединка*” [КП, 2008, №21], „*в бой вступили политические*

букмекери” [МН, 2007, №12], *„маклери депутатських переговорів”* [День, 2008, №24] та інші.

Конотативні ознаки мають тексти, в яких змішуються слова різних стилістичних сфер, наприклад, *„попал король под аудит”* [МН, 2007, №36], *„партийные топ-менеджеры”* [МН, 2007, №42], *„сказала леді-бізнесменка”* [Дзеркало тижня, 2008, №7], *„лідер великого хаосу”* [День, 2008, №5] та інші.

В контексті преси використовуються композитні моделі несумісних за значенням слів, одне з яких – англіцизм, наприклад, *„спонсори-старушки”* [КП, 2007, №14], *„депутати-бізнесмени”* [День, 2007, №31], *„саміт-відпочинок”* [Дзеркало тижня, 2007, №24] та інші.

Іронія досягається і за допомогою транслітерації англійського слова, яка сприймається як особливий тип читання і в буквальному, і в переносному сенсі. Наприклад, *„не хотів бути менеджером”* [Дзеркало тижня, 2008, №4], *„ну и где же эти менеджеры”* [МН, 2007, №2] та інші. Тобто англійське слово *manager* читається за правилами мов-реципієнтів, як пишеться. Такий спосіб використання англіцизму означає негативну сторону даного поняття „погано працюючий, непрофесійний менеджер”. У цьому відображається іронічне відношення до відповідної культури, статусу і звичкам нового поняття, яке вживається дуже часто з використанням слова укр. *менеджер*, рос. *менеджер*.

Але іншомовні слова мають в мовленні не лише іронічний характер, вони можуть використовуватись і навпаки, для того, щоб надати тексту офіційності, змусити читачів сприймати інформацію. Наприклад, оперування іншомовними елементами у текстах економічного спрямування: *„вивчили пріоритети розвитку маркетингової сфери”* [День, 2007, №32] замість укр. *рикової*, *„лизинг машин”* [КП, 2007, №12] – замість рос. *аренда*, *„сплата за ренту”* [День, 2008, №25] – замість укр. *за оренду* та інші.

Вираження позитивних або негативних конотацій, яких не має еквівалентна одиниця в мові-реципієнті, також становить одну з головних функцій використання іншомовних елементів в мові ЗМІ. В сучасному світі розповсюджене уявлення про те, що іноземні технології є більш прогресивними у порівнянні з українськими чи російськими, іноземні банки надійніші, іноземні товари – більш високої якості. Ця установка широко використовується в рекламі, де запозичення вживаються з метою актуалізації позитивних конотацій. Наприклад, *„фірми auto-rental”* [Дзеркало тижня, 2008, №14] замість укр. *прокат машин*, *„лучший паб”* [МН, 2007, №21] замість рос. *пивная* та інше.

Але слід відмітити, що дуже часте використання англіцизмів в мові ЗМІ викликає негативну оцінку серед українських та російських громадян, тому створення позитивної конотації за допомогою англіцизмів на сьогодні не завжди спрацьовує. Про це можна було говорити десь на початку ХХІ ст., а зараз ставлення до всього іноземного змінилось, як в українському, так і в російському суспільстві.

Іншомовні слова використовуються також як евфемізми в мові-реципієнті. Серед прикладів можна навести заміну малопrestiжних професій іншомовними назвами, наприклад, укр. *клінер*, рос. *клинер* замість укр. *прибиральник*, рос. *уборщик*: *„страйк клінерів”* [День, 2008, №24], *„работал клинером”* [МН, 2007, №21] та інші. Такого роду заміни викликані бажанням підняти рейтинг представників таких професій [2: 37]. Або *„на ринку самі бізнесмени стоять”* [Дзеркало тижня, 2006, №12] замість *спекулянти* та інші.

У мові українських і російських ЗМІ англіцизми виконують багато функцій. Їх використання пов’язане і з точною передачею змісту, і з економією мовних засобів. Але у контексті мас-медіа запозичення набувають нових рис: експресивності, іронії. Ставлення українського і російського суспільств до політичних та економічних подій, які відбуваються у державах та у світі, перш за все, відбиваються у мові ЗМІ, де іншомовні елементи допомагають відтворити ту атмосферу, яка відзеркалює останні події.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел– К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Дьяков А.И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке //Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 35–43.
3. Крысин Л.П. Иноязычное слово в современной жизни //Русский язык конца XX столетия. – М., 1996. – 285 с.

4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: рус. яз., 1996. – 797 с.
6. Сологуб О.П. Усвоение иноязычных структурных элементов в русском языке //Наука. Университет. 2002. Материалы Третьей научной конференции. – Новосибирск, 2002. – С. 130–134.
7. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. // Мовознавство. – 1999. – №1. – С. 7-15.
8. Сучасний словник іншомовних слів /Під ред. Г.П. Півторак. – К.: Довіра, 2006.
9. Macmillian English Dictionary for Advanced Learners. Oxford OX4 PP. A&C Black Publishers Ltd 2005.
10. <http://www/vde.infobus.ru/dictionary/ntml>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.
 Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості англійських запозичень в українській та російській мовах.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ СИНТАКСИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сніжана ЛОГОВІНОВА, Інна ЛОПАТА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто граматичні перетворення, подано опис синтаксичних трансформацій, запропоновано засоби подолання труднощів перекладу за допомогою правильного аналізу синтаксичної будови мови.

Grammatical changes are investigated in this paper. The description of syntactical translation is given. The means of overcoming translating difficulties with the help of correct syntactical analysis are proposed.

Интерес до проблеми перекладацьких трансформацій з боку лінгвістів та їх всебічне вивчення є в курсі теорії і практики перекладу вже традиційним. Але все ж проблема міжмовних перетворень взагалі і граматичних зокрема продовжує залишатись актуальною.

Проблема полягає в тому, що в більшості випадків МО та МП мають значні розбіжності у внутрішній структурі. Розбіжності в устрої двох мов неминуче викликають необхідність застосування граматичних трансформацій. Ці розбіжності бувають як частковими так і повними. Повна розбіжність виникає, коли в українській мові відсутня граматична форма, яка є в англійській мові. Також слід відмітити випадки часткового співпадання, коли певна граматична категорія існує в обох мовах, але співпадає не в усіх своїх формах.

Досягнення перекладацької еквівалентності, незважаючи на розбіжності в формальних семантичних системах двох мов, вимагає від перекладача, перш за все, вміння робити чисельні і якісні різноманітні міжмовні перетворення – так звані перекладацькі трансформації – з тим, щоб текст перекладу з максимально можливою повнотою передавав всю інформацію, що міститься в початковому тексті з точним дотриманням норм МП.

Термін «перетворення» не можна розуміти буквально – сам текст оригіналу не перетворюється, в тому розумінні, що він не змінюється сам по собі. Цей текст, зрозуміло, залишається незмінним, але поруч з ним і на його основі створюється інший текст іншою мовою, який ми називаємо «перекладом». Таким чином, переклад можна вважати певним видом перетворення, а саме, міжмовною трансформацією.

Розглянемо граматичні проблеми, труднощі й техніку перекладу складних граматичних явищ англійського художнього тексту українською мовою, які залучають вживання синтаксичних трансформацій.

Проаналізуємо основні види синтаксичних трансформацій при художньому перекладі, запропоновані І.В. Нешумаєвим, додавши до цієї класифікації зміни в актуальному членуванні речень.

Зміна складу членів речення.

Значна зміна синтаксичної структури пов'язана зі зміною головних членів речення, особливо підмета. В англо-українських перекладах використання подібних заміни в значній мірі обумовлено тим, що в англійській мові частіше, ніж в українській, підмет виконує інші функції, крім позначення суб'єкта дії [9: 182], наприклад: об'єкта дії (підмет замінюється додатком), позначення часу (підмет замінюється обставиною часу), позначення простору (підмет замінюється обставиною місця) і т. ін.

Граматична трансформація також може бути викликана частим в англійській мові вживанням іменників, що позначають неістот чи поняття, в ролі «агента дії» (тобто підмета), що можна розглядати як певного роду уособлення. Таке уособлення зовсім не є стилістичним

прийомом, так як це – явище мови, а не мовлення і ні в якій мірі не носить індивідуального характеру [12: 90]. Наприклад:

Legend (never a good historian!) has it that it was from here that one September day in 1645 Charles I watched the final stages of the Battle of Rowton Heath in which his forces were defeated by Cromwellian troops. (D.Odgen. My Home Town).

Згідно легенді (яка рідко буває достовірною) саме звідси в вересні 1645 року Карл I спостерігав за кінцем битви при Раутон Хіт, в якій його військо було розбите військом Кромвелля.

При перекладі потрібно було використати синтаксичну трансформацію: підмет англійського речення *legend* перетворився на обставину причини.

Однією з найпоширеніших трансформацій такого роду синтаксичної перебудови є заміна англійської пасивної конструкції українською активною, при якій англійському підмету в українському реченні відповідає додаток, що стоїть на початку речення; підметом в українському реченні стає слово, що відповідає англійському додатку з *by*, або підмет взагалі відсутній (так звана неозначено-особова конструкція); форма пасивного стану англійського дієслова замінюється формою активного стану українського дієслова [12: 199]. Порівняємо, наприклад:

The door was opened by a middle-aged Chinese woman. (S.Maugham. A Casual Affair).

Двері нам відчинила немолода китаянка.

Частими є також випадки, коли підмет англійського речення при перекладі на українську замінюється обставиною. Ця трансформація має місце, наприклад, коли англійський підмет стоїть на початку речення і виражає те, чи інше значення місцезнаходження. В такому випадку в українському реченні англійський підмет замінюється на обставину місця:

The room was too damn hot. (J.Salinger. The Catcher in the Rye).

В кімнаті була жахлива спека.

В цьому прикладі також має місце заміна частин мови – трансформація прикметника *hot* в іменник «спека».

Заміна простого речення складним.

Найбільша кількість випадків цієї зміни викликана системно-обумовленими причинами. Трансформація застосовується звичайно при перекладі простих англійських речень, які ускладнені синтаксичними компонентами – інфінітивними, герундіальними, абсолютними конструкціями. Англійські синтаксичні комплекси не мають системного українського аналога, що робить перекладацькі трансформації неминучими. Як правило, при перекладі таких комплексів на українську мову змінюється тип речення, при цьому просте речення перетворюється в складнопідрядне, іноді в складносурядне [19: 120]. Наприклад:

He watched Ronnie take an oily rag and plunge it into a small bucket of black water standing under a far electric bulb. (J.Updike. The centaur).

Він бачив, як Роні взяв промаслену ганчірку і занурив її у відро з чорною водою, що стояло осторонь під іншою лампою.

Прості речення англомовних текстів, перетворюючись в складні структури при перекладі підлягають внутрішньому членуванню, наприклад:

Wilson stroked his very young moustache and dreamed, watching for his gin-and-bitters. (G.Greene The Heart of the Matter).

Поглаждаючи ще дуже рідкі вуса, Вілсон мріяв, чекаючи, коли йому принесуть вечерю.

Перетворення може бути обумовлене суто граматичними причинами (відсутність в українській мові прямих відповідностей). Наприклад:

... I like watching her dance. (G.Greene. The Quite American).

... Мені подобається дивитись, як вона танцює.

В інших випадках такі трансформації викликані стилістичними причинами. Порівняємо:

They looked sort of poor. (там же).

Було помітно, що вони досить бідні.

Переклад «Вони виглядали досить бідними» можливий, але стилістично більш підходить перший варіант [1: 204].

Розглянуті синтаксичні трансформації досить часто зустрічаються в перекладацькій практиці. Скорочення і спрощення складної синтаксичної структури призводять до усунення її багатозначності, встановленню однозначних відношень між компонентами: «Переводчик анализирует исходное сообщение, преобразует в более простые и четкие формы, транспонирует их на этом уровне в систему исходного языка и затем реконструирует сообщения на переводной язык» [28: 11].

Заміна складного речення простим.

При художньому перекладі цей тип синтаксичної трансформації викликаний, в основному, нормативно-стилістичними причинами. Зокрема, в англійських художніх текстах відмічається більша питома вага складнопідрядних речень в порівнянні з українськими текстами. В результаті цього може відбуватися «згортання» підрядних речень в дієприкметник (дієприкметниковий зворот), дієприслівник (дієприслівниковий зворот), віддієслівний іменник з прийменником, наприклад:

As they scattered among the scrolling iron desk-legs, their brainless heads and swishing glabellae brushed at the ankles of the girls. (J.Updike. The centaur).

Розсипавшись між гнутих залізних ніжок парт, вони своїми дурними головами вдаряли дівчат по ногах.

Часто перекладаються на українську мову простими реченнями англійські складнопідрядні речення, що містять конструкцію *it is/was –that/two*. «Данная закономерность прослеживается преимущественно при переводе придаточных определительных и придаточных обстоятельственных предложений» [20: 71]. Наприклад:

It was I who had attend the wearisome Press Conferences... (G.Greene. The Quite American).

Мені самому доводилося висиджувати утомливі прес-конференції.

В прикладі наведений переклад підрядного означального речення.

Членування речень.

Членування речення, при якому одне початкове речення (частіше складне і рідше просте), перетворюється в два (і більше), також актуальне для художнього перекладу і обумовлене нормативними причинами.

Англійські речення можуть бути перенавантажені інформацією, що об'єднує декілька відносно незалежних думок. Зберігати в перекладі структуру подібних англійських речень недоцільно, оскільки подібна перенавантаженість речення інформацією не відповідає нормам української мови [19: 122]. Процес членування складного речення на кілька самостійних є найбільш яскраво вираженим випадком автономізації вихідних структур, наприклад, в драматичних творах:

Caesar: You have been growing up since the Sphinx introduced us the other night\$ and you think you know more than I do already. (B.Shaw. Caesar and Cleopatra).

Цезар: З тих пір, як Сфінкс познайомив нас минулої ночі, ти виріс. І ти вже гадаєш, що знаєш більше, ніж я?

В цьому прикладі складна синтаксична конструкція "...; and..." трансформується в два складнопідрядних речення «с расщеплением в самом слабом звене их связи, – перед точкой с запятой, указывающей на относительную независимость двух блоков» [17: 138].

Членування викликає зменшення довжини речення при перекладі. Розбиття «громіздких» конструкцій на самостійні елементи веде до спрощення структури речення.

Іноді при перекладі потрібно одночасно вдаватися до членування і об'єднання речень, наприклад:

You couldn't see the grandstand too hot, but you could hear them all yelling, deep and terrific on the Pencey Side, because practically the whole school except me was there... (J.Salinger. The Catcher in the Rye).

Трибун я не міг розгледіти як слід, тільки чув, як там горляють. На нашій стороні кричали в усю горлянку – там зібралася вся школа, крім мене.

Трансформацією протилежною в порівнянні з членуванням є об'єднання речень, про яке і піде мова.

Об'єднання речень.

Об'єднання речень полягає в перетворенні двох (чи більше) самостійних речень в одне.
Наприклад:

That was a long time ago. It seemed like fifty years ago. (J.Salinger. The Catcher in the Rye).
Це було давно – здавалося, що минуло років п'ятдесят.

Об'єднання речень, зберігаючи «інформаційну цінність і текстову спаяність» [15: 83], викликає компресію висловлювання:

He sat in Richard's dirty old leather chair, leaving her all of the white sofa. She did not sit, or eat, but prowled along the windows, holding her glass by its stem, her white pants taking long soundless strides, her hair almost floating behind her. (J.Updike. Marry Me).

Він сидів в брудному шкіряному кріслі Річарда, залишивши Саллі весь білий диван, але вона не сіла і не стала їсти, а ходила біля вікон, тримаючи в руці бокал, її ноги в білих штанах безшумно відміряли довгі кроки, волосся майже летіло позаду.

Слід пам'ятати про те, що перекладу без втрат не буває. Якщо в повній фразі об'єднані декілька повідомлень і, відповідно, кілька рем, при перекладі ці реми нерідко зливаються в одну. Інформаційна теорія перекладу підтверджує це положення «Перевод сохраняет лишь часть оригинала, в коммуникации с неиспользованием двух языков, как и в любой другой коммуникации, неизбежны потери» [18: 215].

Заміна двоскладового речення односкладовим.

Будучи досить рідкісним типом трансформації, вона викликана в художньому перекладі системно-обумовленими причинами. Англійське речення, як правило, вимагає наявності в своєму складі обох головних членів. В українській мові це не є обов'язковим, наприклад:

I'm terribly sorry you should think that of me, Dr. Macphail. (S.Maughan)

Мені шкода, що ви вважаєте мене таким, лікарю Макфейл.

Сполучення, подібні "to be sorry", що виражають емоційний стан або оціночні судження суб'єкта, виражені дієсловом-зв'язкою to be і прикметником, вжитим в предикативній функції. При перекладі, як свідчить приклад вище, можлива зміна всього речення, що містить в собі подібне сполучення в цілому ("I am sorry" ► «мені шкода»).

Заміна типу синтаксичного зв'язку.

Як в англійській так і в українській мові речення можуть з'єднуватись одне з одним як за допомогою сурядності, так і за допомогою підрядного зв'язку. Для української мови більш характерною є сурядна конструкція, в той час, як в англійській мові підрядність зустрічається частіше, ніж в українській. Тому при перекладі з англійської мови на українську часто відбувається заміна підрядності сурядністю. Порівняємо:

We had strolled to the front yard where Dill stood looking down the street at the dreary face of the Radley Place. (H.Lee. To kill a Mockingbird).

Ми поплентались до палисадника, Діл виглянув на вулицю і витріщився на похмурий дім Редлі.

Звернемо увагу, що заміна підрядності сурядністю сполучується з заміною сполучникового зв'язку безсполучниковим.

В наступному прикладі заміна підрядності сурядністю сполучується з трансформацією складного речення в просте з однорідними присудками:

Stradlater kept whistling 'Song of India' while he shaved. (J.Salinger. The Catcher in the Rye).

Срейдлетер голився і насвистував «Індійську пісню».

Прикладом домінування синтаксичного початку в англійській мові може слугувати часте вживання однорідних членів речення, об'єднаних сполучником and, і які належать різним логічним планам. Наприклад:

One summer I worked two months in a grocery store... It was a little store on Grove Street in the slums. The people who came to the store were all interesting and poor.

Якось влітку я працював продавцем в бакалійній лавці... Це був магазинчик на Гроув Стріт, в районі нетрів, і всі покупці були бідняки, але дуже цікаві люди.

Прикметники interesting і poor відносяться до різних логічних планів; в англійському реченні вони з'єднані сполучником and, а в перекладі ми мусимо їх роз'єднати і навіть протиставити один одному, настільки значна в цьому випадку їх логічна несумісність.

Оскільки синтаксис тісно пов'язаний з лексикою, значна кількість перекладацьких трансформацій має змішаний характер, тобто при перекладі відбуваються одночасно лексичні та синтаксичні зміни. Обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати синтаксичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення у перекладі відповідно до норм мови і жанру перекладу. Зрозуміло, що перекладач повинен бути добре обізнаним з граматичними особливостями вихідної та цільової мов, основами теорії перекладу, із перекладними відповідниками у галузі граматики та лексики, перекладацькими трансформаціями, способами перекладу різних мовних та мовленнєвих явищ. Все це становить частину загальної компетенції перекладача.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 238 с.
2. Журавльова Т.А. Особливості перекладу з англійської мови на українську. – Донецьк: Донбас, 1997. – 80 с.
3. Князева Н.А. Английские соподчиненные бессоюзные предложения и их соответствия в русском языке // Теория і практика перекладу. – К., 1981. – Вип.6. – С.15-21.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Латышев Л.К. Межъязыковые трансформации как средство достижения переводческой эквивалентности // Семантико-синтаксические проблемы теории языка и перевода. – М., 1986. – С. 90-107.
6. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Почему нужны грамматические трансформации при переводе? // Тетради переводчика. – М., 1971. – Вип. 8. – С.12-22.
7. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Высш. шк., 1973. – 135 с.
8. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. — М., 1963. — 263 с.
9. Любченко Т.Н. Научная фантастика в переводе: приобретения и потери. // Теория і практика перекладу. – К., 1991. – Вип. 17. – С. 89-97.
10. Матузкова Е.П., Шеховцева М.Д., Фролов А.А. Перераспределение границ предложения и СФЕ в переводе. // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. – Одесса, 1986. – С. 81-87.
11. Мельниченко Е.К., Колядничева Н.А. Системные и индивидуально-художественные расхождения оригинала и перевода романа У.Голдинга "Шпиль" и "Наследники". // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. – Одесса, 1986. – С. 118-124.
12. Мизецкая В.Я. Некоторые особенности перевода англоязычного драматургического текста на русский язык. // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. – Одесса, 1986. – С. 135-142.
13. Нешумаев И.В. Синтаксические трансформации при переводе английского текста на русский язык. // Лингвистические и методические проблемы русского языка как неродного: Текст: структура и анализ. – М., 1991. – С. 117-126.
14. Ольшанская Н.Л., Балааян Н.М. Синтаксис авторской речи в оригинале и в переводе. // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста. – Одесса, 1986. – С. 69-75.
15. Пушкина Е.Н. Вопросы рода в современном английском языке. // Некоторые проблемы слова и предложения в современном английском языке. – Горький, 1976. – С. 86-106.
16. Сафарян С.І., Тіунові Л.І., Зарубіжна література: Навч. посібник-хрестоматія. – К.: Зодіак-еко, 1995. – С. 426-446.
17. Терехова С.І. Вступ до перекладознавства // Сучасні проблеми і теорії. Діяльність перекладача. Основи техніки перекладу. — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 163 с.
18. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Наука, 1973.
19. O. Henry Short Stories. – М., 1949. – 79-84, 125-135 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Інна Лопата – викладач кафедри іноземних мов Державної льотної академії України, м. Кіровоград.

Наукові інтереси: переклад авіаційної фразеології

Сніжана Логовінова – асистент кафедри іноземної філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка.

Наукові інтереси: англомовні запозичення

КРИТИКА ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В ЕПІСТОЛЯРІ АНАТОЛІЯ ОНИШКА (листування з Петром Тарашуком)

Олена МАЗУР (Херсон, Україна)

Статтю присвячено творчості українського перекладача і поета Анатолія Онішка в контексті сучасного українського художнього перекладу. Зокрема, проаналізовано критичні погляди майстра у сфері перекладу.

The article is dedicated to the Ukrainian translator and poet Anatoliy Onyshko's creative work in the context of contemporary Ukrainian artistic translation. In particular, the master's translation criticism is analyzed.

Перекладацька діяльність Анатолія Васильовича Онішка тісно пов'язана з українською перекладницькою традицією попередників та сучасників: Г.Кочура, І.Качуровського, Д.Паламарчука, А.Содомори, П.Тарашука, Є.Крижевича, М.Стріхи, М.Тулайла, Є.Кононенко та багатьох інших митців, які працювали і працюють задля піднесення національного престижу та суспільно-культурного відродження України.

У межах опублікованих матеріалів про мистецьку діяльність А. Онишка можна виділити декілька загальних оглядів спадщини майстра (В. Савчин [11], М. Стріха [17], О. Тебешевська [18; 19]) перекладознавчих досліджень поодиноких творів (О. Рихло [9; 10], А. Содомора [14; 15]), рецензій (Г. Кочур [6], В. Ганущак [3], А. Домановський [5], Я. Сенчишин [12], К. Борисенко [2], О. Тебешевська [20], М. Стріха [16]) та інтерв'ю (Л. Скаврон та Б. Скаврон [13], Н. Ковальова [8]). Зауважимо, що творче кредо, перекладацький метод А. Онишка, особливості мови його перекладів, конкретні стратегії та критичні погляди ще майже не досліджено. Увесь спектр вищезгаданих напрацювань не змальовує цілісної картини перекладацької творчості майстра, не дає уявлення про його індивідуальний стиль.

Ця розвідка покликана заповнити прогалину у дослідженні творчості сучасного українського перекладача: висвітлити його діяльність у царині критики перекладу.

Критичні погляди майстра передусім висвітлено у його епістолярії, критичній статті "Розбіжні паралелі", численних інтерв'ю. Матеріалом даної розвідки є листування Анатолія Онишка з Петром Таращуком, редактором незалежного літературно-мистецького та громадсько-політичного часопису "Всесвіт" на початку 1990-х років.

Перше й найголовніше, що поєднує цих людей, – дбайливе ставлення до знаряддя своєї праці – мови. "Для перекладача — найважливіше, щоб він **знав рідну українську**, (...) щоб він уважно і з любов'ю ставився до лексики, щоб ця лексика була притаманною, рідною і щоб він умів подати її" [11: 211]. У цьому твердженні прочитується не тільки настанова колегам-перекладачам, але й алюзія на власні "університети" майстра. У травні 1991 року він отримав із "Всесвіту" відредагований П. Таращуком текст свого перекладу з Ф. Ніцше "Так говорив Заратустра", з критичними зауваженнями. "Читач не повинен шпортатись у мові; мова – інструмент, засіб пересування в інтелектуальному світі, – навіщо ж давати читачеві милиці? А звідси і друге питання: навіщо така мова?" [Таращук – Онишка, 10.04.1991] – пише редактор.

На матеріалі виправлень П. Таращука А. Онишко склав словник під назвою

*"ХИБИ, БЛУДИ, ПОМИЛКИ НЕОКОВИРНОСТІ etc.
перекладача Ан. Онишка, початкуючого в поважному віці,
перед виходом на заслужений відпочинок.
(сподівання, що на три томи не набереться)*

Сам перекладач жартома називав цей документ на неповних чотирьох сторінках "Тритомником Онишкових помилок, неоковирностей і блудів" [13: 17].

Помилки, які узяв до уваги перекладач, можна умовно поділити на семантичні, лексичні, граматичні та стилістичні. П. Таращук вказує на випадки, коли у вжитому слові відбито не той відтінок значення, що потрібний у даному контексті або вимагається відповідним словом оригіналу: "переве́ршити людину – здолати людину", "зату́ливши носа – затиснувши носа", "дряпаються один по одному – деруться один на одного", "голос гурту звучатиме – голос гурту лунатиме", "ходить на кульгавих ногах – ходи́ти на кривих ногах", "ти наблизився до них – ти підступився до них", "учинити принаймні пограбунок – учинити бодай пограбунок". Редактор також виправляє русизми та кальки, інколи настільки асимільовані, що сприймаються пересічним читачем як синонімічні варіанти: "не під силу – не до снаги", "що поробиш! – нічого не вдієш", "з того часу – відтоді", "відвернутися від життя – відцуратися життя", "вічно готове украсти – завжди ладне украсти", "насторожете ж свої вуха – наставляйте ж свої вуха". Виправлено і граматичні хиби (зауважимо, що це найменш чисельна група помилок А. Онишка), і виправлено таким чином, щоб якнайближче наблизитися до способів словотвору та складання фраз, характерних українській мові: "хто б ти не був – ким би ти не був", "поміж твоїми чеснотами – поміж твоїх чеснот", "вклякають на коліна – вклякають навколішки", "крилами – крильми", "не збочувався більше від нього – не збочувався більше з нього", "стукає до мого дому – стукає в мій дім". П. Таращук не оминув увагою і стилістичні хиби: по-перше, підібрано вдаліші синоніми для кожного конкретного контексту: "витончений – вишуканий", "наприкінці – насамкінець", по-друге, декотрі слова та звороти замінені відповідними питомими українськими елементами: "тобі хочеться посмикати – тобі кортить посмикати", "дуже часто чулося йому – раз у

раз долинали до нього", "кольоровий дим – барвистий серпанок", "обдуреного духа – ошуканого духу", "ринок сховався у темряві – базар поринув у темряву", або, по-третє, дібрано лаконічніші, чіткіші вислови: "якось уранці прокинувся він на зорі" – "якось прокинувся він із зорею". Наголосимо ще раз, що поділ помилок – умовний, бо як правило виправлені мікроконтексти містять декілька вищезгаданих випадків: "не набагато більше я, аніж тварина, яку навчили танцювати на канаті ударами і голодним куском – я не набагато кращий за тварину, яку навчили танцювати на ливні штурханами й голодом".

Редакційна правка супроводжувалася листом П. Тарашука до А. Онишка, у якому йшлося про найтипівіші для перекладача-"початківця" помилки: "дослівність – не точність," – зауважує критик, "всі Заратустрині образи ясні, а у Вашій інтерпретації він верзе бозна-що", "мало сенсу, мало художності, недолугий синтаксис..." П. Тарашук не тільки критикує, але й дає поради. На лексичному та синтаксичному рівнях він повчас не вживати "екзотичні" слова, неприпустимі у цьому тексті; каже, що "зловживати інверсіями неможна", що треба "де тільки можна, викидати присвійні займенники"; на рівні тексту напучує "не наганяти туману, а пояснювати", не дивитися на слово – шукати "образ, природності вислову", "якомога менше вигадувати". Підсумовуючи, він наводить алгоритм перекладу через формулу його втілення у мові: "Зрозуміти, про що йдеться, абстрагуватись від авторського тексту – і викласти рідною мовою (по-перше), відтворюючи де можна деякі формальні особливості мови оригіналу (по-друге)" [Тарашук – Онишко, 10.04.91].

Можна стверджувати, що А. Онишко виявився обдарованим учнем. У листі-відповіді (з нього, по суті, починається багаторічна дружба двох перекладачів) він зазначає, що "за гострі слова й гадки не мав гніватись", бо "по суті йде про вироблення концепцій перекладу". "Біда (а мо', й щастя?) в тому, що у нас різні підходи до стилю Ніцше. (...) Стилістика Ніцше, попри "моцність", блискуча, чудернацька, новаційна і декого дратувала. Та це не означає, що мені слід дратувати нашого сучасного читача," – зазначає він. Виходячи з засад турботи про читача, А. Онишко працює над тим, щоб зробити свій переклад "легшим" для сприйняття (у тому, що переклад багатьма читачами "Всесвіту" сприймався важко, він сам зізнається у тому ж листі), але так, "щоби не скотитися до спрощення" [Онишко – Тарашуку, 17.04.91].

Принцип зрозумілості та доступності сприйняття власних перекладів читачами провідний у як у творчості, так і критиці перекладу майстра. На нього рівняється робота на усіма рівнями перекладу.

На думку П. Тарашука, при перекладі "Так казав Заратустра" слід було змінити підпорядковану правилам німецького правопису, та ще й авторську пунктуацію Ф. Ніцше на відповідну українську [Тарашук – Онишко, 10.04.97], на що А. Онишко відповів: "пунктуація Ніцше неунормована і новаторська на ті часи. Особливо двокрапка – вона позначала поділ на тезу-антитезу, причину-висновок, etc. Але менше з тим. Намагатимусь і трошки і посучаснити, і залишити дух тієї пунктуації. А лапки, пряму мову ліпше залишимо переважно як є" [Онишко – Тарашуку, 17.04.91].

Упорядковується і прочитання власних назв та імен: у спільній роботі над перекладом детективного роману М. П'юзо "Останній дон" перекладачі "узгоджують, як обзивати героїв": Петіє стає *Петі*, Ернст Вейл (Вайл) – "*Ернестом* (бо й Хемінгуей)" [Тарашук – Онишко 02.06.1997] *Вейлом*, Роуз-Мері – *Розою-Марією* ("так звичніше для нас" [Тарашук-Онишко 02.06.1997]), Альфред Гроневелд – "ліпше традиційно *Альфред Гронефельт*" [Онишко – Тарашуку, 04.05.1997], або вирішують "хай, певне, будуть ближчі до англійського звучання, і тому *Бенц* і *Мерріон*" [Тарашук – Онишко 02.06.1997].

Співавтори не мінають і проблем сучасного правопису: "Як писати Сі(и)ці(и)лію я і сам до ладу не знаю," – відповідає П. Тарашук А. Онишко, принагідно "приперчуючи" відповідь критикою не стільки перекладу, непрофесійності "зверхників від правопису": "гадаю, реформа правопису – дурниця, коли водночас не видано за новим правописом (...) низки власне лінгвістичних словників" [Тарашук – Онишко, 02.06.1997], не менш категоричний і А. Онишко: "Холера, з тією нашою академічно-націоналістичною боротьбою за самобутність арійсько-орійсько-українського правопису так і не знаєш, де писати "у" а де "а" в родовому відмінку" [Онишко – Тарашуку, 04.05.1997].

Ведеться кропітка робота над змістом кожного слова. Так, вирішивши називати одного з героїв *Бенні Слай*, а не перекладати прізвище як "Смик", перекладачі обирають такий самий підхід і до решти героїв з "промовистими" прізвищами: "*Кросс* – та це ж Хрест Господинь, а *Клерікуціо* – явний клерикал" [Тарашук – Онишко, 02.07.1997]. Інколи, щоби краще збагнути характер певного персонажу і відповідно відтворити його, вони відшукують інтертекстуальні зв'язки, сягаючи інших часів та літературний жанрів: "про Моллі Флендерс писав ще Дефо, докладно змалювавши життя тієї куртизанки," – зауважує П. Тарашук [Тарашук – Онишко, 02.07.1997]. Обговорюються і найтонші відтінки значень: чи називати "*фішки*" "жетонами", чи не краще сказати "*найразючіший*" замість "наймоторніший", коли "йдеться про силу враження, а не ступінь відчутого страху" [Тарашук – Онишко, 17.07.1997], чи не краще "посилати під три чорти", "ближчі для далеких від Середземного моря українців", людей, "несимпатичних колишнім мешканцям Си(i???)цилії", а не посилати їх "плисти або танцювати на океанське дно" [Онишко – Тарашуку, 04.05.1997].

Перекладачі сперечаються щодо "національної приналежності" окремих слів і зворотів: "я у Вас запримітив хворобу, на яку свого часу перехворів десь років тридцять тому – чи то пуризм, чи то москалофобію (...) не кожен вираз, якщо він не становить чисто ідіоматичну фігуру, обов'язково слід розглядати як русизм тільки тому, що він вдало і гладко перекладається російською мовою," – зауважує А. Онишко своєму колезі. Щось Ви не довіряєте слову "батьки" і надто часто послуговуєтеся "батько-мати". В Галичині замість цього вживають слово "родичі", але вони пішло не від російського "родители", а від польського "rodzice". Ваш варіант аж надто штучний, просто для Вас "батьки" звучить як множина від слова "тато" [Онишко – Тарашуку, 01.09.1997]. У той самий час перекладач непохитний щодо засмічення української мови через "овуличення і мову інтелігентів на російському ТБ та в американських салунах". "У них власна культура, а нам слід триматися ближче до традицій нашої старосвітської, нехай і уявної," – стверджує він.

Приділяється увага і синтаксису оригіналу. Колишній учень дорікає своєму вчителю, що той "зловживає правильним синтаксичним порядком слів, опріснюючи тим переклад, та особовими займенниками (...) написане мною і відредаговане Вами звучить як сценарій, тобто надто правильно, а не як художня проза" [Онишко – Тарашуку, 01.09.1997]. Принагідно зауважимо, що певна нечіткість синтаксису була притаманна А. Онишко з самого початку його перекладацької діяльності, що зауважив і Г. Кочур у статті-рецензії "Дебют перекладача": "хотілося б, щоб перекладач досяг більшої природності і прозорості в синтаксичній побудові," [6: 17] – пише класик українського перекладу. Відповідно, можемо говорити про вільність синтаксичної будови текстів як частину творчого методу А. Онишка. "Прочитавши, бачу різницю між нашими перекладами, і Ваш (...) видається мені все ж легшим і справнішим стилістично, бо мій трохи важкуватий і незграбний" [Тарашук – Онишко, 02.07.1997], "мені Ваш переклад більше до вподоби саме отією розкутістю, якої, певно, так прикро бракує мені," [Тарашук – Онишко, 12.09.1997] – визнає у листах колишній вчитель П. Тарашук.

Отже, у листуванні А. Онишка та П. Тарашука знаходять критичне висвітлення основні питання сучасного перекладознавства в цілому, такі як правописні засади, шляхи їх реалізації та вплив на мовну структуру перекладеного тексту, а також проблеми художнього перекладу: використання питомої лексики, її невимушеного, природного звучання, чіткості у змалюванні образів, вправної синтаксичної побудови, легкості сприйняття перекладу читачем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азімов А. Кінець Вічності. / пер. з англ. А. Онишко. – К.: Дніпро, 1990. – 420 с.
2. Борисенко К. Кризь призму латини [рецензія] // Нація і Держава. Часопис Конгресу Українських націоналістів – Режим доступу: http://nacija.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2066&Itemid=13
3. Ганущак В. Анатолій Онишко. Письменник і особистість. Спроба характеристики з лукавинкою і не без моралі // Онишко А. Замкнуте коло. – Вид. 2, доп. – Коломия: Вік, 2007. – С. 7–12.
4. Георг Острогорський. Історія Візантії: матеріали науково-практичного семінару (Львів, 5 грудня 2002 року.) // "У фокусі": Інформаційний вісник МФВ. – № 13 (13). – грудень 2002. – Режим доступу: <http://www.irf.kiev.ua/old-site/ukr/news/bulletin/b2002-13/b2002-13.pdf>
5. Домановський А. Три видання або особливості наукового перекладу (проблема творення наукової термінології української візантиністики / Острогорський Г. Історія Візантії. – Вид. 3-є, доп. / Перекл. з нім. А. Онишко. – Львів: Літопис,

2002. – 588 с.) // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. (Східний інститут українознавства ім. Ковальських). – Вип. VI. — Харків-Київ: Критика, 2004. — 256 с. (С.171 – 199).
6. Кочур Г. Дебют перекладача // Жовтень. – 1972. – № 3. – С. 17.
 7. Науковий переклад в освітній політиці. [Семінар проекту "Лабораторія наукового перекладу", присвячений пер.з нім. мови твору Е.Курціуса "Європейська література та латинське середньовіччя"], (Львів, 16-23 грудня 2002 р.) // "У фокусі": Інформаційний вісник МФВ. – 2002. – № 12 (12). – Режим доступу: <http://www.irf.kiev.ua/old-site/ukr/news/bulletin/b2002-13/b2002-12.pdf>
 8. Онишко А. [Інтерв'ю з перекладачем і поетом А.В. Онишко] / А. Онишко; розмову вела Н. Ковальова. // Всесвіт. Всесвіт – 2008. – № 3-4. – С. 207–211.
 9. Рихло О. Відтворення мовностилістичних особливостей творів Е.А.По в українських перекладах: дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Рихло Олександр Петрович. – К., 2002. – 303 с.
 10. Рихло О. Освоєння поеми Едгара Алана По "The Raven" в українській літературі // Питання літературознавства: [наук. збірн.]. – Чернівці, 1997. – Вип. 4 (61). – С. 89–97.
 11. Савчин В. Анатолій Онишко: "Якщо варто робити взагалі..." // Всесвіт – 2008. – № 3-4. – С. 206–207.
 12. Сенчишин Я. Георг Острогорський. Історія Візантії. [рецензія] // Молода Галичина. 2002. – 15 серпня. – Режим доступу: http://www.litopys.lviv.ua/katalog/istorija_1.html#annotation
 13. Скарвон Л., Скарвон Б. Анатолій Онишко: "Я – не фашист" // Експрес. – Івано-Франківськ – Калуш. – 2004. – 7-8 вересня. – С. 17.
 14. Содомора А. Багатоголосе відлуння тиші ("Нічна пісня мандрівника" Й.В. Гете: за межею перекладу) // Григорій Кочур в контексті культури другої половини ХХ віку: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 14-15 жовтня 2005 р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 296 с. (С.34-57).
 15. Содомора А. Вічна самотність Лермонтового "Паруса" // Содомора А. Студії одного вірша. – Львів: Літопис, Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 213–237.
 16. Стріха М. Подорож в історію Візантії [рецензія] // "У фокусі": Інформаційний вісник МФВ. – 2002. – №13 (13). – С. 20-21. – Режим доступу: <http://www.irf.kiev.ua/old-site/ukr/news/bulletin/b2002-13/b2002-13.pdf>
 17. Стріха М. Штрихи до портрету перекладача (пам'яті Анатолія Онишка) // Всесвіт. – 2007. – № 5-6. – С. 181–185.
 18. Тебешевська О. Присутність Майстра... // Галичина. – 2008. – 2 серпня. – С. 7.
 19. Тебешевська О. Слово про майстра [Передмова до другого видання] // Онишко А. Замкнуте коло. – Вид. 2, доп. – Коломия: Вік, 2007. – С. 3–7.
 20. Тебешевська О. Цигани: від праісторії до сьогодення // Дзвони Підгір'я. – 2003. – 16 липня. – С. 3.
 21. Шеклі Р. Координати чудес. – К.: Дніпро, 1991 – 320 с. – (Перекладено за виданням: Robert Sheckley. Dimension of Miracles – N.Y., 1968.).
 22. Епістолярій з архіву родини Онишко:
 - листи П. Тарашука до А. Онишка від 10.04.1991 р., 02.06.1997 р., 02.07.1997 р., 14.07.1997 р., 12.09.1997 р.
 - листи А. Онишка до П. Тарашука від 17.04.1991 р., 04.05.1997 р., 01.09.1997 р., 12.11.1997 р.
 - документ "Хиби, блуди, помилки, неоковирності".

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Мазур – здобувачка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: сучасний український художній переклад.

К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ПОНЯТИЙ ОРИГИНАЛА В ПЕРЕВОДНОМ ТЕКСТЕ (на матеріалі русско-українських і україно-руських перекладів)

Марія МАРКИНА (Україна, Сімферополь)

У статті розглядається проблема реалізації сигніфікативів оригіналу в тексті перекладу. Ця проблема вирішується згідно з методологією лінгвістичного функціоналізму та спираючись на положення функціональної семантики.

The article says about problem of realization of linguistic concepts of original in text of translation. This problem is examined by methodology of linguistic functionalism and leaning against position of functional semantics.

Неоспоримым в современной науке является тот факт, что реальная действительность (Универсум), окружающая все народы, имеет больше сходств, нежели различий [3: 69; 1:25; 6: 96; 8; 12: 117], в связи с чем справедливо утверждается, что все, что описано на одном языке, может быть выражено средствами любого другого языка. Возможность перевода обуславливается, прежде всего, и тем, что «логика человеческого мышления, объективно отражающего внешний мир, едина для всех людей, на каком бы языке они не говорили» [цит. по 5: 13], «законы мышления имеют общечеловеческий характер» [7: 21], или, как отмечал еще Г. Гадамер, языки соотносимы и взаимопереводимы, «поскольку все языки суть развертывания единого единства духа» [4: 509]. Это дало основание лингвистам говорить о существовании некой понятийной общности («концептуальное единство человеческого знания» [5: 77], «универсальность логико-понятийных составов языков» [3: 69], «единый когнитивно-семантический континуум» [8: 31]), имеющей место в картине мира каждого языкового коллектива и благодаря которой одно и то же понятие может быть выражено

средствами разных языков. Однако категоризация единой окружающей действительности осуществляется каждым отдельным языком особым образом, каждый язык по-своему членит действительность на фрагменты. Таким образом, «...одному слову какого-то языка, которое выражает более широкое (недифференцированное) понятие, в другом языке может соответствовать несколько слов (два или больше), каждое из которых выражает более узкое (дифференцированное) понятие в сравнении с первым языком» [2: 13]. Но все это отнюдь не является факторами, препятствующими переводу, так как, вслед за с Б.А. Серебренниковым мы считаем, что «все эти различия не являются выражением какого-то особого национального Духа, якобы присущего каждому народу в отдельности» [цит. по 5: 62]. И в конечном счете, «глобализация мировых процессов способствует взаимодействию и сближению концептуальных и языковых картин мира» [17: 12]. А это значит, что понятия всеобщие, но способ их представления в каждом языке различен. Таким образом, проблема адекватной реализации языковых понятий одного языка средствами другого включается в круг актуальных лингвистических вопросов.

Свою **цель** мы видим в том, чтобы обосновать необходимость использования результатов функционально-семантических исследований в процессе определения адекватности переводного текста. Исходя из поставленной цели нами решаются следующие **задачи**:

- охарактеризовать функциональное видение номинативной системы языка;
- применить функциональный принцип экспликации семантем к анализу переводного текста;
- определить степень адекватности перевода конкретных номинативных единиц.

Решение проблемы адекватной реализации языковых понятий оригинала в переводном тексте видится нам при условии рассмотрения ее с позиции функционального языкознания, исходящего из примата функции в определении объекта своего исследования. Согласно функциональному подходу, объектом нашего исследования станут двусторонние сущности, а – «средство хранения и выражения определенного смыслового содержания» [9: 7] – номинативная единица. Из этого следует, что функцией (системообразующим качеством) номинативных единиц является «предназначенность для хранения и выражения элементов идеальной системы коллективного опыта, т.е. номинативная функция» [9: 16]. Данной «идеальной системой коллективного опыта» является «языковая картина мира», которая является одной из форм существования системы номинативных средств – формой на уровне языковой абстракции. Единицей же данной системы следует считать «номинативно предназначенный стратифицированный комплекс сем (сема здесь понимается не как компонент значения слова, а как составная часть языкового понятия – М.М.), имеющий свое постоянное место, некий адрес ... в общесловарной иерархии сем, для именованного которого могут быть использованы термины «сигнификат», «концепт», «языковое понятие» и т.п.» [11: 159]. Данная единица способна интегрировать в одно целое слова и словосочетания и понимается, в свою очередь, как «разноуровневое единство языкового понятия, – с одной стороны, и микрополя знаков...» [11: 164-165], репрезентирующих языковое понятие в различных ситуациях именованного, с другой.

Языковое понятие, одностороннее по своей природе, и его двусторонние выразители соотносятся как инвариант (на уровне абстракции) и варианты (на уровне нормы) и представляют «разные формы существования единого компонента языковой системы» [11: 173]. Основное предназначение вариантов – выразить конкретное языковое содержание в той или иной номинативной ситуации.

Для именованной этой номинативной единицы в функциональной лингвистике предлагается использовать термин «семантема». Вследствие чего делается вывод, что «лексическая система – система семантем» [9: 36]. Термин «семантема» использовали многие ученые, обозначая им чаще всего «феномены, освобожденные от собственно языковой материи» [10: 75]. Ж.П. Соколовская в своих работах [14; 15; 16] предлагает следующую дефиницию для данного термина: «инвариант смыслов – принимаем для его обозначения термин «семантема» – характеризуется набором определенных семантических элементов (сем), которые расположены в порядке строгой иерархии» [15: 77]. Это

определение в целом соотносится с тем, которое представлено в монографии А.Н. Рудякова, однако, по его мнению, «инвариантным по отношению к средствам своего выражения является любое понятие, любой сигнификат, включенный в социалемную «картину мира» и описываемый набором сем» [10: 76].

Регулятивность языка есть основная причина того, что одностороннему сигнификату уровня языковой абстракции на уровне нормы соответствует множество знаковых единиц. Таким образом, возможно «осуществлять воздействие на слушающего в самых разнообразных ситуациях речевого взаимодействия» [11: 161].

Мы отметили, что каждой номинативной ситуации (позиции) соответствует определенный вариант семантемы. Эта возможность использования его (варианта) в определенном круге позиций номинации определяет его статус в микрополе вариантов семантемы. Данное качество вслед за А.Н. Рудяковым будем обозначать термином *номинативная пригодность*, которая понимается как «степень его (варианта – М.М.) применимости для осуществления целей носителя языка» [11: 187]. «Варианты семантемы, тождественные по ценности (ценность понимается здесь как совокупность системных качеств – М.М.), формируют части микрополя реализации семантемы: центр, ядро, периферийную зону» [там же].

Соответственно, мы можем предположить, что, осуществляя перевод, необходимо двигаться не «от словно», а – «от семантемно», находить не соответствия знаковым единицам оригинала, а – варианты реализации семантемы исходного текста в арсенале своего языка, соответствующие данной позиции.

Наличие таких вариантов обусловлено, как нами уже было отмечено, тем, что «ядерная зона этой модели (языковой картины мира – М.М.) человеческого знания универсальна» [11: 209], то есть существует некая всеобщая языковая картина мира, некое «семантическое пространство, представляющее собой определенным образом упорядоченную функционально-инвариантную группу единиц двух языков, служащих для выражения какой-нибудь универсальной семантической единицы (универсального понятия)» [13: 37]. Соответственно, можно говорить о наличии универсального набора семантем, имеющих место в картине мире каждого языкового коллектива.

Однако здесь стоит отметить, что для выражения семантемы в разных языках используются совершенно разные языковые средства, разный набор вариантов. При этом «использование любого варианта ограничено определенным кругом позиций» [11: 173], то есть реализацией в определенных условиях номинации. Из этого следует, что различия могут наблюдаться в актуальности/неактуальности данной семантемы для определенного коллектива, в существовании развернутой/незвернутой системы вариантов реализации семантемы, в знаковых единицах (словах и словосочетаниях), репрезентирующих данное понятие [8: 40].

Основываясь на данных положениях функциональной семантики, обратимся к конкретным примерам. В качестве первого примера рассмотрим номинативную единицу «парить» («Желание» М.Ю. Лермонтов). В оригинале данное слово реализует семантему 'двигаться по воздуху'. «Парить» – вариант реализации данного языкового понятия в позиции, когда необходимо указать на движение, осуществляемое без усилий, а – посредством воздушных потоков. В переводном тексте (пер.М. Зеров) используется номинативная единица «ширять», которая в украинском языке является вариантом реализации данной семантемы в этой же позиции («повідільно кружляти, тримаючись у повітрі на нерухомо простягнутих крилах» [18]). Другая номинативная единица из этого же текста – «помчался бы», которая здесь реализует языковое понятие 'двигаться в определенном направлении', является основным вариантом данной семантемы. Позиция, в которой представлен данный вариант, - необходимость подчеркнуть стремительность, скорость движения. В переводном тексте используется слово «полинув би» («З. поїхати, піти, побігти куди-небудь. // Вирушити, відправитися куди-небудь. // Стрімко поїхати, побігти і т. ін. [18]), которая, соответственно, не являясь словарным соответствием слову «помчался бы», в данной позиции выступает вариантом выражения этой семантемы, то есть вполне обосновано ее употребление в данном переводе. В другом рассматриваемом нами переводе

(«Тучи» М.Ю. Лермонтова в пер. М.Рыльского) эта же семантика в аналогичной позиции представлена также вариантом «линуги»: «Мчитесь вы...» - «Линете...».

Еще один пример: языковое понятие 'оставленный без внимания', реализуется в оригинале (М.Ю. Лермонтов «Желание») словом «забвенный». В переводном тексте используется единица «занедбані» («який має ознаки занепаду, недогляду, байдужого ставлення з боку когось. // Неохайний, занехаяний» [18]). Данный вариант, не являясь знаковым соответствием слову «забвенный», реализует в данной позиции указанную семантическую единицу. Такое языковое понятие как 'место рождения' в этом же тексте представлено своим вариантом «холмами отчизны моей». В тексте перевода используется сочетание «краєм забутих батьків», что свидетельствует о реализации языкового понятия оригинала вариантом, соответствующим данной позиции номинации.

В некоторых случаях, как нами было отмечено в процессе анализа переводных текстов, авторы переводов при наличии в арсенале своего языка вариантов реализации семантики оригинала используют единицы исходного языка, что является в таких случаях совершенно необоснованным. Например, в уже рассматриваемом нами оригинале слово «прах» реализует 'семантическую единицу останки человека' («забвенный прах»). В тексте перевода при наличии варианта «кістки», реализующего данное языковое понятие, употребляется слово «кості» – русизм. К подобным примерам относятся и следующие: «Вічно холодними, вічно *свободними*» («Хмари» Пер. М. Рыльский), «А він, *мятежний*, прагне бурі» («Парус» пер. Л.С. Первомайский), где «свободный» и «мятежный» – формы, несоответствующие украинскому языку.

Анализируя перевод стихотворения «И скучно, и грустно...» М.Ю. Лермонтова (пер.М. Терещенко), мы обратили внимание на реализацию семантики 'то, что не имеет значения', которая в оригинале представлена своим вариантом ««ничтожно» (И радость, и муки, и всё там ничтожно)» и используется в таких позициях, когда необходимо указать на категоричность, негативное отношение. В переводе используется слово «зрадливе» (Усе там – і радість, і мука — зрадливе), которое реализует иную семантическую единицу: 'то, что не является постоянным'. Однако данный вариант здесь является вполне приемлемым, так как по силе воздействия равен варианту оригинала. Таким образом, мы можем констатировать, что в переводном тексте может реализовываться отличное от оригинала языковое понятие, но это можно признать обоснованным, если данная семантика близка к семантической единице исходного текста. Такой пример мы находим и в переводе стихотворения «Світлий сонет» Л. Українки (пер. А. Рудяков). В данном тексте обращают на себя внимание языковые единицы «пощастило» и «повезло». Отметим, что семантика 'состояние высшего удовлетворения' в украинском языке воплощается в своих основных вариантах «щастя», «талан»; в русском языке эту семантическую единицу реализует вариант «счастье». Семантика 'положение дел, которое благоприятно для человека' воплощается в украинском языке вариантами «успіх», «удача», «щастя», «талан», в русском языке – «успех», «удача», «счастье», «везение». Таким образом, две семантические единицы способны реализовываться одни и те же языковые единицы как в украинском, так и в русском языках. Следовательно, возникает необходимость выяснить: в переводе перед нами – «русский» вариант реализации семантики, воплощенной в оригинале своим «украинским» вариантом «пощастило» или же в переводе – «отсловный» (т.е. словарный) перевод языковой единицы, результатом чего станет выражение в тексте перевода иной семантики, реализуемой в русском языке своим вариантом «повезло».

Так, в результате анализа оригинала нами было выявлено, что смысл данного текста – «обретение счастья» (как особого состояния человека, противоположного другим состояниям; выражено единицами «печаль», «сум»). И выражает данный смысл семантика своим неосновным вариантом «пощастило». В тексте перевода вследствие пословного перевода (в словаре «пощастило» – «повезло, посчастливилось») и употребления слова «повезло», выражается иная семантика: 'о благоприятном положении дел'. Данные семантические единицы находятся на одном уровне в системе языковых понятий и равны по своим ценностным характеристикам.

В качестве последнего примера обратимся к номинативной единице «выхожу» («Выхожу один я на дорогу» М.Ю. Лермонтов), которая в исходном тексте реализует семантическую

‘оказываюсь где-либо’. В переводе (пер. М.Рыльский) автор использует слово «йду» («На дорогу йду я в самотині»), репрезентирующее иную семантему: ‘двигаться в определенном направлении’. Вероятно, это обусловлено тем, что переводчик рассматривал слово «выхожу» как основной вариант реализации понятия ‘начинать движение в определенном направлении’. Таким образом, неверное определение семантемы оригинала становится причиной реализации другого, несоответствующего выраженному в оригинале языкового понятия.

Согласно вышеперечисленным примерам мы можем констатировать следующее: в переводе семантема оригинала реализуется употреблением языковой единицы своего языка, соответствующей данной позиции; переводной текст может содержать семантемы, соотносимые с семантемами, выраженными в оригинале, что является обоснованным, если данное языковое понятие воздействует на те же когнитивные структуры; крайним проявлением неадекватности является выражение в переводе языкового понятия, воздействующего на другие системы понятий.

Необходимо также отметить, что создание перевода на основе поиска в языке перевода вариантов реализации семантем представляет возможность снять лингвоэтнический барьер, в результате чего данный текст «представляет носителям ИЯ и носителям ПЯ лишь объективно равные возможности восприятия и интерпретации сообщения в его исходном и переводном вариантах, включая возможность одинаково реагировать на него» [12: 36].

Соответственно, функциональное видение языка и в частности номинативной системы позволяет, с нашей точки зрения, решить проблему адекватной реализации в переводе языковых понятий оригинала, а также выявить степень адекватности переводных текстов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
 2. Білоус О.М. Теорія перекладу: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – 116 с. – бібл.: С. 110–116
 3. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы: Учеб. пособие. — 3. изд. — М.: Книжный дом "Университет", 2006. — 237 с.
 4. Гадамер Х. -Г. Г 13 Истина и метод: Основы филос. герменевтики: Пер. с нем. /Общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. -704 с.
 5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: КомКнига, 2006. – 128 с.
 6. Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. – М.: Международные отношения, 1981. – 247 с.
 7. Литвак С.Я. Різні мовні картини світу і подолання мовного релятивізму при перекладі // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип.7. – Т. VIII. Теорія і практика перекладу. – С. 18–24
 8. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 2004. – 326 с.
 9. Рудяков А.Н. Функциональная семантика. – Симферополь, 1992. – 154 с.
 10. Рудяков А.Н. Лингвистический функционализм и функциональная семантика. – Симферополь, 1998.
 11. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
 12. Сдобников В.В. Теория перевода (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков) / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2006. – 448 с.
 13. Семенова И.М. О понятии межязыкового поля и возможности его использования в лингвопереводческих исследованиях // Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров. – М., 1989. – С. 31–43.
 14. Соколовская Ж.П. «Картина мира в значениях слов». – Симферополь: Таврия, 1993. – 231 с.,
 15. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов: «семантические фантазии» или «катехизис семантики?». – Симферополь: РИО Таврического экологического института, 1999. – 232 с.,
 16. Соколовская Ж.П. Семантическая структура слова и «картина мира»: «семантические фантазии» или «катехизис семантики». – Симферополь: РИО Таврического экологического института, 1998. – 184 с.
 17. Чердениченко А. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
- Словари:**
18. Великий тлумачний словник української мови. – Харків: «Фоліо», 2005. – 767 с.
 19. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Мария Маркина – ассистент кафедры русского и общего языкознания ТНУ им. В.И. Вернадского.

Научные интересы: функциональное описание языка и его единиц, проблема адекватности перевода, функциональный анализ текста.

ТИПОВІ НЕДОЛІКИ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Ганна МЕЛЕЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто характерні риси публіцистичного тексту, які мають вагу при перекладі, звернено увагу на проблеми, які виникають при перекладі публіцистичних текстів українською мовою, наведено приклади перекладацьких помилок, притуплених при перекладі публіцистичних статей з російської мови українською.

The main characteristics of a journalistic text which are important for a translator are described in the article. Recurrent problems which appear during translation of journalistic texts into Ukrainian are analyzed. Examples of mistakes in Russian-Ukrainian translations of journalistic texts are given in the article.

Переклад текстів публіцистичного стилю – нелегка справа. Тому кілька причин.

Сьогодні подається безліч типологізацій перекладу: ми знаємо про переклад дослівний (переклад слів оригіналу в тому порядку, у якому вони зустрічаються у тексті), підрядковий (передає основну думку висловлювання, лишаючи поза увагою граматичні та стилістичні особливості), літературний (відтворення змісту оригіналу, його художні особливості).

Щодо адекватності перекладу існує багато думок. Вважаю адекватний переклад таким, що відтворює зміст оригіналу з найбільшою точністю. Для адекватного перекладу необхідно:

1. правильно зрозуміти, витлумачити текст оригіналу;
2. обрати рівноцінні (не йдеться про буквалізм!) мовні засоби для перекладу.

Звернімо увагу на такі характерні риси публіцистичного тексту, що становлять вагу та інтерес для перекладача, оскільки проблеми при перекладі публіцистичного тексту виникають на обох етапах:

- Функціональний стиль публіцистики та преси - це, перш за все, стиль пропаганди та агітації. Для досягнення певної комунікативної мети автор використовує найрізноманітніші мовленнєві засоби, які він обирає залежно від цільової аудиторії. Наприклад, у промові кандидата на виборчих перегонях часто використовують лексику різноманітних стилів: від професійних термінів до повсякденної мови, оскільки слухачами в даному випадку є представники різних соціальних пластів населення. Якщо промовець виступає перед спеціалістами вузького профілю, він частіше використовуватиме професіоналізми.

Щодо впливу на аудиторію, тут також йдеться про різноманітні стилістичні фігури (антитеза, паралелізм, питання та відповіді, повторювання). Такі засоби сприяють сприйняттю та запам'ятовуванню інформації.

- Публіцистичний стиль надзвичайно виразний. Автор в даному випадку намагатиметься використати експресивні вирази за для того, щоб „зачепити” аудиторію, водночас виразити власну думку до фактів та подій. Говто характерними рисами публіцистичного тексту є аргументованість і, водночас, емоційне забарвлення.

- Що стосується фактичних даних, тут промовець підтримує свої тези аргументованими доказами, реаліями (наприклад, цифрами, датами, цитатами, власними назвами та назвами організацій тощо).

- Якщо автор публіцистичного тексту прагне встановити емоційний контакт з аудиторією, він уникає вживання шаблонів та канцеляризмів, віддаючи перевагу наглядно-експресивній лексиці, численним епітетам, емоційно забарвленим зворотам тощо [2: 357–387].

- Тексти публіцистичного стилю містять велику кількість новоутворень, які в більшості випадків стають зрозумілими через контекст [1: 27–34].

В інформаційному просторі України сьогодні переважає російська мова. Щоденно величезна кількість статей, промов та інших текстів публіцистичного стилю, які українці чують та читають, перекладаються з російської мови українською. Особливо це стосується електронних видань: інформаційний зміст, або „контент”, поновлюється так швидко, що перекладачам доводиться працювати у надзвичайно обмежених часових умовах. Часто-густо при такому перекладі українською (та й іншими мовами) „нашвидкоруч” перекладачі припускаються грубих граматичних, стилістичних та інших помилок, які призводять до втрати та перекручування змісту тексту оригіналу. Ситуація з українськими перекладами

біль-менш сприятлива у двох-трьох найвідоміших електронних українських інформаційних виданнях. Що стосується інших українських видань – ситуація, м'яко кажучи, дивує.

Вважаю, що помилки при перекладі публіцистичних текстів українською мовою, які зустрічаються сьогодні (власне, незалежно від цільової мови), є неприпустимими. Щоб зрозуміти чому, зверніть увагу на такі фактори:

- по-перше, прикро, що до україномовної версії інформаційних текстів спостерігається таке зневажливе ставлення самих редакторів та видавців, та й самих перекладачів;
- по-друге, слід замислитись про кількість людей, які читають українські переклади публіцистичних статей в он-лайн: адже Інтернет сьогодні – єдине джерело актуальної інформації для надзвичайно великої кількості українців віком, скажімо, від 15 до 35 років;
- якість українських перекладів публіцистичних текстів в Інтернеті свідчить про недостатній рівень підготовки молодих перекладачів в Україні, оскільки подібними перекладами займаються саме молоді перекладачі.

Тепер слід навести приклади перекладацьких помилок, на які натрапила особисто. Помилки зустрічались найрізноманітніші – від неправильного передавання стилю та настрою висловлювання або ж тексту, аж до дописування власних думок перекладача та спотворення змісту статті тексту оригіналу. Всі приклади взято із статей українських популярних інформаційних електронних видань.

Пропоную як перший приклад текст оригіналу та його українського перекладу:

„Одна из самых поражающих вещей – отношение сограждан к доллару. Можно понять закупки сахара, соли, спичек, муки мешками. Но операции простых украинцев с долларом – нечто трудно постижимое” [3].

„Одна з найбільш вражаючих мене речей – ставлення співгромадян до долару. Можна зрозуміти навіть закупівлю цукру, солі, сірників і борошна мішками, але операції простих українців із долларом – важко осягти і зрозуміти” [3].

У даному випадку перекладач припустився одразу трьох помилок. Перша – „вражаючих мене речей”. Така комбінація слів ріже вухо читачеві. Не кажучи вже про те, що слова „меня” взагалі немає в оригіналі. Чого це воно має вражати лишень автора, який написав, що „річ є найбільш вражаючою”. Вона, ця сама річ, є вражаючою для загалу. Очевидно, для всіх.

Друга помилка – ще грубіша: „можна зрозуміти навіть закупівлю цукру...”. Додавши однесеньке слово, перекладач додав зайвого у даному випадку змісту, записавши закупку цукру та інших продовольчих товарів до списку чогось незрозумілого та надзвичайного. Але ж, відомо, що для українського народу закупівля продовольчих товарів за умов кризи є річчю звичною.

Третьою помилкою є недоречне вживання синонімів наприкінці речення. Погоджуюся із граматичною трансформацією, запропонованою перекладачем, однак не підтримую вживання дієслів-синонімів „осягати – розуміти”. Вважаю, що цілком достатнім було б лишити одне дієслово, чи то „розуміти”, чи то „осягати”. Або ж, можна було б підібрати відповідний прикметник. Але лише один.

Розглянемо наступний приклад:

„В свое время, во время первой каденции Тимошенко на посту премьера, когда она пыталась в прямом эфире «трёшечки подтопить жирку» с депутатских боков, именно Васадзе активно выступал в зале парламента против повышения ввозных пошлин на автомобили. Затем они примирились” [4].

„Своего часу, під час першої каденції Тимошенко на посту прем'єра, коли вона намагалася в прямому ефірі «трішечки підтопити жирку» з депутатських боків, саме Васадзе активно виступав у залі парламенту проти підвищення ввізних мит на автомобілі. Потім вони помирились” [4].

У віці кидается різний стиль висловів „затем они примирились” та „потім вони помирились”. Оригінальний вислів цілком відповідає діловому стилю всього речення, переклад радше стосується розмовної мови. Миряться радше діти, друзі, приятелі... Політики ж примирюються, йдуть на примирення.

У наступному прикладні, наведеному нижче, перекладач просто вдався до, власне кажучи, дописування тексту, якого в оригіналі немає. Не дивлячись на те, що зміст доданого

перекладачем речення загалом вписується у зміст тексту, виникає питання – яку мету мав перекладач?

„Прежде, чем Чарльз Вильсон сказал фразу о выгоде для страны и корпорации, прошли годы, десятилетия непростого сосуществования дикого и ненасытного бизнеса с государством, которое по своей природе стремится к контролю над различными сферами и отраслями. В этой постоянной борьбе и родилось со временем понимание общих интересов, общей выгоды” [4].

„Перш, ніж Чарльз Вільсон сказав фразу про користь для країни і корпорації, пройшли роки, десятиліття непростого співіснування дикого і ненаситного бізнесу з державою, яка за своєю природою прагне до контролю над різними сферами і галузями. У цій постійній боротьбі і народилося з часом розуміння спільних інтересів, спільної вигоди. **І перш, ніж аналогічна фраза буде справедливою і відносно України, повинні пройти не стільки роки, скільки напружений обмін думками**” [4].

Розширення, тобто декомпресію, слід вживати, коли це насправді необхідно. Чи має право перекладач з будь-яких причин додавати власні думки до перекладу? Переконана, що перекладач не має права додавати власних думок до перекладу, особливо при перекладі публіцистики. Також звертаю увагу на русизм „контроль над чим-небудь”, який пропонувала б замінити на „прагне контролювати що-небудь”.

Наступний приклад демонструє, як перекладач зробив протилежне до попереднього свавільного додавання, – пропустив слово. Слово нескладне, перекласти можна було б. Хоча б з поваги до автора оригіналу. Не кажучи вже про втрату змісту.

„Когда полгода назад в обменниках курс доллара снизился до 4,50, народ массово понес менять его на евро или гривни. Результаты соцопросов показывали - **граждане стремительно теряли интерес** к накоплению валюты с портретами покойных президентов” [3].

„Когда полгода назад в обменниках курс доллара снизился до 4,50, народ массово понес менять його на евро чи гривні. Результаты соцопитувань свідчили – **громадяни втрачали інтерес** до накопичування валюты з портретами покойних президентів” [3].

Останній приклад помилки перекладача, який наведено нижче, спершу наштовхнув на думку, що помилку було зроблено навмисне:

„Президенты Литвы и Польши выступили за **приостановление** переговоров ЕС с Россией по договору о партнерстве и сотрудничестве до полного вывода российских войск с территории Грузии” [5].

„Президенти Литви і Польщі виступили за **припинення** переговорів ЄС з Росією щодо договору про партнерство і співпрацю до повного виводу російських військ з території Грузії” [5].

Щодо „навмисності” помилки – зрозуміло, що будь-який читач може зайти на російськомовну сторінку того ж сайту та побачити слово „приостановление” в оригіналі. Тобто, перекладач насправді не побачив різниці між двома дієсловами – „зупиняти” і „призупиняти”. Сміслові навантаження російського префіксу „при-” – частковість, незавершеність є в даному випадку цілком зрозумілим.

До речі, у заголовку тієї ж статті зроблену ту саму помилку:

„Литва и Польша выступили за **приостановление** переговоров ЕС с Россией” [5].

„**Литва і Польша виступили за припинення переговорів ЄС з Росією**” [5].

Розглянемо наступний приклад:

„Юлия Тимошенко не смогла перехватить инициативу. Судебные тяжбы, предложения по новым коалиции и правительству – сдвинули сроки проведения досрочных выборов, но не отменили их”.

„Юлія Тимошенко не змогла перехопити ініціативу. Судові позови, пропозиції по новим коаліції та уряду – зсунули строки проведення дострокових перевиборів, але не скасували їх”.

В українських перекладах часто зустрічається такий русизм. Перекладачі забувають про українське слово „щодо”, яке слід було б вжити у даному випадку.

Приклади, наведені вище, є лише малесенькою краплиною у морі сучасного українського інформаційного простору нашої славетної держави. Такі приклади вказують на реально існуючу проблему – низький рівень якості перекладів публіцистичних статей українською мовою з російської мови. Така сама ситуація склалась і з перекладами українською з англійської, німецької та інших мов.

Це свідчить, очевидно, про низький рівень знань державної мови українськими перекладачами, так само низький рівень їхньої підготовки, що є надзвичайно прикро.

Переконана, що цю ситуацію слід виправляти якомога швидше. Відрадно, що кількість україномовної аудиторії в Україні зростає з кожним днем. Молоде покоління зростає, отримуючи більшість інформації саме з Інтернету.

Отже, слід звертати увагу на деталі при перекладі, на стилістичні та граматичні нюанси тексту, ставитись уважніше при перекладі до всієї інформації, яка міститься у вихідному тексті. Вивчаймо українську мову, як з чуття патріотизму, так і задля виконання безпосереднього обов'язку перекладача доносити до читача інформацію, що міститься в оригіналі. Україномовний читач заслуговує на це.

Дослідження є перспективним, оскільки висвітлює актуальну проблему сьогодення. Публіцистичні тексти самі по собі містять вагому для мільйонів людей інформацію, впливають на формування світогляду та думок широкого загалу. Перекладу подібних текстів українською мовою слід приділяти належну увагу, критикувати невдалі переклади, працювати над створенням адекватних перекладів, виконаних українською літературною мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гальперин И.Р. Перевод и стилистика//Теория и методика учебного перевода. – 1950, №2.
2. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Прогресс, 1990.
3. www.pik.org.ua: Стругов А. Финансовый кризис: деньги – не щепки /22.10.08/.
4. www.pik.org.ua: Данилов В. Что выгодно Васаде, то ыгодно Украине /27.10.08/.
5. www.rbc.ua: Литва и Польша выступили за приостановление переговоров ЕС с Россией /04.11.08/.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Мелешенко – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу з російської, української, англійської та німецької мов.

ВПЛИВ ГРЕКО-ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГАЛУЗІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Алла МІЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу шляхів надходження греко-латинських запозичень до лексичної системи німецької мови та аналізу динаміки лексичної підсистеми мови-реципієнта під впливом запозичень.

The article analyses the ways of borrowing of Greek and Latin words to the lexical system of the German language and the dynamics of the lexical subsystem of the recipient's language under the influence of the borrowings.

Лексичні одиниці та форманти греко-латинського походження відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні спеціальних термінологій і значною мірою впливають на динаміку лексичного складу сучасних мов. Їхня широка присутність у лексичній системі німецької мови зумовлює актуальність такого дослідження.

Об'єктом дослідження є терміни та терміноелементи греко-латинського походження, які функціонують у сучасній підмові комп'ютерної галузі.

Предметом цієї праці є аналіз механізму надходження грецизмів та латинізмів до лексичної підсистеми німецької мови та аналіз її динаміки під впливом цих запозичень.

Для досягнення поставленої мети необхідно виокремити та проаналізувати терміни та терміноелементи греко-латинського походження, які функціонують у німецькій мові комп'ютерної галузі.

На сучасному етапі у німецькій мові відзначається помітний вплив англіцизмів на формування національної німецької термінології комп'ютерної галузі, які потрапляють шляхом прямого запозичення з англійської, запозичуються за посередництвом англійської

мови з третіх мов або формуються у системі мови-реципієнта шляхом різних способів калькування під впливом англійських мовних зразків.

У цій роботі терміни кваліфікуються як номінативні лексичні одиниці, значення яких подаються у фахових словниках у вигляді розгорнутої дефініції, що розкриває релевантні для конкретної галузі змістові ознаки самого поняття.

Термінологія загалом є складовою частиною літературної мови, проте лише частково стає відомою широкому загалу мовців. З одного боку, мова науки відносно загальнолітературної мови – поняття вужче, оскільки їй не характерні всі функції загальнолітературної мови. З другого боку, мова науки – це ширше поняття порівняно з загальнолітературною мовою, оскільки містить спеціальну термінологію для номінації та дефініції наукових понять, які знаходяться за межами непрофесійного спілкування. Це пов'язане з призначенням цього функціонального різновиду загальнолітературної мови – слугувати мовою науки: „Мова науки <...> це функціональна підсистема загальнолітературної мови, яка має обмежену, але чітку функцію професійної комунікації” [2: 10]. Тому терміни принципово відрізняються від загальноновживаної лексики.

Терміни – це штучні одиниці, які створюються, а не дані у мові і можуть замінюватися іншими термінами. „Термін – це слово чи усталене словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантним саме для цієї галузі” [6: 7]. Крім термінів, автор виділяє також „неоніми – імена понять, які на час їхньої появи ще невідомі науковій громадськості” [6: 11] та „неотоніми – терміни, що виражають відомі поняття, але між ними встановлюються нові зв'язки” [6: 72]. Уводячи нове поняття (неонім), автор дає йому дефініцію, тому неоніми задовольняють головні вимоги, які висуваються до термінів, – системність та наявність дефініції, але оказіональність неонімів не дозволяє зарахувати їх до термінів, залишаючи такі номінації в статусі потенційних термінів – прототермінів.

Терміни, утворені на основі вторинної номінації, втрачають зв'язок із загальнолітературними словами, стають новими номінаціями в межах конкретної фахової субмови і вживаються тільки в тому значенні, якого набувають у конкретній фаховій субмові, напр.:

1. *Daten* „Angaben, formulierbare Befunde” [11].

2. *Daten* (Pl. von *Datum*) – „kleinstes unteilbares Element des Wertebereichs eines Datentyps. In der Informatik definiert man den Begriff des Datums häufig sehr viel umfassender als spezielles Signal bzw. als Nachricht oder Teil einer Nachricht, die so dargestellt ist, dass sie maschinell verarbeitet werden kann. Je nach Zielsetzung kann man Daten auf verschiedene Arten gruppieren ...” [13: 192]

Нові терміни штучно створюються, а не дані в мові й можуть замінюватися іншими термінами. Їхнє утворення вимагає стандартизованих моделей термінотворення й спеціалізації словотворчих засобів для вираження конкретних термінологічних значень, напр.:

1) *Modem* [engl. 'mo□dēm] (Kurzwort aus **mod**ulator u. **dem**odulator) Gerät zur Umwandlung digitaler Gleichstromsignale eines Rechners in digitale Wechselstromsignale und umgekehrt. Die digitalen Wechselstromsignale können sich in Amplitude, Frequenz und/ oder Phase unterscheiden ...” [10: 427].

2) *Mega*, bestimmungswort von Zusammensetzungen aus dem Gebiet der Physik mit der Bed. „eine Million mal so groß” (DF, 1966) [AW, 895] → *Megabit* ”Usually 1 048 576 bits (2²⁰); sometimes interpreted as 1 million bits” [16: 332].

Валентність терміна зумовлюється парадигматичними й синтагматичними стандартами фахового тексту конкретної галузі, напр.: *Kielnet verwendet eine schnelle Glasfaserleitung mit 34 Megabit pro Sekunde für den Zugang zum Internet* [21, Quelle: *ZDNet 1999*]. На рівні синтагматики терміни вимагають замкненого словникового контексту, межі якого зумовлюються певною соціальною організацією діяльності, а контекст терміна обмежується конкретною фаховою субмовою, напр.: *Datei infizieren; Festplatte verseuchen; Killerviren*. Контекст детермінологізованих лексем обмежується правилами дистрибуції конкретної мови, напр.: *Virus anstecken; Virus vermehren*.

Термінологічна лексика – це засіб оптимального розуміння між фахівцями в окремій галузі. „Фахові мови представлені двома видами стилів – професійно-практичним та науково-теоретичним” [5: 31] і „мають не лише специфічні терміносистеми, але й різну організацію тексту, мовну структуру” [5: 29], напр.: „Über zwei *Digital-Analog-Wandler* wird mit diesen Signalen das HF-Teil angesteuert” [21, Quelle: *bmb+f Forschungslandkarte Deutschland 1998*]. Тому функція термінів – здійснення професійної комунікації, в той час як не-терміни слугують мовними засобами для здійснення комунікації загалом, напр.: „Sein erstes Produkt als Einzelunternehmer mit Geschäftssitz im heimischen Wohnzimmer war 1987 ein *Analog-Digital-Umsetzer* zur professionellen Musikbearbeitung im PC” [21, Quelle: *Tagesspiegel 1999*].

Запозичення термінології зумовлюється тим, що розвиток науково-технічної думки, міжнародний характер її існування та розповсюдження зумовлюють інтернаціоналізацію лексичного складу сучасних мов, а вживання англійської мови в процесі виробничого спілкування й телекомунікації є соціальним імперативом до вивчення англійської мови як засобу міжнародного спілкування. У такому контексті необхідно зупинитися на визначенні терміна „інтернаціоналізм” різними дослідниками: „інтернаціоналізми – це комунікативні терміни, спільні для багатьох мов, що стосуються актуальних понять науки і техніки” [5: 167]; „слова, які вказують на предмети, що виходять за межі національно-мовного емпіричного світу і розповсюджуються завдяки культурному обміну” [18: 45]; „слова, які функціонують мінімум у трьох національних мовах, що належать до різних мовних сімей, і через формальну схожість та семантичну відповідність зрозумілі без перекладу” [19: 44]. Залежно від мови-джерела, виділяють три основні способи інтернаціоналізації термінів: а) повна чи абсолютна інтернаціоналізація; б) неповна або змішана/ гібридна інтернаціоналізація; в) калькована інтернаціоналізація [1: 102].

Значна частина абсолютних інтернаціоналізмів комп’ютерної галузі була створена в англійській мові для номінації новітніх реалій, а через всесвітнє розповсюдження цих реалій запозичувались поняття (сигніфікати) і стали інтернаціональними самі номінації. Етимологічний аналіз підтверджує тезу про те, що матеріалом для створення таких інтернаціоналізмів здебільшого виступають терміни й терміноелементи, запозичені з класичних мов. Це зумовлено тим, що епоха еллінізму сформувала основні засади європейської культури, а лінгвістичними центрами впливу були грецьке койне та латина. „Книжна латина була суцільною калькою з грецької, при збереженні своєрідного звучання словника з великою кількістю грецьких вкраплень, але саме латині як інтернаціональній мові не тільки античності, але й середньовіччя та епохи Відродження – судилося створити засади міжнародного фонду європейських мов” [1: 63]. В епоху феодалізму латина функціонувала як мова клерикальної писемності в Західній Європі. Згодом, з розповсюдженням європейських наукових традицій, вплив латини поширився в Східній Європі. До кінця XIX століття латина як мова науки втратила свій вплив і збереглася лише як мова богослужіння католицької церкви, а перехід науки на національні мови вимагав від останніх створення власних термінологій, які здебільшого створювалися на базі латинської та грецької мов.

На сучасному етапі латина не вживається як самостійна мова науки, але продовжує слугувати джерелом для творення новітніх термінів. „Наявність інтернаціонального греко-латинського фонду мовних одиниць в усіх європейських мовах дає змогу <...> створювати на їхній основі все нові й нові одиниці, головню для розв’язання проблеми номінації предметів та явищ науково-технічної сфери” [7: 26]. Таким чином, греко-латинські елементи відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні спеціальних термінологій на сучасному етапі й значною мірою впливають на лексичний склад сучасних мов. У латині та інших класичних мовах Ю.Канигін убачає „найбільш точні й відшліфовані семіотичні системи для позначення наукових результатів” [3: 214], оскільки вони є кодами, що передають розуміння світу високого інтелектуального рівня. „Це „бази знань”, які дозволяють людству „пригадати” накопичуване тисячоліттями інтелектуальне багатство” [3: 214]. Тому на сучасному етапі формування національних термінологій базується також на рекомендаціях Міжнародної організації з питань стандартизації (ISO), яка існує з 1946 р. й основними

завданнями має укладання термінологічних словників і створення термінів, семантика яких виходить за межі національних мов [17: 499].

Термінотворення в Німеччині, Австрії та Швейцарії з 1953 р. базувалося на праці „Загальні принципи термінотворення”, укладеній Є.Вюстером, у якій автор намагався розробити основні принципи системного термінотворення. На основі цієї праці Комітет промислових норм і стандартів, до робочої групи якого входили фахівці в галузі науки й техніки, мовознавства та логіки з Австрії, Швейцарії та ФРН, розробили стандарт „DIN 2330: Begriffe und Benennungen. Allgemeine Grundsätze” (1957 — 1960 pp.). Утворенням термінів конкретної галузі та створенням приписів щодо правильного вживання словотворчих засобів у процесі термінотворення займається „Спілка німецьких інженерів” (Verein deutschen Ingenieure), а основні вимоги до термінів, які повинні враховуватися в процесі термінотворення, є ясність, простота, легкість запам'ятовування й вимови, придатність до творення похідних слів. Основним принципом термінотворення для німецької мови є принцип прозорості композитів та уникання метафори, а семантика запозичень греко-латинського походження загальновідома, тому вони запозичуються в англійську мову з ономастичною метою і за її посередництвом стають надбанням словотвірної системи сучасної німецької мови, напр.: напр.: *Avatar* (від санскр. *avatāra*, через англ. *avatar*; *Portal* (від лат. *porta* „Тор, Pforte”, через англ. *portal*); *canceln* (від лат. *cancellare*, через англ. *to cancel*). Поряд з цим прямі запозичення грецизмів та латинізмів, що паралельно функціонували в англійській та німецькій мовах з однаковими значеннями, спостерігається збагачення семантичної структури під впливом англійської шляхом запозичення нових ЛСВ, які були сформовані саме в англійській мові, напр.: лексема *Virus* раніше існувала в німецькій та англійській мовах як запозичення латинського *virus* „Schleim, Saft, Gift”. У німецькій мові слово тлумачилось як „kleinstes krankheitserregendes Partikel, das sich nur in lebendem Gewebe entwickelt” [DGFW, 1682], а в англійській як „a very small living thing that causes infectious illnesses, or the illness caused by this” [15: 1013]. Це значення сформовано на основі функціонального переносу від латинського слова *virus* і стало можливим завдяки виникненню мікроскопа та успішних досліджень у галузі медицини та біології: були відкриті мікроорганізми, що є збудниками певних захворювань. На основі паралелі між дією отрути на організм та мікроорганізмами, які шкодять організму, викликаючи різні захворювання, вони отримали назву вірусів, а на основі метонімічного переносу і саме захворювання назвали *Virus*. Пізніше, з розвитком комп'ютерної техніки та інтернету, які зумовили зовсім новий рівень створення, обробки та передавання інформації й призвели до так званих „інформаційних” війн: сучасні канали інформації почали використовуватись для дистанційного знищення, пошкодження чи викрадення баз даних, за допомогою спеціальних програм, які проникали в комп'ютер і діяли в системі подібно до біологічних вірусів. Якщо вони не були виявлені, а комп'ютерна система не „вилікувана”, це могло викликати збої в системі і навіть руйнування системи. На основі метафоричного та функціонального переносу ці програми також отримали назву *Virus*. Таким чином, відбулося розширення семантичної структури лексеми у англійській мові шляхом формування нового ЛСВ „a sat of instructions secretly put into a computer that can destroy information stored in the computer” [15: 1013]. Цей ЛСВ вперше згадувався в німецькій мові в 1988 р. [10: 201] і на сучасному етапі функціонує у двох формах *Virus* „Computerprogramm, das falsche od. zerstörerische Befehle in anderen Programmen auslöst” та як спеціалізоване позначення у вигляді композита з уточнюючим компонентом *Computervirus* „unbemerkt in einen Rechner eingeschleustes Computerprogramm, das die vorhandene Software manipuliert od. zerstört” [14].

Лексична номінація медичної галузі *Abort*, яка є запозиченням латинського *abortus*, функціонувала в обох мовах із значенням „Fehlgeburt” та „Schwangerschaftsabbruch” у німецькій мові [11] і „to deliberately end a pregnancy when the baby is still too young to live” в англійській мові [15: 2]. Згодом в англійській мові лексема розширила своє значення, а нові ЛСВ були запозичені в німецьку мову „Abbruch eines Raumfluges” [14] та „Programmabbruch” [20].

З латини до обох мов запозичена лексема *Editor* від лат. *editor* „Hervorbringer”, яка функціонувала в значенні „Herausgeber eines Buches” [14] та „someone who prepares a book,

movie, ect. for printing or broadcasting by deciding what to include and checking for any mistakes” [15: 284]. Пізніше в англійській мові комп’ютерної галузі був створений новий ЛСВ „a computer program that allows you to write andmake changes to saved information”, який і був запозичений у німецьку мову „Komponente des Betriebssystems eines Computers, die die Bearbeitung von Texten u. Grafiken steuert” [14: CD-ROM].

Через специфічні репродуктивні можливості мовної системи стандартними елементами складних та складених сучасних термінів доволі часто виступають афіксоїди чи лексичні одиниці греко-латинського походження. Афіксоїди здебільшого виступають продуктивними службовими морфемами, які набули широкого використання як інтернаціональні словотворчі морфемі або морфологічно-усічені модифікації запозичених самостійних морфем, які адсорбують значення всієї лексеми і семантично еквівалентні їй. Через втрату ними статусу самостійних морфем такі одиниці мови перетворюються на службові морфемі і запозичуються в „готовому” вигляді. Залежно від позиції стосовно самостійної морфемі, афіксоїди, які утворились у результаті формантизації етимологічно самостійної морфемі чи її усічення з подальшою афіксацією, слід диференціювати на префіксоїди та суфіксоїди.

До префіксоїдів досліджуваного корпусу можна віднести словотворчі форманти типу *inter-* (від лат. *inter* „zwischen, unter”, напр.: *Internet*), *tele-* (від грец. *tele* „fern, weit”, напр.: *Teletext*), *micro-/mikro-* (від грец. *mikrós* „klein, fein, gering”, напр.: *Mikroprogramm*), *anti-* (від грец. *anti* „gegen, entgegen, nicht”, напр.: *Antivirenprogramm*), *bio-* (від грец. *bios* „Leben”, напр.: *Bioinformatik*), *extern-* (від лат. *externus* „außen befindlich”, напр.: *Externspeicher*), *info-* (від скор. лат. *informatio*, напр.: *Infohighway*), *makro-* (від грец. *makrós* „lang, groß, im Großen”, напр.: *Makrobefehl*), *multi-* (від лат. *multus* „vielfach, Vielfach..., mehrer..., viel...”, напр.: *Multimediashow*).

Суфіксоїди представлені словотворчими формантами *-grafl* *-graph* (від грец. *gráphein* „schreiben”, напр.: *Computertomograf*), *-grafik* (від грец. *gráphike* „Schreib-, Zeichenkunst”, напр.: *Computergrafik*), *-grafie/ -graphie* (від грец. *graphna* „schreiben”, напр.: *Computertomografie, Computertomographie*), *-gramm* (від грец. *grámma* „Geschriebenes; Schrift(zeichen)”, напр.: *Computertogramm*).

На базі греко-латинських запозичень та питомих лексем у сучасних мовах утворюються гібриди з ідентичною семантикою, які за В.Акуленко належать до другої групи інтернаціоналізмів – неповних або гібридних інтернаціоналізмів, наприклад: *electronic mail* (англ.) [22] – *elektronische Post* (нім.) [23] – *électronique courrier* (франц.) [23] – *posta electronica* (італ.) [22] – *correo electrónico* (іспан.) [23] – *електронная почта* (рос.) [9] – *електронна пошта* (укр.) [9].

Отже, нові поняття, які входять у життя суспільства й особистості, заповнюють відсутність цих номінантів у мові-реципієнті: „лексичні одиниці трансформуються в новий мовний субстрат у зв’язку з існуванням культурно зумовлених лакун” [4: 113], оскільки „фундаментальна особливість лексики в тому, що вона безпосередньо звернена до немовної дійсності, вона безпосередньо реагує на те, що відбувається у світі реалій” [8: 17]. А запозичення греко-латинських лексичних одиниць за посередництва англійської мови та розширення семантичної структури грецизмів і латинізмів, які функціонують у німецькій мові під впливом англійських мовних зразків, підтверджує факт формування сучасних термінологій на базі латинської та грецької мов і доводить, що процес запозичення триває.

Таким чином, інтернаціоналізація лексичного складу сучасної німецької мови зумовлена тенденціями до унормування й стандартизації її словесно-поняттєвого фонду, а мовна норма стихійно регулюється мовним середовищем і змінюється на кожному історичному етапі. В мовленні функціонують певні варіанти мовної норми, одні з яких з часом втрачають статус мовного стандарту, за іншими він, навпаки, закріплюється. Нормативні мовні знаки обираються мовним колективом у процесі комунікації з числа наявних у мові варіантів, уніфікуються, унормовуються та фіксуються в лексикографічних джерелах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко; под ред. проф. А.В. Федотова. – Х.: Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 214 с.

2. Даниленко В. П. Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии / В. П. Даниленко // Современные проблемы русской терминологии: сб. ст. / отв. ред. В. П. Даниленко; АН СССР, Ин-т. русского языка. – М.: Наука, 1986. – С. 5 – 24.
3. Каныгин М. Ю. Основы когнитивного обществознания / М. Ю. Каныгин. – К.: Украинская Академия информатики, 1993. – 236 с.
4. Карнаухов О. В. Функционирование англо-американизмов в немецком экономическом дискурсе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / О. В. Карнаухов. – Тамбов, 2000. – 165 с.
5. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова): підручник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
6. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): монографія / Е. Ф. Скороходько; Укр. ін-т лінгвістики і менеджменту. – К.: Логос, 2006. – 99 с.
7. Чередниченко О. І. Про мову і переклад: мова в соціокультурному просторі, переклад як між культурна комунікація / О. І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2006. – 248 с.
8. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
9. АBBYY Lingvo 10: многоязычный электронный словарь [Электронный ресурс]. – Москва: АBBYY Software Ltd, 2004.
10. Anglizismen-Wörterbuch: der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945 / bear. v. Broder Carstensen; fortgef. v. Ulrich Busse.– Brl.: de Gruyter, 2001. – S. 1 – 1794.
Bd 1. : A – E. – 2001. – S. 1 – 450. – AW 1
Bd 2. F – O. – 2001. – S. 451 – 1020. – AW 2
Bd 3. P – Z. – 2001. – S. 1021–1794. – AW 3
11. Duden – Deutsches Universalwörterbuch [Electronic resource] / ausg. PC-Bibliothek Express; Joanneum Research Forschungsgesellschaft mbH, Graz. – 5., überarb. Aufl. – Mannheim: Bibliograph. Inst. & F.A. Brockhaus, 2003. – 1. elektron. optisch. Disc (CD-ROM) : farb. 12 sm. – Systemvoraussetz.: Pentium III, Athlon; 32 Mb RAM; CD ROM Windows 2000/2003/XP. – Title from the container. – DDUW [CD-ROM]
12. Duden: das große Fremdwörterbuch. Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. v. Wiss. Rat d. Dudenred; bearb. v. Ursula Kraif u. a.]. – 4., akt. Aufl. – Mannheim; Leipzig [u. a.]: Duden, 2007. – 1548 S. – DGFW
13. Duden: Informatik A – Z: Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf / bearb. v. Prof. Dr. Volker Klaus u. Prof. Dr. Andreas Schwill. – 4. Aufl. – Mannheim; Leipzig [u. a.]: Duden, 2006. – 767 S. – DI
14. Duden Korrektor PLUS: die Rechtschreibung für MS Word®; Rechtschreibprüfung; Grammatikprüfung; Nachschlagen in: Duden – Das Fremdwörterbuch, Duden – Die sinn- und sachverwandten Wörter, Duden – Richtiges und gutes Deutsch; netzwerkfähig [Electronic resource] / Inst. d. Gesellschaft z. Förderung der angewandten Informationsforsch. e.V., Saarbrücken. – Mannheim: Bibliograph. Inst. & F.A. Brockhaus, 2007. – 1. elektron. optisch. Disc (CD-ROM) : farb. 12 sm. – Systemvoraussetz.: Pentium III, Athlon; 32 Mb RAM; CD ROM Windows 2000/2003/XP. – Title from the container. – DFW [CD-ROM], DSW [CD-ROM]
15. Longman: Dictionary of American English. / [ed. b. Michael Murphy]. – 3. Edition. – [Printed in China]: Longman, 2004. – 1064 p. – Longman 1.
16. Microsoft Computer Dictionary / ed. Alex Blanton a. Sandra Haynes. – 5 th ed. – Washington: Microsoft Press, 2002. – 637 S. – MCD
17. Polenz P. von. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. 3. 19. u. 20. Jahrhundert / P. v. Polenz. – Brl.: de Gruyter, 1999. – 503 S.
18. Römer C. Lexikologie des Deutschen: Einführung / C. Römer, B. Matzke. – 2. aktual. u. bearb. Aufl. – Tübingen: Narr, 2005. – 236 S.
19. Schmitt P. Anglizismen in den Fachsprachen: eine pragmatische Studie am Beispiel der Kerntechnik. – Heidelberg: Winter, 1985. – 244 S.
20. Die VDS-Anglizismenliste 2004: Gebrauchsanweisung [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.vds-ev.de/denglisch/anglizismen/anglizismenliste.ph>. – Title from the screen. – VDS
21. Wortschatz Portal, Universität Leipzig [Electronic resource]. – Access mode: <http://wortschatz.uni-leipzig.de>. – Title from the screen. – WP
22. Ectaco: Online-Wörterbuch Englisch-Italienisch u. Italienisch- Englisch [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ectaco.de>. – Title from the screen. – ECTACO
23. Leo: Online-Wörterbuch Deutsch-Englisch, Deutsch-Spanisch u. Deutsch-Französisch [Electronic resource]. – Access mode: <http://dict.leo.org>. – Title from the screen. – LEO

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Міщенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: греко-латинські запозичення й підмова комп'ютерної галузі сучасної німецької мови (лексикологія).

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОНЦЕПЦІЯ В. КОПТІЛОВА: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПАРАМЕТР

Ірина ОДРЕХІВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто погляди визначного теоретика перекладу, лінгвіста й перекладача В. Коптілова, узагальнено доробок майстра та окреслено його перекладацьку концепцію, детальніше проаналізовано її соціокультурний параметр.

The article deals with the views expressed by the prominent translation theorist, linguist and translator V. Koptilov as well as determines the legacy of his. An attempt is made to draw the conceptual approach of V. Koptilov to translation, putting the major emphasis on its sociocultural aspect.

У низці цікавих – з погляду теоретичного і практичного – праць наукові дослідження проф. Віктора Коптілова займають помітне місце. Намагаючись зафіксувати поліфонію

поглядів і підходів до проблем перекладу, Віктор Коптілов пропонує „концептуальну та універсальну” теорію перекладу. Невипадково стверджує Р. Зорівчак: „Праці В. Коптілова стали класикою, необхідними настільними книжками кожного, причетного до перекладу” [3: 169]. Справді, саме у працях В. Коптілова бачимо одну з перших спроб інтегрального метакритичного дослідження теоретичних засад науки перекладу в Україні. Це дослідження – одна з перших спроб визначити особливості перекладацького світогляду та стилю перекладів лауреата премій ім. М. Рильського (2000) та М. Лукаша (2001) В. Коптілова.

У цьому дослідженні за робоче прийнято таке визначення *концепції*: це – система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище, спосіб розуміння й тлумачення якихось явищ [12 (4: 275)]. Присвятивши усю свою діяльність художньому перекладу, сьогодні, безперечно, можна говорити про перекладацьку концепцію відомого українського теоретика та практика перекладу В. Коптілова.

За В. Коптіловим, художній переклад – це відображення думок і почуттів автора прозового або віршового першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови, і насамперед це – явище естетичне [6: 3]. В актуальній, як на той час, статті „Перекладознавство як окрема галузь філології” автор пропонує синтетичне вивчення перекладу у рамках окремої науки, визначаючи художній переклад як *процес, в якому перекладений твір, як твір літературний, зберігає ідейно-образну структуру оригіналу (іншомовного літературного твору) і виступає як його семантико-стилістична паралель* [5: 54]. У цій дефініції чітко виокремлюються два акценти: (1) ідейно-образна структура та (2) семантико-стилістична паралель, навколо яких і розвивається перекладацька концепція вченого. Це дослідження ведеться у зіставленні з оригіналом від структурно значимих деталей художньої форми, зафіксованих мовою твору, до широких узагальнень ідейно-художнього плану. Так би мовити, розуміння тексту перекладачем – це виявлення діалектичного зв’язку змісту і форми художнього твору, аналіз його ідейно-художньої своєрідності. У концепції В. Коптілова заслуговує уваги поняття *схема семантико-стилістичної структури тексту*, що представляє текст у вигляді певної абстрактної моделі, яка закріплює його істотні особливості й ігнорує неістотні риси [4: 116]. Водночас вчений вводить поняття *оперативного простору*, тобто „перш ніж узятись до перекладу певного твору, перекладач має відчутти його поетичну атмосферу, усвідомити, що в ньому є, що могло б бути, чого нема і бути не може” [6: 185]. Тепер О. Чередниченко розвинув поняття оперативного простору, визначивши його як авторський та перекладацький контексти. Під авторським контекстом розуміється цілісна змістово-стилістична система, яка активно впливає на кожний її складник, визначаючи його реальну і потенційну текстову функцію, коли перекладацький контекст тісно пов’язаний з традицією перекладання в межах певної культури, множинністю перекладів одного твору, також переклади на споріднені мови [13: 180].

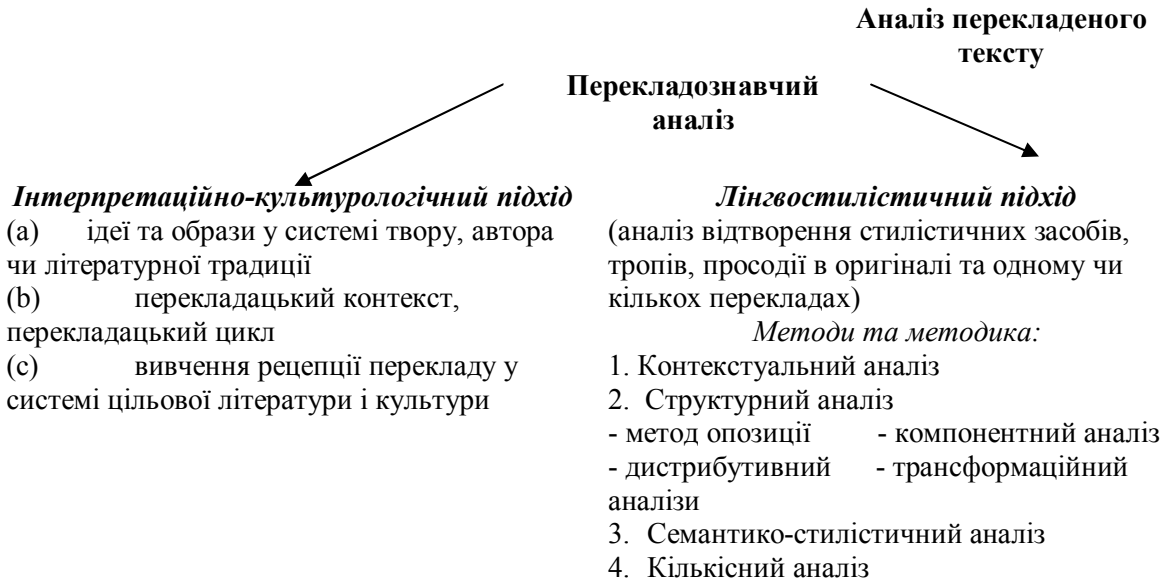
Цілком доречно В. Коптілов вводить термін „транслятема” як одиницю перекладу, що виступає як певний „атом змісту”, який не можна поділити без руйнування цього змісту [8: 13]. Транслятема охоплює певний образ чи має певну форму, для якої потрібен певний оперативний простір перекладача, а останній прагне віднайти у своїй мові відповідні засоби, які допомогли б йому з найбільшою повнотою, правдивістю, природністю й переконливістю виразити художній задум автора оригіналу.

Увесь цей комплексний підхід до аналізу художнього перекладу В. Коптілов підсумував у методиці *перекладознавчого аналізу*, що є центральною у концепції вченого. Згідно з поглядами В. Коптілова, *перекладознавчий аналіз* стає ядром повноправної галузі філологічної науки – перекладознавства. В українському перекладознавстві І. Франко дав перший цілісний критичний аналіз перекладу, який будується на двох рівнях – просодійному та значеннєвому. У своїй праці О. Фінкель теж говорить про загальний стилістичний аналіз, який проступає через розгляд перекладацьких труднощів та їх прикладів – на фонологічному, семантичному, синтаксичному та композиційному рівнях [15: 121]. На наш погляд, В. Коптілов найповніше описав механізм перекладознавчого аналізу, виокремлюючи фонетичний, морфологічний, лексичний та

синтаксичний рівні аналізу. На нинішньому етапі внаслідок подальшого динамічного розвитку мовознавства та його аналітичного апарату відзначають рівень тексту/твору.

Оскільки можна говорити про цілу традицію розробки лінгвостилістичного аналізу у контексті українського перекладознавства, варто зосередити увагу на інтерпретаційно-культурологічному аспекті перекладознавчого аналізу, який виявляє соціокультурні та національні параметри перекладу.

Таблиця 1. Механізм перекладознавчого аналізу

У надзвичайно цікавому виданні „Порівняльне літературознавство” його автори цілком слушно відзначають, що „мистецький (художній) переклад — це відтворення літературного тексту засобами іншої мови з якомога повнішим збереженням його мистецьких якостей” [1: 82]. Мистецькі якості першотвору нерозривно поєднані з культурою, історією та „географією” оригіналу, і навіть більше вони – втілення цих соціокультурних традицій. В. Коптілов у своїй праці „Теорія і практика перекладу” цитує спостереження Р. Робертс з статті „Перекладач та інтерпретація”: „Для того, щоб зрозуміти повідомлення, перекладач повинен проникнути за значення знаків і додати до нього належну екстралінгвістичну інформацію” [8: 35]. Позамовна інформація – це „оперативний простір” за В. Коптіловим, „авторський та перекладацький контексти” за О. Чередниченком, який неодмінно охоплює властиву першотвору атмосферу, що справляє певне естетичне враження. Майстерно зауважив Г. Гадамер, що життя – це заглиблення у мову; кожен, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитись в іншу мову [2: 189]. Таким чином, інтерпретаційно-культурологічний підхід неминуче потрібний для повноцінного та адекватного перекладу. На основі цього підходу можна проаналізувати соціокультурний параметр перекладацької концепції В. Коптілова.

1. Український вчений доводить можливість перекладу, тобто *перекладність* з будь-якої мови на будь-яку іншу, погоджуючись, що „абсолютного” перекладу без втрат не буває, отже, завданням є зведення цих втрат до мінімуму. В. Коптілов погоджується з М. Рильським: „Різні мови – різне вираження думок, але мислення єдине, закони мислення однакові” [11: 99].

2. В. Коптілов ґрунтовно описав проблему *взаємодії індивідуальностей автора оригіналу й перекладача* – представників двох різних культур. У праці „Першотвір і переклад” Віктор Коптілов зауважив: „Кожен переклад – це поле боротьби між об’єктивним відображенням першотвору і суб’єктивним тлумаченням його перекладачем”. [6: 89] Оскільки перекладач – це найперш читач-представник певної культури, чітко окресленого соціуму, тому й результат його інтерпретаторських зусиль, перекладений твір, створюється

під впливом складної єдності суб'єктивних та об'єктивних факторів. За М. Бахтіним, розуміння народжується у відповіді, отже, залежить від інтерпретаційної позиції того, хто дає відповідь. Звідси В. Коптілов пропонує єдино правильний шлях: талановитий перекладач свідомо підпорядковує свою індивідуальність особі автора оригіналу, як актор підпорядковує свою поведінку на сцені задумові автора п'єси [8: 11].

Ще у 1960-х р. О. Кундзіч підмітив: „У процесі перекладу має відбутися синтез національних особливостей двох народів, представлених автором і перекладачем, і виникнення нових, спільних національних форм та ознак внаслідок цього синтезу. Саме шляхом такого синтезу переклад завжди розсуває національні межі літератури”. [9: 204] Справді, згідно з цим діалектичним твердженням, перекладений твір – це не „суміш”, а новий „сплав”, у якому не втрачається національна сутність твору.

3. Професор підкреслював, що потрібно подолати *суб'єктивістську концепцію перекладу*, яка спричинена глибокими відмінностями у культурній та естетичній інтерпретаціях першотвору. Безперечно, кожен новий перекладач вносить щось своє у процес освоєння іншомовного твору рідною мовою, адже цей відбиток перекладача – це логічний наслідок відбиття епохи та суспільства, в результаті „кожен новий переклад розкриває нову грань оригіналу...” [6: 115] чи нове його трактування. Інша вагома риса у процесі перекладу – це розрізнення між „суб'єктивним” та „суб'єктивістським” у перекладі. „Часом суб'єктивне в перекладі породжується прагненням перекладача переробити оригінал, який йому чомусь не подобається. Тоді він свідомо йде на те, щоб викинути з першотвору „зайві”, на його думку, ідеї чи образи. В такому разі природна, притаманна кожному перекладові суб'єктивність переростає в суб'єктивізм, у більше чи менше викривлення оригіналу” [6: 114]. Подолати цю небезпеку може лише послідовне розмежування суб'єктивного та суб'єктивістського на основі зіставлення перекладу з оригіналом у діалектичній єдності форми і змісту обох творів.

4. Твердження В. Коптілова про „суб'єктивістське насильство над оригіналом” чи т. зв. „стилізацію у перекладі”, що веде до радикальної переорієнтації стилю „перекладу”, який втрачає майже всі спільні риси із стилем оригіналу, звучить надзвичайно актуально щодо сучасних тенденцій у перекладі. За В. Коптіловим, *стилізація тексту перекладу* – це запровадження в нього таких стилем, які не є відповідниками тих чи інших елементів оригіналу. Стилізація у перекладі може мати різне спрямування – від перенесення до нього типових індивідуальних особливостей стилю автора оригіналу, взятих з широкого контексту його творчості, аж до радикальної переорієнтації стилю перекладу, який втрачає майже всі точки дотику до стилю першотвору й перетворюється на переспів [7: 178]. Літературознавча енциклопедія 2007 року подає наступне визначення: „Стилізація – це інтертекстуальний прийом, свідоме ретроспективне імітування, а не копіювання, творчої манери певного письменника, формальних ознак його стилю, певного фольклорного чи літературного жанру, якому з огляду на це властива семантична амбівалентність” [10: 431]. В. Коптілов виокремив *п'ять видів стилізації*: індивідуалізуюча, локальна, часова, жанрова та індивідуальна [7: 178–192]. Індивідуалізуюча, локальна та часова стилізації є втіленням інтерпретаційно-культурологічного аналізу тексту першотвору, виділенням яскравих відмінних маркерів оригінального тексту. В. Коптілов підсумував, що часто саме у формі стилізації виявляється творча винахідливість перекладача, який надолужує неминучі втрати кожного перекладу, тактовно й тонко вирізьблюючи риси епохи, народу й індивідуальності автора того художнього твору, над перевтіленням якого в іншу мову він самовіддано й наполегливо працює [7: 193].

Цікаво простежити застосування методу стилізації у контексті діяльності В. Коптілова як практика перекладу, зокрема у його українському перекладі драми В. Шекспіра «Зимова Казка» [14]. Для прикладу, в оригіналі читаємо:

“when my old wife lived, upon
This day she was both *pantler, butler, cook,*
Both dame and servant; *welcomed all, served all;*
Would sing her song and dance her turn; now here,
At upper end o' the table, now i' the middle;

On his shoulder, and his; her face o' fire
 With labour and the thing *she took to quench it*,
She would to each one sip" [16] (виділення наші. – І.О.)

В. Коптілов застосував локальну стилізацію у перекладі, яка яскраво підкреслює пасторальний відтінок цієї частини драми, і яка дуже влучно переносить українського читача в український національно-культурний контекст:

“Як була
 Моя стара жива, то в день такий
 Встигала скрізь: *нарізати тут хліба*,
Горілки принести, чогось зварити,
 Подати, зрештою, піти в танець
 І заспівати пісню, тут і там,
 То біля одного, а то вже й з другим,
 З обличчям розпашіли від роботи.
 А щоб вогонь той трохи пригасити,
 Пила із кожним за його здоров'я” [14: 323].

Очевидно, завдяки множинності перекладів можливі й інші варіанти перекладу, які відтворюватимуть британський національний колорит засобами української мови.

Позатекстові елементи перекладу сприяють творчому сприйняттю ідеї, і, як зауважив М. Бахтін, „мовна свідомість стилізатора працює лише на матеріалі стилізованої мови”. Натомість, В. Коптілов стверджує, що потрібно вміло поєднати творчу сміливість з граничною відповідністю оригіналові [6: 133].

Отже, центральним елементом у перекладознавчій концепції В. Коптілова є перекладознавчий аналіз, який включає лінгвостилістичний та інтерпретаційно-культурологічний аспекти. Погляди вченого стосовно соціокультурних проблем перекладу можна розглядати у його аналізі питань перекладності, індивідуальностей автора першотвору та перекладача, суб'єктивістського підходу у перекладі, і як наслідок, стилізації тексту перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
2. Гадамер, Ганс Георг. Батьківщина і мова // Гадамер, Ганс Георг. Герменевтика і поетика: Вибрані твори. / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001.
3. Зорівчак Р. П. *Класик українського перекладознавства (до 75-річчя професора Віктора Вікторовича Коптілова)* / Роксолана Петрівна Зорівчак // STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: Іноземні мови. Зарубіжна література. Methodика викладання. – 2006. – том 3. - № 1 (7). – С. 167 – 171.
4. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / Віктор Вікторович Коптілов. – К., Дніпро, 1971. – 132 с.
5. Коптілов В. Перекладознавство як окрема галузь філології / Віктор Коптілов // Мовознавство. – 1971. - № 2. – С. 50 – 57.
6. Коптілов В.В. Першотвір і переклад [Роздуми і спостереження]. / Віктор Вікторович Коптілов. – К., Дніпро, 1972. - 214 с.
7. Коптілов В. Стилізація у перекладі / Віктор Коптілов // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – С. 176 – 193.
8. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. / Віктор Коптілов – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
9. Кундзич О. Переводческий блокнот. / Олексій Кундзич. – У кн.: Мастерство перевода. М., „Советский писатель”, 1968.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – 624 с.
11. Рильський М. Мистецтво перекладу. / Максим Рильський. – К., 1975.
12. Словник української мови: У 11 т. / Редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
13. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
14. Шекспір В. Зимово казка (пер. В. Коптілова) // Твори в шести томах. Том 6. – Дніпро, 1986. – С. 269 – 364.
15. Шмігер Т.В. До питання перекладознавчого аналізу: історія та методологія / Тарас Володимирович Шмігер // Збірник робіт IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та мол. вчених „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті” [24-26 квітня 2003 року, Харків]. – Харків: Видавничий центр „ХАІ”, 2003. – С. 199-201.
16. http://shakespeare.mit.edu/winters_tale/index.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Одрехівська – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Г. Кочура Львівського національного університету імені І. Франка.

Наукові інтереси: українська школа теорії перекладу, перекладацький світогляд В. Коптілова, міжкультурні аспекти перекладу.

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНИХ СЦЕНІЧНИХ ТЕКСТІВ
ГУМОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Леся ПОНОМАРЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються загальні проблеми перекладів німецькомовних сценічних текстів українською мовою, зокрема аналізуються їх лексико-граматичні та стилістичні особливості на матеріалі перекладів гумористичних сценічних текстів.

The issue of stage text translation is being researched in the paper, in particular its grammatical, lexical and stylistic features, as well as translation problems of humor stage text from German into Ukrainian.

Внаслідок розвитку міжнародної співпраці, зокрема між Україною та німецькомовними країнами, поширюється також і співробітництво у сфері культури. Сучасне театральне мистецтво перебуває у фазі активного розвитку, а отже виникає все більша потреба у сценічному перекладі. З'являються також нові сучасні напрямки цього виду мистецтва, зокрема все поширенішими стають міжнародні театральні проекти. З'являються постановки кількома мовами, здійснюється синхронний переклад театральних постановок. Через це у театру виникає необхідність співпраці з перекладачем, який є фахівцем з перекладу сценічних текстів.

Загалом, проблема перекладу сценічних текстів досліджується багатьма зарубіжними перекладознавцями. Серед українських дослідників ця тема є відносно новою. Існують роботи, що стосуються перекладу окремих п'єс, також переклад сценічного тексту часто розглядається в контексті загальної теорії перекладу або художнього перекладу. На сьогодні перекладознавці відрізняють переклад сценічного тексту від художнього перекладу і виділяють його зазвичай як особливий підвид художнього перекладу. Наявні в наш час дослідження ґрунтуються здебільшого на матеріалі англо-українських перекладів.

Важливим, на наш погляд, є перш за все дати визначення ключовим поняттям теорії драматургічного перекладу.

Драма – це вид мистецтва, що належить одночасно до двох напрямків – до літератури і до театру. Її специфіку складає сюжетність, конфліктність дії і поділ на сценічні епізоди, цілісний ланцюг висловлювань персонажів, відсутність розповідного початку. Драматичні конфлікти і протиріччя втілюються у поведінці і діях героїв і, перед усім, у діалогах і монологах [пор. 1: 235].

М.О. Павлов визначає *драматургічний текст* як письмово зафіксований художній текст, призначений для подальшого сценічного відтворення, і саме ця обставина зумовлює його найважливіші властивості та визначає його специфіку порівняно з іншими художніми текстами, тобто такий текст розрахований на проміжне візуальне сприйняття і кінцеве – аудіовізуальне [3: 53].

Драматургічний переклад можна умовно поділити на два напрямки: **переклад для публікації**, що охоплює зокрема всі властивості художнього перекладу, та **переклад для постановки**, або власне сценічний переклад.

Якщо працюючи з будь-яким іншим художнім твором, перекладач по суті стає письменником чи поетом, то перекладаючи п'єсу, перекладач стає не лише драматургом, а і творить з перспективи режисера, постановника, актора, а також і глядача. Щоб дія на сцені була природною, перекладачеві самому треба увійти в роль кожного з героїв, дії яких він відтворює, при чому як у культурі мови оригіналу, так і в цільовій культурі.

Якщо взяти до уваги те, що сценічні монологи і діалоги у поєднанні з невербальними засобами розглядаються як цілісна дія, слід наголосити, що у сфері театального перекладу перекладач має справу не з текстом, на відміну від інших видів перекладу, а саме з діями, а також із цілим рядом невербальних засобів вираження [10: 245].

З огляду на це, вагомого значення для перекладу сценічного мовлення набуває інтерпретація жестів і рухів, що вимагає додаткових екстралінгвістичних знань перекладача.

Особливого підходу вимагає передача засобів гумору та сатири при перекладі сценічного тексту. Адже комічне на сцені виражається не лише за допомогою засобів художньої літератури, а й грою актора. Крім екстралінгвістичних засобів комунікації, таких як інтонація і жести, комічне може виражатися в костюмах і декораціях. Отже в такому разі можна говорити про розширені можливості компенсації при перекладі та різноплановість

досягнення адекватності. Проаналізуємо для прикладу кілька реплік зі скетчу Лоріо «Kosakenzipfel»:

Herr Pröhl und du stehst in der Berufsausbildung, Lieselotte?

Frau Hoppenst. Ja. ... zwei Jahre Jodelschule ...

Herr Pröhl: Sehr vernünftig!

Frau Hoppenst. Dann hab ich mein Jodeldiplom ...

Herr Pröhl: Sehr vernünftig! [8: 45]

Пан Прьоль: То ти зараз отримуєш професійну освіту, Лізелотто?

Пані Гоппеншт.: Так... Так два роки у школі йодлу, тірольського фольклорного співу.

Пан Прьоль: Ду-уже розумно!

Пані Гоппеншт.: Тоді я отримаю диплом фахівця з йодлу...

Пан Прьоль: Ду-уже розумно!

Слід зазначити, що йодл, у німецькомовному просторі є досить поширеним предметом гумору, в той час, коли українському реципієнту це поняття може бути невідомим, оскільки відображає національну специфіку. Тому в перекладі, зокрема через потребу пояснення реалії в тексті, гумористичний ефект дещо втрачається. Отже, для підтримання комічності ситуації, іронічне *Sehr vernünftig!* Перекладено як *Ду-уже розумно!*, де іронія передається фонетичним вираженням.

Можливим способом перекладу було б перенесення всього тексту на українські реалії, перекладаючи *zwei Jahre Jodelschule ...* як, наприклад, «два роки школи коломийок», але в такому разі, переносити на українські реалії слід би було увесь текст, зокрема імена героїв, розглядаючи їх як промовисті. І при цьому було б втрачено не лише індивідуальний стиль автора, а й будь-який зв'язок із культурним середовищем мови вихідного тексту.

Основна відмінність сценічного тексту від інших видів художніх текстів полягає у тому, що він орієнтований у першу чергу на публіку, а не на окремого реципієнта. Крім того, комунікативний ланцюг між продуцентом тексту і його кінцевим реципієнтом в іншій культурі є значно складнішим у драматичному тексті, ніж у творі епічного жанру. До кінцевого реципієнта твір як правило доноситься не лише через посередника-перекладача, а ще й через режисера та гру акторів [3: 54].

Бертольд Брехт виділяє наступні принципи відмінності між епічним жанром та драматичним:

1. Епічний спосіб розповідає про подію – драматичний – втілює її.
2. Епічний жанр ставить читача в положення спостерігача, а драматичний втягує в оповідання.
3. Епічний жанр змушує приймати рішення, драматичний викликає емоції.
4. В епічному жанрі передаються знання, а в драматичному – переживання.
5. В епічному жанрі читач протистоїть події, а в драматичному стає її співучасником.
6. Епічний жанр ґрунтується на переконанні, драматичний – на враженні.
7. В епічному жанрі емоції переробляються у висновки, а в драматичному – залишаються у сфері емоцій.
8. В епічному творі читач зацікавлений ходом дії, а в драматичному – розв'язкою.
9. Епічний жанр показує світ, яким він стає, а драматичний відтворює світ, яким він є.
10. Епічний спосіб показує мотиви людини, а драматичний – відчуття [пор. 5: 141].

Ці особливості слід брати до уваги, здійснюючи переклад за скопос-теорією, оскільки при цьому найважливішим є зберегти мету (скопос) вихідного тексту.

Основна стилістична особливість драматичного тексту полягає у його мові. Мова на сцені хоча і схожа на розмовну, є все ж особливою її формою. У мові театру, на відміну від повсякденної мови, кожне слово має смислове і емоційне навантаження.

Серед синтаксично-стилістичних особливостей найчастотнішими є вживання еліптичних речень, серед особливостей перекладу яких є зокрема втрата еліптичності та заміна членів речення при перекладі.

DER FELDHAUPTMAN: Was hast getan?

EILIF: Ich hab gelacht.

DER FELDHAUPTMAN: Was hast?

EILIF: Gelacht ... [6: 126]

КОМАНДУВАЧ: *І що ж ти зробив?*

ЕЙЛІФ: *Зареготав.*

КОМАНДУВАЧ: *Що, що?*

ЕЙЛІФ: *Зареготав. ... [2: 336]*

Щодо граматично-стилістичних особливостей, то деяким творам також притаманні граматичні відхилення від норми, що властиві діалектам чи просторіччю німецької мови. Такі відхилення дуже часто втрачаються при перекладі, але при цьому втрачається і колорит. У разі, якщо перекладач зможе знайти в мові перекладу стилістичні засоби для відтворення цих особливостей вихідного тексту, йому вдається зберегти соціальний колорит.

Національний колорит передати таким чином значно важче.

До лексико-стилістичних особливостей сценічного тексту належить висока частотність вживання підсилювальних часток та вигуків, що є також властивим для німецької розмовної мови, а також вживання діалектизмів. Складність при відтворенні часток полягає передусім в тому, що їх частотність і різноманітність в німецькій мові є значно вищою, ніж в українській, отже перекладачу потрібно шукати засоби передачі функції німецьких часток у мові перекладу. Функцією вигуків є створення емоційності, отже, цю емоційність також слід передавати і в перекладі, адже саме емоційність відділяє драматургічний текст від інших. Діалектизми слід перекладати залежно від їх функції: якщо їх роль - соціальний колорит, то їх слід передавати мовними елементами, що властиві аналогічному соціальному середовищу культури мови перекладу. Якщо діалектизми застосовуються для створення національного чи територіального колориту, то можна застосувати транслітерацію з поясненням, що все ж таки є не найкращим вирішенням цієї перекладацької проблеми. Загалом, як відтворити діалектизми, кожен перекладач вирішує сам для себе в кожному окремому випадку. Отже, перекладач має не лише досконало володіти мовою оригіналу і мовою перекладу, а і відчувати усі національні, соціальні та інші тонкощі обох культур.

До фонетичних особливостей сценічного мовлення належать передусім особливості розмовної мови, а саме редукція деяких голосних та злиття службових частин мови з головними. Передавати такі особливості теж слід відповідно до їх функції.

Слід зазначити, що в літературі, а саме і в сценічному мовленні, будь-яке навмисне відхилення від літературної норми мови, в більшій чи меншій мірі створює комічний ефект і здебільшого автор саме на нього і розраховує.

Для ілюстрування вищевикладеного, наведемо кілька прикладів з перекладу А.Шніцлера "Хоровод", зробленого І. Мегелою. Перекладач випускає діалектизми і просторіччя, як лексичні, так і граматичні й фонетичні, не компенсуючи їх ніякими засобами української мови і не порушуючи літературні норми. Таким чином, втрачаються деякі з особливостей стилю автора та характеристик персонажів, а також і настрій всього тексту.

- *Warum sollt' ich denn böös' sein?* [9: 84]

- *Чому б це я мала розсердитися*[4: 151].

- *Nicht heut, mein' ich*[9: 87].

- *Та ні, я маю на увазі не сьогодні* [4: 150].

Що стосується лексичного аспекту, то автор оригіналу вживає частки, що не лише виявляють ставлення мовця до висловлювання. Їх вживання є властивим окремим персонажам твору. Слід зазначити, що у перекладі І. Мегели ці частки перекладаються у більшості випадків по-різному, тобто не вживається єдиний український відповідник для кожної німецької частки. Таким чином, коли вживання певної частки притаманне одному персонажу, при перекладі ця характеристика втрачається.

Особливе значення у сценічному перекладі мають ремарки. Вони виконують у драматургічному творі організаційну функцію. Саме при перекладі ремарок перекладач зіштовхується також і з проблемою інтерпретації жестів (наприклад у творі Лоріо "Kosackenzipfel" ремарку "Klopft an Glass" [8: 46] для виголошення тосту доцільно перекласти як „Встає”, зважаючи на соціокультурні особливості цільової аудиторії). Що стосується лінгвістичного аспекту ремарок, то їм властива мовна економія, а також номінальний стиль у німецькій мові. Для ремарок в україномовних п'єсах властивим є

вживання дієслів, отже при їх перекладі часто використовуються граматичні трансформації, а саме вербалізація.

Окрему увагу з точки зору особливостей перекладу слід звернути на такий вид п'єси як скетч. Скетч – короткий драматургічний твір гумористичного характеру, тривалість якого зазвичай складає 3-5 хвилин.

Оскільки скетч має, як правило, гумористичний характер, то при перекладі таких вистав важливо передати засоби гумору та сатири. Сюди входять не лише лексико-граматичні та стилістичні засоби, а і гумористична атмосфера всього тексту. У перекладі коротких текстів важливо відобразити зростання і спад гумористичного напруження.

Що стосується використання засобів комічного для створення гумористичного ефекту, то при аналізі текстів – оригіналів на матеріалі скетчів Дітмара Фюсселя було виявлено наступні особливості:

- Зростання комічного ефекту через увесь текст від початку до кінця.
- Вживання лейтмотиву, тобто елементів, що повторюються у тій самій чи іншій формі.

У цьому разі спостерігається підвищення комічного ефекту, тобто у даному випадку гумористичним засобом є повторення лейтмотиву із певною частотою.

- Збільшення гумористичного ефекту завдяки стилістичним парадоксам.

Отже, перекладаючи такого виду тексти, слід зберігати гумористичну напруженість і в цільовому тексті з метою досягнення адекватності перекладу, а саме досягнення того, щоб реакція читача/глядача перекладу була аналогічна до реакції читача/глядача оригіналу. Властивості скетчу як виду п'єси при цьому зберігаються.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бертольт Брехт. Копійчаний роман. – Київ: Дніпро, 1987. – 512с.
2. Боров Ю. Б. О комическом. – М.: Искусство, 1957. – 394с.
3. Павлов М. О. Модель перцепції художнього тексту в перекладі творів епічного і драматичного жанрів// Іноземна філологія. – 2001 - № 32
4. Шніцлер А. Передбачення долі: П'єси, оповідання — Чернівці : Молодий буковинець, 2001. — 367с.
5. Brandes M.P. Deutsche Stilistik. – М.: Vysch.Schk., 1966. – 208 S.
6. Bertolt Brecht. Stücke 2. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997. – 781 S.
7. Frank Engeln (Hg.). 62+3 Sketche für fast jede Gelegenheit. – Wolkenklang Verlag, Rheine 2003. – 156 S.
8. Loriot. Loriot's Dramatische Werke. - Zürich: Diogenes, 1981. - 311 S.
9. Schnitzler A. Reigen. – München: DVT, 2000. – 246 S.
10. Snell-Hornby M., Hönig H.G., Kussmaul P., Schmitt A.P. Handbuch Translation. - Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998. – 490 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Пономаренко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка.

Наукові інтереси: переклад сценічних текстів.

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ НАВИЧОК АУДІЮВАННЯ ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ / ТЛУМАЧІВ

Олександра ПОПОВА (Одеса, Україна)

В цій статті розглядається проблема навчання майбутніх перекладачів аудіювання гендерно-маркірованого діалогічного мовлення. Проаналізовано значущість просодичного оформлення мовлення чоловіків і жінок та інших паралінгвістичних засобів. Приведено приклади вправ, спрямованих на формування навичок аудіювання та адекватного розуміння семантичних відмінностей мовлення чоловіків і жінок.

This article deals with the problem of future translators' / interpreters' training in listening comprehension of gender-marked dialogues. Significance of male and female utterance prosody and paralinguistic means aimed at conveying additional connotation have been analyzed. A number of exercises meant for forming listening comprehension skills while dealing with "male" and "female" dialogues have been presented.

Проблема навчання як майбутніх учителів англійської мови, так і майбутніх перекладачів сприйняття на слух гендерних відмінностей, що виражені просодичними засобами, є актуальною на сучасному етапі розвитку лінгводидактики.

Підтвердженням даного тезису є той факт, що протягом останніх років розробкою методик з навчання аудіювання як одного з найважливіших видів мовленнєвої діяльності займалися багато відомих учених вітчизняної лінгводидактичної школи: О.Б. Бігич, Р.Ю. Мартинова, І.С. Мельник, С.Ю. Николаєва, О.Б. Тарнопольський та інші. Під

навичкою аудіювання методисти розуміють автоматизовані механізми розуміння мовлення на слух, які сформовані в результаті багаторазового виконання стереотипних вправ у мовленнєвому процесі.

В сучасній методиці особливий акцент приділяється вивченню цього складного мовленнєво-розумового процесу, в ході якого ті, що навчаються, повинні вміти не тільки розпізнавати звукову інформацію на іноземній мові, розуміти її, але й усвідомити «послання». Однак навчання розпізнавати семантику гендерно-маркірованого мовлення, що звучить, не приділяється достатньої уваги в наступний час. Саме тому метою цієї роботи є виявлення теоретичних та практичних передумов підготовки майбутніх перекладачів до розпізнання на слух іншомовного гендерно-маркірованого мовлення та його адекватного тлумачення.

Реалізації мети, що була поставлена, служитиме вирішення наступних завдань:

1. Визначити методичні проблеми навчання майбутніх перекладачів аудіювання іншомовного гендерно-маркірованого діалогічного мовлення.

2. Виявити роль фонетичних паралінгвістичних засобів в процесі сприйняття гендерно-маркірованого діалогічного мовлення

3. Проаналізувати типи вправ, що спрямовані на розвиток навичок розпізнання на слух іншомовного гендерно-маркірованого діалогічного мовлення у майбутніх перекладачів.

Матеріалом дослідження є одно- та двохстатні діалогі на англійській мові, в яких комуніканти мають різний соціальний статус і, отже, використовують різноманітні засоби ведення розмови, які обумовлені рівноправ'ям, домінуванням, підпорядкуванням їхніх відношень.

Теоретичну базу дослідження складають роботи Т. М. Корольової, Т. О. Бровченко, О.Б. Тарнопольського, Швейцера, І. В. Корунця та інших учених.

Під час підготовки майбутніх перекладачів слід враховувати той факт, що існує визначене відрізнєння понять «перекладач» і «тлумач» (в англійській мові “translator” та “interpreter”, в російській мові «переводчик» та «интерпретатор»). Ціллю перекладача є донесення достовірної інформації першоджерела (дискурсу / тексту в писемній або усній формі) до слухача або читача. Інтерпретатори (як «різновидність» перекладача) передають основну інформацію, яку вони отримали з першоджерела / прочитали в першоджерелі, допускаючи при цьому незначні видозміни. Розрізняють фахи перекладача як людини чи машини, що передає значення / зміст мовних одиниць мови-джерела в писемній формі, і тлумача, який передає / відтворює значення мовних одиниць усним мовленням – дискурсивно [2: 101].

Режим роботи перекладачів, незалежно від специфіки їхньої роботи, різноманітний та передбачає наявність сформованих лінгвістичних і країнознавчих навичок рідної та іноземної мов, широкого кругозору, компетенції в галузі, в якій він працює та інші. Немаловажну роль в роботі перекладача / тлумача виконують його особисті риси характеру та зацікавленість самою роботою. Розвиток вище згаданих навичок, що визначають рівень компетентності перекладача / тлумача, є одним з завдань нашої системи підготовки майбутніх перекладачів / тлумачів.

Просодичне оформлення дискурсу має свою семантику, воно визначає модальність висловлювань комунікантів у взаємозв'язку з обраними ними лексико-граматичними й синтаксичними засобами. Виразити відношення людини до змісту висловлювання є одне із завдань, які реалізуються засобом емоційно-оцінювальної функції інтонації. Expressing the speaker's attitude towards the content of the utterance is one of the tasks which are realized by the attitudinal function (subjective) of intonation [1: 251-252]. В такому виді мовленнєвої діяльності як діалог найбільш яскраво та швидко виявляє себе реакція співрозмовників на отриману інформацію, оскільки діалог несе характер спонтанності мовлення, де вираження емоцій (позитивних чи негативних), відношення до інформації, яку обговорюють, та подача адекватної інформації на запит співрозмовника заздалегідь не плануються. Саме тому дослідження усного діалогічного мовлення викликає інтерес в сучасній науці в галузі підготовки майбутніх перекладачів / тлумачів до сприйняття на слух іншомовного гендерно-маркірованого усного мовлення.

Основною одиницею діалогічного мовлення є діалогічна єдність – сукупність двох сусідніх реплік, що зв'язані ситуативно, а базовою одиницею є репліка. Оскільки учасники діалогу обмінюються один з одним інформацією, для живого мовлення є характерним використання еліпсів, кліше, скорочених граматичних форм, лексичних скорочень, абревіатур, що є недопустимим для монологічного мовлення. Репліка одного партнера залежить від мовленнєвої поведінки іншого партнера.

Сприйняття інформації – складний психофізіологічний процес, який диктує спрямованість подальшої поведінки співрозмовників. Переробка інформації потребує комплексних зусиль: її осмислювання, реакція на «подразника», виробка подальшої стратегії ведення діалогу, індивідуального відношення до неї. Для початку діалогу потребується внутрішній стимул, а для його продовження необхідні як зовнішні (якщо висловлювання є реакцією на репліку співрозмовника), також і внутрішні (коли один з учасників діалогу висловлює думку, незв'язану з висловлюванням співрозмовника, виражає протилежну точку зору, нав'язує свій погляд та інше) стимули. Саме тому перекладачі / тлумачі мають бути підготовленими до такого виду діяльності у своїй сфері.

Перекладачі / тлумачі втягнуті у всі без винятку галузі життєдіяльності: економічної, політичної, наукової, ділової (бізнес), побутової, в сфері обслуговування, торгівлі і т.д., де жінки поряд з чоловіками займають головні посади та приймають активну участь у розвитку сучасного суспільства. Вони вступають в діалоги з чоловіками у формальних і неформальних ситуаціях з ціллю вирішення складних проблем. Існують визначені стандарти спілкування в залежності від характеру ситуації, як в офіційно-діловій, так і в побутової. Крім лексико-граматичних і синтаксичних особливостей того чи іншого стилю спілкування існують також норми просодичного оформлення висловлювань (незалежно від статі комунікантів) з урахуванням вираження допустимого ступеня емоційності. Завданням перекладача / тлумача є не тільки достовірна передача інформації, але й дотримання до відповідної комунікативної поведінки у цілому, яке передбачає компетентність в професійній галузі та володіння навичками аудіювання з метою досягнення адекватного розуміння ним інформації, яку він перекладає.

Під час підготовки майбутніх перекладачів / тлумачів (серед яких можна виділити такі типи кваліфікованих перекладачів: послідовний тлумач / *consecutive interpreter*, гід-тлумач / *guide-interpreter*, тлумач-нашіптувач / *whispering interpretation*, тлумач-синхроніст / *simultaneous interpretation*) до роботи з усним діалогічним мовленням слід вирішити ряд методичних проблем з їх навчання дотриматися до наступних етапів професійної діяльності:

1. Попереднє ознайомлення із тематикою розмови людей, мовлення яких ім. перекладатиме, особливостями стилю, характером лексичного матеріалу, термінологією дискурсу в рідній та іноземній мовах. З вищезгаданих фахів перекладачів / тлумачів тільки послідовний тлумач може зупинити джерело інформації, яку він слухає, що дає йому змогу «зібратися з думками» та передати цю інформацію в належному просодичному оформленні.

2. Аналіз фоностилістичних особливостей просодичного оформлення усного діалогічного мовлення (дозволена гучність, діапазон звучання, темп, розстановку пауз, ритм висловлювань, термінальні тони, передядерні зразки та акцентуація висловлювань), включаючи сегментацію та тембральні маркіровки, що є характерними для того чи іншого дискурсу в рідній та іноземній мовах. Даний аналіз є можливим, якщо у перекладачів сформовані навички аудіювання.

3. Виявлення дистинктивних особливостей чоловічого та жіночого усного діалогічного мовлення, що є характерними для того чи іншого дискурсу в рідній та іноземній мовах. Такого типу виявлення дистинктивних особливостей є можливим, якщо у перекладачів сформовані навички аудіювання.

4. Вибір стратегії комунікативної поведінки.

Базою для розвитку навичок аудіювання гендерно-маркірованого мовлення є одно- та двохстатні діалоги різноманітних типів, що складаються з декількох фраз і побудовані на комбінації декількох формул і штампів (в виді писемного тексту та для сприйняття на слух; тільки для сприйняття на слух без писемної опори), які відображують типові особливості усного чоловічого та жіночого мовлення на рівні лексики, граматики і фонетики.

Комуніканти мають різноманітний соціальний статус, а їхнє спілкування має формальний та неформальний характер.

Під час розробки системи вправ, спрямованих на формування і розвиток навичок сприйняття на слух усного гендерно-маркірованого діалогічного мовлення, слід приділити увагу паралінгвістичному аспекту. Використання комунікантами посвистування, чмокання, немовних фонацій, удаваного покашлювання і т.д. здійснюється з визначеною метою. Перекладач / тлумач повинен володіти вміннями декодування «чоловічих», «жіночих» та гендерно-нейтральних немовних звуків і шумів типу *hm, mm, uhu, aha* і т.д.

Відповідно теорії О. Б. Тарнопольського роботу з аудіюванням доцільно починати з підготовчих вправ, тому що вони розвивають операційний аспект аудіювання як виду мовленнєвої діяльності. Такі вправи знімають фонетичні, лексичні і граматичні труднощі аудіювання [4: 155]. Саме тому, виконуючи такого плану вправи, у студентів-майбутніх перекладачів / тлумачів з'являється можливість проаналізувати технічну сторону оформлення гендерно-маркірованого мовлення.

Запропоновані нижче види вправ дозволяють виявити відмінності між «чоловічим» та «жіночим» мовленням, визначити соціальний статус різностаттніх комунікантів та стиль комунікації на рівні лексики, граматики та фонетики за допомогою слухового сприйняття дискурсу.

Приклад 1. Listen to the dialogue between two women / men. Underline the words you consider to be typical of the business style (the words referring to the neutral vocabulary, specialized terminology)

Приклад 2. Listen to the Dialogues once again. Define:

- social state of the communicants (subordination / dominance / equality);
- style of communication (formal / informal). What makes you think so? Make groups of four and discuss: What linguistic means do the women- and men-communicants use to display their attitude to the information being discussed at the level of:

- vocabulary; - grammar; - phonetics;
- interaction of vocabulary, grammar, phonetics? Give your proofs.

Наступні вправи сприяють розвитку навичок визначення на слух діалогічного мовлення чоловіків і жінок, що звучить, характеру та тривалості пауз, які є типовими для жіночого та чоловічого усного мовлення, їхньої конотації.

Приклад 3. Listen to Dialogue A. Let your partner listen to Dialogue B.

a) Mark the sentence stress. Delimitate the dialogues splitting the texts into coordinated blocks – dialogical units – phrases – sense groups.

Who makes more pauses: men or women? Compare your data with those of your partner's. Discuss with him / her the following questions: Does the length of the pauses made by the women- and men-speakers differ at the delimitation boundaries?

b) Listen to the Dialogues (A and B) again. Identify the character of pauses (pauses of hesitation, emphatic pauses; silent pauses, vocalized pauses). What type of pauses prevails in male and female speech? What is it conditioned by?

While listening to the dialogues fill in the table giving qualitative and quantitative characteristics of the pauses.

Приклад 4. Listen to the dialogues one after another.

a) Transcribe and intone them.

b) Do you observe any narrowing / widening of the pitch range of the phonopassages? Does the pitch range exhibit a middle pattern?

c) Fill in the table:

<i>attitudes</i> <i>pitch range</i>	<i>males</i>			<i>females</i>		
	calm	upset	concerned	calm	upset	concerned
wide						

medium / normal						
narrow						

d) Name the terminal tones used in final and non-final tone groups. Reflect your data in the table:

Tone groups position character of the terminal tone	males		females	
	final	non-final	final	non-final
falling				
rising				
level				
falling-rising				
rising-falling				

Do the men and women use the same terminal tones? Are there any terminal tones used emphatically in the dialogues? Who is it typical of: men or women? Discuss your point of view in small groups.

f) What types of heads prevail in the men’s and women’s business discourse:

- Stepping; - Sliding; Scandent; - Monotonous?

What types of heads are typical of males / females in the business discourse? Are there any coincidences in their use of heads? What is it conditioned by? Give your arguments.

Однак для навчання майбутніх перекладачів / тлумачів сприйняття на слух діалогічного гендерно-маркірованого мовлення з ціллю розвитку вмінь аудіювання як виду мовленнєвої діяльності треба використати діяльнісні вправи, де на основі почутого ті, що навчаються, придумують початок і завершення діалогу, складають аналогічні діалоги, записують своє читання на плівку і т.д.

Приклад 1 a) Read the dialogues with your partner preserving all prosodic features typical of male and female presentation in the business discourse.

b) Record your reading of the dialogue.

c) Listen to the taped dialogues; try to be objective making the judgment about the quality of your reading. In case of need record the text once again.

d) Role-play the dialogues adding the beginning and the end to them.

Приклад 2 a) Choose a topic from the business discourse you would like to discuss with your group-mate. Make up dialogues between men and women (social state: equality).

b) Transcribe and intone them.

c) Read the dialogues in pairs and record your presentation.

d) Let your group-mates listen to it and comment on the linguistic means used by you in order to reveal gender differences in oral dialogical business speech.

Вправи, спрямовані на розвиток навичок аудіювання іншомовного гендерно-маркірованого діалогічного мовлення, можуть носити комунікативний і некомунікативний характер.

Таким чином, сьогодні під час навчання майбутніх перекладачів / тлумачів аудіювання іншомовного гендерно-маркірованого діалогічного мовлення слід вирішити ряд методичних проблем:

1. Ознайомити майбутніх перекладачів / тлумачів з особливостями сприйняття на слух стилів спілкування.

2. Скласти систему вправ, спрямованих на навчання майбутніх перекладачів / тлумачів слухового аналізу фоностилістичних особливостей просодичного оформлення усного діалогічного мовлення (дозволена гучність, діапазон звучання, темп, розташування пауз, ритм висловлювань, термінальні тони, передядерні зразки та акцентуація висловлювань), включаючи сегментацію та тембральні маркіровки, що є характерними для того чи іншого дискурсу в рідній та іноземній мовах.

3. Розробити таку методику, яка сприятиме розвитку у майбутніх перекладачів / тлумачів навичок виявлення дистинктивних особливостей чоловічого та жіночого усного діалогічного мовлення, що є характерними для того чи іншого дискурсу в рідній та іноземній мовах, під час слухового сприйняття мовлення.

4. Навчити майбутніх перекладачів / тлумачів обирати адекватну стратегію комунікативної поведінки на базі слухового аналізу просодичного оформлення гендерно-маркірованого діалогічного мовлення, реалізація якого можлива, якщо у перекладачів / тлумачів сформовані навички аудіювання «чоловічого» та «жіночого» усного діалогічного мовлення.

Паралінгвістичні особливості мовлення, що звучить, можуть бути гендерно-маркірованими та гендерно-нейтральними і надавати додаткову конотацію висловлюванням.

Запропоновані види вправ з системи вправ, що розроблюється нами, відносно підготовки майбутніх перекладачів / тлумачів до розпізнання на слух гендерних відмінностей засобами просодії сприяють розвитку навичок слухового аналізу фоностилістичних особливостей просодичного оформлення гендерно-маркірованого діалогічного мовлення у майбутніх перекладачів / тлумачів. Дані навички є необхідними для перекладачів / тлумачів в їхньої професійної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бровченко Т. О., Корольова Т. М. Фонетика англійської мови (контрастивний аналіз англійської та української вимови): Підручник. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 251-252.
2. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2008 – С. 101.
3. Мирам Г. Э., Дайнеко В. В, Гон А. М., Тарануха Л. А., Грищенко М. В. Basic translation: A course of lectures on translation theory and practice for institutes and departments of international relations. - Second edition revised and amended. – Киев: Эльга, 2006. – 280 с.
4. Тарнопольский О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: Навчальний посібник. – К.: Фірма «ІНКОС», 2006. – С. 155.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Попова – аспірант кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Наукові інтереси: перекладознавство.

ТРУДНОШІ ПЕРЕКЛАДУ ЗАГОЛОВКІВ І ПРОБЛЕМА НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

Богдан СТАСЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена труднощам коректної інтерпретації і перекладу заголовків художніх творів та їх складових. Основний наголос зроблено на проблемі лексичної неповноеквівалентності сильної позиції тексту.

The article runs about some difficulties regarding the correct interpretation and translation of the fiction works titles and subtitles. The problem of the lexical semiequivalence of the text strong position is emphasized.

Заголовок – один із найважливіших структурних елементів будь-якого тексту, особливо, коли цей текст є художнім. У такому разі його невід’ємні риси: чіткість, афористичність і здатність нести ідею (тему) твору в конденсованому вигляді [8: 272], – задають високі критерії еквівалентності, недосягнення яких перекладачем відчуватиметься особливо гостро.

Нашим завданням є показати, що інтерпретація, а з нею і досягнення належного рівня еквівалентності перекладу заголовка інколи становить проблему, розв'язання якої виходить за межі *стандартної* програми підготовки перекладачів. Безсумнівна необхідність подолання даної проблеми і становить **актуальність** перекладознавчого дослідження сильної позиції тексту, особливо, в контексті досліджуваної нами проблеми еквівалентності лексичних одиниць, які загалом і виступають у ролі заголовків. **Об'єктом** дослідження є деякі заголовки роману британського письменника Дж. Р. Р. Толкіна «The Lord of the Rings» (1954/55), а його **предметом** – еквівалентність і неповноеквівалентність у відношеннях сильних позицій текстів мовами оригіналу та перекладу.

Для початку ми пропонуємо розглянути заголовок зазначеного вище твору. «The Lord of the Rings» – іменне двокомпонентне словосполучення із прийменниковим зв'язком керування.

Із граматичної точки зору (на синтактичному рівні) еквівалентність наближена до абсолютної: розбіжність полягає лише в характеристиці керування, зумовленій ступенем синтетизму мов: в англійській воно прийменникове, а в українській – відмінкове.

Розглянемо, чи справді з лексичної точки зору еквівалентність досягнута в достатніх межах. Розглянемо структуру словникової статті слова *lord*. Для нас суттєвими є перші три значення лексеми: 1) One having power and authority; 2) God, Christ; 3) A man of rank or high position [18: 1337].

Тепер поглянемо, які варіанти перекладу пропонує англо-український словник: 1) пан, володар, повелитель, владар, добродій; 2) Господь Бог, Христос; 3) лорд, пер Англії, член палати лордів [...] 4) господар, хазяїн, власник; 5) магнат [...] [1 (1: 688 – 689)].

Структура англійського тлумачного словника передбачає виокремлення детальніших значень лексеми (1: a, b, c, d тощо), котрі перебувають на межі між окремим лексичним поняттям (**набором** ознак, з допомогою котрих люди визначають, можна назвати даний предмет даним словом чи ні) і семантичною долею / семою (*окремою такою ознакою*) [3: 55]. Такий висновок дозволяє зробити те, що 7-е **значення** слова *lord* згідно англо-українського словника – «*жарт.* чоловік» [1: 689] – виступає окремим поняттям, рівним, наприклад, поняттям «Господь Бог» або «лорд...», а згідно англійського тлумачного словника Мерріамів – Вебстера воно є всього-лише підваріантом е) 1-го значення – «1e) a husband» [18: 1337].

Проаналізувавши сукупність всіх значень англ. слова *lord*, можна сказати, що питомою семою в двох із трьох основних лексичних поняттях, котрі формують ядро лексеми, є «наявність ієрархічного зв'язку, притаманного феодалній системі»: «ruler by *hereditary* right (1a), one to whom a fee or estate is held in *feudal* tenure (1b), a tenant in capite of the king or other *feudal* superior (3a)» [Ibid.]. Зіставляючи всі пропоновані перекладним словником значення, ми не зустрічаємо жодної лексеми, яка б зберігала цю жорстку кореляцію на *феодалне* суспільство в еквівалентних українських лексичних поняттях. У перекладознавстві такий випадок традиційно кваліфікується як часткове накладання і частковий незбіг фонів поняттєво еквівалентних слів. Відтак ми не можемо говорити про цілковиту еквівалентність фонів (по суті, асоціативних рядів, не засвідчених словниками) англ. лексеми *lord* і будь-якої із запропонованих українським перекладним словником (за винятком реалії «лорд»), так само, як ми не можемо і стверджувати, що дані лексеми не є еквівалентами. На нашу думку, у таких випадках можна говорити про *перекладацьку неповноеквівалентність*. Власне, сам термін ми запозичуємо у Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, які під ним розуміли розбіжність у кількісному та якісному наборах непоняттєвих сем, що характеризують те чи інше слово (вірніше, його лексичний фон), у нібито еквівалентних слів, які відносяться до різних мов [3: 57]. Однак ми пропонуємо залучити цей термін у семасіологічну площину із наступним визначенням: **перекладацька неповноеквівалентність** – це *сміслова, якісна та кількісна асиметрія набору ключових для визначення об'єму сигніфікатив сем, конотем та інших дискретних компонентів окремих рівнів у структурі значення слова*.

Після виявлення непоняттєвої семи в складі лексеми, яку розглядає перекладач, – і особливо в тому випадку, коли ця лексема вживається у сильній позиції тексту – одразу постає питання про можливість адекватного відображення всіх суттєвих сем. Нагадаємо, що

адекватним перекладом називається такий, що описує «найвищий ступінь передачі денотативного або конотативного значень слів, значення словосполучень і речень, зміст, виразність, образність і прагматичний підтекст / інтенцію фрагментів або цілих текстів мови-оригіналу з допомогою доступних засобів мови, на яку здійснюється переклад» [5: 12]. Звернімо також увагу на ту частину визначення, що говорить про «прагматичний підтекст / інтенцію», адже інше визначення називає адекватним такий переклад, «при якому досягається семантично-стилістична або (! – Авт.) функціональна відповідність мовним засобам першотвору» [2: 26].

Нажаль, укр. лексема «володар», використана чотирма перекладачами роману «The Lord of the Rings», не відображає ні яскравої прив'язаності поняття до феодалної культури (вираженого на межі лексичного значення і асоціативних зв'язків слова *lord*), ні до його формальної (а в контексті християнського світобачення Дж. Р. Р. Толкіна – і концептуальної) нерозчленованості із лексичним значенням «Бог, Христос». Цікаво, що за збігом обставин паралель між світським «володарем» і Богом вдалося зберегти в перекладах роману більшістю європейських мов: нім. «Der Herr der Ringe», фр. «Le Seigneur des Anneaux», ісп. «El Señor de los Anillos», іт. «Il Signore degli Anelli», чеськ. «Pán Prstenů» тощо [15].

Із непоняттєвими семами перекладач зіштовхується і при перекладі другого компоненту заголовку роману – «the Rings», хоча і в зворотному напрямі: англ. *ring* відповідає укр. *перстень, каблучка, обручка* [1 (2: 261)]. З одного боку, можна сказати, що тут ми маємо справу з випадком, коли об'єм денотативного значення одиниці мови оригіналу покривається сукупністю значень декількох одиниць мови перекладу [7: 113], але з іншого боку, «Словник української мови» не визначає принципових різниць між усіма трьома значеннями: «каблучка – те саме, що перстень; обручка – [...], каблучка, перстень» [11 (4: 65); 11 (5: 573)]. Водночас «Словник синонімів української мови» виділяє, що перстень має прикрасу – камінь, печатку тощо [10 (1: 653)]. Тут проявляється класичний випадок неповноеквівалентності лексичного фону, котре реєструється не тлумачним словником, а синонімічним, а відтак до денотативного значення має лиш опосередковане відношення.

Розглянемо тепер докладніше систему заголовків у романі «The Lord of the Rings». Традиційно роман поділяється на три частини і шість книг: відповідно, «The Fellowship of the Ring» («The Ring Sets Out» + «The Ring Goes South»), «The Two Towers» («The Treason of Isengard» + «The Ring Goes East») і «The Return of the King» («The war of the Ring» + «The End of the Third Age»). Зверніть увагу, якою частотністю характеризується ключове слово *ring* (що тільки посилює вагу коректної його інтерпретації). У перекладах відповідно: «Хранителі Персня», «Дві Вежі», «Повернення короля» [13] і «Братство Персня», «Дві вежі», «Повернення короля» [12]. Надзвичайно цікавим, із нашої точки зору, виглядає етимологічний фон слова *fellowship*, «the companionship of persons on equal and friendly terms: COMPANY, SOCIETY» [18: 836]. Так, його твірна основа *fellow* походить від д.-ісл. *fēlagi*, «той, хто кладе гроші», причому, що корінь *fē* означає як «гроші», так і «худоба, вівці». У свою чергу, *companionship*, через який визначається лексема походить від *companion*, нар.-лат. **comprānia*, «ті, що разом їдять хліб», як-от воїни чи купці у поході [Ibid.; 4 (1: 541)]. У лексемі *хранитель* (якщо не враховувати її книжний характер, тобто певних видозмін на прагматичному рівні слова-знака) така глибока «лексична асоціативність» відсутня [11 (11: 137)]. У слова же *братство*, крім основного («група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю і метою, які додержуються певних установлених ними правил» [Ibid. (1: 231)]), є алюзивний потенціал – адже братствами свого часу називали культурно-просвітницькі організації українських міщан. Більше того, похідним від нього словом *братчик* називали козака-січовика [Ibid.]. Проте, на нашу думку, ще сильнішою в прагматичному плані є лексема *товариш* і похідне від нього *товариство*. По-перше, це (майже) абсолютні синоніми згаданих вище одиниць, по-друге, вона має аналогічний із *братчиком, братством* алюзивний потенціал, оскільки є традиційним перифразом козацьких громад, і, по-третє, етимологічно є запозиченим із тюркських мов, у яких означало супутника по транспортуванню *товару*, худоби, що в давні часи була аналогом грошей [4 (5: 586)]. Це надзвичайно сильно перегукється із етимологією слова *fellow* і має надзвичайно глибокі

нашарування різних смислів і значень, котрі цілком відповідають духові толкінівської творчості, про що ми вже писали вище.

Іншою не позбавленою двозначностей лексемою є *tower*. Хоча основна сема слова *tower* – «a building or structure designed primarily for elevation that is higher than its diameter and high relative to its surroundings, that may stand apart (as a round tower, campanile, or pagoda), be attached (as a church belfry) to a larger structure, or project above or out from a wall, and that may be of skeleton framework (as an observation or transmission tower)» [18: 2418], можливо, через вплив *The Tower of London* для пересічного англійського мовця його семантичне поле тепер включає і ширше значення – «фортеця, укріплення», про що непрямим свідчать рідше вживані значення «b : such a structure used as a defense : CITADEL, FORTRESS; c: fortified prison» [Ibid.]. Художня інтерпретація заголовку передбачає обидва варіанти (черговий прояв зрощеності сем в одне неподільне поняття). І Two Towers можна розуміти і як опозицію *фортець* Ізенгард та Мінас-Тіріт, або *фортець* Мінас-Тіріт та Мінас-Моргул чи як протистояння конкретних архітектурних споруд – *вежі* Ортханк та *Вежі* Ектеліона. Найдивнішим проявом англоцентричності цього підзаголовка виступає те, що нерозчленованість сем «вежа» та «фортеця» перейшла і у вигадану ельфійську мову синдарин, у якій іменник *minas* позначає обидва поняття [16].

Ми не можемо обминути увагою прагматичні смисли, які пов'язані із заголовком останньої частини роману «*The Return of the King*». Вище ми вже писали про «феодальні» підсмисли і значення, характерні у своїй нереалізації через переклади лексеми *lord*. Однак це не єдині прояви специфічного середньовічного духу твору Дж. Р. Р. Толкіна, проявлені в мовній тканині книги. *Релікти європейського феодального устрою* проявляються, в першу чергу, в житті держави Гондор як наближеної до ідеалу такої культури. Але передусім слід зробити наступне зауваження: Дж. Р. Р. Толкін був переконаним католиком і монархістом, – і це сильно відбилосся на його баченні «досконалої держави». У романному хронотопі Гондор – монархія без монарха, останній король якої загинув ошуканим у нерівному бою, не залишивши по собі спадкоємця, що вже само по собі мислиться як важкий удар по державі, котра занепадає чимдалі швидше від цього моменту (відгомін мотиву Wasteland із артурівського циклу?). Тепер у Гондорі при владі Намісники – *Stewards*. Ця лексема (англ. *управлінець, головний камергер, мажордом, сенешаль*) співзвучна з одіозним для більшості англійців-протестантів (але тільки не для Дж. Р. Р. Толкіна!) прізвищем Stewart / Stuart, яке, зрештою, і походить від даного слова. **Стюарти** – остання династія монархів-католиків в Англії, останніх королів, що користувалися повагою британських папів. Тим паче, що Карла I Стюарта було скарано на горло – річ безпрецедентна для феодального права – а останнього британського за походженням монарха Якова II на престолі змінив король із материка, з Голландії, Вільгельм Оранський. В Гондорі, як і в Англії свого часу, простий люд сподівається на «*Повернення короля*», який відновить колишню велич держави – ще один мотив артурівського циклу легенд. До речі, за 100 років до Дж. Р. Р. Толкіна у Шотландії ще жив «Прекрасний принц Чарлі» – Чарльз Едвард Стюарт (1720 – 1788), на претензії якого до влади сподівалося багато католиків. Всі ці смисли, весь цей лексичний фон можна вважати по праву захованим у названому вище словосполученні, назві одній із частин досліджуваного нами роману, сильній позиції тексту, у його скомпресованому сенсу. Із суто семантичної точки зору *Steward*, який фігурує в назві одного з розділів, – це, у найзагальнішому сенсі, без дрібних деталей, «l : one called to exercise responsible care over possessions entrusted to him» [18], тим часом, як запропонований українськими перекладачами *Намісник* – це «службова особа, яка від імені глави держави здійснює державну владу на якійсь території» [11 (5: 128)], досить точний еквівалент, хоча ми не можемо не зауважити, що *Steward* exercises responsible care, тобто здійснює нагляд, турбується, а *Намісник* – державну владу. У першому випадку посада entrusted, «довірена», а в другому влада дана від імені глави держави. Загалом, це не переходить межу релевантності сем, однак справляє неминучий вплив знов-таки на прагматику лексичного знака. Так само губляться запропоновані перекладачами еквіваленти в парадигмі лексичної системи, що відсилає до середньовічного антуражу. Так *намісник* не є якимсь спеціальним терміном, на відміну від пропонованих словниками

мажордома, «дворецького, старшого лакея» [9: 510], *сенешаля*, «головного управителя королівського палацу» [Ibid.: 827], [1 (2: 437)].

Пропонуємо розглянути ще один характерний у плані встановлення відношень еквівалентності заголовок – «*Fog on the Barrow-downs*», у перекладах відповідно «*Імла над Могильниками*» й «*Імла над курганами*». Обидві перекладачки віддали перевагу слову *імла*, «повітря, густо насичене водяною парою; туман» [11 (4: 19)], перед традиційним *туманом*, «скупченням найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим» [Ibid. (10: 316)]. Перекладний словник розмежовує різні (!) семантику *туман* і *імла*, не називаючи їх таким чином абсолютними синонімами, що зрештою нібито суперечить і тлумачному словнику, і словнику синонімів. Тож звернімося до контексту: «*The sun, a pale and watery yellow, was gleaming through the mist just above the west wall of the hollow in which they lay; north, south, and east, beyond the wall the fog was thick, cold and white... As they went down the mist became colder and damper, and their hair hung lank and dripping on their foreheads. When they reached the bottom it was so cold that they halted and got out cloaks and hoods, which soon became bedewed with grey drops.*» [17 (1: 181 – 182)]. Як бачимо, контекст подає дві цікаві деталі: перше, слова *fog* і *mist* фактично використовуються взаємозамінно (чому важко знайти пояснення, оскільки *fog* «is sometimes distinguished from mist in being less transparent» [18: 881]), по-друге, текст недвозначно натякає на низьку температуру. Поглянувши на українські тлумачення, стає зрозуміло, що *туман* підходить у даному контексті краще, позаяк також є скупченням і «...кристалів льоду» [11. (10: 316)]. У перекладах зазначений фрагмент виглядає наступним чином: «*Бліде й водянисте сонце ледь помітно світило понад західним краєм улоговини, де вони лежали; а з інших боків стіною стояв густий, білий і студений туман... Чим нижче, тим холоднішим та вогішим ставав туман, волосся гобітів змгло і прилипло до чола. У самому долі стало так холодно, що вони мусили дістати плащі з каптурами, і на них відразу почали осідати великі сиві краплини.*» [13 (1: 149 – 150)]. «*Водянисте блідо-жовтаве сонце ледь пробивалося крізь імлу над західним краєм заглибини, в якій вони лежали; на півночі, півдні та сході стіною стояв густий, білий і студений туман... Туман ставав дедалі холоднішим і вогішим, їхні чуприни намокли і поприлипали до лобів. А коли зійшли на саме дно, стало так холодно, що гобіти зупинилися і повитягали плащі з каптурками, які відразу вкрилися великими сивими краплинами.*» [12 (1: 150 – 151)]. Насторожує вибір О. В. Фешовець щодо пари *hollow* – *заглибина*, адже остання на відміну від англійського компонента («a depressed low part of a surface [...] esp. a small valley» [18: 1080]) не є географічним терміном: «будь-яка ямка, виїмка на якій-небудь поверхні» [11 (3: 78)]. У цьому відношенні *улоговина* видається кращою, коректнішою пропозицією – «велике заглиблення в рельєфі місцевості, западина з пологими схилами» [Ibid. (10: 431)], а суперечність із семою [велике] можна було б подолати демінутивною формою *уловинка*.

Іншим складним елементом того самого заголовка стає квазітопонім *Barrow-downs*, що складається з двох частин: *barrow*, «2 a : a large mound of earth or stones over the remains of the dead and often enclosing a sepulchral cell or an apartment built of large rocks : TUMULUS» [18: 105], і *down*, «2 a : an undulating generally treeless upland with sparse soil; usually used in plural» [18: 320]. Його віртуальний характер, прозора внутрішня форма і зрозумілість для реципієнта – чинники, які однозначно вимагають перекладу значущої власної назви. Словники пропонують: *barrow* – курган, могила, пагорбок; могильний горбок; пригорок [1 (1: 105)], *down* – безліса височина, пагорб, невисоке голе плато [Ibid.: 320]; перекладачі обрали *Могильники* і *Кургани*, вирішивши відмовитись від передачі другого елемента, типового для власне англійського пейзажу, а тому наближеного до поняття географічної реальності, чим, власне, й ускладнюється вибір точного відповідника. *Курган* – «насип над стародавньою могилою» [11: (4: 406)] і надмірною фоновою інформацією не перевантажений. А от у випадку з *Могильниками* нам здається відбулася семантична підміна, адже *могильник* – це «стародавнє кладовище» [Ibid.: 773], що навряд чи можна вважати коректним еквівалентом *barrow*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120 000 слів / Склад М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т. 1 – 2.

2. Білоус О. М., Теорія перекладу (курс лекцій): Навчальний посібник. – Кіровоград: РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2002. – 116 с.
3. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство. – 3-е изд, перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с. – (Б-ка препод. русского языка как иностранного).
4. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1973 – 2006. – Т. 1 – 5. – (Словники України).
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: «Нова Книга», 2001. – 448 с.
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
7. Латышев Л. К. Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.). – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. – (Nota bene).
9. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
10. Словник синонімів української мови: В 2-х томах / А. А. Бурячок, Г. М. Грацюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000. – Т. 1 – 2.
11. Словник української мови / В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
12. Толкин Дж. Р. Р. Володар Перстенів. У 3-х част./Перекл. з англ. Олена Фешовець. – Львів: Астролія, 2004. – Ч. 1 – 3.
13. Толкин Дж. Р. Р. Володар перснів. Трилогія: В 3-х кн./Пер. з англ. А. В. Немірової. – Харків: Фоліо, 2003. – Кн. 1 – 3.
14. Володар... Каблучок? // Форум Арды-на-Куличках > Хобітон, 2003 – <http://www.kulichki.com/tolkien/forum/showthread.php?t=1382>
15. F.A.Q. по переводам и переводчикам Дж.Р.Р.Толкина, 2008 – <http://tolkienguide.narod.ru/faq.html>.
16. Ireland, Robert. A Tolkien Dictionary from Indexes to *The Lord of the Rings* and *The Silmarillion*, 2002. – <http://www.quicksilver899.com/Tolkien>.
17. Tolkien J. R. R. *The Lord of the Rings*: In 7 vol. – London: HarperCollins Publishers Ltd., 2001. – Vol. 1 – 7.
18. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged: In 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopaedia Britannica Inc., 1976. – Vol. 1 – 3.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Стасюк – аспірант кафедри перекладу і загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: художній переклад, історія українського перекладу, проблеми лексичної еквівалентності, адекватність перекладу.

ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ PUN (ГРА СЛІВ) (на матеріалі контрастивного аналізу корелюючих текстів)

Валерія СТОЛЯРЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто особливості утворення стилістичного прийому pun (гра слів), способи його передачі з мови оригіналу на мову перекладу, проаналізовано шляхи перекладу гри слів на матеріалі корелюючих текстів.

The peculiarities of formation of the stylistic device pun, the means of its rendering from the source language into target language are investigated in this article. The ways of its translation on the base of the correlate texts are analysed.

На мою думку “неперекладної гри слів” майже не існує. Справа майстра боїться.

Любимов М.О.

Вибір теми даної статті об’єктивується тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення широкого кола стилістичних засобів та розроблення механізмів їх перекладу. Об’єктом дослідження виступає стилістичний прийом pun (гра слів), а предметом – його передача з мови оригіналу на мову перекладу. Частий вжиток цього явища, який трапляється не тільки в усіх жанрах вітчизняної та зарубіжної літератури, але також у повсякденному мовленні, та труднощі при його перекладі зумовлюють актуальність дослідження.

Основна стилістична мета гри слів – комічний ефект або сатиричне звучання визначеного пункту тексту, на якому зосереджується увага читача.

В основі гри слів може лежати помилкове тлумачення висловлювання одного мовця іншим. Непорозуміння, як павило, ґрунтується на:

- омонімії. Як, наприклад, у відомому випадку з *Pickwick Papers*:

When the fat boy, Mr. Wardle’s servant, emerged from the corridor, very pale, he was asked by his master: “Have you been seeing any spirits?” “Or taking any?” – added Bob Allen. У першому питанні слово “spirits” відноситься до надприродного, у другому – до спиртиних напоїв [7: 48];

- полісемії:

-Why did they let the turkey join the band? Because he had the drumsticks [8].

Гумористичний ефект цієї загадки породжений різною семантизацією слова “*drumsticks*”, а саме “барабанні палички” та “ніжки смаженої курки, гуски тощо”;

▪ співзвуччі, омофонних лексичних елементів:

-*What is the difference between a cat and a comma?*

One has the paws before the claws and the other has the clause before the pause [8].

Даний приклад яскраво ілюструє обігрування значень слів, схожих за звучанням: *paws* (“лапи”) – *pause* (“пауза”), *claws* (“кігті”) – *clause* (“речення”).

Як будь-який інший стилістичний засіб, гра слів залежить від контексту. Але контекст може бути досить розширеним, іноді дорівнювати цілому літературному твору. Наприклад, назва однієї п’єси Оскара Уальда, “*The Importance of Being Earnest*”, містить в собі гру слів, що побудована на співзвуччі, так як і’мя героя співпадає з прикметником “*earnest*” (серйозний).

Усім видам гри слів притаманне те, що вони протиставляють одне до одного два, а то й декілька виразів, які мають різні значення але однакову або ж подібну форму. Саме через це переклад гри слів є досить складним. Кожна мова інтегрує форму і значення досить довільним і специфічним чином. Такого типу поєднання формальної схожості та семантичної розбіжності можливе у висловлюванні певної мови, а при перекладі іншою створює суттєві труднощі [1: 38].

Існує цілий ряд шляхів перекладу гри слів. Деякими вченими були зроблені спроби систематизувати їх, як, наприклад [6: 7]:

1) *гра слів* → *гра слів*, тобто, гра слів у тексті мовою оригіналу (МО) передається грою слів мови перекладу (МП), яка може певною мірою відрізнитися від гри слів МО за формою, семантикою, текстуальним впливом тощо;

2) *гра слів* → *не гра слів*: коли гра слів перекладається виразом, у якому відсутні елементи гри слів, але цей вираз зберігає обидва значення гри слів завдяки безігровому сполученню, або ж коли одним із двох значень гри слів жертвують;

3) *гра слів* → *відповідний риторичний засіб*: коли гра слів перекладається адекватним гри слів риторичним засобом; повтором; алітерацією; римою; іронією; парадоксом;

4) *гра слів* → *відсутність перекладу*: текстовий фрагмент з грою слів опускається;

5) *не гра слів* → *гра слів*: перекладач компенсує втрату гри слів в тексті перекладу (ТП), де переклад був неможливий, грою слів в іншому місці ТП, де гра слів у тексті оригіналу (ТО) відсутня або перекладач додає повністю новий фрагмент тексту, який містить гру слів, яка в ТО ледве помітна і є компенсацією за попередню втрату;

б) *редакторська техніка*: перекладач використовує примітки/зноски, пояснення за допомогою інших засобів омовлення гри слів тощо.

Для того, щоб проілюструвати деякі механізми передачі гри слів з МО у МП розглянемо наступні приклади.

Так, скажімо в уривку з роману Діккенса “Пригоди Олівера Твіста”:

*“Bow to the **board**,” said Bumble. Oliver brushed away two or three tears that were lingering in his eyes, and seeing no **board** but the table, fortunately bowed to that”* [5: 13],

гумористичний ефект гри слів досягається взаємодією не двох значень одного слова, а двох слів: “*Board*” (“група офіційних осіб”) і “*board*” (“стіл”). В перекладі В. Черняхівської цей каламбур випускається.

“Уклонилися раді, - сказав Бамбл. Олівер похапцем змахнув сльозу, що набігла йому на очі, але, не бачачи перед собою нічого, крім звичайного стола, на щастя, збагнув уклонитися йому” [3: 15].

В деяких випадках для передачі гри слів достатньо лише буквально їх переказати:

“Walking for sivin days!” said the young gentleman.

*“Oh, I see. **Beak**’s order, eh? But”, he added, noticing Oliver’s look of surprise. “I suppose you don’t know what a **beak** is my flash com-pan-i-on?”*

Oliver mildly replied that he had always heard a bird’s mouth described by the term in question.

“My eyes, how green!” exclaimed the young gentleman.

*"Why, a **beak's** a madgst' rate; and when you walk by a beak's order, it's not straight forernd, but always a going up, and nivr a coming down again"* [5: 53].

"- Цілісінський тиждень навікача від дзьоба?" – жваво спитав молодий джентельмен і, помічаючи Оліверів здивований погляд, додав: - Та ти, фертину, здається, не знаєш, що таке дзьоб?

Олівер покірно відповів, що, наскільки він знає, дзьобом зветься пташиний рот.

- Ой- ой! Яке зелене! – засміявся молодий джентельмен.

Дзьоб – це суддя, за його наказом підносишся вгору, а вниз не спускаєшся [3: 68].

Як було зазначено раніше, перекладачі при перекладі гри слів часто звертаються до прийомів редакторської техніки, а саме використовують зноски з поясненнями, як наприклад:

*"Was you never on the **mill**?"*

*"What **mill**? Why, the **mill** – the **mill** as takes up so little room that it'll work inside a strong jug; and always goes better when the wind's low with people, that when it's high; acos then they can't get workmen"* [5: 53].

*- А чи був ти коли-небудь на **млині***?*

*- На якому **млині**?*

*- На якому? Та на тому малому **млині**, що може крутитися в камінному жбані й завжди краще меле, коли в людей у кишенях вітер гуляє, а без вітру не меле, бо тоді чортма робітників."*

**Млин – горизонтальне дощане коло з приводом. Вживалося в давні часи на каторжних роботах*" [3: 63].

Аналізуючи гру слів, звичайно, не можна не згадати про відомий твір Льюїса Креола «Аліса у країні мрій», у якому можна знайти чимало прикладів використання стилістичного прийому рип. Скажімо, у фрагменті, коли Аліса розмовляє з Зайцем про час:

" – I dare say you never even spoke to Time!

– Perhaps not, but I know I have to beat time when I learn music.

– Ah! That accounts for it, he won't stand beating" [4: 154].

Тут автор використовує гру слів *"to beat time"* ("відбивати такт"), що представляється як засіб порушення фразеологічної єдності, шляхом відтворенням основного значення дієслова *"to beat"* ("бити").

Перекладач переклав цей уривок більш зрозуміло для нашого читача, але при цьому зберіг гру слів:

" – Ты о нем вообще, наверно, в жизни не думала!

– Нет, почему, иногда, особенно на уроках музыки, я думала - хорошо бы получше провести время...!

– Все понятно! Провести Время?! Ишь, чего захотела! Время не проведешь! Да и не любит он этого!" [2: 163].

Або, наприклад, розглянемо таку фразу Аліси:

"Curiouser and curiouser!" cried Alice (she was so much surprised that for the moment she quite forgot how to speak good English)" [4: 168].

Ми бачимо, що Аліса невірно використовує форму ступеня порівняння прикметників. А в перекладі ця фраза звучить так:

"Ой, все чудесится и чудесится! - закричала Аліса (она была в таком изумлении, что ей уже не хватало обыкновенных слов, и она начала придумывать свои)" [2: 178].

Перекладач повністю змінив фразу, тобто відійшов від варіанту невірного використання форми ступеня порівняння прикметників, зберігши при цьому гру слів. І це йому вдалося напрочуд добре, оскільки дітям властиво придумувати нові слова, які на їх погляд точно відображають їх думки та почуття.

Як бачимо, кожен перекладач справляється з труднощами передачі гри слів з однієї мови в іншу по-різному. Але для правильного перекладу гри слів необхідно також прийняти до уваги наступні фактори [1: 39-40]:

– значимість гри слів з погляду а) тематики (як тісно гра слів переплітається з контекстом взагалі?); б) семіотики (чи спирається гра слів на невербальний контекст, який

може бути матеріально зафіксованим, як це буває при перекладі фільмів та театральних вистав?); в) риторики (яку прагматичну мету переслідує гра слів; чи має, наприклад, гра слів включати гумористичний підтекст, чи вона повинна створювати сприятливу атмосферу для успішного продажу товарів під час їх реклами?);

– сферу використання слів, які сприяють адекватному визначенню семантики виразів, тобто яку функцію має виконувати гумористично-дотепний текст для реципієнтів МП;

– існуючі до цього норми перекладу;

– сприйняття гри слів в культурі МП або ж її субкультурі, наприклад, в англійській культурі гра слів вживається частіше ніж в німецькій) та сприйняття семантичного змісту гри слів (наприклад, двоякі натяки в різних культурах по різному сприймаються);

– можливу одночасну присутність тексту оригінала у часовій та просторовій близькості до перекладу або можливість розуміння читачем чи слухачем МП певною мірою МО (наприклад, при видавництві двома мовами, субтитрах фільмів, послідовному перекладі на конференціях тощо);

– умови праці перекладача (обмеженість у часі, фінансова привабливість, можлива колективна робота), які дозволяють йому або не дозволяють виконати, по-можливості, усі вимоги, які потребують великих затрат у часі.

Отже, можна зробити висновок про те, що гра слів є чи не найскладнішим стилістичним засобом для перекладу. Якою би унікальною не була гра слів, рішення для її перекладу завжди має існувати. Але адекватний переклад, до якого ми прагнемо, як до ідеалу, при відтворенні гри слів існує лише у вигляді виключення – як правило, тут не можна обійтися без втрат. А чим жертвувати – передати зміст, відмовившись від гри слів, чи зберегти гру слів, замінивши образ та відхилившись від еквівалентного значення, або ж взагалі повністю сконцентруватися на грі слів, абстрагувавшись від змісту – кожен перекладач вирішує для себе сам. Оскільки, хоч і існують механізми відтворення цього стилістичного засобу, вони не є універсальними для всіх випадків. А тому перекладачі мають проявити неабияку винахідливість, фантазію та письменницьких хист аби читачі МП так само, як і реципієнти МО відчувати усю повноту та дотепність гри слів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О.М. Гра слів як перекладацька проблема // Вісник Сумського державного університету.- Видавництво СумДУ, 2005.- № 5(77). – С.35-41.
2. Кэрролл Льюис. Приключения Алисы в Стране Чудес/ Пер. Б.В.Заходера. – М.: Просвещение, 1980. – 215 с.
3. Чарльз Діккенс. Пригоди Олівера Твіста. – К.: Дніпро, 1987.– 424 с.
4. Carrol L. Alice in Wonderland. – London, 1995. – 293 p.
5. Charles Dickens. Oliver Twist. – Oxford University Press, USA, 1992.– 446 p.
6. Heibert, Frank. Das Wortspiel als Stilmittel und seine Übersetzung (am Beispiel von sieben Übersetzungen des «Ulysses» von James Joyce).– Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1993. – 319 S.
7. Kukhareno V.A. A book of practice in stylistics.– Vinnytsia: “Nova knyga”, 2003. – 160 p.
8. <http://www.basicyokes.com/riddles.php>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Столяренко – пошукач кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: контрастивна стилістика.

СЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИГУКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Вікторія ТЕСЛЯ (Київ, Україна)

У статті дано семантико-функціональну класифікацію вигуків у сучасній німецькій мові, розглянуто семний склад деяких багатозначних вигуків та визначено питому вагу кожного компонента значення.

The article presents a functional semantic classification of interjections in modern German. The seme composition of some polisemantic interjections is revealed, and the specific gravity of each component of the meaning is determined.

Актуальність статті зумовлена підвищенням інтересом науковців до лексичної семантики, до відображення емоцій у семантиці слова. Сучасні лінгвістичні дослідження на вивчення емотивної семантики недостатньо розкривають проблему емотивного значення вигуків і їх емотивні семи, які є компонентами цього значення.

Мета статті полягає у розгляді вигуків сучасної німецької мови, зокрема їх семантико-функціональних особливостей.

Об'єктом дослідження є вигуки у сучасній німецькій мові.

Предметом дослідження є семантико-функціональні особливості вигуків у сучасній німецькій мові.

До завдань, які слід вирішити у статті, належать: класифікація вигуків, встановлення питомої ваги кожного компонента значення у семантичній структурі вигуків.

Дослідження проводиться за допомогою таких **методів**: індуктивно-дедуктивного методу (спрямований на накопичення мовного матеріалу – вигуків, і їх наступного аналізу), методу аналізу словникових дефініцій, математичного методу БС.

Існує багато теорій щодо лексичного значення, однак немає єдиної точки зору щодо цієї концепції.

Слушним на нашу думку є визначення, що лексичне значення – це історично закріплена у свідомості людей віднесеність слова з певним явищем дійсності [7: 428].

Взявши за основу семантико-граматичний аспект, лексичні значення класифікують наступним чином: 1) основні або первинні, похідні або вторинні, номінативні значення; 2) прямі і переносні значення; 3) прямі номінативні і експресивно-синонімічні значення; 4) синтаксично вільні і зв'язані (фразеологічно зв'язані, функціонально-синтаксично обмежені та конструктивно зумовлені) значення [12: 107].

Структуру значення можна поділити на компоненти: у сигматичі знака (відношення знака до відображуваного об'єкта) розрізняють два компонента: референт і денотат. Референт – це окремий предмет або позамовна ситуація. Під денотатом розуміють клас однотипних предметів або ситуацій, які об'єднані спільною ознакою.

Як представник одиничного, референт протиставляється денотату, який репрезентує загальне. У семантиці референту відповідає індивідуальне уявлення про певний предмет або ситуацію, а денотату відповідає сигніфікат, який є або науковим, або повсякденним поняттям. Останнє можна назвати «типізованим уявленням». Сигніфікат – це відображена у свідомості сукупність ознак класу однотипних предметів або ситуацій. Прагматика знака представлена двома конотативними компонентами: окреме в прагматиці – це індивідуально-оказіональна конотація і особистий смисл; загальне в прагматиці – це колективно-узуальна конотація і смисл. Узуальна конотація є складним утворенням і складається з емоційного, експресивного, оцінного і стилістичного елементів. В синтактиці розрізняють синтаксичне значення, як відношення знака до інших знаків на синтагматичній осі, тобто в мовленнєвій ситуації, і диференціальне значення, як відношення між знаками на парадигматичній осі. (в системі мови). Перше називають валентністю, друге – значущістю [9: 12–13].

Якщо говорити про багатозначність полісемантів, то слід розглянути таке поняття, як ЛСВ. Вважається, що ЛСВ є конкретною репрезентацією лексеми або семантеми (спектр значення полісеманта) в мовленні, тобто одним зі значень мовної одиниці. Відповідний статус кожного ЛСВ визначається за певними ознаками: способом номінації (прямий і переносний ЛСВ), референційною самодостатністю (ЛСВ є або референційно самодостатніми, або потребують підтримки контексту чи ситуації), частотністю, синтаксичною валентністю, обмеженням сполучуваності тощо. [11: 90]. Кожен лексико-семантичний варіант складається з ієрархічно побудованої сукупності сем.

У зв'язку з багатозначністю лексичних одиниць виникає проблема типології та семантичної структури полісемантів. У вітчизняному мовознавстві виділяли у слові за принципом відношення слова до позначеного об'єкта основне номінативне значення, яке мінімально залежить від оточення, похідне номінативне значення, утворене шляхом перенесення або спеціалізації основного, і експресивно-стилістичне [8: 262].

Оскільки нас цікавить семантика вигуків, нам слід розглянути такий семантичний компонент слова як емотивність і такий компонент лексичного значення як емотивне значення. У слові емотивність представлена емотивним значенням, яке є єдиним і обов'язковим для слова-афектива. [14: 73]. Вид або тип лексичного значення визначається особливостями організації сем, які входять в його структуру. Складниками емотивного значення є переважно емотивні семи. Це значення є обов'язковим для афективів, оскільки їх основною семіологічною функцією є вираження сильних емоцій мовця і може бути прирівняним до денотативного. Таким чином, у складі денотативного макрокомпонента лексичного значення слова поряд з логіко-предметним слід розрізнити і емотивний

компонент, які в “чистому”, вигляді реалізуються в семантиці слова окремо один від одного [14: 75]. Зауважимо, що емотивна лексика має неоднакову внутрішню структуру лексичного значення. Вона залежить від комбінацій, в які вступають одна з одною логіко-предметні, емотивні та стилістичні семи. У афективів структура емотивного лексичного значення складається із двох макрокомпонентів – емотивного та стилістичного. Емотивний макрокомпонент семантики афективів співвідноситься безпосередньо з певною емоцією, яка виражається у мовленні і виступає у ролі його специфічного денотата [14: 79]. Всю емотивну лексику ділять на три групи за ознакою їх приналежності до емоційної зони: позитивних, негативних, амбівалентних емоцій [13: 107]. На нашу думку до них слід додати четверту групу – невизначені емоції.

Підходячи до аналізу вигуків, слід зауважити, що значення одиниць мови є найважливішим показником рівня розвитку культури народу, виразником його картини світу, під якою розуміється відображення у мові колективного досвіду кожного народу у сукупності його знань про світ, тобто властивий даній мові спосіб концептуалізації дійсності [1: 29]. Щодо класифікації вигуків існує багато точок зору. Якщо врахувати здатність вигуків вказувати на ментальний стан або ментальну дію мовця, їх можна класифікувати, взявши за основу точну природу певного стану або дії:

1) емотивні вигуки (мають у своїй семантиці компонент «я щось відчуваю», напр.: *Ei! Autsch! Oh!*);

2) волевитивні вигуки (мають у своїй семантиці компонент «я дещо хочу» і не мають компонента «я щось відчуваю», напр.: *Pscht! Sch!* «поводь себе тихо»);

3) когнітивні вигуки (мають у своїй семантиці компонент «я щось думаю», або «я щось знаю» і не мають ні емотивного компонента «я щось відчуваю», ні волевитивного компонента «я дещо хочу», напр.: *Aha!*) [2: 618].

Вигуки поділяли також на такі семантико-граматичні розряди як:

1. Вигуки, за допомогою яких виражаються почуття, емоції: *brr! o! ei!*

2. До розряду первинних, непохідних вигуків додається за своїми смисловими відтінками група вигуків, які походять від іменників: *Quatsch! Klasse! Vorsicht!*

3. Вигуки, які дають емоційну характеристику або оцінку стану: *o! ei! ach!*

4. Вигуки за допомогою яких виражають волевиявлення, спонування: *marsch! halt! Feuer! sa!*

5. Вигуки за допомогою яких виражається емоційно-вольове ставлення до мовлення співрозмовника: *basta! pst! sch!*

6. Вигуки, що є своєрідними експресивними звуковими жестами, якими обмінюються відповідно до етикету: *prosit! (prost!) tschüss! Servus!*

7. Лайливі вигуки: *Daus! potztausend!*

8. Вокативні вигуки: *Himmel! ogottogott! Herrgott! (igittigitt!)*

9. Відтворюючі або звуконаслідувальні вигуки: *pfui! bäh!*

10. Майже за межами вигуків, на межі категорії дієслова, знаходяться «вигукові дієслівні форми»: *kling! marsch! bedaure!* [3: 614].

Однак, взявши за основу класифікації функціонально-семантичний аспект, ми поділили вигуки на: *емотивні* та *волевитивні*. Розглянемо кожну з цих груп докладніше.

Емотивні вигуки

Вигуки цієї групи виражають *емоції*. У процесі еволюції на базі емоцій при взаємодії з розумом розвивалися почуття. Коли емоція виникає як відгук на конкретний ментальний образ можна говорити про виникнення зв'язку між почуттям і думкою, або про афективно-когнітивну структуру [6: 27–28]. Отже, емотивні вигуки виражають також *почуття*, як одну з форм відображення дійсності, яка виражає суб'єктивне ставлення людини до задоволення її потреб, до відповідності чи невідповідності чого-небудь її уявленням. Вигуки цієї групи виражають і інші форми емоційних станів. Вони відрізняються силою і тривалістю: афект, пристрасть, настрої [10: 16–18].

Повідомлення про емоції поділяється на їх зображення і опис. Емоції зображаються через опис жестів, зміну зовнішнього вигляду людини, які супроводжують почуття. Інший прийом полягає у вживанні емотивів [4: 87–95]. Завдяки мові, емоції виражаються певною

інтонацією та емотивною лексикою. До емотивів належать такі частини мови як іменники, дієслова, прикметники, прислівники, однак вираження емоцій для названих частин мови є вторинною функцією. Вираження емоцій у чистому вигляді належить до області емотивних вигуків [13: 7].

Вирізняють два види оцінки – раціональну та емоційну. Раціональна оцінка у порівнянні з емоційною має меншу кількість різновидів (позитивну, негативну), в той час як емоційна (позитивну, негативну, амбівалентну і невизначену). Позитивна оцінка є показником відповідності об'єкта оцінювання потребам людини, а негативна навпаки невідповідності [5: 49].

За подвійної (амбівалентної) оцінки задоволення і незадоволення поєднуються і переходять одне в одне [5: 50].

Невизначена емоція відрізняється нестійкістю й нетривалістю і легко переходить у позитивне, негативне або амбівалентне ставлення до об'єкта.

Щодо значення емотивних вигуків німецької мови, зауважимо, що більшість з них є багатозначними і можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення. Визначити, яку саме емоцію виражає вигук, можна за допомогою контексту та мовленнєвої ситуації. Деякі емотивні вигуки німецької мови мають одне конкретне значення. Наприклад вигук *brr!* виражає відразу, огиду і не може виражати ні захоплення, ні задоволення. Ці особливості семантики емотивних вигуків необхідно враховувати під час поділу їх на семантичні групи.

Емотивні вигуки поділяються на:

- вигуки, які виражають позитивні почуття, емоції (радість, гарний настрій, полегшення, згода, захоплення): *ah!, ei!, ho!, ha!, o!, au!*, напр.: *Au, [fein], das macht Spaß!* [16: 149].

- вигуки, які виражають негативні почуття, емоції (біль, печаль, сум, тривога, нарікання, страх, жаж): *ach!, au!, aua!, autsch!, oh!, äh!, äks!, ho!, brr!, pfui!*, напр.: *Als Grigorß mit seinem nassen Stück Hemde kam, wies er ihn wild mit der Schulter hinweg, ja versuchte sogar aus dem Sitz mit dem Fuß nach ihm zu stoßen; doch tat dies Wüten seiner zertrümmerten Nase so weh, daß er laut aufschrie: „Au! Au!“*, *nach natürlicher Art* [20: 100].

- амбівалентні вигуки – вигуки, які виражають полярні почуття, емоції одночасно: *ach!, ah!*, напр.: *„Ach, Ärmste, Liebste, Trateste“*, *so weinte er*, *„wie ist mir das Herz zerrissen um deinetwillen, ob deiner Not und meiner großen Schuld!* [20: 39]. Вигук, який в наведеному прикладі виражає співчуття, каяття ми не можемо віднести ні до позитивних, оскільки він виражає реакцію на негативну подію, ситуацію, ні до негативних, оскільки він є вираженням позитивного ставлення до певної людини:

- невизначені вигуки (сумнів, недовіра) напр.: *„Hm – wie man's nimmt“*, *sagte Anton* [21: 33].

Волевтивні вигуки

Розглянемо, яке значення має емоція у формуванні людських потреб. Емоція мотивує. Вона мобілізує енергію, і ця енергія в деяких випадках відчувається суб'єктом як тенденція до здійснення дії. Вона керує мисленнєвою і фізичною активністю індивіда, спрямовує її у потрібне русло. Емоція фільтрує наше сприйняття. Людська поведінка базується на емоціях, вони активізують і організують сприйняття, мислення і прагнення людини [6: 40]. Що можна виразити такою групою вигуків як волевтивні вигуки. Вигуки цієї групи можуть виражати бажання, прохання, а також вимогу і наказ. Їх можна поділити на:

1. Вигуки звернені до людей:

Значна частина таких вигуків належить до професійного мовлення військових, мисливців, будівельників, спортсменів.

- вигуки звертання, заклику або вимоги:

also!: *also, gehen wir* [17: 111];

huhu (Ruf, um jmdn. in einiger Entfernung auf sich aufmerksam zu machen) [18: 423]

- вигуки, які вимагають припинення певної дії:

pst (*psst, bst*): *still!, leise!:* *Pst, pst! Das Baby schläft!* [16: 2063];

basta (*ital.*) zum Ausdruck, das man über die betreffende Sache nicht mehr weiter zu sprechen wünscht: *Schluß! Wir wollten unsere Ruhe ..., wir wollten wie Menschen leben. Basta!* [16: 306];

Halt! Jetzt bleibe ich wie angewurzelt stehen und spähe hinaus zum Eingang der Bucht, wo ich mit meinen immer noch dankenswert scharfen Augen ein Segel zu gewahren glaube [20: 71].

- вигуки, які виражають згоду:

all right: gehen wir? All right (einfverstanden)! [17: 108],

amen: ja und amen zu einem Vorschlag sagen (ihm restlos zustimmen) [17: 118].

- професійні команди (циркові, військові та ін.):

marsch! Kommando zum Ausführen von Marschbewegungen (Mil.) vorwärts!, weg!, los!; im Gleichschritt marsch! [18: 524];

allez (franz.) Zirkus: allez hopp! [17: 107];

Feuer! (Befehl zum Schiessen) Feuer frei! (Erlaubnis zum Schiessen) [18: 293].

- вигуки під час виконання колективних робіт. Їх мета регулювати зусилля: *ruck (Ausruf zum Anfeuern? Besonders beim Heben und Transportieren schwerer Gegenstände); hau ruck!, ho ruck!, ruck zuck!* [18: 638].

- вигуки-застереження:

Feuer! (Warnung und Hilferuf beim entdecken eines Feuers) [16: 833];

Vorsicht! (Warnruf), Achtung!: Vorsicht Glas! (Aufschrift auf Kisten);

Vorsicht Stufe! (Aufschrift vor Treppenstufe) [18: 863].

- вигуки привітання і прощання:

„Heho, hallo, Herr, ist noch mal gutgegangen“, erwiderten sie [20: 73].

- вигуки побажання:

prosit (prost): (Zuruf beim gemeinsamen Trinken, Anstossen) zum Wohl!, wohl bekomm's!; prosit (Leute)! [16: 2055].

2. Вигуки впливу на тварин:

Вигуки цієї групи зустрічаються в наш час не часто, оскільки з розвитком техніки використання тварин замінюється машинами.

hü (hüh)! Zuruf an ein Zugtier: vorwärts!; halt! [16: 1289];

huf, huf! Zuruf mit dem der Fuhrmann sein(e) Zugtier(e) antreibt: zurück! [16: 1290].

Оскільки більшість вигуків є багатозначними, то взявши за основу функціонально-семантичну ієрархію ЛСВ полісемантів, яка визначається більшим навантаженням головного ЛСВ за обсягом та функціональною значущістю, ми вирішили визначити питому вагу кожного компонента значення. Питома вага визначається за допомогою формули:

$$W = \frac{(n+1) - r}{n}$$

Де W - питома вага,

n – кількість компонентів тлумачення

r – ранг компонента рубрики

Вигук *ach* має наступні значення.

Klage [14: 422];

Ausdruck einer Empfindung: 1) des Schmerzes, der Klage: *ach und weh schreien*

2) der Sehensucht: *Ach, wenn es doch immer so blieb;*

3) des Bedauerns, Mitleids: *Ach du armes Kind!*

4) der Verwunderung, des Staunens: *Die Arbeit ist schon fertig? Ach!*

5) der Betroffenheit: *Ach du lieber Gott, du lieber Himmel!*

6) eines plötzlichen Einfalls: *Ach, was ich (noch) sagen wollte; eines plötzlichen Versehens (als Antwort auf eine Erklärung): Ach so!, Ach ja!; eines plötzlichen Entschlusses: Ach was – morgen fahre ich!* [17: 88];

1) Betroffenheit, Mitleid: *Ach Gott!; Ach du lieber Himmel!; Ach je!*

2) (ironisches) Bedauern: *ach, wie schade!;* verstärkend vor „so“ + Adj: *die ach so großzügige, liberale Haltung Pankows gegenüber Kunst und Künstlern;*

3) Klage: *ach ich habe sie verloren;*

4) Erstaunen, Verwunderung: *ach, das ist mir neu; ach ist das schon!*

5) Wunsch, Verlangen: *ach wäre doch schon Feierabend!*

6) Unmut: *ach, das verstehst du nicht*

7) Verstehen (ach + so): *da hörten sie auf mit der Brullerei, sagten „Ach so“ und.*

8) Verneinung (ach + wo (her), was; ugs.): *ach wo, wir waren zu Hause Ach was? Wirklich? Wie ist das möglich?* [18: 51].

Із значень вигука, які ми отримали з словника, ми визначимо найяскравішу сему виражену вигуком *ach*:

Питома вага семи «нарікання» в семантичній структурі даного вигука в кожному окремому випадку буде:

$$W = \frac{(1+1)-1}{1} = 1 \quad W = \frac{(6+1)-1}{6} = 1 \quad W = \frac{(8+1)-3}{8} = \frac{6}{8} = 0,75$$

Визначимо середню питому вагу семи «нарікання» за формулою:

$$W_{\text{ср}} = \frac{W_1 + W_2 \dots W_n}{n}$$

$W_{\text{ср}}$ - середня вага компонента;

W_1, W_2 - вага компонента за кожним окремим словником

n - кількість словників.

$$W_{\text{ср}} = \frac{1+1+0,75}{3} = 0,92$$

За даною методикою можна визначити середню питому вагу інших сем вигука *ach*:

Наприклад сема «сум», яка виражається цим самим вигуком має середню питому вагу:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0,83+0,5}{3} = 0,44$$

сема «співчуття»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0,67+1}{3} = 0,56$$

сема «здивування»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0,5+0,63}{3} = 0,38$$

сема «спантеличеність»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0,33+1}{3} = 0,44$$

сема «незадоволення»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0+0,38}{3} = 0,13$$

сема «розуміння»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0,17+0,25}{3} = 0,14$$

сема «іронічного співчуття (злорадства)»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0+0,88}{3} = 0,29$$

сема «заперечення»:

$$W_{\text{ср}} = \frac{0+0+0,13}{3} = 0,04$$

З отриманих нами даних можна зробити висновок, що сема «нарікання», виражена вигуком *ach* є найяскравішою, а сема «заперечення», виражена цим самим вигуком має найменшу питому вагу.

Отже, опис семантичних та функціональних особливостей вигуків дає змогу зрозуміти, що вигуки як своєрідні мовні одиниці, які передають досить насичену палітру емоцій та волевиявленнь, можуть відображати національно-культурні особливості певного народу, вимагають вміння коректного сприйняття та вживання, що є необхідною умовою успішної реалізації мовленнєвого спілкування. Відповідно потребують детального вивчення, оскільки часто використовуються у мовленні (усному та писемному) як найяскравіші та найбільш економні виразники людських емоцій, переживань, почуттів, бажань тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богатирьова С.Т. Одиниці та категорії сучасної лінгвістики / збірник статей, присвячених ювілею Володимира Дмитровича Калігушенка. – Донецьк . Тов. «Юго-Восток». – 2007. – 492 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсали и описание языков/Пер. с англ. А.Д.Шмелёва под ред. Т.В.Бульгиной. – М.: «Языки русской культуры», 1999.– 780с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове: Учебное пособие для вузов по специальности «русский язык и литература». – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
4. Гак В.Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста//Вестник МГУ. Серия 9, Филология. - №3. – 1997.
5. Гамзюк М.В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії): Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: 10.02.04. – К., - 2001.

6. Изард К. Эмоции человека: Перевод с английского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 440 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник: - К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 464.
8. Лингвистический энциклопедический словарь/ Под ред. В.Н. Яревой. -2-е изд., дополненное. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
9. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики. – Киев: Высшая школа. – 1989. – 156 с.
10. Лук А.Н. Эмоции и личность. – М.: Знание, 1982. – 176 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008 – 712 с.
12. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
13. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции: Сб. науч. тр. / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 3-14.
14. Шаховський В.И. Лингвистическая теория эмоций: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
- Список ілюстративного матеріалу
15. Dornseiff. Der deutsche Wortschatz nach Sprachgruppen/. – Berlin. – 2004. – 933 S.
16. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden. Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 1976. – 2992 S.
17. Klappenbach R. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (1 Band) – Berlin: Akademie-Verlag, 1967. – 800.
18. Wahrig G. Wörterbuch der deutschen Sprache: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1981. – 942 S.
19. Demski E. Das Narrenhaus (Roman). Schöffling and Co. Verlagsbuchhandlung, 1997. – 448 S.
20. Mann Th. Der Erwählte. S. Fischer Verlag, 1980. – 299 S.
21. Sommer-Bodenburg A. Der kleine Vampir und die große Liebe. Veröffentlicht im Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985. – 123 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Тесля – аспірант кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, соціолінгвістика

МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ: ЛАКУНИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПОРІВНЯННЯ В МІЖМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (німецька та українська мови)

Ольга ТЕТЕРЯТНІКОВА (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуті деякі проблеми міжкультурного перекладу, а саме лакуни та фразеологічні порівняння, подані приклади цих мовних явищ на німецькій та українській мовах й можливі варіанти їх зворотного перекладу, продемонстрований вплив культури етносу на формування компаративних фразеологізмів.

In this article there were examined some problems of intercultural translation, namely lacuna and phraseological simile. These linguistic phenomena were demonstrated with examples in English and in Ukrainian, as well as possible variants of their translation into these languages. The influence of ethnic culture on forming of comparative phraseological units was also shown in this article.

Ще англієць О. Тайтлер наприкінці XVIII ст. довів, а німець В. фон Гумбольд на початку XIX ст. показав, що кожна мова є неповторною системою із власною "внутрішньою формою", або, як модно казати зараз, із своєю картиною світу. Саме тому переклад з однієї мови на іншу не може бути дослівним, особливо коли мова йде про художній текст, прикрашений стилістичними засобами, які дуже часто мають імпліцитний характер. Щоб правильно сформулювати речення, уникнути певних проблем під час перекладу, треба, перш за все, добре оволодіти рідною мовою: "...з іноземної мови на рідну треба перекладати так, щоб ніхто не зміг здогадатися, що мова йде про переклад" [5: 3].

З іншого боку, мовна своєрідність зумовлена не тільки мовними чинниками, але й позамовними, такими як, наприклад, культура етносу, яка відображається в її мові.

Культура як така дуже широке поняття. Вона виникає під час процесу соціалізації та приводить до появи відмінностей між націями, які залежать від цієї культури. Культура – це, так би мовити, код, й перекладач може лише тоді успішно виконати своє завдання, коли він свідомо сприймає цей код, тобто йому відомі звичаї та норми іншої культури. Дуже важливо правильно інтерпретувати культурні особливості, а також передати їх в тексті-перекладі. Таким чином, при перекладі мають значення не тільки лінгвістичні, але й нелінгвістичні феномени. Тому переклад справедливо назвати процесом міжкультурної комунікації.

Швейцарський дослідник професор Вернер Коллер також стверджує, що під час перекладу повинен враховуватися цілий ряд різних чинників, як то мовностилістичні зв'язки (sprachlich-stilistische) та екстралінгвістичні (außersprachliche Beziehungen) [4: 124]. Значну роль відіграють різні умови, серед яких слід зазначити структурні властивості, різні умови життя в країнах, норми естетики та стилістики. З нього зрозуміло, що вирішальну роль при перекладі відіграють знання культури.

Кажучи іншими словами, перекладач перекладає не просто з мови оригіналу (Ausgangssprache) на мову перекладу (Zielsprache), а з однієї культури на іншу.

Отже переклад – це творчий процес, здійснюваний людиною, яка має здатність зіставляти, аналізувати, мислити. Саме тому, незважаючи на значні досягнення в створенні штучного інтелекту, лише жива людина може на сьогоднішній день подолати складнощі, які виникають при перекладі.

Окрім того, що багато слів, які складають словниковий запас будь-якої мови, мають імпліцитні значення, перекладач стикається з таким мовним явищем, як лакуни.

Лакуни (*lat. lacuna западина, порожнина*) – слова, які не мають еквівалента в рідній мові (*äquivalenzlose Wörter*) [5: 16]. Лакуни виникають в мові саме через ці культурні особливості, норми поведінки, а також звичаї для позначення специфічних явищ місцевої культури, які відсутні, а тому подекуди незрозумілі представникам іншої культури. Вважається, що 6-7% слів в мові є безеквівалентними [2]. І хоча цей відсоток є не дуже великим, неправильне тлумачення таких слів перекладачем або неможливість перекласти їх на іншу мову можуть частково зіпсувати задум, закладений в тексті-оригіналі або надати читачеві хибне уявлення про те чи інше явище.

З іншого боку, національно-культурна своєрідність лексики може проявлятися не тільки в наявності серії специфічних слів, але й у відсутності слів для значень, виражених в інших мовах. Ці "пробіли" також називають лакунами [там же]. В будь-якому разі лакуни помітні лише при зіставленні мов, тому розглянемо ці "пробіли" на прикладах.

У німецькій мові існує еквівалент до українського слова "аптека" ("Apotheke"), яке цілком зрозуміло всім носіям обох культур без додаткового тлумачення, тому як за цим словом закріплений певний образ. В той же час в німецькій мові є ще одне слово, близьке за значенням до слова "Apotheke" а саме "Drogerie" – магазин, який торгує не лише аптекарськими препаратами, але й господарчими товарами, предметами гігієни та косметикою.

Перекладаючи це слово на українську або російську мову, перекладач повинен врахувати специфіку слова "Drogerie" в німецькій мові та відповідно знайти таке слово, яке б відображало сутність цієї лексеми при перекладі з мови-оригіналу. Якщо мова йде про усну комунікацію, то перекладач, скоріше за все, обмежиться поясненням цього слова, що лише надасть йому авторитетності серед слухаючих. Але в письмовому тексті, складне або довге пояснення може лише зашкодити. До речі, з процесом глобалізації та всевітньої інтеграції, лакуни можуть переходити в групу загальноживаної, або принаймні еквівалентної лексики. Так, на нашу думку, слово "Drogerie" можна перекласти словосполученням "аптека-маркет", яке хоча й не наявне в українських або російських словниках, але стало звичним для більшості населення.

Інший приклад: в німецькій мові існує багато слів для позначення місць де можна поїсти, як то *Lokal, Cafe, Kaffeehaus, Imbissstube, Restaurant, Gaststatter, Dachcafe, Stammlokal, Eisdiele, Kneipe*. І хоча більшість з них мають еквіваленти в українській та російській мовах (кафе, закусочна, ресторан), то слово *Gaststatter* може перекладатися всіма цими варіантами, принаймні так зазначено у словнику. Але ж яка різниця між *Restaurant* та *Gaststatter*, між *Lokal* та *Cafe*, або між *Gaststatter* та *Lokall* Чи є фрази "*Ich gehe mit ihm ins Cafe*" та "*Ich gehe mit ihm ins Lethal*" абсолютно синонімічними? Та якщо названі слова не є абсолютно чужими для української або російської нації, то такі слова, як *Dachcafe, Stammlokal* не будуть зрозумілі без додаткового опису, пояснення або ремарки перекладача, тому що цих явищ не існує в рідній мові.

Фразеологічні порівняння або компаративні фразеологічні одиниці [3: 9] так само, як і лакуни, становлять певну перешкоду для перекладача. Це перш за все прислів'я та приказки, які відображають мовну картину світу тієї чи іншої нації. Складність перекладу таких висловів полягає в тому, що при дослівному перекладі вони втрачають своє приховане значення, а деякі так само, як і лакуни, взагалі не мають еквівалента в мові, на яку перекладаються.

В німців є прислів'я: *Stolz wie ein Spanier* (дослівно: гордий, як іспанець). При дослівному перекладі для українця втрачається весь сенс цього висловлювання, тому що іспанський народ не такий близький для нас, як наприклад для німців. Німці кажуть, що "іспанець любить свою країну, любить себе й гордий за все, що складає його життя".

Певно, що так німці говорять про когось, хто занадто гордий, вірогідно навіть трохи саркастично.

І хоча слово "іспанець" існує в українській мові для позначення людини, яка є родом з Іспанії, вираз "гордий як іспанець" можна також назвати лакуною, тобто виразом, за яким незакріплене жодне значення в рідній мові. Не знаючи характеру або звичаїв іспанців, якими бачать їх німці, перекладач не зможе знайти адекватний переклад для цього порівняння. Отже йому треба звернутися до реалій, присутніх в українській мові.

Натомість в українській мові знаходимо таке порівняння: *Гордий як навич* або *Чоловік гордий, як пузир водний*. В першому порівнянні також мається на увазі, що людина, про яку так говорять занадто горда, відчувається сарказм, але не образа. А от друге порівняння більш негативне й надає цій людині інших, крім гордості рис, наприклад, зверхності або навіть чванливості. Тому перше порівняння (*Гордий як навич*) є, на нашу думку, в даному випадку більш доречними, ніж друге для перекладу виразу *Stolz wie ein Spanier*.

Візьмемо інший приклад, в якому, навпаки, відображені реалії української мови, відсутні в німецькій.

У Нечуй-Левицького в оповіданні "Афонський пройдисвіт" є такий вираз: *Ласться гідко, як москаль*. Знов ж таки, для німців слово "москаль" є безеквівалентним, а тому незрозумілим. Тому завдання перекладача - "перекласти з однієї культури на іншу" надто ускладнюється в даному випадку.

В німецькій мові існує фразеологічне порівняння зі схожим значенням *Er schimpft wie ein Rohrspatz*, але воно ні в якому разі не передає тієї ненависті до певної групи росіян та їх зневажання, які закладені в українському прислів'ї. В російській мові натомість знаходимо таке порівняння: *Он ругается как извозчик*. І хоча всі три фразеологізми лише схожі за значенням, але вони не є еквівалентні один до одного, тому що кожен з них відображає культуру та цінності саме своєї нації, свого народу.

Так само й інший приклад: *Бреше, як москаль* (українська народна мудрість). Значення цього прислів'я зрозуміло українцям – так говорять про людину, яка бреше без усякого сорому. В німецькій мові знаходимо фразеологічне порівняння зі схожим значенням *Er lügt wie gedruckt* (дослівно: він бреше, наче його слова надруковані). Зрозуміло, що при перекладі цього виразу доведеться відмовитись від дослівного перекладу, та спробувати знайти відповідну "форму" (слово або декілька слів), яка б відповідала "змісту" цього висловлювання.

Узагальнюючи вище написане, хочемо ще раз підкреслити, що актуальні соціальні умови, структурні властивості мови, місцеві реалії життя зумовлюють створення унікального мовного середовища, яке, з одного боку, ускладнює розуміння між двома різними етносами, двома культурами, а з іншого – змушує перекладача творчо підходити до процесу перекладу. Звідси, перекладач повинен не тільки мати багатий лексичний запас та вміти граматично правильно будувати речення на двох мовах, а й свідомо підходити до реалій "чужого" життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Комисаров П. В. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. – М: «ЧеРо», 1999. – 134 с.
2. Мечковская П. Б. Социальная лингвистика. Электронная библиотека Социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова.
3. Мізін К. І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія 2004 года. Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / К.І. Мізін; Київ. нац. літв. ун-т. - К., 2004. 19 с. укр.
4. Koller, Werner. Übersetzungskompetenz als Fähigkeit, Äquivalenz herzustellen. In Fleischmann, Eberhard/Schmitt, Peter A./Wotjak, Gerd (Hrsg.). Translationskompetenz – Tagungsberichte der LICTRA (Leipzig International Conference on Translation Studies) 4.-6.10.2001. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2004. – S. 117-133
5. Miller, Dorota. Kulturelle Probleme der Übersetzung am Beispiel deutsch-polnische und polnisch-deutsche Übersetzung. Verlag für akademische Texte. – 56 S. (<http://www.diplomarbeiten24.de/vorschau/84654.html>)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Тетерятнікова – викладач кафедри ТПП і НФ МДГУ ім. Петра Могили.
Наукові інтереси: проблеми перекладу, переклад ідео стилів.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ:
ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ**

Світлана ТКАЧЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто репрезентацію категорії оцінки в рекламному дискурсі на матеріалі англійської та української мов. Проаналізовано експліцитні та імпліцитні засоби позначення позитивності об'єкта. Описано деякі способи перекладу рекламних текстів з оціночними компонентами.

Evaluation of the advertising items are being investigated in this paper. Explicit and implicit means of positiveness are being analyzed. Translation mechanisms as a secondary creation are being involved.

Об'єкт дослідження – категорія оцінки в рекламних текстах, предмет – вербалізація оціночної конотації в корелюючих рекламних текстах оригіналу та перекладу.

Дослідження трансформації письмових рекламних оціночних текстів важливе не тільки з огляду на актуальність даного явища, але й також на віртуальне відбиття навколишньої дійсності у процесі перекладу.

Коли йдеться про оцінку, то в “картині світу” головним стає людський фактор. При цьому оцінний зміст набувають і слова, які самі по собі не містять оцінку. В повсякденному житті люди часто використовують оцінні словосполучення, щоб прокоментувати якусь подію, оцінити вигляд людини чи її вчинок [4: 207].

В актах формування оцінних значень прерогатива належить слову, яке асоціюється з певними рисами поняття або об'єкта. Дієвість вибірковості оцінних значень є непрямим підтвердженням наявності національно-мовної картини світу [4: 206].

Основне призначення реклами як форми мовленнєвої комунікації - сприяти продажу продукту чи популяризувати послуги шляхом інформування громадськості про їх буття та атрибути, спонукати споживачів до бажаної дії, продемонструвати рекламне повідомлення, що поєднує у собі інформацію, з одного боку, та переконання, з іншого [1: 5].

Рекламний текст (РТ) є комплексним багатоплановим явищем: це зумовлює комплексний підхід до його вивчення: з точки зору функціональної стилістики, теорії мовленнєвих актів і лінгвістики тексту. А також сприяє виявленню його характерних ознак і специфіки вираження та функціонування типових адгерентних категорій, серед них – категорію оцінки.

Комунікативно-прагматична мета рекламного тексту – забезпечення надійності та ефективності вербалізації – здійснюється шляхом специфічної дії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, об'єднаних навколо концепту ознаки бенефактивної позитивності референта повідомлення. Вербалізація ідеї позитивності рекламного об'єкта реалізується шляхом використання мовних засобів оцінки: онтологічних (*The finest in the sky – авіалінії Emirates*), узуальних (*Come fly the friendly skies. – United Airlines*), okazional'nykh (*Smooth as silk to more points in Asia - авіалінії Thai*), віртуальних (*Istanbul. Make a point of it - Turkish Airiines*) [2: 4].

Тенденція до гіперболізації проявляється у використанні слів із значенням найвищого вияву емоцій та виходу за межі реальності: "Просто дивовижна, яка білизна свіжа"; "скандально низькі ціни"; "... і отримаєте казковий подарунок"; "чарівна кухня "Calve"; "шалена швидкість, божевільний темп"; "і ще одна бомба – косметичні набори, подарунки"; "готові до потрясіння?"; "гра, від якої голова йде обертом"; "новина, яка валить з ніг"; "ми розбомбили звичне уявлення про супермаркети"; "я не вірю своїм очам!"; "Це просто фантастично! Пластир стрункості Slim Patch допоміг мені позбутися 42 кг зайвої ваги", "ми пропонуємо тільки найкраще" [5]. Не існує жодного сумніву щодо жанрової легітимності гіпербол, утворених назвами найвищого ступеня порівняння в їх українських та запозичених формах: "суперакція", "найкращі товари", "найдоступніші ціни".

Семантичні звукові шуми часто маскують внутрішню порожнечу, мізерність об'єктів реклами: "суперпропозиція" – "11 кришок для консервування за ціною 10", "суперподарунок" – паперова торбинка. Галасливість закликів становить частину неповторного іміджу реклами, хоч і погіршує екологію інформаційного довкілля та створює негативний для самої реклами перцептивний ефект: семантичні надмірності, посилені у радіо- і телерекламі відповідними децибелами, притуплюють адекватне сприйняття "ударних слів" [3: 39].

У чисто лінгвістичному плані канонічність РТ передбачає існування відносно ригористичної моделі його композиційної будови, обмеженість об'єму, специфіку графічного оформлення, а крім того, – використання лексичних мовних засобів динамічного експресивно-клішового типу, синтаксичних повторів, імперативних, окличних конструкцій тощо. Однак канонічність РТ полягає не лише у стереотипності його зовнішнього оформлення.

Категорія оцінки забезпечує смислову цілісність і зв'язність РТ, а також вирішення ним комунікативного завдання та реалізацію функціонального призначення в ситуації рекламного спілкування.

Оцінка, експліцитно чи імпліцитно виражена в пропозиціональних секторах рекламної інформації, виступає сигналом релевантної інформації. Оцінна інформація є структурно, функціонально та семантично дискретною і трактується як ланка, що забезпечує прагматичний ефект повідомлення.

Оцінний компонент виявляється на передповерхневому рівні концептуальної репрезентації, на рівні поверхневої мовної репрезентації і на глибинному інтенціональному рівні РТ.

Здатність оцінки модифікувати аксіологічний рівень рекламного повідомлення (виражати нормативність, перевершеність або невідповідність нормі), прагматично-комунікативний рівень (активізувати комунікативного партнера) зумовлює трактування її як обов'язкового компонента концептуальної структури аксіологічно-переконувальних текстів.

Оцінна репрезентація залежить від екстралінгвістичних факторів рекламного контексту – особливостей сфери спілкування, комунікативної мети і фактора адресата.

Так, сфера спілкування РТ пов'язана з світоглядними орієнтаціями та оцінками, формуванням, моделюванням системи поглядів та соціальної поведінки. Звідси соціально-аксіологічна та регулятивна функції РТ.

Соціально-аксіологічний характер РТ визначає особливість моделі репрезентації дійсності в тексті; ця особливість полягає в тому, що оцінка входить у модель на функціональній (соціальній) основі у вигляді позицій, мотивацій, цілей адресатів. Інтенціональне розміщення мотивуючої мікросистеми в ядрі довербальної схеми тексту є когнітивним актом оцінки – класифікацією. Цілком очевидно, що реалізація аксіологічної функції РТ передбачає відповідність класифікації рекламного об'єкта умовам конкретної ситуації, у якій позитивні властивості референта поставатимуть найбільш привабливими щодо певної системи цінностей представників мовного соціуму [2: 5].

Згідно з нормами рекламного жанру, які допускають як імплікацію, так і експлікацію позитивності об'єкта, оцінний концепт може отримати чисто оцінне, оцінно-deskриптивне чи чисто deskриптивне, зовнішньо неоцінне вираження, проте він завжди залишається усталеним, обов'язковим компонентом когнітивної моделі тексту, зумовленою необхідністю формування оцінної позиції аудиторії.

Наприклад, позитивність виражена фразами: англ. *Omega: The sign of excellence* (власне оцінка), *LG – life is good!*, укр. *МТС – зроби життя крацим!*, *Milka – найніжніший шоколад!*, *Рошен – солодкий знак якості!*, *Корона – смак справжніх почуттів!* Чинси «Люкс» - *надто смачні, щоб ними ділитися!* [7; 8], *Corum:... simply one of the most distinctive and elegant sports watches in the world!* [2: 15] (deskриптивна оцінка).

Зображення якості продукту в РТ демонструється різними способами вираження концепту позитивності – експліцитно, шляхом використання фіксованих засобів оцінки емоційного спрямування (англ. *pleasant, enjoyable, lovely, admiration etc.*, укр. *приємний, милий, славний, гарний, чудовий, прекрасний*), deskриптивно-оцінного типу (англ. *fresh, accurate, smart, ingenuity, to improve etc.*; укр. *свіжий, новий, вдосконалювати*), або ж імпліцитно, через представлення позитивності завуальовано, скрито засобами, що відповідають оцінним уявленням про його "добрий" зразок у картині світу мовного соціуму [2: 7].

Завдяки своєму прескриптивно-рекомендаційному потенціалу оцінна інформація сприяє виникненню в реципієнта при сприйнятті базової інформації спонукальних стимулів різної природи, а, отже, виступає засобом формування й посилення директивної ілюкції у

фрагментах РТ, вираженої формулою "Це – "добре" – скористайтесь!" Формуючи ілюктивний ореол, а також виконуючи функцію, що регулює поведінку людини, саме оцінна інформація при відсутності будь-яких показників імперативності забезпечує функціонування фрагментів як непрямих мікроактів спонування.

Отже, категорія оцінки займає домінуюче положення в концептуально-мовленнєвій, прагматичній і тематично-дискурсивній структурі РТ, що зумовлює вивчення закономірностей його організації шляхом визначення специфіки вираження та функціонування у ньому цієї категорії. Семантичні та прагматичні особливості оцінки в РТ визначаються екстралінгвістичними факторами рекламного контексту, специфікою реалізації прагматичної настанови тексту та специфікою його тематичної організації. У свою чергу, широка варіативність семантичних і прагматичних властивостей оцінки надає цій категорії можливість моделювати в певних межах жанрові, мовленнєвоактові та тематично-дискурсивні параметри РТ.

Перекладачеві нерідко доводиться шукати особливі засоби для передачі смислових і стилістичних складових оригіналу. У такому випадку досягається прагматична еквівалентність між оригіналом і перекладом, що й визначає комунікативний ефект реклами.

При перекладі англійських рекламних текстів, у деяких випадках перекладачі дають його семантичний еквівалент. При цьому, в українському еквіваленті спостерігаємо появу експліцитного оціночного значення. Пор.: англ. *"Maybe she's born with it, maybe it's Maybelline"* та укр. *"Всі в захваті від тебе, а ти - від "Мэйбеллін"*

Текст рекламної кампанії Джоні Уокер – *"taste life"* в дослівному перекладі звучав би наступним чином: *"Спробуй життя на смак"*. Пер.: *"Живи, щоб було що згадати"*.

Деякі англійські рекламні тексти перекладаються дослівно. Пор.: англ. *Probably the best beer in the world (Carlsberg)* та укр. *Мабуть найкраще пиво у світі*.

Рекламний текст містить у собі цілий ряд оціночних компонентів, що мають адекватно переведені. Якщо не врахувати цей фактор при перекладі, тоді не вдасться перекласти рекламний текст із найбільшою ефективністю [6: 18].

Перспективним вважаємо осмислення вихідних РТ, вербалізацію їх семантичного та прагматичного буття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волгогон Н. Л. Іспаномовний рекламний дискурс і його відтворення українською мовою: Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук, - Київ, 2002. – 21 с.
2. Киричук Л.М. Прагматичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті: Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук, - Київ, 1999.-20 с.
3. Павлюк Л.Г. Аксиологічні та структурні характеристики дискурсу реклами у мас медіа // Наукові записки Інституту журналістики. – Київ, 2006.- 250 с.- С. 37-52.
4. Приходько Г.І. Мовленнєва діяльність і оцінка//Вісник СумДУ. Серія. Гуманітарні науки. – 2003. – Вип.№4(50). – 350 с. – С.206-208.
5. У кожен дім // Сумський рекламний - інформаційний вісник, - №27/34/24-31 липня, 2008р.
6. Хромов Л. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика. – Петрозаводск, 1994.- 134с.
7. <http://www.mts.com.ua/>
8. www.kraftfoods.com.ua/kraft/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ткаченко – пошукач кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: текстологія та перекладознавство.

КОРПОРАТИВНИЙ ЛЕКСИКОН В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. П'ЮЗО «ХРЕЩЕНИЙ БАТЬКО»)

Катерина ФРАНЦУЗОВА (Херсон, Україна)

У статті вивчається специфіка перекладу корпоративного лексикону у творах художнього дискурсу. Матеріалом дослідження слугував роман М. П'юзо «Хрещений батько» та його переклад українською мовою.

The article is devoted to the translational specificity of the corporative lexicon in works of art on the basis of novel by M. Puzo "The Godfather" and its Ukrainian translation version.

Переклад корпоративного лексикону в текстах художнього дискурсу представляє собою особливий інтерес для дослідження. Це можна пояснити тим, що саме художній дискурс

дозволяє побачити те, що менш явно представлено в спеціальних типах текстів. Але саме через жанрову особливість художній твір ставить перед перекладачем значно більше перекладацьких проблем у порівнянні з іншими типами текстів.

Для забезпечення перекладознавчого аналізу у даному дослідженні попередньо були застосовані наступні методики: тезаурусна та дефінітивна методики, методика контекстуального аналізу, типологічний та порівняльний аналіз. В якості ілюстрацій було використано фрагменти з роману М. П'юзо «Хрещений батько» [9] та їх переклади українською мовою, виконаних О. Зав'язкіним [3]. Для співставлення у роботі також частково використовувалися приклади перекладу російською мовою [8].

Метою статті є визначення специфіки перекладу корпоративного лексикону в художньому дискурсі. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: 1) ідентифікувати корпоративний лексикон в художніх творах; 2) визначити коло словників, необхідних для адекватного розуміння та перекладу даного типу лексикону; 3) виявити типові труднощі при перекладі корпоративного лексикону в художньому дискурсі.

Теоретичну основу статті становлять поняття «корпоративний», «лексикон», «художній дискурс», «специфіка перекладу», «український переклад».

До поняття **«корпоративний»** можна віднести визначення тих предметів та явищ, що мають відношення до сфери корпоративності. Під **корпоративним лексиконом** ми розуміємо лексичні та фразеологічні одиниці, для яких семантика «корпоративний» є обов'язковою. При перекладі корпоративного лексикону відтворення цієї семантики є також облігаторним. Дане поняття використовується для вичленовування типів текстів строго та не строго корпоративної тематики. Це дозволяє перекладачу змінювати центральні стратегії при перекладі корпоративних текстів. Для того щоб обрати найбільш адекватний варіант, перекладач повинен знати не тільки вимоги типу відтворюваного тексту, але й вимоги певного дискурсу. Правомірним є ствердження про існування корпоративного дискурсу як одного з різновидів дискурсу, що поєднує в собі Business English, спеціальні терміни, професійну лексику та корпоративний жаргон [1].

Специфіка функціонування корпоративного лексикону в **художньому дискурсі** пов'язана з тими жанровими особливостями оригіналу, які являються інваріантними для даного жанру. Завдання перекладача ускладнюється стилістичною «всеосяжністю» художніх ВТ (вихідних текстів) [5: 15, 17]. Професор А. В. Федоров наголошує на тому, що «саме поняття змісту в художній літературі є набагато складнішим, ніж у науковій літературі або діловому документі. Здатність виразу впливати не тільки на ум, але й на почуття читача нерідко полягає не в речовинно-логічному значенні того чи іншого слова (або сполучення слів), що має більш чи менш точну відповідність у словнику іншої мови, а в якомусь стилістичному відтінку слова або у формі розміщення слів, або в характері їх сполучування за змістом, або в тому, що називається «емоційним ореолом» слова» [6: 338]. Художній дискурс поєднує в собі взаємодію цілого ряду функцій, серед яких інформативна, емотивна, експресивна, метасеміотична та естетична. Але найбільш чутливим він є до контактної, директивної та волюнтативної функцій. Адже художній твір не тільки повідомляє інформацію у певній формі, але насамперед впливає на читача.

Специфіка перекладу корпоративного лексикону суттєво залежить від основних його критеріїв. Вони можуть мати такий системний вигляд:

- співвіднесеність лексем та ФО із поняттям «корпорація»;
- етноспецифічність (мовна та комунікативна);
- полісемантичність;
- повна зрозумілість тільки для посвячених («напівпрозорість» для широкого загалу);
- семантика пріоритету й домінування;
- відзначенність, висока символічність, аж до рівня групової сакральності.

Роман М. П'юзо «Хрещений батько» багатий на етноспецифічну лексику та фразеологію, які представлені реаліями італійського бізнесу та мафіозними корпоративними угрупованнями того часу.

Такі особливості корпоративного лексикону спричиняють певні труднощі при перекладі українською мовою, а тому потребують пошуку адекватної лексики й ФО у різноманітних словниках.

Так, аналіз ВТ, а також перекладацький аналіз із залученням *тезаурусної методики* вимагає використання певних типів словників і довідкової літератури. До них відносяться енциклопедичні словники й довідники, тлумачні, фразеологічні та сленгові словники. *Дефінітивна методика* вимагає додання до цього списку лінгвістичних словників. *Методика контекстуального аналізу* припускає використання широкого кола спеціальних довідників, серед яких можуть бути словники економічних, воєнних, медичних, юридичних термінів, а також жаргону, аргю, словників іншомовних слів і виразів та ін. У дослідженні частково долучався *типологічний аналіз*, що потребує знання жанрових особливостей конкретного типу тексту для виявлення закономірностей його перекладу. Літературознавчі словники та література можуть полегшити вирішення цієї задачі. Під час *порівняльного аналізу* ймовірно застосування двомовних словників інших напрямків (англо-російські, італійсько-англійські і т.д.). На етапі пошуку ресурсів рідної мови та літератури крім вищезазначених словників необхідні англо-українські та художні твори корпоративної тематики українською мовою. Таким чином, велика кількість словників з одного боку полегшує процес перекладу, представляючи додатковий набір відповідників. А з іншого боку, навпаки, ставить перед перекладачем проблему вибору з цих відповідників.

При виборі відповідників перекладач керується наступними тактиками: субституція, трансформація та створення відповідників. Розглянемо їх детальніше.

1) **Субституція** (заміна компонентів). За допомогою цієї тактики частіше перекладаються ті корпоративні лексичні та фразеологічні одиниці, в яких (як у проаналізованому романі) превалюють ознаки етноспецифічності, полісемантичності та повної зрозумілості тільки для посвячених. Одним з найпоширенішим способом їх перекладу є калька. Наприклад: *Finally Vito Corleone worked out a system of organization. He gave Clemenza and Tessio each the title of **Caporegime, or captain**, and the men who worked beneath them the rank of soldier. He named Genco Abbandando his **counselor, or Consigliere**.* – «Урешті-решт Корлеоне розробив чітку структуру для своєї фірми. Він присвоїв Клеменці й Тессіо звання **капітанів**, а їх підлеглих нарік «рядовими». Дженко Абандандо одержав чин **радника**».

Етноспецифічна корпоративна лексика, що вимагає знання лінгвокультурних особливостей іноземної мови (по відношенню до оригіналу), у даному випадку італійської, перекладається переважно готовими українськими відповідниками, якщо вони є (*Caporegime* – «капітан», *Consigliere* – «радник»). Але часто, як ілюструє випадок, при цьому втрачається національний колорит, ознаки корпоративності. Це пояснюється тим, що італійська мова в Америці несе в собі функцію діалекту й таємної мови. Дані приклади належать не до нейтральної, а до спеціальної, корпоративної лексики, і вони постійно фігурують уздовж всього роману. У двомовному італійському словнику немає готового відповідника **Caporegime**. Проведемо покомпонентний аналіз лексеми.

«**Саро**» у перекладі з італійської – 1) голова; 2) *перен.* голова, ум, разум, сознание; 3) глава; главарь, вожак; ответственный; руководитель, заведующий; 4) начальник; командир, а також «саро-» – перший елемент складних слів зі значенням «глава(рь), начальник» [4]. «**Regime**» – 1) *полит.* строй, режим, форма правления; 2) образ / уклад жизни; распорядок; 3) порядок [4]. **Consigliere** на відміну від *Caporegime* має словниковий еквівалент («радник»), але дана одиниця не несе того скритого семантичного значення, що закладено у лексемі ВТ.

Отже, *Caporegime, Consigliere* – це не воєнні або політизовані титули у повсякденному нашому розумінні, це специфічні, дуже відповідальні різновиди «посад» в італійських кримінальних угрупованнях, які брали свій початок від легальних фірм та компаній, та від яких цілком залежить успіх, процвітання та подальша доля кримінальної корпорації. У зазначеному фрагменті дані лексеми вперше зустрічаються в романі. В подальшому лексеми «капітан» та «радник» можуть бути допущені як синоніми в залежності від ситуації. Але для

переважного застосування впродовж усього роману навіть у лапках, як використовує їх потім перекладач, вони не є вдалими.

Порівняємо даний фрагмент тексту з перекладом російською: «*Вито Корлеоне разработал новую систему управления. Он присвоил Тессии и Клеменца звание **капорегиме (командир отряда)**, а людям, которые работали у них – звание солдат. Дженко Абандандо был назначен его личным **советником, консьльори***». Як бачимо, перекладач на ряду з російським відповідником зберіг італійську версію й тим самим передав необхідну семантику. В подальшому, протягом твору перекладач використовує італійські запозичення для перекладу даних лексичних одиниць (напр. «*Приказы отдавались Дженко или одному из **капорегимес***» або «*Иногда **консьльори** Дженко Абандандо или даже сам дон приходили выразить почтение смелому человеку <...>*»). Отже, цей варіант є більш адекватним.

2) **Трансформація** (перекладацьке перетворення). Більшість корпоративних лексичних та фразеологічних одиниць не має єдиного відповідника в мові перекладу, і тому потребує пошуку серед ресурсів рідної мови. Обраний варіант повинен відповідати стильовим регістрам твору (напр. *most of the capital* – «лева частка капіталу»; *businessmen of genius* – «обдаровані підприємці»; *powerful business leaders* – «акули великого бізнесу» (пор. з рос. пер.: «крупные капиталисты»); *a quite ordinary, somewhat ruthless businessman* – «пересічний, хоча й жорсткуватий в методах ділок»; *the world of criminal enterprise* – «світ кримінальної наживи»).

3) **Створення власних відповідників**. Відсутність відповідників у мові перекладу вимагає від перекладача створення власних одиниць. Інколи вони стають перекладацькими оказіоналізмами. Наприклад:

*In 1933 he sent emissaries to the man who controlled all the gambling activities of Manhattan, the crap games on the docks, the shylocking that went with it as hot dogs go with baseball games, the bookmaking on sports and horses, the illicit gambling houses that ran poker games, the policy or numbers racket of Harlem. This man's name was Salvatore Maranzano and **he was one of the acknowledged pezzonovante, 90 calibers, or big shots of the New York underworld**. <...> The great Al Capone was Maranzano's friend and **he** had his own organization, his own men, plus a huge war chest.* – «1933 року він послав довірених осіб до чоловіка, який заправляв усім ігорним бізнесом Манхаттану <...>. Звали цього чоловіка Сальваторе Маранца. **У кримінальному світі Нью-Йорка він вважався справжнім тузом**. <...> **Туз** мав власну організацію, власних людей, а крім того дружив із самим Аль Капоне, мав необмежені кошти на «воєнні витрати». (Пор. з рос. пер.: <...> **Это был один из главарей преступного мира Нью-Йорка**. <...>»).

Опис цієї людини складається із італійського запозичення та його англійських синонімів («the acknowledged **pezzonovante, 90 calibers, or big shots of the New York underworld**»). Перекладачі звернули більше уваги на ФО «big shots», яку переклали наступним чином: «справжній туз» (укр.), «главарь» (рос.). Можливі також й інші варіанти перекладу: «велика шишка», «центральна фігура», «який заправляв всім кримінальним світом Нью-Йорку» (експериментальний метод). Але опущення італійського запозичення несе послаблення картини зображуваної дійсності.

Лексема «**pezzonovante**» представляє певні труднощі при перекладі. Вона не має готового відповідника в італійському словнику. Спробуємо зрозуміти значення розбивши по частинах. «**Pezzo**» – 1) кусок, часть; *тех.* деталь; элемент; изделие; 2) отрезок, промежуток времени; 3) *муз.* пьеса, произведение; 4) *лит., муз.* отрывок 5) *шахм.* фигура 6) *воен.* оружие; 7) экспонат; 9) *журн.* статья [4] та ін. «**Novanta**» – 1) девяносто; 2) число / цифра девяносто [4]. Наступна італійська приказка (*la paura / la fifa fa novanta* – «у страха глаза велики»), що була наведена як приклад в італійському словнику [4], наводить на цікаву гіпотезу. В італійській мові лексема «novanta» може мати метафоричний характер і асоціюватися з чимось великим, значним. Можливо саме це значення мається на увазі в «...pezzonovante, 90 calibers».

Цікавим є також й «**90 calibers**». «**Calibre**» or *US caliber*: 1) the diameter of a cylindrical body, esp the internal diameter of a tube or the bore of a firearm; 2) the diameter of a shell or bullet; 3) ability; distinction *a musician of high calibre*; 4) personal character *a man of high calibre* [7]. Як

відомо, якщо під «калібром» мається на увазі вага в грамах, то це відповідає 228 калібру вогнепальної зброї за системою США. Якщо ж мається на увазі розмір у міліметрах, то цей калібр еквівалентний легкому безвідкатному знаряддю, тобто гарматі.

Таким чином, можна висунути гіпотезу, що «pezzonovante» – італійська метафора, що у перекладі позначає «90 калібрів», і що метафоричне значення цього виразу в англійській мові має відповідник «big shots» (*informal* an important or influential person [7]). Отже, «the acknowledged pezzonovante, 90 calibers, or big shots of the New York underworld» можна перекласти, роблячи акцент на англійський відповідник «big shots», але при цьому втрачається національний колорит, як видно із зазначених вище прикладів (*укр.* «справжній туз», *рос.* «главарь»). Також можна зробити переклад із натяком на італійські реалії в Америці, а саме: «гангстер крупного калібру», «великий бос», «мафіозі» (експериментальний переклад).

Наступний приклад підтверджує необхідність пошуку варіантів у перекладах інших творів художньої літератури. *Moe Greene was a handsome hood who had made his rep as a Murder Incorporated executioner in Brooklyn.* – «Мой Грін – красивий здоровань із темним минулим (кажуть, він починав як **найманний убивця** у Брукліні) <...>». (Пор. з *рос. пер.*: «Му Грін прославився, как **основной сотрудник бруклинской фирмы "Убийства Лтд"**»).

У творі D. Cusack «Heatwave in Berlin» (ch. 10) також зустрічається «Murder Incorporated»: «‘They backed the right horse,’ Tod said gloomily. ‘Today the Silent Service is on the up and up. **Murder Incorporated** was a Sunday-school choir beside that gang». Даний фрагмент має наступний варіант перекладу:

«– Они поставили на верную лошадку, – мрачно сказал Тод. – Нынче «Тайная служба» идет в гору. «**Лига убийц**» просто воскресная школа в сравнении с этой бандой» [2].

Все вищевикладене дозволяє зробити наступні висновки:

1. Під **корпоративним лексиконом** ми розуміємо лексичні та фразеологічні одиниці, для яких семантика «корпоративний» є обов’язковою. Специфіка перекладу корпоративного лексикону достатньо суттєво залежить від наступних його критеріїв: співвіднесеність лексем та ФО із поняттям «корпорація»; етноспецифічність (мовна та комунікативна); полісемантичність; повна зрозумілість тільки для посвячених («напівзрозумілість» для широкого загалу); семантика пріоритету й домінування; відзначенність, висока символічність, аж до рівня групової сакральності.

2. Перекладацький аналіз і власне переклад корпоративного лексикону в художньому дискурсі передбачає обов’язкове використання певних словників, серед яких енциклопедичні, тлумачні, фразеологічні, сленгові, лінгвістичні, літературознавчі, спеціальні словники та довідники, словники жаргону, арго, іншомовних слів і виразів, двомовні словники різних напрямків. На етапі пошуку ресурсів рідної мови та літератури крім вищезазначених словників необхідні англо-українські словники та художні твори корпоративної тематики як українською, так й іншими мовами.

3. Найбільші труднощі при перекладі текстів корпоративної тематики художнього дискурсу викликані різними стильовими регістрами художнього твору. Вимоги корпоративної лексики та фразеології комбінуються з іншими вимогами (стилістичними, комунікативними та ін.). Перекладач постає перед вибором, які з них посилити, які послабити. Особливо важко створювати власні відповідники, що вимагає знання не тільки культури мови оригіналу, але й іншомовних запозичень, використання яких можливе в ВТ.

Висновки дослідження можуть бути використані в подальшому при аналізі способів перекладу корпоративного лексикону в текстах корпоративної тематики рекламного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ананко Т. Р. Англомовний корпоративний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови» / Т. Р. Ананко. – Харків, 2007. – 22 с.
2. Большой англо-русский фразеологический словарь. Idioms (En-Ru) : 20 тыс. фразеологических единиц / Кунин А. В. [Электронный ресурс]. – «Русский язык-Медиа», 2006. – (к версии Lingvo 12).
3. Маріо П’юзо. Хрещений батько / М. П’юзо. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 352 с.
4. Новый большой итальянско-русский словарь. Universal (It-Ru) : 300 тыс. слов и словосочетаний / Г. Ф. Зорько [Электронный ресурс]. – «Русский язык-Медиа», 2004. – (к версии Lingvo 12).

5. Стиль автора и стиль перевода : учебное пособие / [М. А. Новикова, О. Н. Лебедь, М. Ю. Лукинова и др.]. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – С. 5, 17.
6. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. языков / А. В. Федоров . – 5-е изд. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ООО «Издательский Дом «ФИЛОГИЯ ТРИ», 2002. – С. 338.
7. Collins English Dictionary. Collins (En-En) : 120,000 entries [Electronic resource]. – 8th Edition. – HarperCollins Publishers, 2006. – (for Lingvo 12).
8. <http://www.lib.ru/PJUSO/crestnyj.txt>
9. <http://lib.aldebaran.ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Французова – аспірант кафедри російської мови та літератури Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу з англійської мови, корпоративний лексикон.

МНОЖИННІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ЕКСПРЕСІВІВ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ХХ СТОЛІТТЯ.

Тетяна ШЛІХАР (Київ, Україна)

У статті висвітлюються особливості перекладу вигуків як самостійних ілюкутивних висловлювань – експресивів, зокрема англійського вигуку “Oh”, у діалогічному дискурсі драматичного діалогу на прикладах з п'єс Б.Шоу і О.Вайльда та їх українських перекладів.

The article investigates specific challenges of translating interjections as independent illocutionary acts – expressives – in the dramatic dialogue, with special attention paid to “Oh”. Examples are taken from the plays of B. Shaw and O. Wilde and their Ukrainian translations.

Дослідженню вигуків приділяється багато уваги з боку як вітчизняних, так і світових науковців, зокрема, ними займалися: Ф. Амека, Ш. Баллі, Л.А. Булаховський, Ж. Вандрісс, А. Вежбицька, В.В. Виноградов, І.Р.Вихованець, Т.Вортон, Е. Гоффман, С. Грінбаум, К. Еліх, О. Есперсен, О.С. Кубрякова, Дж. Ліч, Г.Пауль, О.М. Пешковський, О.О. Потєбня, Й. Свартвік, Г. Суїт, Л. Теньєр, В.Ціммер, О.О. Шахматов, Л.В. Щєрба та інші.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вигуки розглядаються з позиції прагматики у дискурсі драматургії як окремі експресивні висловлювання, що мають певний комунікативний потенціал, а тому у перекладі мають створювати прагматичний ефект подібний до оригіналу та відповідати вимогам природності звучання.

Мета даного дослідження – проаналізувати та узагальнити варіативність перекладу експресивів та можливі стратегії і підходи до їх перекладу.

Об'єктом даного дослідження є перекладацькі засоби відтворення експресивів в англомовних драматичних творах ХХ століття та їх українських перекладах. **Предметом** дослідження є вигуки-експресиви.

Драматичному діалогу за визначенням властива висока експресивність, оскільки конфлікт, драма, дія – це завжди емоції, вираження почуттів за допомогою мови з певним стилістичним забарвленням. Окрім того, дуже часто експресія в мовленні дає змогу висловити два і більше смислів повідомлення. Саме тому мовленнєві акти експресиви з'являються у драматичному, як і взагалі в художньому діалозі, частіше, ніж в інших жанрах літератури. В кожній мові вже існує певний набір засобів експресії, притаманний тільки їй. У перекладі ж нерідко трапляється так, що перекладач буквально передає текст оригіналу і не звертається до експресивів, що зазвичай використовуються в таких ситуаціях у мові перекладу. Так і з'являються «неживі», непритаманні реальному спілкуванню висловлювання, які читач може не помітити при читанні драматичного твору, однак, якщо п'єса іде на сцені, і актори промовляють ці репліки глядачеві, такі експресиви видаватимуться фальшивими і не здійснюватимуть необхідного перлюкутивного ефекту. Тому перекладач має орієнтуватися перш за все на експресивну базу мови перекладу, обираючи перекладацькі рішення на основі прагматичного значення висловлювання, враховуючи також вживаність, природність звучання, сценічність та артикуляційні можливості висловлювання.

Назву “експресив” ввів у обіг Дж. Серль. Його попередник у дослідженні прагмалінгвістики Дж. Остін користувався терміном “бехабітиви” і в цю групу включав акти суспільної поведінки за допомогою мовлення і взаємин людей. Дж. Серль, уточнюючи класифікаційні межі Дж. Остіна, зупинився на терміні експресиви для мовленнєвого

висловлення емоцій і поведінкових відносин. За Дж. Серлем, ілюктивна мета виконавця/відправника експресивного мовленнєвого акту (МА) полягає в тому “щоб висловити психологічний стан, який задається умовою ширості відносно стану речей, визначеного в рамках пропозиційного змісту” [3: 47–55]. На прикладах з українських перекладів п'єс ХХ століття прослідкуємо множинність перекладу найуживаніших конвенційно-обумовлених експресивів. Варіативність перекладу з'ясовується експериментальним шляхом.

Оскільки матеріалом дослідження є драматичні твори, які первинно призначені для гри на сцені, для перевірки відповідності перекладу прагматичній ситуації мовлення та українському мовному середовищу, було проведено експеримент, в якому взяли участь актори Національного академічного драматичного театру імені І.Франка, а саме: Оксана Батько, Василь Баша, Богдан Бенюк, Любов Богдан Олексій Богданович, Ніна Гіляровська, Анатолій Гнатюк, Ірина Дорошенко, Тарас Жирко, Поліна Лазова, Ірина Мельник, Тарас Постніков. Акторам надавалась контекстна ситуація кожного твору та умови, в яких їм необхідно було якнайприродніше відреагувати українською мовою на репліку партнера. Метою даного експерименту було встановити, наскільки природними і різноманітними можуть бути варіанти перекладу, якщо в їх основі лежить не іноземний текст, а розуміння ситуації та вміння висловити певні емоції в рамках драматичного жанру. В цьому сенсі, хто як не актори, мають найбільший досвід у створенні природних реакцій на мовлення партнера.

Уривок з п'єси Б. Шоу “The Devil’s Disciple” являє собою діалог між місіс Даджен та священником Андерсоном. Дія відбувається наприкінці ХVІІІ ст. під час визвольної війни в американських колоніях, основні персонажі п'єси – колоністи-пуритани, з одного боку, а з іншого – британські колоніальні війська. Місіс Даджен – побожній пуританці – повідомляють, що її чоловік помер, але вона не занадто засмучена, тому що одружилася з ним за розрахунком без кохання – вона кохала його брата. Вона дізнається, що увесь спадок, на її велике розчарування і обурення, чоловік залишив їхньому “непутящому” синові Річарду, і ось у розмові зі священником в неї з вуст готове зірватися щось вельми негарне про її щойно померлого чоловіка. Однак Андерсон вчасно її зупиняє вигуком *Oh!*. Ситуація в оригіналі дуже однозначна, і хоча речення незакінчене, легко передбачити, що вона могла б сказати далі – *fool, bastard, stupid etc.* Очевидно, що англійське *Oh!* може її зупинити, українське ж *О!* – не зупинить, тому ця репліка не виконує своєї ролі в перекладі. Перекладач має донести, які на той час існували табу – національні, соціальні, релігійні.

MRS. DUDGEON (*forgetting herself*). Richard's earthly father was a softheaded--

ANDERSON (*shocked*). **Oh!** (Disciple, 221)

МІСІС ДАДЖЕН (*забувшись*). Земний батько Річарда був дурноверхий...

АНДЕРСОН (*вражений*). **О!** (Ржевуцька, 91)

М-С ДЕДЖОН (*нестримано*). Земний батько Річардів був придуркуватий...

АНДЕРСОН (*обурений*). **О!** (Овруцька, 24)

Вигук *oh* є одним з найпоширеніших в сучасній англійській мові – в ньому виокремлюють 49 значень [2: 25-29]. Всі ці значення є логічним розширенням основного, загального значення *Oh* – вираження різних почуттів та емоцій, яке і є для всіх об'єднувальним. Оскільки цей вигук контекстуально-обумовлений, то його переклад цілком залежить від контексту: в більшості випадків він взагалі випускається, в деяких передається іншими вигуками і частками у мові перекладу, а іноді для його передачі слугують суто граматичні або синтаксичні засоби. В даному уривку перекладачі пішли шляхом найменшого опору і передали англійське *Oh!* українським *О!*, яке взагалі не відповідає за семантикою англійському *Oh* і в даному контексті викривлює зміст висловлювання. В результаті експерименту були запропоновані наступні варіанти перекладу даного висловлювання: три актори запропонували *Цитуйте!*, двоє відреагували реплікою *Замовкніть!*, один актор вирішив цю ситуацію реплікою *Не смійте!*. Перекладачі ж не зрозуміли контекстуальної ситуації, в якій прозвучало *Oh*, в результаті чого маємо, по-перше, неадекватну реакцію адресата, а по-друге, невірний зміст репліки в перекладі. А оскільки драматичний твір

проходить декілька кіл сприйняття на своєму шляху від автора до глядача – через розуміння перекладача, режисера і актора – невідомо, в якому вигляді і з яким значенням її отримає глядач як готовий продукт. Наповнення експресивну його експліцитним прагматичним змістом вірно розставляє акценти при перекладі.

У наступному фрагменті з п'єси “Пігмаліон” Б.Шоу вигук *Oh* складає окреме висловлювання, значення якого залежить лише від контексту. У цій сцені економка сповіщає про прибуття Елфреда Дулітла, батька Елізи. Спочатку Хігінс не хоче його приймати і називає пройдисвітом, а потім вирішує, що той може бути корисним для фонетичних експериментів. Полковник Пікерінг непокоїться, що Хігінс може мати через нього проблеми, але той йому відказує:

HIGGINS [*confidently*]. Oh no: I think not. If there's any trouble he shall have it with me, not I with him. And we are sure to get something interesting out of him.

PICKERING. About the girl?

HIGGINS. No. I mean his dialect.

PICKERING. **Oh!** (*Pygmalion*, 728)

ХІГІНС. О, ні. Не думаю. Якщо й будуть неприємності, то це він їх матиме – не я. І, певна річ, ми почуємо від нього щось цікаве.

ПІКЕРІНГ. Про дівчину?

ХІГІНС. Ні, я маю на увазі вимову.

ПІКЕРІНГ. **A!..** (Павлов, 16)

ГІГГІНС (*упевнено*). О ні, я так не думаю! Якщо й буде кому клопіт, то клопітно буде йому зі мною, а не мені з ним. І що ж ми добудемо від цього щось цікавеньке.

ПІКЕРІНГ. Про його дочку?

ГІГГІНС. Ні, я маю на увазі його говірку.

ПІКЕРІНГ. **O!** (Мокровольський, 37)

Отже, прагматика англійського *Oh!* в даному випадку – це здивування такому ставленню до людей. Пікерінг, з одного боку, дивується, а з іншого, – відчуває розчарування через черствість Хігінса. Відповідно, перекладачі відтворюють зовсім інші прагматичні значення, адже вигук *A!* в українській мові означає, що мовець зрозумів щось очевидне, у той час як вигук *O!* в даному контексті взагалі нічого не говорить, а тому переклади не відтворюють усього нашарування змісту, який включає в собі авторське *Oh!*. В оригіналі це висловлювання є набагато глибшим, ніж в українським перекладах, і фактично означає: “Так ось, про що ви говорите!”. У ході експерименту усі актори зійшлися на варіанті “Он ви про що!” для цього контексту, оскільки він, по-перше, відповідає прагматиці оригіналу, а по-друге, органічно звучить українською мовою.

У п'єсі О.Вайльда “The Importance of Being Earnest” Гвендолен і Сесілі з'ясовують, що вони обидві збираються одружитися з Ернестом – у них виникає суперечка стосовно того, хто ж саме має з ним одружитися. Деякий час вони гадають, що закохані в того ж самого чоловіка, хоча двоє різних чоловіків називають себе цим іменем. З'являється Джек, опікун Сесілі, який у Лондоні називав себе Ернестом, коли Сесілі відразу його викриває, і Гвендолен, зачарована іменем Ернест, розчаровано його відштовхує.

CECILY. This is Uncle Jack.

GWENDOLEN (*receding*). Jack! **Oh!** (Wilde, 70)

СЕСІЛІ. Це дядечко Джек.

ГВЕНДОЛЕН (*ступаючи крок назад*). Джек! **O!** (Доценко, 359)

СЕСІЛІ. Це дядечко Джек.

ГВЕНДОЛЕН (*відступає*). Джек! **Який жах!** (Некряч, 33)

Коли приходить Елджернон, який видає себе за Ернеста, приїхавши до маєтку свого друга познайомитися із Сесілі, Гвендолен відразу впізнала в ньому свого кузена, і називає його справжнє ім'я. Ці ситуації дзеркальні.

GWENDOLEN. I felt there was some slight error, Miss Cardew. The gentleman who is now embracing you is my cousin, Mr. Algernon Moncrieff.

CECILY (*breaking away from Algernon*). Algernon Moncrieff! **Oh!** (*The two girls move towards each other and put their arms round each other's waists as if for protection.*)

CECILY. Are you called Algernon?

ALGERNON. I cannot deny it.

CECILY. **Oh!** (Wilde, 70)

ГВЕНДОЛЕН. Я відчувала, що тут сталася невеличка помилка, міс Кард'ю. Добродій, що зараз обіймає вас, - це мій кузен, містер Елджернон Монкріф.

СЕСІЛІ (*відсторонюючись від Елджернона*). Елджернон Монкріф?! **О!** (*Дівчата підходять одна до одної і обнімаються за талію, немов шукаючи прихистку одна в одної*.) То вас звать Елджернон?

ЕЛДЖЕРНОН. Таки Елджернон.

СЕСІЛІ. **О!** (Доценко, 360)

ГВЕНДОЛЕН. Я відчувала, що сталася якась невеличка помилка, міс Кардью. Джентльмен, який вас обіймає, - мій кузен, містер Елджернон Монкріф.

СЕСІЛІ (*вириваючись з обіймів Елджернона*). Елджернон Монкріф! **Який жах!** (*Дівчата підходять одна до одної і обнімаються за талії, неначе у пошуках підтримки*.) Вас звать Елджернон?

ЕЛДЖЕРНОН. Не могу заперечувати.

СЕСІЛІ. **Боже мій!** (Некряч, 33)

У перекладі Р.Доценка українське “О!” висловлює дуже мало порівняно з англійським Oh!, що добре відчула і відтворила Т.Некряч, оскільки для Сесілі – це момент гіркої розчарування, розбиваються усі її мрії і надії про коханого на ім'я Ернест. Однак, вигук О! висловити увесь цей підтекст не здатен – хіба що за рахунок блискучої акторської гри, яка, тим не менш, може перетворитися на фальшивку, якщо занадто акцентувати цей вигук. Тому вірним і ближчим до оригіналу є другий переклад “Боже мій!”, який експлікує підтекст, закладений в англійському висловлюванні. В ході експерименту ця ситуація, запропонована актрисам, отримала наступну інтерпретацію: дві актриси відреагували висловом “Оце так!”, дві – “Який жах!” і ще дві – “О Боже!”.

Таким чином, зважаючи на результати експерименту, та дослідження загалом, можемо встановити, що переклад експресивів, які являють собою незалежне висловлювання, має здійснюватися в драматичному діалозі лише на прагматичному рівні – з урахуванням контексту, фонових знань та персональних характеристик мовців, що забезпечує природність звучання та сценічність висловлювання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бэнтли Э. Жизнь драмы / Э.Бэнтли. – М.: Искусство, 1978. – 368 с.
2. Каптурова О.В. Семантика англійського вигуку Oh // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Вип. 24. ч.ІІ. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008 – С. 25–29
3. Серль Дж. Что такое речевой акт? / Дж.Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М.: Наука, 1986. – С. 47–55
4. Вайлд О. Як важливо бути поважним / Оскар Вайлд / Бібліотека світової літератури: Портрет Доріана Грея [Пер. з англ. Р.Доценка] – Харків: Фоліо, 2006. – С. 297-385 (Доценко)
5. Вайлд О. Конче треба бути Ернестом / Оскар Вайлд / [Пер. з англ. Т.Некряч]. – На правах рукопису. Літературно-драматична частина Національного академічного театру імені І.Франка. (Некряч).
6. Шов Б. Учень Диявола / Бернард Шов // Твори: Т.3 / [Ред.. Освальда Бургардта, пер. Є.Ржевуцької]. – Х.-К.: Літ-ра і мистецтво, 1932. – С. 85–142 (Ржевуцька)
7. Шов Б. Учень диявола: [мелодрама] / Бернард Шов / [пер. з англійської М.Овруцької за ред. Бориса Тена]. – К.: Мистецтво, 1954. – 112 с. (Овруцька)
8. Шоу Б. Пігмаліон / Бернард Шоу / [Пер. М.Павлова] // Всесвіт. – 1999. № 11-12. – С.10–56. (Павлов)
9. Шоу Б. Пігмаліон / Бернард Шоу / [Пер. О. Мокровольського] // Тема : [На допомогу вчителю зарубіжної літератури]. – 1999. - № 2. – С. 2–79 (Мокровольський)
10. Shaw G.B. The Devil's Disciple / G.B.Shaw / The Complete Plays of Bernard Shaw. – London, 1934. – P. 218–250 (Disciple)
11. Shaw G.B. Pygmalion / G.B.Shaw / The Complete Plays of Bernard Shaw. – London, 1934. – P. 716-758 (Pygmalion)
12. Wilde O. The Importance of Being Earnest / Oscar Wilde / Selections from Oscar Wilde . – vol.2 – Moscow Progress Publishers, 1979. – P. 7–97 (Wilde)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Шліхар – аспірантка кафедри Теорії та практики перекладу з англійської мови Національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: прагматичний аспект перекладу творів драматургії, теорія драми, теорія мовленнєвих актів, принципи і стратегії ввічливості.

**БІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО АКЦЕНТУ
В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ**

Анна ЩЕРБАК (Київ, Україна)

У статті розглянуто дві функції іноземного акценту в художньому творі в рамках ідіолекту і стратегії його відтворення у перекладах.

The article highlights two functions of a foreign accent in work of literature within the framework of idiolect, as well as the strategies of its possible rendering in translation.

В перекладацькій літературі можна знайти різні точки зору про можливість і необхідність відтворення в перекладі мовних порушень у тексті оригіналу, які пов'язуються з імітацією мови іноземця. Хоча деякі лінгвісти вважають, що подібні порушення не слід відтворювати у перекладі, а в кращому випадку для їхнього відтворення використовувати розмовні форми мови перекладу, насправді ж це один з красномовних елементів авторського стилю, який потребує пильної уваги перекладача [3: 156].

В творах британської та американської літератур відчувається вплив різних мов і культур, представники яких мешкають на територіях цих країн. Персонажі творів В.Колінза, Дж.Голсуорсі, А.Крісті, Е.Гемінгвея, Дж.Д.Селінджера, Е.Л.Доктороу та інших говорять не просто різними голосами – деякі з них мають іноземний акцент. Англійський читач отримує різнотональну поліфонічну звукову картину дії, а в українських перекладах цих творів поліфонія відчутно слабкіша. Причиною цього нерідко є безпідставна відмова перекладачів від відтворення іноземних акцентів, які є яскравою авторською фарбою характеристики.

„Королева” детективу А.Крісті створила незабутній образ приватного детектива, бельгійця за походженням, Еркюля Пуаро, який після виходу у відставку переїхав до Лондона, але бере участь у розслідуваннях злочинів як у Великій Британії, так і за її межами.

Еркюль Пуаро є центральною фігурою багатьох романів і оповідань письменниці, і згідно з законами жанру, далекого від поглибленої психологічної розробки характерів, він наділений „комплектом” стандартних рис, які роблять його впізнаваним наскрізним героєм. До цього набору (поруч з його майже одержимістю до порядку і симетрії) безумовно належить французький акцент, завдяки чому у будь-якому фрагменті тексту безпомилково вгадується саме Еркюль Пуаро.

А.Крісті вдається до низки прийомів створення мовленнєвого портрету Пуаро через його французький акцент: іншомовні вкраплення, калькування, граматичні помилки тощо.

Іншомовні вкраплення не впливають суттєво на розуміння змісту, навіть якщо читач не володіє французькою мовою. Контекстуально їх завжди доволі легко зрозуміти. До них належать *Tout de tête (все одно), mon ami (друге мій), tres bien (дуже добре), comment? (що?), Mon Dieu! (Господу!), Pas du tout! (Зовсім ні!), Tiens! (Ага!), Eh bien? (ну?)* тощо [4; 5; 6].

За традицією, що склалася в українській видавничій справі, іншомовні вкраплення залишаються без змін, проте їхні переклади подаються у виносках. Тільки це одне вже здатне створити бодай натяк на акцент. Проте в більшості українських перекладів ці вкраплення перекладаються в самому тексті, що не може не змінити інтенцію автора.

'Mon Dieu, mon ami, but use your little grey cells? [5: 13]

'Parbleu! so that it should produce the effect upon me that it has upon you.' [5: 13]

Дистинктивною рисою французького акценту Пуаро є **вживання слів високого стилю, які мають нейтральні відповідники** в англійській мові, але схожі за звучанням з нейтральними французькими словами. Наприклад, Пуаро майже всюди вживає *comprehend (фр. comprendre)* замість *understand*, *recount (фр. raconter)* замість *tell, retell*, *déranger (фр. déranger)* замість *disturb, in verity (фр. en vérité)* замість *in fact, actually*, *permet me (фр. permettez-moi)* замість *let me, rest assured (фр. rester)* замість *remain, keep, stay* [4; 5; 6].

Очевидно, передати у перекладі ці тонкощі, що мають пояснення в історії англійської мови, дійсно дуже важко, особливо із збереженням того гумористичного відтінку, який відчуває кожен англієць. Для перекладу слід шукати оптимальні компенсаційні стратегії.

Ідіолект Пуаро позначається синтаксичними структурами, відмінними від нормативних англійських структур. Персонаж має особливу схильність до **конструкції mise-en-relief** –

емфазі, характерної для французької мови, коли той або інший член речення ставиться в ініціальну позицію, а потім повторюється прономінально.

'The true work, it is done from within...' [5:8]

The great criminals, the criminals of method, they do not exist.' [5: 9]

Нерідко Пуаро вдається і до калькування іншої моделі *mise-en-relief*, коли в термінальній позиції повторюється актуалізований член речення.

"Yes - I think you are right... It is definitely a point of view, that." [4: 174]

Пуаро калькує і простіші французькі синтаксичні конструкції: *my friend* (при звертанні), *but yes (фр. mais oui)*, *see you, my friend (фр. voyez-vous, mon ami)*, вживає означення у постопозиції, що також є типовим для французької мови: *the crossing so terrible* [4; 5; 6].

Крім того в мовленні Пуаро можна зустріти **граматичні помилки**, обумовлені впливом його французької мови. Типовим тут є вживання займенників чоловічого та жіночого роду *he/she* замість *it* у відношенні до неживих предметів. Французька мова, як відомо, має граматичну категорію роду.

Нижченаведений приклад можна вважати квінтесенцією ідіолекту Еркюля Пуаро.

'You have slept well, yes¹? You have recovered from the crossing so terrible²? It is a marvel³, almost you are exact⁴ this morning. Pardon⁵, but your tie is not symmetrical. Permit that⁶ I rearrange him⁷.' [5: 8]

Тут бачимо *yes (1)* замість *haven't you*, *the crossing so terrible (2)* замість *so terrible a crossing*. Англійський іменник *marvel (3)* – *диво* є фонетичною калькою від французького прикметника *merveilleux* – *чудовий*, хоча природніше було б сказати *it's amazing*. Англійське *pardon* вживається у вужчих контекстах ніж французьке *pardon*, і тут було б доцільніше *excuse me*.

Використання в творах про Еркюля Пуаро його французького акцента є для письменниці принциповим моментом. А.Крісті вдається до цієї фарби з метою створити чітко окреслений образ свого героя, надати йому виразності. Цю **функцію іноземного акценту** можна назвати **характеризуючою**. На жаль, більшість відомих перекладів романів і оповідань, в яких діє Еркюль Пуаро, не зберігає цю функцію його ідіолекту. За дуже рідкими, поодинокими винятками Пуаро здебільшого говорить стандартною мовою. Отже, ця характеризуюча функція у перекладах втрачається, і герой блідне, його індивідуальність нівелюється.

Однак іноземний акцент у художніх творах може виконувати й іншу функцію – **функцію утворення місцевого колориту**. Так Е.Гемінгвей у романі "For Whom the Bell Tolls" вкраплює іспанські слова і вирази у пряму мову іспанців, вказуючи тим самим, де відбувається дія, і що головний герой роману, американець Роберт Джордан, сприймає це мовлення як нерідне, хоча й сам говорить цією мовою. Тут важливе певне „дистанціювання” між оповідачем / головним героєм і тим мовним середовищем, в якому вони знаходяться.

Таку ж функцію виконує і французький акцент у романі А.Крісті "Murder on the Links" (в українському перекладі В.Хижняка – „Запізніла розплата”). Головна дія роману протікає у Франції, і більшість персонажів там французи.

Французькі вкраплення в мовленні французів вказують, що всі розмови ведуться французькою мовою. Письменниця вдається до усіх своїх випробуваних засобів створення французького акценту, аналогічних до ідіолекту Пуаро, коли він говорить англійською: це і вкраплення, і слова, які мають фонетико-графічні, а не семантико-стильові аналоги в англійській мові. Тільки коли служниця-француженка Деніз намагається імітувати англійську вимову незнайомки-англійки, що відвідала її хазяїна перед його загибеллю, письменниця вдається до графем, що передають особливість вимови служниці.

"'Yeas-yeas-but for Gaud's saike go nouw!'" [5:31]

Єдине, чого не можна спостерігати в мовленні персонажів-французів – це граматичні помилки. Цілковито зрозуміло, що говорять вони своєю рідною мовою, так само, як і Пуаро, що прибув туди розслідувати вбивство. Очевидно, що такі мовні засоби утворюють неповторність художньої форми даного роману. Проте, звернувшись до перекладу, легко побачити, що жодна з двох функцій не відтворюється.

Принагідно зауважимо, що під час перебування у Франції мовлення капітана Гастінгса у цьому романі є граматично правильним, сказати б, дистильованим. Він говорить як людина,

що гарно вивчила іноземну мову, проте не володіє ідіоматичністю. Ідіоматичність, легкість, гумор виникають, коли Гастінгс говорить зі своєю співвітчизницею, „Попелюшкою”.

'Well, if that doesn't beat the band! [5: 88]

'Aren't you and your friend the big bugs?' [5: 88]

Це неординарний прийом „ідіолектизації”, який вартує окремого дослідження.

Таблиця, що наводиться, наочно демонструє, як послідовно у перекладі В.Хижняка стираються усі ознаки іноземного акценту.

<p><i>'This is out of the ordinary, <u>mon ami.</u> [5:9]</i> <i>'<u>Mon Dieu, mon ami,</u> but use your little grey cells?' [5:13]</i></p> <p><i>'Parbleu! so that it should produce the effect upon me that it has upon you.' [5:13]</i> <i>'<u>Mais oui</u> – to make sure of my coming! [5:13]</i> <i>There is a mystery about her, <u>you comprehend.</u>' [5:74]</i></p> <p><i>And your indiscretions! You <u>recount</u> them <u>not?</u>[5:142]</i></p> <p><i>I regret infinitely to <u>derange</u> you, but you will perhaps understand that the atmosphere of the villa is not too congenial to me.[5:185]</i> <i>'The true work, <u>it is done from within.</u> The little grey cells – <u>remember always</u> the little grey cells, <u>mon ami.</u>'[5:8]</i> <i>The great <u>criminals, the criminals</u> of method, they do not exist.' [5:9]</i> <i>"Yes - I think you are right... It is definitely a point of view, <u>that.</u>" [4: 174]</i> <i>'<u>See you, my friend,</u> there is no time to lose... You accompany me <u>n'est-ce pas?</u> [5:12]</i> <i>'You have slept well, <u>yes?</u> You have recovered from the crossing <u>so terrible?</u> It is a <u>marvel, almost you are exact</u> this morning. <u>Pardon,</u> but your tie is not <u>symmetrical. Permit that I rearrange him.</u>' [5:8]</i></p>	<p>- Це виходить за рамки звичайного. [1:10] - <u>Боже мій,</u> чому ви не користуєтесь своїми маленькими сірими клітинами? [1:11] - Та з тим, щоб справити на мене таке враження, яке справив на вас. [1:11] - <u>Певна річ,</u> щоб примусити мене приїхати! [1:12] Її оточує якась таємниця, якщо ви <u>розумієте,</u> що я маю на думці. [1:43] А тепер я хотів би повернутися до вашого нерозсудливого вчинку. Сподіваюсь, ви нічого не приховуватимете?[1:78] Мені дуже неприємно, що змушений <u>турбувати вас</u>...[1:100]</p> <p>“Розгадка тут. В маленьких сірих клітинах. <u>Ніколи не забувайте</u> про маленькі сірі клітини, мій друже!..”[1:9] - Немає вже злочинців, озброєних власним методом. [1:9] - Так, мабуть, ви праві... Гм... Це, безперечно, особлива точка зору...[2: 426] - <u>Бачите, любий друже,</u> ми не можемо гаяти часу... Ви поїдете зі мною, чи не так? [1:11] - Гадаю, добре виспались?.. І вже оговталися після виснажливого плавання через канал? Дивно, що сьогодні ви з'явилися майже вчасно. <u>Даруйте,</u> ваша краватка висить несиметрично. Дозвольте поправити... [1:9]</p>
---	---

Принципово чи ні, але перекладач, знехтувавши всіма ознаками акценту, позбавив твір його стилістичної оригінальності. Зрозуміло, що важко знайти повні аналоги для тих засобів, якими утворюється іноземний акцент в тій або іншій мові, контамінація залежить від розбіжностей у мовних структурах. Перекладач повинен вміло користуватися ресурсами цільової мови з метою досягнення аналогічного ефекту у цільовій культурі. Стратегії відтворення французького акценту в українському перекладі можуть бути, на думку Т.Є.Некряч та О.М.Копильної, такі:

1) фонетичні засоби: заміна дзвінкх приголосних глухими, заміна твердих приголосних м'якими, і навпаки, заміна голосних, пом'якшення «л».

2) порушення морфологічної і синтаксичної норми: неправильне вживання форм роду, числа особи, відмінка іменників і прикметників, форм особи часу, способу дії дієслова, неправильне керування і узгодження.

3) неправильне вживання слів, вкраплення іноземних слів та виразів.

Перекладач може користуватись компенсацією, якщо переклад звучить природньо та правдоподібно [3: 159]. Рідна мова, література і культура є невичерпним джерелом для перекладацьких пошуків. Перекладач не має права на власний розсуд відмовлятися від відтворення тих або інших елементів художньої форми, вважаючи їх другорядними чи неістотними. У художньому перекладі дрібниць не існує.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Крісті А. Запізніла розплата // Три повісті. Переклад Ю.Лившиця та М.Олійника. – К.: Радянський письменник, 1971. – С.3-161.
2. Крісті А. П'ятеро поросят. Переклад Ю.Лившиця та М.Олійника.// А.Крісті. Три повісті – К.: Радянський письменник, 1971. – С.323-491.
3. Некряч Т.С., Копильна О.М. Відтворення контамінованої мови в українських перекладах. // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 36. наукових праць. Вип. 1. – К.:КНУ, 2002. – С.155-159.
4. Christie, A. Five Little Pigs = Пять поросят / А.Кристи. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 384р.
5. Christie, A. Murder on the Links. – NY: Dell, 1991. - 224 p.
6. Christie, A. Selected Stories. – М.: Progress Publishers, 1976. – 334р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Щербак Анна – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології КНУ ім. Т.Шевченка.

Наукові інтереси: ідіолект, соціолект, діалект як проблеми перекладу.

**ВПЛИВ ЕЛІМІНАЦІЇ НА ВІДТВОРЕННЯ СЮЖЕТНОЇ ЛІНІЇ У ТЕКСТІ
ПЕРЕКЛАДУ ДЕТЕКТИВНОЇ ОПОВІДІ**

Олена ХАН (Херсон, Україна)

У статті проаналізовано вплив елімінації на відтворення сюжетної лінії у тексті перекладу детективної оповіді.

The article analyses the influence of elimination on reproduction of the target texts plot in a detective narration.

Як відомо переклад будь-якого тексту здійснюється згідно з жанрово-стилістичною нормою, яка, у свою чергу, визначає вимоги щодо відповідності тексту перекладу (далі – ПТ) домінантній функції і стилістичним особливостям типу тексту, до якого він належить. Норма відповідності ПТ домінантній функції вихідного тексту (далі – ВТ) визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги є нормативними правилами, що характеризують тексти аналогічного типу у мові перекладу. Жанрово-стилістична норма визначає як необхідний рівень еквівалентності, так і домінантну функцію ПТ, забезпечення якої складає основне завдання перекладача і головний критерій оцінки якості його роботи [3].

Для досягнення адекватності ПТ перекладач у своїй діяльності застосовує цілу низку прийомів, засобів і трансформацій. Теоретичне обґрунтування доцільності використання перекладацьких прийомів у своїх працях надавали як зарубіжні, так і вітчизняні лінгвісти-перекладознавці серед яких: Бархударов Л.С., Влахов С.І., Комісаров В.Н., Карабан В.І., Корунець І.В., Паршин А., Рецкер Я.І., Федоров А.В., Флорін С.П., Швейцер О.Д. та багато інших. Що ж до жанрово-стилістичних особливостей детективу як типу тексту, то його вивчали такі вітчизняні лінгвісти як: Барба Л. В., Дученко Л. В., Лещенко А. В., Шама І. М., Швець А. І. та ін.

Мета даної статті – проаналізувати вплив елімінації на відтворення сюжетної лінії у тексті перекладу детективної оповіді.

Завдання перекладача – передати цілісно і точно зміст оригіналу засобами іншої мови за умов збереження його стилістичних і експресивних особливостей. Якщо критерієм точності постає тотожність інформації, що подається різними мовами, то цілісним (повноцінним або адекватним) можна вважати такий переклад, котрий передає цю інформацію рівноцінними засобами. Інакше кажучи, на відміну від переказу, переклад повинен передавати не лише те, що виражено оригіналом, а й так, як це виражено у ньому. Цю вимогу висувають як до усього тексту перекладу в цілому, так і до окремих його частин [6].

Для досягнення адекватності ПТ перекладач використовує у своїй практиці велику кількість перекладацьких прийомів і трансформацій, серед яких – елімінація або випущення. Прийом елімінації передбачає відмову від передачі у ПТ семантично надмірних мовних одиниць, значення яких, виявляються нерелевантними або легко відновлюються у контексті. Прикладом семантичної надмірності може слугувати використання в англійському тексті так званих «парних синонімів» – слів з близьким значенням, що вживаються паралельно. Це явище не є характерним для української мови і при перекладі один із синонімів, як правило, випускається. В англійській мові «парні синоніми» найчастіше вживаються в текстах юридичного характеру, промовах, матеріалах публіцистичного жанру. Надмірні елементи ВТ не зводяться тільки до вживання «парних синонімів», випускати у ПТ можуть й інші частини ВТ. Прийом елімінації може бути не пов'язаним з намаганням усунути надмірні

елементи ВТ. Однією з причин його застосування може бути зайва конкретність англійського тексту, що виявляється у вживанні числівників, назв мір і ваги там, де це недостатньо мотивовано змістом ВТ. Іншим міркуванням на користь прийому елімінації є необхідність здійснити, у міру можливості, компресію ПТ, враховуючи, що у ході процесу перекладу різноманітні дописки, пояснення і описи, що використовуються перекладачем, можуть значно збільшити об'єм ПТ порівняно з ВТ. «Тому перекладач, щоб урівноважити цю тенденцію, прагне до скорочення загального об'єму ПТ, випускаючи надмірні елементи де це можливо у межах мовних та стилістичних норм мови перекладу» [2].

Таким чином, межі впровадження елімінації одиниць ВТ у ПТ чітко окреслені, і тому перекладач повинен застосовувати цей прийом з особливою обережністю, щоб запобігти втраті важливих інформативних і конотативних частин ВТ. До того ж, перекладач повинен дотримуватися жанрово-стилістичних норм перекладу, іншими словами, не для кожного типу тексту прийнятна елімінація, що виходить за межі відомих випадків її застосування. Приміром, при перекладі творів детективного жанру використання елімінації почати може призвести до переривання сюжетної лінії та втрати важливих елементів оповіді.

Отже, розглянемо приклади елімінації у ПТ детективного твору Реймонда Чандлера "Killer in the Rain": *"He shook money out of it, selected a few bills from the bunch, stuffed the rest back, ... , arranged five century notes like a light poker hand and put them under the base of the fan on the table. That was a lot of work. It made him grunt"* [8: 1]. ПТ: «Він витрусив на стіл гроші, вибрав кілька банкнот, решту сховав назад Розклавши на столі п'ять стодоларових купюр, мов скупий гравець у покер, Дравек підсунув їх під вентилятор. Робота мала бути серйозна. -----» [7: 1]. Ми спостерігаємо елімінацію останнього речення ВТ і неадекватний переклад попереднього, так як у його перекладі ледве вбачається зв'язок зі змістом даного фрагменту. Елімінація у даному випадку недоречна, оскільки випущене речення постає частиною характеристики персонажа, нівелювання якої іде всупереч задуму автора. Крім того відомо, що Реймонд Чандлер був майстром деталей через які опосереднено описував свої персонажі і у своїй творчості наслідував стиль Хемінгуея часто вдаючись у своїх творах до коротких речень [1]. І тому, у даному випадку елімінація не виправдана, тому що не тільки стирає частину характеристики персонажа й розриває логічну послідовність оповіді, а й нівелює ідію автора. Доречнішим було б вдатися до контекстуального перекладу на кшталт: «Усе це завдавало йому багато клопоту. Його соніння нагадувало рохкання».

Розглянемо наступний приклад елімінації: *"I could see something in his point of view"* [8: 4]. У ПТ переклад цього речення відсутній. Слід зазначити, що у даному фрагменті тексту детектив Марло (магістральний персонаж творів Реймонда Чандлера) розмірковує про те, як швидко вбивця втік через потаємний хід і подумки іронізує «я його чудово розумію», тобто «на його місці я зробив би так само». Зважаючи на те, що почуття гумору і схильність до іронічних висловлювань є характерними рисами детектива Марло, елімінація, у даному випадку, знову нівелює характеристику персонажа.

Інший приклад застосування елімінації: *"We went back along the pier and got into the small black sedan and drove back towards the city along a white highway washed clean by the rain, past low rolling hills of yellow-white sand terraced with moss. A few gulls wheeled and swooped over something in the surf. Far out to sea a couple of white yachts on the horizon looked as if they were suspended in the sky"* [8: 7]. ПТ: «Потім ми пройшли уздовж причалу, сіли в чорну машину й поїхали назад до міста чистим після дощу шосе. ----- Чайки кружляли над бухтою і щось вихоплювали з хвиль прибою. Далеко в морі, на самому обрії пливли дві білі яхти. ----- » [7: 8]. Зважаючи на те, що оповідь у текстах детективного жанру «хард-бойлд» зазвичай небагата на описи природи та ліричні відступи, елімінація у даному випадку недоречна, оскільки забирає у читача можливість на мить відволіктися від напруженого сюжету і разом з автором помилуватися морським пейзажем.

Наступне випущення знову стирає певну характеристику персонажа: *"I hadn't had any dinner but whisky ..."* [8: 8]. Слід пригадати, що однією із сталих характеристик приватного детектива жанру «хард-бойлд» є потяг до спиртного і це означає, що у даному випадку елімінація нівелює цю сталу характеристику.

Іноді елімінація позбавляє сюжет важливих деталей як у наступному прикладі: “*The cases were small and open and packed any old way. A man in very new overalls was fussing with them. ... There were about a dozen boxes on the truck when the man in the very new overalls got up in front and gunned his motor*” [8: 9]. ПТ: «Коробки були відкриті й напаковані якимись старими книжками. Навколо них метушився чоловік у ----- новому робочому халаті. ... Коли на ваговозу вже стояло з десяток коробок, чоловік у ----- новому робочому халаті сів за кермо й запустив двигун» [7: 10]. У перекладі елімінується інформація про те, що робітник був у «дуже новому робочому халаті». А це, насправді, дуже важлива деталь для сюжету твору. Саме завдяки «надзвичайній новизні робочого халату» Марло здогадався що це вірогідно «маскарад», тобто, це був не робітник, а спільник крадія заборонених видань. Отже, елімінація у даному випадку позбавляє рецептора ПТ, який опосереднено бере участь у розслідуванні, важливого доказу.

«Завдяки» наступній елімінації втрачається логіка оповіді: “*Don't get clever, I said. Did Marty kill him? Her chin came down an inch. Yes. Why did he do it? I don't know, very dully. Seen much of him lately?*” [8: 12]. ПТ: «----- У неї аж трохи відвисла щелепа. Так. Чому він це зробив? ----- Ти часто бачилася з ним останнім часом?» [7: 13]. У цьому прикладі спостерігається втрата логіки оповіді, тобто героїня реагує на запитання детектива, які не прозвучали у ПТ. Елімінація у даному випадку не тільки не виправдана, а взагалі є неприпустимою оскільки ця неточність спричинює незрозумілість змісту цього фрагменту твору для рецептора ПТ. І ще: “*Then his eyes went down the floor, to the thin rug that was over the place where Steiner's body had been. Slade moved the rug with his foot and suddenly tensed, staring down. It was a good act – or else Slade had a nose I could have used in my business*” [8: 13]. ПТ: «Далі перейшов до гобелена, що прикрашав те місце, де вночі лежав труп Стейнера. ----- То була майстерна гра – або ж у Слейда був нюх, на який і я міг би позаздрити» [7: 14]. Випущення у даному випадку недоречне, оскільки еліміноване речення логічно зв'язує у ВТ попереднє речення з наступним, а його відсутність у ПТ перериває логічну послідовність оповіді.

Розглянемо ще один приклад: “*The little revolver made a dull, heavy sound that was not loud. A bullet missed Marty and broke glass in one of the folded back french windows. Marty stood perfectly still again. He looked as if all his muscles had gone back on him*” [8: 18]. ПТ: «Маленький револьвер видав глухий, важкий, але не дуже гучний звук. Куля пролетіла повз Марті й розбила шибку в одному з високих вікон. Марті навіть не ворухнувся. -----» [7: 19]. Без перекладу випущеного речення рецепторові ПТ може здатися, що Марті (організатора крадіжки) не налякали постріли націлені в його бік. У той час, коли з фрагменту ВТ цілком зрозуміло, що він цих пострілів не очікував, і коли вони пролунали оціпенів від страху. Крім того, цей фрагмент надає динаміки опису подій, характеризує ситуацію і самого персонажа. Можливо, краще було б вдатися до контекстуального перекладу на зразок: «Здавалося, він застиг неначе камінь». І цим самим передати у ПТ страх і оціпеніння Марті.

Наступна елімінація нівелює важливе конотативне значення: “*Then Dravec was between us and Carmen was knocked out of the way like a dead leaf and there was nothing more that anybody could do about it. Marty's bullets couldn't stop Dravec. Nothing could. If he had been dead, he would still have got Marty. He got him by the throat ...*” [8: 19]. ПТ: «Кармен змело вбік, як сухий листок, і тепер Дравекові вже не міг перешкодити ніхто. ----- Дравек схопив ворога за горло» [7: 20]. Випущено фрагмент який хоч і не несе важливого інформативного значення, але має певне конотативне значення, а саме – «нестримне бажання Дравека добратися до Марті».

При перекладі було еліміновано ще один важливий фрагмент ВТ: “*Blood came out of his mouth. His eyes strained upwards as if to see through a fog. Carmen Dravec went down beside him and began to wail like a frightened animal. There was noise outside in the hall, but nobody showed at the open door. Too much casual lead had been flipped around*” [8: 19]. Цей фрагмент важливий для збереження у ПТ як підготовка до іншої сцени твору, а головне – для правдоподібності оповіді, тому що будь-хто не може різко переключитися на інші дії пістя того, як у нього на очах відбулося вбивство. Тим більше, фрагмент не є надмірною

складовою тексту, а це означає що передумов для елімінації не було. Варіантом перекладу можна було б запропонувати щось на кшталт: «З рота у нього текла кров, а очі застигли наче вдвляючись в туман. Кармен Дравек впала поряд з ним і почала завивати як налякана тварина. У коридорі почувся якийсь шум, але нікого не було видно крізь відчинені двері. Мабуть прозвучало надто багато пострілів».

Розглянемо наступний приклад елімінації: “*I knelt down beside Dravec. He tried to say something, but I couldn't hear the words. Then the strained look went out of his eyes and they were aloof and indifferent like the eyes of a man looking at something a long way off, across the plain*” [8: 19]. ПТ: «Я став навколішки перед Дравеком. Він намагався щось сказати, та я нічого не зрозумів. Потім його напружений погляд згас, очі стали безживними. -----» [7: 20]. Взагалі автор не досить часто вдається до порівнянь і тому його випущення у ПТ нівелює елемент, що має художньо-естетичне значення, чим і збіднює тканину оповіді.

Елімінація наступного фрагменту спричинила втрату відображення колориту мови персонажа: “*I wanted the pictures. I didn't care a lot about trash like Steiner or Joe Marty and his girl friend, and still don't*” [8: 21]. Поміж інше, Реймонд Чандлер був майстром яскравого діалогу де його персонажі розмовляли соковитою мовою якою говорила тодішня Америка, що майоріла сленгом і розмовними елементами [4]. І тому, випущення даного фрагменту деякою мірою нівелює ідію автора. Переклад на зразок: «Я просто хотів забрати фотографії. Мене не хвилювало таке сміття як Стайнер або Марті з його дівчиною, не хвилює і дотепер» був би доречнішим і цілком у стилі автора.

Випущення фінальної позиції тексту є невиправданим перекладацьким прийомом: “*I started the car and drove west along First Street, Through a long echoing tunnel. When we were out of that, M'Gee said: Next time I send you a client I won't expect you to snitch on him, boy*” [8: 21]. Це сильна позиція тексту, яка фактично закінчує повість і тому те, що елімінація зачіпає не одну лексему, а цілий фрагмент є невиправданою дією перекладача. Слід зазначити, що у даному випадку еліміновано кільцеву фразу твору. Достатньо пригадати, що саме поліцейський Фіалка М'Джі відправив Дравека до приватного детектива Марло, щоб той владнав його справи, а у кінцевому фрагменті М'Джі з іронією згадує цей момент. Адекватним був би переклад на кшталт: «Я завів машину і поїхав на захід вздовж Першої вулиці крізь довгий відгомінкий тунель. Коли ми з нього виїхали, М'Джі сказав: «Хлопче, сподіваюсь наступного разу коли я приїду тобі клієнта ти не будеш доносити на нього». Таким чином, очевидно, що починає і закриває повість кільцева фраза, яка є однією із ознак стилю автора і тому елімінація цієї фрази недоречна, оскільки шкодить якості перекладу.

Отже, жанрово-стилістичні особливості детективної оповіді передбачають переклад, у якому хід подій відповідає оригіналу. За законами жанру, рецептор детективного твору бере опосереднену участь у розслідуванні (тобто, у процесі читання уважно стежить за ходом подій і намагається самостійними міркуваннями розкрити злочин) і тому його не слід позбавляти важливих деталей «за допомогою» елімінації певних фрагментів.

Перекладознавчий аналіз текстів є досить цікавою і актуальною темою, особливо аналіз жанрово-стилістичної градації творів серед яких детектив постає як недостатньо вивчений тип тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анджпаридзе Г. Феномен Реймонда Чандлера. – Доступний з: <<http://www.ae-lib.org.ua>>
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – Доступний з: <<http://www.classes.ru>>
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Доступний з: <<http://www.classes.ru>>
4. Уильям Сомерсет Моэм. Упадок и разрушение детектива. – Доступний з: <<http://detective.gumer.info>>
5. Паршин А. Теория и практика перевода. – Доступний з: <<http://linguists.narod.ru>>
6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода/ Дополнения и комментарии Д.И. Ермоловича. – 2-е изд., стереотип. – М.: «Р. Валент», 2006. – 240 с.
7. Реймонд Чандлер. Убивство під час дощу. Переклад Олексія Барієва, 1989. – 22с. – Доступний з: <<http://ae-lib.org.ua>>
8. Raymond Chandler. Killer in the Rain, 1935. – 21с. – Доступний з: <<http://ae-lib.org.ua>>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Хан – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, Інститут іноземної філології, Херсонський державний університет.

Наукові інтереси: перекладознавство, міжкультурна комунікація, лінгвістика тексту, стилістика.

СТАТТІ НІМЕЦЬКИХ ПАРТНЕРІВ-СПОНСОРІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ

MACHT DURCH SPRACHE – MACHT UND OHNMACHT DES WORTES

Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

Стаття присвячена дослідженню питання сутності мови як історичного та соціального феномена та сили слова. Розглядається, за яких обставин, за допомогою яких засобів, серед якої аудиторії та яку силу може мати слово. Наводяться приклади з літератури та історії людства.

The article runs about the complex language nature as a historic and social phenomenon and the power of the word. Giving examples from World Literature and Human history the author investigates under what conditions, with the help of what means, among what audience what power the word can have.

Ohne in die Rolle desjenigen schlüpfen zu wollen, von dem der deutsche Dichterkönig JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749-1832) gesagt hat, „*ein jeder weil er spricht, glaubt auch über die Sprache sprechen zu können*“, seien mir ein paar einleitende Worte zum Wesen der Sprache gestattet:

Zur besseren Verständlichkeit sei hier vermerkt: Wir verwenden den Begriff Sprache für zwei Erscheinungen: einmal für die Sprache allgemein und für die Fähigkeit, sich sprachlich mitzuteilen; zum anderen für den Einfluss der Sprache und die Macht und den Bedeutungsgehalt des Wortes. Der Indogermanist WALTER PORZIG (1895-1961) verdeutlicht in seiner gemeinverständlichen Darstellung des für die Sprachwissenschaft bedeutenden, mustergültigen und zugleich fesselnden Werkes: „*Wunder der Sprache*“ (1950, ³1962), den Unterschied mit einer Anekdote: Eine Frau sagt zu der Nachbarin: „*Denken Sie nur, der Professor nebenan, der zehn Sprachen spricht, hat vor Schreck die Sprache verloren!*“ Die Nachbarin: „*Ach, - welche denn?*“

„*Es ist schwer, über Sprache zu sprechen, weil es mittels Sprache geschehen muss*“, sagte einst der bayerische Sprachforscher und Dialektologe JOHANN ANDREAS SCHMELLER (1785-1852), und fährt dann fort: „*es ist das Eichen eines Maßes an diesem Maß selbst; ein Beschauen gefärbten Glases durch gefärbtes Glas; ein MÜNCHHAUSENSches Ziehen am Schwanz des Pferdes, auf dem man sitzt.*“ „*Die Sprache kann*“, so WILHELM VON HUMBOLDT (1767-1835), „*unter keiner Bedingung wie eine abgestorbene Pflanze erforscht werden, denn Sprache und Leben sind unzertrennlich.*“

Was ist Deutsch? Vor etwas mehr als 100 Jahren parodierte der österreichische Schriftsteller und Philosoph FRITZ MAUTHNER mit seiner Antwort auf diese Frage vermeintlichen Tiefsinns: „*Das in unseren Schulen gelehrte Hochdeutsch ist – das in unseren Schulen gelehrte Hochdeutsch*“ (1901, II: 159).

Um sprechen zu lernen, muss man nicht zur Schule gehen, wohl aber, um etwas über Sprache zu lernen. Und dieses Sprachwissen aus den beiden ersten Lebensjahrzehnten konserviert man, es wird zur Elle, mit der man alle sprachlichen Neuerungen misst. Neue Erscheinungen in der Sprache werden nicht annähernd so leicht akzeptiert wie z. B. solche im Automobilbau. Was hier neu ist, wird mit Fortschritt gleichgesetzt und begrüßt – das neue Auto ist in jedem Fall besser als das alte. Verändertes Design in der Sprache macht hingegen misstrauisch. Hier ist der zeitlos-klassische Typ gefragt, das Kunstwerk vergangener Zeiten, wo doch die Sprache „*eines der ältesten Kulturgüter, das die Nation zu bewahren hätte, und so ziemlich das wichtigste*“. Auch über diese Auffassung spottete bereits FRITZ MAUTHNER 1906 (I. 26). „*Man hat die Sprache so oft ein bewunderungswürdiges Kunstwerk genannt, das die meisten Menschen diese schwebende Nebelmasse in einem verfließenden Begriff wirklich für ein Kunstwerk halten. Nur dass der eine dieselbe Bildung für eine Wiesenfläche, der zweite sie für einen alten Tempel und der dritte sie für ein Porträt seines Großvaters hält.*“

Das Heiligtum Sprache solle man vor Entweihungen bewahren und die Frevler bestrafen. Als eine Spielwiese diene die Sprache schon immer. – nicht nur Dichter wie CHRISTIAN MORGENSTERN (1871-1914) oder ALFRED DÖBLIN (1878-1957), denn auch Graffiti-maler und

Werbetexter tollen auf ihr herum. Als ein recht uneinheitliches Ganzes bietet sich das Deutsche heute dar, *ein Begriff*, mit dem man es bezeichnen kann, lässt sich nicht finden.

Die deutsche Sprache ist vor allem eine europäische Sprache; ihre Zukunft entscheidet sich in Europa, denn hier hat sie ihren Schwerpunkt. Sie wurde nicht durch Kolonialismus in der Welt verbreitet. Doch übertrifft sie in Europa nach der Zahl der Muttersprachler (95 Mio. in Europa, 120 Mio. weltweit) und der Zahl der Staaten (7), in denen sie Amtssprache ist, alle anderen Sprachen außer Russisch. Die Bibel hat einen nachhaltigen Einfluss auf unsere Kultur, unsere Sprache und Literatur ausgeübt. Kultur ist die Summe aus Sprache und Religion.

Die großen und die kleinen Fragen in einer Gesellschaft spiegeln sich immer im Sprachgebrauch. Bereits die alten Ägypter wussten, dass „*das Wort der Vater des Gedankens*“ ist und erkannten an, dass die Sprache Fundament und Baumaterial des sozialen Hauses unserer Gesellschaft ist. Die Sprache trägt, ermöglicht und stärkt auf vielfältigen Ebenen die menschliche Begegnung, von internationalen bis hin zu intimen Beziehungen.

Unsere Sprache signalisiert nicht nur, woher wir kommen, wofür wir einstehen und zu wem wir gehören, sondern verleiht auch unseren individuellen oder ethnischen Rechten Geltung. In der ganzen Geschichte beurteilten Menschen immer andere Menschen nach ihrer Sprache, ihrem regionalen Dialekt und sogar nach ihrer persönlichen Wortwahl. Die Menschen weisen einander nach Maßgabe ihrer Sprache, bewusst oder unbewusst, einen Platz in der Welt zu.

Dieses sprachliche Verdikt formte die gesamte menschliche Geschichte.

Wenn man bedenkt, dass erst die Sprache den Menschen zum Menschen macht und erst mit Sprache alle geistigen und kulturellen Leistungen des Menschen errungen werden konnten, hat dieses Problem etwa den gleichen Stellenwert wie die Frage nach der Entstehung des Lebens oder des Universums. Sprache bedeutet Menschwerdung.

Der Ursprung der Sprache bleibt Geheimnis wie der Ursprung des Lebens. Die Ursprache ist auch nicht nachzubauen, da die ältesten Sprachzeugnisse nicht weiter zurückreichen als etwa 5000 Jahre. Das Ur-Indogermanische ist schätzungsweise 5000 – 3000 v. Chr. entstanden, über sein Ursprungsgebiet gibt es keine Klarheit. Die Indogermanen sind aber vermutlich die Träger der Kurgan-Kultur (sog. "*Schnurkeramiker*"), die um 5000 v. Chr. nördlich des Kaspischen Meeres existierte. Anhand von Gemeinsamkeiten im Vokabular für bestimmte Pflanzen und technische Errungenschaften und Unterschieden im Vokabular für andere Vegetation und Errungenschaften lässt sich dieser Ursprung ungefähr zeitlich und geographisch eingrenzen. Auch vermögen wir Sprechenden uns nicht freizumachen vom sprachbezogenen Denken. Sprache beruht auf Gemeinschaft. Gelehrt ausgedrückt: Sprache ist ein historisches und gleichzeitig soziales Phänomen. Sie ist für uns entweder Muttersprache oder Fremdsprache. Wir sprechen die Sprache Früherer.

In der Sprache vereinen sich Natur und Geist. Bereits der Philosoph und Pädagoge JOHANN GOTTFRIED HERDER (1744-1803) hatte erkannt, dass zwischen der Körperbeschaffenheit und Sinnesausstattung des Menschen einerseits und seiner Sprachfähigkeit andererseits ein Zusammenhang besteht. Der Mensch ist weder schnell noch kräftig noch scharfäugig noch hellhörig genug, um sich in feindlicher Umwelt behaupten zu können. Allein seine Sprachbegabung verschafft ihm Überlegenheit. Nur die Vorteile, die ihm die Sprachfähigkeit bringt, sichern ihm als Gattung das wirklich überdauernde Leben.

In diesem anspruchslosen Sinne ist der Mensch das zur Sprache fähige Wesen – zur ‚Sprache‘ als ein Werkzeug zum Ordnen der Welt; er ist befähigt, aber nicht bestimmt; denn wir müssen eingestehen, dass nicht alle Aufrechtgehenden jene wesentliche Eignung der Sprache zu nutzen vermögen.

Es ist in der Tat sinnvoll, sich mit der materiellen Basis der *Macht durch Sprache, der Macht und Ohnmacht des Wortes* zu befassen und zu fragen, inwieweit und auf welche Weise dieses **Werkzeug Sprache** gewalttätig wirkt und die Kommunikation verändert oder gar zerstört? Zu allen Zeiten wurde die menschliche Sprache nicht nur als Mittel zur Verständigung, sondern auch als Instrument der Beeinflussung benutzt. Aber in früheren Zeiten bewegte sich das, was man öffentliche Meinung nennt, wie ein ruhig dahin fließendes Gewässer, vergleicht man damit den heutigen Zustand, der das Bild eines hochgehenden Wildbachs mit Stromschnellen, Strudeln und Treibholz heraufbeschwört.

Die an sich richtige Erkenntnis, dass die Sprache nicht nur ein bloßes Werkzeug zur Verständigung, sondern auch als „objektiver Geist“ betrachtet werden kann, als eine wirkende Kraft, die in mancher Weise Weltbild, Fühlen und Denken des einzelnen Sprechers zu beeinflussen vermag; diese Erkenntnis stiftet manche Verwirrung bei dem, der sich eingehender mit zahlreichen sprachkritischen, besonders politisch gefärbten Darstellungen unserer Zeit befasst und dabei erfahren muss, welche verheerende Wirkung vom Ungeist einer Sprache ausgehen kann. Bei diesen sprachkritischen Erörterungen spielen offensichtlich Halbwahrheiten und Lügen eine erhebliche Rolle. Diesem Sprachgeist wird eine Ausstrahlungskraft zugewiesen, der der einzelne Sprachteilhaber wehrlos ausgeliefert ist. In solcher Sicht erscheinen vor allem bestimmte Wörter einer Sprache wie Soldaten, die auf eigene Faust in den Krieg ziehen und den ahnungslosen Benutzer der Sprache terrorisieren. Wer die Macht hat, hat in einiger Hinsicht auch die Macht über die Sprache; und wer die Macht über die Sprache hat, befestigt seine politische Macht. Wörter als Schleier, Wörter als Machtmittel. Oft genug dient Sprache nicht der Information, sondern der Verschleierung. Die Sprache wird auch als Beruhigungsmittel missbraucht, Worte als *Tranquilizer*, *Sedativ-Substantive*, *Valium-Verben*. Noch bevor das erste Kernkraftwerk ans Netz ging, wurde das besänftigende Vokabular in die öffentliche Diskussion eingespeist: Um *saubere Energie* handle es sich, allenfalls mit einem *theoretischen Restrisiko*. Wenn etwas schief ginge, dann wär's höchstens ein *Störfall*. Wir sprechen von *Schadstoffemission* und wenn man Salzsäure ins Meer kippt von *Dünnsäureverklappung*. Die Worttäuscher haben die Rosstäuscher abgelöst. Um das gewaltsam klingende Wort *Abtreibung* zu vermeiden, erfand man die *Schwangerschaftsunterbrechung*, die in Wirklichkeit die Schwangerschaft beendet, also *abbricht*. Verschönerung der Welt durch sprachliche Maßnahmen.

Die verführerische Kraft einer Ideologie oder einer Pseudoweltanschauung erwächst aus einem raffinierten oder gewissenlosen Denken, das es versteht, durch eine Verwirrung der Begriffe die Sprache zu einem Werkzeug des Machtstrebens zu machen. Wir schreiben der Sprache im Guten wie im Bösen eine geradezu magische Kraft zu.

Sprache ist Ausgangsbasis jeder Art von Denken und Mitteilen. Sprache und Leben sind unzertrennlich. Sprache ist Wesen und Herz der Welt. Das Wort in seinem engsten und weitesten Sinne, als Einzelwort und als Sprache, ist eine Wesenszweiheit, eine Verbindung von Wortleib und Wortseele.

Die Sprache ist dem Menschen wie der aufrechte Gang zu eigen; sie zeichnet ihn vor den übrigen *animalia* aus, die auch Kommunikationen verschiedenster Art zustande bringen (z. B. die Bienen); aber der Mensch ist in der Lage, solche Kommunikationsform sich bewusst zunutze zu machen. „Die Sprache“, ich zitiere wiederum GOETHE, „ist ein Werkzeug, zweckmäßig und willkürlich zu gebrauchen; man kann sie ebenso gut zu einer spitzfindig-verwirrenden Dialektik wie zu einer verworren-verdüsterten Mystik verwenden“ und man kann sie – so füge ich hinzu – zum Mittel künstlerischen Ausdrucks gestalten. Die Wörter sind, um mit dem Sprachinhaltsforscher und Sprachwissenschaftler LEO WEISGERBER (1899-1927) zu sprechen, „Zugriffe auf die Welt“; der Wortschatz einer Sprache ist für das Bewusstsein nicht nur ein Aggregat von Wörtern, sondern so etwas wie ein großer, niemals abgeschlossener „Katalog der Welt“.

Gebrauch, aber auch Möglichkeiten des Missbrauchs, Sprachwandel, Einbettung in unsere technisierte alltägliche Situation und Sprache in einer globalisierten Welt als Reflex unseres Denkens und Fühlens, diesen Horizont wollen wir umschreiten, und wir werden am Ende vielleicht sehen, welch wundersames Werkzeug uns mit der Sprache in die Hand gegeben ist, um die Welt zu verstehen. Das wird uns beflügeln, mit der Sprache sorgsam umzugehen.

Ein Mensch spricht durchschnittlich 2000 – 5000 Wörter pro Tag – Frauen mehr, sie reden im Durchschnitt 20 000 Wörter/Tag, Männer weniger, ~ 7000/Tag. Der Grund ist nach Erkenntnissen der neurologischen Forschung, dass das weibliche Gehirn 11% mehr Nervenzellen hat als das männliche – besonders in jenen Arealen, die für Gefühle und Erinnerungen zuständig sind. Frauen haben quasi eine achtspurige Autobahn, um Gefühle zu entwickeln, Männer nur eine Landstraße.

Nach einer anderen Statistik nehmen Frauen im Durchschnitt 30.000 Wörter pro Tag in den Mund, Männer dagegen 25.000.

Sprache verbindet, trennt, empört, erfreut. Sie wird geschützt und verhunzt, geliebt und gefürchtet, geregelt und vernachlässigt.

Das Wort ist nie „bloßer“ Ausdruck des Gefühls; Die Wort-Schatzkammer einer Sprache ist gleichsam der Bienenkorb des kulturellen Gedächtnisses; und als Honigsammler des Geistes sind wir unterwegs, um möglichst viel aufzunehmen und heimzubringen (und evtl. auch zu bestäuben).

„Das Wort ist wie der unbefleckte Geist, es ist die Schatzkammer für den Schrein der unsichtbaren Welt. Das Wort erzählt ungehörte Geschichten und liest nie geschriebene Bücher. Schau richtig hin, und du wirst merken, dass von allem Gottgeschaffenen nichts bestehen bleibt, es sei denn das Wort“ (Nizamī, *Haft Peikar*, Die sieben Bildnisse).

Der Mensch ist trotz seiner Individualität ein Gemeinschaftswesen. „Wer außerhalb der Gemeinschaft steht, ist kein Mensch, sondern entweder ein Tier oder ein Gott“ (Aristoteles, *Anthropologie* 245). Menschliches Leben innerhalb einer Gemeinschaft bedarf der Sprache. Sie vor allem ermöglicht und steuert das Zusammenleben sowie den gemeinschaftlichen (arbeitsteiligen) Aufbau einer materiellen und geistigen Kultur. Ohne Sprache gäbe es keine wirkliche Verständigung, keine Vermittlung von Anweisungen, Meinungen, Erfahrungen und geistigen Werten, keine Streitereien und Wutausbrüche, ja es gäbe „ohne Sprache kein entwickeltes und leistungsfähiges Denken“, so der Wiener Sprachpsychologe FRIEDRICH KAINZ (1897-1977) in seiner *Einführung in die Sprachpsychologie* (67), und „weil sie unentbehrliche begriffliche Stützen, syntaktische Haltepunkte, feste geistige Strukturen bietet, an denen sich das Denken empor zu ranken vermag“ (HELMUT GIPPER, *Denken ohne Sprache?* in: *Wirkendes Wort* 14 (1964) 14 ff.). Das kleine Kind, dessen Sprech- und Denkfähigkeit noch wenig entwickelt ist, wird daher von den Römern mit Recht als *in-fans*, eigentlich ‚noch nicht sprechend‘ abgehoben. Es vermag noch nicht wirklichen Anteil am menschlichen Leben zu nehmen.

Wir gebrauchen die Sprache fortwährend zum Reden und Hören, zum Schreiben und Lesen, und sie ist auch das Medium unseres Denkens. Sie liefert uns die unentbehrlichen Mittel, uns und unsere Umwelt darzustellen, zu beschreiben und zu verstehen. Sprache ist die Meßlatte für Kultur und Intelligenz.

Wir können also mit der Sprache viel machen: Schönes und Hässliches, Liebes und Böses; sie ist schließlich nicht nur Werkzeug, sondern auch Waffe, und eine Waffe ist schließlich nur ein spezifisches Werkzeug.

Für den unbefangenen Sprecher ist das Wort die „kleinste selbständige, im Satz isolierbare sprachliche Einheit“ der Sprache, die man als „Minimaläußerung“ einsetzen kann. Jedes Wort birgt seine eigene Überraschung und bietet dem, der darüber nachdenkt, eine erstaunliche Vielfältigkeit des Werkzeuges Sprache. Der Mensch hat nach dem englischen Philosophen, Arzt und Politiker JOHN LOCKE (1632-1704) die angeborene Fähigkeit, die Wörter „zu Kennzeichen für die in seinem eigenen Geist vorhandenen Ideen zu machen“ und sie als abstrahierende Elemente zu verwenden, die „mehrere einzelne Dinge zusammenfassen“. In den Wörtern sieht er deshalb auch die wichtigsten Elemente der Sprache.

Jedes Wort hat einen dreifachen Charakter. Jedes Wort ist die *Synthese*

1. einer begrifflichen Vorstellung (das heißt eines Konzepts),
2. einer Äußerung und
3. einer synthetischen Rolle.

Oder anders formuliert:

- jemand, der ein Wort kennt,
1. weiß, was es bedeutet,
 2. wie man es ausspricht und
 3. in welcher sprachlichen Umgebung,
- das heißt, in welchem Kontext man es verwenden kann.

Wir möchten hier auch die enge Verbindung zwischen Sprache und menschlicher Geschichte beleuchten, damit wir dadurch ein stärker differenziertes, d. h. ein lebendiges, lebensnahes Bild der Sprache, ihrer Wirkungsmöglichkeiten und ihres Verhältnisses zur Gesellschaft gewinnen können. Die Macht des Wortes hat man, die Herrschaft darüber muss man ausüben. Die Bedeutung eines Wortes ist sein Gebrauch in der Sprache.

Drei Dinge können wir nie wieder zurückholen: den abgeschossenen Pfeil, das ausgesprochene Wort und die vergeudete Zeit!

Macht durch Sprache setzt die Beantwortung der Frage „Was ist Sprache“? voraus.

Nach WILHELM VON HUMBOLDT ist sie „*das Umschaffen* der Welt in das Eigentum des Geistes“, nach Friedrich KAINZ und ANTON MARTY (1847-1914) „*jede absichtliche Äußerung von Lauten als Zeichen psychischer Zustände*“. Für den Philosophen GEORG FRIEDRICH WILHELM HEGEL (1770-1831) ist sie „*die Tat der theoretischen Intelligenz im eigentlichen Sinne*“, für den italienischen Philosophen BENEDETTO CROCE (1866-1952) „*ein artikulierter, umgrenzter, für den Zweck der Expression organisierter Laut*“, der Genfer Linguist FERDINAND DE SAUSSURE (1857-1913) bestimmt die Sprache als ein „*System von Zeichen, die Ideen ausdrücken*“, der dänische Sprachwissenschaftler LOUIS TROLLE HJELMSLEV 1899-1965) sieht in der Sprache eine spezielle *Struktur* unter vielen möglichen Strukturen allgemeiner Semiotik. DE LAGUNA sagt: „*Speech is the great medium through which human cooperation is brought about*“. Für den amerikanischen Ethnologen und Linguisten EDWARD SAPIR (1884-1939) ist die Sprache ein *System* von Ausdruckssymbolen, und dessen Landsmanns LEONARD BLOOMFIELDS (1847-1949) Kernsatz über die Sprache lautet: „*language enables one person to make a reaction when another person has the stimulus*“.

Diese Definitionen widersprechen sich nicht, sie ergänzen sich. Die Sprache ist *Umschaffen, Tat, Laut, System, Struktur* etc., sie ist alles zugleich.

Sprache ist eine so zentrale, komplexe und vielseitige Erscheinung, dass sie sich einer einfachen Definition entzieht. Indem man jeweils einen Aspekt hervorhebt, wird Sprache u. a. definiert als angeborene artspezifische Fähigkeit des Menschen, als strukturiertes System von Zeichen, als internalisiertes System von Regeln, das Laut und Bedeutung in Beziehung setzt, als Ausdruck von Gedanken durch Laute, als Werkzeug und prägendes Element des Denkens, als Form menschlicher Erfahrung und Welterfassung, als Kommunikations- und Verständigungsmittel, als Menge von erlernten Gewohnheiten, auf Reize der Umwelt angemessen zu reagieren, als soziale Institution, als System von Mustern oder Regeln sozialen Handelns, als Voraussetzung und Form von Geschichte, Kultur und Kunst.

Da Sprache mit fast allen Bereichen des menschlichen Lebens zusammenhängt, kann diese unter einer unüberschaubaren Zahl von Gesichtspunkten analysiert werden. Sie ist für uns so selbstverständlich, dass wir uns ihrer Funktionsweisen und Regeln vielleicht nur dann bewusst werden, wenn sie nicht „funktioniert“, wenn wir nicht verstehen, was andere reden oder schreiben, und dann nach den Ursachen dafür fragen. Die Sprachstörungsforschung, die als Oberbegriff für die Erforschung aller Beeinträchtigungen des Gebrauchs und Verstehens von Sprache steht, gehört zur Psycholinguistik. Heute werden all diese Forschungstätigkeiten unter dem Begriff der Klinischen Linguistik zusammengefasst. Als die am besten erforschte Sprachstörung kann wohl die Aphasie gelten. Seit der so genannten „Kognitiven Wende“ der 80er Jahre des 20. Jahrhunderts wird in der Kognitiven Linguistik durch vermehrte Zusammenarbeit mit anderen Disziplinen wie Psychologie und Medizin an der Klärung der Frage gearbeitet, wie man mentale Sprachprozesse und Sprachstrukturen beschreiben kann.

Was leistet die Sprache oder verschleiert sie im Prozess der zwischenmenschlichen Kommunikation? Wo verlaufen ihre Grenzen bei der Beschreibung der Wirklichkeit zum Zweck der Mitteilung oder des Urteilens, des Überzeugens oder des Distanzierens.

Dem Leser der Tageszeitung, Fernsehzuschauer, Rundfunkhörer, dem Literatur-, Theater-, Kinofreund, dem Redner wie dem Zuhörer bieten Grundkenntnisse über die Funktionsweise von Sprache und Grammatik wichtige Vorteile. Erst dann weiß er zu unterscheiden zwischen sachlicher Aussage und Manipulation; er erfährt die Wirkung seiner Worte, die Assoziationen und Reaktionen, die sie auslösen; die Mittel der Literatur-Produzenten, der Journalisten, der Werbe-Leute werden für ihn durchschaubar.

Es gibt einen speziellen Mythos der Sprachmanipulation, wie er am bekanntesten dargestellt wurde von GEORGE ORWELL (1903-1950), eigentlich ERIC ARTHUR BLAIR, in der „*Newspeak (Neuspreche)*“, in seinem inzwischen als Klassiker geschätzten Roman *Utopie „1984“*, (die Zahl entstand durch eine Umstellung der Jahreszahl 1948). In ORWELLS Roman lässt eine totalitär regierende Partei eine neue englische Sprache entwerfen und verbreiten, die auf die geistige Beschränkung und Normierung des Menschen abzielt und ihn quasi zur Verblödung und zum Kadavergehorsam zwingt. Die genauen Charakteristika des „*Newspeak*“ hat ORWELL im Anhang zu seinem Roman dargestellt.

Soziologen waren es eher als Linguisten, die die Macht der Wörter und Worte höher einschätzten. Aber die wichtige, die Sache in ihrer Eigenart treffende und fördernde Frage ist ja nicht, ob Sprache, ob Wörter Macht haben oder nicht, sondern wann sie unter welchen Umständen mit welchen Mitteln über welche Adressaten welche Macht haben. Generell wird man sagen dürfen, dass die Macht der Sprache und der Sprachmanipulation heute außerhalb der Linguistik eher überall unterschätzt wird, eben im Sinne und unter dem Einfluss des Mythos von der Sprachmanipulation.

Dieser Mythos, der zugleich eine Leerformel ist, kann eine klärende und eine verwirrende Wirkung haben: eine klärende, wenn er eine Mahnung wird, die Leerformel auszufüllen, und den Mythos in seiner Wirkung genauer zu erkennen vermag; eine verwirrende, wenn nur die Leere als Gemeinsamkeit genommen und der schon vulgarisierte Mythos zur Magie umgedeutet wird. Aber diese sprachlichen Erinnerungs- und Mahnzeichen stehen nicht nur im sprachlichen Kontext, sie befinden sich immer und entscheidend auch in einer konkreten geschichtlichen Situation, in einer Konsituation.

Nicht nur irgendwelche böse Machthaber manipulieren die Sprache, wir sind es selbst. Manager sprechen von der „Freistellung“ ihrer Mitarbeiter, die sie gefeuert haben. Ein Städteplaner nennt den Abriss eines Hauses „Rückbau“, doch gebaut wird da nichts. Politiker tun es ihnen gleich.

Es soll ein Blick hinter die Kulissen der Sprache ermöglicht und ein neues Gespür für die vielfältigen Ausdrucksformen, Ausdrucksmittel, Deutungs- und Bedeutungs-möglichkeiten vermittelt und erklärt werden, warum wir uns mit Hilfe der Sprache verständigen können und warum es manchmal zu Missverständnissen kommt.

Sprachkritik ist begrifflich vieldeutig: in ihr vereinigen sich sowohl Redekritik wie Stilkritik, Sprachentwicklung wie Sprachlenkung. Als unausgesprochenes Kriterium gilt häufig der persönliche Geschmack, als sachlicher Maßstab Logik und Historie. Aus der Vielfalt angewandter Arten der Sprachkritik die sinnvollste und zuverlässigste auszuloten, ist der Vorzug dieser Ausführungen: Denn der Nuancenreichtum deutscher Sprache – sprachkritisch seziert anhand wissenschaftlicher Methodik – ist ein Lehrfeld für alle, die bewusst sprechen und präzise verstanden sein wollen, die sensibilisiert das manipulierte Wort aufnehmen, dessen Einsatz auf Verführung, Verfälschung und Veränderung zielt. Man kann mit dem gewaltigen Werkzeug Sprache Macht ausüben, ja gewalttätig wirken.

Wenn man von der Macht und von der Gewalt der Sprache redet, wenn man dieses Thema auch nur nennt, denkt wohl jeder sogleich an all das, was man mit Sprache machen kann, wie man also mit dem gewaltigen Werkzeug Sprache gewalttätig wirken kann. Eigentlich aber ist, dass man dies kann, bare Selbstverständlichkeit. Natürlich kann man mit der Sprache oder mit einer Sprache viel machen, Schönes und Hässliches, Liebes und Böses; sie ist nicht nur Werkzeug, sondern auch Waffe, und eine Waffe ist schließlich ein spezifisches Werkzeug. Der österreichische Neurologe und Psychotherapeut Sigmund FREUD (1856-1939) sagt andererseits einmal – auch dies muss man sehen –, die Sprache bedeute in der Geschichte des Menschen „in mancher Hinsicht einen kulturellen Fortschritt“, insofern sie es nämlich erlaubte, dass sich „die Tat zum Wort ermäßigte“. Man kann mit der Sprache gewalttätig sein, man kann mit ihr zur physischen Gewalt überleiten, sie vorbereiten und gleichsam anheizen; man kann aber auch – und dies gerade in der gewalttätigen sprachlichen Verlautbarung – das Sprechen zum Surrogat physischer Gewalt werden lassen, man kann sie auch so gebrauchen: Beschimpfung, Beleidigung statt körperlicher Verletzung oder Tötung. Aber mich interessiert zunächst nicht, was man mit Sprache machen kann: mich interessiert, was schon in ihr ist, bevor noch irgendetwas mit ihr „gemacht“ wird.

Man muss also einmal wieder unterscheiden zwischen Sprache als Sprachbesitz und als Sprachäußerung. Also wieder, mit FERDINAND DE SAUSSURE *la langue* – das, was in unseren Köpfen ist, auch wenn wir nicht sprechen und niemandem zuhören – und *la parole*, die konkreten Sprechäußerungen hinc et nunc. In diesen Äußerungen ist aber dann (das ist für Linguisten das schwierige und oft von ihnen gar nicht gesehene Problem) nie nur Sprache; da ist nicht einmal in erster Linie Sprache, sondern zunächst etwas anderes als Sprache, sagen wir pauschal: da sind Gedanken und Gefühle und Willensbekundungen, und diese ereignen sich im Medium der Sprache. Sie sind nicht selbst Sprache, sie treten nur in deren Medium auf. Es ist bereits eine Verkürzung zu sagen, die Sprachäußerungen, die Texte, in diesem weitesten Sinn (das heißt: im Sinne der

Textlinguistik), seien etwas Sprachliches. Ein Text ist nicht etwas Sprachliches, er ist ein Etwas im Medium des Sprachlichen. Es ist wirklich nicht dasselbe. Und ich sage Medium, nicht Werkzeug, denn mit diesem letzteren Begriff geraten wir auch sogleich in Schwierigkeiten. „Werkzeug“ setzt ja voraus, dass auch nur einigermaßen klar getrennt werden kann zwischen dem, was da ausgedrückt wird, und dem Mittel, eben dem Werkzeug, mit dessen Hilfe das Auszudrückende ausgedrückt wird oder wurde. Die Sprache kann als Werkzeug gesehen werden, ohne Zweifel, aber es bleibt eine verkürzte Sicht.

Sprache hat Werkzeugcharakter, aber sie ist nicht nur Werkzeug. Die Bestimmung der Sprache als Werkzeug ist ja alt. Sie findet sich schon in der Antike bei PLATON: ein „*órganon*“ zu zwei Zwecken, wie PLATON dies sieht – erstens zur Unterscheidung der Dinge, also zur Erkenntnis (*órganon diakritikón*), zweitens zur Mitteilung (*órganon didaskalikón*). Aber längst wissen wir alle: so einfach ist das nicht – da die Dinge und hier die Sprache, das Auszudrückende (Gedanken, Gefühle, Willen), hier das Instrumentarium, das die Sprache bereitstellt in ihren lexikalischen, grammatischen und ihren suprasegmentellen Mitteln (mehr hat sie nicht als diese drei). So eindeutig lässt sich das Sprachliche vom Übrigen nicht ablösen. Und hier kommt nun schon formal und allgemein Sprache als Macht und Gewalt ins Spiel. Wir müssen damit rechnen, dass wir über die Sprache nicht einfach verfügen wie über die einzelnen Bestandsstücke eines Werkzeugkastens, den wir zu einem Geschäft mitbringen, sondern dieser „Hammer“, um ein Instrument herauszugreifen, verfügt auch über uns, jedenfalls: nicht nur wir verfügen über ihn.

In jeder Äußerung ist aber dann schon mehr und anderes als Sprachliches; das Sprachliche ist in ihm nur Medium. Und das Sprachliche, das im Text erscheint, steht nicht einfach im Verhältnis eines bloßen und frei verfügbaren Werkzeugs zu dem, was im Text ausgedrückt ist in Gedanken, an Gefühlen und an Willen und Wollen. Hierbei unterstelle ich einmal – es ist dies ein weiteres Problem –, dass sich diese drei Typen seelischer Regungen einigermaßen trennen lassen; andererseits sind es ja bloße „Typen“; in der Praxis des Sprechens sind da Misch- und Dominanzphänomene.

Hier sind wir nun bei der *Macht* der Sprache, ihrer *Gewalt*, Sprache nun als *Sprachbesitz* (als *la langue*). Darauf ziele ich hier; die Macht, die Gewalt, die, möglicherweise, in der Sprache als Sprachbesitz schon ist, bevor ich noch irgendetwas mit ihr „mache“, bevor ich sie also so oder so „instrumentalisierere“ (man fällt, unwillkürlich, gleich wieder in die Werkzeugvorstellung zurück – man weiß, dass da nicht bloß etwas Werkzeugartiges ist und muss es doch, unvermeidlich, immer wieder so sagen).

Gibt es, so gesehen, eine Macht, eine Gewalt durch oder in der Sprache selbst? Wir stoßen bei dieser Frage zunächst auf ein sprachliches, ein lexikalisches Problem. Wir haben im Deutschen zumindest zwei Wörter, die zueinander in deutlicher Spannung stehen: *Macht* und *Gewalt*. Man könnte auch *Autorität* hinzusetzen oder auch Kraft und Stärke. Aber bleiben wir einmal bei *Macht* und *Gewalt*, die untereinander enger zusammenhängen als mit den übrigen. Im Englischen gibt es bloß *power*, denn *violence* ist etwas anderes. Ähnlich französisch *le pouvoir* und *la violence*, oder spanisch *el poder* und *la violencia*. Im Deutschen also *Macht* und *Gewalt*: *Gewalt* scheint mehr das Ungesetzliche, Ungeregelte, Undisziplinierte und das eher Gefühlsbedingte zu meinen. Aber so einfach ist dies nicht – wir reden zum Beispiel vom „Gewaltmonopol des Staates, und hier stellen wir uns „Gewalt“ als etwas geregeltes vor, also nicht „Machtmonopol“. Und dann sagt etwa auch und sogar unser Grundgesetz (Art. 20, Absatz 2): „*Alle Staatsgewalt geht vom Volke aus. Sie wird vom Volke in Wahlen und Abstimmungen und durch besondere Organe der Gesetzgebung, der vollziehenden Gewalt (!) und der Rechtsprechung ausgeübt.*“ Und auch hier ist mit „Gewalt“ genau Geregeltes gemeint. Ich schlage vor, dass wir diesen Unterschied zwischen *Macht* und *Gewalt*, fürs erste jedenfalls, beiseite lassen und beide Wörter synonym behandeln. Es geht um die *Macht* und/oder die *Gewalt* der Sprache, und wir müssen gleich hinzusetzen, dass die *Macht* oder *Gewalt* sich hier auch äußerst sanft zeigen kann: sanfte *Macht*, sanfte *Gewalt*, ja, vielleicht sogar unspürbar sanfte *Gewalt* – und gerade deshalb ist oder wäre diese *Gewalt* möglicherweise besonders gefährlich. Unser *Sprachbesitz* ist ja insgesamt Tradition; er ist für jeden das fraglos Übernommene; er ist für jeden von uns die erste Tradition, ein erster „Außenhalt“; und er ist eine Tradition, unter der man nicht leidet (im Unterschied zu anderen Traditionen, in die man hineingeriet); da ist eine Art Urvertrauen und so weiter. Ich denke, man muss die Sprache mit dem in Zusammenhang

bringen, was SIGMUND FREUD das „Über-Ich“ nennt, obwohl er selbst, der sich für Sprache stark interessierte, dies nicht tat. Die Sprache entsteht in uns durch „Identifikation“, nicht durch bloße „Imitation“; wir identifizieren uns mit ihr (das heißt: mit denen, deren Sprache und Sprechen wir übernehmen); ich empfinde sie, als wär’s ein Stück von mir, obwohl ich sie doch restlos von anderen übernommen habe.

Unsere Sprache gewinnt in uns Identifikationsmacht, dann Symbolkraft und auch, im Verein damit, etwas wie Objektivität. Daher die, wie ich finde, eigentlich – nämlich wissenschaftlich – ganz unberechtigte Rede, die man so oft hört (sie ist allenfalls unter rhetorischem Gesichtspunkt zu rechtfertigen): „schon die Sprache sagt uns...“. Wie wenn unsere Erkenntnis in der vermeintlichen Objektivität der Sprache, die ja ohnehin immer nur eine einzelne Sprache ist, einen festen Halt finden könnte – einen Halt außerhalb unserer Erfahrung der Dinge und unserer Vernunft. Diese ließe sich nun gleich anwenden auf mein Problem: In der Unterscheidung von „Macht“ und „Gewalt“ liege, könnte argumentiert werden, etwas wie ein Beweis dafür (schon die Sprache sagt es), dass es sich wirklich um verschiedene Dinge handelt. Doch das ist unzulässig.

Im September 1932 schrieb SIGMUND FREUD an den Physiker, Begründer der allgemeinen Relativitätstheorie und Nobelpreisträger (1921 zur Quantentheorie) ALBERT EINSTEIN (1879-1955) einen quasi öffentlichen Brief, der auf einen Brief EINSTEINS antwortet. Es geht da um die Frage: „Warum Krieg?“. FREUD antwortet hier auf einen Brief vom Juli desselben Jahres, der sich mit der Frage befasst: „Gibt es einen Weg, die Menschen von dem Verhängnis des Krieges zu befreien?“. EINSTEIN erkannte klar den psychischen Charakter des Problems und formuliert in seiner letzten Frage: „Gibt es eine Möglichkeit, die psychische Entwicklung des Menschen so zu leiten, dass sie den Psychosen des Hasses und des Vernichtens gegenüber widerstandsfähiger werden?“ Bemerkenswerterweise fügt EINSTEIN hinzu, dass nach seiner Erfahrung die so genannte „Intelligenz“ ganz besonders dazu neige, diesen kollektiven Suggestionen zu erliegen – mehr als die so genannten „Ungebildeten“. Er bittet FREUD, mit dazu beizutragen, diese Frage zu beantworten. FREUD schreibt: „Sie beginnen mit dem Verhältnis von Recht und Macht. Das ist gewiss der richtige Ausgangspunkt für unsere Untersuchung. Darf ich das Wort ‚Macht‘ durch das grellere, härtere Wort ‚Gewalt‘ ersetzen? Recht und Gewalt sind uns heute Gegensätze. Es ist leicht zu zeigen, dass sich das eine aus dem anderen entwickelt hat, und wenn wir auf die Ursprünge zurückgehen und nachsehen, wie das zuerst geschehen ist, so fällt uns die Lösung des Problems mühelos zu [...] Interessenkonflikte unter den Menschen werden [...] prinzipiell durch die Anwendung von Gewalt entschieden. So ist es im ganzen Tierreich, von dem der Mensch sich nicht ausschließen sollte. [...] Das ist also der ursprüngliche Zustand, die Herrschaft der größeren Macht, der rohen oder intellektuell gestützten Gewalt. Wir wissen, dies Regime ist im Laufe der Entwicklung abgeändert worden, es führte ein Weg von der Gewalt zum Recht, aber welcher? Nur ein einziger, meine ich. Er führte über die Tatsache, dass die größere Stärke des einen wettgemacht werden konnte durch die Vereinigung mehrerer Schwachen. *‘L’union fait la force’*. Gewalt wird gebrochen durch Einigung, die Macht dieser Geeinigten stellt nun das Recht im Gegensatz zur Gewalt des Einzelnen. Wir sehen, das Recht ist die Macht einer Gemeinschaft. Es ist noch immer Gewalt, bereit, sich gegen jeden Einzelnen zu wenden, der sich ihr widersetzt. [...] Der Unterschied liegt wirklich nur darin, dass es nicht mehr die Gewalt eines Einzelnen ist, die sich durchsetzt, sondern die der Gemeinschaft. [...] Die Gemeinschaft muß permanent erhalten werden, sich organisieren, Vorschriften schaffen, die den gefürchteten Auflehnungen vorbeugen, Organe bestimmen, die über die Einhaltung der Vorschriften – Gesetze – wachen und die Ausführung der rechtmäßigen Gewaltakte besorgen. [...] Damit, denke ich, ist alles Wesentliche bereits geschehen: die Überwindung der Gewalt durch Übertragung der Macht an eine größere Einheit, die durch Gefühlsbindungen ihrer Mitglieder zusammengehalten wird. Alles weitere sind Ausführungen und Wiederholungen“.

Ich habe ausführlich zitiert, eben um nicht nur die Darlegung des Gedankens, sondern auch den Sprachgebrauch FREUDS (an dieser Stelle) zu illustrieren. Immer wieder gebraucht er nämlich beide Ausdrücke synonym, aber doch dann auch mit kleinen Differenzen (wie dies zur Synonymität gehört, denn linguistisch, nicht logisch, bedeutet „synonym“ nicht einfach Bedeutungsgleichheit). Mich interessiert hier in erster Linie, dass FREUD „Macht“ und „Gewalt“ als referentiell synonym

betrachtet und in „Gewalt“ nur das „grellere, härtere Wort“ für dasjenige erblicken will, das auch das Wort „Macht“ meint. Das heißt: er setzt sich über die Sprache – hier die deutsche hinweg

Vom Einfluss und der Macht des Wortes

Die Sprache steht gleichsam unter dem Gesetz des Wechselstroms. Auf der einen Seite gibt der Mensch, der sich der Sprache bedient, ihr sein individuelles Gepräge, andererseits wird das Denken und Fühlen des Einzelnen von der Sprache mannigfach bestimmt. Denn, wie immer wieder betont werden muss, die Sprache, in die ein Mensch hineinwächst, ist nicht nur sein Werkzeug. Es geht von ihr eine Kraft aus, die sein Seelen- und Geistesleben, ja selbst sein Tun beeinflusst. Diesen Einfluß im einzelnen zu bestimmen, klar zu scheiden zwischen dem, was der Mensch von der Sprache empfängt, und dem, was er ihr gibt, ist ein schwieriges Unterfangen der Sprachphilosophie und der Sprachwissenschaft. Es scheint so, dass fast in jeder verallgemeinernden Aussage über die Leistung der Sprache Wahrheit und Irrtum gemischt sind. Es ist eine vordringliche Aufgabe, sich Klarheit über Macht und Ohnmacht des Wortes zu verschaffen, zumal diese Macht auch als ein Verhängnis wirksam werden kann.

Die befreiende Kraft des rechten Wortes, zu rechter Zeit gesprochen, bedarf keiner Bestätigung, wie umgekehrt ein böses Wort vor allem in der Seele des Kindes verheerend wirken kann. Der leidende Mensch der stumm bleibt, leidet doppelt. Das Wort stiftet Gemeinschaft und erhält Gemeinschaft. Das Wort kann zünden, Willenskraft einbinden; es vermag Geister zu rufen und zu bannen, zu erleuchten und zu verblenden. Wir alle wissen das, mehr oder weniger.

Es gab Zeiten, wo man glaubte, die richtige Verwendung eines Wortes gebe Macht über Sachen, Personen oder gar Geistwesen, die es nennt. Mein Münchner Lehrer, der Psychologe Philipp LERSCH (1898-1972), weist in einer Betrachtung über „*Sprache als Freiheit und Verhängnis*“ nachdrücklich auf diesen Tatbestand hin. Danach ist das Benennen der Inhalte der Welt durch das Wort ursprünglich ein Akt des Bewältigen-Wollens und Besitz-Ergreifens. Und in der Tat spielt in der Frühzeit der Menschheit nicht nur der Bildzauber eine Rolle.

Es gibt vor allem den Wortzauber, der auf der Ansicht beruht, dass das Wort das Bezeichnete verfügbar mache. Das Märchen vom Rumpelstilzchen (- ach wie schön, dass niemand weiß, dass ich Rumpelstilzchen heiß), aber auch GOETHES Ballade „Zauberlehrling“ bewahren uns noch Spuren dieses früheren Glaubens an die magische Kraft des Wortes. Danach besteht ein geheimnisvoller Zusammenhang vor allem zwischen den Namen und dem von ihnen Benannten. Noch im Hellenismus glaubte man in den Großstädten daran, dass man seinen Feind verderben könne, wenn dessen Name auf eine Bleitafel geritzt wurde, die eine Verwünschung trug. Aber die Ehrfurcht und Strenge, mit der bestimmte sprachliche Formeln z. B. in Rechtsverhandlungen und in Rechtssprechung, vor allem beim Schwören beachtet wurden, zeigen, dass schon frühe dem Wort eine Ordnung stiftende und bindende Macht zuerkannt wurde. Übrigens wollen Kinder auch heute noch bestimmte Geschichten immer nur in denselben Wendungen erzählt haben.

Es bekundet sich überall die Auffassung, dass das Wort in seiner Wirkung ernst genommen werden muss, dass es mehr ist als ein bedeutungsloses Etikett, das beliebig ausgetauscht werden kann. Dass Wörter nicht nur auf Aussersprachliches hinweisen, sondern es auch deuten und werten, ist es gewiss, dass von ihnen eine wirkende Kraft ausgeht. Das soll durch einige Beispiele verdeutlicht werden: Ein Engländer hört die Hähne wie in England cock-a-doodle-doo krähen und nicht kikeriki, weil er es mit dem Ohr seiner Muttersprache vernimmt. Ein Beispiel, wie die Sprache auf unser Empfinden einwirken kann, gibt uns das Wort „Spinne“. Es heißt: *Spinne am Morgen bringt Kummer und Sorgen*. Und doch beruht das alles nur auf einem zufälligen Verhören eines Wortklanges. Denn ursprünglich hieß es: *Spinnen am Morgen bringt Kummer und sorgen*, eben weil früher auf dem Lande nur gesponnen wurde, wenn es sonst nichts mehr zu verrichten gab, also am Abend.

Wörter können durchaus unser Tun beeinflussen. Der amerikanische Ingenieur und Linguist BENJAMIN LEE WHORF (1877–1941) berichtet in seinem Buch „*Sprache – Denken – Wirklichkeit*“ (Verlag rororo Nr. 174), wie er als Chemie-Ingenieur bei der Analyse von Brandschäden die überraschende Entdeckung machen musste, dass auch die Wirkung von Wortbedeutungen die Ursache von Schadensfällen sein konnte. So war es z. B. in einem Lager von leeren Benzinfässern zu einer Explosion gekommen, weil ein brennender Zigarettenstummel in eine Tonne geworfen worden war. Die Tonnen waren ja alle „leer“ (*empty*), ein Wort, das im Amerikanischen auf alle

Behälter angewandt wird, deren Inhalt verbraucht ist, ohne Rücksicht auf solche gefährliche Inhalte wie Dämpfe, Flüssigkeitsreste etc. „Empty“ bedeutet gleichzeitig „null und nichtig, negativ, wirkungslos“. Also, warum soll man da nicht brennende Zigaretten in „leere Tonnen“ werfen??

Die Beeinflussung des Menschen durch das Wort kann von erheblicher Bedeutung für den ganzen Bereich menschlicher Beziehungen, insbesondere auch für das ganze politische und geschichtliche Leben eines Volkes sein. Auch hierfür Beispiele:

Als die PLEBEJER Roms 494 v. Chr. aus Unzufriedenheit wegen ihrer sozialen Lage auf den Heiligen Berg auswanderten, gelang es nach der Sage dem Patrizier MENENIUS AGRIPPA, die Abtrünnigen mit der suggestiven Kraft eines sprachlichen Bildes, dem Vergleich eines Volkes mit dem Organismus des menschlichen Körpers, in dem nicht nur die sichtbar schaffenden Hände, sondern auch der unsichtbare Magen eine unentbehrliche Rolle spielt, zur Rückkehr in die Stadt zu bewegen.

In den nordamerikanischen Kolonien schwelgte lange die Unzufriedenheit über die ungerechte Besteuerung durch das Londoner Parlament. Da schlug eine Losung, mit Kreide und Kohle an die Wände geschrieben, wie ein zündender Blitz ein: *Taxation without Representation is Tyranny!* Nur 5 Wörter; aber sie waren Dynamit. Hier wirkten vor allem Klang und Rhythmus und die Zielsicherheit im Aufruf höchster Wertvorstellungen, die seit langer Zeit mit den Wörtern „*tyranny*“ und „*representation*“ verbunden waren.

Hat nicht auch 1789 das „Allons enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé!“ durch seinen Wortzauber, den Appell an „gloire“ und „patrie“ die Kräfte entbinden helfen, die Geschichte machten (Französische Revolution)? Das ist heute die französische Nationalhymne. Das Wort kann also nicht weniger machtvoll sein als eine bewaffnete Armee.

Das hat NAPOLEON I. nach seinem eigenen Geständnis an der Wirkung der politischen Zeitung „*Rheinischer Merkur*“ erfahren, die der sprachgewaltige deutsche Publizist und Gelehrte JOSEF VON GÖRRES (1776-1848) von 1814 bis 1816 herausgab.

Es scheint so, dass fast in jeder verallgemeinernden Aussage über die Leistung der Sprache Wahrheit und Irrtum gemischt sind. Es ist eine vordringliche Aufgabe, sich Klarheit über Macht und Ohnmacht des Wortes zu verschaffen, zumal diese Macht auch als ein Verhängnis wirksam werden kann.

Diese Beispiele zeigen, dass mindestens bestimmte bedeutungsschwere Wörter unserer Sprache eine Dynamik haben, die Herrschaft über das Fühlen und Denken der Menschen ausüben kann. Ein Wort kann sich im Laufe seines Gebrauchs mit bestimmten Ideen, Wertvorstellungen und emotionalen Kräften aufladen. Man hat in diesem Sinne gar von einer bösen verlogenen Sprache gesprochen.

Der deutsche Schriftsteller PAUL ERNST (1886-1933) sagt in seinem Aufsatz: „*Die Macht der Worte*“, dass das Wort bisweilen die unbefangene Wahrnehmung der Wirklichkeit verstellt. Aber die Sprache an sich lügt nicht, wenn man auch sehr wohl mit ihr lügen kann. Dieser Unterschied wird nicht selten übersehen. PAUL ERNST spricht in diesem Zusammenhang die Überzeugung aus, „*dass in der heutigen Welt die Worte eine Macht haben, wie sie sie nie zuvor in der Geschichte der Menschheit hatten.*“ Dieses Urteil wurzelt in seiner etwas zu pessimistischen Annahme, dass das Denken der Menschen im Laufe der beiden letzten Jahrhunderte immer nachlässiger geworden ist und wir uns nun einem „erschreckenden Übermaß des Unsinn“ gegenübergestellt sehen. Hinzu kommt, dass Wörter im Laufe der Zeit merklich oder unmerklich ihren Sinn verändern.

Kehren wir zur Behauptung vom Einfluss der Wörter auf die Gestaltung unseres gesellschaftlich-politischen Lebens zurück. In des Schriftstellers und Dramatikers BERTOLD BRECHTS (1898-1956) „*Fünf Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit*“ finden wir eine Betrachtung über die List, die Wahrheit unter vielen zu verbreiten. Dort schreibt er unter anderem: „*Zu allen Zeiten wurde zur Verbreitung der Wahrheit, wenn sie unterdrückt und verhüllt wurde, List angewandt. KONFUTSE fälschte einen alten, patriotischen Geschichtskalender. Er veränderte nur gewisse Wörter. Wenn es hieß, „der Herrscher von Kun ließ den Philosophen WAN töten, weil er das und das gesagt hatte, setzte KONFUTSE statt töten ,ermorden‘. Hieß es, der Tyrann Soundso sei durch ein Attentat umgekommen, setzte er ,hingerichtet worden‘. Dadurch brach KONFUTSE einer neuen Beurteilung der Geschichte Bahn. Wer in unserer Zeit statt Volk ,Bevölkerung‘ ,und statt Boden ,Landbesitz‘ sagt, unterstützt schon viele Lügen nicht. Er nimmt den Wörtern ihre faule*

herrscht, das Wort 'Gehorsam' wählen, weil Disziplin auch ohne Herrscher Mystik. [...] Für das Wort 'Disziplin' sollte man, wo Unterdrückung möglich ist und dadurch etwas Edleres an sich hat als Gehorsam. Und besser als das Wort 'Ehre' ist das Wort 'Menschenwürde'. Dabei verschwindet der einzelne nicht so leicht aus dem Gesichtsfeld. " Wir verkennen hier unschwer, dass Brecht mit Wörtern wie Volk, Boden, Disziplin und Ehre Kernbegriffe des nationalsozialistischen Wortschatzes treffen will. Er betreibt dabei allerdings ein wenig Sprachlenkung im Sinne seiner Weltanschauung und politischen Einstellung. Eine sprachkritische Betrachtungsweise kann zu einer ganz anderen Betrachtung führen. So beurteilt der Germanist JOST TRIER (1894-1970), ein Spezialist auf dem Gebiet der Wortkunde, die Wendung 'Bevölkerung' z. B. folgendermaßen: „Die Bevölkerung ist ein Behördenwort, und ein bedenkliches. Bevölkerung, das sind jeweils die anderen. Für den Verwaltungsbeamten sind alle Verwalteten Bevölkerung. Für den Polizisten sind alle Nichtpolizisten Bevölkerung. Für das Militär alles, was nicht Militär ist. [...] Ein Wort, das so deutlich die jeweils anderen von dem gerade Sprechenden trennt, kann kein gutes, kein gebildetes, kein höfliches Wort sein. Es hat einen bösen inhumanen Ton.“

Volk, Boden, Disziplin und Ehre haben im Laufe der Geschichte im allgemeinen Sprachbewusstsein eine Bedeutung angenommen, die den Wertvorstellungen der Sprachgemeinschaft unter den damals vorherrschenden Lebensbedingungen entsprach. Die Wörter üben vorübergehend eine Macht im Dienste der Lüge und Gewalt aus, aber nur so lange, bis eigenes kritisches Denken den Schwindel durchschaut. Durch solchen Missbrauch werden gewisse Wörter eine Zeitlang unbrauchbar.

Es gilt nun noch einmal die Grenzen zu bedenken, die sowohl der Macht wie dem Missbrauch der Wörter gesetzt sind. Und diese Grenzen ergeben sich aus der Natur des Wortes selbst und der individuellen Anstrengung, die beim Bewusstwerden einer Wortbedeutung notwendig ist. Der eigentliche Bedeutungsgehalt eines Wortes muss danach immer wieder im einzelnen Fall vergegenwärtigt werden, und zwar durch eigenes Vorstellen und Denken. Dabei kommt notwendig der ganze Erfahrungs- und Wissensschatz des Menschen ins Spiel. Das hebt aber alle Zwangsläufigkeit auf, die manche Sprachkritiker der Wirkung bestimmter Wörter auf den Menschen zuschreiben. Es gibt keine allgewaltige Sprache, die die Freiheit des Menschen aufhebt und Geist und Seele prägt, als wären sie Wachs.

Wörter rufen Vorstellungen und Assoziationen in uns hervor. Das begrenzt ihre Macht über uns, im Guten wie im Bösen. Das ist aber auch der Grund, warum die Wörter nicht für immer ihre Unschuld verlieren, wenn sie einmal im Dienst des Unmenschlichen missbraucht wurden. Sie müssen letzten Endes stets aufs Neue vom einzelnen Mitglied der Sprachgemeinschaft realisiert werden. Dabei kann die Suggestionskraft einer unmenschlichen Sprache zurückgewiesen werden durch aussersprachliche Seelen- und Geisteskräfte des Menschen. Wenn wir unsere Menschlichkeit bewahren und uns der darin liegenden Aufgabe bewusst bleiben, braucht es uns um unsere Menschlichkeit der Sprache nicht bange zu sein. Die Sprache ist unentbehrlich, wenn es darum geht, Gedanken und Gefühlsregungen bewusst und mittelbar zu machen.

Neben dem Sprechen steht daher manchmal als sein besserer Teil das Schweigen. Es ist nicht alles sagbar. Nicht ohne Grund meint der Dichter FRIEDRICH SCHILLER (1759-1805) in einem seiner Distichen: „*Warum kann der lebendige Geist dem Geist nicht erscheinen? Spricht die Seele, so spricht, ach! schon die Seele nicht mehr.*“

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Й. Брунер – професор, доктор, лінгвіст-психолог, керівник логопедичної школи імені Ріхарда Й. Брунера, почесний професор Українського вільного університету в Мюнхені, почесний професор та доктор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, діючий член Української академії наук м. Львів; почесний член Української спілки вчителів німецької мови та германістів.

Наукові інтереси: дослідження природи та сутності мови, лінгвістичний підхід до вивчення афазії (мовних розладів).

...HEITER IST DIE KUNST: VOM LOGOS DER AISTHESIS

Prof. Dr. Renate BREUNINGER (Ulm, Deutschland)

У статті мова йде про роль науки та мистецтва у розвитку людського досвіду. Визначено основні етапи процесу пізнання та розмежовано поняття "чуттєвість" та "розум".

The article runs about the role of science and art in the development of human experience, points out the main stages of cognitive process, and differentiates the terms "sensuousness" and "intellect".

1. Einleitung

Von der Erfahrung der Kunst hat die Philosophie nicht erst seit sie ihr von Schelling als "Organon der Philosophie" einverleibt wurde, profitiert. Die häufig stürmischen Umarmungen durch die Philosophie haben die Künstler und die mit den Künsten befassten Wissenschaften allerdings nicht immer mit ungetrübtem Wohlgefallen wahrgenommen. An Hölderlin und Rilke, Cezanne, van Gogh und Klee haben namhafte Philosophen sich wie an Drogen berauscht.

Der, wenn man so sagen darf, Ästhetik-Turn der Philosophie ist Ausdruck der Problematik, die die Philosophie mit sich selber hat: eine Krisenerscheinung. Auslöser der Krise ist zum einen der mit dem Zerfall des spekulativen Denkens einhergehende Verlust einer genuin philosophischen Erfahrungsbasis. Die spekulative Kraft des Denkens, der sich die neuzeitliche Metaphysik anvertraut hatte, eröffnete ihr einen eigenen, ausgezeichneten Zugang zur Wirklichkeit; einen Zugang zumal, der von der Wirklichkeit selbst beglaubigt schien. Dem spekulativen Denken hatte man nämlich die Kraft der Befreiung aus den Verstrickungen und Verblendungen, die in der sinnlichen Natur des Menschen begründet sind, zugetraut. Dieses sich von der Last der Erdschwere befreiende Denken allein schien fähig und in der Lage, die Dinge so zu fassen, wie sie ohne Zutun des Menschen an ihnen selbst sind. Zu dieser Selbstbefreiung schien das Denken von der sich offenbarenden Wirklichkeit selbst ermächtigt zu sein. In diesem Sinne wurde das spekulative Denken als ein anschauendes, sich in der Anschauung vollendendes Denken verstanden und kultiviert. Für den Idealismus war das spekulative Denken keine Macht über die Wirklichkeit, sondern die im Sein der Wirklichkeit liegende Ermächtigung zur Generierung der Muster (Schemata), in denen sie zur Erscheinung gelangt. So wurde im spekulativen Denken die Grundlegung der Wirklichkeitserfahrung im ganzen verstanden.

In der Gefolgschaft des Idealismus hat Walter Schulz noch als letzter versucht, eine eigene philosophische Theorie der Wirklichkeit zu entwerfen.

Was die Grundlegung der Erfahrung angeht, die Erstellung einer verlässlichen Erfahrungsbasis, musste die Philosophie den Primat an die Wissenschaften abgeben. Der Versuch, durch die Auslegung der "Lebenswelt" einen ursprünglichen Erfahrungsraum zu gewinnen, hat die Philosophie nicht sehr weit gebracht. Die lebensweltlichen Erfahrungen sind in einer technisch erstellten Wirklichkeit allesamt abgeleitet und normativ durch Gebrauchsanleitungen und dgl. vermittelt. So scheint eine auf originäre Anschauung basierte Erfahrung der Wirklichkeit nur noch im Medium der Künste möglich zu sein. Diese, im Interesse an einer originären Anschauung begründeten Hinwendung zur Kunst wird verstärkt durch das von den Wissenschaften selber hervorgerufene Erfahrungsdefizit. Die wissenschaftliche Erfahrung ist nicht nur selektiv und ausgrenzend: Sie beruht auf Reduktionen, und sie erfüllt sich nicht in der Anschauung, sondern in der Messung. Die Verlässlichkeit der wissenschaftlichen Erfahrung beruht ja gerade auf der Ausklammerung der *aisthesis*. In dieser Situation wird von der Kunst nicht nur die Kompensation der von den Wissenschaften verdrängten Erfahrungsmöglichkeiten erwartet; man ist darüber hinaus der Überzeugung, dass in der Kunst die unaufhebbare Präsenz der Dinge, ihre nicht hintergehbare Gegebenheit zum Ereignis wird. Nicht nur repräsentiert werden die Dinge in den Gebilden der Kunst; sie sind darin auf eine geheimnisvolle Weise anwesend und wirksam. In dem von der Klassik ausgebildeten Verständnis wähnt der Künstler sich in tiefer Übereinstimmung mit dem "Naturhaften" der Wirklichkeit, in dem sie der Machbarkeit entzogen ist. Nach dieser Auffassung hält die Kunst die Erinnerung an eine Dimension der Wirklichkeit wach, an die die Konstrukte der Wissenschaft nicht heranreichen. Weischedel hat dafür den schönen Ausdruck von der "Tiefe im Antlitz der Welt" geprägt. So scheint es, dass die Kunst der Philosophie den Zugang zu einer Dimension der Wirklichkeit vermittelt, an die weder die Alltagserfahrung noch die Verfahren der Wissenschaft heranreichen.

Nun wird aber die Anschauung der Kunst in und durch die künstlerische Form erschlossen. Was immer dies im einzelnen bedeuten mag: Die Formgebung der Künste, durch eigene geschichtliche Traditionen vermittelt, ist nicht ohne weiteres kompatibel mit der Begrifflichkeit der Philosophie und der Überlieferung, aus der sich diese Begrifflichkeit speist. Die Künste haben ihre eigene Dignität; ihr Realitätsbezug und ihre Sinnerfahrung sind auf die Interpretationskunst der Philosophie nicht angewiesen. Die Kunst bedarf weder der Grundlegung noch der Belehrung durch die Philosophie. Andererseits aber können auch die Künstler sich nicht, oder nicht mehr, auf eine

höhere, besondere Offenbarung berufen. Die religiöse Erhöhung der Kunst im Geniekult und im Künstlersehler trägt nicht zur Erklärung der Evidenz der künstlerischen Form bei. So stellt sich die Frage nach dem Vermögen der künstlerischen Gestaltung, nach der aufschließenden Kraft ihrer Form. Dies umso mehr, als die Kunst selbst auf ihren Lehrgehalt sich zu berufen beginnt: die Malerei findet ihren Sinn in der Belehrung des Sehens; und in den Arrangements der Moderne, den Inszenierungen und Animationen wird der Beschauer ausdrücklich zur Reflexion aufgefordert, um sich bewusst zu machen, was ihm in den Arrangements usw. "gesagt" sein will. So scheint es, dass in der Berufung auf den Lehrgehalt der Kunst, in dem, nach einem schönen Ausdruck Goethes, die Sinne belehrt werden, oder der Mensch über seine Lebenssituation aufgeklärt wird, die Kunst selbst im philosophischen Sinne aufklärungsbedürftig ist. Darin eingeschlossen ist die Frage nach der Logik, nach der Grammatik der künstlerischen Form. Mit dieser Frage findet die Philosophie sich in die Ursprungssituation der neuzeitlichen philosophischen Ästhetik, Baumgartens "Untersuchungen zur Logik der Aisthesis", zurückverwiesen.

2. Die Frage nach der Logik der *aisthesis*

In den Untersuchungen Baumgartens ist die philosophische Ästhetik keineswegs auf die Künste beschränkt. Die Sinnlichkeit wird darin vielmehr auf ihre konstitutive Bedeutung im Erkenntnisprozess befragt. Leibniz, von dem Baumgarten ausgeht, hatte bereits darauf aufmerksam gemacht, dass die Sinne nicht nur die Störpotentiale des Erkennens darstellen. Die Erkenntnisgewinnung ist nach Leibniz zureichend nur als Entwicklung zu beschreiben, die in verschiedene Stufen gegliedert ist, deren jede durch eine genau umschriebene Vorstellung (*notio*) repräsentiert wird. Die Stufen stellen Grade der Vervollkommnung der Erkenntnis dar. Die niederste Stufe bildet die Empfindung, das sind dunkle und verworrene Vorstellungen. Darin wird das Vorgestellte weder von anderen Vorstellungen unterschieden, noch werden die Elemente (Merkmale), aus denen sich die Vorstellungen zusammensetzen, diskriminiert. Die klare, aber verworrene Vorstellung unterscheidet das Vorgestellte als Ganzes von anderen Vorstellungen, ohne es analytisch in seine konstituierenden Merkmale zu zerlegen. Die klare und deutliche Vorstellung, der Begriff schließlich, unterscheidet die Vorstellungen nach beiden Richtungen: Sie hebt das Vorgestellte im Unterschied zu allen anderen Vorstellungen als das Gemeinte heraus und bestimmt es durch die konstituierenden Merkmale. "*Est ergo cognitio vel obscura vel clara, et clara rursus vel confusa vel distincta*".

Zum weiteren Verständnis der klaren und verworrenen Vorstellung hat die "*aesthetica*" Baumgartens die Frage nach den Regeln oder, wie er sich ausdrückt, der Logik des "niederen Erkenntnisvermögens" aufgeworfen. Die Ästhetik wird ganz ausdrücklich als "Wissenschaft von der Art und Weise, wie sinnliche Erkenntnis gewonnen wird" postuliert. Der sinnlichen Erkenntnis wird hier eine eigene Dignität zuerkannt, obwohl sie nur als bloße Vorstufe des begrifflichen Denkens gewertet wird. Die Aufgabe der Ästhetik ist es, einen klar gegebenen, nicht aber deutlich abgegrenzten, in Begriffen repräsentierten Objektbereich darzustellen. Als Beispiel eines solchen Objektbereiches, an dem Baumgarten die Leistung der "*repraesentationes sensitivae*" verdeutlicht, dient ihm die Poesie. Als Objektbereich der sinnlichen Erkenntnis wird die Poesie von anderen Formen und Objektivationen der Rhetorik unterschieden. Die spezifische, nur durch die Sinnlichkeit zu erbringende Leistung im Erkenntnisprozess wird in der Vergrößerung der Anzahl der unterschiedenen Merkmale gesehen, die in einer Vorstellung enthalten sind. Je größer die Anzahl der unterschiedenen Merkmale, desto größer die Klarheit der Vorstellung. Die klare Vorstellung, der die Tendenz zur Erweiterung der Anzahl von Merkmalen innewohnt, ist für Baumgarten "eine lebhaftere Vorstellung".

3. Die Anschauung als Fundament des begrifflichen Erkennens

Eine große Rolle hat dieser Stufenbau des Erkennens in der Didaktik gespielt, die sich im 18. Jh. aus ihren religiösen Bindungen zu befreien versuchte. Die klare, aber verworrene Vorstellung ist als Begriff der Anschauung in die didaktische Literatur eingegangen. Die klare, oder wie Pestalozzi sagt, "heitere" Anschauung fokussiert die Aufmerksamkeit auf das hier und jetzt Gemeinte, um es in dem zu zeigen, was es ohne Beziehung zu anderem, als es selbst, ist. So gesehen ist die Anschauung nur in angestrenzter Konzentration zu realisieren, in der die neugierige Flatterhaftigkeit der Sinnlichkeit überwunden wird. Für Pestalozzi ist die Anschauung das Ergebnis einer produktiven Anschauungskunst, in der drei Komponenten (nicht hintergehbare Elementarformen)

zusammenwirken: die zeichenbare Form (Umriss), die Zählbarkeit (Anzahl) und das bezeichnende Wort (Name). Die Klarheit oder Heiterkeit einer Vorstellung ist erreicht, wenn sie "etwas" als Exemplar vorstellt. Für Pestalozzi ist das Exemplar die Weise, in der die Dinge vor jeder begrifflichen Unterscheidung in natürlichen Arten schlicht vorkommen: Es ist die "Natur" der Dinge, die das Exemplar re-präsentiert.

Das klar und heiter in der Form des Exemplars Gegebene wird nicht in seiner Beziehung zu von ihm Unterschiedenem vorgestellt. Es ist die Erscheinungsweise von "Dingen", in dem diese vollständig ohne Beziehung zu Anderem bestimmt sind; zu ihrer Bestimmtheit also keiner Bezugnahme auf ein von ihnen Unterschiedenem bedürfen. In der Form des Exemplars zeigen sich die Dinge so, wie sie an ihnen selbst bestimmt sind. Das Exemplar ist also die Erscheinungsweise, in der die Dinge als wesensgleich vorgestellt sind. Die art- oder wesensgleichen Dinge sind nur noch durch die Anzahl ihres Vorkommens zu unterscheiden.

Die Anschauungskunst wird in der didaktischen Literatur zum Kraftzentrum der didaktischen Künste, die die Wirklichkeit in diskret unterschiedenen Einheiten präsentieren. Durch die Begriffe werden diese vorgegebenen Einheiten nur in eine künstliche, parasitär hinzutretende Ordnung gebracht: Wo diese Ordnung nicht auf das in der Anschauungskunst Hervorgebrachte bezogen ist, werden die Begriffe zum hohlen Geschwätz, "Maulbrauchen", sagt Pestalozzi dafür. Die Anschauungskunst liefert insofern den Begriffsinhalt; die Begrifflichkeit für sich genommen ist nur ein rein formales Ordnungsgefüge. Die Begriffe sind nur Hilfsmittel zur Sicherung des Erkannten, nicht seine Substanz.

Die Anschauungskunst wurde von Pestalozzi allerdings nur postuliert. Die Frage nach ihrem eigenen Fundament wird von ihm mit dem bloßen Hinweis auf die Natur übergangen und nicht eigentlich erarbeitet. Daher ist die Durchführung der Anschauungskunst bei Pestalozzi zu einem geistlosen Drill verkommen, von dem bedeutende Zeitgenossen irritiert waren. Die Schwächen der Theorie der Anschauungskunst außer acht gelassen, war es jedoch ihre Idee, die Sinne für die Wirklichkeit zu öffnen, d.h. für das Sich-Zeigen der Dinge von ihnen selbst her. Von ihnen selbst her, soll heißen, dass ihr In-Erscheinung-treten nicht bedingt ist durch eine vom Menschen entworfene Ordnung. Im Sich-Zeigen sind die Dinge für uns präsent. Durch Begriffe dagegen wird die Präsenz der Dinge geradezu aufgehoben: Begriffe sind Repräsentationen. Daher findet sich die Frage nach der Präsenz der Dinge auf die Sinne verwiesen und nicht auf den Verstand. Daraus ergibt sich nun allerdings ein neues Problem: Unsere sinnliche Natur ist, im Gegensatz zur Begrifflichkeit des Verstandes, der Zeit unterworfen, in der es nur vorübergehende Momente gibt. Wie also ist so etwas wie sinnliche Präsenz zu denken möglich?

4. Die Anthropologie der Sinnlichkeit bei Herder

Es war Herder, der in seinen Schriften in zum Teil polemischer Auseinandersetzung mit Kant ein tieferes Verständnis der Sinnlichkeit begründete. Während das 18. Jahrhundert, das gilt auch noch für Kant, die Sinnestätigkeit auf ein Vermögen der Seele zurückführte, hatte Herder sie bereits als eine spezifische Aktualisierung des Austausches zwischen Mensch und Welt begriffen. Die Sinnestätigkeit ist ihrem Umfang und in ihrer Bedeutung für das Verständnis der Welt durch die Funktion von vorhandenen Organen zwar begrenzt, nicht jedoch determiniert. Die Lebendigkeit eines Organismus, durch die er sich von bloßen Automaten unterscheidet, wird von Herder als Kommunikation mit der Umgebung verstanden, als Austausch, der, was den Menschen angeht, durch "Progressivität" gekennzeichnet ist. Damit ist die Nichtfestgelegtheit der menschlichen Fähigkeiten gemeint, selbst noch die des Verstandes. Auch der Verstand wird von Herder als lebendige Kommunikation verstanden, die im Medium der Sprache aktualisiert wird. Die Sprache ist das sich selbst organisierende Medium der menschlichen Kommunikation: das Organ der Reduktion der nicht schon von Natur aus selektierten Reize und deren Deutung. Im Unterschied dazu ist die Sinnlichkeit eine auf festgestellte Medien angewiesene Kommunikation. Die Sinnlichkeit wird als Austausch mit der Welt im Medium von Schall und Licht verstanden. Schall und Licht sind für Herder nicht physikalisch, als Gegenstände der Akustik und der Optik definiert, sondern durch das, was sie in bezug auf das Sehen und Hören ermöglichen, soweit diese Sinnestätigkeiten nicht schon durch die physiologischen Funktionen der Sinnesorgane festgelegt sind. In diesem Verständnis der Sinnlichkeit knüpft Herder unmittelbar an Aristoteles' Lehre von dem "an ihm selbst Wahrnehmbaren" an. Nach dieser Lehre sind Töne und Farben ohne die

Vermittlung von "Ideen" oder Materialien an ihnen selbst bestimmt. Darin sind sie von den bloßen Geräuschen unterschieden. Das Geräusch, in dem Töne nicht artikuliert werden, hat, wie Erwin Straus es formulierte, den Charakter der Anzeige. Am Geräusch wird ein Gegenstand identifiziert, der eine alltägliche Bedeutung hat: das Starten eines Autos z.B. oder das Rascheln einer Zeitung, das Tropfen eines Wasserhahns usw. Geräusche können störend und ärgerlich sein.

Dagegen sind Farben und Töne nur als diskret Unterschiedene gegeben: die Farben sind keine Spezifikationen der Farbe. Rot und Blau sind nicht spezifisch, sondern als Farbe unterschieden. Ebenso sind cis und fis als Töne voneinander unterschieden.

Durch den Schall, respektive das Licht vermittelt, ist das Hören der Töne (entsprechend das Sehen der Farbe) nicht durch die – wie Herder sagen würde – "animalische" Funktion des Hörorgans determiniert. Das Hören der Töne ist, im Unterschied zum "normalen" Hören, keine biologische, der Selbsterhaltung dienende Leistung. Desgleichen ist die Bestimmtheit des Tones nicht durch seine physikalische Erzeugung vermittelt: Der Ton löst sich, wie es sich in der Musik zeigt, von seiner Schallquelle und gewinnt ihr gegenüber eine gewisse Selbständigkeit. Dass ein Ton von einer Violine oder einer Tuba erzeugt wird, trägt nichts zu seiner Bestimmtheit als *fis* oder *a* bei. Diese Bestimmtheit als *fis* hängt nicht vom Instrument ab, mit dem es hervorgebracht wird. Man hört, wenn man den Ton *fis* hört, nicht die Tuba oder die Violine, und dasselbe gilt für eine Tonfolge, wie z.B. *b-a-c-h*. Natürlich klingt das *fis* der Tuba anders als das der Violine. Der Klang erscheint als die Verdichtung des Schalles, in der er sich als Medium der Töne konkretisiert und von den Geräuschen abhebt. Der Klang verleiht den Tönen, ohne zu ihrer Bestimmtheit beizutragen, Volumen und Körperlichkeit in einem durch den Klang konstituierten Hörraum, den die Töne schwebend füllen. Der Hörraum hat keine ausgezeichneten Stellen und Orte mehr: Erwin Straus spricht daher von der Homogenität des Klang- und Hörraumes.

Die Töne sind, was sie sind, ohne Bezug zu der Klangfarbe und ohne Bezug zu anderen Tönen, die in der gleichen Klangfarbe ertönen mögen. In ihrer Beziehungslosigkeit sind die Töne absolute Gegebenheiten im und für das absolute Gehör. Der "reine", in sich selbst bestimmte, absolute Ton ist durch seine sinnliche Präsenz bestimmt. Der Ton ist sich selbst genug, ohne Bezug zu einem Woher oder Wozu, rein gegenwärtig. Töne sind insofern "rein entsprungen". Das Sein der reinen Töne ist ihr Gehörtwerden durch das absolute, aus allen biologischen und pragmatischen Funktionen befreite Gehör. In diesem Sinne ist der Ton die Bedingung seines Gehörtwerdens: das "an ihm selbst Hörbare". Das absolute Gehör ist das Organ der Töne: der Genitivus wäre hier zugleich als Genitivus subjectivus und objectivus zu lesen. Der Ton bildet sozusagen das Organ, in dem er zu sich selbst gelangt.

Töne unterscheiden sich durch ihre Selbstbestimmtheit ohne jeden Bezug auf ein tertium comparationis. Ihre Unterscheidung ist die mit ihrer Selbstbestimmtheit gegebene Diskretheit. Diese Diskretheit ist die Tonhöhe. Die Tonhöhe ist jedoch nicht durch ein arbiträres, an den Ton herangetragenenes Maß bestimmt: Jeder Ton ist vielmehr durch seine Höhe bestimmt, in der er zugleich von den anderen Tönen diskret unterschieden ist. Die Tonhöhe ermöglicht die Skalierung. Das melodische Element der Musik basiert, wie Herder ausführt, auf der Skalierung der Tonhöhe. In ausdrücklicher Analogie zur Tonalität hat Goethe in der Farbenlehre eine Skalierung der Farben als Fundament ihrer Komposibilität und Grundlegung der Malerei konzipiert. Die Farben beschreibt er als Taten und Leiden des Lichtes, in denen er die "Natur" des Lichtes zu fassen versucht. Seine Skala basiert auf dem Gegensatz des durch ein trübes Medium sich hindurch arbeitenden Lichtes (gelb) zu dem sich zurückziehenden, im Medium verschwindenden Lichtes (blau).

Die "reinen Töne" lösen sich, wie wir zu zeigen versuchten, von ihren Schallquellen und verkörpern sich im Klang. Die Elemente oder Bausteine des Kunstobjektes sind somit keine Sinnesdaten im Sinne der hyletischen Momente der Intentionalität, die, wie Husserl es beschreibt, allererst "beseelt" und durch Sinngebungsakte geformt werden müssten. Mit den reinen Tönen ist, um es salopp zu formulieren, im normalen Weltverhalten nichts anzufangen. Sie entziehen sich der Verfügbarkeit.

5. Von der Logik der Sinne zum Logos der Aisthesis

Töne, Klänge und Farben sind also die wahren Elemente, aus deren Komposition die Objekte der Musik und Malerei bestehen. Diese Elemente sind die "realen" Bestandteile, aus denen das Kunstobjekt sich aufbaut. Von diesen Elementen gilt, dass sie, wie Aristoteles lehrte, an ihnen

selbst wahrnehmbar sind. Sie sind, was sie sind, im Gesehen- und Gehörtwerden; ihre Existenz erschöpft sich im Gesehen- oder Gehörtwerden.

Kunstwerke sind nun allerdings unmittelbar als optische oder akustische Phänomene gegeben. Gleichermaßen sind die Bilder, Skulpturen und die Kompositionen der Musik Gegenstände der Kunstwissenschaften und der Methoden, mit denen sie analysiert werden. So wird also doch in den unterschiedlichsten Hinsichten über das Kunstwerk verfügt, und es fragt sich: Wie konstituiert sich das Kunstwerk in dem, was es jenseits seiner - auch wissenschaftlichen - Verfügbarkeit ist. Wie konstituiert es sich als Gebilde aus reinen (an ihnen selbst wahrnehmbaren) Tönen und Farben? Diese Frage lässt sich im Sinne der philosophischen Tradition als die nach der *Form* der Kunstwahrnehmung interpretieren. Näherhin als Frage nach der Form der Sinnlichkeit, in der die Erfahrung (Wahrnehmung) des Kunstobjektes als eines von allen anderen generisch unterschiedenen möglich ist. Baumgartens Problem einer Logik der Sinnlichkeit stellt sich hier als Frage nach dem Logos, dem Eigensinn der Kunsterfahrung.

Sinnliche Erfahrungen (Sinneserfahrungen) sind allesamt Erfahrungen unserer Leiblichkeit: Immer kommt darin unser Körper mit ins Spiel als des unveräußerlichen, unaufhebbaren Bezugspunkts der Erfahrungen, die sich darin als zentrierte Beziehungen zeigen. Diese Rückbindung aller Dingerfahrungen an den empfindenden, affizierten Leib: das ist der Vollzug der Generalthese (Husserl), in der alle Realitätserfahrung begründet ist und der Glaube an die Existenz des in der sinnlichen Erfahrung Gegebenen. Das in jedem intentionalen Akt enthaltene hyletische Moment hat seine Wurzel in der Erfahrung unserer Leiblichkeit, die in jeder Erfahrung ins Spiel kommt. Die *Form* der Leibhaftigkeit der Sinneserfahrung, die die Artikulation der Wirklichkeit in differente Dingerfahrungen ermöglicht, ist der Raum, oder besser: die Räumlichkeit. Vor diesem Hintergrund erweist sich die Frage nach der Form der (reinen) aisthesis als die nach ihrer Räumlichkeit. Das wäre nach dem Gesagten eine Räumlichkeit, in der das hyletische Moment der Sinneserfahrung aufgehoben ist, eine entmaterialisierende Räumlichkeit also. Nun ist die Generalthese letztlich die unaufhebbare Leibgebundenheit unserer Existenz. Die Forderung der Entmaterialisierung der Sinnlichkeit kann sich selbstverständlich nicht auf die Ausschaltung (Einklammerung) der leiblichen Existenz, sondern nur auf eine "andere" räumliche Artikulation der Körperlichkeit beziehen. Eine solche Artikulation der Körperlichkeit also, in der der Körper nicht als letzter Bezugspunkt, als *summum ens* gewissermaßen, gegeben ist. Eine solche entmaterialisierende Räumlichkeit liegt in der Mathematik des Raumes vor. Sie ist allerdings eine begriffliche Konstruktion des Raumes, verbunden mit der begrifflichen Aufhebung des Raumes als einer Form der Sinnlichkeit. In der Mathematik handelt es sich um die Konstruktion des Raumes im Rahmen axiomatischer Festlegungen.

Die Forderung der "anderen" Räumlichkeit ist indes nichts Erdachtes. Ihr, der Forderung, liegt die Erfahrung einer eigentümlichen Beanspruchung durch das Kunstobjekt zugrunde. Das uns beanspruchende Objekt ist nicht bedingt in dem Sinne, in dem die Gegenstände der alltäglichen Erfahrung sich im Gezüge unserer Denkformen, Ansichten, Interessen usw. konstituieren. In der Beanspruchung durch das Kunstobjekt sind vielmehr wir die Bedingten, die Bedingungen erfüllen müssen, die nicht in unserer körperlichen Existenz begründet sind.

Kunstwerke affizieren nicht, sie ergreifen, erschüttern uns bis in die letzte Faser unserer Leiblichkeit. Dies zeigt sich nicht zuletzt in dem ungehemmten Lachen, mit dem wir auf die Komik oder dem halt- und grundlosen Weinen, mit dem wir auf Musik reagieren können. Es ist dieses Ergriffensein, in dem wir auf das Kunstobjekt bezogen sind. In unserem Ergriffensein sind wir nicht auf ein begrifflich fixiertes Ding bezogen: Dies eben ist ja der Sinn des totalen Ergriffenseins: das Objekt ist hier nicht in seine Gegenständlichkeit sozusagen freigegeben. Man kommt davon nicht los. Dieses nicht-feststellende Bezogensein auf das Kunstobjekt – die Erfahrung des Kunstobjektes als eines solchen – wurde immer als Schweben beschrieben. Die Räumlichkeit des Kunstobjektes ist nicht die durch Stellen (Örter), Richtungen und Wege auf unser körperliches Befinden zentrierte Räumlichkeit; in der Räumlichkeit des Schwebens gibt keine fixierbare Stellen im Raum. In der räumlichen Artikulation der Kunsterfahrung ist die sonst geltende Ich(hier)-Es(dort)-Differenz aufgehoben. Das Kunstobjekt nimmt keine Stelle im Raum ein so wenig wie der Betrachter. Unser Leib (als Körper) ist nicht mehr als der letzte, absolute Bezugspunkt aller Erfahrungen im Spiel; er selbst gerät vielmehr in das Spiel der Farben und Töne, wird einbezogen in deren Bewegtheit. Mit

der Aufhebung der körperlichen Schwere ist auch die Undurchdringlichkeit, das Opake der Erscheinungen im Raum aufgehoben. Töne und Farben lösen sich von ihrem materiellen Substrat und werden von ihnen selbst her wahrgenommen. Das Kunstobjekt verliert seine Opazität: Es wird von Grund auf (von seinen "Bausteinen" her) durchsichtig. Im Zusammenhang mit der Räumlichkeit des Schwebens erhält der Begriff der Heiterkeit eine neue Bedeutung. Heiter ist jetzt weder der Gegenstand noch, wie bei Baumgarten, die Vorstellung von ihm, sondern das "Medium", also die Raumstruktur, in der der Betrachter schwerelos auf ein insofern durchsichtiges Objekt bezogen ist. Heiterkeit wird zu einer Bestimmung der Räumlichkeit, in der die Töne und Farben ihre Materialität verlieren. Und so tritt der "heitere Raum" an die Stelle des Mediums im Sinne Herders.

Die Wirklichkeit des Kunstwerks ist die Wirkung, in der es uns ergreift, die gewohnten Weltbezüge erschüttert, und uns in die Schwebelage bringt. Diese Wirkung ist nicht in der Kategorie der Kausalität zu objektivieren, nicht auf eine festliegende Ursache zurückzuführen. "Objektiviert" wird die Wirkung des Kunstwerks durch den treffenden Ausdruck unseres Ergriffenseins. Im Ausdruck unseres Ergriffenseins erst bringen wir das uns ergreifende Kunstobjekt hervor. Das aber bedeutet: Die ästhetische Wirkung findet ihren Ausdruck im Hervorbringen des Kunstobjekts als eines solchen. Die Wirkung des Kunstobjekts ist sein In-Erscheinung-Treten-Lassen, in dem es sich von sich selber her zeigt. In diesem Sich-zeigen werden die reinen Töne und Farben allererst zur Geltung, d.h. zur ästhetischen Wirkung gebracht. Josef König hat die Eigenart der ästhetischen Wirkung mit der ihm eigenen Akribie präzise beschrieben.

Die Heiterkeit der Kunst erweist sich somit als dieses sich von sich selbst her Zeigen eines von Grund auf durchsichtigen Objekts. Die Art und Weise, in der wir es sehen oder hören, ist die Art und Weise, in der es uns ansieht.

6. Heiterkeit als Seinsgeschehen - Die "heiternde Natur" bei Hölderlin.

Heiterkeit wurde in unserer an Herder angeschlossenen anthropologischen Betrachtung zu einer räumlichen Befindlichkeit unserer leiblichen Existenz. Die räumliche Befindlichkeit (die nicht verwechselt werden darf mit einer bestimmt gearteten Befindlichkeit im Raum) nimmt sozusagen die Stelle der alten Lichtmetaphysik ein, von der Herder sich nicht ganz gelöst hatte. Heiterkeit wird also zum Definiens der Räumlichkeit, in der Objekte als ästhetisch-durchsichtige rezipiert werden können: Sie wird zur Form (logos) dieser reinen Rezipierbarkeit. Die Produktion des ergreifenden Kunstobjekts, die Leistung des Künstlers, ist dabei allerdings nicht berücksichtigt.

Goethe hatte die Tätigkeit des Künstlers in Analogie zur schöpferischen Natur (*natura naturans*) gesehen. In seinem Bericht über Carl Philipp Moritzens "Über die bildende Nachahmung des Schönen" schreibt er: "Der geborene Künstler begnügt sich nicht die Natur anzuschauen; er muß ihr nachahmen, ihr nachstreben. Der Sinn für das höchste Schöne in dem harmonischen Bau des Ganzen, das die vorstellende Kraft des Menschen nicht umfaßt, liegt unmittelbar in der Tatkraft selbst. Der Horizont der Tatkraft umfaßt mehr, als äußerer Sinn, Einbildungs- und Denkkraft umfassen können." Die Natur selbst, so scheint es, wird in der Tatkraft des Künstlers tätig. In diesem Sinne definiert Goethe die Farben als das Ganze der Natur für den Sinn des Auges.

Hölderlin hat diesen Gedanken auf seine Weise weiter ausgelotet. Die Natur als Quellgrund der Kunst wird jetzt als die "heiternde" angerufen. "Alle Blumen der Erd', alle die fröhlichen, / Schönen Früchte des Hains, heitern sie alle nicht / Dieses Leben, oh Götter! / Das ihr selber in Lieb' erzogt?" Der heiternden Natur verdankt sich, wie es in der Ode "Ihre Genesung" heißt, die Wiedergenesung der Dichtkunst – der Freundin der Natur. Die Natur ist lebendig im dichterischen Wort, in dessen Glanz die heiternde Natur sich spiegelt.

"Heiterkeit" wird hier, alles in allem genommen, für Hölderlin die Art und Weise, in der die "Natur" von sich selbst her erscheint. In diesem Sinne "heitert" die Natur. Diese "Natur" ist freilich nicht die bedingte, unter den Zwecksetzungen des Menschen erschlossene Natur: Es ist, allgemein gefasst, nicht die in der Lebenswirklichkeit gedeutete und verstandene Natur, wie sie in der Geschichte der Menschheit erscheint. Die Geschichte ist daher nicht die Wahrheit der Natur. Die heiternde Natur, die Hölderlin ansingt, ist die Wirklichkeit jenseits der Geschichte, die ungeschichtliche Gegenwart dessen, was ist, in der nichts aussteht und nichts vergangen ist. Es ist die Natur, in der die alten Götter wohnen, durch deren Anwesenheit die Dinge durchsichtig und klar werden. Im Zeitalter der Geschichte erinnert nur noch der Dichter an die "andere Klarheit". "Diß

eine weiß ich, sterbliches bist du nichts / Denn manches mag ein Weiser oder / Der treuanblickenden Freunde einer erhellen, wenn aber / Ein Gott erscheint, auf Himmel und Erd und Meer / Kömmt allerneue Klarheit." Das Wissen von der Wiederkehr der "heiligen Heiterkeit" liegt in der ungeschichtlichen Erinnerung der Dichter beschlossen.

Die ungeschichtliche Erinnerung des Dichters ist die Ankündigung der in der geschichtlichen Welt verstellten Wahrheit der Natur. "Jetzt aber tagt's! Ich harrt und sah es kommen, / Und was ich sah, das Heilige sei mein Wort. / Denn sie, sie selbst, die älter denn die Zeiten / Und über die Götter des Abends und Orients ist, / Die Natur ist jetzt mit Waffenklang erwacht, /..." Diese andere, neue Klarheit, die heiternd über die Menschen kommt, wird als Selbstoffenbarung der Wahrheit der Natur verstanden: also als ein Seinsgeschehen. In der Heiterkeit wird die Geschichte, diese unendliche Aufgabe der Weltgestaltung durch den Menschen, aufgehoben, indem sie mit der Vorgeschichte versöhnt wird. Diese Versöhnung von Geschichte und Vorgeschichte feiert Hölderlin als die Verschmelzung von Dionysos und Christus in einer Gestalt. Wie auch immer, für Hölderlin ist die Heiterkeit nicht mehr nur der Geist und die Wahrheit der Kunst; die heiternde Natur umfasst vielmehr das Seiende im Ganzen. Die Heiterkeit ist die zu erwartende Erneuerung der Welt als Kosmos: der verbale Gebrauch "heitern" ist so gesehen als "kosmeo" im Sinne von ausstatten, schmücken, ordentlich einrichten zu lesen. Die vom Dichter visionär beschriebene Lebens- und Friedensordnung ist allerdings nicht in der Schöpferkraft der Vernunft begründet und daher auch nicht in der Begrifflichkeit des Idealismus zu fassen. Nach Hölderlin gibt es sie nur im dichterischen Wort und auch da nur durch das prophetische Entrücktsein des Dichters. Die Kunst löst sich, wie es hier den Anschein hat, endgültig von der Philosophie und gewinnt eine Eigenständigkeit, an der die philosophische Begrifflichkeit zuschanden wird. Den Grund ihrer Eigenständigkeit findet sie allerdings darin, dass das dichterische Wort zu leisten imstande sein soll, was dem Idealismus nicht überzeugend gelungen ist: die Aufhebung der Unmittelbarkeit der religiösen Erfahrung in einen vollkommenen Ausdruck. Es fragt sich jedoch, ob die ins dichterische Wort aufgehobene Religiosität letzten Endes nicht doch auch nur ein "Kunstgebilde" ist.

Heidegger hat in seinem Spätwerk mit Bezug auf Hölderlin versucht, den Anspruch der verselbständigten Kunst, gültiger Ausdruck der religiösen Erfahrung zu sein, zu begründen. Der scopus dieser Begründung liegt in der Vermittlung der Hölderlinschen Naturauffassung mit der Geschichte. Die Selbstoffenbarung der "heiternden Natur", so ist Heidegger wohl zu verstehen, müsse als *Seinsgeschichte* begriffen werden: als Geschichte, deren Grund in der ursprünglichen Differenzierung liegt, in der das Sein *als* es selbst hervortritt. Dieses *als* ist freilich weder als "hermeneutisches Als" noch als apophantisches zu verstehen. Das "als" meint hier vielmehr die Versprachlichung des Seins: Als es selbst hervortretend, nimmt das Sein Wohnung in der Sprache. Der Philosophie und der Dichtung stellt sich demnach gleichermaßen die Aufgabe, das in der Sprache geborgene (und verborgene) Seinsverständnis zu entbergen und – im Hören auf sie – zur Sprache zu bringen. Dichter und Philosophen befreien die Sprache aus ihrer Verzweckung zu einem Mittel der gesellschaftlichen Machtausübung, um sie, auf je eigene Weise, zu sich selbst kommen zu lassen. Ihr "Geschäft" ist das produktive Sehenlassen der Wirklichkeit aus dem Geist, dem seinserfüllten Logos der Sprache.

Diese spekulativen Höhenflüge, die die Philosophie im Spätwerk Heideggers genommen hat, sind uns fremd geworden. Der beunruhigenden Frage nach dem Eigensinn der Philosophie wurde in der deutschen Philosophie, wenn nicht im Geist, so doch im Sinne Heideggers nachgegangen. Josef König hat die Frage nach dem Eigensinn als die nach dem spezifischen Können der Philosophie zu begreifen versucht. Diese spezifische Können der Philosophie sieht er in einer eigentümlichen, durch die Wissenschaften nicht zu ersetzenden Weise des Redens über die Wirklichkeit. In einer kleinen, aber luziden Abhandlung begreift er das spezifische Können der Philosophie als *eu legein*. Im Anschluss an Josef König hat Otto Friedrich Bollnow die Aufgabe der Philosophie als ein produktives Sehenlassen dessen, was zwar ist, aber doch erst in der treffenden Beschreibung zur Sichtbarkeit, also zur Welt gebracht, d.h. mit anderen teilbar wird. Josef König entwickelt sein Verständnis des philosophischen *eu legein* im ausdrücklichen Rückgriff auf Aristoteles und Goethe. In der philosophischen Beschreibung sieht Bollnow den Ausdruck eines tiefen Seinsvertrauens, d.h. einer unergründlichen Übereinstimmung des Menschen mit der Welt. Nach diesem Verständnis

kann die philosophische Beschreibung zum mitteilbaren Allgemeinbesitz erheben, was in der an die Subjektivität des Künstlers gebundenen Produktivität erschlossen wird.

7. Die Erosion der Rede vom Schöpferischen.

Bei König und Bollnow werden Kunst und Philosophie in Begriffen beschrieben, deren Semantik auf religiöse Ursprünge verweist. Künstler und Philosophen bleiben einbezogen in dem von Franz Rosenzweig so genannten "immerwährenden Grund der Schöpfung".

In einer säkularen Welt ist die religiös getönte Rede vom Schöpferischen obsolet geworden. Von Produktivität ist jetzt nur noch in Bezug auf die Herstellung von Waren die Rede, deren Wert nicht in ihnen selber ruht, sondern nach externen Maßstäben zu bemessen ist. Immerhin hält die Rede von der schöpferischen Produktivität die Erinnerung an die religiöse Dimension des Daseins wach.

Es ist ja nun nicht an dem, dass die Philosophen und Künstler, die sich der modernen, säkularen Welt verschrieben haben, nicht mehr nur ihre Tätigkeit in religiös getönten Begriffen deuten: Vielmehr hat sich die Art ihres Arbeitens von Grund auf geändert. Wenn nicht alle Zeichen trügen, gleicht sich das künstlerische Schaffen der Produktion von Waren darin an, dass es die Entmaterialisierung, von der die klassische Kunst ausgegangen war, aufzuheben scheint. Der Künstler zeigt sein Material und ebenso seine Arbeitsweise. So lebe schon, wie Adorno mit Bezug auf Schönberg schreibt, die Zwölf-Ton-Musik nicht mehr aus der Selbstbestimmtheit reiner Töne und deren Skalen. Adorno schreibt: "Sie (die Zwölf-Ton-Musik) setzt das Tonmaterial, ehe es durch die Reihen strukturiert wird, zu einem amorphen, in sich ganz unbestimmten Substrat herab, dem dann das schaltende kompositorische Subjekt sein System von Regeln und Gesetzmäßigkeiten auferlegt". Ausdrücklich hebt er die "Gleichgültigkeit" des Materials hervor. "Aber es ist jene Vergleichgültigung zugleich, kraft welcher das Subjekt aus der Verstrickung im Naturstoff, auch als Naturbeherrschung, ausbricht, in welcher bislang die musikalische Geschichte bestanden hat. In ihrer vollzogenen Entfremdung durch die Zwölftontechnik ist dem Subjekt wider seinen Willen die ästhetische Totalität zerschlagen worden." Die Stimmigkeit der Zwölftonmusik könne deshalb auch nicht mehr, wie Adorno hervorhebt, unmittelbar gehört werden. "Die Stimmigkeit von Zwölftonmusik läßt sich nicht unmittelbar "hören" – das ist der einfachste Name für jenes Moment des Sinnlosen an ihr". Die Form, die Komposition, wird infolgedessen nicht mehr aus der in sich bestimmten Ordnung der Tonalität entwickelt: Die künstlerische Form bezeugt nicht die Potentialität einer solchen vorgegebenen Ordnung: sie wird jetzt allein zum Ergebnis des Organisationswillens des Komponisten, zur Organisation des Materials. "Die Souveränität ... enthält die Absage an die ästhetische Notwendigkeit; an jene Totalität, die in vollkommener Äußerlichkeit mit der Zwölftontechnik sich installiert. Ja, ihre Äußerlichkeit selber wird zum Mittel der Absage. Eben weil das veräußerlichte Material für ihn nichts mehr sagt, zwingt er es, zu bedeuten, was er will und ... der eklatante Widerspruch von Zwölftonmechanik und Ausdruck, werden ihm zu Chiffren solcher Bedeutung." Die Organisation ist also nicht die Explikation eines intentionalen Sinnes, den die Subjektivität der Erfahrung immer schon unterlegt hat. Genau so wenig aber ist sie, wie wir bereits ausgeführt haben, an den Eigensinn des "Tonmaterials" gebunden. Die Organisation legt also nur eine Spur und findet ihren Niederschlag in der hinterlassenen Spur. Das Musikstück wird zur Chiffre, die Bedeutung präsumiert ohne sie doch festzulegen.

„In ähnlicher Weise ist das Bild der Malerei nicht mehr die Explikation einer sinnhaften Intention, in der die Subjektivität des Malers sich ausdrückt. Das Bild wird ebenso zur hinterlassenen Spur einer malerischen Aktion: zur Chiffre, die sich als bedeutungsvoll aufdrängt. Bernard Schultze hat sein Verfahren folgendermaßen beschrieben: "Entstehende Zufälle – und sie beabsichtigt man ja gerade – müssen als solche erkannt, gesteuert oder getilgt werden, um neuen Zufällen Platz zu machen, bis man einhalten muß, bis es stimmt. Der einzelne Zufall löst eine Kettenreaktion (!) weiterer Handlungen aus, die auf ganz unvorhergesehene Weise neue Zufälle schafft."

Was Adorno über die Musik Schönbergs ausgeführt hat und Eduard Schulze über die Malerei, gilt natürlich nicht für die moderne Kunst schlechthin. Die Chiffre aber, die an die Stelle des geschlossenen Werks tritt, scheint ein wichtiges Charakteristikum der Gegenwartskunst zu sein. Michel Butor soll einmal gesagt haben, er schreibe, um herauszufinden, was ihn zum Schreiben treibt.

8. Die Heiterkeit des Spiels

Das Problem, das sich hier zu stellen scheint, ist das der Organisation des gleichgültig gewordenen, nichtssagenden Materials. Es handelt sich dabei gerade nicht um eine programmierte Organisation, die, wie Adorno betont, den Charakter der Administration hätte. Andererseits handelt es sich hier aber auch nicht um die (Selbst)Organisation eines Organismus, eines organischen Ganzen. Wäre hingegen aber die Organisation schiere Willkür, die Niederschrift launenhafter Einfälle, wie sollten daraus Chiffren entstehen, die nach einem Schlüssel verlangen? Wie also ist eine Organisation zu bestimmen, die keine vorgefassten Pläne verwirklicht, sondern nur in nachgelassenen Spuren zu fassen ist?

Schiller, dem selbst in der Zeit des freundschaftlichen Verkehrs mit Goethe naturphilosophische Spekulationen fremd geblieben waren, hat die Kunstphilosophie in den Denkkzusammenhang der Anthropologie zurückgeholt. Der Mensch ist das Wesen, das sich in der Wirklichkeit allererst einwurzeln muß. Diese Einwurzelung wird durch das Zusammenspiel von drei Kräften, "Trieben", geleistet. Der Stofftrieb verklammert den Menschen mit der Welt. An die Welt hingegeben, lebt der Mensch allerdings "außer sich". Das bedeutet aber, dass die Verklammerung in jedem Augenblick neu hergestellt werden muss, weil die Weltbindung im Außer-sich-sein nicht auf einen bleibenden Bezugspunkt zentriert ist. Diese augenblickliche Verbundenheit, das unmittelbare Einssein von innen und außen, ist nach Schiller die Empfindung. Da die Verklammerung mit der Welt in jedem Augenblick neu abreißt, ist sie auch nur als Trieb zu beschreiben. "Materie aber heißt hier nichts als Veränderung oder Realität, die die Zeit erfüllt ... Dieser Zustand der bloß erfüllten Zeit heißt Empfindung, und er ist es allein, durch den sich das physische Dasein verkündigt."

Der Mensch als das verwaiste Kind der Natur hat keine vorgegebene Umwelt. Er muss sich die ihm gemäße Welt, seinen Aufenthalt, erst gestalten. Im Formtrieb strebt er nach der vernünftigen Durchdringung der Wirklichkeit, durch die er sich selber eine verbindliche Gestalt gibt. "Der Gegenstand des Formtriebes, in einem allgemeinen Begriff ausgedrückt, heißt Gestalt, sowohl in uneigentlicher als in eigentlicher Bedeutung; ein Begriff, der alle formalen Beschaffenheiten der Dinge und alle Beziehungen derselben auf die Denkkräfte unter sich faßt." Neben dem Stofftrieb und dem Willen zur Gestaltung der Wirklichkeit, dem Formtrieb, ist der Spieltrieb in den tiefen Schichten des Lebens verankert. Als gleich ursprüngliche Lebensäußerung ist das Spiel eine unersetzliche Komponente im Aufbau der Lebensfähigkeit, wie es sich schon im tierischen Verhalten zeigt. Die Differenz der Triebe wird durch die Verschiedenheit ihrer Zeitstruktur bestimmt. "Der sinnliche Trieb will, daß Veränderung sei, daß die Zeit einen Inhalt habe; der Formtrieb will, daß die Zeit aufgehoben, daß keine Veränderung sei ... der Spieltrieb also würde dahin gerichtet sein, die Zeit in der Zeit aufzuheben, Werden mit absolutem Sein, Veränderung mit Identität vereinbaren". Im Spieltrieb wird demnach die momentane Empfindung nicht von der darauf folgenden verdrängt oder gar annulliert; sie wird vielmehr in dem Sinne aufgehoben, dass sie durch die Bedeutung, die sie für den Aufbau des Ganzen einer Gestalt hat, in und durch die Gestalt bewahrt. Der Moment der Empfindung wird darin zum fruchtbaren Moment, indem er einen folgenden antizipiert und gleichzeitig einen vergangenen erinnert; der gegenwärtige Augenblick wird zum Moment, der konstitutiv ist für den Prozess, in dem sich ein zusammenhängendes Ganzes von Momenten bildet. In diesem Ganzen ist der Anfang im Ende aufgehoben und das Ende im Anfang antizipiert. Das so entstandene Ganze ist als ein zeitliches aus dem Strom der Zeit herausgelöst. Der zeitliche Zusammenhang, nicht der Begriff, wird hier zur "gebenden" Form: zur Form einer begriffslosen aisthesis (Wahrnehmung). Texte und Melodien sind Zeitgestalten in diesem Sinne und natürlich auch diejenigen Bilder, die nicht der bloßen Identifikation dienen, sondern er-sehen, sehend aufgebaut werden müssen. In der so beschriebenen Zeitgestalt wird etwas, das Wahrgenommene, im Fluss der Zeit aufgebaut, der doch gleichzeitig widerrufen wird. Im Aufbau solcher Zeitgestalten, in den der Betrachter involviert ist, wird er sowohl von der Sorge des Daseins entbunden, als auch von der Notwendigkeit, gestaltend in die Wirklichkeit, an die er doch mit allen Fasern gekettet ist, einzugreifen. Der Betrachter findet sich in ein aus der Wirklichkeit ausgegrenztes Spiel versetzt, das sich durch ihn hindurch aufführt. Gadamer hat aus dieser Tradition heraus das Spiel als die "Seinsweise des Kunstwerks selbst" bestimmt. Des Näheren führt er aus: "Es ist das Spiel, das gespielt wird oder sich abspielt – es ist kein Subjekt dabei festgehalten, das da

spielt. Das Spiel ist Vollzug der Bewegung als solcher. So reden wir etwa vom Farbenspiel und meinen in diesem Falle nicht einmal, daß da eine einzelne Farbe ist, die in eine andere spielt, sondern wir meinen den einheitlichen Vorgang oder Anblick, in dem sich eine wechselnde Mannigfaltigkeit von Farben zeigt. Die Seinsweise des Spieles ist also nicht von der Art, daß ein Subjekt da sein muss, das sich spielend verhält, so daß das Spiel gespielt wird. Vielmehr ist der ursprünglichste Sinn von spielen der mediale Sinn. So reden wir etwa davon, daß etwas dort und dort oder dann und dann "spielt", daß etwas sich abspielt, daß etwas im Spiel ist". Ganz in diesem Sinne hat auch Bernard Schultze, wie wir oben angeführt haben, sein Malen verstanden. Wenn er es allerdings als Entstehung von Zufällen beschreibt, unterschlägt er sein eigenes Zutun als Spieler: Was er Zufall nennt, ist, dass sich irgend etwas, ein Farbklecks, ein Pinselstrich, als Chiffre aufdrängt, deren Dechiffrierung durch den Fortgang der Malaktion vollzogen wird. In der Wahrnehmung von etwas als Chiffre liegt eine gewisse Entmaterialisierung, die das Charakteristikum des Spiels ausmacht. Das Spiel gibt den Dingen und Personen, die in das Spiel einbezogen sind, eine figurative Bedeutung. Figuren sind durch die Funktion definiert, die sie zur Aufführung, im Spielen des Spiels haben. (Jedes Spiel ist die Aufführung eines Spiels, eine von unendlich vielen Partien, in denen das Spiel zur Darstellung gelangt.) Die Funktion der Figur ist die der Artikulation des Spielgeschehens. Die Aufführung wird durch die Artikulation zu einem in sich zusammenhängenden, und aus sich selbst heraus verständlichen Ganzen. Die Gliederung konstituiert Einheiten, die allein durch die Abgrenzung, in denen die Einheiten (in ihrer Unterscheidbarkeit) aufeinander bezogen sind. In diesen Einheiten erhält das, was darin zusammengefasst wird, Signifikanz. Das Spiel ist also, und nur darauf kommt es uns hier an, seinem "Wesen" nach Performanz, die auch dort auf eine Struktur verweist, wo diese nicht schon, in der Form von Spielregeln z.B., fixiert ist. Das Spiel jedenfalls ist sich selbst genug: Was aufgeführt wird, ist immer nur das Spiel selbst (game) und nichts außer ihm. Wo reale Dinge, Ereignisse und Personen in das Spiel einbezogen werden, werden sie verwandelt zu Figuren, über die das Spiel (game) sich darstellt. Das Spiel ist zwar immer – schon räumlich durch die Markierung eines Spielfeldes – ausgegrenzt aus dem "wirklichen Leben"; da Figuren aber immer auch, wie Canetti sie beschreibt, Ergebnisse einer Verwandlung sind, die die "normale Bedeutung", obwohl sie keine Rolle spielt, doch ins Spiel bringt, wie blass auch immer daran erinnert werden mag.

Diese, wenn man so will, Zweideutigkeit der Figur macht die Performance-Art sich zunutze, indem sie in raffinierter Weise die in der Figur begründete Differenz ins Spiel bringt. Der künstlerische Reiz der Arrangements liegt ja gerade darin, dass ein Stück Sackleinwand eine Sackleinwand ist und zugleich etwas ganz anderes bedeutet. Kunst und Leben werden so gerade durch ihre Differenz aufeinander bezogen. "Performative Praktiken evozieren (fraglos) gültige Normen, Regeln und Sicherheiten und können dadurch ebenso konservierend und stabilisierend wie transformativ und subversiv wirken, bedeutet doch das Vollziehen performativer Akte immer auch die Möglichkeit, im Vollzug selbst die Normen und Regeln außer Kraft zu setzen, sie zu ironisieren, umzukodieren, die Fraglosigkeit in Frage zu stellen. Denn performative Akte sind selbstreferentiell, selbstidentifizierend und selbstexemplikativ und ähneln darin den Strukturen von Bildern."

Diese Beschreibung des performativen Aktes trifft – besonders im Wortlaut des letzten Satzes – punktgenau auf das Spiel zu. Aus einer genauen Beschreibung der Spielstruktur lassen sich, wie es scheint, alle Momente entwickeln, die unsere Ausführungen als konstitutiv für die Hervorbringung und die Rezeption des Kunstwerkes herausgestellt haben. Kann das Spiel demzufolge als die Elementarform der Kunst gelten, oder, mit Gadamer zu reden, als die "Seinsweise" des Kunstwerks? – Im Spiel des Künstlers wird er unabhängig von entmaterialisierten Elementen und von den Ordnungen, in denen sie gegeben sind: der Tonalität und der Kompossibilität der Farben. Aber ebenso wenig wird dem Künstler-Spieler die Herrschaft über form- und bedeutungslose Materialien zugemutet. Gleichwohl ist das Spiel der genuine Ort der Entmaterialisierung, insofern es den Ausgangsmaterialien eine signifikative Existenz verleiht, in der das Material in einer neuen Weise zur (ästhetischen) Geltung gebracht wird. Es wäre demnach das Spiel, das, wie Schiller es gesehen hatte, die Wirklichkeit in das "heitere Reich der Kunst" hinüberspielt. Ist es das Spiel, durch das die Kunst die Welt "heitert"?

LITERATUR

1. Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften. Herausgegeben von Rolf Tiedemann u.a. Band 12. Philosophie der neuen Musik. Darmstadt 1998 (Wiss. Buchgesellschaft).

2. Hans Adler: Die Prägnanz des Dunklen. Gnoseologie-Ästhetik-Geschichtsphilosophie bei J.G.Herder. Hamburg 1990 (Felix Meiner)
3. Aristoteles: Über die Seele. Übersetzt von Willy Theiler. Werke Band 13. Darmstadt 1966 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft)
4. Alexander Gottlieb Baumgarten: Texte zur Grundlegung der Ästhetik. Übersetzt und hrsg. von Rudolf Schweizer. Lateinisch-Deutsch. Hamburg 1983 (Felix Meiner)
5. Otto Friedrich Bollnow: Mensch und Raum. Stuttgart 1963 (Kohlhammer)
6. Ders.: Über den Begriff der ästhetischen Wirkung bei Josef König. In: Dilthey-Jahrbuch 7/1990
7. Renate Breuninger: Die Philosophie der Subjektivität. Zum Denken von Walter Schulz. Stuttgart 2004 (Kohlhammer)
8. Elias Canetti: Masse und Macht. Frankfurt a.M. 1980 (Fischer)
9. Hans Georg Gadamer: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen 1960 (J.C.B.Mohr/Paul Siebeck)
10. Arnold Gehlen: Zeit-Bilder. Zur Soziologie und Ästhetik der modernen Malerei. Frankfurt a.M./Bonn 1960
11. Johann Wolfgang Goethe: Zur Farbenlehre. Didaktischer Teil. dtv Gesamtausgabe Band 40. München 1963
12. Ders.: Schriften zur Kunst. Erster Teil. dtv Gesamtausgabe. Band 33
13. Herders Sämtliche Werke. Herausgegeben von Bernhard Suphan. Berlin 1891 (Weidmannsche Buchhandlung)
14. Johann Gottfried Herder: Werke in zehn Bänden. Herausgegeben von Günter Arnold u.a. Frankfurt a.M. 1994 (Deutscher Klassiker Verlag)
15. Friedrich Hölderlin: Sämtliche Werke und Briefe. Herausgegeben von Michael Knaupp Darmstadt 1998 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft)
16. Josef König: Vorträge und Aufsätze. Herausgegeben von Günther Patzig. Freiburg/München 1978 (Verlag Karl Alber)
17. Gottfried Wilhelm Leibniz. Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz. Herausgegeben von C.J.Gerhardt. Sieben Bände. Hildesheim/NewYork 1978
18. Johann Heinrich Pestalozzi: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt. Sämtliche Werke Herausgegeben von Artur Buchenau u.a.. Band 13. Berlin/Leipzig 1932
19. Dieter Rahn: Die Plastik und die Dinge. Zum Streit zwischen Philosophie und Kunst. Freiburg 1993 (Rombach Verlag)
20. Franz Rosenzweig: Der Stern der Erlösung. Mit einer Einführung von Reinhold Mayer und einer Gedenkrede von Gershom Scholem. Frankfurt a.M. 1990 (Suhrkamp Verlag)
21. Friedrich Schiller: Werke in drei Bänden. Darmstadt 1994 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft)
22. Walter Schulz: Metaphysik des Schwebens. Untersuchungen zur Geschichte der Ästhetik. Pfullingen 1985 (Neske)
23. Erwin Straus: Psychologie der menschlichen Welt. Berlin/Göttingen/Heidelberg 1960 (Springer Verlag)
24. Wilhelm Weischedel: Die Tiefe im Antlitz der Welt. Entwurf einer Metaphysik der Kunst. Tübingen 1952 (J.C.B.Mohr/Paul Siebeck)
25. Christoph Wulf: Ikonologie des Performativen. München 2005 (Fink)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рenate Бройнінгер – професор, доктор, керівник Навчального центру імені В. Гумбольдта університета міста Ульм.
Наукові інтереси: філософські проблеми мистецтва, теорія пізнання.

DAS ANGLO-AMERIKANISCHE FREMDWORT IM DEUTSCHEN

Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

У статті простежується історія впливу інших мов на становлення та розвиток німецької мови. Автор досліджує негативні зміни у сучасній німецькій мові та розглядає можливі перспективи її розвитку у зв'язку з посиленням позицій американської англійської мови у світі.

The article traces the history of other language influence on the coming-into-being and development of German. The author investigates the negative changes in Modern German and points out possible perspectives of its development in connection with strong positions of American English in the world.

Der Einfluss des Englischen auf die deutsche Sprache ist bis zum Beginn der Neuzeit gering gewesen. Zwar erschien bereits 1899 eine Schrift *Wider die Engländerei in der deutschen Sprache*, aber im Vergleich zu der heutigen Lage bestand damals nur geringer Anlass zu diesem Alarmruf. Die Zahl von 392 registrierten Anglizismen um 1900 gegenüber 11 um 1800 verrät keine bedrohliche Entwicklung unserer Sprache, jedenfalls was das *Anglo-Amerikanische* betrifft. Dennoch ist nicht zu verkennen, dass wir im 19. Jahrhundert eine neue Blütezeit des Fremdworts haben, trotz einer gesteigerten Abwehr, die vor allem von dem 1885 gegründeten „Allgemeinen Deutschen Sprachverein“ ausgeht. Aber in diesem Jahrhundert kommen die fremden Einflüsse auf die deutsche Sprache noch überwiegend aus dem Französischen, wenn man von den antiken Sprachen absieht, die gleichsam den Rohstoff für die Fachsprachen der Wissenschaft und Technik bereitstellen. Bezeichnend hierfür ist, dass französische Ausdrücke den englischen vorgezogen wurden, als es darum ging, die neuen Einrichtungen des Eisenbahnwesens zu benennen, das doch auf eine englische Erfindung zurückgeht. Die wenigen aus dem Englischen entlehnten Wörter wie *Waggon*, *Lokomotive* und *Tunnel* erhielten französische Endbetonung. Die Vormachtstellung des Französischen noch um 1913 zeigt auch ein bekanntes „*Deutschen Wörterbuch*“, das in diesem Jahr erschien und u. a. folgende Wörter als allgemein gebräuchlich anführt: *Affiche*, *Akquisition*, *Ancienität*, *Depesche*, *Engagement*, *Enquete*, *Epaulette*, *Jalousie*, *Kondolenz*, *Konfidenz*, *Kuvert*,

exquisit, indisponiert, kurant, akklimatisieren, akzeptieren, annihilieren, attrapieren, echauffieren, kollidieren.

Eine ganze Reihe dieser Wörter, die fast völlig aus dem Sprachgebrauch verschwunden waren, sind inzwischen über das Englische zurückgekommen. Der Umschwung zu Gunsten dieser Sprache kündigte sich gegen Ende des 19. Jahrhunderts an. An sich so bedeutende Vorgänge wie die Verdrängung von *Galanterie* und *Impressario* durch *Flirt* und *Manager* sind bezeichnend für die neue Richtung. Das Englische übt eine zunehmende Anziehungskraft auf das Deutsche aus, wofür es offensichtliche politische, kulturgeschichtliche und wirtschaftliche Gründe gibt.

Zur ersten Welle der englischen Fremdwörter gehören Ausdrücke wie *Abstinenz, Agitation, Baby, Bluff, Box calf, Boykott, Budget, Bunker, chartern, Clown, Cut, Cutaway, Detektiv, Essay, Express, fair, Farm, fesch, Film, Flirt, Garage, Globetrotter, Golf, Grill, Handicap, Hockey, Humbug, Interview, Jobber, Klosett, Klub, konservativ, Lift, Meeting, Mob, Partner, Plaid, Reporter, Revolver, Rowdy, Safe, Scheck, Slang, Smoking, Snob, Standard, Standard, Start, Streik, Sweater, Tennis, Training, Trick u. a.*

Einige dieser Wörter werden noch französischen Aussprachegeetzen unterworfen, wie z. B. *Budget, Detektiv, Garage, und Klosett*; bei anderen erleichtert die lateinische Wurzel die Angleichung an die deutsche Lautung (*Abstinenz, Agitation*), wie sie auch die englische Vermittlung verhüllt. Es darf dennoch nicht übersehen werden, dass die im Deutschen ungewöhnliche Aussprache in einer ganzen Reihe von Fällen Schwierigkeiten bereitet (*Clown, Cut, Sweater, Plaid, usw.*). Andererseits fügen sich manche dieser englischen Fremdwörter reibungslos der deutschen Betonung und Aussprache, was sie bald zu echten Lehnwörtern macht (*Film, Streik, Sport, Partner, Klub, Start u. a.*). So ist es vielleicht auch nicht zufällig, dass sich die aus nationalistischen Impulsen kommende Fremdwortfeindlichkeit beim Ausbruch des Ersten Weltkrieges im Grunde nur gegen das französische Fremdwort richtet und das englische Wortgut ungeschoren lässt.

Nach 1945 stehen wir allerdings vor einer neuen Lage. Der deutsche Zusammenbruch am Ende des Zweiten Weltkrieges bedeutet auch auf sprachlichem Gebiet einen viel schärferen Einschnitt, als das von der Allgemeinheit wahrgenommen wurde. Weltanschauliche Ratlosigkeit, ein nahezu vollständiger Verlust des deutschen Selbstbewusstseins bei völliger politischer und wirtschaftlicher Abhängigkeit von den Besatzungsmächten schufen die Voraussetzungen für das Einströmen zahlreicher Fremdwörter in einem Umfang, wie es zuvor nur im Dreißigjährigen Krieg stattfand. Eine begreifliche Reaktion auf die Abschnürung Deutschlands vom geistigen, kulturellen und sozialen Leben des Westens, wie wir sie nach 1933 erleben mussten, verstärkte die Bereitschaft zur kritiklosen Übernahme des Fremden auch auf sprachlichem Gebiet. Es ist angesichts der vorliegenden Umstände nicht verwunderlich, dass in diesem Vorgang das amerikanische Englisch sich immer stärker durchsetzt. Das geht Hand in Hand mit der politischen, wirtschaftlichen, technischen, militärischen und wissenschaftlichen Verflechtung zwischen den Vereinigten Staaten und uns und spiegelt die führende Rolle dieses Landes auf vielen Gebieten unserer Zivilisation. Auch hier zeigt sich wieder, daß sprachliche Umschichtungen größeren Ausmaßes immer auch Ausdruck bedeutender kultureller und gesellschaftlicher Vorgänge sind und deshalb auch nicht ausschließlich von der Sprache her beurteilt werden dürfen. Jedenfalls kann für die Masse der nach 1945 eingedrungenen Anglizismen mit gutem Grund amerikanische Herkunft angenommen werden.

Die Stärke der amerikanischen Fremdwortlawine ist dennoch überraschend; sie ist geeignet, den Bestand des deutschen Wortschatzes zu gefährden und vor allem das deutsche Sprachgefühl auszuhöhlen.

Die führende Stellung der USA unter den Siegermächten des Zweiten Weltkrieges, ihre wirtschaftliche und technische Führungsrolle, der schnelle Wandel von Anschauungen und Gewohnheiten im Verhältnis der Geschlechter, der Generationen, das Aufkommen neuer „Subkulturen“ unter jungen Menschen – dies und so manches andere in Amerika, was in Deutschland, mindestens in den ersten zwei bis drei Jahrzehnten nach Kriegsende, als richtungweisend, vorbildlich, nachahmenswert empfunden wurde: das alles hat dazu geführt, dass angloamerikanische Wörter in großer Zahl ins Deutsche übernommen wurden. Der bekannte polnische Aphoristiker Stanislaw Jerzy LEC hat die generelle Schlussfolgerung gezogen: „*Ex oriente lux, ex occidente luxus.*“ (*Aus dem Osten das Licht, aus dem Westen der Luxus.*) Und dieser

„Luxus“ ist im verbalen Bereich durchaus wörtlich zu nehmen, denn, so stellt der Wissenschaftsjournalist Dieter E. Zimmer begründend fest, solchen Importen aus Amerika hafte automatisch die Markierung ‚jung, modern, schwungvoll‘ an.

Die Vorliebe der Deutschen für amerikanische Wörter war zum Teil auch eine Sache der Mode und des Zeitgeistes, eine Modenschau der Sprache; sie wurde aber sehr begünstigt durch die große Anzahl griffiger, kurzer Wörter, die das Englische, besonders in seiner amerikanischen Ausprägung, bereithält. Man denke nur an *Tip, Trip, Hit, Pop, Rock, Gag, Input, Output*. Die Anziehungskraft anglophoner Fremdzeichnungen hat zudem bemerkenswerte, weil im Englischen gar nicht existierende Eigenkreationen gezeitigt wie *Twen, Smoking, jobben, jetten* oder den *Showmaster*. „Früher kämpfte der Boxer verbissen, heute *fightet* er . Wie berichten wir das in der ersten Vergangenheit [Imperfekt]? Er *fightete*. Das heißt aber englisch: *he fought*“ (Hans Lobentanzer).

Nicht wenige Menschen im deutschsprachigen Raum klagen über den ausufernden Fremdwortgebrauch und die zunehmende Überfremdung der deutschen Sprache. Dabei unterscheiden viele nicht zwischen Fremdwörtern und Fachausdrücken wie zwischen *cool, eruieren, frappant, Exponat* einerseits und *Bypass* (Medizin) *Curriculum* (Pädagogik) oder *Postmoderne* (Architektur) andererseits. Da in den Massenmedien ständig aus Wissenschaft und Forschung berichtet und über das kulturelle und wirtschaftliche Geschehen informiert wird, findet ein Transfer von Fachausdrücken statt, was vielfach als Fremdwörterei angesehen wird.

„Fremdwörter seien mitunter ein Segen, meinte der alte [Th.] Fontane [in seinem Werk *Der Stechlin*]. Sie können Stilträger von beachtlicher Treffsicherheit, hohem Bildungswert und sprachlicher Eleganz sein. Versuchen Sie doch einmal *Genie* oder *Banause, abstrakt* oder *fair* mit einem treffenden deutschen Wort wiederzugeben; und wenn Sie das tun, drücken dann „Beweisgrund“ oder „Einbildungskraft“ dasselbe aus wie *Argument* und *Phantasie*, sagen *elegant* oder *pedantisch* nicht doch mehr als nur „fein“ und „umständlich“? <Perfektion ist nicht Vollendung> hat Rudolf Ibel eine seiner Sprachglossen überschrieben, in der er zahlreiche Beispiele für die Nichtübersetzbarkeit mancher Fremdbegriffe beibringt (R. Ibel: 1962. *Im Spiegel der Sprache*. München). Abgesehen sind viele von ihnen wie *Stress, Foto, Telefon, clever, fit* usw. aber auch viel populärer als ihre deutschen Entsprechungen. „Die Gewalt einer Sprache ist nicht, dass sie das Fremde abweist, sondern daß sie es verschlingt“, hat Goethe geäußert (*Deutsche Aphorismen*. 1978. Nr. 107. Hg. v. G. Fieguth. Stuttgart) – wie beispielsweise im Falle von *Attentat* (französisch *attentat* ‚Anschlag‘), das den gut deutsch klingenden *Attentäter* nach sich zog“ (Willy Sanders. 1992. *Sprachkritikastereien: und was der „Fachler“ dazu sagt*. 73. Darmstadt).

Das Jahr 1945 wird von vielen Sprachwissenschaftlern als ein spezielles „Schaltjahr“ betrachtet; Beginn einer neuen Zeit, auch sprachlich gesehen, der „deutschen Gegenwartssprache“.

Wenn wir die Sprachentwicklung nach 1945 verfolgen, stellen wir zweifelsohne eine starke Technisierung und Verwissenschaftlichung des Wortschatzes fest. Wörter und Ausdrücke wie *Herzinsuffizienz, Infarkt, Bypass, Darmflora, Leberwerte, Koma, Hirntod* etc. gehören heute zur Alltagssprache. Fußballer sprechen von *Abduktorenzerrung*. Und in der Zeitung lesen wir: „München droht der *Müllinfarkt*“. Der Druck der Fachsprachen macht sich selbst in der Orthographie bemerkbar, wo immer mehr fachsprachliche Schreibweisen vorherrschen.

Fachleute hätten eigentlich die Pflicht, sich dem Laien verständlich zu machen. Wenn die Mediziner von *Kombustionen, Anästhetika, kompatiblen Infusionsschläuchen, Transplantaten, Intensivmedizin* usw. sprechen, verstehen das nur wieder Fachleute. Ähnlich ist es mit den Technikern, Ingenieuren und Naturwissenschaftlern. Neben einer naturwissenschaftlichen und technologischen Aufklärung ist für den Nichtfachmann auch unbedingt eine sprachliche Aufklärung erforderlich. Nur so können Verunsicherungen und Ängste in der Bevölkerung abgebaut werden. Ich denke da besonders an die Genforschung und an die Nutzung der Kernenergie. Die Juristen- und die schwerverständliche Verwaltungssprache darf hier nicht ausgenommen werden, damit die Verständigung zwischen Staat und Bürger funktioniert.

Wir dürfen aber auch nicht übersehen, dass schon seit Jahrzehnten eine riesige Flut von Anglizismen und Amerikanismen über den deutschen Sprachraum sich ergießt und die Verständigung erheblich beeinträchtigt. Das sind nicht mehr nur Sommersprossen im Gesicht unserer Sprache, sondern schon Pickel und Narben. Ohne Englischkenntnisse kann man heutzutage deutsche Zeitungen und Funk- und Fernsehsendungen nicht mehr verstehen. Wir lesen von *Relaxing*

(nicht: Entspannung), von *clean* (nicht: sauber, drogenunabhängig), Politiker sprechen von *vitalen Interessen* nach *vital interests* statt von *lebenswichtigen Interessen*. Auch der Ausdruck: *Ich rufe Sie zurück* nach *I call you back*, statt *Ich rufe Sie wieder an*, spricht Bände! Man schreibt und spricht heute auch: *in 2001* statt *im Jahre 2001*. Natürlich ist da viel Modisches im Spiel, ebenso Angeberei und Pseudogelehrtheit. Reinhard Mey singt sich seine Sorge um das Deutsche aus dem Leib mit den Versen: „Weiß nicht, was soll es bedeuten, / deine Worte sterben aus, / sind nicht mehr *in* bei den Leuten, / hier spricht alles wie die Micky Mouse“.

Reporter, Moderatoren und Showmaster wetteifern miteinander, ihr meist miserables Schul- oder Touristenenglisch unter Beweis zu stellen, sie versuchen, mit englischen Brocken ihre Sendungen herauszuputzen. Nicht mehr *Nachrichten*, sondern *News*, nicht mehr *Ereignisse*, sondern *Events*, nicht Mitteilung, sondern *Message* heißt es jetzt. Hier liegt ein Fall akuter Englischer (Sprach)Krankheit vor. Ein Showmaster erklärt in seiner Unterhaltungssendung eine Kandidatin mit den Wörtern *Sie sind the winner* zum Sieger und es gab dann *Standing ovations*. Nachrichtensendungen sollten für die Allgemeinheit verständlich sein; und man bedenke auch: die Mediensprache hat heute für die meisten Menschen Vorbildcharakter. Umso mehr ist es daher notwendig, über den Wert der Sprache nachzudenken, in der Informationen und Unterhaltung vermittelt werden.

Nicht nur Bahn und Post machen sich lächerlich mit Ausdrücken wie „*Servicepoint*“ und dergleichen. Das Einkaufszentrum heißt jetzt „*Shopping-Center*“ und das gute alte Bürgerfest schmückt sich mit dem Leitsatz: „*Come Together*“.

Obwohl die deutsche Sprache eine voll ausgebildete Kultursprache ist und auch allen Anforderungen gerecht wird, begeben sich immer mehr Wissenschaftler, Naturwissenschaftler und auch Geisteswissenschaftler, auf das englische Terrain. Sie halten ihre Vorträge in Englisch und publizieren zunehmend in englischer Sprache und machen so die Ergebnisse ihrer Forschungen der Gesellschaft nicht mehr in Deutsch zugänglich.

Dieses Übermaß an Anglizismen – in der Allgemeinsprache sind es derzeit etwa 4000 – ist für die deutsche Sprache ohne Zweifel ein Problem. Die Zahl steigt, auch dank Pop-Kultur, Computertechnik und Internet. Wann verfällt die deutsche Sprache endgültig? Die Fragen der Sprachskepsis und der Sprachkritik können nicht beantwortet werden mit dem Hinweis, dass das Deutsche eben wie im Mittelalter das Englische auf dem Weg zu einer Mischsprache ist und dann Chancen hat, zu einer Weltsprache zu werden.

Die Fixierung auf die Anglizismen springt tatsächlich ins Auge. Doch entscheidend sind diese Übernahmen aus dem Englischen nicht, sondern entscheidend ist die Frage: Welche Zukunft hat das Deutsche als eine umfassende, für alle Lebensbereiche funktionierende Sprache? Oder wird Deutsch zu so etwas wie Schwäbisch, will sagen eine auf den Nähebereich begrenzte Sprache? Hier gilt es jetzt die Weichen zu stellen. Globalisierung heißt doch auch Planifizierung und Eindimensionalität. Da stellt sich die Frage: Was wird aus Europa? Ein Superstaat mit einer Superbevölkerung und einer einzigen Sprache, dem Englischen? Oder werden wir ein Europa der Mehrsprachigkeit haben, das die Vielfalt der sprachlichen Ressourcen nutzt? In den europäischen Verträgen hat sich die EU jedenfalls für die Entwicklung einer europäischen Mehrsprachigkeit eingesetzt. Man muss aber aufpassen, dass unsere Sprache, die deutsche mit eingeschlossen, nicht ersetzt werden durch ein globalisiertes Englisch, das sich vom britischen Englisch und von der Sprache Shakespeares erheblich unterscheidet.

„Prognosen zur Sprachentwicklung sind etwa so präzise wie Langzeitprognosen über das Wetter. Da die sozialen und wirtschaftlichen Veränderungen nicht so rasch abgeschlossen sein werden, nehme ich an, dass sich auch die deutsche Sprache in den nächsten Jahrzehnten noch um einiges verändern wird, vor allem im Wortschatz, weniger in der Grammatik, deren Regeln relativ fest sind. Ich glaube allerdings nicht, dass der Einfluss des Englischen auf den deutschen Wortschatz in der Weise zunimmt, wie er in den letzten Jahren zugenommen hat – nicht zuletzt deshalb, weil unsere Bevölkerung offenbar der Meinung ist, daß es allmählich reicht mit den englischen Einflüssen. Dazu kommt, dass es eine Werte-Hierarchie der Fremdwörter gibt: Wirklich gelehrt ist nach wie vor Latein; Französisch klingt elegant, und Englisch, vor allen Dingen amerikanisches Englisch ist immer ein bisschen billig: Firmen, die interessante Produkte anzubieten haben, werden sich künftig überlegen, ob sie diese Art von sprachlicher *McDonaldisierung*

mitmachen wollen oder ob sie nicht zu ihrem eigenen wirtschaftlichen Nutzen davon absehen sollten“ (Gerhard STICKEL, Direktor des Instituts für Deutsche Sprache).

Sprachwissenschaftler wissen aus der Geschichte um die Nachgiebigkeit der Sprachen im Wortschatz, aber auch um ihre Resistenz in der Morphologie und Syntax. Prof. Rudolf HOBERG von der TU Darmstadt hat 523 Abituraufsätze aus fünf Schulen der alten Bundesländer von den 40er bis in die 90er Jahre untersucht. Sein Befund: Von einem „sprachlichen Verfall“ oder von „Überfremdung“ könne nicht die Rede sein. Im Gegenteil: die Wortschatzdifferenzierung habe sogar zugenommen.

Mit dem Ende des Zweiten Weltkrieges hat die einstige Weltgeltung des Deutschen als Sprache der Philosophie, großer Dichtung und vor allem als Sprache der Wissenschaft einen empfindlichen, kaum mehr aufzuholenden Rückschlag hinnehmen müssen. Bei näherer Betrachtung wird aber auch klar, dass dieser Rückschlag nicht nur auf den verlorenen Krieg zurückgeht, sondern auch auf den Antisemitismus, der eine Elite führender Gelehrter und Schriftsteller in die Emigration zwang; ebenso auf die ideologische Intoleranz des nationalsozialistischen Regimes, die auch nichtjüdische Intellektuelle in die äußere oder innere Emigration trieb und ihrer Wirkungsmöglichkeit beraubte. Die Erschütterung des deutschen Ansehens durch das Bekanntwerden der nationalsozialistischen Greuelthaten kam hinzu.

Bereits 1978 stellte Rudolf E. KELLER in seinem Buch „*The German Language*“ (deutsch 1985 von K.-H. MULAGK) fest, keine europäische Kultursprache habe je soviel an Areal und Geltung verloren wie das Deutsche, das einmal die *Lingua franca* in Osteuropa war und auch in den skandinavischen Ländern eine bedeutende Rolle spielte. Vor einigen Jahren schrieb die „*Times*“, dass 1945 auch die deutsche Sprache eine schlimme Niederlage erlitten habe und warf dabei den Deutschen vor, sich geradezu schamlos an das Englische anzubiedern. Wenn man beharrlich auch *Fusion* statt *Verschmelzung*, *Allianz* statt *Bündnis*, *Imitation* statt *Nachahmung* und *kontemporäre* statt *zeitgenössische* Lyrik sagt, bestätigt man damit die von der „*Times*“ gerügte „sprachliche Unterwürfigkeit“ der Deutschen und eine fragwürdige Überschätzung des Fremden.

In einer Sprachglosse einer führenden deutschen Zeitung fand sich folgender aus Schlagwörtern des Anzeigenteils einer Illustrierten zusammengesetzte Satz: „Die *Twens* und *Teenager* trafen sich zu einer *Party*, tranken *Scotch on the rocks*, rauchten *Kingsize* und hörten die *Hitparade* aus dem *Touringuniversalsuper*.“

Die Industrie, die früher einmal ihre Waren mit *made in Germany* kennzeichnete, folgt nun auch der sprachlichen Unsitte, deutsche Erzeugnisse mit englischen Bezeichnungen zu belegen, im Kampf um die Verbrauchergunst. So begegnen wir dem *Air-fresh Sprühgerät*, dem *Evercold Kühlschranks* oder der *Clamour Schuhcreme*.

Der Grad des amerikanischen Einflusses auf das Deutsche zeigt sich auch im wachsenden Umfang, in dem in Amerika beliebte Vor- und Nachsilben verwendet werden. Hier handelt es sich vor allem um Zusammensetzungen mit *anti-*, *ex-*, *super-ultra-*, *ko-*, *Mini-* oder auch *All-* vom englischen *all-*, so z.B.: *Antibabypille*, *Exaußenminister*, *Supermarkt*, *ultramodern*, *Koproduzent*, *Minigolf*, *Allzweckkleid*. In diesem Zusammenhang muß auch berücksichtigt werden, dass auf dem Wege über das amerikanische Englisch eine Fülle längst ausgeschiedener lateinischer Fremdwörter eine unerwartete Wiederkehr erleben. So verbreiten sich abermals Ausdrücke wie *Divergenz*, *Imitation*, *Abundanz*, *Relevanz*, *Infiltration*, *Kommunikation*, *Subversion*, *Mobilität*, *Indikation* und sogar so abwegige Wendungen wie die *Submission von Plänen*.

All diese Beispiele zeigen, dass unser Deutsch vor allem auf dem Gebiet der Wortwahl in erheblichem Umfang vor den Amerikanismen und Anglizismen zurückweicht und dass sich das Bewusstsein eines deutlichen Wertegefälles zwischen den beiden Sprachen bei uns verstärkt. Da ähnliche Entwicklungen auch im Französischen und Italienischen zu beobachten sind, darf man hier in gewisser Hinsicht von einem natürlichen Vorgang sprechen. Jede Sprache ist im Zuge der schnellen Veränderungen all unserer Lebensbedingungen zu einer frühen nicht erforderlichen Beweglichkeit auf dem Gebiet der Wortbildung gezwungen. Unter diesen Umständen Anleihen bei der Sprache des Volkes zu machen, das die modernen Entwicklungen am energischsten vorangetrieben hat, gibt an sich keinen Anlaß zu lautem Wehgeschrei. Aber es ist offensichtlich, dass wir zu reichlich aus dem amerikanischen Sprachquell geschöpft und dabei nicht immer eine glückliche Hand bewiesen haben. Das ist uns nicht von außen aufgezwungen worden.

Verfällt nun die deutsche Sprache? Sprachliche Fähigkeit kann verfallen, nicht aber die Sprache! Eine Sprache ist ein Abstraktum, das sich aus den sprachlichen Verhaltensweisen einer Sprachgemeinschaft ergibt. Die Sprache ist kein Gebäude oder irgendein Organismus, die zerstört werden könnten. Allerdings kann sich das Sprachverhalten der Menschen verändern, und gerade mit dem Gebrauch vieler englischer Ausdrücke verändert es sich seit einigen Jahren bemerkenswert. Nach einer Untersuchung des Instituts für Deutsche Sprache zur neusten Sprachentwicklung sind in den neunziger Jahren rund 1200 neue Ausdrücke in Deutschland gebräuchlich geworden, von Fachsprachen einmal abgesehen. Und von diesen 1200 sind etwa 40% reine Anglizismen. Weitere 20% sind Mischbildungen, ein bisschen Englisch, ein bisschen Deutsch: Das klassisch gewordener Beispiel ist der *Push-up-BH*. Die übrigen 40% sind Neubildungen ohne englische Anteile: *Besser-Wessi*, *Datenautobahn*, *Warmduscher*. Die Anglizismen haben noch nicht ganz den Anteil am Wortschatz erreicht, den früher Entlehnungen aus dem Französischen und auch zeitweilig aus dem Italienischen seit etwa dem 17. Jahrhundert hatten. Im 18. Jahrhundert. meine ich, war es um die deutsche Sprache viel schlechter bestellt. Deutsch kam damals im Sprachgebrauch der führenden Schichten, vor allem des Adels, gelegentlich gar nicht mehr vor.

Anglizismen sind aber auch *Stau*, *Pudding*, *Film*, *Kekse*, *Pullover* und *Streik*, Ausdrücke, die längst selbstverständlich geworden sind. Vor allem in der Werbesprache aber gibt es Bezeichnungen, die einen regelrechten „Sprachshock“ verursachen. Man versucht dabei, mit bestimmten Wendungen Qualitäten zu suggerieren, die die Produkte gar nicht haben, und jeder Kleinigkeit den Duft der großen weiten Welt zu verleihen. Das muss man sich nicht gefallen lassen. Da könnten gerade auch die Medien, besonders die Zeitungen mithelfen.

Politiker verhunzen mit geschmeidiger Geschwätzigkeit die Sprache, indem sie leere Worthülsen und abgedroschene Phrasen wie *Ich würde meinen*, *Wenn man so will* oder *Wenn Sie so wollen*, oder *Ich gehe davon aus, dass ...* in ihrer Rede gebrauchen.

„Einmal mehr“ haben die schlechten Übersetzer schuld: dieses *einmal mehr* im Sinne von ‚noch einmal, wieder‘, englisch *once more*, viel gebraucht und noch mehr kritisiert, muß im Deutschen mit der Möglichkeit des Missverstehens als ‚zweimal‘ leben. Oder nehmen Sie die beliebte Redeeinleitung: *Ich würde sagen ...*, auf deutsch meist vielsagend-nichtssagend „allenfalls zur Denkpausenfüllung geeignete Verlegenheitsfloskel“, jedenfalls aber verwendet nach dem Muster von *I should say*. Wenn Sie sagen *genau*, kopieren Sie genau das englische *exactly*. „Macht“ das alles Sinn (to make sense)? Es macht!: Thema aktueller Sprach- und Stilkritik ist nicht mehr wie früher die „Verwelschung“, das sich vom Ausdruck her stets auf romanische Sprachen bezieht, sondern die Gefahr einer anglizistischen Überfremdung des Deutschen: „Der Geist (oder Ungeist?) der Zeit bevorzugt das Geschwätzige, das Englische und das Akademische“, so listet Wolf SCHNEIDER, in seinem Buch: *Deutsch für Kenner. Die neue Stilkunde* (Hamburg 1987, 118) die Hauptsünden heutigen Sprachgebrauchs auf (wobei man diese natürlich auch zu einem einzigen Sündenpfuhl verrühren kann).

Das sind verkappte Fremdwendungen, die man als solche auf den ersten Blick gar nicht erkennt – Wölfe im modischen Sprach-Schafspelz. Es sind nicht so sehr die alten griechisch-lateinischen Begriffe unserer abendländischen Bildungstradition, auch nicht mehr die französischen Wörter und Wendungen, wie sie einmal höchst *à la mode* waren - heute sind es vielmehr die „gedankenlosen Übernahmen aus dem Englischen und die papageienhaften Nachahmungen englischer Sprache-wohnheiten, die vielfach zu einem scheußlichen Kauderwelsch führen.“ Andere Zeiten, andere *-ismen*. Vielleicht ist der Verfall der sprachlichen Fähigkeit Anzeichen für gesellschaftlichen und kulturellen Verfall. Die Sprache ist die Meßlatte für Kultur und Intelligenz. Die Lehrer müssen bei den Schülern das Verständnis für die Funktionen der Hochsprache wecken und sprachliche Normen vermitteln. Der Weg zur Sprachbeherrschung, zur mündigen und schöpferischen Sprachhaltung geht nur über das Erlernen und die Kenntnis der Normen. Sprachliche Fähigkeiten verkümmern, wenn die Schüler nicht mehr lesend und schreibend mit der Hochsprache umzugehen lernen. Da die Sprache sich ständig wandelt, müssen auch die Normen von Zeit zu Zeit überprüft und gegebenenfalls neu bestimmt werden. Dies darf aber nicht dazu führen, sprachliche Normen grundsätzlich in frage zu stellen. Die Sprache ist eine demokratische Institution und dient der ganzen Gesellschaft. Ich verlange eine bessere Sprachausbildung der

Schüler – mit gutem Grund, denn hierin hinken die deutschen Schulabgänger ihren Altersgenossen in den Nachbarländern hinterher.

Versuche, die deutsche Sprache per Gesetz von den zunehmenden Anglizismen und Amerikanismen schützen zu wollen, weist die Gesellschaft für Sprachwissenschaft zurück und verlangt stattdessen einen besseren Deutschunterricht in den Schulen. Sprachen lebten von Sprachkontakten und Begegnungen. Lateinische, griechische und französische Fremdwörter haben die deutsche Sprache in den vergangenen Jahrhunderten immer wieder bereichert. Jetzt ist es eben Englisch. Auch wandte sie sich abermals gegen Vorhaben an Hochschulen, die deutsche Sprache durch Englisch zu ersetzen. Es gibt nämlich Bestrebungen, Vorlesungen nur noch in Englisch zu halten. Deutsch muss als Wissenschaftssprache erhalten bleiben. Wenn Englisch sich in Europa als zentrale Sprache durchsetzen sollte, verwandelten sich die Nationalsprachen in Dialekte. „Dann sprechen wir die Muttersprache nur noch in der Familie“ betont sie und fügt hinzu: „Das wäre eine Situation, wie sie in ehemaligen Kolonialländern normal ist.“

Die vielfach auch durch die Presse in Umlauf gesetzten Fremdwörter erreichen alle Schichten des Volkes in einer Breite, die das Wuchern der Amerikanismen zu einem bezeichnenden Zug unserer heutigen Umgangssprache macht. Diese Wirkung muß vor dem Hintergrund der Tatsache gesehen werden, dass die zeitgenössische Dichtung immer stärker darauf verzichtet, stilistisches Vorbild für die Gemeinsprache zu sein.

Beispiele, die diese Ansicht bekräftigen, bieten sich jedem aufmerksamen Zeitungsleser, Rundfunkhörer oder Fernsehzuschauer in großer Fülle. Es erscheint in der Tat, als ob ganze Gruppen deutscher Ausdrücke völlig in den Hintergrund gedrängt worden sind. Vergeblich sucht man in diesem sich ausbreitenden Sprachgebrauch nach Wörtern wie Beratung, Bündnis, Einigung, verschmelzen, vereinigen oder verringern, um nur einige der betroffenen Ausdrücke zu nennen. Sie sind offenbar von einer ungenügenden *Flexibilität* oder verraten provinzielle *Simplizität*; jedenfalls sind sie verdrängt durch *Konsultation*, *Allianz*, *Integration*, *fusionieren*, *reduzieren*, usw. Korrespondenten und Übersetzer der Nachrichtenbüros finden es viel einfacher, die schwierigen politischen, militärischen oder technischen Fachausdrücke ihrer amerikanischen Texte als Fremdwörter zu übernehmen. Das ermöglicht ihnen überdies vielfach die unveränderte Übernahme der fremdsprachlichen Satzstrukturen.

Mangelndes Sprachgefühl und Gedankenlosigkeit schaffen eine Leere, in die die Fremdwörter geradezu gesogen werden. Sie werden dann, nicht weil sie aus dem Ausland kommen, sondern durch die Art ihrer Verwendung bei uns zu einem schwer verdaulichen Wust.

Bei uns wird immer in stärkerem Maße *akkumuliert*, *akzeptiert*, *konsultiert*, *föderiert*, *kooperiert*, *koordiniert*, *konfrontiert*, *praktiziert*, *selektiert*, *stimuliert*, *imaginiert* und *tangiert*. Neuerdings ist sogar möglich geworden, dass Parteien von einem Skandal *touchiert* werden. In grober Verkennung ursprünglicher Wortbedeutung spricht man an höchster Stelle von *kooperativer Zusammenarbeit*, lässt sich über den Stand von Verhandlungen durch *Konsultationen informieren* und beklagt, dass der Kapitalmarkt *deroutiert* wird. In diesem Pidgin-Deutsch erfährt der deutsche Zeitungsleser zu seiner Beruhigung, dass „die *globale militärische Kapazität der Allianz nicht reduziert wird*.“

Das ist eine etwas wahllos zusammengestellte Blütenlese aus der Wirklichkeit unseres heutigen Sprachlebens. Nun ist gewiss, dass die Sprache an sich ein Abstraktum ist, weil sie ihre entscheidende Verwirklichung immer erst in der Sprechweise des einzelnen erfährt, und die kann von sehr unterschiedlichem Rang sein. Aber nicht minder gewiss ist, dass die gegebenen Beispiele doch etwas Typisches erfassen und insgesamt eine Entwicklungsrichtung widerspiegeln, die zu einigem Bedenken Anlass gibt. Zumindest ist offensichtlich, dass es sich hier längst nicht mehr um eine wünschenswerte Bereicherung unserer deutschen Sprache durch fremde Ausdrücke von überlegener Kraft, Anschaulichkeit oder Begriffsschärfe handelt, sondern um eine weitgehend unbegründete Verdrängung deutschen Wortguts, und das in einem Umfang, der geistige Lähmungserscheinungen anzudeuten scheint.

Da erfüllt es mich schier mit großer Freude, dass die Ministerpräsidenten von Ungarn, Baden-Württemberg und Bayern und der österreichische Bundeskanzler bei einem Treffen Ende Februar 2002 in Ulm beschlossen haben, in Budapest eine deutschsprachige Universität zu gründen.

Nach Angaben von Hans-Jürgen SASSE von der Universität Köln ist bereits mehr als die Hälfte von ehemals 15 000 Sprachen ausgestorben. „In 100 Jahren wird von den derzeitigen 6000 Sprachen nur noch jede Zehnte überlebt haben. Besonders bedroht seien Indianersprachen, australische Sprachen und europäische Dialekte. Das Internet sei als Ursache für das Sterben von Sprachen nur zweitrangig.

In der Wissenschaftssprache müssen wir unsere demokratische Verantwortung wahrnehmen. Man denke nur an die Entwicklung der Gentechnik. Im Prinzip müssen alle Bürger die Möglichkeit haben zu verstehen, worum es geht, um über diese wichtige Frage mit zu entscheiden, Wenn sich aber die Wissenschaft abkoppelt – siehe das internationale Wissenschaftsenglisch – dann sind die Voraussetzungen dafür nicht mehr gegeben. Dann taucht die Frage auf: Können wir uns als Gesellschaft verständigen, wenn ein kleine Gruppe von Leuten sich ausklinkt? Der öffentliche Diskurs etwa über Gentechnologie setzt eine tendenziell allen zugängliche Sprache voraus. Umgekehrt kann man sagen, dass der Monolinguisimus, also sagen wir das globale Englisch, für die internationale Wissenschaft Erkenntnis hindernde Folgen hat.

Der Philosoph und Pädagoge Otto Friedrich BOLLNOW, der sich besonders eingehend sprachlichen Problemen zugewandt hat, betont mit Recht: „**Jede Nachlässigkeit in der Sprache bedeutet zugleich eine Nachlässigkeit der gesamten Lebenshaltung, und umgekehrt wirkt sich zugleich jede Disziplinierung der Sprache in einer Disziplinierung der gesamten Lebensführung aus.**“

Das ganze Leben hindurch sollte uns ein wachsames Sprachbewusstsein begleiten, es ist mit bestimmend für die Formung der Persönlichkeit.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Й. Бруннер – професор, доктор, лінгвіст-психолог, керівник логопедичної школи імені Ріхарда Й. Бруннера, почесний професор Українського вільного університету в Мюнхені, почесний професор та доктор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, діючий член Української академії наук м. Львів; почесний член Української спілки вчителів німецької мови та германістів.

Наукові інтереси: актуальні проблеми мовознавства, лінгвістичний підхід до вивчення афазії (мовних розладів).

WAS EIN GYMNASIUM ZUM GYMNASIUM MACHT

Prof. Dr. Klaus GIEL (Neu-Ulm, Deutschland)

Стаття присвячена розгляду сутності гімназії, яка є своєрідним ланцюжком між традиційним шкільним навчанням та науково спрямованою вищою освітою. Автор визначає основні перспективи розвитку цього типу навчального закладу.

The paper explores the specific character of German gymnasium that is a link between traditional secondary and scientific-oriented higher education. The author outlines the main perspectives of its development.

Einleitung

Was ein Gymnasium zum Gymnasium macht? - diese Formulierung rückt das Problem in die fatale Nähe einer Wesenfrage. Eine solche möchte ich aber weder Ihnen noch mir antun, so konservativ – und wohl auch antiquiert – die Ansichten immer sein mögen, die im folgenden ausgeführt werden.

Die Frage, was ein Gymnasium zum Gymnasium macht, wäre auch nur in einer entwickelten Schultheorie richtig zu beantworten – aber auch darauf können Sie mich nicht verpflichten - schon gar nicht in einem halbstündigen Vortrag.

Was ich Ihnen anzubieten habe, sind unvorgreifliche Bemerkungen zur "idée directrice", zur "raison d'être" einer Schulform, die, was die Aufgabe nicht eben erleichtert, tief in der Geschichte verwurzelt und in Traditionen verfangen ist.

Einer genaueren und fundierteren Untersuchung stellte das Gymnasium sich dar als ein Palimpsest von Ideen und Konzeptionen, von Verordnungen, Lehrplänen, Lernmethoden und – medien, von Reformen und Reformen der Reformen; einem Konglomerat von Ablagerungen, Schichten und Verwerfungen, dem nur in einer Art Archäologie beizukommen wäre. Ein so weitgespanntes Anliegen kann aber auch nicht Thema dieses Vortrages sein.

Welches ist nun aber der Gegenstand, von dem wir reden, und in welchem Sinne ist davon die Rede?

Nach dem Düsseldorfer Abkommen von 1955 werden alle Schulen, die zur Allgemeinen Hochschulreife führen, Gymnasien genannt. Was immer das sonst auch bedeuten mag, bestimmt sich der Eigen-Sinn des Gymnasiums aus seinem Verhältnis zur Universität. Es ist als Schule oder Lernanstalt gedacht, deren Charakter oder Profil sich aus einem zu spezifizierenden Umgang mit den Wissenschaften herleitet, einem Umgang, der vom universitären Studium genau zu unterscheiden ist. Wir richten unser Augenmerk im besonderen auf die Kultur dieses Umgangs.

In welchem Sinne soll nun aber vom Gymnasium die Rede sein; wovon redet man, wenn von der *raison d'être* einer Institution die Rede ist. Die Frage nach der *raison d'être* ist nicht gleichbedeutend mit der nach der gesellschaftlichen Funktion. Im Begriff der Funktion werden Leistungen unter einem einheitlichen Gesichtspunkt zusammengefaßt: Mit "Funktion des Verstandes" versteht Kant "die Einheit der Handlung, verschiedene Vorstellungen unter einer einheitlichen zu ordnen". In soziologischer Hinsicht wird im Begriff der Funktion der Beitrag von Leistungen zur Erhaltung eines Systems verstanden. Von daher bemißt sich der Wert von Handlungen, in denen diese Leistungen erbracht werden. Handlungen werden unter den Gesichtspunkt der Effizienz gestellt: ihr - nach ökonomischen Kriterien zu ermittelnder - Wert bemißt sich am Verhältnis von Aufwand und Effekt.

Die zur Zeit dominierenden soziologischen Theorien der Schule haben mit dem Begriff der Funktion (oder Funktionen) die Schule unter den Gesichtspunkt der meßbaren Leistung (Leistungen) gestellt und in dieser Gestalt der empirischen Forschung zugeführt. Die Problematik, die das Thema unserer Tagung darstellt, hält sich im Rahmen eines solchen Theorieansatzes.

Im Begriff der *raison d'être* ist die Frage nach dem vernünftigen Grund aufgeworfen, mit dem eine Einrichtung praktisch gefordert wird; es geht darin nicht um die Effizienz von Handlungen, sondern um die Legitimität ihres Gefordertseins (*quid juris*). So gehört die Frage nach der *raison d'être*, wollte man sie einer akademischen Disziplin zuordnen, in die Praktische Philosophie, die die Pädagogik (nicht die Erziehungswissenschaft) als einen ihrer Zweige umfaßt. Ein zeitgemäßer Zugang zur Schulproblematik ist das wahrlich nicht. Daher empfiehlt es sich, den Diskurs, in dem im folgenden vom Gymnasium die Rede sein soll, in der gebotenen Kürze zu umreißen.

Exkurs

Wie sind "vernünftige Gründe" auszumachen und mit welcher Verbindlichkeit; wo es doch in einer "hochentwickelten" Zivilisation als vernünftig gilt, also Konsens darüber besteht, den wissenschaftsfundierten, intelligenten Lösungen von Problemen, welcher Art sie auch sein mögen, mehr zu vertrauen als den sonstwie und anders fundierten. Setzt die Rede von den Vernunftgründen gar den Glauben an die Absolutheit der Vernunft voraus, die, wie es der Idealismus behauptet, als Subjekt der Wirklichkeit alle Möglichkeiten des Verstehens und Begreifens in sich enthält und begründet? Bedarf das Zutrauen in die Zuverlässigkeit der wissenschaftlichen Interpretation der Wirklichkeit überhaupt der vernünftigen Begründung? Gewiß gibt es so etwas wie einen Legitimationsbedarf der wissenschaftlichen Forschung. Das liegt in der Fallibilität der Wissenschaft begründet, also darin, daß wissenschaftliche Aussagen ihren Rechtsgrund nicht schon in dem finden, wie sie die Sachen, auf die sie sich beziehen, zeigen und erfassen. Nun scheinen die Wissenschaften sich aber durch ihren Erfolg zu legitimieren. Worüber sich zu diskutieren allenfalls lohnte, ist die Abschätzung des Erfolgs und des Wertes, den ihre Ergebnisse zur Weiterentwicklung der wissenschaftlich-technisch-ökonomischen Zivilisation versprechen. Was soll da die Rede von den Vernunftgründen? Im bezug auf das Gymnasium können die wirklich "vernünftigen" Fragen doch nur lauten: welche Leistungen kann es im Rahmen unserer Zivilisation erbringen?, erbringt es sie tatsächlich?, und was muß getan werden, damit es sie erbringen kann?.

Sicher ist: Es gibt keine Erkenntnisse aus Vernunftgründen. Das hatte schon Kant in aller Deutlichkeit und Schärfe herausgestellt. Nach Kant bezieht die Vernunft sich auf die Handlungen des (erkennenden) Verstandes; auf die Handlungen, in denen sich eine gegenständliche Wirklichkeit objektiv aufbaut. Im Rückbezug auf die "Verstandestätigkeit" als der Quelle des Erfahrungswissens bildet sich jedoch die "Idee", der bloße "Gedanke" eines einheitlichen Zusammenhangs der Erfahrung. Dieser Zusammenhang kann allerdings nicht mehr als eine gegenständliche Einheit erfaßt werden: die Idee des Zusammenhangs der Erfahrung ist daher lediglich als ein die Verstandestätigkeit im ganzen durchdringendes Postulat (als "regulative Idee") wirksam (B 714).

Nun beruht die Idee eines durchgängigen Zusammenhangs der Erfahrung bei Kant auf der Annahme eines einheitlichen "Vermögens" (des Verstandes eben), das jedoch selber nicht mehr als eine gegenständliche Einheit, als Gegenstand der Erfahrung begriffen werden kann, da es als transzendente Bedingung der Möglichkeit aller Erfahrung dieser immer schon zugrundeliegt. Genau diese Voraussetzung ist inzwischen obsolet geworden. Die Neurowissenschaften (des Geistes) haben die intelligenten Leistungen zum Gegenstand der empirischen Forschung erhoben und die transzendente Dimension des Verstandes sozusagen empirisch aufgelöst. Der Verstand selber ist reflexiv geworden: Es bedarf keines den Verstand übersteigenden Vermögens, um die Verstandestätigkeiten zu reflektieren; der Verstand beginnt sich vielmehr selbst zu begreifen. Der Verstand, so hat es doch den Anschein, wird in den Neuro- und Kognitionswissenschaften vollkommen vor sich selber gebracht. Und in dem wissenschaftlich erforschten Verstand finden die Wissenschaften ihre letzte, nicht-hintergehbare und begründungsbedürftige Grundlegung, in der sie nicht nur als erfolgreiche und verlässliche Interpretation der Wirklichkeit ausgewiesen sind, sondern sogar und darüberhinaus als die adaequate, nicht perspektivisch verkürzte und verzerrte Form des Erkennens. Diese Einschätzung der modernen Wissenschaften, die auf die reine Immanenz des Verstandes abhebt, geht allerdings von der Kantischen Voraussetzung aus, daß die wissenschaftlichen Zugriffsformen allein und rein durch die Verstandeskategorien disponiert und formiert sind. Die modernen Wissenschaften haben dagegen längst schon ihre eigene Erfahrungsbasis - künstlich - geschaffen und mit Apparaten und Instrumenten ausgelegt. Durch standardisierte Verfahren und Instrumente objektiviert, haben sich Traditionen ausgebildet, in denen die wissenschaftliche Erfahrung vermittelt und zur Geltung gebracht wird. Der auf diese Weise entstehende Erfahrungszusammenhang, in dem die Wirklichkeit in der Form des wissenschaftlichen Erkennens vermittelt wird, hat seinen Ursprung allerdings nicht mehr in einer - obzwar nicht gegenständlich begreifbaren - als notwendig vorausgesetzten "Einheit" des Verstandesvermögens. Der Erfahrungszusammenhang der Wissenschaften geht somit nicht mehr aus der Annahme der Allgemeinheit der menschlichen Natur hervor. Er entspringt vielmehr einer Interpretation der Wirklichkeit der Forschung, in der die konkreten Anlässe und Entstehungsbedingungen des Wissens, die gesellschaftlichen biographischen und methodologisch-verfahrenstechnischen Bedingungen der Forschung überschritten werden. In diesem Transzendieren konstituiert sich das, was bei Kant noch Erfahrungszusammenhang genannt wurde, eben weil es die Forschungsansätze und -ergebnisse in immer neuen Zusammenhängen verfügbar macht, als - prinzipiell un abgeschlossener - Erfahrungshorizont. Es scheint also, daß der Erfahrungszusammenhang sich allein unter dem Postulat der Verständigung über die "Fachgrenzen" hinweg als Erfahrungshorizont formiert. Er ist lebendig und wirksam in der scientific community. Die scientific community und die Verständigung darin ist, obzwar auf eine Allgemeinheit angelegt, in der die konkrete, immer auch zufälligen Entstehungsbedingungen überschritten sind, auf die Wirklichkeit der Forschung begrenzt. Das bedeutet: der Verständigungshorizont der Wissenschaften konstituiert sich im bezug auf einen anderen Erfahrungshorizont, in dem Erfahrungen nicht durch Theorien und objektive Verfahren vermittelt sind: auf den der leibhaft-praktischen, sinnengestützten Erfahrungen, der sich in geschichtlichen Lebenszusammenhängen ausbildet.

Die Idee der Verständigung über die Wirklichkeit findet ihre Konkretion daher in der Forderung einer Verschmelzung der beiden Horizonte. Auf der einen Seite ist eine wirklich allgemeine Verständigung nicht im Medium der wissenschaftlichen Forschung möglich: die Verständigung der scientific community ist eine begrenzte, ausschließende. Auf der anderen Seite aber muß der lebensgeschichtliche Erfahrungshorizont, wenn er nicht hermetisch werden soll, ständig entgrenzt werden. Die Fremdheit der Wissenschaften ist zur Entgrenzung und Bereicherung des leibhaft-praktischen unentbehrlich, so sehr gerade in diesem Erfahrungsraum die Idee der allgemeinen, entgrenzten Verständigung wachgehalten wird.

Die moderne Lebenswirklichkeit wird allerdings im wesentlichen durch die Dissoziation der beiden Erfahrungsweisen, die sich gegeneinander - als zwei Kulturen - verschließen und keineswegs als offene Horizonte in Erscheinung treten, bestimmt. Diese Dissoziation kann nicht in einer Theoriesprache als wissenschaftliches Problem gestellt und als technisches Problem behandelt werden. Die Öffentlichkeit hat darauf mit einem überbordenden Ethik-Boom und einer Neuauflage der Philosophie der Lebenskunst reagiert. In der "Erfahrung" der Dissoziation und der Reaktion

darauf scheint sich die Forderung der Beziehung der beiden Erfahrungs- und Verständigungsweisen anzukündigen, in denen sie als Horizonte in Erscheinung treten können. Husserl hat für diese Forderung die geistvolle Bemerkung gefunden, es komme alles darauf an, den Verstand wieder zur Vernunft zu bringen. Zu ergänzen wäre: es komme gleichzeitig darauf an, die Vernunft verständiger, begrifflich gehaltvoller zu machen, um ihrer Argumentation einen sicheren Halt zu geben und sie vor dem Entgleiten in die Geschwätzigkeit zu bewahren. Mit dieser Forderung wird die Wirklichkeit als **Welt**, als Aufenthalt (äthos) des Menschen beansprucht: als eine Lebenswirklichkeit, in der der Mensch von keiner Möglichkeit der Erfahrung prinzipiell ausgeschlossen ist. Der Ausdruck "Welt", fungiert hier nicht als Bezeichnung eines Begriffs, in dem Unterschiede (als spezifische Differenzen) aufgehoben sind und ein Denkprozeß seinen Abschluß gefunden hat. Die Differenz der beiden Erfahrungshorizonte soll in ihrer Verschmelzung keineswegs aufgehoben, sondern vielmehr erst als Differenz einer

Vernunft-Beziehung (Verschmelzung), die es nur im Vollzug der Ausdifferenzierung "gibt" - dialektisch also -, zur Geltung gebracht werden.

So erscheint die Idee der Welt nicht als Gegenentwurf zu der Lebenswirklichkeit mit ihren Widersprüchen und Widrigkeiten: als Ausbildung von Utopien, die ein in der Wirklichkeit unbefriedigtes Harmoniebedürfnis sich erträumt. Sie ist auch nicht die Wiederbelebung der Idee des wohlgeordneten Kosmos, in dem alles mit allem in ein gutes Verhältnis gebracht ist. Was mit der Verschmelzung der Horizonte lediglich gemeint ist, ist die Aufhebung der Positivität der Erfahrungs- und Verständigungsmöglichkeiten, also die Aufhebung ihres ontologischen Status, mit dem die tatsächlich getrennten Verständigungsmöglichkeiten zu gegeneinander abgeschotteten Kulturen erklärt werden. Im Ausdruck "Welt" wird also kein allumfassender theoretischer Begriff bezeichnet, der als Ausdruck der Subjektivität der Vernunft, die alle Formen des Verstehens und Begreifens der Wirklichkeit umfaßt, verstanden werden könnte. So erscheint die Idee der Welt als Postulat, die Differenz der Erfahrungshorizonte, die in den in den konkreten Lebenserscheinungen nicht sozusagen auf der Hand liegen, erst herauszuarbeiten: zur Sprache zu bringen, wofür es innerhalb der Horizonte keine Sprache gibt. "Lebenswelt" und Wissenschaft sind ja keine säuberlich abgetrennten Bezirke der Lebenswirklichkeit. Sie sind so sehr ineinander verschränkt, daß sie sich gegenseitig geradezu korrumpieren: das Wissen ist in die "Lebenswelt" eingedrungen, ohne als Wissen wirklich wahrgenommen oder gar verstanden zu werden. In ganz besonderem Maße wird diese Differenz im schulischen Lernen verwischt. Eine falsch verstandene Didaktik wendet überdies viel Kunstverstand darauf, die Grenzen zu verdecken. Sie zur Sprache zu bringen, ist eine vordringliche Aufgabe der Didaktik.

Indem die Vernunft die Unterschiede der Erfahrungsweisen (als Differenz einer Vernunftbeziehung) zur Sprache bringt, faßt sie Fuß in einer kontingenten Wirklichkeit, die uns in dem Maße entgleitet, in dem die Verständigungsweisen ineinander fließen, so daß das Verstehen sich nicht wirklich einhausen kann. Will sagen: Nur in der Differenz der Erfahrungsweisen kann der volle Erfahrungsgehalt zur Vorschein und zur Geltung kommen.

Allerdings: In der Forderung, die Differenz zur Sprache zu bringen, liegt, da die Vernunft nicht mehr als umfassendes Subjekt der Wirklichkeit verstanden werden kann, eine Selbstherausforderung und -beanspruchung der Vernunft: Die Forderung nämlich, herauszubringen, was sie, die Vernunft, über die Wirklichkeit vermag. Auf diese Weise rückt die Vernunft die Wirklichkeit in die Perspektive des Könnens, in der die Vernunft zum Organon der Lebenspraxis wird: "Praxis", verstanden als das Vermögen, die Verständigung aus der Umklammerung der positivierten Erfahrungsweisen zu befreien. Das Wirkliche wird darin als das Mögliche entdeckt. In dieser Perspektive erscheint das, was ist, einerseits als die Verwirklichung einer Möglichkeit, andererseits aber als das Mögliche auch in dem Sinne, daß es immer durch das Noch-Ausstehende, ein sur plus, in seiner Wirklichkeit bestimmt ist. In dem so verstandenen Möglichen scheinen Sein und Sollen zusammenzufallen: Praktische Forderungen, wo immer sie auftreten, sind in der vernünftigen Interpretation dessen, was ist, entdeckt. Vernunftgründe sind, so gesehen nichts anderes als das Zusammenfallen von Sein und Sollen im Möglichen. In diesem Sinne fungieren sie als Leit motive jeder vernünftigen Argumentation: als das Verbindende und Zusammenhaltende von Argumentationsketten. Die Entdeckung des Noch-Ausstehenden im Tatsächlichen, in der das Mögliche zur Sprache kommt, ist allerdings nur in einer historischen Vermittlung denkbar. Sein und

Sollen sind in der Weise zeitlich vermittelt, daß im Vorhandenen die Zukunft des Gewesenen erschlossen wird. In der Historizität der zum Organon der Lebenspraxis avancierten Vernunft wird die Zeit zum "inneren Sinn", in dem die Wirklichkeit aus der Perspektive des Könnens zur Gegebenheit kommt.

I. Das Gymnasium in den Schulplänen Humboldts

Die "vernünftige", in der Praktischen Philosophie fundierte Rede über die Schule versucht in ihre historische Dimension vorzudringen, in der die Zukunft sich im Rückgriff auf die Vergangenheit erschließt, als das sur plus ihrer Gegenwart. Sie ist so gesehen zu unterscheiden von der wissenschaftlichen Schulgeschichte. Der Eigen-Sinn des Gymnasiums bestimmt sich, wie wir bereits angemerkt haben, aus seinem Verhältnis zur Universität. Der "Begriff" des Gymnasiums ist durch seine Beziehung und seine Differenz zur Universität definiert. Das Gymnasium ist eine Lernanstalt, in der gelernt und nicht geforscht wird; gleichzeitig aber ist das Lernen auf die Wissenschaften ausgerichtet. Negativ gesehen, soll darin ein Lernen kultiviert werden, das die Horizonte der lebensweltlichen Umgangserfahrung, wie sie in den sozialen Milieus vermittelt ist, durchbricht: ein sozusagen entgrenztes Lernen. Eine gültige Form hat das Verhältnis des Gymnasiums zur Universität in der Preußischen Reform zu Beginn des neunzehnten Jahrhunderts gefunden, die mit dem Namen Wilhelm von Humboldts verbunden ist. Mit der vielzitierten Formel vom "Lernen des Lernens" hat Humboldt (IV 168 ff.) dem entgrenzten Lernbegriff zu einer entschiedenen Fassung verholfen. Darin geht es um den Aufbau eines habitus (Disposition), der die Muster zur Generierung der Denk-, Anschauungs- und Handlungsformen enthält, die den wissenschaftlichen Zugriff auf die Wirklichkeit ermöglicht. Dieser habitus stellt - dies zunächst - die Artikulation (man könnte auch die Grammatik sagen) - der zu Beginn des neunzehnten Jahrhunderts neu gewonnenen und konzipierten Auffassung der Wissenschaft dar. Die Philosophie ist zu dieser Zeit - im Lebenswerk Fichtes - zur Wissenschaftslehre mutiert. Nach dieser Lehre ist das Wissen die einzig mögliche und unverkürzte Form der vernünftigen Durchdringung der Wirklichkeit. Das klingt zunächst höchst trivial, ist es aber nicht. Das Wissen hat nach dieser Lehre seine eigene Bedeutung und Dignität, die es nicht erst durch seine Anwendbarkeit unter dem Gesichtspunkt der Nützlichkeit erfährt. Es ist die einzig gültige Form, in der die Vernunft sich selber erfährt und sich als das wahre Subjekt (hypokeimenon) der Wirklichkeit versteht. Begründet ist das Wissen in den Formen, in denen die Vernunft sich zu sich selber verhält und in diesem Selbstverhältnis auf die Wirklichkeit bezieht. So ist das Wissen fundiert in der Eigendynamik der Vernunft, mit der sie die Wirklichkeit durchdringt, um - als deren Subjekt - zu sich selber zu kommen. Die Lehrgebäude des Wissens, in denen es formuliert wird, dienen lediglich der Selbstergreifung der Vernunft: einen eigenen Wert und Zweck haben sie nicht. Dies ist eine radikale Absage an jede Form der Scholastisierung. Das Wissen, das ist mit dieser Absage gemeint, findet seine Vollendung nicht in systematisierten Lehrgebäuden. Es muß vielmehr lebendig bezeugt, also praktisch werden, in einer Lebensform nämlich, in der der Mensch sich aus dem "Leben in Geschäften" zurückzieht, einer nicht-pragmatischen Lebensform also. Als diese Lebensform gilt die des Gelehrten. Die Lebendigkeit und Eigendynamik des Wissens bezeugt der Gelehrte zum einen in der Lehre und durch sie. Die Lehre wird dabei nicht als Vermittlung von fertigem, gesichertem und bewährtem Wissen verstanden; sie ist für Humboldt vielmehr der eigentliche Ort der Theoriebildung, in der die Produktivität des Wissens entfaltet wird. In der Begegnung des in seinem Fach ausgewiesenen Wissenschaftlers mit der noch ungeübten geistigen Kraft der Jugend wird die Wissenschaft sozusagen stets neu aus der noch unerschlossenen Tiefe des menschlichen Geistes - als ständig sich erneuernde Form der vernünftigen Auseinandersetzung mit der Welt - entwickelt.

Die zweite Form, in der der Gelehrte seine Lebendigkeit bezeugt, ist die Vermittlung des Wissens in das gesellschaftliche Leben. Das Wissen ist per se "praxisrelevant" und der Gelehrte hat - durch die Art seiner Darstellung - für den Nachweis der praktischen Bedeutung des Wissens zu sorgen. Dadurch allein kann die Partikularität der traditionsbestimmten Erfahrungen in den "Gewerken" aufgehoben werden. In der wissenschaftsgestützten Praxis, die, der Voraussetzung nach, alle gesellschaftlichen Bereiche zu durchdringen vermag, liegt der vernünftige Sinn der Aufhebung des Privilegien-, des Zunft- und Standeswesens. Das Wissen wird so zum Integrationsmedium und Bindeglied der offenen, nicht mehr traditionsbestimmten, stratisch gegliederten Gesellschaft, deren Zusammenhalt allein durch das herrschaftliche Regiment gesichert ist, wo es nicht auf der

ethnischen beziehungsweise religiösen Zugehörigkeit beruht. In dieser seiner Funktion der Einarbeitung des Wissens in die Gesellschaft wird der Gelehrte zu Repräsentanten der gesellschaftlichen Vernunft. Fichte umgibt ihn mit geradezu religiösen Weihen, apostophiert ihn als das Salz der Erde; er sieht in den Gelehrten die Avantgarde auf dem Weg zu einer vernünftigen Gesellschaft, die ihre Wirklichkeit im Medium des Wissens konstruiert.

Nach dieser Auffassung durchdringen sich im Gelehrten, um es auf eine grobe Form zu bringen, Humanismus und Aufklärung in der Gestalt eines neuen, nicht mehr auf einen überschaubaren gesellschaftlichen Bereich (der Polis) begrenzten, weltoffenen Bürgerhumanismus.

Jedoch: Wie vermittelt das Gymnasium, als eine Gelehrtenschule in dem angedeuteten Sinn, den habitus des Gelehrten?

Das Lernen des Lernens stellt sich für Humboldt dar als die Aneignung von Medien, in denen Erfahrungen entgrenzt und die Wirklichkeit für den vernünftig-denkerischen Zugriff freigegeben wird. Diese sollten sich zugleich als Medien ausweisen und bewähren, in denen Denkbewegungen und -prozesse, die ja unabhängig sein müssen von den darin erfaßten Inhalten, vorstrukturiert sind. Diese Medien sind für Humboldt im wesentlichen die Mathematik und die Grammatik. Im Medium der Grammatik wird die Sprache aus dem unmittelbaren, durch das kulturelle Milieu bedingten kommunikativen Gebrauch gelöst. Die Grammatik ist, um dies hier nicht einfach nur zu übergehen, die Selbstartikulation einer Sprache, in der sie die Voraussetzungen ihrer umfassenden, nicht auf bestimmte Situationen bezogenen Praxis exponiert. In der Grammatik erfaßt und formuliert die Sprache die mit ihr selbst, nicht durch äußere Umstände gegebenen Bedingungen ihres Gebrauchs. Durch ihre Grammatik erst wird das Sprechen einer Sprache zu einer in und durch sich selbst bestimmten, eigen-sinnigen Praxis.

Erst in der grammatischen Artikulation konstituiert die Sprache sich als das Organ des Denkens; das einen Zugriff auf die Wirklichkeit ermöglicht, der sich - wie es Leibniz gelehrt hatte - in Operationen mit Zeichen (Bedeutungen) und Zeichenbeziehungen aktualisiert. (Die Sprache erscheint hier in der Rolle des Kantischen Systems der Kategorien.) Der grammatikalisch vermittelte Sprachgebrauch aber realisiert sich in Texten, in der Rede, wie Humboldt sagt. Grammatik und ausdifferenzierte, situationsunabhängige Prosa bilden die beiden Grundsäulen der Humboldtschen Sprachphilosophie.

Demgegenüber ist die Mathematik das Medium eines Denkens, in dem der Welt- und Realitätsbezug der Zeichen, ihre Intensionalität (Sinn), gleichsam aufgehoben wird: Die Bedeutung der Zeichen ergibt sich nicht aus der Referenz, sondern aus der reflexiven Rückwendung auf die Operationen, in denen sie hervorgebracht und verknüpft werden. Auf das Formelle allein kommt es Humboldt dabei an, auf die formale Struktur der Verhältnisse und Operationen; nicht auf deren Anwendung.

Die dritte Säule des Gymnasial-Unterrichts ist die Historie, deren Darstellung wenig ergiebig ist und blaß bleibt.

Bleibe hier noch anzumerken, daß die grammatikalische Artikulation am besten an den toten Sprachen geübt werden kann. Darin mag eine auch heute noch gültige Bedeutung des Latein gesehen werden.

Wie dem auch sei: Immerhin hat Schelsky (1963) noch im Jahre 1963 den Bildungsauftrag der höheren Schule an den Sprachen, der Mathematik und der Geschichte festzumachen versucht. Allein: es ist nicht mehr der Gelehrte, an dem sich die Auslegung der Schule orientiert, sondern der Intellektuelle, dessen Selbstverständnis sich in seinem Verhältnis zur politischen Öffentlichkeit formiert.

II. Die neue Aufgabe

Das Leitbild des Gelehrten hat sich, wie es sich an der Schelskyschen Neuorientierung zeigt, im Laufe des neunzehnten Jahrhunderts überlebt. Dies hängt vornehmlich damit zusammen, daß die Wissenschaften, die Naturwissenschaften zumal, den philosophischen Begründungszusammenhang gesprengt haben, in dem der Idealismus noch die Erscheinungsweise der Vernunft zu fassen glaubte. Aus dem allgemeinen philosophischen Zusammenhang ausgebrochen, haben die Wissenschaften sich in dem Sinne spezialisiert, daß sie sich - im Experiment - eine eigene Erfahrungsgrundlage und, auf diese neue Erfahrungsgrundlage bezogen, eine eigene Semantik und Begrifflichkeit geschaffen haben, mit der sie sich nicht nur spezifisch von der allgemeinen

Sprachlichkeit und deren Weltansicht unterscheiden. An die Stelle der Philosophie sind wissenschaftliche Theorien getreten, die zwar, im Bezug auf die Generierung von Daten und Forschungsmethoden, Allgemeingültigkeit beanspruchen; eine allgemeine Partizipation jedoch ausschließen. Das so zutage geförderte Wissen ist weitgehend durch seine Funktion im Forschungsprozeß bestimmt oder durch die technisch-ökonomische Verwertbarkeit. Lebensweltliche Praxis und Kommunikation auf der einen, Theorie und Forschungspraxis auf der anderen Seite driften, je erfolgreicher sich die letzteren erweisen, immer mehr auseinander. Vor dem Hintergrund dieser Entwicklung stellt sich die Frage nach der lebenspraktischen (ethischen) Bedeutung des Wissens, seinem vernünftigen Gehalt und seinem Aufklärungspotential in zunehmender Dringlichkeit.

Das damit angesprochene Problem wurde in den neueren Schultheorien übergangen. Es wird in der Regel als vermittlungstechnisches Problem behandelt, nämlich durch die Projektion der Art und Weise, in der die Forschung das Wissen generiert, auf die allgemeine Lernfähigkeit. Die Folge davon ist die Einebnung der Differenz von Schule und Universität, was zur Verwissenschaftlichung der Schule auf der einen und zur Verschulung der Universität auf der anderen geführt hat.

Wie ist nun aber die Differenz von Forschung und Schulunterricht (Lehre) neu zu bestimmen, wenn doch gilt, daß die Schule, das Gymnasium zumal, im einundzwanzigsten Jahrhundert gar nichts anderes sein kann als eine Wissenschaftsschule. Zumal doch nicht zu bestreiten ist, daß die Wissenschaften die verlässlichste Interpretation der Wirklichkeit leisten; ohne sie bleibt das Tor zur Welt der modernen Gesellschaft versperrt.

Dies gilt ganz besonders im Hinblick auf die Naturwissenschaften, denen, wenn das Gymnasium eine Wissenschaftsschule sein soll, eine viel größere Bedeutung eingeräumt werden müßte. (Was die Bedeutung der Naturwissenschaften anbelangt, könnte man sich auf den Grundsatz berufen, mit dem Goethe ihre Förderung an der Universität Jena betrieben hatte: Die Humaniora, meinte er, haben ihre Bildungsfunktion verloren, weil die Natur dazwischen getreten sei und von ihrer "Seite den Weg zur Humanität geöffnet" habe (Schmid 1994).

Es wäre also davon auszugehen, daß in modernen Zivilisationen, die im wesentlichen aus Ressourcen schöpfen, die von den Wissenschaften und der wissenschaftsgestützten Technik und Ökonomie erschlossen und bereitgestellt werden, die Frage nach dem vernünftigen Gehalt des Wissens, die nach seinem lebenspraktischen Potential, übergangen wird. Diese Dimension des Wissens einzuklagen, ist keineswegs Sache einer romantisch-sentimentalen Anwendung. Angesichts des rasanten Fortschritts der wissenschaftlichen Forschung verliert nämlich ein erheblicher Teil des zutage geförderten Wissens - im Tempo des Fortschritts - seinen Wert (im Rahmen der Forschung und der technisch-ökonomischen Verwertung). Gleichzeitig aber setzt die Forschung einen Wissensbestand voraus, der keinen Ort im Funktions- und Verwertungszusammenhang der Forschung findet und daher Gefahr läuft, vergessen zu werden. Die Forschung setzt somit etwas voraus, was sie nicht selber hervorbringt. Daraus ergibt sich die Aufgabe, das Wissen in anderen Zusammenhängen als denen der Forschung disponibel zu halten. Genau genommen ist das das Problem eines kollektiven Gedächtnisses (memoria), in dem das Wissen zur Verfügung gehalten wird. Neuere Untersuchungen und Studien haben überzeugend dargestellt, daß das Gedächtnis nicht einfach nur im Bilde des Speichers, der unverändert aufbewahrt, was in ihn eingelagert wurde, vorgestellt werden kann. Die Speicherfunktion, die das Gedächtnis vielleicht einmal hatte, kann längst schon an Apparate delegiert werden. Lehrbücher, dies nur eben am Rande, können bestenfalls der Stützung des Gedächtnisses dienen. Die spezifische Leistung des Gedächtnisses wird in der Konstitution des Kulturraumes einer Gesellschaft gesehen, in dem die - lebenspraktische - Bedeutung der Ressourcen für die Lebensgestaltung ihrer Mitglieder vermittelt ist. Unter diesem Aspekt erscheint das Gedächtnis als habitus, in dem die Muster zur Generierung des kulturellen (lebenspraktischen) Zusammenhangs enthalten sind. Zu seiner Sicherstellung haben Gesellschaften seit jeher Schulen eingerichtet.

Die Konstitution einer Wissenschaftskultur ist aus mehreren Gründen nicht gelungen. Ein Hauptgrund ist darin zu sehen, daß der Begriff der "Bildung", mit dem das kulturelle Gedächtnis beschrieben wurde, sich aus der klassischen Philosophie herleitet. Die lebenspraktische Bedeutung des Wissens konnte für sie nicht zum Problem werden, weil sie das Wissen aus der Vernunft glaubte ableiten zu können, die sie zum alles umgreifenden Subjekt erhoben hatte. Die Aufgabe, die

sich hier stellt, ist die der Konstitution der Wissenschaftskultur, d.h. der Ausbildung eines "Gemein"-gedächtnisses, das diese Aufgabe nicht im Bild des Speichers verdeckt. Näherhin ist die Aufgabe zu beschreiben als Transformation des Wissens durch die Überführung in einen Zusammenhang, dessen Textur und generative Muster von denen der Forschung unterschieden sind. Diese Aufgabe läßt sich als eine Art **Übersetzung** fassen: Was in einer fremden Sprache, die nur wenigen Mitgliedern eines Kulturraumes zugänglich ist, gesagt, d.h. erschlossen ist, soll in der allen gemeinsamen Sprache generiert, verständlich gemacht, entfremdet werden. Das Bild der Übersetzung ist mit einem gewissen Affront gegen ein landläufiges Didaktik-Verständnis verbunden. Das Bild der Hinführung zu den Wissenschaften suggeriert die Vorstellung eines Weges, auf dem ein vollkommen neues Gebiet betreten wird, aus dem kein Weg zurückführt. Die Ankunft im Fremden ist das Ziel, ob man auch dort wohnen kann, wird nicht gefragt. Das Bild der Übersetzung schlägt demgegenüber ein Verständnis vor, das die Weg-Metapher aufgibt. Das Vertraute, Eigene wird nicht verlassen; es wird vielmehr zur Generierung des ursprünglich Fremden in einer neuen, bereichernden Weise herausgefordert.

Die Übersetzung ist also als eine Generierung von Texten zu verstehen, in denen etwas ursprünglich Fremdes zur Sprache gebracht wird: in den Formen und mit den Elementen allerdings, in denen die eigene Sprache verfügbar ist. Die Generierung von Texten mit den Mitteln, mit denen wir über die eigene Sprache verfügen, ist eine spezifische Leistung des Gedächtnisses. Das Gedächtnis funktioniert, was im Prinzip schon von Hegel hervorgehoben wurde, als "Textproduktionsmechanismus" (Lachmann 1993; vgl. Trabandt 1993). So stellt die Übersetzung sich dar als herausfordernde Aktualisierung des im Gedächtnis disponibel gehaltenen Sprachvermögens.

Die sachliche Richtigkeit unserer Ausführungen vorausgesetzt, folgt daraus, daß der Unterricht in seiner Substanz Sprachunterricht ist, der sich im Umgang mit Texten und deren Hervorbringung erschöpft. Auf welche Weise der an den Wissenschaften orientierte Unterricht Sprachunterricht sein kann, muß gezeigt werden. Ob freilich alles Wissen sprachlich re-generiert werden kann, ist eine offene Frage: Eine offene Frage auch in dem Sinne, daß es dem didaktischen Können obliegt, die Grenzen und Möglichkeiten der sprachlichen Re-generierung des Wissens auszuloten.

Natürlich sind auch andere, nicht textuale Formen der lebenspraktischen Erschließung des Wissens denkbar: im engeren Sinne pragmatische zum Beispiel. Nur: was so leichthin "Anwendung" genannt wird, besteht keineswegs aus bloßen Subsumtionen. Die "Anwendung" des Wissens ist eine eigene, spezifische Leistung, die nicht ohne Sprache auskommt, auch wenn sie sich nicht in der Hervorbringung konziser Texte realisiert. Die Didaktik der Anwendung ist noch nicht einmal als Problem wahrgenommen.

Dem Gymnasium allerdings ist nach unseren Voraussetzungen die volle Sprachlichkeit anvertraut. Darin unterscheidet es sich von anderen Schulformen. Martin Wagenschein (1962 u.a.) hat ein Leben lang für die Textualisierung des Wissens geworben. Sein Plädoyer für mathematische Aufsätze müßte noch einmal gründlich durchdacht und daraufhin erprobt werden.

III. Eine Perspektive der Schul-Praxis

Die Übersetzung, von der ich glaube, daß sie den Eigen-Sinn des gymnasialen Unterrichts benennt, umfaßt drei Teilaufgaben:

1. Die erste beschreibt die Auswahl und die Thematisierung des Wissens im Rahmen der Welt- und Lebensorientierung. Damit wird das Problem der Konstitution von Schulfächern benannt. Dies kann hier nicht in seinem vollen Umfang und in seiner Tiefe aufgerollt werden. Nur so viel dazu: Es geht nicht um die Bereitstellung des nach welchen Kriterien auch immer - der Lebenstüchtigkeit zum Beispiel oder der Brauchbarkeit in zukünftigen Lebenssituationen usw. - ausgesuchten Wissens. Wohl aber ist es darum zu tun, Horizonte auszumachen, in denen die Re-generierung des Wissens als notwendig erscheint. Es sind dies Horizonte, in denen die Rätselhaftigkeit unseres Daseins aufscheint, in der die Re-generierung des Wissens motiviert ist. Gefragt sind hier Dimensionen unseres Dasein, in denen wir uns selber in dem Maße fraglich werden, als sich uns die Wirklichkeit auf rätselhafte Weise entzieht, so daß wir uns im anderen unserer selbst ergreifen und erfahren müssen. Als solche Dimensionen, in denen der Mensch sich entgleitet und im anderen seiner selbst vor und zu sich selbst gebracht wird, seien - in aller Vorläufigkeit und auf Widerruf - die folgenden genannt: (1) Der Mensch erfährt sich als Körper

unter Körpern, die aufeinander wirken, in einer Weise, die sich seinen Intentionen und seinem willentlichen Einfluß entziehen; (2) er erfährt sich als Teilglied eines in Organismen artikulierten Lebens; (3) als ein auf den Lebensraum der Erde angewiesenes Wesen; (4) als ein sich nach vorgegebenen Mustern verhaltendes Wesen; schließlich (5) als umweltloses Wesen, das in einer von seinesgleichen geschaffenen, sekundären, symbolisch vermittelten Wirklichkeit lebt und überlebt.

Das didaktische Organ, dem diese Teilaufgabe der Übersetzung anvertraut ist, ist der Lehrplan.

2. Die zweite Teilaufgabe, die sich unter dem Titel Übersetzung stellt, ist eine im engeren Sinne didaktische. Es geht darin um die Identifizierung und Ausführung von solchen Zugriffsformen auf die Wissenschaften, in denen das Wissen auf die darin erfaßte Wirklichkeit transparent wird, so daß das Wissen als Organ der Realitätserfahrung entfaltet und angeeignet werden kann. Gefragt sind Zugriffsformen, die zwei Bedingungen erfüllen. Sie müssen zum einen Kristallisationskerne der Generierung von Texten sein. Zum andern aber müssen sie das "fertige", durch welche Medien auch immer in Umlauf gesetzte Wissen dekomponieren, um in seine Konzeption vorzudringen, zu dem Punkt also, in dem es als Antwort (nicht als Information) auf elementare, nicht durch die Forschung vermittelte Fragen erscheint. Unter elementaren Fragen verstehen wir solche, in denen die Ungesicherheit unserer Existenz zum Ausdruck kommt. In der Antwort auf solche Fragen liegt der Lehrgehalt des Wissens begründet. So kann das Wissen zum Beispiel unsere Sinne belehren, wo ihr Zeugnis widersprüchlich und trügerisch wird; traditional vermittelte Gewohnheiten aufbrechen, um dem Verhalten neuen Halt zu geben; unsere Erfahrungen durch die Erhellung dessen belehren, was wir eigentlich erfahren, um sie so von dem bloßen Schlendrian, dem sie in der ständigen Berufung auf die Erfahrung zu verfallen drohen, usw.

In Anlehnung an die Theorie der "Einfachen Formen" (Jolles 1974) und deren philosophischen Durchdringung durch Hans Lipps (1958) nenne ich drei Formen, die die beiden oben genannten Bedingungen zu erfüllen scheinen: Exempel, Beispiel und Modell. (Die von Hans Lipps besonders herausgestellte "Einfache Form" des Falles würde ich der Didaktik der Anwendung zurechnen.)

(1) Im Exempel werden rätselhafte Erscheinungen aus dem gewohnten Verlauf der Dinge herausgegriffen - *ex-imere* - und in Szene gesetzt. Die in Exempeln herausgegriffenen sonderbaren Erscheinungen machen betroffen: man betrifft sich dabei, über die Unstimmigkeiten der Welt gedankenlos hinweggegangen zu sein. Im Affekt des Betroffenseins werden wir auf uns selbst zurückgeworfen und in einer besonders intensiven Weise dazu herausgefordert, dem Anspruch des Konkreten zu entsprechen, also herauszubringen, wo hier "der Hase im Pfeffer liegt".

(2) Eine gleichsam höher organisierte Form des Zugriffs auf das Wissen ist das Beispiel. Während das Exempel die Herausforderung des Konkreten inszeniert, kann am Beispiel die Produktivität, das Begriffspotential einer Konzeption, einer Hinsicht oder eines Paradigmas entfaltet werden. Die Wissensbildung wird darin historisch aufgeschlossen: An Beispielen wird gezeigt, wie eine Wissenschaft durch die Einführung einer neuen Sichtweise oder Methode eine spezifische Wendung genommen hat: das Beispiel nistet sich in den revolutionären Umbrüchen ein, wo die Ursprungsnähe einer Wissenschaft am ehesten und besten zu fassen ist. Es entfaltet seine Produktivität dort, wo Grenzen des Wissens überwunden und neue Formen der Wissensproduktion erschlossen werden. In diesem Sinne stößt das Beispiel auf eine ursprüngliche Fraglichkeit durch, die sich nicht als eine fachimmanente Problemstellung ausweisen läßt. Von daher gesehen wäre zu überlegen, ob der Unterricht sich nicht überhaupt auf die Identifikation und Regenerierung der fruchtbaren Momente der Wissensproduktion beschränken sollte, in denen der Wissenschaft neue Gebiete erschlossen wurden. Die "Gegenstände" des Wissens konstituieren sich in den durch solche Formen erschlossenen denkerischen Zugriffen. Es ist jedenfalls nicht so, daß das Wissen auf einer Ontologie der Gegenstandsbereiche aufbaut, gegenständlich fundiert ist. Die verbreitete Vorstellung von den Unterrichtsfächern ist nicht ganz frei von solchen ontologischen Voraussetzungen.

(3) Die elaborierteste Form des Zugriffs auf das Wissen ist die Modellbildung. In einem gewissen Sinne sind die Modelle die operationale Auslegung von Konzeptionen, durch welche sie - experimentell - verfügbar werden. Durch die Operationalisierung von Konzeptionen werden an Modellen auf der einen Seite Theorien elaboriert; auf der anderen Seite aber und zugleich die Muster der empirischen Überprüfbarkeit von Theorien entworfen. In diesem Sinne kann in der Modellbildung die Notwendigkeit der Theoriebildung sichtbar gemacht werden, aber auch die Reduktionsleistung des wissenschaftlichen Erkennens zur Sprache kommt.

3. Exempel, Beispiel und Modell sind Kristallisationskerne von Texten, die im Unterricht erzeugt werden müssen. Darin liegt der Sinn der Lektion. Die Unterrichtsform der Lektion ist sozusagen die Aktualgenese von Texten, in denen Wissen unter der Leitung der Zugriffsformen regeneriert wird. Die besondere Schwierigkeit der Lektion liegt darin, daß sie die Beteiligten, Lehrer und Schüler, zugleich als Textproduzenten und Archileser beansprucht: Lesen und Textgestaltung gehen permanent ineinander über. Obwohl die Lektion viel von ihrer pädagogischen Glaubwürdigkeit verloren hat, ist sie doch die klassische, durch nichts zu ersetzende Form des Gymnasialunterrichts, der - im Sinne unserer Ausführungen - als Übersetzung gefordert ist. Der Krediterfall der Lektion ist auf ein Mißverständnis ihrer temporalen Struktur zurückzuführen. Jede Lektion entsteht als ein relativ geschlossener Zusammenhang, in dem Anfang und Ende durcheinander bestimmt, gleichsam ineinander verschlungen sind. Ihre Geschlossenheit, ihre Ganzheit ist zum einen durch ihren biographischen Stellenwert definiert. Die Lektion hat ihren Kairos. Sie knüpft an das vorhandene Repertoire, das dem Schüler zur Verfügung steht in dem Sinne an, daß sie im Vorhandenen das Mögliche, die darin enthaltene Zukunft entdeckt. Lektionen weisen über sich hinaus, indem sie auf Gewesenes zurückkommen. So erscheinen sie als Gliederungen der Lebenszeit, als Artikulationen des curriculum vitae. In der so gesehenen Artikulation der Lebenszeit wird das lineare Fortschreiten der Zeit gleichsam widerrufen und die Zeit als die innere Form konstituiert, in der man sich in einem lebensgeschichtlichen Zusammenhang findet. Zum anderen ist jede einzelne Lektion in sich zeitlich strukturiert. Texte entstehen, wie Melodien, als Zeitgestalten, deren Zusammenhang sich in Antizipationen und Erinnerungen aufbaut. So gesehen hat jede Lektion ihre Eigenzeit; diese Eigenzeit ist die Form, in der sie sich präsentieren. Diese Eigenzeit muß den Lektionen eingeräumt werden: man muß ihnen Zeit geben und Zeit lassen, damit sie sich entfalten können. Das Zeitmuster der Lektion kann daher nicht auf die Zeitvorstellung der industriellen Produktion reduziert werden; einer Zeitvorstellung, die auf der funktionalen Fraktionierung von Leistungen beruht. So gesehen sperrt sich die Lektion gegen jede Form der Beschleunigung und der Ökonomisierung.

Diese Überlegungen sprechen eigentlich gegen eine Verkürzung der Schulzeit.

Gegen die Verkürzung spricht noch eine andere Überlegung. Wenn man nämlich der Jugend ein Moratorium der Selbstfindung einräumen will, kann man die Schulzeit im ganzen nicht in den Mustern der industriellen Produktion auslegen wollen. Selbstfindung in einer immer komplexer werdenden Welt ist keine mit der Produktion von Waren vergleichbare Leistung.

Eine Bemerkung noch zum Schluß: Man kann nicht über das Gymnasium reden, ohne die Lehrerbildung zu berücksichtigen. Das ist nun freilich das berühmte weite Feld. Nur dies dazu: Natürlich ist die fachliche Ausbildung unabdingbar und duldet keine Abstriche. Es fragt sich aber, ob sie in die des Diplom-Chemikers, -Physikers u.a. einmünden muß. Wenn die historischen Aufschlüsse der Wissenschaften eine didaktische Relevanz haben, wie es im Vorigen vertreten wurde, wäre es durchaus vorstellbar, daß die Fachstudien des Lehrers einmünden in Studien und Forschungen zur Geschichte der Disziplin. Die Geschichte der Wissenschaft scheint mir überhaupt der Ort der erkenntnistheoretischen - nicht wissenschaftstheoretischen - Durchdringung der Wissenschaft zu sein. Der Forschungsprozeß wird darin zurückgeholt in die soziale und kulturelle Wirklichkeit. Damit will - negativ - gesagt werden, daß die Erzeugung des Wissens nicht in der Verfassung des menschlichen Verstandes begründet ist, also nur eine Explikation der darin hinterlegten Möglichkeit darstellt. Die Geschichte der Wissenschaft bringt die menschliche Leistung ans Licht, in der die Forschung fundiert ist: das dramatische Geschehen, in dem das Festhalten an Traditionen, "bewährten" Erfahrungen, geltenden Lehrmeinungen überwunden wird. In der Überwindung der (selbstverschuldeten) Dummheit aber liegt der wirkliche Erfahrungs- und Erkenntnisgehalt des Wissens, der sonst hinter der ex-akten Formulierung und lehrbuchmäßigen Fassung verborgen bleibt. Die Geschichte der Wissenschaft ist so gesehen der Rahmen, in dem die Philosophie der Forschung als Hermeneutik des Wissens zu entfalten wäre.

IV. Schlußbemerkung

Dies war der Versuch, eine Verständigung über das Gymnasium vor dem Hintergrund einer vernunft-(reflexions-)philosophischen Durchdringung der Verwissenschaftlichung (Schulz 1972) zu evozieren. Die Verwissenschaftlichung, die das Leben in der modernen Zivilisation in allen seinen

Verzweigungen durchwirkt, zwingt zu einer Reformulierung des Sinnes der Schule, der als Konstitution des kulturellen Gedächtnisses (einer Gesellschaft) gefaßt wurde.

Diese Fragestellung will die andere Perspektive, die die gesellschaftliche Funktion der Schule in den Blick rückt, weder ersetzen noch verdrängen.

Dem Gymnasium sind gesellschaftliche Aufgaben zugewachsen, denen es sich aus pädagogischen Gründen nicht verweigern darf, Aufgaben, die nur aus dieser Perspektive wahrgenommen werden können. Eine Schultheorie, die ihren Namen verdient, wird die beiden Aufgabendimensionen in einem ausgewogenen Verhältnis auslegen müssen.

LITERATUR

1. Humboldt, W.v.: Werke in fünf Bänden. Hrsg. von A.Flitner und K. Giel. Band IV. Stuttgart/Darmstadt 1964.
2. Jolles, A.: Einfache Formen. Legende.Sage.Mythe.Rätsel.Spruch.Kasus.Memorabile. Märchen.Witz. Tübingen 1930.
3. Lachmann, R.: Kultursemiotischer Prospekt. In: A.Haverkamp und R.Lachmann: Memoria. Vergessen und Erinnern. München 1993 (Poetik und Hermeneutik XV).
4. Lipps, H.: Die Verbindlichkeit der Sprache. Arbeiten zur Sprachphilosophie und Logik. Frankfurt/M. 1958.
5. Schelsky, H.: Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen. Reinbek 1963.
6. Schmid, I.: Goethes Verantwortung für die Alma Mater Jenensis. Amtliche Pflichten - Oberaufsicht - Wissenschaft. In: F. Strack (Hrsg.): Evolution des Geistes: Jena um 1800. Natur und Kunst im Spannungsfeld der Geschichte. Stuttgart 1994.
7. Schulz, W.: Philosophie in der veränderten Welt. Pfullingen 1972.
8. Trabant, J.: Memoria-Fantasia-Ingegno. In: A.Haverkamp und R.Lachmann (Hrsg.): Memoria, a.a.O. Wagenschein, M.: Die pädagogische Dimension der Physik. Braunschweig 1962.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Клаус Гіль — доктор, професор.

Наукові інтереси: порівняльна та історична педагогіка.

SPRACHE AUSDRUCK DES GEISTES

Dr. h. c. Thomas GÖTTINGER (München, Deutschland)

Prof. Dr. Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

Дана стаття присвячена розгляду питання первинності мови та людини. Розглядаються основні анатомічні та фізіологічні особливості тварин та людей, зроблено спробу з'ясувати, чи мова є біологічно закладеним чи соціально зумовленим явищем.

The article deals with the problem of language and human being precedence. It runs about the main anatomical and physiological peculiarities of animals and human beings to find out if language is a biologically innate or a socially determined phenomenon.

Allein der Mensch kann sprechen

Im ersten und zweiten Kapitel des Buches *Genesis* berichtet das *Alte Testament*, wie Gott am Ende seines gewaltigen Schöpfungswerkes als dessen Abschluß und Krönung am sechsten Tag ADAM, den ersten Menschen bildete. Krönung, weil er dieses letzte Geschöpf als Herrn über alle seine Mitgeschöpfe stellte und ADAM nach seinem Bilde, „als Gottes Bild“, wie es wörtlich heißt, formte und ihm den Odem des Lebens einhauchte. Diese *Gottesebenbildlichkeit* stellte der Mensch durch sein erstes schöpferisch-geistiges Tun unter Beweis. Als der Herr ihm die Tiere vorführte, gab er einer jeden Art einen nur ihr eigenen, sie allein kennzeichnenden Namen!

In der Tat eine erstaunliche Leistung des Menschengestes! Setzt sie doch die Fähigkeit zur Abstraktion voraus, das freie Schaffen von Symbolen, die hier als Namen an die Stelle der Realität, des Tieres selbst also, treten. Kein anderes Lebewesen, auch nicht der am höchsten entwickelte Menschenaffe, mag er rein körperlich dem Menschen auch noch so verwandt erscheinen, ist zu solch einer Leistung befähigt! Nein, kein Tier hat sich selbst, einem Artgenossen oder gar anderen Lebewesen jemals einen Namen gegeben. War doch diese Namengebung ADAMS zugleich auch der Anbeginn seiner Sprache.

Wilhelm von HUMBOLDT, der noch mit SCHILLER und GOETHE befreundete und im Jahre 1835 verstorbene große deutsche Sprachforscher, kennzeichnete seinerzeit schon dieses ausschließlich dem Menschen als einem Geist-Wesen verliehene Geschenk der Sprache als Ausdruck eben dieses Geistes mit den Worten: „Der Mensch wird erst Mensch durch die Sprache – aber“, so fuhr er fort, „um Sprache zu bilden, musste er schon Mensch sein“! Dieser tief sinnige Satz besagt zugleich, dass ADAM dieses neue, so andersartige Geschöpf, sich von allem Anfang an durch den Besitz einer Sprache über alles Getier erhob und dadurch als der wahre „Homo sapiens“, wie die moderne Wissenschaft den Menschen nennt, als der weise, der mit Geist begabte Mensch in Erscheinung trat.

Zu Recht nannte deshalb auch der bekannte Affenforscher Otto KOCHLER die menschliche Sprache den „*folgeschwersten aller Gattungsunterschiede*“. Ja, der zeitgenössische Zoologe und Naturphilosoph Joachim ILLIES bezeichnete diese im Sinne HERDERS „*sinngesättigte Sprache*“, jenes wunderbare Instrument des Geistes, durch das er sich mitteilt, schlicht als „*unser Merkmal*“. Kein anderes, das will er damit sagen, ist für den Menschen als zoologische Art geschehen vergleichbar typisch und kennzeichnend!

Was war zuerst, die Henne oder das Ei?

Die Anhänger der Darwinistischen Evolutionstheorie freilich stellt HUMBOLDTS so bedeutsame Erkenntnis, dass der Mensch zwar erst durch die Sprache zum Menschen wird, andererseits aber bereits Mensch sein muß, um Sprache zu bilden, vor das altbekannte, unlösbare Problem, wer denn nun zuerst da war: Die Henne – oder das Ei? Nach DARWIN macht ja die Evolution, also die langsame Höherentwicklung der Lebewesen im Laufe der Erdgeschichte, keine Sprünge. Vielmehr, so lehrte er, entsteht alles Neue, mithin also auch die Sprache, durch ein allmähliches Aufeinanderfolgen unmerklicher kleiner Veränderungen Schrittlchen für Schrittlchen. Noch heute bestehen die Vertreter der sogenannten gradualistischen Theorie auf dieser Grundforderung ihres Meisters. Demnach darf es unter keinen Umständen in dieser mutmaßlichen Evolution irgendeinen Sprung geben, also auch zwischen Affen und Menschen keine unüberbrückbare Kluft. Auch für die Entstehung der Sprache – ein wesentlicher Meilenstein in der Entwicklung des Menschen – darf demnach keine Ausnahme angenommen werden. Es war demnach lediglich folgerichtig, wenn bei den Menschenaffen, den menschenähnlichen Säugetieren, nach primitiven urtümlichen und somit ursprünglichen Vorstufen einer Sprache geforscht wurde. Allerdings war für diese Bemühungen schon von Anfang an die Erfahrung enttäuschend, dass ausgerechnet **Brüllaffen** und **Gibbons**, die doch ansonsten in ihren psychischen Leistungen ganz erheblich hinter den großen Menschenaffen **Gorilla** und **Schimpanse** zurückstehen, über weit mehr unterschiedliche Lautäußerungen zur gegenseitigen Information etwa über drohende Gefahren etc. verfügen. In freier Natur, unbeeinflusst also durch jegliche bewusste oder unbeabsichtigte Dressur, wurden nach den bekannten französischen Biologen PAUL PIERRE GRASSÉ beim Brüllaffen zwanzig, beim Rhesusaffen, einem anderen „Tieraffen“, siebzehn derartige spezifische Laute festgestellt. Bei den viel höher entwickelten Menschenaffen dagegen konnten – wider alle Erwartungen und Forderungen der Evolutionstheoretiker – lediglich zwölf vergleichbare Lautäußerungen gefunden werden! Ja, nach dem Affenforscher KORTLANDT ist sogar, bezogen auf das jeweilige Hirngewicht die Signalbefähigung unter Hunden und Wölfen größer als bei einigen Menschenaffen. Der Tierpsychologe BASTIAN SCHMID schrieb zum gleichen recht erstaunlichen Phänomen: Wer sich wie ich jahrzehntelang mit dem Studium der Tiersprache befasst und Hunderte von Tieren daraufhin beobachtet und experimentell behandelt hat, kann angesichts des geringen Lautschatzes der Affen kaum ein Gefühl der Enttäuschung unterdrücken. Nicht nur die verhältnismäßig geringe Anzahl der Laute, sondern auch die Tatsache, dass in keiner Weise und Form der leiseste Fortschritt zwischen niederen und höheren Affen zu erkennen ist, gibt uns zu denken.. Nirgends, weder der Orang-Utan, Gorilla oder Schimpanse... zeigt sich auch nur ein Ansatz zur Wortbildung, aber auch keine an die primitivste Form menschlicher Sprachausdrücke gemahnende Beziehung – nicht einmal zum lebenswichtigen Objekt!“

Was also blieb, um die Theorie zu retten, anderes übrig, als durch Dressur Menschenaffen zum Sprechen zu erziehen, und dadurch – einen messbaren Erfolg vorausgesetzt – nachweisen zu können: Sie sind durchaus sprachbegabt und verfügen über Wurzeln geistiger Fähigkeiten, nur machen sie eben in freier Wildbahn (aus welchen Gründen auch immer), keinen Gebrauch davon! So erzog man also mit unendlicher Geduld und Mühe Menschenaffenjunge gemeinsam mit gleichaltrigen Menschenkindern, sprach ihnen immer und immer die gleichen Worte im Zusammenhang mit dabei gezeigten Gegenständen vor. Die Ergebnisse allerdings waren recht enttäuschend. Nicht einmal ein halbes Dutzend Wörter lernte selbst das klügste dieser Menschenaffenkinder, wie zum Beispiel das englische Wort „cup“ für Tasse, das dann immer von dem Tier „gesagt“ wurde, wenn es Durst hatte und trinken wollte. Andere Forscher bestritten allerdings diesen angeblichen Erfolg jahrelanger Dressur und vermochten aus den ungenauen Lautäußerungen der Zöglinge durchaus keine menschlichen Worte herauszuhören. Auch hier, so erklärten sie, war wohl der geheime Wunsch, die liebgewordene Theorie bestätigt zu finden, der

Vater des Gedankens oder, in diesem Falle des Hörens! Es gibt tatsächlich eine ganze Reihe von Gründen dafür, dass kein Menschenaffe menschliche Worte nachplappern kann wie ein Papagei, dem man immerhin ein erstaunliches Repertoire an Wörtern und ganzen Sätzen durch unermüdeliches Vorsprechen beibringen kann. Daß er dennoch keineswegs im menschlichen Sinne sprechen kann, beweist das Unvermögen eines Papageien, der die beiden Sätze „Gib mir eine Nuß“ und „Gib mir Kuchen“ unterscheiden kann. Wenn er beispielsweise um Kuchen gebettelt hat und stattdessen eine Nuß erhielt, dachte er nicht daran, diese zurückzuweisen und abermals um Kuchen zu bitten.

Anatomische Voraussetzungen

Selbst wenn ein Schimpanse denken könnte, wäre er dennoch nicht in der Lage, seine Gedanken sprachlich zu formulieren, weil ihm allein schon die körperbaulichen, anatomischen Voraussetzungen eines entsprechenden Stimmapparates mangeln. So ist sein hinterer Rachenraum, genauer gesagt, der Abstand zwischen Zäpfchen und Kehlkopf, als Resonanzraum viel zu klein, um alle erforderlichen Vokale bilden zu können. Beim neugeborenen Menschenkind liegen die Verhältnisse nicht viel anders, doch während seines ersten Lebensjahres senkt sich der Kehlkopf und es entsteht dadurch ein ausreichender Resonanzraum – genau dann also, wenn das Menschenkind zu sprechen beginnt. Während beim Menschen die Zähne beider Kiefer alle gleich in einer lückenlosen Reihe stehen, so dass er mühelos die so genannten Zahnlaute *d*, *t*, *s* und *f* im Zusammenwirken mit Zunge und Lippen bilden kann, ist dies beim Affen nicht der Fall. Seine Eckzähne sind ja bedeutend länger als die anderen und erfordern entsprechende Lücken für die Aufnahme in den gegenüberliegenden Zahnreihen. Sonst könnte er den Mund nicht schließen. Empfindlich störende Zischlaute wären unvermeidbar! Zudem ist der Affengaumen flach und nicht, wie beim Menschen, hoch gewölbt. Infolgedessen hat seine Zunge viel zu wenig Spielraum zur Modulation der verschiedenen Laute. Auch die so genannte Affenplatte, eine dicke Knochenverstärkung am Ende der beiden Unterkieferäste, die bei großer Druckbelastung während des Kauens deren Auseinanderbrechen verhindert, engt den verfügbaren Mundraum und damit die Zungenbeweglichkeit erheblich ein. Beim Menschen dagegen ist diese Knochenstütze als Kinn nach außen verlagert.

Zu geringes Hirnvolumen beim Menschenaffen

Aber selbst dann, wenn der Menschenaffe über sämtliche zur Vokal- und Konsonantenbildung erforderlichen „Werkzeuge“ verfügte – sprechen könnte er dennoch nicht. Dazu fehlen ihm nämlich auch die erforderlichen Voraussetzungen in der Größe und Struktur seines Führungsorgans, wie ADOLF PORTMANN das Gehirn bezeichnender Weise nennt. Dem Menschengehirn mangelt das nach seinem Entdecker PAUL BROCA benannte Sprachzentrum im **linken** Großhirn-Schläfenlappen, jenes ganz spezifische menschliche Hirnareal, das zur Steuerung der Sprechmotorik unerlässlich ist. Auch ein Mensch, bei dem dieses Zentrum durch einen Schlaganfall oder einen Tumor zerstört ist, kann ja nicht mehr sprechen! Insgesamt betrachtet bleiben die Gehirne sämtlicher Menschenaffen weit unter dem Grenzwert von ca. 900 Kubikzentimetern, die man als Untergrenze für Sprachfähigkeit bezeichnet. Unterhalb dieser Mindestgröße ist das Sprechen nicht möglich, die Zahl der Gehirnzellenkontakte, gewissermaßen ihre „Verdrahtung“ untereinander, reicht dazu nicht aus. Liegt heute die Gehirndurchschnittsgröße beim Menschen um 1400 ccm, so erreicht sie beim größten Menschenaffen, dem Gorilla um 498 ccm, beim Orang-Utan um 411 ccm und beim kleineren Schimpansen sogar nur um 394 ccm. Unter diesen Voraussetzungen war eigentlich nicht zu erwarten, dass man Schimpansen, weil ihnen der für das Sprechen unerlässliche Stimmapparat fehlt, ersatzweise eine Gebärdensprache beibringen könnte, wie sie unsere Taubstummensprache darstellt. Die ist ja schließlich, ganz wie die Schrift oder auch die Zeichen des Morsealphabetes eine dem gesprochenen Wort völlig ebenbürtige Weise der Mitteilung, die genau den gleichen Geist zur Voraussetzung hat. Gebrauchen alle diese Wege und Mittel der Information doch echte Symbole in Gestalt von Lauten oder Zeichenkombinationen, die nach Bedarf jeweils wieder anders zu inhaltlich neuen Aussagen zusammengeordnet werden können. Die amerikanische Taubstummensprache *Ameslan* dagegen kennt keine derartigen Symbole wie etwa unsere Buchstaben, sondern benutzt im Gegensatz dazu ein für allemal festgelegte, nur in dieser einen Bedeutung zu gebrauchende Zeichen oder Gesten. So bedeutet beispielsweise das Reiben der rechten Faust über den linken Unterarm als Geste des Abtrocknens: „*Ich möchte baden*“. Das kann ein Schimpanse durchaus lernen. Ja, selbst ein Hund, der seinen leeren Trinknapf mit den Zähnen packt und hochschleudert, so dass er laut

scheppernd zu Boden fällt, teilt auf diese Weise sogar völlig ohne vorangegangene Dressur unmissverständlich mit: „*Ich habe Durst und will trinken*“. Für die Mitteilung irgendeiner anderen Information jedoch sind derartige Zeichen nicht geeignet.

Sogar bei Treffen wie den Meerkatzen entdeckten die Forscher schon verschiedene Alarmsignale, die jeweils ganz spezifische Feinde meinten. So bedeutet erregtes Bellen, dass sich der gefürchtete Leopard nähert, ein leises Hüsteln, dass es diesmal gar ein Löwe ist, wieder ein anderer Laut warnt vor Gefahr von oben, etwa vor angreifenden Adlern und durch ein hohes Ziepen werden die Artgenossen rechtzeitig auf Schlangen aufmerksam gemacht. Aber keines dieser Zeichen ließe sich für irgendeine andere Mitteilung verwenden. Sie bilden also nie und nimmer eine Sprache im Sinne unserer Wort- und Schriftsprache, sondern stellen lediglich ein starres Code-System wie die bekannte Tanzsprache der Honigbienen.

Bescheidene Dressurergebnisse

Es dürfte also nicht sehr verwundern, dass die inzwischen weltweit berühmt gewordenen Schimpansinnen SARAH und WASHOE nach jahrelanger geduldiger Dressur durch mehrere Trainer endlich lernten, bestimmte Zeichen und bestimmte Objekte oder Tätigkeiten, Eigenschaften und Pronomen zu verwenden. Als Zeichen, von den Trainern „Worte“ genannt, wurden verschieden gestaltete und gefärbte magnetisierte Plastikstücke verwendet, die sich unschwer neben- oder untereinander an eine Metalltafel heften lassen. Dadurch war es möglich, sogar „Sätze“ zu bilden wie etwa: „*Mary geben Apfel Sarah*“ – MARY war die anwesende Trainerin. Selbst schwierigere Leistungen erwiesen sich als erlernbar, wie z. B. die Präpositionen Rot und Grün, Rot unter Grün, Blau neben Gelb usw. Dabei ordnete der Trainer Farbkarten einander entsprechend zu und SARAH „schrieb“ mit ihren Plastikzeichen das Geschehene an die Metalltafel, indem sie die magnetisierten Zeichen entsprechend neben und untereinander setzte. Bis zu 100 Zeichen vermag ein gelehriger Schimpanse am Ende zu beherrschen und selbst die Bildung neuer Zeichenkombinationen wurde schon beobachtet, wenn etwa eine Melone durch das Zusammensetzen der Zeichen für Trinken und Frucht als „Trinkenfrucht“ charakterisiert wurde.

Enttäuschend war allerdings für die Forscher, die gemäß der Forderung der Evolutionstheorie solche Leistungen nur beim Menschenaffen zu entdecken hofften, die Feststellung, dass ein Papagei namens ALEX, dessen Gehirn ja sehr viel kleiner und einfacher gebaut ist als das eines Schimpansen, den Vergleich mit diesem durchaus standhält. Immerhin konnte er 80 Gegenstände unterscheiden und entsprechend benennen und 5 Buchstaben! Als bislang größte Sprachbegabung gilt der Zwergschimpanse KANZI, der 200 Zeichen unterscheidet und sogar kurze Sätze aus 2, maximal drei Zeichen als „Worte“ zusammenordnen kann. Aber auch er benutzt, wie alle Tiere, mit denen entsprechend experimentiert wurde, seine erlernten Zeichen stets ganz gezielt, um an irgendeine Belohnung zu kommen. Immer geht es um rein vitale Bedürfnisse: Man soll nicht kralen oder kitzeln, zu fressen oder zu trinken geben, auf den Arm nehmen und herumtragen, mit ihm spielen oder ihn baden usw. Noch nie ist es vorgekommen, dass ein solcher gelehrter Affe seine adressierten Zeichen dazu benutzt hätte, zu fragen: „*Wer bin ich?*“ oder seinen Trainer „*Wer bist du?*“ geschweige denn: „*Warum machst du das eigentlich?*“ Dies alles zeigt nicht nur, dass die Ergebnisse jener mit unerhörtem wissenschaftlichen und zeitlichen Aufwand erzielten Dressurleistungen trotz allen Aufhebens, das darum gemacht wurde, letzten Endes recht kärglich sind. Führt sie doch zu der enttäuschenden Erkenntnis, dass die dem Gehirngewicht entsprechende Kombinatorik der Schimpansen lediglich dem eines höchstens zweijährigen Menschenkindes zu vergleichen ist!

Tieren ermangelt der Geist

Entscheidend jedoch ist und bleibt der Geist, der sich all dieser hochkomplexen organischen Voraussetzungen bedient. Der für seine Forschungen am menschlichen Gehirn mit dem Nobelpreis ausgezeichnete Sir JOHN ECCLES vergleicht denn auch das Gehirn – und in unserem Falle dürfen wir den gesamten Sprachapparat mit einschließen – als das Instrument dieses Geistes, dessen er sich bedient wie der Pianist seines Klaviers, auf dem er spielt. Dem Tier, selbst dem am höchsten entwickelten und körperlich menschenähnlichsten Menschenaffen, mangelt der Geist. Andernfalls hätte er sich durch das Fehlen der organisch-psychologischen Voraussetzungen des Sprechens nicht abhalten lassen, andere Möglichkeiten der Mitteilung zu nutzen wie beispielsweise eine unserer europäischen Taubstummensprache entsprechende Gestik. Neben dem Fehlen jeglichen Interesses

an geistigen, über die vitalen Bedürfnisse hinausgehenden Dinge zeigt ja auch der völlige Mangel selbst an noch so primitiven Ansätzen irgend einer Kultur, dass es hier keinen Geist gibt.

Es war der bekannte Vor- und Urgeschichtsforscher HERBERT KÜHN, der diese Einmaligkeit und Sonderstellung des Menschen, dass nur er Geist besitzt mit den Worten kennzeichnet: „*Da wo der Mensch wirklich ist, der Mensch mit der Einsicht in Ursache und Wirkung, der Mensch mit Werkzeug und Feuer, da ist er der denkende Mensch. Da, wo der Mensch ist, da ist der Geist, und der Geist ist es, der den Menschen abhebt vom Tier. Alles, was ist, trägt das Leben in sich; aber im Menschen ist es zum Geist geworden – und das ist das Göttliche im Menschen*“.

Teile verbaler Fähigkeiten im Gehirn

Die verbalen Fähigkeiten im Gehirn befinden sich konzentriert sowohl in zahlreichen als auch weit verstreuten Funktionsschwerpunkten, die bei jedem Menschen örtlich unterschiedlich verteilt sein können. Wir sprechen vom Sprachsitz im Gehirn.

Nach herkömmlichem Lehrbuchwissen vollzieht sich die Sprachproduktion stufenweise von der hinteren zur vorderen Großhirnrinde. Dabei „reimt“ sich zuerst das WERNICKE-ZENTRUM an der ersten Windung des linken Schläfenlappens den Wortsinn, die Semantik, zusammen, wonach im BROCA-ZENTRUM, etwas weiter vorne im Stirnlappen, die Sätze und deren lautliche Ausführung entwickelt werden. Ganz andere Erkenntnisse haben aber der amerikanische Neurologe Professor GEORGE A. OJEMANN und Professor OTTO CREUTZFELDT vom Max-Planck-Institut für biophysikalische Chemie in Göttingen bei Patienten gewonnen, deren Schädel für eine neurochirurgische Operation geöffnet worden war.

An der Oberfläche der Großhirnrinde, des Kortex, dieser Patienten wurden Elektroden angebracht, die es erlaubten, dort Nervenzellen elektrisch entweder „abzuhören“ oder zu reizen, wobei die Patienten – weil das Gehirn an sich selbst keinen Schmerz empfindet – an dieser Untersuchung hellwach mitwirkten. Auf diese Weise konnte man in ihrer Großhirnrinde „sprachbegabte“ Regionen auskundschaften und zum Beispiel auch feststellen, welche sprachlichen Fähigkeiten durch die verabreichten elektrischen Reize vorübergehend gestört wurden, was bei Operationen grundsätzlich wichtig ist, weil so jene Bereiche ermittelt werden können, die für das Skalpell tabu bleiben müssen.

Dabei stieß man bei den meisten Untersuchten im Stirnlappen und am Übergang zwischen Schläfen- und Scheitellappen auf versprengte Flecken von höchstens 2,5 Quadratzentimeter Größe, deren Reizung es ihnen unmöglich machte, Gegenstände zu benennen, wie OJEMANN im „*Journal of Neuroscience*“ berichtet. Muttersprache und Fremdsprache belegten dabei allerdings unterschiedliche Berichte, wobei die muttersprachlichen eher auf engem Raum konzentriert, die fremdsprachlichen aber verhältnismäßig ungeordnet verteilt waren. Dazu passt auch die Beobachtung, dass Schlaganfälle eine von mehreren beherrschten Sprachen auslöschen können. Andere Schädigungen können nur die Beherrschung der Schriftsprache in Mitleidenschaft ziehen, während das Sprachvermögen unangetastet bleibt.

Je nach dem Ort der elektrischen Reizung wurden unterschiedliche Elemente der Erzeugung oder des Verstehens von Sprache beeinflusst. Manchmal litt dabei der Herausbildung einzelner Laute (Phoneme), manchmal die von Hauptwörtern oder von regelmäßigen oder unregelmäßigen Zeitwörtern. Ähnliche Beobachtungen machten OJEMANN und CREUTZFELDT aber auch, als sie Nervenströme von Patienten ableiteten, die gerade Wörtern oder Sätzen lauschten. Zwar reagierten dabei alle Nervenzellen an der linken und rechten oberen Schläfenwindung auf die einen oder anderen verbalen Reize mit elektrischen Impulsen, doch manche nur auf bestimmte Kombinationen von Selbstlauten und andere etwa nur auf Wortlängen, die Anzahl von Silben oder Teilwörtern.

In bestimmten Fällen „feuerten“ Nervenzellen oder auch nur, wenn der Patient persönlich angesprochen wurde oder eine Aufgabe, so etwa Nachsprechen, erledigte, berichten die beiden Forscher in „*Experimental Brain Research*“.

Zudem zeigen diese Ergebnisse auf, dass Sprache im Gehirn keinen festen Wohnsitz hat und bei jedem Menschen anderes lokalisiert ist. Der für Sprache wichtige Gehirnbereich um die sylvische Furche am Übergang vom Stirn- zum Schläfenlappen ist bereits anatomisch von Mensch zu Mensch verschieden. Bei fünf Prozent aller Menschen sind die verbalen Fähigkeiten – vorwiegend – in der linken Großhirnhälfte angesiedelt, bei weiteren vier Prozent jedoch in beiden Hälften. Elektrische Reizungen im Bereich der sylvischen Furche ließen bei 15 Prozent der

Patienten das Benennen von Gegenständen unbeeinflusst, während bei 17 Prozent die „sensiblen Zonen“ ausschließlich auf die sylvische Furche begrenzt waren. Lediglich ein Drittel bekam Probleme, wenn das WERNICKE-ZENTRUM auf diese Weise durch Reize angeregt wurde.

Dass Frauen nach den Ergebnissen psychologischer Tests über eine höhere verbale Intelligenz als Männer verfügen, zeigte sich hier auch „organisatorisch“. Denn die Fähigkeit, Gegenstände zu benennen, konzentrierte sich bei den weiblichen Patienten ausschließlich auf den frontalen Bereich, also den Stirnlappen, während sich bei den untersuchten Männern für diese Leistungen auch andere Areale als zuständig erwiesen. Dazu kommt als weiterer Befund, dass sowohl bei weiblichen als auch bei männlichen Sprachbegabten eher „fokale“ und damit eng begrenzte „linguistische Zonen“ aufgefunden worden sind.

Nach Ansicht der beiden Forscher sprechen diese Ergebnisse gegen die bisherige Vorstellung, dass die Sprachbildung „seriell“ von den verstehenden Zentren weiter hinten zu den motorischen Kerngebieten weiter vorne verläuft. Allem Anschein nach mobilisiert das Gehirn vielmehr ein großes Feld von sprachlichen Teilkomponenten gleichzeitig und parallel. Vermutlich sind daran sogar entwicklungsgeschichtlich alte dem Kortex untergeordnete Strukturen mitbeteiligt. So beeinträchtigen auch Nervenreizungen im Kleinhirn gewisse sprachliche Leistungen – und selbst die als „Reptilhirn“ bezeichneten Stammganglien (Nervenknotten) im Untergeschoß des Gehirns sind in die Sprachproduktion eingespant.

Offenbar spaltet sich aber auch das semantische Wissen über Bedeutungen im Gehirn in viele, voneinander getrennte Facetten auf, wie der US-Neurologe Antonio R. DAMASIO in „*Trends in Neurosciences*“ berichtet. Das aber würde bedeuten, dass in „Sprachsystem“ keine ganzheitlichen Konzepte wie etwa das Konzept „Tasse“ abgespeichert sind, sondern diese im Gehirn stets neu entwickelt werden: Als Synthese aus einer Vielzahl von Aspekten wie etwa denen der Formgebung und des typischen Verwendungszwecks. Dafür werden die einzelnen Komponenten vermutlich von ihrem jeweiligen Speicherplatz in bestimmte „Konvergenzzonen“ in der Großhirnrinde eingelesen, die eine Gesamtschau vor dem geistigen Auge möglich machen. Auch beim Formulieren von Wörtern – so etwa von „Tasse“ – werden die sprachlichen Bausteine in Konvergenzzonen zusammengeführt. Solche Zonen höherer Ordnung, in denen Wort und Konzept miteinander verbunden werden, muß es aber auch geben, damit sich das Wunder Sprache jederzeit wie selbstverständlich ereignen kann.

Spracherwerb

Der Beginn und die entscheidende Phase unseres Spracherwerbs liegen vor unserer Erinnerung. Mit der Kraft eines Naturgeschehens wirkt die Muttersprache auf uns ein. Eltern und Gespielen vermitteln uns die Grundlage unserer Sprache, die Schule entwickelt sie planmäßig und darauf fußend schafft sich jeder von uns durch Sprachübung eine verschieden hohes Maß sprachlicher Eigenständigkeit.

Der Spracherwerb des Menschen ist die Grundvoraussetzung für die menschliche Sprachfähigkeit. Wenn man bedenkt, dass - wie in populären Darstellungen oft zu lesen ist – erst die Sprache den Menschen zum Menschen macht und erst mit Sprache alle geistigen und kulturellen Leistungen des Menschen errungen werden konnten, hat dieses Problem etwa den gleichen Stellenwert wie die Frage nach der Entstehung des Lebens oder des Universums. Darauf habe ich eingangs bereits hingewiesen.

Tatsache ist, dass jeder Sprecher, der eine normale Entwicklung durchläuft, mindestens eine Sprache als Muttersprache erlernt. Die nächstliegende Überlegung der Linguistik wäre dann, Kinder bei ihrem Spracherwerb zu beobachten unglücklicherweise kann sich niemand von uns an den eigenen Spracherwerb erinnern, und Versuche mit Hypnose o. ä. gelten als nicht wissenschaftlich. Die Gretchenfrage, die trotz aller wissenschaftlicher Erkenntnisse auf vielen Gebieten heute immer noch nicht endgültig beantwortet werden kann, lautet daher: Lernt das Kleinkind die Sprache durch Nachahmung dessen, was es von den Sprechenden seiner Umwelt hört, oder ist ihm die Sprachfindung angeboren? Die erste Position wird als Interaktionismus (älter Behaviorismus) bezeichnet, die zweite als Nativismus. Als besondere Spielart des Nativismus erscheint der Kognitivismus von JEAN PIAGET (1896-1980), der lehrt, dass jeder Mensch als Kind angeborene kognitive Fähigkeiten in der kindlichen Entwicklung kontinuierlich zu Strukturen ausbaut.

Seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gibt es systematische Aufzeichnung über den Spracherwerb von den Kindern, die berühmteste stammt von CLARA und WILLIAM STERN: *Die Kindersprache. Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung*. Leipzig 1928 (Nachdruck: Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1987). Bereits „Language“ von dem dänischen Sprachwissenschaftler OTTO JESPERSEN (London 1922) ist ganz auf dem Spracherwerb des Kindes aufgebaut.

Im Allgemeinen gilt der Behaviorismus in seiner reinen Form heute als veraltet: Heute glaubt niemand mehr, dass Kinder ihre Muttersprache dadurch erlernen, dass sie Sätze, die ihnen vorgesprochen werden, einfach nachsprechen und dabei von ihren Erziehenden korrigiert werden. Das kann auch leicht bewiesen werden: Jedes Kleinkind kann auf Anhieb akzeptable Sätze bilden, die es noch nie zuvor gehört hat.

Was die Kleinsten können, wurde lange unterschätzt. Schon Säuglinge atmen Laute nach – die beste Übung für eine gepflegte Konversation.

Eltern beeinflussen den Wortschatz, nicht aber die Grammatik. Die richtigen grammatischen Strukturen entwickeln sich normalerweise von selbst.

Es gibt kaum Befunde, die zeigen, dass Ammensprache einen Effekt auf den Spracherwerb hat.

Mit vier Jahren spricht ein Kind in unseren Breiten durchschnittlich 10 000 Wörter am Tag, mit sechs Jahren hat es einen Wortschatz von mindestens 2 500 Wörtern.

Einsicht in die Sprache wie in die Entwicklung des Kindes finden wir in den Werken JEAN PAULS (*Levana oder Erziehlehre*, 2. Aufl. Stuttgart 1814).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Томас Гьотінгер – почесний доктор, керівник проекту економіки нерухомості в Інституті німецько-українських відносин, генеральний директор Гьотінгерської групи нерухомості.

Наукові інтереси: актуальні проблеми мовознавства; історія становлення будівельного законодавства; економіка та ринок нерухомості.

Ріхард Й. Бруннер – професор, доктор, лінгвіст-психолог, керівник логопедичної школи імені Ріхарда Й. Бруннера, почесний професор Українського вільного університету в Мюнхені, почесний професор та доктор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, діючий член Української академії наук м. Львів; почесний член Української спілки вчителів німецької мови та германістів.

Наукові інтереси: актуальні проблеми мовознавства, лінгвістичний підхід до вивчення афазії (мовних розладів).

DAS POLITISCHE SCHICKSAL UKRAINISCHER DISPLACED PERSONS IM UND NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Dr. Hilmar J. T. BRUNNER (München, Deutschland)

Дана стаття присвячена дослідженню становища українців на території Німеччини під час II Світової війни та у повоєнні роки, розглядаються питання стосовно їхньої державної приналежності та офіційної політики держав-союзників.

The article under consideration runs about the status of displaced Ukrainians on the German territory in World War II and after war years. The investigation points out the questions of their state belonging and the official politics of the Allies.

1. Ukrainische Displaced Persons und Flüchtlinge

In den Jahren 1939 bis 1957 hielten sich in Deutschland annähernd 700.000, zwischen den Alpen und dem Main etwa 250.000 Ukrainer auf. Darunter sind Personen, die seit 1941 als Freiwillige zur Arbeit in der deutschen Industrie oder in der Landwirtschaft kamen. Seit 1942 wurden auch viele junge Ukrainer durch SS-Kommandos als Zwangsarbeiter nach Deutschland gebracht. In Bayern arbeiteten sie in Fabriken in Forchheim und Waldkreiburg und in der Landwirtschaft. Aus den drei Gruppen, den Freiwilligen im Arbeitsdienst, den Zwangsarbeitern und den Kriegsgefangenen, entstanden von 1945 bis 1951 die Gemeinschaftslager.

Da es 1945 noch keinen ukrainischen Staat gab, wurden die ukrainischen „Displaced Persons“ (DPs) von den Alliierten zunächst nicht als eine eigene Nationalität eingestuft. Die Ukrainer bezeichneten sich selbst als staatenlos, wurden aber vom polnischen Verbindungsoffizier als Polen behandelt, weil sie früher zum polnischen Staat gehört hatten. Es handelt sich hier insbesondere um ehemalige Bewohner der Westukraine (Galizien), die 1920 von den Polen besetzt worden war. Am 17. September 1939, also zu Beginn des Zweiten Weltkrieges, wurde dieses Gebiet dann von der Sowjetunion besetzt und in ihr Staatsgebiet eingegliedert. Nach dem Abkommen von Jalta hatten die Sowjets kein Recht, die „polnischen Ukrainer“ für sich zu beanspruchen. Es sind trotzdem Fälle bekannt, wo Ukrainer, die 1939 zwar außerhalb der UdSSR lebten, aber zwangsweise repatriiert wurden.

Die US-Zone - und hier vor allem Bayern - wurde für die zwangsweise als „Ostarbeiter“ deportierten Ukrainer das wichtigste Niederlassungsgebiet im europäischen Ausland. Unter ihnen befinden sich auch politische Gefangene aus Konzentrationslagern und Flüchtlinge, die sich aus einer antisowjetischen Haltung heraus oder auch wegen Kollaboration mit der deutschen Besatzung der sich zurückziehenden Wehrmacht angeschlossen haben; Ebenso Kriegsgefangene, die nicht zurückkehren oder sich nicht repatriieren lassen wollten. Viele Kriegsgefangene sind jedoch freiwillig bereits in ihre Heimat zurückgekehrt oder sie wurden zurückgebracht.

Es ist beachtlich, dass unter den Flüchtlingen ein erheblicher Anteil der Berufe mit akademischer Ausbildung ist, darunter auch die meisten Professoren und Dozenten der Ukrainischen Freien Universität aus Prag, des Ukrainisch-Technisch-Wirtschaftlichen Instituts aus Podjebrady und die Lehrkräfte des ukrainischen Exil-Gymnasiums aus Mondřany/Prag, das 1945 nach Augsburg evakuiert, 1949 nach Leipheim verlegt und schließlich aufgelöst wurde; Insgesamt 259 Universitätsprofessoren, dazu kommen Lehrer und eine Reihe Bischöfe und Geistliche. Erstaunlich ist auch der hohe Anteil an Frauen.

2. Repatriierung - Zwangsrepatriierung

Die Ukrainer treten, weil es keine ukrainische Staatsbürgerschaft gab, aus der Masse der DPs nur allmählich hervor. Je nach Herkunft kam die sowjetische, polnische, rumänische oder tschechische Staatsangehörigkeit in Betracht. Sie gaben sich selbst vielfach als Polen oder anderen Staaten zugehörig und auch als staatenlos aus, um nicht in die Sowjetunion deportiert zu werden. Im allgemeinen Sprachgebrauch war seit 1945 die Bezeichnung „Ukrainer“ bzw. „Polish Ukrainians“ bereits üblich. Im Mai 1946 war dann in einem Bericht des UNRRA -Hauptquartiers von „so called Ukrainians“ die Rede. Im Juli wurde in den Kriterien der UNRRA die „Ukrainian S.S.R.“ als Herkunftsland von „DP“ genannt. Als Angehörige Polens und der Sowjetunion hatten die Ukrainer das Recht auf den DP-Status. Allerdings wurden sie anlässlich der sog. „screenings“ immer wieder ausgeschlossen.

Die Weigerung der Ukrainer, sich repatriieren zu lassen, wird damit begründet, dass die Westukraine erst im Frieden von Riga 1921 zu Polen gekommen war, und die Polen bis 1939 in den neuen Ostgebieten den Ukrainern gegenüber durch Unterdrückung eine rücksichtslose Politik betrieben hatten. Das gilt vor allem in Bezug auf Sprache, Schule, Hochschule und Religionsausübung. Es kam auch vor, dass nach Polen repatrierte Ukrainer in die UdSSR abgeschoben wurden.

Beim Angriff auf die Sowjetunion war die Wehrmacht von den Ukrainern mehrfach als Befreier empfangen worden. Die Sympathie für Deutschland hat aber schnell nachgelassen, nachdem Hitler es abgelehnt hatte, die Proklamierung einer unabhängigen Ukraine zu unterstützen und die Befürworter verhaften ließ. Viele Ukrainer gingen dann auch in den Untergrund, als der 1959 von den Polen zum Tode verurteilte, aber nicht hingerichtete Reichskommissar für die Ukraine, Erich Koch, 1941-44 verantwortlich für die brutale Ausbeutung der Zivilbevölkerung, in der Ukraine lediglich nur eine Kolonie des Deutschen Reiches in Bezug auf Arbeitskräfte und Lebensmittel sah.

Obwohl diese brutale Praxis der deutschen Besatzungspolitik sehr bald zur Ernüchterung geführt hat, fanden sich trotzdem junge Ukrainer zur Zusammenarbeit mit den Deutschen bereit. So meldeten sich 1943 etwa 70.000 freiwillig zur „SS-Panzergrenadierdivision Galizien“. Ebenfalls wird ein nicht geringer Teil der in Deutschland arbeitenden Ukrainer nicht gezwungenermaßen in das Reichsgebiet gekommen, sondern - besonders anfänglich - durch Arbeitsämter angeworben worden sein. Die Sowjets hatten somit genügend Gründe, an der Loyalität der Ukrainer zu zweifeln und sie nach der Repatriierung in Straflager zu stecken.

Die Ukrainer wollten also auf keinen Fall repatriiert werden und wurden somit von den Polen getrennt und in eigenen ukrainischen Lagern zusammengefasst. Der Grund dafür war, dass sie durch ihre Repatriierungsablehnung nicht auf die Polen ansteckend wirken können. Es gab Überlegungen zur Gründung einer offiziellen ukrainischen DP-Organisation, wie sie im Sommer 1945 der ukrainische Politiker Mudryj gefordert hatte. Die Besatzungsmacht musste aber befürchten, dass diese Organisation die Ablehnung der Rückkehrbereitschaft fördern würde.

Wegen ihrer ablehnenden Haltung der Repatriierung gegenüber werden in der Statistik der IRO die Ukrainer nicht mehr getrennt aufgeführt und mit den Polen zusammen behandelt. Von den in

den US-Zonen am 31. Januar 1948 111.133 lebenden Polen waren 48.580 Ukrainer. Trotz Auswanderung waren im September 1948 immer noch 98.702 Polen und Ukrainer in den US-Zonen.

Aus jetzt zugänglichen Akten aus dem Parteiarchiv Kiew geht aus einem Schreiben des Repatriierungsbeauftragten der Sowjetunion, Generaloberst Golikov, an den Parteichef der Ukraine Nikita Chruschtschew und auch aus anderen Schriftstücken hervor, dass die Sowjetunion mit ca. 50.000 Ukrainern, die zur Repatriierung in Deutschland und Österreich angestanden waren, gerechnet hatten. Es waren hauptsächlich Flüchtlinge aus der Westukraine und Personen, die im Dienst deutscher Stellen gestanden waren. Da bekannt war, dass in den Lagern durch Lagerinsassen eine antisowjetische Propaganda zur Beeinflussung von Rückkehrwilligen ausgeübt wurde, versuchte Kiew, dem durch die Verteilung von Broschüren, Zeitungen und Zeitschriften und durch Kinofilme in ukrainischer Sprache entgegenzuwirken, in denen das Leben in der Sowjetunion vorteilhaft dargestellt und ihnen jede Hilfe bei der Ansiedlung versprochen wurde. Es werden leerstehende, von Schwarzmeer-Deutschen verlassene Dörfer angeboten. Kiew zählte schließlich nicht mehr auf DPs, sondern auf ukrainische Übersiedler aus Polen.

Ein trauriges Kapitel der Nachkriegszeit ist die Zwangsrepatriierungspolitik, die nicht nur in der Sowjetzone, sondern auch in den drei westlichen Zonen betrieben wurde. Da viele der befreiten Russen lieber im Westen geblieben wären, kam es zu zahlreichen Zwangsrepatriierungen. Auf Grund der Verweigerung der Rückführung zeichnete sich immer mehr die Problematik dieser Zwangsrepatriierung ab.

Die Repatriierung war das Zentrale Anliegen der UNRRA, und sie hat auf diesem Gebiet auch Erfolge erzielt. Die geringsten Probleme bereiteten die westeuropäischen DPs, die sofort nach Hause wollten. Auch die sowjetischen Staatsbürger, etwa über zwei Millionen, wurden außerordentlich schnell zurückgeführt, allerdings nicht aufgrund eigener Wünsche, sondern weil von der politischen Führung bereits 1944 entschieden worden war, dass sowjetische Staatsbürger „ausnahmslos“ repatriiert werden müssen, und weil die Westalliierten den Sowjets auf der Konferenz von Jalta im Februar 1945 eingeräumt hatten, alle ihre Staatsangehörigen, und zwar ausdrücklich ohne Rücksicht auf deren individuelle Wünsche, sofort in die UdSSR zurückzuführen. In Jalta war aber nur allgemein die Repatriierung der sowjetischen Staatsbürger festgelegt worden.

In einem „Administrative Memorandum“ des Obersten Hauptquartiers der Alliierten vom 16. April 1945 war auf einmal von Zwanganwendung die Rede, um das Abkommen von Jalta loyal zu erfüllen. Daher begann nach dem 25. Mai 1945 mit Duldung und Unterstützung der westlichen Alliierten die massenweise Zwangsrepatriierung. Sie übergaben den Sowjets nicht nur Personen, die ehemaligen antisowjetischen politischen und militärischen Gruppierungen angehörten, sondern auch solche, die damit überhaupt nichts zu tun hatten. Für diese bedeutete es Sibirien und/oder den sicheren Tod.

Das Alliierte Hauptquartier erließ am 6. Mai 1945 eine präzise Definition der sowjetischen Staatsbürgerschaft. Als sowjetischer Staatsbürger hatte danach derjenige zu gelten, der nachfolgende Kriterien erfüllte: fester Wohnsitz am 1. September 1939 auf sowjetischem Territorium (bzw. freiwilliges Verlassen der Sowjetunion nach dem 22. Juni 1941), Dienstpflicht in der Roten Armee, Gefangennahme in deutscher Uniform, Kollaboration.

Im Dezember 1945 wurde von den USA die Absicht einer Rückführung „without regard to their wishes and by force if necessary“ weiter betrieben. Beim Vorwurf der Kollaboration aber muss dieser in jedem Einzelfall begründet werden. Die freiwillige Rückkehr wird weiterhin nachdrücklich unterstützt.

Diese Bestimmungen gelten jedoch nicht für Ukrainer, die aus der vormals zu Polen gehörenden „Westukraine“ (Ostgalizien) oder aus der zu Rumänien gehörenden Nord-Bukowina gekommen waren. Doch finden Kriterien wie Dienstpflicht in der Roten Armee zum Stichtag 22. Juni 1941, dem deutschen Angriff auf die Sowjetunion, oder der Vorwurf der Kollaboration Anwendung. Die Gefahr der Zwangs-Deportierung hatte Ende 1945 weitestgehend aufgehört, aber vorhanden war sie gewissermaßen noch immer, weil die sowjetische Repatriierungs-Kommission in Frankfurt am Main bis zu ihrer durch die USA erzwungenen Abberufung 1949 in den Lagern durch Propagandamaterial und durch persönliche Vorsprachen werben durfte. Diese Kommission unterhielt 31 Sammelstellen, in denen die Repatriierungswilligen zusammengezogen wurden. Auch

die Polen und Ungarn hatten Kommissionen. Die Repatriierungen, die von den Amerikanern in einigen Fällen rücksichtslos betrieben wurden, hatten 1945 zu panikartigen Reaktionen geführt mit der Folge, dass sie bei den Ukrainern 1948 noch nachwirkten, die in Mittenwald einen sowjetischen Generalmajor mit Steinwürfen empfangen.

Entsprechend dem Abkommen erschienen bereits Mitte Juli 1945 162 sowjetische Repatriierungsoffiziere in den DP-Lagern der westlichen Besatzungszonen, die durch ihr kriminelles und auffälliges Verhalten schwere Unruhen unter den DPs auslösten. Die Amerikaner und die Briten verfügten dann, dass sowjetische Offiziere nur in Begleitung eines Vertreters der Militärregierung im Offiziersrang betreten durften. Die alliierten Offiziere und die Angestellten der UNRRA unterstützten weiterhin die sowjetischen Offiziere bei der Durchführung der Zwangsrepatriierung.

Da schaltet sich der Vatikan ein. In drei Apostolischen Missionen in Deutschland im Mai, August und im Oktober 1945 nahmen die apostolischen Vertreter Kontakt mit der Besatzungsmacht auf und befassten sich mit der Frage der Organisation der geistlichen und materiellen Hilfe für die Flüchtlinge. Auf Anregung des Vertreters der dritten Mission, Erzbischof Carlo Chiarlo, wurden für Belange der katholischen Italiener, Kroaten, Letten, Litauer, Polen, Ukrainer, Ungarn und Slowaken Geistliche bestimmt. Die Geistlichen kamen aus Kronberg, wo die Nuntiatur ihren Sitz hat; Sie betreuten die DPs und Gefangenen und organisierten die seelsorgerische Arbeit. Zudem sind sie auch karitativ und als Vermittler bei der Aus- und Rückwanderung tätig.

Was die Ukrainer betrifft, wurde am 27. August 1945 auf Bitten der Heiligen Kongregation für die Ostkirchen vom vatikanischen Staatssekretär ein Memorandum an die amerikanischen Besatzungsbehörden gesandt, in dem Bischof Bučko (1891-1974) als Delegat der Ukrainischen Katholischen Kirche genannt wurde. Er sollte die DP-Lager besuchen und mit ukrainischen Priestern die seelsorgerische Betreuung der ukrainischen Katholiken organisieren. Die amerikanischen Behörden wurden darin auch gebeten, den Besuch von Bischof Bučko zu unterstützen.

Damit erhielten die mit Rom verbundenen Seelsorger der Ukrainischen Katholischen Kirche die Möglichkeit, ihre Mitglieder zu betreuen. Auch ist durch den Einfluss des Vatikans die rechtliche Lage geklärt geworden, was ohne diese Hilfe nicht so leicht möglich gewesen wäre. Überhaupt nimmt von nun an die Ukrainische Katholische Kirche bei den weltlichen und kirchlichen Behörden die Interessen der Ukrainer wahr. Zusammen mit weltlichen Institutionen leistet sie den Flüchtlingen materielle Hilfe und trägt zur Organisation der Auswanderung wesentlich bei, indem sie Kontakte zu den ukrainischen Kirchengemeinden in den USA und in Kanada herstellt.

Eine besondere Betreuung ließ der Vatikan den ukrainischen Kriegsgefangenen angedeihen, vor allem den 10.000 Soldaten der 1. Ukrainischen Division „Halyččyna“, die bis zur Umbenennung Anfang 1945 „14. SS-Panzergranadierdivision Galizien“ hieß. Im Frühjahr 1943 hatte der Gouverneur von Galizien, SS-Brigadeführer Dr. Otto Wächter, mit Zustimmung des Reichsführers-SS Heinrich Himmler begonnen, aus ukrainischen Bewerbern eine SS-Freiwilligen-Division „Galizien“ aufzustellen. Galizien umfasste die westukrainischen Gebiete, die früher zur österreichisch-ungarischen Monarchie gehörten und von jeher im Ruf der Deutschfreundlichkeit gestanden hatten. Als sich dann auf einmal 100.000 Ukrainer freiwillig meldeten, beantragte Wächter bei Himmler eine Änderung des Namens „galizisch“ in „ukrainisch“.

Himmler verbot dies, da er darin eine „Ermunterung“ des ukrainischen Nationalismus erblickte, was im Widerspruch zur deutschen Ostkolonisation stand. So dekretierte er am 14. Juli 1943 „An alle Hauptamtschefs. Bei Erwähnung der galizischen Division verbiete ich, jemals von einer ukrainischen Division oder vom ukrainischen Volkstum zu sprechen.“ Darauf schrieb Wächter am 30. Juli an Himmler: „Der Division den Namen ‚Ukraine‘ vorzuenthalten würde einem deutschen Versuch gleichkommen, die Ukraine zu entnationalisieren, und das liege nicht im Interesse Deutschlands, denn es würde den Widerstand der Ukrainer gegen bolschewistische Verlockungen schwächen“ Anfang 1945 ließ Himmler schließlich doch zu, dass sich die galizische Division zur „1. Division der Ukrainischen Nationalarmee“ erklärte.

1943 gibt es schon „Ostruppen“ mit einer Stärke von rund 400.000 Mann, die aufgeteilt sind auf größere deutsche Einheiten und meist aus Angehörigen der unterdrückten Völker des

Vielnationalitätenstaates Sowjetunion bestehen: Ukrainer, Letten, Esten, Litauer, Weißrussen, Krimtataren, Georgier, Aserbeidschaner, Turkestauern, Armenier, Kosaken. Sie alle sollen, so will es General Andrej Andrejewitsch Wlassow, an der Seite der deutschen Wehrmacht kämpfen. Mit Unterstützung junger deutscher Offiziere, die auf eigene Verantwortung handelten, begann Wlassow in den Kriegsgefangenenlagern zu werben. Der Zulauf unter den Kriegsgefangenen war unerwartet groß. Im Januar 1945 unterstand Wlassow eine Armee von etwa 800.000 Mann.

Im Juli 1945 hat Stalin persönlich auf der Potsdamer Konferenz der Großen Drei die Auslieferung der „1. Division der Ukrainischen Nationalarmee“ an die UdSSR gefordert und Churchill hatte versprochen, die Angelegenheit gründlich zu prüfen. General Pawlo Šandruk (1889-1979) wandte sich Hilfe suchend an den Papst, der am 5. Juli 1945 bei den Alliierten Einspruch gegen eine Zwangsrepatriierung der Ukrainer einlegte. Šandruk schickte auch Botschaften an die Engländer, in denen er die Zwangslage seiner Leute darlegte und bat, sie nicht an die Sowjets auszuliefern.

Der Einfluss des Hl. Stuhls ist besonders zu schätzen, wenn man bedenkt, dass die Ukrainische Division sogar die einzige derartige Einheit war, die Stalin bei der Konferenz der Großen Drei zu seinem persönlichen Anliegen machte und die offiziell ein Teil der Waffen-SS gewesen ist – ein Umstand, der es den Sowjets noch leichter machen konnte, sie in ihre Hände zu bringen, und die Briten weniger geneigt, sich solchen Forderungen zu widersetzen.

Die ungeklärte und unregelte Staatsangehörigkeit der Ukrainer war ein großes Problem, das die Besatzungsmächte bisweilen vor Entscheidungen stellte, die nicht immer nachvollzogen werden konnten. Unter dem Einfluss des sowjetischen Alliierten und im loyalen Verhalten weigerten sich die Westmächte zunächst, den nationalen Status der Exilukrainer anzuerkennen. Das hat zur Folge, dass die für die US-Zone zuständige Militärbehörde USFET am 16. November 1945 entschied, die Ukrainer seien nicht als eine eigene Nationalität anzuerkennen; sie müssten vielmehr nach ihrer jeweiligen früheren Staatsangehörigkeit, also der polnischen, rumänischen, tschechoslowakischen oder sowjetischen Staatsangehörigkeit erfasst werden. In gleichem Sinn erklärte sich auch die britische Besatzungsbehörde und erkannte eine eigene ukrainische Nationalität nicht an. Da in der französischen Zone fast keine ukrainischen Emigranten lebten – es sollen nur etwa 1000 gewesen sein, die meisten sind bis 1946 in die amerikanische Zone in den Raum Stuttgart gewechselt – befasste man sich mit diesem Problem dort nicht.

Obleich bei den westlichen Besatzungsmächten gegen Ende des Jahres 1945 ein Umdenken in der Repatriierungspolitik erkennbar wird, werden weiterhin bis in das Frühjahr 1946 hinein „sowjetische DPs“ repatriiert. Eine UNO-Resolution vom 12. Februar 1946 legte die freiwillige Rückkehr der Emigranten fest und die UNRRA sah ihre Hauptaufgabe nach diesem Statut eigentlich darin, die DPs zur Rückkehr in ihre alte Heimat zu veranlassen. Zudem durfte die sowjetische Repatriierungs-Kommission in Frankfurt am Main bis zu ihrer durch die USA erzwungenen Abberufung 1949 in den Lagern durch Propagandamaterial und durch persönliche Vorsprachen für die Rückkehr in die Sowjetunion werben. Doch zögerten die angloamerikanischen Kommandanten mit der Repatriierung der „sowjetischen Bürger“.

3. Der Glaube als Abgrenzungskriterium

Schwierigkeiten bereitete den deutschen Behörden die Unterscheidung von „orthodox“ und „uniert“, da „in deutschen öffentlichen Urkunden die Angehörigen der verschiedenen autokephalen orthodoxen Kirchen, ebenso wie einige der elf verschiedenen unierten Kirchen des Ostens [...] bisher als gr.-kath. bezeichnet“ werden, wie aus einem Schreiben des Bayerischen Staatsministeriums für Unterricht und Kultus an die IRO vom 12. August 1949 hervorgeht.

Dass die Deutschen die Ukrainische Katholische Kirche von der Russischen Orthodoxen Kirche nicht unterscheiden konnten liegt auch mit daran, dass im Westen die Ukraine als ein Teil der russischen Nation bzw. der Sowjetunion und die Ukrainer als eine regionale Bevölkerungsgruppe der Russen angesehen und behandelt wurde und teilweise heute noch so angesehen wird. Vertreter der Russischen Orthodoxen Kirche bezeichneten die in Deutschland lebenden Ukrainer als Kollaborateure Hitlers und als Nationalisten und Separatisten, womit insbesondere die griechisch-katholischen und nationalbewussten Westukrainer (Ostgalizier) gemeint waren.

Dass bedauerlicherweise nicht nur die Bezeichnung der Konfessionszugehörigkeit der unierten Ukrainer und die der orthodoxen Russen verwechselt worden ist, sondern auch die Nationalität, zeigt ein Bericht des Bayerischen Rundfunks von der Einweihung des Altersheims am Biederstein in München-Schwabing. In diesem Heim des Erzbistums München-Freising wohnen auch viele ältere Ukrainer. Die Einsegnung des Heimes nahmen der römisch-katholische und der ukrainische Geistliche gemeinsam vor. Dazu sang der ukrainische Kirchenchor, dessen Mitglieder der Reporter als „ukrainische Russen“ bezeichnete. Ähnliches ist geschehen, als sich 1951 der Apostolische Visitator für die Ukrainer in Westeuropa in München aufhielt. Damals berichtet der Bayerische Rundfunk: „Während der erzbischöflichen Liturgie in der ukrainischen katholischen Kirche wurden [...], russische Weihnachtslieder‘ gesungen.“ Die Verwechslung in den Medien ist bis zum heutigen Tag noch gang und gäbe.

Am 21. April 1951 verabschiedete die Bundesregierung das Gesetz über die Rechtsstellung heimatloser Ausländer, worunter die „Displaced Persons“ fallen und so zu „Heimatlosen Ausländern“ geworden sind. Jetzt kann eine Ausweisung dieser Personen nur erfolgen, wenn die öffentliche Sicherheit und Ordnung gefährdet ist.

„Von einem nachhaltigen Bewusstsein der Unterscheidung zwischen russischer und ukrainischer Nation kann man in Deutschland jedoch erst seit der Erlangung der Unabhängigkeit durch den ukrainischen Staat (1991) sprechen.“

4. Politische Einstellung

Die Ukrainer waren überwiegend entschieden antikommunistisch eingestellt, denn sie hatten die Exzesse der Sowjetisierungspolitik Stalins erleben müssen, als die westliche Ukraine gewaltsam in die UdSSR integriert worden war. Am 7. November 1949 kam es in Ulm aus Anlass der 32. Wiederkehr der Oktoberrevolution zu einer großen Kundgebung, an der etwa 7.000 DPs aus Ulm, Neu-Ulm und Leipheim teilnahmen. Von zehn Rednern waren allein fünf Ukrainer. Im Anschluss an die Kundgebung nahmen die DPs eine Resolution an, in der sie „kategorisch die bolschewistischen Lügen verneinten, durch ihre Anwesenheit die unsagbaren Verbrechen der Bolschewiken an den unterjochten Nationen bezeugen wollten und das Abendland zum Kampf gegen den Bolschewismus aufforderten.“

Die antisowjetische Einstellung zeigt sich vor allem in der Verweigerung der Repatriierung. Hinzu kommt, dass der größte Teil aus der Westukraine mit Lemberg (Lviv) als Mittelpunkt stammt, in dem seit dem 19. Jahrhundert als damals österreichischem Kronland Galizien (Ostgalizien) ein ausgeprägtes ukrainisches Selbstbewusstsein herrschte, das sie auch in der Emigration nicht ablegten. Sie hielten an den in der Sowjetunion nicht zugelassenen stilisierten Dreizack („trizub“), dem heutigen Staatswappen, getreu fest. Die politischen, weltanschaulichen und persönlichen Gemeinsamkeiten und Differenzen spiegeln sich in der Dominanz national und nationalistisch gesinnter Personen und Gruppierungen wieder.

Besonders stark vertreten waren die Anhänger der 1929 gegründeten, straff organisierten OUN (Orhanizacija Ukraïns'kych Nacionalistiv), die vor dem Krieg in Ostgalizien einen erbitterten Kampf gegen Polen geführt hatte und 1940 in zwei Lager gespalten war, in die OUN-M unter Andrij Mel'nyk (1890-1964) und in die OUN-r bzw. OUN-B unter Stepan Bandera, der 1959 in München von einem KGB-Agenten im Treppenhaus in der Kreittmayrstraße 7 ermordet wurde.

Die Führungsriege der OUN, die von den Nationalsozialisten bis 1944 in Deutschland festgehalten wurde, kehrte nicht heim. Ihr Anführer Mel'nyk führte die Organisation von Luxemburg aus und hatte sicherlich auch Verbindung zur „geheimnisumwitterten“ „Ukraïns'ka Povstans'ka Armija“ (UPA, Ukrainische Untergrundarmee), die gegen die sowjetische und die deutsche Gewaltherrschaft Widerstand leistete.

Nach einem internen amerikanischen Bericht vom 19. Oktober 1948 schlugen sich im Dezember 1947 etwa 100 Partisanen über die Tschechoslowakei bis Deggendorf zu den Amerikanern durch, im Oktober 1948 folgten weitere sechs schwer bewaffnete Partisanen und boten „a picturesque sight in their tattered uniforms, consisting partly of Polish, Red Army and Czech garments.“ Sie beabsichtigten, die Westmächte auf die Vorgänge in der Ukraine aufmerksam zu machen und dann weiter zu kämpfen.

Unter den Ukrainern gab es noch Anhänger der monarchistischen Hetmanbewegung („Ukraïns'kyj Sojuz Het'manciv-Deržavnykiv“), die weiterhin die von Katharina der Großen 1764

abgeschafften Staatsform mit einem Hetman an der Spitze wollten. Für kurze Zeit hatte 1918 in der unter deutscher Regie unabhängigen Ukraine wieder ein Hetman residiert, der sich der ukrainischen Emigration anschloss und von der deutschen Reichsregierung seinen Lebensunterhalt erhielt. Dieser Hetman namens Pavlo Skoropads'kyj (1873-1945) starb am 26. April 1945 an den Folgen eines Luftangriffs auf den Bahnhof Plattling im Krankenhaus Metten (Niederbayern). An seinem Todestag hielten seine Anhänger in mehreren DP-Lagern 1946 und 1947 Gedächtnisveranstaltungen.

Auf Grund der politischen Splittergruppen und der oft unrealistischen Vorstellungen war es nicht leicht, eine politische Gesamtvertretung, ein Nationalkomitee zu kreieren. Mit Ausnahme der Hetmanpartei einigte man sich schließlich 1948 auf einen „Nationalrat“ (Ukrain'ska Nacional'na Rada), aus dem die OUN-Gruppen zwei Jahre später wieder ausschieden und den „Nationalrat“ damit bedeutungslos machten.

Da es bereits lokale Repräsentationsgremien gab, war es mit der Bildung einer unpolitischen Gesamtvertretung nicht so schwierig. Die noch heute bestehende Zentralvertretung („Central'nyj Predstavnicтво Ukraïns'koï Emigracii v Nimecččyni“ / Zentralvertretung der Ukrainer in Deutschland), ein freiwilliger Mitgliederverband, hatte sich auf dem Treffen vom 30. Oktober – 1. November 1945 in Aschaffenburg erstmals organisiert.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гілмар Й.Т. Бруннер – доктор юридичних наук, адвокат.

Наукові інтереси: правові відносини та політичне становище української еміграції у Баварії.

SPRACHE UND GESELLSCHAFT

Dr. h.c. Werner OBERBIGLER (München, Deutschland)

У даній статті розглядаються складна природа мови та фактори, які визначають її вигляд, а також виокремлюються характеристики, які сприяють розумінню мовного феномена. Аналізується поняття мовної комунікації та проводяться паралелі між мовою та іншими комунікативними системами.

The article runs about the complex language nature, the factors determining its form and the characteristics helping to understand the language phenomenon. The investigation points out the notion "language communication" and draws parallels between language and other communication systems.

Was den Menschen aus dem Reich der übrigen Lebewesen hervorhebt, ist seine Fähigkeit zu sprechen; er ist „das sprechende Lebewesen“ – homo loquens. Aber die Grammatik macht die Sprache zu einem wesentlichen Charakteristikum des Menschen. Denn obwohl auch andere Lebewesen bedeutungsvolle Laute von sich geben können, ist doch die Verbindung zwischen Laut und Bedeutung bei ihnen von einer sehr viel primitiveren Art als beim Menschen, für den die Grammatik diese Verbindung herstellt. Der Mensch ist nicht bloß ein *homo loquens*, ein *sprechendes*, er ist auch ein *homo grammaticus*, ein *grammatisches Lebewesen*.

Das wird deutlicher, wenn wir uns kurz mit dem Begriff der Kommunikation befassen. Der Mensch ist schon seit Jahrhunderten an seiner Sprache interessiert, hat aber erst in jüngster Zeit damit begonnen, sie objektiv und „wissenschaftlich“ zu erforschen. In ihrem Bemühen, die Sprache vorurteilslos und ohne falsche Vorstellungen zu untersuchen, gingen zahlreiche Wissenschaftler von der Prämisse aus, Sprache sei ein Kommunikationssystem und als solches könne und müsse es mit anderen Kommunikationssystemen verglichen werden, zu denen auch die von den Tieren benutzten Systeme gehörten. So verfügen zum Beispiel die Gibbons über mindestens neun unterschiedliche Rufzeichen. Die Bienen haben ein kompliziertes System von Tänzen, um die Richtung, Entfernung und Menge von neu entdecktem Nektar anzuzeigen. Andere Systeme sind mechanischer Art: Verkehrsampeln benutzen beispielsweise drei verschiedene Farben, geben aber vier verschiedene Signale (in einigen Ländern, wo grün – genau wie rot – mit gelb kombiniert wird, sogar fünf). All diese Systeme scheinen mit Sprache etwas gemeinsam zu haben. Sie alle besitzen nämlich etwas, das es zu kommunizieren gilt, sie alle tun dies freilich auf ihre eigene Art.

Es ist eine traurige Tatsache, dass wir von einigen wichtigen Aspekten der Sprache sehr wenig wissen. So haben wir kaum Kenntnis von den Entwicklungsstadien, die zur Sprache des Menschen geführt haben und können tatsächlich den Beginn menschlicher Sprache zeitlich nicht genau bestimmen. Irgendwann in der Vergangenheit hat der Mensch seine Sprechorgane entwickelt: sie waren ursprünglich zum Essen und zum Atmen bestimmt, sind jedoch im Laufe der Zeit für

Sprachzwecke außerordentlich verfeinert worden. Wir wissen nicht, wann oder wie dies vor sich gegangen ist, denn diese Organe bestehen alle aus Fleisch und sind als Fossilien nicht erhalten geblieben. Aus der Form des Kiefers lassen sich nur geringe Rückschlüsse ziehen. Auf jeden Fall würde uns auch die Kenntnis darüber, wie und wann sich diese Organe herausgebildet haben, lediglich darüber Aufschluß geben, wie es dem Menschen gelungen ist, sprachliche *Laute* zu bilden. Wir würden dadurch nichts über die Entwicklung der *grammatischen Systeme* erfahren. Über sie reicht der Nachweis nur so weit wie wir sprachliche Zeugnisse besitzen; das sind wenige tausend Jahre, die nur einen winzigen Ausschnitt der gesamten Zeit darstellen, in der der Mensch sprechen konnte.

Wir wissen ebenfalls nichts von den neuro-physiologischen Vorgängen, welche die Sprache, insonderheit die Grammatik, ermöglichen. Wir wissen, dass das Sprachzentrum normalerweise in der linken Hemisphäre des Gehirns angesiedelt ist, obwohl es eine bemerkenswerte Tatsache ist, dass sich die Sprache auch bei solchen Menschen entwickelt, in deren früher Kindheit dieses Hirnteil zerstört wurde. Da in einem solchen Falle ein anderes Hirnteil in Funktion tritt, scheint es so zu sein, dass kein Teil des Gehirns speziell für die Sprache eingerichtet ist.

Drei Charakteristika von Sprache sind für das Verständnis des Wesens einer Grammatik wichtig: sie ist komplex, produktiv und willkürlich.

Dass die Sprache in höchstem Maße komplex ist, zeigt sich daran, dass es bis heute nicht gelungen ist, mit zufrieden stellenden Ergebnissen automatisch von einer Sprache in eine andere zu übersetzen.

Zweitens: Sprache ist produktiv. Wir können Myriaden von Sätzen bilden, die wir nie zuvor gehört oder geäußert haben.

Drittens: Sprache ist willkürlich. Es gibt keine eindeutige Zuordnung von Laut und Bedeutung. Dies erklärt, warum die Sprachen sich – und zwar im wesentlichen – in ihrer grammatischen Struktur voneinander unterscheiden. Doch inwieweit bestehen diese Unterschiede nur oberflächlich, in den Wortformen und ihren offen sichtbaren Strukturen? Von einigen Sprachwissenschaftlern wird behauptet, dass „in der Tiefe“ der verschiedenen Sprachen große Ähnlichkeiten bestünden, „universelle“ Charakteristika, die an der Oberfläche durch phonologische (vielleicht auch bedeutungsmäßige) Merkmale verdeckt würden. Es ist noch keineswegs geklärt, wo eine Lösung für dieses Problem gefunden werden kann.

Die Sprache gehört zu den Erfahrungsgegenständen, die, wenn wir von den Herstellungsdaten gewisser Texte (Werke) ausgehen, schon *in frühester Zeit* bemerkt, und das heißt besprochen, benannt, charakterisiert, interpretiert und erklärt worden sind. Eine entsprechend genaue und interessierte texthistorische Lektüre (Arno BORST, 1957-63. *Der Turmbau zu Babel*) führt bald auf Aussagen wie diese:

Dass die Menschen in grauer Vorzeit einmal die, d. h. ihre *Sprache bekommen oder erfunden* haben: mit Hilfe von Göttern, durch einen Gott, durch die Natur, von selbst, aus gesellschaftlicher Zwangslage, durch ihren eigenen Verstand usw;

dass sie selbst, die Gegenstände und die Götter, *Namen haben*, so dass man z. B. die Götter anreden kann, richtig anreden muss usw.;

dass die *Kraft der Rede* die Menschen überlegen macht, miteinander verbindet, voneinander trennt, „ein Volk (aus)macht“ usw;

dass es *verschiedene Arten* und verschiedene Weisen des Sprechens und also der Sprachen gibt, so von Göttern und Menschen, unter Menschen verschiedener Herkunft usw., wobei dann die eigenen Sprache jeweils die „eigentliche“, richtigere sei, direkt von (einem) Gott komme usw.

Die Sprache ist jedem Menschen so vertraut wie sein tägliches Brot und die Luft zum Leben. Ohne seine Muttersprache hätte er nicht teil an der menschlichen Gemeinschaft, könnte sich nicht mitteilen, seine Meinung nicht äußern, seinen Wünschen und seinen Empfindungen keinen Ausdruck verleihen. Die Sprache ist das, was den Menschen vom Tier unterscheidet, und mit Recht hat man gesagt, erst durch die Sprache werde der Mensch zum Menschen.

Was aber so selbstverständlich zum Menschsein gehört und was jedes Kind, indem es in seine menschliche Umgebung hineinwächst, so mühelos zu gebrauchen lernt, das lässt man im allgemeinen ganz unbeachtet; man nimmt es leicht hin, ohne viel darüber nachzudenken. So scheint denn auch dem naiven Beobachter die Sprache Gegebenes, Unveränderliches zu sein, ein

Instrument, das man eben gebraucht, wie es Menschen seit eh und je gebraucht haben. Dabei lehrt schon die einfachste alltägliche Beobachtung, dass mit der Sprache ständig Veränderungen vor sich gehen. Jeder von uns könnte bemerken, dass seine eigene Sprache anders ist als die seiner Großeltern. Auffälliger noch als solche lautlichen Veränderungen sind die Wandlungen des Wort- und Ausdrucksschatzes. Manches Wort und manche Redewendungen, die die Großeltern ständig im Munde führten, verstehen wir freilich, werden sie aber niemals selbst gebrauchen.

Seit es Sprachen gibt, so müssen wir annehmen, das heißt vom Anfang der Menschheitsgeschichte an, und überall, wo Menschen zueinander sprechen, müssen wir mit solchen Wandlungen rechnen, die sich, von der Sprachgemeinschaft selbst unbemerkt, ständig vollziehen, bald langsamer, bald überstützend rasch, wie es eben die Ruhe und der Wirbel der Zeitläufe mit sich bringt.

Im Alltag ist es die enge Gemeinschaft der miteinander Lebenden und Werkenden, die die Gestaltung der Sprache bestimmt. Die dialektgeographische Forschung hat mit vielen überzeugenden Beispielen nachweisen können, dass sich in dem viele Jahrhunderte lang politisch zerrissenen Deutschland noch heute alte politische Grenzen kleiner Territorien, die Grenzen ehemaliger Grafschaften und Kleinfürstentümer, von Bistümern und selbständigen Stadtgebieten als Mundartgrenzen bemerkbar machen. Je länger eine Verkehrsgemeinschaft besteht, desto deutlicher prägt sie ihre sprachlichen Eigenarten aus, und in der Tat zeichnen sich heute noch die Mundarten solcher kleinen Territorien am besten ab, deren politische Grenzen vom 13. bis zum 18. Jahrhundert unverändert blieben.

Allerdings handelt es sich dabei eher um so genannte <Untermundarten>, kleinere Ausgliederungen aus den großen und eigentlichen Dialekten, wie dem Bairischen, Schwäbischen oder Fränkischen. Diese Großdialekte sind älteren Ursprungs, und ihre Entstehung geht bis in die germanische Frühgeschichte zurück. Aber auch bei ihnen dürfen wir überzeugt sein, dass sie entstanden sind als sprachlicher Ausdruck großer politischer, kultureller und religiöser Verkehrsgemeinschaften. Denn als solche müssen wir die alten germanischen Völkerschaften und Stämme ansehen, von denen später die Rede sein wird.

Wichtig ist eben auch hier die Erkenntnis, dass die kleinen Verkehrsgemeinschaften des Alltags mit ihren besonderen Ausprägungen der alltäglichen Sprache immer eingebettet sind in übergeordnete Gemeinschaften, die die höheren Fragen des menschlichen Zusammenlebens ordnen. Die Gestaltung der politischen und wirtschaftlichen Schicksale, des religiösen Kults und überhaupt jeder Art des höheren geistigen Lebens liegt bei der Gesamtgemeinschaft und deren führenden Schichten. Was daher nicht unmittelbar dem niederen Alltag angehört, wird auch sprachlich von der höheren Gemeinschaft geprägt. In diesen größeren und gehobenen Kreisen entscheidet sich die kulturelle Höhe einer Sprache. Ein Abglanz davon mag auch die zugehörigen Mundarten und Untermundarten erreichen; aber die soziologische Zweckbestimmung der Mundarten liegt in der sprachlichen Bewältigung des Alltags.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вернер Обербіглер – почесний доктор, генеральний директор Мюнхенської академії управління та економіки.
Наукові інтереси: історичне та загальне мовознавство.

ZUR METHODIK DER LEHRE VON FREMDSPRACHEN UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER SEKUNDARSTUFE

Astrid BEITZ (Neu-Ulm, Deutschland)

Дана стаття присвячена проблемі навчання іноземної мови. Основна увага приділяється граматиці, яка вважається основою мови, обґрунтовується необхідність комунікативної спрямованості й інтерактивності мовного заняття та наводяться приклади вправ, які допомагають досягти поставлену мету.

The article deals with the problem of foreign language teaching; the major attention is dedicated to Grammar that is considered to be the language basis. The author shows the necessity of communicative orientation and interaction of a language lesson and suggests exercises aimed at reaching the desired effect.

Fremdsprachen erlernen wir leichter durch Freude am Tun. Um diese Freude als Lernender zu erleben und um diese auch Lehrenden vermitteln zu können, bedarf es einiger theoretischer Überlegungen.

Sprache ist etwas Umfassendes und Durchdringendes. Sie umgreift alle Menschen, den Mann, die Frau, das Kind; den Klugen wie den Einfältigen; den Künstler und den Techniker. Sie umfängt Menschen verschiedener Bewusstseinsstufen. Dem einfach Angelegten ist sie hauptsächlich Verständigungsmittel und macht ihn zum geselligen Wesen, dem denkerisch Begabten ist sie unentbehrlich zum Ordnen und Bezugnehmen, dem Gemüthhaften als Stoff für das dichterische Bild. Dem Empfänglichen ist die Sprache Mittlerin zur Einsicht und Erkenntnis, dem Schöpferischen Mittel und Aussage. Der Tatkraftige wird in der Sprache befehlen, ein anderer durch sie gehorchen. Diese ans Wunder grenzende Erscheinung „Sprache“ hat so viele glanzvolle Seiten, dass jeder Versuch einer Gliederung ihrer Wirkungen unzulänglich bleiben muss.

Die Sprache ermöglicht die Verständigung der Menschen untereinander. Was den Menschen als *homo sapiens* aus dem Reich der übrigen Lebewesen heraushebt, ist seine Fähigkeit zu sprechen; er ist *das sprechende Lebewesen - homo loquens*.

Die Sprache – sowohl die Mutter- wie auch die Fremdsprache – ist eines unserer wichtigsten Kommunikationsmittel. Sind Gebrauch und Verstehen von Sprache, also die Kompetenz, beeinträchtigt, fehlt uns das Werkzeug, mit dem wir unsere Gedanken in komplexer Form ausdrücken können. Der Wortschatz allein reicht aber nicht aus, um die Sprache kompetent anzuwenden; wir benötigen ein logisches Konstrukt, in welchem wir unseren Wortschatz unterbringen können – die Grammatik. Aber erst die Grammatik macht die Sprache zu einem wesentlichen Charakteristikum des Menschen. Denn obwohl auch andere Lebewesen bedeutungsvolle Laute von sich geben können, ist doch die Verbindung zwischen Laut und Bedeutung bei ihnen von einer sehr viel primitiveren Art als beim Menschen, für den die Grammatik die Verbindung herstellt. Der Mensch ist nicht bloß ein *homo loquens*; er ist ein *homo grammaticus* und somit auch ein *homo linguisticus*.

Betrachten wir als Beispiel die deutsche Sprache. Sie wird heute von etwa 100 Mill. Menschen gesprochen (im Vergleich dazu das Englische von 250 Mill.). Das Deutsche zählt auch zu den wortreichsten Sprachen. Man schätzt den deutschen Wortschatz auf etwa 300.000 – 500.000 Wörter. Der deutsche Wortreichtum beruht vor allem auf den vielfältigen Möglichkeiten der Wortbildung, besonders der Bildung von Zusammensetzungen. Die Zahl der Wörter ist um ein Vielfaches größer, wenn man die Mundarten und die Fachsprachen mit einbezieht. Allein der Wortschatz der Chemie wird auf 225.000, der der Elektrotechnik auf 50.000 geschätzt. Der Wortschatz des Normalgebildeten dürfte 10.000 bis 20.000 umfassen, ein nicht geringer Teil der Bevölkerung kommt mit 1000 bis 2000 Wörtern aus.

Hierbei gilt für jede Sprache ein Grundwortschatz zwischen 400 und 1000 Wörtern, wobei die Kenntnis der Artikel, Pronomen und Präpositionen von grundlegender Bedeutung ist.

Um all diese Wörter zu Sinn gebenden Sätzen verbinden zu können, benötigen wir also das logische Konstrukt der Grammatik.

Die Grammatik ist ein Hilfsmittel, das unendlich viele wohlgeformte Sätze spezifiziert und jedem von ihnen eine oder mehrere strukturelle Beschreibungen zuweist. Diese Aufgabe ist keinesfalls zu unterschätzen und erfordert große menschliche Anstrengungen.

Bestimmte Gehirnregionen sind für spezielle sprachliche Leistungen verantwortlich. Wenn diese Regionen ausfallen (durch Unfall, Schlaganfall oder sonstige Verletzungen), dann setzen die entsprechenden grammatischen Fähigkeiten aus.

Welche phantastischen Leistungen unser hoch komplizierter Sprachapparat vollbringt, wird uns normalerweise überhaupt nicht bewusst. Allein bis zu siebenmal pro Sekunde wird, während wir Sätze bilden, das gesamte Wortarchiv unseres Gedächtnisses auf passende Begriffe hin abgetastet – und es enthält immerhin bis zu 80.000 Wörter, aus denen das jeweils passende herauszufinden ist. Der Zuhörende muss seinerseits umgekehrt mit der gleichen atemberaubenden Geschwindigkeit die wahrgenommenen Laute analysieren, vergleichen und einordnen. Der so genannte aktive Wortschatz eines Erwachsenen umfasst ca. 15.000 Wörter, die er regelmäßig gebraucht. Alle vierhundert Millisekunden wählt er beim Sprechen ein Wort aus diesem Vorrat aus und aktiviert gleichzeitig die Bildung entsprechender Laute. Beim normalen Redefluss spielen sich in jeder Sekunde mehrere hundert Muskelereignisse ab – das bedeutet: Muskeln der Lippen, die Zunge, des Kehlkopfes, das Zwerchfell, der Wangen usw. müssen exakt aufeinander abgestimmt gespannt oder entspannt werden. Da beim Übergang von einem Sprachlaut zu anderen, ganz verschiedene

Muskeleinstellungen erforderlich sind, muss 15 Mal pro Sekunde an jeden beteiligten Muskel ein Befehl gegeben werden, seine Spannung entweder beizubehalten, sich zusammenzuziehen oder aber zu erschlaffen. All dies läuft sozusagen anatomisch ab und geschieht ohne bewusstes Zutun.

Innerhalb der Sprachen finden verschiedene Grammatiken Anwendung, die dadurch bei Lernenden zu Verwirrung führen. (vergleiche im Deutschen: Schulgrammatik¹ – Dependenzgrammatik²).

Unsere Sprache ist also ein äußerst komplexes Phänomen, von der wir jeweils immer nur eine Seite betrachten können, wenn wir Sprache als Werkzeug verstehen wollen. Wir können zum Beispiel nur ihre lautliche Seite, ihre Formbildung oder ihren Satzbau ins Auge fassen. Die Komplexität der Sprache lässt also eine methodische Reduzierung zu, indem man sie in eine Anzahl sprachwissenschaftlicher Aspekte aufteilt. Traditionell werden solchen Aspekten linguistische Disziplinen zugeordnet wie „Phonetik/Phonologie“ (Lautlehre), „Morphologie“ (Formenlehre), „Syntax“ (Satzlehre) usw.

Alles, was wir sagen, steht innersprachlich in einem mehr oder minder engen Zusammenhang inhaltlicher Beziehungen („Kontext“) und nimmt außersprachlich Bezug auf Sachverhalte oder Vorgänge der Wirklichkeit („Referenz“). Mit anderen Worten: Die von uns geäußerten Wörter, Sätze und Texte „bedeuten“ etwas – sie haben im sprachwissenschaftlichen Sinn „Bedeutung“, welcher Gegenstand der „Semantik“ (Bedeutungslehre) ist. Die linguistischen Disziplinen Phonetik/Phonologie, Morphologie, Syntax und Semantik werden herkömmlich zusammengefasst unter dem Begriff der „Grammatik“. Eine Grammatik beschreibt - allgemein formuliert - die Organisation der Sprachstruktur, ihrer Elemente und Regeln – kurz: das „Sprachsystem“. Eine deutsche Grammatik hat es konkret mit den Lauten, Formen und Wörtern der deutschen Sprache als ihren Elementen sowie den grammatischen Regeln ihrer sinnvollen Verknüpfung zu Sätzen und Texten zu tun.

Jedes Wort hat einen dreifachen Charakter. Jedes Wort ist die Synthese

1. einer begrifflichen Vorstellung (das heißt eines Konzepts),
2. einer Äußerung
3. einer synthetischen Rolle.

Konkret bedeutet dies, dass jemand, der ein Wort kennt, weiß, was es bedeutet, wie man es ausspricht und in welcher sprachlichen Umgebung, das heißt in welchem Kontext man es verwenden kann.

Das Wesen der Sprache erschöpft sich indes keineswegs in solchen syntaktisch und semantisch wohl organisierten Äußerungen, die „nur“ formal korrekt gebaut und inhaltlich sinnvoll sein müssen. Ihr Herzstück ist vielmehr die kommunikative Funktion – die aktuelle Verwendung der Sprache (Performanz) als Verständigungsmittel unter Menschen.

Mit diesem Begriff der „Sprachverwendung“ (Performanz) ist der des Sprachbenutzers gekoppelt, der sich als zentrale Größe des sprachwissenschaftlichen Interesses profiliert hat: der sprachgebrauchende Mensch in seiner psychisch-individuellen Eigenart, in seiner soziokulturellen Gebundenheit und besonders in seinem sprachpragmatischen Verhalten.

Wer in realen Situationen Sprache verwendet, sagt nicht nur Worte, sondern tut damit auch etwas: er vollzieht eine Sprechhandlung. Sprache in diesem kommunikativen Sinn ist – nach einer griffigen Wendung von HANS HÖRMANN: „*Fortsetzung des Handelns mit anderen Mitteln*“ (Psychologie der Sprache, Heidelberg, 2. Aufl. 1977, 93).

¹ Eine **Schulgrammatik** ist ein Schulbuch, das speziell für Zwecke des Unterrichts in der muttersprachlichen oder einer als Unterrichtsfach zugelassenen Fremdsprache entwickelt wurde. Sie behandelt das grammatische Regelwerk einer Sprache in Auswahl. Die Schulgrammatik muss dabei ihren Gegenstand in wissenschaftlich korrekter Form, aber altersgemäß und didaktisch aufbereitet darbieten und dabei die Lehrpläne des betreffenden Fachs berücksichtigen, die sich nach Bundesland, Alter und Schultyp unterscheiden.

Als wesentliche Aspekte für die Entwicklung von Schulgrammatiken sind zu nennen:

- Übereinstimmung mit der Fachwissenschaft (Linguistik, Spracherwerbsforschung)
- Berücksichtigung didaktischer und methodischer Überlegungen
- Berücksichtigung von Erkenntnissen der Jugendpsychologie

Die Berücksichtigung der Fachwissenschaft stellt die Autoren vor Probleme: Welche Auswahl aus dem Gesamtspektrum der betreffenden Wissenschaft muss getroffen werden? Entscheidend ist außerdem die Frage: Wie muss sie dargeboten werden? Das Problem besteht darin, Methoden und Terminologie der Fachwissenschaft so an den Unterrichtsbedarf anzupassen, dass sie dem angestrebten Niveau der Ausbildung gerecht werden

² **Dependenzgrammatik** oder auch **Valenzgrammatik** bezeichnet eine von [Lucien Tesnière](#) begründete, im Ansatz aber auch schon im Mittelalter ([Thomas von Erfurt](#)) zu findende Form der [Grammatik](#). (Valenzgrammatik erhielt den Namen in Analogie zu den Valenzen bei der [chemischen Bindung](#).) Die Dependenzgrammatik untersucht die hierarchische Struktur (**Dependenzstruktur**) eines Satzes ausgehend von mutualen Abhängigkeiten. Dependenz ist Abhängigkeit in dem Sinne, dass ein Wort (das *regierte Wort* oder der *Dependent*) von einem anderen Wort (das *regierende Wort* oder der *Regent*) abhängt. Im [Satz](#) gehen die zentralen Abhängigkeiten vom [Verb](#) aus.

Sprache beruht also auf Gemeinschaft. Sie ist ein historisches und gleichzeitig soziales Phänomen. Sie ist für uns entweder Muttersprache oder Fremdsprache. Das Erlernen der „Zweitsprache“, also der Fremdsprache, deren Erwerb zumeist auf den Kenntnissen der Muttersprache basiert, muss auf einer didaktisch-methodischen Konzeption für die Rolle und Bedeutung der Grammatik im Unterricht „beruhen.

Doch was ist unter „Grammatik“ zu verstehen und in welchem Verhältnis stehen linguistische und didaktische Grammatik zueinander? Welche Beziehungen zwischen Linguistik und Fremdsprachendidaktik bestehen in Bezug auf die Grammatik? Eines ist klar: Eine Grammatik für den Fremdsprachenunterricht kann sich nicht auf vorhandene Sprachkompetenz verlassen und muss daher explizitere Regeln angeben.

Entsprechend der Muttersprache muss der Lehrende eine „Realitätsgrammatik“ verwenden, die es dem Lehrenden ermöglicht als das Vorgenannte – Semantik, Funktionalität, Syntax- in einer freudvollen Lernatmosphäre miteinander in Einklang zu bringen. Sie sollte also möglichst einfach strukturiert sein und genau in der Benennung der grammatikalischen Regeln.

Es geht hier um eine Orientierung auf die Kommunikation und auf die Anwendung grammatischer Mittel in konkreten Sprachtätigkeitssituationen. Dabei trifft eine derartige Zielrichtung und Zwecksetzung auf den Fremdsprachenunterricht insgesamt zu und nicht allein auf die grammatischen Unterweisungen und Übungen.

Demgemäß sind im Fremdsprachenunterricht bestimmte didaktische Planungsschritte wichtig und notwendig und zwar im Hinblick auf Auswahl, Anordnung, Dosierung, Portionierung und Progression sowie die Art der Darstellung und die Übungsverfahren des zu vermittelnden und zu übenden grammatischen Sprachstoffes. Es muss eine sorgfältige Auswahl getroffen und es müssen Übungsschwerpunkte festgelegt werden, was vom Grammatikstoff in welcher Weise, wann (in welcher Lektion) und in welchem Grade zu vermitteln und zu üben ist. Dabei hat das *Was* Vorrang gegenüber dem *Wie!*

Ein Fremdsprachenunterricht muss kommunikativ ausgerichtet sein.

Dabei trifft eine derartige Zielrichtung und Zwecksetzung auf den Fremdsprachenunterricht insgesamt zu und nicht allein auf die grammatischen Unterweisungen und Übungen. Deshalb ist es wohl richtiger, entweder von einem „kommunikativ orientierten Grammatik-Unterricht“ bzw. noch allgemeiner von einem „kommunikativ orientierten Fremdsprachenunterricht“ überhaupt zu sprechen. Das Lehrprogramm hat sich nicht einseitig nur auf den Sprachstoff – darunter auch der Grammatikstoff – zu orientieren, sondern auch Intentionen und Sprachhandlungen zu berücksichtigen. Der Sprachstoff wird nicht isoliert, sondern themen- und situationsbezogen behandelt. Damit ergeben sich folgende Strukturierungslinien:

die thematische Struktur (als übergreifendes Strukturierungsprinzip: Im Mittelpunkt stehen für die Kommunikationspraxis relevante Textsorten als Ziel- und Ausgangsgrößen, Texte enthalten den sachstofflichen Inhalt und die wesentlichen Sprachmittel zur späteren Lösung differenzierter Kommunikationsaufgaben. Zwischen der Arbeit am „Grundlagentext“ in der Lektion und der Produktion/ Rezeption von Texten durch die Lernenden liegen Übungsketten, die funktional determiniert sind.);

die didaktisch-methodische Struktur (Portionierung nach Lektionen und Gliederung innerhalb der Lektion; Induktionsbasis, Beispiele, kurze Erklärungen, Regel oder Merksatz, Paradigmen, Schemamodell, Sprachmuster), und entsprechende Übungsfolgen.

die Gliederung nach systemlinguistischen Stoffbereichen (Auswahl und Darstellung des Sprachstoffes erfolgt primär sprachsystemorientiert, jedoch ergänzt durch eine Liste der sprachlichen Mittel, die für die Realisierung der kommunikativen Absichten, die die Lernenden im Rahmen der Zieltätigkeiten realisieren können sollen, benötigt werden. Hierdurch wird es möglich, die Einheit von Sprachsystem und sprachhandlungsbezogener Stoffaneignung zu verwirklichen.).

Bei der Gestaltung des Unterrichtsprozesses ist von der Grundposition auszugehen, dass grammatische Kenntnisse für die Entwicklung des sprachlich-kommunikativen Könnens grundlegend sind. Je nach Ziel- und Niveaustufe (Anfangs-, Mittel-, Oberstufe; allgemeiner oder fachsprachlicher Unterricht) werden dabei Ergebnisse verschiedener Zweige der linguistischen Forschung herangezogen.

Aufgabe der grammatischen „Unterweisung“ ist es, die Lernenden zur Bildung wohlgeformter fremdsprachiger Sätze und Texte zu befähigen und sie dabei vor Fehlern zu bewahren, wobei diese Fehlervermeidung vor allem bei denjenigen stattfinden sollte, die beruflich mit Fremdsprachen zu tun haben. Für den Sprachanfänger – sei es aus Interesse oder zum Zwecke des Tourismus- genügt es anfangs sich verständlich machen zu können. Hier ist die Verwendung (Performanz) des richtigen Tempus sicherlich nicht immanent.

Zurück zur Grammatik: Die Arbeit an der Grammatik gestaltet sich so, dass die Lernenden angehalten werden, die grammatische Erscheinung in der Einheit von Form, Bedeutung und Funktion zu erfassen. Sprachliche Regularitäten, das heißt, das spezifische Funktionieren der grammatischen Mittel, werden den Lernenden bewusst gemacht. Hier ergibt sich jeweils das Problem, wie „linguistische“ Regeln in „sprachdidaktische“ Regeln umzusetzen sind. Linguistische Regeln und vor allem ihre Formulierung sind also weitgehend zu vereinfachen, damit sie den Lernenden verständlich werden. Im Grunde muss für jede grammatische Erscheinung neu durchdacht werden, wie eine sprachliche Regularität für die Lernenden hinreichend „veranschaulicht“ wird, sodass das Allgemeine, das Wesentliche erkennbar und das Auffassen und Einprägen erleichtert wird. Für die metasprachlichen Erklärungen werden Merksätze, Sprachmuster, Schemamodelle eingesetzt.

Der Fremdsprachenunterricht darf nicht übersehen, dass es nicht nur grammatische, sondern auch kommunikative Regeln gibt, ferner nicht nur Regeln der Standardsprache, sondern auch solche bestimmter Textsorten (zum Beispiel der Alltagsdialog). Falsch und unzureichend wäre es demnach, im Fremdsprachenunterricht nur so genannte rein grammatische Regeln zu vermitteln und kommunikative Regeln außer Acht zu lassen, außerdem sich nur auf Regeln der Standardsprache zu beschränken und textsortenspezifische Modifizierungen nicht zu berücksichtigen.

Ziel und Aufgabe der Übungen ist es, die Lernenden zum automatisierten Gebrauch der grammatischen Strukturen zu führen. Das kann nur durch flexible Übungsgestaltung und Übungsprogression erfolgen und nicht durch ein starres und einförmiges Übungssystem. Wichtig ist dabei, vor allem solche *Sprachhandlungen* zu sondieren und zu üben, die zur Erreichung einer zielsprachlichen Handlungsfähigkeit führen und die – gemäß dem Lehrgangsziel – von den Lernenden in der Kommunikationspraxis gebraucht werden.

Sprache als kommunikatives Handeln ist sehr viel effektiver in einem „kommunikativen“ oder „interaktiven“ Fremdsprachenunterricht zu vermitteln, der aus der realen Situation der Gruppe heraus oder durch Rollenspiele und Ähnliches, Gelegenheit zu authentischem Sprechen schafft und dem Lernenden erlaubt, sich als ganze Person mit einzubringen. Was speziell die nonverbale Seite, was Sinnlichkeit und Motorik betrifft, so sind sie durch den Einsatz audio-visueller Medien viel stärker, zumindest rezeptiv beteiligt. Wichtige Sprachhandlungen an kurzen Alltagsdialogen einzuüben, die zum Teil mit den Lernenden zusammen entwickelt wurden, führen meist zu hoher Motivation und Beteiligung und geben Gelegenheiten zu intensivem sprachlichen Austausch.

Diese Sprachhandlungen sollen naturgemäß den Lernenden zu mehr Freude am Lerngegenstand führen und demgemäß nicht isoliert bezüglich Satzbau, Wortschatz oder Tonmelodie betrachtet werden.

Auch wenn es nicht akademisch wirkt: Spaß am Lernen hilft.

Betrachten wir verschiedene Methoden des Fremdsprachenunterrichts:

Der klassische Anfängerunterricht basiert auf dem Erlernen eines Grundwortschatzes in Form des Vokabeltrainings, dem Erstellen erster Texte (zum Beispiel dem persönlichen Brief) und Dialoge (zum Beispiel im Bahnhof) und dem Kennenlernen der Basisgrammatik. Man spricht von der Grammatik-Übersetzungsmethode, deren Vorteil darin liegt, dass die Muttersprache Unterrichtssprache ist und die Zielsprache anfangs nur als Schriftsprache erlernt wird. Hier können auch „Sprachuntalentierte“ Erfolge durch Lernen verzeichnen. Deprimierend ist hierbei ein Besuch im Land der Zielsprache, da festgestellt wird, dass man sich wenn überhaupt nur schwer verständlich machen kann.

Um dem entgegenzuwirken greifen Lehrende auf behavioristische Unterrichtsmethoden zurück, bei denen die Zielsprache als Sprechsprache im Vordergrund steht und die Phonetik durch Dialoge und Standardsituationen erprobt wird. Wie der Name der Methodik schon sagt, erlernt der Lernende hier das Verhalten beim Sprechen und in Situationen. Dies fördert Erfolge beim Sprechen.

Nachteilig ist hierbei die absolute Steuerung des Lerntempos durch den Lehrenden bzw. durch das vermittelnde Medium.

Damit der Lernende die Scheu verliert sich in der Fremdsprache zu bewegen, achten viele Lehrenden darauf die Kommunikationskompetenz ihrer Schüler unter Verwendung kommunikativer Praktiken und in Ergänzung vorgenannter Methoden zu schulen. Hier können Schüler, besonders im Anfangsunterricht, Erfolge im fremdsprachigen Ausland verzeichnen. Nachteilig ist in dieser Methodik die Vernachlässigung der grammatikalischen Korrektheit, was wiederum für Lernende im dolmetschenden Bereich zu Schwierigkeiten führt.

Neuere Praktiken der Didaktik im Allgemeinen – sowohl im Fremdsprachenunterricht als auch in allgemeinbildenden Unterrichtsfächern- bilden konstruktivistische Methoden, deren Grundlage es ist einen Sachverhalt aus verschiedenen Perspektiven zu betrachten beziehungsweise den Lernenden Selbstverantwortung über den Lerngegenstand und das Lerntempo zu übertragen. Oft wird innerhalb dieser Methodik in Projektunterricht und Expertenunterricht – nach der „Lernen durch Lehren“-Methode – unterschieden.

Der Projektunterricht ist für den Schüler von Vorteil, da er sich innerhalb des zu bearbeitenden Themas auf seine Fähigkeiten besinnt und durch den Lehrer lediglich beim Lernen unterstützt wird. Er, der Lernende, lernt im Laufe dieser Arbeitsweise seine Sprachkompetenz einschätzen, kann selbstständig seine Schwachpunkte beseitigen und erzielt dadurch nicht nur den sprachlichen, sondern auch individuellen Erfolg. Der Nachteil dieser Methodik ist primär nicht erkennbar, da Projektunterricht den Lernenden deutlich mehr Spaß macht als die klassischen, oben beschriebenen, Methoden. Sekundär erfährt der Lehrende, dass er im Projekt keine starren Zeit – und Inhaltsregeln vorgeben kann, weshalb es schwierig ist einen standardisierten Lernerfolg messen zu können. Er kann nur den Lernort und die Lehrmaterialien zur Verfügung stellen um damit dem Lernenden den maximal möglichen Erfolg zu sichern.

Experte in einer Lerngruppe zu sein und seinen Lernkollegen quasi Unterricht erteilen zu können oder auch zu müssen, ist Kerninhalt der „Lernen durch Lehren“-Methode, bei welcher der Lernerfolg gleichfalls in der Selbstverantwortlichkeit des Schülers liegt und der Lehrer wiederum lediglich für die bestmögliche Informationslage des Lernenden sorgt. Bei dieser Arbeitsweise ist es notwendig, dass die Lerngruppe über ein einheitliches Vorwissen sowohl im fachlichen als auch sozialen Bereich verfügt, damit von „Lernen durch Lehren“ gesprochen werden kann.

Da die letztgenannten Methoden derzeit, nach der Unterrichtung im Basiswortschatz und der Basisgrammatik, gern und häufig Anwendung finden, ist es des Lehrers Aufgabe die Selbstautonomie des Lernenden zu unterstützen, indem er dafür Sorge trägt,

dass die Lernsituation optimal ist

dass die Schüler frei zugängliches Lernmaterial zur Verfügung haben

dass die Schüler ihren Wissensstand selbst überprüfen können

dass das Lernen Spaß macht.

Betrachten wir nun die praktische Seite des schulischen Fremdsprachenunterrichtes.

Wie gelingt es dem Lehrenden eine geeignete Lernsituation zu schaffen, sodass der Schüler durch attraktives Lernmaterial Spaß am Lernen hat und im Idealfall nicht merkt, dass er lernt?

Wichtig ist es vor allem für den Lehrenden zu wissen, dass seine Schüler nicht automatisch gerne mit ihm in der Fremdsprache reden werden, da ihnen bewusst ist, dass der Lehrer aufgrund seines Status, seines Alters und anderem sehr viel besser die Zielsprache spricht als der Schüler selbst. Diese Blöße möchte sich ein Schüler nur ungern geben. Daher ist es sinnvoll, die Sprachhandlungen soweit wie möglich in der Hand der Lernenden zu belassen und selbst nur bei Notwendigkeit – wenn es um grammatikalische Richtigkeit oder ähnlichem geht – korrigierend einzugreifen.

In der Vermittlung des Basiswortschatzes ist es von Vorteil den lehrerzentrierten Unterricht zu wählen, da hier die Schüler einen einheitlichen Lernerfolg erzielen, welcher durch ein attraktives Lernmaterial in Form von modernen, schülergerechten Texten, Bild-Wort-Zuordnungen und klassischen Vokabelkarten unterstützt wird. Für den schulischen Anfängerunterricht können Liedertexte und einfache Gedichte als Anreiz zum selbstständigen Weiterlernen genannt werden.

Zum Erhalt der Aufmerksamkeit besonders im grammatikalischen Basisunterricht hilft ein einfacher Blankospielwürfel, auf dessen Seiten entsprechend Schlüsselbegriffe¹ durch den Lehrenden vermerkt werden. Dieser Würfel kann nach unterschiedlichem Prinzip in der Schülergruppe kursieren. Nun muss der Schüler, der gewürfelt hat, sein Wissen zu dem geforderten Schlüsselbegriff zeigen. Der Vorteil dieses einfachen Spiels liegt in eben dieser Einfachheit und der Tatsache, dass die Aufgaben des Würfels über die Lernjahre gleich bleiben, die Qualität der Schülerantworten allerdings steigt. Auch hier ist es für die komplette Schülergruppe eine Vertiefung und Wiederholung des Erlernten, obwohl nur ein Schüler im Schüler-Lehrer-Gespräch ist.

Im weiteren Verlauf kann vor allem zur Ausweitung des Wortschatzes das Anfertigen von Spielmaterial nach realen Vorbildern helfen, die Sprach- und Wortkompetenz der Lernenden zu verstärken.

Betrachten wir das Spiel TABU: Hier muss ein Begriff umschrieben werden ohne dass eine bestimmte Anzahl wortverwandte Begriffe oder Synonyme verwendet werden. Hier ist es dem Lehrer also ein Leichtes Wortkarten zu beschriften, deren gesuchtes Wort entweder schon bekannt ist (hier dient das Spiel der Ergebnissicherung) oder aber neu ist und mit bekannten Begriffen beschrieben werden muss (Wortschatzerweiterung). Der Lehrer kann es sich hierbei verhältnismäßig einfach machen, nachdem er sich der inhaltlichen und pädagogischen Analyse seiner Schülergruppe gewidmet hat und sich dazu entscheidet, das Spiel durch die Schüler herstellen zu lassen. Dem Lernenden ist es eine Freude diese Karten selber anzufertigen, da er mit seinem vorhandenen Wissen glänzen und im Wettstreit zwischen den Lernenden als Gewinner hervorgehen kann.

Ein weiteres Spiel: Scrabble.

Hier erhält jeder Spieler zu Beginn aus einer großen Anzahl von Spielsteinen, auf denen je ein Buchstabe vermerkt ist, eine festgelegte Buchstabenzahl. Aus dieser wird ein Wort in seiner Grundform oder einer deklinierten bzw. konjugierten Form senkrecht bzw. waagrecht gelegt. In der nächsten Spielrunde erhält jeder Spieler die Anzahl neuer Buchstaben, die er verbraucht hat und spielt mit diesen weiter. Es entsteht also ein Kreuzworträtsel. Das Schöne an diesem Spiel ist die Zufälligkeit der gezogenen Buchstaben, so dass auch „Könner“ sehr oft lange überlegen müssen, bis ihnen ein passendes Wort einfällt.

Mein persönlicher Favorit: Das Erlebnisspiel.

Das Erlebnisspiel ist ein Würfelspiel und für 3 – 6 Spieler geeignet, da hier immer für die nötige Kontrolle der Richtigkeit der Antworten gesorgt ist.

Bei diesem Spiel erhalten meine Schüler einen Spielplan, den ich entsprechend der erwarteten Spielleistung vorbereitet habe. Auf diesem Spielplan befinden sich Ereignis-, Wissen-, und Glücksfelder. Jeder Schüler hat einen Spielstein und bewegt diesen entsprechend der gewürfelten Augenzahl. Gewonnen hat der, welcher zuerst im Ziel ist.

Entsprechend der Aufgabenstellung² – denn hier sollen meine Schüler das Spiel herstellen – soll auf Ereignisfeldern einer aus der Spielrunde sein Wissen zu einem Wort/ einem Sachverhalt o.ä. preisgeben. Wichtig ist bei diesen Feldern, dass diejenigen, die die Antwort hören, diese auch richtig kennen und somit die Überprüfungsinstanz desjenigen sind, der die Antwort gibt.³

Auf einem Wissensfeld muss der, der gewürfelt hat, sein messbares Wissen den anderen präsentieren, indem er grammatikalisches Wissen wiedergibt.⁴

Glücksfelder dienen der „Erholung“ und dem Spielcharakter: Der Spieler hatte Glück und muss nicht zittern, womit er in dieser Spielrunde wohl befragt wird.

Der Vorteil dieser Spielmethode liegt darin, dass jeder Beteiligte eine Herausforderung an sich selber stellt. Während der Herstellung des Spieles - da die Schüler lediglich den Spielplan und die Aufgabenstellung erhalten – wendet jeder Schüler sein Wissen in allen Dimensionen an, da er möchte, dass seine Fragen möglichst schwierig sind und seine Mitspieler vor Probleme stellt. Dadurch erhöht er seinen eigenen Lernanspruch, weil er in diesem Moment nicht daran denkt, dass er die Antwort während des späteren Spielens parat haben muss, um die Richtigkeit der erhaltenen

¹ Z. B. Deklination, Konjugation, Aktiv-Passiv, Konjunktionen, ...

² Mögliche Aufgabenstellung: Erstellt ein Spiel, bei dem ihr euer Wissen des letzten Schuljahres in Form von Ereignis- und Wissensfeldern darstellt!

³ Beispiel für eine Ereigniskarte: Beschreibe deinen Tagesablauf!

Zur Kontrolle und Unterstützung ist es möglich auf der Karte Hilfestellung zu geben, indem unter der Aufgabenstellung Schlüsselwörter notiert sind.

⁴ Beispiel für eine Wissenskarte: Dekliniere „Betrieb“!

Zur Kontrolle sollte bei der Herstellung dieser Wissenskarten die Antworten mit auf der Karte verzeichnet werden.

Antwort überprüfen zu können. Dieses Spiel bietet sich in Phasen der Ergebnissicherung und Wiederholung an. Ein weiterer Vorteil liegt in der ständigen Einsetzbarkeit dieses Spieles. Einmal fertig, kann es immer wieder von der Schülergruppe verwendet werden und verliert kaum an Attraktivität, da die Zuordnung der Spielfelder Würfelsache ist.

Eine weitere schüler-, handlungs- und zielorientierte Arbeitsweise, die den Lernenden viel Freude bereitet, ist das themabezogene Projekt, in dessen Verlauf die Schüler je nach Bedarf miteinander in der Ziel- aber auch in der Muttersprache sprechen können, fremdsprachige Texte lesen und verstehen müssen und ihre Arbeitsergebnisse – je nach Aufgabenstellung – sowohl mündlich als auch schriftlich in der Zielsprache präsentieren.

Wie muss man sich hier den Arbeitsablauf vorstellen? Die Lehrkraft legt ein Rahmenthema für die Klasse fest, muss sich darin auskennen und definieren können, wie viel Zeit die Schüler benötigen dieses Thema zu bearbeiten. Hierfür bieten sich länderkundliche Themen an. Hat der Lehrer die Vorarbeit geleistet, bilden Schüler Kleingruppen, die dann ein Teilthema erhalten. Innerhalb dieser Gruppe kann das Thema nochmals aufgeteilt werden oder alle arbeiten gleichzeitig am Selben.¹ Innerhalb dieser Gruppe werden Ergebnisse entworfen, verworfen, überarbeitet und analysiert. Die Schüler besprechen ein Thema, welches evtl. nichts mit der zu erlernenden Fremdsprache zu tun hat, und erhöhen ihr fremdsprachliches Wissen. Am Ende der Arbeitsphase haben die Schüler ihren Wortschatz erweitert, ihren eigenen Satzbau variiert, inhaltlich Neues gelernt, vor anderen in einer anderen Sprache gesprochen und oft nicht daran gedacht, dass sie all das gar nicht können.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass der Fremdsprachenunterricht – vor allem im schulischen Bereich – zwei Ziele hat:

Der Lernende soll eine Fremdsprache semantisch und syntaktisch richtig zur eigenen Verständigung anwenden können. Hierbei ist der Basisunterricht notwendig, welcher lehrerzentriert strukturiert ist, damit das logische Konstrukt der Grammatik die erlernten Vokabeln zu Sinn gebenden Sätzen und Texten zusammenfügen kann.

Der Lernende soll am Erlernen der Fremdsprache Freude haben, welches nur dann möglich ist, wenn der Lerngegenstand dem Lernniveau angemessen ist und die Lernmaterialien attraktiv.

Der Lehrende wiederum soll sich Geduld üben – sowohl beim Lernfortschritt seiner Schüler als auch im Ziel der Schüler die Fremdsprache zu erlernen. Sein Ziel sollte es sein, mit Spaß die Fremdsprache zu unterrichten, denn dann verspüren die Schüler auch mehr Freude beim Erlernen der Fremdsprache, denn „Alles Lernen ist nicht einen Heller wert, wenn Mut und Freude dabei verloren gehen.“ (J. H. Pestalozzi).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Астрід Байц – учитель реального училища.

Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов в середній школі.

DIE ERSTEN SPRACHFAMILIEN

Maximilian OBERBIGLER (München, Deutschland)

Дана стаття присвячена дослідженню перших мовних сімей. Подається визначення поняття "мовна сім'я", наводиться інформація про класифікацію мов та встановлюються основні мовні типи.

The article deals with the investigation of the first language families. The author focuses on the notions language family, language classifications and main language types.

Die Geschichte der Sprache ist umfassender als bislang angenommen. Man sollte durch das schmale, nicht das breite Ende eines Trichters blicken, um die ersten Sprachfamilien der Welt zu finden. Doch selbst dann noch ist es lediglich eine Metapher, von den „ersten“ Sprachen zu sprechen.

Sprachfamilien sind Gruppen von Sprachen, die miteinander verwandt sind. Da sie auf eine gemeinsame Vorstufe zurückgehen, weisen sie Gemeinsamkeiten in Form und Bedeutung auf, die

¹ Beispiel eines Projekt:

Rahmenthema: Spanien

Teilthemen: Landschaften und Regionen Spaniens

Untergliederung der Teilthemen: länderkundliche Daten; typische Tänze, Rezepte, ... der Region; ...

Materialien sind Texte, die teilweise in der Zielsprache und in der Muttersprache verfasst sind.

Präsentation findet als bildliche Darstellung in Form eines Plakats und eines Informationsblattes in der Fremdsprache statt. Das Plakat wird in der Fremdsprache vorgestellt.

nicht durch Sprachwandel oder Entlehnung (Übernahme eines Wortes aus einer Fremdsprache) zu erklären sind. Wir kennen drei Gründe für eine Sprachähnlichkeit: genealogische oder genetische Übereinstimmung, geographische Verbreitung und typologische Gemeinsamkeiten. Nur genealogische Übereinstimmungen rechtfertigen „Sprachstammbäume“. Die Verwandtschaftsbeziehungen sind unterschiedlich, je nachdem wie weit sich die Sprachen schon von ihrem gemeinsamen Ahnen entfernt haben. Die historische Sprachforschung besitzt bestimmte Techniken, um Sprachen zu „rekonstruieren“, statt die Entwicklung von Sprachen einfach nur anzunehmen. So gelingt es den Sprachforschern, übernommene Elemente von ererbten zu unterscheiden, das Alter der sprachlichen Merkmale zu belegen und gemeinsame Eigenschaften aus einer alten Quelle herzuleiten. Das Ziel ist die „Klassifizierung“ einer Sprache oder Sprachfamilie nach den Ähnlichkeiten und Unähnlichkeiten ihrer Wörter und grammatischen Elemente.

Die Sprachwissenschaftler unterscheiden zwei Arten der Klassifizierung von Sprachen: die typologische und die genetische (oder genealogische). In einer typologischen Klassifizierung werden die Sprachen allein nach ihren grammatischen Eigenschaften geordnet, ohne ihre Herkunft und ihre Verbreitung zu berücksichtigen. Eine Sprache kann zum Beispiel *isolierend* sein, wie Mandarin-Chinesisch, das daher eine so genannte Wurzelsprache ist. In isolierenden Sprachen entspricht einem Wort gewöhnlich nur ein Morphem (die kleinste bedeutungstragende Einheit einer Sprache), wie zum Beispiel *die*, *Buch* oder *Kind* im Deutschen. Andererseits kann eine Sprache *fusionierend* sein. Hier bilden mehrere Morpheme ein Wort, aber die Grenzen zwischen ihnen sind unklar. Das ist so im Lateinischen, das verschiedene Wortendungen benutzt: *corpus* kann auch als *corporis*, *corpori* oder *corpore* erscheinen.; ebenso ist es im Deutschen, wo *Kind* neben *Kindes* steht, je nachdem, welche Funktion das Wort im Satz erfüllt. Dies nennt man Flexion oder Beugung. Fusionierende Sprachen sind daher auch als Flexionssprachen bekannt. Ein dritter Sprachtyp ist *agglutinierend*. Hier kann ein Wort viele einzelne Morpheme enthalten, die entweder allein stehen, wie das englische Wort *drive*, oder nur im Wortzusammenhang auftreten, wie das *r* in *driver*. Türkisch ist eine agglutinierende Sprache, in der Wortstämme und Wortzusätze unterscheidbar bleiben. Eine Sprachtypologie erklärt die strukturellen, nicht die historisch bedingten Ähnlichkeiten zwischen den Sprachen.

Eine genetische oder genealogische Klassifizierung versucht, Sprachen nach ihren Ursprüngen und Verwandtschaften in Sprachfamilien und Untergruppen zusammenzufassen. Dies geschieht, indem man den Wortschatz und vor allem die grammatischen Formen der verschiedenen Sprachen miteinander vergleicht. Französisch und Italienisch gehören zum Beispiel zur romanischen, Deutsch und Englisch zur germanischen Sprachfamilie. Alle romanischen und germanischen Sprachen zählen auf einer höheren Ebene wiederum zur indogermanischen Familie. Auf diese Weise zeigt die genetische Klassifizierung, wie die Sprachen entstanden sind und wie sie sich entwickelt haben. Sie ist der produktivste Ansatz zum Verständnis der jüngeren Geschichte der menschlichen Sprache.

Einige Sprachen bringen durch ihre besondere geographische Lage oder ihre einzigartige technische Entwicklung nur Tochtersprachen hervor, obwohl die Zahl ihrer Sprecher zunimmt. Eine solche Sprachfamilie, die aus einer einzigen Sprache entsteht, nennt man „*Familiensprache*“. Es gibt Sprachen, die zeugen Tochtersprachen und schrumpfen dann wieder, wenn sich die Bedingungen verschlechtern. Dies widerfuhr und widerfährt heute noch der keltischen Sprachfamilie, von der es nur noch einige wenige Reste (Gälisch, Walisisch, Bretonisch) gibt.

Am Ende der letzten Eiszeit erwärmte sich das Klima, die Ozeane stiegen und die menschliche Bevölkerung – zur damaligen Zeit etwa zehn Millionen Menschen – befand sich wieder auf der Wanderschaft. Es begann eine Phase anhaltenden sozialen und sprachlichen Wandels. Vereinzelte Anfänge primitiven Landbaus führen bald zu einem gewaltigen Bevölkerungswachstum. Auch wenn man über diese Zeit nur spekulieren kann. Es war die Zeit der „ersten Sprachfamilien“.

Afrikanische Sprachen: so genannte Niger-Kongo-Familie, sie soll über 1000 eigenständige Sprachen umfassen, die wiederum zu fast gleichen Teilen in große Unterfamilien unterteilt sind.

Afroasiatische Sprachen: bislang wurden 371 afroasiatische Sprachen in sechs getrennten Familien identifiziert (Berbersprachen 29, Tschadisch 192, Kuschitisch 47, Ägyptisch 1, die omotischen Sprachen Äthiopiens 28, Semitisch 73).

Asiatische Sprachen: sino-tibetische, altaische, uralische, kaukasische, paläo-asiatische Sprachfamilie.

Amerikanische Sprachen: seit 1964 teilen die Linguisten die nordamerikanischen Sprachen in sieben große Sprachfamilien ein, die auf eine gemeinsame Sprache am Ende der letzten Eiszeit zurückgehen: das amerikanische Arktisch-Paläosibirische (mit zwei Sprachfamilien), Na-Dene (eine Familie, zwei isolierte Sprachen), Makro-Algonkisch (zwei Familien, sieben isolierte Sprachen), Makro-Sioux (drei Familien, zwei isolierte Sprachen), die Hoka-Sprachengruppe (zehn Familien, sieben isolierte Sprachen), die Makro-Penuti-Sprachgruppe (neun Familien, sechs isolierte Sprachen), Kiowa-Tano-Sprachen (zwei Familien, keine isolierte Sprache).

Auch in Mittelamerika sind viele Sprachen und Sprachfamilien vorhanden. Zu den bedeutendsten Familien gehören die Otomangue- und Maya-Sprachen. Die Maya muss vor über 4 000 Jahre existiert haben.

75 nicht verwandte Sprachfamilien hat man in Südamerika ausfindig gemacht, von denen einige auch in Zentralamerika und in der Karibik vorkommen: die Chibchan-Sprachen (Die „Sprachbrücke“ zwischen Zentralamerika und Südamerika), die arawakischen Sprachen (die größte Sprachfamilie der Neuen Welt mit um die 65 Sprachen), die Tukano-Sprachen, die Quechuan-Sprachen, die Ge-Sprachen, die Tuí-Guarani- und die karibischen Sprachen. Südamerika stellt heute eine der größten Herausforderungen für die Sprachforschung dar.

Sahulische Sprachen: Tasmanisch, Australisch (29 Unterfamilien) und Papua. Die zweitgrößte Insel der Erde, Neuguinea, wurde von Sahul getrennt, als sich die Torresstraße vor 8 000 Jahren mit Wasser füllt. Sie beherbergt den reichsten Schatz an Sprachen auf der Welt: Es sind auf einem einzigen geographisch begrenzten Gebiet mehr als 700, neben etwa 200 austronesischen Sprachen.

Austronesische Sprachen: Mit etwa 270 Millionen Sprechern umfasst die austronesische Familie beinahe die Sprachen Ostindiens, Mikronesiens und Polynesiens.

Indische Sprachen: die drawidische Sprachfamilie (24 Unterfamilien) ist die viertgrößte der Welt.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Максиміліан Обербіглер — спеціаліст з економіки, нерухомості та організації виробництва.
Наукові інтереси: історичне мовознавство.

VON DER IDEE ZUM ERFOLGREICHEN UNTERNEHMEN

Prof. h.c. Dr. Ing. Dr. h.c. Herbert SCHIFFERS (Ulm, Deutschland)

У даній статті розглядається приклад створення середнього підприємства. Автор окреслює основні передумови й етапи цього процесу та шляхи його оптимізації.

The article under considerations dwells on the setting-up of a middle-class business. The author points out the main preconditions and phases of this process and the ways of its optimization.

1. Erkennen einer Marktnische

Was benötigen wir, um in einer bestehenden Marktwirtschaft ein Unternehmen zu gründen, aufzubauen und erfolgreich zu führen?

Zunächst einmal müssen wir den Mut haben, quer zu denken. Was kann ich tun, um etwas anders zu machen, in der Zielsetzung, besser zu machen als das, was bisher am Markt vorhanden ist. Dazu gehört die Konzentration auf ein machbares Ziel, d. h. die Eingrenzung der Fantasie auf das Umsetzbare, auf das Machbare.

Hilfreich bei der Ideenfindung, sprich, Erkennen einer noch nicht geschlossenen Marktlücke, sind eine fundierte Ausbildung und erworbene Berufserfahrung. Damit wird schon das Flussbett vorgegeben, auf dem dann noch die Insel zu finden ist.

Wählen wir ein reales Beispiel: Die chemische Industrie verkauft zur Erhaltung ihrer Wirtschaftlichkeit in immer größeren Einheiten. Mittelständische Unternehmen haben kaum noch eine Chance, unter diesen Voraussetzungen direkt Rohstoffe bei der chemischen Industrie zu erhalten. Sie sind gezwungen von Händlern zu beziehen. Diese Händler sind umsatzorientiert, weniger an einer fachlichen Beratung interessiert, wie welche Produkte zu verarbeiten sind. Hersteller sind herstellungsorientiert, produktionsorientiert und auch für den Mittelstand nicht hilfreich.

Unsere Marktnische in diesem Beispiel besteht darin, der chemischen Industrie ein Outsourcing vorzuschlagen, nämlich Produkte aus der chemischen Industrie in größeren Mengen zu übernehmen, um sie in wesentlich kleineren Mengen aufzubereiten für die Bedürfnisse eines

mittelständischen Unternehmens, in Verbindung mit einer fachbezogenen Beratung und der Bereitschaft, Entwicklungspartner zu sein, was die Rezeptierung als solche für den Bedarfsfall bedeutet. Damit ist eine Marktnische gefunden, die bisher nicht besetzt ist, da es nach der Gewohnheit eben Erzeugungen in der Industrie gibt, Handel gibt, aber nicht Querdenker, die sich auf einer Insel befinden und diese auszubauen bereit sind.

2. Prüfung der Machbarkeit der Bedarfserfüllung

Jetzt bemühen wir uns, betriebswirtschaftlich zu denken. So die Umsetzung dieser Idee einen Aufwand erfordert, der vom Markt nicht als vorteilhaft angesehen wird, ist die Idee als Frühgeburt bereits gestorben. Wir müssen jetzt konsequent denken,

d. h. die erkannte Marktnische betriebswirtschaftlich so angehen, dass am Ende ein Profit für den Erzeuger, den neu geschaffenen Umarbeiter und den Kunststoffverarbeitern entsteht. Es ist also von vorne herein Partnerschaft angesagt.

Das setzt die Fähigkeit voraus, sich in die Position des anderen zu versetzen. Wie würden wir uns verhalten, so wir der Partner sein sollten?

Ohne gegenseitiges Interesse, ohne aufeinander eingehen, ohne Verständnis für die Belange des Partners, aber auch ohne hinreichende Härte in der Durchsetzung der eigenen Interessen, können wir nicht erfolgreich sein.

Mit der Globalisierung der Märkte sind jetzt neben den reinen Fachkenntnissen auch Sprachkenntnisse gefordert und unumgänglich.

3. Realisierung mit Risikoabschätzung

Wie setzen wir nun betriebswirtschaftlich unsere Idee um? Wir gehen davon aus, dass die chemische Industrie über hinreichendes Kapital verfügt und insoweit leicht bereit ist, die zum Verkauf anstehenden Produkte in ein Konsignationslager zu überführen, also auf Kosten der Chemie beim Individualpartner einzulagern. Damit ist die erste Voraussetzung erfüllt, mit einem Minimum an Kapital betriebswirtschaftlich erfolgreich zu sein.

Die Chemie ist weiter gewohnt, ihren Kunden lange Zahlungsziele einzuräumen, also verhandeln Sie für den Verkauf von Produkten aus den Konsignationslager, ein Zahlungsziel von z. Bsp. 6 Wochen, am besten dann noch mit Skonto und Sie verhandeln mit Ihren Kunden, unter Hinweis auf die kleine, nicht kapitalstarke Firma, ein sehr kurzes Zahlungsziel, dann erreichen Sie, dass das Geld Ihres Kunden bereits im Hause ist bevor Sie ihren Lieferanten zahlen müssen.

So Sie dies geschickt anstellen, haben Sie damit auch die Liquidität, um Investitionen in Ihrem neu gegründeten Unternehmen zu tätigen. Dabei ist eine Entwicklung in kleinen Schritten angesagt, die es erlaubt, Eigenkapital zu bilden und mit einem Minimum von Fremdkapital zu arbeiten.

Um Ihren Markt aufzubauen, muss jetzt die Idee bekannt gemacht werden, d. h. die potentiellen Kunden sind anzusprechen. Am wirtschaftlichsten übernehmen Sie jetzt die Kunden aus der chemischen Industrie, die von dieser nicht mehr zufriedenstellend bedient werden können. Dann haben Sie ein Potential von Kunden für das spezielle Produkt, das Sie konfektionieren.

Sie müssen jedoch dem Kunden klarmachen, dass Ihr Service der speziellen Produktausrüstung nicht zum Nulltarif zu haben ist. Jetzt also steht wieder der Mensch im Mittelpunkt aller Dinge, d. h. die persönliche Kontaktpflege zu den Kunden ist angesagt, im übrigen um ein vielfaches wirtschaftlicher als Massenwurfsendungen, die nur an einen kleinen Kundenkreis, da Sie ja in der Marktnische tätig sind, gerichtet sein könnten.

Nun kommt für das junge Unternehmen die entscheidende Frage der Mitarbeiterfindung, der Mitarbeitermotivierung und der Mitarbeiterentlohnung.

4. Teamarbeit

Sie suchen Menschen, die begeisterungsfähig sind für diese, Ihre Marktnische, die sich persönlich zu engagieren bereit sind, die nicht nach Uhrzeit, sondern ausschließlich nach Erfolg arbeiten.

Dazu benötigen Sie zuallererst eigene Ehrlichkeit, die Marktgegebenheiten offen darzulegen, transparente Taschen zu haben und über das Ergebnis der Arbeit in aller Offenheit zu berichten und damit in Konsequenz die Mitarbeiterentlohnung am Erfolg der Arbeit zu orientieren und nicht nach Zahl der abgessenen Stunden. So der Unternehmer selbst in diesem System der Primus inter paris bleiben will, muss er durch das gute Beispiel vorangehen, d. h. er muss seine Begeisterung der

Machbarkeit auf seine Mitarbeiter übertragen und muss auch Vorbild in den dazu erforderlichen zu leistenden Arbeitsstunden sein.

Er sollte dazu auch über eine Familie verfügen, die diesen Gedanken mitträgt und dafür Verständnis zeigt und sich auch an seinem Erfolg mitfreuen kann, unter Einbuße persönlicher Freizeit.

Die Einzelheiten der Entlohnungsfindung sind gleichermaßen offen darzulegen. Ein Mitarbeiter, der eine Maschine bedient, muss wissen, dass zuerst die Qualität maßgebend ist, dann die Menge und dann das Maß an Verlust. Alle drei Größen können in ein Prämienlohnsystem gefasst werden, aus dem dann der persönliche Erfolg des Mitarbeiters abzulesen ist.

Nach den Erfahrungen des Referenten hat sich gezeigt, dass eine Gruppenprämie hier nicht zielführend ist, weil sich in der Gruppe der Erfolg des Einzelnen hinter dem Misserfolg des anderen versteckt, bzw. in Summe nicht wirksam wird und damit der Anreiz verloren geht. Es ist also zwingend erforderlich, den Aufwand der Einzelleistungserfassung in Bezug auf Qualität, Menge und Abfall oder Ausschuss zu ermitteln. Hierzu sind Findungssysteme erforderlich, die nicht von vorne herein in einer marktgängigen EDV wiederzufinden sind, sondern die gleichermaßen Individualarbeit erfordern.

In eine derartige Prämienentlohnung ist auch die Ausfallzeit durch Krankheit miteinzubinden. Ein begeisterungsfähiger Mitarbeiter wird bei einem Schnupfen nicht ausfallen und gar nicht auf die Idee kommen, sich krank zu melden. Er sollte diese, seine positive Einstellung aber auch in seinen Bezügen wiederfinden, damit er hinreichend gefestigt ist, andere Mitarbeiter, die noch nicht erfolgreich in diesem Denkprozess sind, zu motivieren.

Mit dieser Überlegung ist sehr verantwortungsvoll umzugehen, denn Mitarbeiter die echt krank sind, müssen auch Gelegenheit haben, wieder gesund zu werden und dabei der Arbeit fernbleiben zu dürfen. Um ein paar Zahlen zur Unterlegung dieser Aussage zu nennen: In einem Großbetrieb ist eine Ausfallzeit von 8 % durch Krankheit an der Tagesordnung, im Mittelstandsunternehmen sind es noch 5 % und in einem persönlich geführten Unternehmen mit hochmotivierten Mitarbeitern ist real auf einen Wert von unter 2 % zu kommen.

5. Permanente Verbesserung

Das Unternehmen wächst und hat damit Bedarf nach Innovation. Die gefundene Marktnische ist konsequent auszubauen, hier gilt der alte und bewährte Unternehmersatz, stetig ist nur die Veränderung. Stetig also im positiven Sinne: Weiterentwickeln und Einsatz der in der Zwischenzeit erworbenen und erarbeiteten Ressourcen und der Ideenfindung. Wiederum wie ganz zu Anfang, was ist machbar, was ist betriebswirtschaftlich umsetzbar. Dazu sind eigene Entwicklungen und eigene maschinentechnische Umsetzungen unentbehrlich.

Dabei sollte auch nicht davor zurückgeschreckt werden, eigene Schutzrechte anzumelden, weniger um Gerichts-Prozesse zu führen, als vielmehr sich in einem Wissen nach außen darzustellen, dass Anerkennung bei Lieferanten und Kunden gewährleistet.

Ein Beispiel für eine positive Weiterentwicklung sei erwähnt. Sie haben zwischenzeitlich nachgewiesen, dass Sie durch die Konfektion kleiner Chargen im Markt bei individuellen Kunden erfolgreich sind. Warum können Sie jetzt nicht auch in großen Chargen für Ihre chemische Industrie tätig werden und Ihr damit ermöglichen, Konfektionen in großen Mengen an Ihre Kunden zu bringen, für die die Chemie selbst im Zuge langer Haushaltsplandebatten und langer Vorlaufzeiten Jahre braucht?

6. Ausblick

Der Erfolg des mittelständischen Unternehmens liegt in der Zuverlässigkeit und in der Schnelligkeit der Belieferung. Genau das können Sie auch der Chemie gegenüber bekunden, müssen allerdings dazu wieder entsprechende Produktionseinheiten investieren, um sich betriebswirtschaftlich interessant darstellen zu können.

So geht die Entwicklung weiter. Stellen Sie jetzt für Ihren Rohstoffhersteller im Umarbeitungsprozess Produkte her, so können Sie diese auch für ihn, natürlich gegen eine entsprechende Marge, in den Versand bringen, damit also Lagerhaltung und Versand übernehmen.

Dieses erste Beispiel ist in permanenter Entwicklung zu sehen und kann aus verschiedenen Aspekten beleuchtet werden.

Der Referent macht an dieser Stelle gerne eine Zäsur um von Ihnen, verehrte Zuhörer, zu erfahren, was Sie an der dargestellten Praxis besonders interessiert, wozu Sie ggf. weitere Einzelheiten hören möchten. Gerne werden auch von Ihnen Anregungen der weiteren Optimierung entgegengenommen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Герберт Шіфферс – доктор технічних наук, почесний професор та доктор, директор хімічного підприємства.
Наукові інтереси: обробка дрібно порошкових синтетичних матеріалів.

ETHICAL MANAGEMENT – DIVERSITY MANAGEMENT

Lubor ZEMAN (München, Deutschland)

Стаття присвячена розгляду концепту множинності менеджменту, визначається його сутність та характеристики, історичні, економічні та соціальні передумови його виникнення та основні етапи розвитку в Німеччині та світі.

The article runs about the concept "diversity management", defines its nature and characteristics, historic, economic and social preconditions of its origin and main phases of its development in Germany and in the world.

1) Einleitung

Diversity Management verwaltet die Vielfältigkeit sowohl der Belegschaft wie auch der Kundschaft und anderen Gruppen, die Ansprüche an das Unternehmen haben. Im Vordergrund steht nicht allein die Gewinnmaximierung, sondern der Mensch als Ganzes und er ist in seiner Vielfalt in den Erstellungsprozess mit einbezogen.

Der Ansatz unternehmerischen Handelns wurde bereits zu Beginn der Industrialisierung in der Serienfertigung systematisch befolgt. Menschen wurden hier als 'Ertragsbringer', bzw. 'Produktionsfaktor Arbeit' gezielt ausgebeutet und rücksichtslos als beliebig einsetzbares Mittel für den Unternehmenserfolg benutzt. Der Mensch als Mitarbeiter - mit seinen Stärken und Schwächen - wurde nur geringfügig als Ganzes wahrgenommen und eher auf seine Funktion im Gefüge von Produktion und/oder Dienstleistung reduziert.

In der Gesellschaft wurde diese einseitige, auf den Faktor Arbeit fokussierte Sichtweise und die daraus folgende gelegentliche ausbeuterische Behandlung des Menschen am Arbeitsplatz immer stärker wahrgenommen. Mit Blick auf die so genannten 'weichen' oder 'sozialen' Fähigkeiten des Mitarbeiters sind in den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts bereits Konzepte entstanden, die ihn als Quelle vielfältiger Fähigkeiten erkannt haben, welche vom Management lediglich zu aktivieren waren.

Die Belegschaft durchschaute jedoch mit wachsender Unzufriedenheit die vordergründige Zielsetzung des Managements, die auf reine Gewinnmaximierung und Produktivitätssteigerung ausgerichtet war. So zeigten sich bald auch die negativen Auswirkungen/ Nebeneffekte dieser so genannten Human Relations-Bewegung (HR-Bewegung).

Aus der HR-Bewegung ist schließlich Diversity Management (DiM) hervorgegangen. DiM löst unter Anderem - als eine seiner Funktionen im Betrieb - die vielfältigen Spannungen der verschiedenartigen Teile der Belegschaft untereinander tendenziell auf und nutzt die darin verborgenen Möglichkeiten eines gegenseitig befruchtenden Miteinanders.

Die 'diversity'-orientierten Unternehmen nutzen das bereits vorhandene Instrumentarium, um den Mitarbeiter menschenwürdig und respektvoll mit einzubeziehen.

DiM Maßnahmen führen nun in der Tendenz zur Erleichterung des Zusammenlebens und helfen, negative Reibungen innerhalb des demografisch, kulturell und individuell verschiedenen Mitarbeiterstammes aufzulösen bzw. zu vermeiden. Die Fähigkeiten der Mitarbeiter werden gezielt beachtet, und dies nicht ausschließlich zur Steigerung der Produktivität, sondern auch mit Blick auf das Wohl des Mitarbeiters selbst.

Die Entwicklung von DiM hat komplexe Entstehungsgründe:

'Würdevoller Umgang der Nationen miteinander in der globalisierten Welt' - zu dieser Problematik wurden erstmals 1977 auf Initiative des religiösen Führers Leon H. Sullivan (1922 - 2001) die 'Sullivan Prinzipien' des ethischen Wirtschaftens formuliert. Diese haben geholfen, in Südafrika die Diskriminierung und Ungleichheit am Arbeitsplatz zu bekämpfen und waren dort gleichzeitig der Beginn einer nicht-rassistischen Demokratie. In Amerika ist der Begriff 'Managing Diversity' in den 80er Jahren erstmals in der Fachliteratur erwähnt worden. Inzwischen haben sich

im Jahr 1986 die Verantwortungsträger der Wirtschaft und der akademischen Bereiche getroffen und den 'Caux Round Table' ins Leben gerufen. Zielsetzung war hier, sich auf einen von Prinzipien geleiteten Weg globalen Wirtschaftens zu verständigen. Diese Initiative, basierend auf dem japanischen Gemeinwohlkonzept 'kyosei' unter Einbeziehung der menschlichen Würde ist sehr konkret gehalten und folgt einer Stakeholderorientierung. 1987 wurde von den Wissenschaftlern Johnson und Parker vom Hudson Institut eine Studie 'Workforce 2000' über die Entwicklung des Arbeitsmarktes bis zum Jahr 2000 veröffentlicht. Es handelt sich hierbei um drei Szenarien zum Wachstum der Wirtschaft zwischen 1987 und 2000. Die Studie sollte eine effektivere Nutzung von Humanressourcen und die Möglichkeit der Entwicklung neuer Strategien aufzeigen. Diese Publikation lieferte viele Argumente zu Gunsten von DiM und war Grundlage für weitere Veröffentlichungen.

In Deutschland wurde das Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz, welches [das Verbot der Diskriminierung beinhaltet](#), für die Unternehmer erst im Jahr 2006 bindend.

Die Globalisierung macht sich in der Vielfalt der Arbeitskräfte deutlich bemerkbar.

2) Oekonomie – Stellung des Menschen im Betrieb aus der Sicht der Betriebswirtschaftslehre

Seit Beginn der Industrialisierung hat sich die Stellung des Menschen im Betrieb und im Produktionsprozess wesentlich verändert.

Frederick W. Taylor erarbeitete anhand wissenschaftlicher Methoden die Grundlage für 'Scientific Management' (wissenschaftliche Betriebsführung) und legte damit den Grundstein für die Entstehung des Ansatzes zur Produktivitätsorientierung.

"Jede menschliche Handlung – egal ob die Zubereitung einer Mahlzeit oder die Produktion eines Autos – erfordert zwei elementare, aber entgegengesetzte Tätigkeiten: die Aufteilung der entsprechenden Aufgabe in verschiedene Teilaufgaben und die Koordination dieser Teilaufgaben, um die Aufgabe zu erfüllen." Für den Abschied von der handwerklichen Einzel-Produktion zur industriellen Massenfertigung – den Übergang zur wissenschaftlichen Betriebsführung – ist Taylor und sein Name ein bleibender Begriff geblieben. Wissenschaftliche Betriebsführung nach Taylor führte zur Sensibilisierung für Produktivität wie auch zu einer weltweiten Produktivitätssteigerung, welche einerseits eine Verkürzung der Arbeitszeit und andererseits Lohnerhöhungen für die Arbeiter verursachte. Taylorismus, HR-Bewegung, Lean Management und Toyotismus waren die Meilensteine zur Humanisierung der Arbeit und Verbesserung der Stellung des Menschen im Produktionsprozess.

Die Fähigkeiten, die einem Betrieb zur Verfügung stehen, müssen die menschliche Arbeitsleistung so optimieren, dass in der Kombination mit dem sozialen Umfeld des Arbeitsplatzes und einer Arbeitsplatz- und Werkraumgestaltung der Produktionsprozess so gestaltet wird, dass eine größtmögliche Produktivität erzielt werden kann.

3 Diversity Management

3.1 Ökonomische Theorie

Sowohl die globalen wie auch die regional in Deutschland ansässigen Unternehmen und Organisationen sind in den letzten Jahren mit ungünstigen Entwicklungen demografischer und soziokultureller Art konfrontiert.

Betroffen sind:

(1) Absatzmärkte – Verschiedenartigkeit der Kundenstruktur und verändertes Konsumverhalten müssen berücksichtigt werden.

(2) Kapitalmarkt – Eine steigende Anzahl von Partnerschaften, Kooperationen und Fusionen auf dem Markt zwingt die Beteiligten zu neuen Formen des Umgangs miteinander.

(3) Der differenzierte Arbeitsmarkt und die damit zunehmende Heterogenität der Belegschaft verlangt nach neuen Umgangsformen

Voigt und Wagner nennen aufgrund dieser Entwicklung drei wesentliche Gründe für die Entwicklung und Entstehung von Diversity Management:

(1) Ethik, Fairness, Recht und Legitimität im Sinne einer Corporate Social Responsibility; (2) Veränderungen auf den relevanten Produkt- und Arbeitsmärkten und (3) die Wettbewerbs-, Wertsteigerungs- und Strategieoptimierung. "Im Jahr 2007 stieg die Anzahl der DAX-30-

Unternehmen, die einen Diversity Manager beschäftigen, auf 14 an. Der mit der Vielfalt einhergehende Mehrwert ist inzwischen ein offenes Geheimnis."

Übersetzt wird der englische Begriff 'diversity' als Verschiedenheit. In der deutschen Fachliteratur werden für 'diversity' mehrere Begriffe benutzt; der Begriff der Vielfalt hat sich mehrheitlich eingebürgert und wird am häufigsten verwendet. Unter dem Fokus 'Verwaltung und Betreuung der Vielfalt' hilft Diversity Management als eine Funktion im Betrieb die Spannungen der vielfältigen Belegschaft zu lösen. Die Energie und Impulse, ausgelöst durch die Verschiedenartigkeit oder Heterogenität der Belegschaft und den Austausch unterschiedlicher Standpunkte, beeinflussen konstruktiv das erwünschte Betriebsergebnis. Diese Heterogenität bezieht sich auf demografische, kulturelle und individuelle Unterschiede. Diversity Management toleriert nicht nur die individuelle Verschiedenheit der Mitarbeiter, sondern hebt diese im Sinne einer positiven Wertschätzung besonders hervor. Der Austausch der Mitarbeiter untereinander muss aber gezielt gefördert werden.

Stuber beschreibt Diversity Management als eine Geisteshaltung, "die bewusste Anerkennung, Berücksichtigung und konsistente Wertschätzung von Unterschiedlichkeit sowie die aktive Nutzung und Förderung von Vielfalt zur Steigerung des Erfolges" beinhaltet. "Diversity Management ist ein ökonomisch geleitetes Führungskonzept, das darauf abzielt, die zunehmende Vielfalt der Menschen in Organisationen als Wettbewerbsfaktor zu nutzen. Chancengleichheit wird hierbei durch vielfältige Möglichkeiten der Gestaltung von Arbeitsbedingungen erreicht."

Ivanova und Hauke definieren die unternehmensindividuelle Diversity-Strategie wie folgt: (1) Business-Orientierung – bezweckt Wettbewerbsvorteile und fördert die Nachhaltigkeit, (2) Mitarbeiter-Orientierung – fördert die Potenziale von bestimmten Mitarbeitern, (3) Prozess-Orientierung – zielt auf Verzahnung der Prozesse und vorhandener Instrumente (4) Controlling-Orientierung – ermöglicht die Messung und Steuerung von Kosten und Erfolg.

3.1.1 Wandel der Rahmenbedingungen

Wie haben sich die Rahmenbedingungen für Diversity Management im Laufe der Zeit entwickelt?

Geänderte Rahmenbedingungen durch die Globalisierung: Internationale Wirtschaftsbeziehungen mit globalen Tätigkeiten und Wanderungen der Arbeitskräfte waren schon lange vor unserer Zeit Notwendigkeit und Normalität. Rund 2.500 v. Chr. beim Bau der Pyramiden in Ägypten wurden 'freie Arbeiter' aus Zentralafrika 'unter Vertrag' genommen. Im 13. Jahrhundert erschloss der Venezianer Marco Polo die Einkaufs- und Absatzwege von Palästina bis nach Peking. Im Mittelalter entwickelten die europäischen Handelshäuser differenzierte Formen des internationalen Handels. Bis ins 17. Jahrhundert sind in europäischen Staaten viele Handelskompanien entstanden. Genauso sind aus dieser Zeit internationale 'Manager' bekannt: beispielsweise Cristoforo Colombo aus Genua, der in italienischen und portugiesischen Diensten war, bevor er als 'Projektleiter' des spanischen Königshauses eine Flotte durch westliches Gebiet führte mit der Zielsetzung der Erschließung einer Seeroute nach Indien.

Bis heute sind Wanderungen von Arbeitskräften aktuell und erwünscht.

Geänderte Rahmenbedingungen durch demografischen Wandel: Das Institut der deutschen Wirtschaft (IW) in Köln hat im Auftrag des Roman-Herzog-Instituts in München im Jahr 2004 eine Studie mit dem Titel „Perspektive 2050 – Ökonomik des demographischen Wandels“ herausgegeben. Im Kapitel „Das Dilemma der Demographie – Die Zukunft hat längst begonnen“ verlassen sich die Autoren bei der Vorausschau für Deutschland im Jahr 2050 nicht auf Fiktionen sondern auf Fakten. Dabei wurden folgende Statistiken analysiert: (1) Die Bevölkerungspyramide (1950 bis 2002) (2) Sinkende Geburtenrate (1960 bis 2000) (3) Steigende Lebenserwartung (1871 bis 2000). Es ist allerdings offen, ob die Bevölkerung in Deutschland in den kommenden Jahrzehnten um 8 oder sogar um 18 Millionen schrumpft. Bei der Bevölkerungsprognose für 2050 orientierten sich die Experten an einem Szenario des Statistischen Bundesamts, das erstens eine gleich bleibende Geburtenrate (rund 140 Kinder je 100 Frauen) unterstellt, zweitens von einer deutlich längeren Lebenserwartung (88,1 Jahre für Frauen und 82,6 Jahre für Männer) ausgeht und drittens auf einem Wanderungssaldo von 100.000 Personen pro Jahr basiert. Danach würde die Einwohnerzahl in Deutschland bis zum Jahr 2050 auf rund 70 Millionen sinken und somit auf das

Niveau der Fünfziger Jahre fallen. Im Jahr 2050 würde danach fast jeder dritte Bürger (32,5 % der Bevölkerung in Deutschland) über 65 Jahre alt sein.

Geänderte Rahmenbedingungen durch Vielfalt der Kunden und der Märkte: Die Zusammensetzung der Bevölkerung hat in Deutschland - bedingt durch die demografische Entwicklung, Globalisierung, zunehmende Internationalisierung und nicht zuletzt die Osterweiterung in Europa – zu einer heterogenen Mischung sowohl der Märkte wie auch der Kundensegmente geführt. Die Vielfalt der Bevölkerung spiegelt sich ebenfalls in der Vielfältigkeit der Kunden, was in Deutschland mit einer Spezialisierung der Kundenbearbeitung wie etwa "Ethno-Marketing" bereits registriert wird. Nach Schubert-Güler und Eisend fing es mit der Ausrichtung der Marketingaktivitäten mit Diversity-Ansatz auf Zielgruppen bereits in den 90er Jahren an: Es gibt Kinder-Marketing (vgl. z.B. Acuff 1997), Gay-Marketing (vgl. z.B. Kates 1998), Senioren-Marketing (vgl. z.B. Moschis 2003) und Gender-Marketing (vgl. z.B. Barletta 2003). Marketingaktivitäten müssen die Marktsegmente mithilfe bestimmter Merkmale ausfindig und mittels einer Distributions- und Kommunikationspolitik erreichbar machen. Kotler und Bliemel führten 2001 zu Zwecken der Selektion der Wohnbevölkerung nach Nationalitätsgruppen das Segmentierungsmerkmal Nationale Herkunft ein. Mit diesem Kriterium der Marketingforschung werden bestimmte Bevölkerungsgruppen wie Türk/inn/en oder Russ/inn/en gezielt angesprochen.

Mit Diversity Management kann ein Wettbewerbsvorteil gegenüber der Konkurrenz durch Differenzierung verbucht werden. Folgende Perspektiven könnten der Kundenorientierung dienen:

(1) Kundenorientierung als Wettbewerbsstrategie, (2) Kundenorientierung als Marketingansatz und (3) Kundenorientierung als Unternehmenskultur.

Geänderte Rahmenbedingungen durch rechtlichen Wandel: In den USA sahen sich in den 60er Jahren die ethnischen Gruppen einer Zunahme an Diskriminierung, Sexismus und Rassismus ausgesetzt. Die Unzufriedenheit mündete in einer Bürgerrechtsbewegung. 1964 wurde von der Regierung die 'Affirmative Action' erlassen, deren Ziel es war, eine aktive Bevorzugung von ethnischen Minderheiten und Frauen mittels Quoten bei der Anstellung zu garantieren. Amerikanische 'Affirmative Action'-Politik schaffte nach Thomas (1996) die Grundlage für eine vielfältige Belegschaft und damit die Voraussetzungen für Diversity Management. Seit Anfang der 1990er Jahre wird in den USA das Konzept - 'Diversity Management' mit Erfolg realisiert.

In Europa wurde erst 1997 durch Artikel 13 der EU-Richtlinien die Grundlage dafür geschaffen, Diskriminierung sowohl im Gesellschaftsleben, wie auch im Berufsleben, juristisch zu verfolgen. Im Mai 2004 vergrößerte sich die Europäische Union um 10 neue Mitgliedstaaten auf insgesamt 25 Nationen. Die Ost-Erweiterung bringt eine zusätzliche Kulturenkombination ins Spiel, die die Vielfalt der Mitarbeiter in Europa wesentlich prägt.

In Deutschland gibt es erst seit dem 18. August 2006 das Allgemeine Gleichbehandlungsgesetz (AGG), welches ausdrücklich das Verbot der Diskriminierung beinhaltet. § 1 des AGG fordert die Verhinderung oder Beseitigung der "Benachteiligungen aus Gründen der Rasse oder wegen der ethnischen Herkunft, des Geschlechts, der Religion oder Weltanschauung, einer Behinderung, des Alters oder der sexuellen Identität".

3.1.2 Primäre und sekundäre Merkmale der Diversität

Diversity Management bedeutet Vielfalt in jeglicher Hinsicht. Die Liste der Merkmale des Diversity Managements ist unendlich lang. Dies verdeutlicht beispielweise eine Umfrage von 32 US-amerikanischen Unternehmen, die zu dem Begriff 'Diversity' folgende Merkmale aufführt: "race, gender, physical appearance, nationality, cultural heritage, personal background, functional experience, position in the organization, mental and physical challenges, family responsibilities, sexual orientation, military experiences, education background, style differences, economic status, thinking patterns, political background, city/state/region of residence, IQ level, smoking preference, weight, marital status, non-traditional job, religion, white collar, language, blue collar and height..."

Die Attribute von Diversity werden in Primär- und Sekundärdimension gegliedert. Primärdimension oder direkt wahrnehmbare Merkmale sind beispielweise Geschlecht, Alter, Ethnische Zugehörigkeit und körperliche Behinderung. Als Sekundärdimension oder nicht sichtbare Merkmale werden beispielweise Religion und sexuelle Orientierung definiert. Zu erwähnen sind außerdem Unterteilungen in wahrnehmbare und nicht wahrnehmbare Merkmale nach Sepehri (2002) sowie die Gliederung der Mischung von Eigenschaften nach Thomas (2001) in Personen-

immanente 'Diversity' wie ethnische Gruppenzugehörigkeit, Alter, Bildungsniveau, Geschlecht, sexuelle Orientierung und Verhaltens-immanente 'Diversity' als Folge oder Nicht-Folge der Personen-immanenten Eigenschaften.

3.2 Betriebliche Herausforderung zunehmender Diversität

3.2.1 Herausforderung der Kulturdifferenzen

Multikulturelle Gegebenheiten werden auf drei Ebenen sichtbar:

(1) Absatzmarkt – hier wird (a) Kundenorientierung als Wettbewerbsstrategie, (b) Kundenorientierung als Marketingansatz und (c) Kundenorientierung als Unternehmenskultur instrumental bedient – Beispiel: ay yildiz,

(2) Kapitalmarkt – gespalten in Kapitalgeber und Miteigentümer – Einfluss der Revolution in Iran, Zusammenbruch der Sowjetunion und neue islamische Staaten erhöhen die Vielfalt im Bankwesen; immerhin sind es mindestens 75 Länder, die über Angebote von Bank-Produkten berichten, die nach der islamischen Scharia handeln.

(3) Arbeitsmarkt – hier muss zwangsläufig die Vielfaltigkeit der Belegschaft gemanagt werden, da schnell die Grenze der Diskriminierung erreicht ist. "Es gibt Menschenrechte - und die wiegen schwerer als marktwirtschaftliche Regeln."

3.2.2 Ansätze für den betrieblichen Umgang

Diversity Ansätze von Thomas und Elly (1996) sowie Dass und Parker (1999) gliedern die Vorgehensweise in vier Kategorien: (1) Resistenzansatz - Die Mitarbeiter haben sich der vorherrschenden Kultur anzupassen und die Belegschaft wird als vorzugsweise homogen angesehen. Diversity wird als unwichtig angesehen; mögliche Vor- und Nachteile werden ignoriert. Zunehmende Vielfalt wird als Bedrohung betrachtet und vermieden. Benachteiligungen werden mit vorgeschobenen Gründen gerechtfertigt. (2) Fairness- und Diskriminierungsansatz – Moralische Begründungen stehen im Vordergrund, ökonomische Gründe werden bewusst ignoriert. Ziel sind Fairness und Gleichbehandlung sowie die Verpflichtung zu Antidiskriminierung, der Chancengleichheit wird Vorrang gewährt. Angestrebt werden die Annäherung an die sozialen Anforderungen der Gesellschaft und die Erfüllung der gesetzlichen Verpflichtungen. Eine Quotenregelung als Abbild der Gesellschaft ist ein praktisches Beispiel dieses Ansatzes. (3) Marktzutrittsansatz – Der moralische Grund wird unterdrückt. Man geht einer ökonomischen Bestrebung zur Bearbeitung der kulturell verschiedenen Kundengruppen mit einer kulturell identischen Belegschaft nach, um strategisch den Absatzmarkt zu bedienen. Diversity wird als Schlüssel für den Marktzutritt vorgeschoben und die Vielfalt der Belegschaft als Notwendigkeit zur Profitsteigerung gesehen. (4) Lern- und Effektivitätsansatz – Ausgehend von einem ökonomischen Verständnis basiert dieser Ansatz auf der Re-Definition der Kultur im Unternehmen. Die Anpassung der Unternehmenskultur berücksichtigt beides, die moralischen und die ökonomischen Aspekte. Zugrunde liegt eine langfristige Strategie, die ausgeglichenes und integratives Verständnis von Diversity Management bezweckt. Merkmale dieses Ansatzes sind Lerneffekte durch Vielfaltigkeit, Wertschätzung aller Gruppen, Ressourcenorientierung und Integration in die Organisation.

3.3 Entwicklung, Forschung und Praxis in Deutschland

Im Oktober 2005 wurde eine Studie mit dem Titel 'Diversity-Management in Deutschland: Ergebnisse einer Unternehmensbefragung' veröffentlicht. Die zentralen Ergebnisse waren:

"• Diversity Management ist in deutschen Unternehmen bislang wenig verbreitet; allerdings hat die Verbreitung in den letzten Jahren erheblich an Dynamik gewonnen.

• Es sind vor allem große Unternehmen und Niederlassungen amerikanischer Unternehmen, die in Deutschland über Diversity Management verfügen.

• In Wissenschaft und Praxis besteht bislang eine weit reichende Heterogenität in der Gestaltung des Diversity Managements. Die Studie identifiziert Beratung und Betreuung, Institutionalisierung des Diversity Managements, Bekenntnis zum Diversity Management und diversity- freundliche Arbeitsorganisationen als zentrale Maßnahmenbündel des Diversity Managements in Deutschland.

• Neben Größe und Herkunft der Unternehmen wird die Implementierung des Diversity Managements vor allem durch einen 'Import' aus dem Ausland und gesellschaftliche Erwartungen beeinflusst."

Durch eine Befragung von Experten haben Süß und Kleiner einen "Katalog von 13 Maßnahmen erarbeitet, die als zentral für Diversity-Management angesehen werden:

- strukturelle Institutionalisierung (Stelle oder Abteilung) des Diversity-Managements
- Beratungsangebote für Diversitygruppen
- Mentoringprogramme
- Diversitytrainings
- Evaluation der Diversitymaßnahmen
- diversityorientierte Betriebsvereinbarungen
- diversityorientierte Gestaltung personalwirtschaftlicher Aufgabenfelder
- diversityorientierte Einrichtungen (z. B. Kindergärten, Gebetsräume)
- Verankerung von Diversity in der Unternehmenskultur
- Ermittlung und Überprüfung des Diversity-Management-Bedarfs
- Kommunikation der Diversityaktivitäten
- flexible Arbeitszeiten
- gemischte Teams"

Mit diesen Elementen sieht Gertraude Krell einen Maßstab zur Beantwortung der Frage, ob DiM vorliegt und wie es zu beurteilen ist. Von 30 Unternehmen, die im deutschen DAX notiert sind, nutzen immerhin 15 aktiv DiM Aktivitäten nach folgenden Kategorien: (1) work-life-balance Maßnahmen, (2) Netzwerkmaßnahmen, (3) Individuelle Stärkung spezieller Diversity-FaktorträgerInnen, (4) betriebliche Richtlinien bzw. Bestimmungen, (5) bewusstseinsbildende Maßnahmen, (6) Wiedereingliederungserleichterung nach Auszeiten, (7) Sponsoring/ Zielgruppenmarketing.

Es gibt rationale Gründe, die belegen, dass die Einhaltung der ethischen Regeln in der Gesellschaft und im Geschäftsleben auf lange Sicht von Vorteil ist.

4 Zusammenfassung

Mit DiM können Unternehmen die Stabilität ihres 'Innensystems' gewährleisten und damit den Unternehmenswert an sich stabilisieren und sogar steigern. Dabei wird sich die Mitarbeiterzufriedenheit in einem hohen Bereich der Skala einpendeln und die Unternehmensstabilität auch nach außen bemerkbar machen. Der Marktwert des Unternehmens (besseres Image, höheres Markenkapital, gestiegene Bekanntheit) wird positiv beeinflusst und der Betrieb somit für die Seite der Kapitalgeber zunehmend attraktiver werden. Konstruktives DiM kann mit der Ausrichtung auf die gesellschaftliche Ebene auch volkswirtschaftlich positive Nutzeneffekte generieren; nicht nur die Individualebene, auch die Gruppenebene oder die Organisationsebene sollen stimuliert werden.

Die neuen Umgangsformen auf dem Absatzmarkt und die Wertschätzung der personellen Vielfalt auf dem Faktormarkt sind Bestrebungen, die durch Transparenz im Benehmen oder Verhalten aller Beteiligten einen Vertrauensvorschuss ermöglichen, der als Basis zur Entscheidung den Eintritt in eine Kooperationsbeziehung erleichtert. Vertrauensbildende Maßnahmen in dieser Form sind ein wichtiges Instrument, um sich in den Partnerschaften "einer offenen Vertragsbeziehung zu qualifizieren oder um bestehende vertragliche Bindungen abzusichern." Diese senken, ökonomisch gesehen, die Transaktionskosten zur Herstellung der betrieblichen Wertschöpfung, was sich wiederum in einem angemessenen Unternehmensgewinn widerspiegelt.

DiM sollte als ein System transparenz- und vertrauensweckender Maßnahmen gesehen werden, die als notwendige Anregung zur Weiterentwicklung der Rahmenbedingungen der sozialen Marktwirtschaft dienen. Die Beziehungen vor allem die Wirtschaftsbeziehungen, müssen von und mit Menschen authentisch und aktiv gemanagt und gepflegt werden, um die Qualität der Beziehung zu steigern damit die Beteiligten nicht durch elementare Beziehungslosigkeit in die Armut abrutschen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Antoniadis, Maria (2007): Diversity Management in: forum Nachhaltig Wirtschaften 04/2007, Bundesdeutscher Arbeitskreis für Umweltbewusstes Management (Hrsg.) www.forum-csr.de
2. Abländer, Michael S. (2005): Von der vita activa zur industriellen Wertschöpfung, Metropolis-Verlag, Marburg
3. Becker, Manfred / Seidel, Alina (Hrsg.) (2006): Diversity Management Unternehmens- und Personalpolitik der Vielfalt, Schäfer Poeschel Verlag Stuttgart
4. Blom, Herman / Meier, Harald (Hrsg.) (2004): Interkulturelles Management, Verlag Neue Wirtschafts-Briefe Herne/ Berlin

5. Eberhardt, Stefan (1995): Abschied vom Taylorismus: Mitarbeiterführung in schlanken Unternehmungen, Leonberg: Rosenberger Fachverlag
6. Elmerich / Hornberger / Karl / Watrinet (2007): Diversity-Management als personalpolitisches und strategisches Konzept in: Wagner, Dieter / Voigt, Bernd-Friedrich (Hrsg.): Diversity-Management als Leitbild von Personalpolitik, Deutscher Universitäts-Verlag Wiesbaden
7. Elmerich, Kathrin / Watrinet, Christine (2006): Diversity-Management und Unternehmensleitbilder, Handlungsfelder für die Praxis in: Vedder, Günther (Hrsg.): Diversity-orientiertes Personalmanagement, Trierer Beiträge zum Diversity Management, Band 6, Rainer Hampp Verlag München und Mering
8. Gitzi, Andrea / Köllen, Thomas (2006): Die Rolle von Partizipation im Diversity Management: eine Praxisanalyse in: Bendl, Regine/ Hanappi-Egger, Edeltraud/ Hofmann, Roswitha, (Hrsg.): Agenda Diversität: Gender- und Diversitätsmanagement in Wissenschaft und Praxis, Rainer Hampp Verlag München und Mering
9. Großholz, Matthias / Voigt, Bernd-Friedrich (2007): Überlegung zur Ökonomie von Managing Diversity - Diversity am Wirtschaftsstandort Deutschland in: Wagner, Dieter, Voigt, Bernd-Friedrich (Hrsg.): Diversity-Management als Leitbild von Personalpolitik, Deutscher Universitäts-Verlag Wiesbaden
10. Habisch, André (2001): Armut als elementare Beziehungslosigkeit Zur sozio-ökonomischen Grundlage von Gerechtigkeitsansprüchen im internationalen Raum in: Graf Balleström, Karl (Hrsg.): Internationale Gerechtigkeit, Otto-von-Freising-Tagungen der Katholischen Universität Eichstätt, Bd. 2, Leske und Budrich
11. Habisch, André (2003): Corporate Citizenship, Gesellschaftliches Engagement von Unternehmen in Deutschland, Springer Verlag Berlin Heidelberg
12. Habisch, André / Schmidpeter, René (2008): Potenziale, Nutzenfelder, Legitimität in: Habisch, André / Schmidpeter, René / Neureiter, Martin (Hrsg.): Handbuch Corporate Citizenship Corporate Social Responsibility für Manager, Springer-Verlag Berlin Heidelberg
13. Hartweg, Dieter (2006): Diversity Management in den Institutionen der Europäischen Union in: Vedder, Günther (Hrsg.): Diversity-orientiertes Personalmanagement, Trierer Beiträge zum Diversity Management, Band 6, Rainer Hampp Verlag München und Mering
14. Hemel, Ulrich (2005): Wirtschaftlichen und ethischen Mehrwert schaffen Führen mit Werten und Zielen in: Meier, Uto, Sill, Bernhard (Hrsg.): Zwischen Gewissen und Gewinn Werteorientierte Personalführung und Organisationsentwicklung, Verlag Friedrich Pustet Regensburg
15. Institut der deutschen Wirtschaft Köln (Hrsg.), (2004): Deutschland altert Die demographische Herausforderung, Roman Herzog Institut, auch im Internet über <http://dmb.ddb.de> abrufbar.
16. Islamic Banking – u.a. <http://www.nahost-politik.de/islam/banken.htm> und <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/artikel/250/125064/> [Zugriff am 15.04.2008]
17. Ivanova / Hauke (2006): Diversity Management - Lösung zur Steigerung der Wettbewerbsfähigkeit in: Becker, Manfred / Seidel, Alina (Hrsg.): Diversity Management Unternehmens- und Personalpolitik der Vielfalt, Schäfer Poeschel Verlag Stuttgart
18. Krell, Gertraude (2006): Zum Management von Gender und von Diversity: generell und speziell bei der Deutschen Bank in: Bendl, Regine / Hanappi-Egger, Edeltraud / Hofmann, Roswitha (Hrsg.): Agenda Diversität: Gender- und Diversitätsmanagement in Wissenschaft und Praxis, Rainer Hampp Verlag München und Mering
19. Kuhr, Daniela (2008, 25. April): Gegen das Diktat der Wirtschaft, Auch wenn Diskriminierung nicht aus bösem Willen geschieht, muss der Staat sie doch bekämpfen. Süddeutsche Zeitung
20. Küpper, Hans-Ulrich (2006): Unternehmensethik Hintergründe, Konzepte, Anwendungsbereiche, Schäfer Poeschel Verlag Stuttgart
21. Langenscheidts Eurowörterbuch Englisch-Deutsch (1992), Langenscheidt KG Berlin und München
22. Maak, Thomas / Ulrich, Peter (2007): Integre Unternehmensführung, Ethisches Orientierungswissen für die Wirtschaftspraxis, Schäffer-Poeschel Verlag Stuttgart
23. Monzel, Markus / Moersch, Christian / Hermesdorf, Tim / Fass, Jochen (2005): Personelle Vielfalt am Finanzplatz Luxemburg in: Vedder, Günther (Hrsg.): Diversity Management und Interkulturalität, Trierer Beiträge zum Diversity Management, Band 2, 2. Auflage, Rainer Hampp Verlag München und Mering
24. Palm, Sandy (2006): Diversity Management, Vielfalt als Schlüssel zum Unternehmenserfolg, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken
25. Piltz, C. / Borger, B. (2007) in Vedder, Günther / Reuter, Julia (Hrsg.): Glossar: Diversity Management und Work-Life-Balance, Trierer Beiträge zum Diversity Management, Band 9, Rainer Hampp Verlag München und Mering
26. Ringlstetter, Max J. (1997): Organisation von Unternehmen und Unternehmensverbindungen: Einführung in die Gestaltung der Organisationsstruktur, R. Oldenburg Verlag München
27. Sandner, Dominik (2006): Diversity Management, Vielfalt als Ressource, Betriebswirtschaftliche Begründungen, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken
28. Schönwälder, Karen (2007): Diversity und Antidiskriminierungspolitik in: Krell, Gertraude / Riedmüller, Barbara / Sieben, Barbara / Vinz, Dagmar (Hrsg.): Diversity Studies, Grundlagen und disziplinäre Ansätze, campus Verlag Frankfurt/New York
29. Schubert, Andreas von (2007): Loyalität im Unternehmen, Nachhaltigkeit durch mitarbeiterorientierte Unternehmensführung, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften
30. Schubert-Güler, Pakize / Eisend, Martin (2007): Ethno-Marketing-Eine kritische Betrachtung in: Krell, Gertraude / Riedmüller, Barbara / Sieben, Barbara / Vinz, Dagmar (Hrsg.): Diversity Studies, Grundlagen und disziplinäre Ansätze, campus Verlag Frankfurt/New York
31. Seidel, Alina (2006): Kundenorientierung und Mitarbeitervielfalt in: Becker, Manfred / Seidel, Alina (Hrsg.): Diversity Management Unternehmens- und Personalpolitik der Vielfalt, Schäfer Poeschel Verlag Stuttgart
32. Stuber, Michael (2004): Diversity Das Potential von Vielfalt nutzen - den Erfolg durch Offenheit steigern, Leuchterhand, Wolters Kluwer GmbH, München
33. Sutor, Bernhard (2001): Über Vertragsgerechtigkeit hinausdenken: Ein Kommentar zu André Habisch in: Graf Balleström, Karl (Hrsg.): Internationale Gerechtigkeit, Otto-von-Freising-Tagungen der Katholischen Universität Eichstätt, Bd. 2, Leske und Budrich
34. Süß, Stefan / Kleiner, Marcus (2005): Diversity-Management in Deutschland: Ergebnisse einer Unternehmensbefragung, FernUniversität in Hagen, Fachbereich Wirtschaftswissenschaft, Lehrstuhl für Betriebswirtschaftslehre, insbesondere Organisation und Planung
35. Süß, Stefan / Kleiner, Marcus (2006): Diversity-Management: Verbreitung in der deutschen Unternehmenspraxis und Erklärungen aus neoinstitutionalistischer Perspektive in: Krell, Gertraude / Wächter, Hartmut (Hrsg.), (2006): Diversity Management, Impulse aus der Personalforschung, Trierer Beiträge zum Diversity Management, Band 7, Rainer Hampp Verlag München und Mering

36. Taylor, Frederick Winslow (1995): Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung, Beltz PsychologischeVerlagsUnion Weinheim
37. Wagner, Dieter / Voigt, Bernd-Friedrich (Hrsg.) (2007): Diversity-Management als Leitbild von Personalpolitik, Deutscher Universitäts-Verlag Wiesbaden

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любор Цеман – магістр, особистий помічник генерального директора Мюнхенської академії управління та економіки.
Наукові інтереси: менеджмент.

ЗМІСТ

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ (ПРОДОВЖЕННЯ).....	3
<i>РУДІЧ Т.</i> ПОБУТОВО-РОЗМОВНА МОВА ТА ЇЇ СТАТУС У СИСТЕМІ НІМЕЦЬКИХ СОЦІОЛЕКТІВ.....	3
<i>РУСАНОВСЬКА Т.</i> ФРЕЙМОВА СЕМАНТИКА ТА ТЕОРІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ У ДОСЛІДЖЕННІ СЛЕНГОВИХ ВТОРИННИХ НОМІНАЦІЙ СОМАТИЗМІВ.....	6
<i>РЯЗАНЦЕВА М.</i> ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІЇ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ	12
<i>САЛАМАТИНА О.</i> ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КАРТИНИ СВІТУ.....	16
<i>САХАРЧУК Я.</i> АНТИНОМІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ КАРЛА КРАУСА (НА МАТЕРІАЛІ АФОРИЗМІВ).....	20
<i>СЕМЕГІН Т.</i> СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ ПРЕКРАСНЕ/ПОТВОРНЕ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ: ПОНЯТІЙНА СКЛАДОВА (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ).....	23
<i>СКІДАНОВА К.</i> ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК СКЛАДОВІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	27
<i>СНІСАРЕНКО Я.</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ.....	31
<i>СОКОЛОВ Д.</i> ZUM PROBLEM DER KLASSIFIKATION DES POLITISCHEN VOKABULARS	35
<i>СУШКЕВИЧ О.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ БАЗОВОЇ ЦІННОСТІ «ПОРЯДОК» В БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ.....	39
<i>ТАРАНУХА Т.</i> ТИПИ МІЖМОВНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	43
<i>ТКАЧЕНКО О.</i> КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМНОЇ ЗАЯВИ	47
<i>ТОКАРЕВ К.</i> КОНЦЕПТ ТА ВНУТРІШНЯ ФОРМА У СВІТЛІ ПРОБЛЕМИ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ	51
<i>ТУПАХІНА О.</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ ХХ–ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	53
<i>ФЕДОРОВА Ю.</i> СТРУКТУРУВАННЯ ТА ІННОВАЦІЙНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЄВИХ ВУЗЛІВ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ГАЛУЗІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	56
<i>ЧАЙКА О.</i> ОБРЯДОВІ НОМІНАТЕМИ ВЕСІЛЬНОГО ЦИКЛУ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИДАНОГО ТА ВЕСІЛЬНИХ ДАРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВАХ.....	59
<i>ЧЕТЫРЕШНИКОВА Л.</i> ГЕНДЕРНЫЕ УСТАНОВКИ В ВЫРАЖЕНИИ СВОБОДЫ В АНГЛИЙСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ.....	63
<i>ЧУМАК Н.</i> ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ПОНЯТТЯ “ЕКЗОТИЗМ” ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ФРАГМЕНТУ ІНШОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКИХ ЕКЗОТИЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ).....	69
<i>ШАРАПА М.</i> СЕМАНТИКА ТА НОМІНАЦІЯ АНТРОПОМОРФНОЇ ФІГУРИ Й ДЕРЕВЦЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІЙ КУПАЛЬСЬКІЙ ОБРЯДОВОСТІ.....	73
<i>ШЕВЧУК О.</i> МОВЛЕНСЬКИЙ ЖАНР ЗВИНУВАЧЕННЯ У СИСТЕМІ СПОРІДНЕНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ЖАНРІВ	78
<i>ШКАРОВСЬКА Т.</i> ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ШАНОВАНИХ ДНІВ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКО- НАДДНІПРЯНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ)	81
<i>ШКВАРЧУК С.</i> ЕПТОНИМИ Й.В. ГЕТЕ В НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	86

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	89
<i>ДЕМЕЦЬКА В.</i> МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ ЛІНГВОКОНЦЕПТІВ.....	89
<i>КИЯК Т.</i> УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ „НІЧНОЇ ПІСНІ МАНДРІВНИКА” Й.В. ГЕТЕ (КІЛЬКІСНІ ОЦІНКИ ЯКОСТІ).....	92
<i>МОЙСІЄНКО А.</i> РОСІЙСЬКОМОВНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАНКОВОГО ВІРША: АННА АХМАТОВА.....	97
<i>НАУМЕНКО А.</i> ПЕРЕВОД КАК ДИДАКТИКА И КАК НАУКА, ИЛИ ПЕРЕВОД ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ.....	102
<i>ЧЕРНОВАТИЙ Л., ШЕХ В.</i> ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ВУЗЬКОСПЕЦІАЛЬНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	109
<i>ШВАЧКО С.</i> ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЗАГАДОК	117
<i>БІЛОУС О.</i> DIE ELEKTRONISCHEN HILFSMITTEL DES ÜBERSETZERS.....	121
<i>БІЛОУС О., БІЛОУС О.</i> ПЕРЕКЛАД ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІТЕРАТУР.....	127
<i>БЕЛОУС В.</i> ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ: ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И ИНТЕРПРЕТАЦИИ	133
<i>БЄЛИХ О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ	138
<i>БОНДАРЕНКО К.</i> СПІВВІДНОШЕННЯ СЛЕНГОВОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ.....	141
<i>ВОЗНЕНКО Н.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТАХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ	146
<i>ІВАНИЦЬКА М., КІСЕЛЬОВА М.</i> МЕТАФОРИЧНІ НОВОТВОРИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ПІДХОДИ ДО ЇХ ВІДТВОРЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ НА ЕКОНОМІЧНУ ТЕМАТИКУ).....	150
<i>КАЛЬНИЧЕНКО О., КАЛЬНИЧЕНКО Н.</i> АВТОПЕРЕКЛАД ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА	154
<i>КАПУШ А.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ У СФЕРІ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	158
<i>КИРИЛЛОВА М., ЯРОВЕНКО Л.</i> ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ .	162
<i>КОБЯКОВА І.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОЦЕСУ	165
<i>КУДРЯВЦЕВА Н.</i> ГИПОТЕЗА ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ОТНОСИТЕЛЬНОСТИ КАК ОСНОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ НЕПЕРЕВОДИМОСТИ.....	168
<i>ЛІВИЦЬКА І.</i> ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	173
<i>ЛІТВІНОВА М.</i> ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРИСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У ПЕРЕКЛАДІ	178
<i>ЛИТВАК С.</i> ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА, ГРАММАТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА.....	181
<i>МОЗГОВИЙ В.</i> СПЕЦИФІКА ФОНОЛОГІЧНИХ І ФОНЕМАТИЧНИХ СУБСТИТУЦІЙ У СПІЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ.....	185
<i>МОЗГОВИЙ В., МОЗГОВА Н.</i> РОЛЬ СТРУКТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЛАСНИХ НАЗВ В ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ’ЄКТІВ НОМІНАЦІЇ	190
<i>НЕКРЯЧ Т.</i> ПЕРЕКЛАД ДЛЯ ТЕАТРУ: ПАСТКИ ТА ПРИНАДИ	194
<i>ОБРАЗЦОВА О., ОБРАЗЦОВА О.</i> ОБ’ЄКТИВНО ОБУМОВЛЕНІ ЗМІНИ СИНТАКСИСУ РЕЧЕННЯ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ.....	197

ОВСЯННИКОВ В. ГЕРМЕНЕВТИКА И ПСИХИЧЕСКИЙ СКЛАД.....	203
ПИШНА Л. СКЛАДНОСТІ РОЗУМІННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ РЕКЛАМИ	206
РАДЕЦЬКА С. ТЕРМІН ЯК ПРЕДМЕТ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	209
СТЕВАНОВИЧ Р. РОЛЬ ИНТУИЦИИ В НАУЧНОМ ТВОРЧЕСТВЕ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	213
ЧЕРНИШ Л. ВПЛИВ ГРЕЦЬКИХ ТА ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ	217
ЯРОВА Л. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НЕОЛОГІЗМІВ-АМЕРИКАНІЗМІВ	221
АЛЕКСАНДРОВИЧ Н. ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕРЕВОДУ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА	225
БЕРЕЖНА М. ПЕРЕКЛАД ЗООНІМІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ.....	229
БІДНА Т. ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГНІВУ (НА МАТЕРІАЛІ ЖІНОЧИХ ХАРАКТЕРІВ У ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ М. МІТЧЕЛ “GONE WITH THE WIND”).....	233
БОСА Т. ЛАКУНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	238
ГАЙДИС Х. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	242
ГИЗЕР В. СПЕЦИФИКА ПЕРЕКЛАДУ КРАЄЗНАВЧОЇ ЛЕКСИКИ В ДИДАКТИЧНИХ ТЕКСТАХ.....	245
ГУМЕНЮК М. ХОРХЕ ЛУІС БОРХЕС: ПЕРЕКЛАДАЧ, АВТОПЕРЕКЛАДАЧ, ТЕОРЕТИК ПЕРЕКЛАДУ	248
ДЕНЄЖНА Е. ВІДТВОРЕННЯ ЙОРКШИРСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Д.Г. ЛОУРЕНСА “КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТЕРЛЕЙ”)	251
ДОВГАНЧИНА Р. ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК КОМПОНЕНТ “МОВНОГО СПЕКТРА” Е.ХЕМІНГУЕЯ В ПЕРЕКЛАДІ	255
ЄМЕЛЬЯНОВА О. РІВНІСТЬ СТАТУСУ АДРЕСАТА-ЗАКОХАНОГО/ЗАКОХАНОЇ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО ТИПУ ІНТЕРАКТИВНОСТІ.....	259
ЗИМОМРЯ О. УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ МІЖКУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОДІЇ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ДОРОБКУ ЛАСЛА БАЛЛИ	263
ИВАХНЕНКО А. НЕСКОЛЬКО ПЕРЕВОДОВ СТИХОТВОРЕНИЯ 303 Э. ДИКИНСОН (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ).....	267
КАМ'ЯНЕЦЬ А. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ІРОНІЯ В РОМАНІ В. НАБОКОВА “ЛОЛІТА”: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	272
КОЛЕСНИК Р. КОМІЧНЕ В КОРОТКИХ РОЗПОВІДЯХ КУРТА ТУХОЛЬСЬКОГО ТА СПОСОБИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ (НА ПРИКЛАДІ РОЗПОВІДІ «FRAUEN SIND EITEL. MÄNNER? NIE –!»)	276
ЛЕЛЕКА Т. ЗАПОЗИЧЕННЯ З АНГЛІЙСЬКОЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	280
ЛОГОВІНОВА С., ЛОПАТА І. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ СИНТАКСИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	285
МАЗУР О. КРИТИКА ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В ЕПІСТОЛЯРІЇ АНАТОЛІЯ ОНИШКА (ЛІСТУВАННЯ З ПЕТРОМ ТАРАЩУКОМ)	289
МАРКИНА М. К ПРОБЛЕМЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ПОНЯТИЙ ОРИГИНАЛА В ПЕРЕВОДНОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРІАЛІ РУССКО-УКРАИНСКИХ И УКРАИНО-РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ)	293

МЕЛЕЩЕНКО Г. ТИПОВІ НЕДОЛІКИ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ.....	298
МІЩЕНКО А. ВПЛИВ ГРЕКО-ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГАЛУЗІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	301
ОДРЕХІВСЬКА І. ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОНЦЕПЦІЯ В. КОПТІЛОВА: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПАРАМЕТР	306
ПОНОМАРЕНКО Л. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНИХ СЦЕНІЧНИХ ТЕКСТІВ ГУМОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	311
ПОПОВА О. ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ НАВИЧОК АУДІЮВАННЯ ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ / ТЛУМАЧІВ	314
СТАСЮК Б. ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЗАГОЛОВКІВ І ПРОБЛЕМА НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОСТІ.....	319
СТОЛЯРЕНКО В. ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ PUN (ГРА СЛІВ) (НА МАТЕРІАЛІ КОНТРАСТИВНОГО АНАЛІЗУ КОРЕЛЮЮЧИХ ТЕКСТІВ).....	324
ТЕСЛЯ В. СЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИГУКІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	327
ТЕТЕРЯТНИКОВА О. МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ: ЛАКУНИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПОРІВНЯННЯ В МІЖМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НІМЕЦЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МОВИ).....	333
ТКАЧЕНКО С. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ	336
ФРАНЦУЗОВА К. КОРПОРАТИВНИЙ ЛЕКСИКОН В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. П'ЮЗО «ХРЕЩЕНИЙ БАТЬКО»).....	338
ШЛІХАР Т. МНОЖИННІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ЕКСПРЕСИВІВ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	343
ЩЕРБАК А. БІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО АКЦЕНТУ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ	347
ХАН О. ВПЛИВ ЕЛІМІНАЦІЇ НА ВІДТВОРЕННЯ СЮЖЕТНОЇ ЛІНІЇ У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДЕТЕКТИВНОЇ ОПОВІДІ	350
СТАТТІ НІМЕЦЬКИХ ПАРТНЕРІВ-СПОНСОРІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ	354
RICHARD J. BRUNNER MACHT DURCH SPRACHE – MACHT UND OHNMACHT DES WORTES.....	354
RENATE BREUNINGER ...HEITER IST DIE KUNST: VOM LOGOS DER AISTHESIS.....	364
RICHARD J. BRUNNER DAS ANGLO-AMERIKANISCHE FREMDWORT IM DEUTSCHEN	375
KLAUS GIEL WAS EIN GYMNASIUM ZUM GYMNASIUM MACHT	382
THOMAS GÖTTINGER SPRACHE AUSDRUCK DES GEISTES	392
HILMAR J. T. BRUNNER DAS POLITISCHE SCHICKSAL UKRAINISCHER DISPLACED PERSONS IM UND NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG.....	398
WERNER OBERBIGLER SPRACHE UND GESELLSCHAFT	404
ASTRID BEITZ ZUR METHODIK DER LEHRE VON FREMDSPRACHEN UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER SEKUNDARSTUFE	406
MAXIMILIAN OBERBIGLER DIE ERSTEN SPRACHFAMILIEN.....	413
HERBERT SCHIFFERS VON DER IDEE ZUM ERFOLGREICHEN UNTERNEHMEN.....	415
LUBOR ZEMAN ETHICAL MANAGEMENT – DIVERSITY MANAGEMENT	418

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 81 (4)

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 03.03.2009 р.. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 44,61. Наклад 300. Зам. № 5465.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
Е-Mail: mails@kspu.kr.ua